अथश्रीमद्भागवतसप्तमस्कंधःप्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः स्वभक्तपक्षपातेननद्विपक्षविदारणम् नृसिंहमद्भुतंवंदेपरमानंदविग्रहम् १ ऊतिःपंचदशाध्यायैःसप्तमेवर्ण्यतेऽधुना ऊतिश्चवासनाप्रोक्तातत्तत्कर्मानुसारिणी २ अशुभाचशुभाचेतिद्विधासाहेतुभेदतः अशुभामहतांकोपाच्छुभामहदनुग्रहात् ३ हरेर्द्वारपयोर्यद्वद्वैकुंठेवसतोरपि चतुःसनरुषाविष्णुद्वेषाद्यशुभवासना ४ यथाचदैत्यगर्भेऽपिप्रह्लादस्यसतःस्थिरा नारदानुग्रहाद्दासविष्णौसद्भक्तिवासना ५ स्वभक्तंचसदाविष्णुर्द्विषंतमपिरक्षति तृतीयेऽत्रभवेद्वास्थावकरोदात्मसात्पुनः ६ अतोमनीषिणायत्नःकार्योमहदनुग्रहे इत्येतदर्थमूतीनामत्रलक्षणमुच्यते ७ तत्रादौदशभिर्दैत्यतत्सुतमतिभेदतः महत्कोपानुकंपोत्थवासनाभेदउच्यते ८ सद्वासनाचयुज्येतकर्मभिःशुद्धचेतसः परैस्तुपंचभिस्तस्मात्क्रियतेधर्मनिर्णयः ९ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेहिरण्यकशिपोः

श्रीगणेशायनमः राजोवाच समःप्रियःसुहृद्ब्रह्मन्भूतानांभगवान्स्वयम् इंद्रस्यार्थेकथंदैत्यानवधीद्विषमोयथा १ नह्यस्यार्थःसुरगणैःसाक्षान्निःश्रेयसात्मनः नैवासुरेभ्योविद्वेषोनोद्वेगश्चागुणस्यहि २ इतिनःसुमहाभागनारायणगुणान्प्रति संशयःसुमहान्जातस्तद्भवांश्छेत्तुमर्हति ३ श्रीशुकउवाच साधुपृष्टंमहाराजहरेश्चरितमद्भुतम् यत्रभागवतमाहात्म्यंभगवद्भक्तिवर्धनम् ४ गीयतेपरमंपुण्यमृषिभिर्नारदादिभिः नत्वाकृष्णायमुनयेकथयिष्येहरेःकथाम् ५

सुतेविष्णुभक्तेविरोधस्तुविप्रशापजईर्यते १० यदुक्तंपूर्वस्कंधांतेहतपुत्रादितिः शक्रपार्ष्णिग्राहेणविष्णुना मन्युनाशोकदीप्तेनज्वलंतीपर्यचिंतयदिति तच्छ्रुत्वाविस्मितः परीक्षित्पृच्छति समइतित्रिभिः नहिसमस्यसुहृदश्चवैषम्यंनामास्तिनचप्रियस्यप्रीतिकर्तृषुवैषम्यंयुक्तमित्यर्थः १ किंच यस्ययैः प्रयोजनंसिध्यतिसतत्पक्षपातीभवति येभ्योबिभेतितान् द्वेषेणहंति नतुतदत्रास्तीत्याह नहीति निःश्रेयसंपरमानंदएव आत्मास्वरूपंयस्य असुरेभ्यश्चोद्वेगः भयंनास्ति अतोविद्वेषोऽपिनास्ति तत्रहेतुः अगुणस्येति गुणाधीनौप्रीतिद्वेषावित्यर्थः २ श्रीनारायणस्यगुणान् अनुग्रहनिग्रहादीन् प्रतिमेमहान् संशयः तत् तंसंशयंछेत्तुमर्हति ३ यत्रभागवतस्यप्रह्लादस्यमाहात्म्यंगीयतइतिसंबंधः ४ कृष्णायव्यासायकृष्णंमुनिंनत्वेत्यर्थः ५

यस्मात्प्रकृतेः परः अतोनिर्गुणः अतएव अजः अव्यक्तः रागद्वेषादिनिमित्तभूतदेहेंद्रियादिरहितः सोऽपिस्वमायागुणंसत्वादिकमाविश्य अ
धिष्ठायबाध्यात्मति यद्वा देवासुराणांप्रतिपरस्परंयाबाध्यबाधकतातांगतः प्राप्तः तत्रहेतुर्जातइत्यर्थः ६ तत्रगुणानांस्वीयत्वेसति प्राकृत
पुरुषवद्विषमः स्यात् तत्तुनास्तीत्याह सत्वमिति ननुस्वेच्छयागुणाधिष्ठानेनापिपक्षपातवैषम्यंस्यादेव नतस्यकालकृतत्वादित्याह
नतेषामितिसार्धेन उल्लासोवृद्धिः ७ सत्वस्यजयकालेदेवादीन्ऋषींश्चाभजत् तत्तद्देहंप्रविश्यवर्धयतीत्यर्थः रजसोजयकालेअसु
रान् तमसोजयकालेयक्षरक्षांसि तस्यकालस्य अनुगुणःसन् ८ समस्यापिनिमित्तभेदेनवैषम्येदृष्टांतः ज्योतिरादिव ज्योतिर्यथाका
ष्ठादिषुजलंयथापात्रेषु आकाशोयथाघटादिषु अग्निर्यथाकाष्ठसंयोगात् ह्रस्वदीर्घादिरूपः स्यात्तथाभगवान् नानारूप आभाति न

निर्गुणोऽप्यसौ ऽजोऽव्यक्तोभगवान्प्रकृतेःपरः स्वमायागुणमाविश्यबाध्यबाधकतांगतः ६ सत्वंरजस्तमइ
तिप्रकृतेर्नात्मनोगुणाः नतेषांयुगपद्राजन् ह्रासउल्लासएववा ७ जयकालेतुसत्वस्यदेवर्षीन्रजसोऽसुरा
न् तमसोयक्षरक्षांसितत्कालानुगुणोऽभजत् ८ ज्योतिरादिरिवाभातिसंघातान्नविविच्यते विदंत्या-
त्मानमात्मस्थंमथित्वाकवयोंऽततः ९ यदासिसृक्षुःपुरआत्मनःपरोरजःसृजत्येषपृथक्स्वमायया स
त्वंविचित्रासुरिरंसुरीश्वरःशयिष्यमाणस्तमईरयत्यसौ १० ७ ७ ७ ७ ७

तुनर्हिनद्देववविवेकेनकिंनप्रतीयतेतत्राह संघातात् सुरादिदेहात् नविविच्यते नपृथक्प्रतीयते तर्हितान्भजतीतिकुतोज्ञायतेतत्रा
ह विदंतीति आत्मानंजीवात्मानंकवयोनिपुणाःमथित्वाकार्यदर्शनलिंगेनविचार्यजानंति अंततः स्वभावकालकर्मादिवादनिषेधेन
विंदंतीतिपाठेलाभोऽपिज्ञानमेव अत्रापिज्योतिरादिरिवेतिद्रष्टव्यम् यथासूर्यकांतादौदाहदर्शनात्ज्योतिर्ज्ञायते यथात्वचगंधद
र्शनाद्वायुरित्यादि ९ तदेवंमायागुणवशेनैतद्वैषम्यंनस्वाभाविकमित्युक्तंतर्हिगुणपारतंत्र्यादनीश्वरत्वमाशंक्याह यदा आत्म
नोजीवस्यभोगायपुरः शरीराणिपरमेश्वरःसिसृक्षुःभवतितदासाम्येनस्थितंरजःपृथक्सृजति विचित्रासुतासुपूर्षुरिरंसुः क्रीडि
तुमिच्छुः यदानदासत्वंपृथक्सृजति शयिष्यमाणः संहरिष्यन् यदानदातमः पृथक्ईरयति आधिक्यतांनयतीत्यर्थः १० ७

पदासिसृक्षुरित्यादिनिर्देशात् प्रतीतंकालपारतंत्र्यंवारयन् प्रधानपुरुषपारतंत्र्यमपिवारयति कालमिति हेनरदेव अजः अजन्माप्रधानपुं
भ्यांनिमित्तभूताभ्यांसत्यहृत् अमोघकर्ताईशः तयोः सहकारित्वेन आश्रयभूतम् चरंतंवर्तमानंकालंस्वयमेवसृजति स्वचेष्टारूपत्वा-
त्कालस्यनतत्पारतंत्र्यमित्यर्थः तथाऽपिप्रसक्तंतेकिमायातंतत्राह यएषकालः स सत्वमेधयति वर्धयति अतोहेतोः ईशितासत्वप्रधानंसु
रानीकंदेवसमूहमेधयतीव तत्प्रत्यनीकानसुरान् सुरप्रतिपक्षान् प्रमिणोति हिनस्तिचेत्यन्वयः उरुप्रभूतंश्रवःकीर्तिर्यस्यसः काल
शक्तिक्षुभितगुणगतंवैषम्यमिहसन्निधिमात्रेणतदधिष्ठातरिस्फुरतीतिप्रकरणार्थः ११ तदानींतयोः नसुरपक्षपातेनवधः किंतु ब्रह्मशा

कालंचरंतंसृजतीशआश्रयंप्रधानपुंभ्यांनरदेवसत्यकृत् यएषराजन्नपिकालईशितासत्वंसुरानीकमि
वैधयत्यजः तत्प्रत्यनीकानसुरान्सुरप्रियोरजस्तमस्कान्प्रमिणोत्युरुश्रवाः ११ अत्रैवोदाहृतःपूर्वमिति
हासःसुरर्षिणा प्रीत्यामहाक्रतौराजन्पृच्छतेजातशत्रवे १२ दृष्ट्वामहाद्भुतंराजाराजसूयेमहाक्रतौ वासु
देवेभगवतिसायुज्यंचेदिभूभुजः १३ तत्रासीनंसुरऋषिंराजापांडुसुतःक्रतौ पप्रच्छविस्मितमनामुनीनांशृ
ण्वतामिदम् १४ युधिष्ठिरउवाच अहोअत्यद्भुतंह्येतद्दुर्लभैकांतिनामपि वासुदेवेपरेतत्वेप्राप्ति-
श्चैद्यस्यविद्विषः १५ एतद्वेदितुमिच्छामःसर्वएववयंमुने भगवन्निंदयावेनोद्विजैस्तमसिपातितः १६
दमघोषसुतःपापआरभ्यकलभाषणात् संप्रीत्यमर्षीगोविंदेदंतवक्त्रश्चदुर्मतिः १७ शपतोरसकृद्विष्णुं
यद्ब्रह्मपरमव्ययम् श्वित्रोनजातोजिह्वायांनांधंविविशतुस्तमः १८

पेनआसुरींयोनिंप्राप्तयोः अनुग्रहार्थएवेतिवक्तुमितिहाससुपक्षिपति अत्रैवेति अत्रद्वेषादिरहितस्यापिदैत्यवधेनारदेनइतिहासःप्र
स्तावितः १२ चेदिभूभुजःशिशुपालस्य १३ १४ एकांतभक्तानामपिदुर्लभाप्राप्तिर्विद्विषोजातेत्येतदद्भुतंहि १५ तस्यतुवेनवत् न
रकपातएवोचितइत्याह भगवन्निंदयेति तमसिनरके १६ दमघोषस्यसुतः शिशुपालः कलभाषणात् कोमलभाषणमारभ्यसंप्र २
ति अधुनाऽपिअमर्षीक्रोधीमत्सरीच १७ श्वित्रःश्वेतकुष्ठम् १८ ५२ ५२ ५२ ५२

दुरवयाहं दुःप्रापं धामस्वरूपं यस्य तस्मिन् लयं सायुज्यमीयतु र्जग्मतुः अभूतस्यापिदं तवक्रूलयस्य तज्ज्ञातकप्रामाण्येन
सिद्धवन्निर्देशः १९ एतदद्भुततमं हि अतएतन्मतिमेमनोभ्राम्यति भगवान् सर्वज्ञ स्त्वमस्मत्कृपयाब्रूहि २० आभाष्यसंबोध्यसी
दंतिनिषीदंति अस्यामिति सदसभा तस्याः सदः शृण्वंत्या कथाः प्राहेत्यन्वयः २१ अहोभगवन्निंदकस्यनरकपातेन भाव्यमितिवदन्त
स्तवकोऽभिप्रायः भगवत्पीडाकरत्वेनवातदभावेऽपिस्करापानादिवन्निषिद्धनिंदाचरणाद्वा नचतावद्देहाभिमानकृतनिंदादिनिमि
त्तत्वात्पीडादीनां भगवतश्चतदभावात् नपीडाशंकाऽस्तीत्याह निंदनइतिसार्द्धैस्त्रिभिः निंदनंदोषकीर्त्तनम् न्यक्कारस्तिरस्कारः निं
दास्तुत्यादिज्ञानार्थं प्रधानपुरुषयोः अविवेकेन कलेवरं कल्पितं रचितम् २२ तदभिमानेन भूतानां यथाममाहमितिवैषम्यं तत्कृतं हिंसा

कथं तस्मिन्भगवतिदुरवयाह धामनि पश्यतां सर्वलोकानां लयमीयतुरंजसा १९ एतद्भ्राम्यतिमेबुद्धिर्दीपार्चि
रिववायुना ब्रूत्येतदद्भुततमं भगवांस्तत्रकारणम् २० श्रीशुकउवाच राज्ञस्तद्वचआकर्ण्यनारदो
भगवानृषिः तुष्टःप्राह तमाभाष्यशृण्वंत्यास्तत्सदःकथाः २१ नारदउवाच निंदनस्तवसत्कार
न्यक्कारार्थं कलेवरम् प्रधानपरयोराजन्नविवेकेनकल्पितम् २२ हिंसातदभिमानेन दंडपारुष्ययोर्य
था वैषम्यमिहभूतानां ममाहमितिपार्थिव २३ यन्निबद्धोऽभिमानोऽयंतद्वधात्प्राणिनां वधः तथानयस्य
कैवल्यादभिमानोऽखिलात्मनः परस्यदमकर्तुर्हि हिंसाकेनास्यकल्प्यते २४ तस्माद्वैरानुबंधेन निर्वैरे
णभयेनवा स्नेहात्कामेनवायुंज्यात्कथंचिन्नेक्षतेपृथक् २५ यथावैरानुबंधेन मर्त्यस्तन्मयतामियात्
नतथाभक्तियोगेनइतिमेनिश्चितामतिः २६ दिकं चभवति तथानयस्येत्युत्तरेणान्वयः दंडस्ताडनं पारुष्यंनिंदानयोर्हेतुभूतयो
र्हिंसापीडाचभवति २३ यस्मिन्निबद्धोऽयमभिमानस्तस्यदेहस्यवधाद्वधश्चयथातथायस्याभिमानोनास्ति अतोऽस्यपरमेश्वरस्यहिंसाकेनहेतु
नाकल्प्यते नकेनापीति अभिमानाभावेहेतुः कैवल्यात् अद्वितीयत्वेनाभिमंतव्याभावात् वैषम्याभावेहेतुः अखिलात्मनः सर्वात्मनइति नर्हिकिमिति
हंतिदैत्यान् तत्राह परस्येति दमकर्तुः हितार्थंदंडं करोतीत्यर्थः २४ यस्माद्भगवतोनिंदादिकृतं वैषम्यंनास्ति तस्माद्येनकेनाप्युपायेन ध्यायतस्तेनैवध्या
नेननिंदादिकृतपापस्यापिनाशात्सायुज्यंयुक्तमित्याशयेनाह तस्मादितिसप्तभिः निर्वैरेणनास्ति वैरंकेनापियस्मिन् तेनभक्तियोगेनेत्यर्थः युंज्या
न्मनइतिशेषः २५ यस्मादेतैरप्युपायैर्भगवान्स्मर्तृणां मोक्षंदिशत्येव तेष्वपिवैरानुबंधः श्रेष्ठइत्याह यथेति नतथाभक्तियोगेनापि २६

अत्रदृष्टांतः कीटः पेशस्कृताध्यानमरेण संरंभोद्वेषः भयंचसएवयोगस्तेनतत्स्वरूपतांतेनैवशरीरेणविंदते २७ वैरेणयाअनुभिंतनाचिंतनंतयैव
पुनःपाप्मायेषांतेतंप्रापुरिति २८ नानाहकामादिति तदघंकामादिनिमित्तंपापंहित्वाउक्तंच गोप्यःकामाद्भयात्कंसोद्वेषाच्चैद्यादयोनृपाःसंबं
धाद्वृष्णयःस्नेहाद्यूयंभक्त्यावयंविभोरिति २९ तर्हिवेनःकिमितिनरकेपातितः तीव्रध्यानाभावात्पापमेवतस्यफलितमित्याह कतमोऽपी
ति पुरुषंश्रीहरिंप्रति पुरुषेपुरुषस्यकामासंभवात् द्वेषादिभिश्चिंतयतांपंचानांमध्येवेनोनैकतमोऽपीत्युक्तम् ३० तदेवमितिहासप्रस्तावक
थामुक्त्वाश्रीकृष्णेशिशुपालस्यवैरानुबंधेकोहेतुरित्यपेक्षायांतमेवेतिहासंवक्तुमाह मातृष्वस्रेयइति पदात्वैकुंठात्च्युतौ ३१ हरिदासौअ

कीटःपेशस्कृतारुद्धःकुड्यायांतमनुस्मरन् संरंभभययोगेनविंदतेतत्स्वरूपताम् २७ एवंकृष्णेभगवतिमा
यामनुजईश्वरे वैरेणपूतपाप्मानस्तमीयुरनुचिंतया २८ कामाद्द्वेषाद्भयात्स्नेहाद्यथाभक्त्येश्वरेमनः आवे
श्यतदघंहित्वाबहवस्तद्गतिंगताः २९ कतमोऽपिनवेनःस्यात्पंचानांपुरुषंप्रति तस्मात्केनाप्युपायेनमनःकृ
ष्णेनिवेशयेत् ३० मातृष्वस्रेयोवश्चैद्योदंतवक्त्रश्चपांडव पार्षदप्रवरौविष्णोर्विप्रशापात्पदाच्च्युतौ ३१
युधिष्ठिरउवाच कीदृशःकस्यवाशापोहरिदासाभिमर्शनः अश्रद्धेयइवाभातिहरेरेकांतिनांभवः ३२ दे
हेंद्रियासुहीनानांवैकुंठपुरवासिनाम् देहसंबंधसंबद्धमेतदाख्यातुमर्हसि ३३ नारदउवाच एक
दाब्रह्मणःपुत्राविष्णोर्लोकंयदृच्छया सनंदनादयोजग्मुश्चरंतोभुवनत्रयम् ३४ पंचषड्ढायनार्भाभाःपूर्वे
षामपिपूर्वजाः दिग्वाससःशिशून्मत्वाद्वाःस्थौतान्प्रत्यषेधताम् ३५ अशपन्कुपिताएवंयुवांवासंनचार्हथः
रजस्तमोभ्यांरहितेपादमूलेमधुद्विषः पापिष्ठामासुरींयोनिंबालिशौयातमाश्वतः ३६

भिमृशति अभिभवतीतितया कस्यशापः कीदृशोवा अश्रद्धेयः अनादरणीयइवाभाति असंभवात् यतोहरेर्भक्तानांतथाऽपि
वैकुंठवासिनांभवोजन्मइतियत् ३२ असंभवमेवाह जन्महेतुभूतैःप्राकृतैर्देहेंद्रियासुभिर्हीनानांशुद्धसत्वमयदेहानामित्यर्थः
प्राकृतदेहसंबंधेनसंबद्धम् एतदाख्यानमाख्यातुमर्हसि ३३ ३४ कथंभूताः पंचवाषड्वाहायनानिवर्षाणियेषांतेअर्भाबालाः
तद्वदाभायेषांते पूर्वेषांमरीच्यादीनामपिपूर्वजाः तेभ्यःप्रथमंजाता दिग्वाससोदिगंबरा अतःशिशून्मत्वा ३५ वासमपि २
नार्हथःकुतःपुनस्तत्सेवामितिचकारार्थः हेबालिशौ अतोहेतो आशुयातम् ३६ ५ ५ ५ ५ ५

वांसुवयोस्त्रिभिर्जन्मभि लोकायस्वस्थानप्राप्तये कल्पतांनावता अयंशापःसमाप्यतामिति पुनः प्रोक्तावित्यर्थः ३७ ३८ धरोद्धारेनिमित्ते तत्पानिधानीहतः ३९ हिरण्यकशिपोर्वधेकारणंसूचयति हिरण्यकशिपुःपुत्रमिति ४० सर्वभूतानामात्मभूतम् कुतःसममनुस्यूतं ब्रह्मैव पश्यतीतितथानम् अतःप्रशांतंद्वेषादिरहितम् अतएवभगवत्तेजसास्पृष्टंव्याप्तम् उपायैःशस्त्रास्त्रप्रहारादिभिः ४१ विश्रवसःसुतौ ४२न्य हनवत् हनवानित्यर्थः तर्हि तदेव कथनीयमित्युत्सुकंप्रत्याह रामवीर्यमिति ४३ कृष्णचक्रेणहतमंहोययोस्तौ तयोःपापमेवहतंनतुताववि

एवंशापौस्वभवनात्पतंतौतैःकृपालुभिः प्रोक्तौपुनर्जन्मभिर्वांत्रिभिर्लोकायकल्पताम् ३७ जज्ञातेतौदितेःपुत्रौदैत्य दानववंदितौ हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठोहिरण्याक्षोऽनुजस्ततः ३८ हतोहिरण्यकशिपुर्हरिणासिंहरूपिणा हिरण्याक्षो धरोद्धारेबिभ्रतासौकरंवपुः ३९ हिरण्यकशिपुःपुत्रंप्रह्लादंकेशवप्रियम् जिघांसुरकरोन्नानायातनामृत्यु हेतवे ४० सर्वभूतात्मभूतंतंप्रशांतंसमदर्शनम् भगवत्तेजसास्पृष्टंनाशक्नोद्धंतुमुपायैः ४१ ततस्तौराक्षसौ जातौकेशिन्यांविश्रवस्सुतौ रावणःकुंभकर्णश्चसर्वलोकोपतापनौ ४२ तत्रापिराघवोभूत्वान्यहनच्छाप मुक्तये रामवीर्यंश्रोष्यसित्वंमार्कंडेयमुखात्प्रभो ४३ तावेवक्षत्रियौजातौमातृष्वस्रात्मजौतव अधुनाशा पविनिर्मुक्तौकृष्णचक्रहतांहसौ ४४ वैरानुबंधतीव्रेणध्यानेनाच्युतसात्मताम् नीतौपुनर्हरेःपार्श्वंजग्मतुर्वि ष्णुपार्षदौ ४५ युधिष्ठिरउवाच विद्वेषोदयितेपुत्रेकथमासीन्महात्मनि ब्रूहिमेभगवन्येनप्रह्लादस्या च्युतात्मता ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रथमोऽध्यायः १ नारदउवाच भ्रातर्येवंवि निहतेहरिणाक्रोडमूर्तिना हिरण्यकशिपूराजन्पर्यतप्यद्रुषाशुचा १ आहचेदंरुषापूर्णःसंदष्टदशनच्छदः कोपोज्ज्वलद्भ्यांचक्षुर्भ्यांनिरीक्षन्धूम्रमंबरम् २ करालदंष्ट्रोग्रदृष्ट्यादुष्प्रेक्ष्यभ्रुकुटीमुखः शूलमुद्यम्यसद सिदानवानिदमब्रवीत् ३ भोभोदानवदैतेयाद्विमूर्धंस्त्र्यक्षशंबर शतबाहोहयग्रीवनमुचेपाकइल्वल ४

त्यर्थः ४४ ४५ येनकारणेनप्रह्लादस्याच्युतात्मता अच्युतेकश्चित्तत्वंतदपिब्रूहीतिशेषः ४६ इतिसप्तमेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ द्वितीयेविष्णुरो षेणलोकंविप्लाव्यदानवैः तद्धतभ्रातृपुत्रादीनितिहासैरसांत्वयत् १ भगवद्द्वेषेऽपिकारणमित्याशयेनाह भ्रातरीत्यादिना एवंपक्षपातेनइंद्रस्यहित मिच्छता १ कोपेनउत अतिशयेनज्वलद्भ्याम् कोपाग्निधूमेनैवधूम्रमंबरंनिरीक्षमाणः २ करालदंष्ट्राभिर्युक्तयाउग्रदृष्ट्यादुष्प्रेक्ष्यंभ्रुकुटीयुक्तंमुखंयस्य

५ समेनापिउपधावनैर्भजनैर्निमित्तभूतैः पार्ष्णिग्राहेणासता मेभ्रातानिहतः ६ एवंत्यक्तःस्वभावःसमत्वंयेनतस्य घृणेःशुद्धतेजोमयस्यापिमायया वनौकसः वराहरूपस्यसतः अस्थिरात्मनः अव्यवस्थितचित्तस्य कुतः योयोभजति तंतंभजमानस्य अनुसरतः ७ तस्य कृष्णास्यरुधिरेणयावत्त र्पयिष्यामितावद्यूयंभुवंयातेतिवृतीयेनान्वयः ८ ननुदेवैस्तद्वधःकारितःअतस्तेकिंनहन्यंतेतत्राह तस्मिन्हरौकूटेकपटे अहितेप्रतिपक्षेकूट मीहितंयस्येतिवा नष्टे अदृष्टेसतिदेवाःस्वयमेवशुष्यंतिनाशंयास्यंति कुतः विष्णुरेवप्राणोयेषांते यथाकृत्तमूलेवृक्षेशाखाःस्वयंशुष्यंतितद्व त् ९ तपोयज्ञादियुक्तान् सूदयध्वंघातयत १० ननुतैःकिमपराद्धंतत्राह विष्णुरिति द्विजानांक्रियाअनुष्ठानंमूलंयस्यसः यतःसौयज्ञःधर्ममयश्च

विप्रचित्तेममवचःपुलोमन्शकुनादयः शृणुतानंतरंसर्वेक्रियतामाशुमाचिरम् ५ सपत्नैर्घातितःक्षुद्रैर्भ्राताम दयितःसुहृत् पार्ष्णिग्राहेणहरिणासमेनाप्युपधावनैः ६ तस्यत्यक्तस्वभावस्यघृणेर्मायावनौकसः भजंतंभज मानस्यबालस्येवास्थिरात्मनः ७ मच्छूलभिन्नग्रीवस्यभूरिणारुधिरेणवै रुधिरप्रियंतर्पयिष्येभ्रातरंमेगत व्यथः ८ तस्मिन्कूटेऽहितेनष्टेकृत्तमूलेवनस्पतौ विटपाइवशुष्यंतिविष्णुप्राणादिवौकसः ९ तावद्यातभुवंयू यंब्रह्मक्षत्रसमेधिताम् सूदयध्वंतपोयज्ञस्वाध्यायव्रतदानिनः १० विष्णुर्द्विजक्रियामूलोयज्ञोधर्ममयःपु मान् देवर्षिपितृभूतानांधर्मस्यचपरायणम् ११ यत्रयत्रद्विजागावोवेदावर्णाश्रमाःक्रियाः तंतंजनपदंयात संदीपयतवृश्चत १२ इतितेभर्तृनिर्देशमादायशिरसाहृताः तथाप्रजानांकदनंविदधुःकदनप्रियाः १३ पुरग्रा मव्रजोद्यानक्षेत्रारामाश्रमाकरान् खेटखर्वटघोषांश्चददहुःपत्तनानिच १४ केचित्खनित्रैर्बिभिदुःसेतुप्रा कारगोपुरान् आजीव्यांश्चिच्छिदुर्वृक्षान्केचित्परशुपाणयः प्रादहंछरणान्यन्येप्रजानांज्वलितोल्मुकैः १५

देवादीनांपरायणंपरमआश्रयः अतोयज्ञरूपस्य विष्णोर्मूलत्वान्मामनादृत्यतदाश्रयणाच्चतेवध्याइतिभावः ११ तस्मात्परमंमंत्रंशृणुते त्याह यत्रयत्रेति संदीपयत दहत वृश्चत छेदंकुरुत यज्ञोपयोगिवृक्षानितिशेषः १२ १३ पुरंहट्टादिमत् ग्रामस्तद्रहितः व्रजोग वांवासःउद्यानंकृत्रिमंवनम् क्षेत्रंव्रीह्यादेः आरामोऽकृत्रिमंवनम् आश्रमऋषीणांस्थानम् आकरोरत्नादीनाम् खेटःकृषीवला नांवासः खर्वटोगिरिद्रोण्याश्रयोग्रामः घोषआभीराणांवासः पत्तनंराजधानी १४ खनित्रैःखननसाधनैःआजीव्यान् उपजीव्यान् जंबा म्रकपित्थादीन् शरणानिगृहान् १५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

विप्रकृते उपद्रुते यज्ञभागानामभावात् दिवंपरित्यज्य अलक्षिताः संतः भुविचेरुः १६ तदेवंप्रजानांकदनंदानवेषुकुर्वत्सुस्वयंस्वर्गराज्या
विप्रकृते उपद्रुते यज्ञभागानामभावात् दिवंपरित्यज्य अलक्षिताः संतः भुविचेरुः १६ तदेवंप्रजानांकदनंदानवेषुकुर्वत्सुस्वयंस्वर्गराज्या

दिसाधितुंतपस्तप्तुकामः प्रथमंयत्कृतवान् तदाह हिरण्यकशिपुरित्यादिना कटोदकंप्रेतायप्रदेयमुदकम् आदिशब्दात्प्रेतश्राद्धादिकम् १८
१८ तन्मातरंतेषांशकुनिशंबरादीनांमातरंरुषाभानुंभानुसंज्ञाम् १९ हेवधूरिति भ्रातृभार्यांसंबोधयति भवतुनामतस्यश्लाघ्योवधः न
थाऽप्यस्माकंतावद्दुःखधुर्गतएवेति चेत्तत्राह भूतानामिति दैवेनप्राचीनकर्मणाएकत्रनीतानांसंयोजितानांपुनश्चस्वैःस्वैः कर्मभिरुन्नीता
नांवियोजितानाम् २० एवंलौकिकदृष्ट्याशोकंनिवार्यतत्त्वदृष्ट्यावारयति नित्यइति आत्मानित्यः मृत्युशून्यः अव्ययः अपक्षयशून्यः शु

एवंविप्रकृतेलोकेदैत्येंद्रानुचरैर्मुहुः दिवंदेवाःपरित्यज्यभुविचेरुरलक्षिताः १६ हिरण्यकशिपुर्भ्रातुःसंपरेतस्यदुः
खितः कृत्वाकटोदकादीनिभ्रातृपुत्रानसांत्वयत् १७ शकुनिंशंबरंधृष्टिंभूतसंतापनंवृकम् कालनाभंमहानाभंह
रिश्मश्रुमथोत्कचम् १८ तन्मातरंरुषाभानुंदितिंचजननींगिरा श्लक्ष्णयादेशकालज्ञइदमाहजनेश्वर १९ हि
रण्यकशिपुरुवाच अंबांबहेवधूःपुत्रावीरंमार्हथशोचितुम् रिपोरभिमुखेश्लाघ्यः शूराणांवधईप्सितः २०
भूतानामिहसंवासःप्रपायामिवसुव्रते दैवेनैकत्रनीतानामुन्नीतानांस्वकर्मभिः २१ नित्यआत्माऽव्ययःशुद्धः स
र्वगःसर्ववित्परः धत्तेऽसावात्मनोलिंगंमाययाविसृजन्गुणान् २२ यथांऽभसाप्रचलतातरवोऽपिचलाइव चक्षु
षाभ्राम्यमाणेनदृश्यतेचलतीवभूः २३ एवंगुणैर्भ्राम्यमाणेमनस्यविकलःपुमान् यातितत्साम्यतांभद्रेह्यलिं
गोलिंगवानिव २४ एषआत्मविपर्यासोह्यलिंगेलिंगभावना एषप्रियाप्रियैर्योगोवियोगःकर्मसंसृतिः २५ सं
भवश्चविनाशश्चशोकश्चविविधःस्मृतः अविवेकश्चचिंताचविवेकास्मृतिरेवच २६ द्धः निर्मलः सर्वगः सर्ववित् स

र्वज्ञश्चसर्वत्रहेतुः परोदेहादिव्यतिरिक्तः अतोमृतइतिकृशइति मलिनइति वियुक्तइति अज्ञइतिचमत्वाशोकोनकार्यइत्यर्थः कथंतर्हितन
स्यसंसारस्तत्राह धत्तइति आत्मनोमाययास्वाविद्ययालिंगंमूर्तिंधत्ते गुणानुच्चावचान्देहान्सुखदुःखादीन्वाधत्ते विशेषेणसृजन्स्वीकुर्व
न् लिंगशरीरोपाधिः संसारइत्यर्थः २२ एतत्सदृष्टांतंप्रपंचयति यथेतिचतुर्भिः तरवः प्रतिबिंबिताःउपाधिधर्माउपहितेभवंतीतिदृष्टां
तमुक्त्वाग्राहकधर्माग्राह्येभवंतीतिदृष्टांतमाह चक्षुषेति २३ अविकलः परिपूर्णएवतत्साम्यतांमनःसमतामित्यर्थः २४ लिंगभावना
देहाभिमानः एषआत्मनोविपर्यासः अन्यथाभावः तदेवाह प्रियैर्वियोगः अप्रियैर्योगश्चकर्मचसंसृतिश्चनानागर्भेषुप्रवेशः ततश्च
संभवउत्पत्तिः विवेकस्यास्मृतिः अननुसंधानम् २६

अत्रापिशोकहेतुंविनावृथैवायंशोकइत्यस्मिन्नर्थेप्रेतस्यमृतस्यकस्यचिद्येबंधवस्तेषांचसंवादंशृणुत २७ उपासततत्समीपेआवृत्य अ०
स्थिताइत्यर्थः २८ विशीर्णंरत्नमयंकवचंयस्य भ्रष्टानिआभरणानिस्रजश्चयस्य शरेणनिर्भिन्नंहृदयंयस्य असृजारक्तेनरुधिरेणाविलं २
लिप्तम् २९ प्रकीर्णाः केशायस्य ध्वस्तेअक्षिणीयस्य रभसासंरंभेणदष्टोदच्छद ओष्ठोयेन रजसाकुंठमावृतंमुखांभोजंयस्यछिन्नमायु
धंभुजश्चयस्य ३० तस्यपादयोरुपसमीपे आसमंतात्अपतन् ३१ ३२ विलापमेवाह अहोइतिद्वाभ्याम् अकरुणत्वमेवाहुः येनवि
धात्राहृशामगोचरांदशांभवान् प्रणीतःगमितः तेनविधात्रात्वमधुनाशत्रूणांविवर्धनः कृतोऽसीत्यन्वयः ३३ हेमहीपते त्वयासुहृत्तमे

अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् यमस्यप्रेतबंधूनांसंवादंतन्निबोधत २७ उशीनरेष्वभूद्राजासुय
ज्ञइतिविश्रुतः सपत्नैर्निहतोयुद्धेज्ञातयस्तमुपासत २८ विशीर्णरत्नकवचंविभ्रष्टाभरणस्रजम् शरनिर्भि
न्नहृदयंशयानमसृगाविलम् २९ प्रकीर्णकेशंध्वस्ताक्षंरभसादष्टदच्छदम् रजःकुंठमुखांभोजंछिन्नायुधभु
जंमृधे ३० उशीनरेंद्रंविधिनातथाकृतंपतिंमहिष्यःप्रसमीक्ष्यदुःखिताः हताःस्मनाथेतिकरैरुरोभृशंघ्नंत्योमुहु
स्तत्पदयोरुपापतन् ३१ रुदंत्यउच्चैर्दयितांघ्रिपंकजंसिंचंत्यअस्त्रैःकुचकुंकुमारुणैः विस्रस्तकेशाभरणाःशुचं
नृणांसृजंत्यआक्रंदनयाविलेपिरे ३२ अहोविधात्राकरुणेननःप्रभोभवान्प्रणीतोदृगगोचरांदशाम् उशीनरा
णामसिवृत्तिदःपुराकृतोऽधुनायेनशुचांविवर्धनः ३३ त्वयाकृतज्ञेनवयंमहीपतेकथंविनास्यामसुहृत्तमेनते
तत्रानुयानंतववीरपादयोःशुश्रूषतीनांदिशयत्रयास्यसि ३४ एवंविलपतीनांवैपरिगृह्यमृतंपतिम् अनिच्छ
तीनांनिर्हारमर्कोऽस्तंसंन्यवर्तत ३५ तत्रहप्रेतबंधूनामाश्रुत्यपरिदेवितम् आहतान्बालकोभूत्वायमःस्व
यमुपागतः ३६ यमउवाच अहोअमीषांवयसाधिकानांविपश्यतांलोकविधिंविमोहः यत्रागतस्त
त्रगतंमनुष्यंस्वयंसधर्माअपिशोचंत्यपार्थम् ३७ नविनावयंकथंस्याम भवेमजीवेमइत्यर्थःअतःहेवीरयत्रत्वंयास्यसि त
त्रतेअनुयानमनुगमनंतवपादयोःशुश्रूषांकुर्वतीनामस्माकंदिशदेहिआज्ञामितिशेषः ३४ निर्हारंदाहार्थंनयनमनिच्छतीनाम् अ
र्कमस्ताचलंप्रति ३५ परिदेवितंरोदनम् स्वपुर्यामेवस्थितोयमःआश्रुत्यश्रुत्वा ३६ तत्रस्वयमेवोपागतोयमःबालकोभूत्वातानाह ५
अहोइत्यादिना अहोआश्चर्यम् अस्मत्तोवयसाऽधिकानामपिलोकस्यविधिंजन्ममरणादिप्रकारंविपश्यतामपिविमोहः मोहमेवाह

यत्रयस्मादव्यक्तादागतः तत्रैवगतमपार्थंशोचंति तदुक्तंगीतासु अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकाप
रिदेवनेति किंच स्वयमपिसधर्माः मृतेनसहसमानोमृत्युलक्षणोधर्मोयेषांतथाभूताअपिशोचंति ३७ अहोवयंयुष्मत्तोधन्यतमाः यतः अ
बलादुर्बलाबालाअपिवृकादिभिरभक्ष्यमाणावयंनविचिंतयामः तत्रहेतुः योगर्भेरक्षति सएवसर्वत्ररक्षिता ३८ ननुतस्यरक्षणार्थेकिंप्र
योजनम् नकिंचिदपि किंतु क्रीडैवकेवलमित्याह यइति यईशःइदंविश्वंलीलयासृजति रक्षति अवलुंपते संहरतिच भोअबलाः तस्येशितु
श्चराचरंक्रीडासाधनमाहुः अतः सएवनिग्रहेसंहारेसंग्रहेपालनेचप्रभुः ३९ प्रभुत्वमेवान्वयव्यतिरेकाभ्यांदर्शयति पथीति दिष्टेनदैवेन ईश्व
रेणरक्षितंचेत् तेनईश्वरेणविहतमुपेक्षितंचेत् गृहेस्थितंयत्नतः पाल्यमानमपि अस्यहतःतेनोपेक्षितः ४० तदेवमात्मनोजन्ममरणादिक
मंगीकृत्येश्वराधीनत्वान्नशोकः कार्यइत्युक्तम् इदानींतुदेहानामेवजन्मादिनत्वात्मनइत्याह भूतानीतित्रिभिः भूतानिदेहाः निजयोनिः

अहोवयंधन्यतमायदत्रत्यक्ताःपितृभ्यांनविचिंतयामः अभक्ष्यमाणाअबलावृकादिभिःसरक्षितारक्षतियो
हिगर्भे ३८ यइच्छयेशःसृजतीदमव्ययोयएवरक्षत्यवलुंपतेचयः तस्याबलाःक्रीडनमाहुरीशितुश्चराचरंनि-
ग्रहसंग्रहेप्रभुः ३९ पथिच्युतंतिष्ठतिदिष्टरक्षितंगृहेस्थितंतद्विहतंविनश्यति जीवत्यनाथोऽपितदीक्षितो
वनेगृहेऽपिगुप्तोऽस्यहतोनजीवति ४० भूतानितैस्तैर्निजयोनिकर्मभिर्भवंतिकालेनभवंतिसर्वशः नतत्रहा
त्माप्रकृतावपिस्थितस्तस्यागुणैरन्यतमोनिबध्यते ४१ इदंशरीरंपुरुषस्यमोहजंयथापृथग्भौतिकमीयतेगृ
हम् यथोदकैःपार्थिवतैजसैर्जनःकालेनजातोविकृतोविनश्यति ४२

स्वकारणभूतंलिंगशरीरंतन्निमित्तैः कर्मभिर्भवंति
जायंते नभवंति नश्यंतिच सर्वशः देवादिदेहा अपि तत्रहतदा प्रकृतौ देहेस्थितोऽप्यात्मातस्याः प्रकृतेर्गुणैः देहधर्मैर्जन्मभिर्ननिबध्यते नयुज्य
ते यतअन्यतमोदेहादत्यंतविलक्षणः ४१ नन्वहंकृशः स्थूलइत्यादौ वैलक्षण्यंप्रतीयतेतत्राह इदमिति इदंशरीरंमोहजमविवेकादात्मत्वेनज्ञा
तम् वस्तुतस्तु पृथगेवयतईयते दृश्यते भौतिकंच यथागृहमित्यन्वयः अत्रैवंप्रयोगः द्रष्टुरभौतिकत्वाच्च पुरुषात् शरीरंभिन्नंदृश्यत्वात् भौतिक
त्वाच्च यथात्यंताविवेकिनः आत्मत्वेनाभिमतमपिगृहंततः गृहात् यथापृथक् तद्वदिति भौतिकत्वानुमानंविवृण्वन् आत्मनोजन्माद्यभाव
मुपसंहरति यथा औदकैः परमाणुभिर्जातोबुद्बुदादिः यथाच पार्थिवैर्जातोघटादिः यथाचतैजसैर्जातः कुंडलादिर्विनश्यति तथानैरेवत्रि
विधैः परमाणुभिर्जातोजनोदेहएव विकृतः परिणतः सन् विनश्यति नत्वात्मेत्यर्थः

पृथगवस्थानाभावेऽपिभिन्नत्वेदृष्टांतद्वयमाह यथेतियथानलोदारुष्वेवस्थितोऽपिदाहकत्वेनप्रकाशत्वेनभिन्न एवप्रतीयते यथाच देहगतोऽ
प्यनिलोमुखनासिकादिषुपृथक्स्थितएवप्रतीयते तथादेहस्थत्वेऽप्यात्मनः तद्धर्मयोगाभावेदृष्टांतमाह यथानभोनसज्जतेक्वापिसंगंनप्राप्नो
ति तथापुमानपिसर्वेषांगुणानांदेहेंद्रियादीनामाश्रयः तेषाश्रितोवापरः पृथगेवेत्यर्थः ४३ किंच हेमूढाः यमनुशोचथ सोऽयंयुष्मद्वक्तासुयज्ञः
शेतेकिमितिशोचथ नन्वेतावंतंकालमसौशृणोति अनंतरंप्रतिवक्तिच प्रत्युत्तरंददाति इदानींतस्यादर्शनान्मृतइति शोचामइतिचेत् सतु
शोच्योनभवति प्रागपितस्यश्रोतुर्वक्तुरदर्शनादित्याह यःश्रोताइति ४४ ननुमुखनासिकासंचारीप्राणःश्रोतावक्ताचदृष्टएवइतिचेत्
नासौश्रोतावक्तावा अचेतनत्वादित्याह नश्रोतेति महान्सर्वेंद्रियचेष्टाहेतुः अतएवमुख्यः प्राणोवैमुख्यइतिश्रुतेः कस्तर्हिश्रोतावक्ताच
तत्राह यस्त्विहदेहेंद्रियैस्तत्तदर्थद्रष्टा आत्मासतुप्राणदेहाभ्यामचेतनाभ्यामन्यएवसचेतनः ४५ ननुचेतनत्वेअन्यत्वेचतस्याहंस्थूलः

यथाऽनलोदारुषुभिन्नईयतेयथाऽनिलोदेहगतःपृथक्स्थितः यथानभःसर्वगतंनसज्जतेतथापुमान्सर्व
गुणाश्रयःपरः ४३ सुयज्ञोनन्वयंशेतेमूढायमनुशोचथ यःश्रोतायोऽनुवक्तेहनसदृश्येतकर्हिचित् ४४ नश्रो
तानानुवक्ताऽयंमुख्योऽप्यत्रमहानसुः यस्त्विहेंद्रियवानात्मासचान्यःप्राणदेहयोः ४५ भूतेंद्रियमनोलिं
गान्देहानुच्चावचान्विभुः भजत्युत्सृजतिह्यन्यस्तच्चापिस्वेनतेजसा ४६ यावल्लिंगान्वितोह्यात्मातावत्कर्म
निबंधनम् ततोविपर्ययःक्लेशोमायायोगोनिवर्त्तते ४७ वितथाऽभिनिवेशोऽयंयद्गुणेष्वर्थदृग्वचः यथामनो
रथःस्वप्नःसर्वमैंद्रियकंमृषा ४८ स्थूलः काणोबधिरइत्यादिदेहधर्मोपलब्धिःकुतस्तत्राह भूतेंद्रियमनोभिर्लिंग्यंतेलक्ष्यंतइ
तितथा तान्देहान्तेभ्योऽन्यएवभजति अहमितिमन्यते तर्हिकथंमोक्षस्तत्राह तच्चभजनंस्वेनतेजसाविवेकबलेनउत्सृजत्यपिहीत्यनुभ
वंप्रमाणयति ४६ ननुविवेकानंतरमपिआहारादिकर्मसुप्रवृत्तेःबंधःस्यादेवेत्यतआह यावदिति यावल्लिंगशरीरेणान्वितः तदभि
मानवानात्माभवति तावदेवतत्कर्मनिबंधनंबंधहेतुर्भवति ततोविपर्ययः देहधर्मभाक्त्वम् ततःक्लेशश्चानुवर्तते ननुलिंगाभिमानेनिवृ
त्तेऽपि यतोऽयंमायायोगोविपर्ययादिः माययासुज्यतइति तथानपरमार्थइत्यर्थः ४७ ननुसुखदुःखादीनांतत्साधनानांचसत्यत्वप्रती-
तेःकुतोमायामयत्वं तथाच्चबहवोवादिनःसत्यत्वमेववदंतितत्राह वितथेति वितथोमिथ्याभूतोऽयमभिनिवेशः कोऽसौगुणेषुतत्का ६
र्येषुसुखदुःखादिषु अर्थः परमार्थइतिदृग्वचश्चेतियत्सकुतइत्यतआह यथेति यथामनोरथःस्वप्नः ४८

उपसंहरति अथेति अथतस्मात् नित्यमात्मानमनित्यंदेहंवातद्विदः नित्यमनित्यंचजानंतः नशोचंति न न्वेवमुपदेष्टारोऽपिशोचंतोदृश्यं
तेतत्राह नान्यथेति ज्ञानदार्ढ्याभावात् स्वभावोननिवर्ततइत्यर्थः ४९ स्वयंसधर्माअपीतियदुक्तंतत्रेतिहासमाह लुब्धकइत्यादिना पक्षि
णामंतकईश्वरेणनिर्मितःसन् यत्रयत्रतेतत्रतत्रतान्कणादिभिःप्रलोभयन्जालंविस्तार्यविशेषेणधृतवान् पाठांतरेतेषामामिषादिभिः
प्रलोभनंकृतवानित्यर्थः ५० कुलिंगः कंदभक्षीपक्षिविशेषः कुलिंगयोर्मिथुनम् ५१ शिचस्तंत्यांजालस्यसूत्रेसज्जनबंधंप्राप तामापन्ना
मापदंप्राप्तांदृष्ट्वाकुलिंगः पक्षीतांमोचयितुमकल्पः सन् पर्यदेवयन् वृक्षशाखामाश्रित्यविलापंचकार ५२ आकरुणयासर्वतोऽनुकंप्य

अथनित्यमनित्यंवानेहशोचंतितद्विदः नान्यथाशक्यतेकर्तुंस्वभावःशोचतामिति ४९ लुब्धकोविपिनेक
श्चित्पक्षिणांनिर्मितोंऽतकः वितत्यजालंविदधेतत्रतत्रप्रलोभयन् ५० कुलिंगमिथुनंतत्रव्यचरत्समदृ
श्यत तयोःकुलिंगीसहसालुब्धकेनप्रलोभिता ५१ सासज्जतशिचस्तंत्यांमहिषीकालयंत्रिता कुलिंग
स्तांतथापन्नांनिरीक्ष्यभृशदुःखितः स्नेहादकल्पःकृपणःकृपणांपर्यदेवयत् ५२ अहोअकरुणोदेवःस्त्रि
याकरुणयाविभुः कृपणंमानुशोचंत्यादीनयाकिंकरिष्यति ५३ कामंनयतुमांदेवःकिमर्धेनात्मनोहिमे
दीनेनजीवतादुःखमनेनविधुरायुषा ५४ कथंत्वजातपक्षांस्तान्मातृहीनान्बिभर्म्यहम् मंदभाग्याःप्रती
क्षंतेनीडेमेमातरंप्रजाः ५५ एवंकुलिंगंविलपंतमारात्प्रियावियोगातुरमश्रुकंठम् सएवतंशाकुनिकःशरेण
विव्याधकालप्रहितोविलीनः ५६ एवंयूयमपश्यंत्यआत्मापायमबुद्धयः नैनंप्राप्स्यथशोचंत्यःपतिंवर्षश
तैरपि ५७ हिरण्यकशिपुरुवाच बालएवंप्रवदतिसर्वेविस्मितचेतसः ज्ञातयोमेनिरेसर्वमनित्य
मयथोत्थितम् ५८ यमएतदुपाख्यायतत्रैवांतरधीयत ज्ञातयोऽपिसुयज्ञस्यचक्रुर्यत्सांपरायिकम् ५९
ततःशोचतमायूयंपरंचात्मानमेवच कआत्माकःपरोवाऽत्रस्वीयःपारक्यएववा स्वपराभिनिवेशेनविनाज्ञा
नेनदेहिनाम् ६० यास्त्रियाकिंकरिष्यति ५३ आत्मनोदेहस्यार्धेन अनेनविधुरायुषाभार्याशून्यजीवितेन दुःखंयथाभवत्येवंजीवि
ताकिंमेप्रयोजनम् अतोमामपिकामंनयत्वित्यन्वयः ५४ नजाताःपक्षायेषांतान् बालकान् कथंबिभर्मिपुष्यामि मंदभाग्याःमेप्रजाःमातरंप्र
तीक्षंते ५५ शाकुनिकःपक्षिहंताविलीनःसन् ५६ आत्मापायंस्वमृत्युमपश्यंत्यः ५७ अयथोत्थितंमिथ्यैवाविर्भूतम् ५८ सांपरायिकंपरलोककृ
त्यम् ५९ अशोचतइतिपाठेअडागमआर्षः स्वपरइत्यभिनिवेशएवाज्ञानंतेनविना ६०

सस्नुषास्नुषयासहिता ६१ इतिसप्तमेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २ तृतीयेतस्यतपसानसंवीक्ष्यजगद्विधिः आगत्यविस्मितस्तेन
संस्कृतश्चवरानदात् १ तदेवंसाधूनांकदनेदानवानादिश्यबंधूनांशोकंतत्त्वनिरूपणेनापनीययत्कृतवान्तदाह हिरण्यकशिपुरित्या
दिना अप्रतिद्वंद्वंप्रतिपक्षहीनमेकराजमेकमेवराजानंव्यधित्सनकर्तुमैच्छत् १ऊर्ध्वौबाहूयस्य नभसिदृष्टिर्यस्य पादांगुष्ठेनाश्रिताअ
वनिर्येन २जटानांदीधितिभिः अंशुभिः रश्मिभिः प्रलयकर्त्ताअर्कइवरेजे पूर्वंयेअलक्षिताः संतोभुविविचेरुस्तेदेवाःपुनः स्वानिस्था
नानिभेजिरे ३ विष्वगीरितः सर्वतःप्रसृतःसन् त्रिलोकीमतपत् तापयामास ४ द्वीपैरद्रिभिश्चसहिताभूश्चचाल ५ ६ तवबलिहाराः

नारदउवाच इतिदैत्यपतेर्वाक्यंदितिराकर्ण्यसस्नुषा पुत्रशोकंक्षणात्त्यक्त्वातत्त्वेचित्तमधारयत् ६१
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेदितिशोकापनयनंनामद्वितीयोऽध्यायः २ नारदउवाच हिर
ण्यकशिपूराजन्नजेयमजरामरम् आत्मानमप्रतिद्वंद्वमेकराजंव्यधित्सत १ सतेपेमंदरद्रोण्यांतपःपरमदा
रुणम् ऊर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिःपादांगुष्ठाश्रितावनिः २ जटादीधितिभीरेजेसंवर्तार्कइवांशुभिः तस्मिंस्तप
स्तप्यमानेदेवाःस्थानानिभेजिरे ३ तस्यमूर्ध्नःसमुद्भूतःसधूमोग्निस्तपोमयः तिर्यगूर्ध्वमधोलोकानतपद्वि
ष्वगीरितः ४ चुक्षुभुर्नद्युदन्वंतःसद्वीपाद्रिश्चचालभूः निपेतुःसग्रहास्तारा जज्वलुश्चदिशोदश ५ तेनतप्ता
दिवंत्यक्त्वाब्रह्मलोकंययुःसुराः धात्रेविज्ञापयामासुःदेवदेवजगत्पते ६ दैत्येंद्रतपसातप्तादिविस्थातुंनशक्नु
मः तस्यचोपशमंभूमन्विधेहियदिमन्यसे लोकानयावन्नंक्ष्यंतिबलिहारास्तवाभिभो ७ तस्यायंकिल
संकल्पश्चरतोदुश्चरंतपः श्रूयतांकिंनविदितस्तवाथापिनिवेदितम् ८ सृष्ट्वाचराचरमिदंतपोयोगसमाधिना
अध्यास्तेसर्वधिष्ण्येभ्यःपरमेष्ठीनिजासनम् ९ तदहंवर्धमानेनतपोयोगसमाधिना कालात्मनोश्चनित्यत्वा
त्साधयिष्येतथात्मनः १०

करप्रदाः पूजाकारिणइतिवा अभितोभवतीत्यभिभूः हेअभिभो हेसर्वाधिपते पाठांतरेभोइतिसंबोधनम्
अभितोयावन्ननंक्ष्यंतीतिसंबंधः ७ ब्रह्मणस्तस्मिन्द्वेषमुत्पादयितुंतत्संकल्पमाहुः तस्येतिचतुर्भिः तथाऽप्यस्माभिर्निवेदितंत्वयाश्रूयता
म् ८ तपोयोगयोःसमाधिनानिष्ठयासर्वधिष्ण्येभ्यः श्रेष्ठंनिजासनंसत्यलोकंयथाअध्यास्ते अधितिष्ठति ९ तत्तथैवात्मनःसाधयिष्यामि ननुब्रह्म
णाअतिदीर्घायुषातपस्तप्त्वातत्साधितमन्यःकुतस्तत्साधयेत्तत्राहुः कालात्मनोरिति यद्यप्यायुषोऽल्पत्वेनदेहोवारंवारंम्रियेत तथाऽपिकालस्य
आत्मनश्चनित्यत्वात् बहुभिर्जन्मभिस्तपस्तप्त्वातत्साधयिष्येऽस्येवेति १०

वर्धमानेनेति यदुक्तं तदभिप्रायमाह अन्यथेति अन्यथा सुरासुरादिव्यत्ययेन अयथापूर्वं पुण्यपापादिव्यत्ययेन इदं जगद्विधास्यामि अन्यैः
वैष्णवादिभिः ध्रुवादिपदैः किं प्रयोजनमतस्तदेव साधयिष्यामि ११ इति तत्त्वत उदाहरणेन तस्य निर्बंधं शुश्रुम अत एवासौ तपः परममास्थितो वर्तते
ते यदत्र युक्तं तत् अनंतरमेव विधत्स्व १२ अन्यथा तवस्थानभ्रंशे सति साधूनामनिष्टं स्यात् इति शोचंत आहुः तव पारमेष्ठ्यमिदमासनं द्विजानां-
गवां च भवाय उद्भवाय श्रेयसे सुखाय भूत्यै ऐश्वर्याय क्षेमाय लब्धपालनाय विजयाय उत्कर्षाय १३ १४ वल्मीकादिभिः प्रतिछन्नं प्रथमं न द

अन्यथेदं विधास्येहमयथापूर्वमोजसा किमन्यैः कालनिर्धूतैः कल्पांते वैष्णवादिभिः ११ इति शुश्रुम निर्बंधं तपः
परममास्थितः विधत्स्वानंतरं युक्तं स्वयं त्रिभुवनेश्वर १२ तवासनं द्विजगवां पारमेष्ठ्यं जगत्पते भवाय श्रेयसे भू
त्यै क्षेमाय विजयाय च १३ इति विज्ञापितो देवैर्भगवानात्मभूर्नृप परीतो भृगुदक्षाद्यैर्ययौ दैत्येश्वराश्रमम् १४
न ददर्श प्रतिच्छन्नं वल्मीकतृणकीचकैः पिपीलिकाभिराचीर्णं मेदस्त्वङ्मांसशोणितम् १५ तपंतं तपसा लोकान्
यथाभ्रापिहितं रविम् विलक्ष्य विस्मितः प्राह प्रहसन् हंसवाहनः १६ ब्रह्मोवाच उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते
तपःसिद्धोऽसि काश्यप वरदोऽहमनुप्राप्तो व्रियतामीप्सितो वरः १७ अद्राक्षमहमेतत्ते हृत्सारं महदद्भुतम्
दंशभक्षितदेहस्य प्राणा ह्यस्थिषु शेरते १८ नैतत्पूर्वर्षयश्चक्रुर्न करिष्यंति चापरे निरंबुर्धारयेत्प्राणान् को वै दि
व्यसमाः शतम् १९ व्यवसायेन तेऽनेन दुष्करेण मनस्विनाम् तपोनिष्ठेन भवता जितोऽहं दितिनंदन २० तत
स्त आशिषः सर्वा ददाम्यसुरपुंगव मर्त्यस्य ते अमर्त्यस्य दर्शनं नाफलं मम २१ नारद उवाच इत्युक्त्वा
दिभवो देवो भक्षितांगं पिपीलिकैः कमंडलुजलेनौक्षद्दिव्येनामोघराधसा २२ स तत्कीचकवल्मीकात्सह ओ
जोबलान्वितः सर्वावयवसंपन्नो वज्रसंहननो युवा उत्थितस्तप्तहेमाभो विभावसुरिवैधसः २३ ददर्श पश्चात्कथं

चिद्विलक्ष्य तं प्राहेति द्वयोरन्वयः पिपीलिकादिभिः आचीर्णं समंताद्भक्षितं मेदश्च त्वक् च मांसं च शोणितं च यस्य १५ अभ्रैरपिहितं छन्नं रविमिव
विलक्ष्य विस्मितः प्राह १६ १७ हृत्सारं धैर्यं दंशैर्मक्षिकादिविशेषैर्भक्षितो देहो यस्य १८ निरंबुः निषिद्धमंबु येन सः त्यक्तोदक इत्यर्थः ते त्वया अ
नेन व्यवसायेनैव तावज्जितोऽहम् तपोनिष्ठेन भवता तु सुतरां जितः २० मर्त्यस्य तव अमर्त्यस्य मम दर्शनमफलं निष्फलं न भवति अतो वरं वृ
णीष्व २१ आदौ भवतीति आदिभवो ब्रह्मा औक्षत् प्रोक्षितवान् २२ वज्रवत् संहननमंगदार्ढ्यं यस्य तप्तस्य हेम्न इव आभा देहकांतिर्यस्य सगि
रा अग्रणादित्यत्तरेणान्वयः २३

तस्यदर्शनेनमहानुत्सवोयस्य २४ हर्षेणाश्रूणिपुलकोद्रेदश्चयस्यसः २५ अंधेननिविडेन तत्रहेतुः कालसृष्टेन प्रकृतिगुणरूपेणनतुध्वांते न तमसावृतमिदंजगत् यः अभिव्यनक् अभिव्यक्तमकरोत् २६ यश्चत्रिगुणेनात्मनाइदंजगत् सृजति अवति पालयति लुंपतिसंहरतिच तस्मैरजः सत्वतमसांधाम्नेआश्रयायमहते परायपरमेश्वरायनमइतिद्वयोरन्वयः २७ अत्रचस्वप्रकाशकत्वंजगत्प्रकाशकत्वंतत्कारणत्वंतत्स्रष्टृत्वादिकर्तृत्वंमहत्त्वंपरमेश्वरत्वंचेतिषड्विधत्वमुक्तंनदेवप्रपंचयन्नमस्करोति नमइतिचतुर्भिः बीजायकारणाय तत्रहेतुः आद्याययज्ञानंज्ञप्तिः वि-ज्ञानंविषयाकारंज्ञानंमूर्तिर्यस्यतस्मै अनेनस्वप्रकाशकत्वंजगत्प्रकाशकत्वंचदर्शितम् बीजायेतिनिमित्तत्वमुक्तम् उपादानत्वमाह प्राणादयोयेविकारास्तैरूपैर्व्यक्तिंकार्याकारमीयुषेप्राप्तवते २८ एवमात्मनात्रिवृताचेत्यनेनोक्तंकारणद्वैधादर्शितम् महत्त्वमीश्वरत्वंचाहत्वमि

सनिरीक्ष्यांबरेदेवंहंसवाहमवस्थितम् ननामशिरसाभूमौतद्दर्शनमहोत्सवः २४ उत्थायप्रांजलिःप्रह्वईक्षमाणोदृशाविभुम् हर्षाश्रुपुलकोद्भेदोगिरागद्गदयाऽगृणात् २५ हिरण्यकशिपुरुवाच कल्पांतेकालसृष्टेनयोऽधेनतमसावृतम् अभिव्यनक्जगदिदंस्वयंज्योतिःस्वरोचिषा २६ आत्मनात्रिवृताचेदंसृजत्यवतिलुंपति रजःसत्वतमोधाम्नेपरायमहतेनमः २७ नमआद्यायबीजायज्ञानविज्ञानमूर्तये प्राणेंद्रियमनोबुद्धिविकारैर्व्यक्तिमीयुषे २८ त्वमीशिषेजगतस्तस्थुषश्चप्राणेनमुख्येनपतिःप्रजानाम् चित्तस्यचित्तेर्मनइंद्रियाणांपतिर्महान्भूतगुणाशयेशः २९ त्वंसप्ततंतून्वितनोषितन्वात्रय्याचातुर्होत्रकविद्ययाच त्वमेकआत्मात्मवतामनादिरनंतपारःकविरंतरात्मा ३०

ति त्वमेवजगतांजंगमस्यतस्थुषः स्थावरस्यचईशिषेनियंताभवसि केनमुख्येनप्राणेनसूत्रात्मरूपेण अतस्त्वंप्रजानांपतिः तासांचित्तस्यचित्तेश्चतत्परिणामभूतायाश्चेतनायाः मनसश्चतन्नियम्यानांइंद्रियाणांचपतिः अतस्त्वमेवमहान् भूतानामाकाशादीनांतद्गुणानांशब्दादिविषयाणां आशयानांतद्वासनानामीशश्च एतेनैवस्वस्थूलत्वंदर्शितम् २९ इदानीं यज्ञप्रवर्तकत्वेनांतर्यामित्वेनजगत्पालकत्वमेवाह त्वमेवसप्ततंतून् अग्निष्टोमादियज्ञान् विस्तारयसि कथंत्रय्यातन्वावेदत्रयरूपेण कथंभूतया चत्वारोहोतारो यत्रतच्चातुर्होत्रकम् कर्मतद्विषययाविद्यया आत्मवतांप्राणिनामात्मभूतस्त्वमेवांतरात्माच अंतर्यामी कुतः यतः कविः सर्वज्ञः तत्कुतः एकः अखंडः तत्रहेतुः अनादिः अनंतपारश्चेति नास्त्यंतः पारश्चकालतोदेशतोयस्यसः ३०

कालरूपेणसंहर्तृत्वमाह त्वमेवेति लवाद्यैः कालावयवैः क्षिणोषि क्षपयसि तदेवंसृष्ट्यादिकर्तृत्वेऽपिनिर्विकारत्वमेवाह कूटस्थइतितत्र
हेतवः आत्माज्ञानरूपः परमेष्ठीपरमेश्वरः अजःजन्मशून्यः महान् अपरिच्छिन्नः किंच जीवलोकएवकर्मवशाज्जन्मादिभिर्विक्रियतेत्वंतु न
स्यजीवःजीवनस्यहेतुःयतस्त्वस्यात्मानियंता ३१ तत्कुतस्तत्राह त्वत्तइति त्वत्तोव्यतिरिक्तंयदिकिंचित् भवेत्तर्हि तस्मात्तवजन्मादिविकारोभि
यम्यत्वादिकंवाभवेत् नतुनास्तीत्याह त्वत्तःपरंकारणमपरंकार्यं तत्रच एजत् जंगममनेजत् स्थावरंचत्वद्व्यतिरिक्तंनास्ति ननुमद्बोधकशास्त्रं
व्यतिरिक्तमस्तीतिचेत् नयतः विद्यावेदोपवेदादिविद्यास्थानानिकलाश्चतदंगानितवैवतनवः नतुत्वद्व्यतिरिक्ताःतत्कुतः यतः त्वंबृहत् ब्रह्मैवा
सि तदपिकुतः तत्राह हिरण्यरूपंब्रह्मांडंगर्भोयस्यसः त्रिपृष्ठः त्रिगुणात्मकस्य प्रधानस्यपृष्ठेपरतः स्थितः अक्षरात्परतः परइत्यादिश्रुतेः ३२

त्वमेवकालोऽनिमिषोजनानामायुर्लवाद्यावयवैःक्षिणोषि कूटस्थआत्मापरमेष्ठ्यजोमहांस्त्वंजीवलोकस्यचजी
वआत्मा ३१ त्वत्तः परंनापरमप्यनेजदेजच्चकिंचिद्व्यतिरिक्तमस्ति विद्याकलास्तेतनवश्चसर्वाहिरण्यगर्भोऽसि
बृहत्त्रिपृष्ठः ३२ व्यक्तंविभोस्थूलमिदंशरीरंयेनेंद्रियप्राणमनोगुणांस्त्वम् भुंक्षेस्थितोधामनिपारमेष्ठ्ये अव्यक्त
आत्मापुरुषःपुराणः ३३ अनंताव्यक्तरूपेणयेनेदमखिलंततम् चिदचिच्छक्तियुक्तायतस्मैभगवतेनमः ३४
यदिदास्यस्यभिमतान्वरान्मेवरदोत्तम भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्योमृत्युर्माभून्ममप्रभो ३५ नांतर्बहिर्दिवानक्तमन्य
स्मादपिचायुधैः नभूमौनांबरेमृत्युर्नरैरपिमृगैरपि ३६ व्यसुभिर्वासुमद्भिर्वासुरासुरमहोरगैः अप्रतिद्वंद्वतांयु
द्धेऐकपत्यंचदेहिनाम् ३७

ननुब्रह्मांडशरीरस्यजीवस्यममकुतोब्रह्मत्वंकुतोवाब्रह्मांडगर्भत्वादितत्राह व्यक्तंकार्यमिदंतवश
रीरं व्यक्तंसत्यमितिवा येनशरीरेण त्वमिंद्रियप्राणमनसांगुणान्विषयान्भुंक्षे किंच पारमेष्ठ्ये परमेश्वर्येधामनिस्वस्वरूपेस्थितएवभुंक्षेन
तु अस्मदादिवत् स्वरूपतिरोधानेन अतस्त्वमव्यक्त आत्मानिरुपाधिब्रह्मैवपुराणपुरुषश्चेत्यर्थः ३३ ननुब्रह्मत्वंपुराणपुरुषत्वंकथमेक
स्यतत्राह अनंतइति हेअनंतयेनत्वया अव्यक्तेनमनोवचनागोचरेणरूपेणइदंविश्वंततंव्याप्तम् तस्मैतुभ्यंभगवतेअचिंत्यैश्वर्या-
यनमः भगवत्त्वेहेतुः चिदचिच्छक्तियुक्ताय चिच्छक्तिर्विद्याअचिच्छक्तिर्मायाताभ्यांयुक्तायेति ३४ ३५ अन्यस्मात्त्वत्सृष्टव्यतिरिक्ता
दपिहेभगवन् आयुधैर्मृत्युर्माभूत् ३६ व्यसुभिः अप्राणैःअसुमद्भिःसप्राणैः यथाआत्मनस्तवास्तिमहिमातथा अप्रतिद्वंद्वतादि
कंदेहीतिशेषः ३७ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

तपसायोगेनचप्रभावोयेषांतेषांयत् अणिमाद्यैश्वर्यंनरिष्यतिन नश्यतितच्चदेहीत्यर्थः ३८ इतिसप्तमेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतु
र्थेतुवरांल्लब्ध्वाविजित्याखिललोकपान् विष्णुद्वेषेणतान्सर्वान्दैत्येंद्रःसमपीडयत् १ शतधृतिः ब्रह्मा १ मेमत्तः यदपियद्यपीमेदुर्लभाः २
अमोघोऽनुग्रहोयस्य प्रजेश्वरैर्मरीच्यादिभिः ३ यदर्थंतपस्तप्तंतदाह एवमित्यादि ४ ५ ६ सर्वेषांसत्त्वानांप्राणिजातानांयेयेपतयस्तान्

सर्वेषांलोकपालानांमहिमानंयथात्मनः तपोयोगप्रभावानांयन्नरिष्यतिकर्हिचित् ३८ इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेसप्तमस्कंधेहिरण्यकशिपोर्वरप्रदानंनामतृतीयोऽध्यायः ३ नारदउवाच एवंवृतःशतधृतिर्हिरण्य
कशिपोरथ प्रादात्तत्तपसाप्रीतोवरांस्तस्यसुदुर्लभान् १ ब्रह्मोवाच तातेमेदुर्लभाःपुंसांयान्वृणीषे
वरान्मम तथाऽपिवितराम्यंगवरान्यद्यपिदुर्लभान् २ ततोजगामभगवानमोघानुग्रहोविभुः पूजितोसुरवर्ये
णस्तूयमानःप्रजेश्वरैः ३ एवंलब्धवरोदैत्योबिभ्रद्धेममयंवपुः भगवत्यकरोद्द्वेषंभ्रातुर्वधमनुस्मरन्४ सविजित्य
दिशःसर्वालोकांश्चत्रीन्महासुरः देवासुरमनुष्येंद्रान्गंधर्वगरुडोरगान् ५ सिद्धचारणविद्याध्रानृषीन्पितृप
तीन्मनून् यक्षरक्षःपिशाचेशान्प्रेतभूतपतीनथ ६ सर्वसत्वपतीन्जित्वावशमानीयविश्वजित् जहारलोक
पालानांस्थानानिसहतेजसा ७ देवोद्यानश्रियाजुष्टमध्यास्तेस्मत्रिविष्टपम् महेंद्रभवनंसाक्षान्निर्मितंविश्वक
र्मणा ८ त्रैलोक्यलक्ष्म्यायतनमध्युवासाखिलर्धिमत् ८ यत्रविद्रुमसोपानामहामारकताभुवः यत्रस्फाटिककु
ड्यानिवैडूर्यस्तंभपंक्तयः ९ यत्रचित्रवितानानिपद्मरागासनानिच पयःफेननिभाःशय्यामुक्तादामपरिच्छ
दाः १० कूजद्भिर्नूपुरैर्देव्यःशब्दयंत्यइतस्ततः रत्नस्थलीषुपश्यंतिसुदतीःसुंदरंमुखम् ११ तस्मिन्महेंद्रभवनेमहाब
लोमहामना निर्जितलोकएकराट् रेमेभिवंद्यांघ्रियुगःसुरादिभिःप्रतापितैरूर्जितचंडशासनः १२ तमंगमत्तम
धुनोरुगंधिना विवृत्तताम्राक्षमशेषधिष्ण्यपाः उपासतोपायनपाणिभिर्विनात्रिभिस्तपोयोगबलौजसांपदम्
१३

७ त्रिविष्टपंस्वर्गमध्यास्तेस्म अधिष्ठितवान् महेंद्रभवनमध्युवास अधिवसतिस्म ८ अखिलसमृद्धियुक्तत्वमेवाह यत्रेतित्रिभिः ९ मुक्ता
दामानिपरिच्छदाःपरिकरायासाम् १० सुदतीः सुदत्यः ११ ऊर्जितमधिकंचंडंतीव्रंशासनंयस्य १२ अंगहेराजन् उरुगंधिनाउग्रगंधेनमधुना
सुरयामत्तम् अतएवविवृत्तेविघूर्णितेताम्रेअक्षिणीयस्यतम् अशेषधिष्ण्यपाःसर्वलोकपालाःउपायनयुक्तैःपाणिभिरुपासतसेवंते
त्रिभिर्ब्रह्मविष्णुरुद्रैर्विनापदमाश्रयभूतम् १३

उपासनप्रकारमाह जगुरिति १४ १५ १६ तत्पत्न्योनद्यः ऊहुः वहंतिस्म घृतदुग्धादीन् रत्नाकरानेवाह क्षारेति १७ आक्रीडं क्रीडास्थानम् द्रुमाः सर्वेषु ऋतुषु गुणान् पुष्पफलादीन् सचलोकपालानाम् पृथग्विधान् गुणान् वर्षणदहनशोषणादीन् एकएवदधार १८ निर्जिताः ककुभो येन यथोपजोषं यथाप्रीति १९ महान् कालः एकसप्ततियुगान् किंचिदधिकान् २० २१ २२ २३ अरूपा वक्तृरहिता २४ ममदर्शनं

जगुर्महेंद्रासनमोजसास्थितं विश्वावसुस्तुंबुरुरस्मदादयः गंधर्वसिद्धा ऋषयोऽस्तुवन्मुहुर्विद्याधरा अप्सरसश्च
पांडव १४ सएववर्णाश्रमिभिः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ईज्यमानो हविर्भागानग्रहीत्स्वेनतेजसा १५ अकृष्टपच्या
तस्यासीत्सप्तद्वीपवतीमही तथाकामदुघा द्यौस्तु नानाश्चर्यपदं नभः १६ रत्नाकराश्च रत्नौघांस्तत्पत्न्यश्चोहुरूर्मि
भिः क्षारसीधुघृतक्षौद्रदधिक्षीरामृतोदकाः १७ शैला द्रोणीभिराक्रीडं सर्वर्तुषु गुणान्द्रुमाः दधार लोकपालाना
मेकएव पृथग्गुणान् १८ स इत्थं निर्जितककुबेकराड्विषयान्प्रियान् यथोपजोषं भुंजानो नातृप्यदजितेंद्रियः
१९ एवमैश्वर्यमत्तस्य दृप्तस्योच्छास्त्रवर्त्तिनः कालो महान्व्यतीयाय ब्रह्मशापमुपेयुषः २० तस्योग्रदंडसंविग्नाः
सर्वेलोकाः सपालकाः अन्यत्रालब्धशरणाः शरणं ययुरच्युतम् २१ तस्यै नमोऽस्तु काष्ठायै यत्रात्मा हरिरीश्वरः
यद्गत्वा न निवर्तंते शांताः संन्यासिनोऽमलाः २२ इतितेसंयतात्मानः समाहितधियोऽमलाः उपतस्थुर्हृषीकेशं
विनिद्रा वायुभोजनाः २३ तेषामाविरभूद्वाणी अरूपा मेघनिःस्वना सन्नादयंती ककुभः साधूनामभयंकरी २४
माभैष्ट विबुधश्रेष्ठाः सर्वेषां भद्रमस्तु वः मद्दर्शनं हि भूतानां सर्वश्रेयोपपत्तये २५ ज्ञातमेतस्य दौरात्म्यं दैतेयापस
दस्य च तस्य शांतिं करिष्यामि कालं तावत्प्रतीक्षत २६ यदा देवेषु वेदेषु गोषु विप्रेषु साधुषु धर्मे मयि च विद्वेषः स
वा आशु विनश्यति २७ निर्वैराय प्रशांताय स्वसुताय महात्मने प्रह्लादाय यदा द्रुह्येद्धनिष्येऽपि वरोर्जितम्
२८ नारदउवाच इत्युक्ता लोकगुरुणा तं प्रणम्य दिवौकसः न्यवर्तंत गतोद्वेगा मेनिरे चासुरं हतम् २९
तस्य दैत्यपतेः पुत्राश्चत्वारः परमाद्भुताः प्रह्लादोऽभून्महांस्तेषां गुणैर्महदुपासकः ३०

स्तवनं श्रवणं सर्वेषां श्रेयसामुपपत्तये प्राप्तये भवति २५ २६ २७ ननु देवादिविद्वेषेऽपि अस्य विनाशो नास्ति ब्रह्मवरेणोर्जितत्वात्तत्राह निर्वैरायेति सर्वमहं सहे न मद्भक्तद्रोहमिति भावः २८ असुरं च हतं मेनिरे तदानींतद्द्वेषे प्रवृत्तत्वादिति भावः २९ तमेव द्वेषं वक्तुमादौ सुतस्य महत्त्वमाह तस्येति गुणैर्महानभूत् गुणानेवाह महदुपासक इत्यादिना ३०

सत्यासंधाप्रतिज्ञायस्य एकएवप्रियश्चसुहृत्तमश्च ३१ दासवत् सम्यक् नताआर्याणांअंघ्रयोयेन गुरूषुईश्वरइतिभावनायस्य ३२
व्यसनेषुप्राप्तेष्वपि नोद्विग्नचित्तः दृष्टश्रुतेषुगुणेषु विषयेषु इहामुत्रभोगेषुनिस्पृहः यतस्तेषु अवस्तुदृक् दांताइंद्रियादयोयस्यरहितः
आसुरोभावोमत्सरादिर्यस्यसः असुरोऽपिसन् प्रशांतकामः ३३ अधुनाऽपि तेगुणान पिधीयंतेतिरोहितानभवंति ३४ साधुगाथा
सदसिदेवासुरमनुष्याणांमध्येकःसाधुरिति प्रसंगवत्यांसभायाम् यंप्रह्लादंप्रतिमानंदृष्टांतम् ३५ सूच्यतमयाकेवलंद्योत्यते सुष्ठुक
थ्यनइतिवा ३६ नैसर्गिकरतेर्लिंगान्याह न्यस्तक्रीडनकइतिषड्भिः तन्मयस्कतयातदेकचित्ततया ३७ एतानिआसनादीनिगोविंदेनप-

ब्रह्मण्यःशीलसंपन्नःसत्यसंधोजितेंद्रियः आत्मवत्सर्वभूतानामेकःप्रियसुहृत्तमः ३१ दासवत्संनतार्यांघ्रिःपि
तृवद्दीनवत्सलः भ्रातृवत्सदृशेस्निग्धोगुरुष्वीश्वरभावनः विद्याऽर्थरूपजन्माढ्यामानस्तंभविवर्जितः ३२
नोद्विग्नचित्तोव्यसनेषुनिस्पृहःश्रुतेषुदृष्टेषुगुणेष्ववस्तुदृक् दांतेंद्रियप्राणशरीरधीःसदाप्रशांतकामोरहिता
सुरोऽसुरः ३३ यस्मिन्महद्गुणाराजन्गृह्यंतेकविभिर्मुहुः नतेऽधुना पिधीयंतेयथाभगवतीश्वरे ३४ यं
साधुगाथासदसिरिपवोऽपिसुरानृप प्रतिमानंप्रकुर्वंति किमुताऽन्येभवादृशाः ३५ गुणैरलमसंख्येयैर्माहा
त्म्यंतस्यसूच्यते वासुदेवेभगवतियस्यनैसर्गिकीरतिः ३६ न्यस्तक्रीडनकोबालोजडवत्तन्मनस्कया कृष्णग्र
हगृहीतात्मानवेदजगदीदृशम् ३७ आसीनःपर्यटन्नश्नञ्छयानःप्रपिबन्ब्रुवन् नानुसंधत्तएतानिगोविंदपरि
रंभितः ३८ क्वचिद्रुदतिवैकुंठचिंताशबलचेतनः क्वचिद्धसतितच्चिंताल्हादउद्गायतिक्वचित् ३९ नदतिक्वचि
दुत्कंठोविलज्जोनृत्यतिक्वचित् क्वचित्तद्भावनायुक्तस्तन्मयोनुचकारह ४० क्वचिदुत्पुलकस्तूष्णीमास्तेसंस्प
र्शनिर्वृतः अस्पंदप्रणयानंदसलिलामीलितेक्षणः ४१ सउत्तमश्लोकपदारविंदयोर्निषेवयाकिंचनसंगलब्ध
या तन्वन्परांनिर्वृतिमात्मनोमुहुर्दुःसंगदीनान्यमनःशमंव्यधात् ४२ तस्मिन्महाभागवतेमहाभागेमहात्मनि
हिरण्यकशिपूराजन्नकरोदघमात्मजे ४३ रिरंभितःआत्मनाएकीकृतः ३८ रुदति रोदिति रौति वैकुंठस्यचिंतयाशबलाव्या
मिश्राक्षुभिताचेतनायस्य तस्यचिंतया आल्हादोयस्य ३९ क्वचिदुत्कंठःमुक्तकंठःसन् अनुचकार तच्चेष्टादिकंस्वयंकृतवान् ४० संस्प
र्शस्तद्भावापत्तिः तेननिर्वृतः अस्पंदः स्थिरोयः प्रणयस्तेनयःआनंदः तेनयत्सलिलंतेनयुक्ते आमीलिते ईषन्निमीलितेईक्षणेयस्यसः ४१
आत्मनःपरांनिर्वृतिंतन्वन् दुःसंगेनदीनस्यान्यस्यापिमनःशमंशांतंव्यधात् ४२ अघंद्रोहमकरोत् ४३

प्रथमाध्यायांते पृष्टमेवार्थमतिविस्मयेनपुनः पृच्छति देवर्षइति नवत्वत्तः तवधाक्यमितिवासाधवे अघमदात् साधोर्द्रोहंकृतवानितियत्
एतद्वेदितुं ज्ञातुमिच्छामः ४४ उपालभंते आक्षिपंति अघंतुनैवकुर्वंति अपरः शत्रुरिव ४५ अनुवशान् अनुकूलान् साधून् अरागरोषान्
गुरुः पितैवदेवतायेषांतानुद्दिश्य अघंनकुर्वंति इतिकिमुवक्तव्यमित्यर्थः पुत्रायपुत्रमुद्दिश्यपितुर्द्वेषः पित्राकृतोद्वेषः पुत्रस्यमरणार्थंप्र
योजितः प्रवर्तितइतियत् एतत्कौतूहलंविधम अपाकुरु यद्वा यद्यस्मात्पुत्राययोद्वेषः सपितुर्मरणायप्रयोजितः अतएवैतत्कौतूहलंवि
धमइत्यर्थः ४६ इतिसप्तमेटीकांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेगुरुतोऽधीतंत्यक्त्वाविष्णुरुक्तोऽरतम् धानयन्द्विपसर्पाद्यैः सतदैत्योनचा

युधिष्ठिरउवाच देवर्षएतदिच्छामोवेदितुंतवसुव्रत यदात्मजायशुद्धायपितादात्साधवेह्यघम् ४४ पुत्रा
न्विप्रतिकूलान्स्वान्पितरःपुत्रवत्सलाः उपालभंतेशिक्षार्थंनैवाघमपरोयथा ४५ किमुतानुवशान्साधूंस्तादृ
शान्गुरुदेवतान् एतत्कौतूहलंब्रह्मन्नस्माकंविधमप्रभो पितुःपुत्राययद्द्वेषोमरणायप्रयोजितः ४६ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्लादचरित्रेचतुर्थोऽध्यायः ४ नारदउवाच पौरोहित्यायभगवान्वृतःका
व्यःकिलासुरैः शंडामर्कौसुतौतस्यदैत्यराजगृहांतिके १ तौराज्ञाप्रापितंबालंप्रह्लादंनयकोविदम् पाठयामा
सतुःपाठ्यानन्यांश्चासुरबालकान् २ यत्तत्रगुरुणाप्रोक्तंशुश्रुवेऽनुपपाठच नसाधुमनसामेनेस्वपरासद्ग्रहा
श्रयम् ३ एकदासुरराट्पुत्रमंकमारोप्यपांडव पप्रच्छकथ्यतांवत्समन्यतेसाधुयद्भवान् ४ प्रह्लादउवाच
तत्साधुमन्येऽसुरवर्यदेहिनांसदासमुद्विग्नधियामसद्ग्रहात् हित्वात्मपातंगृहमंधकूपवनंगतोयद्धरिमाश्रये
त ५ नारदउवाच श्रुत्वापुत्रगिरोदैत्यःपरपक्षसमाहिताः जहासबुद्धिर्बालानांभिद्यतेपरबुद्धिभिः
६

शकत् १ भगवद्भक्तिरेवविद्वेषेकारणमितिवक्तुमाह पौरोहित्यायेत्यादिनाकाव्यःशुक्रः तस्यसुतौतत्रान्यवसतामितिशेषः
पाठ्यान्दंडनीत्यादीन् पाठ्यानसुरबालकानितिवाऽन्वयः २ अनुश्रवणानंतरम् तथैवपपाठच किंतु तत्साधुनमेने तत्रहेतुः स्वः
परइत्यसद्ग्रहोमिथ्याभिनिवेशएवाश्रयोयस्यतत् ३ ४ हेअसुरवर्य असद्ग्रहात् अहंममेतिमिथ्याऽभिनिवेशाद्धेतोः सम्यगुद्विग्नावि
षण्णाधीर्येषांतेवनंगतः सन् हरिमाश्रयेतेतियत् तदेवाहं साधुमन्ये कथंभूतंगृहम् आत्मपातमात्मनः अधःपातनिमित्तम् कुतः अं
धकूपवत् मोहावहम् ५ परपक्षेविष्णोसमाहिताः परिनिष्ठिताः हासेहेतुः बुद्धिरिति ६ ५ ५ ५

विष्णुपक्षैर्भागवतैः हेतुभूतैः ननु त्वद्गृहे कुतस्तेषां प्रवेशः सत्यं तथाऽपि प्रतिच्छन्नैर्वेषांतरेण च्छन्नैः ७ दैत्यैर्गृहमानीतम् ८ बालान्सर्वा
नति अतिक्रम्य तुभ्यं तव ९ १० अहो मायामोहिता भवंतो मामाक्षिपंतीत्याशयेन तावदाह स्वः परश्चेति मिथ्याभिनिवेशो यदीयया
माययैव कृतः न तु वास्तवः अत एव तदीयया मायया विमोहितबुद्धीनां भवतामेव दृष्टः न तु मम तस्मै अचिंत्यमायेश्वराय नमः ११
अहो किमेतत्प्रलपसि तव बुद्धिभेदो यतो जातस्तं कथयेत्याक्षिप्तः सन् तत्प्रसादादेवेत्युत्तरमाह स इति त्रिभिः स भगवान् यदा अनु
व्रतः अनुकूलो भवति यदा पशूनामविवेकिनामिव बुद्धिर्भेदगता असती मिथ्या संसारविषया विभिद्यते अभिन्नात्मनिष्ठा भवति १२

सम्यग्विधार्यतां बालो गुरुगेहे द्विजातिभिः विष्णुपक्षैः प्रतिच्छन्नैर्न भिद्येतास्य धीर्यथा ७ गृहमानीतमाहूय
प्रह्लादं दैत्ययाजकाः प्रशस्य श्लक्ष्णया वाचा समपृच्छत साधुभिः ८ वत्स प्रह्लाद भद्रं ते सत्यं कथय मा मृषा बा
लान्नति कुतस्त्वं प्राप्य एष बुद्धिविपर्ययः ९ बुद्धिभेदः परकृत उताहो ते स्वतोऽभवत् भण्यतां श्रोतुकामानां गुरू
णां कुलनंदन १० प्रह्लाद उवाच स्वः परश्चेत्यसद्ग्राहः पुंसां यन्मायया कृतः विमोहितधियां दृष्टस्तस्मै भ
गवते नमः ११ स यदानुव्रतः पुंसां पशुबुद्धिर्विभिद्यते अन्य एष तथाऽन्योऽहमिति भेदगतासती १२ स एष आ
त्मा स्वपरेत्यबुद्धिभिर्दुरत्ययानुक्रमणो निरूप्यते मुह्यंति यद्वर्त्मनि वेदवादिनो ब्रह्मादयो ह्येष भिनत्ति मे मति
म् १३ यथा भ्राम्यत्ययो ब्रह्मन् स्वयमाकर्षसन्निधौ तथा मे भिद्यते चेतश्चक्रपाणेर्यदृच्छया १४ एतावद्ब्राह्म
णायोक्त्वा विरराम महामतिः तं निर्भर्त्स्याथ कुपितः स दीनो राजसेवकः १५ आनीयतामरे वेत्रमस्माकमयश
स्करः कुलांगारस्य दुर्बुद्धेश्चतुर्थोऽस्योदितो दमः १६

भेदस्यासत्त्वं दर्शयन्नाह स एष परमात्मैव स्वः पर इति च अविवेकि
भिर्निरूप्यते युक्तं चैतत् यतः यस्य वर्त्मनि जिज्ञासायां ब्रह्मादयोऽपि मुह्यंति तत्र हेतुः दुरत्ययं दुर्घटमनुक्रमणमनुचरितमनुवर्णनं वा य
स्य १३ ननु निर्विकारस्य कथं मतिभेदकत्वं तत्राह यथेति यथा अयो लोहमाकर्षस्यायस्कांतस्य समीपे स्वयमेव भ्रमति तथा चेतश्चक्र
पाणेः सन्निधौ तव कुतो जातः तत्संनिधिस्तत्राह यदृच्छयेति कस्य तपोदानादेः फलमेतदिति न ज्ञायत इत्यर्थः १४ राजसेवक उवाचेति शेषः ११
१५ अरे वेत्रं कशा आनीयताम् सामदानभेददंडानां मध्ये चतुर्थः दमः दंडः अस्य दुर्बुद्धेः उदितः उक्तः शास्त्रेषु दुर्बुद्धित्वे हेतुः कुलांगारस्य
कुलस्यांगारवन्नाशहेतोः १६

तत्कुतः तत्राह दैतेयाएवचंदनद्रुमाः तेषांवनेअयंकंटकद्रुमतुल्योजातः नदेवाह यस्यदैतेयचंदनवनस्य मूलोन्मूलनेपरशुस्थानीयस्य
विष्णोरयमर्भकएवनालायितः नालमिवाचरत् यथापरशोः छेदकत्वेबब्बूलादिद्रुमनिर्मितोदंडःसहकारी तंविना छेदनासंभवात् तथाऽ
यंविष्णोर्दैत्यमूलोच्छेदेहेतुर्जातइत्यर्थः १७ इतितंप्रन्हादंभीषयन् धर्मार्थकामवर्गस्यप्रतिपादकंशास्त्रमध्यापयामास १८ ज्ञातंज्ञेयमुपा
यानांचतुष्टयंसामदानादियेनतंदैत्येंद्रंप्रति मात्रामृष्टंसुहृत्यस्नापितमलंकृतंभूषणतिलकादिभिः १९ २० २१ २२ पादसेवनंपरिचर्या
अर्चनंपूजा दास्यंकर्मार्पणम् सख्यंतद्विश्वासादि आत्मनिवेदनंस्वशरीरसमर्पणम् यथाविक्रीतस्यगवाश्वादेर्भरणपालनादिचिं

दैतेयचंदनवनेजातोऽयंकंटकद्रुमः यन्मूलोन्मूलपरशोर्विष्णोर्नालायितोऽर्भकः १७ इतितंविविधोपायैर्भीष
यंस्तर्जनादिभिः प्रन्हादंग्राहयामासत्रिवर्गस्योपपादनम् १८ ततएनंगुरुर्ज्ञात्वाज्ञातज्ञेयचतुष्टयम् दैत्येंद्रंद
र्शयामाससमातृमृष्टमलंकृतम् १९ पादयोःपतितंबालंप्रतिनंद्याशिषाऽसुरः परिष्वज्यचिरंदोर्भ्यांपरमामा
पनिर्वृतिम् २० आरोप्यांकमवघ्रायमूर्धन्यश्रुकलांबुभिः आसिंचन्विकसद्वक्त्रमिदमाहयुधिष्ठिर २१ हिर
ण्यकशिपुरुवाच प्रन्हादानूच्यतांतातस्वधीतंकिंचिदुत्तमम् कालेनैतावतायुष्मन्यदशिक्षद्गुरोर्भवान् २२
प्रन्हादउवाच श्रवणंकीर्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनम् अर्चनंवंदनंदास्यंसख्यमात्मनिवेदनम् २३ इ
तिपुंसाऽर्पिताविष्णौभक्तिश्चेन्नवलक्षणा क्रियतेभगवत्यद्धातन्मन्येऽधीतमुत्तमम् २४ निशम्यैतत्सुतव-
चोहिरण्यकशिपुस्तदा गुरुपुत्रमुवाचेदंरुषाप्रस्फुरिताधरः २५ ब्रह्मबंधोकिमेतत्तेविपक्षंश्रयतासता असा
रंग्राहितोबालोमामनादृत्यदुर्मते २६ संतिह्यसाधवोलोकेदुर्मैत्राश्छद्मवेषिणः तेषामुदेत्यघंकालेरोगःपातकि
नामिव २७ तानक्रियते तथादेहंतस्मैसमर्प्यतच्चिंतावर्जनमित्यर्थः २३ इतिनवलक्षणानियस्याःसाअद्धातेनचेद्भगवतिविष्णौ
भक्तिःक्रियेतसाचअर्पितैवसतीयदिक्रियेत नतुकृतासतीपश्चादर्प्यते तदुत्तममधीतंमन्ये नत्वस्माद्गुरोरधीतंशिक्षितंवा तथाविधंकिं
चिदस्तीतिभावः २४ २५ नविद्यतेसारंयत्रतत् असारम् नविद्यतेसारंयस्मादितिवास्तवोऽर्थः २६ मित्रत्वेनप्रवर्त्तमानस्यापि तवविरो
धाचरणंनासंभावितमित्याह संतिहीति दुष्टंमैत्रंमित्रत्वंयेषांतेदुर्मैत्राः रोगइति ब्रह्महाक्षयरोगीस्यात्सुरापःश्यावदंतकः स्वर्णहा
रीतुकुनखीदुश्चर्मागुरुतल्पगइत्यादिस्मृत्युक्तः पातकिनांरोगोयथोदेति तथातेषामघंविद्वेषादिकमुदेतीत्यर्थः २७ ५

नमत्प्रणीतंमयापाठितम् नोऽस्मभ्यंकत् कुत्सितंदोषंमास्म अदाः अडागमआर्षः मयिदोषारोपंमाकृथाइत्यर्थः इंद्रशत्रोइति नहिब्राह्मणेषुनवकोपउपचितइतिभावः २८ गुरुमुखींयंगुरुवाक्यजनिताहेअभद्र २९ आस्तांमियंवार्ताभवादृशानांविषयासक्तानामत्रानधिकारादित्याशयेनाह मतिरिति परतःगुरोःस्वतोवामिथोवाअन्योऽन्यतःनाभिपद्येतनसंपद्येतकेषां गृहव्रतानांगृहएवव्रतंसंकल्पइतिकुत्सितांयेषां अतएवादांतैरनुपरतैर्गोभिरिंद्रियैर्हेतुभूतैःतमिस्रंसंसारंविशताम् तत्रचचर्वितस्यैवचर्वणंयेषाम् ३० ननुश्रीकृष्णस्यपरमानंदस्वरूपत्वात्तेऽपितन्निष्ठाएवकिंनस्युरितिचेत्तदज्ञानादित्याह नेति येदुराशयाः विषयवासितांतःकरणाः तेहिविष्णुंनविदुः तत्रहेतुः स्वस्मिन्नेवार्थःपुरुषार्थोयेषांतेषांगतिंगम्यम् ननुतेऽपिगुरूपदेशाद्विष्णुंज्ञास्यंतितत्राह बहिर्विषयेष्वर्थोयेषांतेबहिरर्थाः तानेवगुरुत्वेनमंतुंशीलंये

गुरुपुत्रउवाच नमत्प्रणीतंनपरप्रणीतंसुतोवदत्येषतवेंद्रशत्रो नैसर्गिकीयंमतिरस्यराजन्नियच्छमन्युंकददाःस्ममानः २८ नारदउवाच गुरुणैवंप्रतिप्रोक्तोभूयआहासुरःसुतम् नचेद्गुरुमुखीयंतेकुतोऽभद्राऽसतीमतिः २९ प्रह्लादउवाच मतिर्नकृष्णेपरतःस्वतोवामिथोऽभिपद्येतगृहव्रतानाम् अदांतगोभिर्विशतांतमिस्रंपुनःपुनश्चर्वितचर्वणानाम् ३० नतेविदुःस्वार्थगतिंहिविष्णुंदुराशयायेबहिरर्थमानिनः अंधायथांऽधैरुपनीयमानावागीशतंत्यामुरुदाम्निबद्धाः ३१ नैषांमतिस्तावदुरुक्रमांघ्रिंस्पृशत्यनर्थापगमोयदर्थःमहीयसांपादरजोऽभिषेकंनिष्किंचनानांनवृणीतयावत् ३२ इत्युक्तोपरतंपुत्रंहिरण्यकशिपूरुषा अंधीकृतात्मास्वोत्संगान्निरस्यतमहीतले ३३

षांते अतःअंधैरुपनीयमानाअंधायथापंथानंनविदुः किंतुगर्तेपतंति तथातेऽपिईशस्यतंत्यांदीर्घरज्ज्वांवेदलक्षणायां उरूणिदामानिब्राह्मणादिनामानियस्यांतस्यांकाम्यैःकर्मभिर्बद्धाएवभवंतीत्यर्थः तदुक्तम् विषयाविष्टचित्तानांविष्ण्वावेशःसुदूरतः वारुणीदिग्गतंवस्तुव्रजन्नैंद्रींकिमाप्नुयादिति ३१ ननुचएकोदेवःसर्वभूतेषुगूढःसर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मेत्यादिश्रुतिप्रतिपादितंविष्णुंकथंनविदुः कुतोवातेषांतमिस्रप्रवेशस्तत्राह नैषामिति निष्किंचनानांनिरस्तविषयाभिमानानांमहत्तमानांपादरजसांअभिषेकंयावन्नवृणीततावत् श्रुतिवाक्यतोजाताऽपिएषांमतिरुरुक्रमस्यांघ्रिंनस्पृशतिनप्राप्नोति असंभावनादिभिर्विहन्यतइत्यर्थः अनर्थस्यसंसारस्यापगमोयदर्थः यस्याअंघ्रिस्पर्शिन्याःमतेरर्थः प्रयोजनंमहदनुग्रहाभावान्नतत्वनिश्चयोनापिमोक्षस्तेषामित्यर्थः ३२ निरस्यत— चिक्षेप ३३ १२

अमर्षोअसहनंतेनसहितयारुषाआविष्टोव्याप्तः कषायीभूते आताम्रेलोचने यस्यहेनैर्ऋताः राक्षसाः ३४ वध्यत्वेहेतुः यतोयंमेभ्रातृ-
हाकुतः योविष्णोःपादौदासवदर्चति तत्पक्षपातीत्यर्थः अतःसएवायमित्यन्वयः ३५ अहोविष्णुरप्यविश्वसनीयंकिमितिस्वीकृतवानित्या
ह विष्णोर्वेति अहात् जहौ ३६ ननुतवायमपत्यंचकथंवध्यस्तत्राह परोप्यौषधमिवहितकृत् चेत्तदपत्यमेवज्ञेयः सुतःस्वदेहजोऽ
प्यहितश्चेत् आमयइव आस्तांममतास्पदस्यकथा अंगमपिचयत् करचरणादि तदप्यात्मनोऽहितंचेत्छिंद्यादेवेत्यर्थः ३७ अ
तःसर्वैरुपायैर्हंतव्यः संभोजोभोजनंभोजनादिषुविषादिप्रयोगैरित्यर्थः यथादुष्टमिंद्रियंमुनेः शत्रुः ३८ तिग्मास्तीक्ष्णादंष्ट्रायेषांक

आहामर्षरुषाविष्टःकषायीभूतलोचनः वध्यतामाश्वयंवध्योनिःसारयतनैर्ऋताः ३४ अयंमेभ्रातृहा-
सोऽयंहित्वास्वान्सुहृदोऽधमः पितृव्यहंतुर्यःपादौविष्णोर्दासवदर्चति ३५ विष्णोर्वासाध्वसौकिंनुकरिष्यत्य
समंजसः सौहृदंदुस्त्यजंपित्रोरहाद्यःपंचहायनः ३६ परोप्यपत्यंहितकृद्यथौषधंस्वदेहजोऽप्यामयवत्सुतोऽहि
तः छिंद्यात्तदंगंयदुतात्मनोऽहितंशेषंसुखंजीवतियद्विवर्जनात् ३७ सर्वैरुपायैर्हंतव्यः संभोजशयनासनैः
सुहृल्लिंगधरःशत्रुर्मुनेर्दुष्टमिवेंद्रियम् ३८ नैर्ऋतास्तेसमादिष्टाभर्त्रावैशूलपाणयः तिग्मदंष्ट्रकरालास्यास्ता
म्रश्मश्रुशिरोरुहाः ३९ नदंतोभैरवंनादंछिंधिभिंधीतिवादिनः आसीनंचाहनंशूलैःप्रह्लादंसर्वमर्मसु
४० परेब्रह्मण्यनिर्देश्येभगवत्यखिलात्मनि युक्तात्मन्यफलाआसन्नपुण्यस्येवसत्क्रियाः ४१ प्रयासेऽपह
तेतस्मिन्दैत्येंद्रःपरिशंकितः चकारतद्वधोपायान्निर्बंधेनयुधिष्ठिर ४२ दिग्गजैर्दंदशूकेंद्रैरभिचारावपा
तनैः मायाभिःसन्निरोधैश्चगरदानैरभोजनैः ४३ हिमवाय्वग्निसलिलैःपर्वताक्रमणैरपि नशशाकयदाहं
तुमपापमसुरःसुतम् चिंतांदीर्घतमांप्राप्तस्तत्कर्तुंनाभ्यपद्यत ४४

रालान्यास्यानिभयंकराणिमुखानियेषांतेचते-
च ताम्राणिश्मश्रूणिशिरोरुहाश्चयेषाम् ३९ ४० परेईश्वरेयुक्तःसमाहितआत्मामनोयस्यतस्मिन् प्रह्लादेतेषांनैर्ऋतादीनांप्रहारानिष्फ
लाआसन्जाताः तत्रहेतवः ब्रह्मणिनिर्विकारेअनिर्देश्येअविषयेभगवति निरतिशयैश्वर्ये अखिलात्मनिशस्त्रादीनामपिनियंतरि
एवंभूतेपरे अपुण्यस्यनिर्दैवस्यसत्क्रियाःमहोद्यमाइव ४१ ४२ दंदशूकैः सर्पैः अभिचाराःकृत्यादयःअवपातनानिगिरिशृंगादधःपात
नानितैःमायाभिः शंबरनिर्मिताभिः अवटादिषुसन्निरोधैश्च ४३ पर्वताक्रमणैःपर्वतानांतदुपरिक्षेपैः बहुवचनैरभिचाराद्यावृत्तिंद
र्शयति तद्धननंकर्तुंनाभ्यपद्यत नप्रापनाशक्नोदित्यर्थः ४४

चिंतामेवाह एषइतित्रिभिः मेमयाअसाधुपरुषंयथाभवति तथोक्तः असद्धर्मैरपकारैः अभिचारैर्वा ४५ अविदूरेसमीपेवर्तमानोऽपिबा लोऽप्ययमजडधीः निर्भयचित्तः मेनार्यमन्यास्यंशत्रुंवानविस्मरति अजीगर्तस्यमध्यमपुत्रः शुनःशेपोनामपितृभ्यांहरिश्चंद्रायवि क्रीतः सन् यथातयोरपकारमविस्मरन् तद्विपक्षं विश्वामित्रमाश्रित्यगोत्रांतरमापन्नस्तद्वत् यद्वा स्वभावापरित्यागेदृष्टांतःशुनःशे पःपुच्छमिवेति ४६ अप्रमेयः अपरिमेयोऽनुभावोयस्य नकुतश्चिद्भयं यस्यनवाभविता अन्यथामृत्युर्नैवभविष्यतिइत्यर्थः ४७ औशन सौ उशनसःपुत्रौनीतिज्ञौविविक्तेएकांते ४८ भ्रुवोर्विजृंभणेनैवत्रस्ताः समस्ताधिष्ण्यपालोकपालायस्मिन् तस्यतवचिंत्यंनचक्ष्म

एषमेबव्हसाधूक्तोवधोपायाश्चनिर्मिताः तैस्तैर्द्रोहैरसद्धर्मैर्मुक्तःस्वेनैवतेजसा ४५ वर्तमानोविदूरेवैबालो प्यजडधीरयम् नविस्मरतिमेनार्यंशुनःशेपइवप्रभुः ४६ अप्रमेयाऽनुभावोऽयमकुतश्चिद्भयोऽमरः नूनमे तद्विरोधेनमृत्युर्मेभविता नवा ४७ इतितंचिंतयाकिंचिन्म्लानश्रियमधोमुखम् शंडामर्कावौशनसौविवि- क्तइतिहोचतुः ४८ जितंत्वयैकेनजगत्त्रयंभ्रुवोर्विजृंभणत्रस्तसमस्तधिष्ण्यपम् नतस्यचिंत्यंतवनाथचक्ष्म हेनवैशिशूनांगुणदोषयोःपदम् ४९ इमंतुपाशैर्वरुणस्यबध्वानिधेहिभीतोनपलायतेयथा बुद्धिश्चपुंसोव- यसार्यसेवयायावद्गुरुर्भार्गवआगमिष्यति ५० तथेतिगुरुपुत्रोक्तमनुज्ञायेदमब्रवीत् धर्मोह्यस्योपदेष्टव्यो राज्ञांयोगृहमेधिनाम् ५१ धर्ममर्थंचकामंचनितरांचानुपूर्वशः प्रह्लादायोचतूराजन्प्रश्रयावनतायच ५२ य थात्रिवर्गंगुरुभिरात्मनेउपशिक्षितम् नसाधुमेनेतच्छिक्षांद्वंद्वारामोपवर्णिताम् ५३ यदाचार्यःपरावृत्तोगृ हमेधीयकर्मसु वयस्यैर्बालकैस्तत्रसोपहूतःकृतक्षणैः ५४

हेनपश्यामः पदमालंबनंनैवास्ति यद्वा शिशूनांवृत्तंगुणदोषयोःप- दंविषयोनभवतीत्यर्थः ४९ तथापितुबंधनमस्योचितमित्याहतुः इमंत्विति यावद्गुरुः आगमिष्यति तावद्बध्वा निधेहि ततः किमतऊच तुः यतःपुंसोबुद्धिश्चवयसातथा आर्यसेवयासमीचीनाभवति ५० अनुज्ञायतथेत्यंगीकृत्य ५१ ततश्चतौप्रह्लादायधर्मादिकमूचतुः प्र श्रितश्चासाववनतश्चतस्मै ५१ यथायथावत् त्रिवर्गमुपशिक्षितमपिनसाधुमेने तत्तांशिक्षांच कुतः द्वंद्वैःरागद्वेषादिभिर्विषयेष्वारम णंयेषांतैरुपवर्णिताम् ५२ परावृत्तः अन्यत्रगतः सउपहूतः संधिः पादपूरणार्थम् क्रीडार्थं कृतक्षणैः कृतोत्सवैः लब्धावसरैरितिवा ५४

तन्निष्ठांतेषांनिष्ठांजन्ममरणादिलक्षणांविद्वान् ५५ द्वंद्वारामाणामीरितैरीहितैश्च नदूषिताधीर्येषांयतोबालाः ५६ तस्मिन्नेवन्यस्तंहृ
दयमीक्षणंचयैः ५७ इतिसप्तमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठेगुरौगृहव्यग्रेप्रह्लादोदैत्यबालकान् अनुकंप्यपरंतत्वंनारदोक्तमुपा
दिशत् १ निरर्थकक्रियालापैरायुर्व्ययमजानताम् प्रह्लादःसदयंप्राहधर्मंभागवतंकृती २ कौमारइत्यादिना इहैवमानुषजन्मनिधर्मा
नाचरेत् यतःअर्थदमेतत् तत्रचकौमारएव यतः तदप्यध्रुवम् नचैवंभूतंजन्मांतरम् यतःदुर्लभम् तत्रधर्मानेवाचरेत् नसुखार्थंप्रया-
सान् तत्रभागवतानेवनकाम्यान् १ इहभागवतानेवधर्मानाचरेदित्येतदुपपादयति यथाहीतिचतुर्भिः इहपुरुषस्यविष्णोःपादोपसर्पण

अथतान्श्लक्ष्णयावाचाप्रत्याहूयमहाबुधः उवाचविद्वांस्तन्निष्ठांकृपयाप्रहसन्निव ५५ तेतुतद्गौरवात्सर्वेत्य
क्तक्रीडापरिच्छदाः बालानदूषितधियोद्वंद्वारामेरितेहितैः ५६ पर्युपासतराजेंद्रतन्न्यस्तहृदयेक्षणाः ताना
हकरुणोमैत्रोमहाभागवतोऽसुरः ५७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेपंचमोऽध्यायः ५
प्रह्लादउवाच कौमारआचरेत्प्राज्ञोधर्मान्भागवतानिह दुर्लभंमानुषंजन्मतदप्यध्रुवमर्थदम् १ यथाहि
पुरुषस्येहविष्णोःपादोपसर्पणम् यदेषःसर्वभूतानांप्रियआत्मेश्वरःसुहृत् २ सुखमैंद्रियकंदैत्यादेहयोगेनदे
हिनाम् सर्वत्रलभ्यतेदैवाद्यथादुःखमयत्नतः ३ तत्प्रयासोनकर्तव्योयतआयुर्व्ययःपरम् नतथाविंदतेक्षेमम्मु
कुंदचरणांबुजम् ४ ततोयतेतकुशलःक्षेमायभयमाश्रितः शरीरंपौरुषंयावन्नविपद्येतपुष्कलम् ५ पुंसोवर्ष
शतंह्यायुस्तदर्धंचाजितात्मनः निष्फलंयदसौरात्र्यांशेतेऽधंप्रापितस्तमः ६ मुग्धस्यबाल्येकौमारेक्रीडतोया
तिविंशतिः जरयाग्रस्तदेहस्ययात्यकल्पस्यविंशतिः ७ दुरापूरेणकामेनमोहेनचबलीयसा शेषंगृहेषुसक्त
स्यप्रमत्तस्यापयातिहि ८ मेवयथा अनुरूपंयोग्यम् यद्यस्मात् एषआत्मा आत्मत्वात्सुहृत्प्रियश्च २ ननुभोगोद्यमःकथं
त्याज्यइतिचेत्तत्राह सुखमिति सर्वत्रपश्वादावपिदैवात् पूर्वादृष्टादेव ३ अतस्तदर्थंप्रयासोनकर्तव्यः यतःप्रयासात् परंकेवलमायु
षोव्ययएव यतस्तथातेनप्रकारेणक्षेमंनप्राप्नोति ४ भयमाश्रितःसंसारंप्राप्तःपुरुषरूपंशरीरंयावत् पुष्कलमस्तिनविपद्येत अक्षमं
नभवेत् ननश्येद्वानवा तावत्शीघ्रंक्षेमाययतेत ५ आयुर्व्ययक्रममाह पुंसइतित्रिभिः यत् यतःशेते ६ विंशतिवर्षाणिआयुर्याति
७ दुरापूरेणदुःखैःरामेनादापूर्यमाणेन ८ ७ ७ ७ ७ ७

ननुयौवनेगृहासक्तोऽपिपश्चाद्विरक्तःसन् क्षेमंयास्यतीत्याशंक्यतदसंभवंदर्शयन् कौमारएवाचरेदित्येतदुपपादयति कोगृहेष्विति अ०
सप्तभिः ९ यमर्थमसुभिः क्रीणाति प्राणहानिमंगीकृत्यापिसाधयति तस्करादिः तस्मिन्नर्थे तृष्णांकोनुविसृजेत् १० किंच कथमित्यादि ५
प्रियायाः संगादिकंस्मरन् कथंविरज्येतइतितृतीयेनान्वयः मंत्रान् हितशिक्षालापान् सुहृत्सुत्वसंगम् तेषांस्नेहेनसितोबद्धः कलानि
मधुराणिअक्षराणियेषांतेषांचसंगम् तेष्वनुरक्तंचित्तंयस्य ११ ताः श्वशुरगृहेस्थिताः हृदय्याहृदयंगमाः मनोज्ञाउरवः परिच्छदायेषु
तान् गृहान् वृत्तीर्जीविकाः कुल्याः कुलपरंपरागताः १२ कोशस्कृत् कोशस्कारीकीटः सयथाआत्मनः हितंगृहंकुर्वाणोनिर्गमायद्वारमपि
नावशेषयति तथाकर्माणीहमानः ननुअवितृप्तकामोऽपिदोषदर्शनेनविरक्तःसन् त्यजेत्तत्राह औपस्थ्यंशैश्न्यंजैह्व्यंच

कोगृहेषुपुमान्सक्तमात्मानमजितेंद्रियः स्नेहपाशैर्दृढैर्बद्धमुत्सहेतविमोचितुम् ९ कोन्वर्थंतृष्णांविसृजेत्प्राणेभ्योऽपियईप्सितः यंक्रीणात्यसुभिःप्रेष्ठैस्तस्करःसेवकोवणिक् १० कथंप्रियायाअनुकंपितायाःसंगंरहस्यंरुचिरांश्चमंत्रान् सुहृत्सुचस्नेहसितःशिशूनांकलाक्षराणामनुरक्तचित्तः ११ पुत्रान्स्मरंस्तादुहितॄर्हृदय्याभ्रातॄन्स्वसॄर्वापितरौचदीनौ गृहान्मनोज्ञोरुपरिच्छदांश्चवृत्तीश्चकुल्याःपशुभृत्यवर्गान् १२ त्यजेत कोशस्कृदिवेहमानःकर्माणिलोभादवितृप्तकामः औपस्थ्यजैह्व्यंबहुमन्यमानःकथंविरज्येतदुरंतमोहः १३ कुटुंबपोषायवियन्निजायुर्नबुध्यतेऽर्थंविहतंप्रमत्तः सर्वत्रतापत्रयदुःखितात्मानिर्विद्यतेनस्वकुटुंबरामः १४ वित्तेषुनित्याभिनिविष्टचेताविद्वांश्चदोषंपरवित्तहर्तुः प्रेत्येहचाथाप्यजितेंद्रियस्तदशांतकामोहरतेकुटुंबी १५ विद्वानपीत्थंदनुजाःकुटुंबंपुष्णन्स्वलोकायनकल्पतेवै यःस्वीयपारक्यविभिन्नभावस्तमःप्रपद्येतयथाविमूढः १६

बहुमन्यमानः तदेवाधिकंमन्यमानः अतोदुरंतोमोहोयस्यसकथंविरज्येतविरक्तःस्यात् १३ दुरंतमोहत्वंदर्शयन्नाह कुटुंबपोषणायवियत्क्षीयमाणंनिजमायुः पुरुषार्थंचविहतंनबुध्यते अतएवतापत्रयेणदुःखितचित्तोऽपिननिर्विद्यते तत्रतापत्रयेदुःखबुद्धिंनकरोति यतःस्वकुटुंबेरामोरतिर्यस्य १४ प्रत्युतचौर्यंकरोतीत्याह वित्तेष्विति नित्यमभिनिविष्टंचेतोयस्यसः परवित्तहर्तुः प्रेत्यनरकलक्षणमिहचदंडादिरूपंदोषंयद्यपिविद्वान् जानन्नथाप्यशांताभिलाषः ततपरवित्तंहरत्येव १५ तदेवंकोगृहेषुपुमानित्यादिसप्तभिः श्लोकैरुपपादितंगृहादिषुप्रसक्तस्यवैराग्याद्यसंभवमुपसंहरति विद्वानिति स्वलोकाय आत्मपरामर्शायनकल्पते किंतुविमूढोयथातथा [illegible] स्वीयमिदंपारक्यमितिविभिन्नोभावोभावनायस्यसः १६ १४

तस्मात्कौमारएवभागवतान्धर्मानाचरेदितिसहेतुकमुपसंहरतियतइति यतः कश्चिदपिस्वमात्मानंमोचितुंनसमर्थः ततोनारायणमुपे
तशरणंयातेत्युत्तरेणान्वयः असामर्थ्येहेतुः अलंदीनोलंपटः अतःकामोदृशियासांतासांविहारेक्रीडायांनिमित्तेक्रीडामृगः विहारमितिपा
ठपाठेतासांविहारसाधनमात्मानंतासांक्रीडामृगःसइत्यन्वयः किंच यत् यास्कनिगडः शृंखलातुल्योविसर्गः पुत्रपौत्रादिरूपोभवति १७
विदूरात्दूरतः संगंपरिहृत्य यद्वा अविदूरात् शीघ्रंनारायणमुपेतेत्यन्वयः यस्मात्सएवापवर्गइषितःइष्टइति १८ बालानामस्माकंतद्भ
जनमशक्यमितिचेत्तत्राह नहीति बह्वायासः अतिप्रयासः १९ आत्मत्वात्सर्वत्रप्रसिद्धत्वादितिचहेतुद्वयमुपपादयति परावरेष्वितिचतु
र्भिः ब्रह्माअंतोयेषांस्थावरआदिर्येषांतेषुभूतेषुजीवेषु भौतिकेषुअजीवेषुघटादिषु महत्सुचभूतेष्वाकाशादिषु २० गुणसाम्येप्रधानेगु

यतोनकश्चित्क्वचकुत्रचिद्दीनःस्वमात्मानमलंसमर्थः विमोचितुंकामदृशांविहारक्रीडामृगोयन्निगडो
विसर्गः१७ ततोविदूरात्परिहृत्यदैत्यादैत्येषुसंगंविषयात्मकेषु उपेतनारायणमादिदेवंविमुक्तसंगैरिषितोऽप
वर्गः१८ नह्यच्युतंप्रीणयतोबह्वायासोऽसुरात्मजाः आत्मत्वात्सर्वभूतानांसिद्धत्वादिहसर्वतः १९ परावरेषु
भूतेषुब्रह्मांतस्थावरादिषु भौतिकेषुविकारेषुभूतेष्वथमहत्सुच २० गुणेषुगुणसाम्येचगुणव्यतिकरेतथा
एकएवपरोह्यात्माभगवानीश्वरोऽव्ययः २१ प्रत्यगात्मस्वरूपेणदृश्यरूपेणचस्वयम् व्याप्यव्यापकनिर्देश्यो
ह्यनिर्देश्योऽविकल्पितः २२ केवलानुभवानंदस्वरूपःपरमेश्वरः माययांऽतर्हितैश्वर्यईयतेगुणसर्गया २३
तस्मात्सर्वेषुभूतेषुदयांकुरुतसौहृदम् आसुरंभावमुन्मुच्ययथातुष्यत्यधोक्षजः २४

णव्यतिकरेमहत्तत्त्वादौचपरःब्रह्मस्वरूपः २१ कथंतर्हिद्रष्टृदृश्यभोग्यादिभेदः माययेत्याह प्रत्यगात्माद्रष्टाभोक्तातत्स्वरूपेणव्याप
कतयानिर्देश्यः दृश्यंभोग्यंदेहादितद्रूपेणचव्याप्यतयानिर्देश्योमाययाईयतइत्युत्तरेणान्वयः वस्तुतस्तुस्वयमविकल्पितोऽनिर्देश्योऽपि
सन् यद्वा अनिर्देश्योऽपिएवंनिर्देश्यःसन् विकल्पितईयतइत्यन्वयः २२ यतःकेवलोऽनुभवात्मकआनंदएवस्वरूपंयस्य ननुसएवचे
त् सर्वत्रतर्हिसर्वज्ञत्वाद्युपलभ्येततत्राह गुणात्मकःसर्गोयस्याःसागुणसर्गातयामायया अंतर्हितमैश्वर्ययेनसः २३ यस्मादेवंतस्मा
त्सर्वेषुभूतेषुयथोचितंदयांसौहृदंचकुरुत यथादययाउन्मुच्यसंत्यज्य २४

ततः किमत आह तुष्टे च तत्र तस्मिन् किमलभ्यम् तथाऽपि गुणपरिणामाद्दैवाद्देवस्वसिद्धा अयत्नलः सिद्धा ये धर्मादयः तैः किम् अगुणेन च मोक्षेण कांक्षितेन किम् तमुपगायतां नोऽस्माकमकांक्षितस्यापि तस्य सिद्धेः यद्वा माभून्मोक्षः तस्य चरणयोः सारं जुषां सुधां सेवमानानां तेनापि किमित्यर्थः २५ ननु च धर्मार्थादेः पुरुषार्थत्वे किमित्याचार्याभ्यां वेदोक्तत्वेन सत्य एवाभिहितः तत्राह धर्मोऽर्थः कामश्चेति यस्त्रिवर्गः तदर्थं च य ईक्षाद्या अभिहिताः ईक्षा आत्मविद्या त्रयी कर्मविद्या नयदमौ तर्को दंडनीतिश्च विविधा च वार्त्ता जीविका तदेतत् सर्वं निगमस्यार्थजातं स्वसुहृदः स्वांतर्यामिणः परमस्य पुंसः स्वात्मार्पणं तत्साधनं चेत् तर्हि सर्वं सत्यं मन्ये सत्यपरत्वात् अन्यथा तदसत्यमेव यद्वा तदेतदखिलं निगमस्य त्रैगुण्यविषयस्य प्रतिपाद्यं मन्ये सत्यं पुनः निस्त्रैगुण्यलक्षणं परमस्य पुंसः स्वात्मार्पणमेवेत्यर्थः तदुक्तं भग

तुष्टे च तत्र किमलभ्यमनंत आद्ये किं तैर्गुणव्यतिकरादिह ये स्वसिद्धाः धर्मादयः किमगुणेन च कांक्षितेन सारं जुषां चरणयोरुपगायतां नः २५ धर्मार्थकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्ग ईक्षात्रयी नयदमौ विविधा च वार्त्ता मन्ये तदेतदखिलं निगमस्य सत्यं स्वात्मार्पणं स्वसुहृदः परमस्य पुंसः २६ ज्ञानं तदेतदमलं दुरवापमाह नारायणो नरसखः किल नारदाय एकांतिनां भगवतस्तदकिंचनानां पादारविंदरजसाप्लुतदेहिनां स्यात् २७ श्रुतमेतन्मया पूर्वं ज्ञानं विज्ञानसंयुतम् धर्मं भागवतं शुद्धं नारदाद्देवदर्शनात् २८ दैत्यपुत्रा ऊचुः प्रह्लाद त्वं वयं चापि नर्तेऽन्यं विद्महे गुरुम् एताभ्यां गुरुपुत्राभ्यां बालानामपि हीश्वरौ २९ बालस्यांतःपुरस्थस्य महत्संगो दुरन्वयः छिंधि नः संशयं सौम्य स्याच्चेद्विस्रंभकारणम् ३० इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे प्रह्लादचरित्रे षष्ठोऽध्यायः ६

वता त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुनेति २६ तेषां पुनः विश्वासार्थं गुरुसंप्रदायमाह ज्ञानमिति ननु यत्र नारदः श्रोता तत्र कुतो मादृशानामधिकार इति माशंकीत्याह भगवतः एकांतभक्तानां यत्पादरजस्तेन आप्लुतानां स्नातानां देहिनां सर्वेषामपि तत् ज्ञानं स्यात् न तूत्तमानामेवेति नियमः २७ अत एव मयाऽपि पूर्वं नारदात् विज्ञानसहितमनुभवपर्यंतं ज्ञानं धर्मं च श्रुतम् २८ तत्रातिविस्मिताः पृच्छंति प्रह्लादेति हे प्रह्लाद त्वं वयमेताभ्यां शंडामर्काभ्यां मृते अन्यं गुरुं न विद्मः एतदागमनात्पूर्वमेवाहं नारदपार्श्वं गत इति चेत्तत्राहुः बालानामपि अतिशिशूनामस्माकमेतावीश्वरौ नियंतारौ अतस्तवान्यत्र गमनं न संभवति नारद एवात्रागत इत्यपि न संभवतीत्याहुः बालस्येति दुरन्वयः दुर्घटः विस्रंभकारणं विश्वासहेतुः ३० इति स० षष्ठोऽध्यायः ६

सप्तमेमातृगर्भस्थेस्वस्मिन्नारदभाषितम् प्रह्लादोवर्णयामासशिष्यप्रत्ययसिद्धये १ अश्रौषिनारदादेतन्मयागर्भइतीरितुम् तत्प्रस्तावक थामाहपद्यैःषोडशभिःस्पष्टार्थाः २ १ अस्माकंपितरिहिरण्यकशिपौ २ स्वकृतेनैवपापेनपापोऽसौअभक्षिभक्षितइतिहर्षेणवदंतोऽस्मद्वोधमं च क्रुः ३ ४ ५ राज्ञः शिबिरमावासंव्यलुंपन् सर्वस्वापहारेणनाशितवंतः ६ ७ अनागसंनिरापराधामेनांनेतुंमार्हसीतिप्राह ८ अविषह्यंदुः सहमतः अनयाप्रसवपर्यंतमत्रास्यताम् ततश्चअर्थस्यपदवींमार्गंगतः प्राप्तःसन्जातंपुत्रंहत्वामोक्ष्यामीत्यर्थः ९ साक्षात्स्वगुणैरेवमहान्

नारदउवाच एवंदैत्यसुतैःपृष्टोमहाभागवतोऽसुरः उवाचस्मयमानांस्तान्स्मरन्मदनुभाषितम् १ प्र ह्लादउवाच पितरिप्रस्थितेस्माकंतपसेमंदराचलम् युद्धोद्यमंपरंचक्रुर्विबुधादानवान्प्रति २ पिपीलिकैर हिरिवदिष्ट्यालोकोपतापनः पापेनपापोऽभक्षीतिवादिनोवासवादयः ३ तेषामतिबलोद्योगंनिशम्यासुरयूथपाः वध्यमानाःसुरैर्भीताउदुद्रुवुःसर्वतोदिशम् ४ कलत्रपुत्रमित्राप्तान्गृहान्पशुपरिच्छदान् नावेक्षमाणास्त्वरि ताःसर्वेप्राणपरीप्सवः ५ व्यलुंपन्राजशिबिरममरजयकांक्षिणः इंद्रस्तुराजमहिषींमातरंममचाग्रहीत् ६ नीयमानांभयोद्विग्नांरुदंतींकुररीमिव यदृच्छयागतस्तत्रदेवर्षिर्ददृशेपथि ७ प्राहनैनांसुरपतेनेतुमर्हस्य नागसम् मुंचमुंचमहाभागसतींपरपरिग्रहम् ८ इंद्रउवाच आस्तेऽस्याजठरेवीर्यमविषह्यंसुरद्विषः आस्यतांयावत्प्रसवंमोक्ष्येऽर्थपदवींगतः ९ नारदउवाच अयंनिष्किल्बिषःसाक्षान्महाभागवतोमहा न् त्वयानप्राप्स्यतेसंस्थामनंतानुचरोबली १० इत्युक्तस्तांविहायेंद्रोदेवर्षेर्मानयन्वचः अनंतप्रियभक्त्यैनांपरि क्रम्यदिवंययौ ११ ततोनोमातरमृषिःसमानीयनिजाश्रमम् आश्वास्येहोष्यतांवत्सेयावत्तेभर्तुरागमः १२ तथे त्यवात्सीद्देवर्षेरंतिसाऽप्यकुतोभया यावद्दैत्यपतिर्घोरात्तपसोनन्यवर्तत १३ ऋषिंपर्यचरत्तत्रभक्त्यापरमयास ती अंतर्वत्नीस्वगर्भस्यक्षेमायेच्छाप्रसूतये १४ ऋषिःकारुणिकस्तस्याःप्रादादुभयमीश्वरः धर्मस्यतत्त्वंज्ञानंच मामप्युद्दिश्यनिर्मलम् १५ नतुपित्रादिसंबंधात् त्वयाहेतुभूतेनसंस्थांमृत्युंनयास्यति तत्रहेतवोनिष्किल्बिषइत्यादयः १० अनंत स्यप्रियोयोऽहम् सवाप्रियोयस्य तस्यममभक्त्याएनांप्रदक्षिणीकृत्य ११ इहोष्यतामित्याहेतिशेषः १२ अंतिसमीपे १३ अंतर्वत्नीगर्भिणी इच्छयाभर्तुरागमनानंतरंप्रसूतये एवमपिस्वगर्भस्यक्षेमाय १४ तस्याःशोकशांत्यैधर्मस्यतत्त्वंभक्तिलक्षणं ज्ञानमात्मानात्मविवेकः त दुभयंप्रादादीश्वरःसमर्थः १५

१६ भूयात् भवेत् वैशारदी स्त्रार्थं तद्धितः देहाद्यहंकारच्छेदे निपुणेत्यर्थः १७ काऽसौ वैशारदी धीरित्यपेक्षायां नारदोक्तमेव देहात्मविवेक
प्रकारमाह जन्मेति दशभिः जन्माद्याः जायते अस्ति वर्धते विपरिणमते अपक्षीयते नश्यतीत्येवंभूता इमे षड्भावा विकाराः वृक्षे सत्येव यथा
फलानां दृश्यंते तद्वदात्मनि तथैवस्थिते देहस्य दृष्टा इत्यर्थः ईश्वरी विकारसमर्था मूर्तिर्यस्य तेन १८ तदेवं देहधर्मैस्तद्वैलक्षण्येनात्मनो
देहाद्भेदो दर्शितः इदानीमात्मधर्मैरेव भेदं स्फुटयंस्तदहंकारादिकं त्याजयति आत्मेति आत्मा नित्यः अविनाशी वाऽरेऽयमात्मेति श्रुतेः अ
व्ययः अपक्षयशून्यः ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्निति श्रुतेः शुद्धः निरवद्यं निरंजनमिति श्रुतेः एकः एकमेवाद्वितीयमिति श्रुतेः क्षेत्रज्ञः वि
ज्ञातारमरे केन विजानीयादिति श्रुतेः आश्रयः यस्मिन्द्यौः पृथिवी चांतरिक्षमिति श्रुतेः अविक्रियः निष्कलं निष्क्रियं शांतमिति श्रुतेः स्वदृक्

तत्तु कालस्य दीर्घत्वात्स्त्रीत्वान्मातुस्तिरोदधे ऋषीणाऽनुगृहीतं मां नाधुनाप्यजहात्स्मृतिः १६ भवतामपि भू
यान्मे यदि श्रद्दधते वचः वैशारदी धीः श्रद्धातः स्त्रीबालानां च मे यथा १७ जन्माद्याः षडिमे भावा दृष्टा देहस्य ना
त्मनः फलानामिव वृक्षस्य कालेनेश्वरमूर्तिना १८ आत्मा नित्योऽव्ययः शुद्ध एकः क्षेत्रज्ञ आश्रयः अविक्रियः
स्वदृग्घेतुर्व्यापकोऽसंग्यनावृतः १९ एतैर्द्वादशभिर्विद्वानात्मनो लक्षणैः परैः अहंममेत्यसद्भावं देहादौ मोहजं त्य
जेत् २० स्वर्णं यथा ग्रावसु हेमकारः क्षेत्रेषु योगैस्तदभिज्ञ आप्नुयात् क्षेत्रेषु देहेषु तथात्मयोगैरध्यात्मविद्ब्रह्म
गतिं लभेत २१ अष्टौ प्रकृतयः प्रोक्तास्त्रय एव हि तद्गुणाः विकाराः षोडशाचार्यैः पुमानेकः समन्वयात् २२

आत्मज्योतिः सम्राडिति होवाच इति श्रुतेः हेतुः स इमाँल्लोकानसृजतेति श्रुतेः व्यापकः सत्यं ज्ञानमनंतमिति श्रुतेः असंगी असंगो ह्ययं पुरुष इ-
ति श्रुतेः अनावृतः पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यत इति श्रुतेः १९ एतैर्द्वादशभिरात्मनो लक्षणैः परैः श्रेष्ठैर्विवेकसमर्थैर्देहाद्भेदं विद्वा
न् असद्भावं मिथ्याबुद्धिं त्यजेत् २० नन्वेवं विविक्तात्मज्ञानिनोऽप्यपरोक्षानुभवेन ब्रह्मताप्राप्तिः कथं स्यात् यतोऽहंकारादिकं त्यजेदि
त्यपेक्षायां तत्प्राप्तिप्रकारं सदृष्टांतमाह स्वर्णाकरक्षेत्रेषु स्फुरत्स्वर्णकणेषु ग्रावसु योगैर्धमनाद्युपायैस्तदभिज्ञ उपायाभिज्ञो हेमकारो यथा स्व
र्णं प्राप्नुयात् आत्मयोगैः आत्मप्राप्त्युपायैः ब्रह्मगतिं ब्रह्मतामु अध्यात्मवित् आत्माधिकृतकार्यकारणसंघातज्ञाता २१ अध्यात्मविवेकमा
त्मप्राप्त्युपायमाह अष्टाविति त्रिभिः मूलप्रकृतिः महदहंकारौ पंच तन्मात्राणि चेत्यष्टौ त्रयः सत्वादयः ते च प्रकृतिगुणा एव न तु भिन्नाः एका
दशेंद्रियाणि पंच महाभूतानि चेति षोडश पुमानात्मा एकः प्रोक्तः कपिलादिभिराचार्यैः एकत्वे हेतुः एषु साक्षित्वेनान्वयात् तदुक्तम् मूलप्रकृ
तिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति २२

१६

जगत् जंगमम् तस्थुः स्थावरम् अत्रैव सर्वसंघातात्मके देह एव पुरुषो मृग्यः अन्वेष्टव्यः स कथं चैतदित्याह नेति नेतीत्यन्यापोहे क्रियमाणे
स्वयमेव अतत्त्यजन् अनात्मवर्गात् पृथगुपलभ्यमान इत्यर्थः २३ मणिषु सूत्रमिव सर्वत्रानुस्यूतत्वेनान्वयः अत एव मणिभ्यः सूत्रस्येवैकैकव्य
तिरेकश्च तयोः द्वंद्वैक्यम् तेन यो विवेकः पूर्वोक्तो वा तेन उशना सुद्धेनात्मना मनसा सर्गस्थानसमाम्नायैः सृष्टिस्थितिसंहारैः यतो वा इमानि
भूतानि जायंते इत्यादिश्रुत्युक्तसर्गाद्यनुसंधानेनेत्यर्थः विमृशद्भिः विचारयद्भिः असत्वरैः अव्यग्रैर्मृग्यत इति पूर्वेणान्वयः २४ विमर्शप्रका
रमाह बुद्धेरिति द्वाभ्याम् अध्यक्षः साक्षी २५ अत एभिर्बुद्धिभेदैः परिणामैः पर्यस्तैः परितः क्षिप्तैः अनात्मधर्मत्वेन निरस्तैः बुद्धिधर्मत्वे हेतुः
त्रिवर्णैः त्रिगुणात्मकैः क्रियोद्भवैः कर्मजन्यैः बुद्धेरेव त्रिगुणात्मकत्वात् कर्मकर्तृत्वाच्च तस्या एवैता अवस्थाः आत्मा तु बुध्यन्वयात् तदवस्थावानि
वाभाति न तत्वत इति आत्मनः स्वरूपं बुध्येत् जानीयादित्यर्थः अत्र दृष्टांतः कुसुमधर्मैर्गंधैस्तदाश्रयं वायुमिव २६ ननु तर्हि यथा कुसुमो

देहस्तु सर्वसंघातो जगत्तस्थुरिति द्विधा अत्रैव मृग्यः पुरुषो नेति नेतीत्यतत्त्यजन् २३ अन्वयव्यतिरेकेण वि
वेकेनोशतात्मना सर्गस्थानसमाम्नायैर्विमृशद्भिरसत्वरैः २४ बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति वृत्तयः ता येन
वानुभूयंते सोऽध्यक्षः पुरुषः परः २५ एभिस्त्रिवर्णैः पर्यस्तैर्बुद्धिभेदैः क्रियोद्भवैः स्वरूपमात्मनो बुध्येद्गंधैर्वायु
मिवान्वयात् २६ एतद्द्वारो हि संसारो गुणकर्मनिबंधनः अज्ञानमूलोऽपार्थोऽपि पुंसः स्वप्न इवेष्यते २७ तस्माद्भ
वद्भिः कर्तव्यं कर्मणां त्रिगुणात्मनाम् बीजनिर्हरणं योगः प्रवाहोपरमो धियः २८ तत्रोपायसहस्राणामयं भगव
तोदितः यदीश्वरे भगवति यथा यैरंजसा रतिः २९ गुरुशुश्रूषया भक्त्या सर्वलब्धार्पणेन च संगेन साधुभक्ता

नामीश्वराराधनेन च ३० पाधिकोऽपि वायोर्गंधो विवेकज्ञानेन निवर्तते एवमात्मनः संसारो न निवर्तत इत्याशंक्याह एतद्द्वारः बु
द्धिद्वारकः तदवस्थाद्वारको वा संसारः न स्वतः हि यस्मात् बुद्धेर्ये गुणाः कर्माणि च तैर्निबध्यत इति तथा स चाज्ञानमूलः अतः अपार्थो मि
थ्याभूतोऽपि स्वप्न इव इष्यते वायोस्तु गंधद्रव्यसंबंधस्य वास्तवत्वाद्विषमो दृष्टांतः २७ यस्मादेवं निवृत्तिर्घटते तस्माद्बीजमज्ञानं तस्य नि
र्हरणं दहनम् किं तत् योगः कथंभूतः धियः प्रवाहं जाग्रदादिरूपमुपरमयतीति तथा २८ तदेवं ज्ञानप्रकारमुक्त्वा तत्साधनं धर्मस्य तत्वं
नारदोक्तमेवाह तत्रेति पंचभिः यैर्धर्मैर्यथाऽनुष्ठितैर्वा भगवति श्रीनारायणे रतिरिति यत् अयमुपायो भगवतोक्तः तथा च गीतासूक्तम्
यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् इति भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्वत इ
त्यादि २९ तत्रैवांतरंगान्धर्मानाह गुरोः शुश्रूषया भक्त्या प्रेम्णा सर्वेषां लब्धानामर्पणेन च ३०

तस्यलिंगानांमूर्तीनामीक्षणमर्हणादिर्येषांवंदनादीनांतैश्च ३१ ३२ निर्जितःषण्णांकामक्रोधलोभमोहमदमत्सराणां इंद्रियाणांवावर्गोयैः
३३ भगवद्रतेर्लिंगान्याह निशम्येतित्रिभिः गुणान्भक्तवात्सल्यादीन् अतिहर्षेणउद्गताःपुलकाः अश्रूणिचतैर्गद्गदंयथाभवत्येवंप्रोत्कंठः
मुक्तकंठोयथाभवतितथाउद्गायतिरौतिनृत्यति ३४ ३५ तस्यभावःचेष्टादिःतस्यभावोभावनातेनानुकृते आशयाकृतीमनःशरीरेयस्य
निर्दग्धंबीजमज्ञानमनुशयोवासनाचयस्यसः एवंभक्तिप्रयोगेणअधोक्षजंसम्यगेतिप्राप्नोति ३६ ततःकिमतआह अधोक्षजस्यालं
भं मनसास्पर्शम् पाठांतरेतस्याश्रयणं अशुभात्मनः अशुभःरागादियुक्तआत्मामनोयस्य संसृतिचक्रशातनम् तन्निवर्तकंबुधाविदुः

श्रद्धयातत्कथायांचकीर्तनैर्गुणकर्मणाम् तत्पादांबुरुहध्यानात्तल्लिंगेऽक्षार्हणादिभिः ३१ हरिःसर्वेषुभूतेषु
भगवानास्तईश्वरः इतिभूतानिमनसाकामैस्तैःसाधुमानयेत् ३२ एवंनिर्जितषड्वर्गैःक्रियतेभक्तिरीश्वरे वा
सुदेवेभगवतियथासंलभतेरतिम् ३३ निशम्यकर्माणिगुणानतुल्यान्वीर्याणिलीलातनुभिःकृतानि यदाऽ
तिहर्षोत्पुलकाश्रुगद्गदंप्रोत्कंठउद्गायतिरौतिनृत्यति ३४ यदाग्रहग्रस्तइवक्वचिद्धसत्याक्रंदतेध्यायतिवंदतेज
नम् मुहुःश्वसन्वक्तिहरेजगत्पतेनारायणेत्यात्ममतिर्गतत्रपः ३५ तदापुमान्मुक्तसमस्तबंधनस्तद्भावभावा
नुकृताशयाकृतिः निर्दग्धबीजानुशयोमहीयसाभक्तिप्रयोगेणसमेत्यधोक्षजम् ३६ अधोऽक्षजालंभमि
हाशुभात्मनःशरीरिणःसंसृतिचक्रशातनम् तद्ब्रह्मनिर्वाणसुखंविदुर्बुधास्ततोभजध्वंहृदयेहृदीश्वरम् ३७
कोऽतिप्रयासोऽसुरबालकाहरेरुपासनेस्वेहृदिछिद्रवत्सतः स्वस्यात्मनःसख्युरशेषदेहिनांसामान्यतःकिंवि
षयोपपादनैः ३८ रायःकलत्रंपशवःसुतादयोगृहामहीकुंजरकोशभूतयः सर्वेऽर्थकामाःक्षणभंगुरायुषःकु
र्वंतिमर्त्यस्यकियत्प्रियंचलाः ३९

दुः तदेवब्रह्मनिर्वाणंलयोमोक्षः तदात्मकंसुखंविदुः हृदीश्वरमंतर्यामिणम् ३७ भक्तिरशक्येतिचनमंतव्यमित्याह कइति छिद्रवत् आकाशवत् हृदितिष्ठतः विषयाणामुपपादनैरर्जनैःकिम् तत्रहेतुः सर्वदेहिनांसामान्यतः
विषयनिष्ठत्वेसूकरादिसाधारण्यापत्तेरित्यर्थः नचैवमादौपौनरुक्त्यदोषः श्रीनारदोक्तानुवादरूपत्वादस्यप्रकरणस्य ३८ अनर्थकंविषयार्जनमित्याहुःरायः अर्थाःक्षणभंगुरमायुर्यस्य तस्यएतेकियत्प्रियंकुर्वंति तदुक्तमितिहासेषु धनंहिपुरुषोलोकेपुरुषंधनमेववा अवश्यमेकंत्यजतितस्मात्किंधनतृष्णयेति ३९ ७ ७ ७ ७ ७

यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरम् अभिलाषोपपन्नंचसुखंस्वर्गपदास्पदमित्येवंभूताः स्वर्गादिभोगाअपिनसेवाऽर्हाइत्याह एवंहीति
क्षयिष्णुत्वेहेतुः क्रतुभिःकृताइति तद्यथेहकर्मचितोलोकः क्षीयतएवमेवामुत्रपुण्यचितोलोकः क्षीयतइतिश्रुतेः अतएवपुण्यतारतम्येन
सातिशयाः नचनिर्मलाःस्पर्धादिमत्त्वात् नविद्यतेदृष्टंश्रुतंचदूषणंयस्मिन् ४० किंच यदध्यर्थ्यंयत्संकल्प्यअतःसंकल्पितात् विपर्यासंविपरी
तंफलममोघमवश्यंप्राप्नोति ४१ तदेवदर्शयति सुखायेति ईहयाइच्छयाक्रिययावायः पूर्वमनीहायाहेतोःसुखेनाहतोव्याप्तआसीत्
ईहयादुःखमाप्नोत्येव ४२ किंच कामान्भोगान्काम्यैर्विषयैः कर्मभिर्वापारक्यःश्वादिभोग्यः नत्वात्मीयः भंगुरश्च ४३ किमुदेहात् व्य

एवंहिलोकाःक्रतुभिःकृताअमीक्षयिष्णवःसातिशयानिर्मलाः तस्माददृष्टश्रुतदूषणंपरंभक्त्यैकयेशं
भजतात्मलब्धये ४० यदध्यर्थेहकर्माणिविद्वन्मान्यसकृन्नरः करोत्यतोविपर्यासममोघंविंदतेफलम् ४१ सु
खायदुःखमोक्षायसंकल्पइहकर्मिणः सदाप्नोतीहयादुःखमनीहायाःसुखावृतः ४२ कामान्कामयतेका
म्यैर्यदर्थमिहपूरुषः सवैदेहस्तुपारक्योभंगुरोयात्युपैतिच ४३ किमुव्यवहितापत्यदारागारधनादयः राज्यको
शगजामात्यभृत्याप्ताममतास्पदाः ४४ किमेतैरात्मनस्तुच्छैःसहदेहेननश्वरैः अनर्थैरर्थसंकाशैर्नित्यानंदम
होदधेः ४५ निरूप्यतामिहस्वार्थःकियान्देहभृतोऽसुराः निषेकादिष्ववस्थासुक्लिश्यमानस्यकर्मभिः ४६ क
र्माण्यारभतेदेहीदेहेनात्मानुवर्तिना कर्मभिस्तनुतेदेहमुभयंत्वविवेकतः ४७ तस्मादर्थाश्चकामाश्चधर्मा
श्चयदपाश्रयाः भजतानीहयात्मानमनीहंहरिमीश्वरम् ४८ सर्वेषामपिभूतानांहरिरात्मेश्वरःप्रियः भूतैर्मह
द्भिःस्वकृतैःकृतानांजीवसंज्ञितः ४९ देवोऽसुरोमनुष्योवायक्षोगंधर्वएववा भजन्मुकुंदचरणंस्वस्तिमान्स्या
द्यथावयम् ५०

वहिताः अपत्यादयोममताविषयाः पारक्याइतिवक्तव्यम् ४४ किंच स्वयंपुरुषार्थरूपस्यकिमेतैरतितुच्छैरित्याह
किमेतैरिति ४५ भोगावसराभावाच्चएतैःकउपयोगइत्याह निरूप्यतामिति प्राचीनैःकर्मभिःक्लिश्यमानस्यकर्मभिः कियानर्थइतिवा
न्वयः ४६ ननुकर्मसुसमाप्तेषुभोगावसरःस्यात्तत्राह कर्माणीति नचेदंकर्मतस्यफलंदेहादिकंचपरमार्थइत्याह उभयंकर्मचदेहंचअवि
वेकतः अज्ञानेनैवतनुते ४७ अर्थादयः यदपाश्रयाः यदधीनाः तंहरिंभजध्वम् ४८ भूतानांप्राणिनांजीवसंज्ञितःअंतर्यामी ४९ असुरा
णामस्माकंतद्भजनेअनधिकारइत्यपिनवाच्यमित्याह देवइतिपंचभिः ५०

५१ अमलयानिष्कामया अन्यद्विडंबनंनटनमात्रम् ५२ ५३ अच्युततामसृतत्वम् ५४ अध्यायद्वयोक्तमुपसंहरति एतावानिति तदीक्षणंगोविं
ददृष्ट्यासन्माननम् ५५ इतिसप्तमेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमेतिरुषास्तंतुंनिघ्नन्दैत्योहतःस्वयम् आविर्भूयनृसिंहेनसच्चब्र
ह्मादिभिःस्तुतः १ अंतःकृपासुधापूर्णोबहिःक्रोधोनृकेसरी दैत्येंद्रमरिभावेनभजंतंसमभावयत् २ १ एकांतसंस्थितांप्रत्यङ्निष्ठाम् यथाय

नालंद्विजत्वंदेवत्वमृषित्वंवासुरात्मजाः प्रीणनायमुकुंदस्यनवृत्तंनबहुज्ञता ५१ नदानंनतपोनेज्यानशौचं
नव्रतानिच प्रीयतेऽमलयाभक्त्याहरिरन्यद्विडंबनम् ५२ ततोहरौभगवतिभक्तिंकुरुतदानवाः आत्मौपम्ये
नसर्वत्रसर्वभूतात्मनीश्वरे ५३ दैतेयायक्षरक्षांसिस्त्रियःशूद्राव्रजौकसः खगामृगाःपापजीवाः संतिह्यच्यु
ततांगताः ५४ एतावानेवलोकेस्मिन्पुंसःस्वार्थःपरःस्मृतः एकांतभक्तिर्गोविंदेयत्सर्वत्रतदीक्षणम् ५५ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेदैत्यपुत्रानुशासनंनामसप्तमोऽध्यायः ७ नारदउवाच अथदैत्यसुताः
सर्वेश्रुत्वातदनुवर्णितम् जगृहुर्निरवद्यत्वान्नैवगुर्वनुशिक्षितम् १ अथाचार्यसुतस्तेषांबुद्धिमेकांतसंस्थिता
म् आलक्ष्यभीतस्त्वरितोराज्ञआवेदयद्यथा २ श्रुत्वातदप्रियंदैत्योदुःसहंतनयानयम् कोपावेशचलद्गात्रः
पुत्रंहंतुंमनोदधे ३ क्षिप्त्वापरुषयावाचाप्रह्लादमतदर्हणम् आहेक्षमाणःपापेनतिरश्चीनेनचक्षुषा ४ प्रश्रया
वनतंदांतंबद्धांजलिमवस्थितम् सर्पःपदाहतइवश्वसन्प्रकृतिदारुणः ५ हेदुर्विनीतमंदात्मन्कुलभेदकराध
म स्तब्धंमच्छासनोद्धृत्तंनेष्येत्वाऽद्ययमक्षयम् ६ क्रुद्धस्ययस्यकंपंतेत्रयोलोकाःसहेश्वराः तस्यमेऽभीतव
न्मूढशासनंकिंबलोऽत्यगाः ७ प्रह्लादउवाच नकेवलंमेभवतश्चराजन्सवैबलंबलिनांचापरेषाम्
परेऽवरेऽमीस्थिरजंगमायेब्रह्मादयोयेनवशंप्रणीताः ८ सईश्वरःकालउरुक्रमोऽसावोजःसहःसत्वबलेंद्रि
यात्मा सएवविश्वंपरमःस्वशक्तिभिः सृजत्यवत्यत्तित्रिगुणत्रयेशः ९

थावत् २ सचहंतुंमनोदधे कथंभूतः कोपस्यावेशेनोद्रेकेणचलद्गात्रंवपुर्यस्यसः ३ क्षिप्त्वातिरस्कृत्य पापेनसरोषेण तिरश्चीनेनवक्रेण
४ ५ मंदात्मन् अल्पबुद्धे मदाज्ञाऽतिलंघिनंत्वामद्ययमालयंनेष्यामि ६ अभीतवत् किंबलंयस्यसः किंबलः कस्यबलेनेत्यर्थः ७ ८ व-
शंप्रणीताइत्यत्रहेतुः सईश्वरइति उरवः क्रमाःपादविक्षेपायस्य बहुपराक्रमइतिवा ओजआदिरूपः सत्वंधैर्यंबुद्धिर्वा ९ ४९ १९

ननुमच्छत्रुरसौकथंममापिसएवबलंस्यादत आह जहीति आत्मनःस्वस्यस्वभावंत्यजयतः अजितादात्मनोमनसः ऋतेविनाअन्येवि
द्विषोनसंति किंच तद्धितदेव हिसाम्येनमनसोधारणमेवसमर्हणमाराधनम् १० ननुमयादिग्विजयेसर्वेरिपवोजिताःअतः सांप्रतंविद्विषो
नसंति इतिचेत्सत्यंतत्राह दस्यूनितिहेराजन् एकेभवादृशामंदाःसुराआदौलुंपतः सर्वस्वंहरतः षडिंद्रियलक्षणांश्छत्रून्नविजित्य अजि
त्वादशदिशः स्वयंजितामन्यंते साधोस्तुजितचित्तस्यदेहिनांसमस्यज्ञस्यविदुषः स्वाज्ञानकल्पिताः परेशत्रवःकुतःस्युः ११ व्यक्तंनिम्नि

जह्यासुरंभावमिमंत्वमात्मनःसमंमनोधत्स्वनसंतिविद्विषः ऋतेऽजितादात्मनउत्पथस्थितात्तद्धिह्यनंतस्य
महत्समर्हणम् १० दस्यून्पुराषण्णविजित्यलुंपतोमन्यंतएकेस्वजितादिशोदश जितात्मनोज्ञस्यसमस्यदे
हिनांसाधोःस्वमोहप्रभवाःकुतःपरे ११ हिरण्यकशिपुरुवाच व्यक्तंत्वंमर्तुकामोऽसियोतिमात्रंवि-
कत्थसे मुमूर्षूणांहिमंदात्मन्ननुस्युर्विक्लवागिरः १२ यस्त्वयामंदभाग्योक्तोमदन्योजगदीश्वरः क्वासौयदिस-
सर्वत्रकस्मात्स्तंभेनदृश्यते १३ सोऽहंविकत्थमानस्यशिरःकायाद्धरामिते गोपायेतहरिस्त्वाद्ययस्तेशरणमी-
प्सितम् १४ एवंदुरुक्तैर्मुहुरर्दयन्रुषासुतंमहाभागवतंमहासुरः खड्गंप्रगृह्योत्पतितोवरासनात्स्तंभंततांडा
तिबलःस्वमुष्टिना १५ तदैवतस्मिन्निनदोऽतिभीषणोबभूवयेनांडकटाहमस्फुटत् यंवैस्वधिष्ण्योपगतंत्व
जादयःश्रुत्वास्वधामाप्ययमंगमेनिरे १६ सविक्रमन्पुत्रवधेप्सुरोजसानिशम्यनिर्ह्रादमपूर्वमद्भुतम् अंतःस
भायांनददर्शतत्पदंवितत्रसुर्येनसुरारियूथपाः १७

तम् विक्लवाःअनन्विताइत्यर्थः १२ हेमंदभाग्यमदन्योजगदीश्वरः यद्यस्तितर्हिअसौक्वास्ति प्रह्लादआह ससर्वत्रास्ति हिरण्यकशिपु
राह तर्हिकस्मात्स्तंभेनास्ति प्रह्लादस्तुतंस्तंभंनिरीक्षमाणोनमस्यन्नाह दृश्यतइति १३ हिरण्यकशिपुस्तुतत्रतमपश्यन्नाह सोऽहमि
ति विकत्थमानस्यविपरीतंब्रुवाणस्यतेशिरःकायात्हरामि पृथक्करोमि १४ प्रह्लादेनमूर्ध्निबद्धांजलिनानिरीक्षमाणंस्तंभंमुष्टिना
ताडितवान् १५ १६ तत्पदंध्वनेराश्रयंनददर्श येननादेनदैत्याःवितत्रसुः १७ ५ ५ ५ ५

भगवांस्तदास्तंभंविदार्यअदृश्यतदृश्योबभूव किमर्थम् निजभृत्येनप्रह्लादेनयद्भाषितंस्तंभेदृश्यतइति तत्सत्यंविधातुंकर्त्तुं तथाअखि
लेषुभूतेषुआत्मनोव्याप्तिंचसत्यांकर्तुंस्तंभेअदृश्यत तत्किमर्थम् भौतिकेषुचभावेषुभूतेषथमहत्स्वच भगवानास्तइतितेनैवभृत्येन
भाषितंतत्सत्यंकर्तुंतथाअदृश्यत अत्यद्भुतंदैत्ययानकमतिघोरंरूपमुद्वहन् दधत् तत्किमर्थम् निजभृत्यैःसनकादिभिः शापानंतरम
नुनस्तैर्भाषितंयत् त्रिभिर्जन्मभिः शापमोक्षोभवत्विति तत्सत्यंकर्तुंभगवांस्तथाअदृश्यत तथा अत्यद्भुतंरूपंब्रह्मसृष्टावदृष्टमश्रुतंचरूप
मुद्वहन् तच्चनमृगाकारंनचमनुष्याकारमुद्वहन्सभायांमध्येअदृश्यत तत्किमर्थम् निजभृत्येनहिरण्यकशिपुनाब्रह्माणंप्रतियद्भा-
षितंभूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्योमृत्युर्माभून्ममप्रभोइति तथानांतर्नबहिरितिननरैर्नमृगैरपीति ब्रह्मणाचनिजभृत्येनतथाऽस्त्वितियद्भा
षितंतदुभयोर्वाक्यंसत्यंकर्तुम् नहितद्ब्रह्मसृष्टंभूतंनचनरोवामृगोवानचसभागृहस्यांतः नचप्रांगणवद्बहिः एवंताभ्यांयद्भाषितंतत्सत्यं
कर्तुम् यच्चहिरण्यकशिपुनाभाषितम् नूनमेतद्विरोधेनमृत्युर्मेभवितेति यच्चनारदेननिजभृत्येनभाषितमिदंप्रति अयंमहान्त्वयासंस्थाप्य

सत्यंविधातुंनिजभृत्यभाषितंव्याप्तिंचभूतेष्वखिलेषुचात्मनः अदृश्यतात्यद्भुतरूपमुद्वहन्स्तंभेसभायांनमृगं
नमानुषम् १८ ससत्त्वमेनंपरितोविपश्यन्स्तंभस्यमध्यादनुनिर्जिहानम् नायंमृगोनापिनरोविचित्रमहो
किमेतन्नृमृगेंद्ररूपम् १९ मीमांसमानस्यसमुत्थितोग्रतोनृसिंहरूपस्तदलंभयानकम् प्रतप्तचामीकरचंडलो
चनंस्फुरत्सटाकेसरजृंभिताननम् २० करालदंष्ट्रंकरवालचंचलक्षुरांतजिह्वंभ्रुकुटीमुखोल्बणम् स्तब्धोर्ध्व
कर्णंगिरिकंदराद्भुतव्यात्तास्यनासंहनुभेदभीषणम् २१ स्युंनप्राप्स्यति अनंतानुचरः अकुतश्चिद्भयोऽमरइति अनेनस्वभक्त

पक्षपातित्वंचयद्भाषितंतच्च सत्यंकर्त्तुंतथाअदृश्यत चकारान्निजभाषितंच किंतत् कौंतेयप्रतिजानीहिनमेभक्तःप्रणश्यतिइति तथा तेषा
महंसमुद्धर्त्तामृत्युसंसारसागरादित्यादितच्च सत्यंकर्तुमदृश्यतेतिद्रष्टव्यम् अलमतिविस्तरेण १८ सदैत्यः एवमद्भुतंध्वनिंश्रुत्वा तदाश्रयंस
त्त्वंप्राणिविशेषंसर्वतोविलोकयन् स्तंभस्यमध्यान्निर्गच्छंतंनृमृगेंद्रयोर्मिश्रंरूपंदृष्ट्वा अहोकिमेतदितिमीमांसितवानितिशेषः १९ तस्यैवममम
लंभयानकंतन्नृसिंहरूपंमीमांसमानस्याग्रतःसनृसिंहरूपोहरिः समुत्थितः भयानकत्वमेवदर्शयंस्तद्रूपमनुवर्णयतित्रिभिः प्रतप्तचामीकरंस्तव
र्णंतद्वत्पिंगानिचंडानिलोचनानियस्मिन् सटाजटाः केसराः कंठरोमाणि स्फुरद्भिः सटाकेसरैर्जृंभितंसाटोपमाननंयस्मिन् २० करालास्तंगादंष्ट्राय १९
स्मिन् करवालःखड्गःतद्वच्चंचलाक्षुरांतवत्तीक्ष्णाचजिह्वायस्मिन् भ्रुकुटीयुक्तेनमुखेनोल्बणम् स्तब्धावनम्रौशंकुवदूर्ध्वौकर्णौयस्मिन् गिरिकं
दरवद्द्भुतंव्यात्तंप्रसृतमास्यंनासेचयस्मिन् हनूकपोलप्रांतौतयोर्भेदेनविदारणेनभीषणम् कर्णांतमुखविस्तारमित्यर्थः २१

दिविस्पृक्कायोयस्मिन् अलुक्समासः अदीर्घाह्रस्वापीवराचस्थूलाग्रीवायस्मिन् उरुविशालंवक्षस्थलं यस्मिन् तच्चतच्च अल्पंमध्यमुदरं
यस्मिन् चंद्रांशुवद्गौरैस्तनूरुहैर्लोमभिः छुरितंव्याप्तम् विष्वंचः सर्वतः प्रसृताभुजास्तेषामनीकानिस्तोमाः तेषांशतानियस्मिन् नखा
न्येवायुधानियस्मिन् २२ दुरासदंप्राप्तुमशक्यम् सर्वाणिचनिजानिचक्रादीनिइतराणिवज्रादीनितएवायुधप्रवेकाः शस्त्रोत्तमाः तैर्द्रावि
तादैत्यदानवायेनतद्रूपंमीमांसमानस्यायतः समुत्थितइतिपूर्वेणैवान्वयः तदाविर्भावप्रयोजनविमर्शपूर्वकंतेनसहदैत्यस्ययुद्धमाहसत
भिः प्रायेणमहामायिनाहरिणा मेऽयमेवंभूतोवधः मृत्युहेतुः स्मृतः चिंतितः तथाऽप्यनेनसमुद्यतेनकिंनकिंचित्स्यादित्येवंब्रुवन् तमभ्य
पतदित्यन्वयः २३ तदासोऽसुरोनृसिंहस्योजसिदीप्तौपतितः सन् अलक्षितः अदृष्टोऽभूत् २४ स त्वधामनिसत्त्वप्रकाशेहरौपतितस्य

दिविस्पृशत्कायमदीर्घपीवरग्रीवोरुवक्षस्थलमल्पमध्यमम् चंद्रांशुगौरैश्छुरितंतनूरुहैर्विष्वग्भुजानीकश
तंनखायुधम् २२ दुरासदंसर्वनिजेतरायुधप्रवेकविद्रावितदैत्यदानवम् प्रायेणमेऽयंहरिणोरुमायिनावधः
स्मृतोऽनेनसमुद्यतेनकिम् २३ एवंब्रुवंस्त्वभ्यपतद्गदायुधोनदन्नृसिंहंप्रतिदैत्यकुंजरः अलक्षितोऽग्नौपति
तः पतंगमोयथानृसिंहौजसिसोऽसुरस्तदा २४ नतद्विचित्रंखलुसत्त्वधामनिस्वतेजसायोनुपुरापिबत्तमः
ततोऽभिपद्याभ्यहनन्महाऽसुरोरुषानृसिंहंगदयोरुवेगया २५ तंविक्रमंतंसगदंगदाधरोमहोरगंतार्क्ष्यसुतो
यथाऽग्रहीत् सतस्यहस्तोत्कलितस्तदाऽसुरोविक्रीडतोयद्वदहिर्गरुत्मतः २६ असाध्वमन्यंतहृतौकसोऽमराघ
नच्छदाभारतसर्वधिष्ण्यपाः तंमन्यमानोनिजवीर्यशंकितंयद्धस्तमुक्तोनृहरिंमहाऽसुरः पुनस्तमासज्जतख
ड्गचर्मणीप्रगृह्यवेगेनजितश्रमोमृधे २७ तंश्येनवेगंशतचंद्रवर्त्मभिश्चरंतमच्छिद्रमुपर्यधोहरिः कृत्वाऽट्टहासं
खरमुत्स्वनोल्बणंनिमीलिताक्षंजगृहेमहाजवः २८

तमोमयस्यादर्शनंतद्विचित्रंनभवति तत्रहेतुः योहरिः पुरासृष्ट्यादौप्रल
यकालीनंतमः नु अहो अपिबत् २५ तस्मिन्विक्रमंतंततस्ततः प्रहरंतम् हस्तादुत्कलितः निःसृतः २६ तदा अमराः देवाः सर्वेधिष्ण्यपाः
असाध्वमन्यंत हृतान्योकांसिस्थानानियेषांते तद्भियाघनच्छदाः मेघांतरिताः संतः यस्यहस्तात्स्वयंमुक्तः तंनृहरिंस्ववीर्याच्छंकितंमन्य
मानः खड्गचर्मणीप्रगृह्यपुनस्तमासज्जत अभ्यपद्यतेत्यन्वयः २७ श्येनस्येववेगोयस्यतम् शतचंद्रवर्त्मभिः खड्गचर्ममार्गैः अच्छि
द्रंयथाभवत्येवमुपर्यधश्चरंतम् अट्टहासमेवाह खरंतीव्रम् उत्स्वनेनमहाशब्देनोल्बणंभयंकरम् तद्भयेनहरेस्तेजसाचनिमीलितेअक्षि
णीयस्य २८

ग्रहणेदृष्टांतः व्यालोयथाआखुंमूषकम् विदारणेदृष्टांतः अहिंगरुडइवेति विषक्सर्वतःस्फुरंतंनिःसरंतम् ग्रहणेनातुरंविवशम् इंद्रे-
णसहयुद्धेतस्ययुक्तेनकुलिशेननक्षतात्वगपियस्य द्वारिसभायांनांतर्नबहिःऊरौऊरौनिपात्यनभूमौनचांबरे नखैःव्यस्तभिःअस्त्रमद्भिर्वा
एवंदिवानक्तपरिहारायसंध्यायामितिद्रष्टव्यम् २९ दैत्यवधमुक्त्वानृत्यवधमाहद्वाभ्याम् संरंभेणदुःप्रेक्ष्याणिकरालानिलोचनानियस्य-
स्य असृजोरक्तस्यलवैर्बिंदुभिःरक्ताःसिक्ताःअतएवअरुणाःकेसराआननंचयस्यसः कइवद्विपहत्ययागजवधेनहारिःसिंहोयथा एवंभू
तस्तस्यानुचरान् अहन्नित्युत्तरेणान्वयः अंत्राणांमालाकंठेविद्यतेयस्य ३० नखांकुरैरुत्पाटितंहृत्सरोरुहंयस्यतम् दोर्दंडानांभुजानां
यूथानिसमूहायस्यसः तंदैत्येंद्रमनुपंथायेषांतान् अन्यानपितत्पक्षपातिनइत्यर्थः ३१ दैत्यवधव्यग्रस्यनृहरेराटोपमाहद्वाभ्याम् सटाभि

विष्वक्स्फुरंतंग्रहणातुरंहरिर्व्यालोयथाऽऽखुंकुलिशाक्षतत्वचम् द्वार्यूरआपात्यददारलीलयानखैर्यथाऽहिंगरु
डोमहाविषम् २९ संरंभदुःप्रेक्ष्यकराललोचनोव्यात्ताननांतंविलिहन्स्वजिह्वया असृग्लवाक्तारुणकेसरा
ननोयथाऽन्त्रमालीद्विपहत्ययाहरिः ३० नखांकुरोत्पाटितहृत्सरोरुहंविसृज्यतस्यानुचरानुदायुधान् अहन्
समस्तान्नखशस्त्रपार्ष्णिभिर्दोर्दंडयूथोऽनुपथान्सहस्रशः ३१ सटाऽवधूताजलदाःपरापतन्ग्रहाश्चतद्दृष्टिवि
मुष्टरोचिषः अंभोधयःश्वासहताविचुक्षुभुर्निर्ह्रादभीतादिगिभाविचुक्रुशुः ३२ द्यौस्तत्सटोत्क्षिप्तविमानसंकु
लाप्रोत्सर्पतक्ष्माचपदातिपीडिता शैलाःसमुत्पेतुरमुष्यरंहसातत्तेजसाखंककुभोनरेजिरे ३३ ततःसभायामुपवि
ष्टमुत्तमेनृपासनेसंभृततेजसंविभुम् अलक्षितद्वैरथमत्यमर्षणंप्रचंडवक्त्रंनबभाजकश्चन ३४ निशम्यलोक
त्रयमस्तकज्वरंतमादिदैत्यंहरिणाहतंमृधे प्रहर्षवेगोत्कलितानना मुहुःप्रसूनवर्षैर्ववृषुःसुरस्त्रियः ३५

रवधूताःप्रकंपिताजलदामेघाःपरापतन्व्यशीर्यंत अनेनयेमेयांतरितादेवास्तेस्पष्टंपश्यंत्विति आज्ञांदत्तवानित्यर्थः तस्यदृष्ट्याविमु
ष्टरोचिषोग्रहाणांतेतिरस्कृतप्रभाअभवन्नितिशेषः दिगिभादिग्गजाः ३२ तस्यसटाभिरुत्क्षिप्तानिविमानानितैःसंकुलान्यासासती
प्रोत्सर्पतस्यानात्मकर्षणोदसर्पत् चलिता ३३ स्वभृत्येश्वर्यमाश्चर्यमिवमत्वाकौतूहलेनतस्यासनेउपविष्टंभयात्कोपिनबभाजनासेव
तनलक्षितोद्वैरथःप्रतियोद्धायेन ३४ लोकत्रयस्यमस्तकज्वरंशिरोव्यथेवदुःसहम् प्रहर्षस्यवेगेनउत्कलितानिविकसितानिआननानि
यासांताःसुरस्त्रियःपुष्पवर्षैर्नृहरिंववृषुः ३५

नाकिनां देवानां विमानावलिभिः नभस्तलं संकीर्णमास सुराणामानकाः पटहाः तैर्जघ्निरे वादिताः स्त्रियोऽप्सरसः ननृतुः गंधर्वा जगुः ३६ ३७ गंधर्वाप्सरसश्चारणाश्चेत्यर्थः ३८ नरशार्दूलं पुरुषोत्तमम् ३९ ब्रह्मादयो नृसिंहस्य शंकयाकुलचेतसः आरादेवास्तुवन् सप्तदशभिः श्लोकैः पृथक्पृथक् हे अनंत अनंतं त्वां प्रसादयितुमनंताय नतोऽस्मि अनंतत्वे हेतुः दुरंताः अनंताः शक्तयो यस्य तत्कुतः विचित्राणि वीर्याणि प्रभावा यस्य तत्किमर्थम् पवित्राणि श्रवणमात्रेण शोधकानि कर्माणि यस्य विचित्रवीर्यत्वमेवाह विश्वस्येति संदधते सम्यक् कुर्वते एवमपि अव्ययात्मने अप्रच्युतस्वरूपाय ४० रुद्रस्तु तत्कोपकालाभिज्ञो नायं कोपावसर इति तं प्रार्थयते कोप इति सहस्रयुगांतस्तव कोपस्य कालः

तदा विमानावलिभिर्नभस्तलं दिदृक्षतां संकुलमास नाकिनाम् सुरानका दुंदुभयोऽथ जघ्निरे गंधर्वमुख्या ननृतुर्जगुः स्त्रियः ३६ तत्रोपव्रज्य विबुधा ब्रह्मेंद्रगिरिशादयः ऋषयः पितरः सिद्धा विद्याधरमहोरगाः ३७ मनवः प्रजानां पतयो गंधर्वाप्सरचारणाः यक्षाः किंपुरुषास्तात वेतालाः सिद्धकिन्नराः ३८ ते विष्णुपार्षदाः सर्वे सुनंदकुमुदादयः मूर्ध्नि बद्धांजलिपुटा आसीनं तीव्रतेजसम् ईडिरे नरशार्दूलं नातिदूरचराः पृथक् ३९ ब्रह्मोवाच नतोऽस्म्यनंताय दुरंतशक्तये विचित्रवीर्याय पवित्रकर्मणे विश्वस्य सर्गस्थितिसंयमान् गुणैः स्वलीलया संदधते ऽव्ययात्मने ४० श्रीरुद्र उवाच कोपकालो युगांतस्ते हतोऽयमसुरोऽल्पकः तत्सुतं पाह्युपसृतं भक्तं ते भक्तवत्सल ४१ इंद्र उवाच प्रत्यानीताः परम भवता त्रायता नः स्वभागा दैत्याक्रांतं हृदयकमलं त्वद्गृहं प्रत्यबोधि कालग्रस्तं कियदिदमहो नाथ शुश्रूषतां ते मुक्तिस्तेषां नहि बहुमता नारसिंहापरैः किम् ४२ कोपायोग्यश्चायं काल

इत्याह अल्पकः अत्यल्पः असुरो हतः अतः कोपान्निवृत्या प्रह्लादं माहिंसीरित्याह तत्सुतमिति यद्वा अकालेप्ययं कोपोऽस्य भक्तस्य रक्षणार्थमिति चेत् तर्हींदानीं कोपं त्यक्त्वा इमं पाहीत्यर्थः ४१ इंद्रस्तु नास्माकं हविर्भागादिलाभः पुरुषार्थः किंतु त्वत्परिचर्यैव भवता पुनरनेन संरंभेण स्वकार्यमेव साधितं तस्य च सिद्धत्वादुपसंहरेनं क्रोधमित्याशयेनाह हे परम नोऽस्मान् त्रायता रक्षता भवता स्वीया एव भागा दैत्यान् प्रत्याहृताः अंतर्यामिणस्तवैव यज्ञपुंभोक्तृत्वात् अस्मदीयं हृदयकमलं त्वद्गृहमेव एतावत्पर्यंतं भयहेतुत्वेनास्मत्स्मृतिपथे नित्यं स्थितेन दैत्येनाक्रांतं त्वया प्रसन्न प्रत्यबोधि भयापाकरणेन विकाशं नीतम् ननु तव त्रैलोक्यैश्वर्यसाधनार्थमयमुद्यम इति चेत्तत्राह कालग्रस्तमिति नेत्वां हे नारसिंह नरस्य सिंहस्य चाकाराभ्यामाविर्भूत अपरैः स्वर्गादिभिः किम् ४२ ५ ५ ५

ऋषयस्तत्तपः प्रवर्तनेनास्माकं महाननुग्रहः कृत इत्याहुः त्वंनोयदास्थपरमंध्यानलक्षणंतपः परमत्वेहेतुः आत्मनस्तवतेजः प्रभावरूपम् तदे
वाहुः येनतपसाआत्मनिलीनमिदंविश्वंससर्जसृष्टवानसितत् अमुनादैत्येनविप्रलुप्तंकुंठितंसत् हेशरण्यपाल अधुरक्षाऽर्थंगृहीतेनानेन
वपुषापुनरपितपःकुरुतेत्यनुज्ञातवानसि तस्मैतेनमइत्युत्तरश्लोकचतुर्थपादस्यानुषंगः ४३ पितरस्तुश्राद्धोद्धरणेनपरमोपकारिणंश्री
नृसिंहंप्रणमंति श्राद्धानिश्रद्धायुक्तानिपिंडादीनिनोऽस्मभ्यंपुत्रैर्दत्तानिप्रसभंबलात् यःस्वयमधिकृत्यबुभुजेकिंच तीर्थस्नानसमये
दत्तंतिलोदकमप्यपिबत् तानिपिंडान्युदकानिचतस्योदराद्यआच्छैत् आहृतवान् कथंभूतात् नखैर्विदीर्णावपायस्यतस्मात् वपाविदार

ऋषयऊचुः त्वंनस्तपःपरममात्थयदात्मतेजोयेनेदमादिपुरुषात्मगतंससर्ज तद्विप्रलुप्तममुनाऽद्य
शरण्यपालरक्षागृहीतवपुषापुनरन्वमंस्थाः ४३ पितरऊचुः श्राद्धानिनोऽधिबुभुजेप्रसभंतनू-
जैर्दत्तानितीर्थसमयेऽपिपितिलांबुसभ्यः तस्योदरान्नखविदीर्णवपाद्यआर्च्छत्तस्मैनमोनृहरयेऽखिलध
र्मगोप्त्रे ४४ सिद्धाऊचुः योनोगतिंयोगसिद्धामसाधुरहारषीद्योगतपोबलेन नानादर्पंतंनखै
र्निर्ददारतस्मैतुभ्यंप्रणतास्मोनृसिंह ४५ विद्याधराऊचुः विद्यांपृथक्धारणयाऽनुराद्धांन्यषे
धदज्ञोबलवीर्यदृप्तः सयेनसंख्येपशुवद्धतस्तंमायानृसिंहंप्रणतास्मनित्यम् ४६ नागाऊचुः
येनपापेनरत्नानिस्त्रीरत्नानिहृतानिनः तद्वक्षःपाटनेनासांदत्तानंदनमोस्तुते ४७ मनवऊचुः
मनवोवयंतवनिदेशकारिणोदितिजेनदेवपरिभूतसेतवः भवताखलःसउपसंहृतःप्रभोकरवामतेकिम
नुशाधिकिंकरान् ४८

णस्यतद्भृतपिंडोद्धरणमेवफलमितिभावः ४४ योगसिद्धांगतिमणिमादिसिद्धिम् नानाअनेकेदर्पायं
स्यतस्तस्मैतुभ्यंनतास्मोवयम् ४५ तंत्वामुद्दिश्यविद्यामंतर्धानादिलक्षणामनुराद्धांसंप्राप्तांयोबलवीर्यदृप्तः अस्मान्न्यषेधत् सभव
तासंख्येयुद्धेहतः तंत्वांप्रणताःस्म ४६ रत्नानिफणास्थितानितथास्त्रीरत्नानिचउत्तमाः स्त्रियः आसांस्त्रीणामस्माकंचदत्तआ
नंदोयेनतत्संबोधनम् ४७ नृसिंहेनावलोकिताः संतोमूर्ध्निबद्धांजलयोमनवः प्रोचुः मनवोवयंधर्मपालकाः परिभूताः सेतवोवर्णा २१
श्रमधर्ममर्यादायेषांते अनुशाधि अनुशिक्षय ४८ ५ ५ ५ ५ ५ ५

प्रजापतयोऽपितदवलोकिताः प्रोचुः हेपरेशतेत्वयाअभिमृष्टाः प्रजास्रष्टेप्रेरितावयंप्रजेशायेननिषिद्धाःसंतः प्रजानसृजामः सएषःभिन्नंवक्षो यस्यतुनिश्चितंशेतेमृतःअतःपरंप्रजाःसृजामइतिहृष्यंतः प्राहुः हेसत्वमूर्तेतवायमवतारोजगतोमंगलंमंगलार्थम् ४९ गंधर्वाअपितदवलोकि ताःप्रोचुः हेविभोवयंतेत्वदीयानटनर्तकाः नाट्येनृत्येगायकाश्चयेनस्वाधीनाःकृताः कथंभूतेन वीर्यशौर्यबलंशक्तिः ताभ्यामोजः प्रभावो यस्यतेन सएषभवताइमांदशांमृतिंनीतः उचितंचैतदित्याहुः किमिति ५० भवापवर्गसंसारनिवर्तकंतवचरणमाश्रिताः आश्रयणेहे तुः यद्यस्मात्साधूनांहृदिभयजनकत्वेनशेतेतिष्ठतीतितथासएष असुरस्त्वयासमापितः अंतंनीतः ५० मनोज्ञैःकर्मभिः अनुचरे

प्रजापतयऊचुः प्रजेशावयंतेपरेशाभिमृष्टानयेनप्रजावैसृजामोनिषिद्धाः सएषत्वयाभिन्नवक्षानु शेतेजगन्मंगलंसत्वमूर्तेऽवतारः ४९ गंधर्वाऊचुः वयंविभोतेनटनाट्यगायकायेनात्मसाद्वीर्यबलौ जसाकृताः सएषनीतोभवतादशामिमांकिमुत्पथस्थःकुशलायकल्पते ५० चारणाऊचुः हरेतवांघ्रिपं कजंभवापवर्गमाश्रिताः यदेषसाधुहृच्छयस्त्वयाऽसुरःसमापितः ५१ यक्षाऊचुः वयमनुचर मुख्याःकर्मभिस्तेमनोज्ञैस्तइहदितिसुतेनप्रापितावाहकत्वम् सतुजनपरितापंतत्कृतंजानतातेनरहरउ पनीतःपंचतांपंचविंश ५२ किंपुरुषाऊचुः वयंकिंपुरुषास्त्वंतुमहापुरुषईश्वरः अयंकुपुरुषोनष्टो धिक्कृतःसाधुभिर्यदा ५३ वैतालिकाऊचुः सभासुसत्रेषुतवामलंयशोगीत्वासपर्यांमहतींल- भामहे यस्तांव्यनेषीद्भृशमेषदुर्जनोदिष्ट्याहतस्तेभगवन्यथामयः ५४ किन्नराऊचुः वयमीशकिं नरगणास्तवानुगादितिजेनविष्टिममुनाऽनुकारिताः भवताहरेसवृजिनोऽवसादितोनरसिंहनाथविभवाय नोभव ५५

मुसुख्याः तेवयंदितिसुतेनशिबिकावाहकत्वंप्रापिताः पंचतांमृत्युंहेपंचविंशचतुर्विंशतितत्वनियामक ५२ किंपुरु षास्तुत्वांस्तोतुंकेवयंवराकाइत्याहुः वयमिति वयंकिंपुरुषाः तुच्छप्राणिनः त्वंतुमहान् अद्भुतप्रभावः पुरुषः नन्वयंमहान्दैत्योहतइ ति किंनवर्ण्यतइत्याशंक्यकियदेतदित्याहुः अयमिति यदासाधुभिर्भगवद्भक्तैस्तिरस्कृतस्तदैवनष्टइति ५३ सत्रेषुयज्ञेषुतवअमलंचरि त्रंगीत्वामहतींसपर्यांधनादिसंपत्तिं सत्वयाहतः एतद्दिष्ट्याभद्रम् ५४ अमुनादितिजेनविष्टिंनिर्मूल्यकर्मअनुनिरंतरंकारिताः अतःपरंनः विभवायसमृद्धयेभव ५५

नोऽस्माकंभक्तानांहेशरणद आश्रयप्रद सर्वेषांलोकानांशर्ममंगलमेतदद्भुतंरूपमद्यैवदृष्टम् नतुपूर्वम् विधिकरःकिंकरः ५६ इति सप्तमेटीकायामष्टमोऽध्यायः ८ नवमेब्रह्मणाभीत्याचोदितोऽर्भकबालकः कोपप्रशमयन्नस्तौन्नृसिंहमतिभीषणम् १ उग्रोऽप्यनुग्रएवायंस्वभक्तानांनृकेसरी केसरीवस्वपोतानामन्येषामुग्रविग्रहः २ इत्याद्यागमोक्तांभक्तानुकंपितामाह एवमितिसप्तभिः एवंदूरतएवस्थित्वास्तुवंतः मन्युनासंरंभआवेशोयस्यतम् उपसमीपेगंतुंनाशक्नुवन् १ श्रीःलक्ष्मीः देवैःप्रेषिताऽपिमहदद्भुतंदृष्ट्वाशंकितासतीतंनो

विष्णुपार्षदाऊचुः अद्यैतद्धरिनररूपमद्भुतंतेदृष्टंनःशरणदसर्वलोकशर्म सोऽयंतेविधिकरईशविप्रशप्तस्तस्येदंनिधनमनुग्रहायविद्मः ५६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्लादचरित्रेदैत्यवधेनृसिंहस्तवोनामअष्टमोऽध्यायः८ नारदउवाच एवंसुरादयःसर्वेब्रह्मरुद्रपुरःसराः नोपैतुमशकन्मन्युसंरंभंसुदुरासदम् १ साक्षाच्छ्रीःप्रेषितादेवैर्दृष्ट्वातन्महदद्भुतम् अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वात्सानोपेयायशंकिता २ प्रह्लादंप्रेषयामासब्रह्मावस्थितमंतिके तातप्रशमयोपेहिस्वपित्रेकुपितंप्रभुम् ३ तथेतिशनकैराजन्महाभागवतोऽर्भकः उपेत्यभुविकायेननननामविधृतांजलिः ४ स्वपादमूलेपतितंतमर्भकंविलोक्यदेवःकृपयापरिप्लुतः उत्थाप्यतच्छीर्ष्ण्यदधात्कराम्बुजंकालाहिवित्रस्तधियांकृताभयम् ५ सतत्करस्पर्शधुताखिलाशुभःसपद्यभिव्यक्तपरात्मदर्शनः यत्पादपद्मंहृदिनिर्वृतोदधौहृष्यत्तनुःक्लिन्नहृदश्रुलोचनः ६ अस्तौषीद्धरिमेकाग्रमनसासुसमाहितः प्रेमगद्गदयावाचातन्न्यस्तहृदयेक्षणः ७

पजगाम अद्भुतत्वेहेतुः अदृष्टेति २ उपेहिउपगच्छ ३ ४ कालएवाहिः तस्माद्वित्रस्ताधीर्येषांतेषांकृतमभयंयेनतत्करांबुजम् ५ तस्यश्रीनृसिंहस्यकरस्पर्शेनधुतंनिरस्तमखिलमशुभंयस्य सपदितत्क्षणमेव अभिव्यक्तमपरोक्षीभूतंपरात्मदर्शनंब्रह्मज्ञानंयस्य निर्वृतःसन्हृदिदधौ हृष्यंतीरोमांचितातनुर्यस्य क्लिन्नंप्रेमार्द्रंहृद्यस्य अश्रूणिलोचनयोर्यस्यपरमपुरुषार्थतयादधौनसाधनत्वेनेत्यर्थः ६ सुसमाधिमेवाह तस्मिन्नेवन्यस्तंहृदयमीक्षणंचयेनेति ७ ५ ५ ५ ५ ५ २२

यस्मिन्निवसमस्तेषुनत्कृपाऽमृतदृष्टये प्रह्लादःस्तौतिसत्पद्यैर्द्विचत्वारिंशताहरिम् १ तत्रतावदात्मनोभगवतस्तुतावनधिकारमिवाशंक्या धिकारंसंभावयन्नाह ब्रह्मादयइतिपंचभिः मुनयोमननशीलाः सिद्धाःज्ञानिनोऽपि कथंभूताः सत्वएवैकस्मिंस्तानोविस्तारोयस्याः सामतिर्येषाम् तथाविधा अपिवचसांप्रवाहैरपितथाबहुभिर्वक्ष्यमाणैर्गुणैरपियमाराधयितुंनपिप्रुः नपूर्णाःनशक्ताइत्यर्थः सहरिर्ममकथंतोषंप्राप्तुमर्हति तत्रहेतुःउग्रजातेःउग्राघोराआसुरीजातिर्यस्य ८ एवंहरितोषणेस्वस्यायोग्यतामाशंक्ययोग्यतांसंभावयति मन्यइतिद्वाभ्याम् अभिजनःसत्कुलेजन्मरूपंसौंदर्यम् श्रुतंपांडित्यम् ओजः इंद्रियनैपुण्यम् तेजःकांतिः प्रभावःप्रतापः पौरुषमुद्यमः बुद्धिः प्रज्ञायोगोऽष्टांगः एतेधनादयोद्वादशापिगुणाःपरमस्यपुंसः आराधनायनभवंतिहियतः केवलयाभक्त्यैवननुगजेंद्रायतुष्टोभवत् ९ एवंभक्त्यैवकेवलयाधनादिद्वादशगुणवर्जितयाऽपिहरेस्तोषःसंभवतीत्युक्तम् इदानींभक्तिंविनानान्यत्किंचित्तत्तोषहेतुरित्याह विप्रादिति पूर्वोक्ताधनाद

प्रल्हादउवाच ब्रह्मादयःसुरगणामुनयोऽथसिद्धाःसत्वैकतानमतयोवचसांप्रवाहैः नाराधितुंपुरुगुणैरधुनापिपिप्रुःकिंतोष्टुमर्हतिसमेहरिरुग्रजातेः ८ मन्येधनाभिजनरूपतपःश्रुतौजस्तेजःप्रभावबलपौरुषबुद्धियोगाः नाराधनायहिभवंतिपरस्यपुंसोभक्त्यातुतोषभगवान्गजयूथपाय ९ विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविंदनाभपादारविंदविमुखाच्छ्वपचंवरिष्ठम् मन्येतदर्पितमनोवचनेहितार्थप्राणंपुनातिसकुलंनतुभूरिमानः १० नैवात्मनःप्रभुरयंनिजलाभपूर्णोमानंजनादविदुषःकरुणोवृणीते यद्यज्जनोभगवतेविदधीतमानंतच्चात्मनेप्रतिमुखस्ययथामुखश्रीः ११

योद्विषट्द्वादशगुणास्तैर्युक्तात् विप्रादपिश्वपचंवरिष्ठंमन्ये यद्वासनत्सुजातोक्ताद्वादशज्ञानादयोगुणाद्रष्टव्याःतदुक्तम् ज्ञानंचसत्यंचदमःश्रुतंचत्यमात्सर्यंन्हीस्तितिक्षाऽनसूया यज्ञश्वदानंचधृतिःशमश्चमहाव्रता द्वादशब्राह्मणस्येति कथंभूतात् विप्रात् अरविंदनाभस्यपादारविंदाद्विमुखात् कथंभूतंश्वपचम् तस्मिन्नरविंदनाभेअर्पितामनआदयोयेनतम् ईहितंकर्म वरिष्ठत्वेहेतुःसएवंभूतःश्वपचःसर्वंकुलंपुनाति भूरिमानोगर्वोयस्य सतुविप्रःआत्मानमपिनपुनाति कुतःकुलम् यतोभक्तिहीनस्य एतेगुणागर्वायैवभवंति नतुशुद्धये अतोहीनइतिभावः १० तर्हिकिंधनाद्यर्पणेनसंमानंप्राकृतइवभगवानपेक्षतेनेत्याह नैवेति अयंप्रभुरीश्वरः अविदुषोऽल्पकाज्जनात् मानंपूजामात्मनोऽर्थेनवृणीतेनेच्छति यतोनिजलाभेनैवपूर्णः तर्हिपूजांनेच्छत्येवतत्राह करुणःकृपालुः अतोवृणीतेच तत्रहेतुः यद्यदितियंयं- मानंयद्वा यद्यस्मात् यद्येनधनादिनाभगवतेमानंविदधीत तदेवात्मनेभगवतिनान्यत् यथामुखेकृतेचतिलकादिश्रीःशोभाप्रतिबिंबस्यभवति नतुसाक्षात्तस्यैवकर्तुंशक्यतेतद्वत् ११

यस्मादेवंभगवान् भक्त्यैवतुष्यति तस्मादहंनीचोपिविगतविक्लवः गतशंकःसन् ईश्वरस्यमहिमहिमानं यथासर्वप्रयत्नेनस्वमनीषानुसारे णानुवर्णयामि अजानतोपिस्तुतिकरणेहेतुमाह येनैवमहिम्ना अनुवर्णितेन अविद्ययासंसारमनुप्रविष्टःपुमान् पूयेतशुध्येत् तत्महिअ न्यस्यतथाशोधकत्वाभावादित्यर्थः १२ तदेवमात्मनःस्तुतावनधिकारंपरिहृत्येदानींतंस्तुवन् कोपोपसंहारंप्रार्थयते सर्वेहीति द्वाभ्यां भोईश अमीउद्विजंतोबिभ्यंतः सर्वेब्रह्मादयः सत्वमूर्तेस्तवविधिकराः त्वन्नियोगकर्तारो भोक्ताएवनान्येनचवयमसुराइववैरभावेनएतेभक्ताः किं तुश्रद्धयैवतवरुचिरैरवतारैर्विविधंक्रीडनमस्यविश्वस्यक्षेमादिप्रयोजनाय नतुभयोत्पादनाय १३ तत्तस्मादेषांभयपरिहारायमन्युंय- च्छ उपसंहर यदर्थमयंमन्युः सचासुरः साधूनांसंतोषार्थम् अद्यअधुनैवहतःअतःपरंक्रोधेनकार्याभावात्तंनियच्छ नन्वन्येषांवधेनसा धुःकिंमोदेततत्राह वृश्चिकादेःपरोपद्रवकारिणोऽन्यतोजातयाहत्यावधेनतस्यैवतद्द्वंजातमिति साधुरपिमोदेतैवतर्हिबहूनांसुखा

तस्मादहंविगतविक्लवईश्वरस्यसर्वात्मनामहिगृणामियथामनीषम् नीचोजयागुणविसर्गमनुप्रविष्टःपूये तयेनहिपुमाननुवर्णितेन १२ सर्वेह्यमीविधिकरास्तवसत्वधाम्नोब्रह्मादयोवयमिवेशनचोद्विजंतः क्षेमायभूत यउतात्मसुखायचास्यविक्रीडितंभगवतोरुचिरावतारैः १३ तद्यच्छमन्युमसुरश्चहतस्त्वयाऽद्यमोदेत्साधुर पिवृश्चिकसर्पहत्या लोकाश्चनिर्वृतिमिताःप्रतियंतिसर्वेरूपंनृसिंहविभयायजनाःस्मरंति १४ नाहंबिभेम्यजित तेऽतिभयानकास्यजिव्हार्कनेत्रभ्रुकुटीरभसोग्रदंष्ट्रात् अंत्रस्रजःक्षतजकेसरशंकुकर्णान्निर्ह्रादभीतदिगिभा दरिभिन्नखाग्रात् १५

वहत्वात् असुंक्रोधंनत्यजामीतिचेत्तत्राह लोकाश्चनिर्वृतिमिताः प्राप्ताःसंतःप्रति यंति क्रोधोपसंहारंप्रतीक्षंते तर्हिजनानांपुनर्भयाभावायमन्युंधारयामीतिचेत्तत्राह रूपमिति विभयायभयनिवृत्त्यै एतद्रूपस्मरणादेवभय निवृत्तेर्नमन्युधारणेनकृत्यमस्तीत्यर्थः १४ त्वंचेद्विभेषितर्हित्यजामीतिचेत्तत्राह नाहमिति भोअजिततेअस्माद्रूपात् अहंनबिभेमि कथंभू तात् आस्यंचजिव्हाच अर्कसदृशनेत्राणिचभ्रुकुटीनांरभस आटोपश्चउग्रादंष्ट्राश्च एतानिभयानकानियस्मिन्तस्मात् अंत्रमय्यःस्र जोयस्मिन् तदंत्रस्रक् तस्मात्क्षतजाक्ताःकेसरायस्मिन् शंकुवदुन्नतौस्तब्धौकर्णौयस्मिन् तच्चतच्चतस्मात् निर्ह्रादेनभीतादिगिभायस्मा त् अरीन्भिदंतीतिअरिभिंदितानिनखाग्राणियस्मिन् एवंभूतादपितेरूपादहंनबिभेमि १५ ५ ५ ५

महद्भयं त्वदन्यदस्तीत्याह त्रस्तोस्मीति दुःसहं यदुग्रं संसारचक्रे कदनं दुःखं तस्मादहं त्रस्तोस्मि तत्र च ग्रसतां हिंस्राणां मध्ये स्वकर्मभिर्बद्धः स
न् प्रणीतः निक्षिप्तोस्मि हे कृपणवत्सल हे उशत्तम कदा नु त्वं प्रीतः सन् अपवर्गभूतं शरणं तवाङ्घ्रिकमलं प्रति ह्वयसे मामाह्वयसि १६ दास्ये सति मत्प्रीतिरि
ति चेत्तर्हि नानायोनिषु क्लिश्यमानस्य मम दास्यज्ञानाभावात्त्वमेव तदुपदिशेति प्रार्थयते यस्मादिति प्रियैरप्रियैश्च यथासंख्यं वियोगसंयोगाभ्यां
जन्म यस्य तेन शोकाग्निना सकलयोनिषु दह्यमानोस्मि दुःखस्य प्रतीकारः कार्य इति चेत्तत्राह दुःखस्यौषधं प्रतीकारः तदपि दुःखमेव एव
मपि अतद्धिया देहाद्यभिमानेन मुह्यामि अतः हे भूमन् विभो मे तव दास्यरूपं योगं निस्तारोपायं वद १७ ननु दास्ययोगेन प्रवृत्तस्यापि नदं नरा
यभूतानां पूर्वोक्तनानादुःखानां कुतः परिहारस्तत्राह सोहं त्वद्दासः सन् भो नृसिंह तव लीलाकथा अनुगृणन् दुर्गाणि महादुःखान्यंजसा ति
तर्मि तरामि न गणयिष्यामीत्यर्थः तत्र हेतुः गुणै रागादिभिर्विशेषेण प्रमुक्तः सन् तत्कुतः ते पदयुगमेवालयो येषां भक्तानां त एव हंसा ज्ञानि

त्रस्तोऽस्म्यहं कृपणवत्सल दुःसहोग्रसंसारचक्रकदनाद्ग्रसतां प्रणीतः बद्धः स्वकर्मभिरुशत्तम तेंघ्रिमूलं प्रीतो
पवर्गशरणं ह्वयसे कदा नु १६ यस्मात्प्रियाप्रियवियोगसंयोगजन्मशोकाग्निना सकलयोनिषु दह्यमानः दुःखौ
षधं तदपि दुःखमतद्धियाहं भूमन् भ्रमामि वद मे तव दास्ययोगम् १७ सोहं प्रियस्य सुहृदः परदेवताया लीलाक
थास्तव नृसिंह विरिंच्यगीताः अंजस्तितर्म्यनुगृणन् गुणविप्रमुक्तो दुर्गाणि ते पदयुगालयहंससंगः १८ बालस्य
नेह शरणं पितरौ नृसिंह नार्तस्य चागदमुदन्वति मज्जतो नौः तप्तस्य तत्प्रतिविधिर्य इहांजसेष्टस्तावद्विभो तनु
भृतां त्वदुपेक्षितानाम् १९ नः तैः संगो यस्य मम सोहं कथंभूतस्य कथास्तत्राह प्रियस्येत्यादि कुतो ज्ञाताः विरिंच्येन गीताः तत्संप्र
दायप्रवृत्ताः तथा चाथर्वणी श्रुतिः देवा ह वै प्रजापतिमब्रुवन् इत्यादि दास्ये प्रवृत्तस्य भगवदनुग्रहेण सत्संगः ततो वीतरागतया भगवद्गुणा
नुवर्णनं ततश्च न दुःखाभिभवः स्यादिति वाक्यार्थः १८ ननु दुःखैस्तप्तस्य तत्प्रतीकारो लोके प्रसिद्ध एव किमन्यद्दास्यादिना तत्राह बालस्ये
ति भो नृसिंह तप्तस्य तत्प्रतिविधिः दुःखप्रतीकारः इह लोके योंजसा इष्टः स त्वयोपेक्षितानां तावदेव क्षणमात्रमेव न त्वात्यंतिकः तदेवा
ह बालस्य पितरौ शरणं रक्षकौ विह न भवतः ताभ्यां पाल्यमानस्यापि तस्य दुःखदर्शनात् क्वचिदजीगर्तादिषु ताभ्यामेव तद्वधदर्शनाच्च न चार्त
स्य रोगिणः अगदमौषधं शरणं कृतेप्यौषधे मृत्युदर्शनात् न चोदन्वति समुद्रे मज्जतः पुंसो नौः शरणं तया सह मज्जनदर्शनात् अतस्त्वमेव शर
णमित्यर्थः अथ चैवं काक्वा व्याख्येयं तप्तस्य तत्प्रतिविधिर्य इह तावत्प्रसिद्धः स त्वदुपेक्षितानां किमंजसेष्टः अपि तु नेष्ट एव यद्वा यस्तावा
दिह प्रतिविधिः इष्टः स किमंजसा नैवांजसेत्यादि योज्यम् बालस्येत्यादि पूर्ववदेव १९

नन्वक्वचित्कुतश्चित् केनचित्कदाचित् कश्चित् रक्षकोपि दृश्यतएवेत्याशंक्यतत्रापितत्तद्रूपेणत्वमेवरक्षकइत्युररीकृत्यतस्यैवसर्वा त्मतामाहयस्मिन्निति अपरोअर्वाचीनः पित्रादिपरोब्रह्मादिर्वाभावःकर्तातत्तत्कारकैर्यद्यत्करोति तत्सर्वंभवतएवस्वरूपंनतुपृथक् यस्मि न्नधिकरणे यतोनिमित्तात् यर्हियस्मिन्कालेयेनकरणेनयेनहेतुनाकर्त्रासंचोदितश्च यस्यसंबंधिनःयस्मादुपादानात् यस्मैसंप्रदानाय य दीप्सिततमं यःकर्तेत्येवंसप्तविभक्त्यर्थाः यथायेनप्रकारेणेति क्रियाविशेषणभूतानामव्ययानामर्थाः पृथक्स्वभावः सत्वादिप्रकृतिः क रोतिउत्पादयति विकरोतिरूपांतरंनयतीति २० अतोऽन्यस्यरक्षकस्याभावात् संसारित्वाच्चनित्यमुक्तस्त्वमेवमांशरणागतंरक्षेतिप्रार्थ यते मायेतिद्वाभ्याम् त्वदंशस्यपुंसोऽनुमतेन ईक्षणरूपेणअनुग्रहेणमनः मनःप्रधानंलिंगंमायासृजति कथंभूता कालचोदिताः क्षो भितागुणाः यस्याःकथंभूतंमनः कर्ममयंकुर्वद्रूपम् बलीयःदुर्जयम् छंदोमयंवेदोक्तकर्मप्रधानंच अजयाजीवस्याविद्ययातद्भोगार्थ

यस्मिन्यतोयर्हियेनचयस्ययस्माद्यस्मैयथायदुतयस्त्वपरःपरोवा भावःकरोतिविकरोतिपृथक्स्वभावःसं चोदितस्तदखिलंभवतःस्वरूपम् २० मायामनःसृजतिकर्ममयंबलीयःकालेननोदितगुणानुमतेनपुंसः छं दोमयंयदजयाऽर्पितषोडशारंसंसारचक्रमजकोतितरेत्त्वदन्यः २१ सत्वंनिहत्यविजितात्मगुणःस्वधाम्नाका लोवशीकृतविसृज्यविसर्गशक्तिः चक्रेविसृष्टमजयेश्वरषोडशारेनिष्पीड्यमानमुपकर्षविभोप्रपन्नम् २२ दृष्टामयादिविविभोऽखिलधिष्ण्यपानामायुःश्रियोविभवइच्छतियाञ्जनोऽयम् येऽस्मत्पितुःकुपितहा सविजृंभितभ्रूविस्फूर्जितेनलुलिताःसतुतेनिरस्तः २३ तस्मादमूस्तनुभृतामहमाशिषोज्ञआयुःश्रियंविभव मैंद्रियमाविरंच्यात् नेच्छामितेविलुलितानुरुविक्रमेणकालात्मनोपनयमांनिजभृत्यपार्श्वम् २४ मर्पिताषोडशअरा

विकारायस्मिन् यदेवंभूतंसंसारचक्रात्मकंमनःतत्कोतितरेत् भोअज त्वदन्यःत्वत्तःपृथक्स्थितःत्वामभजन्नित्यर्थः २१ ननुममापिमायासंबधा त्कर्तृत्वाद्यविशेषाच्चत्वत्तःकोविशेषइत्याह सइति स्वधाम्नाचिच्छक्त्यानित्यंविजिताआत्मनोबुद्धेर्गुणायेनसहित्वम् यतःकालःमायाप्रेरकः अतएववशीकृतानिविसृज्यानांकार्याणांसाधनानांचशक्तयोयेन अतः इक्षुदंडवन्निष्पीड्यमानंमामुपकर्षस्वसमीपंनय २२ ननुतावल्लोकपाला नांभोगान्भुंक्ष्वपित्र्यंवाराज्यमिदंदास्यामि किमितिसंसारादुद्विजसेतत्राह दृष्टाइतित्रिभिः श्रियःसंपदः विभवउद्भवः आयुरादयोदृष्टाइतिका क्वातुच्छत्वमुक्तम् तदेवाह येअस्मत्पितुः कोपहासविजृंभितभ्रूभंगमात्रेणविध्वस्ताः सचत्वयानिरस्तः २३ यस्मादेवंतस्मात् आशिषःभोगानज्ञःतस

किंच वर्तमानकालेऽपिनभोगार्हाइत्याह कुत्रेति श्रुतिःश्रवणं तदेवसुखंयासुताः मृगतृष्णिकावत् मिथ्याभूताश्चाशिषः क्व अशेषाणांरु
जांरोगाणांविरोहः उद्भवस्थानं क्वचेदं कले वरम् एवंचेत्सर्वोऽपिजनः किंनविरज्यतेतत्राह यदपियद्यपिइति एवंविद्वानपंजनः तथाऽपिननि
र्विद्यतेविरक्तोनभवतिकुतः कामएवानलः तंमधुतुल्यैः सुखलवैः दुःसाध्यैरपिशमयन् कामाग्निशमनव्यग्रस्यनिर्वेदावकाशोनास्तीत्यर्थः
यद्वा अचिंत्यमिदंत्वन्मायाचेष्टितमितिभावः २५ तर्हित्वंकथंनिर्विण्णोऽसि अनर्हेऽपिमयिप्रवृत्तयात्वत्कृपयैवेत्याशयेनाह क्वेति रजसे
वप्रभवोजन्मयस्यसः सप्तम्यंतंवाकुलविशेषणम् तमोऽधिकंयस्मिन् तस्मिन् असुराणांकुलेजातोऽहंक्व क्वचतवानुकंपा तामेवाह ब्र-
ह्मादीनांशिरसियोनैवार्पितः सपद्मवत्सकलसंतापहरः करः प्रसादः पुरुषार्थरूपोमेशिरसि अर्पितइतियत् यत्ययाऽनुकंपयेतिवा २६
नचत्वयीदमतिचित्रमित्याह नैषेति एतेब्रह्मादयउत्तमाअयमसुरोनीचइत्येषापरावरमतिः जंतोःप्राकृतस्ययथातथाभवतोनैवस्यात्

कुत्राशिषःश्रुतिसुखामृगतृष्णिरूपाःक्वेदंकलेवरमशेषरुजांविरोहः निर्विद्यतेनतुजनोयदपीतिविद्वान्का-
मानलंमधुलवैःशमयन्दुरापैः २५ क्वाहंरजःप्रभवईशतमोऽधिकेस्मिन्जातःसुरेतरकुलेक्वतवानुकंपा नब्र-
ह्मणोनतुभवस्यनवैरमायायन्मेऽर्पितःशिरसिपद्मकरःप्रसादः २६ नैषांपरावरमतिर्भवतोननुस्याज्जंतोर्यथा
त्मसुहृदोजगतस्तथाऽपि संसेवयासुरतरोरिवतेप्रसादःसेवानुरूपमुदयोनपरावरत्वम् २७ एवंजनंनिपतितं
प्रभवाहिकूपेकामाभिकाममनुयःप्रपतन्प्रसंगात् कृत्वात्मसात्सुरर्षिणाभगवन्गृहीतःसोऽहंकथंनुविसृजे
तवभृत्यसेवाम् २८ अत्रहेतुः जगतआत्मनः सुहृदश्च तर्हिसर्वत्रमत्प्रसादएवंरूपश्चकिंनस्यात्तत्राह संसेवयातवप्रसादो
भवति तत्रचसेवानुरूपंतत्तदिच्छानुसारेणधर्मादीनामुदयोभवति एवंसत्यपिवैषम्याभावे दृष्टांतः सुरतरुर्यथासेवकस्यैवसंक-
ल्पानुसारेणफलंददाति नचविषमस्तद्वत् नपरावरत्वमत्रकारणमितिशेषः २७ एतच्चत्वद्भृत्यकृपयामयाप्राप्तमिति त्वद्भृत्यपार्श्व
मेवमांनयेत्याशयेनाह एवमिति यथात्वयाऽनुकंपितोस्मि एवंनारदेनात्मसात्कृत्वापूर्वमनुगृहीतः सोऽहंकथंनुत्वद्भृत्यसेवांविसृजा
मि कथंभूतोऽनुगृहीतोऽस्मि प्रभवएवाहियुक्तः कूपस्तस्मिन्कामानभितः कामयमानंजनंनिपतितमनुतत्प्रसंगात् प्रपतन्योऽह
म् तदेवंत्वद्भृत्यस्यश्रीनारदस्याऽनुग्रहेणत्वयाअत्यंतमनुकंपितोऽस्मि अयमेवचममपरमोऽनुग्रहः नपुनरिदमतितुच्छंमत्प्राण
रक्षणादि २८ ५ ५ ५ ५ ५ ५

नचेदंत्वयामदनुग्रहार्थंकृतंकिंतुअन्यार्थमित्याह भोअनंत यदेतन्मत्प्राणरक्षणंमांहंतुमुद्यतस्यमत्पितुर्वधश्चतदुभयंस्वभृत्यऋषिवा
क्यमृतंसत्यंविधातुमहमितिमन्ये कुतः यद्यस्मात् असत्व्अमुक्तंविधित्सुः खड्गंप्रगृह्यावोचत् किंमदपरोमद्व्यतिरिक्तश्चेदीश्वरोऽस्ति
तर्हित्वामिदानीमवतु तवकंशिरोऽहंरामीति पाठांतरेऽप्ययमेवार्थः यद्यदाअवोचत् तदामत्प्राणरक्षणमितिवाऽन्वयः एतच्चसत्यंवि
धातुंनिजभृत्यभाषितमित्यत्रैवचबहुधाव्याख्यातम् २९ नचेदंपक्षपातेनरक्षणम् दैत्यहननंचत्वयित्वाभाविकम् किंतुमायागुणोपा
धिकम् सर्वात्मकेत्वयिस्वतस्तदयोगादित्याह एकइति एतच्चजगत् त्वमेवैकः यद्यतः अमुष्य आदावंतेचपृथगवस्थ्यसि विरामंकरो
षि सन्मात्रतयाकारणत्वेनावधित्वेनचवर्तसइत्यर्थः अतोमध्यतश्चत्वमेव कुतस्तर्हिभेदप्रतीतिस्तत्राह निजमाययागुणपरिणामात्म
कमिदंजगत्सृष्ट्वातदनुप्रविष्टस्त्वंतैर्गुणैर्हेतुभूतैर्नानेवरक्षकइवहंतेवचअवसितः प्रतीतः तदुक्तंस्कंधोपक्रमे निर्गुणोऽप्यजोऽव्य

मत्प्राणरक्षणमनंतपितुर्वधश्चमन्येस्वभृत्यऋषिवाक्यमृतंविधातुम् खड्गंप्रगृह्ययदवोचदसद्विधित्सुस्त्वा
मीश्वरोमदपरोऽवतुकंहरामि २९ एकस्त्वमेवजगदेतदमुष्ययत्त्वमाद्यंतयोःपृथगवस्यसिमध्यतश्च सृष्ट्वागुण
व्यतिकरंनिजमाययेदंनानेवतैरवसितस्तदनुप्रविष्टः ३० त्वंवाइदंसदसदीशभवांस्ततोऽन्योमायायदात्मपर
बुद्धिरियंह्यपार्था यद्यस्यजन्मनिधनंस्थितिरीक्षणंचतद्वैतदेववसुकालवदष्टितर्वोः ३१

क्षोभगवान्प्रकृतेःपरः स्वमायागुणमाविश्यबाध्यबाधकतांगतइत्यादिना ३० ननुयद्येतज्जगदहमेवतर्हिजगतोवैषम्येणममवैषम्य
मपिकिंनस्यात् इत्यतआह त्वंवैत्वमेवेदंसदसत्कार्यकारणात्मकंजगत् नतुत्वत्तः पृथक्भवांस्तुततोऽन्यः आद्यंतयोःपृथगवस्थानात्
यत्यस्मादेवमतोऽयमात्मीयः अयंपरइतियाबुद्धिः साअपार्थामायाएव कार्यकारणाभेदंदृष्टांतेनसाधयति यद्यतः यस्यजन्मईक्षणं
प्रकाशश्च यस्मिन्निधनंचस्थितिश्चतद्वैतदेव अष्टिर्बीजंकारणंतरुःकार्यम् तयोर्यथावसुकालमात्रत्वम् अयमर्थः कालशब्देननील
त्वासाधारणगुणयोगात् पृथ्वी वसुशब्देनवसुमात्रंभूतसूक्ष्मम् तत्रतरोर्यथापृथ्वीमयबीजमात्रत्वम् तस्यचयथाभूतसूक्ष्ममात्रत्वम्
एवंसर्वमपिकार्यकारणात्मकंजगत् परमकारणात्मकमेवेति तथाचपारमर्षंसूत्रम् तदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्यइतिश्रुतिश्चवाचारं

नन्वतावदंतेपृथगवस्थानंदर्शयति न्यस्येदमिति इदंजगत् आत्मनैवात्मनिनिक्षिप्यस्वस्वरूपमेवानुभवन्निष्क्रियःसन् प्रलयोदकमध्येशा
यनंकरोषि तर्हिकिंजीवस्येवममापितमोवृत्तिरूपानिद्रास्ति नहिनहि योगएवतुबहिर्वृत्त्यभावसाम्यान्निद्रोच्यतइत्याह योगेनमीलितेह
शौयेन आत्मनास्वरूपप्रकाशेननिपीतानिद्रायेन यतस्तुर्येअवस्थात्रयातिरिक्तेस्वरूपेस्थितस्त्वंनतुसुप्तइवात्मनातमोयुक्तेनयोजयसि
नपश्यसिनजाग्रन्स्वप्नयोरपिगुणान्विषयांश्चेत्यर्थः ३२ इदानींकारणत्वेनादावपिपृथगवस्थानंदर्शयन् मध्यतश्चत्वमेवेत्येतत्प्रपंचय
तिचतुर्भिः यस्त्वमंभसिशेषेतस्यैवतेइदंजगत्वपुःस्वरूपंनान्यस्य यतस्त्वंमध्यतोऽपितस्यकथंभूतस्य निजयाकालशक्त्यासंचोदिताः
प्रकृतेर्धर्माःसत्वादयोयेनस्वरूपत्वेहेतुः अनंतशयनात् शेषपर्यंकात् विरमत्समाधिर्यस्यतस्यतवनाभेःसकाशात् एकार्णवोदकेमहा

न्यस्येदमात्मनिजगद्विलयांबुमध्येशेषेत्मनानिजसुखानुभवोनिरीहः योगेनमीलितदृगात्मनिपीतनिद्रस्तुर्ये
स्थितोनतुतमोनगुणांश्चयुंक्षे ३२ तस्यैवतेवपुरिदंनिजकालशक्त्यासंचोदितप्रकृतिधर्मणआत्मगूढम् अंभ
स्यनंतशयनाद्विरमत्समाधेर्नाभेरभूत्स्वकणिकावटवन्महाऽब्जम् ३३ तत्संभवःकविरतोऽन्यदपश्यमानस्त्वांबी
जमात्मनिततंस्वबहिर्विचिंत्य नाविंददब्दशतमप्सुनिमज्जमानोजातेऽकुरेकथमुहोपलभेतबीजम् ३४ सत्वात्म
योनिरतिविस्मितआस्थितोऽब्जंकालेनतीव्रतपसापरिशुद्धभावः त्वामात्मनीशभुविगंधमिवातिसूक्ष्मंभूतेंद्रि
याशयमयेविततंददर्श ३५ एवंसहस्रवदनांघ्रिशिरःकरोरुनासास्यकर्णनयनाभरणायुधाढ्यम् मायामयंस
दुपलक्षितसन्निवेशंदृष्ट्वामहापुरुषमापमुदंविरिंच्यः ३६

अंल्लोकपद्मभूत् कथंभूतम् आत्मनित्वय्येवगूढंसत् स्वकणिकातः सूक्ष्माद्वटबीजात् महावटइव ३३ तदेवंकारणत्वेनानुगतःस
न् मध्यतश्चत्वमेववर्तस इत्युक्तमेतदेवशुद्धसत्वस्यब्रह्मणोनुभवेनस्फुटयितुंतस्यप्राक्तनीमवस्थामाह तस्मिन्नब्जेसंभवोयस्यसः
कविर्ब्रह्मा अतःपद्माद्अन्यदपश्यन् बीजमुपादानकारणभूतंत्वांस्वस्मिन्व्याप्तंसंतमपिनाविंदत् युक्तंचैतत् उहअहोअंकुरेजातेसति
बीजंतदनुगतंकारणंपृथक्कथंनामपुमान्पश्येत् ३४ भगवदुपासनयातुस्वस्मिन्नेवदृष्टवानित्याह सत्विति परावृत्याब्जमास्थितःस
न्तीव्रेणतपसाध्यानेन अनेनसन्मात्ररूपेणोपपादनतयादर्शनमुक्तम् ३५ ईश्वरत्वेनचदृष्ट्वाकृतार्थोऽभवदित्याह एवमनेनप्रका
रेणसहस्रमपरिमितानियानिवदनादीनितैराढ्यंसमृद्धम् मायामयंमायाप्रधानं सतांप्रपंचेनोपलक्षितःसन्निवेशःपादादिरचनाय
स्यसः ३६

तदा च भवांस्तस्यानुग्रहं कृतवानित्याह तस्मा इति हयग्रीवमूर्तिर्बिभ्रत्सन् रजस्तमोरूपौ मधुकैटभाख्यौ हत्वा तस्मै श्रुतिगणान्समर्पितवान् तत्र हेतुः सत्त्वमिति ३७ एकस्त्वमेवेत्यादिभिरष्टभिः श्लोकैर्यदुक्तं पक्षपातेन रक्षणं तद्विपक्षवधश्च सत्त्वोपाधिको न तु स्वत इति तदुपसंहरति इत्थमिति विभावयसि पालयसि हंसि घातयसि कलौ तु तन्न करोषि यतस्तदा त्वं छन्नोऽभवः अतः त्रिष्वपि युगेष्वाविर्भावात्स एवंभूतस्त्वं त्रियुग इति प्रसिद्धः ३८ तदेवं भगवतस्तत्त्वं निरूप्य स्वस्य च तद्विचारायोग्यतां निवेदयन्प्रार्थयते नैतदिति त्रिभिः असाधु बहिर्मुखम् तीव्रं दुर्धरम् हर्षशोकभयैरीषणात्रयेण चार्तं दुःखितमपि त्वत्कथासु न संप्रीयते तस्मिन्नेवंभूते मनसि सति कथं तव तत्त्वं विचारयामि ३९ किंच जिह्वा अवितृप्ता सती भो अच्युत मामां यतो मधुरादिरसस्तत आकर्षति उदरं तु क्षुधा संततं सद्य एव यत्किंचिदाहारमात्रं प्रति चप

तस्मै भवान्हयशिरस्तनुवं च बिभ्रद्वेदद्रुहावतिबलौ मधुकैटभाख्यौ हत्वाऽनयच्छ्रुतिगणांस्तु रजस्तमश्च सत्त्वं तव प्रियतमां तनुमामनंति ३७ इत्थं नृतिर्यगृषिदेवझषावतारैर्लोकान्विभावयसि हंसि जगत्प्रतीपान् धर्मं महापुरुष पासि युगानुवृत्तं छन्नः कलौ यदभवस्त्रियुगोऽथ स त्वम् ३८ नैतन्मनस्तव कथासु विकुंठनाथ संप्रीयते दुरितदुष्टमसाधु तीव्रम् कामातुरं हर्षशोकभयैषणार्तं तस्मिन्कथं तव गतिं विमृशामि दीनः ३९ जिह्वैकतोऽच्युत विकर्षति मावितृप्ता शिश्नोऽन्यतस्त्वगुदरं श्रवणं कुतश्चित् घ्राणोऽन्यतश्चपलदृक्क्व च कर्मशक्तिर्बह्व्यः सपत्न्य इव गेहपतिं लुनंति ४० एवं जनं निपतितं भववैतरण्यामन्योऽन्यजन्ममरणाशनभीतभीतम् पश्यन्जनं स्वपरविग्रहवैरमैत्रं हंतेति पारचर पीपृहि मूढमद्य ४१ कोऽन्वत्र तेऽखिलगुरो भगवन्प्रयास उत्तारणेऽस्य भवसंभवलोपहेतोः मूढेषु वै महदनुग्रह आर्तबंधो किं तेन ते प्रियजनाननुसेवतां नः ४२

लाद्दृक् चक्षुः कर्मशक्तिः कर्मेंद्रियाणि लुनंति त्रोटयंति ४० न केवलमहमेक एव एवं क्लेशदशामापन्नः किंतु महाजनोऽप्येवमेव क्लिश्यति अतः सर्वं जनं पालयेति प्रार्थयते एवमिति भवः संसार एव वैतरणी यमद्वारनदी तस्यामन्योऽन्यतो यानि जन्मादीनि तेभ्योऽतिभीतं स्वेषां परेषां च विग्रहेण यथायथं वैरं मैत्रं च यस्य एवं मूढं जनं पश्यन् त्वं हे पारचर तस्याः पारे स्थित नित्यमुक्त हंतेति अहो कष्टमित्येवमनुकंप्य अद्यापि पीपृहि वैतरणीमुत्तार्य पालय ४१ एकेन मया कथं सर्वो जनस्तारणीय इति चेत्तत्राह कोन्विति को नु ते अत्र सर्वजनोत्तारणे प्रयासः न कोऽपि कुतः अस्य विश्वस्य भवसंभवलोपानामुत्पत्तिस्थितिसंहाराणां हेतोः ततोऽपि किम् एतद्दुष्करमिति भावः उचितं चैतदित्याह मूढेष्विति त्वां च त्वदीयांश्च तारयिष्यामीति मदुराग्रहं माकृथा इति चेत्तत्राह तव ये प्रियजना भक्ताः ताननुसेवमानानां नोऽस्माकं तेन उत्तारणेन किं

कोऽतिप्रयासो: क्रूरबालकादरैः कोऽन्वत्र तेऽखिलगुरो भगवन्प्रयासः प्रह्लाद इत्युपमंत्र्य मिथो नराणामीशेन सख्यमकरोदपनीयमायामिति ८२ २६

यत्सप्रल्हादत्वांतावत्तारयिष्यामितावत्तेवकृतार्थःस्याः किमनेननिर्बंधेनेत्यतआह नैवेति हेपरसर्वोत्तम त्वद्वीर्यगायनमेवमहामृतंतस्मिन्मग्नं
चित्तंयस्यसोऽहंभववैतरण्याःनैवोद्विजे किंतुविमूढान्शोचामि तानेवाह ततोमहामृतात् विमुखंचेतोयेषाम् प्रत्युतइंद्रियार्थनिमित्तंयन्मायाः
सुखंतदर्थंभरंकुटुंबादिभारमुद्वहतः ४३ त्वंतावन्मुक्तिंगृहाण तांस्तुतत्त्वज्ञामुनयः उपदेक्ष्यंतीतिचेत्तत्राह प्रायेणेति नविमुमुक्षेविमुक्तिं
नेच्छामि तर्ह्यन्यंकमपिप्रार्थय मामेवाकिमितिनिर्बध्नासिइतिचेदत्तआह त्वत्तोऽन्यमस्यजनस्यशरणंनपश्यामि ४४ नन्वेतेस्त्रीसंभो-
गादिनासुखिनएवनकृपणास्तत्राह यदिति करयोः कंडूयनेनसंघर्षणेनेवदुःखमनुदुःखंयस्मिन् तर्हिदुःखत्वादेवततोनिर्विद्यमुच्येरन् तत्रा
ह कृपणाःकामुकाः बहुदुःखभाजोऽपिइहगृहमेधिसुखेनतृप्यंतिअलमितिनमन्यंते कंडूतिवत्कामस्यदुःसहत्वात् ननुकेचित्कंडूतिमपिसहं

नैवोद्विजेपरदुरत्ययवैतरण्यास्त्वद्वीर्यगायनमहाऽमृतमग्नचित्तः शोचेततोविमुखचेतसइंद्रियार्थमायासुखायभरमु
द्वहतोविमूढान् ४३ प्रायेणदेवमुनयःस्वविमुक्तिकामामौनंचरंतिविजनेनपरार्थनिष्ठाः नैतान्विहायकृपणान्विमु
मुक्षएकोनान्यंत्वदस्यशरणंभ्रमतोऽनुपश्ये ४४ यन्मैथुनादिगृहमेधिसुखंहितुच्छंकंडूयनेनकरयोरिवदुःखदुः
खम् तृप्यंतिनेहकृपणाबहुदुःखभाजःकंडूतिवन्मनसिजंविषहेतधीरः ४५ मौनव्रतश्रुततपोऽध्ययनस्वधर्म
व्याख्यारहोजपसमाधयआपवर्ग्याः प्रायःपरंपुरुषतेत्वजितेंद्रियाणांवार्ताभवंत्युतनवाऽत्रतुदांभिकानाम् ४६
रूपेइमेसदसतीतववेदसृष्टेबीजांकुराविवनचान्यदरूपकस्य युक्ताःसमक्षमुभयत्रविचिन्वतेत्वांयोगेनवह्निमि
वदारुषुनान्यतःस्यात् ४७ नेकामंचेत्यत्राह त्वत्प्रसादात्तुकश्चिद्धीरएवमनसिजंकामंविषहेत नतुसर्वे अत्रापिकंडूतिर्वादितिदृष्टां
तः ४५ ननुमौनादिभिः मोक्षसाधनैःसुलभैवतेषामपिमुक्तिस्तत्राह मौनेति हेपुरुषअंतर्यामिन् येमौनादयोदशआपवर्ग्याः अपवर्गहे
तवः प्रसिद्धाःरहःविविक्तवासः तेषुप्रायशः अजितेंद्रियाणांइंद्रियभोगार्थंविक्रीणतांवार्ताःजीवनोपायाभवंति दांभिकानांतुवार्ताअपि
भवंतिवानवादंभस्यअनियतफलत्वात् ४६ त्वज्ज्ञानंभक्तिंविनासकामैर्मौनादिभिर्नभवत्येवेत्याह रूपेइतित्रिभिः बीजांकुराविवप्रवा
हापन्नेइमेसदसतीकार्यकारणेएवतेरूपेउपलक्षणभूतेवेदेनसृष्टेप्रकाशितेनचान्यत् स्वसमवेतंगोरश्वादिकमिवदेवदत्तादेःकुतः अरूप
कस्यप्राकृतरूपादिरहितस्य अतःयुक्ताःसंयताएवभक्तियोगेनप्रत्यक्षंत्वामुभयत्रकार्येकारणेचानुगतंपश्यंति मथनेनदारुषुवह्निमिव
नान्यतःस्यात् तज्ज्ञानमितिशेषः यद्वानतुभयमन्यतः प्रधानपरमाण्वादेर्नस्यात् सऐक्षतेत्यादिश्रुतेः अतस्त्वमेवकारणत्वात् सर्वत्रानुस्यू
तइति ४७

तदेवाह त्वंवायुरिति हृदयंमनः चित् चित्तम् अनुग्रहः अहंकारः देवतावर्गोवा सगुणः स्थूलः विगुणः सूक्ष्मः मनश्चवचश्चमनोवचः ते
ननिरुक्तंप्रकाशितम् किमपित्वत्तोऽन्यन्नास्ति ४८ अभक्तास्तु स्वस्मिन्ननुगतमपित्वांनजानंतीत्याह नैतइति नैतेगुणाद्यभिमानिनोदे
वाः आद्यंतवंतः जडोपाधित्वात् अनाद्यंतंनिरुपाधिंत्वांनविदंति हियस्मात्सुधियोविद्वांसः एवंविचार्य शब्दादध्ययनादिव्यापाराद् उ
परमंति त्वामेवसमाधिनोपासतइत्यर्थः तथाचश्रुतिः किमर्थावयमध्येष्यामहे किमर्थावयंयक्ष्यामहइति नानुध्यायात् बहून्शब्दान्वा-
चोविग्लापनंहितदिति स्मृतिश्च यदातेमोहकलिलंबुद्धिर्व्यतितरिष्यति तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यचेत्यादि ४९ उपसंहर

त्वंवायुरग्निरवनिर्वियदंबुमात्राःप्राणेंद्रियाणिहृदयंचिदनुग्रहश्च सर्वंत्वमेवसगुणोविगुणश्चभूमन्नान्यत्त्व
दस्त्यपिमनोवचसानिरुक्तम् ४८ नैतेगुणानगुणिनोमहदादयोयेसर्वेमनःप्रभृतयःसहदेवमर्त्याः आद्यंतवंत
उरुगायविदंतिहित्वामेवंविमृश्यसुधियोविरमंतिशब्दात् ४९ तत्तेऽर्हत्तमनमःस्तुतिकर्मपूजाःकर्मस्मृतिश्चर
णयोःश्रवणंकथायाम् संसेवयात्वयिविनेतिषडंगयाकिंभक्तिंजनःपरमहंसगतौलभेत ५० नारदउवा
च एतावद्वर्णितगुणोभक्त्याभक्तेननिर्गुणः प्रह्लादंप्रणतंप्रीतोयतमन्युरभाषत ५१ श्रीभगवानुवा
च प्रह्लादभद्रभद्रंतेप्रीतोऽहंतेसुरोत्तम वरंवृणीष्वाभिमतंकामपूरोऽस्म्यहंनृणाम् मामप्रीणतआयुष्मन्द
र्शनंदुर्लभंहिमे दृष्ट्वामांनपुनर्जंतुरात्मानंतप्तुमर्हति ५३ प्रीणंतिह्यथमांधीराःसर्वभावेनसाधवः श्रेयस्का
मामहाभागाःसर्वासामाशिषांपतिम् ५४ एवंप्रलोभ्यमानोऽपिवरैर्लोकप्रलोभनैः एकांतित्वाद्भगवतिनैच्छत्ता
नसुरोत्तमः ५५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्लादचरितेभगवत्स्तवोनामनवमोऽध्यायः ९

ति तदिति हेअर्हत्तम नमःस्तुतिकर्मपूजाः प्रणिपातस्तुति सर्वकर्मार्पणानि कर्मचपरिचर्या चरणयोः स्मृतिश्च कथायांश्रवणंचेत्ये
वंषडंगयासम्यक्सेवयाविनापरमहंसानांगतौप्राप्येत्वयिजनः कथंभक्तिंलभेत यस्मादेवंभक्तिंविनानमोक्षः नचभक्तिःसंसेवयाविना
अतःप्राक्प्रार्थितंत्वद्दास्ययोगमेवदेहीतिप्रकरणार्थः ५० एतावंतोवर्णितागुणायस्य यतमन्युः उपसंहृतकोपः ५१ कामान्पूरयतीति
तथा यद्वा पुरुषार्थप्रवाहोऽस्मीत्यर्थः ५२ अप्रीणतः अप्रीणयतः तप्तुमपूर्णकामत्वेनशोचितुम् ५३ प्रीणंति तोषयंति ५४ एकांति २७
त्वात् निरुपाधित्वात् ५५ इतिसप्तमेटीकायांनवमोऽध्यायः ९ ७ ७ ७ ७

दशमेत्वनुगृह्यापुंभक्तमंतर्हितेहरौ प्रसंगाद्धरिणारुद्रेकृतोऽनुग्रहईर्यते १ तत्सर्वंवरजातम् १ उत्पत्त्यास्वभावेनैवासक्तंमांतेषांका
मानांसंगाद्दीनः १ ननुकिमहंभक्तंप्रलोभयामि नहिकिंतुवरंवृणीष्वेतिवदतस्तवाभिप्रायोऽन्यएवेत्याह भृत्यलक्षणेति हृदयस्यग्रंथि
वद्बंधकेषुअन्यथाअनर्थसाधनेप्रवर्त्तनंनघटेतेत्यर्थः ३ कथमेवंभृत्यलक्षणज्ञानंस्यात्तत्राह यइति तेत्वत्तः ननुकामनयाऽपिसेव्यसे
वकयोःस्वामिभृत्यभावः प्रसिद्धःसत्यम् सोपाधिकोऽसौनतुतात्विकइत्याह स्वामिन्यात्मनः आशिषोअपेक्षमाणोनैवभृत्यः भृत्य
हेतुकमात्मनःस्वाम्यमिच्छन् योभृत्यायददातिसचनैवस्वामी ४ आवयोस्तुतात्विकोऽसावित्याह अहंत्विति अनपाश्रयोनिरभिसं

नारदउवाच भक्तियोगस्यतत्सर्वंमंतरायतयाऽर्भकः मन्यमानोहृषीकेशंस्मयमानउवाचह १ प्र
ह्लादउवाच मामांप्रलोभयोत्पत्त्यासक्तंकामेषुतैर्वरैः तत्संगभीतोनिर्विण्णोमुमुक्षुस्त्वामुपाश्रितः २
भृत्यलक्षणजिज्ञासुर्भक्तंकामेष्वचोदयत् भवान्संसारबीजेषुहृदयग्रंथिषुप्रभो नान्यथातेऽखिलगुरोघटे
तकरुणात्मनः ३ यस्तआशिषआशास्तेनसभृत्यःसवैवणिक् आशासानोनवैभृत्यः स्वामिन्याशिषआत्म-
नः नस्वामिभृत्यतःस्वाम्यमिच्छन्योरातिचाशिषः ४ अहंत्वकामस्त्वद्भक्तस्त्वंचस्वाम्यनपाश्रयः नान्यथेहा
वयोरर्थोराजसेवकयोरिव ५ यदिरासीशमेकामान्वरांस्त्वंवरदर्षभ कामानांहृद्यसंरोहंभवतस्तुवृणेवर
म् ६ इंद्रियाणिमनःप्राणआत्माधर्मोधृतिर्मतिः ह्रीःश्रीस्तेजःस्मृतिःसत्यंयस्यनश्यंतिजन्मना ७ विमुंचति
यदाकामान्मानवोमनसिस्थितान् तर्ह्येवपुंडरीकाक्षभगवत्त्वायकल्पते ८ नमोभगवतेतुभ्यंपुरुषायमहा
त्मने हरयेऽद्भुतसिंहायब्रह्मणेपरमात्मने ९ नृसिंहउवाच नैकांतिनोमेमयिजात्विहाशिषआशास
तेमुत्रचयेभवेद्विधाः अथाऽपिमन्वंतरमेतदत्रदैत्येश्वराणामनुभुंक्ष्वभोगान् १०

धिंविनाअर्थःप्रयोजनंनास्ति ५ ननुन
थाऽपिपरमोदारस्यममसंतोषार्थंकिमपिवृणीष्वेतिचेदतआह यदीति कामांकुराणामसंरोहमनुत्पत्तिंभवतः सकाशात् ६ ननुकामोत्पत्तौस
त्यांकोदोषस्तत्राह इंद्रियादीनियस्यजन्मनानश्यंतीति आत्मादेहः ७ कामाभावेगुणमाह विमुंचतीति भगवत्त्वायत्वत्समानैश्वर्याय
तथाचश्रुतिः यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेऽस्यहृदिश्रिताः अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुतइति ८ निर्दोषान्कामान्दातुमिच्छंतंप्रत्या
स्थास्यन्नमस्यति नमइति ९ सत्यमेकांतभक्तस्त्वंतथाऽपिमदाज्ञाकरणीयेत्याह नेति मेएकांतिनः कदाचिदपिइहामुत्रचमत्त्याशिषोन
वांछंत्येव तथाऽप्येतन्मन्वंतरमात्रंभोगान्भुंक्ष्व १०

ननुतर्हिबंधः स्यादित्यतआह कथाइतिद्वाभ्याम् सर्वेषुभूतेषुसंतमेकमीशंयज्ञाधिष्ठातारंमामात्मन्यावेश्ययजस्व नर्ह्येनेनैवापिकर्मणा बंधःस्यान्नेत्याह योगेनमय्यर्पणेनकर्मेहिन्वन्नत्यजन्यजस्व ११ किंच भोगेनसुखानुभवेनप्रारब्धंपुण्यंहित्वामुक्तबंधःसन्लोकानुग्रहार्थंकीर्तिंचविस्तार्यमांप्राप्स्यसि कुशलेनपुण्याचरणेनपापंहित्वेतिविभीषामात्रम् अन्यथातस्यराज्येऽप्रवृत्तेः नतुतस्यप्राचीनंपापमस्ति नदधिगमेउत्तरपूर्वाघयोरश्लेषविनाशौतद्व्यपदेशादितिन्यायात् तत्सुकृतदुष्कृतेविधुनुतइतिश्रुतेश्च भवेदंप्रारब्धपापाभिप्रायंतस्य भोगेनैवक्षयात् कुशलेनहित्वेतिवचनानुपपत्तेः नचासावविद्वानितिवाच्यम् भगवतेवसूतार्थत्वस्यानंतरंवक्ष्यमाणत्वात् अतएवयो

कथामदीयाजुषमाणःप्रियास्त्वमावेश्यमामात्मनिसंतमेकम् सर्वेषुभूतेष्वधियज्ञमीशंयजस्वयोगेनचकर्मेहिन्वन् ११ भोगेनपुण्यंकुशलेनपापंकलेवरंकालजवेनहित्वा कीर्तिंविशुद्धांसुरलोकगीतांवितायमामेष्यसिमुक्तबंधः १२ यएतत्कीर्तयेन्मह्यंत्वयागीतमिदंनरः त्वांचमांचस्मरन्लोकेकर्मबंधात्प्रमुच्यते १३ प्रह्लादउवाच वरंवरयएतत्तेवरदेशान्महेश्वर यदनिंदत्पितामेत्वामविद्वांस्तेजऐश्वरम् १४ विद्धामर्षाशयःसाक्षात्सर्वलोकगुरुंप्रभुम् भ्रातृहेतिमृषादृष्टिस्त्वद्भक्तेमयिचाघवान् १५ तस्मात्पितामेपूयेतदुरंताद्दुस्तरादघात् पूतस्तेपांगसंदृष्टस्तदाकृपणवत्सल १६ श्रीभगवानुवाच त्रिःसप्तभिःपितापूतःपितृभिःसह तेऽनघ यत्साधोऽस्यगृहेजातोभवान्वैकुलपावनः १७ यत्रयत्रचमद्भक्ताःप्रशांताःसमदर्शिनः साधवःसमुदाचारास्तेपूयंत्यपिकीकटाः १८

गेनकर्मेहिन्वन्नितीदमपिलोकसंग्रहार्थेकर्मणिप्रवर्तितस्यानुद्वेगमात्रायेतिसर्वमनवद्यम् १२ किंच यइति त्वांचमांचइदंमच्चरित्रंचस्मरन् एतत्स्तोत्रंयःकीर्तयेत् सोऽपिकर्मबंधाद्विमुच्यते कुतस्तवबंधशंकेत्यर्थः १३ ईश्वराज्ञाप्राप्तकर्माधिकारःसन्पितुर्निष्कृतिंप्रार्थयतेतित्रिभिः वरंवरणीयमेतदपरंवृणेतेत्वत्तः १४ विद्धोमर्षेणक्रोधेनआशयोयस्य १५ ते अपांगेनसंदृष्टः अतःपूतएवतथाऽपिभोकृपणवत्सलकार्पण्येनप्रार्थयइत्यर्थः १६ यद्यपिकश्यपोमरीचिर्ब्रह्माचेतितत्पितुस्त्रयएवपूर्वजाः तथाऽपित्रिःसप्तभिः सहेतिप्राक्कल्पगतपित्रभिप्रायेणोक्तम् यत् यस्मात् १७ सम्यगुत्तमआचारोयेषांतेकीकटाअपिदेशाः तत्तुल्यावंश्याश्चपूयंतेशुद्धाभवंति १८ ५ ५ ५ ५ ५

ननुत्वद्भक्तानामयंमहिमेतिनचित्रम् अहंतुतादृशोनभवामीतिचेत् तत्राह सर्वात्मनेति द्वाभ्याम् मद्भावेनमद्भक्त्याविगतास्पृहायेषाम्
१९ त्वामनुगतायेकेचित्पुरुषाः तेऽप्येवंलक्षणाः संतोमद्भक्ताभवंति अतः भवान्मेभक्तानांसर्वेषांप्रतिरूपधृक् उपमानास्पदंश्रेष्ठः खल्वित्य
र्थः २० मदंगस्पर्शनेनसर्वशः पूतस्यतेपितुः पापशंकैवनास्ति केवलंपुत्रकृत्यानिप्रेतकार्याणिकुरु २१ ब्रह्मवादिभिः वेदवादिभिरुक्तमन

सर्वात्मनानहिंसंति भूतग्रामेषुकिंचन उच्चावचेषुदैत्येंद्रमद्भावेनगतस्पृहाः १९ भवंतिपुरुषालोकेमद्भक्तास्त्वा-
मनुव्रताः भवान्मेखलुभक्तानांसर्वेषांप्रतिरूपधृक् २० कुरुत्वंप्रेतकार्याणिपितुःपूतस्यसर्वशः मदंगस्पर्शने
नांगलोकान्यास्यतिसुप्रजाः २१ पित्र्यंचस्थानमातिष्ठयथोक्तंब्रह्मवादिभिः मय्यावेश्यमनस्तात कुरुकर्माणि
मत्परः २२ श्रीशुकउवाच प्रह्लादोऽपितथाचक्रेपितुर्यत्सांपरायिकम् यथाहभगवान्राजन्नभिषिक्तो
द्विजोत्तमैः २३ प्रसादसुमुखंदृष्ट्वाब्रह्मानरहरिंहरिम् स्तुत्वावाग्भिःपवित्राभिःप्राहदेवादिभिर्वृतः २४
ब्रह्मोवाच देवदेवाखिलाध्यक्षभूतभावनपूर्वज दिष्ट्यातेनिहतःपापोलोकसंतापनोऽसुरः २५ योऽसौल
ब्धवरोमत्तोनवध्योममसृष्टिभिः तपोयोगबलोन्नद्धःसमस्तनिगमानहन् २६ दिष्ट्याऽस्यतनयःसाधुर्महाभा
गवतोऽर्भकः त्वयाविमोचितोमृत्योर्दिष्ट्यात्वांसमितोऽधुना २७ एतद्वपुस्तेभगवन्ध्यायतःप्रयतात्मनः सर्व
तोगोप्तृसंत्रासान्मृत्योरपिजिघांसतः २८ नृसिंहउवाच मैवंवरोऽसुराणांतेप्रदेयःपद्मसंभव वरः
क्रूरनिसर्गाणामहीनाममृतंयथा २९ नारदउवाच इत्युक्त्वाभगवान्राजंस्तत्रैवांतर्दधेहरिः अदृश्यः
सर्वभूतानांपूजितःपरमेष्ठिना ३० ततःसंपूज्यशिरसाववंदेपरमेष्ठिनम् भवंप्रजापतीन्देवान्प्रह्लादोभगवत्क
लाः ३१ ततःकाव्यादिभिःसार्धंमुनिभिःकमलासनः दैत्यानांदानवानांचप्रह्लादमकरोत्पतिम् ३२ प्रतिनंद्यत
तोदेवाःप्रयुज्यपरमाशिषः स्वधामानिययूराजन्ब्रह्माद्याःप्रतिपूजिताः ३३

तिक्रम्यमत्परःसन्कर्माणिकुरु २२ २३ २४
२५ ममसृष्टिभिर्मयासृष्टैः भूतैःसमस्तान्निगमान्धर्मानित्यर्थः अहन् हतवान् सत्वयाहतः एतद्दिष्ट्याभद्रम् २६ एतद्दिष्ट्यासमितः स-
म्यक्प्राप्तः २७ सर्वतःसंत्रासात् गोप्तृरक्षकम् २८ एवंवरस्त्वयानप्रदेयः क्रूरोनिसर्गःस्वभावोयेषाम् अमृतंक्षीरम् २९ ३० ३१ ३२ ३३

शिशुपालदंतवक्रयोर्द्विषतोः श्रीकृष्णसायुज्यं कथमिति यत्पृष्टं तदेवनयोः पूर्वजन्मकथनादिभिरुपपादितमुपसंहरति एवमिति सप्तभिः
दितेः पुत्रत्वं प्रापितौ विप्रशापेनेत्युत्तरस्यानुषंगः ३४ ३५ तच्चित्तौ श्रीरामं चिंतयंतौ ३६ करूषजो दंतवक्रः हरौ सायुज्यं समीयतुः ३७ कृ
ष्णनिंदादिना पूर्वकृतं चयत् एनः पापं तत् ध्यानेन तदात्मानः संतो जहुः तदात्मत्वे दृष्टांतः कीटः पेशस्कृतो ध्यानेन यथा तदात्मा भवतीति
३८ अभिदा भेददर्शनशून्यया हरेः सात्म्यं सारूप्यम् ३९ ४० प्रह्लादचरितार्थमुपसंहरति एषेति चतुर्भिः अवतारः श्रीनृसिंहरूपस्त

एवं तौ पार्षदौ विष्णोः पुत्रत्वं प्रापितौ दितेः हृदि स्थितेन हरिणा वैरभावेन तौ हतौ ३४ पुनश्च विप्रशापेन राक्षसौ
तौ बभूवतुः कुंभकर्णदशग्रीवौ हतौ तौ रामविक्रमैः ३५ शयानौ युधि निर्भिन्नहृदयौ रामसायकैः तच्चित्तौ जह
तुर्देहं यथा प्राक्तनजन्मनि ३६ ताविहाथ पुनर्जातौ शिशुपालकरूषजौ हरौ वैरानुबंधेन पश्यतस्ते समीयतुः ३७
एनः पूर्वकृतं यत्तद्राजानः कृष्णवैरिणः जहुस्त्वंते तदात्मानः कीटः पेशस्कृतो यथा ३८ यथा यथा भगवतो भक्त्या
परमयाऽभिदा नृपाश्चैद्यादयः सात्म्यं हरेस्तच्चिंतया ययुः ३९ आख्यातं सर्वमेतत्ते यन्मां त्वं परिपृष्टवान् दम
घोषसुतादीनां हरेः सात्म्यमपि द्विषाम् ४० एषा ब्रह्मण्यदेवस्य कृष्णस्य च महात्मनः अवतारकथा पुण्या वधो य
त्रादिदैत्ययोः ४१ प्रह्लादस्यानुचरितं महाभागवतस्य च भक्तिर्ज्ञानं विरक्तिश्च याथात्म्यं चास्य वै हरेः ४२ स
र्गस्थित्यप्ययेशस्य गुणकर्मानुवर्णनम् परावरेषां स्थानानां कालेन व्यत्ययो महान् ४३ धर्मो भागवतानां च भग
वान्येन गम्यते आख्यानेऽस्मिन्समाम्नातमाध्यात्मिकमशेषतः ४४ य एतत्पुण्यमाख्यानं विष्णोर्वीर्योपबृंहि
तम् कीर्त्तयेच्छ्रद्धया श्रुत्वा कर्मपाशाद्विमुच्यते ४५ एतद्य आदिपुरुषस्य मृगेंद्रलीलां दैत्येंद्रयूथपवधं प्रय
तः पठेत दैत्यात्मजस्य च सतां प्रवरस्य पुण्यं श्रुत्वाऽनुभावमकुतोभयमेति लोकम् ४६

स्य कथा आख्याता इति शेषः ४१
प्रह्लादस्यानुचरितमित्यादेः समाम्नातमिति तृतीयेनान्वयः अस्येत्यनेनोक्तं सर्गस्थित्यप्ययामीशस्य हरेर्याथात्म्यं तत्वम् ४२ अनेनक्त
तं हरेर्गुणकर्मानुवर्णनं चेत्यर्थः परावरेषां देवदैत्यादीनां यानि स्थानानि व्यत्ययो विपर्यासः ४३ आध्यात्मिकमात्मानात्मविवेकादि ४४ ए
तच्छ्रवणादिफलमाह य इति द्वाभ्याम् एतच्छ्रुत्वा यः कीर्तयेत् ४५ एतत् एतां मृगेंद्रस्य लीलाम् तामेवाह दैत्येंद्रस्य यूथपानां च वधं यः शु
चिः सन् पठेत पुण्यमनुभावं प्रभावं मतिनिश्चयं वा लोकं वैकुंठम् ४६

अहोप्रल्हादस्यभाग्यम् येनदेवोदृष्टः वयंतुमंदभाग्याइतिविषीदंतंप्रत्याह यूयमितित्रिभिः येषांयुष्माकंगृहान् मुनयोऽभियंति सर्वतः समायांति तत्कस्यहेतोः येषुगृहेषुनराकारंगूढंसत् श्रीकृष्णाख्यंपरंब्रह्मसाक्षाद्वसतीति ४७ ननुकृष्णोऽस्माकंमातुलेयः कथंब्रह्मे त्युच्यतेतत्राह सवाइति सोऽयंब्रह्मैव कथंभूतः महद्भिर्विमृग्यंयत्कैवल्यनिर्वाणसुखंनिरुपाधिः परमानंदः तदनुभूतिरूपः वःयुष्मा कंखलुप्रियः सुहृदित्यादिरूपोभवति विधिकृत्आज्ञानुवर्ती ४८ ननुपरंब्रह्मचेत्कथंद्व्यष्टसहस्रस्त्रीषुरतिः कथंवाधर्माद्याचरणंतस्ये त्यतआह नयस्यरूपंतत्त्वंभवादिभिरपिधियास्वबुध्यावस्तुतयाइदमित्थमितिसाक्षान्नोपवर्णितम् सयुष्माकंस्वयमेवप्रसन्नः अस्माकंतु

यूयंनृलोकेबतभूरिभागालोकंपुनानामुनयोऽभियंति येषांगृहानावसतीतिसाक्षाद्गूढंपरंब्रह्ममनुष्यलिंगम् ४७ सवाअयंब्रह्ममहद्विमृग्यंकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः प्रियःसुहृद्वः खलुमातुलेयआत्माऽर्हणीयोविधिकृद्गुरु श्च ४८ नयस्यसाक्षाद्भवपद्मजादिभीरूपंधियावस्तुतयोपवर्णितम् मौनेनभक्त्योपशमेनपूजितः प्रसीदतामे षससात्वतांपतिः ४९ सएषभगवान्राजन्व्यतनोद्विहतंयशः पुरारुद्रस्यदेवस्यमयेनानंतमायिना ५० रा जोवाच कस्मिन्कर्मणिदेवस्यमयोऽहन्जगदीशितुः यथाचोपचितार्कीर्तिः कृष्णेनानेनकथ्यताम् ५१ नारदउवाच निर्जिताअसुरादेवैर्युध्यनेनोपबृंहितैः मायिनांपरमाचार्यंमयंशरणमाययुः ५२ सनिर्माय पुरस्तिस्रोहैमीरौप्यायसीर्विभुः दुर्लक्ष्यापायसंयोगादुर्वितर्क्यपरिच्छदाः ५३ ताभिस्तेसुरसेनान्योलोकां स्त्रीन्सेश्वरान्नृप स्मरंतोनाशयांचक्रुः पूर्ववैरमलक्षिताः ५४ ततस्तेसेश्वरालोकाउपासाद्येश्वरंविभो त्राहिन स्तावकान्देवविनष्टांस्त्रिपुरालयैः ५५

मौनादिसाधनैस्तत्प्रसादःप्रार्थनीयएवेत्याह मौनेनेति एषःसात्वतांपतिः नः प्रसीदतु नहिप्रह्लादस्यगृहेषुपरंब्रह्मवसति नचतद्दर्शनायमुनयस्तद्गृहानभियंति नचतस्यमातुलेयादिरूपेणवर्तते नचस्वयमेवप्रसन्नः अतोयूयमेवततोऽपिअस्मत्तोऽपिभूरिभागाइतिभावः ४९ नन्वन्यैर्दुष्करंत्रिपुरभेदादिकंश्रीरुद्रःकृतवान् सएवंभूतईश्वरोऽप्यस्यतत्वंन जानातीतिकथमित्यपेक्षायांतस्याप्येतत्साहाय्यादेवासौप्रभावोनकेवलस्येतिवक्तुमाख्यानमुपक्षिपति सएषइति ५० राजायुधिष्ठिरउ वाच जगदीशितुर्देवस्यकीर्तिंकस्मिन्कर्मणिमयोहतवान् ५१ अनेनश्रीकृष्णेनोपबृंहितैःसंवर्द्धितैः ५२ हैमीचरौप्याचायसीचेतितिस्रःपुरोनि र्मायतेभ्योददाविनिशेषः दुर्लक्ष्योअपायसंयोगोगमनागमनेयासाम् दुर्वितर्क्याःपरिच्छदायासु ५३ सेनान्यःसेनापतयः पूर्ववैरंस्मरंतः ५४ ५५

अस्त्रमभिमंत्रितंशरंपुरेषुव्यमुंचत ५६ ततः शरात् सूर्यमंडलात् मयूखसंदोहाः रश्मिसमूहाइव यतः येभ्यः ५७ कूपरसेस्वयंनिर्मि
तकूपामृते ५८ वज्रसाराः वज्रवत् दृढांगाः महौजसोमहाबलाः मेघदलनाः मेघभेदिनोविद्युद्रूपावन्हयइव ५९ ६० कालेमध्याह्ने ६१ ६२
आत्मनोवाअन्यस्यवाद्वयोरपिवादैवेनदिष्टमुपकल्पितमपोहितुंपरिहर्तुमिहकश्चिदपीश्वरः समर्थोनास्ति ६३ असौश्रीकृष्णः प्रधनंसं

अथानुगृह्यभगवान्माभैष्टेतिसुरान्विभुः शरंधनुषिसंधायपुरेष्वस्त्रंव्यमुंचत ५६ ततोऽग्निवर्णाइषवउत्पेतुःसू-
र्यमंडलात् यथामयूखसंदोहानादृश्यतपुरोयतः ५७ तैःस्पृष्टाव्यसवःसर्वेनिपेतुःस्मपुरौकसः तानानीयमहा
योगीमयःकूपरसेक्षिपत् ५८ सिद्धामृतरसस्पृष्टावज्रसारामहौजसः उत्तस्थुर्मेघदलनावैद्युताइववन्हयः ५९
विलोक्यभग्नसंकल्पंविमनस्कंवृषध्वजम् यदाऽयंभगवान्विष्णुस्तत्रोपायमकल्पयत् ६० वत्सआसीत्तदाब्रह्मा
स्वयंविष्णुरयंहिगौः प्रविश्यत्रिपुरंकालेरसकूपामृतंपपौ तेऽसुराह्यपिपश्यंतोनन्यषेधन्विमोहिताः ६१ तद्विज्ञा
यमहायोगीरसपालानिदंजगौ स्मयन्विशोकःशोकार्तान्स्मरन्दैवगतिंचताम् ६२ देवोऽसुरोनरोऽन्योवानेश्वरोऽ
स्तीहकश्चन आत्मनोऽन्यस्यवादिष्टंदैवेनापोहितुंद्वयोः ६३ अथासौशक्तिभिःस्वाभिः शंभोःप्राधानिकंव्यधात्
धर्मज्ञानविरक्त्यृद्धितपोविद्याक्रियादिभिः ६४ रथंसूतंध्वजंवाहान्धनुर्वर्मशरादियत् सन्नद्धोरथमास्थायशरं
धनुरुपाददे ६५ शरंधनुषिसंधायमुहूर्तेऽभिजितीश्वरः ददाहतेनदुर्भेद्याहरोऽथत्रिपुरोनृप ६६ दिवि दुंदुभयोने
दुर्विमानशतसंकुलाः देवर्षिपितृसिद्धेशाजयेतिकुसुमोत्करैः अवाकिरन्जगुर्हृष्टानन्नृतुश्चाप्सरोगणाः ६७
एवंदग्ध्वापुरस्तिस्रोभगवान्पुरहान्नृप ब्रह्मादिभिःस्तूयमानः स्वधामप्रत्यपद्यत ६८ एवंविधान्यस्यहरेःस्वमा
ययाविडंबमानस्यनृलोकमात्मनः वीर्याणिगीतान्यृषिभिर्जगद्गुरोर्लोकान्पुनानान्यपरंवदामिकिम् ६९ इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेयुधिष्ठिरनारदसंवादेत्रिपुरविजयोनामदशमोऽध्यायः १०

ग्रामस्तत्साधनम् ६४ ६५ अभिजितिमध्याह्ने ६६ विमानशतानिसंकुलानिसंकीर्णानियेषांतेदेवादयः ६७ ६८ आदितआरभ्यस्कं
धार्थंनिगमयति एवंविधानीति नृलोकंनराकारमात्मनोविडंबमानस्यअनुकुर्वतः ६९ इतिसप्तमेटीकायांदशमोऽध्यायः १०

एकादशेनृणांधर्माः साधारण्येनवर्णिताः विशेषेणचवर्णानांमुख्यामुख्याश्वयोषिताम् १ तदेवंदशभिर्ज्ञानभक्तियोगावुदीरितो अथपंचभि
रध्यायैः कर्मयोगोऽनुवर्ण्यते २ दैत्यपतेः प्रल्हादस्यसाधूनांसभासुसभाजितंसत्कृतमीहितंचरितंश्रुत्वापुनर्नारदंपप्रच्छ कथंभूतस्येहितम्
महत्तमानामग्रण्यः मुख्यस्य तत्रहेतुः उरुक्रमे आत्मामनोयस्य १ श्रवणेच्छायांहेतुः यत् यतोधर्मात् अनुष्ठितात् परंज्ञानंभक्तिंचविंदति
२ ३ ननुस्मृतिकारैर्धर्मउक्तएवतत्राह नारायणपराइति ४ अजायश्रीनारायणाय तस्यैवमुखाच्छ्रुतम् ५ तन्मुखादात्मनः श्रवणंसंभावय
न् विशिनष्टि यइति ६ प्रथमंतावद्धर्मेप्रमाणमाह धर्मेति धर्मस्यमूलंप्रमाणंस्मृतंचस्मृतिः तद्विदांवेदविदाम् येनचात्मामनःप्रसीदति

श्रीशुकउवाच श्रुत्वेहितंसाधुसभासभाजितंमहत्तमाग्रण्यउरुक्रमात्मनः युधिष्ठिरोदैत्यपतेर्मुदायुतःप
प्रच्छभूयस्तनयंस्वयंभुवः १ युधिष्ठिरउवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामिनृणांधर्मंसनातनम् वर्णाश्रमा
चारयुतंयत्पुमान्विंदतेपरम् २ भवान्प्रजापतेःसाक्षादात्मजःपरमेष्ठिनः सुतानांसंमतोब्रह्मंस्तपोयोगसमाधि
भिः ३ नारायणपराविप्राधर्मंगुह्यंपरंविदुः करुणाःसाधवःशांतास्त्वद्विधाननथाऽपरे ४ नारदउवाच
नत्वाभगवतेऽजायलोकानांधर्महेतवे वक्ष्येसनातनंधर्मंनारायणमुखाच्छ्रुतम् ५ योऽवतीर्यात्मनोंशेनदाक्षा
यण्यांतुधर्मतः लोकानांस्वस्तयेऽध्यास्तेतपोबदरिकाश्रमे ६ धर्ममूलंहिभगवान्सर्ववेदमयोहरिः स्मृतंचत
द्विदांराजन्येनचात्माप्रसीदति ७ सत्यंदयातपःशौचंतितिक्षेक्षाशमोदमः अहिंसाब्रह्मचर्यंचत्यागःस्वाध्या
यआर्जवम् ८ संतोषःसमदृक्सेवाग्राम्येहोपरमःशनैः नृणांविपर्ययेहेक्षामौनमात्मविमर्शनम् ९

तुष्यतिच तथाचयाज्ञवल्क्यः श्रुतिःस्मृतिःसदाचारःस्वस्यचप्रियमात्मनःसम्यक्संकल्पजःकामोधर्ममूलमिदंस्मृतमिति मनुश्च वेदो
ऽखिलोधर्ममूलंस्मृतिशीलेचतद्विदाम् आचारश्चैवसाधूनामात्मनस्तुष्टिरेवचेति ७ तत्रतावन्नरमात्रसाधारणधर्ममाह सत्यमि
तिपंचभिः तपएकादश्युपवासादि ईक्षायुक्तायुक्तविवेकः शमोमनसःसंयमः दमोबाह्येंद्रियाणाम् त्यागोदानम् स्वाध्यायोयथोचि
तजपः ८ संतोषोदैवलब्धेनालंबुद्धिः समदृशांमहतांसेवा ग्राम्येहोपरमः प्रवृत्तकर्मभ्योनिवृत्तिः विपर्ययेहेक्षानिष्फलक्रियाणामी
क्षणम् मौनंवृथालापनिवृत्तिः आत्मविमर्शनंदेहाद्व्यतिरिक्तात्मानुसंधानम् ९ ५ ५ ५

आत्मेतिदेवतेतिचबुद्धिः १० अस्यश्रीकृष्णस्यश्रवणादयोनव इज्याअर्चनम् ११ एवंत्रिंशल्लक्षणवान् १२ इदानींवर्णधर्मान्वक्तुंद्विजानांल
क्षणमाह संस्कारमंत्रवंतोगर्भाधानादयोयस्मिन्नविच्छिन्नाः सद्विजः तर्हिशूद्रस्यापिसंस्काराविच्छेदेसतिद्विजत्वंस्यात्तत्राह अजोब्र
ह्मायमेवंभूतंसंस्कारयुक्तंजगादसद्विजः शूद्रंतुनमंत्रवत्संस्कारयुक्तंजगाद नचोपनयनवंतमतोनासौद्विजः तथाचस्मृतिः विवाहमात्र
संस्कारंशूद्रोऽप्यलभतांसदा नकेनचित्समसृजच्छंदसांतंप्रजापतिरिति श्रुतिश्च गायत्र्याब्राह्मणमसृजत् त्रिष्टुभाराजन्यंजगत्यावैश्यं
नकेनचिच्छूद्रमिति अतोविवाहव्यतिरिक्तसंस्कारस्यानावश्यकत्वात् उपनयनस्यतुसर्वथानिषेधान्नतस्यद्विजत्वमित्यर्थः सद्विजोवैदि
कादयइतिपाठेवैदिकादयइतिगर्भाधानादयइत्यर्थः त्रैवर्णिकानामावश्यकान्धर्मानाह इज्येति जन्मनाविशुद्धेनकुलेनकर्मणाच आचारेणअ

अन्नाद्याद्येः संविभागोभूतेभ्यश्चयथाऽर्हतः तेष्वात्मदेवताबुद्धिः सुतरांनृषुपांडव १० श्रवणंकीर्तनंचास्यस्मरणं
महतांगतेः सेवेज्याऽवनतिर्दास्यंसख्यमात्मसमर्पणम् ११ नृणामयंपरोधर्मः सर्वेषांसमुदाहृतः त्रिंशल्लक्षण
वान्राजन्सर्वात्मायेनतुष्यति १२ संस्कारायत्राविच्छिन्नाः सद्विजोऽजोजगादयम् इज्याऽध्ययनदानानिविहि-
तानिद्विजन्मनाम् जन्मकर्मावदातानांक्रियाश्चाश्रमचोदिताः १३ विप्रस्याध्ययनादीनिषडन्यस्याप्रतिग्रहः
राज्ञोवृत्तिः प्रजागोप्तुरविप्राद्वाकरादिभिः १४ वैश्यस्तुवार्तावृत्तिश्चनित्यंब्रह्मकुलानुगः शूद्रस्यद्विजशुश्रू
षावृत्तिश्चस्वामिनोभवेत् १५

वदातानांशुद्धानां दुष्कुलानांदुराचाराणांचनैतानिविहितानीत्यर्थः ब्रह्मचर्याद्याश्रमविहिताः क्रियाश्च
शूद्रस्यतुवर्णधर्माएव आश्रमभेदकृतविशेषाभावात् १३ ब्राह्मणादीनांचतुर्णामपिवृत्तिरूपान्धर्मानाह विप्रस्येतिसार्द्धैस्त्रिभिः
विप्रस्यषट्कर्माणिविहितानीत्यनुषंगः तत्रत्वध्यापनंयाजनंप्रतिग्रहश्चजीविका यथाहमनुः षण्णांतुकर्मणामस्यत्रीणिकर्माणिजीवि
का याजनाध्यापनेचैवविशुद्धाच्चप्रतिग्रहइति अन्यस्यक्षत्रियस्यअप्रतिग्रहइति प्रतिग्रहातिरिक्तंयाजनमध्यापनंचापद्यनुजानाति
वक्ष्यतिचानंतरमेवकृतेराजन्यमिति श्रूयतेच अश्वपतिकैकयप्रभृतीनांक्षत्रियाणामुपदेष्टृत्वादि प्रजापालनेऽधिकृतस्यक्षत्रियस्य
वृत्त्यंतरमाह राज्ञइति आदिशब्देनदंडशुल्कादि १४ वार्ताकृषिवाणिज्यादिलक्षणावृत्तिर्यस्य शूद्रस्यद्विजानांशुश्रूषाविहिता स्वामि
नोद्विजस्यतुशुश्रूषावृत्तिश्चभवेत् १५

विप्रस्यमुख्यावृत्तिः कल्पभेदेनयुगभेदेनवृत्त्यंतराण्याह वार्तेति वार्ताविचित्राकृष्यादिरूपा शालीनंधार्ष्ट्यविनैवप्राप्तमयाचितम् यायाव
रंप्रत्यहंधान्ययाञ्चा शीलंशालिक्षेत्रादौस्वामित्यक्तकणिशोपादानम् उंञ्छनमापणादिपतितकणोपादानम् शिलोंञ्छनंद्वयमेकीकृत्यच
तुर्द्धेत्युक्तम् श्रेयसीउत्तमा १६ वृत्तिष्वेवव्यवस्थांदर्शयन्नापद्वृत्तीराह जघन्योनीचः उत्तमामध्यापनादिरूपामृतेराजन्यम् क्षत्रियस्त
प्रतिग्रहादन्यांभजेत् १७ चतुर्विधांपूर्वोक्तांविप्रवृत्तिमितरेषामपिदर्शयन्नाह ऋतामृताभ्यामिति १८ श्लोकांतरेणश्लोकंव्याचष्टे
ऋतमिति १९ तयोस्तद्वर्जनेहेतुमाह सर्ववेदमयइति २० वर्णानामभिव्यंजकरूपान्धर्मानाह शमइतिचतुर्भिः अच्युतात्मत्वंश्रीविष्णु

वार्ताविचित्राशालीनयायावरशिलोंञ्छनम् विप्रवृत्तिश्चतुर्द्धेयंश्रेयसीचोत्तरोत्तरा १६ जघन्योनोत्तमांवृ
त्तिमनापदिभजेन्नरः ऋतेराजन्यमापत्सुसर्वेषामपिसर्वशः १७ ऋतामृताभ्यांजीवेतमृतेनप्रमृतेनवा
सत्यानृताभ्यांजीवेतनश्ववृत्त्याकथंचन १८ ऋतमुंञ्छशिलंप्रोक्तममृतंयदयाचितम् मृतंतुनित्ययाञ्चास्या
त्प्रमृतंकर्षणंस्मृतम् १९ सत्यानृतंतुवाणिज्यंश्ववृत्तिर्नीचसेवनम् वर्जयेत्तांसदाविप्रोराजन्यश्चजुगुप्सिताम्
सर्ववेदमयोविप्रःसर्वदेवमयोनृपः २० शमोदमस्तपःशौचंसंतोषःक्षांतिरार्जवम् ज्ञानंदयाऽच्युतात्मत्वंसत्यं
चब्रह्मलक्षणम् २१ शौर्यंवीर्यंधृतिस्तेजस्त्यागआत्मजयःक्षमा ब्रह्मण्यताप्रसादश्चरक्षाचक्षत्रलक्षणम् २२
देवगुर्वच्युतेभक्तिस्त्रिवर्गपरिपोषणम् आस्तिक्यमुद्यमोनित्यंनैपुण्यंवैश्यलक्षणम् २३ शूद्रस्यसंनतिःशौ
चंसेवास्वामिन्यमायया अमंत्रयज्ञोह्यस्तेयंसत्यंगोविप्ररक्षणम् २४ स्त्रीणांचपतिदेवानांतच्छुश्रूषाऽनु
कूलता तद्बंधुष्वनुवृत्तिश्चनित्यंतद्व्रतधारणम् २५

परत्वंसर्वेषाम् २१ शौर्यंयुद्धोत्साहः वीर्यंप्रभावः तेजःप्रागल्भ्यम् त्यागोदानम् आत्मनोमनसोजयः २२ २३ अमंत्रयज्ञः नमस्कारेणै
वपंचयज्ञानुष्ठानम् तथाचयाज्ञवल्क्यः नमस्कारेणमंत्रेणपंचयज्ञान्नहापयेत् आमान्नेनघृतेनैवपक्वान्नंतुविवर्जयेदिति २४ स्त्री
धर्मानाह स्त्रीणामितिपंचभिः पतिरेवदेवोयासाम् तस्यपत्युरेवशुश्रूषापादसंवाहनादिभिः तदनुकूलताचहिताचरणम् तस्ययद्व्रतंनि
यमस्तस्यधारणमाचरणम् एतच्चतुष्टयंपतिव्रतानांलक्षणंधर्मश्च २५ ५ ५ ५

किंच संमार्जनोपलेपाभ्यामित्यादेः पतिंभजेदित्युत्तरेणान्वयः परिमृष्टाउद्वर्तनादिनानिर्मलीकृताः परिच्छदागृहोपकरणानियया २६ २७ किंच संतुष्टायथालाभेनतावन्मात्रभोगेऽप्यलोलुपा दक्षाअनलसा प्रियासत्याचवाग्यस्याः सर्वत्रापिअप्रमत्ताअ वहिताअपतितंमहापातकशून्यम् यथाहयाज्ञवल्क्यः आशुद्धेःसंप्रतीक्ष्योहिमहापातकदूषितइति २८ तत्परासतीभजेत श्रीर्हरिमिव हर्यात्मनापत्यासह २९ प्रतिलोमजानुलोमजानांवृत्तिमाह वृत्तिरिति नत्तत्कुलकृताकुलपरंपराप्राप्ता परंपराप्राप्तमपिचौर्यहिंसादिकंचप्रतिषेधति अचौराणामपापानांचेतितत्तसदर्शनार्थंकांश्चित्प्रतिलोमजविशेषानाह अंत्यजेति रजकश्चर्मकारश्चनटोबुरुडएवच कैवर्त्तमेदभिल्लाश्चसप्तैतेचांत्य-

संमार्जनोपलेपाभ्यांगृहमंडलवर्तनैः स्वयंचमंडितानित्यंपरिमृष्टपरिच्छदा २६ कामैरुच्चावचैःसाध्वीप्रश्रयेणदमेनच वाक्यैःसत्यैःप्रियैःप्रेम्णाकालेकालेभजेत्पतिम् २७ संतुष्टालोलुपादक्षाधर्मज्ञाप्रियसत्यवाक् अप्रमत्ताशुचिःस्निग्धापतिंत्वपतितंभजेत् २८ यापतिंहरिभावेनभजेच्छ्रीरिवतत्परा हर्यात्मनाहरेर्लोकेपत्याश्रीरिवमोदते २९ वृत्तिःसंकरजातीनांतत्तत्कुलकृताभवेत् अचौराणामपापानामंत्यजांतेऽवसायिनाम् ३० प्रायःस्वभावविहितोनृणांधर्मोयुगेयुगे वेददृग्भिःस्मृतोराजन्प्रेत्यचेहचशर्मकृत् ३१ वृत्त्यास्वभावकृतयावर्तमानःस्वकर्मकृत् हित्वास्वभावजंकर्मशनैर्निर्गुणतामियात् ३२ उप्यमानंबहुक्षेत्रंस्वयंनिर्वीर्यतामियात् नकल्पतेपुनःसूत्यैउप्तंबीजंचनश्यति ३३

जाः स्मृताः अंतेऽवसायिनस्तुचांडालपुल्कसमातंगादयः तेषांपरंपराप्राप्तैव वस्त्रनिर्णेजनादिवृत्तिरित्यर्थः ३० श्रेष्ठादपिपरधर्माज्जीवितोऽपिस्वधर्मएवश्रेयानित्याह प्रायइति स्वभावेनसत्वादिप्रकृत्याविहितोधर्मः शर्मकृत् सुखहेतुः स्मृतः कैः वेदेएवदृक्चक्षुर्येषांतैः भगवताचोक्तम् श्रेयान्स्वधर्मोविगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितादिति ३१ ननुस्वाभाविकस्यकर्मणोबंधहेतुत्वात्कथंसुखहेतुत्वंतत्राह वृत्त्येति ३२ ननुकाम्यानिकर्माणिकुर्वतस्तत्फलभोगपरस्यकथंनैर्गुण्यंस्यात् तदुक्तंप्रल्हादेन औपस्थ्यजैह्व्यंबहुमन्यमानः कथंविरज्येत्दुरंतमोहइत्यादि तत्राधिकारिभेदेनव्यवस्थांसदृष्टांतामाह उप्यमानमिति द्वाभ्याम् पुनः सूत्यै सस्यप्रसवाय ३३ ५

कामा आशेरतेवासनारूपेणयस्मिन्नूनन् अयंभावः उत्कटवासनाविष्टस्यसहसैवकामत्यागासंभवाद्वेदोक्तनियमेनबहुशःकामान्भुंजान
स्यैवनित्यनैमित्तिकैर्विशुद्धचेतसस्तद्दोषदर्शनेनययातिसौभरिप्रमुखानामिवशनैर्विरागोभवति यथासवीर्यक्षेत्रेशनैर्निर्वीर्यंभवति य
थाचप्रज्वलितोऽग्निर्नघृतबिंदुभिःशाम्यति किंतुमहतातुघृतपूरेणशाम्यत्येवतद्वत् प्रल्हादकृतस्तु तौकौमारएवनिष्टत्त्युपदेशोमंदवास
नानामधिकारेण तदुक्तंतत्रैव बालानद्भुषितधियोद्वंद्वारामैरितेहितैरिति अतःसर्वमनवद्यम् ३४ शमादिभिरेवब्राह्मणादिव्यवहारोमु
ख्यः नजातिमात्रादित्याह यस्येति यत् यदि अन्यत्रवर्णांतरेऽपिदृश्येततद्वर्णांतरंतेनैवलक्षणनिमित्तेनैवविनिर्दिशेत् ननुजातिनिमि
त्तेनेत्यर्थः ३५ इतिसप्तमेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेवर्ण्यतेधर्मोब्रह्मचारिवनस्थयोः चतुर्णामाश्रमाणांचसाधा

एवंकामाशयंचित्तंकामानामतिसेवया विरज्येतयथाराजन्नाग्निवत्कामबिंदुभिः ३४ यस्ययल्लक्षणंप्रोक्तं
पुंसोवर्णाभिव्यंजकम् यदन्यत्रापिदृश्येततत्तेनैवविनिर्दिशेत् ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तम
स्कंधेयुधिष्ठिरनारदसंवादेसदाचारनिर्णयोनामैकादशोऽध्यायः ११ नारदउवाच ब्रह्मचारीगुरुकुले
वसन्दांतोगुरोर्हितम् आचरन्दासवन्नीचोगुरौसुदृढसौहृदः १ सायंप्रातरुपासीतगुर्वग्न्यर्कसुरोत्तमान् उ
भेसंध्येचयतवाक्जपन्ब्रह्मसमाहितः २ छंदांस्यधीयीतगुरोराहूतश्चेत्सुयंत्रितः उपक्रमेऽवसानेचचरणौशिरसा
नमेत् ३ मेखलाजिनवासांसिजटादंडकमंडलून् बिभृयादुपवीतंचदर्भपाणिर्यथोदितम् ४ सायंप्रातश्चरेद्भै
क्षंगुरवेतन्निवेदयेत् भुंजीतयद्यनुज्ञातोनोचेदुपवसेत्क्वचित् ५ सुशीलोमितभुक्दक्षःश्रद्दधानोजितेंद्रियः
यावदर्थंव्यवहरेत्स्त्रीषुस्त्रीनिर्जितेषुच ६ वर्जयेत्प्रमदागाथामगृहस्थोबृहद्व्रतः इंद्रियाणिप्रमाथीनिहरंतिप्रसभं
मनः ७

रण्येनकश्चन १ वर्णादीनांधर्माउक्ताः इदानीमाश्रमधर्माउच्यंते तत्राऽस्मिन्द्वादशेऽध्यायेब्रह्मचारिवानप्रस्थयोरसाधारणा
श्चतुर्णांसाधारणाश्चोच्यंते त्रयोदशेयतेर्धर्माः चतुर्दशेगृहस्थस्य पंचदशेसर्वधर्मसारसंग्रहः ब्रह्मचारीगुरुकुलेवसन्गुर्वादीनुपासीतेत्यु
त्तरेणान्वयः १ तानाह सायमिति ब्रह्मगायत्रींजपन्संध्यात्रयमुपासीत उभेसंध्येतुयतवाक् सायंप्रातःसंध्याकालनिमित्तंमौनंकुर्यादित्य
र्थः २ उपक्रमेआदौअवसानेअंतेगुरोश्चरणौनमेत् ३ यथोदितमिति पालाशोदंडोब्राह्मणस्येत्यादिनियममनतिक्रम्य जटाधारणंतुकेश
प्रसाधनाभावमात्रम् ४ ५ यावदर्थंयथोपयोगमेवभिक्षाग्रहणपर्यंतम् ६ बृहद्व्रतःब्रह्मचर्यवान् गृहस्थव्यतिरिक्तःसर्वोऽपिप्रमदागा
थाम् वर्जयेत् तत्रहेतुः इंद्रियाणीतिबलवंतिसंयतस्यापिमनोहरंतीति ७

८ नकारयेदित्यत्रहेतुः नन्विति रहः एकांते अन्यदाकेशप्रसाधनादिव्यतिरिक्तावसरे अनेकांतावसरेवा यावदर्थंतदुक्तंकुर्यात् ९ ननुमि-
थ्यात्वादतिकश्मलत्वाच्चस्वयंत्यक्तप्रायंस्त्र्यादिजह्यादितिकोऽयमतिनिर्बंधस्तत्राह कल्पयित्वेति आत्मनास्वरूपसाक्षात्कारेणइदंदेहेंद्रि
यादि आभासमात्रंकल्पयित्वानिश्चित्ययावदसौजीवईश्वरः स्वतंत्रोनभवेत् तावद्द्वैतमयंपुमानियंस्त्रीत्यादिभेदोनविरमेत् ततःकिम
तआह ततोहिद्वैतात् विपर्ययः गुणाध्यासेनभोग्यताबुद्धिः अतोजह्यादेवेत्यर्थः १० एतत्सर्वंस्रुशीलइत्याद्युक्तंगृहस्थस्यविशेषमाह
गुरुवृत्तिरितिश्च अंजनादीनामामिषांतानांद्वंद्वैक्यम् अंजनंशरीरस्य अभ्यंजनंशिरसः स्त्रियंचअवलेखांचचित्रकर्मस्त्रीणांकुड्यादौ

केशप्रसाधनोन्मर्दस्नपनाभ्यंजनादिकम् गुरुस्त्रीभिर्युवतिभिःकारयेन्नात्मनोयुवा ८ नन्वग्निःप्रमदानामघृ
तकुंभसमःपुमान् स्रुतामपिरहोजह्यादन्यदा यावदर्थकृत् ९ कल्पयित्वात्मनायावदाभासमिदमीश्वरः द्वैतं
तावन्नविरमेत्ततोह्यस्यविपर्ययः १० एतत्सर्वंगृहस्थस्यसमाम्नातंयतेरपि गुरुवृत्तिर्विकल्पेनगृहस्थस्यर्तु-
गामिनः ११ अंजनाभ्यंजनोन्मर्दस्त्र्यवलेखामिषंमधु स्रग्गंधलेपालंकारांस्त्यजेयुर्येधृतव्रताः १२ उषित्वैवंगुरु
कुलेद्विजोऽधीत्यावबुध्यच त्रयींसांगोपनिषदंयावदर्थंयथाबलम् १३ दत्वावरमनुज्ञातोगुरोःकामंयदीश्वरः
गृहंवनंवाप्रविशेत्प्रव्रजेत्तत्रवावसेत् १४ अग्नौगुरावात्मनिचसर्वभूतेष्वधोऽक्षजम् भूतैःस्वधामभिःपश्येदप्र
विष्टंप्रविष्टवत् १५ एवंविधोब्रह्मचारीवानप्रस्थोयतिर्गृही चरन्विदितविज्ञानःपरंब्रह्माधिगच्छति १६ वान
प्रस्थस्यवक्ष्यामिनियमान्मुनिसंमतान् यानातिष्ठन्मुनिर्गच्छेदृषिलोकमिहांजसा १७ नकृष्टपच्यमश्नीयादकृ
ष्टंचाप्यकालतः अग्निपक्वमथामंवाअर्कपक्वमुताहरेत् १८

लेखनंवातन्निरीक्षणंवा अत्राभ्यंगादिस्वरूपतोनिषिध्यते पूर्वं
तुकथंचिदापदिप्राप्तमपिस्त्रीकर्तृकंनिषिद्धमितिभेदः १२ अंगैःशिक्षादिभिरुपनिषद्भिश्चसहितांवेदत्रयीमधीत्य अवबुध्यचतदर्थंच
विचार्ययावदर्थंस्वाधिकारानुसारेण १३ यदीश्वरः शक्तः तर्हिगुरोःकाममपेक्षितंवरंदत्वायथाऽधिकारंगृहस्थाद्याश्रमंस्वीकुर्यात् प्रव्रजेत
वातत्रैववावसेत् नैष्ठिकःस्यादित्यर्थः१४ स्वधामभिःस्वाश्रयेर्भूतैर्जीवैःसहतन्नियंतृतया १५ चरन्एवमाचरन् विदितंविज्ञानंविज्ञेयंये ३३
नसः १६ ऋषिलोकंमहर्लोकम् १७ अकृष्टमकृष्टपच्यमश्नीयात् अकालतःपाककालात्पूर्वमेवनिष्पन्नमित्यर्थः अर्कपक्वंफलादि अग्नि
पक्वमन्नादिआमंवाहरेत् अश्नीयात् १८

वन्यैर्नीवारादिभिः चरुपुरोडाशान् कालनोदितान् नित्यान् पुराणंपूर्वसंचितम् १९ हिमादीन्सहनइतितथा २० केशादीन् मलंचाप्र
क्षालनेनधारयन् कमंडल्वादींश्च दधृत् धारयेदित्यर्थः २१ कृच्छ्रतः तपक्लेशात् यथाबुद्धिर्ननश्येत्तथाचरेत् २२ द्वादशाब्दाद्यनंतरमपि
यदिधर्माऽनुष्ठानेशक्तस्तर्हिवनएववसेत् यदितुज्ञानाभ्यासेयोग्यस्तर्हिसंन्यसेदित्युत्तराध्यायेवक्ष्यति तदुभयरहितस्यतुयत्कृत्यंतदा
ह यदाअकल्पः असमर्थः आन्वीक्षिक्यांज्ञानाभ्यासे २३ अनशनादिकरिष्यतः पूर्वकृत्यमाह आत्मनीत्यादियावत्समाप्तियथाऽर्हतः यथा
योग्यंस्वकारणेष्वाकाशादिषुसंघातंदेहंन्यसेत् प्रविलापयेत् २४ तदेवविभज्यदर्शयति खेआकाशेखानिदेहगतछिद्राणि आत्मवान्धी
मान् शेषमस्थिमांसादिकठिनांशम् २५ एवंस्थूलशरीरस्यलयमुक्त्वालिंगशरीररूपस्याध्यात्मादित्रयस्यलयमाह वाचमित्यादिना त

वन्यैश्चरुपुरोडाशान्निर्वपेत्कालनोदितान् लब्धेनवेनवेऽन्नाद्येपुराणंतुपरित्यजेत् १९ अग्न्यर्थमेवशरणमुट-
जंवाऽद्रिकंदराम् श्रयेतहिमवाय्वग्निवर्षार्कातपषाट्स्वयम् २० केशरोमनखश्मश्रुमलानिजटिलोदधत् कमंड
ल्वजिनेदंडवल्कलाग्निपरिच्छदान् २१ चरेद्वनेद्वादशाब्दानष्टौवाचतुरोमुनिः द्वावेकंवायथाबुद्धिर्नविपद्येतकृ
च्छ्रतः २२ यदाकल्पःस्वक्रियायांव्याधिभिर्जरयाऽथवा आन्वीक्षिक्यांवाविद्यायांकुर्यादनशनादिकम् २३ आत्म
न्यग्नीन्समारोप्यसंन्यस्याहंममात्मताम् कारणेषुन्यसेत्सम्यक्संघातंतुयथाऽर्हतः २४ खेखानिवायौनिश्वासा
स्तेजस्यूष्माणमात्मवान् अप्स्वसृक्श्लेष्मपूयानिक्षितौशेषंयथोद्भवम् २५ वाचमग्नौसवक्तव्यामिंद्रेशिल्पंकरा
वपि पदानिगत्यावयसिरत्योपस्थंप्रजापतौ २६ मृत्यौपायुंविसर्गंचयथास्थानंविनिर्दिशेत् दिक्षुश्रोत्रंसनादे
नस्पर्शमध्यात्मनित्वचम् २७ रूपाणिचक्षुषाराजन्ज्योतिष्यभिनिवेशयेत् अप्सुप्रचेतसाजिह्वांघ्रेयैर्घ्राणंक्षि
तौन्यसेत् २८ यद्यपियथोद्भवंलयस्ययुक्तत्वादध्यात्मादीनांस्वस्वकारणेषुराजसाहंकारादिषुलयोवाच्यः तथाऽपीहतेषांल
यभावनेयमद्वितीयात्मप्रतिपत्तिपरेति यथाकथंचिल्लयेभाव्येदेवतानांप्रवर्तकत्वेनप्राधान्यादिंद्रियतद्विषययोर्देवतासुलयःकथ्यतेव
क्तव्यसहितांवाचमग्नौन्यसेत् एवंसर्वत्र पदानिपादौवयसिविष्णौ २६ सनादेनशब्देनसहअध्यात्मनिवायौ अध्यात्मविदितिपाठेवायावि
तिज्ञानव्यम् २७ ज्योतिषिआदित्येरूपाणिरसगंधयोस्त्विंद्रियाद्याकर्षकत्वेनप्राधान्यविवक्षयादेवतासहितस्यविषयेलयमाह प्रचेतसा
सहजिह्वांरसनमप्सुरसरूपासु घ्राणशब्देनाश्विनोरप्युपलक्षणंअश्विभ्यांसहघ्राणंघ्रेयैर्गंधैरुपलक्षितायांक्षितावित्यर्थः २८

परेकवौब्रह्मणि अध्यात्मनाअहंकारेण अध्यात्मतामितिपाठेकर्माण्यहंकारंचेत्यर्थः कथंभूतेरुदेयद्यस्मादहंममतापूर्विकाक्रियाभवतितन स्मिन् सत्वेनचेतनयागुणैःगुणकार्यैःप्रागवशिष्टैर्देवैःसहयद्वा सत्वादिभिर्गुणैर्हेतुभूतैः वैकारिकंभोक्तृत्वादिविकारवंतंक्षेत्रज्ञंपरेनिर्विका रेब्रह्मणि २९ ननुविकारवतः कथंपरे अविकारेलयः स्यात् विकारहेतूनांसर्वोपाधीनांलयद्वारेणेत्याह अप्स्विति अदोज्योतिः नच्चनभः कूटस्थेअहंतत्वेतच्चकूटस्थंमहतिमहत्तत्वे प्रधानेतच्चाव्यक्तमक्षरेपरमात्मनि ३० इतिसर्वोपाधिलयाद्धेतोः अवशेषितंचिन्मात्रमात्मानंक्षे त्रज्ञं अक्षरतयाज्ञात्वाअद्वयःसन् विरमेत् दग्धकाष्ठोयथाऽनलः ३१ इतिसप्तमेटीकायां द्वादशोऽध्यायः १२ त्रयोदशेयतेर्धर्मःसाध कस्योच्यतेमहान् अवधूतेतिहासेनसिद्धावस्थाचवर्ण्यते १ एवंध्यात्वाअकल्पः अनशनादिकंकुर्यात् आन्वीक्षिक्यांकल्पस्त्वेवंध्यात्वा

मनोमनोरथैश्चंद्रेबुद्धिंबोध्यैःकवौपरे कर्माण्यध्यात्मनारुद्रेयदहंममताक्रिया सत्वेनचित्तंक्षेत्रज्ञेगुणैर्वैका रिकंपरे २९ अप्क्षितिमपोज्योतिष्यदोवायौनभस्यसुम् कूटस्थेतच्चमहतितदव्यक्तेऽक्षरेचतत् ३० इत्यक्षर तयात्मानंचिन्मात्रमवशेषितम् ज्ञात्वाद्वयोथऽविरमेद्दग्धयोनिरिवानलः ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेस प्तमस्कंधेद्वादशोऽध्यायः १२ नारदउवाच कल्पस्त्वेवंपरिव्रज्यदेहमात्रावशेषितः ग्रामैकरात्रविधि नानिरपेक्षश्चरेन्महीम् १ बिभृयाद्यद्यसौवासःकौपीनाच्छादनंपरम् त्यक्तंनदंडलिंगादेरन्यत्किंचिदनापदि २ एकएवचरेद्भिक्षुरात्मारामोनपाश्रयः सर्वभूतसुहृच्छांतोनारायणपरायणः ३ पश्येदात्मन्यदोविश्वंपरेस दसतोऽव्यये आत्मानंचपरंब्रह्मसर्वत्रसदसन्मये ४ सुप्तप्रबोधयोःसंधावात्मनोगतिमात्महक् पश्यन्बंधंचमो क्षंचमायामात्रंनवस्तुतः ५ नाभिनंदेद्ध्रुवंमृत्युमध्रुवंवाऽस्यजीवितम् कालंपरंप्रतीक्षेतभूतानांप्रभवाप्ययम् ६

परिव्रज्येतिसंबंधः कियदत्रत्याज्यम् देहव्यतिरिक्तंसर्वमित्याह देहमात्रेति तस्यधर्मानाह ग्रामैकरात्रेतिनवभिः १ कौपीनंगुह्यमाच्छाद्य तेयावतातावन्मात्रंपरंकेवलम् अन्यदितिवात्यक्तंप्रैषोच्चारणात्पूर्वमेव २ ३ सदसतः परेकार्यकारणव्यतिरिक्ते ४ नन्वात्मानंपरंब्रह्मेति कथंसामानाधिकरण्यनिर्देशः नहिबद्धमुक्तयोरैक्यंसंभवतितत्राह सुप्तेति सुषुप्तौहितमसावृतमात्मतत्वंजाग्रत्स्वप्नयोस्तुविक्षिप्तंप्रकाश ते संधौतुनतमोनापिविक्षेपः अतस्तदाआत्महक् आत्मानंलक्षीकृत्यस्थितःसन् आत्मनोगतिंतत्वंपश्यन् अतएव बंधंमोक्षंचमायामा त्रंपश्यन् आत्मानंपरंब्रह्मसर्वत्रपश्येदित्यन्वयः तदुक्तंयोगग्रंथे निद्रादौजागरस्यांतेयोभावउपजायते तंभावंभावयन्नित्यंमुच्यतेनेतरो यतिरिति ५ अस्यदेहस्यप्रभवोऽप्ययश्चयस्मात्तंकालम् ६

असच्छास्त्रेषु अनात्मपरेषु नाटकादिषु जीविकां नक्षत्रविद्यादिवृत्तिम् वादवादान् जल्पवितंडनिष्ठान् कंचनमपि पक्षं निर्बंधेन न संश्रयेत् ७
शिष्यान्नानुबध्नीत प्रलोभनादिना बलात्तन्नापादयेत् आरंभान् मठादिव्यापारान् न कुर्यादिति ८ परमहंसस्य विशेषमाह नयतेराश्रमो धर्मो
र्थः कथंभूतस्य यतेः महात्मनः तस्य लक्षणं शांतस्येत्यादि प्राय इत्यस्यायं भावः ज्ञानोत्पत्तिपर्यंतं बहूदकादिलिंगमाश्रित्य सत्त्वशुद्ध्यर्थं यमा
न्नियमांश्चाचरन्नेव ज्ञानी स्यात् स्वैयतेतउत्पन्ने तु ज्ञाने न नियमैः कृत्यमस्ति यमाश्च स्वत एव स्युः अतस्तदा लिंगादिभिः प्रयोजनाभावाल्लोकसं-
ग्रहार्थं धारयेद्वा त्यजेद्वेति ९ तस्यैव ज्ञानदार्ढ्याभावे योगभ्रंशपरिहारार्थमाह नबहिर्व्यक्तलिंगः स्यादव्यक्तो ऽर्थः प्रयोजनमात्मानुसंधानं य

नासच्छास्त्रेषु सज्जेत नोपजीवेत जीविकाम् वादवादांस्त्यजेत्तर्कान्पक्षं कंचन संश्रयेत् ७ नशिष्याननुबध्नीत
ग्रंथान्नैवाभ्यसेद्बहून् नव्याख्यामुपयुंजीत नारंभानारभेत्क्वचित् ८ नयतेराश्रमः प्रायो धर्महेतुर्महात्मनः शां
तस्य समचित्तस्य बिभृयादुत वा त्यजेत् ९ अव्यक्तलिंगो व्यक्तार्थो मनीष्युन्मत्तबालवत् कविर्मूकवदात्मानं स
दृष्ट्या दर्शयेन्नृणाम् १० अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् प्रह्लादस्य च संवादं मुनेराजगरस्य च ११ तं श
यानं धरोपस्थे कावेर्यां सह्यसानुनि रजस्वलैस्तनूदेशैर्निगूढामलतेजसम् १२ ददर्श लोकान्विचरन्लोकतत्त्वावि
वित्सया वृतोमात्यैः कतिपयैः प्रह्लादो भगवत्प्रियः १३ कर्मणाकृतिभिर्वाचा लिंगैर्वर्णाश्रमादिभिः नविदंति
जना यं वै सोऽसाविति न वेति च १४ तं नत्वाऽभ्यर्च्य विधिवत्पादयोः शिरसा स्पृशन् विवित्सुरिदमप्राक्षीन्महा
भागवतोऽसुरः १५ बिभर्षि कायं पीवानं सोद्यमो भोगवान्यथा वित्तं चैवोद्यमवतां भोगो वित्तवतामिह १६

स्य सः मनीष्यप्युन्मत्तवत् बालवच्च कविरपि मूकवदात्मानं नृणां दृष्ट्या दर्शयेत् ते यथोन्मत्तादिरूपं मन्येरन् तथा वर्त्तेत स्वदृष्ट्येति
पाठे बाल्यानुसंधानाभावेनेत्यर्थः १० परमहंसधर्ममेवेतिहासेन स्फुटयति अत्रापीति यावदध्यायसमाप्ति अजगरवृत्तस्य मुनेश्च अज
गरवृत्तं नाम एकत्र स्थित्या प्रारब्धकर्मभोगः ११ धरोपस्थे भूपृष्ठे सह्याद्रेस्तटे रजोभिर्धूसरैः तनूदेशैर्देहावयवैर्निगूढममलं तेजो य
स्य तम् १२ १३ कर्मादिभिर्जना यं न विदुः तं पादयोः शिरसा स्पृशन्नत्वा अप्राक्षीदित्युत्तरेणान्वयः १४ १५ उद्यमसहित इव भोगवा-
निव पीवानं स्थूलं देहं धारयसि तत्र हेतुं वदेति तृतीयेनान्वयः १६ ५ ५ ५ ५

उद्यमंविनैवममभोगोऽस्तीतिचेत्तत्राह वित्तंचेति तुइतिनिश्चयेहइतिप्रसिद्धौ तवार्थोनास्तीतिप्रसिद्धमेवेत्यर्थः यतोऽर्थादेवयतोहेतोः
पीवाक्षमंयोग्यंचेत् १७ किंचवित्तार्जनाद्यसमर्थोप्ययंजनस्तदर्थमुद्यमंकरोति त्वंतुसमर्थोऽपिकिमितिनकरोषीत्याह कविर्विद्वान् क
ल्पोदक्षः निपुणदृक्चतुरः चित्राः प्रियाःलोकरंजनाः कथाःयस्य तथाऽपिलोकस्यकर्मकुर्वतः सतः शेषे तद्दीक्षिताऽपितावत् सर्वपश्यन्न
पि पाठांतरेनद्दीक्षितत्कर्मनद्दीक्षि नोषिवानचरसीषीत्यर्थः १८ तस्यवागेवामृतंतेनयंत्रितोवशीकृतःसन्प्राह १९ अध्यात्मचक्षुषाअंतर्दृ
ष्ट्याभ वान् वेदेव आर्याणांज्ञानिनांसंमतोननुभवान् इदमितियदुक्तंतदेवाह नृणामीहोपरमयोः प्रवृत्तिनिवृत्त्योःपदानिस्थानानिफला

भोगिनांखलुदेहोऽयंपीवाभवतिनान्यथा नतेशयानस्यनिरुद्य मस्यब्रह्मन्नुहार्थोयतएवभोगः अभोगि
नोऽयंतवविप्रदेहःपीवायतस्तद्वदनःक्षमंचेत् १७ कविःकल्पोनिपुणदृक्चित्रप्रियकथःसमः लोकस्यकुर्व
तःकर्मशेषेतद्दीक्षिताऽपिवा १८ नारदउवाच सइत्थंदैत्यपतिनापरिपृष्टोमहामुनिः स्मयमानस्तमभ्या
हतद्वागमृतयंत्रितः १९ ब्राह्मणउवाच वेदेदमसुरश्रेष्ठभवान्नन्वार्यसंमतः ईहोपरमयोर्नृणांपदा
न्यध्यात्मचक्षुषा २० यस्यनारायणोदेवोभगवान्हृद्गतःसदा भक्त्याकेवलयाऽज्ञानंधुनोतिध्वांतमर्कवत् २१
अथापिब्रूमहेप्रश्नांस्तवराजन्यथाश्रुतम् संभावनीयोहिभवानात्मनःशुद्धिमिच्छताम् २२ तृष्णयाभववाहि
न्यायोग्यैःकामैरपूरया कर्माणिकार्यमाणोऽहंनानायोनिषुयोजितः २३ यदृच्छयालोकमिमंप्रापितःकर्मभि
र्भ्रमन् स्वर्गापवर्गयोर्द्वारंतिरश्चांपुनरस्यच २४ अत्रापिदंपतीनांचसुखायान्यापनुत्तये कर्माणिकुर्वतां
दृष्ट्वानिवृत्तोऽस्मिविपर्ययम् २५ नीत्यर्थः २० वेदेत्यत्रहेतुः यस्येति हृदिप्रविष्टःसन्नज्ञानंधुनोति नाशयति अर्कोयथा
बहिर्ध्वांतम् २१ यथाश्रुतमित्यौद्धत्यपरिहारायोक्तम् २२ लोकः कर्मसुप्रवर्तते त्वंतुनिवृत्तःसन् किंशेषेइतियदुक्तंतत्राह तृष्णयेति
चतुर्भिः भवप्रवाहकारिण्यायथोचितैरपिविषयैः पूरयितुमशक्ययातृष्णयाकर्मसुप्रवर्त्यमानोऽहंपूर्वंनानायोनिषुप्रवेशितः २३
तयैवतृष्णयाइमंलोकंमनुष्यदेहंयदृच्छयाप्रापितः कथंभूतंलोकं धर्मेणस्वर्गस्यद्वारंसाधनम् अधर्मेणतिरश्चांश्वानसूकरादि
योनेर्द्वारंमिश्राभ्यांताभ्यांपुण्यापुण्याभ्यांपुनरप्यस्यमनुष्यत्वस्यद्वारम् सर्वतोनिवृत्त्याअपवर्गस्यद्वारमित्यर्थः २४ अत्रापिम ३५
नुष्यत्वेपिअन्याापनुत्तयेदुःखनिवृत्त्यैविपर्ययंदृष्ट्वानिवृत्तोऽस्मि २५ ५ ५ ५ ५

ननुभवत्स्याकदाचित्सुखंस्यान्निवृत्त्यातुकिंस्यादितिचेत्तत्राह सुखमस्यजीवस्यस्वरूपमेव तर्हिकिंनप्रकाशतेतत्राह सर्वेति तनोतीति
तनुःसर्वक्रियानिवृत्तौस्वतएवप्रकाशतइत्यर्थः भोगांश्चमनःसंस्पर्शजान् मनोरथमात्रजान् अशाश्वतान् दृष्ट्वास्वप्स्यामिनिरुद्यमोऽस्मी
त्यर्थः तर्हिकदाचित्कथंक्लेशस्तत्राह संविशन् प्रारब्धभोगान्भुंजानइत्यर्थः २६ एवंचेत्कोऽपिसंसारंनप्राप्नुयात्तत्राह इत्येतदात्मनःसुखा
त्मकंरूपंस्वार्थंस्वस्मिन्नेवसंतंपुरुषार्थंविस्मृत्यअसत्यपिद्वैते २७ एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति जलमिति तदुद्भवैः तृणशैवालादिभिः जलकाम्य
याजलेच्छया स्वतः आत्मस्वरूपादन्यत्रपुरुषार्थंपश्यन् २८ एवंस्वस्यनिरुद्यमत्वेकारणमुक्त्वाविपर्ययंदृष्ट्वेतियदुक्तंतद्विवृणोति देहादिभि

सुखमस्यात्मनोरूपंसर्वेहोपरतिस्तनुः मनःसंस्पर्शजान्दृष्ट्वाभोगान्स्वप्स्यामिसंविशन् २६ इत्येतदात्मनःस्वा
र्थंसंतंविस्मृत्यवैपुमान् विचित्रामसतिद्वैतेघोरामाप्नोतिसंसृतिम् २७ जलंतदुद्भवैश्छन्नंहित्वाऽज्ञोजलकाम्य
या मृगतृष्णामुपाधावेद्यथाऽन्यत्रार्थदृक्स्वतः २८ देहादिभिर्दैवतंत्रैरात्मनःसुखमीहतः दुःखात्ययंचानीश
स्यक्रियामोघाःकृताःकृताः २९ आध्यात्मिकादिभिर्दुःखैरविमुक्तस्यकर्हिचित् मर्त्यस्यकृच्छ्रोपनतैरर्थैःकामैःक्रि
येतकिम् ३० पश्यामिधनिनांक्लेशंलुब्धानामजितात्मनाम् भयादलब्धनिद्राणांसर्वतोभिविशंकिनाम् ३१ रा
जतश्चोरतःशत्रोःस्वजनात्पशुपक्षितः अर्थिभ्यःकालतःस्वस्मान्नित्यंप्राणार्थवद्भयम् ३२ शोकमोहभयक्रोध
रागक्लैब्यश्रमादयः यन्मूलाःस्युर्नृणांजह्यात्स्पृहांप्राणार्थयोर्बुधः ३३ मधुकारमहासर्पौलोकेऽस्मिन्नोगुरूत्त
मौ वैराग्यंपरितोषंचप्राप्तायच्छिक्षयावयम् ३४ विरागःसर्वकामेभ्यःशिक्षितोमेमधुव्रतात् कृच्छ्राप्तंमधु
वद्वित्तंहत्वाऽप्यन्योहरेत्पतिम् ३५

रितिपंचभिः ईहतःइच्छतः अनीशस्यनिर्दैवस्य पुनःपुनःप्रारब्धाः क्रियामोघाविफलाएव
भवंति २९ क्रियाणांसफलत्वेऽपिफलस्यानुपयोगमाह आध्यात्मिकादिभिरिति मर्त्यस्यमरिष्यतः कृच्छ्रेणदुःखेनोपनतैः प्राप्तैः ३० कृ
च्छ्रंविनैवप्राप्तेऽप्यर्थेदुःखंतदवस्थमित्याह पश्यामीति ३१ भयंप्रपंचयति राजतइति स्वस्मान्मत्तएवकथंचित्त्यागभोगविस्मर
णादिनानाशःस्यादिति ३२ प्राणवतामर्थवतांचभयंनित्यंअतोनर्थहेतुत्वात्प्राणेजीवनेअर्थेचस्पृहानकार्येत्याह शोकेति ३३ नन्वेवमनर्थो
न्नुभवंतोऽपिनकेचिद्विरज्यंते नचयथालाभेनतुष्यंति त्वंतुकथंवैराग्यादिकंप्राप्तोऽसितत्राह मधुकारेति मधुमक्षिकाजगरौययोः शिक्ष
यावृत्तपर्यालोचनया ३४ मधुकराच्छिक्षितमाह विरागइति वित्तपतिं हत्वाऽन्योवित्तंहरेदित्येवम् ३५ ५ ५

अजगराच्छिक्षितमाह अनीहइति सत्ववान् धैर्यवान् ३६ पीनत्वेहेतुंवदन् यदृच्छया प्राप्तात्परितोषंप्रपंचयति क्वचिदल्पमितिषड्भिः ३७ ३८ चीरंजीर्णवस्त्रखंडम् वसेपरिदधे दिष्टभुक् प्रारब्धकर्मफलभोगी ३९प्रासादमध्येपर्यंकेतत्रापिकशिपौ तूलिकायाम् ४० चरेविचरामि क्वचिद्रूहवद्दिगंबरोविचरामि ४१ नचमानापमानकर्तृषुममवैषम्यमित्याह नाहमिति नाहंनिंदामि नचस्तौमि महात्मनिविष्णौ ४२ एवंभूतत्वेन स्थिताबुपायमाह विकल्पमितिद्वाभ्याम् चित्तोभेदग्राहकमनोवृत्तौ अर्थरूपोविभ्रमोयस्मिन्मनसितन्मनो वैकारिके अहं

अनीहःपरितुष्टात्मायदृच्छोपनतादहम् नोचेच्छयेबह्वहानिमहाहिरिवसत्ववान् ३६ क्वचिदल्पंक्वचिद्भूरिभुंजे ऽन्नंस्वाद्वस्वादुवा क्वचिद्भूरिगुणोपेतंगुणहीनमुतक्वचित् ३७ श्रद्धयोपाहृतंक्वापिकदाचिन्मानवर्जितम् भुंजे भुक्त्वाथकस्मिंश्चिद्दिवानक्तंयदृच्छया ३८ क्षौमंदुकूलमजिनंचीरंवल्कलमेववा वसेऽन्यदपिसंप्राप्तंदिष्टभुक्तुष्टधीरहम् ३९ क्वचिच्छयेधरोपस्थेतृणपर्णाश्मभस्मसु क्वचित्प्रासादपर्यंकेकशिपौवापरेच्छया ४० क्वचित्स्नातोऽनुलिप्तांगःसुवासाःस्रग्व्यलंकृतः रथेभाश्वैश्चरेक्वापिदिग्वासाग्रहवद्विभो ४१ नाहंनिंदेनचस्तौमिस्वभावविषमंजनम् एतेषांश्रेयआशासेउतैकात्म्यंमहात्मनि ४२ विकल्पंजुहुयाच्चित्तौतांमनस्यर्थविभ्रमे मनोवैकारिकेहुत्वातन्मायायांजुहोत्यनु ४३ आत्मानुभूतौतांमायांजुहुयात्सत्यदृङ्मुनिः ततोनिरीहोविरमेत्स्वानुभूत्यात्मनिस्थितः ४४ स्वात्मवृत्तंमयेत्थंतेसुगुप्तमपिवर्णितम् व्यपेतंलोकशास्त्राभ्यांभवान्हिभगवत्परः ४५ नारदउवाच धर्मंपारमहंस्यंवैमुनेःश्रुत्वासुरेश्वरः पूजयित्वाततःप्रीतआमंत्र्यप्रययौगृहम् ४६ इतिश्रीभागवते० सप्तमस्कंधेयुधिष्ठिरनारदसंवादेयतिधर्मेत्रयोदशोऽध्यायः १३ युधिष्ठिरउवाच गृहस्थएतांपदवींविधिनायेनचांजसा यातिदेवऋषेब्रूहिमादृशोगृहमूढधीः १

कारेतत् अहंकारमन्वनंतरंमहत्तत्त्वद्वारेणेत्यर्थः ४३ सत्यमेवपश्यतीतितथा ४४ मंददृष्ट्यालोकशास्त्राभ्यांव्यपेतंनतुतत्वदृष्ट्यायतोभवान्भगवत्परः ४५ ४६ इतिसप्तमेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशेगृहस्थस्यपरमोधर्मईर्यते देशकालादिभेदेनपुनःश्रेयोविशेषकृत् १ गृहस्थमुल्लंघ्यमोक्षंप्रति अंतरंगत्वेनप्रथमंवनस्थयतिधर्मेष्वभिहितेषुतर्हिगृहस्थस्यमोक्षोनस्यादितिशंकितचित्तः पृच्छति गृहस्थइति १

तस्यमोक्षधर्मानाह गृहेष्वित्यादियावदध्यायसमाप्ति साक्षाद्वासुदेवार्पणंयथाभवत्येवंकुर्वन्नुपासीत २ ३ स्वयमेवमुच्यमानेषुवियुज्य
मानेषुयथास्वप्नादुत्थितःपुमान्स्वप्नदृष्टेषुपुत्रादिषुसंगंविमुंचतितद्वत् ४ नन्वेवंभूतस्यदुर्जनैरभिभूयमानस्यकुतोगृहोचिताःक्रियाःस्यु
स्तत्राह यावदर्थमिति अंतस्त्वनासक्तःबहिस्त्वासक्तइवनृलोकेजनमध्येनरतांमनुष्यतां न्यसेत् पुरुषकारमाविष्कुर्यादित्यर्थः ५ आग्र
हंतुक्वापिनकुर्यादित्याह ज्ञातयइति ६ नन्वेवंसर्वानुमोदनेवित्तक्षयप्रसंगात् कुतोवाजीवनंकुतोवाकर्मकरणंतत्राह दिव्यंवृष्ट्यादिभिर्जातं
धान्यादिभौमंनिधानादि अंतरिक्षमकस्मादेवप्राप्तम् एवंस्वतएवअच्युतनिर्मितंदैवलब्धंयत् एतत्पूर्वोक्तंकर्मादि ७ दैवाद्भूरिलाभेजा

नारदउवाच गृहेष्ववस्थितोराजन्क्रियाःकुर्वन्यथोचिताः वासुदेवार्पणंसाक्षादुपासीतमहामुनीन् २
शृण्वन्भगवतोऽभीक्ष्णमवतारकथाऽमृतम् श्रद्दधानोयथाकालमुपशांतजनावृतः ३ सत्संगाच्छनकैःसंगमा
त्मजायात्मजादिषु विमुच्येन्मुच्यमानेषुस्वयंस्वप्नवदुत्थितः ४ यावदर्थमुपासीनोदेहेगेहेचपंडितः विरक्तोर
क्तवत्तत्रनृलोकेनरतांन्यसेत् ५ ज्ञातयःपितरौपुत्राभ्रातरःसुहृदोपरे यद्वदंतियदिच्छंतिचानुमोदेतनिर्ममः
६ दिव्यंभौमंचांतरिक्षंवित्तमच्युतनिर्मितम् तत्सर्वमुपभुंजानएतत्कुर्यात्स्वतोबुधः ७ यावद्भ्रियेतजठरंता
वत्स्वत्वंहिदेहिनाम् अधिकंयोऽभिमन्येतसस्तेनोदंडमर्हति ८ मृगोष्ट्रखरमर्काखुसरीसृप्खगमक्षिकाः
आत्मनःपुत्रवत्पश्येत्तैरेषामंतरंकियत् ९ त्रिवर्गंनातिकृच्छ्रेणभजेतगृहमेध्यपि यथादेशंयथाकालंयावद्दै
वोपपादितम् १० आश्वाघांतेऽवसायिभ्यःकामान्संविभजेद्यथा अप्येकामात्मनोदारांनृणांस्वत्वग्रहोयतः
११

तेऽपितत्राऽभिमानोनकार्यइत्याह यावदिति भ्रियेतपूर्येत ८ अतएवान्यंकिमपिस्वगृहंक्षेत्रंवाप्रविश्यभुंजानंननि
वारयेदित्याह मृगेति मर्कोमर्कटः सरीसृप्सर्पःमक्षिकाश्चतैःपुत्रैः एषांमृगादीनांकियदंतरम् ९ अतिकृच्छ्रेणापाद्यनभजेत्
किंतु यावद्दैवप्रापितंतावदेवभजेत् १० श्वानश्चअघाश्चपतिताः अंतेऽवसायिनश्चांडालादयः तानभिव्याप्ययथाऽर्हकामान्संवि
भजेत् स्वभोज्याद्विभज्यदद्यात् यद्यप्येकैवात्मनोदाराभार्यातस्यामतिथिशुश्रूषणेनियुक्तायांस्वस्यशुश्रूषाहीयते यस्यांचनृणां
स्वत्वग्रहः ममैवेयमित्याग्रहः तामेकामपिसंविभजेत् अतिथिशुश्रूषणेनियुंजीतेत्यर्थःनत्वन्यथामंतव्यंयथाऽर्हंविभजेदित्युक्तत्वात्
११

एवंचेत्तेनेश्वरोवशीकृतः स्यादित्याह जह्यादिति यदर्थेयन्निमित्तम् अन्यैरजितोऽपीश्वरस्तेनजितएव १२ ननुकथमेवंतस्यांस्वत्वाभि
मानोहातुंशक्यः तत्त्वविचारेणेत्याह कृमिविड्भस्मरूनिष्ठापर्यवसानमंतेयस्य तदीयादेहार्थारतिर्यस्यांसा स्वमहिम्नानभोऽपि छाद
यतीतितथा १३ किंच सिद्धैः दैवलब्धैः यज्ञावशिष्टार्थैः पंचयज्ञशेषैः अन्नादिभिः महतांनिवृत्तानांपरमहंसानाम् १४ एतद्विवृण्वन्ना
ह देवादीन्पंचयज्ञदेवताः आत्मानंच एवंपृथक्पुरुषमंतर्यामिणमेवयजेत १५ १६ नपुनरतिनिर्बंधोयज्ञार्थकार्यइत्याह नहीति
विप्रमुखेहुतैरन्नादिभिर्यथाइज्येत पूज्येतनतथा अग्निमुखतोहविषाइज्येत १७ ब्राह्मणेषुचदेवेषुपंचयज्ञदेवतासुचमर्त्यादिष्वन्ये

जह्याद्यदर्थेस्वप्राणान्हन्याद्वापितरंगुरुम् तस्यांस्वत्वंस्त्रियांजह्याद्यस्तेनह्यजितोजितः १२ कृमिविड्भस्म
निष्ठांतंक्वेदंतुच्छंकलेवरम् क्वतदीयरतिर्भार्याक्वायमात्मानभश्छदिः १३ सिद्धैर्यज्ञावशिष्टार्थैःकल्पयेद्वृत्ति
मात्मनः शेषेस्वत्वंत्यजन्प्राज्ञः पदवीमहतामियात् १४ देवान्ऋषीन्नृभूतानिपितॄनात्मानमन्वहम् स्ववृत्त्यागतवि
त्तेनयजेतपुरुषंपृथक् १५ यर्ह्यात्मनोऽधिकाराद्याःसर्वाःस्युर्यज्ञसंपदः वैतानिकेनविधिनाअग्निहोत्रादिनायजे
त् १६ नह्यग्निमुखतोऽयंवैभगवान्सर्वयज्ञभुक् इज्यतेहविषाराजन्यथाविप्रमुखेहुतैः १७ तस्माद्ब्राह्मणदे
वेषुमर्त्यादिषुयथार्हतः तैस्तैःकामैर्यजस्वैनंक्षेत्रज्ञंब्राह्मणाननु १८ कुर्यादापरपक्षीयंमासिप्रोष्ठपदेद्विजः श्रा
द्धंपित्रोर्यथावित्तंतद्बंधूनांचवित्तवान् १९ अयनेविषुवेकुर्याद्व्यतीपातेदिनक्षये चंद्रादित्योपरागेच द्वादशीश्र
वणेषुच २० तृतीयायांशुक्लपक्षेनवम्यामथकार्तिके चतसृष्वप्यष्टकासुहेमंतेशिशिरेतथा २१ माघेचसितस
प्तम्यांमघाराकासमागमे राकयाचानुमत्यावामासर्क्षाणियुतान्यपि २२
ष्वपिनरेषुपश्वादिषुचक्षेत्रज्ञमंतर्यामिणम्

ब्राह्मणाननुमर्त्यादियजनेब्राह्मणयजनानंतरमन्येषुयजस्व पाठांतरेब्राह्मणाआननंयस्यतम् १८ प्रोष्ठपदेभाद्रपदे १९ २० शुक्ले-
मासिवैशाखेशुक्लेपक्षे अक्षय्यतृतीयायामित्यर्थः हेमंतेशिशिरेचमार्गशीर्षादिमासचतुष्टयेऽपियास्तिस्रोअष्टकास्तासु २१ संपूर्ण
चंद्रापौर्णमासीराकान्यूनचंद्रासैवानुमतिः तथामासर्क्षाणितत्तन्मासनामप्रवृत्तिनिमित्तानिनक्षत्राणियुतानियदास्युः तदातदुक्तंत्रि
कांड्याम् पुष्ययुक्तापौर्णमासीपौषीमासेतुयत्रसा नाम्नासपौषोमाघाद्याश्चैवमेकादशापरइति २२ ५ ५ ५

अनुराधाश्रवणउत्तराभाद्रपदावा द्वादश्यांयदास्यात् आसुउत्तरासु त्रिषु एकादशीवायदास्यात् तदाचजन्मर्क्षश्रोणयोगयुक् जन्मनक्षत्र-
स्यश्रवणस्यवायोगेनयुक्तंदिनंयदातदा योगग्रहणंसंबंधबाहुल्यार्थम् २३ नकेवलंश्राद्धस्यैवैतेकालाः किंतुधर्ममात्रस्येत्याह तएतइतिद्वा
भ्याम् तदेवआयुषः अमोघंसाफल्यमित्यर्थः २४ २५ संस्कारकालइति जायायाःपुंसवनादि अपत्यस्यजातकर्मादि आत्मनोयज्ञदीक्षा
दि प्रेतस्यसंस्थादहनादि मृताहश्चसांवत्सरिकंयदा अन्यस्मिन्नपि अभ्युदयार्थेकर्मणिश्रेयः कुर्यादित्यनुषंगः २६ २७ यत्रयस्मिन्नेतच्चरा

द्वादश्यामनुराधास्याच्छ्रवणस्तिस्रउत्तराः तिसृष्वेकादशीवासुजन्मर्क्षश्रोणयोगयुक् २६ तएतेश्रेयसःकाला
नृणांश्रेयोविवर्धनाः कुर्यात्सर्वात्मनेतेषुश्रेयोऽमोघंतदायुषः २४ एषुस्नानंजपोहोमोव्रतंदेवद्विजार्चनम् पितृ-
भूतनृभूतेभ्योयद्दत्तंतद्ध्यनश्वरम् २५ संस्कारकालोजायायाअपत्यस्यात्मनस्तथा प्रेतसंस्थामृताहश्चकर्मण्य
भ्युदयेनृप २६ अथदेशान्प्रवक्ष्यामिधर्मादिश्रेयआवहान् सवैपुण्यतमोदेशःसत्पात्रंयत्रलभ्यते २७ बिंबंभ
गवतोयत्रसर्वमेतच्चराचरम् यत्रहब्राह्मणकुलंतपोविद्यादयान्वितम् २८ यत्रयत्रहरेरर्चासदेशःश्रेयसांपद
म् यत्रगंगादयोनद्यःपुराणेषुचविश्रुताः २९ सरांसिपुष्करादीनिक्षेत्राण्यर्हाश्रितान्युत कुरुक्षेत्रंगयशिरःप्रया
गःपुलहाश्रमः ३० नैमिषंफाल्गुनंसेतुःप्रभासोथकुशस्थली वाराणसीमधुपुरीपंपाबिंदुसरस्तथा ३१ नाराय-
णाश्रमोनंदासीतारामाश्रमादयः सर्वेकुलाचलाराजन्महेंद्रमलयादयः ३२ एतेपुण्यतमादेशाहरेरर्चाश्रिता-
श्चये एतान्देशान्निषेवेतश्रेयस्कामोह्यभीक्ष्णशः धर्मोह्यत्रेहितःपुंसांसहस्राधिफलोदयः ३३ हरिरेवैक
उर्वीशयन्मयंवैचराचरम् पात्रंत्वत्रनिरुक्तंवैकविभिःपात्रवित्तमैः ३४ देवर्ष्यर्हत्सुवैसत्सुतत्रब्रह्मात्मजादि
षु राजन्यदग्रपूजायामतःपात्रतयाच्युतः ३५

चरमस्तितस्यभगवतोबिंबंरूपंसत्पात्रंयत्रलभ्यतेसवैपुण्यतमोदेशः २८
२९ अर्हैरुत्तमैः आश्रितानि ३० ३१ सीतायारामस्यचाश्रमआदिर्येषाम् द्वयोःपृथक्ग्रहणंवियोगकालाभिप्रायेण ३२ अर्चाश्रिताश्च
स्थिरप्रतिमाश्रिताः पूर्वंतुशालग्रामशिलाद्यर्चनदेशउक्तइत्यपौनरुक्त्यम् अत्रएषुदेशेषुईहितःकृतःसहस्रगुणमधिकस्यफलस्यउद
योयस्मात्सतथा ३३ अथपात्रमाह हरिरेवपात्रंनिरुक्तंनिर्णीतं तदेवाह देवेषुचऋषिषुचअर्हत्सुचतपोयोगादिसिद्धेषुब्रह्मात्मजादिषुसन
कादिष्वपिसत्सुतत्रत्वदीयेराजसूयेयद्यस्मादच्युतएवपात्रतयासंमतः ३५

संमतत्वेहेतुमाह जीवराशिभिर्व्याप्तोब्रह्मांडकोशएवयोंऽघ्रिपः सर्वजीवानामात्मनश्चतर्पणम् ३६ एतदेवपुरुषनाम्नानिरुक्त्यादृढयति पु
राणीति नृतिर्यगादिरूपाणि पुराणिशरीराणितेषंतर्यामिरूपेण प्रत्यगंशेनचयतः शेतेअतःपुरुषइतिप्रसिद्धः ३७ तारतम्येनातिर्यगादिभ्यः
पुरुषे यस्मादाधिक्येनवर्तते तस्मात्पुरुषः पात्रम् तत्रापियावानात्माज्ञानांशः यथायथाईयते तपआदियोगेन यत्रयत्रप्रतीयते त
थातथाऽसोपात्रमित्यर्थः तथाचश्रुतिः पुरुषत्वेचाविस्तरामात्मेत्यादि ३८ तर्हिप्रतिमादौहरेः किमितिवापूजांकुर्वंतितत्राह दृष्ट्वेतिद्वा
भ्याम् मिथोऽवज्ञानमसन्मानस्तस्मिन्नात्माबुद्धिर्येषांतेषांभावंदृष्ट्वाक्रियायैपूजाद्यर्थम् ३९ हरिमुपासतेउपासिताऽपिअर्चापुरुषद्वेषि

जीवराशिभिराकीर्णआंडकोशांघ्रिपोमहान् तन्मूलत्वादच्युतेज्यासर्वजीवात्मतर्पणम् ३६ पुराण्यनेनसृष्टानि
नृतिर्यगृषिदेवताः शेतेरूपेणजीवेनपुरेषुपुरुषोह्यसौ ३७ तेष्वेषुभगवान्राजंस्तारतम्येनवर्तते तस्मात्पात्रंहि
पुरुषोयावानात्माययेयते ३८ दृष्ट्वातेषांमिथोनृणामवज्ञानात्मतांनृप त्रेतादिषुहरेरर्चाक्रियायैकविभिःकृता
३९ ततोऽर्चायांहरिंकेचित्संश्रद्धायविपर्यया उपासतउपास्तापिनार्थदापुरुषद्विषाम् ४० पुरुषेष्वपिराजेंद्रसु
पात्रंब्राह्मणंविदुः तपसाविद्ययातुष्ट्याधत्तेवेदंहरेस्तनुम् ४१ नन्वस्यब्राह्मणाराजन्कृष्णस्यजगदात्मनः पु
नंतःपादरजसात्रिलोकींदैवतंमहत् ४२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेसदाचारनिर्णयेचतुर्द-
शोऽध्यायः १४ नारदउवाच कर्मनिष्ठाद्विजाःकेचित्तपोनिष्ठानृपापरे स्वाध्यायेऽन्येप्रवचनेयकेचि-
ज्ज्ञानयोगयोः १ ज्ञाननिष्ठायदेयानिकव्यान्यानंत्यमिच्छता दैवेचतदभावेस्यादितरेभ्योयथाऽर्हतः २ द्वौदैवे
पितृकार्येत्रीनेकैकमुभयत्रवा भोजयेत्सुसमृद्धोऽपिश्राद्धेकुर्यान्नविस्तरम् ३

णामर्थदानभवति पुरुषेषुद्वेषंहि
त्वाऽर्चितासतीसापिमंदाधिकारिणांपुरुषार्थप्रदाभवत्येवेत्यर्थः ४० पुरुषेष्वेवजात्यातपआदिभिश्चपुनर्विशेषांतरमाह पुरुषेष्वपी
ति योधत्तेतंसुपात्रंविदुः ४१ एतदेवकैमुत्यन्यायेनदृढयतिनन्वस्येति ४२ इतिसप्तमेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४ ततः
पंचदशेसर्ववर्णाश्रमनिबंधनम् सारतःसंग्रहेणाथवर्ण्यतेमोक्षलक्षणम् सर्वेषामपिमोक्षधर्माणांसारसंग्रहार्थमध्यायप्रारंभः तत्रश्रा
द्धगतान्विशेषानाह कर्मनिष्ठाइति स्वाध्यायादिषुपरिनिष्ठिताइतिशेषः १ कव्यानिपितॄनुद्दिश्यदेयानि दैवेचहव्यान्यपितस्मैदेयानि य ३८
थाऽर्हतइतिसर्वत्रज्ञानादितारतम्येन २ ३ ४

ननुविस्तरः कुतः प्राप्तोयेननिषिध्यतेतत्राह स्वजनानामर्पणात् जामातोचेन्निमंत्र्यतेतद्भ्रात्रादयः कथंवर्ज्याइत्येवंप्राप्तादिस्तरादित्यर्थः ४ मुन्यन्नमारण्यंव्रीह्यादि हरिर्दैवतंहरयेनिवेदितंसत् ५ पुरुषात्मकमीश्वरस्वरूपम् ६ ७ दंडस्यन्यासः हिंसायास्त्यागोयः एतादृशोऽन्योनास्ति ८ अतएवोत्तमाधिकारिणोबाह्यानिकर्माणित्यजंतीत्याह एकइति अनीहानिष्कामाः ज्ञानदीपितेआत्मस्फूर्तिमति आत्मसंयमनेजुह्वति मनोनियम्यतदंतराय नयात्यजंतीत्यर्थः तदुक्तंसर्वज्ञसूक्तैः प्रत्यक्स्फूर्तिरसत्स्फूर्तिस्तनुनिष्ठाविघातकम् संलक्ष्यसंत्यजेत्कर्मत्यजन्विघ्न हतोन्यथेति ९ मामामेषः ध्रुवंहन्यादिति कुतः अकरुणः तत्कुतः असकृत् प्राणतर्पकः तत्किम् अतज्ज्ञः आत्मतत्वानभिज्ञः तथाचश्रु-

देशकालेचिताश्रद्धाद्रव्यपात्रार्हणानिच सम्यग्भवंतिनैतानि विस्तरात्स्वजनार्पणात् ४ देशेकालेचसंप्राप्तेमु न्यन्नंहरिदैवतम् श्रद्धयाविधिवत्पात्रेन्यस्तंकामधुगक्षयम् ५ देवर्षिपितृभूतेभ्यआत्मनेस्वजनायच अन्नं संविभजन्पश्येत्सर्वंतत्पुरुषात्मकम् ६ नदद्यादामिषंश्राद्धेनचाद्याद्धर्मतत्ववित् मुन्यन्नैःस्यात्पराप्रीतिर्यथा नपशुहिंसया ७ नैतादृशःपरोधर्मोनृणांसद्धर्ममिच्छताम् न्यासोदंडस्यभूतेषुमनोवाक्कायजस्ययः ८ एकेकर्म मयान्यज्ञान्ज्ञानिनोयज्ञवित्तमाः आत्मसंयमनेऽनीहाजुह्वतिज्ञानदीपिते ९ द्रव्ययज्ञैर्यक्ष्यमाणंदृष्ट्वाभूता निबिभ्यति एषमाकरुणोहन्यादतज्ज्ञोह्यसुतृप्ध्रुवम् १० तस्माद्दैवोपपन्नेनमु न्यन्नेनापिधर्मवित् संतुष्टोह रहःकुर्यान्नित्यनैमित्तिकीःक्रियाः ११ विधर्मःपरधर्मश्चआभासउपमाछलः अधर्मशाखाःपंचेमाधर्मज्ञोधर्मव त्त्यजेत् १२ धर्मबाधोविधर्मःस्यात्परधर्मोऽन्यचोदितः उपधर्मस्तुपाखंडोदंभोवाशब्दभिच्छलः १३ यस्त्विच्छ याकृतःपुंभिराभासोह्याश्रमात्पृथक् स्वभावविहितोधर्मःकस्यनेष्टःप्रशांतये १४

तिः नतंविदाथयइमाजजानान्यद्युष्मा कमंतरंबभूव नीहारेणप्रावृताजल्प्याचासुतृपउक्थशासश्चरंतीति १० प्रस्तुतमनुवर्तयति तस्मादिति ११ अधर्मवत्साक्षान्निषिद्धवत् १२ क्रममनादृत्यपंचापिव्याचष्टे धर्मबाधः धर्मबुद्ध्याऽपियस्मिन्क्रियमाणेस्वधर्मबाधः अन्यस्यचोदितोऽन्यस्यपरधर्मःउपमेतिव्याचष्टे उपधर्मस्त्विति शब्दस्यभिन् भेदः अन्यथाव्याख्यानंयस्मिन् यथादशावरान्भोजयेदित्युक्ते दशाभ्योऽवरानिति शब्दभृदितिपाठेधर्मशब्द मात्रंबिभर्तीतितथा यथागांदद्यादित्युक्तेमरिष्यंत्यागोर्दानम् १३ स्वधर्मानुष्ठानानंतरंधर्मभूयस्त्वादपिपरधर्मोनानुष्ठेयः अनुपयोगादि त्याह स्वभावविहितइति १४ ८५

किंच अधनोधर्मार्थंधनंनेहेत नापेक्षेत धनार्थंनव्याप्रियेतेतिवा दैवोपपन्नेनैवस्वधर्मसिद्धेरुक्तत्वात् यात्राऽर्थमपिनेहेतइति एतत्प्रपंचय-
ति अनीहेतिसार्द्धैःषड्भिः १५ १६ उपानहौपादयोर्यस्यसउपानत्पात्तस्य १७ गृहपालःश्वातद्वदाचरति १८ १९ क्षुधात्तृषाचजनः कामस्यांतंयाति
अन्नोदकातिरिक्तकामांतराभावात् क्रोधस्यवांतंयाति एतस्यक्रोधस्ययत्फलंहिंसातस्योदयान्निष्पत्तेः दिशोजित्वाऽपिभुवोभुक्त्वाऽपिलो
भस्यनैवांतंयातीत्यर्थः २० २१ इदानींकामादिजयोपायानाह असंकल्पादिचतुर्भिः जयेदिति यथाऽपेक्षमन्वेति अर्थं अनर्थदर्शनेनतत्वावम
र्शनात् अद्वैतानुसंधानेन २२ आन्वीक्षिक्याआत्मानात्मविवेकेन महतांसात्विकानांसेवयायोगस्यांतरायान् लोकवार्तादीन् २३ येभ्योभू

धर्मार्थमपिनेहेतयात्राऽर्थंवाधनोऽधनम् अनीहानीहमानस्यमहाहेरिववृत्तिदा १५ संतुष्टस्यनिरीहस्यस्वात्मारा
मस्ययत्सुखम् कुतस्तत्कामलोभेनधावतोऽर्थेहयादिशः १६ सदासंतुष्टमनसःसर्वाःसुखमयादिशः शर्कराकं
टकादिभ्योयथोपानत्पदःशिवम् १७ संतुष्टःकेनवाराजन्नवर्त्तेतापिवारिणा औपस्थ्यजैह्व्यकार्पण्याद्गृहपाला
यतेजनः १८ असंतुष्टस्यविप्रस्यतेजोविद्यातपोयशः स्रवंतींद्रियलौल्येनज्ञानंचैवावकीर्यते १९ कामस्यांतंच
क्षुत्तृड्भ्यांक्रोधस्यैतत्फलोदयात् जनोयातिनलोभस्यजित्वाभुक्त्वादिशोभुवः २० पंडिताबहवोराजन्बहुज्ञाः
संशयच्छिदः सदसस्पतयोऽप्येकेअसंतोषात्पतंत्यधः २१ असंकल्पाज्जयेत्कामंक्रोधंकामविवर्जनात् अर्थान
र्थेक्षयालोभंभयंतत्वावमर्शनात् २२ आन्वीक्षिक्याशोकमोहौदंभंमहदुपासया योगांतरायान्मौनेनहिंसांकाया
द्यनीहया २३ कृपयाभूतजंदुःखंदैवंजह्यात्समाधिना आत्मजंयोगवीर्येणनिद्रांसत्वनिषेवया २४ रजस्तमश्चस
त्वेनसत्वंचोपशमेनच एतत्सर्वंगुरौभक्त्यापुरुषोह्यंजसाजयेत् २५ यस्यसाक्षाद्भगवतिज्ञानदीपप्रदेगुरौ मर्त्या
सद्धीःश्रुतंतस्यसर्वंकुंजरशौचवत् २६ एषवैभगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः योगेश्वरैर्विमृग्यांघ्रिर्लोकोयंमन्यते
नरम् २७

तभ्योभयंजायेततेषुएववकृपयाहिताचरणेनदैवंदेवोपसर्गनिमित्तंवृथामनःपीडादि तदुक्तंयाज्ञवल्क्येन विमनाविफलारं-
भःसंसीदत्यनिमित्ततइति आत्मजंदेहजंयोगवीर्येणप्राणायामादिबलेनसत्वनिषेवयासात्विकाहारादिना २४ २५ ननुकथंगुरोर्भक्त्यास
र्वजयःस्यात्तस्यापिमनुष्यत्वेनतदवस्थत्वात्तत्राह यस्येतिमर्त्यासद्धीःमनुष्यइतिदुर्बुद्धिःतस्यशास्त्रश्रवणंकुंजरस्नानवद्व्यर्थम् २६ ननुगुरोर
पिपुत्रादयस्तंनरमेवमन्यंतेअतआह एषगुरुःसाक्षाद्भगवानेवभवेत् लोकस्यनरोसावितिबुद्धिर्भ्रांतिरित्यर्थः यद्वानहिनःपुत्रादेर्मनुष्यबु

एवंसर्वैरुपायैः कामादिवेगंजित्वानियतेंद्रियोभूत्वाध्यानपरोभवेत् अन्यथातंप्रतिसर्वशास्त्रवैफल्यंस्यादित्याह षड्वर्गेति सर्वाअपिनियम
चोदनाः इष्टापूर्तादिविषयाः षडिंद्रियवर्गस्ययः संयमः तस्मिन्नेवैकस्मिन्नंतोयासांतदेकपराइत्यर्थः नचतावतापिचरितार्थाइत्याह तदंताःसत्यो
ऽपियदियोगान् धारणाध्यानसमाधीन् नोआवहेयुः नसाधयेयुस्तर्हिकेवलंश्रमावहाएवेत्यर्थः २८ एतदेवदृष्टांतेनाह यथावार्तादयः कृष्या
दयः अर्थाः नतत्फलानिचयोगस्यार्थंमोक्षंनसाधयंति प्रत्युतअनर्थायसंसारायैव असतोबहिर्मुखस्यइष्टापूर्ताद्यपितथा २९ एवंयोगंयुंजतो
ऽपियस्यकुटुंबादिसंगेनचित्तंविक्षिप्येततस्यकृत्यमाह यश्चित्तस्यविजयेयत्तउद्युक्तःसभिक्षुःस्यात् संन्यसेत् तथाचस्मृतिः द्वंद्वाहतस्यगार्ह

षड्वर्गसंयमैकांताःसर्वानियमचोदनाः तदंतायदिनोयोगानावहेयुःश्रमावहाः २८ यथावार्तादयोह्यर्थायोगस्यार्थं
नबिभ्रति अनर्थायभवेयुस्तेपूर्तमिष्टंतथाऽसतः २९ यश्चित्तविजयेयत्तःस्यान्निःसंगोऽपरिग्रहः एकोविविक्तश
रणोभिक्षुर्भिक्षामिताशनः ३० देशेशुचौसमेराजन्संस्थाप्यासनमात्मनः स्थिरंसमंसुखंतस्मिन्नासीतर्ज्वंगओ
मिति ३१ प्राणापानौसन्निरुंध्यात्पूरकुंभकरेचकैः यावन्मनस्त्यजेत्कामान्स्वनासाग्रनिरीक्षणः ३२ यतोयतोनिः
सरतिमनःकामहतंभ्रमत् ततस्ततउपाहृत्यहृदिरुंध्याच्छनैर्बुधः ३३ एवमभ्यसतश्चित्तंकालेनाल्पीयसायतेः
अनिशंतस्यनिर्वाणंयात्यनिंधनवह्निवत् ३४ कामादिभिरनाविद्धंप्रशांताखिलवृत्तियत् चित्तंब्रह्मसुखस्पृष्टं
नैवोत्तिष्ठेतकर्हिचित् ३५ यःप्रव्रज्यगृहात्पूर्वंत्रिवर्गावपनात्पुनः यदिसेवेततान्भिक्षुःसवैवांताश्यपत्रपः ३६
यैःस्वदेहःस्मृतोनात्मामर्त्योविट्कृमिभस्मसात् तएनमात्मसात्कृत्वाश्लाघयंतिह्यसत्तमाः ३७

स्थ्यंध्यानभंगादि
कारणम् त्यक्त्वयित्वागृहीस्पष्टंसंन्यसेदविचारयन्निति भिक्षयाप्राप्तंमितमशनंयस्यसः ३० ऋजुसममंगंयस्यसः सुखंयथाभवत्येवमा
सीन ओमित्युच्चारयन्निति शेषः ३१ ३२ ३३ एवमनिशमभ्यसतस्तस्ययतेश्चित्तंनिर्वाणंशांतिंयाति ३४ नचपुनर्विक्षिप्येतेत्याह कामा
दिभिरक्षुभितंयच्चित्तंतन्नोत्तिष्ठेत् यतः प्रशांताअखिलावृत्तयोयस्य कुतःब्रह्मसुखेनस्पृष्टम् ३५ यस्तुप्रव्रज्यांकृत्वाऽपिभोगमभि
लिप्सुःस्यात् तंनिंदति यइति त्रयाणांधर्मादीनांवर्गः आसमंतादुप्यतेयस्मिन् तस्मात् गृहात् तान्धर्मादीन् वांताशी छर्दितभोजीनिर्ल
ज्जश्चसः ३६ नचेदमघटितंदृष्टत्वादित्याह यैः पूर्वंस्वदेहः अनात्मादिरूपः स्मृतः चिंतितः तएवपुनरेनमात्मेतिमत्वाश्लाघयंतिस्तावयंतिहि ३७

यतिमुपलक्षणीकृत्यान्यानपिस्वधर्मत्यागिनोनिंदति गृहस्थस्येतिद्वाभ्याम् ३८ ३९ नन्वात्मतत्त्वज्ञस्यभिक्षोरिंद्रियलौल्येऽपिकोदोषस्त
त्राह आत्मानंपरंब्रह्मचेज्ज्ञानीयात् ज्ञानेनधुतानिरस्ताआशयावासनायस्यतस्यज्ञानिनोलौल्यमेवनसंभवतीत्यर्थः तथाचश्रुतिःआ
त्मानंचेद्विजानीयादयमस्मीतिपूरुषः किमिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसंज्वरेदिति ४०अज्ञस्यतुलौल्येननरकपातापत्तेरप्रमत्तेनसदा
तत्त्वज्ञानेयतितव्यमितीममर्थमात्मानंरथिनंविद्धिशरीरंरथमेवचेत्यादिश्रुत्युक्तरथरूपकद्वारेणाह आहुरितिषड्भिः इंद्रियेशंमनोऽभी
षून् रश्मीनाहुः मात्राः शब्दादीन् वर्त्मानिगंतव्यदेशानाहुः सत्वंचित्तम् बृहद्देहव्यापिबंधुरंबंधनम् चित्तंविनात्वनिबद्धमिवशरीरंभव

गृहस्थस्यक्रियात्यागोव्रतत्यागोबटोरपि तपस्विनोग्रामसेवा भिक्षोरिंद्रियलौल्यता ३८ आश्रमापसदाह्ये
तेखल्वाश्रमविडंबकाः देवमायाविमूढांस्तानुपेक्षेतानुकंपया ३९ आत्मानंचेद्विजानीयात्परंज्ञानधुताशयः
किमिच्छन्कस्यवाहेतोर्देहंपुष्णातिलंपटः ४० आहुःशरीरंरथमिंद्रियाणिहयानभीषून्मनइंद्रियेशम् वर्त्मानि
मात्राधिषणांचसूतंसत्वंबृहद्बंधुरमीशसृष्टम् ४१ अक्षंदशप्राणमधर्मधर्मौचक्रेऽभिमानंरथिनंचजीव
म् धनुर्हितस्यप्रणवंपठंतिशरंतुजीवंपरमेवलक्ष्यम् ४२ रागोद्वेषश्चलोभश्चशोकमोहौभयंमदः मानोऽव
मानोसूयाचमायाहिंसाचमत्सरः ४३ रजःप्रमादःक्षुन्निद्राशत्रवस्त्वेवमादयः रजस्तमःप्रकृतयःसत्वप्रकृ
तयःक्वचित् ४४ यावन्नृकायरथमात्मवशोपकल्पंधत्तेगरिष्ठचरणार्चनयानिशातम् ज्ञानासिमच्युतब
लोदधदस्तशत्रुःस्वाराज्यतुष्टउपशांतइदंविजह्यात् ४५

तिईशसृष्टमिति बंधनकर्तात्वीशएवेत्यर्थः ४१ प्राणादयःपंच नागःकूर्मश्चकृकलोदेवदत्तोधनंजयइत्येवंदशविधंप्राणमक्षम्
अभिमानंसाहंकारंजीवम् रथिनम् शुद्धंजीवंशरम् परंब्रह्मलक्ष्यम् यथाधनुषाशरोलक्ष्येनिपात्यते तथाप्रणवेनजीवोब्रह्मणिनि
पात्यतइत्यर्थः ४२ रागादयोजेतव्याः शत्रवः ४३ तत्ररजोऽभिनिवेशः क्वचित् आरूढसमाधेःसत्वप्रकृतयोऽपिपरोपकारादिप्रवृत्तयः
शत्रवः ४४ नृकायरूपंरथम् आत्मवशःउपकल्पइंद्रियादिपरिकरोयस्मिन् तथाभूतंयावद्धत्ते तावदेवगरिष्ठानांगुरूणांचरणसेव
यानिशितंज्ञानखड्गंबिभ्रत् अच्युताश्रयः सन्निरस्तशत्रुरुपशांतःस्वानंदेनतुष्टोभूत्वाइदंरथादिकमुपेक्षेतइत्यर्थः ४५

अच्युताश्रयाभावेबाधकमाह नोचेदिति असंतोबहिर्मुखायेइंद्रियवाजिनः सूतश्चतेउत्पथंप्रवृत्तिमार्गनीत्वाविषयाख्येषुदस्युषुनिक्षि
पंति हयैःसूतेनचसहवर्तमानम् तमोंऽधेतमसाव्यासे उरुमृत्युभयंयस्मिन् ४६ ननुवेदविहितेष्टापूर्तादिकारिणः पुंसःकथमेवमनर्थप्रा-
प्तिःस्यात् इत्याशंक्यवेदोक्तकर्मणांद्वैविध्यंदर्शयन्फलभेदमाह प्रवृत्तंचेतिदशभिः ४७ हिंस्रंश्येनादिकर्म अशांतिदमत्यासक्तियुक्त
म् आदिशब्दार्थविवरणम् दर्शश्चेति पशुःपशुयागः क्रतुः सोमयागः ४८ हुतंवैश्वदेवं प्रहुतंबलिहरणम् एतत्सर्वमिष्टमुच्यते एतदे
वयदिकाम्यम् अशांतिदंचतर्हिप्रवृत्ताख्यमपीत्यर्थः आजीव्यंप्रपादि ४९ प्रवृत्तेनकर्मणाआरोहावरोहाभ्यामावृत्तिप्रकारमाह द्रव्य
स्यचरुपुरोडाशादेः सूक्ष्मोविपाकः परिणामोदेहांतरारंभकः येनसंपरिषक्तोगच्छति यएवश्रुतोअपशब्देनोक्तः इतितुपंचम्यामाहुता

नोचेत्प्रमत्तमसदिंद्रियवाजिसूतानीत्वोत्पथंविषयदस्युषुहिक्षिपंति तेदस्यवःसहयसूतममुंतमोंऽधेसंसारकू
पउरुमृत्युभयेक्षिपंति ४६ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचद्विविधंकर्मवैदिकम् आवर्तेतप्रवृत्तेननिवृत्तेनाश्नुतेमृतम् ४७
हिंस्रंद्रव्यमयंकाम्यमग्निहोत्राद्यशांतिदम् दर्शश्चपूर्णमासश्चचातुर्मास्यंपशुःक्रतुः ४८ एतदिष्टंप्रवृत्ता-
ख्यंहुतंप्रहुतमेवच पूर्तंसुरालयारामकूपाजीव्यादिलक्षणम् ४९ द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्चधूमोरात्रिरपक्षयः अ
यनंदक्षिणंसोमोदर्शओषधिवीरुधः ५० अन्नंरेतइतिक्ष्मेशपितृयानंपुनर्भवः एकैकश्येनानुपूर्वंभूत्वाभूत्वे
हजायते ५१

वापः पुरुषवचसोभवंतीति पाठांतरेद्रव्यशब्देनतेजोमात्राशब्दोक्तानींद्रियाणि सूक्ष्मविपाकशब्देनहृदया
ग्रप्रद्योतः तथाचश्रुतिः सइमास्तेजोमात्राः समभ्याददानोहृदयमेवान्वक्रामतीति तथातस्यहैतस्यहृदयाग्रंप्रद्योततेतेनैव आत्मानि-
ष्क्रामतीति धूमादिशब्दैस्तत्तदभिमानिन्योदेवताः तत्रापक्षयः कृष्णपक्षः सोमः सोमलोकः तत्रभुक्तभोगस्यावरोहणप्रकारमाह द
र्शइत्यादि विपरीतलक्षणयाविशिष्टभोगक्षयशोकाग्निनादेहलयेनादर्शनमुच्यते एतदुक्तंभवति भूतसूक्ष्मयुक्तोधूमाद्यातिवाह
कदेवताभिः सोमलोकंप्रापितः तद्भोगावसानेविलीनदेहोवृष्टिद्वारेणौषधिवीरुधादिसाम्यापत्तिक्रमेणजायते एवंपुनर्भवहेतुः पि
तृयानंप्रवृत्तकर्ममार्गइति ५० क्ष्मेशहेभूपते पुनर्भवमेवाह एकैकश्येनप्रत्येकंक्रमेणभूत्वातत्तत्सान्निध्यंप्राप्येह भूमौजाय
ते ५१ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

तत्राधिकारिणमाह निषेकादिति अन्यस्त्विष्टादिकार्यप्येवंजन्मनलभतइत्यर्थः निवृत्तकर्मनिष्ठस्योपासनादिविशेषमुपदिशन्नचिरादि मार्गेणब्रह्मलोकप्राप्तिमाह इंद्रियेष्वित्यादिना यद्वा द्रव्ययज्ञेषुहिंसायादुर्निवारत्वादितिमुख्यंनिवृत्तंकर्मैवदर्शयन्नाह ज्ञानेनदीप्यंत इति तथातेषु इंद्रियव्यापाराणामिष्टापूर्तादीनामिंद्रियतावन्मात्रतांभावयंतीत्यर्थः एवमुत्तरत्रापि ५२ उर्मौदर्शनादिसंकल्परूपेमनसि वैकारि कंविकारयुक्तंमनोवाचि विध्यादिलक्षणयावाचाहिमनः कर्तृत्वादिविकारंभजति वर्णानांसमाम्नायेसमुदायेतद्विशेषत्वाद्वाचः स्वरेअका रादिस्वरत्रयात्मके ५३ ओंकारंबिंदौतंचनादे प्राणेसूत्रात्मनिमहतिब्रह्मणिअग्निरितितत्तदभिमानिन्योदेवताः प्राप्नोतिपूर्ववत् दि वाहः प्राह्णस्तस्यैवांतः राकाशुक्लपक्षस्यांतः यद्वा प्राह्णोराका इतिचपुराणमतम् उत्तरंत्वयनम् स्वराड्ब्रह्मा एवंब्रह्मलोकंगतस्यभोगा॰ अ० १५

निषेकादिश्मशानांतैःसंस्कारैःसंस्कृतोद्विजः इंद्रियेषुक्रियायज्ञान्ज्ञानदीपेषुजुह्वति ५२ इंद्रियाणिमन स्यूर्मौवाचिवैकारिकंमनः वाचंवर्णसमाम्नायेतमोंकारेस्वरेन्यसेत् ५३ ओंकारंबिंदौनादेतंतंतुप्राणेमहत्य मुम् अग्निःसूर्योदिवाप्राण्हःशुक्लाराकोत्तरंस्वराट् ५४ विश्वश्चतैजसःप्राज्ञस्तुर्यआत्मासमन्वयात् ५४ देव यानमिदंप्राहुर्भूत्वाभूत्वाऽनुपूर्वशः आत्मयाज्युपशांतात्माह्यात्मस्थोननिवर्तते ५५ यएतेपितृदेवानामय नेवेदनिर्मिते शास्त्रेणचक्षुषावेदजनस्थोऽपिनमुह्यति ५६ आदावंतेजनानांसद्बहिरंतःपरावरम् ज्ञानंज्ञे यंवचोवाच्यंतमोज्योतिस्त्वयंस्वयम् ५७

वसानेमोक्षप्रकारमाह विश्वइति विश्वः स्थूलोपाधिः सःस्थूलंसूक्ष्मेविलाप्यसूक्ष्मोपाधिस्तैजसोभवति सूक्ष्मंकारणेविलाप्यका रणोपाधिः प्राज्ञोभवति कारणंचसर्वसाक्षित्वेनान्वयात् साक्षिस्वरूपेविलाप्यतुर्योभवति तेषांचव्यभिचारिणांसाक्ष्याणांलयेशुद्ध आत्माभवतिमुच्यतइत्यर्थः ५४ यथेतरोभूत्वानिवर्ततेनतथाननिवर्ततइत्यर्थः ५५ वेदेननिर्मितेनतेधूममभिसंभवतीत्यादिनाचनिश्च- येनविविच्यज्ञापितेत्यर्थः जनस्थोऽपिदेहस्थोऽपिनमुह्यति ५६ तत्रहेतुमाह आदाविति जनानांदेहानामादौकारणत्वेन अंतेवा ऽवधित्वेन यत्सत्तथाबहिर्भोग्यमंतर्भोक्तृपरमवरंचउच्चनीचम् तमोऽप्रकाशःज्योतिःप्रकाशः तत्तुसर्वमयंज्ञानीस्वयमेवनतस्माद्व्य- ४१ तिरिक्तंवस्तुकिंचिदस्ति येनमुह्येदित्यर्थः ५७ ५ ५ ५ ५ ५ ५

ननुतर्हिकथंपृथगर्थस्तस्यापिप्रतीयतेतत्राह आबाधितः तर्कविरोधेनसर्वतोबाधितोऽपिआभासः प्रतिबिंबादिः वस्तुतयास्मृतः
तद्वदैंद्रियकंसर्वमर्थत्वेनविकल्पितम् नतुपरमार्थतः दुर्घटत्वात् ५८ तदेवाह क्षित्यादीनांपंचभूतानांछायाऐक्यबुध्यालंबनरूपंदेहादि
संघातारंभपरिणामानांमध्येकतमापिनभवति नतावत्तेषांसंघातः वृक्षाणामिववनम् एकदेशाकर्षणेसर्वाकर्षणानुपपत्तेः नह्येकस्मिन्वृक्षे
आकृष्टेसर्ववनमाकृष्यते नचविकारः आरब्धोअवयवी अपिशब्दान्नपरिणामोपि कुतः सकिंस्वावयवेभ्यः परिणतेभ्योवापृथक् तदन्वि
तोवा नतावदत्यंतंपृथक् तथाअप्रतीतेः नचान्वितः सकिंप्रत्यवयवंसर्वोऽपिअन्वेति अंशेनवा आद्येअंगुलिमात्रेपिदेहबुद्धिःस्यात् द्विती
येतस्याप्यंशांगीकारेसत्यनवस्थास्यात् अतोमृषैवेत्यर्थः ५९ एवंदेहादेर्मिथ्यात्वमाह धारयंतीति धातवोमहाभूतानितन्मात्रैःसूक्ष्मैरव
यवैर्विनानस्युःअवयवित्वात्तेषामपि तर्ह्यवयवः सत्यइतिचेत्तत्राह उक्तप्रकारेणावयविन्यसति अवयवोऽप्यंततोऽसन्नेवस्यात् अवय

अबाधितोऽपिह्याभासोयथावस्तुतयास्मृतः दुर्घटत्वादैंद्रियकंतद्वदर्थविकल्पितम् ५८ क्षित्यादीनामिहार्था
नांछायानकतमापिहि नसंघातोविकारोऽपिनपृथङ्नान्वितोमृषा ५९ धातवोऽवयवित्वाच्चतन्मात्रावयवैर्विना
नस्युर्ह्यसत्यवयविन्यसन्नवयवोऽततः ६० यत्सादृश्यभ्रमस्तावद्विकल्पेसतिवस्तुनः जाग्रत्स्वापौयथास्वप्नेतथा
विधिनिषेधता ६१ भावाद्वैतंक्रियाद्वैतंद्रव्याद्वैतंयथात्मनः वर्तयन्स्वानुभूत्येहत्रीन्स्वप्नान्धुनुतेमुनिः ६२

विप्रतीत्यन्यथानुपपत्तिंविनातत्सद्भावेप्रमाणाभावादित्यर्थः तदुक्तंपंचमस्कंधे एवंनिरुक्तंक्षितिशब्दवृत्तमित्यादि ६० ननुअवयविनोऽ
भावेआगमापायिषुबाल्यादिषुसोयंदेवदत्तइतिप्रत्यभिज्ञानंनस्यात् तदुक्तंभट्टैः आविर्भावतिरोभावधर्मकेष्वनपायियत् तद्धर्मीतितत्रा
ह स्यादिति वस्तुनः परमात्मनोविकल्पेभेदेअसति यद्वावस्तुनोऽविकल्पेसतिपूर्वपूर्वारोपसादृश्यात् सएवेतिभ्रमःस्यात् सचतावदेवया
वदविद्यानिवृत्तिः ननुसर्वमिथ्यात्वेशास्त्रस्यविधिनिषेधकताकथंतत्राह स्वप्नमध्येजाग्रत्स्वापव्यवस्थायथेति ६१ इदानीमुक्तमेवाद्वैतंभा
वनात्रयोपदेशेनदृढीकरोति भावाद्वैतमितिचतुर्भिः वर्तयन्नालोचयन् स्वानुभूत्याआत्मतत्वानुभवेनत्रीन् जाग्रदादीन् त्रयआवसथा
स्त्रयःस्वप्नाइतिश्रुतेः यद्वावस्तुभेदबुद्धिरेकःस्वप्नः ततस्तत्तदधिकारभेदेनकर्मभेदबुद्धिर्द्वितीयः ततोमत्कर्मसाधितमेतत्फलंममैवभोग्यमि
तितृतीयः तान्धुनुतेनिवर्तयति ६२

कार्यकारणयोर्वस्त्वैक्यस्यमर्शनमालोचनम् तंतुरेवपटइति ६३ मनोवाक्तनुभिः कृतानांकर्मणांसमर्पणंतैःसमर्पणमितिवा उद्देश्यफल अ०
भेदोहिक्रियाभेदेहेतुः ईश्वरार्पणेचतदभावात् क्रियाणामद्वैतम् ६४ आत्मनःस्वस्यजायादीनांचस्वार्थश्चकामश्चतयोः देहादीनांपंचभूता- १५
त्मकत्वेनभोक्तुश्चपरमात्मत्वेनाभेदालोचनेनार्थकामयोर्यदैक्यदर्शनमित्यर्थः ६५ उक्तानाश्रमधर्मान्संक्षिप्याह यदिति यत्द्रव्यम् येनो-
पायेनयतःसकाशात् ६६ प्रस्तुतमुपसंहरति एतैरिति अस्यश्रीकृष्णास्यगतिम् तद्भक्तिभाक्तस्यभक्तः ६७ एतत्सर्वसाधारणमुक्तम् भ

कार्यकारणवस्त्वैक्यमर्शनंपटतंतुवत् अवस्तुत्वाद्विकल्पस्यभावाद्वैतंतदुच्यते ६३ यद्ब्रह्मणिपरेसाक्षात्सर्व
कर्मसमर्पणम् मनोवाक्तनुभिःपार्थक्रियाद्वैतंतदुच्यते ६४ आत्मजायासुतादीनामन्येषांसर्वदेहिनाम् य
त्स्वार्थकामयोरैक्यंद्रव्याद्वैतंतदुच्यते ६५ यद्यस्यवाऽनिषिद्धंस्याद्येनयत्रयतोनृप सतेनेहेतकर्माणिनरोनान्यै
रनापदि ६६ एतैरन्यैश्चवेदोक्तैर्वर्तमानःस्वकर्मभिः गृहेऽप्यस्यगतियायाद्राजंस्तद्भक्तिभाङ्नरः ६७ यथाहियूयंनृ
पदेवदुस्त्यजादापद्गणादुत्तरतात्मनःप्रभोः यत्पादपंकेरुहसेवयाभवानहारषीन्निर्जितादिग्गजःक्रतून् ६८
अहंपुराभवंकश्चिद्गंधर्वउपबर्हणः नाम्नाऽतीतेमहाकल्पेगंधर्वाणांसुसंमतः ६९ रूपपेशलमाधुर्यसौगंध्यप्रि
यदर्शनः स्त्रीणांप्रियतमोनित्यंमत्तस्तुपुरलंपटः ७० एकदादेवसत्रेतुगंधर्वाप्सरसांगणाः उपहूताविश्वसृग
भिःहरिगाथोपगायने ७१

क्तस्यतुभक्तिरेवसर्वपुरुषार्थहेतुरितिपांडवानेवलक्षीकृत्याह यथाहीति हेनृपदेवनृपैर्देवैश्चस
हार्यैर्दुस्त्यजादितिवा आत्मनःश्रीकृष्णादेवप्रभोर्हेतोः अडभावआर्षः उत्कर्षेणातरतेत्यर्थः यथायथावत् तमेवभजतेतिशेषः यद्वा
यथाआपद्गणादुत्तीर्णस्त्वम् यथाचक्रतूनहार्षीत् तथाश्रीकृष्णादेवनारकात् संसारादप्युत्तरेत्यर्थः ६८ श्रीकृष्णसेवामहतामवज्ञया
भ्रश्यति तत्कृपयाचसिध्यतीतिदर्शयन्पूर्ववृत्तांतमाह अहमितिसार्द्धैःपंचभिः नाम्नाउपबर्हणः ६९ पेशलंसौकुमार्यम् रूपादिभिः ४२
प्रियंदर्शनंयस्य ७० ७१ ९ ९ ९ ९ ९ ९ ९

तदाक्षानंविद्वानउन्मत्तःसन्गायन्नेवगतः ७२ ७३ ७४ त्वंतुकृतार्थएवेतिहर्षेणपुनःपूर्वश्लोकानेवपठति यूयमिति शेषंस्पष्टम् ७५
७६ ७७ ७८ ७९ ८० सप्तमस्कंधगूढार्थपदभावार्थदीपिका संसेव्यतांसदासद्भिर्यतिश्रीधरनिर्मिता १ इतिश्रीभागवते

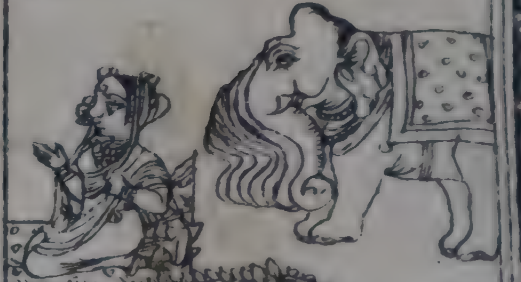
अहंचगायंस्तद्विद्वान्स्त्रीभिःपरिवृतोगतः ज्ञात्वाविश्वसृजस्तन्मेहेलनंशेपुरोजसा याहित्वंशूद्रतामाशुन
ष्टश्रीःकृतहेलनः ७२ तावद्दास्यामहंजज्ञेतत्रापिब्रह्मवादिनाम् शुश्रूषयानुषंगेणप्राप्तोऽहंब्रह्मपुत्रताम् ७३
धर्मस्तेगृहमेधीयोवर्णितःपापनाशनः गृहस्थोयेनपदवीमंजसान्यासिनामियात् ७४ यूयंनृलोकेबतभूरिभा
गालोकंपुनानामुनयोभियंति येषांगृहानावसतीतिसाक्षाद्गूढंपरंब्रह्ममनुष्यलिंगम् ७५ सवाअयंब्रह्मम
हद्विमृग्यंकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः प्रियःसुहृद्वःखलुमातुलेयआत्मार्हणीयोविधिकृद्गुरुश्च ७६ नयस्
स्यसाक्षाद्भवपद्मजादिभीरूपंधियावस्तुतयोपवर्णितम् मौनेनभक्त्योपशमेनपूजितःप्रसीदतामेषससात्वता
पतिः ७७ श्रीशुकउवाच इतिदेवर्षिणाप्रोक्तंनिशम्यभरतर्षभः पूजयामाससुप्रीतःकृष्णंचप्रेमवि
ह्वलः ७८ कृष्णपार्थावुपामंत्र्यपूजितःप्रययौमुनिः श्रुत्वाकृष्णंपरंब्रह्मपार्थःपरमविस्मितः ७९ इतिदाक्षा
यणीनांतेपृथग्वंशाःप्रकीर्तिताः देवासुरमनुष्याद्यालोकायत्रचराचराः ८० इतिश्रीभागवतेमहापुराणे
सप्तमस्कंधेप्रह्लादचरितेयुधिष्ठिरनारदसंवादेसदाचारनिर्णयोनामपंचदशोऽध्यायः १५

महापुराणेसप्तमस्कंधेश्रीधरस्वामिविरचितायांभागवतभावार्थदीपिकायांपंचदशोऽध्यायः १५ श्रीनृसिंहायनमोस्तु ॥

इतिश्रीमद्भागवतसप्तमस्कंधःसमाप्तः

अथश्रीमद्भागवतअष्टमस्कंधःप्रारभ्यते·

श्रीगणेशायनमः नमःश्रीपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदाय भक्तजनमानसनिवासायश्रीरामचंद्राय अथाष्टमेचतुर्विंशत्य
ध्यायैर्मनुवर्णनम् तत्कृतैर्ऋषिदेवेंद्रैर्मूर्तिभिश्चहरेःसह १ प्रतिमन्वंतरंचैवमन्वाद्याःषट्पृथक्पृथक् प्रवर्तयंतिसद्धर्मान्पालयंत्याचरंति
च २ अतोमन्वंतरस्योक्तंसद्धर्मइतिलक्षणम् येनवैक्रियमाणेननरोननिरयंव्रजेत् ३ तत्रतुप्रथमेस्वायंभुवःस्वारोचिषस्तथा उत्तमस्ता
मसश्चेतिचतुर्मनुनिरूपणम् ४ स्वायंभुवेंऽतरेऽनंतदुरंतगुणवर्णनात् मुदितःपरिपप्रच्छसर्वमन्वंतरस्थितिम् ५ स्वायंभुवस्येतित्रिभिः य
त्रविश्वसृजांमरीच्यादीनांमनुकन्यासुपुत्रपौत्रादिसर्गः १ महीयसोहरेः अत्रक्वचिद्बहुपाठांतरमस्तितदुपेक्षितमस्माभिः २ यस्मिन्नतीतेय

ओंनमोभगवतेवासुदेवाय राजोवाच स्वायंभुवस्येहगुरोवंशोयंविस्तराच्छ्रुतः यत्रविश्वसृजांस
र्गोमनूनन्यान्वदस्वनः १ यत्रयत्रहरेर्जन्मकर्माणिचमहीयसः गृणंतिकवयोब्रह्मंस्तानिनोवदशृण्वताम् २ य
द्यस्मिन्नंतरेब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः कृतवान्कुरुतेकर्ताह्यतीतेऽनागतेऽद्यवा ३ ऋषिरुवाच मनवो
ऽस्मिन्व्यतीताःषट्कल्पेस्वायंभुवादयः आद्यस्तेकथितोयत्रदेवादीनांचसंभवः ४ आकूत्यांदेवहूत्यांचदुहित्रो
स्तस्यवैमनोः धर्मज्ञानोपदेशार्थंभगवान्पुत्रतांगतः ५ कृतंपुराभगवतःकपिलस्यानुवर्णितम् आख्यास्येभ
गवान्यज्ञोयच्चकारकुरूद्वह ६ विरक्तःकामभोगेषुशतरूपापतिःप्रभुः विसृज्यराज्यंतपसेसभार्योवनमाविश
त् ७ सुनंदायांवर्षशतंपदैकेनभुवंस्पृशन् तप्यमानस्तपोघोरमिदमन्वाहभारत ८ मनुरुवाच ये
नचेतयतेविश्वंविश्वंचेतयतेनयम् योजागर्तिशयानेऽस्मिन्नायंतंवेदवेदसः ९

कृतवान् यस्मिन्ननागतेयत्कर्ताकरिष्यति अद्यवावर्तमानेयत्कुरुतेतद्वदेत्यन्वयः ३ अस्मिन्कल्पेषट्मनवोव्यतीताः ४ तस्यम
नोः दुहित्रोः कपिलयज्ञमूर्तिभ्यांपुत्रतांगतःप्राप्तः ५ ६ ७ घोरंदुस्तरंतपस्तप्यमानःसमाधावनुभूतमिदंवक्ष्यमाणंनिद्रितो-
च्छ्वसितवद्विस्मितइवउपदिशन्निवअनुवदन्निवचाष्टभिःश्लोकैरन्वाह ८ येनचिदात्मनाविश्वंचेतयतेचेतन[illegible]ति विश्वंतुयंनचेत
यतेनचेतनीकरोति स्वतएवचिद्रूपत्वात् तत्रहेतुः अस्मिन्शयानेस्वपतियोजागर्तिसाक्षितया [illegible] भद्रे [illegible] स्तंवेदसतु- १
इमंवेद ९ ९८ ९८ ९८ ९८ ९८

।मवश्वरस्यापिस्वरूपभूततात्तद्वयज्ञाननश्यत्तत्राह यस्यतुपश्यतः चक्षुर्ज्ञाननरिष्यतिननश्यति तत्तदाकारणात्सन्मायावृत्तेरवनाशानस्य

आत्मावास्यमिदंविश्वंयत्किंचिज्जगत्यांजगत् तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःकस्यस्विद्धनम् १० यंनपश्यतिपश्यं
तंचक्षुर्यस्यनरिष्यति तंभूतनिलयंदेवंसुपर्णमुपधावत ११ नयस्याद्यंतौमध्यंचस्वःपरोनांतरंबहिः विश्वस्यामू
नियद्यस्माद्विश्वंचतदृतंमहत् १२ सविश्वकायःपुरुहूतईशःसत्यःस्वयंज्योतिरजःपुराणः धत्तेऽस्यजन्माद्यजया
त्मशक्त्यातांविद्ययोदस्यनिरीहआस्ते १३ अथाग्रेऋषयःकर्माणीहंतेकर्महेतवे ईहमानोहिपुरुषःप्रायोऽनीहां
प्रपद्यते १४ ईहतेभगवानीशोनहितत्रविषज्जते आत्मलाभेनपूर्णार्थोनावसीदंतियेऽनुतम् १५

तः सिद्धज्ञानस्य नहिसंवित्प्रकाशःप्रकाश्यनाशेनश्यतीतिभावः भूतानिनिलयोयस्यतंसर्वांतर्यामिणंतथाऽपिसुपर्णंशोभनपतनमसंगमुपधावतभजध्वम् ११ तस्यस्वरूपस्यनित्यत्वमेवोपपादयन्नाह नयस्येति अमूनिआद्यंतादीनिविश्वस्ययस्माद्भवंति विश्वंचयत् यद्रूपमतएवाव्यभिचारित्वात् तदृतंसत्यंमहत्परिपूर्णंब्रह्म १२ ननुविश्वंचेत्तद्रूपंतर्हितस्यकुतोजन्माद्यभावःस्वप्रकाशत्वंवा कथंवाजगज्जन्मादिकर्तृत्वेनविकारिणःसत्यत्वंपूर्णत्वंचतत्राह सईशः अजःसत्यश्चस्वप्रकाशश्चपुराणश्चनिर्विकारः विश्वंकायोयस्यपुरूणिहूतानिनामानियस्यतथाविधोऽपियतः अस्यविश्वस्यजन्मादिस्वशक्त्यामाययाधत्तेतांचनित्यसिद्धयाविद्ययाउदस्यहित्वानिष्क्रियएवास्ते १३ यस्मादेवमीश्वरःकर्मकृत्वासंत्यज्यनैष्कर्म्येणास्ते अथअस्माद्धेतोःऋषयोऽप्यग्रेआदौकर्माणिकुर्वंति किमर्थमकर्महेतवेमोक्षार्थम् पाठांतरेकर्मनाशाय हियस्मात् १४ नन्वीहमानःकर्मभिरवगुंठितःकोशाकारइवबध्येतैवतत्राह ईहतइति अतस्तमनुवर्तमानायेतेनावसीदंतिनविषज्जंते १५

तदेवंलोकानुग्रहायविश्वसृष्ट्यादियःकरोति श्रीरामकृष्णाद्यवतारैश्चवेदोक्तमप्याचरतितंशरणंव्रजामीत्याह तमिति निजंवर्त्मनरावतारा
नुरूपोमार्गःतत्रसम्यक्स्थितं अतईहमानंकर्माचरंततथाऽपिजीववैलक्षण्यमाह निरहंकृतंनिराशिषमनन्यचोदितमितिच निरहंकारत्वे
हेतुः बुधंनिराशीष्ट्वेहेतुःपूर्णम् अनन्यनियुक्तत्वेहेतुःप्रभुम् तथाऽपिकर्मानुष्ठानेहेतुः नृन्स्वाचारेणशिक्षयंतम् तत्किमर्थंतत्राह अखिला
न्धर्मान्भावयतिप्रवर्तयतीतितथातम् १६ समाहितमपिसंतंमंत्रोपनिषदंव्याहरंतंदृष्ट्वासुरोच्छ्वसितवद्विवशमिवमन्वानाअसुरायातुधाना
श्चक्षुधानिमित्तेनजग्धुमत्तुमभ्यद्रवन् अभिदुद्रुवुः १७ यामैःस्वपुत्रैःत्रिविष्टपंस्वर्गमपालयत् स्वयमेवेंद्रोबभूवेत्यर्थः तत्रप्रतिमन्वंतरंमन्वाद-

तमीहमानंनिरहंकृतंबुधंनिराशिषंपूर्णमनन्यचोदितम् नृन्शिक्षयंतंनिजवर्त्मसंस्थितंप्रभुंप्रपद्येऽखिलधर्मभा
वनम् १६ श्रीशुकउवाच इतिमंत्रोपनिषदंव्याहरंतंसमाहितम् दृष्ट्वाऽसुरायातुधानाजग्धुमभ्यद्रवन्
क्षुधा १७ तांस्तथाऽवसितान्वीक्ष्ययज्ञःसर्वगतोहरिः यामैःपरिवृतोदेवैर्हत्वाऽशासत्त्रिविष्टपम् १८ स्वारोचिषो
द्वितीयस्तुमनुरग्नेःसुतोऽभवत् द्युमत्सुषेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्यचात्मजाः १९ तत्रेंद्रोरोचनस्त्वासीद्देवाश्चतु
षितादयः ऊर्जस्तंभादयःसप्तऋषयोब्रह्मवादिनः २० ऋषेस्तुवेदशिरसस्तुषितानामपत्न्यभूत् तस्यांजज्ञेततोदे-
वोविभुरित्यभिविश्रुतः २१ अष्टाशीतिसहस्राणिमुनयोयेधृतव्रताः अन्वशिक्षन्व्रतंतस्यकौमारब्रह्मचारिणः
२२ तृतीयउत्तमोनामप्रियव्रतसुतोमनुः पवनःसृंजयोयज्ञहोत्राद्यास्तत्सुतानृप २३ वसिष्ठतनयाःसप्तऋषयः
प्रमदादयः सत्यावेदश्रुताभद्रादेवाइंद्रस्तुसत्यजित् २४ धर्मस्यसूनृतायांतुभगवान्पुरुषोत्तमः सत्यसेनइतिख्या
तोजातःसत्यव्रतैःसह २५

यःषडन्येऽन्येभवंति तथाहिसूतोद्वादशेवक्ष्यति मन्वंतरंमनुर्देवामनुपुत्राःसुरेश्वराः ऋषयोंशावतारश्चहरेः
षड्विधमुच्यतइति तत्राद्येस्वायंभुवोमनुः प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौ यामादयोदेवाः मरीचिप्रमुखाःसप्तऋषयः [illegible]हरेरवतारः इंद्रश्च
सएवेतितन्मन्वंतरंपंचविधमेव तच्चतुर्थस्कंधोपक्रमेनिरूपितम् १८ द्वितीयादिषुत्रिषुमन्वंतरेषुमन्[illegible] [illegible]तोद्वितीयस्त्विति-
यावद्गजेंद्रमोक्षप्रश्नम् १९ २० २१ विभोरस[illegible] [illegible]रितमाह अष्टाशीतिसहस्राणीति २२ २[illegible]

[illegible] ३० राजोवाच
बादरायणएतत्तेश्रोतुमिच्छामहेवयम् हरिर्यथागजपतिंग्राहग्रस्तममूमुचत् ३१ तत्कथासुमहत्पुण्यंधन्यंस्व-
स्त्ययनंशुभम् यत्रयत्रोत्तमश्लोकोभगवान्गीयतेहरिः ३२ सूतउवाच परीक्षितैवंसतुबादरायणिःप्रा-
योपविष्टेनकथासुचोदितः उवाचविप्राःप्रतिनंद्यपार्थिवंमुदामुनीनांसदसिस्मशृण्वताम् ३३ इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेअष्टमस्कंधेमन्वंतरानुचरितेप्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुकउवाच आसीद्गिरिवरोराजंस्त्रिकू
टइतिविश्रुतः क्षीरोदेनावृतःश्रीमान्योजनायुतमुच्छ्रितः १ तावताविस्तृतःपर्यक्त्रिभिःशृंगैःपयोनिधिम् दि-
शःखंरोचयन्नास्तेरौप्यायसहिरण्मयैः २ अन्यैश्चककुभःसर्वारत्नधातुविचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्मैर्निर्घोषैर्नि
र्झरांभसाम् ३ सचावनिज्यमानांघ्रिःसमंतात्पयऊर्मिभिः करोतिश्यामलांभूमिंहरिन्मकरताश्मभिः ४ सिद्धचारण
गंधर्वविद्याधरमहोरगैः किन्नरैरप्सरोभिश्चक्रीडद्भिर्जुष्टकंदरः ५
स्यविमोक्षणम् द्वितीयादित्रिभिस्तत्तुविस्तरेणोपवर्ण्यते १ द्वितीयेतुग
जेंद्रस्यगजाभिःक्रीडतोजले दैवाद्ग्राहगृहीतस्यहरिस्मृतिरुदीर्यते २ आसीत् अस्ति १ तावतायोजनायुतेनपर्यक्परितः त्रिकूटसमाख्याबी-
जमाह त्रिभिःशृंगैःमुख्यैः २ अन्यैश्चशृंगैःनिर्झरांभसांनिर्घोषैश्चककुभःसर्वारोचयन्नास्तइतिपूर्वेणैवान्वयः कथंभूतैःशृंगैःरत्नैःधातुभिश्च
विचित्रितैःनानाविधानांद्रुमलतानांगुल्मायेषुतैः ३ पयसऊर्मिभिःसमंतादवनिज्यमानाअंघ्रयोमूलप्रांतायस्य हरिद्भिःपालाशवर्णैः ४ ५

टी· किन्नरादीनांसंगीतसन्नादैर्नदंस्तोगुहायस्मिन् प्रदेशेतमभिगर्जंति हरयः सिंहाः अमर्षया असहनेन ६ नानायेआरण्याः पशवः तेषांव्रातैः संकुलाभिर्द्रोणीभिः अलंकृतआस्ते किंच चित्राद्रुमायेषुतेषुस्फरोद्यानेषु कलकंठामधुरस्वनाविहंगमायस्मिन् ७ किंच स्वच्छोदकैः सरित् सरोभिर्युतः मणयइववालुकायेषुतैः पुलिनैश्चयुतः देवस्त्रीणांमज्जनेनयआमोदः तेनसौरभयुक्तान्यंबूनि अनिलाश्चतैश्चयुतआस्ते ८ तस्यद्रोण्यांवरुणस्योद्यानमास्तेगिरिवनादिसर्वंध्येयमितिवक्ष्यति अतोगिरिमुपवर्ण्यवनंवर्णयति सर्वतोऽलंकृतमिति ९ पु अ· २

यत्रसंगीतसन्नादैर्नदद्गुहममर्षया अभिगर्जतिहरयः श्लाधिनःपरशंकया ६ नानारण्यपशुव्रातसंकुलद्रोण्यलंकृतः चित्रद्रुमस्फरोद्यानकलकंठविहंगमः ७ सरित्सरोभिरच्छोदैःपुलिनैर्मणिवालुकैः देवस्त्रीमज्जनामोदसौरभांब्वनिलैर्युतः ८ तस्यद्रोण्यांभगवतोवरुणस्यमहात्मनः उद्यानमृतुमन्नामआक्रीडंस्फरयोषिताम् सर्वतोलंकृतंदिव्यैर्नित्यंपुष्पफलद्रुमैः ९ मंदारैःपारिजातैश्चपाटलाशोकचंपकैः चूतैःप्रियालैःपनसैराम्रैराम्रातकैरपि १० क्रमुकैर्नालिकेरैश्चखर्जूरैर्बीजपूरकैः मधुकैःसालतालैश्चतमालैरसनार्जुनैः ११ अरिष्टोदुंबरप्लक्षैर्वटैःकिंशुकचंदनैः पिचुमंदैःकोविदारैःसरलैःस्फरदारुभिः १२ द्राक्षेक्षुरंभाजंबूभिर्बदर्यक्षाभयामलैः बिल्वैःकपित्थैर्जंबीरैर्वृतोभल्लातकादिभिः १३ तस्मिन्सरःस्फविपुलंलसत्कांचनपंकजम् कुमुदोत्पलकल्हारशतपत्रश्रियोर्जितम् मत्तषट्पदनिर्घुष्टंशकुंतैश्चकलस्वनैः १४ हंसकारंडवाकीर्णंचक्राव्हैःसारसैरपि जलकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुलकूजितम् १५ मत्स्यकच्छपसंचारचलत्पद्मरजःपयः कदंबवेतसनिलनीपवंजुलकैर्वृतम् १६ कुंदैःकुरबकाशोकैः शिरीषैःकुटजेंगुदैः कुब्जकैःस्वर्णयूथीभिर्नागपुन्नागजातिभिः १७ मल्लिकाशतपत्रैश्चमाधवीजालकादिभिः शोभितंतीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तुभिरलंद्रुमैः १८

नर्गिरिंवर्णयति मंदारैरितिचतुर्भिः मंदारादिभिर्वृतइत्यन्वयः १० ११ १२ १३ तस्मिन् गिरौसरआस्तेतद्वर्णयति स्फविपुलमित्यादिसार्धैःपंचभिः लसंतिकांचनपंकजानियस्मिन् कुमुदादीनांश्रियाऊर्जितंकलःस्वनोयेषांतैःशकुंतैश्चनिर्घुष्टम् १४ चक्राव्हैःसारसैरप्याकीर्णंजलकुक्कुटादीनांकुलैःकूजितम् १५ मत्स्यानांकच्छण[illegible]संच[illegible]पद्मानांरजसायुक्तंपयोयस्मिन्तत् १६ १७ नित्यमृतवःफलप[illegible]संपत्तिहेतवोयेषांतैरलंशोभितम् १८ ६९ ३

तत्रैकदातद्गिरिकाननाश्रयः करेणुभिर्वारणयूथपश्चरन् सकंटकान्कीचकवेणुवेत्रवद्विशालगुल्मंप्ररुजन्वन
स्पतीन् १९ यद्गंधमात्राद्धरयोगजेंद्राव्याघ्रादयोव्यालमृगाश्चखड्गाः महोरगाश्चापिभया द्रवंतिसगौरकृष्णाःशर
भाश्चमर्यः २० वृकावराहामहिषर्क्षशल्यागोपुच्छसालावृकमर्कटाश्च अन्यत्रक्षुद्राहरिणाःशशादयश्चरंत्यभीता
यदनुग्रहेण २१ सघर्मतप्तःकरिभिःकरेणुभिर्वृतोमदच्युत्कलभैरनुद्रुतः गिरिंगरिम्णापरितःप्रकंपयन्निषेव्यमाणो
ऽलिकुलैर्मदाशनैः २२ सरोऽनिलपंकजरेणुरूषितंजिघ्रन्विदूरान्मदविह्वलेक्षणः वृतःस्वयूथेनतृषार्दितेनतत्सरोव
राभ्याशमथागमद्द्रुतम् २३ विगाह्यतस्मिन्नमृतांबुनिर्मलंहेमारविंदोत्पलरेणुवासितम् पपौनिकामंनिजपुष्करो
द्धृतमात्मानमद्भिःस्नपयन्गतक्लमः २४ स्वपुष्करेणोद्धृतशीकरांबुभिर्निपाययन्संस्नपयन्यथागृही घृणीकरेणूःक
लभांश्चदुर्मदोनाचष्टकृच्छ्रंकृपणोऽजमायया २५ तंतत्रकश्चिन्नृपदैवचोदितोग्राहोबलीयांश्चरणेरुषाऽग्रहीत् य
दृच्छयैवंव्यसनंगतोगजोयथाबलंसोऽतिबलोविचक्रमे २६ तथातुरंयूथपतिंकरेणवोविकृष्यमाणंतरसाबलीयसा
विचुक्रुशुर्दीनधियोऽपरेगजाःपार्ष्णिग्रहास्तारयितुंनचाशकन् २७ नियुध्यतोरेवमिभेंद्रनक्रयोर्विकर्षतोरंतरतोब
हिर्मिथः समाःसहस्रंव्यगमन्महीपतेसप्राणयोश्चित्रममंसतामराः २८ ततोगजेंद्रस्यमनोबलौजसांकालेनदीर्घेण
महानभूद्व्ययः विकृष्यमाणस्यजलेवसीदतोविपर्ययोभूत्सकलंजलौकसः २९ इत्थंगजेंद्रःसयदापसंकटंप्राणस्य
देहीविवशोयदृच्छया अपारयन्नात्मविमोक्षणेचिरंदध्याविमांबुद्धिमथाभ्यपद्यत ३०

मदमश्नंतीतितथातैः २२ २३ निजेनपुष्क
रेणकराग्रेणोद्धृतंगतक्लमःसन् निकामंपपौ २४ २५ २६ दीनधियःकरेणवः तंकेवलंविचुक्रुशुः २७ २८ मनउत्साहशक्तिः बलंशारीरम् ओजः
ऐंद्रियंतेषाम् सकलंबलादिविपर्ययोविपरीतमधिकम् जलौकसःग्राहस्य २९ सइत्थंयदाप्राणस्यसंकटमाप यतोदेही ३०

बुद्धिमेवाह नमामिति अहंनचप्रभवामि यतःग्राहरूपेणकेवलंविधातुः पाशेनावृतः तथाऽपितंपरंपरमेश्वरम् परेषांब्रह्मादीनामयनमाश्रय भूतंशरणंयामि ३१ कोऽसौयंशरणंयासितत्राह यःकश्चनेति अंतकएवोरगःतस्मात् तंशरणमीमहिव्रजेम यद्भयादित्यत्रश्रुतिः भीषाऽस्मा द्वातः पवतेभीषोदेतिसूर्यः भीषाऽस्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति ३२ इत्यष्टमस्कंधेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः२ तृतीयेतुगजेंद्रेण स्तुतोहरिरुपेत्यतम् समुद्दधारेभंग्राहात्याहंदेवलशापतः१जाप्यंजप्यंस्तोत्रम् प्राग्जन्मनिइंद्रद्युम्नसंज्ञे १ तस्मैनमोनमनम् अभिधीमहि अभिध्यायेमकेवलम् ग्राहगृहीतत्वेनकायप्रणतेरशक्यत्वात् स्वस्यतज्ज्ञानंसंभावयितुंविशिनष्टियतश्चिद्रूपात् एतद्देहादिचिदात्मकंचेतनं भवति तदुक्तम् येनचेतयतेविश्वमिति तत्रहेतुः पुरुषायपूर्वंकारणत्वेनप्रविष्टायननुप्रकृतिपुरुषौकारणमितिप्रसिद्धंतत्राह आदिःप्रकृतिःबीजं २

नमामिमेज्ञातयआतुरंगजाः कुतःकरिण्यःप्रभवंतिमोचितुम् ग्राहेणपाशेनविधातुरावृतोऽप्यहंचतंयामिपरंपराय णम् ३१ यःकश्चनेशोबलिनोऽन्तकोरगात्प्रचंडवेगादभिधावतोभृशम् भीतंप्रपन्नंपरिपातियद्भयान्मृत्युःप्रधावत्यरणं तमीमहि ३२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेमन्वंतरानुवर्णनेगजेंद्रोपाख्यानेद्वितीयोऽध्यायः २ श्रीशुक उवाच एवंव्यवसितोबुद्ध्यासमाधायमनोहृदि जजापपरमंजाप्यंप्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम् १ गजेंद्रउवाच न मोभगवतेतस्मैयतएतच्चिदात्मकम् पुरुषायादिबीजायपरेशायाभिधीमहि २ यस्मिन्निदंयतश्चेदंयेनेदंयइदंस्वयम् योऽस्मात्परस्माच्चपरस्तंप्रपद्येस्वयंभुवम् ३ यःस्वात्मनीदंनिजमाययाऽर्पितंक्वचिद्विभातंक्वचतत्तिरोहितम् अविद्ध दृक्साक्ष्युभयंतदीक्षतेसआत्ममूलोऽवतुमापरात्परः ४

पुरुषः तद्रूपायप्रविष्टत्वेऽपिजीववत् पारतंत्र्यंवारयति परेशायेति २ परमैश्वर्यंविवृण्वन्नाहयावत्समाप्ति यस्मिन्नधिष्ठाने यतउपादानात् येनकर्त्रायश्चस्वयमेवेदंविश्वंभवति अस्मात्कार्यात्परस्मात्कारणाच्चयः परस्तंस्वयंभुवंस्वतःसिद्धंप्रपद्येशरणंव्रजामि ३विश्वहेतुत्वंस्वतः सिद्धत्वंचोक्तम् इदानींविश्वप्रकाशकत्वंस्वप्रकाशकत्वंचवर्णयन् प्रार्थयतेयःस्वात्मनीति विभातमभिव्यक्तंसत् क्वचिल्लयेतिरोहितंलीनं सत् तदुभयंकार्यकारणंचसाक्षीसन्नीक्षते साक्षित्वेहेतुः अविद्धदृक् अलुप्तदृष्टिः आत्ममूलः स्व[illegible]काशः [illegible]प्रकाशकाच्चक्षुरा ४ देरपिपरःतस्यापिप्रकाशकइत्यर्थः चक्षुषश्चक्ष[illegible]त्यादिश्रुतेः ४ ६ ७ ५

तिरोहितमीक्षतइत्येतस्यपंचपूर्वकदुर्ज्ञेयत्ववदन्नाथयत कालेनातिह्याभ्याम् पंचत्वमितेषु [illegible] कुवा दुरत्य
स्यतमसः आदित्यवर्णंतमसः परस्तादितिश्रुतेः ५ अतएवदेवादयोयस्यस्वरूपंनविदुः जंतुरर्वाचि [illegible] कुवा दुरत्य
यंदुर्गममनुक्रमणंचरितंकथनंवायस्यसःमामाम् ६ कथंतर्हिनमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतीत्यादि [illegible] नापायंकथयन्ना
ह दिदृक्षवइति अलोकव्रतंब्रह्मचर्यादि अव्रणमच्छिद्रम् भूतानामात्मभूताः भूतेष्वात्मदृष्टयःसंतःसमेगतिरस्त ७ दुरत्ययानुक्रमणत्वमपं
चयन्प्रणमति नविद्यतइत्यादिनालोकानामप्ययः प्रलयःसंभवोजन्मतयोर्द्वैक्यंतदर्थंयस्तानिजन्मादीनिस्वीकरोतितस्मैनमइत्युत्तरेणा
न्वयः ८ ब्रह्मणेअरूपायअनंतशक्तयेउरुरूपाय अतआश्चर्याणिकर्माणियस्यतस्मैपरेशायनमः ९ आत्मप्रदीपायप्रकाशांतरस्याविषयाय

कालेनपंचत्वमितेषुकृत्स्नशोलोकेषुपालेषुचसर्वहेतुषु तमस्तदासीद्गहनंगभीरंयस्तस्यपारेऽभिविराजतेवि
भुः ५ नयस्यदेवाऋषयःपदंविदुर्जंतुःपुनःकोऽर्हतिगंतुमीरितुम् यथानटस्याकृतिभिर्विचेष्टतोदुरत्ययानुक्र
मणःसमावतु ६ दिदृक्षवोयस्यपदंसुमंगलंविमुक्तसंगामुनयःसुसाधवः चरंत्यलोकव्रतमव्रणंवनेभूतात्मभूताः
सुहृदःसमेगतिः ७ नविद्यतेयस्यचजन्मकर्मवाननामरूपेगुणदोषएववा तथाऽपिलोकाप्ययसंभवाययःस्वमाय
यातान्यनुकालमृच्छति ८ तस्मैनमःपरेशायब्रह्मणेऽनंतशक्तये अरूपायोरुरूपायनमआश्चर्यकर्मणे ९ नमआ
त्मप्रदीपायसाक्षिणेपरमात्मने नमोगिरांविदूरायमनसश्चेतसामपि १० सत्वेनप्रतिलभ्यायनैष्कर्म्येणविपश्चिता न
मःकैवल्यनाथायनिर्वाणसुखसंविदे ११ नमःशांतायघोरायमूढायगुणधर्मिणे निर्विशेषायसाम्यायनमोज्ञानघनाय
च १२ क्षेत्रज्ञायनमस्तुभ्यंसर्वाध्यक्षायसाक्षिणे पुरुषायात्ममूलायमूलप्रकृतयेनमः १३

कुतःसाक्षिणेप्रकाशाय परमात्मनेजीव
नियंत्रेअतएवगिरांविदूराय अप्राप्यायचेतसांचित्तवृत्तीनाम् तथाचश्रुतिः यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेति १० एवमपिविपश्चितानिपुणे
ननैष्कर्म्येणसंन्यासेन सत्वेनशुद्धेन संन्यासयोगाद्यतयःशुद्धसत्वाइतिश्रुतेः प्रतिलभ्यायप्रत्यक्त्वेनप्राप्याय निर्वाणसुखसंविदेमोक्षानंदानुभूत
ये ११ गुणधर्मिणेसत्वादिधर्मानुकारिणेज्ञानघनायचेतिनिर्विशेषत्वेऽपिप्रधानवैलक्षण्यमुक्तम् १२ साक्षिणइतिसर्वाध्यक्षत्वेऽपिनिर्विकारत्वमु-
क्तम् आत्मनांक्षेत्रज्ञानांमूलाय मूलस्यप्रधानस्यापिप्रकृतयेउद्भवहेतवे तत्रहेतुःपुरुषायपूर्वमेवसते तथाचश्रुतिः पूर्वमेवाहमिहासमितितत्पुरुषस्य
पुरुषत्वमितिपूर्णायेतिवा १३

सर्वेंद्रियाणांयेगुणाः विषयास्तेषांद्रष्ट्रेसर्वेप्रत्ययाइंद्रियवृत्तयोहेतवोज्ञापकायस्यतस्मै तदेवाह असताअहंकारादिप्रपंचेन छायया ऽसद्रूपया उक्तायप्रतिबिंबेनबिंबमिवसूचिताय तत्रहेतुः सद्रूपोविषयेषु आभासोयस्यतस्मै तदुक्तंतृतीयेयथाजलस्थआभासइत्यादिनापाठांतरेअस-त्यस्यछाययाअध्यासेन अक्ताययुक्तायतदधिष्ठानायेत्यर्थः १४ अखिलकारणायसर्वकारणरूपायअतएवंस्वयंनिष्कारणाय कारणत्वेऽपि मृदादिवद्विकारंवारयति अद्भुतकारणायेति एवंभूतत्वेप्रमाणमाह सर्वेआगमाः पंचरात्रादयः आम्नायाश्चवेदाः तेषांमहार्णवायस्रोतसामिव-पर्यवसानस्थानाय अपवर्गायमोक्षरूपाय अतःपरायणायउत्तमानामाश्रयाय १५ गुणाएवारणिस्तयाछन्नश्चिद्रूपपोज्ञानाग्निः तस्मैतेषांगु णानांक्षोभेकार्येविस्फूर्जितंबहिर्वृत्तिकंमानसंयस्यसोऽकामयतबहुस्यामितिश्रुतेः नैष्कर्म्यमात्मतत्वंतस्यभावेनभावनयाविवर्जिता आगमाविधि

सर्वेंद्रियगुणद्रष्ट्रेसर्वप्रत्ययहेतवे असताच्छाययोक्तायसदाभासायतेनमः १४ नमोनमस्तेऽखिलकारणायनि ष्कारणायाद्भुतकारणाय सर्वागमाम्नायमहार्णवायनमोऽपवर्गायपरायणाय १५ गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपायत-त्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय नैष्कर्म्यभावेनविवर्जितागमस्वयंप्रकाशायनमस्करोमि १६ मादृक्प्रपन्नपशुपाशवि मोक्षणायमुक्तायभूरिकरुणायनमोऽलयाय स्वांशेनसर्वतनुभृन्मनसिप्रतीतप्रत्यग्दृशेभगवतेबृहतेनमस्ते १७ आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषुसक्तैर्दुष्प्रापणायगुणसंगविवर्जिताय मुक्तात्मभिःस्वहृदयेपरिभाविताय ज्ञानात्मनेभ गवतेनमईश्वराय १८ यंधर्मकामार्थविमुक्तिकामाभजंतइष्टांगतिमाप्नुवंति किंत्वाशिषोरात्यपिदेहमव्ययंकरोतु मेदभ्रदयोविमोक्षणम् १९

निषेधलक्षणायैः तेषुस्वयमेवप्रकाशोयस्यतस्मै १६ मादृक्प्रमद्विधश्चासौप्रपन्नः पशुः तस्यपाशोऽविद्यात स्यविशेषेणमोक्षणंयेन तत्रयोग्यतामाह मुक्तायमोचनेहेतुः भूरिःकरुणायस्य अतःतत्रार्थेअलयाय अनलसाय स्वांशेन अंतर्यामिरूपेणसर्वे षांतनुभृतांमनसिप्रतीताप्रख्यातायाप्रत्यक्दृक्तस्मै तथाचश्रुतिः यआत्मनितिष्ठन् आत्मानमंतरोयमयतीतिभगवतेसर्वेषांतनुभृतांनियमने समर्थायतेषांमनःस्थितत्वेऽपिबृहतेअपरिच्छिन्नाय १७ अंतस्थत्वेऽपिदेहादिष्वासक्तैर्दुष्प्रापणायआप्तुमशक्याय तत्रहेतुः गुणसंगेनविवर्जि ताय अतएवमुक्तात्मभिः देहादिष्वनासक्तैश्चिंतितायतैः परिभावितरूपमाह ज्ञानात्मनइत्यादि १८ इष्टांगतिंकामि[illegible] प्नुवंत्येवनतुता वदेवकिंतुयास्तैरकामिताअन्याअप्याशिषोरातिदेहमव्ययंराति एवंयःअदभ्रदयःसमेविमोक्षणंकेव[illegible]

पुमान्नजंतुः नायंगुणःकर्मनसन्नचासन्निषेधशेषोजयतादशेषः २४ जिजीविषेनाहमिहामुयाकिमंतर्बहिश्चावृतये भयोन्या इच्छामिकालेननयस्यविप्लवस्तस्यात्मलोकावरणस्यमोक्षम् २५ सोऽहंविश्वसृजंविश्वमविश्वंविश्ववेदस म् विश्वात्मानमजंब्रह्मप्रणतोऽस्मिपरंपदम् २६ योगरंधितकर्माणोहृदियोगविभाविते योगिनोयंप्रपश्यंतियोगेशं तंनतोऽस्म्यहम् २७ नमोनमस्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय प्रपन्नपालायदुरंतशक्तयेकदिंद्रियाणाम नवाप्यवर्त्मने २८

अमुयाअंतर्बहिश्चाविवेकव्याप्तयागजजात्याकिंप्रयोजनंआत्मलोकस्यआत्मप्रकाशस्ययदावरणमज्ञानंतस्यैवतुमोक्षमिच्छामि यस्यमोक्षस्यकालेननाशोनास्ति यद्वा देहस्यबंधोदेहनाशेनश्येदेवकिंतन्मोक्षप्रार्थनेन आत्मलोकावरणस्यतुकालेनविप्लवोनास्ति ज्ञानैकनिव र्त्यत्वात् अतस्तस्यैवमोक्षमिच्छामीत्यर्थः २५ सोऽहंमुमुक्षुःविश्वंविश्वरूपम् अविश्वंविश्वव्यतिरिक्तंचविश्वंवेदोधनमुपकरणंयस्यतंविश्वस्या त्मानंचकेवलंप्रणतोऽस्मिनतुतंजानामि २६ योगंविनादुर्ज्ञेयत्वादित्याह योगेनभगवद्धर्मेणरंधितानिदग्धानिकर्माणियेषांतेयंप्रपश्यंति २७ तर्हि सर्वेऽपियोगमेवकिंनास्थितास्तत्राह नमइतिद्वाभ्याम् असह्योवेगोरागादिलक्षणोयस्यतथाभूतंशक्तित्रयंयस्यतस्मै बहिश्चअखिलधियां-

सर्वेंद्रियाणांगुणायशब्दादिरूपेणप्रतीयमानाय अतःकादिंद्रियाणांकुत्सितानींद्रियाणियेषांतेषामनव्याप्यंवर्त्मयस्य २८ यच्छक्त्यायस्यमा
यथायाअहंधीः तयाहतमावृतमयंजनोनवेद दुरत्ययंमाहात्म्यंयस्यतमितः आश्रितोऽस्मि २९ उपवर्णितंनिर्विशेषंमूर्तिभेदंविनापरंतत्वंये
नतंविविधाचासौलिंगभिदामूर्तिभेदः तस्यामभिमानोयेषांते अतएतेयदानोपजग्मुः तत्रतदाअखिलामरमयःसर्वदेवमयमूर्तिः ३० दिविजैःदे
वैःसह छंदोमयेनेतिशैघ्र्यायोक्तम् ३१ खेदृष्ट्वाउपात्तमुद्यतंचक्रंयेन ३२ गरुडोऽपिमंदगतिरितिततःसहसाऽवतीर्यअरिणाचक्रेणविपाटितं-

नायंवेदस्वमात्मानंयच्छक्त्याऽहंधियाहतम् तंदुरत्ययमाहात्म्यंभगवंतमितोऽस्म्यहम् २९ श्रीशुकउवाच
एवंगजेंद्रमुपवर्णितनिर्विशेषंब्रह्मादयोविविधलिंगभिदाऽभिमानाः नैतेयदोपससृपुर्निखिलात्मकत्वात्तत्राखि-
लामरमयोहरिराविरासीत् ३० तंतद्वदार्तमुपलभ्यजगन्निवासः स्तोत्रंनिशम्यदिविजैःसहसंस्तुवद्भिः छंदोमयेनग
रुडेनसमुह्यमानश्चक्रायुधोऽभ्यगमदाशुयतोगजेंद्रः ३१ सोंऽतःसरस्युरुबलेनगृहीतआर्तोदृष्ट्वागरुत्मतिहरिंखउ
पात्तचक्रम् उत्क्षिप्यसांबुजकरंगिरमाहकृच्छ्रान्नारायणाखिलगुरोभगवन्नमस्ते ३२ तंवीक्ष्यपीडितमजःसहसा

ष्यगणैःपरिश्रितः तंवीक्ष्यतूष्णीमकृतार्हणादिकंरहस्युपासीनमृषिश्चुकोपह ९ तस्माइमंशापमदादसाधुर
यंदुरात्माऽकृतबुद्धिरद्य विप्रावमंताविशतांतमोऽधंयथागजःस्तब्धमतिःसएव १० श्रीशुकउवाच ए
वंशप्त्वागतोऽगस्त्योभगवान्नृपसानुगः इंद्रद्युम्नोपिराजर्षिर्दिष्टंतदुपधारयन् ११ आपन्नःकौंजरींयोनिमात्मस्मृ
तिविनाशिनीम् हर्यर्चनानुभावेनयद्गजत्वेऽप्यनुस्मृतिः १२ एवंविमोक्ष्यगजयूथपमब्जनाभस्तेनापिपार्षदगतिंग
मितेनयुक्तः गंधर्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानकर्माद्भुतस्वभवनंगरुडासनोऽगात् १३ एतन्महाराजतवेरितोमया
कृष्णानुभावोगजराजमोक्षणम् स्वर्ग्ययशस्यंकलिकल्मषापहंदुःस्वप्ननाशंकुरुवर्यशृण्वताम् १४ यथानुकीर्त
यंत्येतच्छ्रेयस्कामाद्विजातयः शुचयःप्रातरुत्थायदुःस्वप्नाद्युपशांतये १५ इदमाहहरिःप्रीतोगजेंद्रंकुरुसत्तम
शृण्वतांसर्वभूतानांसर्वभूतमयोविभुः १६ श्रीभगवानुवाच येमांत्वांचसरश्चेदंगिरिकंदरकानन
म् वेत्रकीचकवेणूनांगुल्मानिसुरपादपान् १७ शृंगाणीमानिधिष्ण्यानिब्रह्मणोमेशिवस्यच क्षीरोदंमेप्रियं
धामश्वेतद्वीपंचभास्वरम् १८ श्रीवत्संकौस्तुभंमालांगदांकौमोदकींमम सुदर्शनंपांचजन्यंसुपर्णंपतगेश्वरं १९

र्ग्यमित्यादिदुःस्वप्नंनाशयतीतितथा १४ अतःश्रेयस्कामायेएतद्यथावदनुकीर्तयंति १५ अनेनश्रेयोभवतीतिकुतोज्ञातंसाक्षाद्भगवद्वचना
देवेत्याह इदमाहेत्यादियावत्समाप्ति १६ प्रसंगादन्यस्यापिस्मरणेफलमुच्यतेसर्वेषांद्वितीयांतानांस्मरंतीत्यष्टमेनान्वयः १७ १८ १९ ६२

२० २१ अव्यक्तंमायाम् अव्ययंधर्मंभक्तिलक्षणम् सोमकश्यपयोरपिपत्नीर्दाक्षायणीः २२ सितवारणमैरावतम् २३ सुसमाहिताःएका अ·
ग्रचित्ताः ममरूपाणिमद्विभूतीः २४ २५ जलजोत्तमंशंखवरंप्रध्मायवादयित्वा २६ इतिअष्टमेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ अमृताख्या ४

शेषंचमत्कलांसूक्ष्मांश्रियंदेवींमदाश्रयाम् ब्रह्माणंनारदमृषिंभवंप्रह्लादमेवच २० मत्स्यकूर्मवराहाद्यैरव-
तारैःकृतानिमे कर्माण्यनंतपुण्यानिसूर्यंसोमंहुताशनम् २१ प्रणवंसत्यमव्यक्तंगोविप्रान्धर्ममव्ययम् दा-
क्षायणीर्धर्मपत्नीःसोमकश्यपयोरपि २२ गंगांसरस्वतींनंदांकालिंदींसितवारणम् ध्रुवंब्रह्मऋषीन्सप्तपुण्यश्लो
कांश्चमानवान् २३ उत्थायापररात्रांतेप्रयताःसुसमाहिताः स्मरंतिममरूपाणिमुच्यंतेह्येनसोऽखिलात् २४ ये
मांस्तुवंत्यनेनांगप्रतिबुध्यनिशात्यये तेषांप्राणात्ययेचाहंददामिविमलांमतिम् २५ श्रीशुकउवाच इ-
त्यादिश्यहृषीकेशःप्रध्मायजलजोत्तमम् हर्षयन्विबुधानीकमारुरोहखगाधिपम् २६ इतिश्रीभागवते
महापुराणेअष्टमस्कंधेगजेंद्रमोक्षणंनामचतुर्थोऽध्यायः ४ श्रीशुकउवाच राजन्नुदितमेतत्तेहरेःकर्माघ
नाशनम् गजेंद्रमोक्षणंपुण्यंरैवतंत्वंतरंशृणु १ पंचमोरैवतोनाममनुस्तामससोदरः बलिविंध्यादयस्तस्य-
सुताअर्जुनपूर्वकाः २ विभुरिंद्रःसुरगणाराजन्भूतरयादयः हिरण्यरोमावेदशिराऊर्ध्वबाह्वादयोद्विजाः ३ प-
त्नीविकुंठाशुभ्रस्यवैकुंठैःसुरसत्तमैः तयोःस्वकलयाजज्ञेवैकुंठोभगवान्स्वयम् ४ वैकुंठःकल्पितोयेनलोकोलो
लोकनमस्कृतः रमयाप्रार्थ्यमानेनदेव्यातत्प्रियकाम्यया ५ तस्यानुभावःकथितोगुणाश्चपरमोदयाः भौमान्
रेणून्सविममेयोविष्णोर्वर्णयेद्गुणान् ६ षष्ठश्चचक्षुषःपुत्रश्चाक्षुषोनामवैमनुः पुरुःपुरुषसुद्युम्नप्रमुखा-
श्चाक्षुषात्मजाः ७ इंद्रोमंत्रद्रुमस्तत्रदेवाआप्यादयोगणाः मुनयस्तत्रवैराजन्हविष्मद्वीरकादयः ८

नमष्टाभिरध्यायैरनुवर्ण्यते स्वभक्तपक्षपातेनयत्रयोभायितंप्रभोः १ पंचमेपंचमंचाथषष्ठंवाकथयन्मनुम् वि[illegible]चानिःश्रीकैःकृतां-
देवैर्हरेस्तुतिम् २ १ तामसश्चतुर्थोमनुः तस्यसोदरःभ्राता २ ३ ४ ५ तस्यवैकुंठसंज्ञस्यहरेरनु[illegible]मन[illegible]येतांप्रासाभ्यां ७
स्वपार्षदाभ्यांवाराहादिरूपेणयुद्धादिलक्षणः गुणाश्चब्रह्मण्यतादयः परमोदयाश्चमहर्धयः कथित[illegible] ६

पांसाधितासुधा भ्रममाणोऽम्भसिधृतः कूर्मरूपेणमंदरः १० राजोवाच यथाभगवताब्रह्मन्मथितःक्षी
रसागरः यदर्थंवायतश्चाद्रिंदधाराम्बुचरात्मना ११ यथाऽमृतंसुरैःप्राप्तंकिंचान्यदभवत्ततः एतद्भगवतःकर्मव
दस्वपरमाद्भुतम् १२ त्वयासंकथ्यमानेनमहिम्नासात्वतांपते. नातितृप्यतिमेचित्तंसुचिरंतापतापितम् १३
सूतउवाच संपृष्टोभगवानेवंद्वैपायनसुतोद्विजाः अभिनंद्यहरेर्वीर्यमभ्याचष्टुंप्रचक्रमे १४ श्रीशुकउ
वाच यदायुद्धेसुरैर्देवाबाध्यमानाःशितायुधैः गतासवोनिपतितानोत्तिष्ठेरन्स्मभूयशः १५ यदादुर्वाससः
शापात्सेंद्रालोकास्त्रयोनृप निःश्रीकाश्चाभवंस्तत्रनेशुरिज्यादयःक्रियाः १६ निशाम्यैतत्सुरगणामहेंद्रवरु-
णादयः नाध्यगच्छन्स्वयंमंत्रैर्मंत्रयंतोविनिश्चयम् १७ ततोब्रह्मसभांजग्मुर्मेरोर्मूर्द्धनिसर्वशः सर्वंविज्ञापयांच
क्रुःप्रणताःपरमेष्ठिने १८ सविलोक्येंद्रवाय्वादीन्निःसत्वान्विगतप्रभान् लोकानमंगलप्रायानसुरानयथाविभुः
१९ समाहितेनमनसासंस्मरन्पुरुषंपरम् उवाचोत्फुल्लवदनोदेवान्सभगवान्परः. २० अहंभवोयूयमथोऽसुरा
दयोमनुष्यतिर्यग्द्रुमघर्मजातयः यस्यावतारांशकलाविसर्जिताप्रजामसर्वेशरणंतमव्ययम् २१ नयस्यवध्योन
चरक्षणीयोनोपेक्षणीयादरणीयपक्षः अथापिसर्गस्थितिसंयमार्थंधत्तेरजःसत्वतमांसिकाले २२

पादितिइज्यादयःयागाद्याः
१६ १७ १८ असुरान् अयथादेववैलक्षण्येनबलपुष्ट्यादियुक्तान्विलोक्येत्यर्थः १९ हरिंशरणंगताःसंतोयथापूर्वंसर्वंप्राप्स्यामइतिहर्षेणोत्फुल्लं
विकसितंवदनंयस्य २० मनुष्यादयोजरायुजांडजोद्भिज्जस्वेदजाः यस्यावतारःपुरुषः तस्यांशोब्रह्मातस्यकलाःमरीच्यादयः ताभिर्विसर्जिताःपुत्र
पौत्रादिद्वाराजनिताः २१ ननुतर्हिसर्वेष्वसौसमःस्यात्किंतच्छरणाश्रयेणसत्यंयद्यप्येवंतथाऽप्यस्मत्पक्षपातीभविष्यतीत्याशयेनाहनयस्येतिद्वाभ्यां
स्थितिपालनस्यक्षणःकालःअतःसुरप्रियःसन्स्वीयानांनःशंसुखंकरिष्यति २२

२३ यत्रक्षीराब्धौहरेर्वासस्तदेवतमसःपरंस्थानं यद्वा लोकालोकात्परतोयत्तमस्ततः परंस्थानंजगाम २४ दैवीभिःलोके अप्रसिद्धाभिः वैदिकीभिर्गीर्भिःस्तुतिमकरोत् २५ देववरंत्वांनमामहे देववरंत्वांनमामेतिवा वरत्वेहेतुः सत्यम् कुतः अविक्रियम् तत्कुतः अनंतम् आद्यंच अनादिम् आद्यंतवंतोहिदृश्यादिविक्रियायुक्ताभवंति किंच गुहाशयंसर्वांतरम् कुतः निष्कलंनिरुपाधिकम् तत्कुतः अप्रतर्क्यम् तत्कुतः मनोऽग्रयानंमनसोऽपिजविष्ठंमनःप्राप्येस्थानेततःप्रागेवविद्यमानत्वात् तथाचश्रुतिः अनेजदेकंमनसोजवीयोनैनद्देवाआप्नुवन्पूर्वमर्षत् तद्धावतोऽन्यानत्येतितिष्ठदिति वचसाअनिरुक्तम् अविषयत्वात् यद्वाचाऽनभ्युदितंयेनवागभ्युद्यतःइतिश्रुतेःमनोवचसोरगोचरत्वादप्रतर्क्यमथेष्टंवासर्वेषांहेतुहेतुमद्भावः २६ किंच प्राणादीनांविपश्चितंज्ञातारम् आत्माअहंकारोदेहोवानतुतद्व्यतिरिक्तंज्ञेयमस्तीत्याह अर्थो

अयंचतस्याक्षितिपालनक्षणःसत्वंजुषाणस्यभवायदेहिनाम् तस्माद्व्रजामःशरणंजगद्गुरुंस्वानांसनोधास्यतिशं
सुरप्रियः २३ श्रीशुकउवाच इत्याभाष्यसुरान्वेधाःसहदेवैररिंदम अजितस्यपदंसाक्षाज्जगामतमसःपर
म् २४ तत्रादृष्टस्वरूपायश्रुतपूर्वायवैविभो स्तुतिमब्रूतदैवीभिर्गीर्भिस्त्ववहितेंद्रियः २५ ब्रह्मोवाच अ
विक्रियंसत्यमनंतमाद्यंगुहाशयंनिष्कलमप्रतर्क्यम् मनोऽग्रयानंवचसानिरुक्तंनमामहेदेववरंवरेण्यम् २६
विपश्चितंप्राणमनोधियात्मनामर्थेंद्रियाभासमनिद्रमव्रणम् छायातपौयत्रनगृध्रपक्षौतमक्षरंखंत्रियुगंव्रजा
महे २७ अजस्यचक्रंत्वजयेर्यमाणंमनोमयंपंचदशारमाशु त्रिणाभिविद्युच्चलमष्टनेमियदक्षमाहुस्तमृतंप्रपद्ये
२८

ऽविषयः इंद्रियाणितद्ग्राहकाणितदुभयरूपेणाभासतइतितथातम् तथाऽप्यनिद्रंस्वप्रद्रष्टृवदज्ञानरहितम् कुतः अव्रणम् अदेहम् अतएवअक्षरंखमिवव्यापिनंच सर्वत्रहेतुः यत्रयस्मिन् गृध्रपक्षौजीवमक्षपातिनौछायातपौ अविद्याचतन्निवर्तकाविद्याचनास्ति तंत्रियुगेष्वाविर्भवंतंशरणंव्रजाम २७ तदेवमविक्रियत्वादिभिःसर्वज्ञत्वादिभिश्चसत्यत्वंवरेण्यत्वंचोक्तं संसारचक्राधारत्वेनापितदेवदर्शयन्नाह अजस्यजीवस्यचक्रंचक्रवदावर्तमानंदेहादिअजयामाययाप्रेर्यमाणम् यत्प्रयः अक्षोयस्ययदधिष्ठानमाहुस्तमृतं [illegible]द्ये कथंभूतंचक्रम् मनोमयंमनःप्रधानंदशेंद्रियाणिपंचप्राणाश्चेत्येवंपंचदशआरायस्य आशुशीघ्रगम् त्रयोगुणा[illegible]चलम् अष्टौप्रकृतयोनेमयइवावरणानियस्य २८

यएकवर्णंतमसःपरंतदलोकमव्यक्तमनंतपारम् आसांचकारोपसुपर्णमेनमुपासतेयोगरथेनधीराः २९ नय
स्यकश्चातितितर्तिमायांययाजनोमुह्यतिवेदनार्थम् तंनिर्जितात्मात्मगुणंपरेशंनमामभूतेषुसमंचरंतम् ३०
इमेवयंयत्प्रियचैवतन्वासत्वेनसृष्टाबहिरंतराविः गतिंनसूक्ष्मामृषयश्चविद्महेकुतोऽसुराद्याइतरप्रधानाः ३१
पादौमहीयंस्वकृतैवयस्यचतुर्विधोयत्रहिभूतसर्गः सवैमहापूरुषआत्मतंत्रःप्रसीदतांब्रह्ममहाविभूतिः ३२
अंभस्तुयद्रेतउदारवीर्यंसिद्ध्यंतिजीवंत्युतवर्धमानाः लोकायतोऽथाखिललोकपालाःप्रसीदतांब्रह्ममहावि
भूतिः ३३ सोमंमनोयस्यसमामनंतिदिवौकसांवैबलमंधआयुः ईशोनगानांप्रजनःप्रजानांप्रसीदतांनःसमहा
विभूतिः ३४

अर्थंनवेदेतियदुक्तंतत्प्रपंचयन्नाह इमेवयंदेवाऋषयश्चयस्यप्रियथातन्वासत्वेनैवसृष्टाअपिबहिरंतश्चसत्ताप्र
काशाभ्यामाविःप्रकटमपिसूक्ष्मांगतिंनिरुपाधिस्वरूपंनविद्मः इतरप्रधानाः रजस्तमोमयाःकुतोविदुः तंनमामेतिपूर्वेणान्वयः ३१ इदानीं
वैराजरूपेणस्तुवन्प्रार्थयते पादौमहीतिद्वादशभिः यत्रमह्यांजरायुजादिभूतसर्गःसामहीयस्यपादौसनःप्रसीदतु आत्मतंत्रःपादादिम
त्वेऽपिनतत्परतंत्रः कुतःब्रह्मअप्रच्युतरूपः तत्कुतः महतीविभूतिरैश्वर्यंयस्यसः ३२ उदारंवीर्यंशक्तिर्यस्यतदंभोयस्यरेतःसनःप्रसीदतु
उदारवीर्यतामाह यतोऽम्भसोलोकादयःसिध्यंतिजायंते ३३ यःसोमोदेवानामंधःअन्नम् अतएवबलमायुश्चनगानांवृक्षाणाम् प्रकर्षे
णजनयतिवर्धयतीतिप्रजनः तंयस्यमनःसमामनंतिसनःप्रसीदतु ३४ ७ ७ ७ ७ ७

श्री॰ अग्निर्यस्यतुमुखंजातः कथंभूतः जातंवेदोधनंयस्मात् क्रियाकांडंनत्प्रतिपाद्यंकर्मतन्निमित्तंजन्मयस्य अंतःसमुद्रेउदरमध्येस्वधातून् पाकाहर्निवान्नादीन् अनुपचन् प्रसिद्धसमुद्रेऽपिवाडवरूपेणउदकान्येवानुपचन्नग्निः ३५ एषतरणिर्यस्यचक्षुरासीत् कथंभूतः देवयानम् अर्चिरादिमार्गदेवता त्रयीमयः सैषात्रय्येवविद्यातपतीतिश्रुतेः ब्रह्मणोधिष्ण्यमुपासनास्थानम् यएषोंऽतरादित्येहिरण्मयःपुरुषइतिश्रुतेः मुक्तेर्द्वारंदेवयानत्वात् अमृतंचपुण्यलोकत्वात् मृत्युश्चकालात्मकत्वात् एवंभूतस्तरणिर्यस्यचक्षुःसःप्रसीदतु ३६ एवंभूतोवायुश्चराचराणांसह आदिधर्मवान्प्राणःयंप्राणंवयंबुद्ध्याद्यधिष्ठातारोदेवाः संम्राजंभृत्याइव अन्वास्म अनुसृत्यस्थिताः एवंभूतोवायुर्यस्यप्राणादभू अ॰ ५

अग्निर्मुखंयस्यतुजातवेदाजातःक्रियाकांडनिमित्तजन्मा अंतःसमुद्रेऽनुपचन्स्वधातून्प्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३५ यच्चक्षुरासीत्तरणिर्देवयानंत्रयीमयोब्रह्मणएषधिष्ण्यम द्वारंचमुक्तेरमृतंचमृत्युःप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३६ प्राणादभूद्यस्यचराचराणांप्राणःसहोबलमोजश्चवायुः अन्वास्मसंम्राजमिवानुगावयंप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३७ श्रोत्राद्दिशोयस्यहृदश्चखानिप्रजज्ञिरेखंपुरुषस्यनाभ्याः प्राणेंद्रियात्मासुशरीरकेतंप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३८ बलान्महेंद्रस्त्रिदशाःप्रसादान्मन्योर्गिरीशोधिषणाद्विरिंचः खेभ्यश्चछंदांस्यृषयोमेढ्रतःकःप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ३९ श्रीर्वक्षसःपितरश्छाययासन्धर्मःस्तनादितरःपृष्ठतोऽभूत् द्यौर्यस्यशीर्ष्णोऽप्सरसोविहारात्प्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ४० विप्रोमुखंब्रह्मचयस्यगुह्यंराजन्यआसीद्भुजयोर्बलंच ऊर्वोर्विडोजोंऽघ्रिरवेदशूद्रौप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ४१ लोभोधरात्प्रीतिरुपर्यभूद्द्युतिर्नस्तः पशव्यःस्पर्शेनकामः भ्रुवोर्यमःपक्ष्मभवस्तुकालःप्रसीदतांनःसमहाविभूतिः ४२

सः ३७ खानिदेहगतानिछिद्राणि प्राणःपंचवृत्तिः इंद्रियाणिच आत्मासनश्च असवोनागकूर्मादयः शरीरंचतेषांकेतमाश्रयभूतंखंयस्यपुरुषस्यनाभ्याःप्रजज्ञेसः ३८ यस्यबलान्महेंद्रोजज्ञे छंदांसिऋषयश्चखेभ्यःकः प्रजापतिः ३९ इतरः अधर्मः ४० विट्वैश्यः ओजः नैपुण्यंतस्यवृत्तिः अंघ्रिः अंघ्रिजोइत्यर्थः अ[illegible]गो अवेदोवेदव्यतिरिक्तासुश्रूषातद्वृत्तिमान्शूद्रश्च पाठांतरंस्पष्टम् ४१ उपरिउत्तरोष्ठात्नस्तःनासिकातः द्युतिः कांतिः [illegible]तः कामः स्पर्शेनाभूत् ४२ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ९

द्रव्यंभूतानिवयः कालम् विशेषंलौकिकप्रपंचम् यद्यस्माद्दुर्विभाव्यम् कुतः प्रबुधापबाधंविद्वद्भिरपोह्यमानम् पाठांतरेप्रबुधानांमायेत्य
वबोधोयस्मिन्नित्यर्थः ४३ तदेवंसप्रपंचमुपवर्ण्यनिष्प्रपंचमनुवर्णयन् प्रणमति नमोस्त्विति वृत्तिभिर्दर्शनादिभिः नभस्वान् वायुःतस्ये
वऊतिः लीलायस्यतस्मै ४४ सस्मितंमुखांबुजंदिदृक्षूणांनोऽस्मच्चक्षुरादिकरणगोचरंयथाभवत्येवंचात्मानंदर्शय ४५ भक्तेच्छाऽनुवर्तित्वं
चतवबहुशोदृष्टमेवेत्याह तैस्तैरिति यन्नोदुर्विषहमशक्यंकर्मतद्भगवान्स्वयमेवकरोतिहि ४६ नचबहिर्मुखानामिवत्वद्भक्तानामस्माकंत्व-
य्यर्पितानिपूर्वपुण्यानिविपरीतफलानिभवितुमर्हंतीत्याह क्लेशोभूरियेषु अल्पंसारंफलंयेषु यद्वा विफलान्येवसकामानांकर्माणितवार्पितं

द्रव्यंवयः कर्मगुणान्विशेषंयद्योगमायाविहितान्वदंति यद्दुर्विभाव्यंप्रबुधापबाधंप्रसीदतांनः समहाविभूतिः
४३ नमोऽस्तुतस्माउपशांतशक्तयेस्वाराज्यलाभप्रतिपूरितात्मने गुणेषुमायारचितेषुवृत्तिभिर्नसज्जमाना
यनभस्वदूतये ४४ सत्वंनोदर्शयात्मानमस्मत्करणगोचरम् प्रपन्नानांदिदृक्षूणांसस्मितंतेमुखांबुजम् ४५
तैस्तैःस्वेच्छाधृतैरूपैःकालेकालेस्वयंविभो कर्मदुर्विषहंयन्नोभगवांस्तत्करोतिहि ४६ क्लेशभूर्यल्पसाराणि
कर्माणिविफलानिच देहिनांविषयार्तानांनतथैवार्पितंत्वयि ४७ नावमः कर्मकल्पोऽपिविफलायेश्वरार्पितःक
ल्पतेपुरुषस्यैवसह्यात्मादयितोहितः ४८ यथाहिस्कंधशाखानांतरोर्मूलावसेचनम् एवमाराधनंविष्णोःसर्वे
षामात्मनश्चहि ४९ नमस्तुभ्यमनंतायदुर्वितर्क्यात्मकर्मणे निर्गुणायगुणेशायसत्वस्थायचसांप्रतम् ५०
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअमृतमथननामपंचमोऽध्यायः ५ श्रीशुकउवाच एवंस्तुतःसु
रगणैर्भगवान्हरिरीश्वरः तेषामाविरभूद्राजन्सहस्रार्कोदयद्युतिः १

तुननथेति ४७ तत्रावैफल्यमुपपादयति अवमः
अल्पोऽपिकर्मकल्पः कर्माभासोऽपिईश्वरार्पितश्चेद्विफलायासायनकल्पतेहि यस्मात्सएषईश्वरः पुरुषस्यात्माअतएवदयितोहितश्च नह्यात्मनि
दयितेहितेचार्पितंनिष्फलंस्यात् ४८ अनंतफलत्वमाह यथाहिमूलावसेचनंस्कंधानांशाखानांचभवति ४९ एवंसत्यपित्वदर्पितकर्मणांत्वद्भ
क्तानामस्माकंयन्निमित्तमिदंदुःखमितित्वमेववेत्सीत्याशयेनाह नमइति दुर्वितर्क्याण्यात्मकर्माणिस्वभावचेष्टितानियस्यतस्मै ५० इत्यष्टमेटी
कायांपंचमः ५ षष्ठेपुनस्स्तुतिर्विष्णावाविर्भूतेसुरैःकृता तन्मंत्रेणासुरैःसाकममृतार्थेसहोद्यमः १ सहस्रार्काणामुदयेद्युतिरिवद्युतिर्यस्य १

महसातेजसाप्रतिहतानीक्षणानिचक्षूंषियेषाम् २ तामाविर्भूतांतत्तनुंविरंचोदृष्ट्वातुष्टावेतिपंचमेनान्वयः कंजगर्भवदरुणेईक्षणेयस्याः ३ तप्तहेमवदवदातेनपीतेनलसताकौशेयवाससायुक्तांप्रसन्नानिचारूणिसर्वाण्यंगानियस्याः शोभनंमुखंयस्याः सुंदरेभ्रुवौयस्याः ४ महांतोमणयोयस्मिन्तेनकिरीटेनकर्णाभरणेकुंडलेताभ्यांनिर्भातौयौकपोलौताभ्यांश्रीर्मुखांबुजेयस्याः ५ कौस्तुभआभरणंकंठेयस्याः लक्ष्मींवक्षसिबिभ्रतीम् ६ देवप्रवरोब्रह्मा सर्वगैरवनिंगतैः साष्टांगप्रणतैः अनाविराविरसियंनाभूताऽभूदितिब्रुवन् ब्रह्माऽभिप्रैतिनित्यत्वविभुत्वेभगवत्तनोः ७ श्रीमूर्तेरयमाविर्भावएवनत्वस्मदादिवत्जन्मादितवास्तीत्याह नजाताजन्मादयोयस्यकुतःअगुणाय अतःनिर्वाणसुखस्यार्णवा

तेनैवमहसासर्वेदेवाःप्रतिहतेक्षणाः नापश्यन्खंदिशः क्षोणीमात्मानंचकुतोविभुम् २ विरंचोभगवान्दृष्ट्वासहशर्वेणतांतनुम् स्वच्छांमरकतश्यामांकंजगर्भारुणेक्षणाम् ३ तप्तहेमावदातेनलसत्कौशेयवाससा प्रसन्नचारुसर्वांगींसुमुखींसुंदरभ्रुवम् ४ महामणिकिरीटेनकेयूराभ्यांचभूषिताम् कर्णाभरणनिर्भातकपोलश्रीमुखांबुजाम् ५ कांचीकलापवलयहारनूपुरशोभिताम् कौस्तुभाभरणांलक्ष्मींबिभ्रतींवनमालिनीम् ६ सुदर्शनादिभिःस्वास्त्रैर्मूर्तिमद्भिरुपासिताम् तुष्टावदेवप्रवरःसशर्वःपुरुषंपरम् सर्वामरगणैःसाकंसर्वांगैरवनिंगतैः ७ ब्रह्मोवाच अजातजन्मस्थितिसंयमायागुणायनिर्वाणसुखार्णवाय अणोरणिम्नेऽपरिगण्यधाम्नेमहानुभावायनमोनमस्ते ८ रूपंतवैतत्पुरुषर्षभेज्यंश्रेयोर्थिभिर्वैदिकतांत्रिकेण योगेनधातःसहनस्त्रिलोकान्पश्याम्यमुष्मिन्नुहविश्वमूर्तौ ९ त्वय्यग्रआसीत्त्वयिमध्यआसीत्त्वय्यंतआसीदिदमात्मतंत्रे त्वमादिरंतोजगतोऽस्यमध्यंघटस्यमृत्स्नेवपरःपरस्मात् १० य अपारमोक्षसुखस्वरूपायेत्यर्थः तथाऽपि अणोरप्यणिम्ने अतिसूक्ष्मायदुर्ज्ञेयत्वात् वस्तुतस्तु-अपरिगण्यमियत्तातीतंधाममूर्तिर्यस्यतस्मैनचैतदसंभावितम् यतः महानचिंत्योऽनुभावोयस्यतस्मै ८ तन्मूर्तेःसनातनत्वमपरिमेयत्वंचोपपादयति रूपमिति हेपुरुषर्षभ हेधातः एतत्तवरूपंवैदिकेनतांत्रिकेणचयोगेनोपायेनश्रेयोर्थिभिः सदाइज्यंपूज्यमतोनेदमिदानीमपूर्वंजातमितिभावः ननुयूयंदेवाःपूज्यत्वेनप्रसिद्धाः सत्यम् सर्वेऽपिअत्रैवांतर्भूताइत्याह उअहोहस्फुटम् अमुष्मिंस्त्वयिनोऽस्मांस्त्रीन्लोकांश्च सहपश्यामि तत्रहेतुः विश्वंमूर्तौयस्य अतस्त्वैतद्रूपंपरिच्छिन्नमपिनभवतीत्यर्थः ९ विश्वमूर्तित्वमेवाह त्वयीति घटस्यमृत्तिकायथाआ १०
दिरंतश्चमध्यंच तथात्वमस्यजगतः तत्रहेतुःपरस्मात्प्रधानादपिपरः १० ७ ७ ७ ७

मृत्तिकादृष्टांतेन परिणामंभ्रमंवारयति त्वमिति स्वयास्वाधीनया अतएवगुणानांव्यवायेपरिणामेऽप्यगुणमेवत्वांमुक्ताःपश्यंति मनीषिणोविवे
किनः विपश्चितः शास्त्रज्ञाः ११ एतदेवसदृष्टांतमाह यथाऽग्निंकाष्ठेमथनेन अमृतमाज्यंगोषुदोहनादिनाक्ष्मविअन्नंव्रीह्यादिकर्षणादिना अं
बुचखननेनउद्यमनेपुरुषकारेवाणिज्यादिनावृत्तिंजीविकाम् यद्वा अंबुनःउद्यमनेघटीयंत्रादिनोद्धरणेयोगैरुपायैर्मनुष्या अधियंतिप्राप्नुवं
ति तथाकवयस्त्वांबुध्यागुणेष्वधियंतिवदंतिच १२ हेनाथसरोजनाभ अतिचिरादीप्सितमर्थंयोगेकप्राप्यंत्वांसम्यगुज्जिहानमाविर्भवंतंप्र
त्यक्षतोदृष्ट्वाऽद्यवयंनिर्वृतिंगताः दवार्तादावाग्निपीडिताः १३ यद्विधेयंतत्कथयेतिचेत्तत्राह हेअंतरात्मन् अशेषसाक्षिणस्तेबहिःकिं
वाऽन्यैर्विज्ञाप्यमस्ति १४ यूयमेवकिंचित्कुरुतेतिचेत्तत्राह अहमिति अग्नेःकेतवोविस्फुलिंगाइवतेत्वत्तोवयंपृथग्विभाताःसंतःआत्म

त्वंमाययात्माश्रययास्वयेदंनिर्मायविश्वंतदनुप्रविष्टः पश्यंतियुक्तामनसामनीषिणोगुणव्यवायेऽप्यगुणंविपश्चि
तः ११ यथाऽग्निमेधस्यमृतंचगोषुभुव्यन्नमंबूद्यमनेचवृत्तिम् योगैर्मनुष्याअधियंतिहित्वांगुणेषुबुद्ध्याकव
योवदंति १२ तंत्वांवयंनाथसमुज्जिहानंसरोजनाभातिचिरेप्सितार्थम् दृष्ट्वागतानिर्वृतिमद्यसर्वेगजादवार्ताइ
वगांगमंभः १३ सत्वंविधत्स्वाखिललोकपालावयंयदर्थास्तवपादमूलम् समागतास्तेबहिरंतरात्मन्किंचान्यविज्ञा
प्यमशेषसाक्षिणः १४ अहंगिरित्रश्चसुरादयोयेदक्षादयोऽग्नेरिवकेतवस्ते किंवाविदामेशपृथग्विभाताविधत्स्व
शंनोद्विजदेवमंत्रम् १५ श्रीशुकउवाच एवंविरिंच्यादिभिरीडितस्तद्विज्ञायतेषांहृदयंयथैव जगादजीमूत
गंभीरयागिराबद्धांजलीन्संवृतसर्वकारकान् १६ एकएवेश्वरस्तस्मिन्सुरकार्येसुरेश्वरः विहर्तुकामस्तानाहसमु
द्रोन्मथनादिभिः १७ श्रीभगवानुवाच हंतब्रह्मन्नहोशंभोहेदेवाममभाषितम् शृणुतावहिताःसर्वेश्रेयो
वःस्याद्यथासुराः १८ यातदानवदैतेयैस्तावत्संधिर्विधीयताम् कालेनानुगृहीतैस्तैर्यावद्वोभवआत्मनः १९

नः शंश्रेयः किंवाविघ्नः अतस्त्वमेवद्विजानांदेवानांचमंत्रंविधत्स्वइदंकुरुतेत्युपायमुपदिशेत्यर्थः १५ हृदयंमंत्रःउपदेष्टव्यइत्यभिप्रेतंय
थैवतथैवविज्ञायजगाद संवृतानिनियमितानिसर्वाणिकारकाणींद्रियाणियैःतान् १६ ईश्वरस्यापितथैवाभिप्रेतमित्याह एकएवेश्वरः
समर्थोऽपि १७ हेसुराःहेदेवा अन्येचगंधर्वादयः वः आत्मनो यावद्भवोवृद्धिर्भवति १८ १९ छ छ छ

अर्थस्यप्रयोजनस्यपदवींसिद्धिंप्राप्तेः पश्चादहिमूषकवत्वध्यघातकभावेनवर्तितव्यमितिशेषः यद्वा पेटिकायांनिरुद्धोऽहिर्यथानिर्गमद्वा रविधानार्थंप्रथमंमूषकेणसंधिंविधत्तेपश्चात्तमेवकदाचित् भक्षयतितथाअर्थमार्गप्रवृत्तेःप्रथमंसंधेयाइत्यर्थः २० ततस्तैःसहयत्कार्यंत दाह अमृतोत्पादनइति यस्य अमृतस्यपीतस्यसतः अमरोभवेत् मृत्युग्रस्तोऽपि २१ नेत्रंरज्जुम् २२ अतंद्रिताः संयत्ताः निर्मंथध्वमिति न नुतर्हितेऽप्यमृतपानेनामराःस्युस्तत्राह क्लेशभाजइति २३ बलिभिःसहकारिभिःसाध्याअर्थास्तदनुसरणंविनानसिद्ध्यंतीतिकृत्वासाम्ना

अरयोऽपिहिसंधेयाःसतिकार्यार्थगौरवे अहिमूषकवद्देवाअर्थस्यपदवींगतेः २० अमृतोत्पादनेयत्नःक्रियतामविलंबितम् यस्यपीतस्यवैजंतुर्मृत्युग्रस्तोऽमरोभवेत् २१ क्षिप्त्वाक्षीरोदधौसर्वावीरुत्तृणलतौषधीः मंथानंमंदरंकृत्वानेत्रंकृत्वातुवासुकिम् २२ सहायेनमयादेवानिर्मंथध्वमतंद्रिताः क्लेशभाजोभविष्यंतिदैत्यायूयंफलग्रहाः २३ यूयंतदनुमोदध्वंयदिच्छंत्यसुराःसुराः नसंरंभेणसिद्ध्यंतिसर्वेऽर्थाःसांत्वयायथा २४ नभेतव्यंकालकूटात्‌-विषाज्जलधिसंभवात् लोभःकार्योनवोजातुरोषःकामस्तुवस्तुषु २५ श्रीशुकउवाच इतिदेवान्समादिश्यभगवान्पुरुषोत्तमः तेषामंतर्दधेराजन्स्वच्छंदगतिरीश्वरः २६ अथतस्मैभगवतेनमस्कृत्यपितामहः भवश्चजग्मतुःस्वस्वंधामोपेयुर्बलिंसुराः २७ दृष्ट्वाऽरीनप्यसंयत्तान्जातक्षोभान्स्वनायकान् न्यषेधद्दैत्यराट्श्लोक्यः संधिविग्रहकालवित् २८ तेवैरोचनिमासीनंगुप्तंचासुरयूथपैः श्रियापरमयाजुष्टंजिताशेषमुपागमन् २९ महेंद्रःश्लक्ष्णयावाचासांत्वयित्वामहामतिः अभ्यभाषततत्सर्वंशिक्षितंपुरुषोत्तमात् ३० तदरोचतदैत्यस्यतत्रान्येयेऽसुराधिपाः शंबरोऽरिष्टनेमिश्चयेचत्रिपुरवासिनः ३१ ततोदेवासुराःकृत्वासंविदंकृतसौहृदाः उद्यमंपरमंचक्रुरमृतार्थेपरंतप ३२ ततस्तेमंदरगिरिमोजसोत्पाट्यदुर्मदाः नदंतउदधिंनिन्युःशक्ताःपरिघबाहवः ३३

दिक्सुपदिशति यूयमितिद्वाभ्याम् हेसुराः संरंभेणसंभ्रमेण सांत्वयासाममार्गेणयथासिद्ध्यंति २४ वस्तुषुमथनादुत्पन्नेषु २५ २६ सुरास्तुबलिमुपेयुः उपजग्मुः २७ असंयत्तानपिदृष्ट्वाश्लोक्यःकीर्त्यर्हः २८ वैरोचनिंबलिम् जितमशेषंत्रैलोक्यंयेनतम् २९ तत्सर्वममृतोन्मथनादि ३० तत्र ये अन्येचासुराधिपाःपौलोमकालेयादयःशंबरादयश्चतेभ्यश्चारोचत ३१ संविदम् संयमम् ३२ परिघाइवबाहवोयेषाम् ३३ ७· ७·

३४ ३५ ३६ ३७ ३८ विसर्जितः प्रस्थापितः सुपर्णेतत्रस्थितेवासुकेरागमनायोगादितिभावः ३९ इतिअष्टमस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमेमथनोद्भूतविषभीत्याऽखिलैर्जनैः स्तुतःसन्कृपयारुद्रः पपौविषमितीर्यते १ फलभागेनतवाप्यमृतेभागोभविष्यतीति आमंत्र्यसंमंत्र्य वासुकिंनेत्रंगिरोपरिवीयसंवेष्ट्यअब्धिंमथितुमारेभिरे वासुकेर्मुखंतीव्रंदैत्यान्ग्राहयितुमेवपूर्वंहरिःपुरस्तात्मुखे-

दूरभारोद्वहश्रांताः शक्रवैरोचनादयः अपारयंतस्तंवोढुंविवशाविजहुःपथि ३४ निपतन्सगिरिस्तत्रबहूनमरदानवान् चूर्णयामासमहताभारेणकनकाचलः ३५ तांस्तथाभग्नमनसोभग्नबाहूरुकंधरान् विज्ञायभगवांस्तत्रबभूवगरुडध्वजः ३६ गिरिपातविनिष्पिष्टान्विलोक्यामरदानवान् ईक्षयाजीवयामासनिर्जरान्निर्व्रणान्यथा ३७ गिरिंचारोप्यगरुडेहस्तेनैकेनलीलया आरुह्यप्रययावब्धिंसुरासुरगणैर्वृतः ३८ अवरोप्यगिरिंस्कंधात्सुपर्णःपततांवरः ययौजलांतउत्सृज्यहरिणासविसर्जितः ३९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअमृतमथनेमंदराचलानयनंनामषष्ठोऽध्यायः ६ श्रीशुकउवाच तेनागराजमामंत्र्यफलभागेनवासुकिम् परिवीयगिरौतस्मिन्नेत्रमब्धिंमुदाऽन्विताः १ आरेभिरेसुसंयत्ताअमृतार्थंकुरूद्वह हरिःपुरस्ताज्जगृहेपूर्वंदेवास्ततोभवन् २ तन्नैच्छन्दैत्यपतयोमहापुरुषचेष्टितम् नगृह्णीमोवयंपुच्छमहेरंगममंगलम् ३ स्वाध्यायश्रुतसंपन्नाःप्रख्याताजन्मकर्मभिः इतितूष्णींस्थितान्दैत्यान्विलोक्यपुरुषोत्तमः ४ स्मयमानोविसृज्याग्रंपुच्छंजग्राहसामरः कृतस्थानविभागास्तेएवंकश्यपनंदनाः ५ ममंथुःपरमायत्ताअमृतार्थंपयोनिधिम् मथ्यमानेऽर्णवेसोद्रिरनाधारोह्यपोऽविशत् ६ ध्रियमाणोऽपिबलिभिर्गौरवात्पांडुनंदन तेसुनिर्विण्णमनसःपरिम्लानमुखश्रियः आसन्स्वपौरुषेनष्टेदैवेनातिबलीयसा ७ विलोक्यविघ्नेशविधिंतदेश्वरोदुरंतवीर्योऽवितथाभिसंधिः कृत्वावपुःकाच्छपमद्भुतंमहत्प्रविश्यतोयंगिरिमुज्जहार ८ तमुत्थितंवीक्ष्यकुलाचलंपुनःसमुत्थितानिर्मथितुंसुरासुराः दधारपृष्ठेनसलक्षयोजनप्रस्तारिणाद्वीपइवापरोमहान् ९

जगृहेततोऽभवन्मुखंजगृहुः १ २ ३ ४ कृतोधारणेस्थानविभागोयैः ५ ६ दैवेनहेतुनास्वपौरुषेनष्टेसति ७ विघ्नेशस्यविधिंतेनरचितंविघ्नं अवितथःसत्योऽभिसंधिःसंकल्पोयस्य ८ लक्षयोजनःप्रस्तारःविस्तारोस्यास्तीतितथातेनपृष्ठेन ९

ठा॰ तस्यगिरेः आवर्तनंभ्रमणमंगकंडूयनंमेने १० आसुरेणअसुराकारेणदैवेनदेवाकारेणरूपेणाविशत् ११ १२ आत्मनिदेवदैत्यम- अ॰
ध्येगोत्रेदार्ढ्यरूपेणनेत्रेअभेद्यावबोधरूपेणपरेणहरिणाक्षोभितंनक्राणांचक्रंसमूहोयस्मिन् १३ दृशश्चमुखानिचश्वासाश्च अहींद्रस्य ७
साहस्रमपरिमिताः कठोरायेदृगादयः तेभ्योनिर्गताभ्यामग्निधूमाभ्यामाहतंवर्चोयेषांते सरलाद्रुमविशेषाः १४ देवांस्तुभगवद्वशायनाः
समभ्यवर्षन् समुद्रोर्मिभिः उपगूढावायवश्चशीतलावबुः वांतिस्म कथंभूतान् तस्याहींद्रस्यश्वासशिखाग्निभिर्हताप्रभायेषाम् धूम्राण्यंब

सुरासुरेंद्रैर्भुजवीर्यवेपितंपरिभ्रमंतंगिरिमंगपृष्ठतः बिभ्रत्तदावर्तनमादिकच्छपोमेनेऽङ्गकंडूयनमप्रमेयः १०
तथाऽसुरानाविशदासुरेणरूपेणतेषांबलवीर्यमीरयन् उद्दीपयन्देवगणांश्चविष्णुर्दैवेननागेंद्रमबोधरूपतः
११ उपर्यगेंद्रंगिरिराडिवान्य आक्रम्यहस्तेनसहस्रबाहुः तस्थौदिविब्रह्मभवेंद्रमुख्यैरभिष्टुवद्भिःसुमनोऽभिवृष्टः
१२ उपर्यधश्चात्मनिगोत्रनेत्रयोःपरेणतेप्राविशतासमेधिताः ममंथुरब्धिंतरसामदोत्कटामहाद्रिणाक्षोभितनक्र-
चक्रम् १३ अहींद्रसाहस्रकठोरदृङ्मुखश्वासाग्निधूमाहतवर्चसोऽसुराः पौलोमकालेयबलील्वलादयोदवाग्नि
दग्धाःसरलाइवाभवन् १४ देवांश्चतच्छ्वासशिखाहतप्रभान्धूम्रांबरस्रग्वरकंचुकाननान् समभ्यवर्षन्भगवद्
वशाघनावबुःसमुद्रोर्म्युपगूढवायवः १५ मथ्यमानात्तथासिंधोर्देवासुरवरूथपैः यदासुधानजायेतनिर्ममंथाजि
तःस्वयम् १६ मेघश्यामःकनकपरिधिःकर्णविद्योतविद्युन्मूर्ध्निभ्राजद्विलुलितकचःस्रग्धरोरक्तनेत्रः जैत्रैर्दोर्भि
र्जगदभयदैर्दंदशूकंगृहीत्वामथ्नन्मथ्नाप्रतिगिरिरिवाशोभताथोधृताद्रिः १७ निर्मथ्यमानादुदधेरभूद्विषंमहो
ल्बणंहालहलाह्वमग्रतः संभ्रांतमीनोन्मकरादिकच्छपात्तिमिद्विपग्राहतिमिंगिलाकुलात् १८

रादीनियेषाम् १५ १६ धृतोऽद्रिर्येनसधृताद्रिः भगवान् परमपुरुषोऽनंतरमशोभतेत्यन्वयः कथंभूतः कनकपरिधिःपीतवासाः
कर्णयोर्विद्योतमानाविद्युत्कुंडललक्षणायस्य तथामूर्ध्निभ्राजंतोविलुलिताः कचायस्यसतथा जैत्रैर्जिष्णुभिर्दंदशूकंसर्पम् प्रतिगि
रिःप्रतिद्वंद्वीपर्वतः १७ हालहलमित्याह्वानामयस्य संभ्रांतामीनाउद्गतामकरादयश्चयस्मिन्तस्मात् तिम्यादिभिराकुलाच्चेतितद्विषम १२
प्रति अप्रतिमंप्रतिक्रियाशून्यमितिवा १८

कुतः उग्रोवेगोयस्य तदेवाह दिशिदिशीति यद्वा उग्रावेगारोमांचस्वेदादयोयस्मात् अतएवासह्यंविलोक्यभीताः अन्येनकेनाप्यरक्ष्यमाणाः
सदाशिवंशरणंदुद्रुवुःजग्मुः १९ त्रिलोक्याउद्भवायदेव्यासह अद्रौकैलासे आसीनंतथापिमुनीनामभिमतंतेषामेवापवर्गायतपोजुषाणम्
२० २१ निर्गुणंसगुणंचैवशिवंहरिपराक्रमैः स्तुवंतस्तुप्रजेशानानामन्यंनांतरंतयोः २२ नन्वेवंभूतोविष्णुरितिप्रसिद्धंतत्राहुःगुणमय्येति अ
स्यजगतोयदासर्गादीन् धत्सेतदाहेभूमन्स्वदृक्स्वतः सिद्धज्ञानःत्वंब्रह्मादिसंज्ञांधत्से २३ तत्रहेतुःत्वंब्रह्मेति सदसतोभावान् देवतिर्यगा

तदुग्रवेगंदिशिदिश्युपर्यधोविसर्पदुत्सर्पदसह्यवीर्यम् भीताःप्रजादुद्रुवुरंगसेश्वरा अरक्ष्यमाणाःशरणंसदाशि
वम् १९ विलोक्यतंदेववरंत्रिलोक्याभवायदेव्याऽभिमतंमुनीनाम् आसीनमद्रावपवर्गहेतोस्तपोजुषाणंस्तुति
भिःप्रणेमुः २० प्रजापतयऊचुः देवदेवमहादेव भूतात्मन्भूतभावन त्राहिनःशरणापन्नांस्त्रैलोक्यदह
नाद्विषात् २१ त्वमेकःसर्वजगतईश्वरोबंधमोक्षयोः तंत्वामर्चंतिकुशलाःप्रपन्नार्तिहरंगुरुम् २२ गुणमय्यास्वश
क्त्याऽस्यसर्गस्थित्यप्ययान्विभो धत्सेयदास्वदृग्भूमन्ब्रह्मविष्णुशिवाभिधाम् २३ त्वंब्रह्मपरमंगुह्यंसदसद्भाव
भावनः नानाशक्तिभिराभातस्त्वमात्माजगदीश्वरः २४ त्वंशब्दयोनिर्जगदादिरात्माप्राणेंद्रियद्रव्यगुणःस्वभावः
कालःक्रतुःसत्यमृतंचधर्मस्त्वय्यक्षरंयत्त्रिवृदामनंति २५ अग्निर्मुखंतेऽखिलदेवतात्माक्षितिंविदुर्लोकभवांघ्रि
पंकजम् कालंगतिंतेऽखिलदेवतात्मनोदिशश्चकर्णौरसनंजलेशम् २६ नाभिर्नभस्तेश्वसनंनभस्वान्सूर्यश्चच
क्षूंषिजलंस्मरेतः परावरात्माश्रयणंतवात्मासोमोमनोद्यौर्भगवन्शिरस्ते २७

दिरूपान्भावयतीतितथा सृज्यंतुलघ्वितिस्तिकिंना
स्तीत्याहुः आत्मैवत्वंनानाशक्तिभिर्जगद्रूपेणाभातः तस्मादीश्वरः २४ स्वतःसिद्धज्ञानत्वमुपपादयंतःजगदात्मनाआभानप्रकारमाहुः त्वंशब्द
स्यवेदस्ययोनिः अतःस्वतःसिद्धज्ञानःत्वंजगदादिर्महत्तत्वम् आत्माचअहंकारः कथंभूतः प्राणेंद्रियद्रव्याणांकारणभूतागुणायस्यराज
सादित्रिविधइत्यर्थः स्वभावादयश्चत्वमेवक्रतुः संकल्पःसत्यमृतंचेतियोधर्मःसत्वंमहदादिस्वरूपत्वेहेतुः त्रिवृत्त्रिगुणात्मकंयदक्षरंप्रधा
नंत्वयिस्थितदाश्रयंतदामनंति यद्वा एवंभूतेत्वयित्रिवृदक्षरंप्रणवंप्रकाशकमाहुरित्यर्थः २५ अखिलदेवतात्मा अग्निः सर्वादेवताइतिश्रुतेःसो
ऽग्निस्तेमुखंहेलोकभव द्वितीयांतेषुविदुरित्यस्यसंबंधः २६ परेअवरेचयेआत्मानोजीवास्तेषामाश्रयस्तवात्माऽहंकारः २७ ७ ७

त्रयीमयात्मन्वेदत्रयमूर्ते २८ पंचोपनिषदः तत्पुरुषाघोरसद्योजातवामदेवेशानरूपामंत्रायैर्मुखैरष्टोत्तरत्रिंशन्मंत्राणांवर्गः तेषामेवमंत्राणां पदच्छेदेनाष्टोत्तरत्रिंशत्कलात्मकामंत्राइत्यर्थः अवस्थितिः उपरतावस्था २९ अधर्मस्योर्मिषुदंभलोभादिषुयैरूर्मिभिर्विसर्गः संहारः यद्वा येःसत्वादिभिर्विविधःसर्गः तानिनेत्रत्रयम् हे देवछंदोमयः सनवेक्षाईक्षणम् साक्षान्मनुरितिपाठेमनुरितिवेदः तदेवाह छंदोमयइति ३० हेगिरित्रतेपरंज्योतिरखिलानांलोकपालादीनांगम्यंनभवति कुतः यत्ररजआदिनास्ति किंतत् ज्योतिः यन्निरस्तभेदंब्रह्म ३१ कामश्चअ ध्वरश्चदक्षयज्ञः त्रिपुरादयश्चये अनेकभूतद्रुहस्तान्क्षपयतः संहरतस्तेतत्कर्मस्तुतयेनभवति अत्यल्पमेतदित्यर्थः गरभक्षणस्याप्यवश्यं भावित्वेनसिद्धवन्निर्देशः स्तुतये अलंनभवतीत्यत्रहेतुः यस्तुभवान्स्वनेत्रवह्निविस्फुलिंगस्याशिखयाइदंजगद्भसितंभस्मसात्जातंनवेद-

कुक्षिःससमुद्रागिरयोऽस्थिसंघारोमाणिसर्वौषधिवीरुधस्ते छंदांसिसाक्षात्तवसप्तधातवस्त्रयीमयात्मन्हृदयं सर्वधर्मः २८ मुखानिपंचोपनिषदस्तवेशयैस्त्रिंशदष्टोत्तरमंत्रवर्गः यत्तच्छिवाख्यंपरमार्थतत्वंदेवःस्वयंज्योति रवस्थितिस्ते २९ छायात्वधर्मोर्मिषुयैर्विसर्गोनेत्रत्रयंसत्वरजस्तमांसि साक्षान्मनुःशास्त्रकृत्तस्तवेक्षाछंदोम योदेवऋषिःपुराणः ३० नतेगिरित्राखिललोकपालविरिंचवैकुंठसुरेंद्रगम्यम् ज्योतिःपरंयत्ररजस्तमश्चस त्वंनयद्ब्रह्मनिरस्तभेदम् ३१ कामाध्वरत्रिपुरकालगराद्यनेकभूतद्रुहःक्षपयतःस्तुतयेनतत्ते यस्त्वंतकालइद मात्मकृतंस्वनेत्रवह्निस्फुलिंगशिखयाभसितंनवेद ३२ येत्वात्मरामगुरुभिर्हृदिचिंतितांघ्रिद्वंद्वंचरंतमुमयातप साभितप्तम् कत्थंतउग्रपरुषंनिरतंश्मशानेतेनूनमूतिमविदंस्तवहातलज्जाः ३३ तत्तस्यतेसदसतोःपरतःपरस्य नांजःस्वरूपगमनेप्रभवंतिभूम्नः ब्रह्मादयःकिमुतसंस्तवनेवयंतुतत्सर्गसर्गविषयाअपिशक्तिमात्रम् ३४

नालोचयत्यपि ३२ तदेवं-

नित्यंपरानुग्रहव्यग्रंत्वांयेनिंदंतितेऽतिमूर्खाइत्याहुः येतुउमयासहचरंतंतस्यांनितरांरतंकामिनंकत्थंतेप्रलपंति तथाश्मशानेनिरतमुग्रंक्रूरं परुषंचहिंस्रंकत्थंते कथंभूतम् आत्मारामाश्चतेगुरवोविश्वहितोपदेष्टारस्तैर्हृदिचिंतितमंघ्रिद्वंद्वंयस्यतथाभूतमपितपसाऽभितप्तमपितेनूनं तवोतिमविदन्निनिकाकुः त्वल्लीलांनैवविदुरित्यर्थः अतोहातलज्जाः त्यक्तत्रपाः कथमात्मारामैःसेवितचरणयुगलस्यतेकामित्वंसंभवतिकथंवा तपसा अभितप्तस्यशांतस्योग्रत्वंपरुषत्वंवासंभवतीत्यविचार्यैवप्रलपंतीत्यर्थः ३३ आस्तांतावन्निंदकानांवार्तामहांतोऽपितवतत्वंनजानंतीत्या

हुः नत्तस्मात्तवस्वरूपस्यगमनेज्ञानेब्रह्मादयोऽपिनसमर्थाः संस्तवनेतुकुतः शक्ताःस्युः तत्रवयंकथंप्रभवामः यतस्तेषांसर्गे अत्यंतार्वाचीनाः
तथाऽपियदेतत्तवस्तवनमेतदात्मशक्तिपरिमितमात्रमित्यर्थः ३४ तदेवाहुः एतत्परमिति नपरंरूपंतथाऽपिलद्दर्शनादेवकृतार्थावयमित्याहुः मृ
डनायहीति ३५ ३६ मत्प्रभावमविचार्यविषपानेप्रवृत्तंमांकथंचिदियंप्रियावारयेदितिशंकयातामनुज्ञापयन्नाह अहोबतेतिसार्धैश्चतुर्भिः वै
शसंदुखम् ३७ प्राणपरीप्सूनांप्राणरक्षणेप्सूनांमेमया प्रभोःसमर्थस्य अर्थःकार्यम् ३८ किंच बद्धवैरेषुभूतेषुपरस्परंजिघांसत्सु ३९ कृपय

एतत्परंप्रपश्यामोनपरंतेमहेश्वर मृडनायहिलोकस्यव्यक्तिस्तेऽव्यक्तकर्मणः ३५ श्रीशुकउवाच त-
द्वीक्ष्यव्यसनंतासांकृपयाभृशपीडितः सर्वभूतसुहृद्देवइदमाहसतींप्रियाम् ३६ शिवउवाच अहोब
तभवान्येतत्प्रजानांपश्यवैशसम् क्षीरोदमथनोद्भूतात्कालकूटादुपस्थितम् ३७ आसांप्राणपरीप्सूनांविधे
यमभयंहिमे एतावान्हिप्रभोरर्थोयद्दीनपरिपालनम् ३८ प्राणैःस्वैःप्राणिनःपांतिसाधवःक्षणभंगुरैः बद्धवै
रेषुभूतेषुमोहितेष्वात्ममायया ३९ पुंसःकृपयतोभद्रेसर्वात्माप्रीयतेहरिः प्रीतेहरौभगवतिप्रीयेऽहंसचराचरः
४० तस्मादिदंगरंभुंजेप्रजानांस्वस्तिरस्तुमे एवमामंत्र्यभगवान्भवानींविश्वभावनः ४१ तद्विषंजग्धुमारेभेप्रभा
वज्ञाऽन्वमोदत ततःकरतलीकृत्यव्यापिहालाहलंविषम् ४२ अभक्षयन्महादेवःकृपयाभूतभावनः तस्यापिद
र्शयामासस्ववीर्यंजलकल्मषः ४३ यच्चकारगलेनीलंतच्चसाधोर्विभूषणम् तप्यंतेलोकतापेनसाधवःप्रायशो
जनाः परमाराधनंतद्धिपुरुषस्याखिलात्मनः ४४ निशम्यकर्मतच्छंभोर्देवदेवस्यमीढुषः प्रजादाक्षायणीब्र
ह्मावैकुंठश्चशशंसिरे ४५ प्रस्कन्नंपिबतःपाणेर्यत्किंचिज्जगृहुःस्मतत् वृश्चिकाहिविषौषध्योदंदशूकाश्चये
परे ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअमृतमथनेसप्तमोऽध्यायः ७ श्रीशुकउवाच पी
तेगरेवृषांकेणप्रीतास्तेऽमरदानवाः ममंथुस्तरसासिंधुंहविर्धानीततोऽभवत् १ तः कृपांकुर्वतःपुंसः ४० मेमत्तःस्वस्तिःशो

भनासत्तास्फुरत्वेनजीवितमस्त्वित्यर्थः ४१ जग्धुमत्तुम् करतलीकृत्यकरतलपरिमितमात्रंकृत्वा ४२ जलकल्मषःजलदोषोविषम् ४३ यस्मा-
त्तंगलेनीलंचकार ४४ ४५ प्रस्कन्नंगलितम् अपरेयेसविषाःतेऽपिजगृहुः अनेनविषस्यतीव्रतोक्ता ४६ इत्यष्टमेटीकायांसप्तमोऽध्यायः
७ अष्टमेमथ्यमानेऽब्धौलक्ष्म्याविष्णौवृतेसुरैः धन्वंतरेर्हृतेसोमेमोहिन्युद्भवईर्यते १ हविर्धानीसुरभिः १ ७ ७ ७

देवयानस्यब्रह्मलोकमार्गप्रापकस्ययज्ञस्यसंबंधिनोहविषे २ ईश्वरशिक्षयाप्रागेवकृततया ३ भगवतोयः श्वेताद्रिः कैलासस्तस्यमहिमंमहि मानम् दंतैःशिखरकल्पैः हरन्चंद्रवत्पांडुरइत्यनुषंगः ४ ५ ६ वल्गुभिर्गत्यादिभिः स्वर्गिणांरमण्यः रतिकर्त्र्यः ७ सुदामापर्वतः तत्रैक स्यांदिशिजातासौदामनी स्फटिकादिमयगिरिशृंगेष्वधिकंस्फुरंतीविद्युदिवकांत्यादिशोरंजयतीश्रीः संपत्साक्षान्मूर्तिधारिणीसतीसैवभ गवत्पराश्रमा आविरभूदित्यर्थः ८ तस्याःरूपादिमहिम्नाआक्षिप्तंचेतोयेषाम् ९ भगवद्वक्षसिस्थितयाश्रियाविलोकितानांसुराणांयथा

तामग्निहोत्रीमृषयोजगृहुर्ब्रह्मवादिनः यज्ञस्यदेवयानस्यमेध्यायहविषेनृप २ ततउच्चैःश्रवानामहयोभूच्चंद्रपांडुरः तस्मिन्बलिःस्पृहांचक्रेनेंद्रईश्वरशिक्षया ३ ततऐरावतोनामवारणेंद्रोविनिर्गतः दंतैश्चतुर्भिःश्वेताद्रेर्हरन्भगवतोमहिम ४ कौस्तुभाख्यमभूद्रत्नंपद्मरागोमहोदधेः तस्मिन्हरिःस्पृहांचक्रेवक्षोलंकरणेमणौ ५ ततोऽभवत्पारिजातःसुरलोकविभूषणम् पूरयत्यर्थिनोयोऽर्थैःशश्वद्भुवियथाभवान् ६ ततश्चाप्सरसोजातानिष्ककंठ्यःसुवाससः रमण्यःस्वर्गिणांवल्गुगतिलीलावलोकनैः ७ ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्रीरमाभगवत्परा रंजयंतीदिशःकांत्याविद्युत्सौदामनीयथा ८ तस्यांचक्रुःस्पृहांसर्वेससुरासुरमानवाः रूपौदार्यवयोवर्णमहिमाक्षिप्तचेतसः ९ तस्याआसनमानिन्येमहेंद्रोमहदद्भुतम् मूर्तिमत्यःसरिच्छ्रेष्ठाहेमकुंभैर्जलंशुचि १० आभिषेचनिकाभूमिराहरत्सकलौषधीः गावःपंचपवित्राणिवसंतोमधुमाधवौ ११ ऋषयःकल्पयांचक्रुरभिषेकंयथाविधि जगुर्भद्राणिगंधर्वानट्यश्चननृतुर्जगुः १२ मेघामृदंगपणवमुरजानकगोमुखान् व्यनादयन्शंखवेणुवीणास्तुमुलनिस्वनान् १३ ततोऽभिषिषिचुर्देवींश्रियंपद्मकरांसतीम् दिगिभाःपूर्णकलशैःसूक्तवाक्यैर्द्विजेरितैः १४ समुद्रःपीतकौशेयवाससीसमुपाहरत् वरुणःस्रजंवैजयंतीमधुनामत्तषट्पदाम् १५

पूर्वसंपत्प्राप्तिमसुराणांचतद्विपर्ययंवक्तुमभिषेकादिमहोत्सवपूर्वकंब्रह्मादिपरिहारेणभगवत्प्राप्तिप्रकारमाह तस्याआसनमित्यादि ना अथासीद्वारुणीत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन १० आभिषेचनिकाः अभिषेकोचिताः पंचपवित्राणिपंचगव्यानिमधुमाधवौचैत्रवैशाखभ वंफलपुष्पादि पाठांतरेऽपिद्वंद्वैक्येसएवार्थः मधुमासेभवंमध्विति वा ११ अभिषेकमभिषेकोचितंविधिम् नट्यः नटानांस्त्रियः १२ शं खवेणुवीणाश्चव्यनादयन् तुमुलोनिस्वनोयेषांतान्मृदंगादीन् १३ १४ १५ छ छ छ छ

१६ १७ १८ पदमाश्रयम् ध्रुवंनित्यम् अव्यभिचारिणोनित्याः संतोगुणायास्मिन् तेनान्वविदत क्वचित्कस्य
नूनमितित्रिभिः मन्युनिर्जयोनास्तिदुर्वासः प्रभृतिषु गुरुशुक्रादिषुसंगवर्जितंज्ञानंनास्ति महत्वेऽपिब्रह्मसोमादौनकामनिर्जयः परतोव्यपाश्र
यः परापेक्षइंद्रादिःसकिमीश्वरः २० नभूतसौहृदंपरशुरामादिषु नमुक्तिकारणंत्यागः शिबिप्रभृतिषुपुंसः कार्तवीर्यादेर्वीर्यमस्ति अजवेगनि
ष्कृतंकालवेगेनपरिहृतंतुनभवति गुणसंगवर्जितःसनकादिः द्वितीयः ममवरोनहिसमाधिनिष्ठत्वात् २१ चिरायुष्यपिमार्कंडेयादौशीलंमंग-
लंनास्तिइंद्रियदमनशीलत्वात् क्वचित्तदप्यस्तिहिरण्यकशिपुप्रभृतौ आयुषःस्थैर्यंनवेद्यंदुर्ज्ञानंभगवद्द्वेषेणाकस्मादेवमृत्युसंभवात् यत्रकु
त्रचश्रीरुद्रेमार्कंडेयादिवत् इंद्रियदमनाद्यभावात् शीलंमंगलंचायुर्निश्चयश्चेत्युभयमस्तिनचान्यः पूर्वोक्तः कश्चिद्दोषःतथाऽपिसोऽप्यमंग-

भूषणानिविचित्राणिविश्वकर्माप्रजापतिः हारंसरस्वतीपद्ममजोनागाश्चकुंडले १६ ततःकृतस्वस्त्ययनोत्पल
स्रजंनदद्द्विरेफांपरिगृह्यपाणिना चचालवक्त्रंसुकपोलकुंडलंसव्रीडहासंदधतीसुशोभनम् १७ स्तनद्वयंचाति
कृशोदरीसमंनिरंतरंचंदनकुंकुमोक्षितम् ततस्ततोनूपुरवल्गुसिंजितैर्विसर्पतीहेमलतेवसाबभौ १८ विलोक
यंतीनिरवद्यमात्मनःपदंध्रुवंचाव्यभिचारिसद्गुणम् गंधर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषुनान्वविंदत १९ नू
नंतपोयस्यनमन्युनिर्जयोज्ञानंक्वचित्तच्चनसंगवर्जितम् कश्चिन्महांस्तस्यनकामनिर्जयःसईश्वरःकिंपरतोव्यपा-
श्रयः २० धर्मःक्वचित्तत्रनभूतसौहृदंत्यागःक्वचित्तत्रनमुक्तिकारणम् वीर्यंनपुंसोऽस्त्यजवेगनिष्कृतंनहिद्वितीयोगु
णसंगवर्जितः २१ क्वचिच्चिरायुर्नहिशीलमंगलंक्वचित्तदप्यस्तिनवेद्यमायुषः यत्रोभयंकुत्रचसोऽप्यमंगलःसुमंगलः
कश्चनकांक्षतेहिमाम् २२ एवंविमृश्याव्यभिचारिसद्गुणैर्वरंनिजैकाश्रयतयागुणाश्रयम् वव्रेवरंसर्वगुणैरपेक्षितं
रमामुकुंदंनिरपेक्षमीप्सितम् २३

लःश्मशानवासाद्यमंगलचेष्टितः श्रीमुकुंदंलक्षीकृत्याह कश्चेति कश्चित्सुमंगलः निरव
द्यश्चसतुमांनहिकांक्षतेआत्मारामत्वात् २२ एवंविमृश्यरमानिरपेक्षमपिमुकुंदमेववरंवव्रे तत्किमव्यभिचारिभिःसद्भिःधर्मज्ञानादिभि
र्गुणैर्निजैकाश्रयतयाचनैरपेक्ष्येणवरंसर्वोत्तमम् तत्रहेतुः अगुणाश्रयंप्रकृतिगुणातीतम् पाठांतरेप्ययमेवार्थः अतएवस्वस्यईप्सितम्
किंच सर्वैर्गुणैरणिमादिभिरपेक्षितंवृतम् अयंभावः यद्यपिस्वयमात्मारामत्वेनान्यनिरपेक्षः तथाऽप्याश्रिता अणिमादिसिद्धीर्यथानो
पेक्षतेतद्वन्मामपिनोपेक्षेततावतैवतत्सेवयाऽहंकृतार्थास्यांकिमन्यैःप्राकृतैरितितमेववृतवतीति २३ छ छ छ

टी·

तदेवाह तस्यांसदेशेकमनीयांनवकंजमालांनिधायतदनुग्रहंप्रतीक्षमाणातूष्णींतस्थनिकटेतस्थौ कथंभूतांमालाम् माद्यंतोयेमधुव्रताः तेषां वरूथस्यगिराउपघुष्टांनादिताम् कथंभूताश्रीः सव्रीडहासेनविकसन्नयनंतेनतस्यउरःस्वधामयातासती वक्षःप्रतीक्षमाणातस्थावित्यर्थः २४ भगवानपित्रैलोक्याभिवृद्धयेस्ववक्षस्तस्याःस्थानंददावित्याह तस्याइति विशिष्टाभूतयोविभवायस्याः तथात्रिजगतोजनन्याःश्रियः

अ·
८

तस्यांसदेशउशतींनवकंजमालांमाद्यन्मधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टाम् तस्थौनिधायनिकटेतदुरःस्वधामसव्रीड हासविकसन्नयनेनयाता २४ तस्याःश्रियस्त्रिजगतोजगतोजनन्यावक्षोनिवासमकरोत्परमंविभूतेः श्रीःस्वाः प्रजाःसकरुणेननिरीक्षणेनयत्रस्थितैधयतसाधिपतींस्त्रिलोकान् २५ शंखतूर्यमृदंगानांवादित्राणांपृथुःस्वनः देवानुगानांसस्त्रीणांनृत्यतांगायतामभूत् २६ ब्रह्मरुद्रांगिरोमुख्याःसर्वेविश्वसृजोविभुम् ईडिरेऽवितथैर्मंत्रै- स्तल्लिंगैःपुष्पवर्षिणः २७ श्रियाविलोकितादेवाःसप्रजापतयःप्रजाः शीलादिगुणसंपन्नालेभिरेनिर्वृतिंपराम् २८ निःसत्वालोलुपाराजन्निरुद्योगागतत्रपाः यदाचोपेक्षितालक्ष्म्याबभूवुर्दैत्यदानवाः २९ अथासीद्वारुणीदे वीकन्याकमललोचना असुराजगृहुस्तांवैहरेरनुमतेनते ३० अथोदधेर्मथ्यमानात्काश्यपैरमृतार्थिभिः उदति ष्ठन्महाराजपुरुषःपरमाद्भुतः ३१ दीर्घपीवरदोर्दंडःकंबुग्रीवोरुणेक्षणः श्यामलस्तरुणःस्रग्वीसर्वाभरणभू षितः ३२ पीतवासामहोरस्कःसुमृष्टमणिकुंडलः स्निग्धकुंचितकेशांतःसुभगःसिंहविक्रमः ३३ अमृतापू र्णकलशंबिभ्रद्वलयभूषितः सवैभगवतःसाक्षाद्विष्णोरंशांशसंभवः ३४ धन्वंतरिरितिख्यातआयुर्वेददृगि ज्यभाक् तमालोक्यासुराःसर्वेकलशंचामृताभृतम् ३५ लिप्संतःसर्ववस्तूनिकलशंतरसाऽहरन् नीयमानेसु रैस्तस्मिन्कलशेऽमृतभाजने ३६ विषण्णमनसोदेवाहरिंशरणमाययुः इतितद्दैन्यमालोक्यभगवान्भृत्यकाम कृत् मारिवद्यतभिथोऽर्थंवःसाधयिष्येस्वमायया ३७

परमंसुस्थिरमैधयत अवर्धयत् २५ २६ तल्लिंगैः विष्णुप्रतिपादकैः अवितथैर्यथा थैः २७ २८ २९ वारुणीवरुणदैवत्यंयदन्नंतन्मयीसुरा ३० ३१ दीर्घौपीवरौदोर्दंडौयस्य कंबुग्रीवः शंखनाभिस्त्रिभिरेखाभिःयुक्ताग्रीवायस्य ३२

तदेवाह मिथइतितर्षः कामः तद्युक्तानिचेतांसियेषाम् इत्येवंसमबलानांकलिरभूत् ३८ दुर्बलानांत्वाक्रोशप्रकारमाह देवाइतिद्वाभ्याम् ये देवाः तुल्येनायासेनहेतवः साधकाः तुल्यायासोहेतुश्चधनादिर्येषामितिवा सत्रयोगेयथासर्वेषांसमंफलंतद्वत् तथाचश्रुतिः ऋद्धिकामाः सत्रमासीरन्नितियेयजमानास्तेऋत्विजइतिच ३९ ४० ४१ तद्रूपंवर्णयतिपंचभिःप्रेक्षणीयमुत्पलमिवश्यामम् सर्वेष्ववयवेषुसुंदरम् स

मिथःकलिरभूत्तेषांतदर्थेतर्षचेतसाम् अहंपूर्वमहंपूर्वंनत्वंनत्वमितिप्रभो ३८ देवाःस्वंभागमर्हंतियेतुल्यायासहेतवः सत्रयागइवैतस्मिन्नेषधर्मःसनातनः ३९ इतिस्वान्प्रत्यषेधन्वैदैतेयाजातमत्सराः दुर्बलाःप्रबलान्राजन्गृहीतकलशान्मुहुः ४० एतस्मिन्नंतरेविष्णुःसर्वोपायविदीश्वरः योषिद्रूपमनिर्देश्यंदधारपरमाद्भुतम् ४१ प्रेक्षणीयोत्पलश्यामंसर्वावयवसुंदरम् समानकर्णाभरणंसुकपोलोन्नसाननम् ४२ नवयौवननिर्वृत्तस्तनभारकृशोदरम् मुखामोदानुरक्तालिझंकारोद्विग्नलोचनम् ४३ बिभ्रत्स्वकेशभारेणमालामुत्फुल्लमल्लिकाम् सुग्रीवकंठाभरणंसुभुजांगदभूषितम् ४४ विरजांबरसंवीतनितंबद्वीपशोभया कांच्याप्रविलसद्वल्गुचलच्चरणनूपुरम् ४५ सव्रीडस्मितविक्षिप्तभ्रूविलासावलोकनैः दैत्ययूथपचेतस्सुकाममुद्दीपयन्मुहुः ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कंधेअष्टमोऽध्यायः ८ श्रीशुकउवाच तेऽन्योऽन्यतोऽसुराःपात्रंहरंतस्त्यक्तसौहृदाः क्षिपंतोदस्युधर्माणआयांतींददृशुःस्त्रियम् १ अहोरूपमहोधामअहोअस्यानवंवयः इतितेतामभिद्रुत्यपप्रच्छुर्जातहृच्छयाः २ कामकंजपलाशाक्षिकुतोवाकिंचिकीर्षसि कस्यासिवदवामोरुमथ्नतीवमनांसिनः ३

मानयोः कर्णयोराभरणेयस्मिन् सुकपोलंचतदुन्नसंचनासिकंच आननंयस्मिन् ४२ नवयौवननिर्वृत्तयोःस्तनयोर्भारेणचकृशमुदरंयस्मिन् ४३ सुष्ठुग्रीवायस्मिन्कंठेआभरणंयस्मिन्तच्चतच्च शोभनाग्रीवायेनतत्कंठाभरणंयस्मिन्नितिवा सुभुजयोरंगदाभ्यांभूषितम् ४४ विरजांबरेणसंवीतोनितंबएवद्वीपः विशालत्वात् तत्रशोभायस्याः तयाकांच्याप्रकर्षेणविलसत्वल्गुयथाभवत्येवंचलतोश्चरणयोर्नूपुरेयस्मिन् ४५ सव्रीडेनस्मितेनसहविक्षिप्ताकंपितायाभ्रूःतस्याविलासेनसहयान्यवलोकितानितैःदैत्ययूथपानांचेतस्सुमुहुःकाममुद्दीपयन् ४६ इत्यष्टमेटीकायामष्टमोऽध्यायः ८ नवमेमोहितैर्दैत्यैरर्पितेमृतभाजने तद्वंचनेनदेवेभ्योऽमृतंदत्तंतयेर्यते १ १ अहोरूपंसौंदर्यंधामद्युतिः इतिवदंतःकामभित्यादिपप्रच्छुः २ मथ्नंतीवक्षोभयंतीव ३

कस्यासीत्यप्रयुक्तमुक्तमस्माभिः यतस्त्वंनकेनचिद्भुक्तपूर्वेत्याहुः नेतिद्वाभ्याम् त्वात्वाममरादिभिरस्पृष्टपूर्वांनजानीमइतिनअपितुजानीमए अ॰
व ४ आस्तामिदंत्वद्दर्शनंत्वीश्वरेणैवसंपादितमित्याहुः नूनमिति सर्वेंद्रियाणांचमनसश्चप्रीतिंविधातुंसघृणेनप्रेषिताऽसि किंवा यदृच्छ ९
यागतासिनैवंनूनंप्रेषितैवेत्यर्थः ५ ६ भेदोविग्रहोयथानभवेत्तथा ७ ८ संगताः अनुस्मृताः ९ १० हेसुरद्विषः भावेनकेनाप्यभिप्रायेण
गंभीरंयथाभवत्येवंजहसुः ११ ईषत्स्मितेनशोभायस्याः तयामयाकृतंसाधुवाअसाधुयद्यभ्युपेतअंगीकुरुतर्हिविभजे १२ असुरपुंगवाः

नवयंत्वाऽमरैर्दैत्यैःसिद्धगंधर्वचारणैः नास्पृष्टपूर्वांजानीमोलोकेशैश्चकुतोनृभिः ४ नूनंत्वंविधिनासुभ्रूःप्रेषि
ताऽसिशरीरिणाम् सर्वेंद्रियमनःप्रीतिंविधातुंसघृणेनकिम् ५ सात्वंनःस्पर्धमानानामेकवस्तुनिमानिनि ज्ञाती
नांबद्धवैराणांशंविधत्स्वसुमध्यमे ६ वयंकश्यपदायादाभ्रातरःकृतपौरुषाः विभजस्वयथान्यायंनैवभेदोयथाभ
वेत् ७ इत्युपामंत्रितोदैत्यैर्मायायोषिद्वपुर्हरिः प्रहस्यरुचिरापांगैर्निरीक्षन्निदमब्रवीत् ८ श्रीभगवानुवा॰
कथंकश्यपदायादाःपुंश्चल्यांमयिसंगताः विश्वासंपंडितोजातुकामिनीषुनयातिहि ९ सालावृकाणांस्त्रीणांच
स्वैरिणीनांसुरद्विषः सख्यान्याहुरनित्यानिनूत्ननूत्नंविचिन्वताम् १० श्रीशुकउवाच इतितेक्ष्वेलितैस्त
स्याआश्वस्तमनसोऽसुराः जहसुर्भावगंभीरंददुश्चामृतभाजनम् ११ ततोगृहीत्वाऽमृतभाजनंहरिर्बभाषईष
त्स्मितशोभयागिरा यद्यभ्युपेतक्वचसाध्वसाधुवाकृतंमयावोविभजेसुधामिमाम् १२ इत्यभिव्याहृतंतस्याआ॰
कर्ण्यासुरपुंगवाः अप्रमाणविदस्तस्यास्तत्तथेत्यन्वमंसत १३ अथोपोष्यकृतस्नानाहुत्वाचहविषाऽनलम् द
त्वागोविप्रभूतेभ्यःकृतस्वस्त्ययनाद्विजैः १४ यथोपजोषंवासांसिपरिधायाहतानिते कुशेषुप्राविशन्सर्वेप्रागग्रे
ष्वभिभूषिताः १५ प्राङ्मुखेषूपविष्टेषुसुरेषुदितिजेषुच धूपामोदितशालायांजुष्टायांमाल्यदीपकैः १६

दैत्यश्रेष्ठाः प्रमाणमियत्तामजानंतः १३ १४ यथोपजोषंयथाप्रीति अहतस्यलक्षणम् अहतंयंत्रनिर्मुक्तमुक्तंवासःस्वयंभुवा श
स्तंतन्मांगलिकेषुतावन्मात्रेणसर्वदा प्रागग्रेषुकुशेषुविविशुः १५ धूपैरामोदितायांसुरभीकृतायांशालायाम् १६ ७ ७ १६

श्रीगोपालोविजयते

अथतस्यांशालायांहेनरेंद्रसाकलशपाणिराविवेश कथंभूता मणिबंधादाकनिष्ठंकरस्यकरभोबहिः करभसदृशौवृत्तावुरूयस्याःसा उशत्क
मनीयंदुकूलंयस्मिन्तेनश्रोणीतटेनविशालयाश्रोण्याअलसामंदागतिर्यस्याः पाठांतरेकरभसदृशयोरूर्वोःलसदुकूलंयस्याःसाचासौश्रोणी
तटेनअलसगतिश्चमदेनविह्वलेअक्षिणीयस्याः १७ तांश्रियःसखींसंवीक्ष्यदेवासुराःसंमुमुहुःकथंभूताम् कनकमयेकुंडलेयस्याःसाचा
रवःकर्णादयोयस्याःसाचताम् विगलितःस्रस्तःस्तनपट्टिकायाअंतोयस्याः १८ एवंतान्मोहयित्वायत्कृतवान्तदाहत्रिभिः असुराणांसुधादा
नंसर्पाणांक्षीरदानमिवदुर्नयमन्याय्यंमत्वातांसुधांतेभ्योनव्यभजत् अयंभावः दैत्यैर्मदायंसाध्वसाधुवासर्वमनुमतमेवातोमद्भक्तान्देवानेवसु
धांपाययिष्यामि किंचतैर्यथान्यायंविभजस्वेत्युक्तंनचैतेभ्योजात्यैवक्रूरेभ्योदानंन्याय्यम् अतस्तेभ्यःसुधांनदद्यामिति १९ पंक्तीःपृथक्विविक्ताः

तस्यांनरेंद्रकरभोरुरुशद्दुकूलश्रोणीतटालसगतिर्मदविह्वलाक्षी साकूजतीकनकनूपुरसिंजितेन कुंभस्तनीक
लशपाणिरथाविवेश १७ तांश्रीसखींकनककुंडलचारुकर्णनासाकपोलवदनांपरदेवताख्याम् संवीक्ष्यसंमुमु
हुरुत्स्मितवीक्षणेनदेवासुराविगलितस्तनपट्टिकांऽताम् १८ असुराणांसुधादानंसर्पाणामिवदुर्नयम् मत्वाजाति
नृशंसानांनतांव्यभजदच्युतः १९ कल्पयित्वापृथक्पंक्तीरुभयेषांजगत्पतिः तांश्चोपवेशयामासस्वेषुस्वेषुचपंक्ति
षु २० दैत्यान्गृहीतकलशोवंचयन्नुपसंचरैः दूरस्थान्पाययामासजरामृत्युहरांसुधाम् २१ तेपालयंतःसमय
मसुराःस्वकृतंनृप तूष्णीमासन्कृतस्नेहाःस्त्रीविवादजुगुप्सया २२ तस्यांकृतातिप्रणयाःप्रणयापायकातराः ब
हुमानेनचाबद्धानोचुःकिंचनविप्रियम् २३ देवलिंगप्रतिच्छन्नःस्वर्भानुर्देवसंसदि प्रविष्टःसोममपिबच्चंद्रार्का
भ्यांचसूचितः २४ चक्रेणक्षुरधारेणजहारपिबतःशिरः हरिस्तस्यकबंधस्तुसुधयाऽप्लावितोऽपतत् २५

कल्पयित्वाविधायतासुपंक्तिषुस्वेषुस्वेषुतत्सजातीयेषु तांश्चअसुरानपिप्रतारणार्थमेवोपवेशयामास २० उपसंचरैःबहुमानप्रियवाक्यादि
नातानतिक्रम्यातिक्रम्यगमनैर्दूरस्थानपिदेवान् २१ तयाकृतःस्नेहोयेषु स्त्रियासहविवादस्यजुगुप्सया २२ कृतअतिप्रणयःस्नेहोयैःप्रणया
पायेनकातराःभीताःएतेतावत्कृपणाःपूर्वंकिंनिपिबंतु यूयंतुधीराःक्षणंप्रतीक्षध्वमित्यादिबहुमानेनआबद्धाःनियंत्रिताःसमयपालनादिभिःष-
ड्भिरेतैःकारणैःअप्रियंकिंचिदपिनोचुः किंतुतूष्णीमासन् २३ देवपंक्तौचंद्रार्कयोर्मध्येप्रविष्टःसोमममृतमपिबत् २४ हरिस्तस्यशिरोजहारअ
प्लावितःअसंस्पृष्टः २५ ७

टी·

ग्रहंसूर्यादिवत्ग्रहत्वाधिकारिणम् २६ २७ हरिभक्तानामेवोद्यमः फलतिनान्येषामित्येवमाख्यानतात्पर्यमाह एवमिति समादेशादयोयेषाम् अ·
हेतुर्मंदराद्रिः अर्थः समुद्रेक्षिप्तंवीरुदादिविविधः कल्पः फलंकेषांचिज्जातंकेषांचिन्नेतिवैचित्र्यंयेषांतेफलवैषम्यवंतोबभूवुरित्यर्थः तदेवाह ९
तत्रतेषुयस्यपादपंकजरजः श्रयणात्देवाअमृतंफलमापुःसएवसेव्यइत्यर्थः यत्तदोर्नित्यसंबंधात् २८ एतदेवोपपादयति यदिति असुःप्रा-
णः वस्तुधनं प्राणादिभिर्देहात्मजादिषुनृभिर्यत्प्रयुज्यते प्रयुज्यते देहाद्यर्थंयत्क्रियतइत्यर्थः तदसत्व्यर्थंभवति कुतःपृथक्त्वात् भेदाश्रयत्वात्
शाखानिषेचनवत् तैरेवप्राणादिभिरीश्वरोद्देशेनयत्क्रियतेतत्तुसत्महाफलंभवति अपृथक्त्वात्ईश्वरस्यसर्वत्रानुगतत्वात् तत्रदृष्टांतःयत्त

शिरस्त्वमरतांनीतमजोग्रहमचीक्लृपत् यस्तुपर्वणिचंद्रार्कावभिधावतिवैरधीः २६ पीतप्रायेऽमृतेदेवैर्भगवान्लो
कभावनः पश्यतामसुरेंद्राणांस्वंरूपंजगृहेहरिः २७ एवंसुरासुरगणाःसमदेशकालहेत्वर्थकर्ममतयोऽपिफलेवि
कल्पाः तत्रामृतंसुरगणाःफलमंजसापुर्यत्पादपंकजरजःश्रयणान्नदैत्याः २८ यद्युज्यतेऽसुवसुकर्ममनोवचोभि
र्देहात्मजादिषुनृभिस्तदसत्पृथक्त्वात् तैरेवसद्भवतियत्क्रियतेऽपृथक्त्वात्सर्वस्यतद्भवतिमूलनिषेचनंयत् २९
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअमृतमथनेनवमोऽध्यायः ९ श्रीशुकउवाच इतिदानवदैतेया
नाविंदन्नमृतंनृप युक्ताःकर्मणियत्ताश्चवासुदेवपराङ्मुखाः १ साधयित्वाऽमृतंराजन्पाययित्वास्वकान्सुरान्
पश्यतांसर्वभूतानांययौगरुडवाहनः २ सपत्नानांपरामृद्धिंदृष्ट्वातेदितिनंदनाः अमृष्यमाणाउत्पेतुर्देवान्प्रत्युद्य-
तायुधाः ३ ततःसुरगणाःसर्वेसुधयापीतयैधिताः प्रतिसंयुयुधुःशस्त्रैर्नारायणपदाश्रयाः ४ तत्रदैवासुरोनामर
णःपरमदारुणः रोधस्युदन्वतोराजंस्तुमुलोरोमहर्षणः ५ तत्रान्योऽन्यंसपत्नास्तेसंरब्धमनसोरणे समासाद्यासि-
भिर्बाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधैः ६

रोर्मूलनिषेचनंतद्यथासर्वस्यस्कंधशाखादेरपिभवतीति यद्वा ल्यब्लोपेपंचम्योपृथक्त्वंपर्यालोच्यभेददृ
ष्ट्यादेहाद्युद्देशेनयत्क्रियतेतदसत् अपृथक्त्वंपर्यालोच्यईश्वरदृष्ट्यातैरेवतेष्वेवचयत्क्रियतेतत् सद्भवतीतिशेषंसमानम् २९ इत्यष्टमेटी
कायांनवमोऽध्यायः ९ दशमेमत्सराद्दैत्यैरारब्धेतुमृधेसुरैः दैत्यमायाविषण्णेषुदेवेष्वाविर्बभौहरिः १ तदेवममृतावाप्तिर्नाभक्तानामितीः
रितम् भक्तमत्सरतःप्राणहानिःपुनरुदीर्यते २ १ २ ३ ४ रणःसंग्रामः उदन्वतःसमुद्रस्यरोधसितीरेअभवत् ५ अन्योऽन्यं[illegible] १७

७ ८ ९ १० ११ १२ चित्रध्वजपटादिभिश्चवीराणांमालाभिश्चराजिभिर्देवदानववीराणांध्वजिन्यौयादसांमालाभिःसागराविवरेजतुरितित्र
याणामन्वयःयादोभिरितिवा सितैरमलैरातपत्रैश्चबार्हैश्चामरैश्चव्यजनैः वातेनोन्धूतैरुत्तरीयैः उष्णीषैश्च सूर्यरश्मिभिः क्षतरांस्फुरद्भिः १३ १४

शंखतूर्यमृदंगानांभेरीडमरिणामहान् हस्त्यश्वरथपत्तीनांनदतांनिस्वनोऽभवत् ७ रथिनोरथिभिस्तत्रपत्तिभिः
सहपत्तयः हयाहयैरिभाश्चेभैःसमसज्जतसंयुगे ८ उष्ट्रैःकेचिदिभैःकेचिदपरेयुयुधुःखरैः केचिद्गौरमृगैर्ऋक्षैर्द्वी
पिभिर्हरिभिर्भटाः ९ गृध्रैःकंकैर्बकैरन्येश्येनभासैस्तिमिंगिलैः शरभैर्महिषैःखड्गैर्गोवृषैर्गवयारुणैः १० शिवाभि
राखुभिःकेचित्कृकलासैःशशैर्नरैः बस्तैरेकेकृष्णसारैर्हंसैरन्येचसूकरैः ११ अन्येजलस्थलखगैःसत्त्वैर्विकृतवि
ग्रहैः सेनयोरुभयोराजन्विविशुस्तेऽग्रतोऽग्रतः १२ चित्रध्वजपटैराजन्नातपत्रैःसितामलैः महाधनैर्वज्रदंडैर्व्यजनै
र्बार्हचामरैः १३ वातोद्धूतोत्तरोष्णीषैरर्चिर्भिर्वर्मभूषणैः स्फुरद्भिर्विशदैःशस्त्रैःसुतरांसूर्यरश्मिभिः १४ देवदानववी
राणांध्वजिन्यौपांडुनंदन रेजतुर्वीरमालाभिर्यादसामिवसागरौ १५ वैरोचनोबलिःसंख्येसोऽसुराणांचमूपतिः या
नंवैहायसंनामकामगंमयनिर्मितम् १६ सर्वसांग्रामिकोपेतंसर्वाश्चर्यमयंप्रभो अप्रतर्क्यमनिर्देश्यंदृश्यमानमदर्श-
नम् १७ आस्थितस्तद्विमानाग्र्यंसर्वानीकाधिपैर्वृतः वालव्यजनछत्राग्र्यैरेजेचंद्रइवोदये १८ तस्यासन्सर्वतोया
नैर्यूथानांपतयोऽसुराः नमुचिःशंबरोबाणोविप्रचित्तिरयोमुखः १९ द्विमूर्धाकालनाभोऽथप्रहेतिर्हेतिरिल्वलः श
कुनिर्भूतसंतापोवज्रदंष्ट्रोविरोचनः २० हयग्रीवःशंकुशिराःकपिलोमेघदुंदुभिः तारकश्चक्रदृक्शुंभोनिशुंभोजं-
भउत्कलः २१ अरिष्टोऽरिष्टनेमिश्चमयश्चत्रिपुराधिपः अन्येपौलोमकालेयानिवातकवचादयः २२ अलब्धभा
गाःसोमस्यकेवलंक्लेशभागिनः सर्वएतेरणमुखेबहुशोनिर्जितामराः २३ सिंहनादान्विमुंचंतःशंखान्दध्मुर्महार
वान् दृष्ट्वासपत्नानुत्सिक्तान्बलभित्कुपितोभृशम् २४ ऐरावतंदिक्करिणमारूढःशुशुभेस्वराट् यथास्रवत्प्रस्र
वणमुदयाद्रिमहर्पतिः २५ तस्यासन्सर्वतोदेवानानावाहध्वजायुधाः लोकपालाःसहगणैर्वाय्वग्निवरुणादयः
२६

१५ असुराणांयाचमूःतस्याःपतिःसबलिर्यानमास्थितः १६ १७ उदयेउदयगिरिशिखरेस्थितःचंद्रइवविरेजइतित्रयाणामन्वयः १८
१९ २० २१ २२ २३ २४ स्रवंतिप्रस्रवणानियस्मिन्नितिमदधारासादृश्यम् २५ नानावाहनादीनियेषांतेदेवाअसुराश्चमिथोयुयुधुः २६ ७५ ७५

टी०

२७ द्वंद्वान्येवाह सुयोधेतिसप्तभिः अस्यत आस्यन् अयुध्यन्तेत्यर्थः २८ २९ सूर्योदेवएकएवशतेनबलिस्तु तैः बाणोज्येष्ठोयेषांतैः ३० निशुंभशुंभाभ्याम् देवी ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ आरोहंतीत्यारोहाः तैः सहिताः अन्येचवाहाः पूर्वंतुकेवलंगजादययुक्ताः कथंभूतानिकृत्ताबाह्वाद योयेषांछिन्नानिध्वजादीनियेषांते ३७ तेषांदेवादीनांपदाघातैरथांगैश्चचूर्णितादायोधनात्रणभूमेः उत्थितोरेणुर्दिशः खंद्युमणिंचसूर्यंछाद

तेऽन्योऽन्यमभिसंसृत्यक्षिपंतोमर्मभिर्मिथः आह्वयंतोविशंतोऽग्रेयुयुधुर्द्वंद्वयोधिनः २७ युयोधबलिरिंद्रेणतारकेणगुहोऽस्यत वरुणोहेतिनाऽयुध्यन्मित्रोराजन्प्रहेतिना २८ यमस्तुकालनाभेनविश्वकर्मामयेनवै शंबरोयुयुधेत्वष्ट्रासवित्रातुविरोचनः २९ अपराजितेननमुचिरश्विनौवृषपर्वणा सूर्योबलिसुतैर्देवोबाणज्येष्ठैःशतेनच ३० राहुणाचतथासोमःपुलोम्नायुयुधेऽनिलः निशुंभशुंभयोर्देवीभद्रकालीतरस्विनी ३१ वृषाकपिस्तुजंभेनमहिषेणविभावसुः इल्वलःसहवातापिर्ब्रह्मपुत्रैररिंदम ३२ कामदेवेनदुर्मर्षउत्कलोमातृभिःसह बृहस्पतिश्चोशनसानरकेणशनैश्चरः ३३ मरुतोनिवातकवचैःकालेयैर्वसवोऽमराः विश्वेदेवास्तुपौलोमैरुद्राःक्रोधवशैःसह ३४ तएवमाजावसुराः सुरेंद्रा द्वंद्वेनसंहत्यचयुध्यमानाः अन्योऽन्यमासाद्यनिजघ्नुरोजसाजिगीषवस्तीक्ष्णशरासितोमरैः ३५ भुशुंडिभिश्चक्रगदर्ष्टिपट्टिशैःशक्त्युल्मुकैःप्रासपरश्वधैरपि निस्त्रिंशभल्लैःपरिघैःसमुद्गरैःसभिंडिपालैश्चशिरांसिचिच्छिदुः ३६ गजास्तुरंगाःसरथाःपदातयःसारोहवाहाविविधाविखंडिताः निकृत्तबाहूरुशिरोधरांघ्रयश्छिन्नध्वजेष्वासतनुत्रभूषणाः ३७ तेषांपदाघातरथांगचूर्णितादायोधनादुल्बणउत्थितस्तदा रेणुर्दिशःखंद्युमणिंचछादयन्न्यवर्ततासृक्स्रुतिभिःपरिप्लुतात् ३८ शिरोभिरुद्धूतकिरीटकुंडलैःसंरंभदृग्भिःपरिदष्टदच्छदैः महाभुजैःसाभरणैःसहायुधैःसाप्रास्तृताभूःकरभोरुभिर्बभौ ३९

यंस्तदेवरवादेर्न्यवर्तत कथंभूतात् असृक्स्रुतिभिः रक्तक्षरणैः परिप्लुतात् यद्वा परिप्लवनाद्धेतोर्न्यवर्तत भावेक्तः रक्तधाराणांतत्पर्यंतमुच्छलनादित्यर्थः प्रथमांतपाठेरेणोर्विशेषणम् ३८ शिरोभिर्महाभुजैश्चकरभसदृशैरूरुभिश्चसारणभूः प्रकर्षेण आस्तृतासतीबभौ कथंभूतैः शिरोभिः उद्धूतानिउत्पातितानिकिरीटानिकुंडलानिचयेभ्यः तैः संरंभयुक्ताः दृशोयेषुतैः परिदष्टादन्तच्छदा ओष्ठायेषुतैः ३९

अ० १०

१८

पतितानियानिस्वशिरांसितत्रस्थैरक्षिभिः तैः पश्यंतइत्यर्थः उद्यतान्यायुधानियेः तैर्दोर्दंडैर्युक्ताः ४० वाहान् ऐरावणपादरक्षकान् आरोहं गजयं
तारमार्छयत् विव्याध ४१ ४२ दुर्मर्षः असहनोबलिः ४३ ४४ ४५ टंकवत्तीक्ष्णाग्रैः शिखरैः सहिताः ४६ ४७ ४८ स्तनयित्नवश्च अंगारान्मु

कबंधास्तत्रचोत्पेतुः पश्यंतः स्वशिरोऽक्षिभिः उद्यतायुधदोर्दंडैराधावंतोभटान्मृधे ४० बलिर्महेंद्रंदशभिस्त्रि-
भिरैरावतंशरैः चतुर्भिश्चतुरोवाहानेकेनारोहमार्छयत् ४१ सतानापततः शक्रस्तावद्भिः शीघ्रविक्रमः चिच्छेदनि
शितैर्भल्लैरसंप्राप्तान्हसन्निव ४२ तस्यकर्मोत्तमंवीक्ष्यदुर्मर्षः शक्तिमाददे तांज्वलंतीमहोल्काभांहस्तस्थामच्छिन
द्धरिः ४३ ततः शूलंततः प्रासंततस्तोमरमृष्टयः यद्यच्छस्त्रंसमादद्यात्सर्वंतदच्छिनद्विभुः ४४ ससर्जाथासुरीमाया
मंतर्धानगतोऽसुरः ततः प्रादुरभूच्छैलः सुरानीकोपरिप्रभो ४५ ततोनिपेतुस्तरवोदह्यमानादवाग्निना शिलाः स
टंकशिखराश्चूर्णयंत्योद्विषद्बलम् ४६ महोरगाः समुत्पेतुर्दंदशूकाः सवृश्चिकाः सिंहव्याघ्रवराहाश्चमर्दयंतोमहाग
जान् ४७ यातुधान्यश्चशतशः शूलहस्ताविवाससः छिंधिभिंधीतिवादिन्यस्तथारक्षोगणाः प्रभो ४८ ततोमहाघ
नाव्योम्निगंभीरपरुषस्वनाः अंगारान्मुमुचुर्वातैराहतास्तनयित्नवः ४९ सृष्टोदैत्येनसुमहान्वह्निः श्वसनसारथिः
सांवर्तकइवात्युग्रोविबुधध्वजिनीमधाक् ५० ततः समुद्रउद्वेलः सर्वतः प्रत्यदृश्यत प्रचंडवातैरुद्धूततरंगावर्तभीष
णः ५१ एवंदैत्यैर्महामायैरलक्ष्यगतिभीषणैः सृज्यमानासुमायासुविषेदुः सुरसैनिकाः ५२ नतत्प्रतिविधिंयत्र
विदुरिंद्रादयोनृप ध्यातः प्रादुरभूत्तत्रभगवान्विश्वभावनः ५३ ततः सुपर्णांसकृतांघ्रिपल्लवः पिशंगवासानव
कंजलोचनः अदृश्यताष्टायुधबाहुरुल्लसच्छ्रीकौस्तुभानर्घ्यकिरीटकुंडलः ५४ तस्मिन्प्रविष्टेऽसुरकूटकर्म-
जामायाविनेशुर्महिनामहीयसः स्वप्नोयथाहिप्रतिबोधआगतेहरिः स्मृतिः सर्वविपद्विमोक्षणम् ५५

मुमुचुरित्यनुषंगः ४९ अधाक् आर्षः अधाक्षीदित्यर्थः ५० उद्धूतैस्तरंगैरावर्तैश्चभीषणः ५१ एवमन्यैश्चदैत्यैः सृज्यमानासु ५२ यत्र
यदा तत्रतदा तैर्ध्यातः सन् ५३ अष्टौआयुधयुक्ताबाहवोयस्य श्रीश्चकौस्तुभश्च अनर्घ्यंकिरीटंचकुंडलेच उल्लसंतिश्रीकौस्तुभा-
दीनियस्मिन् ५४ असुराणांकूटकर्ममंत्रादिप्रयोगः तस्माज्जाताः महिनामहिम्ना हरेः स्मृतिरेवसर्वासांविपदांमोक्षणरूपाकिंपुनह
रेः प्रवेशइत्यर्थः ५५ छ छ छ छ छ

इभारिवाहः सिंहवाहः अहिनोत् चिक्षेप लीलयैवतद्गृहीत्वा अहनत् अहन् हे नृप ५६ यस्यचक्रेण कृत्तशिरसोपेतनुः तंतथाभूतमपि आहत्य संघस्य अंडजेंद्रं गरुडमहनत् तं हंतुं गदामुन्निन्ये इत्यर्थः आद्योहरिः ५७ इत्यष्टमेटीकायांदशमोऽध्यायः १० एकादशेतुदेवेषुदैत्यघातिषु नारदः देवानवारयच्छुक्रोमृतान्दैत्यानजीवयत् १ १उदयच्छत् उन्निन्ये २ ३ निबद्धान्यक्षाणियेषांतान्बालान्जित्वानटः कपटवृत्तिर्यथा-

दृष्ट्वामृधेगरुडवाहमिभारिवाह आविध्यशूलमहिनोदथकालनेमिः तल्लीलयागरुडमूर्ध्निपतद्गृहीत्वातेनाहनन्नृपसवाहमरिंत्र्यधीशः ५६ मालीसुमाल्यतिबलौयुधिपेततुर्यच्चक्रेणकृत्तशिरसावथमाल्यवांस्तम् आहत्यतिग्मगदयाऽहनदंडजेंद्रंतावच्छिरोऽच्छिनदरेर्नदतोऽरिणाद्यः ५७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेदशमोऽध्यायः १० श्रीशुकउवाच अथोसुराःप्रत्युपलब्धचेतसःपरस्यपुंसःपरमानुकंपया जघ्नुर्भृशंशक्रसमीरणादयस्तांस्तान्रणेयैरभिसंहताःपुरा १ वैरोचनायसंरब्धोभगवान्पाकशासनः उदयच्छद्यदावज्रंप्रजाहाहेतिचुक्रुशुः २ वज्रपाणिस्तमाहेदंतिरस्कृत्यपुरस्थितम् मनस्विनंसुसंपन्नंविचरंतंमहामृधे ३ नटवन्मूढमायाभिर्मायेशान्नोजिगीषसि जित्वाबालान्निबद्धाक्षान्नटोहरतितद्धनम् ४ आरुरुक्षंतिमायाभिरुत्सिसृप्संतियेदिवम् तान्दस्यून्विधुनोम्यज्ञान्पूर्वस्माच्चपदादधः ५ सोऽहंदुर्मायिनस्तेऽद्यवज्रेणशतपर्वणा शिरोहरिष्येमंदात्मन्घटस्वज्ञातिभिःसह ६ बलिरुवाच संग्रामेवर्तमानानांकालचोदितकर्मणाम् कीर्तिर्जयोऽजयोमृत्युःसर्वेषांस्युरनुक्रमात् ७ तमिमंकालरशनंजनाःपश्यंतिसूरयः नहृष्यंतिनशोचंतितत्रयूयमपंडिताः ८ नवयंमन्यमानानामात्मानंतत्रसाधनम् गिरोवःसाधुशोच्यानांगृण्हीमोमर्मताडनाः ९ श्रीशुकउवाच इत्याक्षिप्यविभुंवीरोनाराचैर्वीरमर्दनः आकर्णपूर्णैरहनदाक्षेपैराहतंपुनः १०

तेषांधनंहरतितथाहेमूढमायेशान्अस्मान्जेतुमिच्छसि ४ मत्प्रभावंभृण्वित्याह आरुरुक्षंति आरोढुमिच्छंतियेचउत्सिसृप्संतिउल्लंघयितुमिच्छंतिमोक्षमिच्छंतीत्यर्थः अधोविधुनोमि पातयामि ५ ६ ७ कालरशनंकालयंत्रितम् अतोनहृष्यंतितत्रएवंविवेकेयूयमपंडिताः अनिपुणाः ८ तत्रकीर्तिजयादौ आत्मानंसाधनंमन्यमानानांवोगिरोनगृण्हीमः मर्मस्पृताडनयाभिस्ताः ९ विषमिदम वीरोबलिः १०

तीव्रमंकुशः तेनाहतइव ११ सयानः विमानसहितः १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ नमुचिर्बलः पाकश्चेतित्रयआजग्मुः १९ २० त्रयाणांपृथ
ग्विक्रमानाह हरीनितित्रिभिः हर्यश्वस्यइंद्रस्य तावद्भिर्दशभिःशतैः २१ २२ आहत्यइंद्रंविध्वा २३ प्रावृट्कालीनंसूर्यम् २४ वणिक्पथाः वणि

एवंनिराकृतोदेवोवैरिणातथ्यवादिना नामृष्यत्तदधिक्षेपंतोत्राहतइवद्विपः ११ प्राहरत्कुलिशंतस्माअमोघंपर
मर्दनः सयानोन्यपतद्भूमौछिन्नपक्षइवाचलः १२ सखायंपतितंदृष्ट्वाजंभोबलिसखःकृतः अभ्ययात्सौहृदंसख्यु
र्हतस्यापिसमाचरन् १३ ससिंहवाहआसाद्यगदामुद्यम्यरंहसा जत्रावताडयच्छक्रंगजंचसुमहाबलः १४ गदाप्रहा
रव्यथितोभृशंविह्वलितोगजः जानुभ्यांधरणींस्पृष्ट्वाकश्मलंपरमंययौ १५ ततोरथोमातलिनाहरिभिर्दशशतैर्वृतः
आनीतोद्विपमुत्सृज्यरथमारुरुहेविभुः १६ तस्यतत्पूजयन्कर्मयंतुर्दानवसत्तमः शूलेनज्वलतातंतुस्मयमानोहनन्मृ
धे १७ सेहेरुजंसुदुर्मर्षांसत्वमालंब्यमातलिः इंद्रोजंभस्यसंक्रुद्धोवज्रेणापाहरच्छिरः १८ जंभंश्रुत्वाहतंतस्यज्ञात
योनारदादृषेः नमुचिश्चबलःपाकस्तत्रापेतुस्त्वराऽन्विताः १९ वचोभिःपरुषैरिंद्रमर्दयंतोऽस्यमर्मसु शरैरवाकिरन्मेघा
धाराभिरिवपर्वतम् २० हरीन्दशशतान्याजौहर्यश्वस्यबलःशरैः तावद्भिरर्दयामासयुगपल्लघुहस्तवान् २१ शता
भ्यांमातलिंपाकोरथंसावयवंपृथक् सकृत्संधानमोक्षेणतदद्भुतमभूद्रणे २२ नमुचिःपंचदशभिःस्वर्णपुंखैर्महे
षुभिः आहत्यव्यनदत्संख्येसतोयइवतोयदः २३ सर्वतःशरकूटेनशक्रंसरथसारथिम् छादयामासुरसुराःप्रावृट्
सूर्यमिवांबुदाः २४ अलक्षयंतस्तमतीवविह्वलाविचुक्रुशुर्देवगणाःसहानुगाः अनायकाःशत्रुबलेननिर्जितावणि
क्पथाभिन्ननवोयथाऽर्णवे २५ ततस्तुराषाडिषुबद्धपंजराद्विनिर्गतःसाश्वरथध्वजाग्रणीः बभौदिशःखंपृथिवींच
रोचयन्स्वतेजसासूर्यइवक्षपात्यये २६ निरीक्ष्यपृतनांदेवःपरैरभ्यर्दितांरणे उदयच्छद्रिपुंहंतुंवज्रंवज्रधरोरुषा २७
सतेनैवाष्टधारेणशिरसीबलपाकयोः ज्ञातीनांपश्यतांराजन्जहारजनयन्भयम् २८ नमुचिस्तद्वधंदृष्ट्वाशोका
मर्षरुषान्वितः जिघांसुरिंद्रंनृपतेचकारपरमोद्यमम् २९ अश्मसारमयंशूलंघंटावद्धेमभूषणम् प्रगृह्याभ्यद्रवत्क्रु
द्धोहतोऽसीतिवितर्जयन् प्राहिणोद्देवराजायनिनदन्मृगराडिव ३० जःभिन्नानौर्येषांतेभिन्ननावइत्यर्थः २५ तुराषाडिंद्रः अश्वा
दिसहितोविनिर्गतः अग्रणीःसारथिः २६ २७ २८ शोकामर्षाभ्यांयुक्तयारुषाक्रोधेनान्वितः इंद्रंहंतुंपरमोद्योगंचकार २९ घंटावत् घंटाभिर्युक्तं ३०

३१ अतिवीर्यंवृत्रमभिनदिति ३२ ३३ तथापतत्रैःपक्षैः ३४ सारमयंवीर्याधिकंत्वाष्ट्रंतपएववृत्रःसयेनवज्रेणमयाविपादितः ३५ दंडंलगुड
तुल्यम् ब्रह्मतेजः दधीचेःसामर्थ्यम् ३६ ३७ आर्द्रशुष्काभ्यांमृत्स्नैवेंइति ३८ ३९ उभयात्मकत्वमेवाह नशुष्केणनचार्द्रेणफेनेन तथाचश्रु

ततापतद्गगनतलेमहाजवंविचिच्छिदेहरिरिपुभिःसहस्रधा तमाहनन्नृपकुलिशेनकंधरेरुषाऽन्वितस्त्रिदशपतिः
शिरोऽहरत् ३१ नतस्यहित्वचमपिवज्रऊर्जितोबिभेदयःसुरपतिनौजसेरितः तदद्भुतंपरमतिवीर्यवृत्रभित्तिरस्कृ
तोनमुचिशिरोधरत्वचा ३२ तस्मादिंद्रोबिभेच्छत्रोर्वज्रःप्रतिहतोयतः किमिदंदैवयोगेनभूतंलोकविमोहनम् ३३
येनमेपूर्वमद्रीणांपक्षच्छेदःप्रजाऽत्यये कृतोनिविशतांभारैःपतत्रैःपततांभुवि ३४ तपःसारमयंत्वाष्ट्रंवृत्रोयेनविपा
टितः अन्येचापिबलोपेताःसर्वास्त्रैरक्षतत्वचः ३५ सोयंप्रतिहतोवज्रोमयामुक्तोऽसुरेऽल्पके नाहंतदाददेदंडंब्र
ह्मतेजोऽप्यकारणम् ३६ इतिशक्रंविषीदंतमाहवागशरीरिणी नायंशुष्कैरथोनार्द्रैर्वधमर्हतिदानवः ३७ मयाऽस्मै
यद्वरोदत्तोमृत्युर्नैवार्द्रशुष्कयोः अतोऽन्यश्चिंतनीयस्तेउपायोमघवन्रिपोः ३८ तांदैवींगिरमाकर्ण्यमघवान्सुस
माहितः ध्यायन्फेनमथापश्यदुपायमुभयात्मकम् ३९ नशुष्केणनचार्द्रेणजहारनमुचेःशिरः तंतुष्टुवुर्मुनिगणा
माल्यैश्चावाकिरन्विभुम् ४० गंधर्वमुख्यौजगतुर्विश्वावसुपरावसू देवदुंदुभयोनेदुर्नर्तक्योननृतुर्मुदा ४१ अ
न्येऽप्येवंप्रतिद्वंद्वान्वाय्वग्निवरुणादयः सूदयामासुरस्त्रौघैर्मृगान्केसरिणोयथा ४२ ब्रह्मणाप्रेषितोदेवान्देव
र्षिर्नारदोनृप वारयामासविबुधान्दृष्ट्वादानवसंक्षयम् ४३ नारदउवाच भवद्भिरमृतंप्राप्तंनारायणभु
जाश्रयैः श्रियासमेधिताःसर्वउपारमतविग्रहात् ४४ श्रीशुकउवाच संयम्यमन्युसंरंभमानयंतोमुनेर्व
चः गीयमानाअनुचरैर्ययुःसर्वेत्रिविष्टपम् ४५ येवशिष्टारणेतस्मिन्नारदानुमतेनते बलिंविपन्नमादायअस्त
गिरिमुपागमन् ४६ तत्राविनष्टावयवान्विद्यमानशिरोधरान् उशनाजीवयामाससंजीविन्यास्वविद्यया ४७

तिः अपांफेनेननमुचेःशिरइंद्रोदवर्तयइति ४० ४१ ४२ ४३ ४४ अनुचरैः अनुगीयमानाइत्यर्थःउपगीयमानैरनुचरैःसहेतिवा ४५
४६ अविनष्टाअवयवायेषांविद्यमानाःशिरोधरायेषांतान् ४७

प्रत्यापन्नानिपुनःप्राप्तानींद्रियाणिस्मृतिश्चयेनसः ४८ इत्यष्टमस्कंधेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेमोहिनीरूपविभ्रमालोकनात्क्षण
म् भवंसंमोहयामासहरिःपुनरसांत्वयत् १ अमुह्यन्नसुराविष्णुमाययानतदद्भुतम् इतिवक्तुंमहादेवमोहोयमुपवर्ण्यते २ हरिःसोमम
पाययदितीदंनिशम्यसयत्रास्तेतत्रतद्रूपंद्रष्टुंययावित्युत्तरेणान्वयः १ २ सोमयाउमयासह ३ त्वयिकिंचिन्नचाश्चर्यंवयंत्वाश्चर्यमानसाः इ
तिवक्ष्यन्महादेवस्तथवहरिमष्टभिः त्वयिमहामायाविनिपरमेश्वरेनहिकिंचिदघटितमिववयंतुपरमकौतूहलेनद्रष्टुमागताइतिबहुधासंबो
धयन्स्तौति हेदेवदेव कुतोऽहंदेवानांदेवइत्यतआह हेजगद्व्यापिन् तत्कुतः हेजगन्मय तर्हिकिंप्रधानम् नहेजगदीश तच्चकुतस्तत्राह सर्वे
षामपित्वंहेतुः अतईश्वरः आत्मत्वाच्चनजडंप्रधानंत्वमित्यर्थः ४ ननुजगन्मयत्वोक्त्याजगतउत्पत्त्यादिनाऽसत्यत्वेनजाड्येनचममापिकिंतथा

बलिश्चोशनसास्पृष्टःप्रत्यापन्नेंद्रियस्मृतिः पराजितोऽपिनाखिद्यल्लोकतत्त्वविचक्षणः ४८ इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेअष्टमस्कंधेदेवासुरसंग्रामेएकादशोऽध्यायः ११ श्रीबादरायणिरुवाच वृषध्वजोनिशम्ये
दंयोषिद्रूपेणदानवान् मोहयित्वासुरगणान्हरिःसोममपाययत् १ वृषमारुह्यगिरिशःसर्वभूतगणैर्वृतः सह
देव्याययौद्रष्टुंयत्रास्तेमधुसूदनः २ सभाजितोभगवतासादरसोमयाभवः सूपविष्टउवाचेदंप्रतिपूज्यस्मयन्हरिम्
३ श्रीमहादेवउवाच देवदेवजगद्व्यापिन्जगदीशजगन्मय सर्वेषामपिभावानांत्वमात्माहेतुरीश्वरः ४
आद्यंतावस्ययन्मध्यमिदमन्यदहंबहिः यतोऽव्ययस्यनैतानितत्सत्यंब्रह्मचिद्भवान् ५ तवैवचरणांभोजंश्रेय
स्कामानिराशिषः विसृज्योभयतःसंगंमुनयःसमुपासते ६ त्वंब्रह्मपूर्णममृतंविगुणंविशोकमानंदमात्रमविका
रमनन्यदन्यत् विश्वस्यहेतुरुदयस्थितिसंयमानामात्मेश्वरश्चतदपेक्षतयाऽनपेक्षः ७ त्वंब्रूषेनहिनहीत्याह आद्यंतौम
ध्यंचजगतोयतोब्रह्मणोभवंति अस्यचअव्ययस्यएतानिआद्यंतमध्यानिनसंति यच्चब्रह्मइदंकारास्पदंदृश्यमहंकारास्पदंद्रष्टृचबहिर्भोग्य
मन्यच्चभोक्तृचचिद्रूपंचब्रह्मैवभवान् अतोनतवविकारादिशंकाइत्यर्थः ५ तवैवंभूतत्वेमुमुक्षूणामाचारःप्रमाणमित्याह तवैवेति उभयतः
इहामुत्रचसंगंत्यक्त्वा ६ ननुब्रह्मैवचेदहंतर्ह्यसंगोदासीनस्यममचरणांभोजोपासनयाकिंतेषांतत्राह त्वमिति ब्रह्मत्वेऽपित्वंनात्यंतमुदा-
सीनः किंतुविश्वस्यप्रपंचस्योदयादीनांहेतुः तदुपाधीनामात्मनांजीवानामीश्वरश्चतत्तत्फलदाता तर्हिकिंराजादिवत्कयाऽप्यपेक्षयासेव
केभ्यः फलंददामि नहिनहि अनपेक्षएवत्वम् तर्हिकिमीश्वरत्वेनतत्राह नैरात्मभिः तत्फलदानार्थमपेक्ष्यतइतितदपेक्षः तस्यभावस्तदपे

क्षनातया अनपेक्षत्वमेवदर्शयितुंतदीयंब्रह्मत्वंविशिनष्टि पूर्णममृतंचसुखस्वरूपम् विषयसुखवैलक्षण्यार्थमाह अविकारंनित्यमानंदमात्रं
चकुतःविशोकम् तत्कुतःविगुणम् किंच अनन्यत्नविद्यतेअन्यद्यस्मात् ब्रह्मव्यतिरिक्ताभावादपिनिरपेक्षत्वमित्यर्थः तर्हिसर्वात्मकत्वेन
तद्विकारप्रसंगोदुर्वारस्तत्राह अन्यत्सर्वतोव्यतिरिक्तंचकारणत्वात् नह्येवंभूतसुखात्मकब्रह्मस्वरूपस्यतवान्यापेक्षाऽस्ति अतःकेवलंभ-
क्तानुग्रहार्थमेवतवैश्वर्यंनस्वार्थमित्यर्थः ७ अन्यत्वमनन्यत्वंचैकस्यकुतइत्याशंक्यदृष्टांतेनोपपादयति सदसत्कार्यकारणरूपंद्वयमद्वयं
चपरमकारणंत्वमेवैकः कृतंकुंडलादिरूपंद्वयमकृतंचकेवलमद्वयंस्वर्णंयथैकमेवतद्वदेवेहत्वयिवस्तुभेदोनास्ति कथंतर्हिभेदप्रतीतिस्त
त्राह अज्ञानतइति कुतःयस्मान्निरुपाधिकस्यैवतवायंगुणैर्व्यतिकरोभेदोनस्वतः ८ अतएवत्वांबहुधावर्णयंतितत्त्वतस्तुकेऽपिनजानं
तीत्याह द्वाभ्याम् त्वांब्रह्मवेदांतिनोऽवयंतिमन्यंते त्वामेवधर्ममीमांसकामन्यंते प्रकृतिपुरुषयोःपरंपुमांसंसांख्याः विमलोत्कर्षणीज्ञानक्रिया

एकस्त्वमेवसदसद्द्वयमद्वयंचस्वर्णंकृताकृतमिवेहनवस्तुभेदः अज्ञानतस्त्वयिजनैर्विहितोविकल्पोयस्माद्गुणैर्व्य
तिकरोनिरुपाधिकस्य ८ त्वांब्रह्मकेचिदवयंत्युतधर्ममेकएकेपरंसदसतोःपुरुषंपरेशम् अन्येऽवयंतिनवशक्तियु
तंपरंत्वांकेचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतंत्रम् ९ नाहंपरायुर्ऋषयोनमरीचिमुख्याजानंतियद्विरचितंखलुसत्वसर्गाः
यन्मायरयामुषितचेतसईशदैत्यमर्त्यादयःकिमुतशश्वदभद्रवृत्ताः १० सत्वंसमीहितमदःस्थितिजन्मनाशंभूतेहितं
चजगतोभवबंधमोक्षौ वायुर्यथाविशतिखंचचराचराख्यंसर्वंतदात्मकतयाऽवगमोऽवरुंत्से ११ अवताराभयाद्द
श्रारमस्माणस्यतेगुणैः सोऽहंतद्द्रष्टुमिच्छामियत्तेयोषिद्वपुर्धृतम् १२ येनसंमोहितादैत्याःपायिताश्चामृतंसुराः त-
द्दिदृक्षवआयाताःपरंकौतूहलंहिनः १३ योगाप्रवृत्ताःसत्याईशानाअनुग्रहाचेत्येवंनवशक्तियुतंपरंपांचरात्राः महापुरुषंपातंजलाः
९ परायुःब्रह्मा सत्वसर्गाःसत्वगुणेनसृष्टाअपि येनत्वयाविरचितंविश्वमपिखलुतत्वतोनजानंतिकिंपुनस्त्वांहेईश अभद्रंराजसंतामसं
चवृत्तमुत्पत्तिश्चयेषांतेनजानंतीतिकिमुवक्तव्यम् १० किंतुत्वंतत्सर्वंजानासीत्याह सत्वंसर्वमवरुंत्सेव्याप्नोषिजानासि किंतत्सर्वंसमीहितं-
स्वकृतमदःस्थितिजन्मनाशमस्यजगतोजन्मादिभूतानामीहितंचजगतोभवबंधमोक्षौच व्याप्तौदृष्टांतः चराचराख्यंदेहजातंखंचयथा-
वायुराविशतितथा कथमवरुंत्सेतदात्मकतयासर्वस्यात्मतयेत्यर्थः आत्मत्वेहेतुः अवगमःज्ञानरूपइति ११ एवंस्तुत्वाप्रकृतंविज्ञापयति
अवताराइतिद्वाभ्याम् १२ १३ ७ ७ ७ ७ ७

१४ सुरकार्याणियोषिद्वेषेणभविष्यंतीतिपश्यता अयंभावः अवश्यंतावदुन्मत्तान्दैत्यान्वंचयित्वादेवेभ्योऽमृतंदेयम् नचैवंवैषम्यरूपांतर-
णकर्तुमुचितम् अतोवंचनमोहनादिसारंकामिनीरूपंमयाधृतमिति १५ तद्रूपंदर्शयिष्यामि संकल्पप्रभवः कामः तस्योदयोयस्मात् १६ १७
विचित्राणिपुष्पाणिअरुणाःपल्लवाश्चयेषांतेद्रुमायस्मिन् लसद्दुकूलेनपर्यस्तेपरिवृतेनितंबेमेखलायस्याःताम् १८ उत्पतत्पतत्कंदुकलीलाव
शेनयेआवर्तनोद्वर्तनेनमनोन्ममनेताभ्यांकंपितयोःस्तनयोःप्रकृष्टहाराणांचोरुभारैःप्रतिपदंमध्येप्रभज्यमानामिव चलत्पदमेवप्रवालवत्कोमल

श्रीशुकउवाच एवमभ्यर्थितोविष्णुर्भगवान्शूलपाणिना प्रहस्यभावगंभीरंगिरिशंप्रत्यभाषत १४
श्रीभगवानुवाच कौतूहलायदैत्यानांयोषिद्वेषोमयाकृतः पश्यतासुरकार्याणिगतेपीयूषभाजने १५ तत्तेऽ
हंदर्शयिष्यामिदिदृक्षोःसुरसत्तम कामिनांबहुमंतव्यंसंकल्पप्रभवोदयम् १६ श्रीशुकउवाच इतिब्रुवा
णोभगवांस्तत्रैवांतरधीयत सर्वतश्चारयंश्चक्षुर्भव आस्तेसहोमया १७ ततोददर्शोपवनेवरस्त्रियंविचित्रपुष्पा
रुणपल्लवद्रुमे विक्रीडतींकंदुकलीलयालसद्दुकूलपर्यस्तनितंबमेखलाम् १८ आवर्तनोद्वर्तनकंपितस्तनप्रकृष्ट
हारोरुभरैःपदेपदे प्रभज्यमानामिवमध्यतश्चलत्पदप्रवालंनयतींततस्ततः १९ दिक्षुभ्रमत्कंदुकचापलैर्भृशंप्रोद्वि
ग्नतारायतलोललोचनाम् स्वकर्णविभ्राजितकुंडलोल्लसत्कपोलनीलालकमंडिताननाम् २० श्लथद्दुकूलंकब-
रींचविच्युतांसन्नह्यतींवामकरेणवल्गुना विनिघ्नतीमन्यकरेणकंदुकंविमोहयंतींजगदात्ममायया २१ तांवीक्ष्य
देवइतिकंदुकलीलयेषद्व्रीडास्फुटस्मितविसृष्टकटाक्षमुष्टः स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मानात्मानमंतिक
उमांस्वगणांश्चवेद २२ तस्याःकराग्रात्सतुकंदुकोयदागतोविदूरंतमनुव्रजत्स्त्रियाः वासःससूत्रंलघुमारुतोऽह
रद्भवस्यदेवस्यकिलानुपश्यतः २३ म् ततस्ततोनयंतीम् १९ दिक्षुभ्रमतःकंदुकस्यचापलेश्चांचल्यैःभृशंप्रोद्विग्नतारेआय
तेलोलेचंचलेलोचनेयस्याःस्वकर्णाभ्यांविभ्राजितेयेकुंडलेताभ्यामुल्लसंतौकपोलौताभ्यांनीलालकैश्चमंडितमाननंयस्याः २० संनह्यतींब-
ध्नतीम् जगद्विमोहयंतीम् २१ तांवीक्ष्यदेवःश्रीरुद्रः आत्मानमंतिकेस्थितामुमांस्वगणांश्चनवेद कथंभूतः इतिएवंभूतयाकंदुकलीलया
याईषद्व्रीडातयाअस्फुटंस्मितंतेनसहविसृष्टोयःकटाक्षःतेनमुष्टोवंचितः अतएवस्वयंयत्स्त्रियाःप्रेक्षणंतयाचप्रतिसमीक्षणंताभ्यांवि-
ह्वलआत्मामनोयस्यतम् २२ कंदुकमनुव्रजंत्याः स्त्रियालघुसूक्ष्मंवासःससूत्रंकांचीसहितम् २३ ७ ७ ७

विषज्जंत्यांकुंचितकटाक्षैरात्मानंनिरीक्षमाणायां २४ तत्संदंतस्याःसमीपंययौअंगहेराजन् २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३

एवंतांरुचिरापांगींदर्शनीयांमनोरमाम् दृष्ट्वातस्यांमनश्चक्रेविषज्जंत्यांभवःकिल २४ तयाऽपहृतविज्ञानस्त-
त्कृतस्मरविह्वलः भवान्याअपिपश्यंत्यागतह्रीस्तत्पदंययौ २५ सातमायांतमालोक्यविवस्त्राव्रीडिताभृशम्
निलीयमानावृक्षेषुहसंतीनान्वतिष्ठत २६ तामन्वगच्छद्भगवान्भवःप्रमुषितेंद्रियः कामस्यचवशंनीतःकरेणु
मिवयूथपः २७ सोऽनुव्रज्यातिवेगेनगृहीत्वाऽनिच्छतींस्त्रियम् केशबंधउपानीयबाहुभ्यांपरिषस्वजे २८ सोप
गूढाभगवताकरिणाकरिणीयथा इतस्ततःप्रसर्पंतीविप्रकीर्णशिरोरुहा २९ आत्मानंमोचयित्वांगसुरर्षभभु-
जांतरात् प्राद्रवत्साप्रथुश्रोणीमायादेवविनिर्मिता ३० तस्यासौपदवींरुद्रोविष्णोरद्भुतकर्मणः प्रत्यपद्यतकामेन
वैरिणेवविनिर्जितः ३१ तस्यानुधावतोरेतश्चस्कंदामोघरेतसः शुष्मिणोयूथपस्येववासितामनुधावतः ३२ य
त्रयत्रापतन्मह्यांरेतस्तस्यमहात्मनः तानिरूप्यस्यहेम्नश्चक्षेत्राण्यासन्महीपते ३३ सरित्सरस्सुशैलेषुवनेषू
पवनेषुच यत्रक्वचासन्नृषयस्तत्रसंनिहितोहरः ३४ स्कन्नेरेतसिसोऽपश्यदात्मानंदेवमायया जडीकृतंनृप-
श्रेष्ठसन्यवर्ततकश्मलात् ३५ अथावगतमाहात्म्यआत्मनोजगदात्मनः अपरिज्ञेयवीर्यस्यनमेनेतदुहाद्भुतम्
३६ तमविक्लवमव्रीडमालक्ष्यमधुसूदनः उवाचपरमप्रीतोबिभ्रत्स्वांपौरुषींतनुम् ३७ श्रीभगवानुवाच
दिष्ट्यात्वंविबुधश्रेष्ठस्वांनिष्ठामात्मनास्थितः यन्मेस्त्रीरुपयास्वैरंमोहितोऽप्यंगमायया ३८ कोनुमेऽतितरेन्मा
यांविषक्तस्त्वदृतेपुमान् तांस्तान्विसृजतींभावान्दुस्तरामकृतात्मभिः ३९ सेयंगुणमयीमायानत्वामभिभवि
ष्यति मयासमेताकालेनकालरूपेणभागशः ४० श्रीसुकउवाच एवंभगवताराजन्श्रीवत्सांकेनस-
त्कृतः आमंत्र्यतंपरिक्रम्यसगणःस्वालयंययौ ४१ आत्मांशभूतांतांमायांभवानींभगवान्भवः शंसतामृषिमु-
ख्यानांप्रीत्याचष्टाथभारत ४२

एवंतामनुधावन्हरःसरित्सरस्सुशैलादिषुचसन्निहितोबभूव ३४ ३५ तदुहदेवमाययाजडीकरणम् ३६
३७ स्वांनिष्ठांप्रकृतिम् ३८ ३९ कालेनसृष्ट्यादिनिमित्तेनमयाकालरूपेणभागशोरजआद्यंशेनसमेतामदधीनासती ४० ४१ ४२ ६२

४३ ४४ अष्टाध्यायार्थनिगमन् इतीति ४५ एतत्कीर्तनादिफलमाह एतदिति [illegible]
मविषयम् भावोभजनंतेनगम्यमंघ्रिंप्रपन्नान् शरणागतान् सिंधुमथ्यं सिंधोर्मथनेनजातममृतंयः आशयत् अभोजयत् ४७ इत्यष्टमे-

अपिव्यपश्यस्त्वमजस्यमायांपरस्यपुंसःपरदेवतायाः अहंकलानामृषभोविमुह्येययावशोऽन्येकिमुतास्वतंत्राः
४३ यंमाम पृच्छस्त्वमुपेत्ययोगात्समासहस्रांतउपारतंवै सएषसाक्षात्पुरुषःपुराणोनयत्रकालोविशतेनवेदः
४४ श्रीशुकउवाच इतितेऽभिहितस्तातविक्रमःशार्ङ्गधन्वनः सिंधोर्निर्मथनेयेनधृतःपृष्ठेमहाचलः
४५ एतन्मुहुःकीर्तयतोऽनुशृण्वतोनरिष्यतेजातुसमुद्यमःक्वचित् यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनंसमस्तसंसारपरि
श्रमापहम् ४६ असदविषयमंघ्रिंभावगम्यंप्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयत्सिंधुमथ्यम् कपटयुवतिवेषोमोहयन्
यःसुरारीन्तमहमुपसृतानांकामपूरंनतोऽस्मि ४७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेशंकरमायामोह
नंनामद्वादशोऽध्यायः १२ श्रीशुकउवाच मनुर्विवस्वतःपुत्रःश्राद्धदेवइतिश्रुतः सप्तमोवर्तमानोय-
स्तदपत्यानिमेशृणु १ इक्ष्वाकुर्नभगश्चैवधृष्टःशर्यातिरेवच नरिष्यंतोऽथनाभागःसप्तमोदिष्टउच्यते २ करूष
श्चपृषधश्चदशमोवसुमान्स्मृतः मनोर्वैवस्वतस्यैतेदशपुत्राःपरंतप ३ आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्ग-
णाः अश्विनावृभवोराजन्इंद्रस्तेषांपुरंदरः ४ कश्यपोत्रिर्वसिष्ठश्चविश्वामित्रोऽथगौतमः जमदग्निर्भरद्वाज
इतिसप्तर्षयःस्मृताः ५ अत्रापिभगवज्जन्मकश्यपाददितेरभूत् आदित्यानामवरजोविष्णुर्वामनरूपधृक्
६ संक्षेपतोमयोक्तानिसप्तमन्वंतराणिते भविष्याण्यथवक्ष्यामिविष्णोःशक्त्यान्वितानिच ७ विवस्वतश्चद्वे
जायेविश्वकर्मसुतेउभे संज्ञाछायाचराजेंद्रयेप्रागभिहितेतव ८ तृतीयांवडवामेकेतासांसंज्ञासुतास्त्रयः
यमोयमीश्राद्धदेवःछायायाश्चसुतान्शृणु ९ सावर्णिस्तपतीकन्याभार्यासंवरणस्यया शनैश्चरस्तृतीयोऽ
भूदश्विनौवडवात्मजौ १० टीकायांद्वादशः १२ त्रयोदशेतुवर्ण्यंतेसप्तमादीन्यनुक्रमात् मन्वंतराणिसर्वाणिषड्विधानिपृथक्पृथक्
१ सप्तमादिमन्वंतराण्याह मनुरित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति १ २ ३ आदित्यादयोदेवाइत्यन्वयः ४ ५ भगवतोजन्म अवतारःतमेवाह आदि
त्यानांविवस्वानर्यमापूषेत्यादयुक्तानांमध्येअवरंजन्मयस्यसः ६ शक्त्याअवतारेणान्वितानि ७ अष्टमंमनुंवक्तुंकथामाह विवस्वतइतित्रिभिः ८
एकेवडवांतृतीयामाहुःममतुसंज्ञैववडवेतिमतं तदुक्तंषष्ठेसैवभूत्वाऽथवडवानासत्यौसुषुवेभुवीति यमश्चयमीचयमुनाश्राद्धदेवश्चेतित्रयःसुताः
९ १०

सावर्णिपुत्राः ११ १२ पदत्रयंयाचमानायइमांसर्वांमहींसत्वमेमन्वंतरे दत्वा अष्टमेमन्वंतरेविष्णोःप्रसादेनच राद्धंलब्धमिंद्रपदंहित्वेत्यर्थः १३
१४ रामःपरशुरामः द्रोणपुत्रोऽश्वत्थामा १५ इदानींतुस्वयोगतआसते १६ १७ १८ अद्भुतःइंद्रः १९ २० २१ हविष्मत्प्रमुखाइत्युक्तानां

अष्टमेंऽतरआयातेसावर्णिर्भवितामनुः निर्मोकविरजस्काद्याःसावर्णितनयानृप ११ तत्रदेवाःसुतपसोविरजाअमृ-
तप्रभाः तेषांविरोचनसुतोबलिरिंद्रोभविष्यति १२ दत्वेमांयाचमानायविष्णवेयःपदत्रयम् राद्धमिंद्रपदंहित्वाततःसि
द्धिमवाप्स्यति १३ योऽसौभगवताबद्धःप्रीतेनसुतलेपुनः निवेशितोऽधिकेस्वर्गादधुनास्तेस्वराडिव १४ गालवोदी-
प्तिमान्रामोद्रोणपुत्रःकृपस्तथा ऋष्यशृंगःपिताऽस्माकंभगवान्बादरायणः १५ इमेसप्तर्षयस्तत्रभविष्यंतिस्वयो
गतः इदानीमासतेराजन्स्वेस्वेआश्रममंडले १६ देवगुह्यात्सरस्वत्यांसार्वभौमइतिप्रभुः स्थानंपुरंदराद्धृत्वाबलये
दास्यतीश्वरः १७ नवमोदक्षसावर्णिर्मनुर्वरुणसंभवः भूतकेतुर्दीप्तिकेतुरित्याद्यास्तत्सुतानृप १८ पारामरीचिग
र्भाद्यादेवाइंद्रोऽद्भुतःस्मृतः द्युतिमत्प्रमुखास्तत्रभविष्यंत्यृषयस्ततः १९ आयुष्मतोऽम्बुधारायामृषभोभगवत्कला
भवितायेनसंराद्धांत्रिलोकींभोक्ष्यतेऽद्भुतः २० दशमोब्रह्मसावर्णिरुपश्लोकसुतोमहान् तत्सुताभूरिषेणाद्याहविष्म
त्प्रमुखाद्विजाः २१ हविष्मान्सुकृतःसत्योजयोमूर्तिस्तदाद्विजाः सुवासनविरुद्धाद्यादेवाःशंभुःसुरेश्वरः २२ विष्व-
क्सेनोविषूच्यांतुशंभोःसख्यंकरिष्यति जातःस्वांशेनभगवान्गृहेविश्वसृजोविभुः २३ मनुर्वैधर्मसावर्णिरेकादशम
आत्मवान् अनागतास्तत्सुताश्चसत्यधर्मादयोदश २४ विहंगमाःकामगमानिर्वाणरुचयःसुराः इंद्रश्चवैधृतिस्तेषा
मृषयश्चारुणादयः २५ आर्यकस्यसुतस्तत्रधर्मसेतुरितिस्मृतः वैधृतायांहरेरंशस्त्रिलोकींधारयिष्यति २६ भ
वितारुद्रसावर्णीराजन्द्वादशमोमनुः देववानुपदेवश्चदेवश्रेष्ठादयःसुताः २७ ऋतधामाचतत्रेंद्रोदेवाश्चहरिता
दयः ऋषयश्चतपोमूर्तिस्तपस्व्याग्नीध्रकादयः २८ स्वधामाख्योहरेरंशःसाधयिष्यतितन्मनोः अंतरंसत्यसहसः
सूनृतायाःसुतोविभुः २९

मेवकेषांचिन्नामान्याह हविष्मानिति २२ विषूच्यांजातःसन् २३ २४ एकादशमंइत्यादिरार्षः
२५ २६ २७ २८ तस्यमनोरंतरंसाधयिष्यति सत्यसहसःसूनृतायाश्चसुतःसन् २९ ६२ ६२ ६२

३० ३१ दिवस्पतेः इंद्रस्यापहर्तासंपादकःसंभविष्यति ३२ ३३ ३४ क्रियातंतून्कर्मसंततीः
पर्ययः परिवर्तोयस्य युगसहस्रप्रमाणइत्यर्थः ३६ इत्यष्टमस्कंधेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशेतुसर्वेषांमन्वादीनांपृथक्पृथक्
पृथक्कर्माणिवर्ण्यंतेभगवद्वशवर्तिनाम् १ १ पुरुषेणेश्वरेणयज्ञाद्यवतारैः शास्यंतेनियुज्यंतेइतितथा २ तदेवाह यज्ञादयइति ३ ऋष्यादी

मनुस्त्रयोदशोभाव्योदेवसावर्णिरात्मवान् चित्रसेनविचित्राद्यादेवसावर्णिदेहजाः ३० देवाःसुकर्मसुत्रामसंज्ञाइं
द्रोदिवस्पतिः निर्मोकतत्त्वदर्शाद्याभविष्यंत्यृषयस्तदा ३१ देवहोत्रस्यतनयउपहर्तादिवस्पतेः योगेश्वरोहरेरंशोबृ
हत्यांसंभविष्यति ३२ मनुर्वाइंद्रसावर्णिश्चतुर्दशमएष्यति उरुगंभीरबुद्ध्याद्याइंद्रसावर्णिवीर्यजाः ३३ पवित्राश्चा
क्षुषादेवाःशुचिरिंद्रोभविष्यति अग्निर्बाहुःशुचिःशुद्धोमागधाद्यास्तपस्विनः ३४ सत्रायणस्यतनयोबृहद्भानुस्त
दाहरिः वितानायांमहाराजक्रियातंतून्वितायिता ३५ राजंश्चतुर्दशैतानित्रिकालानुगतानिते प्रोक्तान्येभिर्मितः
कल्पोयुगसाहस्रपर्ययः ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेमन्वंतरानुवर्णनंनामत्रयोदशोऽध्यायः १३
राजोवाच मन्वंतरेषुभगवन्यथामन्वादयस्त्विमे यस्मिन्कर्मणियेयेननियुक्तास्तद्वदस्वमे १ ऋषिरुवाच
मनवोमनुपुत्राश्चमुनयश्चमहीपते इंद्राःसुरगणाश्चैवसर्वेपुरुषशासनाः २ यज्ञादयोयाःकथिताःपौरुष्यस्तनवोनृ
प मन्वादयोजगद्यात्रांनयंत्याभिःप्रचोदिताः ३ चतुर्युगांतेकालेनग्रस्तान्श्रुतिगणान्यथा तपसाऋषयोऽपश्यन्
यतोधर्मःसनातनः ४ ततोधर्मंचतुष्पादंमनवोहरिणोदिताः युक्ताःसंचारयंत्यद्धास्वेस्वेकालेमहींनृप ५ पालयं
तिप्रजापालायावदंतंविभागशः यज्ञभागभुजोदेवायेचतत्रान्विताश्चतैः ६ इंद्रोभगवतादत्तांत्रैलोक्यश्रियमूर्जिता
म् भुंजानःपातिलोकांस्त्रीन्कामंलोकेप्रवर्षति ७ ज्ञानंचानुयुगंब्रूतेहरिःसिद्धस्वरूपधृक् ऋषिरूपधरःकर्मयोगं
योगेशरूपधृक् ८
नांकर्माण्याह चतुर्युगांतइतिचतुर्भिः यतः येभ्यःश्रुतिगणेभ्यः ४ उदिताउक्ताःयुक्ताःसंयताः संतोमहींधर्मंसंचारयंतिमह्यांधर्मंप्रवर्तयंतीत्यर्थः ५ प्र
जापालामनुपुत्राःतंधर्मंपालयंति यावदंतंयावन्मन्वंतरावसानम् विभागशःपुत्रपौत्रादिक्रमेणयेचान्येद्यावापृथिव्यादयोयत्रकर्मणिभोक्तृत्वेनान्वि
ताःतैश्चसह ६ ७ प्रसंगाद्रूपांतरैरपिजगद्यात्राप्रवर्तनमाह ज्ञानमितिद्वाभ्यां सिद्धाःसनकादयः ऋषयोयाज्ञवल्क्यादयः योगेशादत्तात्रेयादयः तत्तद्रू
पःसन् ज्ञानंकर्मंचयोगंचब्रूते ८

प्रजेशाः मरीच्यादयस्तेनरूपेणसर्गंकरोतिइतिशेषः स्वराड्वपुः राजमूर्तिः सर्वेषामभावायभवति पृथग्विधाःगुणाःशीतोष्णादयोयस्य ९
नामरूपात्मिकयामाययाविमोहितात्मभिर्जनैः नानादर्शनैःशास्त्रैः स्तूयमानोनिरूप्यमाणोऽपिनैवदृश्यतइत्यर्थः १० प्रासंगिकंनिरूप्य
प्रस्तुतमेवोपसंहरति एतत्कल्पविकल्पस्य अवांतरकल्पस्य ११ इत्यष्टमेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४ बलिंपंचदशेविश्वजिताचार्य-
अयाजयत् ततोसौस्वर्गमजयद्भयाद्देवानिलिल्यिरे १ अत्रेयतेनवाध्याय्यावामंवामनचेष्टितम् निग्रहच्छलतोयत्रबलेर्भूयाननुग्रहः २

सर्गंप्रजेशरूपेणदस्यून्हन्यात्स्वराड्वपुः कालरूपेणसर्वेषामभावायपृथग्गुणः ९ स्तूयमानोजनैरेभिर्माययाना
मरूपया विमोहितात्मभिर्नानादर्शनैर्नचदृश्यते १० एतत्कल्पविकल्पस्यप्रमाणंपरिकीर्तितम् यत्रमन्वन्तरा-
ण्याहुश्चतुर्दशपुराविदः ११ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः १४ राजोवाच
बलेःपदत्रयंभूमेःकस्माद्धरिरयाचत भूतेश्वरःकृपणवल्लब्धार्थोऽपिबबंधतम् १ एतद्वेदितुमिच्छामोमहत्कौ
तूहलंहिनः यज्ञेश्वरस्यपूर्णस्यबंधनंचाप्यनागसः २ श्रीशुकउवाच पराजितश्रीरसुभिश्चहापितोहीं
द्रेणराजन्भृगुभिःसजीवितः सर्वात्मनातानभजत्भृगून्बलिःशिष्योमहात्माऽर्थनिवेदनेन ३ तंब्राह्मणाभृग-
वःप्रीयमाणा अयाजयन्विश्वजितात्रिणाकम् जिगीषमाणंविधिनाऽभिषिच्यमहाऽभिषेकेणमहानुभावाः ४
ततोरथःकांचनपट्टनद्धोहयाश्चहर्यश्वतुरंगवर्णाः ध्वजश्चसिंहेनविराजमानोहुताशनादासहविर्भिरिष्टात् ५
धनुश्चदिव्यंपुरटोपनद्धंतूणावरिक्तौकवचंचदिव्यम् पितामहस्तस्यददौचमालामम्लानपुष्पांजलजंचशुक्रः
६

ईश्वरःस्वयंकृपणवत्कस्माद्धेतोरयाचत लब्धार्थोभूत्वाऽपितंकस्माद्बबंध १ २ तत्रतावद्बलेःत्रिलोकीमपहर्तुंयाञ्चादिच्छलनंकृ-
तवानितिवक्तुंब्राह्मणाराधनेनबलेरकांडएवस्वर्गविजयक्रममाह पराजितश्रीरित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति युद्धेपराजिताश्रीर्येनसःइं
द्रेणअसुभिश्चत्याजितःसन् भृगून्भृगोर्वंश्यांश्छुक्रादीन्महात्माउदारचित्तःअर्थानांनिवेदनेनार्पणेन ३ त्रिणाकंस्वर्गंजेतुमिच्छंतम्
विश्वजितायागेन अयाजयन् महाभिषेकेणऐंद्रेणचस्वच्चब्राह्मणप्रसिद्धेन ४ हर्यश्वस्यइंद्रस्ययेतुरंगास्तेषामिववर्णोहरितोयेषाम् ५
पुरटंस्वर्णम् तूणौइषुधीअरिक्तौ अक्षय्यशरौ पितामहःप्रह्लादःजलजंशंखम् ६ ७ ७ ७

विप्रैरर्जितःसंपादितोयोधनार्थोसुहृत्परिकरोयस्य तैरेवकल्पितंस्वस्त्ययनंमंगलवाचनादियस्य आमंत्र्यपृष्ट्वा ७ अथारुह्यरराजेतिद्वयोर्
न्वयःसुस्रग्धरःशोभनमालाधरः ८ हेमांगदाभ्यांलसंतौबाहूयस्य धिष्ण्यस्थःभवनेप्रज्वलितः कुंडस्थआहवनीयइवेतिवा ९ तुल्यमैश्वर्यं
बलंचश्रीश्चयेषांतैर्दैत्ययूथपैर्वृतोययाविति द्वयोरन्वयः परिधीन्दिशः १० स्पृद्धामतिसमृद्धाम् ११ धिक्कृताम्यस्तथाविधांपुरीमकस्मादे
वपरित्यज्यइंद्रादयः पलायिताइतिवैराग्यार्थमिंद्रपुरीमनुवर्णयतिरम्यामितिसार्द्धैरेकादशभिःउपवनानिफलप्रधानानिनिकटानिवाउद्याना
निपुष्पप्रधानानिदूरस्थानिवा तैरम्यांकूजंति विहंगमिथुनानियेषुगायंतोमत्तामधुव्रतायेषु १२ प्रवालादीनामुरुर्भारोयास्ताःशाखायें-

एवंसविप्रार्जितयोधनार्थस्तैःकल्पितस्वस्त्ययनोऽथविप्रान् प्रदक्षिणीकृत्यकृतप्रणामःप्रह्लादमामंत्र्यनमश्चका
र ७ अथारुह्यरथंदिव्यंभृगुदत्तंमहारथः सुस्रग्धरोऽथसन्नह्यधन्वीखड्गीधृतेषुधिः ८ हेमांगदलसद्बाहुःस्फु
रन्मकरकुंडलः रराजरथमारूढोधिष्ण्यस्थइवहव्यवाट् ९ तुल्यैश्वर्यबलश्रीभिःस्वयूथैर्दैत्ययूथपैः पिबद्भिरिव
खंदृग्भिर्दहद्भिःपरिधीनिव १० वृतोविकर्षन्महतीमासुरींध्वजिनींविभुः ययाविंद्रपुरींस्पृद्धांकंपयन्निवरोदसी
११ रम्यामुपवनोद्यानैःश्रीमद्भिर्नंदनादिभिः कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः १२ प्रवालफलपुष्पोरुभारशा
खामरद्रुमैः हंससारसचक्राह्वकारंडवकुलाकुलाः नलिन्योयत्रक्रीडंतिप्रमदाःसुरसेविताः १३ आकाशगंग
यादेव्यावृतांपरिखभूतया प्राकारेणाग्निवर्णेनसाट्टालेनोन्नतेनच १४ रुक्मपट्टकपाटैश्चद्वारैःस्फटिकगोपुरैः
जुष्टांविभक्तप्रपथांविश्वकर्मविनिर्मिताम् १५ सभाचत्वररथ्याढ्यांविमानैर्न्यर्बुदैर्युताम् शृंगाटकैर्मणिमयैर्व-
ज्रविद्रुमवेदिभिः १६ यत्रनित्यवयोरूपाःश्यामाविरजवाससः भ्राजंतेरूपवन्नार्योह्यर्चिर्भिरिववन्हयः १७

षांते अमरद्रुमायेषुतैः यत्रयास्सुरसेविताः प्रमदाःक्रीडंतिताः हंसादिकुलैराकुलाव्याप्तानलिन्यःसरांसियत्रयेषुसंतितैरुपवनोद्यानैरम्यामिति
पूर्वेणैवान्वयः १३ किंच परिखाभूतयाआकाशगंगयावृताम् प्राकारेणसौवर्णेनचावृताम् अट्टालाःप्राकारोपरिरचितानिउन्नतानिसुहृत्स्थाना
नितत्सहितेन १४ रुक्मपट्टानिकपाटानियेषुतैर्द्वारैरवांतरैःस्फटिकमयैर्गोपुरैश्चपुरद्वारैर्जुष्टाम् विभक्ताःप्रपथाःराजमार्गायस्याम् १५ सभाउप
वेशःस्थानानिचत्वराण्यंगणानिरथ्याउपमार्गाः तैराढ्यांसंपन्नाम् न्यर्बुदंदशकोटयः तैर्गणनीयैरनंतैर्विमानैर्युताम् वज्रविद्रुममय्योवेदयोयेषु
तैः शृंगाटकैश्चतुष्पथैर्युताम् १६ नित्यंवयस्तारुण्यंरूपंचसौकुमार्यंयासांताः रूपवन्नार्यःस्वलंकृताःस्त्रियःयत्रयस्यांभ्राजंते १७ ७. ७.

टी· स्फुरत्स्त्रीणांकेशेभ्योविभ्रष्टानांनवसौगंधिकस्रजामामोदम् १८ हेमगवाक्षेभ्योनिर्गच्छताधूमेनसुरभियाअप्सरसः १९ मुक्तामयैर्वितानैर्मणिहेम अ·
मयैः केतुभिश्चध्वजैः नानापताकायुक्ताभिर्वलभीभिश्चविमानानांपुरोभागैः आवृतांव्याप्ताम् वैमानिकस्त्रीणांकलगीतैर्मंगलाम् २० उपदेवानांगं १५
धर्वादीनाम् गीतकैश्चमनोरमांजितापभासाक्षात्दीप्त्यधिष्ठात्रीदेवताययाताम् अन्यैरजितप्रभामितिवा पाठांतरेजिताग्रहाःसूर्यादयोयया २१

स्फुरत्स्त्रीकेशविभ्रष्टनवसौगंधिकस्रजाम् यत्रामोदमुपादायमार्गआवातिमारुतः १८ हेमजालाक्षनिर्गच्छद्धूमेनाग
रुगंधिना पांडुरेणप्रतिच्छन्नमार्गेयांतिसुरप्रियाः १९ मुक्तावितानैर्मणिहेमकेतुभिर्नानापताकावलभीभिरावृताम्
शिखंडिपारावतभृंगनादितांवैमानिकस्त्रीकलगीतमंगलाम् २० मृदंगशंखानकदुंदुभिस्वनैःसतालवीणामुरजर्ष्टि
वेणुभिः नृत्यैःसवाद्यैरुपदेवगीतकैर्मनोरमांस्वप्रभयाजितप्रभाम् २१ यांनव्रजंत्यधर्मिष्ठाःखलाभूतद्रुहःशठाः मा
निनःकामिनोलुब्धाएभिर्हीनाव्रजंतियत् २२ तांदेवधानींसवरूथिनीपतिर्बहिःसमंताद्रुरुधेपृतन्यया आचार्यद
त्तंजलजंमहास्वनंदध्मौप्रयुंजन्भयमिंद्रयोषिताम् २३ मघवास्तदभिप्रेत्यबलेःपरमसुद्यमम् सर्वदेवगणोपेतोगुरु
मेतदुवाचह २४ भगवन्नुद्यमोभूयान्बलेर्नःपूर्ववैरिणः अविषह्यमिमंमन्येकेनासीत्तेजसोर्जितः २५ नैनंकश्चि
त्कुतोवापिप्रतिव्योढुमधीश्वरः पिबन्निवमुखेनेदंलिहन्निवदिशोदश दहन्निवदिशोदृग्भिःसंवर्ताग्निरिवोत्थितः २६
ब्रूहिकारणमेतस्यदुर्धर्षत्वस्यमद्रिपोः ओजःसहोबलंतेजोयतएतत्समुद्यमः २७ गुरुरुवाच जानामिमघव
न्शत्रोरुन्नतेरस्यकारणम् शिष्यायोपभृतंतेजोभृगुभिर्ब्रह्मवादिभिः २८ भवद्विधोभवान्वाऽपिवर्जयित्वेश्वरंहरि
म् नास्यशक्तःपुरःस्थातुंकृतांतस्ययथाजनाः २९ तस्मान्निलयमुत्सृज्ययूयंसर्वेत्रिविष्टपम् यातकालंप्रतीक्षंतोऽ
यतःशत्रोर्विपर्ययः ३० एषविप्रबलोदर्कःसंप्रत्यूर्जितविक्रमः एषामेवापमानेनसानुबंधोविनंक्ष्यति ३१

पृतनया सेनया २३ २४ केनहेतुना एवंतेजसाऊर्जितआसीत् २५ प्रतिव्योढुमपाकर्तुम् २६ यतःकारणादेतस्यओजआदियतः
ओजआदेःएतस्यसमुद्यमः २७ उपभृतंसंचितम् २८ २९ तत्रोचितंमंत्रमाह तस्माद्यूयंत्रिविष्टपमुत्सृज्यनिलयमदर्शनंयात यतःकालात् ३० के २५
नास्यविपर्ययःस्यादित्यतआह एषइति विप्राणांबलेनउदर्कउत्तरोत्तरमधिकंफलंयेस्यसः ३१

सुमंत्रितः अर्थः कार्ययेषांतेनिलयंजग्मुः ३२ ३३ एवंप्राप्तमिंद्रपदंस्थिरीकर्तुमयाजयन् अनुव्रतमनुवर्तिनम् ३४ द्विजदेवैर्ब्राह्मणैरुपलंभि-
तांप्रापिताम् ३५ ३६ इत्यष्टमस्कंधेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ षोडशेपुत्रनाशेनशोचंत्याअदितेःपतिः प्रार्थितःकश्यपःप्राहपयोव्र
तमितीर्यते १ इदानींश्रीवामनावतारप्रसंगमाह एवमित्यादियावत्समाप्ति नष्टेषुअदृष्टेषुसत्सु १ २ सःकश्यपःपत्नीमिदमाह ३ दीनवदन-

एवंसुमंत्रितार्थास्तेगुरुणार्थानुदर्शिना हित्वात्रिविष्टपंजग्मुर्गीर्वाणाःकामरूपिणः ३२ देवेष्वथनिलीनेषुबलिर्वैरो
चनःपुरीम् देवधानीमधिष्ठायवशंनिन्येजगत्त्रयम् ३३ तंविश्वजयिनंशिष्यंभृगवःशिष्यवत्सलाः शतेनहयमेधाना
मनुव्रतमयाजयन् ३४ ततस्तदनुभावेनभुवनत्रयविश्रुताम् कीर्तिंदिक्षुवितन्वानःसरेजेउडुराडिव ३५ बुभुजेच
श्रियंस्वृद्धांद्विजदेवोपलंभिताम् कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यमानोमहामनाः ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टम
स्कंधेपंचदशोऽध्यायः १५ श्रीशुकउवाच एवंपुत्रेषुनष्टेषुदेवमाताऽदितिस्तदा हृतेत्रिविष्टपेदैत्यैःपर्यत
प्यदनाथवत् १ एकदाकश्यपस्तस्याआश्रमंभगवानगात् निरुत्सवंनिरानंदंसमाधेर्विरतश्चिरात् २ सपत्नींदी-
नवदनांकृतासनपरिग्रहः सभाजितोयथान्यायमिदमाहकुरूद्वह ३ अप्यभद्रंनविप्राणांभद्रेलोकेऽधुनागतम्
नधर्मस्यनलोकस्यमृत्योश्छंदानुवर्तिनः ४ अपिवाऽकुशलंकिंचित्गृहेषुगृहमेधिनि धर्मस्यार्थस्यकामस्ययत्र
योगोह्ययोगिनाम् ५ अपिवाऽतिथयोऽभ्येत्यकुटुंबासक्तयात्वया गृहादपूजितायाताःप्रत्युत्थानेनवाक्वचि
त् ६ गृहेषुयेष्वतिथयोनार्चिताःसलिलैरपि यदिनिर्यांतितेनूनंफेरुराजगृहोपमाः ७ अप्यग्नयस्तुवेलायां
नहुताहविषासति त्वयोद्विग्नधियाभद्रेप्रोषितेमयिकर्हिचित् ८ यत्पूजयाकामदुघान्यातिलोकान्गृहान्वितः
ब्राह्मणोऽग्निश्चवैविष्णोःसर्वदेवात्मनोमुखम् ९

त्वादिकमालक्ष्यबहुधाविकल्पयन्पृच्छति अप्यभद्रमितिसप्तभिः हेभद्रेमृत्योः छं
दमिच्छामनुवर्ततइतितथामृत्युवशवर्तिनोजनस्येत्यर्थः ४ हेगृहमेधिनि अपिवाकिंवागृहेषुधर्मादेः किंचिदकुशलमितिकाक्काप्रश्नः यत्रयेषुगृ
हेषु अयोगिनामपियोगःस्वधर्मादिनायोगफलंभवति ५ किंवात्वयाअपूजिताएवाभ्येत्यगृहाद्याताः ६ नार्चिताः अनर्चिताःसंतोयदिनिर्गच्छं
तितेगृहाः फेरुराजः सृगालराजः तदीयविवरतुल्याः ७ वेलायांहोमकालेकदाचिन्नहुताःकिम् ८ ९ ५७ ५७ ५७

भवत्या आत्मानंमनः अस्वस्थमप्रकृतिस्थंलक्षणैः मुखम्लान्यादिभिः लक्षयामि १० अस्वास्थ्यकारणमन्यदस्तीतिवक्तुंकुलस्यक्षेमभद्रादिकंना स्तीत्याह भद्रमितिद्वाभ्याम् इमेगृहाःत्रिवर्गस्यपरंक्षेत्रमुद्भवस्थानम् त्रिवर्गोऽपियथावद्वर्ततइत्यर्थः ११ भगवतस्तवानुध्यानंयन्मयाक्रियते तस्मात् अग्नयोऽतिथयइत्यादिसर्वंनरिष्यतिनहीयते १२ प्रस्तुतंविज्ञापयितुमाह कोन्विति १३ संपाद्यंकाममाह तवैवेतिचतुर्भिः १४ सपत्नै

अपिसर्वेकुशलिनस्तवपुत्रामनस्विनि लक्षयेऽस्वस्थमात्मानंभवत्यालक्षणैरहम् १० अदितिरुवाच भ द्रंद्विजगवांब्रह्मन्धर्मस्यास्यजनस्यच त्रिवर्गस्यपरंक्षेत्रंगृहमेधिन्गृहाइमे ११ अग्नयोतिथयोभृत्याभिक्षवो येचलिप्सवः सर्वंभगवतोब्रह्मन्ननुध्यानान्नरिष्यति १२ कोनुमेभगवन्कामोनसंपद्येतमानसः यस्याभवान्प्र जाध्यक्षएवंधर्मान्प्रभाषते १३ तवैवमारीचमनःशरीरजाःप्रजाइमाःसत्वरजस्तमोजुषः समोभवांस्तास्वसुरा दिषुप्रभोतथाऽपिभक्तंभजतेमहेश्वरः १४ तस्मादीशभजन्त्यामेश्रेयश्चिंतयसुव्रत हृतश्रियोहृतस्थानान्सपत्नैः पाहिनःप्रभो १५ परैर्विवासितासाऽहंमग्नाव्यसनसागरे ऐश्वर्यंश्रीर्यशःस्थानंहृतानिप्रबलैर्मम १६ यथातानि पुनःसाधोप्रपद्येरन्ममात्मजाः तथाविधेहिकल्याणंधियाकल्याणकृत्तम १७ श्रीशुकउवाच एव मभ्यर्थितोदित्याकस्तामाहस्मयन्निव अहोमायाबलंविष्णोःस्नेहबद्धमिदंजगत् १८ क्वदेहोभौतिकोऽनात्मा क्वचात्माप्रकृतेःपरः कस्यकेपतिपुत्राद्यामोहएवहिकारणम् १९ उपतिष्ठस्वपुरुषंभगवंतंजनार्दनम् सर्वभूतगु हावासंवासुदेवंजगद्गुरुम् २० सविधास्यतितेकामान्हरिर्दीनानुकंपनः अमोघाभगवद्भक्तिर्नेतरेतिमतिर्मम २१ अदितिरुवाच केनाहंविधिनाब्रह्मन्उपस्थास्येजगत्पतिम् यथामेसत्यसंकल्पोविदध्यात्समनोर थम् २२ आदिशत्वंद्विजश्रेष्ठविधिंतदुपधावनम् आशुतुष्यतिमेदेवःसीदंत्याःसहपुत्रकैः २३

दैत्यैर्हताश्रीर्येषांहृतंस्थानंयेषामितिपुत्राभिप्रायेणबहुवचनम् १५ १६ १७ कश्यपःप्रथमंतावत्पुत्रस्नेहंत्याजयितुंविस्मयव्याजेनैवतत्वमुपदिशति अहोइतिसार्धेन १८ १९ अत्रापरितुष्यंतींप्रत्याह उपतिष्ठस्वेतिद्वाभ्याम् २० नन्वेवंभूतेकामप्राप्तिहेतुर्देवांतरसेवाप्रसिद्धा तत्राह अमोघेति २१ यथाचमेमनोरथंविदध्यात् २२ यथाचमेआशुतुष्यतितथातत्सेवाप्रकारमादिश २३ ६७ ६१

मेमयापृष्टः पद्मजोमेयद्व्रतमाह एतत्तेतवप्रवक्ष्यामीत्यन्वयः २४ अमलःशुक्लः २५ तत्रादौपूर्वार्धः श्लोकमाह सिनीवाल्यामित्यादिनाअशक्तौ
तद्वाक्याभित्यंतेनग्रंथेन यदिलभ्येततर्हिक्रोडविदीर्णया वन्यवराहोत्खातया आलिप्य २६ तंत्रमंत्रः त्वंदेवीति हेदेवि त्वंरसायाःउद्धृतासि २७
निर्वर्तित आत्मनियमोनित्यनैमित्तिकोयेन २८ तत्रावाहनादौनवमंत्रानाह नमस्तुभ्यमिति पाद्यादौविशेषतस्तुद्वादशाक्षरंवक्ष्यति २९ चतु-

कश्यपउवाच एतन्मेभगवान्पृष्टःप्रजाकामस्यपद्मजः यथाहतेप्रवक्ष्यामिव्रतंकेशवतोषणम् २४ फाल्गु
नस्यामलेपक्षेद्वादशाहंपयोव्रतः अर्चयेदरविंदाक्षंभक्त्यापरमयान्वितः २५ सिनीवाल्यांमृदालिप्यस्नायात्क्रो
डविदीर्णया यदिलभ्येतवैस्रोतस्येतंमंत्रमुदीरयेत् २६ त्वंदेव्यादिवराहेणरसायाःस्थानमिच्छता उद्धृतासिन-
मस्तुभ्यंपाप्मानंमेप्रणाशय २७ निर्वर्तितात्मनियमोदेवमर्चेत्समाहितः अर्चायांस्थंडिलेसूर्येजलेवन्हौगुरावपि
२८ नमस्तुभ्यंभगवतेपुरुषायमहीयसे सर्वभूतनिवासायवासुदेवायसाक्षिणे २९ नमोव्यक्तायसूक्ष्मायप्रधान
पुरुषायच चतुर्विंशद्गुणज्ञायगुणसंख्यानहेतवे ३० नमोद्विशीर्ष्णेत्रिपदेचतुःशृंगायतंतवे सप्तहस्ताययज्ञाय-
त्रयीविद्यात्मनेनमः ३१ नमःशिवायरुद्रायनमःशक्तिधरायच सर्वविद्याधिपतयेभूतानांपतयेनमः ३२ नमोहि
रण्यगर्भायप्राणायजगदात्मने योगैश्वर्यशरीरायनमस्तेयोगहेतवे ३३ नमस्तेआदिदेवायसाक्षिभूतायतेनमः
नारायणायऋषयेनरायहरयेनमः ३४ नमोमरकतश्यामवपुषेधिगतश्रिये केशवायनमस्तुभ्यंनमस्तेपीतवास
से ३५ त्वंसर्ववरदःपुंसांवरेण्यवरदर्षभ अतस्तेश्रेयसेधीराःपादरेणुमुपासते ३६ अन्ववर्तंतयंदेवाःश्रीश्च-
तत्पादपद्मयोः स्पृहयंतइवामोदंभगवान्मेप्रसीदताम् ३७

विंशतिगुणास्तत्वानिजानातीतितथातस्मैगुणसंख्यानस्यहेतवेसां
ख्यप्रवर्तकाय ३० एवंसामान्यतोनत्वागुणावतारान्प्रणमतित्रिभिः तत्रादौमंत्रोक्तयज्ञरूपेणविष्णोःप्रणामोनमइति द्वेशीर्षेयस्यत्रयःपादाय-
स्य तंतवेफलविस्तारकाय त्रय्यांविद्यायामात्मायस्येतित्रिधाबद्धइत्यस्यार्थउक्तः तथाचमंत्रः चत्वारिशृंगात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअ
स्य त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्यांआविवेशेति ३१ ३२ प्राणायसूत्रात्मने योगैश्वर्यंशरीरंयस्य ३३ ३४ अधिगतामाप्ताश्रीर्येन
तस्मै ३५ ३६ तत्पादपद्मयोरामोदंस्पृहयंतइवदेवाश्चश्रीश्चयमन्ववर्ततसमेप्रसीदतु ३७ ७ ७ ७

टी· आवाहनेनपुरस्कृतंसंमानितम् ३८ ३९ पयसिशृतंपक्वंपायसम् मूलविद्ययाद्वादशाक्षरेणैव ४० ४१ पूर्वोक्ताभिरन्याभिश्चस्तुतिभिः ४२ तस्य अ·
शेषांनिर्माल्यम् द्वौअवरौयेषांतान् असंभवेद्वावपिभोजयेदित्यर्थः ४३ सभाजितैस्तैरनुज्ञातःसन् शेषंबंधुभिःसहितः तस्यांरात्र्यांब्रह्मचा १६

एतैर्मंत्रैर्हृषीकेशमावाहनपुरस्कृतम् अर्चयेच्छ्रद्धयायुक्तःपाद्योपस्पर्शनादिभिः ३८ अर्चित्वागंधमाल्याद्यैः पयसास्नपयेद्विभुम् वस्त्रोपवीताभरणपाद्योपस्पर्शनैस्ततः ३९ गंधधूपादिभिश्चार्चेद्द्वादशाक्षरविद्यया शृतंपयसिनैवेद्यंशाल्यन्नंविभवेसति ससर्पिःसगुडंदत्वाजुहुयान्मूलविद्यया ४० निवेदितंतद्भक्तायदद्याद्भुंजीतवास्वयम् दत्वाचमनमर्चित्वातांबूलंचनिवेदयेत् ४१ जपेदष्टोत्तरशतंस्तुवीतस्तुतिभिःप्रभुम् कृत्वाप्रदक्षिणंभूमौप्रणमेद्दंडवन्मुदा ४२ कृत्वाशिरसितच्छेषांदेवमुद्वासयेत्ततः द्व्यवरान्भोजयेद्विप्रान्पायसेनयथोचितम् ४३ भुंजीततैरनुज्ञातःशेषंसेष्टःसभाजितैः ब्रह्मचार्यथतद्रात्र्यांश्वोभूतेप्रथमेहनि ४४ स्नातःशुचिर्यथोक्तेनविधिनासुसमाहितः पयसास्नापयित्वार्चेद्यावद्व्रतसमापनम् ४५ पयोभक्षोव्रतमिदंचरेद्विष्णवर्चनादृतः पूर्ववज्जुहुयादग्निंब्राह्मणांश्चापिभोजयेत् ४६ एवंत्वहरहःकुर्याद्द्वादशाहंपयोव्रतः हरेराराधनंहोममर्हणंद्विजतर्पणम् ४७ प्रतिपद्दिनमारभ्ययावच्छुक्लत्रयोदशी ब्रह्मचर्यमधःस्वप्नंस्नानंत्रिषवणंचरेत् ४८ वर्जयेदसदालापंभोगानुच्चावचांस्तथा अहिंस्रःसर्वभूतानांवासुदेवपरायणः ४९ त्रयोदश्यामथोविष्णोःस्नपनंपंचकैर्विभोः कारयेच्छास्त्रदृष्टेनविधिनाविधिकोविदैः ५० पूजांचमहतींकुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः चरुंनिरूप्यपयसिशिपिविष्टायविष्णवे ५१ शृतेनतेनपुरुषंयजेतसुसमाहितः नैवेद्यंचातिगुणवद्दद्यात्पुरुषतुष्टिदम् ५२ आचार्यंज्ञानसंपन्नंवस्त्राभरणधेनुभिः तोषयेदृत्विजश्चैवतद्विद्ध्याराधनंहरेः ५३ भोजयेत्तान्गुणवतासदन्नेनशुचिस्मिते अन्यांश्चब्राह्मणान्शक्त्यायेचतत्रसमागताः ५४ दक्षिणांगुरवेदद्यादृत्विग्भ्यश्चयथाऽर्हतः अन्नाद्येनाश्वपाकांश्चप्रीणयेत्समुपागतान् ५५ भुक्तवत्सुचसर्वेषुदीनांधकृपणेषुच विष्णोस्तत्प्रीणनंविद्वान्भुंजीतसहबंधुभिः ५६

रीसन्श्वोभूतेप्रभाते
सति ४४ ४५ पयएवभक्षआहारोयस्य ४६ ४७ अधःस्वप्नंशयनम् ४८ ४९ पंचकैःपंचामृतैः ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ २७

५७ मयाप्तेसमुदाहृतम् ५८ ५९ सर्वयज्ञाख्योऽयंयज्ञःसर्वव्रतमितिचस्मृतमतद्व्रतम् ६० ६१ ६२ इत्यष्टमेटीकायांषोडशोऽध्यायः
१६ ततःसप्तदशेदित्याकृतेतस्मिन्व्रतेहरिः तत्कामपूरणायादौतत्सुतोऽभूदितीर्यते १ १ २ ३ ४ ५ प्रीतिविह्वलत्वादेवसाबद्धांजलिः
सतीस्थिताकेवलमीडितुंपुनर्नोत्सेहेनशशाक अपितु तूष्णींबभूव कथंभूता आनंदजलैराकुलेईक्षणेयस्याःपुलकैराकुला आकृतिर्देहोयस्याः

नृत्यवादित्रगीतैश्चस्तुतिभिःस्वस्तिवाचकैः कारयेत्तत्कथाभिश्चपूजाभगवतोऽन्वहम् ५७ एतत्पयोव्रतंनामपुरु
षाराधनंपरम् पितामहेनाभिहितंमयातेसमुदाहृतम् ५८ त्वंचानेनमहाभागेसम्यक्चीर्णेनकेशवम् आत्मना
शुद्धभावेननियतात्माभजाव्ययम् ५९ अयंवैसर्वयज्ञाख्यःसर्वव्रतमितिस्मृतम् तपःसारमिदंभद्रेदानंचेश्वरत
र्पणम् ६० तएवनियमाःसाक्षात्तएवचयमोत्तमाः तपोदानंव्रतंयज्ञोयेनतुष्यत्यधोक्षजः ६१ तस्मादेतद्व्रतंभद्रे
प्रयताश्रद्धयाचर भगवान्परितुष्टस्तेवरानाशुविधास्यति ६२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअ
दितिपयोव्रतंनामषोडशोऽध्यायः १६ श्रीशुकउवाच इत्युक्तासाऽदितीराजन्स्वभर्त्राकश्यपेनवै अ
न्वतिष्ठत्तद्व्रतमिदंद्वादशाहमतंद्रिता १ चिंतयंत्येकयाबुद्ध्यामहापुरुषमीश्वरम् प्रगृह्येंद्रियदुष्टाश्वान्मनसाबुद्धि
सारथिः २ मनश्चैकाग्रयाबुद्ध्याभगवत्यखिलात्मनि वासुदेवेसमाधायचचारहपयोव्रतम् ३ तस्याःप्रादुरभूत्ता
तभगवानादिपूरुषः पीतवासाश्चतुर्बाहुःशंखचक्रगदाधरः ४ तंनेत्रगोचरंवीक्ष्यसहसोत्थायसादरम् ननामभु
विकायेनदंडवत्प्रीतिविह्वला ५ सोत्थायबद्धांजलिरीडितुंस्थितानोत्सेहआनंदजलाकुलेक्षणा बभूवतूष्णींपुल
काकुलाकृतिस्तद्दर्शनात्युत्सवगात्रवेपथुः ६ प्रीत्याशनैर्गद्गदयागिराहरिंतुष्टावसादेव्यदितिःकुरूद्वह उद्वीक्षती
सापिबतीवचक्षुषारमापतिंयज्ञपतिंजगत्पतिम् ७ अदितिरुवाच यज्ञेशयज्ञपुरुषाच्युततीर्थपादतीर्थश्रवः
श्रवणमंगलनामधेय आपन्नलोकवृजिनोपशमोदयाद्यशंनःकृधीशभगवन्नसिदीननाथः ८

तस्यदर्शनेनयोत्युत्सवः तेनगात्रेवेप
थुःकंपोयस्याः ६ तुष्टावपिबतीवोद्वीक्षमाणाइतिचक्रियाभेदात् सेत्यस्यशब्दस्यद्विरुक्तिरदोषः ७ अयत्नतोविनिर्जित्यदैत्यानत्यूर्जितानपि
भक्तान्रक्षितुमीशस्त्वमित्यस्तौददितिस्त्रिभिः यज्ञेशेत्यादिदशभिःसंबोधनैस्तवाशक्यंकिमपिनास्तीतिवदंतीप्रार्थयते हेईशशंनःकृधि

टी· कुरु यतोदीनानांनाथोऽसिलम् तीर्थश्रवः कीर्तिर्यस्य श्रवणमेवमंगलंयस्य तन्नामधेयंयस्य आपन्नानांशरणागतानांवृजिनोपशमा- अ·
यउदयोयस्य ८ भूम्नेमहतेनमः महत्वेहेतवः विश्वायविश्वस्यभवनस्थितिसंयमार्थंस्वैरंगृहीताः पुरुशक्तेर्मायायाः गुणायेनतस्मै त १७
थाऽपिस्वस्थाय अप्रच्युतस्वरूपायकुतः शश्वदुपबृंहितः नित्योर्जितोयः पूर्णबोधस्तेनव्यापादितंनित्यनिरस्तमात्मनितमोमायालक्षणंये-
नतस्मै ९ अस्मदीयमनोरथपूरणमीषत्करमेवतवेतिकैमुत्यन्यायेनाह आयुः परंब्रह्मायुः पुनरपिद्यौश्च भूश्चरसातलंचद्योर्भूरसाः द्यौरि
तिपृथक्पाठे भूश्चरसाश्चबिलस्वर्गाइतिविग्रहः रसेतिपाठेत्रीणिपदानिसकलायोगगुणाअणिमादयः १० क्षेत्रज्ञः अंतर्यामी ११ सपत्नैर्हृ
ताश्रीर्येषांस्वधामतः च्यावितानांचपुत्राणांसंबंधियन्ततद्भवत्याश्चिरमाकांक्षितंमयाविज्ञातम् १२ कांक्षितमेवाह तानितित्रिभिः प्रतिलब्धो

विश्वायविश्वभवनस्थितिसंयमायस्वैरंगृहीतपुरुशक्तिगुणायभूम्ने स्वस्थायशश्वदुपबृंहितपूर्णबोधव्यापादिता
त्मतमसेहरयेनमस्ते ९ आयुः परंवपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मीर्द्योर्भूरसाः सकलयोगगुणास्त्रिवर्गः ज्ञानंचकेवलम
नंतभवंतितुष्टात्त्वत्तोनृणांकिमुसपत्नजयादिराशीः १० श्रीशुकउवाच अदित्यैवंस्तुतोराजन्भगवान्
पुष्करेक्षणः क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानामितिहोवाचभारत ११ श्रीभगवानुवाच देवमातर्भवत्यामेविज्ञातंचिरकां
क्षितम् यत्सपत्नैर्हृतश्रीणांच्यावितानांस्वधामतः १२ तान्विनिर्जित्यसमरेदुर्मदानसुरर्षभान् प्रतिलब्धजयश्री
भिः पुत्रैरिच्छस्युपासितुम् १३ इंद्रज्येष्ठैः स्वतनयैर्हतानांयुधिविद्विषाम् स्त्रियोरुदतीरासाद्यद्रष्टुमिच्छसिदुःखि
ताः १४ आत्मजान्सुसमृद्धांस्त्वंप्रत्याहृतयशःश्रियः नाकपृष्ठमधिष्ठायक्रीडतोद्रष्टुमिच्छसि १५ प्रायोऽधुनातेऽसु-
रयूथनाथा अपारणीयाइतिदेविमेमतिः यत्तेऽनुकूलेश्वरविप्रगुप्तानविक्रमस्तत्रसुखंददाति १६ अथाप्युपा-
योममदेविचिंत्यः संतोषितस्यव्रतचर्ययाते ममार्चनंनार्हतिगंतुमन्यथाश्रद्धानुरूपफलहेतुकत्वात् १७ त्वयार्चितश्चा
हमपत्यगुप्तयेपयोव्रतेनानुगुणंसमीडितः स्वांशेनपुत्रत्वमुपेत्यतेसुतान्गोप्तास्मिमारीचतपस्यधिष्ठितः १८

जयश्चश्रीश्चयैः तैः पुत्रैः सहउपासितुमेकत्रस्थातुमिच्छसि १३ १४ प्रत्याहृतंयशश्चश्रीश्चयैस्तान् १५ अपारणीयाः अनतिक्रमणीयाः यद्य
स्मात् अनुकूलईश्वरः कालोयेषांतैर्विप्रैः गुप्तारक्षिताः अनुकूलैरीश्वरैः समर्थैर्विप्रैः गुप्ताइतिवा १६ ममसमयाचिंत्यएव तत्रहेतुः संतोषितस्ये- २८
त्यादि श्रद्धाऽनुरूपमिच्छानुसारेणफलहेतुत्वात् १७ मारीचस्यतपसिअधिष्ठायस्थितः सन् गोप्तास्मिपालयिष्यामि १८

अतः पतिमुपधावभजस्व १९ देवानांगुह्यंरहस्यंसर्वंसुसंवृतंसुगुप्तसत्संपद्यतेसिध्यति २० प्रभोःहरेरात्मनिजन्मलब्ध्वा २१ २२ आवेशयामास [illegible]
दृष्टिर्यस्यसः अनिलोयथासर्वत्रसमोऽपिदारुणिसंघर्षेणचतद्दाहकमग्निमाधत्ते एवंस्वयंपुत्रेषुसमोऽपिदैत्यक्षपणंवीर्यमाधत्तेत्यर्थः २३ धिष्ठितम
धिष्ठायस्थितम् समीडेतुष्टावेत्यर्थः २४ २५ अदितेरेवपूर्वस्मिन्जन्मनिपृश्निरितिनामतस्यागर्भाय अर्भकाय वेदागर्भेयस्य यद्वा वेदानांगर्भाय
वेदेषुप्रकाशमानायेत्यर्थः त्रयोलोकानाभौयस्यसः त्रिनाभः तस्मै त्रयाणांलोकानांपृष्ठेउपरिस्थिताय शिपिशब्देनपशवोजीवास्तेष्वंतर्यामितयाप्र-

उपधावपतिंभद्रेप्रजापतिमकल्मषम् मांचभावयतीपत्यावेवंरूपमवस्थितम् १९ नैतत्परस्माआख्येयंपृष्टयाऽपि
कथंचन सर्वंसंपद्यतेदेविदेवगुह्यंसुसंवृतम् २० श्रीशुकउवाच एतावदुक्त्वाभगवांस्तत्रैवांतरधीयत
अदितिर्दुर्लभंलब्ध्वाहरेर्जन्मात्मनिप्रभोः २१ उपाधावत्पतिंभक्त्यापरयाकृतकृत्यवत् सवैसमाधियोगेनकश्य
पस्तदबुध्यत २२ प्रविष्टमात्मनिहरेरंशंह्यवितथेक्षणः सोऽदित्यांवीर्यमाधत्ततपसाचिरसंभृतम् समाहितम
नाराजन्दारुण्यग्निंयथाऽनिलः २३ अदितेर्धिष्ठितंगर्भंभगवंतंसनातनम् हिरण्यगर्भोविज्ञायसमीडेगुह्यना
मभिः २४ ब्रह्मोवाच जयोरुगायभगवन्उरुक्रमनमोस्तुते नमोब्रह्मण्यदेवायत्रिगुणायनमोन-
मः २५ नमस्तेपृश्निगर्भायवेदगर्भायवेधसे त्रिनाभायत्रिपृष्ठायशिपिविष्टायविष्णवे २६ त्वमादिरंतोभुवन
स्यमध्यमनंतशक्तिंपुरुषंयमाहुः कालोभवानाक्षिपतीशविश्वंस्रोतोयथांऽतःपतितंगभीरम् २७ त्वंवैप्रजानांस्थि
रजंगमानांप्रजापतीनामसिसंभविष्णुः दिवौकसांदेवदिवश्च्युतानांपरायणंनौरिवमज्जतोऽप्सु २८ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः १७ ॥ ॥ ॥ ॥

विष्टाय यज्ञोवैविष्णुःपशवःशिपिर्यज्ञएवपशुषुप्रतितिष्ठतीतिश्रुतेः यद्वा शिपयोरश्मयस्तैर्वेष्टितायेत्यर्थः तथाऽपिविष्णवेव्यापिने २६
अतःपतितंतृणादियथागम्भीरंस्रोतआक्षिपति आकर्षति तथाकालात्माभवान्विश्वमाक्षिपति २७ प्रजापतीनांचत्वमेवसंभविष्णुःउत्साद-
नशीलोऽसि अयंभावः नह्येवंभूतस्यतवजन्मादिसंभवः किंतुदेवानांप्रजापतीनांप्रजानांचपरमाश्रयत्वेनतत्कार्यसाधनायावतारोऽयमतस्त्वा
न्स्वर्गच्युतान्पुनःस्वर्गेस्थापयेति २८ इतिश्रीअष्टमस्कंधेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः १७ ॥ ॥ ॥

ततस्त्वष्टादशेभूत्वावामनःसत्कृतोऽखिलैः यज्ञंगतस्ततस्तेनसत्कृत्योक्तोवरान्वृणु १ इत्थंविरिंच्येनस्तुतंकर्मदेवकार्यलक्षणंवीर्यंचप्रभा-
वोयस्यसहरिरदित्यांप्रादुर्बभूवेतित्रयाणामन्वयः अमृतभूः मृत्युजन्मशून्यः शंखगदाऽब्जचक्राणिअस्यसंतीतितथा अर्शआदित्वेनमत्वर्थी
योऽच्प्रत्ययः अविसर्गपाठेसचासौपिशंगवासाश्च १ झषराजोमकरः तदाकारयोःकुंडलयोस्त्विषाउल्लसंतीश्रीर्वदनांबुजेयस्यश्रीवत्सोवक्ष
सियस्यवलयैरंगदैश्चसहोल्लसंतिकिरीटादीनियस्य २ श्रीमत्यावनमालयाविराजितः वेश्मगतंतमः ३ अग्निजिव्हादेवाःनगाःपर्वताः ४ तत्प्रा
दुर्भावसमयमाह श्रोणायामिति भाद्रपदशुक्लद्वादशीश्रवणद्वादशीतिप्रसिद्धातस्यांतत्रापिश्रोणायांश्रवणस्थेचंद्रइत्यर्थः तत्रापिश्रवणस्य-

श्रीशुकउवाच इत्थंविरिंच्यस्तुतकर्मवीर्यःप्रादुर्बभूवामृतभूरदित्याम् चतुर्भुजःशंखगदाब्जचक्रःपिशंगवा
सानलिनायतेक्षणः १ श्यामावदातोझषराजकुंडलत्विषोल्लसच्छ्रीवदनांबुजःपुमान् श्रीवत्सवक्षावलयांगदोल्ल
सत्किरीटकांचीगुणचारुनूपुरः २ मधुव्रतव्रातविघुष्टयास्वयाविराजितश्रीवनमालयाहरिः प्रजापतेर्वेश्मतमःस्व-
रोचिषाविनाशयन्कंठनिविष्टकौस्तुभः ३ दिशःप्रसेदुःसलिलाशयास्तदाप्रजाःप्रहृष्टाऋतवोगुणान्विताः द्यौरंत
रिक्षंक्षितिरग्निजिव्हागावोद्विजाःसंजहृषुर्नगाश्च ४ श्रोणायांश्रवणद्वादश्यांमुहूर्तेऽभिजितिप्रभुः सर्वेनक्षत्र-
ताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्मदक्षिणम् ५ द्वादश्यांसवितातिष्ठन्मध्यंदिनगतोनृप विजयानामसाप्रोक्तायस्यांजन्मविदु
र्हरेः ६ शंखदुंदुभयोनेदुर्मृदंगपणवानकाः चित्रवादित्रतूर्याणांनिर्घोषस्तुमुलोऽभवत् ७ प्रीताश्चाप्सरसोऽनृ
त्यन्गंधर्वप्रवराजगुः तुष्टुवुर्मुनयोदेवामनवःपितरोऽग्नयः ८ सिद्धविद्याधरगणाःसकिंपुरुषकिन्नराः चारणाय
क्षरक्षांसिसुपर्णाभुजगोत्तमाः ९

प्रथमांशेभिजितिनक्षत्रे तच्चश्रुत्यादर्शितम् अभिजिन्नामनक्षत्रमुपरिष्टादषाढानामध-
स्ताच्छ्रोणायाइति एवंविशिष्टेमुहूर्तेप्रभुः प्रादुर्बभूवेत्यर्थः किंच नक्षत्राण्यश्विन्यादीनिताराशब्देनताराग्रहाःगुरुशुक्रादयः तेआद्यायेषांतेसूर्यादयोऽपिसर्वेतस्यजन्मदक्षिणमुदारंचक्रुः जन्ममुहूर्तेगुणाबहवोबभूवुरित्यर्थः ५ विशेषांतरमाह यस्यांद्वादश्यांहरेर्जन्मतत्त-
स्यामहन्येवविदुः तदाचमध्यंदिनगतःसविताऽतिष्ठत् साचद्वादशीविजयानामप्रोक्तेत्यन्वयः ६ शंखादयोयेतेषामन्येषांचचित्रतूर्याणां
निर्घोषोऽभवत् ७ देवामनवइत्यादीनांकुसुमैःसमवाकिरन्नितितृतीयेनान्वयः ८ ९ छ छ छ

१० ११ विस्मयांतरमाह यत्तदिति यत्तद्वपुर्हरिरधारयत् प्रकटितवान् तेनवपुषामातापित्रोःसंपश्यतोरेववामनोवटुर्बभूवदिव्यगतिः अद्भुत
चेष्टितः स्वयंकथंभूतः अव्यक्तचिद्रूपःकथमधारयत्भातिंदीप्तिः विभूषणानिच आयुधानिचतैर्व्यक्तंयथाभवतितथा १२ कर्माणिजातकर्मादीनि
१३ १४ वनस्पतिःवनानांपतिःसोमः १५ १६ पात्रिकांभिक्षापात्रीम् १७ सएवंसंभावितोमारिषः श्रेष्ठोबटुर्ब्रह्मवर्चसेनब्रह्मर्षिगणसंजुष्टांतां

गायंतोऽतिप्रशंसंतोनृत्यंतोविबुधानुगाः अदित्याआश्रमपदंकुसुमैःसमवाकिरन् १० दृष्ट्वादितिस्तंनिजगर्भसं
भवंपरंपुमांसंमुदमापविस्मिता गृहीतदेहंनिजयोगमायया प्रजापतिश्चाहजयेतिविस्मितः ११ यत्तद्वपुर्भातिवि
भूषणायुधैरव्यक्तचिद्व्यक्तमधारयद्धरिः बभूवतेनैवसवामनोबटुःसंपश्यतोर्दिव्यगतिर्यथानटः १२ तंबटुंवामनंद
ष्ट्वामोदमानामहर्षयः कर्माणिकारयामासुःपुरस्कृत्यप्रजापतिम् १३ तस्योपनीयमानस्यसावित्रींसविताब्रवीत्
बृहस्पतिर्ब्रह्मसूत्रंमेखलांकश्यपोददात् १४ ददौकृष्णाजिनंभूमिर्दंडंसोमोवनस्पतिः कौपीनाच्छादनंमातायौ
श्छत्रंजगतःपतेः १५ कमंडलुंवेदगर्भःकुशान्सप्तर्षयोददुः अक्षमालांमहाराजसरस्वत्यव्ययात्मनः १६ तस्माइ
त्युपनीताययक्षराट्पात्रिकामदात् भिक्षांभगवतीसाक्षादुमाऽदादंबिकासती १७ सब्रह्मवर्चसेनैवंसभांसंभावि
तोबटुः ब्रह्मर्षिगणसंजुष्टामत्यरोचतमारिषः १८ समिद्धमाहितंवन्हिंकृत्वापरिसमूहनम् परिस्तीर्यसमभ्यर्च्य
समिद्भिरजुहोद्द्विजः १९ श्रुत्वाऽश्वमेधैर्यजमानमूर्जितंबलिंभृगूणामुपकल्पितैस्ततः जगामतत्राखिलसारसंभृ
तोभारेणगांसंनमयन्पदेपदे २० तंनर्मदायास्तटउत्तरेबलेर्यऋत्विजस्तेभृगुकच्छसंज्ञके प्रवर्तयंतोभृगवःक्रतूत्त
मंव्यचक्षताराटुदितंयथारविम् २१ तेऋत्विजोयजमानःसदस्याहततिषोवामनतेजसानृप सूर्यःकिलायात्युत
वाविभावसुःसनत्कुमारोऽथदिदृक्षयाक्रतोः २२

सभामतिक्रम्यारोचत १८ १९ यदर्थंबटुर्बभूवतदाह श्रुत्वेत्यादियावत्समाप्तियजमानंयजंतंभृगूणांभृगुभिःउपकल्पितैःप्रवर्तितैः अ
खिलेनसारेणबलेनसंभृतःसंपूर्णः २० नर्मदायाउत्तरेतटेभृगुकच्छसंज्ञकेक्षेत्रेक्रतूत्तमंप्रवर्तयंतोबलेः ऋत्विजोभृगवः तेतंव्यचक्षत अप-
श्यन् आरात्समीपएवोदितंरविमिवे।तेऋत्विगादयःसूर्यःकिलेत्येवमादिव्यतर्कयन्निातिशेषः २१ २२ ६७ ६८

हयमेधवाटमश्वमेधमंडपंविवेश २३ उपवीताजिनमुपवीतवद्धृतमजिनमेकउत्तरमुत्तरीयंयस्यतम् २४ संक्षिप्ताअभिभूताःसंतः २५ रूपस्या अ॰
नुरूपाअवयवायस्यतंदृष्ट्वेतिशेषः २६ २७ चंद्रमौलिश्चेत्यन्वयः अप्यर्थेचकारः चंद्रमौलिरपिगंगारूपंयन्मूर्ध्नादधारेत्यर्थः २८ हेआर्यत्वात्वां १८
साक्षात्सत्यक्षंब्रह्मर्षीणांतपएवमन्ये कथंभूतंतपः वपुर्धरंमूर्तिधारि २९ ३० त्वच्चरणावनेजनैर्वार्भिर्हतमंहोयस्यतस्यमेपुनीतापवित्रीकृता ३१

इत्थंसशिष्येषुभृगुष्वनेकधावितर्क्यमाणोभगवान्सवामनः सदंडछत्रंसजलंकमंडलुंविवेशबिभ्रद्धयमेध
वाटम् २३ मौञ्ज्यामेखलयावीतमुपवीताजिनोत्तरम् जटिलंवामनंविप्रंमायामाणवकंहरिम् २४ प्रविष्टंवीक्ष्य
भृगवःसशिष्यास्तेसहाग्निभिः प्रत्यगृण्हन्समुत्थायसंक्षिप्तास्तस्यतेजसा २५ यजमानःप्रमुदितोदर्शनीयंमनो
रमम् रूपानुरूपावयवंतस्माआसनमाहरत् २६ स्वागतेनाभिनंद्याथपादौभगवतोबलिः अवनिज्यार्चयामास
मुक्तसंगमनोरमम् २७ तत्पादशौचंजनकल्मषापहंसधर्मवित्मूर्ध्न्यदधात्सुमंगलम् यद्देवदेवोगिरिशश्चंद्रमौ
लिर्दधारमूर्ध्नापरयाचभक्त्या २८ बलिरुवाच स्वागतंतेनमस्तुभ्यंब्रह्मन्किंकरवामते ब्रह्मर्षीणांतपः
साक्षान्मन्येत्वार्यवपुर्धरम् २९ अद्यनःपितरस्तृप्ताअद्यनःपावितंकुलम् अद्यस्विष्टःक्रतुरयंयद्भवानागतोगृ
हान् ३० अद्याग्नयोमेसुहुतायथाविधिद्विजात्मजत्वच्चरणावनेजनैः हतांहसोवार्भिरियंचभूरहोतथापुनीता
तनुभिःपदैस्तव ३१ यद्यद्वटोवांछसितत्प्रतीच्छमेत्वामर्थिनंविप्रसुतानुतर्कये गांकाञ्चनंगुणवद्धाममृष्टंतथा-
न्नपेयमुतवाविप्रकन्याम् ग्रामान्समृद्धांस्तुरगान्गजान्वारथांस्तथाऽर्हत्तमसंप्रतीच्छ ३२ इतिश्रीभा
गवतेम॰अष्टमस्कंधेबलिवामनसंवादेअष्टादशोऽध्यायः १८ श्रीशुकउवाच इतिवैरोचनेर्वाक्यंध-
र्मयुक्तंससूनृतम् निशम्यभगवान्प्रीतःप्रतिनंद्येदमब्रवीत् १

मेमत्तःप्रतीच्छगृहाण हेअर्हत्तमपूज्यतम ३२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेटीकायांअष्टादशोऽध्यायः १८ छ छ
ऊनविंशेतुहरिणायाचितेनपदत्रये प्रतिश्रुतेचबलिनाजानन्भृगुरवारयत् १ दातुःस्तुतिःस्वयंतुष्टिरित्यादिप्रस्तुतोचितम् वक्तव्य ३०
मितिभिक्षूस्तुशिक्षयन्नाहवामनः २ १ छ छ छ छ

वचस्तवैतदीतिषोडशभिः हेजनदेवसांपराये परलोके ...
ख्यातानददामीतिवक्ता कृपणस्यलक्षणंप्रथमंप्रतिश्रुत्ययोवानदातेति ३ तीर्थेदानावसरेयत्यस्मिन्युष्मत्कुले ४ यतःयस्मिन्जातः ५
क्ष्मोद्धारेभूस्याउद्धारेउद्धरणे ६ ७ ८ पराग्दृशः बहिर्दृष्टेः ९ अन्तोहृदयेस्थितंमानज्ञास्यतीत्येवंनिश्चित्य श्वासानिलेऽन्तर्हितः सूक्ष्मोदे

श्रीभगवानुवाच वचस्तवैतज्जनदेवसूनृतंकुलोचितंधर्मयुतंयशस्करम् यस्यप्रमाणंभृगवःसांपराये
पितामहःकुलवृद्धःप्रशांतः २ नह्येतस्मिन्कुलेकश्चिन्निःसत्त्वःकृपणःपुमान् प्रत्याख्याताप्रतिश्रुत्ययोवादाता
द्विजातये ३ नसंतितीर्थेयुधिचार्थिनाऽर्थिताःपराङ्मुखायेत्वमनस्विनोनृपाः युष्मत्कुलेयद्यशसाऽमलेनप्रह्लाद
उद्भातियथोडुपःखे ४ यतोजातोहिरण्याक्षश्चरन्नेकइमांमहीम् प्रतिवीरंदिग्विजयेनाविंदतगदायुधः ५ यंवि
निर्जित्यकृच्छ्रेणविष्णुःक्ष्मोद्धारआगतम् नात्मानंजयिनंमेनेतद्वीर्यंभूर्यनुस्मरन् ६ निशम्यतद्वधंभ्राताहिरण्य
कशिपुःपुरा हंतुंभ्रातृहणंक्रुद्धोजगामनिलयंहरेः ७ तमायांतंसमालोक्यशूलपाणिंकृतांतवत् चिंतयामा
सकालज्ञोविष्णुर्मायाविनांवरः ८ यतोयतोहंतत्रासौमृत्युःप्राणभृतामिव अतोऽहमस्यहृदयंप्रवेक्ष्यामिपरा
ग्दृशः ९ एवंसनिश्चित्यरिपोःशरीरमाधावतोनिर्विविशेऽसुरेंद्र श्वासानिलांतर्हितसूक्ष्मदेहस्तत्प्राणरंध्रेणवि
विग्नचेताः १० सतन्निकेतंपरिमृश्यशून्यमपश्यमानःकुपितोननाद क्ष्मांद्यांदिशःखंविवरान्समुद्रान्विष्णुं
विचिन्वन्नददर्शवीरः ११ अपश्यन्नितिहोवाचमयाऽन्विष्टमिदंजगत् भ्रातृहामेगतोनूनंयतोनावर्ततेपुमान्
१२ वैरानुबंधएतावानामृत्योरिहदेहिनाम् अज्ञानप्रभवोमन्युरहंमानोपबृंहितः १३ पिताप्रह्लादपुत्रस्तेतद्वि
द्वान्द्विजवत्सलः स्वमायुर्द्विजलिंगेभ्योदेवेभ्योऽदात्सयाचितः १४

होयस्यविविग्नमतिकंपितंचेतोयस्य अनुकंपितचित्तइतिवास्तवोऽर्थः
१० नददर्शअंतःप्रविष्टत्वात् ११ पुमान्यतःसकाशान्नावर्ततेतद्ब्रह्मैवनूनंगतःनित्यमुक्तत्वात्इतिवास्तवोऽर्थः १२ कथंनामासौशूरशिरोमणिःजीव
न्नेवकातरवद्वैरमुपेक्षितवानित्याशंक्याह वैरानुबंधएतावानामृत्योर्भवतिदेहिनांदेहेनिगूढाभिमानवतांशूराणांतथाअहंमानेनोपबृंहितोमन्युश्च
भवत्येव यतोऽज्ञानप्रभवःअज्ञाननिवृत्तेःप्राक्पौरुषत्यागोमांद्यमेवेत्यर्थः १३ तदेवंपूर्वजान्स्तुत्वातत्पितरंस्तौति पितेति द्विजवेषधारिणोमहेंद्रेरि-
णोदेवाएतेनतुद्विजाइतितद्विद्वानपिसयाचितःसन्स्वीयमायुर्देवेभ्योददौ १४

टी· १५ ममपदासंमितानीतित्रिविक्रमपदाऽभिप्रायेणनचानृतवादः तत्रापिस्वपदत्वानपगमात् १६ यावदर्थमेवपरिग्रहोयस्यसः १७ ईश्वरस्यापि अ·
याच्ञाकारणंयाच्ञाप्रकारंचोक्त्वाबलेर्बंधनप्रश्नोत्तरत्वेनतस्यगर्वातिरेकेणाधिक्षेपप्रकारमाह अहोइतित्रिभिः तेवाचोवृद्धानांसंमताः त्वंतुबालो १९
बालिशमतिश्च बालिशानामज्ञानामिवमतिर्यस्य अतएवस्वार्थप्रतिपथावदबुधः वस्तुतस्तुबालइव अबालिशमतिश्चेतिछेदः स्वार्थप्रत्यबुधइति

भवानाचरितान्धर्मानास्थितोगृहमेधिभिः ब्राह्मणैःपूर्वजैःशूरैरन्यैश्चोद्दामकीर्तिभिः १५ तस्मात्त्वत्तोमहीमीषद्वृणेऽहंवरदर्षभात् पदानित्रीणिदैत्येंद्रसंमितानिपदाममम १६ नान्यत्तेकामयेराजन्वदान्याज्जगदीश्वरात् नैनःप्राप्नोतिवैविद्वान्यावदर्थपरिग्रहः १७ बलिरुवाच अहोब्राह्मणदायादवाचस्तेवृद्धसंमताः त्वंबालोबालिशमतिःस्वार्थंप्रत्यबुधोयथा १८ मांवचोभिःसमाराध्यलोकानामेकमीश्वरम् पदत्रयंवृणीतेयोऽबुद्धिमान्द्वीपदाशुषम् १९ नपुमान्मामुपव्रज्यभूयोयाचितुमर्हति तस्माद्वृत्तिकरींभूमिंबटोकामंप्रतीच्छमे २० श्रीभगवानुवाच यावंतोविषयाःप्रेष्ठास्त्रिलोक्यामजितेंद्रियम् नशक्नुवंतितेसर्वेप्रतिपूरयितुंनृप २१ त्रिभिःक्रमैरसंतुष्टोद्वीपेनापिनपूर्यते नववर्षसमेतेनसप्तद्वीपवरेच्छया २२ सप्तद्वीपाधिपतयोनृपावैन्यगयादयः अर्थैःकामैर्गतानांतंतृष्णायाइतिनःश्रुतम् २३ यदृच्छयोपपन्नेनसंतुष्टोवर्ततेसुखम् नासंतुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपसादितैः २४ पुंसोयंसंसृतेर्हेतुरसंतोषोऽर्थकामयोः यदृच्छयोपपन्नेनसंतोषोमुक्तयेस्मृतः २५ यदृच्छालाभतुष्टस्यतेजोविप्रस्यवर्धते तत्प्रशाम्यत्यसंतोषादंभसेवाशुशुक्षणिः २६ तस्मात्त्रीणिपदान्येववृणेत्वद्वरदर्षभात् एतावतैवसिद्धोऽहंवित्तंयावत्प्रयोजनम् २७ श्रीशुकउवाच इत्युक्तःसहसन्नाहवांछातःप्रतिगृह्यताम् वामनायमहींदातुंजग्राहजलभाजनम् २८

चभक्तानामेवार्थंबुध्यसेनस्वार्थंपरिपूर्णस्यतवतद्व्यतिरेकेणस्वार्थाभावादित्य
र्थः १८ अबुधत्वमेवाह मामिति द्वीपस्यदाशुषंदातारम् अबुद्धिमान्वस्तुतस्तुबुद्धिमानूइत्येवच्छेदः १९ कामंयथेच्छंसम्यकूपादप्रसारणेनेत्यर्थः
अतएवतथाकरिष्यतीति २० पुनरपिनिःस्पृहत्वमेवाविष्कुर्वन्नाह यावंतइतिसप्तभिः २१ नववर्षसमेतेनद्वीपेनापि सप्तानांद्वीपवराणामिच्छया २२ ३१
तृष्णायाअंतंनगताःइत्यस्माभिःश्रुतम् २३ असंतुष्टस्तुप्राप्तैस्त्रिभिर्लोकैरपिनसुखंवर्तते २४ २५ आशुशुक्षणिः अग्निः सिद्धोऽहं कृतार्थःए-
तावतैवसर्वस्वापहारसिद्धेरितिगूढोऽभिप्रायः तदेवाह

र्वस्वमिति ३३ तथाऽपिप्रतिश्रुतंसंपादनीयमेवेतिचेत्तत्राह क्रमतइतिद्वाभ्याम् एकेनपदापादन्यासेनभूमिंक्रममाणस्येत्यर्थः तार्तीयस्यतृती
यपादन्यासस्य ३४ ३५ तथाऽपिसर्वस्वदानात्कीर्तिस्तावद्भविष्यतीतिचेत्तत्राह नतद्दानमिति तपःचित्तैकाग्र्यम् कर्मपूर्तम् ३६ ३७ ननुत
र्हिप्रतिश्रुत्यनेतिकथमनृतंवाच्यंतत्राह सार्धैःषड्भिः अत्रापिसत्यानृतव्यवस्थायांबह्वृचश्रुत्याहिप्रथममोमितिसत्यंनेत्यनृतमित्यादिनासत्यानृ
तयोर्लक्षणपूर्वकंस्तुतिनिंदाभ्यांसत्यंविहितमनृतंचनिषिद्धम् अनंतरंचपराग्वाएतद्रिक्तमक्षरमित्यादिनासत्येदोषानृअनृतेचगुणानुक्त्वात

विष्णवेक्ष्मांप्रदास्यंतमुशनाअसुरेश्वरम् जानंश्चिकीर्षितंविष्णोःशिष्यंप्राहविदांवरः २९ शुक्राचार्यउ०
एषवैरोचनेसाक्षाद्भगवान्विष्णुरव्ययः कश्यपाददितेर्जातोदेवानांकार्यसाधकः ३० प्रतिश्रुतंत्वयैतस्मैयदन
र्थमजानता नसाधुमन्येदैत्यानांमहानुपगतोऽनयः ३१ एषतेस्थानमैश्वर्यंश्रियंतेजोयशःश्रुतम् दास्यत्याच्छि
द्यशक्रायमायामाणवकोहरिः ३२ त्रिभिःक्रमैरिमांल्लोकान्विश्वकायःक्रमिष्यति सर्वस्वंविष्णवेदत्वामूढवर्तिष्य
सेकथम् ३३ क्रमतोगांपदैकेनद्वितीयेनदिवंविभोः खंचकायेनमहतातार्तीयस्यकुतोगतिः ३४ निष्ठांतेनरकेम
न्येह्यप्रदातुःप्रतिश्रुतम् प्रतिश्रुतस्ययोऽनीशःप्रतिपादयितुंभवान् ३५ नतद्दानंप्रशंसंतियेनवृत्तिर्विपद्यते
दानंयज्ञस्तपःकर्मलोकेवृत्तिमतोयतः ३६ धर्माययशसेऽर्थायकामायस्वजनायच पंचधाविभजन्वित्तमिहामु
त्रचमोदते ३७ अत्रापिबह्वृचैर्गीतंशृणुमेऽसुरसत्तम सत्यमोमितियत्प्रोक्तंयन्नेत्याहानृतंहितत् ३८ सत्यं
पुष्पफलंविंद्यादात्मवृक्षस्यगीयते वृक्षेऽजीवतितन्नस्यादनृतंमूलमात्मनः ३९

स्मात्कालेएवदद्यात्कालेनदद्यात्तत्सत्या
नृतेमिथुनीकरोतीत्युपसंहारेणवृत्तिसंकटादिष्वनृतमप्यनुज्ञातंतमिमंश्रुत्यर्थंदर्शयन्नाह ओमित्यंगीकारेणयत्प्रोक्तंतत्सत्यंनेतियदाहतदेवा
नृतम् ३८ तच्चसत्यमीषदनृतंविनानसिध्यतीत्याशयेनाह सत्यंपुष्पफलंविंद्यात्जानीयात् आत्मवृक्षस्यदेहरूपस्यवृक्षस्यगीयतेश्रु
त्योच्यतेइत्यर्थः पाठांतरंतुसुगमम् यद्यपिश्रुत्यावाचः सत्यंपुष्पंफलंचेतिउक्तंतथाऽपिवाचोदेहनिर्वाहाधीनत्वादात्मवृक्षस्येतिप्रस्तु
तानुसारेणोक्तम् भवतुपुष्पफलस्थानीयंसत्यंततःकिमतआह वृक्षेदेहेऽजीवतितत्पुष्पफलंनस्यात् सानस्यादितिपाठेश्रुत्युक्ता
यावाचःपरामर्शः देहश्चानृतेनरक्षणीयइत्याह अनृतंत्वात्मनोदेहस्यमूलम् ३९

टी॰ एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति तद्यथावृक्षउत्पाटितमूलः शुष्यति अचिरादेवोद्वर्ततेपततिच एवंनष्टमनृतंयस्यसआत्मादेहः शुष्येत् यद्यपिचश्रुत्या अ॰
एवमेवानृतंवदन्नात्मानमाविर्मूलंकरोतीत्येवंनिंदया अनृतंनिषिद्धंतथाऽप्युपसंहारानुसारेणतत्केवलानृतविषयमित्यभिप्रेत्यएवंव्याख्यातं १९
दयेतत्वेतेनेतिचतथैवोक्तेः तथाचश्रुतिः ओमितिसत्यंनेत्यनृतंतदेतत्पुष्पंफलंवाचोयत्सत्यंसहेश्वरोयशस्वीकल्याणकीर्तिर्भविता पुष्पंहिफ
लंवाचः सत्यंवदत्यथैतन्मूलंवाचोयदनृतंतद्यथावृक्षआविर्मूलः शुष्यतिसउद्वर्ततएवमेवानृतंवदन्नाविर्मूलमात्मानंकरोतिसशुष्यति सउ
द्वर्तते तस्मादनृतंनवदेद्दयेतत्वेतेनेति एतेन अनेनतु अनृतेनदयेतसंकटेष्वात्मानंरक्षेदितिश्रुत्यर्थः ४० सर्वथासत्यवचनेदेहोननिर्वहेदिति
स्फुटीकर्तुंसत्यस्यदोषान् अनृतस्यगुणानाह पराग्गितिद्वाभ्याम् यदोमित्यक्षरंतत् पराक् दूरे अर्थंगृहीत्वाऽञ्चतीतिपराक्रिक्तमितिश्रुतिपदस्य
व्याख्यानमपूर्णंवैइति तत्तस्मात् अर्थिनोयत्किंचिदोमितिदास्यामीतिब्रूयात् तेनरिच्येतन्यूनोभवेत् किंच भिक्षवेसर्वमोंकुर्वन् दास्यामी-

तद्यथावृक्षउन्मूलः शुष्यत्युद्वर्ततेऽचिरात् एवंनष्टानृतः सद्य आत्माशुष्येन्नसंशयः ४० पराग्रिक्तमपूर्णंवाअ
क्षरंयत्तदोमिति यत्किंचिदोमितिब्रूयात्तेनरिच्येतवैपुमान् ४१ भिक्षवेसर्वमोंकुर्वन्नालंकामेनचात्मने अथै
तत्पूर्णमभ्यात्मंयच्चनेत्यनृतंवचः ४२ सर्वंनेत्यनृतंब्रूयात्सदुष्कीर्तिः श्वसन्मृतः स्त्रीषुनर्मविवाहेचवृत्त्यर्थेप्रा
णसंकटे गोब्राह्मणार्थेहिंसायांनानृतंस्याज्जुगुप्सितम् ४३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेवा
मनप्रादुर्भावेएकोनविंशोऽध्यायः १९

त्यंगीकुर्वन् आत्मनेकामेननालंपर्याप्तोनभवतितस्यभोगोनसिध्यतीत्यर्थः तथाचश्रु
तिः पराग्वाएतद्रिक्तमक्षरंयदेतदोमितितद्यत्किंचाभित्याहात्रैवास्मैतद्रिच्यतेसयत्सर्वमोंकुर्याद्रिच्यादात्मानंसकामेभ्योनालंस्यादिति ४१
नेतियदनृतंवचः एतत्पूर्णम् अर्थव्ययाभावात् अभ्यात्मंचेतिचकारान्वयः आत्मनोभिमुखमन्यस्यार्थमाकर्षतीत्यभ्यात्मम् योहिनित्यंममः
किंचिदपिनास्तिसीदामीतिब्रूते सहितेनानृतेनपरेषामर्थानाकर्षतीतिप्रसिद्धम् ४२ ननुतर्हिइदमनृतमेवसर्वदासेव्यंस्यान्नेत्याह सर्वमिति त-
थाचश्रुतिः अथैतत्पूर्णमभ्यात्मंयन्नेतिसयत्सर्वंनेतिब्रूयात्पापिकाऽस्यकीर्तिर्जायेतसैनंतत्रैवहन्यादिति अतोवृत्तिसंकटादिष्वनृतंनदोषायेत्युप
संहरति स्त्रीषुप्रोत्साहनेनवशीकरणेनर्मणिपरिहासेविवाहेचवरादिस्तुतौगवांब्राह्मणानांचहितार्थंहिंसायांचकस्यचित्प्राप्तायाम् तथाचयाज्ञ ३२
वल्क्यः वर्णिनांहिवधोयत्रतत्रसाक्ष्यनृतंवदेदिति तथाचश्रुतिः तस्मात्कालएवदद्यात् कालेनदद्यात्तत्सत्यानृतेमिथुनीकरोतीति ४३ इत्यष्टमे

विशेत्वनृतभीतोसौज्ञात्वाऽपिकपटंहरेः ददावेवततोविष्णुःसहसाऽवर्धताद्भुतम् १ १ भगवतात्वयाप्रोक्तंसत्यम् किंतुयोऽर्थकामादिकंन
बाधेतसहिगृहमेधिनांधर्मइति २ कथंप्रत्याचक्षेनिराकरोमि ३ ४ नन्वप्रत्याख्यानेदोषाउक्तास्तत्राह नाहमिति अधन्यात्दारिद्र्यात्मृत्योरपि
५ यद्यद्धनादिकंतत्सर्वंसंपरेतंपुरुषंहास्यति त्यक्ष्यत्येवतर्हिकिमितिजीवतैवस्वयंनदेयमितिभावः तथाऽपितावद्वृत्तिसंकटपरिहारार्थमर्धंदीयता
मितिचेत्तत्राह तस्येति विप्रश्चेत्तेनार्थेनदत्तेनापिनतुष्येत् तर्हितस्यार्थस्यत्यागेदानेकिंनिमित्तंनकिंचित् याचितादल्पस्यदानेविप्रस्यासंतोषेण
दानंव्यर्थमेवस्यात् अतस्तद्याचितंसर्वंदेयंनकिंचिदितिभावः ६ तर्हिनदेयमेवेतिचेत्तत्राह श्रेयइति दुस्त्यजैरसुभिरपिकोविकल्पोविचारः ७

श्रीशुकउवाच बलिरेवंगृहपतिःकुलाचार्येणभाषितः तूष्णींभूत्वाक्षणंराजन्नुवाचावहितोगुरुम् १
बलिरुवाच सत्यंभगवताप्रोक्तंधर्मोयंगृहमेधिनाम् अर्थंकामंयशोवृत्तिंयोनबाधेतकर्हिचित् २ सचाहं
वित्तलोभेनप्रत्याचक्षेकथंद्विजम् प्रतिश्रुत्यददामीतिप्राह्रादिःकितवोयथा ३ नह्यसत्यात्परोधर्मइतिहोवाच
भूरियम् सर्वंसोढुमलंमन्येऋतेऽलीकपरंनरम् ४ नाहंबिभेमिनिरयान्नाधन्यादसुखार्णवात् नस्थानच्यव-
नान्मृत्योर्यथाविप्रप्रलंभनात् ५ यद्यद्धास्यतिलोकेऽस्मिन्संपरेतंधनादिकम् तस्यत्यागेनिमित्तंकिंविप्रस्तुष्येन्न
तेनचेत् ६ श्रेयःकुर्वंतिभूतानांसाधवोदुस्त्यजासुभिः दध्यङ्शिबिप्रभृतयःकोविकल्पोधरादिषु ७ यैरियंबु
भुजेब्रह्मन्दैत्येंद्रैरनिवर्तिभिः तेषांकालोग्रसील्लोकान्नयशोऽधिगतंभुवि ८ सुलभायुधिविप्रर्षेह्यनिवृत्तास्त
नुत्यजः नतथातीर्थआयातेश्रद्धयायेधनत्यजः ९ मनस्विनःकारुणिकस्यशोभनंयदर्थिकामोपनयेनदुर्गतिः
कुतःपुनर्ब्रह्मविदांभवादृशांततोबटोरस्यददामिवांछितम् १०

यैर्दैत्येंद्रैर्युद्धे अनिवर्तिभिरियंबुभुजेउपभुक्तातेषामिह-
लोकान्परलोकांश्चभोगानितिवाकालोऽग्रसीत्संहृतवान् नतुभुवितैरधिगतंप्राप्तंयशोग्रसीत् अतःकीर्तिरेवसाध्यानान्यदितिभावः ८
देहत्यागादपिधनत्यागेकीर्तिर्भवतीत्याह सुलभाइति ननुंत्यजंतीतितनुत्यजः तीर्थेपात्रे अतोऽतिदुष्करोधनत्यागएवमयाकार्यइतिभावः
९ तर्हिनिर्धनत्वेनदैन्यंस्यादितिचेत्तत्राह मनस्विनइति यादृशतादृशानामप्यर्थिनांकामोपनयेनकामपूरणेनदुर्गतिर्दैन्यमितियत् तच्छोभ
नंभद्रमेव भवादृशानांतुकामोपनयेनदुर्गतिःशोभनमितिकिंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः १० ७ ७ ७ ७

नत्वनुनायंवटुः किंतु विष्णुस्तवशत्रुरित्युक्तंतर्हिसुतरामेवदास्यामीत्याह यजंतीतिपरःशत्रुर्वास्तु ११ १२ यद्यदियशोनजिहासति तर्हियुद्धे ऽयंमांहत्वा एनांभूमिंहरेत् शयीतवासम्यक्ज्ञातःसन्ममचित्तेशयीतेतिवास्तवोऽर्थः १३ अप्रवृत्तिमजातमश्रद्धम् १४ १५ १६ जालकंमु-

यजंतियज्ञक्रतुभिर्यमादृताभवंतआम्नायविधानकोविदाः सएवविष्णुर्वरदोऽस्तुवापरोदास्याम्यमुष्मैक्षिति मीप्सितांमुने ११ यद्यप्यसावधर्मेणमांबध्नीयादनागसम् तथाप्येनंनहिंसिष्येभीतंब्रह्मतनुंरिपुम् १२ एषवा उत्तमश्लोकोनजिहासतियद्यशः हत्वामैनांहरेद्युद्धेशयीतनिहतोमया १३ श्रीशुकउवाच एवमश्रद्धि तंशिष्यमनादेशकरंगुरुः शशापदैवप्रहितःसत्यसंधंमनस्विनम् १४ दृढंपंडितमान्यज्ञःस्तब्धोऽस्यस्मदुपेक्ष-या मच्छासनातिगोयस्त्वमचिराद्भ्रश्यसेश्रियः १५ एवंशप्तःस्वगुरुणासत्यान्नचलितोमहान् वामनायददावेना मर्चित्वोदकपूर्वकम् १६ विंध्यावलिस्तदागत्यपत्नीजालकमालिनी आनिन्येकलशंहैममवनेजन्यपांभृतम् १७ यजमानःस्वयंतस्यश्रीमत्पादयुगंमुदा अवनिज्यावहन्मूर्ध्नितदपोविश्वपावनीः १८ तदासुरेंद्रंदिविदेवतागणा गंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः तत्कर्मसर्वेऽपिगृणंतआर्जवंप्रसूनवर्षैर्ववृषुर्मुदाऽन्विताः १९ नेदुर्मुहुर्दुंदुभयःस-हस्रशोगंधर्वकिंपूरुषकिन्नराजगुः मनस्विनानेनकृतंसुदुष्करंविद्वानदाद्यद्रिपवेजगत्त्रयम् २० तद्वामनंरूपमवर्ध ताद्भुतंहरेरनंतस्यगुणत्रयात्मकम् भूःखंदिशोद्योर्विवराःपयोधयस्तिर्यङ्नृदेवाऋषयोयदासत २१ कायेबलि स्तस्यमहाविभूतेःसहर्त्विगाचार्यसदस्यएतत् ददर्शविश्वंत्रिगुणंगुणात्मकेभूतेंद्रियार्थाशयजीवयुक्तम् २२ र सामचष्टांघ्रितलेऽथपादयोर्महींमहीध्रान्पुरुषस्यजंघयोः पतत्त्रिणोजानुनिविश्वमूर्तेरूर्वोर्गणंमारुतमिंद्रसे नः २३

कमाभरणविशेषः तन्मालावती अवनेजनीनामपांकलशंभृतंपूर्णम् १७ १८ १९ २० अवर्धतवांछातःप्रतिगृ-ह्यतामितिबलिनापूर्वमुक्तत्वात् गुणत्रयमात्मनियस्यतत् अतएवभूःखमित्यादयोयद्यस्मिन्आसतस्थितवंतः २१ ऋत्विगादिस-हितोबलिस्तस्यहरेःकायेएतद्विश्वंददर्श २२ तदेवप्रपंचयति रसामितिपादोनैःसप्तभिः मारुतंगणंवायुसंघम् इंद्रस्यसेनेवसेनायस्य

आत्मास्वयंबलिर्मुख्योयेषांतान् ऋक्षमालांनक्षत्रपंक्तिम् २४ अगहेराजन्समस्तान् रेफान्चशब्दान् २५ धाम्निधाम्नि २६ रसेरसने २७
रेतसोरेतसि क्रमणेषुपादन्यासेषु ओषधिजातयः ओषधिजातीः २८ प्राणेषुइंद्रियेषु २९ सर्वात्मनीत्यादिवाक्यांतरम् सुदर्शनमित्यादीना
मीशमुपतस्थुरित्युत्तरेणान्वयः ३० विद्याधरसंज्ञोऽसिः ३१ मीनकुंडलेमकरकुंडलेस्फुरंतिकिरीटादीनियस्यसः मधुव्रतानांस्रजोयस्यांतया

संध्यांविभोर्वाससिगुह्यऐक्षत्प्रजापतीन्जघनेआत्ममुख्यान् नाभ्यांनभः कुक्षिषुसप्तसिंधूनुरुक्रमस्योरसि-
चर्क्षमालाम् २४ हृद्यंगधर्मंस्तनयोर्मुरारेऋतंचसत्यंचमनस्यथेंदुम् श्रियंचवक्षस्यरविंदहस्तांकंठेचसामानि
समस्तरेफान् २५ इंद्रप्रधानानमरान्भुजेषुतत्कर्णयोः ककुभोद्यौश्चमूर्ध्नि केशेषुमेघान्श्वसनंनासिकायामक्ष्णो
श्चसूर्यंवदनेचवन्हिम् २६ वाण्यांचछंदांसिरसेजलेशंभ्रुवोर्निषेधंचविधिंचपक्ष्मसु अहश्चरात्रिंचपरस्यपुंसोमन्युं
ललाटेऽधरएवलोभम् २७ स्पर्शेचकामंनृपरेतसोंऽभः पृष्ठेत्वधर्मंक्रमणेषुयज्ञम् छायासुमृत्युंहसितेचमायांत
नूरुहेष्वोषधिजातयश्च २८ नदीश्चनाडीषुशिलानखेषुबुद्धावजंदेवगणानृषींश्च प्राणेषुगात्रेस्थिरजंगमानि
सर्वाणिभूतानिददर्शवीरः २९ सर्वात्मनीदंभुवनंनिरीक्ष्यसर्वेऽसुराः कश्मलमापुरंग सुदर्शनंचक्रमसह्यतेजोधनु
श्चशार्ङ्गंस्तनयित्नुघोषम् ३० कौमोदकींविष्णुगदांतरस्विनींविद्याधरोऽसिःशतचंद्रयुक्तः तूणोत्तमावक्षयसाय
कौचसुनंदमुख्याउपतस्थुरीशम् ३१ स्फुरत्किरीटांगदमीनकुंडलःश्रीवत्सरत्नोत्तममेखलांबरैः मधुव्रतस्रग्वन
मालयावृतोरराजराजन्भगवानुरुक्रमः ३२ क्षितिंपदैकेनबलेर्विचक्रमेनभःशरीरेणदिशश्चबाहुभिः पदंद्वितीयं
क्रमतस्त्रिविष्टपंनवैतृतीयायतदीयमण्वपि उरुक्रमस्यांघ्रिरुपर्युपर्यथोमहर्जनाभ्यांतपसःपरंगतः ३३ इति
श्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेविश्वरूपदर्शननामविंशतितमोऽध्यायः २० ॥ ॥ ॥

वनमालयाश्रीवत्सादिभिश्चावृतोव्याप्तः ३२ उरुक्रमत्वमेवाह क्षितिमिति द्वितीयंपदंक्रमतोविक्षिपतस्त्रिविष्टपंतदीयंकिंचिन्मात्रंजातंतृती
यायतुनकिंचिदपितत्रहेतुः उरुक्रमस्यांघ्रिः त्रिविष्टपादुपर्युपरिगच्छन्महर्जनाभ्यांतपसश्चपरंगतः सत्यलोकंगतइति ३३ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेटीकायांविंशोऽध्यायः २० ॥ ॥ ॥ ॥

एकविंशेपदाप्रूर्तिमिषेणबलिबंधनम् विष्णुनाकृतमुत्कर्षंतस्यप्रथयितुंजने १ उरुक्रमस्यांघ्रिस्तपसः परंगतइत्युक्तंततः किंवृत्तंतदाह सत्यं
सत्यलोकम् प्राप्तंतमंघ्रिंसमीक्ष्याब्जभवोऽभ्यगात् तथामरीचिमिश्राऋषयश्चेतिद्वयोरन्वयः कथंभूतोब्जभवः हरेरंघ्रेर्नखाएवेंदवः तैर्हतास्व
धाम्नोद्युतिर्यस्यसः स्वयंचतैरावृतः छन्नः हेनरदेवबृहद्व्रतायोगिनश्च १ अंगानिशिक्षादीनिपुराणानितत्संहिताश्चयोगएवसमीरस्तेनदीपि-
तंज्ञानमेवाग्निस्तेनरंधितंदग्धंकर्मकल्मषंकर्ममलंयेषांतेचसर्वेतमंघ्रिंववंदिरे यस्यांघ्रेःस्मरणानुभावतः अकर्मकंकर्मभिरप्राप्यम् २

श्रीशुकउवाच सत्यंसमीक्ष्याब्जभवोनखेंदुभिर्हतस्वधामद्युतिरावृतोऽभ्यगात् मरीचिमिश्राऋषयोबृहद्व्र
ताःसनंदनाद्यानरदेवयोगिनः १ वेदोपवेदानियमान्वितायमास्तर्केतिहासांगपुराणसंहिताः येचापरेयोगसमी
रदीपितज्ञानाग्निनारंधितकर्मकल्मषाः ववंदिरेयत्स्मरणानुभावतःस्वायंभुवंधामगताअकर्मकम् २ अथांघ्रये
प्रोन्नमितायविष्णोरुपाहरत्पद्मभवोऽर्हणोदकम् समर्च्यभक्त्याऽभ्यगृणाच्छुचिश्रवायन्नाभिपंकेरुहसंभवःस्व
यम् ३ धातुःकमंडलुजलंतदुरुक्रमस्यपादावनेजनपवित्रतयानरेंद्र स्वर्धुन्यभून्नभसिसापततीनिमार्ष्टिलोकत्र
यंभगवतोविशदेवकीर्तिः ४ ब्रह्मादयोलोकनाथाःस्वनाथायसमाहृताः सानुगाबलिमाजह्रुःसंक्षिप्तात्मविभूतये
५ तोयैःसमर्हणैःस्रग्भिर्दिव्यगंधानुलेपनैः धूपैर्दीपैःसुरभिभिर्लाजाक्षतफलांकुरैः ६ स्तवनैर्जयशब्दैश्चतद्वी
र्यमहिमांकितैः नृत्यवादित्रगीतैश्चशंखदुंदुभिनिःस्वनैः ७ जांबवानृक्षराजस्तुभेरीशब्दैर्मनोजवः विजयंदिक्षु
सर्वासुमहोत्सवमघोषयत् ८ महींसर्वांहृतांदृष्ट्वात्रिपदव्याजयाच्ञया ऊचुःस्वभर्तुरसुरादीक्षितस्यात्यमर्षिताः
९ नवाअयंब्रह्मबंधुर्विष्णुर्मायाविनांवरः द्विजरूपप्रतिच्छन्नोदेवकार्यंचिकीर्षति १० अनेनयाचमानेनशत्रुणा
बटुरूपिणा सर्वस्वंनोहृतंभर्तुर्न्यस्तदंडस्यबर्हिषि ११ सत्यव्रतस्यसततंदीक्षितस्यविशेषतः नानृतंभाषितुंश
क्यंब्रह्मण्यस्यदयावतः १२

विष्णोरंघ्रयेस्वयंयस्यनाभिपंकेरुहसंभवःतस्यविष्णोरंघ्रिंसमर्च्य ३ लोकत्रयंनिमार्ष्टिपवित्रयति ४ संक्षि
प्ताउपसंहृताआत्मविभूतिःस्वविस्तारोयेनतस्मै यथापूर्ववामनरूपेणस्थितायेत्यर्थः ५ ६ ७ ८ त्रिपदविषयायाव्याजयाच्ञाकपट-
याच्ञातयाऽस्यभर्तुर्बलेर्महींहृतांदृष्ट्वा अमर्षिताःसंतःऊचुः ९ किमूचुःतदाह नवैइतिसार्धैस्त्रिभिः १० ११ १२

अनुचराश्चते असुराश्च १३ १४ १५ १६ १७ १८ अर्थकृत् अनुकूलः १९ पौरुषैस्तंकालमतिवर्ततुंपुमानीश्वरःसमर्थोनभवति
२० २१ २२ हरेरनुचरादेवाः दैवेनऋद्धैःसमृद्धैःभवद्भिः २३ अर्थत्वाय आनुकूल्याय २४ २५ विशुपक्षिषुराजतइतिविराट् प्रभोश्चिकीर्षितंज्ञा
त्वाअयमर्थः अस्यसर्वस्वापहारेणममेत्यभिमानंसंत्यज्येदानींदेहस्वीकारेणाहंकारमपित्याजयित्वापरमानुग्रहंकर्तुमिच्छतिनचानेनतुल्योऽन्य

तस्मादस्यवधोधर्मोभर्तुःशुश्रूषणंचनः इत्यायुधानिजगृहुर्बलेरनुचराऽसुराः १३ तेसर्वेवामनंहंतुंशूलपट्टिश
पाणयः अनिच्छतोबलेराजन्प्राद्रवन्जातमन्यवः १४ तानभिद्रवतोदृष्ट्वादितिजानीकपान्नृप प्रहस्यानुचराविष्णोः
प्रत्यषेधन्नुदायुधाः १५ नंदःसुनंदोऽथजयोविजयःप्रबलोबलः कुमुदःकुमुदाक्षश्चविष्वक्सेनःपतत्रिराट्
१६ जयंतःश्रुतदेवश्चपुष्पदंतोऽथसात्वतः सर्वेनागायुतप्राणाश्चमूंतेजघ्नुरासुरीम् १७ हन्यमानान्स्वकान्दृष्ट्वा
पुरुषानुचरैर्बलिः वारयामाससंरब्धान्काव्यशापमनुस्मरन् १८ हेविप्रचित्तेहेराहोहेनेमेश्रूयतांवचः मा
युध्यतनिवर्तध्वंननःकालोयमर्थकृत् १९ यःप्रभुःसर्वभूतानांसुखदुःखोपपत्तये तंनातिवर्तितुंदैत्याःपौरुषै-
रीश्वरःपुमान् २० योनोभवायप्रागासीदभवायदिवौकसाम् सएवभगवानद्यवर्ततेतद्विपर्ययम् २१ बलेनसचि
वैर्बुद्ध्यादुर्गैर्मंत्रौषधादिभिः सामादिभिरुपायैश्चकालंनात्येतिवैजनः २२ भवद्भिर्निर्जिताह्येतेबहुशोनुचराहरेः
दैवेनर्द्धैस्तएवाद्ययुधिजित्वानदंतिनः २३ एतान्वयंविजेष्यामोयदिदैवंप्रसीदति तस्मात्कालंप्रतीक्षध्वंयो
नोऽर्थत्वायकल्पते २४ श्रीशुकउवाच पत्युर्निगदितंश्रुत्वादैत्यदानवयूथपाः रसांनिर्विविशूराजन्
विष्णुपार्षदताडिताः २५ अथतार्क्ष्यसुतोज्ञात्वाविराट्प्रभुचिकीर्षितम् बबंधवारुणैःपाशैर्बलिंसौत्येऽहनिक्र
तौ २६ हाहाकारोमहानासीद्रोदस्योःसर्वतोदिशम् गृह्यमाणेऽसुरपतौविष्णुनाप्रभविष्णुना २७ तंबद्धंवारु-
णैःपाशैर्भगवानाहवामनः नष्टश्रियंस्थिरप्रज्ञमुदारयशसंनृप २८ पदानित्रीणिदत्तानिभूमेर्मह्यंत्वयाऽसुर
द्वाभ्यांक्रांतामहीसर्वातृतीयमुपकल्पय २९

कोऽपिसत्यसंधोधीरोवाऽस्तीतितद्यशः प्रख्यापनार्थंकिंचित्पातयितुमपीच्छति-
इतिप्रभोरभिप्रायंज्ञात्वातंबबंधेति सौत्येऽहनिसोमाभिषवदिने २६ रोदस्योः द्यावापृथिव्योः २७ २८ २९ ७२ ७२ ७२

 असौसूर्यः ३० मयाआत्मनेत्यन्वयः व्यापिनेत्यर्थः खंचदिशश्चतनोः तन्वा तेस्येत्वदीयंसर्वस्वम् ३१ गुरुणाशुक्रेणानुमोदितःसन् ३२ ए
वमुक्तेऽपिनिरयपरिहारार्थंस्वर्गाद्भ्रंशपरिहारार्थंचमनोरथंकुर्वंतंप्रत्याह वृथेति यःप्रतिश्रुतस्य अदानेनयाचकंविप्रलंभतेतस्यमनोरथो
वृथैवस्वर्गश्चतस्यदूरएवसन्नधःपतत्येव ३३ त्वयाचाहंविप्रलब्धः तस्मात् अलीकफलंनिरयंभुंक्ष्वेत्यर्थः ३४ इत्यष्टमस्कंधेटीकाया
मेकविंशोऽध्यायः २१ द्वाविंशेतुप्रसन्नःसन्प्रस्याप्यकृतनलंबलिम् दत्वावरान्हरिर्नूनंमत्वातद्वारपोऽभवत् १ समर्पिततनूवित्तनि-
र्मलाचलभक्तितः छलितोबलिनाचित्रंस्वमेवार्पयदच्युतः २ विप्रकृतः अपकृतःभिद्यमानः सत्वाच्चाल्यमानः १ हेउत्तमश्लोकेतिकदा

यावत्तपत्यसौगोभिर्यावदिंदुःसहोडुभिः यावद्वर्षतिपर्जन्यस्तावतीभूरियंतव ३० पदैकेनमयाक्रांतोभूर्लोकः
खंदिशस्तनोः स्वर्लोकस्तुद्वितीयेनपश्यतस्तेस्वमात्मना ३१ प्रतिश्रुतमदातुस्तेनिरयेवासइष्यते विशत्वंनिरयं
तस्माद्गुरुणाचानुमोदितः ३२ वृथामनोरथस्तस्यदूरेस्वर्गःपतत्यधः प्रतिश्रुतस्यादानेनयोऽर्थिनंविप्रलंभते
३३ विप्रलब्धोददामीतित्वयाऽहंचाढ्यमानिना तद्व्यलीकफलंभुंक्ष्वनिरयंकतिचित्समाः ३४ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेबलिनिग्रहोनामएकविंशोऽध्यायः २१ श्रीशुकउवाच एवंविप्रकृ
तोराजन्बलिर्भगवतासुरः भिद्यमानोऽप्यभिन्नात्माप्रत्याहाविक्लवंवचः १ बलिरुवाच यद्युत्तम-
श्लोकभवान्ममेरितंवचोव्यलीकंसुरवर्यमन्यते करोम्यृतंतन्नभवेत्प्रलंभनंपदंतृतीयंकुरुशीर्ष्णिमे निजम्
२ बिभेमिनाहंनिरयात्पदच्युतोनपाशबंधाद्व्यसनाद्दुरत्ययात् नैवार्थकृच्छ्राद्भवतोविनिग्रहादसाधुवादा
द्भृशमुद्विजेयथा ३

क्षः ममवचईरितंप्रतिश्रुतंनतावद्व्यलीकम् त्वया कपटेनवामनतयाभिक्षित्वारूपांतरस्याविष्कृ
तत्वात् एवमपियदिभवान्व्यलीकंमन्यते तथाऽपिऋतमेवाहंकरोमिमदुक्तंविप्रलंभनंनभवतु मेशीर्ष्णिनिजंतृतीयंपदंकुरु नचद्वा-
भ्यांविश्वक्रांतवतस्तवमेशिरःपादपर्याप्तंनभवतीतिमन्येथाः वित्तेनचेत्पदद्वयंजातंतर्हीदमधिकमेवस्यात् वित्तादपिवित्तवतोऽधि
कत्वादितिभावः २ ननुच आपदर्थेधनंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपिइत्यादिवचनादात्मभयपरिहारायसर्वं
स्वंत्यज्यते त्वंतुकुतोभीतःसन् आत्मानमर्पयसिअतआह बिभेमीति असाधुवादात् अपकीर्तेःयथाहंभृशमुद्विजेनिरयादिभ्योनतथाबि

ननुभयानिग्रहात्तवापकीर्तिर्जातैवेत्याह पुंसामिति अर्हत्तमेरर्पितम् यंदंडंमात्रादयोऽपिनहि आदिशंति नैवार्पयंति हितैषिणात्वयानिगृही-
तोऽहंश्लाघ्यएवास्मीतिभावः ४ नन्वहंदेवानांहितैषीनासुराणांतत्राह त्वंनूनमितिपारोक्ष्यः शत्रुच्छलेनवर्तमानः ५ शत्रुत्वंपुनर्भक्तानिवास्मान
नुग्रहीतुमेवेत्याह यस्मिन्निति उअहोहप्रसिद्धम् ६ अतोनात्रममलज्जानापिदुःखमित्याह तेनगुरुणाभवता ७ किंच योऽयंदंडरूपोममानु-
ग्रहः त्वयाकृतःसतुत्वद्भक्तपौत्रत्वेननत्वहमनुग्रहस्यपात्रमित्याशयेनाह पितामहइति भवदीयानांसंमतःयतः आविष्कृतःसाधुवादोयस्य त्वमेवप
रमःआश्रयोयस्यसः अतःभवतोविपक्षेणविद्विषाहिरण्यकशिपुनाविचित्रंवैशसंहिंसांसंप्रापितोऽपि ८ देहादीनामसारतांनिश्चित्याकुतोभयंध्रु-

पुंसांश्लाघ्यतरंमन्येदंडमर्हत्तमार्पितम् यंनमातापिताभ्रातासुहृदश्चादिशंतिहि ४ त्वंनूनमसुराणांनःपारो
क्ष्यःपरमोगुरुः योनोऽनेकमदांधानांविभ्रंशंचक्षुरादिशत् ५ यस्मिन्वैरानुबंधेनरूढेनविबुधेतराः बहवो
लेभिरेसिद्धिंयामुहैकांतयोगिनः ६ तेनाहंनिगृहीतोऽस्मिभवताभूरिकर्मणा बद्धश्चवारुणैःपाशैर्नातिव्रीडेन
चव्यथे ७ पितामहोमेभवदीयसंमतःप्रह्लादआविष्कृतसाधुवादः भवद्विपक्षेणविचित्रवैशसंसंप्रापितस्त्वं
त्परमःस्वपित्रा ८ किमात्मनानेनजहातियोंऽततःकिंरिक्थहारैःस्वजनाख्यदस्युभिः किंजाययासंसृतिहेतुभूत
यामर्त्यस्यगेहैःकिमिहायुषोऽव्ययः ९ इत्थंसनिश्चित्यपितामहोमहानगाधबोधोभवतःपादपद्मम् ध्रुवंप्रपेदेह्य
कुतोभयंजनाद्भीतःस्वपक्षक्षपणस्यसत्तम १० अथाहमप्यात्मरिपोस्तवांतिकंदैवेननीतःप्रसभंत्याजितश्रीः इ-
दंकृतांतांतिकवर्तिजीवितंययाऽध्रुवंस्तब्धमतिर्नबुध्यते ११ श्रीशुकउवाच तस्येत्थंभाषमाणस्य
प्रह्लादोभगवत्प्रियः आजगामकुरुश्रेष्ठराकापतिरिवोत्थितः १२

वंचभवतः पादपद्ममेवप्रपेदे अथतस्मादहमपिदैवेन
तस्यैवभाग्येनतवांतिकंनीतइतिचतुर्णामन्वयः अंततः आयुषोंऽते रिक्थहारैःपुत्रैःसर्वस्वापहारिभिः इहगेहेषुकेवलमायुषोव्ययएव न
तुस्वार्थंकिंचित् ९ सप्रसिद्धोमहान्स्वपक्षंदैत्यकुलंक्षपयतीतितथातस्यापि १० प्रसभंबलात् त्याजिताश्रीर्यस्य ययाश्रियास्तब्धमतिः
सन्नुमानिदंजीवितमध्रुवंनबुध्यते कथंभूतम् कृतांतस्यांतिकवर्तिमृत्योःसन्निहितम् ११ राकापतिः पूर्णेंदुः १२ ६७
श्रीगोपालोविजयते ६७ ६७ ६७ ६७ ६७

अंजनत्विषंश्यामम् १३ स्वकृताहंकारादिरूपापराधस्मरणेन सव्रीडंनीचीनमधोमुखंयस्यसः १४ शिरसानमन्नेवउपेत्यमूर्ध्नाननाम बलेस्त्व अ॰
त्कृतमनुग्रहंदृष्ट्वापुलकैरश्रुभिश्चविक्लवः १५ त्वयैवेति नह्यैंद्रंपदमेतदीयंत्वयाऽपहृतंकिंतुस्वीयमेवपुनःस्वीकृतंतच्चशोभनमेवकृतम् २२
तत्रहेतुः मन्यइति यद्यस्माच्छ्रीरेवयदात्ममोहनम् तस्माद्विभ्रंशितः मोहनत्वमेवाह ययाश्रियाविद्वानपियतःसंयतोऽपिमुह्यति तत्तस्यास्सत्वा
कोऽन्यःपुमानात्मनोगतिंतत्त्वंयथावद्विचष्टे पश्यति तस्मैमहाकारुणिकाय १७ तस्यप्रह्लादस्याशृण्वतःउवाचेति किंचिद्वक्तुंप्रवृत्तइत्यर्थः१८
तदैवविंध्यावलिरपिवक्तुंप्रवृत्तातांचसंमानयन् हिरण्यगर्भः क्षणंतूष्णींस्थितः अतस्तस्याएववाक्यंप्रथममवतारयति बद्धंवीक्ष्येति १९

तमिंद्रसेनःस्वपितामहंश्रियाविराजमानंनलिनायतेक्षणम् प्रांशुंपिशंगांबरमंजनत्विषंप्रलंबबाहुंशुभगर्षभमै
क्षत १३ तस्मैबलिर्वारुणपाशयंत्रितःसमर्हणंनोपजहारपूर्ववत् ननाममूर्ध्नाऽश्रुविलोललोचनःसव्रीडनीचीन
मुखोबभूवह १४ सतत्रहासीनमुदीक्ष्यसत्पतिंसुनंदनंदाद्यनुगैरुपासितम् उपेत्यभूमौशिरसामहामनाननाम
मूर्ध्नापुलकाश्रुविक्लवः १५ प्रह्लादउवाच त्वयैवदत्तंपदमैंद्रमूर्जितंहृतंतदेवाद्यतथैवशोभनम् मन्ये
महानस्यकृतोह्यनुग्रहोविभ्रंशितोयच्छ्रियआत्ममोहनात् १६ ययाहिविद्वानपिमुह्यतेयतस्तत्कोविचष्टेगतिमा
त्मनोयथा तस्मैनमस्तेजगदीश्वरायवैनारायणायाखिललोकसाक्षिणे १७ श्रीशुकउवाच तस्यानुशृण्व
तोराजन्प्रह्लादस्यकृतांजलेः हिरण्यगर्भोभगवानुवाचमधुसूदनम् १८ बद्धंवीक्ष्यपतिंसाध्वीतत्पत्नीभयविह्व
ला प्रांजलिःप्रणतोपेंद्रंबभाषेवाङ्मुखीनृप १९ विंध्यावलिरुवाच क्रीडाऽर्थमात्मनइदंत्रिजगत्कृ
तंतेस्वाम्यंतुतत्रकुधियोऽपरईशकुर्युः कर्तुःप्रभोस्तवकिमस्यतआवहंतित्यक्तह्रियस्त्वदवरोपितकर्तृवादाः २०
ब्रह्मोवाच भूतभावनभूतेशदेवदेवजगन्मय मुंचैनंहृतसर्वस्वंनायमर्हतिनिग्रहम् २१

त्रिजगतः कर्तुःप्रभो पालकस्य अस्यतःसंहर्तुश्च ईश्वरस्यतवान्येकिमावहंति किंसमर्पयंति त्वयाऽवरोऽपितःकर्तृवादःकर्तारःस्वतंत्राव
यमिति वादमात्रमपियेषांते अयंभावः लोकत्रयंमयाऽर्पितंतृतीयपादाय देहंसमर्प्यप्रतिश्रुतमृतंकरोमीतिदेहादिषुस्वाम्याविष्कारेणभ्रु
वन्नयंकुबुद्धिर्निर्लज्जश्च यतस्त्वमेवसर्वस्यापिस्वामीअतोमंदबुद्धिमेनंकेवलंकृपयाविमुच्यपालयेति २० तदेवंप्रह्लादस्यविंध्यावलेश्च ३६
परमार्थोक्त्याप्रसन्नोहरिः ब्रह्मातुलोकदृष्ट्यैवविज्ञापयति भूतभावनइतित्रिभिः २१ ७ ७ ७

निग्रहानर्हत्वेहेतुः कृत्स्नेति सर्वस्वमेवाह आत्मेति २२ तदेवकैमुत्यन्यायेनाह यस्यतवपादयोः सलिलमात्रमपिप्रदायसर्वोऽपिजनःउत्तमांगतिं
प्राप्नोति तस्मैतुभ्यमसौबलिः त्रिलोकींदाश्वान् दत्तवान् सआर्तिंकथंप्राप्नुयात् २३ तस्यविशः अर्थान् नन्वर्थापहारःकोयमनुग्रहः तत्राह यन्म
दः येरर्थैर्मदोयस्यसः अतएवस्तब्धः अनम्रःसन् मदस्तंभहेतूनामर्थानामपहारएवानुग्रहइत्यर्थः २४ दुर्लभंपुरुषजन्म कथंचित् लब्धवतोजी-
वस्य जन्मादिनिमित्तोगर्वोमहाहानिकरस्तस्यचनाशोमदनुग्रहादेवेत्याह यदेतिद्वाभ्याम् अनीशःपरतंत्रःसन्निजैःकर्मभिर्नानायोनिषुकृमिकी
टकादिषुसंसरन् २५ तत्रपौरुष्यांगतौजन्मादिभिरपियस्ययदिस्तंभोनभवेत्तर्हिअयंमदनुग्रहएव २६ कथंतर्हिध्रुवादिभ्योऽर्थसंपदोददासीति

कृत्स्नातेऽनेनदत्ताभूर्लोकाःकर्मार्जिताश्चये निवेदितंचसर्वस्वमात्माऽविक्लवयाधिया २२ यत्पादयोरशठधीःस
लिलंप्रदाय दूर्वाङ्कुरैरपिविधायसतींसपर्याम् अप्युत्तमांगतिमसौभजतेत्रिलोकींदाश्वानविक्लवमनाःकथमा
र्तिमृच्छेत् २३ श्रीभगवानुवाच ब्रह्मन्यमनुगृण्हामितद्विशोविधुनोम्यहम् यन्मदःपुरुषःस्तब्धोलोकं
मांचावमन्यते २४ यदाकदाचिज्जीवात्मासंसरन्निजकर्मभिः नानायोनिष्वनीशोऽयंपौरुषींगतिमाव्रजेत् २५ ज-
न्मकर्मवयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभिः यद्यस्यनभवेत्स्तंभस्तत्रायंमदनुग्रहः २६ मानस्तंभनिमित्तानांजन्मादीनांस
मंततः सर्वश्रेयःप्रतीपानांहंतमुह्येन्नमत्परः २७ एषदानवदैत्यानामग्रणीःकीर्तिवर्धनः अजैषीदजयांमायांसी
दन्नपिनमुह्यति २८ क्षीणरिक्थश्च्युतःस्थानात्क्षिप्तोबद्धश्चशत्रुभिः ज्ञातिभिश्चपरित्यक्तोयातनामनुयापितः
२९ गुरुणाभर्त्सितःशप्तोजहौसत्यंनसुव्रतः छलैरुक्तोमयाधर्मोनायंत्यजतिसत्यवाक् ३० एषमेप्रापितःस्थानं
दुष्प्रापममरैरपि सावर्णेरंतरस्यायंभवितेंद्रोमदाश्रयः ३१

चेत्तत्राह मानएवस्तंभः अनम्रतातस्यनिमित्तभूतानांसमंततः
सर्वशः सर्वश्रेयःप्रतिकूलानांजन्मादीनांसत्वेऽपिजन्मादिभिरितिवा हंतेतिखेदे हेब्रह्मन् मत्परोनमुह्येत् अतोभक्तस्येच्छयासंपदोऽपिद
दामि अभक्तस्तु मुह्येदिति तदपहाररूपमेवतस्यानुग्रहंकरोमीतिभावः २७ अस्यचेदानींमत्सरत्वादन्यैर्दुष्प्रापमपिदास्यामीतिवक्तुंतस्य
मोहाभावमाह एषइतित्रिभिः २८ २९ नह्येतस्मिन्कुलेकश्चिन्निःसत्वःकृपणःपुमान् इत्यादिनाछलैरेवमयाधर्मउक्तः तथाऽपितंधर्मम-
यंनत्यजति अतःसत्यवाक् ३० मेमयाअहमेवाश्रयःपालकोयस्यसः ३१ छ छ छ छ

स्थानंप्रापितइतियदुक्तंतदेवस्थानमाह तावत्सावर्णिमन्वंतरपर्यंतंसुतलमध्यास्तामधिवसेत्यर्थः यद्यस्मिन्वसतामाध्यादयोममेक्षयान अ॰
संभवंति ३२ एवंब्रह्माणंप्रत्युक्त्वाकरुणापरवशः साक्षाद्बलिंप्रत्याह इंद्रसेनेतिचतुर्भिः ३३ स्वच्छासनमतिगच्छंतिअतिवर्ततइतितथातान् २२
३४ तथाऽपिभगवद्वियोगात्तदनिच्छंतंप्रत्याह सदेति ३५ संगाद्यआसुरोभावः सविनंक्ष्यति ३६ इत्यष्टमेटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः २२
त्रयोविंशेबलौयातेसुतलंसपितामहे उपेंद्रेणदिवंगत्वापूर्ववन्मोदतेहरिः १ बाष्पस्यकलाभिर्बिंदुभिराकुलेईक्षणेयस्य भक्त्याउत्कलःउत्कं

तावत्सुतलमध्यास्तांविश्वकर्मविनिर्मितम् यन्नाधयोव्याधयश्चक्लमस्तंद्रापराभवः नोपसर्गानिवसतांसंभवं
तिममेक्षया ३२ इंद्रसेनमहाराजयाहिभोभद्रमस्तुते सुतलंस्वर्गिभिःप्रार्थ्यंज्ञातिभिःपरिवारितः ३३ नत्वाम
भिभविष्यंतिलोकेशाःकिमुतापरे स्वच्छासनातिगान्दैत्यांश्चक्रमेसूदयिष्यति ३४ रक्षिष्येसर्वतोहंत्वांसानुगं
सपरिच्छदम् सदासन्निहितंवीरतत्रमांद्रक्ष्यतेभवान् ३५ तत्रदानवदैत्यानांसंगात्तेभावआसुरः दृष्ट्वामदनु
भावंवैसद्यःकुंठोविनंक्ष्यति ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेबलिवामनसंवादोनामद्वाविंशो
ध्यायः २२ श्रीशुकउवाच इत्युक्तवंतंपुरुषंपुरातनमहानुभावोऽखिलसाधुसंमतः बद्धांजलिर्बाष्पक
लाकुलेक्षणोभक्त्युत्कलोगद्गदयागिराऽब्रवीत् १ बलिरुवाच अहोप्रणामायकृतःसमुद्यमःप्रपन्नभ
क्तार्थविधौसमाहितः यल्लोकपालैस्त्वदनुग्रहोऽमरैरलब्धपूर्वोऽपसदेऽसुरेऽर्पितः २ श्रीशुकउवाच
इत्युक्त्वाहरिमानम्यब्रह्माणंसभवंततः विवेशसुतलंप्रीतोबलिर्मुक्तःसहासुरैः ३ एवमिंद्रायभगवान्प्रत्यानी
यत्रिविष्टपम् पूरयित्वाऽदितेःकाममशासत्सकलंजगत् ४ लब्धप्रसादंनिर्मुक्तंपौत्रंवंशधरंबलिम् निशाम्यभ-
क्तिप्रवणःप्रह्लादइदमब्रवीत् ५

टी॰ १ अहोत्वत्प्रणाममहिमायदर्थंकृतःसमुद्यमएवप्रपन्नानांभक्तानांयोऽर्थःतस्यविधौअभक्तेऽपित-
स्यसंपादनेसमाहितःअप्रमत्तःस्थितःकुतःयत् येनोद्यमेनलोकपालैरमरैःसत्वप्रधानैरपि अलब्धपूर्वस्त्वदनुग्रहःअपसदेनीचेराजसेप्र-
यिअर्पितः अयंभावःपरमेश्वरायतुभ्यमहंवराकस्त्रिलोकींदत्तवानित्येतदास्तांप्रणामोऽपिनसम्यक्कृतःकिंतुतदर्थंसमुद्यममात्रंकृतंतेनत्व ३७
कर्मतपोदानादिकोटिभिरप्यलभ्यस्त्वदनुग्रहःसंपादितःअहोत्वत्प्रणामप्रभावाश्चर्यमिति २ ३ अशासत् उपेंद्रःसन्पालयामास ४ ५

दुर्गपालोऽसिरक्षिष्येसर्वतोऽहंत्वामित्युक्तत्वात् ६ हेशरणद आश्रयमद यकुस्मृतयः दुष्टाःखलु यानि... भक्तप्रियत्वादितिचेत्तर्हिएवंतवदा-
क्षिण्यदृष्टेः पदवींकस्माद्धेतोः प्रणीताः बहुमानेनचित्तानुवर्तनंदाक्षिण्यंतेनयाटृष्टिस्तादृषयतांमापिताः ७ भक्तप्रियत्वादितिचेत्तर्हिएवंतव...
हितमहोचित्रम् किंतत् सर्वात्मनः समदृशश्चस्वभावोविषमइतियत् सर्वात्मत्वेचित्रचरितत्वेहेतुः अमिता अचिंत्यायोगमायातयालीलातया
विसृष्टानिविरचितानिभुवनानियेनतस्य अहोइत्यत्रसंधिरार्षः समदृत्त्वेहेतुः विशारदस्यसर्वज्ञस्यअथवाभक्तप्रियत्वेऽपितववैषम्यंनास्त्येवयतः

नेमंविरिंच्योलभतेप्रसादंनश्रीर्नशर्वःकिमुतापरेने यन्नोसुराणामसिदुर्गपालोविश्वाभिवं
प्रह्लादउवाच
द्यैरपिवंदितांघ्रिः ६ यत्पादपद्ममकरंदनिषेवणेनब्रह्मादयःशरणदाश्नुवतेविभूतीः कस्माद्वयंकुसृतयःखलयो
नयस्तेदाक्षिण्यदृष्टिपदवींभवतःप्रणीताः ७ चित्रंतवेहितमहोऽमितयोगमायालीलाविसृष्टभुवनस्यविशार
दस्य सर्वात्मनःसमदृशोविषमःस्वभावोभक्तप्रियोयदसिकल्पतरुस्वभावः ८ श्रीभगवानुवाच वत्सप्र-
ह्लादभद्रंतेप्रयाहिसुतलालयम् मोदमानःस्वपौत्रेणज्ञातीनांसुखमावह ९ नित्यंद्रष्टासिमांतत्रगदापाणिमवस्थि
तम् मद्दर्शनमहाल्हादध्वस्तकर्मनिबंधनः १० श्रीसुकउवाच आज्ञांभगवतोराजन्प्रह्लादोबलिनासह
बाढमित्यमलप्रज्ञोमूर्ध्न्याधायकृतांजलिः ११ परिक्रम्यादिपुरुषंसर्वासुरचमूपतिः प्रणतस्तदनुज्ञातःप्रविवेशम-
हाबिलम् १२ अथाहोशनसंराजन्हरिर्नारायणोऽतिके आसीनमृत्विजांमध्येसदसिब्रह्मवादिनाम् १३ ब्रह्म
न्संतनुशिष्यस्यकर्मच्छिद्रंवितन्वतः यत्तत्कर्मसुवैषम्यंब्रह्मदृष्टंसमंभवेत् १४ शुक्रउवाच कुतस्तत्क
र्मवैषम्यंयस्यकर्मेश्वरोभवान् यज्ञेशोयज्ञपुरुषःसर्वभावेनपूजितः १५

कल्पतरुस्वभावःसन् भक्तप्रियोऽसि नहिकल्पत
रुराश्रितानामेवकामान्पूरयन्नपिविषमोभवतीत्यर्थः ८ ९ मद्दर्शनेनयोमहाल्हादः तेनध्वस्तंकर्मबंधनमज्ञानंयस्य १० ११ १२ १३ कु
र्मवितन्वतः शिष्यस्ययत्छिद्रमंतरंन्यूनंजातंतत्त्वंसंतनुविस्तारयसंधत्स्व यजमानंविनाकथंसंधातव्यमितिनवाच्यमित्याह यत्तदिति ब्रह्म
दृष्टंब्राह्मणैर्दृष्टमेवसमंभवेत् किंपुनरनुष्ठितमित्यर्थः १४ भवान्यस्यसर्वेणापिभावेनवस्तुमात्रेणपूजितः तस्यकर्मसुकुतोवैषम्यम् कथं
भूतः कर्मणामीश्वरः प्रवर्तकः यज्ञेशः यज्ञफलदः यज्ञमयश्चपुरुषः १५ ७ ७ ७ ७

न·टी·
८

आस्तांतावत्पूजायस्मान्मंत्रतःस्वरादिभ्रंशेनतंत्रतः व्युत्क्रमादिनादेशतः कालतश्चअर्हतःपात्रतः वस्तुतश्चदक्षिणादिनायत्छिद्रंन्यूनं तत्सर्वंनवानुकीर्तनंमात्रमेवनिश्छिद्रंकरोतीति १६ १७ हरेराज्ञांमतिनंद्यबलेर्यज्ञच्छिद्रंसमाधत्तसंदधे पाठांतरेसमाधायतदाज्ञांसंपादित वानितिशेषः १८ १९ देवाश्चऋषयश्चभूमिपाश्चमनवःतैःसहितः २० २१ ननुलोकादीनांपतिरिंद्रोऽस्त्येवसत्यम् तथाऽपिवेदादीनांकृ- त्स्नंपालनेदक्षम् २२ वामनमुपेंद्रंकल्पयांचक्रे २३ देवयानेनमार्गेणविमानेनेनिया २४ २५ २६ २७ एतच्चरितमाख्यातमितिविशेषो अ·
२३

मंत्रतस्तंत्रतश्छिद्रंदेशकालार्हवस्तुतः सर्वंकरोतिनिश्छिद्रमनुसंकीर्तनंतव १६ तथाऽपिवदतोभूमन्करिष्या म्यनुशासनम् एतच्छ्रेयःपरंपुंसायत्तवाज्ञाऽनुपालनम् १७ श्रीशुकउवाच अभिनंद्यहरेराज्ञामुशना भगवानिति यज्ञच्छिद्रंसमाधत्तबलेर्विप्रर्षिभिःसह १८ एवंबलेर्महींराजन्भिक्षित्वावामनोहरिः ददौभ्रात्रेम हेंद्रायत्रिदिवंयत्परैर्हृतम् १९ प्रजापतिपतिर्ब्रह्मादेवर्षिपितृभूमिपैः दक्षभृग्वंगिरोमुख्यैःकुमारेणभवेनच २० कश्यपस्यादितेःप्रीत्यैसर्वभूतभवायच लोकानांलोकपालानामकरोद्वामनंपतिम् २१ वेदानांसर्वदेवानां धर्मस्ययशसःश्रियः मंगलानांव्रतानांचकल्पंस्वर्गापवर्गयोः २२ उपेंद्रंकल्पयांचक्रेपतिंसर्वविभूतये तदासर्वा णिभूतानिभृशंमुमुदिरेनृप २३ ततस्त्विंद्रःपुरस्कृत्यदेवयानेनवामनम् लोकपालैर्दिवंनिन्येब्रह्मणाचानुमोदि तः २४ प्राप्यत्रिभुवनंचेंद्रउपेंद्रभुजपालितः श्रियापरमयाजुष्टोमुमुदेगतसाध्वसः २५ ब्रह्माशर्वःकुमारश्चभृ ग्वाद्यामुनयोनृप पितरःसर्वभूतानिसिद्धावैमानिकाश्चये २६ सुमहत्कर्मतद्विष्णोर्गायंतःपरमाद्भुतम् धिष्ण्या निस्वानितेजग्मुरदितिंचशशंसिरे २७ सर्वमेतन्मयाख्यातंभवतःकुलनंदन उरुक्रमस्यचरितंश्रोतॄणामघमोच नम् २८ पारंमहिम्नउरुविक्रमतोगृणानोयःपार्थिवानिविममेसरजांसिमर्त्यः किंजायमानउतजातउपैतिमर्त्यइत्याह मंत्रदृगृषिःपुरुषस्ययस्य २९

तथा अन्यान्यपिसंतीत्युक्तम् २८ तानितर्हिनिःशेषाणिवर्णनीयानीत्यपेक्षायामाह पारमिति उरुबहुविक्रमतोविष्णोर्महिम्नःपारंयोगृणानोभवति समर्त्यःपार्थिवानिरजांस्यपिविममेगणितवान् यथापार्थिवपरमाणुगणनमशक्यंतथाविष्णोर्गुणगणनमप्यशक्यमित्यर्थः तथाचमंत्रः विष्णोर्नु [illegible]

यद्ददंशृण्वन्भवतिसपरांगतिंयाति ३० सुकृतंयथावत्कृतंविदुः ३१ इत्यष्टमेटीकायांत्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३ चतुर्विंशेप्रसंगेनमत्स्यरू
पस्यशार्ङ्गिणः लीलोच्यतेयतःसत्यव्रतरक्षामहार्णवे १ तनुंतनुविदश्र्यादौनिजैश्वर्यनिदर्शनात् मत्स्यंपृच्छतिपृथ्वीशोलीलयावामनोपमम्
२ माययामत्स्यविडंबनंमत्स्यरूपानुकरणंयस्यांनिरूप्यते १ ननुकस्मादकस्मादेवमत्स्यावतारश्रवणेच्छाश्रीवामनसादृश्यादित्याह यदर्थमिति
द्वाभ्याम् दुर्मर्षंदुःसहम् २ बलेरनुग्रहायजुगुप्सितमपियाचकरूपंधृतवानितियुक्तमुक्तम् यदर्थंतुलोकजुगुप्सितंमात्स्यंरूपमधारयत् एतन्नो

यद्ददंदेवदेवस्यहरेरद्भुतकर्मणः अवताराणुचरितंशृण्वन्यातिपरांगतिम् ३० क्रियमाणेकर्मणीदंदैवेपित्र्येऽथ
मानुषे यत्रयत्रानुकीर्त्यततत्तेषांसुकृतंविदुः ३१ इतिश्रीभा॰महा॰ अष्टमस्कंधेवामनावतारचरितेत्रयो
विंशतितमोऽध्यायः २३ राजोवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामिहरेरद्भुतकर्मणः अवतारकथामाद्यांमायाम
त्स्यविडंबनम् १ यदर्थमदधाद्रूपंमात्स्यंलोकजुगुप्सितम् तमःप्रकृतिदुर्मर्षंकर्मग्रस्तमिवेश्वरः २ एतन्नोभगवन्
सर्वंयथावद्वक्तुमर्हसि उत्तमश्लोकचरितंसर्वलोकसुखावहम् ३ सूतउवाच इत्युक्तोविष्णुरातेनभगवान्
बादरायणिः उवाचचरितंविष्णोर्मत्स्यरूपेणयत्कृतम् ४ श्रीशुकउवाच गोविप्रसुरसाधूनांछंदसामपिचे
श्वरः रक्षामिच्छंस्तनूर्धत्तेधर्मस्यार्थस्यचैवहि ५ उच्चावचेषुभूतेषुचरन्वायुरिवेश्वरः नोच्चावचत्वंभजतेनिर्गुण
त्वाद्धियोगुणैः ६ आसीदतीतकल्पान्तेब्राह्मोनैमित्तिकोलयः समुद्रोपप्लुतास्तत्रलोकाभूरादयोनृप ७ कालेना
गतनिद्रस्यधातुःशिशयिषोर्बली मुखतोनिःसृतान्वेदान्हयग्रीवोंतिकेऽहरत् ८ ज्ञात्वातद्दानवेंद्रस्यहयग्रीवस्य
चेष्टितम् दधारशफरीरूपंभगवान्हरिरीश्वरः ९ तत्रराजऋषिःकश्चिन्नाम्नासत्यव्रतोमहान् नारायणपरोत-
प्यत्तपःससलिलाशनः १०

यथावद्वक्तुमर्हसीत्यर्थः ३ ४ सामान्येनावतारप्रयोजनमाह गोविप्रेति ५ जुगुप्सितत्वंपरिहरति धियोगु
णैः यान्युच्चावचानिरूपाणितेषुनियंतृत्वेनचरन्नपीश्वरोनोच्चावचत्वंभजतेनिर्गुणत्वात् कुतःपुनःशुद्धसत्वमयैर्मत्स्याद्याकारैःउच्चावचत्वशं
केतिभावः ६ विशेषतोमत्स्यावतारप्रयोजनमाह आसीदितित्रिभिः ब्रह्मणोनिद्रायांभवोब्राह्मस्तेनैवनिमित्तेनजातोनैमित्तिकः समुद्रेउप
प्लुतानिमग्नाः ७ अंतिकेनिःसृतान् ८ शफरीरूपंमात्स्यम् ९ प्रयोजनांतरंलीलाप्रकारंचाह तत्रराजऋषिरित्यादियावत्समाप्ति १० ७

सएवश्राद्धदेवइतिख्यातः ११ कृतमालायांनद्याम् १२ १३ १४ १५ १६ १७ यत्राहंसुखंनिवसामितदोकःस्थानंकल्पय १८ औदंचनोद
केमणिकस्थेजले १९ २० २१ रक्षायोगेनरक्षायायोगेनउपायेन यथामहाह्रदप्राप्तेरर्वाक्जलंविनानशुष्येयंतेनोपायेननिधेहि अविदा

योऽसावस्मिन्महाकल्पेतनयःसविवस्वतः श्राद्धदेवइतिख्यातोमनुत्वेहरिणाऽर्पितः ११ एकदाकृतमालायांकु
र्वतोजलतर्पणम् तस्यांजल्युदकेकाचित्शफर्येकाऽभ्यपद्यत १२ सत्यव्रतोंऽजलिगतांसहतोयेनभारत उत्ससर्ज
नदीतोयेशफरींद्रविडेश्वरः १३ तमाहसाऽतिकरुणंमहाकारुणिकंनृपम् यादोभ्योज्ञातिघातिभ्योदीनांमांदीनवत्स
ल कथंविसृजसेराजन्भीतामस्मिन्सरिज्जले १४ तमात्मनोऽनुग्रहार्थंप्रीत्यामत्स्यवपुर्धरम् अजानन्रक्षणा
र्थायशफर्याःसमनोदधे १५ तस्यादीनतरंवाक्यमाश्रुत्यसमहीपतिः कलशाप्सुनिधायैनांदयालुर्निन्यआश्रमम्
१६ सातुतत्रैकरात्रेणवर्धमानाकमंडलौ अलब्ध्वात्मावकाशंवाइदमाहमहीपतिम् १७ नाहंकमंडलावस्मिन्
कृच्छ्रंवस्तुमिहोत्सहे कल्पयौकःसुविपुलंयत्राहंनिवसेसुखम् १८ सएनांततआदायन्यधादौदंचनोदके तत्रक्षि
प्तामुहूर्तेनहस्तत्रयमवर्धत १९ नमएतदलंराजन्सुखंवस्तुमुदंचनम् पृथुदेहिपदंमह्यंयत्त्वाऽहंशरणंगता २०
ततआदायसाराज्ञाक्षिप्ताराजन्सरोवरे तदावृत्यात्मनातोयंमहामीनोऽन्ववर्धत २१ नैतन्मेस्वस्तयेराजन्उ
दकंसलिलौकसः निधेहिरक्षायोगेनह्रदेमामविदासिनि २२ इत्युक्तःसोऽनयन्मत्स्यंतत्रतत्राविदासिनि जला
शयेसंमितंतंसमुद्रेप्राक्षिपज्झषम् २३ क्षिप्यमाणस्तमाहेदमिहमामकरादयः अदन्त्यतिबलावीरमांनेहो
त्स्रष्टुमर्हसि २४ एवंविमोहितस्तेनवदतावल्गुभारतीम् तमाहकोभवानस्मान्मत्स्यरूपेणमोहयन् २५ नै
वंवीर्योजलचरोदृष्टोऽस्माभिःश्रुतोऽपिच योभवान्योजनशतमन्हाऽभिव्यानशेसरः २६ नूनंत्वंभगवान्सा
क्षात्हरिर्नारायणोऽव्ययः अनुग्रहायभूतानांधत्सेरूपंजलौकसाम् २७ नमस्तेपुरुषश्रेष्ठस्थित्युत्पत्त्यप्यये
श्वर भक्तानांनःप्रपन्नानांमुख्योह्यात्मगतिर्विभो २८ सर्वेलीलाऽवतारास्तेभूतानांभूतिहेतवः ज्ञातुमि
च्छाम्यदोरूपंयदर्थंभवताधृतम् २९

सिनि अनुपक्षये २२ संमितंतत्तज्जलाशयपरिमितम् २३ २४ २५ अभि
व्यानशे अभितोव्याप्तवान् २६ २७ मुख्यः सत्यः आत्माचगतिश्चआश्रयः २८ २९ छ छ छ

हे अरविंदाक्ष पृथगात्मनां देहाद्यभिमानिनां सतामितरेषां पदोपसर्पणं यथा मृषा भवेत् तथा सकृद्हृत्प्रियात्मनस्तव पदोपसर्पणं मृषा न भवेत् यद्य
स्मात् नो भक्तानामद्भुतं वपुरदीदृशः दर्शितवानसि पाठांतरे पृथगात्मनो भेददर्शिनः पुंसः असतां परिच्छिन्नानां पदोपसर्पणं यथा मृषेत्यर्थः
३० एकांतजना भक्ताः प्रिया यस्य ३१ अप्ययांभोधौ प्रलयार्णवे त्रैलोक्यं भूर्भुव आदिकमित्यर्थः ३२ संवर्ताभसि प्रलयोदके त्वामुपस्थास्यति प्राप्स्य

नतेऽरविंदाक्षपदोपसर्पणंमृषाभवेत्सर्वसुहृत्प्रियात्मनः यथेतरेषांपृथगात्मनांसतामदीदृशोयद्वपुरद्भुतंहिनः
३० श्रीशुकउवाच इतिब्रुवाणंनृपतिंजगत्पतिः सत्यव्रतंमत्स्यवपुर्युगक्षये विहर्तुकामःप्रलयार्णवेऽब्रवीच्चिकी
र्षुरेकांतजनप्रियःप्रियम् ३१ श्रीभगवानुवाच सप्तमेऽद्यतनादूर्ध्वमहन्येतदरिंदम निमंक्ष्यत्यप्ययांभोधौत्रैलो
क्यंभूर्भुवादिकम् ३२ त्रिलोक्यांलीयमानायांसंवर्तांभसिवैतदा उपस्थास्यतिनौःकाचिद्विशालात्वांमयेरिता ३३
त्वंतावदोषधीःसर्वाबीजान्युच्चावचानिच सप्तर्षिभिःपरिवृतःसर्वसत्वोपबृंहितः ३४ आरुह्यबृहतींनावंविचरिष्यस्य
विक्लवः एकार्णवेनिरालोकेऋषीणामेववर्चसा ३५ दोधूयमानांतांनावंसमीरेणबलीयसा उपस्थितस्यमेशृंगेनिबध्नी
हिमहाहिना ३६ अहंत्वामृषिभिःसाकंसहनावमुदन्वति विकर्षन्विचरिष्यामियावद्ब्राह्मीनिशाप्रभो ३७ मदीयंमहि
मानंचपरंब्रह्मेतिशब्दितम् वेत्स्यस्यनुगृहीतंमेसंप्रश्नैर्विवृतंहृदि ३८ इत्थमादिश्यराजानंहरिरंतरधीयत सोन्ववैक्ष
ततंकालंयंहृषीकेशआदिशत् ३९ आस्तीर्यदर्भान्प्राक्कूलान्राजर्षिःप्रागुदङ्मुखः निषसादहरेःपादौचिंतयन्म
त्स्यरूपिणः ४० ततःसमुद्रउद्वेलःसर्वतःप्लावयन्महीम् वर्धमानोमहामेघैर्वर्षद्भिःसमदृश्यत ४१ ध्यायन्भगव
दादेशंददृशेनावमागताम् तामारुरोहविप्रेंद्रैरादायौषधिवीरुधः ४२ तमूचुर्मुनयःप्रीताराजन्ध्यायस्वकेशवम्
सवैनःसंकटादस्मादविताशंविधास्यति ४३ सोऽनुध्यातस्ततोराज्ञाप्रादुरासीन्महार्णवे एकशृंगधरोमत्स्योहैमो
नियुतयोजनः ४४ निबध्यनावंतच्छृंगेयथोक्तोहरिणापुरा वरत्रेणाहिनातुष्टस्तुष्टावमधुसूदनम् ४५

ति ३३ ओषधीः आदायेतिशेषः ३४ ऋषीणामेवालोकेनविचरिष्यसि ३५ महाऽहिनावासुकिना ३६ ३७ मेमया अनुगृहीतंप्रसादी
कृतंहृदि अपरोक्षंवेत्स्यसि त्वयाकृतैः संप्रश्नैः मेमयाविवृतंप्रकाशितंसंतम् ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ वरत्रेणदोरकरू
पेण ४५ श्रीवामनोविजयते ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

सागरंतारयिष्यंतंतरिष्यन्निवसागरम् सत्यव्रतोगुरुत्वेनतुष्टावहरिमष्टभिः अत्रेदंचिंत्यम् किमयंमहाप्रलयोदैनंदिनोवाइतितत्रतावत् ब्राह्मो अ० २४
लयइतियोऽसावस्मिन्महाकल्पेइतिचोक्तेर्महाप्रलयइतिप्राप्तेनेतिब्रूमः महाप्रलयेपृथिव्यादीनामवशेषासंभवात् यावद्ब्राह्मीनिशेत्यस्यचोक्तिविरो-
धाच्च अतोदैनंदिनइतियुक्तम् नचैतदपिसंगच्छतेसांवर्तकैरनावृष्ट्यादिभिर्विना अकस्मादेवसप्तमेहनित्रैलोक्यंनिमंक्ष्यतीतितस्योक्तेरनुपप
त्तेः यच्चोक्तंप्रथमस्कंधेरूपंसजगृहेमात्स्यंचाक्षुषांतरसंप्लुवे नाव्यारोप्यमहीमय्यामपाद्वैवस्वतंमनुमिति तदपितदादुर्घटम् नहिप्रलयेऽपिमहीमय्यां
नाव्यारोहः संभवति नचचाक्षुषमन्वंतरेप्रलयोऽस्ति तथात्वसतिसप्तमोमनुर्वैवस्वतइत्यपिदुर्घटंस्यात् त्वंतावदोषधीः सर्वाइत्यादिनिर्देशोपिनसंग
च्छते नहितदाओषध्यादीनांसत्वानांचावशेषः संभवति तस्मादन्यथावर्ण्यतेनैवायंवास्तवः कोपिप्रलयः किंतुसत्यव्रतस्यज्ञानोपदेशायाविर्भूतोभ
गवान् वैराग्यार्थमकस्मात्प्रलयमिवदर्शयामास यथाऽस्मिन्नेववैवस्वतमन्वंतरेमार्कंडेयायदर्शितवान् तदपेक्षयैवचमहाकल्पेऽस्मिन्निितिविशेष
णंसंगच्छते तथाचततः समुद्रउद्वेलः सर्वतः समदृश्यतइतितस्यैवतथादर्शनमुक्तमित्येषादिक् प्रकृतंस्तोत्रंव्याख्यास्यामः तत्रनानायोनिषुसंस

राजोवाच अनाद्यविद्योपहतात्मसंविदस्तन्मूलसंसारपरिश्रमातुराः यदृच्छयेहोपसृतायमाप्नुयुर्विमुक्तिदोनःप
रमोगुरुर्भवान् ४६ जनोऽबुधोयंनिजकर्मबंधनः सुखेच्छयाकर्मसमीहतेऽसुखम् यत्सेवयातांविधुनोत्यसन्मतिं
ग्रंथिंसभिद्यान्हृदयंसनोगुरुः ४७ यत्सेवयाग्नेरिवरुद्ररोदनंपुमान्विजह्यान्मलमात्मनस्तमः भजेतवर्णंनिजमेष
सोव्ययोभूयात्सईशः परमोगुरुर्गुरुः ४८ नयत्प्रसादायुतभागलेशमन्येचदेवागुरवोजनाः स्वयम् कर्तुंसमेताःप्रभव
तिपुंसस्तमीश्वरंत्वांशरणंप्रपद्ये ४९ रतः स्वस्यभगवत्कृपयैवतत्प्राप्तिंदृष्ट्वामुक्तयेतमेवप्रार्थयते अनादिर्या अविद्यातयाउपहता आवृता
आत्मनः संविद्येषांते अतएवाविद्यामूलैः संसारपरिश्रमैः आतुराः इहसंसारेयदृच्छयायदनुग्रहादेवउपसृताः आश्रिताः संतोयमाप्नुयुः प्राप्नुवंति
सभवानेवसाक्षान्नोगुरुः सन्ग्रंथिंभिंद्यादित्युत्तरेणान्वयः ४६ ननुवैराग्यंविनाकुतोमुक्तिः तर्हितस्यत्वत्सेवैकफलत्वात्सेवामादिशइत्याशयेनाह
जनइति अबुधोयंजनः असुखंयथाभवतितथाकर्मसमीहते तांसुखेच्छांनोहृदयरूपंग्रंथिंसभिद्यात् यतः सएवनः परमोगुरुः ४७ ननुयज्ञदानादि
भिः सत्वशुद्धिंविनाकथंग्रंथिभेदस्यात्तत्राह यत्सेवयेतियस्यसेवयैवपुमानात्मनोमनसोमलंतमोविजह्यात् एषहीनमलः निजंवर्णंचस्वरूपंभजेत् ४०
सईशोनोगुरुः भूयात्यतः सएवगुरोरपिपरमोगुरुः मलाह्वानेदृष्टांतः रुद्ररोदनंरुद्रस्यरोदनंरजतंयदरोदीत्तद्रुद्रस्यरुद्रत्वंयदवशीर्यततद्रजतंहि
रण्यमभवत्इतिश्रुतेः तद्यथाग्नेः संपर्कात्मलंजहातिस्वंवर्णंभजतेनतुक्षालनादिभिः तथा नयज्ञादिभिर्मलत्यागः किंतुत्वत्सेवयैवनेषांतुसेवां
...लांप्रसरुलंच प्रपंचयन्नाह नेति यत्प्रसादस्यायुतभागः तस्यलेशमात्रमपिअन्येदेवादयः सर्वेसमेताअपिस्वयंतन्निरपेक्षाः सं-

तदेवदृष्टांतेनस्पष्टयन्नाह अन्धक्षुरिति अविदुषोजनस्य अबुधोविद्वान्‌गुरुस्तथैव अर्कप्रकाशवन्नुस्तनएवदृक्‌ज्ञानंयस्यसः अर्कदृक्‌ अतःसर्वदृशांसर्वे
न्द्रियाणांसमीक्षणःप्रकाशकः अतएवस्वगतिंबोद्धुमिच्छद्भिःनोऽस्माभिर्गुरुर्वृतोसि ५० किंच प्राकृतोगुरुरनर्थहेतुरित्याह जनइति आदिशत्तेउपदिश
ति असतींमतिमर्थकामादिमतिम्‌ तमःसंसारम्‌ ५१ ननुतर्हिसर्वोपिलोकोमामेवकिन्नोपसरति अज्ञानादित्याह त्वमिति प्रियश्चासौईश्वरश्च ५२ अ
हंतुत्वामेवशरणंयामीत्याह नंत्वामिति प्रतिबोधनायउपदेशाय अर्थदीपैःपरमार्थप्रकाशकैःहृदयेभवान्‌ग्रंथान्‌अहंकारादीन्‌स्वमोकःस्वंरूपंविवृ

अन्धक्षुरंधस्ययथाऽग्रणीःकृतस्तथाजनस्याविदुषोबुधोगुरुः त्वमर्कदृक्सर्वदृशांसमीक्षणोवृतोगुरुर्नःस्वगतिंबु
भुत्सताम्‌ ५० जनोजनस्यादिशतेसतींमतिंयथाप्रपद्येतदुरत्ययंतमः त्वंत्वव्ययंज्ञानममोघमंजसाप्रपद्यतेयेनजनोनिजंप
दं ५१ त्वंसर्वलोकस्यसुहृत्प्रियेश्वरोह्यात्मागुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः तथापिलोकोनभवंतमंधधीर्जानातिसंतंहृदिबद्धका
मः ५२ तंत्वामहंदेववरंवरेण्यंप्रपद्यईशंप्रतिबोधनाय छिंध्यर्थदीपैर्भगवन्वचोभिर्ग्रंथीन्‌हृदय्यान्‌विवृणुस्वमोकः ५३
श्रीशुकउवाच इत्युक्तवंतंनृपतिंभगवानादिपूरुषः मत्स्यरूपीमहांभोधौविहरंस्तत्त्वमब्रवीत्‌ ५४ पुराणसंहितांदि
व्यांसांख्ययोगक्रियावतीम्‌ सत्यव्रतस्यराजर्षेरात्मगुह्यमशेषतः ५५ अश्रौषीदृषिभिःसाकमात्मतत्त्वमसंशयम्‌ नाव्या
सीनोभगवताप्रोक्तंब्रह्मसनातनम्‌ ५६ अतीतप्रलयापायउत्थितायसवेधसे हत्वासुरंहयग्रीवंवेदान्‌प्रत्याहरद्धरिः
५७ सतुसत्यव्रतोराजाज्ञानविज्ञानसंयुतः विष्णोःप्रसादात्कल्पेस्मिन्‌आसीद्वैवस्वतोमनुः ५८ सत्यव्रतस्यराजर्षेर्मा
यामत्स्यस्यशार्ङ्गिणः संवादमहदाख्यानंश्रुत्वामुच्येतकिल्बिषात्‌ ५९ अवतारोहरेर्योयंकीर्तयेदन्वहंनरः संकल्पास्त
स्यसिध्यंतिसयातिपरमांगतिम्‌ ६० प्रलयपयसिधातुःसुप्तशक्तेर्मुखेभ्यः श्रुतिगणमपनीतंप्रत्युपादत्तहत्वा दिति
जमकथयद्योब्रह्मसत्यव्रतानांतमहमखिलहेतुंजिह्ममीनंनतोऽस्मि ६१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे
अष्टमस्कंधेमत्स्यावतारचरितानुवर्णनंनामचतुर्विंशोऽध्यायः २४ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ७ ७

णुप्रकाशय ५३ नृपतिंप्रति ५४ पुराणसंहितांमत्स्यपुराणमशेषतः अब्रवीदित्यनुषंगः ५५ ५६ अतीतःपूर्वोयःप्रलयः तस्यापायेअव
साने ५७ ज्ञानंशास्त्रीयंविज्ञानमनुभवः ५८ ५९ योयंहरेरवतारस्तंयःकीर्तयेत्‌ ६० सत्यव्रतानांसत्यव्रतस्यऋषीणांच छत्रिणोगच्छं-
तीतिवल्लिंगसमवायादेकवचनम्‌ जिह्ममीनंमायामत्स्यम्‌ ६१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांमष्टमस्कंधे-
श्रीधरस्वामिविरचितायांभावार्थदीपिकायांचतुर्विंशोऽध्यायः २४ श्रीगोपालोविजयते ७ ७ ७

इतिश्रीमद्भागवताष्टमस्कंधः समाप्तः

अथश्रीमद्भागवतेनवमस्कंधःप्रारभ्यते·

श्रीगणेशायनमः राजोवाच मन्वंतराणिसर्वाणित्वयोक्तानिश्रुतानिमे वीर्याण्यनंतवीर्यस्यहरेस्तत्रकृ
तानिच १ योऽसौसत्यव्रतोनामराजर्षिर्द्रविडेश्वरः ज्ञानंयोऽतीतकल्पांतेलेभेपुरुषसेवया २ सवैविवस्वतःपुत्रोम
नुरासीदितिश्रुतम् त्वत्तस्तस्यसुताश्चोक्ताइक्ष्वाकुप्रमुखानृपाः ३ तेषांवंशंपृथक्ब्रह्मन्वंश्यानुचरितानिच की
र्तयस्वमहाभागनित्यंशुश्रूषतांहिनः ४ येभूतायेभविष्याश्चभवंत्यद्यतनाश्चये तेषांनःपुण्यकीर्तीनांसर्वेषांवद
विक्रमान् ५ सूतउवाच एवंपरीक्षिताराज्ञासदसिब्रह्मवादिनाम् पृष्टःप्रोवाचभगवान्शुकःपरमधर्मवि
त् ६ श्रीशुकउवाच श्रूयतांमानवोवंशःप्राचुर्येणपरंतप नशक्यतेविस्तरतोवक्तुंवर्षशतैरपि ७ परराव
रेषांभूतानामात्मायःपुरुषःपरः सएवासीदिदंविश्वंकल्पांतेऽन्यन्नकिंचन ८ तस्यनाभेःसमभवत्पद्मकोशोहिर
ण्मयः तस्मिन्जज्ञेमहाराजस्वयंभूश्चतुराननः ९ मरीचिर्मनसस्तस्यजज्ञेतस्यापिकश्यपः दाक्षायण्यांततोदि-
त्यांविवस्वानभवत्सुतः १० ततोमनुःश्राद्धदेवःसंज्ञायामासभारत श्रद्धायांजनयामासदशपुत्रान्सआत्मवान्
११ इक्ष्वाकुनृगशर्यातिदिष्टधृष्टकरूषकान् नरिष्यंतंपृषध्रंचनभगंचकविंविभुः १२ अप्रजस्यमनोःपूर्वंवसिष्ठो
भगवान्किल मित्रावरुणयोरिष्टिंप्रजार्थमकरोत्प्रभुः १३

श्रीगणेशायनमः गुणायंगुणताऽयास्यैवृणुतेकरुणानिधिम् तमहंशरणंयामिपरमानंदमाधवम् १ त्रिगुणाष्टभिरध्यायैर्वैवस्वतसुता
न्वयः नवमेकृष्णसत्कीर्तिप्रसंगायवितन्यते २ एवमुक्तोऽष्टमस्कंधेसद्धर्मःसत्त्वशोधकः कर्तृपालकवक्त्रादिमन्वादीनांनिरूपणैः ३ सद्धर्मशुद्ध
सत्त्वानामंतरंगेशसत्कथा सूर्यसोमान्वयाख्यानैरधुनासंगतोच्यते ४ तत्रचत्रयोदशभिरध्यायैःसूर्यवंशोनुवर्ण्यते एकादशभिरध्यायैःसोम
वंशस्ततःपरैः ५ तत्रतुप्रथमेध्यायेवैवस्वतसुतान्वये सोमवंशप्रवेशो
त्त्यैसुद्युम्नस्त्रीत्वमुच्यते ६ उक्तानुवादपूर्वकंवैवस्वतमनोर्वंशंपृच्छति मन्वंतराणीतिपंचभिः १ २ ३ ४ ५ ६ ७ अनुक्तवंशंवक्तुंपूर्वोक्तमेवताव
द्वंशप्रवर्तकंश्रीआदिनारायणमारभ्यानुस्मारयति परावरेषामितिपंचभिः ८ ९ १० ११ नाभागंचेतिपाठेपिनभगएवनाभागः १२ सूर्यपौत्रस्यसुद्यु
म्नस्यस्त्रीत्वेसतिबुधात्पुरूरवःप्रभृतिसोमवंशसंचारंवक्तुंप्रस्तावमिलोपाख्यानमाह अप्रजस्यमनोःपूर्वमित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति १३

पूर्वमिक्ष्वाकुप्रभृतीनामुत्पत्तेः प्राक् दुहित्रर्थं मम कन्या यथा भवेत् तथा यजेति होतारं सम्यगयाचत पय एव व्रतम् आहारो नियतो यस्याः १४
अध्वर्युणा होतर्यजेति प्रेषितो होता तेन गृहीते हविषि सति यत् तया प्रार्थितं ध्यायन् व्यचरत् अयजत् पाठांतरे तत् आध्यायत् वाचा वषट्

तत्र श्रद्धा मनोः पत्नी होतारं समयाचत दुहित्रर्थमुपागम्य प्रणिपत्य पयोव्रता १४ प्रेषितोऽध्वर्युणा होता य
त्तयासुसमाहितः हविषि व्यचरत्तेन वषट्कारं गृणन् द्विजः १५ होतुस्तद्व्यभिचारेण कन्येला नाम साऽभवत्
तां विलोक्य मनुः प्राह नातिहृष्टमना गुरुम् १६ भगवन् किमिदं जातं कर्म वो ब्रह्मवादिनाम् विपर्ययमहो कष्टं मै
वं स्याद् ब्रह्मविक्रिया १७ यूयं मन्त्रविदो युक्तास्तपसा दग्धकिल्बिषाः कुतः संकल्पवैषम्यमनृतं विबुधेष्विव १८
तन्निशम्य वचस्तस्य भगवान् प्रपितामहः होतुर्व्यतिक्रमं ज्ञात्वा बभाषे रविनंदनम् १९ एतत्संकल्पवैषम्यं होतु
स्ते व्यभिचारतः तथाऽपि साधयिष्ये ते सुप्रजस्त्वं स्वतेजसा २० एवं व्यवसितो राजन् भगवान् स महायशाः अस्तौ
षीदादिपुरुषमिलायाः पुंस्त्वकाम्यया २१ तस्मै कामवरं तुष्टो भगवान् हरिरीश्वरः ददाविलाऽभवत्तेन सुद्युम्नः पु
रुषर्षभः २२ स एकदा महाराज विचरन् मृगयां वने वृतः कतिपयामात्यैरश्वमारुह्य सैंधवम् २३ प्रगृह्य रुचिरं चापं श
रांश्च परमाद्भुतान् दंशितोऽनुमृगं वीरो जगाम दिशमुत्तराम् २४ स कुमारो वनं मेरोरधस्तात् प्रविवेश ह यत्रास्ते भगवा
न्रुद्रो रममाणः सहोमया २५ तस्मिन् प्रविष्ट एवासौ सुद्युम्नः परवीरहा अपश्यत् स्त्रियमात्मानमश्वं च वडवां नृप
२६ तथा तदनुगाः सर्वे आत्मलिंगविपर्ययम् दृष्ट्वा विमनसोऽभूवन्वीक्षमाणाः परस्परम् २७ राजोवाच
कथमेवं गुणो देशः केन वा भगवन् कृतः प्रश्नमेनं समाचक्ष्व परं कौतूहलं हि नः २८ श्रीशुक उवाच एक
दा गिरिशं द्रष्टुमृषयस्तत्र सुव्रताः दिशो वितिमिराभासाः कुर्वंतः समुपागमन् २९ तान्विलोक्याम्बिका देवी
विवासा व्रीडिता भृशम् भर्तुरंकात् समुत्थाय नीवीमाश्वथ पर्यधात् ३०

कारं गृणन् वौषडित्युच्चारयन् १५ १६ ब्रह्मविक्रिया
मंत्रान्यथात्वम् १७ १८ प्रपितामहो वसिष्ठः १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ विगतं तिमिरं याभ्यः आभासः प्रकाशश्च यासां यस्य वा सु तथाभूता दिशः
कुर्वंतः २९ ३०

टी॰ प्रसंगंरत्यभिनिवेशाम् स्त्रीप्रसंगदर्शनकलुषितमनसः संतः तत्प्रसंगशून्यंनरनारायणाश्रमंययुः ३१ ३२ प्रासंगिकमुक्त्वाप्रस्तुतमनुवर्ण- यति अनुचरीसंयुक्तेतित्विवक्तव्येभूतपूर्वगत्यापुंस्त्वनिर्देशः ३३ ३४ ३५ ३६ आशायन्इच्छन् ३७ ३८ ३९ नाभ्यनंदन्स्त्रीत्वेलज्जयाप्रासां संमासंनिलीयावस्थानात् ४० ४१ ४२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ द्वितीयेमनुपुत्राणांद्वावपु-

ऋषयोऽपितयोर्वीक्ष्यप्रसंगंरममाणयोः निवृत्ताःप्रययुस्तस्मान्नरनारायणाश्रमम् ३१ तदिदंभगवानाह प्रि- यायाःप्रियकाम्यया स्थानंयःप्रविशेदेतत्सवैयोषिद्भवेदिति ३२ ततऊर्ध्ववनंतद्वैपुरुषावर्जयंतिहि साचानुचर संयुक्ताविचचारवनाद्वनम् ३३ अथतामाश्रमाभ्याशेचरंतींप्रमदोत्तमाम् स्त्रीभिःपरिवृतांवीक्ष्यचकमेभगवा न्बुधः ३४ साऽपितंचकमेसुभ्रूःसोमराजसुतंपतिम् सतस्यांजनयामासपुरूरवसमात्मजम् ३५ एवंस्त्रीत्वमनु- प्राप्तःसुद्युम्नोमानवोनृपः सस्मारस्वकुलाचार्यंवसिष्ठमितिशुश्रुम ३६ सतस्यतांदशांदृष्ट्वाकृपयाभृशपीडितः सुद्युम्नस्याशयन्पुंस्त्वमुपाधावतशंकरम् ३७ तुष्टस्तस्मैसभगवान्ऋषयेप्रियमावहन् स्वांचवाचमृतांकुर्वन्नि दमाहविशांपते ३८ मासंपुमान्सभवितामासंस्त्रीतवगोत्रजः इत्थंव्यवस्थयाकामंसुद्युम्नोवतुमेदिनीम् ३९ आचार्यानुग्रहात्कामंलब्ध्वापुंस्त्वंव्यवस्थया पालयामासजगतींनाभ्यनंदन्स्मतंप्रजाः ४० तस्योत्कलोगयोरा जन्विमलश्चसुतास्त्रयः दक्षिणापथराजानोबभूवुर्धर्मवत्सलाः ४१ ततःपरिणतेकालेप्रतिष्ठानपतिःप्रभुः पुरूरवसउत्सृज्यगांपुत्रायगतोवनम् ४२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेइलोपाख्यानेप्रथमोऽध्या यः १ श्रीशुकउवाच एवंगतेथसुद्युम्नेमनुर्वैवस्वतःसुते पुत्रकामस्तपस्तेपेयमुनायांशतंसमाः १ ततो ऽयजन्मनुर्देवमपत्यार्थंहरिंप्रभुम् इक्ष्वाकुपूर्वजान्पुत्रान्लेभेस्वसदृशान्दश २ पृषध्रस्तुमनोःपुत्रोगोपालो गुरुणाकृतः पालयामासगायत्तोराच्यांवीरासनव्रतः ३

त्रौविरागतः करूषकादिपंचानांवंशानाहलघुक्रमात् १ वैवस्वतोमनुः श्राद्धदेवः १ इक्ष्वाकुपूर्वजोयेषांतान्दशपुत्रान्लेभे २ तत्रपृषध्रस्यवंशोनाभवदितिसहेतुक्रमाह पृषध्रस्त्वित्यादिनाकविःकनीयानित्य तः प्राक्तनेनग्रंथेन खड्गपाणेःसतस्तिष्ठतोजागरणंवीरासनंतदेवव्रतंयस्य यत्तः अवहितःसन्गाःपालयामास ३ ४ ५ ६ ७

शार्दूलोव्याघ्रः ४ ५ प्रलीनाउडुगणायस्मिन्तस्मिन्समयेबभ्रोःकपिलायाःगोः ६ गांकामतोनजघानेतिख्यापयितुंवृक्णश्रवणइत्या
युक्तम् ७ व्युष्टायांप्रभातायाम् ८ क्षत्रबंधुरपित्वंनभविताअपितुशूद्रोभवितेति ९ १० ११ १२ १३ उपयुक्तकरणःदग्धदेहः १४

एकदाप्राविशद्गोष्ठंशार्दूलोनिशिवर्षति शयानागावउत्थायभीतास्ताबभ्रमुर्व्रजे ४ एकांजग्राहबलवा
न्सा चुक्रोशभयातुरा तस्यास्तत्क्रंदितंश्रुत्वापृषध्रोऽभिससारह ५ खड्गमादायतरसाप्रलीनोडुगणेनि
शि अजानन्नहनद्बभ्रोःशिरःशार्दूलशंकया ६ व्याघ्रोऽपिवृक्णश्रवणोनिस्त्रिंशाग्राहतस्ततः निश्चक्राम
भृशंभीतोरक्तंपथिसमुत्सृजन् ७ मन्यमानोहतंव्याघ्रंपृषध्रःपरवीरहा अद्राक्षीत्स्वहतांबभ्रुंव्युष्टायांनि
शिदुःखितः ८ तंशशापकुलाचार्यःकृतागसमकामतः नक्षत्रबंधुःशूद्रस्त्वंकर्मणाभवितामुना ९ एवंशप्त
स्तुगुरुणाप्रत्यगृण्हात्कृतांजलिः अधारयद्व्रतंवीरऊर्ध्वरेतामुनिप्रियम् १० वासुदेवेभगवतिसर्वात्मनिप
रेमले एकांतित्वंगतोभक्त्यासर्वभूतसुहृत्समः ११ विमुक्तसंगःशांतात्मासंयताक्षोऽपरिग्रहः यदृच्छयो
पपन्नेनकल्पयन्वृत्तिमात्मनः १२ आत्मन्यात्मानमाधायज्ञानतृप्तःसमाहितः विचचारमहीमेतांजडांध
बधिराकृतिः १३ एवंवृत्तोवनंगत्वादृष्ट्वादावाग्निमुत्थितम् तेनोपयुक्तकरणोब्रह्मप्रापपरंमुनिः १४ कविः
कनीयान्विषयेषुनिस्पृहोविसृज्यराज्यंसहबंधुभिर्वनम् निवेश्यचित्तेपुरुषंस्वरोचिषंविवेशकैशोरवयाः
परंगतः १५ करूषान्मानवादासन्कारूषाःक्षत्रजातयः उत्तरापथगोप्तारोब्रह्मण्याधर्मवत्सलाः १६ धृ
ष्टात्धार्ष्टमभूत्क्षत्रंब्रह्मभूयंगतंक्षितौ नृगस्यवंशःसुमतिर्भूतज्योतिस्ततोवसुः १७ वसोःप्रतीकस्तत्पु
त्रओघवानोघवत्पिता कन्याचौघवतीनामसुदर्शनउवाहताम् १८ चित्रसेनोनरिष्यंताद्दक्षस्तस्यसु
तोभवत् तस्यमीढ्वांस्ततःकूर्चइंद्रसेनस्तुतत्सुतः १९

कवेरपिवंशोनाभवदित्याह कविरितिबंधुभिःसहराज्यंविसृज्य १५ १६
ब्रह्मभूयंब्राह्मणत्वम् नृगस्यवंशःपुत्रःसुमतिः ततोभूतज्योतिः ततोवसुः १७ ओघवतःपितातत्पुत्रोऽप्योघवानेवेत्यर्थः १८ तदेवंत्रि
भिःश्लोकैःकरूषधृष्टनृगाणांवंशाउक्ताः नरिष्यंतस्यवंशमाह चित्रसेनइतिसार्द्धैस्त्रिभिः ततइत्यादेर्यत्राधिक्यंस्यात् तत्रानंतर्येततइ
त्यादिपदंव्याख्येयम् यत्रतुन्यूनत्वंतत्रपूर्वस्यपरस्यवाऽनुषंगादितिव्याख्येयम् १९ छ छ छ छ

२० अग्निवेश्यएवकानीनइतिजातूकर्ण्यइतिचविख्यातः २१ २२ दिष्टस्यपुत्रोनाभागोवक्ष्यमाणनाभागादन्यइतिभ्रांतिव्युदासार्थम
नुवादमात्रं २३ २४ २५ अंगिरसःसुतोमहायोगीसंवर्त्तोयमयाजयत् समरुत्तः २६ अस्ययत्किंचित्पात्रादिकमस्ति तत्तुसर्वंहिरण्मयंशोभ
नमासीत् २७ अमाद्यत् अहृष्यत् २८ २९ ३० यतःयस्यांतृणबिंदोःपुत्राअभवन् ३१ ३२ तानेवाह विशालइति तस्यतृणबिंदोःसुताः

वीतिहोत्रस्त्विंद्रसेनात्तस्यसत्यश्रवाअभूत् उरुश्रवाःसुतस्तस्यदेवदत्तस्ततोऽभवत् २० ततोऽग्निवेश्योभगवा
नग्निःस्वयमभूत्सुतः कानीनइतिविख्यातोजातूकर्ण्योमहानृषिः २१ ततोब्रह्मकुलंजातमाग्निवेश्यायनंनृप
नरिष्यंतान्वयःप्रोक्तोदिष्टवंशमतःशृणु २२ नाभागोदिष्टपुत्रोऽन्यःकर्मणावैश्यतांगतः भलंदनःसुतस्तस्यवत्सप्री
तिर्भलंदनात् २३ वत्सप्रीतेःसुतःप्रांशुस्तत्सुतंप्रमतिंविदुः खनित्रःप्रमतेस्तस्माच्चाक्षुषोऽथविविंशतिः २४ वि
विंशतिसुतोरंभःखनिनेत्रोऽस्यधार्मिकः करंधमोमहाराजतस्यासीदात्मजोनृपः २५ तस्यावीक्षित्सुतोयस्यमरु
त्तश्चक्रवर्त्यभूत् संवर्त्तोयाजयद्यंवैमहायोग्यंगिरःसुतः २६ मरुत्तस्ययथायज्ञोनतथाऽन्यस्यकश्चन सर्वंहिर
ण्मयंत्वासीद्यत्किंचिच्चास्यशोभनम् २७ अमाद्यदिंद्रःसोमेनदक्षिणाभिर्द्विजातयः मरुतःपरिवेष्टारोविश्वेदे-
वाःसभासदः २८ मरुत्तस्यदमःपुत्रस्तस्यासीद्राज्यवर्द्धनः सुधृतिस्तत्सुतोजज्ञेसौधृतेयोनरःसुतः २९ तत्सुतःके
वलस्तस्माद्बंधुमान्वेगवांस्ततः बंधुस्तस्याभवद्यस्यतृणबिंदुर्महीपतिः ३० तंभेजेऽलंबुषादेवीभजनीयगुणा
लयम् वराप्सरायतःपुत्राःकन्याचेडविडाऽभवत् ३१ तस्यामुत्पादयामासविश्रवाधनदंसुतम् प्रादायविद्यांपर
मामृषिर्योगेश्वरात्पितुः ३२ विशालःशून्यबंधुश्चधूम्रकेतुश्चतत्सुताः विशालोवंशकृद्राजावैशालींनिर्ममेपुरीम्
३३ हेमचंद्रःसुतस्तस्यधूम्राक्षस्तस्यचात्मजः तत्पुत्रात्संयमादासीत्कृशाश्वःसहदेवजः ३४ कृशाश्वात्सोमदत्तोऽभू
द्योऽश्वमेधैरिडस्पतिम् इष्ट्वापुरुषमापाग्र्यांगतिंयोगेश्वराश्रितः ३५ सोमदत्तिस्तुसुमतिस्तत्सुतोजनमेजयः एते
वैशालभूपालास्तृणबिंदोर्यशोधराः ३६ इतिश्रीभा०नवमस्कंधेद्वितीयोऽध्यायः २

३३ सहदेवजःदेवजेनसहितः पाठांतरेनामा
न्यत्वमात्रमर्थस्तुसएव ३४ ३५ वैशालभूपालाः विशालस्यान्वयेजाताः ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २

तृतीयेमनुपुत्रस्यशर्यातेःकीर्त्यतेऽन्वयः यत्रसौकन्यमाख्यानंरैवत्तंचमहाऽद्भुतम् १ ब्रह्मिष्ठःवेदार्थतत्त्वज्ञःतदेवाह योवाइतिद्वितीयम
हः द्वितीयेऽह्निक्रियमाणंकर्मऊचिवान् उवाच तस्यवंशमुत्तानबर्हिरानर्त्तइत्यादिनावक्ष्यति १ आदौतावत्तत्कन्यावृत्तांतमाह सुकन्यानामे
त्यादिना २ ३ ४ ५ भार्गवस्यच्यवनस्यअभद्रमपराधः ६ ७ ८ मुग्धेयंममकन्याक्षंतव्यंत्वयेत्युच्यमानेकतिवर्षाण्यस्याविवाहःकृतोनवे

श्रीशुकउवाच शर्यातिर्मानवोराजाब्रह्मिष्ठःसबभूवह योवाआंगिरसांसत्रेद्वितीयमहऊचिवान् १ सु
कन्यानामतस्यासीत्कन्याकमललोचना तयासार्द्धंवनगतोह्यगमच्च्यवनाश्रमम् २ सासखीभिःपरिवृताविं
चिन्वत्यंघ्रिपान्वने वल्मीकरंध्रेददृशेखद्योतेइवज्योतिषी ३ तेदैवचोदिताबालाज्योतिषीकंटकेनवै अविध्य
न्मुग्धभावेनसुस्रावासृक्ततोबहु ४ शकृन्मूत्रनिरोधोऽभूत्सैनिकानांचतत्क्षणात् राजर्षिस्तमुपालक्ष्यपुरुषा
न्विस्मितोऽब्रवीत् ५ अप्यभद्रंनयुष्माभिर्भार्गवस्यविचेष्टितम् व्यक्तंकेनापिनस्तस्यकृतमाश्रमदूषणम् ६
सुकन्याप्राहपितरंभीताकिंचित्कृतंमया द्वेज्योतिषीअजानंत्यानिर्भिन्नेकंटकेनवै ७ दुहितुस्तद्वचःश्रुत्वाश
र्यातिर्जातसाध्वसः मुनिंप्रसादयामासवल्मीकांतर्गतंशनैः ८ तदभिप्रायमाज्ञायप्रादाद्दुहितरंमुनेः कृच्छ्रा
न्मुक्तस्तमामंत्र्यपुरंप्रायात्समाहितः ९ सुकन्याच्यवनंप्राप्यपतिंपरमकोपनम् प्रीणयामासचित्तज्ञाअप्रमत्ता
नुवृत्तिभिः १० कस्यचित्त्वथकालस्यनासत्यावाश्रमागतौ तौपूजयित्वाप्रोवाचवयोमेदत्तमीश्वरौ ११ ग्रहंग्र
हीष्येसोमस्ययज्ञेवामप्यसोमपोः क्रियतांमेवयोरूपंप्रमदानांयदीप्सितम् १२ बाढमित्यूचतुर्विप्रमभिनंद्यभि
षक्तमौ निमज्जतांभवानस्मिन्ह्रदेसिद्धविनिर्मिते १३ इत्युक्त्वाजरयाग्रस्तदेहोधमनिसंततः ह्रदंप्रवे
शितोऽश्विभ्यांवलीपलितविप्रियः १४

इत्यादिवाक्यैःतदभिप्रायंज्ञात्वातस्मैतांदुहितरंप्रादात् ९ १० हेईश्वरौसद्वैद्यौ
वांमत्यंवयस्तारुण्यंदत्तंसंपादयतम् ११ असोमपोःसोमपानरहितयोरपिवांयुवयोःसोमस्यग्रहंसोमपूर्णपात्रंग्रहीष्ये दास्यामीति
युवांसोमेनयक्ष्यइत्यर्थः ऐंद्रंवायव्यंगृण्हातीत्यादिषुद्रव्यदेवतासंबंधानुपपत्त्यागृण्हातेर्यागपर्यवसायित्वात् १२ बाढमित्यभिनंद्य
भवानस्मिन्निमज्जतामित्यूचतुः १३ ह्रदंप्रवेशितःतावपितमपिहस्ते गृहीत्वाप्रविष्टावित्यर्थः १४ ७ ७ ७

टी· १५ अश्विनौशरणंययौ युवांपृथक्स्थितामत्पतिंदर्शयतमितिप्रार्थयामासेत्यर्थः १६ १७ १८ १९ प्रलंभितोवंचितः हेअसति अ अ·
संमतमनभीष्टम् २० हेसतांकुलप्रसूतेतवमतिरन्यथातद्विपर्ययेणकथमवगता अवसन्ना अध्यवसितेतिवातदेवाह कुलदूषणं ३
त्विदमित्यादि २१ २२ २३ २४ सद्यस्तत्क्षणमेवमन्युर्यस्यसइद्धः २५ २६ २७ विषयान्देशान् आनर्त्तादीन् अभुंक्त अपाल

पुरुषास्त्रयउत्तस्थुरपीच्यावनिताप्रियाः पद्मस्रजःकुंडलिनस्तुल्यरूपाःसुवाससः १५ तान्निरीक्ष्यवरारोहा
सरूपान्सूर्यवर्चसः अजानतीपतिंसाध्वीअश्विनौशरणंययौ १६ दर्शयित्वापतिंतस्यैपातिव्रत्येनतोषितौ ऋ
षिमामंत्र्यययतुर्विमानेनत्रिविष्टपम् १७ यक्ष्यमाणोऽथशर्यातिश्च्यवनस्याश्रमंगतः ददर्शदुहितुःपार्श्वेपुरु
षंसूर्यवर्चसम् १८ राजादुहितरंप्राहकृतपादाभिवंदनाम् आशिषश्चाप्रयुंजानोनातिप्रीतमनाइव १९ चिकी
र्षितंतेकिमिदंपतिस्त्वयाप्रलंभितोलोकनमस्कृतोमुनिः यत्त्वंजराग्रस्तमसत्यसंमतंविहायजारंभजसेऽमुमध्व
गम् २० कथंमतिस्तेऽवगताऽन्यथासतांकुलप्रसूतेकुलदूषणंत्विदम् बिभर्षिजारंयदपत्रपाकुलंपितुश्चभर्तु
श्चनयस्यधस्तमः २१ एवंब्रुवाणंपितरंस्मयमानाशुचिस्मिता उवाचताततजामातातवैषभृगुनंदनः २२ शशंस
पित्रेतत्सर्वंवयोरूपाभिलंभनम् विस्मितःपरमप्रीतस्तनयांपरिषस्वजे २३ सोमेनयाजयन्वीरंग्रहंसोमस्यचाग्र
हीत् असोमपोरप्यश्विनोश्च्यवनःस्वेनतेजसा २४ हंतुंतमाददेवज्रंसद्योमन्युरमर्षितः सवज्रंस्तंभयामासभुज
मिंद्रस्यभार्गवः २५ अन्वजानंस्ततःसर्वेग्रहंसोमस्यचाश्विनोः भिषजाविति यत्पूर्वंसोमाहुत्याबहिष्कृतौ २६ उ
त्तानबर्हिरानर्त्तोभूरिषेणइतित्रयः शर्यातेरभवन्पुत्रा आनर्त्ताद्रेवतोऽभवत् २७ सोंतःसमुद्रेनगरींविनिर्मायकु
शस्थलीम् आस्थितोऽभुंक्तविषयानानर्त्तादीनरिंदम २८ तस्यपुत्रशतंजज्ञेककुद्मिज्येष्ठमुत्तमम् ककुद्मीरेव
तींकन्यांस्वामादायविभुंगतः २९ कन्यावरंपरिप्रष्टुंब्रह्मलोकमपावृतम् आवर्त्तमानेगांधर्वेस्थितोऽलब्धक्ष
णःक्षणम् ३० तदंतआद्यमानम्यस्वाभिप्रायंन्यवेदयत् तच्छ्रुत्वाभगवान्ब्रह्माप्रहस्यतमुवाचह ३१ अहोराज
न्निरुद्धास्तेकालेनहृदियेकृताः तत्पुत्रपौत्रनप्तॄणांगोत्राणिचनशृण्महे ३२

यत् २८ ककुद्मीज्येष्ठोयस्मिन्तत्वि ४
भुंब्रह्माणम् २९ नलब्धःक्षणोऽवसरोयेन ३० आद्यंब्रह्माणम् ३१ तेत्वयाहृदयेयेकृताः तेसर्वेकालेननिरुद्धाःसंहृताः ३२ छ· छ

त्रिणवसप्तविंशतिचतुर्युगगणितैः विकल्पितोविभक्तः योदेवस्यांशोऽस्तितस्मैनररत्नायदेहि ३३ तदेवाह भुवइति ३४ ३५ पुण्य
जनत्रासात् यक्षभयात्पूर्वमेवचिरंपुरंतत्भ्रातृभिः त्यक्तम् ३६ इतिनवमेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थेमनुपुत्रस्यनभ
गस्यकथोच्यते तत्सूनोरम्बरीषस्यब्रह्मस्त्राप्रतिहतायतः १ नभगस्यवंशमाह नभगस्यापत्यंनाभागः नाभागादंबरीषोमहाभागवतोऽ
भूदितिवक्ष्यन् तद्धेतुत्वेनवंशप्रवर्त्तकस्यनाभागस्यनिष्कपटंचरितंतेनतुष्टरुद्रप्रसादमाह यंततमित्यादिनाब्रह्मचारिणंबहुकालंगुरु
कुलेवसंतंनैष्ठिकोऽसावितिमत्वाविभागसमयेतस्मैभागमप्रकल्प्यैवभ्रातरः सर्वदायंविभज्यगृहीत्वापश्चात् गुरुकुलादागतंयभागार्थि
नंकविंविद्वांसंयविष्ठंप्रतिततंतातंपितरंदायंव्यभजन्नित्यर्थः १ एतदेवप्रश्नोत्तराभ्यांदर्शयति तत्रनाभागः पृच्छति हेभ्रातरः मह्यंकिम

कालोभियातस्त्रिणवचतुर्युगविकल्पितः तद्गच्छदेवदेवांशोबलदेवोमहाबलः ३३ कन्यारत्नमिदंराजन्
नररत्नायदेहिभो भुवोभारावतारायभगवान्भूतभावनः ३४ अवतीर्णोनिजांशेनपुण्यश्रवणकीर्त्तनः इ
त्यादिष्टोऽभिवंद्याजंनृपःस्वपुरमागतः ३५ त्यक्तंपुण्यजनत्रासात्भ्रातृभिर्दिक्ष्ववस्थितैः सुतांदत्वाऽनवद्यां
गीबलायबलशालिने बदर्याख्यंगतोराजातप्तुंनारायणाश्रमम् ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कं
धेतृतीयोऽध्यायः ३ श्रीशुकउवाच नाभागोनभगापत्यंयंततंभ्रातरःकविम् यविष्ठंव्यभजन्दायं
ब्रह्मचारिणमागतम् १ भ्रातरोऽभांक्तकिंमह्यंभजामपितरंतव त्वांममार्यास्तताभांक्षुर्मापुत्रकतदादृथाः
२ इमेआंगिरसःसत्रमासतेद्यसुमेधसः षष्ठंषष्ठमुपेत्याहःकवेमुह्यंतिकर्मणि ३

भांक्त व्यभजंतकंभागंमह्यंयूयंप्र
कल्पितवंतः भ्रातरआहुः तदाविस्मृतमस्माभिरिदानींतुतवपितरंविभजामत्वंपितरंगृहाणेत्यर्थः सचपितरंगत्वाह ततहेतात आ
र्याः श्रेष्ठाः मेममत्वामभांक्षुः भागंचक्रुः मदीयोभागस्त्वमित्यर्थः पाठांतरे हेतातकिमिदंममाभांक्षुः भजामपितरंतवेत्युक्तवंतः आर्या
स्त्वांमह्यंकिमर्थंददुरित्यर्थः पिताआहहेपुत्रकतत्तैरुक्तंमादृथाः प्रतारणमात्रंतैःकृतंतस्मिन्नादरंमाकार्षीः नह्यहंदायइवभोगसाधन
मित्यर्थः २ तथाऽपितैर्भागत्वेनदत्तोऽहम् तवजीवनोपायमुपदेक्ष्यामीत्याह इमइतिसपादाभ्यांद्वाभ्याम् अभिप्लवःषडहोभवति पृ
ष्ठ्यःषडहोभवतीतिविहितेषुषडहेष्वावर्त्यमानेषुषष्ठंषष्ठमहः कर्मोपेत्यप्राप्यतदनुष्ठानेकर्मणिसुमेधसोऽपितेसूक्तविशेषाज्ञानेनमु-
ह्यंति कवेहेविद्वन् ३ ५

तान्महात्मनोऽपित्वमिदमित्थारौद्रमितिच येयज्ञेनदक्षिणयेतिचत्वंवैश्वदेवेद्वेसूक्तेशंसयपाठय ततःकर्मणिसमाप्तेसतितेस्वर्यंतःस्वर्गंग-
च्छंतःस्वसत्रेपरिशेषितमवशिष्टमात्मनोधनंतेतुभ्यंदास्यंति अथतस्मात्तान्गच्छेति तथेत्यादिश्लोकवाक्यंयथावत्कृतवान् सत्रपरिशेषि
तंसत्रावशिष्टंधनम् ४ ५ पुरुषःश्रीरुद्रःदृश्यतइतिदर्शनंशरीरंकृष्णंदर्शनंयस्यसः वास्तुकंयज्ञभूमिगतंवसुधनंममेत्युवाच ६ तर्हिस्मत
दैवममेदमितिमानवोनाभागःउवाच पुनश्चरुद्रउवाच नौ आवयोरस्मिन्विवादे तेपितरिप्रश्नःस्यादिति पृष्टवानितिश्लोकोक्तिः ७ पृष्टस्यम
नोर्वाक्यंयज्ञवास्तुगतमिति उच्छिष्टमुच्चरितम् क्वचिदितिदक्षाध्वरे उच्छेषणभागोवैरुद्रइतिश्रुतेश्च किंच सदेवईश्वरःसर्वमर्हतीतिकिंपु-

तांस्त्वंशंसयसूक्तेद्वेवैश्वदेवेमहात्मनः तेस्वर्यंतोधनंसत्रपरिशेषितमात्मनः ४ दास्यंत्यथततोगच्छतथासकृत-
वान्यथा तस्मैदत्वाययुःस्वर्गंतेसत्रपरिशेषितम् ५ तंकश्चित्स्वीकरिष्यंतंपुरुषःकृष्णदर्शनः उवाचोत्तरतोभ्ये
त्यममेदंवास्तुकंवसु ६ ममेदमृषिभिर्दत्तमितितर्हिस्ममानवः स्यान्नौतेपितरिप्रश्नःपृष्टवान्पितरंतथा ७ य-
ज्ञवास्तुगतंसर्वमुच्छिष्टमृषयःक्वचित् चक्रुर्विभागंरुद्रायसदेवःसर्वमर्हति ८ नाभागस्तंप्रणम्याहतवेशाकिल
वास्तुकम् इत्याहमेपिताब्रह्मन्शिरसात्वांप्रसादये ९ यत्तेपिताऽवदद्धर्मंत्वंतुसत्यंप्रभाषसे ददामितेमंत्रदृशे-
ज्ञानंब्रह्मसनातनम् १० गृहाणद्रविणंदत्तंमत्सत्रपरिशेषितम् इत्युक्त्वांतर्हितोरुद्रोभगवान्सत्यवत्सलः ११ यए
तत्संस्मरेत्प्रातःसायंचसुसमाहितः कविर्भवतिमंत्रज्ञोगतिंचैवतथात्मनः १२ नाभागादंबरीषोभून्महाभागवतः
कृती नास्पृशद्ब्रह्मशापोपियंनप्रतिहतःक्वचित् १३ राजोवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामिराजर्षेस्तस्यधी-
मतः नप्राभूद्यत्रनिर्मुक्तोब्रह्मदंडोदुरत्ययः १४ श्रीशुकउवाच अंबरीषोमहाभागःसप्तद्वीपवतींमहीम्
अव्ययांचश्रियंलब्ध्वाविभवंचातुलंभुवि १५

नर्यज्ञावशिष्टमित्यर्थः ८ ९ श्रीरुद्रआह यत्तेति १० इदमाख्यानंश्रुतिप्रसिद्धम् तथा
हिबह्वृचब्राह्मणंनाभानेदिष्ठंवैमानवंब्रह्मचर्यंवसंतंभ्रातरोनिरभजन् सोऽब्रवीदित्यादि ११ अस्याख्यानस्यस्मरणेफलमाह यएतदिति आ
त्मनोगतिंचप्राप्नोतीतिशेषः १२ क्वचिदपिनप्रतिहतोब्रह्मशापोऽपिब्राह्मणेनदुर्वाससानिर्मितःकृत्यानलोऽपियंनास्पृशत् अतोऽसौमहाभाग- ५
वतःअतएवकृतीपुण्यवान् १३ तस्यश्रोतुमिच्छामिचरितमितिशेषःब्रह्मदंडःकृत्यानलःनप्राभून्नसमर्थोबभूव १४ श्रियंसंपदंविभवमैश्वर्यं
अतुलंनिरुपमम् १५

पुंसामतिदुर्लभमपितत्सर्वस्वमभवत्संस्कृतंनिरूपितम् अनुपादेयंमेने तत्रहेतुः विभवस्यनिर्वाणंनाशंविद्वान् यत् येनविभवेनतन्नाशो न-
वापुमान् तमोविशतिमोहेनिमज्जति १६ नन्वेवंजानंतोऽपिविभवैषिणो दृश्यंतेतत्राह वासुदेवइति भावंभक्तिंप्राप्तः येनभावेनेदंविश्वंलोष्ठ
वदतितुच्छंस्मृतम् १७ भक्तिमेवसर्वेंद्रियाणांभगवत्परत्वकथनेनप्रपंचयति सवाइतित्रिभिः श्रुतिंश्रोत्रम् अच्युतस्यसत्कथानांमुदयश्रव
णेचकारेत्यस्यसर्वत्रान्वयः १८ मुकुंदस्यलिंगानामालयानिस्थानानितेषांदर्शनेदृशौनेत्रेश्रीमत्याःतुलस्याः तत्पादसरोजेनपत्सौरभंतस्मि
न् तदर्पितेतस्मैनिवेदितान्नादौ १९ कामंस्रक्चंदनादिसेवांदास्येनिमित्तेतत्प्रसादस्वीकारेणनतुकामकाम्ययाविषयेच्छयाकथंचकार

मेनेतिदुर्लभंपुंसांसर्वंतत्स्वप्नसंस्तुतम् विद्वान्विभवनिर्वाणंतमोविशतियत्पुमान् १६ वासुदेवेभगवति
तद्भक्तेषुचसाधुषु प्राप्तोभावंपरंविश्वंयेनेदंलोष्ठवत्स्मृतम् १७ सवैमनःकृष्णपदारविंदयोर्वचांसिवैकुंठगुणा
नुवर्णने करौहरेर्मंदिरमार्जनादिषुश्रुतिंचकाराच्युतसत्कथोदये १८ मुकुंदलिंगालयदर्शनेदृशौतद्भृत्यगात्रस्प
र्शेंगसंगमम् घ्राणंचतत्पादसरोजसौरभेश्रीमत्तुलस्यारसनांतदर्पिते १९ पादौहरेः क्षेत्रपदानुसर्पणेशिरोहृषीके
शपदाभिवंदने कामंचदास्येनतुकामकाम्ययायथोत्तमश्लोकजनाश्रयारतिः २० एवंसदाकर्मकलापमात्मनः
परेऽधियज्ञेभगवत्यधोक्षजे सर्वात्मभावंविदधन्महीमिमांतन्निष्ठविप्राभिहितःशशासह २१ ईजेऽश्वमेधैर
धियज्ञमीश्वरंमहाविभूत्योपचितांगदक्षिणैः ततैर्वसिष्ठासितगौतमादिभिर्धन्वन्यभिस्रोतमसौसरस्वतीम्
२२ यस्यक्रतुषुगीर्वाणैःसदस्याऋत्विजोजनाः तुल्यरूपाश्चानिमिषाव्यदृश्यंतसुवाससः २३

उत्तमश्लोकजनाश्रयारतिर्य
थाभवेत्तथा अनेनतद्भक्तेषुचपरंभावंप्राप्तइत्येतत् स्फुटीकृतम् २० सर्वत्रात्मेतिभावोभावनायस्मिन्तम् आत्मनःस्वस्यकर्मणांकलापंसमूहं
भगवतिविदधत् समर्पयन्तन्निष्ठैर्भागवतैः विप्रैः अभिहितः शिक्षितःसन्महींशशासपालयामास अनेनाधिकृतोधर्मोऽपियथावद्दर्शितः २१
किंच यज्ञाधिष्ठातारमीश्वरमश्वमेधैरीजे आराधयामास महाविभूत्याउपचितान्यंगानिदक्षिणाश्चयेषुतैः वसिष्ठादिभिर्हेतुभूतैस्ततैःविस्तृतैः
धन्वनिधन्वदेशेनिरुदकेसरस्वतीमभिस्रोतम् तस्याःप्रातिलोममित्यर्थः २२ किंच यस्यक्रतुषुसदस्यादयोगीर्वाणैःसहभूषणादिभिस्तुल्यरूपाः
व्यदृश्यंतसइत्यभितिचतुर्थेनान्वयः नचदेवानांनिमेषाभावात्वैलक्षण्यम् यतःअनिमिषाश्चव्यदृश्यंतननिमिषंतीतितथा आश्चर्यदर्शनौत्सु-
क्येनतेषांनिमेषोपरमादितिभावः २३

यस्ययदीयैर्मनुजैरपिस्वर्गोनप्रार्थितः तस्यतुकावार्त्ता २४ आस्तांस्वर्गप्रार्थनशंकाऽपियद्यतःमुकुंदंहृदिपश्यतस्तान्जनान्कामाविश्वयाः न समर्द्धयंति नहर्षयंति कथंभूताः स्वाराज्येनस्वरूपस्फुरणेन परिभाविताः अतिशायिता अतएवसिद्धानामपिदुर्लभाः यानितिपाठेयान्मनुजान् स्वाराज्येत्यत्रापिद्वितीयांतपाठेमनुजानांविशेषणम् यमितिपाठे यमंबरीषंपश्यतामितिपाठेसिद्धानांविशेषणम् २५ एवंभगवदाराधनपरस्यकामाद्युपेक्षानैवचित्रमित्युपसंहरति सइत्थमितिद्वाभ्याम् २६ २७ नन्वेवंभूतोसौकथंप्रतिपक्षान्जयेत्तत्राह तस्माइति २८ तदेवंत

स्वर्गोनप्रार्थितोयस्यमनुजैरमरप्रियः शृण्वद्भिरुपगायद्भिरुत्तमश्लोकचेष्टितम् २४ समर्द्धयंतितान्कामाःस्वाराज्यपरिभाविताः दुर्लभानापिसिद्धानांमुकुंदंहृदिपश्यतः २५ सइत्थंभक्तियोगेनतपोयुक्तेनपार्थिवः स्वधर्मेणहरिंप्रीणन्सर्वान्शनैर्जहौ २६ गृहेषुदारेषुसुतेषुबंधुषुद्विपोत्तमस्यंदनवाजिपत्तिषु अक्षय्यरत्नाभरणायुधादिष्वनंतकोशेष्वकरोदसन्मतिम् २७ तस्माअदाद्धरिश्चक्रंप्रत्यनीकभयावहम् एकांतभक्तिभावेनप्रीतोभृत्याभिरक्षणम् २८ आरिराधयिषुःकृष्णंमहिष्यातुल्यशीलया युक्तःसांवत्सरंवीरोदधारद्वादशीव्रतम् २९ व्रतांतेकार्तिकेमासित्रिरात्रंसमुपोषितः स्नातःकदाचित्कालिंद्यांहरिंमधुवनेऽर्चयत् ३० महाभिषेकविधिनासर्वोपस्करसंपदा अभिषिच्यांबराकल्पैर्गंधमाल्यार्हणादिभिः ३१ तद्गतांतरभावेनपूजयामासकेशवम् ब्राह्मणांश्चमहाभागान्सिद्धार्थानपिभक्तितः ३२ गवांरुक्मविषाणीनांरूप्यांघ्रीणांसुवाससाम् पयःशीलवयोरूपवत्सोपस्करसंपदाम् ३३ प्राहिणोत्साधुविप्रेभ्योगृहेषुन्यर्बुदानिषट् भोजयित्वाद्विजानग्रेस्वाद्वन्नंगुणवत्तमम् ३४ लब्धकामैरनुज्ञातःपारणायोपचक्रमे तस्यतर्ह्यतिथिःसाक्षात्दुर्वासाभगवानभूत् ३५

स्यवैराग्यादिकंहरिभक्तिंचोक्त्वाब्रह्मदंडोयत्रनप्राभूदितियदुक्तंतदेवद्वादशीव्रतनिष्ठांकथयन्नाह आरिराधयिषुरित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति २९ अर्चयत् अडागमाभावआर्षः ३० ३१ ब्राह्मणांश्चपूजयामास सिद्धार्थान् आप्तकामान्पूजाऽनपेक्षानपि ३२ रूप्यांघ्रीणांपयःशीलादिसंपदोयासांतासाम् ३३ न्यर्बुदानिषट्षष्टिकोटीः तर्हितदैवदुर्वासा अतिथिःसाक्षात्प्रत्यक्षोऽभूत् ३५ ६९ ६९

आनर्च्च अर्चितवान् अभ्यवहाराय भोजनाय ३६ आवश्यकं नैयमिकं माध्यान्हिकं कर्म कर्त्तुं गतः बृहत् ब्रह्म ३७ ३८ धर्मसंकटमेवाह यद्यतः ब्राह्मणातिक्रमे दोषो अधर्मः द्वादश्यामपारणेऽपि दोषः व्रतवैगुण्यं यत्कृत्वा यस्मिन्कृते ३९ एवं द्विजैः सह विचार्य निश्चिनोति अंभसेति व्रतस्य पारणं समाप्तिम् तत् अशितमाहुः अशितं नेति चाहुः श्रुतिश्च अपोऽश्नाति तन्नैवाशितं नैवानशितमिति ४० प्रत्याचष्ट प्रत्यैक्षत ४१

तमानर्चातिथिं भूपः प्रत्युत्थानासनार्हणैः ययाचेऽभ्यवहाराय पादमूलमुपागतः ३६ प्रतिनंद्य स तद्याञ्चां कर्त्तुमावश्यकं गतः निममज्ज बृहद्ध्यायन् कालिंदीसलिले शुभे ३७ मुहूर्त्तार्द्धावशिष्टायां द्वादश्यां पारणं प्रति चिंतयामास धर्मज्ञो द्विजैस्तद्धर्मसंकटे ३८ ब्राह्मणातिक्रमे दोषो द्वादश्यां यदपारणे यत्कृत्वा साधु मे भूयादधर्मो वा न मां स्पृशेत् ३९ अंभसा केवलेनाथ करिष्ये व्रतपारणम् प्राहुरब्भक्षणं विप्रा ह्यशितं नाशितं च तत् ४० इत्यपः प्राश्य राजर्षिश्चिंतयन्मनसाऽच्युतम् प्रत्याचष्ट कुरुश्रेष्ठ द्विजागमनमेव सः ४१ दुर्वासा यमुनाकूलात् कृतावश्यक आगतः राज्ञाऽभिनंदितस्तस्य बुबुधे चेष्टितं धिया ४२ मन्युना प्रचलद्गात्रो भ्रूकुटीकुटिलाननः बुभुक्षितश्च सुतरां कृतांजलिमभाषत ४३ अहो अस्य नृशंसस्य श्रियोन्मत्तस्य पश्यत धर्मव्यतिक्रमं विष्णोरभक्तस्येशमानिनः ४४ यो मामतिथिमायातमातिथ्येन निमंत्र्य च अदत्वा भुक्तवांस्तस्य सद्यस्ते दर्शये फलम् ४५ एवं ब्रुवाण उत्कृत्य जटां रोषविदीपितः तया स निर्ममे तस्मै कृत्यां कालानलोपमाम् ४६ तामापतंतीं ज्वलतीमसिहस्तां पदा भुवम् वेपयंतीं समुद्वीक्ष्य न चचाल पदान्नृपः ४७ प्राग्दिष्टं भृत्यरक्षायां पुरुषेण महात्मना ददाह कृत्यां तां चक्रं क्रुद्धाहिमिव पावकः ४८ तदभिद्रवदुद्वीक्ष्य स्वप्रयासं च निष्फलम् दुर्वासा दुद्रुवे भीतो दिक्षु प्राणपरीप्सया ४९ तमन्वधावद्भगवद्रथांगं दावाग्निरुद्धूतशिखो यथाऽहिम् तथाऽनुषक्तं स निरीक्ष्यमाणो गुहां विविक्षुः प्रससार मेरोः ५० दिशो नभः क्ष्मां विवरान्समुद्रान् लोकान्सपालांस्त्रिदिवं गतः सः यतो यतो धावति तत्र तत्र सुदर्शनं दुःप्रसहं ददर्श ५१

४२ प्रचलत् कंपमानं गात्रं यस्य भ्रूकुटिभ्यां कुटिलमाननं यस्य ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ क्रुद्धमहिं पावको दावाग्निरिव ४८ निष्फलमुद्वीक्ष्य ४९ अनुषक्तं पृष्ठतः संसक्तम् मेरोर्गुहां विविक्षुरधावत् ५० ५१ छ छ छ छ छ

टी॰ अरणमेषमाणः शरणमिच्छन् अजिततेजसोहरेश्चक्रात् ५२ एतत्सर्वंयस्य भ्रूभंगमात्रेणतिरोभविष्यति कदाक्रीडायाअवसाने तदपिक दाद्विपरार्द्धसंज्ञेकाले ५३ अतोवयंसर्वेयस्यनियममाज्ञांप्रपन्नाः प्राप्ताः संतोलोकहितंयथाभवतिएवंतंनियमंमूर्ध्न्यर्पितंवहामः अतस्तद्ग क्तद्रोहिणंत्वांरक्षितुंनसमर्थोऽहमितिशेषः यत्तदोर्नित्यसंबंधात् ५४ ५५ श्रीरुद्रोऽपिप्रत्याचष्टे वयमितिचतुर्भिः भूम्निमहति महत्त्वमेवाह अ॰ ४

अलब्धनाथः सयदाकुतश्चित्संत्रस्तचित्तोरणमेषमाणः देवंविरिंच्यंसमगाद्विधातस्त्राह्यात्मयोनेऽजिततेजसो माम् ५२ ब्रह्मोवाच स्थानंमदीयंसहविश्वमेतत्क्रीडावसानेद्विपरार्द्धसंज्ञे भ्रूभंगमात्रेणहिसंदिधक्षोः कालात्मनोयस्यतिरोभविष्यति ५३ अहंभवोदक्षभृगुप्रधानाःप्रजेशभूतेशसुरेशमुख्याः सर्वेवयंयन्नियमंप्रपन्ना मूर्ध्न्यर्पितंलोकहितंवहामः ५४ प्रत्याख्यातोविरिंच्येनविष्णुचक्रोपतापितः दुर्वासाःशरणंयातःशर्वंकैलासवासि नम् ५५ श्रीरुद्रउवाच वयंनतातप्रभवामभूम्नियस्मिन्परेऽन्येऽप्यजजीवकोशाः भवंतिकालेनभवंति हीदृशाःसहस्रशोयत्रवयंभ्रमामः ५६ अहंसनत्कुमारश्चनारदोभगवानजः कपिलोऽपांतरतमोदेवलोधर्मआ सुरिः ५७ मरीचिप्रमुखाश्चान्येसिद्धेशाःपारदर्शनाः विदामनवयंसर्वेयन्मायांमाययावृताः ५८ तस्यविश्वेश्वरस्य दंशास्त्रंदुर्विषहंहिनः तमेवशरणंयाहिहरिस्तेशंविधास्यति ५९ ततोनिराशोदुर्वासाःपदंभगवतोययौ वैकुंठा ख्यंयदध्यास्तेश्रीनिवासःश्रियासह ६० संदह्यमानोजितशस्त्रवन्हिनातत्पादमूलेपतितःसवेपथुः आहाच्युता नंतसदीप्सितप्रभोकृतागसंमाऽवहिविश्वभावन ६१ अजानतातेपरमानुभावंकृतंमयाघंभवतःप्रियाणाम् वि धेहितस्यापचितिंविधातर्मुच्येतयन्नाम्न्युदितेनारकोऽपि ६२ श्रीभगवानुवाच अहंभक्तपराधीनोह्य स्वतंत्रइवद्विज साधुभिर्ग्रस्तहृदयोभक्तैर्भक्तजनप्रियः ६३ नाहमात्मानमाशासेमद्भक्तैःसाधुभिर्विना श्रियं चात्यंतिकींब्रह्मन्येषांगतिरहंपरा ६४ यस्मिन्परमेश्वरे अजाब्रह्माणः तएवजीवास्तेषांकोशाः उपाधिभूताब्रह्मांडविग्रहाईदृशा दृश्यमानब्रह्मांडप्रमाणा अन्येऽपिभवंतिजायंतेनश्यंतिच यत्रयेषुब्रह्मांडेषुलोकेशाभिमानिनोवयंभ्रमामः ५६ ननुसर्वज्ञस्यतवभ्रमःकुत स्तत्राह अहमिति ५७ पारदर्शनाःसर्वज्ञा अपियस्यमायांनविद्मः ५८ ५९ ६० हेसतामीप्सितमामामवहिपाहि ६१ अपराधंनिवेदयन्प्रार्थय ते अजानतेति अघंदुःखं अपचितिंनिष्कृतिंनपश्यामीतिचेत्तत्राह यस्यतवनाम्निकीर्तितेनरकस्थोऽपिमुच्यतेतस्यतवकिमशक्यमितिभावः ६२ ७

इमंपरंचलोकंहित्वा ६५ ६६ प्रतीतंप्राप्तमपि ६७ ६८ आत्मनस्तवैव अभिचारोहिंसायतोभूतत्तमेवयातु ६९ अशिवमनर्थम् तपोविद्यासंप
न्नस्यममकथमनर्थःसमभजनीतिमास्मविस्मयंकार्षीरित्याह तपइति ७० ७१ इतिनवमस्कंधेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेविष्णुच-
क्रंतुप्रसाद्यप्राणसंकटात् दुर्वासारक्षितस्तेनतथातद्वृत्तमीर्यते १ १ सउद्यमनमितिच्छेदः सुलोपः पादपूरणार्थः २ ज्योतिषांनक्षत्राणांप
तिःसोमस्त्वम् मात्राणिइंद्रियाणिच त्वच्छक्त्यैवाग्न्यादयःस्वंस्वंकार्यंकुर्वंतीत्यर्थः ३ सहस्रमारायस्यहेसहस्रारस्वस्तिशरणंभूयाः इडस्पतेपृ

येदारागारपुत्राप्तान्प्राणान्वित्तमिमंपरम् हित्वामांशरणंयाताःकथंतांस्त्यक्तुमुत्सहे ६५ मयिनिर्बद्धहृदयाः
साधवःसमदर्शनाः वशेकुर्वंतिमांभक्त्यासत्स्त्रियःसत्पतिंयथा ६६ मत्सेवयाप्रतीतंचसालोक्यादिचतुष्टयम्
नेच्छंतिसेवयापूर्णाःकुतोऽन्यत्कालविद्रुतम् ६७ साधवोहृदयंमह्यंसाधूनांहृदयंत्वहम् मदन्यत्तेनजानंतिनाहं
तेभ्योमनागपि ६८ उपायंकथयिष्यामितवविप्रशृणुष्वतत् अयंह्यात्माभिचारस्तेयतस्तंयातुवैभवान् ६९ सा
धुषुप्रहितंतेजःप्रहर्तुःकुरुतेऽशिवम् तपोविद्याचविप्राणांनिःश्रेयसकरेउभे तएवदुर्विनीतस्यकल्पेतेकर्त्तुरन्य
था ७० ब्रह्मंस्तद्गच्छभद्रंतेनाभागतनयंनृपम् क्षमापयमहाभागंततःशांतिर्भविष्यति ७१ इतिश्रीभा-
गवतेम०नवमस्कंधेअंबरीषचरितेचतुर्थोऽध्यायः ४ श्रीशुकउवाच एवंभगवतादिष्टोदुर्वासाश्चक्रता
पितः अंबरीषमुपावृत्यतत्पादौदुःखितोग्रहीत् १ तस्यसोद्यमनंवीक्ष्यपादस्पर्शविलज्जितः अस्तावीत्तद्धरेर
स्त्रंकृपयापीडितोभृशम् २ अंबरीषउवाच त्वमग्निर्भगवान्सूर्यस्त्वंसोमोज्योतिषांपतिः त्वमापस्त्वं
क्षितिर्व्योमवायुर्मात्रेंद्रियाणिच ३ सुदर्शननमस्तुभ्यंसहस्राराच्युतप्रिय सर्वास्त्रघातिन्विप्रायस्वस्तिभूयाइ
डस्पते ४ त्वंधर्मस्त्वमृतंसत्यंत्वंयज्ञोऽखिलयज्ञभुक् त्वंलोकपालःसर्वात्मात्वंतेजःपौरुषंपरम् ५

श्रीपते ४ ब्राह्मणरक्षणंतवयुक्तमेवेत्याह त्वंधर्मइतिनचतवेयमतिस्तुतिरित्याह पौरुषंपुरुषस्येश्वरस्यपरंतेजःसामर्थ्यंत्वम् अ
यंभावः सऐक्षतेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंभगवतःशोभनंदर्शनंसुदर्शनम् ततएवसर्वंजातमतस्त्वमेवसर्वात्मेति ५ ७ ७
श्रीगोपालोविजयते ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

ी· हेसुनाभ अद्भुतकर्माणंत्वांकःस्तोतुंसमर्थः अतस्तुभ्यंकेवलंनमोगृणइत्यन्वयः अद्भुतकर्मत्वमेवाह अखिलानांधर्माणांसेतवेमर्यादारूपाय अ·
अतएवाधर्मशीलानामसुराणांधूमकेतवेदाहकाय त्रैलोक्यंगोपायतीतितथाविशुद्धमत्यज्ज्वलंवर्चस्तेजोयस्यतस्मै ६ तदेवप्रपंचयति त्व ५
त्तेजसेतिद्वाभ्याम् सूर्यादीनांप्रकाशश्चत्वयैवरूप्यतेप्रकाश्यतइतित्वद्रूपम् ७ हे अजित अनंजनेनश्रीहरिणायदाविसृष्टस्त्वंतदादैत्यदा
नवानांबलंप्रविष्टःसन्तेषांबाह्वादीन्भिंदन्विराजसे पाठांतरेऊर्ज्जितादैत्यदानवायस्मिन् तद्बलंपूर्वपदेनसंधिरार्षः ८ किंच त्वयाभगव

नमःसुनाभाखिलधर्मसेतवेह्यधर्मशीलासुरधूमकेतवे त्रैलोक्यगोपायविशुद्धवर्च्चसेमनोजवायाद्भुतकर्मणे
गृणे ६ त्वत्तेजसाधर्ममयेनसंहृतंतमःप्रकाशश्चधृतोमहात्मनाम् दुरत्ययस्तेमहिमागिरांपतेत्वद्रूपमेतत्सदसत्प
रावरम् ७ यदाविसृष्टस्त्वमनंजनेनवैबलंप्रविष्टोऽजितदैत्यदानवम् बाहूदरोर्वंघ्रिशिरोधराणि वृश्चन्नजस्रं
प्रधनेविराजसे ८ सत्वंजगत्त्राणखलप्रहाणयेनिरूपितःसर्वसहोगदाभृता विप्रस्यचास्मत्कुलदैवहेतवेविधे
हिभद्रंतदनुग्रहोहिनः ९ यद्यस्तिदत्तमिष्टंवास्वधर्मोवास्वनुष्ठितः कुलंनोविप्रदैवंचेद्द्विजोभवतुविज्वरः १० य
दिनोभगवान्प्रीतएकःसर्वगुणाश्रयः सर्वभूतात्मभावेनद्विजोभवतुविज्वरः ११ श्रीशुकउवाच इति
संस्तुवतोराज्ञोविष्णुचक्रंसुदर्शनम् अशाम्यत्सर्वतोविप्रंप्रदहद्राजयाञ्च्या १२ समुक्तोऽस्त्राग्नितापेनदुर्वासाः
स्वस्तिमांस्ततः प्रशशंसतमुर्वीशंयुंजानःपरमाशिषः १३ दुर्वासाउवाच अहोअनंतदासानांमहत्त्वंदृ
ष्टमद्यमे कृतागसोऽपियद्राजन्मंगलानिसमीहसे १४ दुष्करःकोनुसाधूनांदुस्त्यजोवामहात्मनाम् यैःसंगृही
तोभगवान्सात्वतामृषभोहरिः १५ यन्नामश्रुतिमात्रेणपुमान्भवतिनिर्मलः तस्यतीर्थपदःकिंवादासानामव
शिष्यते १६ राजन्ननुगृहीतोहंत्वयातिकरुणात्मना मदघंपृष्ठतःकृत्वाप्राणायन्मेऽभिरक्षिताः १७ राजातमकृ
ताहारःप्रत्यागमनकांक्षया चरणावुपसंगृह्यप्रसाद्यसमभोजयत् १८ न्नियुक्तेनखलानामेवदंडःकार्यःसाधवस्तुरक्षणीयाः
अतोविप्रस्यरक्षणेनास्माननुगृहाणेत्याह सत्वमिति हेजगत्त्राणसएवंभूतःत्वंखलानामेवप्रहारार्थंनिरूपितोनियुक्तः अतोअस्मत्कुलस्यदैव
हेतवेभाग्यलाभायविप्रस्यभद्रंविधेहितदेवनोऽनुग्रहः ९ सर्वसुकृतार्पणेनविप्ररक्षांप्रार्थयते यद्यस्तीतिद्वाभ्याम् विप्रोदैवंदेवतायस्मिन्तत् ८
१० ११ राज्ञस्तस्यैवयाञ्च्या १२ १३ १४ १५ १६ १७ राजेत्यादिश्लोकद्वयंशुकोक्तिः प्रीतोऽस्मीतिश्लोकद्वयंपुनश्चविप्रोक्तिः १८ ७

१९ आत्मनिमेधायेनतेनातिथ्येन २० भूरियंतत्रस्थोजनःकीर्तयिष्यति २१ २२ तस्यधैर्यातिशयमाह गतोमुनिर्यावत्तानागतस्तावत्संवत्सरोऽतिक्रांतइति २३ द्विजस्योपयोगेनभोजनेनअतिपवित्रमाहरत् बुभुजेस्ववीर्यंचधैर्यादिलक्षणंपरानुभावंभगवतःप्रभावंमेने २४ एवंविधाअनेकेगुणायस्यसः आविरिंच्यान्विरिंच्यपदसहितान्भोगान्निरयप्रायानपश्यदित्यर्थः २५ २६ २७ इतिनवमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठारंभेऽबरीषस्यवंशमुक्त्वाततःपरम् षष्ठाद्यष्टभिरध्यायैरिक्ष्वाकोर्वंशउच्यते १ तत्रषष्ठेशशादादिर्मांधात्रंतोनिरूप्यते प्रसंगात्सौभरेरस्यामांधा-

सोऽशित्वाहृतमानीतमातिथ्यंसार्वकामिकम् तृप्तात्मानृपतिंप्राहभुज्यतामितिसादरम् १९ प्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि तवभागवतस्यवै दर्शनस्पर्शनालापैरातिथ्येनात्ममेधसा २० कर्मावदातमेतत्तेगायंतिस्वःस्त्रियोमुहुः कीर्त्तिंपरमपुण्यांचकीर्त्तयिष्यतिभूरियम् २१ श्रीशुकउवाच एवंसंकीर्त्यराजानंदुर्वासाःपरितोषितः ययौविहायसामंत्र्यब्रह्मलोकमहैतुकम् २२ संवत्सरोऽत्यगात्तावद्यावतानागतोगतः मुनिस्तद्दर्शनाकांक्षोराजाऽब्भक्षोबभूवह २३ गतेचदुर्वाससिसोऽबरीषोद्विजोपयोगातिपवित्रमाहरत् ऋषेर्विमोक्षंव्यसनंचबुध्वामेनेस्ववीर्यंचपरानुभावम् २४ एवंविधानेकगुणःसराजापरात्मनिब्रह्मणिवासुदेवे क्रियाकलापैःसमुवाहभक्तिंययाविरिंच्यान्निरयांश्चकार २५ अथाबरीषस्तनयेषुराज्यंसमानशीलेषुविसृज्यधीरः वनंविवेशात्मनिवासुदेवेमनोदधद्ध्वस्तगुणप्रवाहः २६ इत्येतत्पुण्यमाख्यानमंबरीषस्यभूपतेः संकीर्त्तयन्ननुध्यायन्भक्तोभगवतोभवेत् २७ इतिश्रीभा०म०नवमस्कंधेअंबरीषचरितंनामपंचमोऽध्यायः ५ श्रीशुकउवाच विरूपःकेतुमान्शंभुरंबरीषसुतास्त्रयः विरूपात्पृषदश्वोऽभूत्तत्पुत्रस्तुरथीतरः १ रथीतरस्याप्रजस्यभार्यायांतंतवेऽर्थितः अंगिराजनयामासब्रह्मवर्च्चस्विनःसुतान् २ एतेक्षेत्रप्रसूतावैपुनस्त्वांगिरसाःस्मृताः रथीतराणांप्रवराःक्षत्त्रोपेताद्विजातयः ३ क्षुवतस्तुमनोर्जज्ञेइक्ष्वाकुर्घ्राणतःसुतः तस्यपुत्रशतज्येष्ठाविकुक्षिनिमिदंडकाः ४

तृतनयापतेः २ १ तंतवेसंतानार्थम् २ येअंगिरसाजनिताः एतेरथीतरस्यक्षेत्रेप्रसूतत्वेनरथीतरगोत्राःसंतःअंगिरसोवीर्येणप्रसूतत्वादांगिरसाश्चपुनरपिरथीतराणामन्येषांजातानांप्रवराःमुख्याःस्मृताःयतःक्षत्त्रोपेताःब्राह्मणाइत्यर्थः ३ तदेवंमनोर्दशसुपुत्रेषुपृषध्रश्चकविश्चविरक्तत्वात्नवंशप्रवर्त्तकौकरूषादीनांचसप्तानांवंशास्तारतम्यक्रमेणोक्ताःइदानीमतिविततमिक्ष्वाकोर्वंशमाह क्षुवतस्त्वित्यादिनायावत्सोमवंशप्रस्तावःसुतंकुर्वतोमनोर्घ्राणतोजज्ञे श्रद्धायांजनयामासदशपुत्रानिति पूर्वोक्तंबाहुल्याभिप्रायेणेतिद्रष्टव्यम् पुत्राणांशतेज्येष्ठाः ४ ५ ६

आर्यावर्त्तःपुण्यभूमिर्मध्यंविंध्यहिमालयोः तस्मिन्पुरस्तात्समुद्रपर्यंतंमंडलविभागेनपंचविंशतिर्नृपा अभवन् हेनृपतथैवपश्चाच्चपंचविंश- अ·
तिः मध्येतुज्येष्ठास्त्रयः अपरेतुअन्यतः दक्षिणोत्तरादिषु ५ विकुक्षिरेवशशादइति विश्रुतइतिवक्ष्यतितत्रहेतुमाह सएकदेतिचतुर्भिः ६ क्रि ६
याऽर्हणान् श्राद्धार्हान् अदत् अभक्षयत् ७ तद्गुरुर्वसिष्ठःप्रोक्षणायश्राद्धोचितसंस्काराय ८ त्यक्तोविधिःसदाचारोयेनतम् ९ सतुइक्ष्वाकुःजाप
केनवसिष्ठेनराज्यभोगेनविरक्तोयोगीसन्तेनयोगेनकलेवरंत्यक्त्वासयत्परंतत्त्वंतदवाप १० शासत् पालयन् हरिमीजे ११ दैत्यपुरस्यजयात्पुरं-

तेषांपुरस्तादभवन्नार्यावर्त्तेनृपानृप पंचविंशतिपश्चाच्चत्रयोमध्येपरेऽन्यतः ५ सएकदाऽष्टकाश्राद्धइक्ष्वाकुःसु-
तमादिशत् मांसमानीयतांमेध्यंविकुक्षेगच्छमाचिरम् ६ तथेतिसवनंगत्वामृगान्हत्वाक्रियार्हणान् श्रांतोबुभुक्षि
तोवीरःशशंचाददपस्मृतिः ७ शेषंनिवेदयामासपित्रेतेनचतद्गुरुः चोदितःप्रोक्षणायाहदुष्टमेतदकर्मकम् ८ ज्ञात्वा
पुत्रस्यतत्कर्मगुरुणाऽभिहितंनृपः देशान्निःसारयामाससुतंत्यक्तविधिंरुषा ९ सतुविप्रेणसंवादंजापकेनसमाचरन्
त्यक्त्वाकलेवरंयोगीसतेनावापयत्परम् १० पितर्युपरतेऽभ्येत्यविकुक्षिःपृथिवीमिमाम् शासदीजेहरियज्ञैःशशादइति
विश्रुतः ११ पुरंजयस्तस्यसुतइंद्रवाहइतीरितः ककुत्स्थइतिचाप्युक्तःशृणुनामानिकर्मभिः १२ कृतांतआसीत्सम
रोदेवानांसहदानवैः पार्ष्णिग्राहोवृतोवीरोदेवैर्दैत्यपराजितैः १३ वचनाद्देवदेवस्यविष्णोर्विश्वात्मनःप्रभो वाहन
त्वेवृतस्तस्यबभूवेंद्रोमहावृषः १४ ससंनद्धोधनुर्दिव्यमादायविशिखान्शितान् स्तूयमानःसमारुह्ययुयुत्सुःक-
कुदिस्थितः १५ तेजसाऽऽप्यायितोविष्णोःपुरुषस्यपरात्मनः प्रतीच्यांदिशिदैत्यानांन्यरुणत्त्रिदशैःपुरम् १६ तै
स्तस्यचाभूत्प्रधनंतुमुलंलोमहर्षणम् यमायभल्लैरनयद्दैत्यान्येऽभिययुर्मृधे १७ तस्येषुपाताभिमुखंयुगांताग्नि-
मिवोल्बणम् विसृज्यदुद्रुवुर्दैत्याहन्यमानाःस्वमालयम् १८

जयःइंद्रोवाहोयस्येतीन्द्रवाहः ककुदिस्थितत्वात् ककुत्स्थइतिचशशा
दस्तस्यत्रीणिनामानितत्तत्कर्मनिमित्तानि १२ तान्येवव्याचक्षाणआह कृतांतइतिसप्तभिः कृतंविघ्नमंतयतीतितथा पार्ष्णिग्राहःसहायः
१३ इंद्रोयदिममवाहनंस्यात्तर्हिदैत्यान्हनिष्यामीतितेनवाहनत्वेनवृतःसन्निंद्रोलज्जयातदनंगीकुर्वन् विष्णोर्वचनात्तस्यवाहनत्वायमहान् ९
वृषोबभूवेत्यर्थः १४ १५ १६ येऽभिमुखंययुःतान् यमंदर्शयितुंसदेहानेव भल्लैरनयदित्यर्थः १७ तच्चदृष्ट्वाअन्येदुद्रुवुःस्वमालयंपातालम् १८

इतिएतैः कर्मभिः पुरंजयादिनामभिः आहूतः व्याहृतः पाठांतरे आहूत इत्यर्थः १९ २० शाबास्तिः शाबस्तस्यपुत्रः कुवलयाश्वकएव धुंधुमारइ
तिख्यातः २१ तत्रकारणमाह यइति स्रुतानामेकविंशत्यासहस्रैर्वृतःसन् हतवान् २२ धुंधुमारइतिचेतिचकारस्यान्वयः २३ २४ अथतस्मान्नि-
कुंभात् कृशाश्वः २५ भार्याणांशतेनसह अस्यपुत्रार्थमिंद्रदेवत्यामिष्टिंवर्त्तयामासुः स्मेत्याश्चर्ये २६ तदेवाह राजेतिषड्भिः तर्षितः तृषितःसन्

जित्वासुरंधनंसर्वंसश्रीकंवज्रपाणये प्रत्ययच्छत्सराजर्षिरितिनामभिराहृतः १९ पुरंजयस्यपुत्रोभूदनेनास्तत्सु
तःपृथुः विश्वरंधिस्ततश्चंद्रोयुवनाश्वश्चतत्सुतः २० शाबस्तस्तत्सुतोयेनशाबस्तीनिर्ममेपुरी बृहदश्वस्तुशाब-
स्तिस्ततःकुवलयाश्वकः २१ यःप्रियार्थंसुतंकस्यधुंधुनामासुरंबली सुतानामेकविंशत्यासहस्रैरहनदृतः २२ धुं
धुमारइतिख्यातस्तत्सुतास्तेचजज्वलुः धुंधोर्मुखाग्निनासर्वेत्रयएवावशेषिताः २३ दृढाश्वःकपिलाश्वश्चभद्राश्व
इतिभारत दृढाश्वपुत्रोहर्यश्वोनिकुंभस्तत्सुतःस्मृतः २४ बर्हणाश्वोनिकुंभस्यकृशाश्वोऽथास्यसेनजित् युवना
श्वोभवत्तस्यसोनपत्योवनंगतः २५ भार्याशतेननिर्विण्णऋषयोस्यकृपालवः इष्टिंस्मवर्त्तयांचक्रुरैंद्रींतेसुसमाहि
ताः २६ राजातद्यज्ञसदनंप्रविष्टोनिशितर्षितः दृष्ट्वाशयानान्विप्रांस्तान्पपौमंत्रजलंस्वयम् २७ उत्थितास्तेनि
शम्याथव्युदकंकलशंप्रभो पप्रच्छुःकस्यकर्मेदंपीतंपुंसवनंजलम् २८ राज्ञापीतंविदित्वाऽथईश्वरप्रहितेनते ई
श्वरायनमश्चक्रुरहोदैवबलंबलम् २९ ततःकालउपावृत्तेकुक्षिंनिर्भिद्यदक्षिणम् युवनाश्वस्यतनयश्चक्रवर्त्ती
जजानह ३० कंधास्यतिकुमारोयंस्तन्येरोरूयतेभृशम् मांधातावत्समारोदीरितींद्रोदेशिनीमदात् ३१ नममा
रपितातस्यविप्रदेवप्रसादतः युवनाश्वोऽथतत्रैवतपसासिद्धिमन्वगात् ३२ त्रसद्दस्युरितींद्रोऽगविदधेनामतस्य
वै यस्मात्त्रसंतिह्युद्विग्नादस्यवोरावणादयः ३३

जलार्थंप्रविष्टःमंत्राभिमंत्रितंजलंपत्न्यैदेयंस्वयंपपौ २७ व्युदकंनिरुदकंपुंसवनंपुत्रोत्प
त्तिकारणम् २८ अहोदैवबलमेवमुख्यंबलंपुरुषबलंतुनकिंचिदितिवदंतःईश्वरायनमस्कारंचक्रुः २९ ३० अयंकंधास्यतीतिपास्यतीतिदुःखि
तैर्विप्रैःउक्तेसतितस्यामिष्ट्यामाराधितइंद्रोमांधातापाताहेवत्समारोदीरितिब्रुवन् देशिनींतर्जनीमदादित्यर्थः ३१ तस्यपितायुवनाश्वोभिन्नकु-
क्षिरपिनममारकिंतुकालांतरेतपसासिद्धिमन्वगात् ३२ मांधातुर्महिमानमाह त्रसद्दस्युरितिषड्भिः अंगहेराजन् यस्मान्मांधातुर्दस्यवउद्वि-
ग्नाः कंपिताःसंतस्त्रसंति अतइंद्रोयस्यत्रसद्दस्युरितिनामविदधौ समांधाताअवनीमेकःशशासेत्युत्तरेणान्वयः ३३ ७ ७ ७

अच्युतस्यतेजसा अप्रच्युततेजसेतिवा ३४ आत्मविदपिसः यज्ञंविष्णुमीजे तमेवविशिनष्टिसर्वदेवमयमितिसार्द्धेन ३५ ३६ प्रतितिष्ठति अस्तंगच्छति ३७ ३८ प्रसंगात्सौभरेश्चरितमाह तेषामितियावत्समाप्ति तेषांस्वसारः मांधातुः कन्याः ननुमहातापसस्यकुतोविवाहप्रसं- गः कथंवाजराजर्जरंतंराजकन्यावव्रिरेतदाह यमुनांतर्जलइतिषड्भिः ३९ नृपंमांधातारम् ४० सोऽपिमांधातास्वयंवरेकामंगृह्यतामित्याह सविप्रःस्त्रीणामप्रियंमांविचिंत्यानेनाहंप्रत्युक्तोऽतआत्मानंतथासाधयिष्यामीतिव्यवसितः निश्चितवानितिद्वयोरन्वयः अप्रियत्वेहेतुः जर

यौवनाश्वोऽथमांधाताचक्रवर्त्यवनींप्रभुः सप्तद्वीपवतीमेकः शशासाच्युततेजसा ३४ ईजेचयज्ञंक्रतुभिरात्म विद्भूरिदक्षिणैः सर्वदेवमयंदेवंसर्वात्मकमतींद्रियम् ३५ द्रव्यंमंत्रोविधिर्यज्ञोयजमानस्तथर्त्विजः धर्मोदेशश्चका लश्चसर्वमेतद्यदात्मकम् ३६ यावत्सूर्यउदेतिस्मयावच्चप्रतितिष्ठति सर्वंतद्यौवनाश्वस्यमांधातुःक्षेत्रमुच्यते ३७ शशबिंदोर्दुहितरिबिंदुमत्यामधान्नृपः पुरुकुत्समंबरीषमुचुकुंदंचयोगिनम् ३८ तेषांस्वसारःपंचाशत्सौ भरिंवव्रिरेपतिम् यमुनांऽतर्जलेमग्नस्तप्यमानःपरंतप ३९ निर्वृत्तिंमीनराजस्यवीक्ष्यमैथुनधर्मिणः जात- स्पृहोनृपंविप्रःकन्यामेकामयाचत ४० सोऽप्याहगृह्यतांब्रह्मन्कामंकन्यास्वयंवरे सविचिंत्याप्रियंस्त्रीणांजरठो ऽयमसंमतः ४१ वलीपलितएजत्कइत्यहंप्रत्युदाहृतः साधयिष्येतथात्मानंसुरस्त्रीणामपीप्सितम् किंपुन र्मनुजेंद्राणामितिव्यवसितःप्रभुः ४२ मुनिःप्रवेशितःक्षत्त्राकन्यांऽतःपुरमृद्धिमत् वृतश्चराजकन्याभिरेकःपंचाश तावरः ४३ तासांकलिरभूद्भूयांस्तदर्थेऽपोह्यसौहृदम् ममानुरूपोनायंवइतितद्गतचेतसाम् ४४ सबह्वृचस्ताभिर पारणीयतपःश्रियाऽनर्घ्यपरिच्छदेषु गृहेषुनानोपवनामलांभःसरस्सुसौगंधिककाननेषु ४५

ठेरस्तुः ४१ वलीभिर्युक्तः पलितश्चएजत्कः कंपमानशिराः तापसत्वादिनावाअसंमतोऽहमितिप्रत्युक्तात्तथेत्यस्यप्रपंचः सुरस्त्रीणामपीप्सि तंकिंपुनर्मनुजेंद्राणांयाःस्त्रियः तासामिति ४२ ततः किंवृत्तंतदाह मुनिरितिद्वाभ्याम् क्षत्त्राप्रतिहारेणपंचाशताऽपिराजकन्याभिःसएकएव वरोवृतः ४३ ४४ तस्यगार्हस्थ्यंवर्णयति सइतिचतुर्भिः बह्वृचइतिमंत्रसामर्थ्यमुक्तम् ताभिःसहरेमइत्युत्तरेणान्वयः क्वरेमे अपार- णीयंदुरंतंयत्तपःतस्यश्रियासमृद्ध्या अनर्घ्याःपरिच्छदायेषुतेषुगृहेषुतथानानाविधेषूपवनेषुच अमलान्यंभांसियेषांतेषुसरःसुच कथं- भूतेषुसौगंधिकानांकल्हाराणांचकाननानिस्तोमायेषु ४५ ७ ७ ७ ७ ७

कथंभूतेषु गृहादिषु स्वलंकृताः स्त्रियः पुरुषाश्च येषु अनुगायंतो द्विजाश्च पक्षिणः भृंगाश्च बंदिनश्च येषु कथंभूतः महाऽर्हशय्यादिभिरुपलक्षितः सन् ४६ स्तंभं गर्वम् ४७ आज्यस्तोकैर्घृतबिंदुभिः ४८ इदानीं तस्यानुतापपूर्वकं वानप्रस्थाश्रममाह सकदाचिदिति सप्तभिः आत्मनः मनसः हेतोः आत्मनोऽपन्हवं तपोहानिं ददर्श ४९ संश्चासौ चरितव्रतश्च योऽहं तस्य ब्रह्मतपः ५० मिथुनव्रतिनां दांपत्यधर्मवतां चेत् यदि प्रसंगः तर्हि तद्वृत्तिषु ईश्वरार्थधर्मपरेष्वेव कार्य इति शेषः ५१ संगाज्जातं दोषं प्रपंचयति एक इति पंचाशता भार्याभिः संबंधात् पंचाशत् आसम भूवमित्यर्थः

महाऽर्हशय्यासनवस्त्रभूषणस्नानानुलेपाभ्यवहारमाल्यकैः स्वलंकृतस्त्रीपुरुषेषु नित्यदो रेमेऽनुगायत् द्विजभृंगबंदिषु ४६ यद्गार्हस्थ्यं तु संवीक्ष्य सप्तद्वीपवतीपतिः विस्मितः स्तंभमजहात्सार्वभौमश्रिया ऽन्वितः ४७ एवं गृहेष्वभिरतो विषयान् विविधैः सुखैः सेवमानो न चातुष्यदाज्यस्तोकैरिवानलः ४८ सकदाचिदुपासीन आत्मापन्हवमात्मनः ददर्श बह्वृचाचार्यो मीनसंगसमुत्थितम् ४९ अहो इमं पश्यत मे विनाशं तपस्विनः सच्चरितव्रतस्य अंतर्जले वारिचरप्रसंगात् प्रच्यावितं ब्रह्म चिरं धृतं यत् ५० संगं त्यजेत मिथुनव्रतिनां मुमुक्षुः सर्वात्मना न विसृजेद्बहिरिंद्रियाणि एकश्चरन् रहसि चित्तमनंत ईशे युंजीत तद्व्रतिषु साधुषु चेत्प्रसंगः ५१ एकस्तपस्व्यहमथांभसि मत्स्यसंगात्पंचाशदासमुत पंचसहस्रसर्गः नांतं व्रजाम्युभयकृत्यमनोरथानां मायागुणैर्हृतमतिर्विषयेऽर्थभावः ५२ एवं वसन् गृहे कालं विरक्तो न्यासमास्थितः वनं जगामानुययुस्तत्पत्न्यः पतिदेवताः ५३ तत्र तप्त्वा तपस्तीक्ष्णमात्मकर्षणमात्मवान् सहैवाग्निभिरात्मानं युयोज परमात्मनि ५४ ताः स्वपत्युर्महाराज निरीक्ष्याध्यात्मिकीं गतिम् अन्वीयुस्तत्प्रभावेन अग्निं शांतमिवार्चिषः ५५ इति श्रीभागवते म० नवमस्कंधे सौभर्याख्याने षष्ठोऽध्यायः ६ श्रीशुकउवाच मांधातुः पुत्रप्रवरो योंऽबरीषः प्रकीर्त्तितः पितामहेन प्रवृतो यौवनाश्वश्च तत्सुतः १

ततश्च सुतैः पंचसहस्रसर्ग आसं प्रत्येकं तासु पुत्रशतरूपेणोत्पत्तेः उभयकृत्यानि ऐहिकपारत्रिकाणि कर्माणि तद्विषयाणां मनोरथानाम् अर्थभावः पुरुषार्थबुद्धिमान् ५२ न्यासोऽत्र संगत्याग एव वानप्रस्थधर्म इत्यर्थः ५३ ५४ अध्यात्मिकीं गतिं ब्रह्मणि लयम् ५५ इति नवमस्कंधे टीकायां षष्ठोऽध्यायः ६ मांधातुरन्वयः प्रोक्तः सप्तमे यत्र गीयते पुरुकुत्सस्य चाख्यानं हरिश्चंद्रस्य चोत्तमम् १ पुत्रप्रवरः पुत्रश्रेष्ठः स पितामहेन युवनाश्वेन प्रवृत्तः पुत्रत्वेन स्वीकृतः अत एव तस्य मांधातृप्रवर्ग्यत्वम् तत्सुतः अंबरीषस्य सुतः १

५ ५ ५ ५ ५ ५

इमेयौवनाश्वांबरीषहारितामांधातृगोत्रस्यप्रवराः अवांतरविशेषप्रवर्त्तकाः यद्वा यौवनाश्वविशेषणंपितामहेनमांधात्रासह आर्षेयवरणेप्र
वृतः मांधाताप्रवरोयेषांतेइमेअंबरीषयौवनाश्वहारीताः यथाहाश्वलायनः हरितकुत्सपिंगदर्भभैमगवानामांगिरसांबरीषयौवनाश्वेति-
मांधातारंहैकेब्रुवते अतीत्यांगिरसंमांधात्रंबरीषयौवनाश्वेतीतिपुरुकुत्सस्यवंशंकथयिष्यन्नादौ तावत्तस्यविवाहप्रभावंचाह उरगै र्भ्रा-
तृभिर्यादत्तानर्मदातया २ वध्यान्वधार्हान् ३ सचपुरुकुत्सोनागाल्लब्धवरोभूत् वरमाह इदंनर्मदयारसातलानयनादिकंस्मरतांसर्पाद-
भयमिति देहकृत्पितात्रसद्दस्योः सुतोनरण्यइत्यर्थः त्रयः शंकवइवदुःखहेतवोदोषायस्यासौत्रिशंकुः तदुक्तंहरिवंशेपितुश्चापरितोषेणगु

हारीतस्तस्यपुत्रोऽभूत्मांधातृप्रवराइमे नर्मदाभ्रातृभिर्दत्तापुरुकुत्साययोरगैः २ तयारसातलंनीतोभुजगेंद्रप्र
युक्तया गंधर्वानवधीत्तत्रवध्यान्वैविष्णुशक्तिधृक् ३ नागाल्लब्धवरःसर्पादभयंस्मरतामिदम् त्रसद्दस्युःपौरुकु
त्सोयोनरण्यस्यदेहकृत् ४ हर्यश्वस्तत्सुतस्तस्मादरुणोऽथनिबंधनः तस्यसत्यव्रतःपुत्रस्त्रिशंकुरितिविश्रुतः ५
प्राप्तःश्चांडालतांशापात्गुरोः कौशिकतेजसा सशरीरोगतःस्वर्गमद्यापिदिविदृश्यते ६ पातितोवाक्शिरादेवैस्तेनै-
वस्तंभितोबलात् त्रैशंकवोहरिश्चंद्रोविश्वामित्रवसिष्ठयोः यन्निमित्तमभूद्युद्धंपक्षिणोर्बहुवार्षिकम् ७ सोऽनप
त्योविषण्णात्मानारदस्योपदेशतः वरुणंशरणंयातःपुत्रोमेजायतांप्रभो ८ यदिवीरोमहाराजतेनैवत्वांयजेइति त
थेतिवरुणेनास्यपुत्रोजातस्तुरोहितः ९ जातःसुतोह्यनेनांगमांयजस्वेतिसोऽब्रवीत् यदापशुर्निर्दशःस्यादथमेध्यो
भवेदिति १० निर्दशेचसआगत्ययजस्वेत्याहसोऽब्रवीत् दंताःपशोर्यज्जायेरन्नथमेध्योभवेदिति ११

रोर्दोग्ध्रीवधेनच अ
भोक्षितोपयोगाच्चत्रिविधस्तेव्यतिक्रमइति ५ परिणीयमानविप्रकन्याऽपहरणात्क्रुद्धस्यगुरोःपितुःशापात्कौशिकस्यविश्वामित्रस्यतेजसाप्रभावे
न ६ तेनैवकौशिकेनपक्षिणोः आडीबकयोःविश्वामित्रोराजसूयदक्षिणाच्छलेनहरिश्चंद्रसर्वस्वमपहृत्ययातयामास तच्छ्रुत्वाकुपितोवसिष्ठोऽपि-
विश्वामित्रंत्वमाडीभवेतिशशापसोऽपित्वंबकोभवेतिवसिष्ठंशशापतयोश्चयुद्धमभूदितिप्रसिद्धम् ७ हरिश्चंद्रोहवैधसऐक्ष्वाकोराजापुत्रआसेत्यादि-
श्रुतिप्रसिद्धंहरिश्चंद्रस्यचरितमाह सोऽनपत्यइत्यादियावत्समाप्ति कथंशरणंयातस्तदाह पुत्रोमेजायताम् ८ यदिवीरःपुत्रोमेजायेततर्हितेनैवपुरुष ११
पशुनात्वांयजेयजामीतिभाषया तथेत्युक्तवतावरुणेननिमित्तेनास्यरोहितोनामपुत्रोजातः ९ जातेपुत्रेसवरुणोजातःसुतोमामनेनयजस्वेत्यब्रवीत् य

१२ १३ राजन् हेवरुणराजन्यः पशुः यदासान्नाहिकः कवचसंबद्धार्हः संग्रामसमर्थः अथतदासुचिः १४ इत्येवंतंतंकालंवंचयताराज्ञाउक्तःप्रा
र्थितोदेवोवरुणः तंतंकालंप्रत्यैक्षतेत्यर्थः १५ चिकीर्षितमात्मनापशुनावरुणयजनम् १६ ततश्चकुपितेनवरुणेनग्रस्तम् अतएवजातंमहदुदरं
यस्यतंपितरंश्रुत्वा १७ समांवर्षम् १८ द्वितीयेचवर्षेवृत्रहाअभ्येत्याभ्येत्यतथैवतंप्रत्यषेधत् किंचित्किंचिदाह १९ २० २१ वरुणेनमुक्तस्तुदरंय

जातादंतायजस्वेतिसप्रत्याहाथसोऽब्रवीत् यदापतंत्यस्यदंताअथमेध्योभवेदिति १२ पशोर्निपतितादंतायज
स्वेत्याहसोऽब्रवीत् यदापशोःपुनर्दंताजायंतेऽथपशुःशुचिः १३ पुनर्जातायजस्वेतिसप्रत्याहाथसोऽब्रवीत् सान्ना
हिकोयदाराजन्राजन्योऽथपशुःशुचिः १४ इतिपुत्रानुरागेणस्नेहयंत्रितचेतसा कालंवंचयतातंतमुक्तोदेवस्तमैक्ष
त १५ रोहितस्तदभिज्ञायपितुःकर्मचिकीर्षितम् प्राणप्रेप्सुर्धनुःपाणिररण्यंप्रत्यपद्यत १६ पितरंवरुणग्रस्तं
श्रुत्वाजातमहोदरम् रोहितोग्राममेयायतमिंद्रःप्रत्यषेधत १७ भूमेःपर्यटनंपुण्यंतीर्थक्षेत्रनिषेवणैः रोहिता
यादिशच्छक्रःसोऽप्यरण्येवसत्समाम् १८ एवंद्वितीयेतृतीयेचतुर्थेपंचमेतथा अभ्येत्याभ्येत्यस्थविरोविप्रोभूत्
वाहवृत्रहा १९ षष्ठंसंवत्सरंतत्रचरित्वारोहितःपुरीम् उपव्रजन्नजीगर्त्तादक्रीणान्मध्यमंसुतम् २० शुनःशेपं
पशुंपित्रेप्रदायसमवंदत ततःपुरुषमेधेनहरिश्चंद्रोमहायशाः २१ मुक्तोदरोऽयजद्देवान्वरुणादीन्महत्कथः
विश्वामित्रोऽभवत्तस्मिन्होताचाध्वर्युरात्मवान् २२ जमदग्निरभूद्ब्रह्मावसिष्ठोऽयास्यसामगः तस्मैतुष्टोददाविं
द्रःशातकौंभमयंरथम् २३ शुनःशेपस्यमाहात्म्यमुपरिष्टात्प्रचक्ष्यते सत्यसारांधृतिंदृष्ट्वासभार्यस्यचभूपतेः
२४ विश्वामित्रोभृशंप्रीतोददावविहतांगतिम् मनःपृथिव्यांतामद्भिस्तेजसापोऽनिलेनतत् २५ खेवायुंधारयंस्त
च्चभूतादौतंमहात्मनि तस्मिन्ज्ञानकलांध्यात्वातयाऽज्ञानंविनिर्दहन् २६ स्यमहत्कथायस्यसः २२ आत्मवान्जमदग्निर
ध्वर्युरभूत् अयास्योमुनिः सामगउद्गाताअभूदित्यर्थः २३ उपरिष्टात् विश्वामित्रकृताख्यानप्रसंगेन २४ अविहतांगतिंज्ञानम् तामेवगतिमाह
सार्द्धाभ्याम् मनःपृथिव्यांधारयन्ज्ञानकलांध्यात्वातयाअज्ञानंविनिर्दहन् तांचहित्वामुक्तोमुक्तबंधनः तस्थावित्यन्वयः मनोमूलोहिसंसारः म
नश्चान्नमयमन्नमयंहिसौम्यमनइतिश्रुतेः अतोऽन्नशब्दवाच्यायांपृथिव्यांमनोधारयन् एकीकुर्वन् तांपृथिवीमद्भिरेकीकुर्वन् अपस्तेजसा-
तत्तेजोऽनिलेन २५ तंचखेआकाशेतच्चभूतादावहंकारेतंचभूतादिमहंकारंमहात्मनिमहत्तत्वेतस्मिन्विषयाकारंव्यावर्त्यज्ञानकलांज्ञानांशमात्मत्वे
नध्यात्वातयाध्यानवृत्तिरूपयाआत्मावरकमज्ञानंविनिर्दहन् २६

निर्वाणसुखसंविदा तांश्च हित्वा मुक्तबंधः सन् अनिर्देश्येनाप्रतर्क्येण स्वेन स्वभावेन स्वस्वरूपेण तस्थौ २७ इतिनवमस्कंधे टीकायांसप्तमोऽध्या
यः ७ अष्टमे रोहितस्योक्तो वंशो यत्राभवन्नृपः सगरः कपिलाक्षेपात् निर्दग्धा यस्य सूनवः १ चंपस्तस्मादभूत् येन चंपापुरी निर्मिता अतः
चंपात् सुदेवः १ हृताभूर्यस्य २ और्वेण ऋषिणा आत्मानं देहं प्रजावंतं सगर्भम् ३ गरो विषम् तेन गरेण सहैव जातः ४ ५ गुरुवाक्येन औ
र्ववचनेन कांश्चिद्दहल्लैव विकृतवेषिणश्चक्रे तदेवाह मुंडानिति मुक्तकेशान् अर्द्धमुंडितांश्च ६ ७ और्वेणोपदिष्टो योग उपायस्तेन ८ तस्य

हित्वा तांस्स्वेन भावेन निर्वाणसुखसंविदा अनिर्देश्याप्रतर्क्येण तस्थौ विध्वस्तबंधनः २७ इतिश्रीभागवतेम
हापुराणे नवमस्कंधे हरिश्चंद्रोपाख्यानंनाम सप्तमोऽध्यायः ७ श्रीशुक उवाच हरितो रोहितसुतश्चंपस्त
स्माद्विनिर्मिता चंपापुरी सुदेवोऽतो विजयो यस्य चात्मजः १ भरुकस्तत्सुतस्तस्माद्वृकस्तस्यापि बाहुकः सोऽरिभि
र्हृतभूराजा सभार्यो वनमाविशत् २ वृद्धं तं पंचतां प्राप्तं महिष्यनुमरिष्यती और्वेण जानतात्मानं प्रजावंतं निवारिता
३ आज्ञायास्यै सपत्नीभिर्गरो दत्तोऽन्धसा सह सह तेनैव संजातः सगराख्यो महायशाः ४ सगरश्चक्रवर्त्यासीत् साग
रो यत्सुतैः कृतः यस्तालजंघान्यवनाञ्छकान्हैहयबर्बरान् ५ नावधीद्गुरुवाक्येन चक्रे विकृतवेषिणः मुंडान्
श्मश्रुधरान्कांश्चिन्मुक्तकेशार्द्धमुंडितान् ६ अनंतर्वाससः कांश्चिदबहिर्वाससोऽपरान् सोऽश्वमेधैरयजत सर्ववेद
सुरात्मकम् ७ और्वोपदिष्टयोगेन हरिमात्मानमीश्वरम् तस्योत्सृष्टं पशुं यज्ञे जहाराश्वं पुरंदरः ८ सुमत्यास्तनया
दृप्ताः पितुरादेशकारिणः हयमन्वेषमाणास्ते समंतान्न्यखनन्महीम् ९ प्रागुदीच्यां दिशि हयं ददृशुः कपिलांतिके
एष वाजिहरश्चौर आस्ते मीलितलोचनः १० हन्यतां हन्यतां पाप इति षष्टिसहस्रिणः उदायुधा अभिययुरुन्मिमेष त
दा मुनिः ११ स्वशरीराग्निना तावन्महेंद्रहृतचेतसः महद्व्यतिक्रमहता भस्मसादभवन्क्षणात् १२ न साधुवादो मुनि
कोपभर्जिता नृपेंद्रपुत्रा इति सत्त्वधामनि कथं तमो रोषमयं विभाव्यते जगत्पवित्रात्मनि खे रजो भुवः १३ द्वे भार्ये सुमतिः केशि

नी च तत्र सुमत्याः पुत्राणां प्रभावं मृत्युं चाह सुमत्या इति षड्भिः ९ १० एष वाजिहर इति ब्रुवंतो अभिययुः षष्टिसहस्राणि परिच्छेदकतया संति येषाम् उ
न्मिमेष लोचनोन्मीलनं चकार ११ १२ केचित्तु कपिलस्य कोपाग्निना दग्धा इति वर्णयंति तन्निराकरोति नेति कुत इत्यत आह सत्त्वधामनि शुद्धसत्त्व
मूर्तौ जगतः पवित्रः शुद्धिकरः आत्मा यस्य तस्मिन् कथं विभाव्यते संभाव्यते असंभावनायां दृष्टांतः भुवो रजः खे कथं भाव्यते इति १३ ७ ७

किंच यस्ययेनईरिताप्रवर्त्तिता तस्यविपश्चितः सर्वज्ञस्यकथंपृथग्मतिः अरिमित्रादिभेददृष्टिः १४ तदेवंसुमत्याः पुत्रेषुमृतेषुकेशिन्याः पौत्रेणाश्वः समानीतः पितृव्योद्धरणप्रयत्नः कृतइतिदर्शयितुमाह योऽसमंजसइतिउक्तः केवलमज्ञैः वस्तुतस्तुसमंजसएवसतुकेशिन्याः सुतः क्षेत्रजलमिवमतीतंवारयति तस्यैवनृपस्यात्मनः देहाज्जातः १५ तस्यकथामाह चतुर्भिः असमंजसः पुरापूर्वजन्मनियोगीसन्संगाद्धेतोः योगाद्विचालितः १६ अतइदानींजातिस्मरः सन्संगपरिहारायजनमुद्वेजयन्लोकेगर्हितंज्ञातीनांचविप्रियंकर्माचरन्क्रीडतोबालान्सरय्वांमास्यत्प्राक्षिपदिति द्वयोरन्वयः १७ एवंविधंवृत्तंकर्मयस्यसः १८ १९ पितृव्यखातमनुयः पंथाः तंययौभस्मांतिभस्मसमीपे २० अजानंतोऽवजानंतोऽप्यनुकंप्या

यस्येरितासांख्यमयीदृढेहनौर्ययामुमुक्षुस्तरतेदुरत्ययम् भवार्णवंमृत्युपथंविपश्चितः परात्मभूतस्यकथंपृथग्मतिः १४ योऽसमंजसइत्युक्तः सकेशिन्यांनृपात्मजः तस्यपुत्रोंऽशुमान्नामपितामहहितेरतः १५ असमंजसआत्मानंदर्शयन्नसमंजसम् जातिस्मरः पुरासंगात्योगीयोगाद्विचालितः १६ आचरन्गर्हितंलोकेज्ञातीनांकर्मविप्रियम् सरय्वांक्रीडतोबालान्प्रास्यदुद्वेजयन्जनम् १७ एवंवृत्तः परित्यक्तः पित्रास्नेहमपोह्यवै योगैश्वर्येणबालांस्तान्दर्शयित्वाततोययौ १८ अयोध्यावासिनः सर्वेबालकान्पुनरागतान् दृष्ट्वाविसिस्मिरेराजन्राजाचाप्यन्वतप्यत १९ अंशुमांश्चोदितोराज्ञातुरंगान्वेषणेययौ पितृव्यखातानुपथंभस्मांतिददृशेहयम् २० तत्रासीनंमुनिंवीक्ष्यकपिलाख्यमधोक्षजम् अस्तौत्समाहितमनाः प्रांजलिः प्रणतोमहान् २१ अंशुमानुवाच नपश्यतित्वांपरमात्मनोऽजनोनबुध्यतेऽद्यापिसमाधियुक्तिभिः कुतोऽपरेतस्यमनः शरीरधीविसर्गसृष्टावयमप्रकाशाः २२ येदेहभाजस्त्रिगुणप्रधानागुणान्विपश्यंत्युतवातमश्च यन्मायया मोहितचेतसस्त्वांविदुः स्वसंस्थंनबहिःप्रकाशाः २३

वयंत्विति तुष्टावषड्भिरीशानमंशुमानेवमाशयः २१ अजनः अजः ब्रह्माऽपित्वामद्यापिनपश्यतिनचबुध्यतेकथंभूतम् आत्मनः स्वस्मात्परंपरमेश्वरम् कैर्हेतुभिः समाधियुक्तिभिः समाधिनाऽप्यपरोक्षंनपश्यतियुक्तिभिः परोक्षमपिसम्यग्नबुध्यतेइत्यर्थः अपरेअर्वाचीनास्तुकुतस्त्वांपश्येयुः अर्वाचीनत्वेहेतुः तस्यब्रह्मणः मनश्चशरीरंचधीश्चसत्त्वतमोरजः कार्याणिताभिर्येविविधादेवतिर्यङ्नराणांसर्गाः तेषुसृष्टाः तत्रापिवयमप्रकाशाः अज्ञाः कुतः पश्यामेत्यर्थः २२ अपरेतर्हिकिंपश्यंतितदाह येदेहभाजस्तेत्वास्मिन्सम्यक्स्थितमपित्वांनविदुः किंतुगुणानेवविपश्यंति अथवानगुणा

न् अपितुतमएवपश्यंतियतस्त्रिगुणाबुद्धिरेवप्रधानंयेषामतोबहिरेवप्रकाशोज्ञानंयेषाम् बुद्धिपरतंत्रतयाजाग्रत्स्वप्नयोर्विषयान्पश्यंतिसुषुप्तौ
तमएवकेवलंनतुनिर्गुणंत्वाम् सर्वत्रहेतुः यत्यतःतस्यतवमाययेतिवामोहितंचेतोयेषांते २३ तथाऽप्यहंविचारेणज्ञास्यामीतिचेत्तत्राह तंत्वाम
हंविमूढः कथंपरिभावयामिविचारयामि कथंभूतम् ज्ञानघनंशुद्धज्ञानमूर्तिम् स्वतएवप्रध्वस्तोमायागुणनिमित्तोभेदमोहोयेषांतैर्विभाव्यंविचिं
त्यम् अयंभावः ज्ञानघनत्वान्नतावत्ज्ञानविषयत्वंविचारविषयत्वेऽपिमायागुणैरभिभूतोऽहंनविचारेसमर्थइति २४ हेप्रशांततस्मात्त्वांपुरु
षंपुराणंकेवलंनमामेत्यन्वयः पुराणपुरुषत्वेहेतुः मायायाःगुणाः कर्माणिचविश्वसृष्ट्यादीनिलिंगानिचब्रह्मादिरूपाणियस्यतम् प्रशांतत्वेहेतुः

तंत्वामहंज्ञानघनंस्वभावप्रध्वस्तमायागुणभेदमोहैः सनंदनाद्यैर्मुनिभिर्विभाव्यंकथंहिमूढःपरिभावयामि २४ प्रशां
तमायागुणकर्मलिंगमनामरूपंसदसद्विमुक्तम् ज्ञानोपदेशायगृहीतदेहंनमामहेत्वांपुरुषंपुराणम् २५ त्वन्मायार
चितेलोकेवस्तुबुद्ध्यागृहादिषु भ्रमंतिकामलोभेर्ष्यामोहविभ्रांतचेतसः २६ अद्यनःसर्वभूतात्मन्कामकर्मेंद्रियाश
यः मोहपाशोदृढश्छिन्नोभगवंस्तवदर्शनात् २७ श्रीशुकउवाच इत्थंगीतानुभावस्तंभगवान्कपिलोमु
निः अंशुमंतमुवाचेदमनुगृह्यधियानृप २८ श्रीभगवानुवाच अश्वोऽयंनीयतांवत्सपितामहपशुस्तव इ
मेचपितरोदग्धागंगांऽभोऽर्हंतिनेतरत् २९ तंपरिक्रम्यशिरसाप्रसाद्यहयमानयत् सगरस्तेनपशुनाक्रतुशेषंसमा
पयत् ३० राज्यमंशुमतिन्यस्यनिस्पृहोमुक्तबंधनः और्वोपदिष्टमार्गेणलेभेगतिमनुत्तमाम् ३१ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेसगरोपाख्यानेअष्टमोऽध्यायः ८

सदसद्भ्यांकार्यकारणाभ्यांपुण्यपापाभ्यांवाविमुक्तम् अतः
अनामरूपम् तत्तत्कृतनामरूपशून्यम् किंतुज्ञानोपदेशायगृहीतः प्रकटितोदेहः शुद्धसत्त्वमूर्तिर्येनतम् यद्वाहेप्रशांतमायेति हेअगुणेति
चसंबोध्यकर्मभिः सृष्ट्यादिकार्यैर्लिंगानियस्येतियोज्यम् यद्वाप्रशांतामायागुणादयोयस्मिन् इत्येकमेवपदम् २५ स्वभाग्यंश्लाघते त्वन्माये
तिद्वाभ्याम् कामादिभिर्विभ्रांतानिचेतांसि येषांतेइमेसर्वेगृहादिषुभ्रमंति २६ हेसर्वभूतात्मन्नः अस्माकंत्वत्कृपयैवघटितात्त्वद्दर्शनाद
तिदृढोऽपिमोहमयः पाशःछिन्नः कथंभूतः कामादीनामाशयः आश्रयः त्वत्प्रसादेनकृतार्थोऽस्मीत्यर्थः २७ २८ अश्वंलब्ध्वाऽपिसाकांक्षंप्र
त्याह इमेचेति २९ तंपरिक्रम्येतिशुकोक्तिः ३० ३१ इतिनवमेटीकायांअष्टमोऽध्यायः ८ छ छ छ

नवमेंऽशुमतोवंशःस्वर्द्गंगावधिवर्ण्यते गंगांभूतलमानिन्येयस्यपौत्रोभगीरथः १ यथासगरःपौत्रायराज्यंदत्त्वातपस्तेपेतथाअंशुमांश्चस्वपु-
त्रायराज्यंदत्त्वामहांतंकालंतपस्तेपेइतिचकारस्यार्थः नाशक्नोत् गंगामानेतुमितिशेषः संस्थितः मृतः १ कालंमृत्युमेयिवान्प्राप्तः २ तंप्रत्यात्मानं
दर्शयामास नेवरदाऽस्मीतिगंगयोक्तःसन्स्वमभिप्रायंपूर्वजोद्धरणंशशंसकथयामास ३ आहगंगाकोऽपिगगनात्पतंत्यामेवेगंधारयिताधारयि-
ष्यति ४ किंच आमृजंतिक्षालयिष्यंतितत्रोपायोविचिंत्यताम् ५ अघंभिनत्तीतिअघभित्हरिः आस्तेअतः अघंहरंतिहरिष्यंति ६ आत्माक-
थंभूतः यस्मिन्निदंविश्वमोतंग्रथितमूर्ध्वतंतुषुशाटीपटइवप्रोतंचतिर्यक्तंतुषुपटइव असौसर्वाधारस्त्वद्वेगंधारयिष्यतीत्यर्थः ७ इत्येवंगंगामु-

श्रीशुकउवाच अंशुमांश्चतपस्तेपेगंगानयनकाम्यया कालंमहांतंनाशक्नोत्ततःकालेनसंस्थितः १ दिलीपस्तत्सु
तस्तद्वदशक्तःकालमेयिवान् भगीरथस्तस्यपुत्रस्तेपेससुमहत्तपः २ दर्शयामासतंदेवीप्रसन्नावरदाऽस्मिते इत्युक्तः
स्वमभिप्रायंशशंसावनतोनृपः ३ कोऽपिधारयितावेगंपतंत्यामेमहीतले अन्यथाभूतलंभित्वानृपयास्येरसातलम् ४
किंचाहंनभुवंयास्येनरामय्यामृजंत्यघम् मृजामितदघंकुत्रराजंस्तत्रविचिंत्यताम् ५ भगीरथउवाच साधवोन्या
सिनःशांताब्रह्मिष्ठालोकपावनाः हरंत्यघंतेऽंगसंगात्तेष्वास्तेह्यघभिद्धरिः ६ धारयिष्यतितेवेगंरुद्रस्त्वात्माशरीरिणाम्
यस्मिन्नोतमिदंप्रोतंविश्वंशाटीवतंतुषु ७ इत्युक्त्वासनृपोदेवंतपसाऽतोषयच्छिवम् कालेनाल्पीयसाराजंस्तस्येशःस
मतुष्यत ८ तथेतिराज्ञाऽभिहितंसर्वलोकहितःशिवः दधारावहितोगंगांपादपूतजलांहरेः ९ भगीरथःसराजर्षिर्निन्ये
भुवनपावनीम् यत्रस्वपितॄणांदेहाभस्मीभूताःस्मशेरते १० रथेनवायुवेगेनप्रयांतमनुधावती देशान्पुनंतीनिर्दग्धा
नासिंचत्सगरात्मजान् ११ यज्जलस्पर्शमात्रेणब्रह्मदंडहताअपि सगरात्मजादिवंजग्मुःकेवलंदेहभस्मभिः १२ भस्मी
भूतांगसंगेनस्वर्याताःसगरात्मजाः किंपुनःश्रद्धयादेवींसेवंतेयेधृतव्रताः १३ नह्येतत्परमाश्चर्यंस्वर्धुन्यायदिहोदितम्
अनंतचरणांभोजप्रसूतायाभवच्छिदः १४

क्त्वातच्छ्रुत्वेतिपाठेश्रावयित्वेत्यर्थः ८ राज्ञाऽभिहितंतथेत्यंगीकृत्यहरेःपादेनपूतंजलं
यस्याः ९ १० ११ प्रसंगात्गंगामाहात्म्यमाहचतुर्भिः यत्यस्याःजलस्पर्शमात्रेणतच्चकेवलंदेहभस्मभिरेवनसाक्षात्ब्रह्मणिस्वकृतेनदंडे
नहताअपि १२ तांश्रद्धयायेसेवंतइति तत्प्रपंचयति भस्मीभूतेनांगेनयःसंगस्तेन १३ १४ ७ ७ ७

अनंतस्यविशेषणंसंनिवेश्येति त्रैगुण्यंदेहसंबंधम् १५ १६ नलस्यसखाअयातप्राप्तः तत्कृतः ऋतुपर्णस्यकृतः १७ तत्पुत्रःसौदासः १८ नरहः
नरहस्यम् १९ मृगयांचरन्कंचिद्राक्षसंजघानतस्यभ्रातरंमुमोच २० सभ्रातापलाय्यगतः अधमनिष्टम्सूदःपाचकः तद्रूपधरःसन्राज्ञोगृहे
वर्त्तमानः २१ अभक्ष्यमंजसाविलोक्यएवंनरमांसव्यवहारेण २२ वसिष्ठएवतंशापंद्वादशवार्षिकंचक्रे २३ रुशतीःतीक्ष्णाः अपःस्वपादयोर्जं
हौनान्यत्र तत्रहेतुः दिशइति एवमनेनमित्रसहत्वमपिदर्शितम् मित्रस्यकलत्रस्यवाचःसहनात् २४ तदेवंराक्षसत्वेकल्माषांघ्रित्वेचकार-

संनिवेश्यमनोयस्मिन्श्रद्धयामुनयोऽमलाः त्रैगुण्यंदुस्त्यजंहित्वासद्योयातास्तदात्मताम् १५ श्रुतोभगीरथा
ज्जज्ञेतस्यनाभोऽपरोऽभवत् सिंधुद्वीपस्ततस्तस्मादयुतायुस्ततोऽभवत् १६ ऋतुपर्णोनलसखोयोऽश्ववि
द्यामयान्नलात् दत्त्वाऽक्षहृदयंचास्मैसर्वकामस्तुतत्सुतः १७ ततःसुदासस्तत्पुत्रोमदयंतीपतिर्नृपः आहुर्मि
त्रसहंयंवैकल्माषांघ्रिमुतक्वचित् वसिष्ठशापाद्रक्षोऽभूदनपत्यःस्वकर्मणा १८ राजोवाच किं
निमित्तोगुरोःशापःसौदासस्यमहात्मनः एतद्वेदितुमिच्छामःकथ्यतांनरहोयदि १९ श्रीशुकउवाच सौ
दासोमृगयांकंचिच्चरन्रक्षोजघानह मुमोचभ्रातरंसोऽथगतःप्रतिचिकीर्षया २० सचिंतयन्नघंराज्ञःसूदरूपधरो
गृहे गुरवेभोक्तुकामायपक्त्वानिन्येनरामिषम् २१ परिवेक्ष्यमाणंभगवान्विलोक्याभक्ष्यमंजसा राजानमशपत्क्रु
द्धोरक्षोह्येवंभविष्यसि २२ रक्षःकृतंतद्विदित्वाचक्रेद्वादशवार्षिकम् सोऽप्यपोंऽजलिनादायगुरुंशप्तुंसमुद्यतः २३
वारितोमदयंत्यापोरुशतीःपादयोर्जहौ दिशःखमवनींसर्वंपश्यन्जीवमयंनृपः २४ राक्षसंभावमापन्नःपादेकल्मा
षतांगतः व्यवायकालेददृशेवनौकौदंपतीद्विजौ २५ क्षुधार्त्तोजगृहेविप्रंतत्पत्न्याहाकृतार्थवत् नभवान्राक्षसः
साक्षादिक्ष्वाकूणांमहारथः २६ मदयंत्याःपतिर्वीरनाधर्मंकर्त्तुमर्हसि देहिमेपत्यकामायअकृतार्थंपतिंद्विजम् २७
देहोऽयंमानुषोराजन्पुरुषस्याखिलार्थदः तस्मादस्यवधोवीरसर्वार्थवधउच्यते २८ एषहिब्राह्मणोविद्वांस्तपःशी
लगुणान्वितः आरिराधयिषुर्ब्रह्ममहापुरुषसंज्ञितम् सर्वभूतात्मभावेनभूतेष्वंतर्हितंगुणैः २९ यामुक्त्वास्वकर्मणाऽनपत्यइ

तियदुक्तंतत्प्रपंचयति व्यवायकालइत्यादिनाकर्मणा अभजदित्यंतेन वनमोकोनिवासो ययोःतौवनौकसौचतौदंपतीचपृथक्पदत्वेसकारलोपआर्षः
२५ अकृतार्थवत् दीनवत् २६ अकृतार्थमसमाप्तरतिम् २७ २८ सर्वभूतानामात्मेतिभावनया आराधयितुमिच्छुः यद्वा सर्वभूतात्मभावेनभूतेषुस्थित
मपिगुणैरंतर्हितंब्रह्मेतिसंबंधः पाठांतरे अंतर्हितःसोयमित्युत्तरेणान्वयः २९ छ

३० भ्रूणस्यश्रोत्रियस्यगर्भस्यसतइतिवा बभ्रोः गोः सतांमतोभवान् वधंकथंसाधुमन्यतइत्यर्थः ३१ क्षणमपियेनविनानजीविष्यामि सोऽयंयदि भक्षः क्रियतेतर्हिमृतकंयथामृतभार्यांमांपूर्वंभक्षय ३२ ३३ दिधिषुंगर्भाधानकर्त्तारम् ३४ आधानात्मैथुनात् हेअकृतप्रज्ञमृत्युर्मर्यादर्शितः ३५ ३६ ३७ तदेवंकर्मणाअप्रजः ३८ अबिभ्रत्दधारेत्यर्थः नव्यजायतनप्रासूत अतोवसिष्ठएवतस्याउदरमश्मनाजघान सउत्प

सोऽयंब्रह्मर्षिवर्यस्तेराजर्षिप्रवराद्विभो कथमर्हतिधर्मज्ञवधंपितुरिवात्मजः ३० तस्यसाधोरपापस्यभ्रूणस्यब्र
ह्मवादिनः कथंवधंयथाबभ्रोर्मन्यतेसंमतोभवान् ३१ यद्ययंक्रियतेभक्षस्तर्हिमांखादपूर्वतः नजीविष्येविना
येनक्षणंचमृतकंयथा ३२ एवंकरुणभाषिण्याविलपन्त्याअनाथवत् व्याघ्रःपशुमिवाखादत्सौदासःशापमोहितः
३३ ब्राह्मणीवीक्ष्यदिधिषुंपुरुषादेनभक्षितम् शोचंत्यात्मानमुर्वीशमशपत्कुपितासती ३४ यस्मान्मेभक्षितःपा-
पकामार्त्तायाःपतिस्त्वया तवापिमृत्युराधानादकृतप्रज्ञदर्शितः ३५ एवंमित्रसहंशप्त्वापतिलोकपरायणा तदस्थीनि
समिद्धेग्नौप्रास्यभर्त्तुर्गतिंगता ३६ विशापोद्वादशाब्दान्तेमैथुनायसमुद्यतः विज्ञायब्राह्मणीशापंमहिष्यासनिवा
रितः ३७ ततऊर्ध्वंसतत्याजस्त्रीसुखंकर्मणाऽप्रजः वसिष्ठस्तदनुज्ञातोमदयंत्यांप्रजामधात् ३८ सावैसप्तसमागर्भम
बिभ्रन्नव्यजायत जघ्नेऽश्मनोदरंतस्याःसोऽश्मकस्तेनकथ्यते ३९ अश्मकान्मूलकोजज्ञेयःस्त्रीभिःपरिरक्षितः ना
रीकवचइत्युक्तोनिःक्षत्रेमूलकोभवत् ४० ततोदशरथस्तस्मात्पुत्रऐडविडस्ततः राजाविश्वसहोयस्यखट्वांगश्चक्र
वर्त्यभूत् ४१ योदेवैरर्थितोदैत्यानवधीत्युधिदुर्जयः मुहूर्त्तमायुर्ज्ञात्वैत्यस्वपुरंसंदधेमनः ४२ नमेब्रह्मकुलात्प्राणाः
कुलदेवान्नचात्मजाः नश्रियोनमहीराज्यंनदाराश्चातिवल्लभाः ४३ नबाल्येऽपिमतिर्मह्यमधर्मेरमतेक्वचित् नपश्या
म्युत्तमश्लोकादन्यत्किंचनवस्त्वहम् ४४

न्नःसुतोऽश्मकः ३९ स्त्रीभिःसंवेष्ट्यपरशुरामात्परिरक्षितः अतोनारीकवचइतिउक्तः निःक्षत्रेसतिक्षत्रवंशस्यमूलमभवत् अतोमूलकइतिचोक्तः ४० ४१ प्रसन्नैर्देवैः वरंवृणीष्वेत्युक्तेखट्वांगेनोक्तम् प्रथमंतावन्ममायुः कथ्यतामिति देवैश्चोक्तंमुहूर्त्तमात्रमिति तत्ज्ञात्वादेवैर्दत्तेनविमानेनशीघ्रंस्वपुरमेत्यमनःपरमेश्वरेसंदधे ४२ एतदेवस्वस्यसाधुवृत्तानुस्मरणपूर्वकंतत्कृतेननिश्चयेनदर्शयति नेतिसप्तभिः कुलदेवात्ब्रह्मकुलात्सकाशात्मेप्राणादयोनातिवल्लभानातिप्रियाः ४३ ४४ ७९

मह्यंममभूतभावनोहरिस्तस्मिन्नेवभावनायस्यसोहंनंकामंनवृणे ४५ तत्रहेतुः यइति विक्षिप्तानींद्रियाणिधीश्चयेषांतेदेवाअपि ४६ अथतस्मा
त्प्रकृत्यास्वभावेनात्मनिरूढंगुणेषुसंगंविश्वकर्त्तुर्भावेनहित्वातमेवाहंप्रपद्ये ४७ अन्यभावंदेहाद्यभिमानरूपमज्ञानंहित्वा ४८ स्वभावमेवा
ह यत्तदिति शून्यवत्कल्पितम् वागाद्यविषयत्वात् वासुदेवइतियंगृणंति ब्रह्मणएवभक्तानुग्रहार्थमाविष्कृततनोर्वासुदेवत्वात् ४९ इ
तिनवमस्कंधेटीकायांनवमोऽध्यायः ९ दशमेप्राहखट्वांगवंशेश्रीरामसंभवम् तच्चरित्रंचलंकेशंहत्वायोध्यागमावधि १ खट्वांगाच्चदीर्घबा
हुः १ २ ऋषिभिर्वाल्मीकिमुख्यैर्भूरिवर्णितंत्वयामुहुःश्रुतम् तथाऽपिसंक्षेपतःकथ्यमानंशृणु ३ ग्रंथकोटिभिराकीर्णमद्भुतंरामविक्रमम्

देवैःकामवरोदत्तोमह्यंत्रिभुवनेश्वरैः नवृणेतमहंकामंभूतभावनभावनः ४५ येविक्षिप्तेंद्रियधियोदेवास्तेस्वहृदि
स्थितम् नविंदंतिप्रियंशश्वदात्मानंकिमुतापरं ४६ अथेशमायारचितेषुसंगंगुणेषुगंधर्वपुरोपमेषु रूढंप्रकृत्यात्म
निविश्वकर्त्तुर्भावेनहित्वातमहंप्रपद्ये ४७ इतिव्यवसितोबुद्ध्यानारायणगृहीतया हित्वाऽन्यभावमज्ञानंततःस्व-
भावमाश्रितः ४८ यत्तद्ब्रह्मपरंसूक्ष्ममशून्यंशून्यकल्पितम् भगवान्वासुदेवेतियंगृणंतिहिसात्वताः ४९ इति
श्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेसूर्यवंशानुवर्णनेनवमोऽध्यायः ९ श्रीशुकउवाच खट्वांगाद्दीर्घबाहु
श्चरघुस्तस्मात्पृथुश्रवाः अजस्ततोमहाराजस्तस्माद्दशरथोऽभवत् १ तस्यापिभगवानेषसाक्षाद्ब्रह्ममयोहरिः अं
शांशेनचतुर्धाऽगात्पुत्रत्वंप्रार्थितःसुरैः २ रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाइतिसंज्ञया तस्यानुचरितंराजन्नृषिभिस्तत्त्व
दर्शिभिः श्रुतंहिवर्णितंभूरित्वयासीतापतेर्मुहुः ३ गुर्वर्थेत्यक्तराज्योव्यचरदनुवनंपद्मपद्भ्यांप्रियायाःपाणिस्पर्शाक्ष
माभ्यांमृजितपथरुजोयोहरींद्रानुजाभ्याम् वैरूप्याच्छूर्पणख्याःप्रियविरहरुषारोपितभ्रूविजृंभत्रस्ताब्धिर्बद्धसे
तुःखलदवदहनःकोशलेंद्रोवतान्नः ४

अध्यायद्वयतोवक्ष्यन्नेकश्लोकेसमस्यति सकोशलेंद्रःश्रीरामःनोऽस्मान् अवतात् पातु कथंभूतः योगुर्व
र्थेपितुःसत्यस्यपालनार्थंत्यक्तराज्यःसन् पद्मवदतिसुकुमाराभ्यांपद्भ्याम् तदेवाह प्रियायाः पाणिनाऽपिस्पर्शेनास्तिक्षमाययोः ताभ्यांप्रतिवनंव्यच
रत् हरींद्रोहनुमान्सुग्रीवोवा अनुजोलक्ष्मणस्ताभ्यांमृजिता अपनीतापथरुजामार्गश्रमोयस्यशूर्पणख्यावैरूप्यात्कर्णनासिकाच्छेदाद्धेतोःतया
प्रलोभितेनरावणेनापहारात् प्रियेणकलत्रेणविरहःतेनरुट्तयाआरोपितयोर्भ्रुवोर्विजृंभेणैवत्रस्तोऽब्धिर्यस्मात्ततस्तद्विज्ञापनेनबद्धःसेतुर्येन ततः १५
खलारावणादयएवदवोवनंतस्यदहनः ४

संक्षेपतो वर्णितं रामचरितमादित आरभ्य विस्तारेणाह विश्वामित्राध्वर इत्यादिना यावदुत्तराध्यायसमाप्ति पश्यत एव लक्ष्मणस्य तमप्यनपेक्ष्यैव हता इत्यर्थः यच्छब्दानां स कोशलेन्द्रो ऽवतादित्यनेनैवान्वयः ५ लोके ये वीरास्तेषां समितौ समाजे ऐशं त्र्यंबकं धनुरिक्षुयष्टिमिव लीलयैवादाय सज्जीकृतमारोपितं विकृष्य मध्ये बभंज हे नृप उग्रं कठिनं गरिष्ठम् तदाह वाहकानां त्रिभिः शतैरुपनीतम् बालगजस्य लीलेव लीला यस्य सः ६ अनुरूपाणि स्वयोग्यानि गुणशीलादीनि यस्यास्तां सीतासंज्ञाम् पूर्वमुरसि अभिलब्धो मानो यया तां श्रियं जित्वा धनुर्भंगमहानादश्रवणक्षुभितस्य भृगुपतेर्दर्प्पं व्यनयत् अपनीतवान् कथंभूतस्य त्रिःसप्तकृत्वः राजबीजभून्यां महीं यो ऽकरोत् तस्य ७ इदानीं गुर्वर्थ इति श्लोकं विवृण्वन्नाह यइति कदाचित्कैकेय्यास्तुष्टेन राज्ञा त्वदपेक्षितं दास्यामीति प्रतिश्रुतम् ततः श्रीरामस्य युवराज्याभिषेकसमये तया भरतस्य राज्यं रामस्य च वनेवासः प्रार्थितः तदा सत्यपाशेन परिवीतस्य पितुर्निर्देशमाज्ञां शिरसा जगृहे तता राज्यादिकं त्यक्त्वा सभार्यो वनं ययौ दुस्त्यजस्यापि सहर्षत्यागे दृष्टांतः मुक्तसंगो यो

विश्वामित्राध्वरे येन मारीचाद्या निशाचराः पश्यतो लक्ष्मणस्यैव हता नैर्ऋतपुंगवाः ५ यो लोकवीरसमितौ धनुरैशमुग्रं सीतास्वयंवरगृहे त्रिशतोपनीतम् आदाय बालगजलील इवेक्षुयष्टिं सज्जीकृतं नृप विकृष्य बभंज मध्ये ६ जित्वा ऽनुरूपगुणशीलवयो ऽगरूपां सीता ऽभिधां श्रियमुरस्यभिलब्धमानाम् मार्गे व्रजन्भृगुपतेर्व्यनयत्प्ररूढं दर्प्पं महीमकृत यस्त्रिरराजबीजाम् ७ यः सत्यपाशपरिवीतपितुर्निदेशं स्त्रैणस्य चापि शिरसा जगृहे सभार्य्यः राज्यं श्रियं प्रणयिनः सुहृदो निवासं त्यक्त्वा ययौ वनमसूनिव मुक्तसंगः ८ रक्षः स्वसुर्व्यकृत रूपमशुद्धबुद्धेस्तस्याः खरत्रिशिरदूषणमुख्यबंधून् जघ्ने चतुर्दशसहस्रमपारणीयकोदंडपाणिरटमान उवास कृच्छ्रम् ९ सीताकथाश्रवणदीपितहृच्छयेन सृष्टं विलोक्य नृपते दशकंधरेण जघ्ने ऽद्भुतेणवपुषाश्रमतो ऽपकृष्टो मारीचमाशु विशिखेन यथा कमुग्रः १०

गीअसून्प्राणानिवेति ८ रक्षसो रावणस्य स्वसुः शूर्पणखाया अशुद्धबुद्धेः सीतां जिघृक्षोः कामातुराया इति वा रूपं व्यकृत विकारमनयत् तस्याः खरत्रिशिरदूषणमुख्या बंधवो ये षु तांश्चतुर्दशसहस्रं जघान अपारणीयमलंघ्यमसह्यं कोदंडं पाणौ यस्य सः ९ सीतायाः कथाश्रवणेन दीपितो हृच्छयो यस्य तेन सीतां हरिष्यता स्वस्माद्भीतेन स्वस्याश्रमादपकर्षणार्थं सृष्टं मारीचं विलोक्य जघान कथंभूतम् अद्भुतेण वपुरुषा स्वर्णहरिणदेहेनोपलक्षितम् अत एव प्रलोभेनाश्रमतस्तेनापकृष्टः सन् कं दक्षं यथा उग्रः श्रीरुद्रः १० ७ ७ ७ ७

ततश्चरक्षोधमेनरावणेनअसमक्षमपनीतायांप्रिययाविमुक्तोभ्रात्रालक्ष्मणेनसहकृपणवद्वनेचचार किमभिप्रायःसन्इति अनेनप्रकारेण-
स्त्रीसंगिनांदुःखोदर्कांगतिंप्रख्यापयन् ११ आत्मार्थेनकृत्स्नेनकर्मणारावणेनसहयुद्धेनहतंकृत्यंशास्त्रीयंदहनादिकंयस्यतंजटायुषंपुत्रइवद
ग्ध्वाकबंधंस्वग्रहणायप्रसारितबाहुंराक्षसमहन् अथवालिनिहतेतैःकपिभिर्दयितायागतिंबुध्वाअजभवाभ्यामर्चितावंध्रीयस्यसमनुजोवे
लांसमुद्रतीरमगात् १२ तत्रत्रिरात्रमुपवासेनप्रतीक्षितोऽपिसिंधुर्यदानोपस्थितःतदायस्यरोषविभ्रमेणक्रोधलीलयाविवृत्तोयःकटाक्षःत
स्यपातेनसंभ्रांतानक्रामकरायस्मिन् भयेनगीर्णःग्रस्तःस्तंभितोघोषोयेनसःसिंधुःएतद्वक्ष्यमाणंबभाषे अर्हणमर्घादिकंरूपीमूर्तिमान् १३
भाषणमेवाह नत्वामितिद्वाभ्याम् एतावत्पर्यंतंनुनिश्चितंत्वांनविदामनजानीमइत्यर्थः इदानींतुज्ञातोऽसीत्याह यादतिपृथक्पदंयस्येत्यर्थः यद्व

रक्षोधमेनवृकवद्विपिनेऽसमक्षंवैदेहराजदुहितर्यपयापितायाम् भ्रात्रावनेकृपणवत्प्रियया वियुक्तःस्त्रीसंगि
नांगतिमितिप्रथयंश्चचार ११ दग्ध्वात्मकृत्यहतकृत्यमहन्कबंधंसख्यंविधायकपिभिर्दयितागतिंतैः बुध्वाऽथवालि
निहतेप्लवगेंद्रसैन्यैर्वेलामगात्समनुजोऽजभवार्चितांघ्रिः १२ यद्रोषविभ्रमविवृत्तकटाक्षपातसंभ्रांतनक्रमकरोभ
यगीर्णघोषः सिंधुःशिरस्यर्हणंपरिगृह्यरूपीपादारविंदमुपगम्यबभाषएतत् १३ नत्वावयंजडधियोनुविदामभूमन्
कूटस्थमादिपुरुषंजगतामधीशम् यत्सत्वतःसुरगणारजसःप्रजेशामन्योश्चभूतपतयःसभवान्गुणेशः १४ कामं
प्रयाहिजहिविश्रवसोऽवमेहंत्रैलोक्यरावणमवाप्नुहिवीरपत्नीम् बध्नीहिसेतुमिहतेयशसोवितत्यैगायंतिदिग्विज-
यिनोयमुपेत्यभूपाः १५ बध्वोदधौरघुपतिर्विविधाद्रिकूटैःसेतुंकपींद्रकरकंपितभूरुहांगैः सुग्रीवनीलहनुमत्प्रमु
खैरनीकैर्लंकांविभीषणदृशाविशदग्रदग्धाम् १६

शेभ्यःसत्वादिभ्यःसुरगणादयोभवंतिसभवानिति १४ कामंयथेच्छंजलमा
क्रम्यप्रयाहि अयमेहंपुरीषप्रायंत्रैलोक्यंरावयति आक्रंदयतीतितयातंजहि हेवीरयद्यपितवजलंप्रतिबंधकंनभवतितथाऽपीहसेतुंबध्नीहितर्हि
किमर्थम् तेयशसोविस्ताराय तदेवाह यंसेतुमुपेत्यदुष्करंकर्मवेक्ष्यलब्धयशोगास्यंतिभूपास्तम् १५ तद्वाक्यमभिनंद्ययत्कृतंतदाह बध्वेति वि
विधैरद्रीणांकूटैःशृंगैःसेतुंबध्वाअग्रेसीतान्वेषणेहनुमतैवदग्धांलंकामाविशत् कथंभूतैःशृंगैः कपींद्राणांकरैःकंपितानिभूरुहाणामंगानि
शाखादीनियेषुतैः बिभीषणदृशाबध्वाकैःसहाविशत् सुग्रीवादयःप्रमुखायेषांतैरनीकैः १६ ७ ७ ७

ततश्चसालंकाघूर्णाप्रचलिताबभूव कथंभूता वानरेंद्राणांबलैरुद्धाविहारादयोयस्याम् निर्भज्यमानाधिषणादयोयस्यांसातत्रविहारः क्रीडा-
स्थानंकोष्ठंधान्यागारादिश्रीः कोशः द्वारंगृहादीनांगोपुरंपुरद्वारंसदःसभा वलभीप्रासादादिपुरोभागच्छादिनी विटंकः कपोतपालिकाधिषणंवे
दिकादिशृंगाटकंचतुष्पथम् १७ रक्षःपतीरावणःपुत्रमिंद्रजितंप्रहस्तादींश्चसमहिनोत् प्रायुंक्त १८ असिशूलादिभिर्दुर्गमांतांयातुधानपृतना
म् सुग्रीवादिभिरन्वितःश्रीरामोऽभ्यगात् मरुत्सुतोहनुमान् ऋक्षोजांबवान् १९ तेरघुपतेः अनीकपाअंगदाद्याः सर्वेरावणस्यइभादिभिर्यद्वरू
थंसैन्यंतत्रद्वंद्वंयथाभवातितथाऽभिपत्यसंगम्यद्रुमादिभिर्जघ्नुः कान्सीतायाअभिमर्शेनहतंमंगलंयस्यसरावणःईशोयेषांतान् २०स्वबलस्यनाशं

सावानरेंद्रबलरुद्धविहारकोष्ठश्रीद्वारगोपुरसदोवलभीविटंका निर्भज्यमानधिषणध्वजहेमकुंभशृंगाटकागज
कुलैर्ह्रदिनीवघूर्णा १७ रक्षःपतिस्तदवलोक्यनिकुंभकुंभधूम्राक्षदुर्मुखसुरांतनरांतकादीन् पुत्रंप्रहस्तमतिकाय
विकंपनादीन्सर्वानुगान्समहिनोदथकुंभकर्णम् १८ तांयातुधानपृतनामसिशूलचापप्रासर्ष्टिशक्तिशरतोमरखड्गदु
र्गाम् सुग्रीवलक्ष्मणमरुत्सुतगंधमादनीलांगदर्क्षपनसादिभिरन्वितोगात् १९ तेऽनीकपारघुपतेरभिपत्यसर्वेद्वंद्वंव
रूथमिभपत्तिरथाश्वयोधैः जघ्नुर्द्रुमैर्गिरिगदेषुभिरंगदाद्याः सीताऽभिमर्शहतमंगलरावणेशान् २० रक्षःपतिःस्वबल
नष्टिमवेक्ष्यरुष्टआरुह्ययानकमथाभिससाररामम् स्वःस्यंदनेद्युमतिमातलिनोपनीतेविभ्राजमानमहनन्निशितैःक्षु
रप्रैः २१ रामस्तमाहपुरुषादपुरीषयन्नःकांतासमक्षमसताऽपहृताश्ववत्ते त्यक्तत्रपस्यफलमद्यजुगुप्सितस्ययच्छामि
कालइवकर्त्तुरलंघ्यवीर्यः २२ एवंक्षिपन्धनुषिसंधितमुत्ससर्जबाणंसवज्रमिवतद्धृदयंबिभेद सोऽसृग्वमन्दशमुखैर्न्य
पतद्विमानाद्धाहेतिजल्पतिजनेसुकृतीवरिक्तः २३ ततोनिष्क्रम्यलंकायायातुधान्यःसहस्रशः मंदोदर्यासमंतस्मिन्
प्ररुदत्यउपाद्रवन् २४ नाशमवेक्ष्यरुष्टःक्रुद्धःसन् यानकंपुष्पकंविमानंरथंवाआरुह्यश्रीराममभिससार अथतंस्वःस्यंदनेस्वर्गस्थेइंद्रस्यर
थेमातलिनाइंद्रसारथिनोपनीतेद्युमतिदीप्तियुक्तेविभ्राजमानमहनत् अहन् २१ हेपुरुषादपुरीषराक्षसपुरीषप्राय यद्यस्मादपहृताश्ववत् श्वा
यथा असमक्षंगृहंप्रविश्यकिमपिहरतितद्वत् तस्मात्जुगुप्सितस्यकर्मणः कर्त्तुस्तेऽद्यकालइवालंघ्यवीर्योऽहंफलंयच्छामि अधर्मकर्त्तुःपुंसः
कालोयथायच्छतीतिवा २२ विरिक्तः क्षीणपुण्यःसुकृतीविमानादिव विमानात्पुष्पकान्न्यपतदितिवा २३ राक्षसस्त्रीणांविलापमाह ततइति
पंचभिः मंदंस्वल्पमुदरंयस्याः तयारावणभार्ययासह २४ ७ ७ ७ ७ ७

२५ परैरर्दितापीडिता २६ २७ गृध्राणामन्नंभक्ष्यःनरकहेतवे नरकभोगाय २८ सांपराधिकमौर्ध्वदेहिकम् २९ ३० आत्मनःस्वस्यसंदर्शनेन य आल्हादस्तेनविकसन्मुखपंकजंयस्याःताम् ३१ यानंपुष्पकम् भ्रातृभ्यांलक्ष्मणसुग्रीवाभ्याम् ३२ आयुश्चदत्त्वातेनापसहैवपर्यौ ३३ गोमूत्रपक्वयवान्नभोजनंभ्रातरंभरतम् ३४ ३५ स्वशिबिरात् रामंविनाऽयोध्यामप्रविशन् स्वस्यवासंयत्रनिर्मितवान् तस्मात्सकाशात्गीतादि

स्त्रियः स्वान्स्वान्बंधून्परिष्वज्यलक्ष्मणेषुभिरर्दितान् रुरुदुःसुस्वरंदीनाघ्नंत्यआत्मानमात्मना २५ हाहतास्मवयंनाथ लोकरावणरावण कंयायाच्छरणंलंकात्वद्विहीनापरार्दिता २६ नैवंवेदमहाभागभवान्कामवशंगतः तेजोऽनुभा वंसीतायायेननीतोदशामिमाम् २७ कृतैषाविधवालंकावयंचकुलनंदन देहःकृतोऽन्नंगृध्राणामात्मानरकहेतवे २८ श्रीशुकउवाच स्वानांविभीषणश्चक्रेकोशलेंद्रानुमोदितः पितृमेधविधानेनयदुक्तंसांपराधिकम् २९ ततोददर्शभगवानशोकवनिकाश्रमे क्षामांस्वविरहव्याधिंशिंशपामूलमास्थिताम् ३० रामःप्रियतमांभार्यांदीनां वीक्ष्यान्वकंपत आत्मसंदर्शनाल्हादविकसन्मुखपंकजाम् ३१ आरोप्यारुरुहेयानंभ्रातृभ्यांहनुमद्युतः विभीष णायभगवान्दत्त्वारक्षोगणेशताम् ३२ लंकामायुश्चकल्पांतंययौचीर्णव्रतःपुरीम् अवकीर्यमाणःकुसुमैर्लोक पालार्पितैःपथि ३३ उपगीयमानचरितःशतधृत्यादिभिर्मुदा गोमूत्रयावकंश्रुत्वाभ्रातरंवल्कलांबरम् ३४ म हाकारुणिकोऽतप्यज्जटिलंस्थंडिलेशयम् भरतःप्राप्तमाकर्ण्यपौरामात्यपुरोहितैः पादुकेशिरसिन्यस्यरामंप्र त्युद्यतोऽग्रजम् ३५ नंदिग्रामात्स्वशिबिरात्गीतवादित्रनिःस्वनैः ब्रह्मघोषेणचमुहुःपठद्भिर्ब्रह्मवादिभिः ३६ स्वर्णकक्षपताकाभिर्हैमैश्चित्रध्वजैरथैः सदश्वैरुक्मसन्नाहैर्भटैःपुरटवर्मभिः ३७ श्रेणीभिर्वारमुख्याभिर्भृत्यै श्चैवपदानुगैः पारमेष्ठ्यान्युपादायपण्यान्युच्चावचानिच ३८ पादयोर्न्यपतत्प्रेम्णाप्रक्लिन्नहृदयेक्षणः पादुके न्यस्यपुरतःप्रांजलिर्बाष्पलोचनः ३९ तमाश्लिष्यचिरंदोर्भ्यांस्नापयन्नेत्रजैर्जलैः रामोलक्ष्मणसीताभ्यांविप्रेभ्यो येऽर्हसत्तमाः ४०

भिर्युक्तोरामंप्रत्युद्यतःअभिमुखंययौब्रह्मघोषेणमहताघोषेणपठद्भिः ३६ स्वर्णरसाक्ताःकक्षाःप्रांतायासांताभिः हैमैरिति चत्वारिरथविशेष णानि ३७ पारमेष्ठ्यानिराजार्हाणिछत्रचामरादीनि ३८ प्रेम्णाप्रक्लिन्नंहृदयमीक्षणेचनेत्रेयस्य ३९ नेत्रजैर्जलैःस्नापयन्नाश्लिष्य येऽर्हसत्तमाःकु लवृद्धाः ४०

तेभ्योऽपिनमनंचक्रे ४१ अयोध्याप्रवेशप्रकारमाह पादुकेइतिसार्द्धैस्त्रिभिः ४२ धनुश्चनिषंगौचतान् ४३ ४४ ४५ गुरुपत्नीः कैकेय्याद्याः व
यस्यानवरजांश्च ४६ बाष्पौघैरभिषिंचंत्यः शुचः शोकान्विजहुः शेषंस्पष्टम् ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ इतिनवमेटीकायांदशमोऽ

तेभ्यः स्वयंनमश्चक्रे प्रजाभिश्चनमस्कृतः धुन्वंतउत्तरासंगान्पतिंवीक्ष्य चिरागतम् ४१ उत्तराः कोशलामाल्यैः किरं
तोननृतुर्मुदा पादुकेभरतोगृण्हत्चामरव्यजनोत्तमे ४२ बिभीषणः ससुग्रीवः श्वेतछत्रंमरुत्सुतः धनुर्निषंगाञ्छ
त्रुघ्नः सीतातीर्थकमंडलुम् ४३ अबिभ्रदंगदः खड्गं हैमंचर्मर्क्षराण्नृप पुष्पकस्थोऽन्वितः स्त्रीभिः स्तूयमानश्चबंदिभिः
४४ विरेजेभगवान्राजन्ग्रहैश्चंद्रइवोदितः भ्रातृभिर्नंदितः सोऽपिसोत्सवांप्राविशत्पुरीम् ४५ प्रविश्यराजभवनंगुरु
पत्नीः स्वमातरम् गुरून्वयस्यावरजान्पूजितः प्रत्यपूजयत् ४६ वैदेहीलक्ष्मणश्चैवयथावत्समुपेयतुः पुत्रान्स्वमा-
तरस्तास्तुप्राणांस्तन्वइवोत्थिताः आरोप्यांकेऽभिषिंचंत्योबाष्पौघैर्विजहुःशुचः ४७ जटानिर्मुच्यविधिवत्कुलवृद्धैः
समंगुरुः अभ्यषिंचद्यथैवेंद्रंचतुःसिंधुजलादिभिः ४८ एवंकृतशिरःस्नानः सुवासाः स्रग्व्यलंकृतः स्वलंकृतैः सुवासो
भिर्भ्रातृभिर्भार्ययाबभौ ४९ अग्रहीदासनंभ्रात्राप्रणिपत्यप्रसादितः प्रजाः स्वधर्मनिरतावर्णाश्रमगुणान्विताः ५०
जुगोपपितृवद्रामोमेनिरेपितरंचतम् त्रेतायांवर्त्तमानायांकालः कृतसमोऽभवत् ५१ रामेराजनिधर्मज्ञेसर्वभूतसुखा
वहे वनानिनद्योगिरयोवर्षाणिद्वीपसिंधवः ५२ सर्वेकामदुघाआसन्प्रजानांभरतर्षभ नाधिव्याधिजराग्लानिदुःख
शोकभयक्लमाः ५३ मृत्युश्चानिच्छतांनासीद्रामेराजन्यधोऽक्षजे एकपत्नीव्रतधरोराजर्षिचरितः शुचिः ५४ स्वधर्मंगृ
हमेधीयंशिक्षयन्स्वयमाचरत् प्रेम्णाऽनुवृत्त्याशीलेनप्रश्रयावनतासती धियाह्रियाचभावज्ञाभर्तुः सीताहरन्मनः
५५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेश्रीरामचरितेदशमोऽध्यायः १० श्रीशुकउवाच भगवानात्मना-
त्मानंरामउत्तमकल्पकैः सर्वदेवमयंदेवमीजेऽथाचार्यवान्मखैः १ होत्रेऽददाद्दिशंप्राचींब्रह्मणेदक्षिणांप्रभुः अध्वर्यवे
प्रतीचींचउदीचींसामगायसः २ आचार्यायददौशेषांयावतीभूस्तदंतरा मन्यमानइदंकृत्स्नंब्राह्मणोऽर्हतिनिस्पृहः ३

ध्यायः १० ततश्चैकादशेऽयोध्यामावसन्ननुजैः सह यज्ञादिचचकारेशोरामस्तदनुवर्ण्यते १ १ २ तदंतरातासांदिशांमध्येयावतीभूः तांब्राह्मणएवार्हतीति
मन्यमानः ३

श्री· अयंश्रीरामः तत्तदासौमंगल्यमाभरणादिकंतावन्मात्रमवशेषितंयस्याः तद्व्यतिरिक्तंहिरण्यादिसर्वंददावित्यर्थः ४ ५ अप्रत्तंकिमदत्तंसर्वंदत्त अ· ११
मित्यर्थः विश्यप्रविश्य ६ न्यस्तदंडैर्मुनिभिः अर्पितौचित्तेन्यस्तावंघ्रीयस्यतस्मैतेघ्रर्पितावंघ्रीयेनेतिवा ७ ८ ९ असंविदः अज्ञातमाचेतसोवा
ल्मीकिः तस्याश्रमंप्राप्ता १० अंतर्वत्नीगर्भिणीक्रियाः जातकर्माद्याः ११ १२ १३ १४ १५ १६ ईश्वरोऽपिशक्तोरोद्धुंनाशक्नोत् नचातिचित्रमेतत्

इत्ययंतदलंकारवासोभ्यामवशेषितः तथाराज्ञ्यपिवैदेहीसौमंगल्यावशेषिता ४ तेतुब्रह्मण्यदेवस्यवात्सल्यं वीक्ष्यसंस्तुतम् प्रीताः क्लिन्नधियस्तस्मैप्रत्यर्प्येदंबभाषिरे ५ अप्रत्तंनस्त्वयाकिंनुभगवन्भुवनेश्वर यन्नोऽतर्हृदयंविश्यतमोहंसिस्वरोचिषा ६ नमोब्रह्मण्यदेवायरामायाकुंठमेधसे उत्तमश्लोकधुर्यायन्यस्तदंडार्पितांघ्रये ७ कदाचिल्लोकजिज्ञासुर्गूढोरात्र्यामलक्षितः चरन्वाचोऽशृणोद्रामोभार्यामुद्दिश्यकस्यचित् ८ नाहंबिभर्मित्वांदुष्टामसतींपरवेश्मगाम् स्त्रैणोलोभीबिभृयात्सीतांरामोनाहंभजेपुनः ९ इतिलोकाद्बहुमुखाद्दुराराध्यादसंविदः पत्याभीतेनसात्यक्ताप्राप्ताप्राचेतसाश्रमम् १० अंतर्वत्न्यागतेकालेयमौसासुषुवेसुतौ कुशोलवइतिख्यातौतयोश्चक्रेक्रियामुनिः ११ अंगदश्चित्रकेतुश्चलक्ष्मणस्यात्मजौस्मृतौ तक्षःपुष्कलइत्यास्तांभरतस्यमहीपते १२ सुबाहुःश्रुतसेनश्चशत्रुघ्नस्यबभूवतुः गंधर्वान्कोटिशोजघ्नेभरतोविजयेदिशाम् १३ तदीयंधनमानीयसर्वंराज्ञेन्यवेदयत् शत्रुघ्नश्चमधोःपुत्रंलवणंनामराक्षसम् १४ हत्वामधुवनेचक्रेमथुरांनामवैपुरीम् मुनौनिक्षिप्यतनयौसीताभर्त्राविवासिता १५ ध्यायतीरामचरणौविवरंप्रविवेशह तच्छ्रुत्वाभगवान्रामोरुंधन्नपिधियाशुचः १६ स्मरंस्तस्यागुणांस्तांस्तान्नाशक्नोद्रोद्धुमीश्वरः स्त्रीपुंप्रसंगएतादृक्सर्वत्रत्रासमावहः १७ अपीश्वराणांकिमुतग्राम्यस्यगृहचेतसः ततऊर्ध्वंब्रह्मचर्यंधारयन्नजुहोत्प्रभुः त्रयोदशाब्दसाहस्रमग्निहोत्रमखंडितम् १८ स्मरतांहृदिविन्यस्यविद्धंदंडककंटकैः स्वपादपल्लवंरामआत्मज्योतिरगात्ततः १९ नेदंयशोरघुपतेःसुरयाच्ञयात्तलीलातनोरधिकसाम्यविमुक्तधाम्नः रक्षोवधोजलधिबंधनमस्त्रपूगैःकिंतस्यशत्रुहननेकपयःसहायाः २० स्त्रीपुंसोःप्रसंगःआसक्तिःत्रासमावहतीतितथा विभक्तेरलुगार्षःसर्वत्रैवभयावहइ-

ति पाठांतरंसुगमं १७ किमुतेतिमासंगिकोक्तिः अग्निहोत्रमजुहोत्प्रभुःरामः १८ आत्मज्योतिर्निजंधाम १९ जलधिबंधनमस्त्रपूगैश्चरक्षसांवधइ १८
तीदंकविभिराश्चर्यमिववर्णितमपियशःस्तुतिर्नभवति तत्रहेतुः अधिकसाम्याभ्यांविमुक्तंधामप्रभावोयस्यतस्यकिंकपयःसहायाः अतःस्वयंवाद्या
अस्मदंशभूतलीलाग्रंथैर्वेदमपिसकंचेतदित्याह सुराणांयाच्ञया आत्तास्वीकृतालीलार्थातनुर्येनतस्य २०

एवंविधलीलाप्रयोजनंदर्शयन्नमतिं यस्ययशः नृपाणांयुधिष्ठिरादीनांसदस्सु ऋषयोमार्कंडेयादयोगायंतिदिगिभेंद्राणांपट्टवदाभरणरूप
तत्सर्वेतंव्याप्तमित्यर्थः नाकपालादेवाः वसुपालावसुधापालाश्चतेषांकिरीटैर्जुष्टंपादांबुजंयस्यतंरघुपतिम् पाठांतरेतत्तस्यरघुपतेर्जुष्टंपादांबु
जंप्रपद्यइत्यर्थः २१ सरामः संविष्टः उपवेशितः अनुगतोयायैः तेकोशलदेशवासिनः सर्वेऽपियत्रयोगिनोगच्छंतितत्स्थानंययुः २२ आनृशंस्यप
रउपशमनिष्ठःसन्विमुच्यते २३ सरामः स्वयंकथमवर्ततभ्रातॄन्प्रतिवाकथमवर्तत कथंभूतान् आत्मनः आत्मांशभूतान् तस्मिन्वाईश्वरेते
भ्रात्रादयः अनुअनंतरंकथमवर्ततेतिप्रश्नत्रयम् २४ तत्रश्रीरामस्यभ्रात्रादिषुप्रवृत्तिप्रकारमाह अथेति अनेनैवभ्रातॄणामपितदाज्ञाऽनुसा

यस्यामलंनृपसदस्सुयशोऽधुनाऽपिगायंत्यघघ्नमृषयोदिगिभेंद्रपट्टम् तन्नाकपालवसुपालकिरीटजुष्टपादांबुजं
रघुपतिंशरणंप्रपद्ये २१ यैःसंस्पृष्टोऽभिदृष्टोवासंविष्टोऽनुगतोऽपिवा कोशलास्तेययुस्स्थानंयत्रगच्छंतियोगिनः २२
पुरुषोरामचरितंश्रवणैरुपधारयन् आनृशंस्यपरोराजन्कर्मबंधैर्विमुच्यते २३ राजोवाच कथंसभगवान्
रामोभ्रातॄन्वास्वयमात्मनः तस्मिन्वातेऽन्ववर्तंतप्रजाःपौराश्चईश्वरे २४ श्रीशुकउवाच अथादिशद्दिग्वि
जयेभ्रातॄंस्त्रिभुवनेश्वरः आत्मानंदर्शयन्स्वानांपुरीमैक्षतसानुगः २५ आसिक्तमार्गांगंधोदैःकरिणांमदशीकरैः
स्वामिनंप्राप्तमालोक्यमत्तांवासुतरामिव २६ प्रासादगोपुरसभाचैत्यदेवगृहादिषु विन्यस्तहेमकलशैःपताकाभि
श्चमंडिताम् २७ पूगैःसवृंदैरंभाभिःपट्टिकाभिःसुवाससाम् आदर्शैरंशुकैःस्रग्भिःकृतकौतुकतोरणाम् २८ तमु
पेयुस्तत्रतत्रपौराअर्हणपाणयः आशिषोयुयुजुर्देवपाहीमांप्राक्त्वयोद्धृताम् २९ ततःप्रजावीक्ष्यपतिंचिरागतंदिदृ
क्षयोत्सृष्टगृहाःस्त्रियोनराः आरुह्यहर्म्याण्यरविंदलोचनमतृप्तनेत्राःकुसुमैरवाकिरन् ३० अथप्रविष्टःस्वगृहंजु
ष्टंस्वैःपूर्वराजभिः अनंताखिलकोशाढ्यमनर्घ्योरुपरिच्छदम् ३१

रितयावृत्तिरुक्ता २५ अथसिंहासनस्वीकारानंतरंपुरींवर्णयति
त्रिभिः गंधोदकैर्मदबिंदुभिश्चआसिक्तामार्गायस्याम् सुतरांमत्तामिव समृद्धाम् वाइतिवितर्के पाठांतरेवासितरांकामोन्मत्तांगामिवेत्यर्थः २६ २७
२८ पौराणांतस्मिन्वृत्तिमाह तमुपेयुरिति वराहरूपेणत्वयोद्धृतामिमांपृथ्वींपाहीति २९ प्रजानांतस्मिन्वृत्तिमाह ततःप्रजाइति ३० स्वयंकथमवर्तते
तितस्योत्तरमाह अथेतियावत्समाप्ति स्वगृहंप्रविष्टःसन्तस्मिन्रेमइतिपंचमेनान्वयः गृहंवर्णयतिसार्द्धैस्त्रिभिः अनंताः येऽखिलानांरत्नादीनांको-
शाः तैराढ्यम् अनर्घ्याउरवः परिच्छदायस्मिन् ३१

श्री॰ विद्रुममयाउदुंबरादेहल्योयेषुतैर्द्वारैः स्वच्छैः स्थलैः तृतीयांतानांमंडितमितितृतीयेनान्वयः वाससांमणीनांच अंशुकैर्दीप्तिभिः चित्रैश्चैतन्यंत अ॰
दृदुल्लासैः उज्ज्वलैः यद्वाचिदिति क्वचित् वैडूर्यस्तंभादिषुयथाशोभमुज्ज्वलैर्मुक्ताफलैर्मंडितमित्यर्थः कांताः कमनीयाः कामोपपत्तयोभोगसा ११
धनानिताभिः ३२ ३३ भूषणानांभूषणभूतैः ३४ ३५ नृणांमध्ये यद्वानृणांनृभिरभिध्यातमंघ्रिपल्लवंयस्येति ३६ इतिनवमेटीकायामेका
दशोऽध्यायः ११ द्वादशेरामपुत्रस्यकुशस्यान्वयउच्यते एवमिक्ष्वाकुपुत्रस्यशशादस्येरितोन्वयः १ कुशस्यरामपुत्रस्य अतिथिः तत्सुतः तस्य

विद्रुमोदुंबरद्वारैर्वैडूर्यस्तंभपंक्तिभिः स्थलैर्मारकतैः स्वच्छैर्भ्राजत्स्फटिकभित्तिभिः ३२ चित्रस्रग्भिः पट्टिकाभिर्वासो
मणिगणांशुकैः मुक्ताफलैश्चिदुल्लासैः कांतकामोपपत्तिभिः ३३ धूपदीपैः सुरभिभिर्मंडितंपुष्पमंडितैः स्त्रीपुंभिः सु
रसंकाशैर्जुष्टंभूषणभूषणैः ३४ तस्मिन्सभगवान्रामः स्निग्धयाप्रिययेष्टया रेमेस्वारामधीराणामृषभः सीतयाकिल
३५ बुभुजेचयथाकालंकामान्धर्ममपीडयन् वर्षपूगान्बहून्नृणामभिध्याताङ्घ्रिपल्लवः ३६ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेनवमस्कंधेश्रीरामोपाख्यानेएकादशोऽध्यायः ११ श्रीशुकउवाच कुशस्यचातिथिस्तस्मान्निषधस्त
त्सुतोनभः पुंडरीकोऽथतत्पुत्रः क्षेमधन्वाऽभवत्ततः १ देवानीकस्ततोऽनीहः पारियात्रोऽथतत्सुतः ततोबलस्थलस्तस्मा
द्वज्रनाभोऽर्कसंभवः २ खगणस्तत्सुतस्तस्माद्विधृतिश्चाभवत्सुतः ततोहिरण्यनाभोभूद्योगाचार्यस्तुजैमिनेः ३ शि
ष्यः कौशल्यआध्यात्मंयाज्ञवल्क्योऽध्यगाद्यतः योगंमहोदयमृषिर्हृदयग्रंथिभेदकम् ४ पुष्योहिरण्यनाभस्यध्रुवसंधि
स्ततोऽभवत् सुदर्शनोग्निवर्णश्चशीघ्रस्तस्यमरुः सुतः ५ योऽसावास्तेयोगसिद्धः कलापग्राममाश्रितः कलेरंतेसूर्यवं
शंनष्टंभावयितापुनः ६ तस्मात्प्रसुश्रुतस्तस्यसंधिस्तस्याप्यमर्षणः महस्वांस्तत्सुतस्तस्मात्विश्वसाह्वोऽन्वजायत ततः
प्रसेनजित्तस्मात्तक्षकोभवितापुनः ७ ततोबृहद्बलोयस्तुपित्रातेसमरेहतः एतेहीक्ष्वाकुभूपालाअतीताः शृण्वनागता
न् ८ बृहद्बलस्यभवितापुत्रोनामबृहद्रणः उरुक्रियस्ततस्तस्यवत्सवृद्धोभविष्यति ९

सुतः १ अर्कसंभवः अर्कस्यांशात्संभूतः
२ ततोविधृतेः हिरण्यनाभः कथंभूतः जैमिनेः शिष्योयोगाचार्यः ३ तदाह यतः सकाशात् कौशल्योयाज्ञवल्क्यऋषिरध्यात्मंयोगमध्यगात् १९
महांतउदयाः सिद्धयोयस्मिन् तंहृदयग्रंथेर्भेदकंच ४ ५ मरुंविशिनष्टियोऽसाविति पुनर्भावयिताभावयिष्यति ६ ७ पित्राअभिमन्युना ८ ९

१० ११ तत्तस्मादमित्रजित् १२ १३ १४ निष्ठावंशस्यस्थितिस्तस्या अंतः तदेवाह इक्ष्वाकूणामिति १५ इतिनवमेटीकायांद्वादशोऽध्यायः १२
इक्ष्वाकोरेवपुत्रस्यनिमेर्वंशस्त्रयोदशे वर्ण्यतेजज्ञिरेयत्रब्रह्मज्ञाजनकादयः १ निमेरौरसःपुत्रोनाभूदितिदर्शयन्कथामाह निमिरित्येकाद
शभिः सत्रमारभ्यवसिष्ठमृत्विजमवृतवत्रे १ तंशक्रस्यमखंनिर्वर्त्यप्रतिपालय प्रतीक्षस्वेतिगृहपतिर्निमिः २ इदंजीवितंचलमस्थिरंविद्वा

प्रतिव्योमस्ततोभानुर्दिवाकोवाहिनीपतिः सहदेवस्ततोवीरोबृहदश्वोऽथभानुमान् १० प्रतीकाश्वोभानुमतःसु
प्रतीकोऽथतत्सुतः भवितामरुदेवोऽथसुनक्षत्रोऽथपुष्करः ११ तस्यांतरिक्षस्तत्पुत्रःसुतपास्तदमित्रजित् बृहद्राज
स्तुतस्यापिबर्हिस्तस्मात्कृतंजयः १२ रणंजयस्तस्यसुतःसंजयोभविताततः तस्माच्छाक्योथशुद्धोदोलांगलस्तत्सु
तःस्मृतः १३ ततःप्रसेनजित्तस्मात्क्षुद्रकोभविताततः रणकोभवितातस्मात्सुरथस्तनयस्ततः १४ सुमित्रोनामनि
ष्ठांतएतेबार्हद्बलान्वयाः इक्ष्वाकूणामयंवंशःसुमित्रांतोभविष्यति यतस्तंप्राप्यराजानंसंस्थांप्राप्स्यतिवैकलौ १५
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेश्रीरामचरितवर्णनंनामद्वादशोऽध्यायः १२ श्रीशुकउवाच निमिरि
क्ष्वाकुतनयोवसिष्ठमवृतर्त्विजम् आरभ्यसत्रंसोऽप्याहशक्रेणप्राग्वृतोऽस्मिभोः १ तंनिर्वर्त्यागमिष्यामितावन्मां
प्रतिपालय तूष्णीमासीद्गृहपतिःसोपींद्रस्याकरोन्मखम् २ निमिश्चलमिदंविद्वान्सत्रमारभतात्मवान् ऋत्विग्भि
रपरैस्तावन्नागमद्यावतागुरुः ३ शिष्यव्यतिक्रमंवीक्ष्यनिर्वर्त्यगुरुरागतः अशपत्पततादेहोनिमेःपंडितमानिनः
४ निमिःप्रतिददौशापंगुरवेऽधर्मवर्तिने तवापिपततादेहोलोभाद्धर्ममजानतः ५ इत्युत्ससर्जतंदेहंनिमिरध्यात्म
कोविदः मित्रावरुणयोर्जज्ञेउर्वश्यांप्रपितामहः ६ गंधवस्तुषुतद्देहंनिधायमुनिसत्तमाः समाप्तेसत्रयागेथदेवानूचुः
समागतान् ७ राज्ञोजीवतुदेहोयंप्रसन्नाःप्रभवोयदि तथेत्युक्तेनिमिःप्राहमाभून्मे देहबंधनम् ८ यस्ययोगंनवा-
ञ्छंतिवियोगभयकातराः भजंतिचरणांभोजंमुनयोहरिमेधसः ९

न् ३ इंद्रस्यमखंनिर्वर्त्यागतोगुरुः शिष्यस्यव्यतिक्रममन्यायंवीक्ष्यनिमेर्देहः
पतत्वित्यशपत् ४ ५ उर्वशीदर्शनात्स्कन्नंरेतस्ताभ्यांकुंभेनिषिक्तंतस्मात्प्रपितामहोवसिष्ठोजज्ञे तदाह मित्रावरुणयोरिति तथाचश्रुतिः कुंभेरे
तःसिषिचतुःसमानमिति ६ ७ यदिप्रसन्नाः प्रभवःसमर्थाश्चतर्हिजीवत्वित्यूचुः ८ यस्यदेहस्ययोगंनवाञ्छंति अपितुमोक्षायैवभजंति ९ ७.

१० निमिर्विदेहएवसन्नुष्यतांवसतु कामंयथेच्छम् एवंसतियुष्माभिःप्रार्थितंजीवितमस्यभविष्यति नचदेहबंधइतिभावः सच अध्यात्मसंस्थि अ·
तोलोचनयोःस्थितःसन् उन्मेषणनिमेषाभ्यांतत्प्रवर्त्तकत्वेनलक्षितोवर्ततइतिशेषः ११ तदेवंमृतादपिनिमेर्देहाद्वंशप्रवृत्तिंदर्शयति अराज १३
कभयमिति १२ तस्यान्वर्थानित्रीणिनामान्याह जन्मनाअसाधारणेनजनएवजनकः यद्वा स्वदेहद्वाराजनकत्वात् सनिमिर्जनकोऽभूदित्यर्थः

देहंनावरुरुत्सेहंदुःखशोकभयावहम् सर्वत्रास्ययतोमृत्युर्मत्स्यानामुदकेयथा १० देवाऊचुः विदेहउष्यतां
कामंलोचनेषुशरीरिणाम् उन्मेषणनिमेषाभ्यांलक्षितोध्यात्मसंस्थितः ११ अराजकभयंनॄणामन्यमानामहर्षयः
देहंममंथुःस्मनिमेःकुमारःसमजायत १२ जन्मनाजनकःसोऽभूद्वैदेहस्तुविदेहजः मिथिलोमथनाज्जातोमिथिला
येननिर्मिता १३ तस्मादुदावसुस्तस्यपुत्रोऽभून्नंदिवर्द्धनः ततःसुकेतुस्तस्यापिदेवरातोमहीपते १४ तस्माद्बृहद्रथस्त
स्यमहावीर्यःसुधृत्पिता सुधृतेर्धृष्टकेतुर्वैहर्यश्वोथमरुस्ततः १५ मरोःप्रदीपकस्तस्माज्जातःकृतिरथोयतः देवमीढ
स्तस्यसुतोविश्रुतोऽथमहाधृतिः १६ कृतिरातस्ततस्तस्मान्महारोमाथतत्सुतः स्वर्णरोमासुतस्तस्यह्रस्वरोमाव्यजाय
त १७ ततःसीरध्वजोजज्ञेयज्ञार्थंकर्षतोमहीम् सीतासीराग्रतोजातातस्मात्सीरध्वजःस्मृतः १८ कुशध्वजस्तस्यपुत्र
स्ततोधर्मध्वजोनृपः धर्मध्वजस्यद्वौपुत्रौकृतध्वजमितध्वजौ १९ कृतध्वजात्केशिध्वजःखांडिक्यस्तुमितध्वजात् कृ
तध्वजसुतोराजन् आत्मविद्याविशारदः २० खांडिक्यःकर्मतत्वज्ञोभीतःकेशिध्वजाद्द्रुतः भानुमांस्तस्यपुत्रोऽभूच्छत
द्युम्नस्तुतत्सुतः २१ शुचिस्त्तत्तनयस्तस्मात्सनद्वाजस्ततोऽभवत् ऊर्ध्वकेतुःसनद्वाजादजोऽथपुरुजित्सुतः २२ अरि
ष्टनेमिस्तस्यापिश्रुतायुस्तत्सुपार्श्वकः ततश्चित्ररथोयस्यक्षेमधिर्मिथिलाधिपः २३ तस्मात्समरथस्तस्यसुतःसत्य
रथस्ततः आसीदुपगुरुस्तस्मादुपगुप्तोऽग्निसंभवः २४ वस्वनंतोऽथतत्पुत्रोयुयुधायत्सुभाषणः श्रुतस्ततोजयस्त
स्माद्विजयोऽस्माद्दृतःसुतः २५ शुनकस्तत्सुतोजज्ञेवीतहव्योधृतिस्ततः बहुलाश्वोधृतेस्तस्यकृतिरस्यमहावशी
२६
मिथिलायेननिर्मिताइत्यनेनव्युत्पत्यंतरमर्थादुक्तं १३ १४ सुधृत्सुधृतिः तस्यपिता १५ १६ १७ १८ १९ २० तस्यकेशिध्वजस्यभानुमान् २१ २०
२२ तस्मात्सुपार्श्वकः २३ अग्निसंभवः अग्नेरंशात्संभूतः २४ यद्यस्मात्सुभाषणः २५ २६ छ छ छ छ

योगेश्वरायाज्ञवल्क्यादयः तेषांप्रसादेन २७ इतिनवमेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशादिभिःसोमवंशमाहसमासितः यस्मिन्नैला
दयोभूपाः कीर्त्यंतेपुण्यकीर्तयः १ चतुर्दशेगुरोःपत्न्यांतारायांसोमजाद्बुधात् जातश्चैलःषड्वंश्यामायुर्मुख्यानजीजनत् २ दृग्भ्यः आनंदाश्रुभ्यः
अतएवामृतमयः किलेत्याश्चर्ये पाठांतरे दृशः नेत्रात् वक्ष्यमाणदर्पस्यकारणमाह विप्रेति ३ सोमस्यपुत्रोबुधइतिद्वारेणाह पत्नीमितिसार्द्धैर्नवभि-
भिः ४ तत्कृतेतन्निमित्तम् ५ सुराणांदानवानांचविग्रहेकारणमाह शुक्रइति असुरैः सहितः उडुपमग्रहीत् इत्यर्थः सधिरार्षः गुरोः सुतं बृह

एतेवैमिथिलाराजन्नात्मविद्याविशारदाः योगेश्वरप्रसादेनद्वंद्वैर्मुक्तागृहेष्वपि २७ इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेनवमस्कंधेनिमिवंशानुवर्णनंनामत्रयोदशोऽध्यायः १३ श्रीशुकउवाच अथातःश्रूयतांराजन्वंशःसो
मस्यपावनः यस्मिन्नैलादयोभूपाःकीर्त्यंतेपुण्यकीर्तयः १ सहस्रशिरसःपुंसोनाभिह्रदसरोरुहात् जातस्यासीत्सु
तोधातुरत्रिःपितृसमोगुणैः २ तस्यदृग्भ्योऽभवत्पुत्रःसोमोमृतमयःकिल विप्रौषध्युडुगणानांब्रह्मणाकल्पितःप
तिः ३ सोऽयजद्राजसूयेनविजित्यभुवनत्रयम् पत्नींबृहस्पतेर्दर्पात्तारांनामाहरद्बलात् ४ यदासदेवगुरुणाया
चितोऽभीक्ष्णशोमदात् नात्यजत्तत्कृतेजज्ञेसुरदानवविग्रहः ५ शुक्रोबृहस्पतेर्द्वेषादग्रहीत्सासुरोडुपम् हरोगुरु
सुतंस्नेहात्सर्वभूतगणावृतः ६ सर्वदेवगणोपेतोमहेंद्रोगुरुमन्वयात् सुरासुरविनाशोऽभूत्समरस्तारकामयः
७ निवेदितोऽथांगिरसासोमंनिर्भर्त्स्यविश्वकृत् तारांस्वभर्त्रेप्रायच्छदंतर्वत्नीमवैत्पतिः ८ त्यजत्यजाशुदुःप्रज्ञे
मत्क्षेत्रादाहितंपरैः नाहंत्वांभस्मसात्कुर्यांस्त्रियंसांतानिकःसति ९ तत्याजव्रीडितातारांकुमारंकनकप्रभम् स्पृहा
मांगिरसश्चक्रेकुमारेसोमएवच १० ममायंनतवेत्युच्चैस्तस्मिन्विवदमानयोः पप्रच्छुरृषयोदेवानैवोचेव्रीडिता
तुसा ११ कुमारोमातरंप्राहकुपितोऽलीकलज्जया किंनवोचस्यसद्वृत्ते आत्मावद्यंवदाशुमे १२ ब्रह्मातांरहआ-
हूयसमप्राक्षीच्चसांत्वयन् सोमस्येत्याहशनकैःसोमस्तंतावदग्रहीत् १३

स्पतिमग्रहीत् अंगिरसःसकाशात्प्राप्तविद्यो-
हरइतिप्रसिद्धिः ६ ७ निवेदितोविज्ञापितः विश्वकृत्ब्रह्मा अवैत् अबुध्यत ८ बृहस्पतिराह त्यजत्यजेति परैराहितंगर्भम् गर्भेत्यक्तेभ
स्मीकरिष्यतीतिबिभ्यतींप्रत्याह नाहमिति सांतानिकःसंतानार्थीसांतानिकेइतिपाठेसत्पुत्रेइत्यर्थः ९ १० ११ १२ रहःएकांते १३ ५ ६

पुरूरवसउर्वश्यामायुःप्रमुखाः षट्पुत्राजाताइतिवक्तुंकथामाह तस्येत्यादिनायावत्समाप्ति १४ १५ १६ ननुदेवीकुतोमनुष्यस्यांतिकमुप अ· १४
गच्छेत्तत्राह मित्रावरुणयोःशापान्नरलोकतांमनुष्यभावमापन्नासती १७ १८ नौआवयोरस्त्विति १९ यस्यनवांगानरंचक्षुःआसाद्यरिर
सयारंतुमिच्छयायाहस्फुटंनच्यवते नापयातियद्यस्मादितिवा २० शापावसानेभाषाभंगमिषेणजिगमिषोस्तस्याभाषाबंधमाह एतावित्ति
द्वाभ्याम् उरणकौमेषौन्यासौनिक्षेपरूपौरक्षस्वश्लाघ्यःसएवस्त्रीणांवरःस्मृतः अतोविजातीयत्वंनदोषइतिभावः २१ हेवीरघृतंमेभक्ष्यं

तस्यात्मयोनिरकृतबुधइत्यभिधांनृप बुद्ध्यागंभीरयायेनपुत्रेणापोडुराण्मुदम् १४ ततःपुरूरवाजज्ञेइलायांय
उदाहृतः तस्यरूपगुणौदार्यशीलद्रविणविक्रमान् १५ श्रुत्वोर्वशींद्रभवनेगीयमानान्सुरर्षिणा तदंतिकमुपेया
यदेवीस्मरशरार्दिता १६ मित्रावरुणयोःशापादापन्नानरलोकताम् निशम्यपुरुषश्रेष्ठंकंदर्पमिवरूपिणम् १७
धृतिंविष्टभ्यललनाउपतस्थेतदंतिके सतांविलोक्यनृपतिर्हर्षेणोत्फुल्ललोचनः उवाचश्लक्ष्णयावाचादेवीहृष्ट
तनूरुहः १८ राजोवाच स्वागतंतेवरारोहेआस्यतांकरवामकिम् संरमस्वमयासाकंरतिर्नौशाश्वतीःसमाः
१९ उर्वश्युवाच कस्यास्त्वयिनसज्जेतमनोदृष्टिश्चसुंदर यदंगांतरमासाद्यच्यवतेहरिरंसया २० एतावुरण-
कौराजन्न्यासौरक्षस्वमानद संरंस्येभवतासाकंश्लाघ्यःस्त्रीणांवरस्स्मृतः २१ घृतंमेवीरभक्ष्यंस्यान्नेक्षेत्वाऽन्यत्रमै
थुनात् विवाससंतत्तथेतिप्रतिपेदेमहामनाः २२ अहोरूपमहोभावोनरलोकविमोहनम् कोनसेवेतमनुजोदेवीं
त्वांस्वयमागताम् २३ तयासपुरुषश्रेष्ठोरमयंत्यायथाऽर्हतः रेमेसुरविहारेषुकामंचैत्ररथादिषु २४ रममाणस्तया
देव्यापद्मकिंजल्कगंधया तन्मुखामोदमुषितोमुमुदेऽहर्गणान्बहून् २५ अपश्यन्नुर्वशीमिंद्रोगंधर्वान्समचोद-
यत् उर्वशीरहितंमह्यमास्थानंनातिशोभते २६ तउपेत्यमहारात्रेतमसिप्रत्युपस्थिते उर्वश्याउरणौजह्रुर्न्यस्तौराज
निजायया २७ निशम्याक्रंदितंदेवीपुत्रयोर्नीयमानयोः हताऽस्म्यहंकुनाथेननपुंसावीरमानिना २८

स्यात् अमृतंवाआज्यमितिश्रुतेःदेवा
नांचामृताशित्वात् मैथुनादन्यत्रविवाससंत्वांनेक्षिष्येइतिप्रतिपेदेअंगीकृतवान् २२ तदेवाह अहोइति २३ २४ पद्मकिंजल्कस्यइवगंधोयस्याःतस्याः २१
मुखामोदेनमुषितःप्रलोभितःसन् २५ २६ महारात्रेमध्यरात्रेमहानिशाद्वेघटिकेरात्रौमध्यमयामयोरितिस्मृतेः २७ जिगमिषोस्तस्याःपरुषोक्तिमाह हता
ऽस्मीतिसार्द्धेननपुंसानपुंसकेन २८ ७

यथानारीतथासंत्रस्तः शेते २९ ३० विद्युतः विशिष्टद्युतिमंतः व्यद्योतंत दीप्तिमकुर्वंत यद्वा तदैवतडितः प्रकाशंतइत्यर्थः नग्नमैक्षत अतोभा
षामंगान्निर्जगामेतिज्ञेयम् ३१ ३२ तस्याः सखीश्चपंचवीक्ष्यसूक्तंवचनंशोभनंहयेजायेत्यादि ३३ तदेवार्थतआह अहोइतिद्वाभ्यांअनिर्वृत्य
मत्कृतांनिर्वृतिमप्राप्यपाठांतरेमांनिर्वृतिमगमयित्वामंत्रानुक्तेनिचा वचांसिकृणवावहैगोष्ठीः करवावहै ३४ सुदेहोअतिकमनीयोऽयंममदे-
हः ३५ पुरूरवोमामृथाइत्यादितस्याः सूक्तंतदप्यर्थतआह मामृथाइतिचतुर्भिः मास्मियस्वपुरुषोऽसिअतोधैर्यमावहेतिभावः इमेवृकाः मसि

यद्विश्रंभादहंनष्टाहृतापत्याचदस्युभिः यः शेतेनिशिसंत्रस्तोयथानारीदिवापुमान् २९ इतिवाक्सायकैर्विद्धः प्रतोत्रै
रिवकुंजरः निशिनिस्त्रिंशमादायविवस्त्रोऽभ्यद्रवद्रुषा ३० तेविसृज्योरणौतत्रव्यद्योतंतस्मविद्युतः आदायमेषावा
यांतंनग्नमैक्षतसापतिम् ३१ ऐलोऽपिशयनेजायामपश्यन्विमनाइव तच्चित्तोविह्वलः शोचन्बभ्रामोन्मत्तवन्मही
म् ३२ सतांवीक्ष्यकुरुक्षेत्रेसरस्वत्यांचतत्सखीः पंचप्रहृष्टवदनाः प्राहसूक्तंपुरूरवाः ३३ अहोजायेतिष्ठतिष्ठघोरेन
त्यक्तुमर्हसि मांत्वमद्याप्यनिर्वृत्यवचांसिकृणवावहै ३४ सुदेहोयंपतत्यत्रदेविदूरंहृतस्त्वया खादंत्येनंवृकागृध्रा
स्त्वत्प्रसादस्यनास्पदम् ३५ उर्वश्युवाच मामृथाः पुरुषोसित्वंमास्मत्वाऽद्युर्वृकाइमे क्वापिसख्यंनवैस्त्रीणां
वृकाणांहृदयंयथा ३६ स्त्रियोह्यकरुणाः क्रूरादुर्मर्षाः प्रियसाहसाः घ्नंत्यल्पार्थेऽपिविश्रब्धंपतिंभ्रातरमप्युत ३७ वि
धायालीकविश्रंभमज्ञेषुत्यक्तसौहृदाः नवंनवमभीप्संत्यः पुंश्चल्यः स्वैरवृत्तयः ३८ संवत्सरांतेहिभवानेकरात्रंमयेश्व
र वत्स्यत्यपत्यानिचतेभविष्यंत्यपराणिभोः ३९ अंतर्वत्नीमुपालक्ष्यदेवींसप्रययौपुरम् पुनस्तत्रगतोऽब्दांतेउर्वशीं
वीरमातरम् ४० उपलभ्यमुदायुक्तः समुवासतयानिशाम् अथैनमुर्वशीप्राहकृपणंविरहातुरम् ४१ गंधर्वानुपधावे
मांस्तुभ्यंदास्यंतिमामिति तस्यसंस्तुवतस्तुष्टाअग्निस्थालींददुर्नृप उर्वशींमन्यमानस्तांसोऽबुध्यतचरन्वने ४२ स्था
लींन्यस्यवनेगत्वागृहानाध्यायतोनिशि त्रेतायांसंप्रवृत्तायांमनसित्रय्यवर्त्तत ४३ द्युः इंद्रियाणिवा त्वाइतित्वाम् मास्मअ-
द्युः भक्षयेयुः इंद्रियवशोमाभवेत्यर्थः ३६ प्रियेनिमित्तेसाहसंयासाम् ३७ ३८ तंसांत्वयति संवत्सरांतइति ३९ अपराणीतिवचनादंतर्वत्नी
मुपालभ्यज्ञात्वा ४० ४१ अनेनाग्निनाकर्मकृत्वातद्वशादुर्वशींप्राप्स्यतीत्यभिप्रायेणाग्निस्थालींददुः सतुतांस्थालीमेवोर्वशींमन्यमानः तयास
हितोवनेविचरन्नूनेयमुर्वशीकिंत्वग्निस्थालीत्यबुध्यत ४२ ततश्चतांस्थालींवनेस्थापयित्वागृहान्गत्वानिशिनित्यंतामेवाध्यायतस्तस्यमन
सित्रेतायांत्रयीअवर्तनकर्मबोधकंवेदत्रयंप्रादुरभूत् ४३

ततःस्थालीस्थानंगतःसन्शम्यागर्भेजातमश्वत्थंविलक्ष्यअस्मिन्नसावग्निरस्तीतिविशेषेणलक्षयित्वातेनाश्वत्थेनद्वे अरणीकृत्वाऽग्निममं थेतिशेषः शमीगर्भादग्निममंथतेतिश्रुतिः ४४ मथनप्रकारमाह अधरारणिमुर्वशींध्यायन्नुत्तरारणिमात्मानंध्यायन्उभयोर्मध्येयत्काष्ठंतत्प्रजननंपुत्रंध्यायन्तथाचमंत्रः उर्वश्यस्यायुरसिपुरूरवाइति ४५ तस्यतेनकृतान्निर्मथनाद्विभावसुरग्निर्जातः कथंभूतः जातवेदोधनंभोग्यंयस्मात् सचत्रय्याविद्ययाविहितेनाधानसंस्कारेणत्रिवृत् आहवनीयादिरूपःसन्राज्ञापुरूरवसापुत्रत्वेकल्पितः पुण्यलोकप्रापकत्वात् ४६ तदाह तेनेति ४७ नन्वनादिर्वेदत्रयबोधितोब्राह्मणादीनामिंद्राद्यनेकदेवयजनेनस्वर्गप्राप्तिहेतुः कर्ममार्गः कथंसादिरिववर्ण्यतेतत्राह एकएवेतिद्वाभ्याम् पुराकृतयुगेसर्ववाङ्मयः सर्वासांवाचांबीजभूतःप्रणवएकएववेदः देवश्चनारायणएकएव अग्निश्चैकएवलौकिकः वर्ण

स्थालीस्थानंगतोश्वत्थंशमीगर्भंविलक्ष्यसः तेनद्वेअरणीकृत्वाउर्वशीलोककाम्यया ४४ उर्वशींमंत्रतोध्यायन्नधरारणिमुत्तराम् आत्मानमुभयोर्मध्येयत्तत्प्रजननंप्रभुः ४५ तस्यनिर्मथनाज्जातोजातवेदाविभावसुः त्रय्यासविद्यया राज्ञापुत्रत्वेकल्पितस्त्रिवृत् ४६ तेनायजतयज्ञेशंभगवंतमधोऽक्षजम् उर्वशीलोकमन्विच्छन्सर्वदेवमयंहरिम् ४७ एकएवपुरावेदःप्रणवःसर्ववाङ्मयः देवोनारायणोनान्यएकोऽग्निर्वर्णएवच ४८ पुरूरवसएवासीत्त्रयीत्रेतामुखेनृप अग्निनाप्रजयाराजालोकंगांधर्वमेयिवान् ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेऐलोपाख्यानेचतुर्दशोऽध्यायः १४ श्रीशुकउवाच ऐलस्यचोर्वशीगर्भात्षडासन्नात्मजानृप आयुःश्रुतायुःसत्यायुरयोऽथविजयोजयः १ श्रुतायोर्वसुमान्पुत्रःसत्यायोश्चश्रुतंजयः रयस्यसुतएकश्चजयस्यतनयोमितः २ भीमस्तुविजयस्याथकांचनोहोत्रकस्ततः तस्यजन्हुःसुतोगंगांगंडूषीकृत्ययोऽपिबत् जन्होस्तुपूरुस्तत्पुत्रोबलाकश्चात्मजोऽजकः ३ ततः कुशःकुशस्यापिकुशांबुर्मूर्त्तयोवसुः कुशनाभश्चचत्वारोगाधिरासीत्कुशांबुजः ४

श्चैकएवहंसोनाम ४८ वेदत्रयीतुपुरूरवसः सकाशादासीत् एयिवान् प्राप अयंभावः कृतयुगेसत्वप्रधानाः प्रायशःसर्वेऽपिध्याननिष्ठा रजःप्रधानेतुत्रेतायुगेवेदादिविभागेनकर्ममार्गःप्रकटोबभूवेत्यर्थः ४९ इतिनवमेटीकायांचतुर्दशः १४ ततः पंचदशेगाधिरैलपुत्रान्वयेजनि यद्दौहित्रसुतोरामः कार्तवीर्यमहन्रुषा १ कृत्यहत्यात्यादिक्रमेणश्रुतायुःप्रभृतिषण्णांवंशानाह श्रुतायोरित्यादिना एकसंज्ञः अमितः तत्संज्ञः २ जन्होःपूरुःतस्यबलाकःतस्याजकः ३ गाधेःपुत्रोविश्वामित्रोब्रह्मर्षिरभूदितिउत्तराध्यायेवक्ष्यति गाधेरभून्महातेजाइत्यादिना ४

तत्रतावत्तदुपोद्घातत्वेनभृगुवंशसंभवस्यऋचीकस्यचरित्रंप्रसक्तानुप्रसक्तेनचपरशुरामावतारचरितमाह तस्यसत्यवतीमित्यादिनाविसदृशम
ननुरूपंभार्गवमृचीकम् ५ दक्षिणवामयोरेकतःश्यामःकर्णोयेषांसर्वस्मिन्नंगेचंद्रस्येववर्चोयेषाम् ननेदमपिपर्याप्तमस्मत्कन्यायाःयतःकु
शिकाकौशिकावयम् ६ ७ उभयैःपत्न्यैर्ब्राह्मैर्मंत्रैःश्वश्र्वैतुक्षात्रैरित्यर्थः ८ यावत्स्नात्वामुनिर्निर्गतःतावद्भार्यायांभर्तृस्नेहात्पुत्र्याःसत्य
वत्याश्चरुंश्रेष्ठंमत्वागतयामात्रासत्यवत्यायाचितासती ब्राह्ममंत्राभिमंत्रितंस्वचरुंमात्रेअयच्छत् प्रादात्मातुःचरुंक्षात्रमंत्राभिमंत्रितम् स्वयम

तस्यसत्यवतींकन्यामृचीकोऽयाचतद्विजः वरंविसदृशंमत्वागाधिर्भार्गवमब्रवीत् ५ एकतःश्यामकर्णानांहयानांचं
द्रवर्चसाम् सहस्रंदीयतांशुल्कंकन्यायाःकुशिकावयम् ६ इत्युक्तस्तन्मतंज्ञात्वागतःसवरुणांतिकम् आनीयदत्त्वा
तानश्वानुपयेमेवराननाम् ७ सऋषिःप्रार्थितःपत्न्याश्वश्र्वाचापत्यकाम्यया श्रपयित्वोभयैर्मंत्रैश्चरुंस्नातुंगतोमु
निः ८ तावत्सत्यवतीमात्रास्वचरुंयाचितासती श्रेष्ठंमत्वातयायच्छन्मात्रेमातुरदत्स्वयम् ९ तद्विज्ञायमुनिःप्राहप
त्नींकष्टमकारषीः घोरोदंडधरःपुत्रोभ्रातातेब्रह्मवित्तमः १० प्रसादितःसत्यवत्यामैवंभूदितिभार्गवः अथतर्हिभवे
त्पौत्रोजमदग्निस्ततोऽभवत् ११ साचाभूत्सुमहापुण्याकौशिकीलोकपावनी रेणोःसुतांरेणुकांवैजमदग्निरुवाह
याम् १२ तस्यांवैभार्गवऋषेःसुतावसुमदादयः यवीयान्जज्ञएतेषांरामइत्यभिविश्रुतः १३ यमाहुर्वासुदेवांशंहैह
यानांकुलांतकम् त्रिःसप्तकृत्वोयइमांचक्रेनिःक्षत्रियांमहीम् १४ दुष्टंक्षत्रंभुवोभारमब्रह्मण्यमनीनशत् रजस्त
मोवृतमहन्फल्गुन्यपिकृतेंऽहसि १५ राजोवाच किंतदंहोभगवतोराजन्यैरजितात्मभिः कृतंयेनकुलंन
ष्टंक्षत्रियाणामभीक्ष्णशः १६ श्रीशुकउवाच हैहयानामधिपतिरर्जुनःक्षत्रियर्षभः दत्तंनारायणस्यांशमा
राध्यपरिकर्मभिः १७ बाहून्दशशतंलेभेदुर्धर्षत्वमरातिषु अव्याहतेंद्रियौजःश्रीस्तेजोवीर्ययशोबलम् १८

दत् आदत् ९ कष्टंजुगुप्सितम् तदेवाह तेपुत्रोघोरोभविष्यतिभ्रातातुब्रह्मवित्तमोभविष्यतीति १० एवंमाभूदितिप्रसादितोभार्गवआह
अथतर्हिपौत्रोघोरोभविष्यति जमदग्निःपुत्रोऽभवदित्यर्थः ११ साचसत्यवतीकौशिकीनद्यभूत् १२ भार्गवऋषेःजमदग्नेःसुताः १३ १४अ
नीनशत्नाशयामास तदेवाह रजस्तमोवृतमिति पाठांतरेसुगमम् १५ १६ कार्तवीर्यार्जुनेनकृतमपराधंवक्तुंतस्यदर्पहेतुमैश्वर्यादिकमाह
हैहयानामितिषड्भिः परिकर्मभिःपरिचर्याभिः दत्तंदत्तात्रेयमाराध्य १७ अव्याहतमिंद्रियादिकंचलेभे १८ ७ ७ ७

यत्रयस्मिन्नैश्वर्येअणिमादयोगुणाः १९ रेवांऽभसिनर्मदायाम् २० रावणोदिग्विजयेमाहिष्मत्याःसमीपेदेवपूजांकुर्वन्प्रवाहस्यावरोधात्प्रति
स्रोतसःसत्याःतस्याःसरितोजलैर्विप्लावितंस्वशिबिरमालक्ष्यतस्यतद्वीर्यंनसेहे २१ ततश्चकृतकिल्बिषःक्रीडंतमभिप्लावितुंप्रवृत्तःसन्गृही
तःमाहिष्मत्यांस्वपुर्यांकपिरिवसंनिरुद्धश्चपुनश्चावज्ञयायेनमुक्तः २२ इदानींतत्कृतमपराधंदर्शयन्नाह सएकदेत्यादिना २३ अर्हणामातिथ्या
दिहविष्मत्याकामधेन्वा २४ तत्अर्हणंनाद्रियतनतस्मिन्नातुष्यत् यतोऽग्निहोत्र्यांहोमधेनौसाभिलाषःसहैहयःहैहयैःसहवर्त्तमानः २५ द-

योगेश्वरत्वमैश्वर्यंगुणायत्राणिमादयः चचाराव्याहतगतिर्लोकेषुपवनोयथा १९ स्त्रीरत्नैरावृतःक्रीडन्रेवांभसि
मदोत्कटः वैजयंतींस्रजंबिभ्रद्रुरोधसरितंभुजैः २० विप्लावितंस्वशिबिरंप्रतिस्रोतःसरिज्जलैः नामृष्यत्तस्यतद्वी-
र्यंवीरमानीदशाननः २१ गृहीतोलीलयास्त्रीणांसमक्षंकृतकिल्बिषः माहिष्मत्यांसन्निरुद्धोमुक्तोयेनकपिर्यथा २२
सएकदातुमृगयांविचरन्विपिनवने यदृच्छयाश्रमपदंजमदग्नेरुपाविशत् २३ तस्मैसनरदेवायमुनिरर्हणमाहरत्
ससैन्यामात्यवाहायहविष्मत्यातपोधनः २४ सवीरस्तत्रतद्दृष्ट्वा आत्मैश्वर्यातिशायनम् तन्नाद्रियताग्निहोत्र्यां
साभिलाषःसहैहयः २५ हविर्धानीमृषेर्दर्पान्नरान्हर्तुमचोदयत् तेचमाहिष्मतींनिन्युःसवत्सांक्रंदतींबलात्
२६ अथराजनिनिर्यातेरामआश्रमआगतः श्रुत्वातत्तस्यदौरात्म्यंचुक्रोधाहिरिवाहतः २७ घोरमादायपरशुंस
तूणंचर्मकार्मुकम् अन्वधावतदुर्द्धर्षोमृगेंद्रइवयूथपम् २८ तमापतंतंभृगुवर्यमोजसाधनुर्धरंबाणपरश्वधायुध
म् ऐणेयचर्मांबरमर्कधामभिर्युतंजटाभिर्ददृशेपुरींविशन् २९ अचोदयद्धस्तिरथाश्वपत्तिभिर्गदासिबाणर्ष्टिश
तघ्निशक्तिभिः अक्षौहिणीःसप्तदशातिभीषणास्तारामएकोभगवानसूदयत् ३० यतोयतोऽसौप्रहरत्परश्व
धोमनोऽनिलौजाःपरचक्रसूदनः ततस्ततश्छिन्नभुजोरुकंधरानिपेतुरुर्व्यांहतसूतवाहनाः ३१

र्पाद्धेतोःऋषेर्हविर्धानीमग्निहोत्रधेनुंहर्त्तुंनरानचोदयत्प्रेरितवान् २६ तद्दौरात्म्यंहविष्मत्याहरणंक्रोधयुक्तोअहिरिवचुक्रोध २७ सतू
णंकार्मुकंचर्मआदाय २८ ऐणेयंचर्मकृष्णाजिनमंबरंयस्य २९ ३० प्रहरन् परश्वधोयस्यमनश्चअनिलश्चतयोरिवौजोवीर्यंयस्य परेषांचक्रं
सैन्यंसूदयतीतितथा छिन्नाभुजाऊरवःकंधराश्चयेषाम् हताःसूताःवाहनानिचयेषांतेवीरानिपेतुः ३१ ॥ ॥ ॥

विरूपणाः नर्मदयोयस्य ३२ पंचशतैषुधनुःषुसोऽर्जुनोरामायसंदधेएकमेवधनुर्यस्यसः पाठांतरेएकएवबंधः संधानंयेषांतैरिषुभिः तानिधनूंषि समंसहतत्क्षणमेवाच्छिनत् ३३ मृधेसाधनभूतानचलानंघ्रिपांश्चोत्क्षिप्य अभिधावतः तस्यभुजान्चिच्छेद अहेः फणाइवेत्यर्थः ३४ ३५ समर्पयत्समार्प्पयत् ३६ ३७ ३८ अर्हणतांपूज्यताम् ३९सौरीसूर्यस्यप्रभेव ४० तीर्थसंसेवया चकाराद्यमनियमैश्च अच्युतेचेतनाचित्तंय-

दृष्ट्वास्वसैन्यंरुधिरौघकर्दमेरणाजिरेरामकुठारसायकैः विवृक्णचर्मध्वजचापविग्रहंनिपातितं हैहय आपतद्रु षा ३२ अथार्जुनः पंचशतेषुबाहुभिर्धनुःषुबाणान्युगपत्ससंदधे रामायरामोऽस्त्रभृतांसमग्रणीस्तान्येकधन्वेषु- भिराच्छिनत्समम् ३३ पुनःस्वहस्तैरचलान्मृधेऽघ्रिपानुत्क्षिप्यवेगादभिधावतोयुधि भुजान्कुठारेणकठोरने मिनाचिच्छेदरामःप्रसभंत्वहेरिव ३४ कृत्तबाहोःशिरस्तस्यगिरेःशृंगमिवाहरत् हतेपितरितत्पुत्राअयुतंदुद्रु वुर्भयात् ३५ अग्निहोत्रीमुपावर्त्यसवत्सांपरवीरहा समुपेत्याश्रमंपित्रेपरिक्लिष्टांसमर्पयत् ३६ स्वकर्मतत्कृ तंरामःपित्रेभ्रातृभ्यएवच वर्णयामासतच्छ्रुत्वाजमदग्निरभाषत ३७ रामराममहाबाहोभवान्पापमकारषीत् अवधीन्नरदेवंयत्सर्वदेवमयंवृथा ३८ वयंहिब्राह्मणास्तातक्षमयाऽर्हणतांगताः ययालोकगुरुर्देवःपारमेष्ठ्यमि यात्पदम् ३९ क्षमयारोचतेलक्ष्मीर्ब्राह्मीसौरीयथाप्रभा क्षमिणामाशुभगवांस्तुष्यतेहरिरीश्वरः ४० राज्ञोमूर्धा ऽभिषिक्तस्यवधोब्रह्मवधाद्गुरुः तीर्थसंसेवयाचांहोजह्यंगाच्युतचेतनः ४१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनव मस्कंधेपंचदशोऽध्यायः १५ श्रीशुकउवाच पित्रोपशिक्षितोरामस्तथेतिकुरुनंदन संवत्सरंतीर्थयात्रांच रित्वाश्रममाव्रजत् १ कदाचिद्रेणुकायातागंगायांपद्ममालिनम् गंधर्वराजंक्रीडंतमप्सरोभिरपश्यत २ विलोकयं तीक्रीडंतमुदकार्थंनदींगता होमवेलांनसस्मारकिंचिच्चित्ररथस्पृहा ३ कालात्ययंतंविलोक्यमुनेःशापविशंकि ता आगत्यकलशंतस्थौपुरोधायकृतांजलिः ४ व्यभिचारंमुनिर्ज्ञात्वापत्न्याःप्रकुपितोऽब्रवीत् घ्नतैनांपुत्रकाःपा पामित्युक्तास्तेनचक्रिरे ५

स्यसः ४१ इतिनवमस्कंधेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ षोडशेऽथार्जुनसुतैर्जमदग्नौहतेसु हुः रामात्क्षत्रवधःप्रोक्तोविश्वामित्रस्यचान्वयः १ १ २ किंचिदीषत् चित्ररथेगंधर्वराजेस्पृहायस्याःसाकिंचिन्नसस्मारेतिवा ३ कलशं पुरोधायअग्रेनिधाय ४ व्यभिचारंमानसंज्ञात्वा ५

टी॰ आज्ञाऽतिलंघिनांभ्रातृणांमातुश्चवधेसंचोदितःसन् मुनेर्यःसमाधिस्तपश्चतयोःप्रभावज्ञः यदिनहन्यांतर्हिमामपिशप्तुंसमर्थः यदितुह- अ॰
न्यांतर्हिमयिसंतुष्टःसन्तानपिजीवयितुंसमर्थइतिजानन्नित्यर्थः ६ ७ नन्वतिनिंदितंतत्कथंकृतवान्तत्राह पितुर्विद्वानिति ८ पूर्वोक्त १६
एवाभिप्रायःसर्वक्षत्रियवधेकारणंवक्तुमाह योऽर्जुनस्यसुताइत्यादिना ९ १० भगवतिआवेशिताधीर्येनतम् ११ १२ १३ १४ दुःखादीनांवे

रामःसंबोधितःपित्राभ्रातॄन्मात्रासहावधीत् प्रभावज्ञोमुनेःसम्यक्समाधेस्तपसश्चयः ६ वरेणच्छंदयामास प्रीतःसत्यवतीसुतः वव्रेहतानांरामोऽपिजीवितंचास्मृतिंवधे ७ उत्तस्थुस्तेकुशलिनोनिद्रापायइवाञ्जसा पितुर्विद्वांस्तपोवीर्यंरामश्चक्रेसुहृद्वधम् ८ येऽर्जुनस्यसुताराजन्स्मरंतःस्वपितुर्वधम् रामवीर्यपराभूतालेभिरेशर्मनक्वचित् ९ एकदाश्रमतोरामेसभ्रातरिवनंगते वैरंसिसाधयिषवोलब्धच्छिद्राउपागमन् १० दृष्ट्वाऽग्न्यगारआसीनमावेशितधियंमुनिम् भगवत्युत्तमश्लोकेजघ्नुस्तेपापनिश्चयाः ११ याच्यमानाःकृपणयारामसात्राऽतिदारुणाः प्रसह्यशिरउत्कृत्यनिन्युस्तेक्षत्रबंधवः १२ रेणुकादुःखशोकार्त्तानिघ्नंत्यात्मानमात्मना रामरामेहितातेतिविचुक्रोशोच्चकैःसती १३ तदुपश्रुत्यदूरस्थोहारामेत्यार्त्तवत्स्वनम् त्वरयाश्रममासाद्यददृशेपितरंहतम् १४ तन्दुःखरोषामर्षार्तिशोकवेगविमोहितः हातातसाधोधर्मिष्ठत्यक्त्वाऽस्मान्स्वर्गतोभवान् १५ विलप्यैवंपितुर्देहंनिधायभ्रातृषुस्वयम् प्रगृह्यपरशुंरामःक्षत्रांतायमनोदधे १६ गत्वामाहिष्मतींरामोब्रह्मघ्नविहतश्रियम् ॥ तेषांसशीर्षभीराजन्मध्येचक्रेमहागिरिम् १७ तद्रक्तेननदींघोरामब्रह्मण्यभयावहाम् हेतुंकृत्वापितृवधंक्षत्रेऽमंगलकारिणि १८ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांप्रभुः स्यमंतपंचकेचक्रेशोणितोदान्ह्रदान्नव १९ पितुःकायेनसंधायशिरआदायबर्हिषि सर्वदेवमयंदेवमात्मानमयजन्मखैः २० ददौप्राचींदिशंहोत्रेब्रह्मणेदक्षिणांदिशम् अध्वर्यवेप्रतीचींवैउद्गात्रेउत्तरांदिशम् २१

गेनविमोहितः १५ १६ ब्रह्मघ्नैर्विहताश्रीर्यस्यास्ताम् हेराजन् सरामस्ते
षांशीर्षभिःमाहिष्मत्यांमध्येमहांतंगिरिंचक्रे १७ तेषांरक्तेनअब्रह्मण्यानांभयावहांघोरांनदींचक्रे तथाऽपिसर्वक्षत्रियवधेकिंकारणंतदाह हेतुं २४
कृत्वेतिसार्द्धेन अमंगलकारिणिअन्यायवर्त्तिनिसति १८ त्रिःसप्तकृत्वोरेणुकयादुःखावेशादुरस्ताडनंकृतंततोरामस्तावत्कृत्वःक्षत्रमुत्सादित
वानितिप्रसिद्धिः १९ २० २१

२२ २३ संज्ञानस्मृतिः तदेवलक्षणंचिन्हंयस्यतंस्वदेहंलब्ध्वासप्तऋषीणांमंडलेसप्तमऋषिरभूत् २४ बृहत् ब्रह्मवेदंवेदप्रवर्तकंवसंतावि
कृतमोभविष्यतीत्यर्थः २५ भुवोभारमहन्भारमेवाह नृपानिति २७ तदेवंप्रसक्तानुप्रसक्तंसमाप्यप्रकृतमाह गाधेरिति महातेजाविश्वा
मित्रः २८ तेसर्वेलिंगसमवायन्यायेनप्राणभृतउपदधातिइतिवत् मधुच्छंदसएवोच्यंतेइत्यादि तथाचश्रुतिः तस्यहविश्वामित्रस्यैकशतंपु
त्राआसुःपंचाशदेवज्यायांसोमधुच्छंदसःपंचाशत्कनीयांसइत्यादि तत्रचविश्वामित्रपुत्रस्यभार्गवस्याजीगर्तस्यदेवरातस्यज्येष्ठत्वमवगम्यते
तथाआश्वलायनबौधायनादिभिःकौशिकानांदेवरातप्रवरत्वमुक्तम् प्रवरश्चतस्मिन्नेववंशेअवांतरभेदः नतुवंशांतरम् तथाचस्मृतिः एकएव-

अन्येभ्योऽवांतरदिशःकश्यपायचमध्यमाम् आर्यावर्तमुपद्रष्ट्रेसदस्येभ्यस्ततःपरम् २२ ततश्चावभृथस्नानवि
धूताशेषकिल्बिषः सरस्वत्यांब्रह्मनद्यांरेजेव्यभ्रइवांशुमान् २३ स्वदेहंजमदग्निस्तुलब्ध्वासंज्ञानलक्षणम् ऋषी
णांमंडलेसोऽभूत्सप्तमोरामपूजितः २४ जमदग्न्योऽपिभगवान्रामःकमललोचनः आगामिन्यंतरेराजन्वर्तयिष्य
तिवैबृहत् २५ आस्तेऽद्यापिमहेंद्राद्रौन्यस्तदंडःप्रशांतधीः उपगीयमानचरितःसिद्धगंधर्वचारणैः २६ एवंभृगुषु
विश्वात्माभगवान्हरिरीश्वरः अवतीर्यपरंभारंभुवोऽहन्बहुशोनृपान् २७ गाधेरभून्महातेजाःसमिद्धइवपावकः
तपसाक्षत्रमुत्सृज्ययोलेभेब्रह्मवर्चसम् २८ विश्वामित्रस्यचैवासन्पुत्राएकशतंनृप मध्यमस्तुमधुच्छंदामधुच्छंद
सएवते २९ पुत्रंकृत्वाशुनःशेफंदेवरातंचभार्गवम् आजीगर्तंसुतानाहज्येष्ठएषप्रकल्प्यताम् ३० योवैहरिश्चंद्रमखे
विक्रीतःपुरुषःपशुः स्तुत्वादेवान्प्रजेशादीन्मुमुचेपाशबंधनात् ३१ योरातोदेवयजनेदेवैर्गाधिषुतापसः देवरात
इतिख्यातःशुनःशेफःसभार्गवः ३२ येमधुच्छंदसोज्येष्ठाःकुशलंमेनिरेनतत् अशपत्तान्मुनिःक्रुद्धोम्लेच्छाभवत
दुर्जनाः ३३ सहोवाचमधुच्छंदाःसार्द्धंपंचाशताततः यंनोभवान्संजानीतेतस्मिंस्तिष्ठामहेवयम् ३४

ऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्ततेतावत्समानगोत्रत्वंविनाभृग्वंगिरोगणादिति २९ ननुकुतोभृगुवंशप्रभवस्यदेवरातस्यकौशिकप्रवरत्वमित्याशंक्य
तदुपपादयन्नाह पुत्रंकृत्वेत्यादियावत्समाप्ति पूर्वमजीगर्तसुतत्वेनमध्यमत्वेन पितृभ्यांममतांविहायविक्रीतत्वात् तस्यकृपयासुतानाह
ज्येष्ठएषप्रकल्प्यतामिति ३० एतदेवस्पष्टयितुंशिशिनष्टियइतिद्वाभ्याम् मुमुचेअमुच्यत ३१ भार्गवोऽपिगाधिषुगाधेर्वंशजेषुदेवरातइतिख्या
तः ३२ तत्तस्यज्येष्ठत्वंकुशलंनमेनिरेमध्यमस्यानर्थावहत्वंदृष्ट्वानांगीकृतवंतः मुनिःविश्वामित्रः ३३ पंचाशताकनिष्ठैःसाकंसमध्यमोमधु-
च्छंदाउवाच नोऽस्माकंयत्ज्येष्ठत्वंकनिष्ठत्वंभवान्पितासंजानीतेमन्यतेतस्मिन्वयंतिष्ठामेति ३४ ५ ५ ५ ५

एवमुक्त्वामंत्रदृशम् कस्यनूनंकतमस्यामृतानामित्यादिमंत्राणांद्रष्टारंशुनःशेपंज्येष्ठंचक्रुः तदाह वयंसर्वेत्वामन्वंचस्महि अनुगंतारःकनिष्ठाः स्मइत्यर्थः ततःप्रसन्नोविश्वामित्रस्तान्सुतानाह वीरवंतःपुत्रवंतोभविष्यथ येयूयंमेमानंपूज्यत्वमनुगृण्हंतः अनुवर्तमानाः संतः मांवीरवंतं पुत्रवंतमकर्तकृतवंतइत्यर्थः ३५ हेकुशिकाएषदेवरातः वोयुष्मदीयः कौशिकएवयतः वीरः मत्पुत्रः तमेनमन्वित अनुगच्छत अन्येचाष्टकादयः तस्यसुताआसन् ३६ उपसंहरति एवमिति एकेशप्ताएके ऽनुगृहीताः अन्यस्तुपुत्रत्वेनस्वीकृतः इत्येवंकौशिकगोत्रंपृथग्विधंनानाप्रकारंजातम् तच्चप्रवरांतरमापन्नंप्राप्तम् हियस्मादेवंदेवरातज्येष्ठत्वेनतत्प्रकल्पितम् ३७ इतिनवमस्कंधेटीकायांषोडशोऽध्यायः १६

ज्येष्ठंमंत्रदृशंचक्रुस्त्वामन्वंचोवयंस्महि विश्वामित्रःसुतानाहवीरवंतोभविष्यथ येमानंमेऽनुगृण्हंतोवीरवंतमकर्तमाम् ३५ एषवःकुशिकावीरोदेवरातस्तमन्वित अन्येचाष्टकहारीतजयक्रतुमदादयः ३६ एवंकौशिकगोत्रंतुविश्वामित्रैःपृथग्विधम् प्रवरांतरमापन्नंतद्धिचैवंप्रकल्पितम् ३७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेषोडशोऽध्यायः १६ श्रीशुकउवाच यःपुरूरवसःपुत्रआयुस्तस्याभवन्सुताः नहुषःक्षत्रवृद्धश्चरजीरभश्चवीर्यवान् १ अनेनाइतिराजेंद्रशृणुक्षत्रवृधोऽन्वयम् क्षत्रवृद्धसुतस्यासन्सुहोत्रस्यात्मजास्त्रयः २ काश्यःकुशोगृत्समदइतिगृत्समदादभूत् शुनकःशौनकोयस्यबह्वृचप्रवरोमुनिः ३ काश्यस्यकाशिस्तत्पुत्रोराष्ट्रोदीर्घतमःपिता धन्वंतरिर्दैर्घ्यतमआयुर्वेदप्रवर्तकः ४ यज्ञभुग्वासुदेवांशःस्मृतमात्रार्तिनाशनः तत्पुत्रःकेतुमानस्यजज्ञेभीमरथस्ततः ५ दिवोदासोद्युमांस्तस्मात्प्रतर्दनइतिस्मृतः सएवशत्रुजिद्वत्सऋतध्वजइतीरितः ६ तथाकुवलयाश्वेतिप्रोक्तोऽलर्कादयस्ततः षष्टिंवर्षसहस्राणिषष्टिंवर्षशतानिच नालर्कादपरोराजन्मेदिनींबुभुजेयुवा ७ अलर्कात्संततिस्तस्मात्सुनीथोऽथसुकेतनः धर्मकेतुःसुतस्तस्मात्सत्यकेतुरजायत ८

आयोःसप्तदशेत्वैलज्येष्ठपुत्रस्यपंचसुसुतेषुक्षत्रवृद्धादिचतुर्णांवंशवर्णनम् १ इदंश्रीकृष्णावतारप्रस्तावायवंशानुक्रमणमैलादिक्रमेणप्रक्रांतमिति यस्यवंशेकृष्णावतारस्तस्यवंशोऽतिविततत्वादंतेनिरूप्यते अतःपुरूरवसःपुत्राणांपंचानांकनिष्ठानांवंशानुक्त्वेदानींप्रथमस्यवंशमाह यइति एवंनहुषययातियदुप्रभृतिष्वपिद्रष्टव्यम् १ क्षत्रवृधः क्षत्रवृद्धस्य २ ३ दीर्घतमसःपिता ४ स्मृतमात्रएवार्तिंरोगदुःखंनाशयतीतितथा ५ ततःप्रतर्दनादिशब्दवाच्यात् द्युमतःसकाशादलर्कादयः ६ ७ अलर्कात्संततिः ८

सत्यकेतोर्धृष्टकेतुः तस्मात्सुकुमारस्तस्माद्वीतिहोत्रः तस्य भर्गः अतो भर्गाद्भार्गभूमिः ९ काश्यः काशेर्वंश्याः काशेः प्रपितामहस्य क्षत्रवृद्धस्यान्वयं यातीति तथा १० ततः अनेनसः शुद्धो जज्ञे ११ कृतकृत्यः सः यतः आत्मवान् ज्ञानी अतः पुत्रोत्पादनं न कृतवानित्यर्थः १२ १३ १४ तेषां मतिभ्रंशाय गुरुणा बृहस्पतिना अभिचारविधानेनाग्नौ हूयमाने सति १५ सिंहावलोकनेनाह क्षात्रवृद्धात् क्षत्रवृद्धपौत्रात् कुशात् प्रतिः प्रतेः संजयः १६

धृष्टकेतुः सुतस्तस्मात्सुकुमारः क्षितीश्वरः वीतिहोत्रस्य भर्गोतो भार्गभूमिरभून्नृपः ९ इतीमे काशयो भूपाः क्षत्रवृद्धान्वयायिनः रंभस्य रभसः पुत्रो गंभीरश्चाक्रियस्ततः १० तस्य क्षेत्रे ब्रह्म जज्ञे शृणु वंशमनेनसः शुद्धस्ततः शुचिस्तस्मात्त्रिककुद्धर्मसारथिः ११ ततः शांतरयो जज्ञे कृतकृत्यः स आत्मवान् रजेः पंचशतान्यासन् पुत्राणाममितौजसाम् १२ देवैरभ्यर्थितो दैत्यान् हत्वेंद्रायाददाद्दिवम् इंद्रस्तस्मै पुनर्दत्वा गृहीत्वा चरणौ रजेः १३ आत्मानमर्पयामास प्रह्रादाद्यरिशंकितः पितर्युपरते पुत्रा याचमानाय नो ददुः १४ त्रिविष्टपं महेंद्राय यज्ञभागान्समाददुः गुरुणा हूयमानेऽग्नौ बलभित्तनयान् रजेः १५ अवधीद्भ्रंशितान्मार्गान्न कश्चिदवशेषितः कुशात्प्रतिः क्षात्रवृद्धात्संजयस्तत्सुतो जयः १६ ततः कृतः कृतस्यापि जज्ञे हर्यवनो नृपः सहदेवस्ततो हीनो जयसेनस्तु तत्सुतः १७ संकृतिस्तस्य च जयः क्षत्रधर्मा महारथः क्षत्रवृद्धान्वया भूपाः शृणु वंशं च नाहुषात् १८ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे चंद्रवंशानुवर्णने सप्तदशोऽध्यायः १७ श्रीशुक उवाच यतिर्ययातिः संयातिरायतिर्वियतिः कृतिः षडिमे नहुषस्यासन्निंद्रियाणीव देहिनाम् १ राज्यं नैच्छद्यतिः पित्रा दत्तं तत्परिणामवित् यत्र प्रविष्टः पुरुष आत्मानं नावबुध्यते २ पितरि भ्रंशिते स्थानादिंद्राण्या धर्षणाद्द्विजैः प्रापिते जगरत्वं वै ययातिरभवन्नृपः ३ चतसृष्वादिशद्दिक्षु भ्रातॄन् भ्राता यवीयसः कृतदारो जुगोपोर्वीं काव्यस्य वृषपर्वणः ४ राजोवाच ब्रह्मर्षिर्भगवान्काव्यः क्षत्रबंधुश्च नाहुषः राजन्यविप्रयोः कस्माद्विवाहः प्रतिलोमकः ५

१७ १८ इति नवमस्कंधे टीकायां सप्तदशोऽध्यायः १७ अष्टादशे ययातेस्तु नाहुषस्य कथोच्यते यस्य पंचसु पुत्रेषु कनीयानग्रहीज्जराम् १ १ तस्य राज्यस्य परिणाममनर्थावहत्वं वेत्तीति तथा तत्र हेतुः यत्रेति २ स्थानात्स्वर्गात् द्विजैरगस्त्यादिभिः ३ यवीयसो भ्रातॄन् आदिशत् काव्यस्य शुक्रस्य वृषपर्वणश्च कन्याभ्यां कृतदारः सन् ४ ५ ६ ७ ८

नात्रप्रतिलोमतादोषः ईश्वरघटनादितिदर्शयन्कथामाह एकदेत्यादिनाप्रतिज्ञयाह तद्वचइत्यंतेन गुरोःशुक्रस्यदेवयान्यापुत्र्याचव्यचरदितिद्व
योरन्वयः ६ कलगीता अलयोयेषुतानिनलिनीपुलिनानियस्मिन्पुरोद्यानेअबलाशर्मिष्ठा ७ सिंचतीः सिंचंत्यः ८ ९ अजानतीस्वीयंमत्वागु
रुपुत्र्यावासःसमव्ययत् पर्यधात् १० असांप्रतमन्याय्यम् ११ अन्यायमेवब्राह्मणोत्कर्षवर्णनेनव्यनक्तियैरितित्रिभिः येब्राह्मणाः परस्यपुंसोमुखं
सुस्वादुत्सन्नत्वेनतृप्तिदातृत्वेनश्रेष्ठाइत्यर्थः ज्योतिर्ब्रह्मपंथावेदमार्गः १२ १३ नदेवंब्राह्मणमात्रमेवतावत्पूज्यंतत्रापिवयंभृगवः अस्याश्चपितानः

श्रीशुकउवाच एकदादानवेंद्रस्यशर्मिष्ठानामकन्यका सखीसहस्रसंयुक्तागुरुपुत्र्याचभामिनी ६ देवयान्या
पुरोद्यानेपुष्पितद्रुमसंकुले व्यचरत्कलगीतालिनलिनीपुलिनेऽबला ७ ताजलाशयमासाद्यकन्याःकमललोचनाः
तीरेन्यस्यदुकूलानिविजह्रुःसिंचतीर्मिथः ८ वीक्ष्यव्रजंतगिरिशंसहदेव्यावृषस्थितम् सरसोत्तीर्यवासांसिपर्यधुर्व्री
डिताःस्त्रियः ९ शर्मिष्ठाऽजानतीवासोगुरुपुत्र्याःसमव्ययत् स्वीयंमत्वाप्रकुपितादेवयानीदमब्रवीत् १० अहोनिरी
क्ष्यतामस्यादास्याःकर्मह्यसांप्रतम् अस्मद्धार्यंधृतवतीशुनीवहविरध्वरे ११ यैरिदंतपसासृष्टंमुखंपुंसःपरस्यये धा
र्यतेयैरिहज्योतिःशिवःपंथाःप्रदर्शितः १२ यान्वंदंत्युपतिष्ठंतेलोकनाथाःसुरेश्वराः भगवानपिविश्वात्मापावनःश्री
निकेतनः १३ वयंतत्रापिभृगवःशिष्योऽस्यानःपिताऽसुरः अस्मद्धार्यंधृतवतीशूद्रोवेदमिवासती १४ एवंशपंतींश
र्मिष्ठागुरुपुत्रीमभाषत रुषाश्वसंत्युरंगीवधर्षितादष्टदच्छदा १५ आत्मवृत्तमविज्ञायकत्थसेबहुभिक्षुकि किंनप्र
तीक्षसेऽस्माकंगृहान्बलिभुजोयथा १६ एवंविधैःसुपरुषैःक्षिप्त्वाचार्यसुतांसतीं शर्मिष्ठाप्राक्षिपत्कूपेवासश्चादाय
मन्युना १७ तस्यांगतायांस्वगृहंययातिर्मृगयांचरन् प्राप्तोयदृच्छयाकूपेजलार्थीतांददर्शह १८ दत्वास्वमुत्तरंवास
स्तस्यैराजाविवाससे गृहीत्वापाणिनापाणिमुज्जहारदयापरः १९ तंवीरमाहौशनसीप्रेमनिर्भरयागिरा राजंस्त्वयागृ
हीतोमेपाणिःपरपुरंजय २० हस्तग्राहोपरोमाभूद्गृहीतायास्त्वयाहिमे एषईशकृतोवीरसंबंधोनोनपौरुषः २१

शिष्यः एवंसत्यप्यस्माभिर्धार्यंवासइयमसतीधृतवती १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० निषिद्धोयंप्रतिलोमसंबंधइतिचेत्तत्रा
ह एषइति २१

ब्राह्मणमेवत्वंवृणीहिकिमनेनाग्रहेणेतिचेत्तत्राह नब्राह्मणइति बृहस्पतेः सुतः कचः शुक्रात्मृतसंजीवनींविद्यामध्यगात् तदाचदेवयानीतं
पतिंचकमे सचगुरुपुत्रीममपूज्येतिनतामुदवहत् ततश्चकुपितासतीनवेयंविद्यानिष्फलाभवत्विति शशापसच तवब्राह्मणः पतिर्नभवेदिति
तांशशाप तदेतदाहयमहमशपंतस्यशापात् २२ अशास्त्रीयत्वादनभिप्रेतमपिदैवेनोपहृतंप्रापितंबुध्वातत्रकृतंतस्यांसकामंस्वमनश्चबुध्वान
ह्यधर्मेमदीयंमनः प्रविशेदिति तस्यावचः प्रतिजग्राह अंगीकृतवान् २३ शर्मिष्ठासंबंधोऽपिदैववशादेवाभवदितिदर्शयन्नाह गतेराजनीतिन
वभिः उक्तंभिक्षुकीत्यादिकृतंकूपेप्रक्षेपादि २४ कापोतीमुंछवृत्तिम् २५ प्रत्यनीकादेवास्तेविवक्षिताजयंप्रापणीयाइत्यभिप्रेतंयस्यतथाभू

यदिदंकूपलग्नायाभवतोदर्शनंमम नब्राह्मणोमेभविताहस्तग्राहोमहाभुज कचस्यबार्हस्पत्यस्यशापाद्यमशापं
पुरा २२ ययातिरनभिप्रेतंदैवोपहृतमात्मनः मनस्तुतद्गतंबुध्वाप्रतिजग्राहतद्वचः २३ गतेराजनिसावीरेतत्रस्मरु
दतीपितुः न्यवेदयत्ततःसर्वमुक्तंशर्मिष्ठयाकृतम् २४ दुर्मनाभगवान्काव्यःपौरोहित्यंविगर्हयन् स्तुवन्वृत्तिंच
कापोतींदुहित्रासययौस्वपुरात् २५ वृषपर्वातमाज्ञायप्रत्यनीकविवक्षितम् गुरुंप्रसादयन्मूर्ध्नापादयोःपतितःपथि
२६ क्षणार्द्धमन्युर्भगवान्शिष्यंव्याचष्टभार्गवः कामोस्याःक्रियतांराजन्नैनांत्यक्तुमिहोत्सहे २७ तथेत्यवस्थिते
प्राहदेवयानीमनोगतम् पित्रादत्तायतोयास्येसानुगायातुमामनु २८ स्वानांतत्संकटंवीक्ष्यतदर्थस्यचगौरवम्
देवयानींपर्यचरत्स्त्रीसहस्रेणदासवत् २९ नाहुषायसुतांदत्वासहशर्मिष्ठयोशनाः तमाहराजन्शर्मिष्ठामाऽधास्त
ल्पेनकर्हिचित् ३० विलोक्यौशनसींराजन्शर्मिष्ठासप्रजांक्वचित् तमेववव्रेरहसिसख्याःपतिमृतौसति ३१ राज
पुत्र्यार्थितोपत्येधर्मंचावेक्ष्यधर्मवित् स्मरन्शुक्रवचःकालेदिष्टमेवाभ्यपद्यत ३२ यदुंचतुर्वसुंचैवदेवयानीव्यजा
यत द्रुह्युंचानुंचपूरुंचशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ३३ गर्भसंभवमासुर्याभर्त्तुर्विज्ञायमानिनी देवयानीपितुर्गेहंययौक्रोध
विमूर्च्छिता ३४

तंज्ञात्वाप्रत्यनीकानांविवक्षितमितिवा २६ २७ सानुगासखीसहिताशर्मिष्ठामामनुयात्विति २८ तत्तस्मान्निर्गतान् शु
क्रात्संकटंवीक्ष्य तत्तस्मादवस्थितादर्थस्यप्रयोजनस्यगौरवंचवीक्ष्य २९ तल्पेमाऽधाःनोपगच्छेरित्यर्थः ३० ३१ अपत्यार्थमृतुकालेप्रार्थना
त्तस्याः कामपूरणंधर्ममवेक्ष्यशुक्रस्यवचश्चस्मरन् दिष्टंदैवप्रापितमेवतत्संगमभ्यपद्यत नतुकामतइत्यर्थः ३२ ३३ आसुर्याःशर्मिष्ठायाभ
र्त्तुःसकाशात् ३४

उपमंत्रयन्प्रसादयन् ३५ विकृतंरूपंकरोतीतितथा ३६ तेदुहितरिकामैरद्याप्यतृप्तोऽस्मि कामानांभोगैरितिवा शुक्रआह तर्हियोऽभिधास्य
ति अभितोधारयिष्यति तस्यवयसाकामंव्यत्य स्यतांयथेच्छंजराव्यत्ययंयातु व्यत्ययंनीयतामितिवा यद्वा व्यत्यस्येतिच्छेदः तांजरांव्यत्यस्य
संगमयेत्यर्थः ३७ इतिलब्धंव्यवस्थानंजरायाव्यवस्थितिर्येनसः ३८ ३९ ४० यतोनधर्मज्ञाःअनित्येचयौवनेनित्यबुद्धयः ४१ त्वंजरांकिंग्रहीष्य
सीत्यपृच्छत्प्रत्याख्यानंमाकृथाइत्याह नत्वमिति ४२ आत्मकृतःस्वदेहकर्तुःप्रत्युपकारंकर्तुंकोनुक्षमः ४३ तथापिपितुर्यच्चिंतितंतंनकुर्यात्

प्रियामनुगतःकामीवचोभिरुपमंत्रयन् नप्रसादयितुंशेकेपादसंवाहनादिभिः ३५ शुक्रस्तमाहकुपितःस्त्रीका
मानृतपूरुष त्वांजराविशतांमंदविरूपकरणीनृणाम् ३६ ययातिरुवाच अतृप्तोऽस्म्यद्यकामानांब्रह्मन्दु
हितरिस्मते व्यत्यस्यतांयथाकामंवयसायोऽभिधास्यति ३७ इतिलब्धव्यवस्थानःपुत्रंज्येष्ठमवोचत यदोतातप्रती
च्छेमांजरांदेहिनिजंवयः ३८ मातामहकृतांवत्सनतृप्तोविषयेष्वहम् वयसाभवदीयेनरंस्येकतिपयाःसमाः ३९
यदुरुवाच नोत्सहेजरसास्थातुमंतराप्राप्तयातव अविदित्वासुखंग्राम्यंवैतृष्ण्यंनैतिपूरुषः ४० तुर्वसुश्चोदितः
पित्राद्रुह्युश्चानुश्चभारत प्रत्याचख्युरधर्मज्ञाह्यनित्येनित्यबुद्धयः ४१ अपृच्छत्तनयंपूरुंवयसोनगुणाधिकम् नत्व
मग्रजवद्वत्समांप्रत्याख्यातुमर्हसि ४२ पूरुरुवाच कोनुलोकेमनुष्येंद्रपितुरात्मकृतःपुमान् प्रतिकर्तुंक्षमो
यस्यप्रसादाद्विंदतेपरम् ४३ उत्तमश्चिंतितंकुर्यात्प्रोक्तकारीतुमध्यमः अधमोऽश्रद्धयाकुर्यादकर्त्तोच्चरितंपितुः
४४ इतिप्रमुदितःपूरुःप्रत्यगृण्हाज्जरांपितुः सोऽपितद्वयसाकामान्यथावज्जुजुषेनृप ४५ सप्तद्वीपपतिःसम्यक्
पितृवत्पालयन्प्रजाः यथोपजोषंविषयाञ्जुजुषेऽव्याहतेंद्रियः ४६ देवयान्यप्यनुदिनंमनोवाग्देहवस्तुभिः
प्रेयसःपरमांप्रीतिमुवाहप्रेयसीरहः ४७ अयजद्यज्ञपुरुषंक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः सर्वदेवमयंदेवंसर्ववेदमयंहरि
म् ४८ यस्मिन्निदंविरचितंव्योम्नीवजलदावलिः नानेवभातिनाभातिस्वप्नमायामनोरथः ४९ तमेवहृदिविन्य
स्यवासुदेवंगुहाशयम् नारायणमणीयांसंनिराशीरयजत्प्रभुम् ५०

सउत्तमः यस्तुप्रोक्तकारीसमध्यमः यस्त्वश्रद्धयाकुर्यात्-
सोऽधमः अकर्त्तापितुरुच्चरितंपुरीषप्रायः ४४ जुजुषेसेवितवान् ४५ यथोपजोषंयथाप्रीतिजुजुषे ४६ ४७ ४८ नानेवभाति यावदिंद्रियप्रवृ
त्तिः तद्वदुपरमेनाभातिस्वप्नमायाभ्यांसहितोमनोरथएवेत्यर्थः ४९ ५० ७ ७ ७ ७ ७

मनःसुखंकामभोगंकदिंद्रियैः कुत्सितैः पराङ्मुखैरिंद्रियैः ५१ इतिनवमेटीकायामष्टादशोऽध्यायः १८ ऊनविंशेययातिःस्त्रैणोपितंनन्व
जोपमम् देवयानींसमाश्राव्यविरक्तोमुक्तिमाप्तवान् १ भक्तभोगामजांहास्यन्नजवद्वृत्तमात्मनः विडंबयन्प्रियामाहनिर्वेदयितुमात्मवा
न् २ कामानाचरन्नुपभुंजानः गाथामितिहासम् १ मद्विधेनमत्सदृशेनाचरितामनुष्ठिताम् मद्विधस्याचरितंयस्यामितिवा यस्यग्रामनिवा
सिनः कामिनोमद्विधस्याचरितंवनेस्थिताधीराःशोचंतितस्यगाथांशृणु २ आत्मानमनुलक्ष्याह बस्तइति प्रियामनुलक्ष्याह अजामिति व-

एवंवर्षसहस्राणिमनःषष्ठैर्मनःसुखम् विदधानोऽपिनातृप्यत्सार्वभौमःकदिंद्रियैः ५१ इतिश्रीभागवतेमः
नवमस्कंधेऽष्टादशोऽध्यायः १८ श्रीशुकउवाच सइत्थमाचरन्कामान्स्त्रैणोपन्हवमात्मनः बुध्वाप्रियायैनि
र्विण्णोगाथामेतामगायत १ शृणुभार्गव्यमूंगाथांमद्विधाचरितांभुवि धीरायस्यानुशोचंतिवनेग्रामनिवासि
नः २ बस्तएकोवनेकश्चित्विचिन्वन्प्रियमात्मनः ददर्शकूपपतितांस्वकर्मवशगामजाम् ३ तस्याउद्धरणोपाय
बस्तःकामीविचिंतयन् व्यधत्ततीर्थमुद्धृत्यविषाणाग्रेणरोधसी ४ सोत्तीर्यकूपात्सुश्रोणीतमेववक्रमेकिल त
यावृत्तंसमुद्वीक्ष्यबह्व्योजाःकांतकामिनीः ५ पीवानंश्मश्रुलंश्रेष्ठंमीढ्वासंयाभकोविदम् सएकोऽजवृषस्तासांब
ह्वीनांरतिवर्द्धनः रेमेकामग्रहग्रस्तआत्मानंनावबुध्यत ६ तमेवप्रेष्ठतमयारममाणमजान्यया विलोक्यकूपसंलग्ना
नामृष्यद्बस्तकर्मतत् ७ तंदुर्हृदंसुहृद्रूपकामिनंक्षणसौहृदम् इंद्रियाराममुत्सृज्यस्वामिनंदुःखितायियौ ८ सो
ऽपिचानुगतःस्त्रैणःकृपणस्तांप्रसादितुम् कुर्वन्निडविडाकारंनाशक्नोत्पथिसंधितुम् ९ तस्यास्तत्रद्विजःकश्चिद
जास्वाम्यच्छिनद्रुषा लंबंतंवृषणंभूयःसंदधेऽर्थाययोगवित् १० संबद्धवृषणःसोऽपिह्यजयाकूपलब्धया कालंब
हुतिथंभद्रेकामैर्नाद्यापितुष्यति ११

नेसंसारेप्रियंविषयम् ३ रोधसीतटेविषाणाग्रेणमृदादिकमुद्धृत्यतीर्थंनिर्गमायमार्गंव्यधत्त ४ बह्व्यइ
तिशर्मिष्ठाप्रमुखाः कामयामासुः कांतंप्रतिकामिनीः कामवत्यः ५ पीवानंपुष्टंश्मश्रुलंश्मश्रुबहुलंरतिसमर्थमित्यर्थः मीढ्वासंरेतःसेक्तारंयाभकोविद
मभिज्ञमतएवप्रेष्ठंनावबुध्यतनान्वबुध्यत ६ ७ स्वामिनमितिशुक्राभिप्रायेणाह ८ इडविडाकारंबस्तजातिशब्दम् संधितुंप्रसादयितुम् ९ वृषण
मच्छिनत्जरयासंभोगासमर्थमकरोत् अर्थायस्वपुत्र्याः कामोपभोगाययोगविदुषायज्ञःजराव्यत्ययेनरतिशक्तिंददावित्यर्थः १० कूपलब्धयास्तद्का
मैःसेव्यमानैर्नतुष्यति ११ ६९

१२ ननुतर्हिपुनरपिबहवोविषयाःसेव्यंतांनतोमनस्त्रिप्रीतेकामोपशांत्यामोहोनिवर्तेतेतिचेत्तत्राह यदितिद्वाभ्याम् नदुह्यंतिनपूरयंति १३ हविषा अ॰
घृतेनकृष्णवर्त्माऽग्निरिव १४ तर्हिकदाकेनोपायेनवामनसःसंपूर्णाप्रीतिःस्यात् ययाकामोपशमःस्यादित्यत आह यदेतिषड्भिः अमंगलंभावंरागा १९
द्वेषादिवैषम्यम् १५ दुःखानिनितरांवहतीतितथाताम् १६ स्त्रीसंनिधानंतुसर्वथात्याज्यमित्याह मात्रेति अविविक्तंसंकीर्णमानसंयस्यसः कर्षति

तथाऽहंकृपणःसुभ्रुभवत्याःप्रेमयंत्रितः आत्मानंनाभिजानामिमोहितस्तवमायया १२ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिर
ण्यंपशवःस्त्रियः नदुह्यंतिमनःप्रीतिंपुंसःकामहतस्यते १३ नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति हविषाकृष्णव
र्त्मेवभूयएवाभिवर्द्धते १४ यदानकुरुतेभावंसर्वभूतेष्वमंगलम् समदृष्टेस्तदापुंसःसर्वाःसुखमयादिशः १५ यादु
स्त्यजादुर्मतिभिर्जीर्यतोयानजीर्यते तांतृष्णांदुःखनिवहांशर्मकामोद्रुतंत्यजेत् १६ मात्रास्वस्रादुहित्रावानाविविक्तास
नोभवेत् बलवानिंद्रियग्रामोविद्वांसमपकर्षति १७ पूर्णंवर्षसहस्रंमेविषयान्सेवतोसकृत् तथाऽपिचानुसवनंतृ
ष्णातेषूपजायते १८ तस्मादेतामहंत्यक्त्वाब्रह्मण्याधायमानसम् निर्द्वंद्वोनिरहंकारश्चरिष्यामिमृगैःसह १९ दृष्टंश्रु
तमसद्बुध्वानानुध्यायेन्नसंविशेत् संसृतिंचात्मनाशंचतत्रविद्वान्सआत्मदृक् २० इत्युक्त्वानाहुषोजायांतदीयंपूर
वेवयः दत्वास्वांजरसंतस्माददाद्देविगतस्पृहः २१ दिशिदक्षिणपूर्वस्यांद्रुह्युंदक्षिणतोयदुम् प्रतीच्यांतुर्वसुंचक्र
उदीच्यामनुमीश्वरम् २२ भूमंडलस्यसर्वस्यपूरुमर्हत्तमंविशाम् अभिषिच्याग्रजांस्तस्यवशेस्थाप्यवनंययौ २३
आसेवितंवर्षपूगान्षड्वर्गंविषयेषुसः क्षणेनमुमुचेनीडंजातपक्षइवद्विजः २४ सतत्रनिर्मुक्तसमस्तसंगआत्मानु
भूत्याविधुतत्रिलिंगः परेऽमलेब्रह्मणिवासुदेवेलेभेगतिंभागवतींप्रतीतः २५ श्रुत्वागाथांदेवयानीमेनेप्रस्तोभमा
त्मनः स्त्रीपुंसोःस्नेहवैक्लव्यात्परिहासमिवेरितम् २६

आकर्षति १७ १८ १९ ननुतृष्णात्यागस्यातिदुष्करत्वात्कथंब्रह्मणिमनसआधानंस्या
त्तत्राह दृष्टमिति योनानुध्यायेत्नसंविशेत् नचोपभुंजीत तत्रदृष्टश्रुतयोरनुध्यानादौसआत्मदृक्भवति २० २१ २२ तस्यपूरोर्वशेस्थापयित्वा २३
विषयेषुशब्दादिषु आसेवितंषड्वर्गंषडिंद्रियसुखंमुमुचेतत्याज यद्वा विषयेषु आसेवितंसेवांकारितंषण्णामिंद्रियाणांवर्गंमुमुचेउपेक्षतेत्यर्थः
२४ विधुतंनिरस्तंत्रिगुणात्मकंलिंगंयेनप्रतीतःप्रख्यातः २५ प्रस्तोभमेवाह परिहासमिवेति यद्वा प्रस्तोभंनिवृत्तिमार्गेप्रोत्साहनंमेने २६ ६९ २८

२७ २८ कथंसमावेश्यतदाह नमइति नमनादिभिःसमावेश्येत्यर्थः शुकोवानमस्कारोति २९ इतिनवमेटीकायांएकोनविंशोऽध्यायः १९
वंशोपितृप्रसादाप्तराजासनमहोन्नतेः पूरोर्वंशोहिदौष्यंतेर्भरतस्येर्यतेयशः १ १ २ तत्सुतः अहंयातेःसुतः ३ धर्मेयुश्चसत्येयुश्चव्रतेयुश्चध
र्मसत्यव्रतेयवः ४ वनेयुश्चावमःस्मृतः एवंदशैतेऋतेयुप्रमुखास्तस्यरौद्राश्वस्यघृताच्यामप्सरसिपुत्राजाताः अप्सरसइतिषष्ठीसप्तम्यर्थवशा

यासंनिवासंस्वहृदांप्रपायामिवगच्छताम् विज्ञायेश्वरतंत्राणांमायाविरचितंप्रभोः २७ सर्वत्रसंगमुत्सृज्यस्वप्नो
पम्येनभार्गवी कृष्णेमनःसमावेश्यव्यधुनोल्लिंगमात्मनः २८ नमस्तस्मैभगवतेवासुदेवायवेधसे सर्वभूताधिवा
सायशांतायबृहतेनमः २९ इतिश्रीभागवतेम०नवमस्कंधेएकोनविंशोऽध्यायः १९ श्रीशुकउवाच
पूरोर्वंशंप्रवक्ष्यामियत्रजातोऽसिभारत यत्रराजर्षयोवंश्याब्रह्मवंश्याश्चजज्ञिरे १ जन्मेजयोह्यभूत्पूरोःप्रचिन्वांस्त
त्सुतस्ततः प्रवीरोऽथनमस्युर्वैतस्माच्चारुपदोऽभवत् २ तस्यसुद्युरभूत्पुत्रस्तस्माद्बहुगवस्ततः संयातिस्तस्याहं
यातीरौद्राश्वस्तत्सुतःस्मृतः ३ ऋतेयुस्तस्यकुक्षेयुःस्थंडिलेयुःकृतेयुकः जलेयुःसंततेयुश्चधर्मसत्यव्रतेयवः ४
दशैतेप्सरसःपुत्रावनेयुश्चावमःस्मृतः घृताच्यामिंद्रियाणीवमुख्यस्यजगदात्मनः ५ ऋतेयोरंतिभारोभूत्त्रयस्त
स्यात्मजानृप सुमतिर्ध्रुवोऽप्रतिरथःकण्वोऽप्रतिरथात्मजः ६ तस्यमेधातिथिस्तस्मात्प्रस्कण्वाद्याद्विजातयःपुत्रोभू
त्सुमतेरैभ्योदुष्यंतस्तत्सुतोमतः ७ दुष्यंतोमृगयांयातःकण्वाश्रमपदंगतः तत्रासीनांस्वप्रभयामंडयंतींरमामिव
विलोक्यसद्योमुमुहेदेवमायामिवस्त्रियम् ८ बभाषेतांवरारोहांभटैःकतिपयैर्वृतः तद्दर्शनप्रमुदितःसन्निवृत्तपरि
श्रमः ९ पप्रच्छकामसंतप्तःप्रहसन्श्लक्ष्णयागिरा कात्वंकमलपत्राक्षिकस्यासिहृदयंगमे १० किंवाचिकीर्षितंत्वत्र
भवत्यानिर्जनेवने व्यक्तंराजन्यतनयांवेद्म्यहंत्वांसुमध्यमे नहिचेतःपौरवाणामधर्मेरमतेक्वचित् ११ शकुंतलो
वाच विश्वामित्रात्मजैवाहंत्यक्तामेनकयावने वेदैतद्भगवान्कण्वोवीरकिंकरवामते १२

वर्तिष्वेदृष्टांतः जगदात्मनः जगतआत्मभू
तस्यमुख्यस्यप्राणस्येंद्रियाणीव ५ ६ ७ दुष्यंतस्यशकुंतलायांभरतःपुत्रोऽभवदितिकथाद्वारेणाह दुष्यंतोमृगयामितिपंचदशभिः तामाश्रमंमंडयं-
तींस्त्रियंविलोक्यमुमुहे अमुह्यत् ८ तस्यादर्शनेनप्रमुदितोऽतएवसन्निवृत्तःपरिश्रमोयस्य ९ १० पौरवाणांचेतोनह्यधर्मेरमते अतोमच्चेतसः त्वयिरम
णादेवाहंत्वांराजन्यतनयांवेद्मि ११ विश्वामित्रस्यात्मजाऽहंमेनकायांजातातयाचस्वर्गंगच्छंत्याऽत्रत्यक्ता अतोराजकन्यैवाहमित्यर्थः १२

१३ किंकरवामेत्यादिवाक्यात्तदभिप्रायंज्ञात्वाऽऽह उपपन्नमिति १४ गांधर्वविधिनामिथःसमयपूर्वकेण १५ १६ १७ दुरत्ययंविक्रांतंविक्रमणंय
स्य १८ १९ भस्त्राचर्मपात्रंतद्वत् माताआधारपात्रंपितुरेवतुपुत्रः तत्रहेतुः येनेति आत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेः भरस्वपुषाण अनेनभरतनामनिरु
क्तम् २० किंच रेतोधाः रेतःसेक्तावंशकृत्पुत्रोयमक्षयासितरंनयति तारयति तथाचश्रुतिः पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात् पितरंत्रायतेसुतः तस्मात्पुत्र
इतिप्रोक्तः स्वयमेवस्वयंभुवेति पाठांतरेमातृपित्रोः पुत्रंप्रतिविवादेयमक्षयात् धर्मनिर्णेतुर्यमस्यसभायाः सकाशात् रेतोधाःरेतःसेक्तापितैवधर्मे

आस्यतांह्यरविंदाक्षगृह्यतामर्हणंचनः भुज्यतांसंतिनीवाराउष्यतांयदिरोचते १३ दुष्यंतउवाच उपपन्नमिदं
सुभ्रुजातायाःकुशिकान्वये स्वयंहिवृणुतेराज्ञांकन्यकाःसदृशंवरम् १४ ओमित्युक्तेयथाधर्ममुपयेमेशकुंतलाम्
गांधर्वविधिनाराजादेशकालविभागवित् १५ अमोघवीर्योराजर्षिर्महिष्यांवीर्यमादधे श्वोभूतेस्वपुरंयातःकालेना
सूतसासुतम् १६ कण्वःकुमारस्यवनेचक्रेसमुदिताःक्रियाः बध्वामृगेंद्रांस्तरसाक्रीडतिस्मसबालकः १७ तंदुरत्ययवि
क्रांतमादायप्रमदोत्तमा हरेरंशांशसंभूतंभर्तुरंतिकमागमत् १८ यदानजगृहेराजाभार्यापुत्रावनिंदितौ शृण्वतांस
र्वभूतानांखेवागाहाशरीरिणी १९ माताभस्त्रापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसः भरस्वपुत्रंदुष्यंतमावमंस्थाःशकुंतलाम्
२० रेतोधाःपुत्रोनयतिनरदेवयमक्षयात् त्वंचास्यधातागर्भस्यसत्यमाहशकुंतला २१ पितर्युपरतेसोऽपिचक्रवर्ती
महायशाः महिमागीयतेतस्यहरेरंशभुवोभुवि २२ चक्रंदक्षिणहस्तेऽस्यपद्मकोशोऽस्यपादयोः ईजेमहाभिषेकेण
सोऽभिषिक्तोऽधिराड्विभुः २३ पंचपंचाशतामेध्यैर्गंगायामनुवाजिभिः मामतेयंपुरोधाययमुनायामनुप्रभुः २४ अ
ष्टसप्ततिमेध्याश्वान्बबंधप्रददद्वसु भरतस्यहिदौष्यंतेरग्निःसाचीगुणेचितः सहस्रंबद्वशोयस्मिन्ब्राह्मणागाविभे
जिरे २५ णविजित्यपुत्रंनयतिनतुमातेत्यर्थः ततश्चभार्यापुत्रौस्वीकृतवानितिज्ञेयम् २१ चक्रवर्तीबभूवेतिशेषः तस्यमहिमागीयते तदप्येते
श्लोकाअभिगीताइत्यादिबह्वृचश्रुत्या हरेरंशभुवः अंशाज्जातस्य २२ तत्रलिंगमाह चक्रमिति २३ गंगायामनुलोमंपंचपंचाशतावाजिभिरीजे पु
रोधायपुरोहितंकृत्वायमुनायामनुचयमुनायाश्चानुलोमम् २४ अष्टाधिकसप्ततिमेध्यान् अश्वान्बबंध किंकुर्वन्वसुधनंप्रकर्षेणददत् साचीगु
णेप्रकृष्टगुणवतिदेशेऽग्निःचितोऽभूत्यस्मिन्नग्निचयनेदेशेवासहस्रंब्राह्मणाःभरतेनभूरिदानेनदत्ताःगाःबद्वशःप्रत्येकंबद्वविभेजिरेविभज्य
जगृहुःचतुरशीत्यधिकैःत्रयोदशसहस्रैरेकंबद्वंभवति तथाहिहिरण्येनपरीवृतान्कृष्णान्शुक्लदतोमृगान् मष्णारेभरतोददाच्छतंबद्वानिस

प्त्वेति श्रुत्युक्तानि सप्ताधिकशतं बद्धानि श्रीशुकेनोत्तरश्लोके चतुर्दशलक्षत्वेन संगृहीतानि अदात्कर्मणि मष्णारे नियुतानि चतुर्दशेति एवं च चतुर्दशलक्षाणां सप्ताधिकशतभागो बद्ध इत्युक्तम् इयं च बद्धसंख्या श्लोकेन संगृह्यते चतुर्दशानां लक्षाणां सप्ताधिकशतांशकः बद्धं चतुरशीत्यग्रसहस्राणि त्रयोदश २५ देवानामपि मायां वैभवमत्यगात् अत्यशेत यतः गुरुं पूज्यं हरिमाययौ प्राप्तः तदंशभवत्वात् मायवत्तर इति पाठे ह्रस्वश्रुत्यनुसारेण मायावतां श्रेष्ठः हरिरेवासावित्यर्थः २६ मृगान् श्रेष्ठगजान् भद्रमंद्रमृगादयो गजजातिभेदाः मष्णारे इत्यस्य श्रुतिपदस्य व्याख्यानं कर्मणीति कस्मिंश्चित्कर्मविशेषे केचित्तु मष्णारे तीर्थ इति व्याचक्षते २७ २८ २९ पुरा देवान् जित्वा ये असुरा रसौकांसि रसातलादिस्थानानि भेजिरे तैः प्राणि

त्रयस्त्रिंशच्छतं ह्यश्वान् बध्वा विस्मापयन्नृपान् दौष्यंतिरत्यगान्मायां देवानां गुरुमाययौ २६ मृगान् शुक्लदतः कृष्णान् हिरण्येन परीवृतान् अदात्कर्मणि मष्णारे नियुतानि चतुर्दश २७ भरतस्य महत्कर्म न पूर्वे नापरे नृपाः नैवापुर्नैव प्राप्स्यंति बाहुभ्यां त्रिदिवं यथा २८ किरातहूणान्यवनानंध्रान्कंकान्खशाञ्छकान् अब्रह्मण्यान्नृपांश्चाहन्म्लेच्छान्दिग्विजयेऽखिलान् २९ जित्वा पुराऽसुरा देवान्ये रसौकांसि भेजिरे देवस्त्रियो रसां नीताः प्राणिभिः पुनराहरत् ३० स सर्वकामान्दुदुहतुः प्रजानां तस्य रोदसी समास्त्रिणवसाहस्रीर्दिक्षु चक्रमवर्तयत् ३१ स सम्राड्लोकपालाख्यमैश्वर्यमधिराट्श्रियम् चक्रं चास्खलितं प्राणान्मृषेत्युपरराम ह ३२ तस्यासन्नृप वैदर्भ्यः पत्न्यस्तिस्रः सुसंमताः जघ्नुस्त्यागभयात्पुत्रान्नानुरूपा इतीरिते ३३ तस्यैवं वितथे वंशे तदर्थं यजतः सुतम् मरुत्स्तोमेन मरुतो भरद्वाजमुपाददुः ३४ अंतर्वत्न्यां भ्रातृपत्न्यां मैथुनाय बृहस्पतिः प्रवृत्तो वारितो गर्भं शप्त्वा वीर्यमवासृजत् ३५

भिर्बलिभिर्देवस्त्रियो रसातलं नीताः सतीः पुनराहरत् आनिन्ये प्राणिभिरन्यैर्मनुष्यादिभिः सह नीता इति वा पणिभिरिति पाठे पणयोऽसुरास्तैर्नीताः सतीः यद्वा पणयो दूतास्तैर्दूतान्प्रस्थाप्याहरदित्यर्थः ३० त्रिणवसाहस्रीः समाः सप्तविंशतिसहस्रसंवत्सरान् चक्रं सेना आज्ञा वा ३१ तस्य वैराग्येण मोक्षप्रकारमाह स इति मृषेति विचार्येति शेषः ३२ नानुरूपाः मत्सदृशा न भवंतीति भर्त्रा ईरिते सति व्यभिचारशंकयाऽस्मांस्त्यक्ष्यतीति भयात्पुत्रान्जघ्नुः पुनः पुत्राणां दर्शने वैसादृश्यानुसंधानेन त्यजेत् नान्यथेत्याशयेन हतवत्यः ३३ वितथे व्यर्थे सति तदर्थं पुत्रार्थं मरुत्स्तोमेन यागेन यजतस्तस्य प्रसन्नाः संतो मरुतो भरद्वाजं नाम पुत्रमुपाददुः समर्पयामासुः ३४ मरुतां भरद्वाजागमप्रकारं प्रदर्शयन्नाह अंतर्वत्न्यामिति चतुर्भिः अंतर्वत्न्यां गर्भिण्यां भ्रातुरुतथ्यस्य पत्न्यां ममतायां चौर्येण मैथुनाय कदाचित्स

दृत्तोबृहस्पतिः तदाद्वितीयगर्भस्यावकाशाभावादाक्रोशपूर्वकंगर्भस्थेनवारितः ततः क्रुद्धोबृहस्पतिरंधोभवेतितंगर्भंशशापबलाद्वीर्यंन्यषिंचत् ततोबृहस्पतेःशापात्गर्भस्थोदीर्घतमाअंधोबभूव तेनचतद्वीर्यंपार्ष्णिप्रहारेणयोनेर्बहिः निःसारितंभूमौपतितंसद्यएवकुमारोभवत् ३५ तंचपरवीर्यजंभर्तुस्त्यागात् विशंकितांसतींत्यक्तुकामांममतांप्रतिसुराः एनंबृहस्पतेर्ममतायाश्चविवादरूपंश्लोकंजगुः किमर्थंजगुःअतआह तस्यनामनिरुच्यतेयेनतत् तन्नामनिर्वचनेनैवभर्तुस्त्यागशंकामपाकर्तुमित्यर्थः ३६ तत्रपुत्रंत्यक्त्वायांतींममतांबृहस्पतिराह हेमूढेइमंपुत्रंभरपुषाणभर्तुर्बिभेमातिचेत्तत्राह द्वाजमेकस्यक्षेत्रेअन्यस्यबीजादित्येवंद्वाभ्यांजातमतस्तस्याप्ययंपुत्रइतिनतस्माद्भयशंकेत्यर्थः एवमुक्तासतीतंप्रत्याह हेबृहस्पतेत्वमिमंभरयतः द्वाजंद्वाभ्यामावाभ्यामन्यायतोजातम् अतोनाहमेकाकिनीभरामीत्यर्थः यद्यस्मादेवमुक्त्वापितरौममताबृहस्पतीविवदमानौ

तंत्यक्तुकामांममतांभर्तृत्यागविशंकिताम् नामनिर्वचनंतस्यश्लोकमेनंसुराजगुः ३६ मूढेभरद्वाजमिमंभरद्वाजंबृहस्पते यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्ततस्त्वयम् ३७ चोद्यमानासुरैरेवंमत्वावितथमात्मजम् व्यसृजन्मरुतोबिभ्रन्दत्तोऽयंवितथेऽन्वये ३८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेविंशोऽध्यायः २० श्रीशुकउवाच वितथस्यसुतोमन्युर्बृहत्क्षत्रोजयस्ततः महावीर्योनरोगर्गःसंकृतिस्तुनरात्मजः १ गुरुश्चरंतिदेवश्चसंकृतेःपांडुनंदन रंतिदेवस्यहियशइहामुत्रचगीयते २ वियद्वित्तस्यददतोलब्धंलब्धंबुभुक्षतः निष्किंचनस्यधीरस्यसकुटुंबस्यसीदतः ३ व्यतीयुरष्टचत्वारिंशदहान्यपिबतःकिल घृतपायससंयावंतोयंप्रातरुपस्थितम् ४ कृच्छ्रप्राप्तकुटुंबस्यक्षुत्तृड्भ्यांजातवेपथोः अतिथिर्ब्राह्मणःकालेभोक्तुकामस्यचागमत् ५ तस्मैसंव्यभजत्सोऽन्नमादृत्यश्रद्धयान्वितः हरिंसर्वत्रसंपश्यन्सभुक्त्वाप्रययौद्विजः ६ पुत्रंपरित्यज्ययातौततोहेतोरयंभरद्वाजइति पाठांतरेयस्यत्यागदुःखात्पितरौयाताविल्यर्थः ३७ वितथंव्यभिचारसंभवात्तमात्मजंवितथंनिरर्थकंमत्वाममताव्यसृजत् तत्याजपाठांतरे आदिजंप्रथमजंभर्तुर्वीर्याज्जातमेवमुख्यमात्मजंमत्वाबृहस्पतेर्जातंतत्याजेत्यर्थः एवंतयात्यक्तंमरुतोऽबिभ्रन् अबिभरुः तदेवंमरुद्भिःप्राप्तोयंभरतस्यान्वयेवितथेसतिदत्तः ३८ इतिनवमेटीकायांविंशोऽध्यायः २० एकविंशेतुदौष्यंतेःसुतस्यान्वयउच्यते रंतिदेवाजमीढादेर्यत्रकीर्तिःप्रतन्यते १ भरतस्यान्वयेवितथेसतिदत्तत्वाद्वितथसंज्ञोभरद्वाजः सचब्राह्मणोऽपिभरतस्यदत्तःपुत्रोजातइतितद्वंशोऽनुक्रम्यते वितथस्यसुतोमन्युः तस्माद्बृहत्क्षत्रजयमहावीर्यनरगर्गाःपंचपुत्राबभूवुः १ २ वियद्वित्तस्यवियतोगगनादिवोद्यमंविनादैवादुपस्थितमेववित्तंभोग्यंयस्य यद्वावियद्व्ययंप्राप्नुवत्वित्तंभोग्यंयस्य तदेव

अथान्योवृषलोऽतिथिरागमत् विभक्तस्यकुटुंबार्थमन्नादिकंविभक्तवतः ७ सगणायश्वयूथसहिताय ८ ९ उच्छेषमुर्वरितमेकमेवतर्पयतीति
१० ११ परदुःखासहिष्णुतयासर्वेषांदुःखंस्वयंभोक्तुमाशास्ते नेति अणिमाद्यष्टसमृद्धियुक्तांगतिमपिमोक्षमपिचाहंनकामये तर्हिकिंकामयसेत
दाह अखिलदेहभाजामार्तिंदुःखंतत्तद्भोक्तृरूपेणांतःस्थितःसन्नहंप्रपद्येप्राप्नुयामित्येवंकामयेयेनतद्दुःखभोक्तामयाहेतुभूतेनतेसर्वेअदुःखाभ
वंति १२ ननुदुःखंकिमितिप्रार्थयसे परदुःखनिवृत्त्यैवममसर्वदुःखनिवृत्तिरित्याह क्षुत्तृडिति कृपणस्यजंतोर्जीवनहेतोःजलस्यार्पणात्मेसर्वे

अथान्योभोक्ष्यमाणस्यविभक्तस्यमहीपते विभक्तंव्यभजत्तस्मैवृषलायहरिंस्मरन् ७ यातेशूद्रेतमन्योगादतिथिः
श्वभिरावृतः राजन्मेदीयतामन्नंसगणायबुभुक्षते ८ सआदृत्यावशिष्टंयद्बहुमानपुरस्कृतम् तच्चदत्त्वानमश्चक्रेश्व
भ्यःश्वपतयेविभुः ९ पानीयमात्रमुच्छेषंतच्चैकपरितर्पणम् पास्यतःपुल्कसोऽभ्यागादपोदेह्यशुभस्यमे १० तस्यतां
करुणांवाचंनिशम्यविपुलश्रमाम् कृपयाभृशसंतप्तइदमाहामृतंवचः ११ नकामयेऽहंगतिमीश्वरात्परामष्टर्धियुक्ता
मपुनर्भवंवा आर्तिंप्रपद्येऽखिलदेहभाजामंतःस्थितोयेनभवंत्यदुःखाः १२ क्षुत्तृट्श्रमोगात्रपरिश्रमश्चदैन्यंक्लमःशो
कविषादमोहाः सर्वेनिवृत्ताःकृपणस्यजंतोर्जिजीविषोर्जीवजलार्पणान्मे १३ एवंप्रभाष्यपानीयंम्रियमाणःपिपास
या पुल्कसायाददाद्धीरोनिसर्गकरुणोनृपः १४ तस्यत्रिभुवनाधीशाःफलदाःफलमिच्छताम् आत्मानंदर्शयांच
क्रुर्मायाविष्णुविनिर्मिताः १५ सवैतेभ्योनमस्कृत्यनिःसंगोविगतस्पृहः वासुदेवेभगवतिभक्त्याचक्रेमनःपरम् १६
ईश्वरालंबनंचित्तंकुर्वतोनन्यराधसः मायागुणमयीराजन्स्वप्नवत्प्रत्यलीयत १७ तत्प्रसंगानुभावेनरंतिदेवानुवर्ति
नः अभवन्योगिनःसर्वेनारायणपरायणाः १८ गर्गाच्छिनिस्ततोगार्ग्यःक्षत्राद्ब्रह्मह्यवर्तत दुरितक्षयोमहावीर्यात्त
स्यत्रय्यारुणिःकविः १९

क्षुत्तृडादयोनिवृत्ताः १३ इत्येवंसंभाष्य १४ त्रिभुवनाधीशाःब्रह्मादयः मायाःतदीयधैर्यपरीक्षार्थंप्रथ
मंमायावृषलादिरूपेणप्रतीताःसंतइत्यर्थः १५ परंकेवलंवासुदेवेभक्त्यानमश्चक्रेनतुतान्किमपियाचितवान् १६ अनन्यराधसःईश्वरा
तिरिक्तफलांतरानपेक्षस्यप्रत्यलीयत आत्मन्येवलीनाबभूव १७ १८ मन्युसुतस्यवंशमुक्त्वातत्सुतस्यैवगर्गस्यवंशमाह गर्गादितिमहा-
वीर्यस्यवंशमाह दुरितक्षयः तस्यत्रय्यारुणिःकविःपुष्करारुणिश्चेतित्रयःपुत्राः १९

कथंभूताः येअत्रक्षत्रवंशेब्राह्मणगतिंब्राह्मणरूपतांगतास्तेमन्युपुत्राणांपंचानांज्येष्ठस्यवंशमाह बृहत्क्षत्रस्येति यनुयेनहस्तिनापुरंकृतमि त्यर्थः २० अजमीढादयस्त्रयोहस्तिनःपुत्राः २१ अजमीढादेवान्यःपुत्रोबृहदिषुर्नामाभवत् २२ २३ पारस्यतनयोनीपःनीपस्यपुत्रशतं २४ सए वकृत्व्यांकृत्वीसंज्ञायांशुककन्यायांब्रह्मदत्तंजनयामास तदुक्तंहरिवंशादिषुपराशरकुलोत्पन्नःशुकोनाममहायशाःव्यासादरण्यांसंभूतोविधू- मोऽग्निरिवोज्ज्वलन् सतस्यांपितृकन्यायांवीरिण्यांजनयिष्यति कृष्णंगौरंप्रभुंशंभुंतथाभूरिश्रुतंजयम् कन्यांकीर्तिमतींषष्ठींयोगिनींयोग मातरम् ब्रह्मदत्तस्यजननींमहिषींमणुहस्यचेति यद्यपिशुकउत्सन्नेवविमुक्तसंगोनिर्गतः तथापिविरहातुरंव्यासमनुयांतंदृष्ट्वाच्छायाशु

पुष्करारुणिरित्यत्रयेब्राह्मणगतिंगताः बृहत्क्षत्रस्यपुत्रोऽभूद्धस्तीयद्धस्तिनापुरम् २० अजमीढोद्विमीढश्चपुरु- मीढश्चहस्तिनः अजमीढस्यवंश्यास्युःप्रियमेधादयोद्विजाः २१ अजमीढाद्बृहदिषुस्तस्यपुत्रोबृहद्धनुः बृहत्काय स्ततस्तस्यपुत्रआसीज्जयद्रथः २२ तत्सुतोविशदस्तस्यसेनजित्समजायत रुचिराश्वोदृढहनुःकाश्योवत्सश्चतत्सु ताः २३ रुचिराश्वसुतःपारःपृथुसेनस्तदात्मजः पारस्यतनयोनीपस्तस्यपुत्रशतंत्वभूत् २४ सकृत्व्यांशुककन्या यांब्रह्मदत्तमजीजनत् सयोगीगविभार्यायांविष्वक्सेनमधात्सुतम् २५ जैगीषव्योपदेशेनयोगतंत्रंचकारह उदक्स्व नस्ततस्तस्मात् भल्लादोबार्हदीषवाः २६ यवीनरोद्विमीढस्यकृतिमांस्तत्सुतःस्मृतः नाम्नासत्यधृतिर्यस्यदृढनेमिः सुपार्श्वकृत् २७ सुपार्श्वात्सुमतिस्तस्यपुत्रःसन्नतिमांस्ततः कृतीहिरण्यनाभाद्योयोगंप्राप्यजगौस्मषट् २८ संहि ताःप्राच्यसाम्नांवैनीपोह्युग्रायुधस्ततः तस्यक्षेम्यःसुवीरोथसुवीरस्यरिपुंजयः २९ ततोबहुरथोनामपुरुमीढोऽप्र जोऽभवत् नलिन्यामजमीढस्यनीलःशांतिःसुतस्ततः ३० शांतेःसुशांतिस्तत्पुत्रःपुरुजोऽर्कस्ततोऽभवत् भर्म्या- श्वस्तनयस्तस्यपंचासन्मुद्गलादयः ३१

कंनिर्माययगतवान् तदभिप्रायेणैवगार्हस्थ्यादिव्यवहारइत्यविरोधः सब्रह्मदत्तोयोगीगवि यांविसरस्वत्याम् २५ सएवयोगतंत्रंचकार बार्हदीषवाः बृहदिषोर्वंश्याइमेदीर्घत्वमार्षम् २६ सुपार्श्वकृत्सुपार्श्वस्यपिता २७ प्राच्यसाम्नां षट्संहिताजगौविभज्याध्यापितवान् २८ २९ अजमीढस्यवंश्याःप्रियमेधादयःकेचिद्ब्राह्मणाबभूवुः बृहदिषुप्रभृतयःक्षत्रियाश्चेतिवंशद्व यमुक्तम् तस्यैववंशांतरमाह नलिन्यामितियावत्समाप्ति ३० ३१ छ छ छ छ छ

सुद्गलः एकः यवीनरादयश्चत्वारइत्येवंपंच ३२ ३३ भार्म्यात् भर्म्याश्वपुत्रात् मिथुनंचाभूत् तदेवाह दिवोदासः पुमान् अहल्याचकन्यकेति ३४
३५ ३६ इतिनवमेटीकायामेकविंशतितमोऽध्यायः २१ द्वाविंशेतुदिवोदासवंशमुक्त्वाऽथवर्ण्यताः ऋक्षवंशेजरासंधपार्थदुर्योधनादयः
१ १ तस्यसोमकस्यपुत्राणांशतंबभूव तेषांजंतुर्ज्येष्ठः यवीयान्पृषतः २ अजमीढस्यैववंशांतरमाह यइतिततःसंवरणात्कुरुः ३ ४ तस्य

यवीनरोबृहदिषुःकांपिल्यःसंजयःसुताः भर्म्याश्वःप्राहपुत्रामेपंचानांरक्षणायहि ३२ विषयाणामलमिमेइतिपं
चालसंज्ञिताः मुद्गलाद्ब्रह्मनिर्वृत्तंगोत्रंमौद्गल्यसंज्ञितम् ३३ मिथुनंमुद्गलाद्भार्म्याद्दिवोदासःपुमानभूत् अहल्याक
न्यकायस्यांशतानंदस्तुगौतमात् ३४ तस्यसत्यधृतिःपुत्रोधनुर्वेदविशारदः शरद्वांस्तत्सुतोयस्मादुर्वशीदर्शनात्कि
ल ३५ शरस्तंबेपतद्रेतोमिथुनंतदभूच्छुभम् तद्दृष्ट्वाकृपयाऽगृण्हाच्छंतनुर्मृगयांचरन् कृपःकुमारःकन्याचद्रो
णपत्न्यभवत्कृपी ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेएकविंशोऽध्यायः २१ श्रीशुकउवाच मित्रेयु
श्चदिवोदासाच्च्यवनस्तत्सुतोनृप सुदासःसहदेवोथसोमकोजंतुजन्मकृत् १ तस्यपुत्रशतंतेषांयवीयान्पृषतःसुतः
द्रुपदोद्रौपदीतस्यधृष्टद्युम्नादयःसुताः २ धृष्टद्युम्नाद्धृष्टकेतुर्भार्म्याःपंचालकाइमे योऽजमीढसुतोह्यन्यऋक्षः
संवरणस्ततः ३ तपत्यांसूर्यकन्यायांकुरुक्षेत्रपतिःकुरुः परीक्षित्सुधनुर्जन्हुर्निषधाश्वःकुरोःसुताः ४ सुहोत्रोऽभू
त्सुधनुषश्च्यवनोऽथततःकृती वसुस्तस्योपरिचरोबृहद्रथमुखास्ततः ५ कुशांबमत्स्यप्रत्यग्रचेदिपाद्याश्चचेदिपाः
बृहद्रथात्कुशाग्रोऽभूदृषभस्तस्यतत्सुतः ६ जज्ञेसत्यहितोऽपत्यंपुष्पवांस्तत्सुतोजहुः अन्यस्यांचापिभार्यायांशकले
द्वेबृहद्रथात् ७ तेमात्राबहिरुत्सृष्टेजरयाचाभिसंधिते जीवजीवतिक्रीडंत्याजरासंधोभवत्सुतः ८ ततश्चसहदे
वोऽभूत्सोमापिर्यच्छ्रुतश्रवाः परीक्षिदनपत्योभूत्सुरथोनामजान्हवः ९ ततोविदूरथस्तस्मात्सार्वभौमस्ततोऽभव
त् जयसेनस्तत्तनयोराधिकोऽतोऽयुतोह्यभूत् १० ततश्चक्रोधनस्तस्माद्देवातिथिरमुष्यच ऋष्यस्तस्यदिलीपोऽभू
त्प्रतीपस्तस्यचात्मजः ११ कृतिनः उपरिचरोवसुः तस्यवसोः बृहद्रथोमुखमादिर्येषाम् ५ तानेवाह कुशांबेति तत्सुतः पुष्पवान्
जज्ञेतस्यापत्यंसत्यहितइतियोज्यम् ६ ७ जरयाराक्षस्या ८ यत् यस्मात्सोमापेः श्रुतश्रवाःकुरोःपुत्रः ९ अतोराधिकादयुतोऽभूदि-
त्यर्थः १० ११ ध ध ध ध ध ध ध

तस्यप्रतीपस्यदेवापिशंतनुबाल्हिकाः १२ प्राक्पूर्वजन्मनिमहाभिषइतिसंज्ञायस्यसः १३ यदादेवोनववर्षतदाशंतनुस्तत्रकारणंब्राह्मणान्
पप्रच्छ १४ ब्राह्मणेस्त्वेवमुक्तः दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोऽग्रजेस्थिते परिवेत्तासविज्ञेयःपरिवित्तिस्तुपूर्वजइतिस्मृतेः योऽग्रमकृभुवमग्रतो
भुनक्ति अयंत्वादृशोऽपिपरिवेत्तैवभवति अतस्तद्दोषपरिहारायराज्यमग्रजायदेहि ततोवृष्टिर्भविष्यतीत्येवमुक्तः १५ शांतनुर्वनंगत्वाज्येष्ठंछं
दयामास राज्ञःप्रजापालनादिःपरोधर्मः अतस्त्वंराज्यंस्वीकुर्विति प्रार्थितवान् ततःपूर्वमेवतस्यमंत्रिणाअश्मरावसंज्ञेनदेवापिंपाखंडीकृत्यरा

देवापिःशंतनुस्तस्यबाल्हीकइतिचात्मजाः पितृराज्यंपरित्यज्यदेवापिस्तुवनंगतः १२ अभवच्छंतनूराजाप्राङ्म
हाभिषसंज्ञितः यंयंकराभ्यांस्पृशतिजीर्णंयौवनमेतिसः १३ शांतिमाप्नोतिचैवाग्र्यांकर्मणातेनशंतनुः समाद्वाद
शतद्राज्येनववर्षयदाविभुः १४ शंतनुर्ब्राह्मणैरुक्तःपरिवेत्तात्वमग्रभुक् राज्यंदेह्यग्रजायाशुपुरराष्ट्रविवृद्धये
१५ एवमुक्तोद्विजैर्ज्येष्ठंछंदयामाससोऽब्रवीत् तन्मंत्रिप्रहितैर्विप्रैर्वेदाद्विभ्रंशितोगिरा १६ वेदवादातिवादान्वैत
दादेवोववर्षह देवापिर्योगमास्थायकलापग्राममाश्रितः १७ सोमवंशेकलौनष्टेकृतादौस्थापयिष्यति बाल्हीका
त्सोमदत्तोभूद्भूरिर्भूरिश्रवास्ततः १८ शलश्चशंतनोरासीद्गंगायांभीष्मआत्मवान् सर्वधर्मविदांश्रेष्ठोमहाभाग
वतःकविः १९ वीरयूथाग्रणीर्येनरामोऽपियुधितोषितः शंतनोर्दासकन्यायांजज्ञेचित्रांगदःसुतः २० विचित्रवीर्य
श्चावरजोनाम्नाचित्रांगदोहतः यस्यांपराशरात्साक्षादवतीर्णोहरेःकला २१ वेदगुप्तोमुनिःकृष्णोयतोऽहमिदम
ध्यगाम् हित्वास्वशिष्यान्पैलादीन्भगवान्बादरायणः २२ मह्यंपुत्रायशांतायपरंगुह्यमिदंजगौ विचित्रवीर्यो
ऽथोवाहकाशिराजसुतेबलात् २३ स्वयंवरादुपानीतेअंबिकांऽबालिकेउभे तयोरासक्तहृदयोगृहीतोयक्ष्मणा
मृतः २४

ज्याऽनर्हंकर्तुंयेप्रहिताःविप्राःतैःपाखंडमतास्त्रयायागिरावेदात्भ्रंशितःसन् १६ वेदवादस्यातिवादान्निंदावचनानिसोऽब्रवीत्
ततस्तस्यपातित्येनराज्यानर्हत्वेजातेशंतनोर्दोषाभावात्देवोववर्षेत्यर्थः १७ ततःसोमदत्तात्भूरिःभूरिश्रवाःशलश्चेतित्रयः १८ १९ रामोजा
मदग्न्यः दासकन्यामितिउपरिचरस्यवसोर्वीर्येणमत्स्यगर्भादुत्पन्नादासैःकैवर्तैःपालिताअतोदासकन्येतिप्रसिद्धायांसत्यवत्याम् २० नाम्नात
त्समाननाम्नाचित्रांगदेनगंधर्वेणयुद्धेहतः यस्यांसत्यवत्यांशंतनुपरिग्रहात्पूर्वमेव वेदगुप्तायेन यतोऽहंजातः इदंभागवतंचाध्यगामधिगत-
वानस्मि २२ २३ स्वयंवरात् भीष्मेणबलादुपानीते २४

मात्रासत्यवत्याउक्तइतिनिषेधाभावमाह अपतिरपत्यलिप्सुर्देवरात्गुरुप्रयुक्तादृतुमतीयादित्यादिवचनात् २५ दुःशलानामकन्याचजज्ञे २६
अरण्येमृगशापात्मैथुनेनरुद्धस्यप्रतिबद्धस्य २७ नासत्यदस्राभ्यामश्विनीकुमाराभ्याम् पंचभ्योयुधिष्ठिरादिभ्यःपंचाभवन् २८ २९ तथाऽप
रेभार्यांतरेषु ३० कालीचान्याभीमस्यभार्यातस्यांभीमसेनात्सर्वगतोनामपुत्रोऽभवदित्यर्थः ३१ उलूप्यांनागकन्यायांमणिपूरपतेःसुतायांपुत्रि

क्षेत्रेऽप्रजस्यवैभ्रातुर्मात्रोक्तोबादरायणः धृतराष्ट्रंचपांडुंचविदुरंचाप्यजीजनत् २५ गांधार्यांधृतराष्ट्रस्यजज्ञेपु
त्रशतंनृप तत्रदुर्योधनोज्येष्ठोदुःशलाचापिकन्यका २६ शापान्मैथुनरुद्धस्यपांडोःकुंत्यांमहारथाः जाताधर्मानि
लेंद्रेभ्योयुधिष्ठिरमुखास्त्रयः २७ नकुलःसहदेवश्चमाद्र्यांनासत्यदस्रयोः द्रौपद्यांपंचपंचभ्यःपुत्रास्तेपितरोऽभवन्
२८ युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यःश्रुतसेनोवृकोदरात् अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तुशतानीकस्तुनाकुलिः २९ सहदेवसुतोराजन्
श्रुतकर्मातथापरे युधिष्ठिरात्तुपौरव्यांदेवकोऽथघटोत्कचः ३० भीमसेनाद्धिडिंबायांकाल्यांसर्वगतस्ततः सहदेवात्सु
होत्रंतुविजयासूतपार्वती ३१ करेणुमत्यांनकुलोनिरमित्रंतथार्जुनः इरावंतमुलूप्यांवैसुतायांबभ्रुवाहनम् मणि
पूरपतेःसोऽपितत्पुत्रःपुत्रिकासुतः ३२ तववतातःसुभद्रायामभिमन्युरजायत सर्वातिरथजिद्वीरउत्तरायांततोभवा
न् ३३ परिक्षीणेषुकुरुषुद्रौणेर्ब्रह्मास्त्रतेजसा त्वंचकृष्णानुभावेनसजीवोमोचितोंऽतकात् ३४ तवेमेतनयास्तात
जनमेजयपूर्वकाः श्रुतसेनोभीमसेनउग्रसेनश्चवीर्यवान् ३५ जनमेजयस्त्वांविदित्वातक्षकान्निधनंगतम् स
र्पान्वैसर्पयागाग्नौसहोष्यतिरुषाऽन्वितः ३६ कावषेयंपुरोधायतुरंतुरगमेधयाट् समंतात्पृथिवींसर्वांजित्वायक्ष्य
तिचाध्वरैः ३७ तस्यपुत्रःशतानीकोयाज्ञवल्क्यात्त्रयींपठन् अस्त्रज्ञानंक्रियाज्ञानंशौनकात्परमेष्यति ३८ सह-
स्रानीकस्तत्पुत्रस्ततश्चैवाश्वमेधजः असीमकृष्णस्तस्यापिनेमिचक्रस्तुतत्सुतः ३९

कायांधर्मेणदत्तायांबभ्रुवाहनमसूत अनस्तत्पुत्रःसन्नपिसःपुत्रिकासुतःमातामहस्यैवसुतइत्यर्थः ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ तुरसंज्ञंपुरोहितंकृत्वा
३७ भविष्यानाह तस्यपुत्रइतियावत्समाप्ति याज्ञवल्क्यात्क्रियाज्ञानंपरंचात्मानंशौनकात्प्राप्स्यति अस्त्रज्ञानंचकृपाचार्यादितिद्रष्टव्यम् या
ज्ञवल्क्यात्त्रयीमधीत्यकृपादस्त्राण्यवाप्येति वैष्णवोक्तेः क्वचित्तुअस्त्रज्ञानंकृपादित्येवपाठः ३८ ३९ ६७ ६७ ६७

४० यद्यस्मात्सुखीनलः पुत्रः ४१ तस्मात्परिप्लुवान्सुनयः तस्यात्मजोमेधावीत्यर्थः तस्मात्सुदासः ततः शतानीकइत्यर्थः ४२ ४३ ४४ बृहद्रथस्यजरासंधः तस्यसहदेवस्तस्यमार्जारिः यस्मान्मार्जारेःश्रुतश्रवाः ४५ ४६ ४७ सहस्रसंवत्सरमेतेभाव्याः भूपालाः ततः परंभाव्यान् द्वादशस्कंधेवक्ष्यति ४८ इतिनवमेटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः २२ त्रयोविंशेत्वनोर्द्रुह्योस्तुर्वसोश्चान्वयः क्रमात् यदोश्चवंशोऽनुक्रांतोयावज्ज्यामघसंभवः

गजाह्वयेहृतेनद्याकौशांब्यांसाधुवत्स्यति उक्तस्ततश्चित्ररथस्तस्मात्कविरथःसुतः ४० तस्माच्चवृष्टिमांस्तस्य सुषेणोऽथमहीपतिः सुनीथस्तस्यभवितानृचक्षुर्यत्सुखीनलः ४१ परिप्लवःसुतस्तस्मान्मेधावीसुनयात्मजः नृपंजयस्ततोदूर्वस्तिमिस्तस्माज्जनिष्यति तिमेर्बृहद्रथस्तस्माच्छतानीकःसुदासजः ४२ शतानीकाद्दुर्दमनस्तस्यापत्यंबहीनरः दंडपाणिर्निमिस्तस्यक्षेमकोभवितानृपः ४३ ब्रह्मक्षत्रस्यवैप्रोक्तोवंशोदेवर्षिसत्कृतः क्षेमकंप्राप्यराजानंसंस्थांप्राप्स्यतिवैकलौ ४४ अथमागधराजानोभवितारोवदामिते भवितासहदेवस्यमार्जारिर्यच्छ्रुतश्रवाः ४५ ततोयुतायुस्तस्यापिनिरमित्रोऽथतत्सुतः सुनक्षत्रःसुनक्षत्राद्बृहत्सेनोथकर्मजित् ४६ ततःसुतंजयाद्विप्रःशुचिस्तस्यभविष्यति क्षेमोऽथसुव्रतस्तस्माद्धर्मसूत्रःशमस्ततः ४७ द्युमत्सेनोऽथसुमतिःसुबलोजनिता ततः सुनीथःसत्यजिदथविश्वजिद्यद्रिपुंजयः बार्हद्रथाश्चभूपालाभाव्याःसाहस्रवत्सरम् ४८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेद्वाविंशोऽध्यायः २२ श्रीशुकउवाच अनोःसभानरश्चक्षुःपरोक्षश्चसुतास्त्रयः सभानरात्कालनरःसृंजयस्तत्सुतस्ततः १ जनमेजयस्तस्यपुत्रोमहाशीलोमहामनाः उशीनरस्तितिक्षुश्चमहामनसआत्मजौ शिबिर्वनःशमिर्दक्षश्चत्वारोशीनरात्मजाः २ वृषादर्भःसुवीरश्चमद्रःकैकेयआत्मजाः शिबेश्चत्वारएवासंस्तितिक्षोश्चरुशद्रथः ३ ततोहेमोऽथसुतपाबलिःसुतपसोऽभवत् अंगवंगकलिंगाद्याःसुह्मपुंड्रांध्रसंज्ञिताः ४ जज्ञिरेदीर्घतमसोबलेःक्षेत्रेमहीक्षितः चक्रुःस्वनाम्नाविषयान्षडिमान्प्राच्यकांश्चते ५

१ तदेवंययातेःपुत्राणांपंचमस्यपूरोर्वंशोऽनुक्रांतः इदानींचतुर्थस्यवंशमनुक्रामति अनोरिति कर्णस्यजगतीपतेरित्यंतेन १ तस्यजनमेजयस्यमहाशीलः महामनाः चत्वारउशीनरात्मजाःसंधिरार्षः २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९

६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ सदुष्यंतः स्ववंशं पौरववंशम् १७ १८ १९ प्रथमस्य सहस्रजित आत्मजः २० २१ कुंतेः सोहंजिः सोहंजे
र्महिष्मान् महिष्मतो भद्रसेनकः तस्य दुर्मदो धनकश्चेति द्वौ पुत्रौ कृतवीर्यस्य जनकः कृतवीर्यादयश्चत्वारो धनकस्यात्मजा इत्यर्थः २२ २३ २४

खनपानोऽगतोजज्ञे तस्माद्दिविरथस्ततः कृतो धर्मरथो यस्य जज्ञे चित्ररथोऽप्रजः ६ रोमपाद इति ख्यातस्तस्मै दशर
थः सखा शांतां स्वकन्यां प्रायच्छदृष्यशृंग उवाह ताम् ७ देवे वर्षति यं रामा आनिन्युर्हरिणीसुतम् नाट्यसंगीतवादि
त्रैर्विभ्रमालिंगनार्हणैः ८ स तु राज्ञोनपत्यस्य निरूप्येष्टिं मरुत्वतः प्रजामदाद्दशरथो येन लेभेऽप्रजः प्रजाः ९ चतुरंगो
रोमपादात्पृथुलाक्षस्तु तत्सुतः बृहद्रथो बृहत्कर्मा बृहद्भानुश्च तत्कृताः १० आद्यात् बृहन्मनास्तस्माज्जयद्रथ उदाहृतः
विजयस्तस्य संभूत्यां ततो धृतिरजायत ११ ततो धृतव्रतस्तस्य सत्कर्माऽधिरथस्ततः योसौ गंगातटे क्रीडन्मंजूषांऽतर्ग
तं शिशुम् १२ कुंत्यापविद्धं कानीनमनपत्योऽकरोत्सुतम् वृषसेनः सुतस्तस्य कर्णस्य जगतीपतेः १३ द्रुह्योश्च तनयो बभ्रुः
सेतुस्तस्यात्मजस्ततः आरब्धस्तस्य गांधारस्तस्य धर्मसुतो धृतः १४ धृतस्य दुर्मनास्तस्मात्प्रचेताः प्राचेतसं शतम्
म्लेच्छाधिपतयोऽभूवन्नुदीचीं दिशमाश्रिताः १५ तुर्वसोश्च सुतो वन्हिर्वन्हेर्भर्गोऽथ भानुमान् त्रिभानुस्तत्सुतोऽस्या
पि करंधम उदारधीः १६ मरुतस्तत्सुतोऽपुत्रः पुत्रं पौरवमन्वभूत् दुष्यंतः स पुनर्भेजे स्ववंशं राज्यकामुकः १७ ययातेर्ज्ये
ष्ठपुत्रस्य यदोर्वंशं नरर्षभ वर्णयामि महापुण्यं सर्वपापहरं नृणाम् १८ यदोर्वंशं नरः श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते यत्रावती
र्णो भगवान् परमात्मा नराकृतिः १९ यदोः सहस्रजित्क्रोष्टा नलो रिपुरिति श्रुताः चत्वारः सूनवस्तत्र शतजित्प्रथमात्म
जः २० महाहयो वेणुहयो हैहयश्चेति तत्सुताः धर्मस्तु हैहयसुतो नेत्रः कुंतेः पिता ततः २१ सोऽहंजिरभवत्कुंतेर्महिष्मा
न्भद्रसेनकः दुर्मदो भद्रसेनस्य धनकः कृतवीर्यसूः कृताग्निः कृतवर्मा च कृतौजा धनकात्मजाः २२ अर्जुनः कृतवीर्य
स्य सप्तद्वीपेश्वरोऽभवत् दत्तात्रेयाद्धरेरंशात्प्राप्तयोगमहागुणः २३ न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यंति पार्थिवाः यज्ञदान
तपोयोगश्रुतवीर्यजयादिभिः २४ पंचाशीतिसहस्राणि ह्यव्याहतबलः समाः अनष्टवित्तस्मरणो बुभुजेऽक्षय्यषड्व
सु २५ तस्य पुत्रसहस्रेषु पंचैवोर्वरिता मृधे जयध्वजः शूरसेनो वृषभो मधुरूर्जितः २६

अनष्टमविनाशं वित्तं येन तथाविधं स्मरणं यस्य सः अक्षय्यं षड्वसु षडिंद्रियविषयं बुभुजे २५ और्वस्य तेजसा सगरेणोपसंहृतमित्यर्थः २६ ७

टी० २७ तेषांतालजंघपुत्राणांज्येष्ठः तस्यमधोःपुत्रशतंवृष्णिर्ज्येष्ठोयस्मिन्यतोमधोर्वृष्णेर्यदोश्चहेतोरिदंकुलम् २८ २९ ३० चतुर्दशमहा अ०
रत्नानितत्तज्जातिश्रेष्ठानियस्यसः तानिचमार्कंडेयपुराणेवर्णितानिगजवाजिरथस्त्रीइषुनिधिमाल्यांबरद्रुमाः शक्तिपाशमणिच्छत्रविमाना २३
निचतुर्दशेति दशानांपत्नीसहस्राणांभार्यायुतंतस्यप्रत्येकंलक्षंलक्षमित्येवंतासुपुत्राणांदशलक्षसहस्राणिजनयामास पृथुश्रवाः पृथुय

जयध्वजात्तालजंघस्तस्यपुत्रशतंत्वभूत् क्षत्रंयत्तालजंघाख्यमौर्वतेजोपसंहृतम् २७ तेषांज्येष्ठोवीतिहोत्रो वृष्णिःपुत्रोमधोःस्मृतः तस्यपुत्रशतंत्वासीद्वृष्णिज्येष्ठंयतःकुलम् २८ माधवावृष्णयोराजन्यादवाश्चेतिसंज्ञिताः यदुपुत्रस्यचक्रोष्टुःपुत्रोवृजिनवांस्ततः २९ श्वाहिस्ततोरुशेकुर्वैतस्यचित्ररथस्ततः शशबिंदुर्महायोगीमहाभोजोमहानभूत् ३० चतुर्दशमहारत्नश्चक्रवर्त्यपराजितः तस्यपत्नीसहस्राणांदशानांसुमहायशाः ३१ दशलक्षसहस्राणिपुत्राणांतास्वजीजनत् तेषांतुषट्प्रधानानांपृथुश्रवसआत्मजः ३२ धर्मोनामोशनास्तस्यहयमेधशतस्ययाट् तत्सुतोरुचकस्तस्यपंचासन्नात्मजाःशृणु पुरुजिद्रुक्मरुक्मेषुपृथुज्यामघसंज्ञिताः ३३ ज्यामघस्त्वप्रजोऽप्यन्यांभार्यांशैब्यापतिर्भयात् नाविंदच्छत्रुभवनाद्भोज्यांकन्यामहारषीत् ३४ रथस्थांतांनिरीक्ष्याहशैब्यापतिममर्षिता केयंकुहकमत्स्थानंरथमारोपितेतिवै ३५ स्नुषातवेत्यभिहितेस्मयंतीपतिमब्रवीत् अहंवंध्याऽसपत्नीचस्नुषामेयुज्यतेकथम् ३६ जनयिष्यसियंराज्ञितस्येयमुपयुज्यते अन्वमोदंततद्विश्वेदेवाःपितरएवच ३७ शैब्यागर्भमधात्काले कुमारंसुषुवेशुभम् सविदर्भइतिप्रोक्तउपयेमेस्नुषांसतीम् ३८ इतिश्रीभा० म० नवम० यदुवंशानुवर्णनेत्रयोविंशोऽध्यायः २३

शाइत्यादयःषट्प्रधानाःश्रेष्ठायेषांतेषांमध्येपंचआत्मजा आसन् तान्शृणुतानेवाह पुरुजिदिति ३१ ३२ ३३ भार्याभयादेवैकभार्यस्यवंध्यापतेर्ज्यामघस्यापुत्रस्यतद्वयमेवपुत्रप्रदमभवदितिदर्शयन्नाह ज्यामघस्त्विति ३४ ३५ यदिमेसपत्नीस्यात् तर्हिस्नुषेयंयुज्येतापिनत्वेतदस्तीत्याह असपत्नीचेति ३६ अतिभयव्याकुलआहजनयिष्यसीतिभार्याभयप्रकंपमानस्विन्नसर्वांगस्यराज्ञःप्रायासंकटमालोक्यानुकंपितास्तेनपूर्वंबहुकालमाराधिताश्चविश्वेदेवाःपितरश्चतयेत्यन्वमोदंत ३७ ततश्चदेवताप्रसादेनजनयिष्यसीतिप्रतिवचनमुहूर्तगुणेनचनिवृत्तरजस्काऽपिशैब्यागर्भमधात् तस्यचमहिमापराशरादिभिरुक्तः यथोक्तं भार्यावश्यास्तुयेकेचिद्भविष्यंत्यथवामृताः तेषांतुज्यामघःश्रेष्ठः २४
शैब्यापतिरित्यलमपरति ३८ इतिनवमेटी० त्रयोविंशोऽध्यायः २३

चतुर्विंशोविदर्भस्यपुत्रत्रयसमुद्भवाः वंशानानासुखाःमोक्तारामकृष्णोद्भवावधि १ चैद्यादयोदमघोषादयः २ ३ ततोदशरथाच्छकुनिः पुराणां
तरादेवमादिविशेषोद्रष्टव्यः ४ ततः कुरुवशादनुः ५ अनोःपुत्रः पुरुहोत्रः ६ महाभोजश्चेत्येवंसप्तमारिषहेआर्य ७ ८ ९ ततस्तदुपदेशेनयेपं
चषष्ट्यादिसंख्याःपुरुषास्तेअमृतत्वंमोक्षंप्राप्ताः १० ११ तस्ययुधाजितः शिनिरनमित्रश्च १२ तस्यसत्यकः १३ सत्यकस्यपुत्रोयुयुधानः त-

श्रीशुकउवाच तस्यांविदर्भोजनयत्पुत्रौनाम्नाकुशक्रथौ तृतीयंरोमपादंचविदर्भकुलनंदनम् १ रोमपादसुतोबभ्रुर्बभ्रोः कृतिरजायत उशिकस्तत्सुतस्तस्माच्चेदिश्चैद्यादयोनृप २ क्रथस्यकुंतिःपुत्रोभूद्धृष्टिस्तस्याथनिर्वृतिः ततोदशार्होनाम्नाऽभूत्तस्यव्योमःसुतस्ततः ३ जीमूतोविकृतिस्तस्ययस्यभीमरथःसुतः ततोनवरथःपुत्रोजातोदशरथस्ततः ४ करंभिःशकुनेःपुत्रोदेवरातस्तदात्मजः देवक्षत्रस्ततस्तस्यमधुःकुरुवशादनुः ५ पुरुहोत्रस्त्वनोःपुत्रस्तस्यायुःसात्वतस्ततः भजमानोभजिर्दिव्योवृष्णिर्देवावृधोऽधकः ६ सात्वतस्यसुताःसप्तमहाभोजश्चमारिष भजमानस्यनिम्लोचिः किंकिणोवृष्णिरेवच ७ एकस्यामात्मजाःपत्न्यामन्यस्यांचत्रयःसुताः शताजिच्चसहस्राजिदयुताजिदितिप्रभो ८ बभ्रुर्देवावृधसुतस्तयोःश्लोकौपठंत्यमू यथैवशृणुमेदूरात्संपश्यामस्तथांऽतिकात् ९ बभ्रुःश्रेष्ठोमनुष्याणांदेवैर्देवावृधःसमः पुरुषाःपंचषष्टिश्चषट्सहस्राणिचाष्टच १० येऽमृतत्वमनुप्राप्ताबभ्रोर्देवावृधादपि महाभोजोऽपिधर्मात्माभोजाआसंस्तदन्वये ११ वृष्णेःसुमित्रःपुत्रोऽभूद्युधाजिच्चपरंतप शिनिस्तस्यानमित्रश्चनिम्नोऽभूदनमित्रतः १२ सत्राजितःप्रसेनश्चनिम्नस्याप्यासतुःसुतौ अनमित्रसुतोयोऽन्यःशिनिस्तस्याथसत्यकः १३ युयुधानःसात्यकिर्वैजयस्तस्यकुणिस्ततः युगंधरोनमित्रस्यवृष्णिःपुत्रोऽपरस्ततः १४ श्वफल्कश्चित्ररथश्चगांदिन्यांचश्वफल्कतः अक्रूरप्रमुखाआसन्पुत्राद्वादशविश्रुताः १५ आसंगःसारमेयश्चमृदुरोमृदुविद्गिरिः धर्मवृद्धःसुकर्माचक्षेत्रोपेक्षोऽरिमर्दनः १६ शत्रुघ्नोगंधमादश्चप्रतिबाहुश्चद्वादश तेषांस्वसासुचाराख्याद्वावक्रूरसुतावपि १७

स्यजयस्तस्यकुणिः ततःकुणेर्युगंधरः अनमित्रस्यैवापरःवृष्णिर्ना
मपुत्रः १४ अक्रूरःप्रमुखोयेषामित्यतद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहिः १५ अतोऽक्रूरातिरिक्तान्द्वादशदर्शयति आसंगइति १६ १७ ७

पृथुरेकः विदूरथाद्याअन्येचबहवः विप्रथुधामाद्याइतिपाठेआद्यशब्देनविदूरथोऽप्युक्तः ततश्चशूरोविदूरथादासीदितिवक्ष्यमाणनिर्देशोपपत्तिः १८ कुकुरादयश्चत्वारोंऽधकस्यसुताइतिज्ञेयम् तथाचपराशरः कुकुरोभजमानश्वशुचिःकंबलबर्हिषः तथाअंधकस्यपुत्राइति १९ अनोरं धकः अंधकात्दुंदुभिरित्यपिनद्भुवनादेवज्ञेयम् २० २१ धृतदेवाआदिर्यासांशांतिदेवादीनांषण्णाम् २२ ताःसप्तऔग्रसेनयः उग्रसेनस्य सुताः २३ २४ वसुदेवस्ययेअनुजादेवभागादयस्तेषांस्त्रियोभार्याः अंधकसुतानांचतुर्णांप्रथमस्यकुकुरस्यवंशउक्तः २५ द्वितीयस्यभजमा

देववानुपदेवश्चतथाचित्ररथात्मजाः पृथुर्विदूरथाद्याश्चबहवोवृष्णिनंदनाः १८ कुकुरोभजमानश्चशुचिः कंबलबर्हिषः कुकुरस्यसुतोवह्निर्विलोमातनयस्ततः १९ कपोतरोमातस्यानुःसखायस्यचतुंबरुः अंधकोदुं दुभिस्तस्मादरिद्योतःपुनर्वसुः २० तस्याहुकश्चाहुकीचकन्याचैवाहुकात्मजौ देवकश्चोग्रसेनश्चचत्वारोदेव कात्मजाः २१ देववानुपदेवश्चसुदेवोदेववर्धनः तेषांस्वसारःसप्तासन्धृतदेवादयोनृप २२ शांतिदेवोपदेवा चश्रीदेवादेवरक्षिता सहदेवादेवकीचवसुदेवउवाहताः २३ कंसःसुनामान्यग्रोधःकंकःशंकुःसुहूस्तथा रा ष्ट्रपालोऽथसृष्टिश्चतुष्टिमानौग्रसेनयः २४ कंसाकंसवतीकंकाशूरभूराष्ट्रपालिका उग्रसेनदुहितरोवसुदेवा नुजस्त्रियः २५ शूरोविदूरथादासीद्भजमानःसुतस्ततः शिनिस्तस्मात्स्वयंभोजोहृदीकस्तत्सुतोमतः २६ देव बाहुःशतधनुःकृतवर्मेतितत्सुताः देवमीढस्यशूरस्यमारिषानामपत्न्यभूत् २७ तस्यांसजनयामासदशपु त्रानकल्मषान् वसुदेवंदेवभागंदेवश्रवसमानकम् २८ सृंजयंश्यामकंकंकंशमीकंवत्सकंवृकम् देवदुंदुभयो नेदुरानकायस्यजन्मनि २९ वसुदेवंहरेःस्थानंवदंत्यानकदुंदुभिम् पृथाचश्रुतदेवाचश्रुतकीर्तिःश्रुतश्रवाः ३० राजाधिदेवीचैतेषांभगिन्यःपंचकन्यकाः कुंतेःसख्युःपिताशूरोह्यपुत्रस्यपृथामदात् ३१

नस्यवंशमाह शूरोविदूरथादि ति भजमानाच्चविदूरथःपुत्रोऽभूत् विदूरथाच्चशूरइतिपराशरादिवचनात् यद्वा पृथुर्विदूरथाद्याश्चेतिपूर्वोक्तचित्ररथात्मजात् विदूरथात् २६ देवमीढस्ययःशूरोनामपुत्रःतस्य देवमीढोहृदीकस्यैवसुतः यथाहपराशरः तस्यापिकृतवर्माशतधनुर्देवमीढुषाद्याःपुत्राबभूवुः देवमीढस्य शूरःतस्यापिमारिषानामपत्न्यभवत् २७ तस्यांचासौदशपुत्रानजनयत् वसुदेवपूर्वानिति २८ आनकाश्चनेदुः २९ हरेःप्रादुर्भावस्यस्थानं ३० पृथायाःकन्यकावस्थायांकर्णोत्पत्तिप्रकारमाह कुंतेरितिपंचभिः ३१

कदाचिद्गृहमागतंदुर्वाससंपृथापरिचर्यादिनातोषयामास ततश्चसातस्माद्देवहूतींदेवाव्हानहेतुंविद्यामवापतदाह सापेति ३२ देवमु
पागतंवीक्ष्यसाप्राह प्रत्ययार्थंपरीक्षाऽर्थंमयाविद्याप्रयुक्तानतुत्वयाकिंचित्कार्यमित्यभिसंधिनाअतोयाहीत्येवमुक्तोरविरुवाच ३३ अमो
घंदेवदर्शनमितिकन्याऽहमितिचेत्तत्राह यथायोनिर्नदुष्येततथाऽहंकर्ताकरिष्यामि ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ आवंत्यौविंदानुविंदौ ३९

सापदुर्वाससोविद्यांदेवहूतींप्रतोषितात् तस्यावीर्यपरीक्षार्थमाजुहावरविंशुचिम् ३२ तदैवोपागतंदेवंवीक्ष्य
विस्मयमानसा प्रत्ययार्थंप्रयुक्तामेयाहिदेवक्षमस्वमे ३३ अमोघंदर्शनंदेविआधत्सेत्वयिचात्मजम् योनिर्य
थानदुष्येत्कर्ताहंतेसुमध्यमे ३४ इतितस्यांसआधायगर्भंसूर्योदिवंगतः सद्यःकुमारःसंजज्ञेद्वितीयइवभा
स्करः ३५ तंसात्यजन्नदीतोयेकृच्छ्राल्लोकस्यबिभ्यती प्रपितामहस्तामुवाहपांडुर्वैसत्यविक्रमः ३६ श्रुतदेवा
तुकारूषोवृद्धशर्मासमग्रहीत् यस्यामभूद्दंतवक्रऋषिशप्तोदितेःसुतः ३७ कैकेयोधृष्टकेतुश्चश्रुतकीर्तिमविं
दत संतर्दनादयस्तस्यांपंचासन्कैकयाःसुताः ३८ राजाधिदेव्यामावंत्यौजयसेनोऽजनिष्टह दमघोषश्चेदिराजः
श्रुतश्रवसमग्रहीत् ३९ शिशुपालःसुतस्तस्याःकथितस्तस्यसंभवः देवभागस्यकंसायांचित्रकेतुबृहद्बलौ ४०
कंसावत्यांदेवश्रवसःसुवीरइषुमांस्तथा कंकायामानकाज्जातःसत्यजित्पुरुजित्तथा ४१ संजयोराष्ट्रपाल्यांचवृ
षदुर्मर्षणादिकान् हरिकेशहिरण्याक्षौशूरभूम्यांचश्यामकः ४२ मिश्रकेश्यामप्सरसिवृकादीन्वत्सकस्तथा
तक्षपुष्करशालादीन्दुर्वाक्ष्यांवृकआदधे ४३ सुमित्रार्जुनपालादीन्शमीकात्तुसुदामिनी कंकश्चकर्णि
कायांवैऋतधामजयावपि ४४ पौरवीरोहिणीभद्रामदिरारोचनाइला देवकीप्रमुखाआसन्पत्न्यआनक
दुंदुभेः ४५ बलंगदंसारणंचदुर्मदंविपुलंध्रुवम् वसुदेवस्तुरोहिण्यांकृतादीनुदपादयत् ४६ सुभद्रोभद्रबाहु
श्चदुर्मदोभद्रएवच पौरव्यास्तनयाह्येतेभूताद्याद्वादशाभवन् ४७ नंदोपनंदकृतकशूराद्यामदिरात्मजाः कौ
शल्याकेशिनंत्वेकमसूतकुलनंदनम् ४८

तदेवंवसुदेवस्यभगिनीनांपतीन्पुत्रांश्चोक्त्वातद्भ्रातृणांनवानांपत्नीःपुत्रांश्चाह देव-
भागस्येतिनवभिःश्लोकार्धैः ४० ४१ ४२ ४३ ४४ वसुदेवस्यपत्नीःपुत्रांश्चाह पौरवीत्येकादशभिः ४५ ४६ ४७ कौशल्यामद्रा ४८

४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ अष्टमस्तुस्वयमेवासीत् नतुकर्मादिनाहेतुनाताभ्यांजनितोवा यतोऽसौहरिः ५५ तदेवोपपादयति यदेतित्रिभिः अ०
५६ ईशस्यमायानियंतुः परस्यअसंगस्यद्रष्टुः साक्षिणः आत्मनः सर्वगस्यनह्येवंभूतस्यमायाविनोदंविनाजन्मनः कर्मणोवाहेतुः संभवतीत्य २४
र्थः ५७ किंच यस्यमायाचेष्टितंपुंसोजीवस्यानुग्रहः तस्यजीवानुग्राहकस्यकुतः कर्मादिपारतंत्र्येणजन्मादिसंभवः अनुग्रहमेवाह हियस्मात्त
देवस्थित्यादयेइष्यते प्रलयेलीनोपाधेर्जीवस्यधर्माद्यसंभवादुपाधिसृष्ट्यादिनाधर्मादिसंपादनेनानुग्रहः तथाआत्मलाभायमोक्षायचेष्यते

रोचनायामतोजाताहस्तहेमांगदादयः इलायामुरुवल्कादीन्यदुमुख्यानजीजनत् ४९ विपृष्ठोधृतदेवायामे
कआनकदुंदुभेः शांतिदेवात्मजाराजन्प्रशमप्रतिश्रुतादयः ५० राजानःकल्पवर्षाद्याउपदेवसुतादश वसुहंसस
वंशाद्याःश्रीदेवायास्तुषट्सुताः ५१ देवरक्षितयालब्धान्नवचात्रगदादयः वसुदेवःसुतानष्टावादधेसहदेवया
५२ पुरुविश्रुतमुख्यांस्तुसाक्षाद्धर्मोवसूनिव वसुदेवस्तुदेवक्यामष्टपुत्रानजीजनत् ५३ कीर्तिमंतंसुषेणंचभ
द्रसेनमुदारधीः ऋजुंसंमर्दनंभद्रंसंकर्षणमहीश्वरम् ५४ अष्टमस्तुतयोरासीत्स्वयमेवहरिःकिल सुभद्राच
महाभागातवराजन्पितामही ५५ यदायदेहधर्मस्यक्षयोवृद्धिश्चपाप्मनः तदातुभगवानीशआत्मानंसृजतेह
रिः ५६ नह्यस्यजन्मनोहेतुःकर्मणोवामहीपते आत्ममायांविनेशस्यपरस्यद्रष्टुरात्मनः ५७ यन्मायाचेष्टितंपुं
सःस्थित्युत्पत्त्यप्ययायहि अनुग्रहस्तन्निवृत्तेरात्मलाभायचेष्यते ५८ अक्षौहिणीनांपतिभिरसुरैर्नृपलांछ
नैः भुवआक्रम्यमाणायाअभारायकृतोद्यमः ५९ कर्माण्यपरिमेयाणिमनसाऽपिसुरेश्वरैः सहसंकर्षणश्चक्रेभ
गवान्मधुसूदनः ६० कलौजनिष्यमाणानांदुःखशोकतमोनुदम् अनुग्रहायभक्तानांसुपुण्यंव्यतनोद्यशः ६१
यस्मिन्सत्कर्णपीयूषेयशस्तीर्थवरेसकृत् श्रोत्रांजलिरुपस्पृश्यधुनुतेकर्मवासनाम् ६२

तत्रहेतुः तेनैवभूयमाणेनतस्यस्थि
त्यादेर्निवृत्तेः ५८ तस्यचेष्टितंभूमेरनुग्रहइत्याह अक्षौहिणीनामितिद्वाभ्याम् अभारायभारपरिहाराय ५९ सुरेश्वरैरपिमनसाऽपि अपरिमेया
णि अचिंत्यानिसंकर्षणसहितश्चक्रे ६० संकल्पमात्रेणभूभारहरणसमर्थस्यापिकर्मकरणंयशोविस्तारद्वाराभक्तानुग्रहार्थमित्याह कलावि-
तिद्वाभ्याम् दुःखशोकतमांसिनुदतीतितथातद्यशोव्यतनोत् ६१ यस्मिन्सतांकर्णपीयूषेयशोरूपेतीर्थवरेश्रोत्रमेवांजलिः पानसाधनंयस्यस ३६
पुरुषः सकृदपिउपस्पृश्य आचमनमात्रंकृत्वातत्सौंदर्याकृष्टचित्तः कर्मवासनांधुनुते ६२

तदेवाहद्वाभ्याम् भोजादिभिःश्लाघनीयमीहितंयस्य सर्वैरंगैरम्यथामूर्त्याच ६३ ६४ तत्प्रदर्शनार्थंसुखशोभामाह यस्याननंदृशिभिर्नेत्रैः पिबंत्योनार्योनराश्चनतत्तृपुः नतृप्ताः निमेषोन्मेषमात्रव्यवधानमप्यसहमानास्तत्कर्तुर्निमेः कुपिताश्चबभूवुः कथंभूतमाननम् मकरकुंडलाभ्यांचारूकर्णौभ्राजंतौकपोलौचयतेःसुभगंसुविलासोहासोयस्मिन् नित्यमुत्सवोयस्मिन् ६५ श्रीकृष्णस्यचरितंसमासतोवर्णयति

भोजवृष्ण्यंधकमधुशूरसेनदशार्हकैः श्लाघनीयेहितःशश्वत्कुरुसृंजयपांडुभिः ६३ स्निग्धस्मितेक्षितोदारैर्वाक्यैर्विक्रमलीलया नृलोकंरमयामासमूर्त्यासर्वांगरम्यया ६४ यस्याननंमकरकुंडलचारुकर्णभ्राजत्कपोलसुभगंसविलासहासम् नित्योत्सवंनततृपुर्दृशिभिःपिबंत्योनार्योनराश्चमुदिताःकुपितानिमेश्च ६५ जातोगतःपितृगृहाद्व्रजमेधितार्थोहत्वारिपून्सुतशतानिकृतोरुदारः उत्पाद्यतेषुपुरुषःक्रतुभिःसमीजेआत्मानमात्मनिगमंप्रथयन्जनेषु ६६ पृथ्व्याःसवैगुरुभरंक्षपयन्कुरूणामंतःसमुत्थकलिनायदिभूपचम्वः दृष्ट्याविधूयविजयेजयमुद्विघोष्यप्रोच्योद्धवायचपरंसमगात्स्वधाम ६७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेश्रीसूर्यसोमवंशानुकीर्त्तनेयदुवंशानुकीर्त्तनंनामचतुर्विंशोऽध्यायः २४ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

जातइतिद्वाभ्याम् जातोनिजेनरूपेणपश्चात्पुरुषोमनुष्याकारःसन्व्रजंगतः व्रजवासिनामेधिता अर्थायेनतेषुदारेषुसुतानांशतान्युत्पाद्य आत्मनिगमंस्वकीयंवेदमार्गम् ६६ अंतःसमुत्थेनकलिनानिमित्तेनगुरुभारंक्षपयन् दृष्ट्यैवभूपचमूर्विधूयविजयेजयमर्जुनेनजितमित्येवमुद्घोषंकृत्वापरंतत्त्वमुद्धवायोपदिश्यस्वधामसम्यक्स्वेनैवरूपेणजगामेति ६७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेटीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः २४ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

इतिश्रीमद्भागवतनवमस्कंधःसमाप्तः

अथश्रीमद्भागवतएकादशस्कंधःप्रारभ्यते·

श्रीगणेशायनमः श्रीकृष्णायनमः ॐ नमःश्रीपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामचंद्राय विजयंतेप रानंदकृष्णपादरजःस्रजः याधृतामूर्ध्निजायंतेमहेंद्रादिमहःस्रजः १ उक्तैकत्रिंशताऽध्यायैर्मुक्तिरेकादशेततः जायंतेयेतिहासाद्यैः समासव्यासरूपतः २ नार दोवसुदेवायसमासेनन्यवर्णयत् भगवानुद्धवायार्थविस्तरेणोपपत्तिभिः ३ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेयदुवंशस्यसंक्षयः उपक्षिप्तोविरागायमौसलस्यापदेशतः ४ प्रवृत्तितःपरानंदकृष्णक्रीडानुवर्णिता तन्निवृत्त्यापरानंदपदारोहोऽनुवर्ण्यते ५ एवंतावद्दशमस्कंधेभूभारावतारणायनिजविभूतिविभूषितयदुवंशस्य यदुवंशावतारितसकलसुरांशस्यभगवतः श्रीकृष्णस्यतदुचितप्रवृत्तिविडंबनेनतच्छ्रवणादिपराणांपरेषामानंदकारणंक्रीडानिरूपिता अथेदानीमपरिमि तयोगमायावैभवस्यभक्तानामात्मतत्त्वोपदेशपूर्वकंक्रीडार्थंभूतले अवतारितानांचाधिकारिणांसुरांशानांमौसलापदेशेनतत्तदधिकारपदप्रापणपूर्वकंचब्रह्मा द्यनुग्रहायनिजपदारोहोनिरूप्यते तत्रकुरुक्षेत्रयात्रायामनिरस्तस्यवसुदेवस्यकर्मणाकर्मनिर्हारोयथास्यान्नस्तदुच्यतामित्येवंकर्मयोगंपृष्टवतोनारदादि भिःकर्मयोगोनिरूपितः कर्मणाकर्मनिर्हारएषसाधुनिरूपितः यच्छ्रद्धयाऽऽयजेद्विष्णुंसर्वयज्ञेश्वरंमखैरित्यादिना तेनचविशुद्धसत्त्वस्यश्रीकृष्णरामौपरमेश्व रत्वेनज्ञातवतःषड्गर्भानयनाध्यायेश्रीकृष्णेनात्मतत्त्वमुपदिष्टम् वचोवःसमवेतार्थंतातैतदुपमन्महे यन्नःपुत्रान्समुद्दिश्यतत्त्वग्रामउदाहृतइत्यादिना

श्रीबादरायणिरुवाच कृत्वादैत्यवधंकृष्णःसरामोयदुभिर्वृतः भुवोऽवतारयद्भारंजविष्ठंजनयन्कलिम् १ येकोपिताःसु बहुपांडुसुताःसपत्नैर्दुर्द्यूतहेलनकचग्रहणादिभिस्तान् कृत्वानिमित्तमितरेतरतःसमेतान्हत्वानृपान्निरहरत्क्षितिभारमीशः २

तच्चविषयभोगातिशयेनतिरोहितमासीत् तदेवेदानींनारदमुखेनप्रथमंपंचाध्याय्यानिरूप्यते तत्रप्रथमेऽध्यायेवैराग्योत्पादनायदुकुलस्यब्रह्मशापापदे शेनात्युन्नतविषयसुखानामप्यनित्यताप्रतिपाद्यते ततश्चतुर्भिर्निमिजायंतेयसंवादेनसपरिकरपरमतत्त्वनिरूपणम् ततःपष्ठेभगवदुद्धवसंवादप्रस्तावः त तस्त्रयोविंशत्याउद्धवंप्रतिभगवत्तत्त्वनिरूपणम् ततोद्वाभ्यांमौसलक्रीडेत्येवमेकत्रिंशताऽध्यायैरेकादशस्कंधप्रवृत्तिः तस्यचयथामतिव्याख्यानमारभ्यते तत्रमौसलप्रसंगार्थंपूर्वस्कंधार्थमनुवदतिश्लोकद्वयेन कृत्वेति अवतारयत् अवतारयदित्यडागमोऽदृष्टव्यः जविष्ठंवेगवत्तरमतिशीघ्रंहिंसापर्यवसायिनमित्य र्थः कलिंकलहम् १ एतद्विवृणोति येकोपितादति सपत्नैःदुर्योधनादिभिः कोपिताःकोपंकारिताः सुबहुयथाभवतितथा बहुवारानित्यर्थः तदेवाह दुर्द्यूतहे लनकचग्रहणादिभिरिति दुर्द्यूतंकपटद्यूतम् हेलनमवज्ञा कचग्रहणंदुःशासनेनद्रौपद्याःकेशाकर्षणम् एतानिआदिर्येषांगरदानजतुगृहदाहादीनांतैःकृत्वा येकोपितास्तान्पांडुसुतान्निमित्तंकृत्वाइतरेतरतःउभयोःपक्षयोःसमेतान् मिलितान्नृपान्हत्वाक्षितेर्भारंनिरहरत् जहार यद्वा येकोपिताः यैश्चकोपिताः तानितरेतरतः परस्परंनिमित्तंकृत्वेत्यन्वयः येतावत्प्रकटदैत्याःपूतनादयःतान्स्वयमेवहतवान् येतुदैत्याःबांधवच्छद्मनास्थितास्तान् परस्परंनिमित्तंविधाय

अपि च भूभारेत्यादि भूभाराभूता ये राजानस्तेषां पृतनाः अक्षौहिणीः यैस्तैः स्वबाहुभिर्गुप्तैः परिरक्षितैर्यदुभिर्विवाहादिच्छलेन निर-
स्य हत्वा बाहुभिरिति बहुत्वं चतुर्भुजत्वाभिप्रायेण ननु तर्हि कृतार्थः किमर्थं नाद्यापि आत्मानं संहरति यादवानामुद्धृतत्वादित्याह अप्रमेयः प्रमातुमशक्यः चिन्तामाह
मन्ये इति ननु निर्गतो भवतेत्यागतः तथाप्यहमगतमेव मन्ये हि निश्चितम् यत् यस्मात् अविषह्यं सोढुमशक्यं यादवं कुलमित्यने
नैव स्ववंशनाशात् स्वयं हननमनुचितमिति सूचितम् ३ तर्हि इदमप्यन्यैर्घातयितव्यमित्याह नैवेति अन्यतः देवादिभ्योऽपि यादवकुलस्य परिभवस्तिरस्कारो न भवेत्
कुतः मत्संश्रयस्य मत्संश्रयमत्र इति मत्संश्रयं कुलं तस्य किंच निरङ्कुशविभवोन्नहनस्य निरङ्कुशविभवेन तु रणादिभिरुच्छृङ्खलस्य यद्वा नद्यादिभिर्नितसंहर्तव्यं तदाह विभ
वोन्नहनस्येति तस्मादेवं करिष्यामीत्याह अन्तः कलिमिति शान्तिमुपगमम् उपैमि वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा उपैष्यामि तदनन्तरं धाम च वैकुण्ठाख्यमुपैष्यामी
त्यर्थः ४ व्यवसितः कृतनिश्चयः संजह्रे उपसंहृतवान् ५ तदेव भगवतो नर्वर्णनं गापयन्संलोकं जगामेत्याह श्लोकद्वयेन स्वमूर्त्येति लोकानां लावण्यनि

भूभारराजपृतना यदुभिर्निरस्य गुप्तैः स्वबाहुभिरचिन्तयदप्रमेयः। मन्येऽवनेर्ननु गतोऽप्यगतं हि भारं यद्यादवं कुलमहो ह्यविषह्यमास्ते ३ नैवान्यतः परिभवोऽस्य भवेत्कथञ्चिन्मत्संश्रयस्य विभवोन्नहनस्य नित्यम्। अन्तः कलिं यदुकुलस्य विधाय वेणुस्तम्बस्य वह्निमिव शान्तिमुपैमि धाम ४ एवं व्यवसितो राजन्सत्यसंकल्प ईश्वरः। शापव्याजेन विप्राणां संजह्रे स्वकुलं विभुः ५ स्वमूर्त्या लोकलावण्यनिर्मुक्त्या लोचनं नृणाम्। गीर्भिस्ताः स्मरतां चित्तं पदैस्तानीक्षतां क्रियाः ६ आच्छिद्य कीर्तिं सुश्लोकां वितत्य ह्यञ्जसा नु कौ। तमोऽनया तरिष्यन्तीत्यगात्स्वं पदमीश्वरः ७ राजोवाच ब्रह्मण्यानां वदान्यानां नित्यं वृद्धोपसेविनाम्। विप्रशापः कथमभूद्वृष्णीनां कृष्णचेतसाम् ८

र्मुक्तिस्त्यागो यया यामपेक्ष्यान्येषु लावण्यं नास्तीत्यर्थः यद्वा लोकेभ्यो लावण्यस्य निर्मुक्तिर्दानम् यतः यत्संपर्केण लोकानां लावण्यवत्त्वं भवतीत्यर्थः तया स्वमूर्त्या
नृणां लोचनमाच्छिद्य आकृष्य ततोऽन्यस्यालोकने लोचनस्याप्रवृत्तेः तथा स्वगीर्भिस्ताः गिरः स्मरतां चित्तं चाच्छिद्य तथा पदैस्तत्र तत्र लक्षितैस्तानि पदानी-
क्षतामीक्षमाणानामन्यतो गमनादिकाः क्रियाश्चाच्छिद्य तदानीन्तनानां सर्वेषां चक्षुरादिसर्वेन्द्रियाकर्षणं कृतवानित्यर्थः ६ किंच इत उपरि जनिष्यमाणानां
संसारतरणाय कौ पृथिव्याम् शोभनाः श्लोकाः सुश्लोकाः कवीनां यस्यां तां सुश्लोकां कीर्तिं वितत्य विस्तार्य अनया कीर्त्या अञ्जसा सुखेनैव नु निश्चितं तमः तरिष्यं
तीत्यभिप्रेत्य ईश्वरः स्वं पदं स्थानमगादिति ७ अब्रह्मण्येभ्योऽदातृभ्यो वाऽसेवकेभ्यो वा विप्राः कुप्यन्ति वृष्णयस्तु न तथेत्याह ब्रह्मण्यानामित्यादिना किंच
कोपे जातेऽपि कृष्णचेतसां कथमभूत् कथं प्रादुरभूदित्यर्थः ८ ७ ७ ७ ७ ७

अतः स्पष्टस्य निमित्तस्याभावान्निमित्तांतरं पृच्छति यन्निमित्त इति एकात्मनामेकचित्तानां कथं भेदः कलहः ९ ईश्वरेच्छैवात्र निमित्तमिति परिहरति बिभ्रदिति सकलानां सुंदरवस्तूनां सन्निवेशो विन्यासविशेषो यस्मिंस्तत् वपुर्बिभ्रत् तर्हि किमिति सौंदर्यादिविषयपरः न सुमंगलं कर्माचरन् तर्हि किं कयापि कामनया न आप्तकामः तर्हि किमिति कर्माचरति धामद्वारवत्यां रम्यं गृहमास्थाय रममाणः गृहे रममाणान् कर्म ग्राहयितुमित्यर्थः ननु किमाप्तकामस्य गृहरत्या कर्मभिर्वा तत्राह उदारकीर्तिः बहुफलप्रदा कीर्तिर्यस्य सः कीर्तिवितानार्थमित्यर्थः एवं परमैश्वर्येण वर्तमान एव कुलं संहर्तुमैच्छत तत्कस्य हेतोः स्थितः कृत्ये भूभारहरणे शेषो यस्य सः १० ईश्वरेच्छयोत्थितं ब्रह्मशापनिमित्तं वक्तुमाह कर्माणीति कर्मार्थमाहूताः कर्माणि कृत्वा विसृष्टा मुनयः पिंडारकं समगमन्नित्यन्वयः विसृष्टाः प्रस्थापिताः पूर्वोक्तामुदारकीर्तितां विवृण्वन् कर्माणि विशिनष्टि पुण्यनिवहानीत्यादि त्रिभिः पदैः कानिचिदश्वमेधादिकर्माणि पुण्यमेव जनयंति पुत्रोपलालनादीनि तु तत्काले सुखमेव कुर्वंति प्रायश्चित्तादीनि तु पापमेव हरंति एतानि तु सर्वतो मुखानीत्याह पुण्यनिवहानि कीर्तनादिना पुण्यानि निवहंति प्रापयंतीति तथा सुमंगलानि अतिसुखात्मकानि गायतो जगतः कलिमलापहराणि कृत्वा मुनिप्रस्थापने हेतुः कालात्मना संहारकरूपेण यदुदेवगेहे वसुदेवगेहे निवसता स्वकुलं संजिहीर्षतेत्यर्थः पिंडारकं ततो नातिदूरं तीर्थविशेषम् ११ १२ उपसंगृह्य पादग्रहणं कृत्वा १३ प्रश्नप्रकारमाह तेवेषयित्वेति द्वयेन हे अमोघदर्शनाः विप्राः एषा अंतर्वत्नी गर्भिणी १४ वो युष्मान् साक्षात्प्रष्टुं विलज्जती लज्जमाना अस्मन्मुखेन पृच्छति प्रसोष्यंती आसन्नप्रसवा किंस्वित्संजनयिष्यति कन्यां वा पुत्रं वा तद्ब्रूत १५ प्रलब्धाः वंचिताः १६ तस्मिन्नुदरे अयस्मयं लोहमयम् १७ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

यन्निमित्तः स वै शापो यादृशो द्विजसत्तम कथमेकात्मनां भेद एतत्सर्वं वदस्व मे ९ श्रीशुक उवाच बिभ्रद्वपुः सकलसुंदरसन्निवेशं कर्माचरन्भुवि सुमंगलमाप्तकामः आस्थाय धाम रममाण उदारकीर्तिः संहर्तुमैच्छत कुलं स्थितकृत्यशेषः १० कर्माणि पुण्यनिवहानि सुमंगलानि गायज्जगत्कलिमलापहराणि कृत्वा कालात्मना निवसता यदुदेवगेहे पिंडारकं समगमन्मुनयो विसृष्टाः ११ विश्वामित्रोऽसितः कण्वो दुर्वासा भृगुरंगिराः कश्यपो वामदेवोऽत्रिर्वसिष्ठो नारदादयः १२ क्रीडंतस्तानुपव्रज्य कुमारा यदुनंदनाः उपसंगृह्य पप्रच्छुरविनीता विनीतवत् १३ ते वेषयित्वा स्त्रीवेषैः सांबं जांबवतीसुतम् एषा पृच्छति वो विप्रा अंतर्वत्न्यसितेक्षणा १४ प्रष्टुं विलज्जती साक्षात्प्रब्रूतामोघदर्शनाः प्रसोष्यंती पुत्रकामा किंस्वित्संजनयिष्यति १५ एवं प्रलब्धा मुनयस्तानूचुः कुपिता नृप जनयिष्यति वो मंदा मुसलं कुलनाशनम् १६ तच्छ्रुत्वा तेऽतिसंत्रस्ता विमुच्य सहसोदरम् सांबस्य ददृशुस्तस्मिन्मुसलं खल्वयस्मयं १७

मंदभाग्यैरस्माभिः किमेतत्कृतम् नः अस्मान् किं वदिष्यंतीतिविह्वलिताः संतोमुसलमादायगेहान्ययुः १८ राज्ञेउग्रसेनायनतुश्रीकृष्णाय १९ २० आहुकः उग्रसेनः सोऽपिश्रीकृष्णमपृष्ट्वैवप्रास्यत् प्रक्षिप्तवान् अस्यमुसलस्यचूर्णीक्रियमाणस्यावशेषितंलोहंचप्रास्यत् २१ तरलैः तरंगैः २२ अन्यैर्मत्स्यैःसह शाल्येशराग्रे २३ ज्ञाताः सर्वेऽर्थायेनसः ईश्वरोऽपिसमर्थोऽपिसन् अन्यथाकर्तुंनैच्छत् किंत्वन्वमोदतयतः कालरूपी २४ इत्येकादशेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ द्वितीयेनिमिजायंतसंवादेनाहनारदः धर्मान्भागवतान्भक्त्यावसुदेवायपृच्छते १ अभीक्ष्णंप्रस्थापितोऽपिपुनःपुनरवात्सीदित्यर्थः ननु नारदस्यदक्षादिशापान्नैकत्रवासः संभवतीत्याशंक्याह गोविंदभुजगुप्तायामिति ननस्यांशापादेः प्रभावइत्यर्थः कृष्णोपासनेलालसाऔत्कंठ्यंयस्यसः

किंकृतंमंदभाग्यैर्नःकिंवदिष्यंतिनोजनाः इतिविह्वलितागेहानादायमुसलंययुः १८ तच्चोपनीयसदसिपरिम्लानमुखश्रियः राज्ञआवेदयांचक्रुःसर्वयादवसन्निधौ १९ श्रुत्वाऽमोघंविप्रशापंदृष्ट्वाचमुसलंनृप विस्मिताभयसंत्रस्ताबभूवुर्द्वारकौकसः २० तच्चूर्णयित्वामुसलंयदुराजःसआहुकः समुद्रसलिलेप्रास्यल्लोहंचास्यावशेषितम् २१ कश्चिन्मत्स्योऽग्रसील्लोहंचूर्णानितरलैस्ततः उह्यमानानिवेलायांलग्नान्यासन्किलैरकाः २२ मत्स्योगृहीतोमत्स्यघ्नैर्जालेनान्यैःसहार्णवे तस्योदरगतंलोहंसशल्येलुब्धकोऽकरोत् २३ भगवान्ज्ञातसर्वार्थईश्वरोऽपितदन्यथा कर्तुंनैच्छद्विप्रशापंकालरूप्यन्वमोदत २४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेविप्रशापोनामप्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुकउवाच गोविंदभुजगुप्तायांद्वारवत्यांकुरूद्वह अवात्सीन्नारदोऽभीक्ष्णंकृष्णोपासनलालसः १ कोनुराजन्निंद्रियवान्मुकुंदचरणांबुजम् नभजेत्सर्वतोमृत्युरुपास्यममरोत्तमैः २ तमेकदातुदेवर्षिंवसुदेवोगृहागतम् अर्चितंसुखमासीनमभिवाद्येदमब्रवीत् ३ वसुदेवउवाच भगवन्भवतोयात्रास्वस्तयेसर्वदेहिनाम् कृपणानांयथापित्रोरुत्तमश्लोकवर्त्मनाम् ४ भूतानांदेवचरितंदुःखायचसुखायच सुखायैवहिसाधूनांत्वादृशामच्युतात्मनाम् ५ भजंतियेयथादेवान्देवाअपितथैवतान् छायेवकर्मसचिवाःसाधवोदीनवत्सलाः ६

१ यद्भजनेमुक्तानामपीदृशमौत्सुक्यंतंकोनामनभजेदित्याह कोन्विति इंद्रियवानिति इंद्रियवत्त्वमात्रमेवयत्राधिकारिविशेषणमित्यर्थः सर्वतः सर्वेष्वपि लोकेषुमृत्युर्यस्यसः २ ३ यथापित्रोर्यात्राआगमनमपत्यानांस्वस्तयेमंगलाय यथाचउत्तमश्लोकस्यवर्त्मभूतानांमहतांयात्राकृपणानांस्वस्तये तथाभगवद्रूपस्यभवतोयात्रासर्वदेहिनांस्वस्तयइति ४ देवैरपिमहतामुपमानमनुचितमित्याह भूतानामिति देवानांचरितमतिवृष्ट्यादिनाभूतानांदुःखायापिभवति त्वादृशाम् त्वयासदृशानाम् अच्युतआत्मायेषांतेषाम् ५ किंच सुखंकुर्वंतोपिदेवाभजनानुसारेणकुर्वंति नतथासाधवइत्याह भजंतीति छायेवयथापुरुषोयावत्करोति तावदेवतस्यछायापि तथाकर्मसचिवाः कर्मसहायाः ६

तदेवंयद्यपिभगवतआगमनमात्रेणैववयंकृतार्थास्तथाऽपिपृच्छामः तवेति तवयेधर्मैःप्रसन्नोभगवान् तानित्यर्थः ७ ननुत्वत्तोऽपिकिमन्योभगवत्प्रसाद
पात्रमस्तितत्राह अहंकिलेति भुविप्रजार्थ्योऽपूजयंपुत्रलाभेप्रयोजनः सन् पूजितवान् किलेति सूतीगृहेभगवदुक्तमनुस्मरति ८ यतोयथामुच्येमहितन्-
थानोऽस्मान् शाधिशिक्षय विचित्राणिव्यसनानियस्मिन्संसारेतस्मात्संसारात् तथाविश्वतः सर्वतोभयंयस्मिन्तस्मात् भवद्भिः हेतुभूतैः अंजसाऽना
यासेन अद्धासाक्षात् ९ हरेर्गुणैर्वर्णनीयत्वेनप्रस्तुतैर्हरिःसंस्मारितइत्यर्थः १० प्रीतिमाविष्करोति सम्यगितित्रिभिः पृच्छसेपृच्छसि विश्वभावनान् स

ब्रह्मंस्तथाऽपिपृच्छामोधर्मान्भागवतांस्तव यांछ्रुत्वाश्रद्धयामर्त्योमुच्यतेसर्वतोभयात् ७ अहंकिलपुराऽनंतंप्रजाऽर्थोभुवि
मुक्तिदम् अपूजयंनमोक्षायमोहितोदेवमायया ८ यथाविचित्रव्यसनाद्भवद्भिर्विश्वतोभयात् मुच्येमह्यंजसैवाद्धातथानःशा
धिसुव्रत ९ श्रीशुकउवाच राजन्नेवंकृतप्रश्नोवसुदेवेनधीमता प्रीतस्तमाहदेवर्षिर्हरेःसंस्मारितोगुणैः १० नार
दउवाच सम्यगेतद्व्यवसितंभवतासात्वतर्षभ यत्पृच्छसेभागवतान्धर्मांस्त्वंविश्वभावनान् ११ श्रुतोऽनुपठितोध्यातआदृ
तोवाऽनुमोदितः सद्यःपुनातिसद्धर्मोदेवविश्वद्रुहोऽपिहि १२ त्वयापरमकल्याणःपुण्यश्रवणकीर्तनः स्मारितोभगवानद्यदेवोना
रायणोमम १३ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् आर्षभाणांचसंवादंविदेहस्यमहात्मनः १४ प्रियव्रतोनामसुतोम-
नोःस्वायंभुवस्ययः तस्याग्नीध्रस्ततोनाभिर्ऋषभस्तत्सुतःस्मृतः १५ तमाहुर्वासुदेवांशंमोक्षधर्मविवक्षया अवतीर्णंसु
तशतंतस्यासीद्वेदपारगम् १६ तेषांवैभरतोज्येष्ठोनारायणपरायणः विख्यातंवर्षमेतद्यन्नाम्नाभारतमद्भुतम् १७ सभु
क्तभोगांत्यक्त्वेमांनिर्गतस्तपसाहरिम् उपासीनस्तत्पदवींलेभेवैजन्मभिस्त्रिभिः १८ तेषांनवनवद्वीपपतयोऽस्यसमंततः
कर्मतंत्रप्रणेतारएकाशीतिर्द्विजातयः १९

वंशोधकान् ११ आदृतः आस्तिक्येनगृहीतः अनुमोदितः परैःक्रियमाणःसंस्तुतः सद्धर्मोभागवतोधर्मः
देवद्रुहःवसुदेवेत्यर्थः यद्वा देवेभ्योविश्वस्मैचद्रुह्यंति येतानपि १२ किंच त्वयामहानुपकारःकृतइत्याह त्वयेति पुण्येश्रवणकीर्तनेयस्यसः १३ अत्रापिभग-
वद्धर्मनिर्णयेऽपिविदेहस्यजनकस्य १४ आर्षभाणामुत्पत्तिंसान्वयांविविच्यकथयति प्रियव्रतइतिसप्तभिः १५ मोक्षधर्मविवक्षयामोक्षधर्माणांप्रवर्तने-
च्छयाअवतीर्णंवासुदेवांशमाहुः तस्यचवेदपारगंसुतशतमासीत् १६ तेषामृषभसुतानांमध्येनवयोगीश्वराणांचरितंवक्तुमितरेषांचरितंततोविविच्याह
तेषामिति एतदजनाभंनामवर्षंयस्यनाम्नाभारतमित्यद्भुतंविख्यातमासीत् एतेनतस्यधर्मातिरेकोनिरूपितः १७ इमांपृथ्वीम् गृहान्निर्गतः हरिमुपा
सीनः सेवमानःसन् १८ नवसुताःनवद्वीपपतयः नवानांब्रह्मावर्तादिभूखंडानांपतयः अस्यभारतस्यवर्षस्यएकाशीतिःसुताःकर्ममार्गप्रवर्तकाःब्राह्मणा

अर्थशंसिनः परमार्थनिरूपकाः श्रमणाःश्रमवंतःआत्माभ्यासेकृतश्रमाइत्यर्थः वातरशनाःदिगंबराःआत्मविद्यायांविशारदाः निष्णाताः २० २१ तेषांपारम
हंस्यचरितमाह एतइतिद्वाभ्याम् भगवद्रूपंविश्वंपश्यंतः सदसदात्मकंस्थूलसूक्ष्मरूपंतच्चस्वाव्यतिरेकेणपश्यंतः२२अव्याहताअप्रतिहताइष्टाअभिप्रेतागत
तिर्येषांतेमुक्ताअनासक्ताः २३ महात्मनोनिमेः वितायमानमनुष्ठीयमानं अजनाभेभारतवर्षे २४ यजमानोनिमिःअग्नयःआहवनीयादयः विप्राऋत्विगादयः २५
अभिप्रेत्यज्ञात्वा २६ स्वरुचैवरोचमानान् नत्वाभरणादिप्रकाशैःब्रह्मपुत्रोपमान्सनत्कुमारादिसदृशान् २७ परमप्रीत्यातद्दर्शनमभिनंदतिद्वाभ्याम् म
न्यइति ननुभगवतः पार्षदानांकथमत्रोपलब्धिस्तत्राह विष्णोरिति विष्णुभक्तालोकपावनार्थंसर्वत्रपर्यटंतीत्यर्थः २८ मयादुर्लभंलब्धमहोभाग्यमि

नवाभवन्महाभागामुनयोह्यर्थशंसिनः श्रमणावातरशनाआत्मविद्याविशारदाः २० कविर्हरिरंतरिक्षःप्रबुद्धःपिप्पलायनः
आविर्होत्रोऽथद्रुमिलश्चमसःकरभाजनः २१ एतेवैभगवद्रूपंविश्वंसदसदात्मकम् आत्मनोऽव्यतिरेकेणपश्यंतोव्यचर
न्महीम् २२ अव्याहतेष्टगतयःसुरसिद्धसाध्यगंधर्वयक्षनरकिंनरनागलोकान् मुक्ताश्चरंतिमुनिचारणभूतनाथ-
विद्याधरद्विजगवांभुवनानिकामम् २३ तएकदानिमेःसत्रमुपजग्मुर्यदृच्छया वितायमानमृषिभिरजनाभेमहात्मनः
२४ तान्दृष्ट्वासूर्यसंकाशान्महाभागवतान्नृप यजमानोऽग्नयोविप्राःसर्वएवोपतस्थिरे २५ विदेहस्तानभिप्रेत्यनाराय
णपरायणान् प्रीतःसंपूजयांचक्रआसनस्थान्यथाऽर्हतः २६ तान्रोचमानान्स्वरुचाब्रह्मपुत्रोपमान्नव पप्रच्छपर
मप्रीतःप्रश्रयावनतोनृपः २७ विदेहउवाच मन्येभगवतःसाक्षात्पार्षदान्वोमधुद्विषः विष्णोर्भूतानिलोकानां
पावनायचरंतिहि २८ दुर्लभोमानुषोदेहोदेहिनांक्षणभंगुरः तत्रापिदुर्लभंमन्येवैकुंठप्रियदर्शनम् २९ अतआत्यंतिकं
क्षेमंपृच्छामोभवतोऽनघाः संसारेऽस्मिन्क्षणार्धोऽपिसत्संगःशेवधिर्नृणाम् ३० धर्मान्भागवतान्ब्रूतयदिनःश्रुतयेक्षम
म् यैःप्रसन्नःप्रपन्नायदास्यत्यात्मानमप्यजः ३१ त्याह दुर्लभमिति बहवोदेहाभवंतियेषांतेदेहिनोजीवास्तेषांक्षणभंगुरोऽपिमा
नुषोदेहोदुर्लभः परमपुरुषार्थसाधनत्वात् वैकुंठःप्रियोयेषांवैकुंठस्यवाप्रियास्तेषांदर्शनम् २९ हेअनघाःनिरवद्याःभवतोयुष्मान् आत्यंति-
कंक्षेमंपृच्छामः यतः क्षणार्धकालभवोऽपिसत्संगःशेवधिर्निधिः निधिलाभेयथानंदोभवति तथाऽत्रपरमानंदइत्यर्थः ३० तदर्थंचभागवता-
न्धर्मान्ब्रूत यदिनोऽस्माकंश्रुतयेश्रवणायक्षमंयोग्यंभवति कथंभूतान् यैर्धर्मैःप्रपन्नायभक्ताय अजोहरिः आत्मानमपिदास्यतितान्
३१ श्रीगोपालकृष्णोविजयते श्रीर्जयति ५ ५ ५ ५ ५ ५

सहसदस्यैः ऋत्विग्भिश्च वर्तमानम् तेऽपि भगवद्धर्मश्रवणपरा बभूवुरित्यर्थः भगवद्धर्मतद्भक्तमायातत्तरणानि च ब्रह्म कर्मावतारेहाभक्तप्राप्यपु
गक्रमान् ज्ञातुं क्रमेण कृतवान्नव प्रश्नान्निमिर्नव एकैकस्योत्तरं प्रोचुः कविमुख्या मुनीश्वराः ३२ प्रथममात्यंतिकं क्षेमं कथयति मन्यइति नकुत-
श्चिद्भयं यस्मात्तदकुतश्चिद्भयम् अत्र संसारेऽसदात्मभावात् असदिति देहादावात्मभावानतः नित्यं सर्वदा उद्विग्नबुद्धेः विश्वात्मना सर्वथा निःशे
षं यत्र पादांबुजोपासने भीर्निवर्तते तत् ३३ भागवतधर्मलक्षणमाह येवैइति मन्वादिमुखेन वर्णाश्रमादिधर्मानुक्त्वाऽगतिरहस्यत्वात् स्वमुखेनैव भ
गवताऽविदुषामपि पुंसामंजःसुखेनैवात्मलब्धये येयेवैउपायाः प्रोक्ताः तान् भागवतान्धर्मान्विद्धि ३४ अंजः पदेनोक्तं सुकरत्वं विवृणोति यानिति
यानास्थाय आश्रित्य योगादिष्विव नप्रमाद्येन विघ्नैर्न विहन्येत किंच निमील्य नेत्रे धावन्नपि इह एषु भागवतधर्मेषु न स्खलेत् निमीलनं नामाज्ञान
म् यथाहुः श्रुतिस्मृती उभे नेत्रे विप्राणां परिकीर्तिते एकेन विकलः काणो द्वाभ्यामंधः प्रकीर्तित इति अज्ञात्वाऽपीत्यर्थः यथा पदन्यासस्थानम-

नारदउवाच एवं ते निमिना पृष्टा वसुदेव महत्तमाः प्रतिपूज्याब्रुवन्प्रीत्या ससदस्यर्त्विजं नृपम् ३२ कविरुवाच
मन्ये कुतश्चिद्भयमच्युतस्य पादांबुजोपासनमत्र नित्यम् उद्विग्नबुद्धेरसदात्मभावाद्विश्वात्मना यत्र निवर्तते भीः ३३
ये वै भगवता प्रोक्ता उपाया ह्यात्मलब्धये अंजः पुंसामविदुषां विद्धि भागवतान्हि तान् ३४ यानास्थाय नरो राजन्न प्रमा
द्येत कर्हिचित् धावन्निमील्य वा नेत्रे न स्खलेन्न पतेदिह ३५ कायेन वाचा मनसेंद्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावा
त् करोति यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयेत्तत् ३६

तिक्रम्य शीघ्रं परतः पदन्यासेन गतिर्धावनं न छद्मापि किंचित् किंचिदति
क्रम्यातिक्रम्यातिशीघ्रमनुष्ठानं धावनं तथाऽनुतिष्ठन्नपि न स्खलेत् न भ्रत्यवायी स्यात् तथा न पतेत् फलान्न भ्रश्येत् ब्राह्मणादीनामुक्तानपि धर्मान्क
श्चिदकुर्वाणो भागवतान्धर्मान् श्रवणकीर्तनादीन् कुर्वाणस्तत्फलं प्राप्नुयादित्यर्थः ३५ ननु के ते भागवता धर्माः ईश्वरार्पितसर्वकर्माण्यपीत्याह कायेने-
ति आत्मना चित्तेन अहंकारेण वा अनुसृतो यः स्वभावस्तस्मात् अयमर्थः न केवलं विधितः कृतमेवेति नियमः स्वभावानुसारि लौकिकमपीति तथा च
भगवद्गीतासु यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणमिति यद्वा ननु कायादीनामेव कर्म नात्मन इत्याशंक्या
ह अध्यासेनानुसृतात् ब्राह्मणत्वादिस्वभावात् यद्यत्करोतीत्यर्थः तत् सकलं परस्मै परमेश्वराय नारायणायेति समर्पयेत् तथा सति सकलमपि कर्म भागव
तो धर्मो भवतीति भावः ३६

ननुकिमेवंपरमेश्वरभजनेनअज्ञानकल्पितभयस्यज्ञानैकनिवर्त्यत्वादित्याशंक्याह भयमिति यतोभयंतन्माययाभवेत् अतोबुधोबुद्धिमान् तमेवाभजेत् ननुभयंदेहाद्यभिनिवेशतोभवति सचदेहाहंकारतःसतुस्वरूपास्मरणात् किमत्रतस्यमायाकरोति अतआह ईशादपेतस्येति ईशविमुखस्यतन्मायया ऽस्मृतिः भगवतःस्वरूपास्फूर्तिस्ततोविपर्ययोदेहोऽस्मीतिततोद्वितीयाभिनिवेशाद्भयंभवति एवंहिप्रसिद्धंलौकिकीष्वपिमायासु उक्तंचभगवता दैवीह्येषागुणमयीममममायादुरत्यया मामेवयेप्रपद्यंतेमायामेतांतरंतितइति एकयाअव्यभिचारिण्याभक्त्याभजेत् किंच गुरुदेवतात्मागुरुरेवदेवताईश्वरः आत्माप्रेष्ठश्चयस्य तथादृष्टिःसन्नित्यर्थः ३७ ननुविषयविक्षिप्तचित्तस्यकुतोऽव्यभिचारिणीभक्तिःसंभवति कुतस्तरामभयम् तत्रनतावद्विषयोनामवास्तवोऽस्ति किंतुमनोविलासमात्रम् अतोमनोनियमेनेनभजनादभयंस्यादित्याह अविद्यमानोपीति द्वयःद्वैतप्रपंचः ध्यातुःपुंसःधियामनसास्वप्नश्चमनोरथश्चयथेत्यर्थः ततस्मात् कर्माणिसंकल्पयतिविकल्पयतिचयन्मनस्तन्निरुंध्यात् नियच्छेत् ततश्चैकयाभक्त्याभजनादभयंस्यादित्यर्थः ३८ एतदत्यंता

भयंद्वितीयाभिनिवेशतःस्यादीशादपेतस्यविपर्ययोऽस्मृतिः तन्मायया ऽतोबुधआभजेत्तंभक्त्यैकयेशंगुरुदेवतात्मा ३७
अविद्यमानोऽप्यवभातिहि द्वयोध्यातुर्धियास्वप्नमनोरथौयथा तत्कर्मसंकल्पविकल्पकंमनोबुधोनिरुंध्यादभयंततःस्यात्
३८ शृण्वन्सुभद्राणिरथांगपाणेर्जन्मानिकर्माणिचयानिलोके गीतानिनामानितदर्थकानिगायन्विलज्जोविचरेदसंगः ३९ एवं
व्रतःस्वप्रियनामकीर्त्याजातानुरागोद्रुतचित्तउच्चैः हसत्यथोरोदितिरौतिगायत्युन्मादवन्नृत्यतिलोकबाह्यः ४० खंवायुमग्निंस-
लिलंमहींचज्योतींषिसत्वानिदिशोद्रुमादीन् सरित्समुद्रांश्चहरेःशरीरंयत्किंचभूतंप्रणमेदनन्यः ४१

शक्यमित्याशंक्य सुगमंमार्गमाह शृण्वन्निति तदर्थकानितान्येवजन्मानिकर्माणिच अर्थोयेषांतानि एतान्यपिसाकल्येनज्ञातुमशक्यानीत्याशंक्याह यानिलोकेप्रसिद्धानितानिशृण्वन्गायंश्चविचरेत् असंगोनिस्पृहः ३९ एवंभजनः संप्राप्तप्रेमलक्षणभक्तियोगस्यसंसारधर्मातीतांगतिमाह एवमिति एवंव्रतंवृत्तंयस्यसः स्वप्रियस्यहरेर्नामकीर्त्याजातोऽनुरागःप्रेमयस्यसःअतएवद्रुतचित्तः श्लथहृदयः कदाचिद्भक्तपराजितंभगवंतंआकलय्योच्चैर्हसति एतावंतंकालमुपेक्षितोऽस्मीतिरोदिति अत्युत्कंठया रौतिक्रोशति अतिहर्षेणगायति जितंजितमितिनृत्यति किंदांभिकवत्सरान्प्रतिप्रकाशयितुम् नउन्मादवत्ग्रहगृहीतवत् लोकबाह्यः विवशः ४० किंच खमिति सत्वानिभूतानि आकाशादियत्किंचिद्भूतमात्रंहरेःशरीरमितिमत्वाप्रणमेत् संभावनायांलिङ् ४१ श्रीगोपालश्रीकृष्णायश्रीद्वारकानाथायश्रीगोविंदायश्रीवासुदेवायश्रीदेवकीनंदनायनमोनमः

नन्वियमारूढयोगानामपिबहुभिर्जन्मभिर्दुर्लभागतिः कथंनामकीर्तनमात्रेणैकस्मिन्नेवजन्मनिभवेदित्याशंक्यसदृष्टांतमाह भक्तिरिति प्रपद्यमानस्य हरिंभजतःपुंसः भक्तिः प्रेमलक्षणापरेशानुभवः प्रेमास्पदभगवद्रूपस्फूर्तिः तथानिर्वृतस्यततोऽन्यत्रगृहादिषुविरक्तिरित्येषत्रिकः एककालः भजनसमकालएवस्यात् यथाऽश्नतोभुंजानस्यतुष्टिः सुखंपुष्टिरुदरभरणंक्षुन्निवृत्तिश्च प्रतिग्रासंस्युः उपलक्षणमेतत् प्रतिसिक्थमपियथास्युस्तद्वत् एवमेकैकस्मिन्भजनेकिंचित्प्रेमादित्रिकेजायमानेऽनुवृत्त्याभजतः परमप्रेमादिजायते बहुग्रासभोजिनइवपरमतुष्ट्यादि ४२ ततश्चभगवत्प्रसादेनकृतार्थोभवतीत्याह इत्यच्युतांघ्रिमिति ४३ भागवतस्यभवतीत्युक्तंतस्यलक्षणंपृच्छति अथेति यद्धर्मः यस्मिन्धर्मेपरिनिष्ठितः यादृशः यत्स्वभावः यथाचरतिवर्ततेब्रूतेवायैश्चलिंगैर्भगवतः प्रियोभवति ४४ यद्धर्मइत्यस्योत्तरमाह त्रयेण सर्वभूतेष्विति आत्मनः स्वस्यसर्वभूतेषुब्रह्मभावेनस-

भक्तिः परेशानुभवोविरक्तिरन्यत्रचैषत्रिकएककालः प्रपद्यमानस्ययथाऽश्नतःस्युस्तुष्टिःपुष्टिःक्षुदपायोऽनुघासम् ४२
इत्यच्युतांघ्रिंभजतोऽनुवृत्त्याभक्तिर्विरक्तिर्भगवत्प्रबोधः भवंतिवैभागवतस्यराजंस्ततःपरांशांतिमुपैतिसाक्षात् ४३
राजोवाच अथभागवतंब्रूतयद्धर्मोयादृशोनृणाम् यथाचरतियद्ब्रूतेयैर्लिंगैर्भगवत्प्रियः ४४ हरिरुवाच
सर्वभूतेषुयःपश्येद्भगवद्भावमात्मनः भूतानिभगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमः ४५ ईश्वरेतदधीनेषुबालिशेषुद्विषत्सुच
प्रेममैत्रीकृपोपेक्षायःकरोतिसमध्यमः ४६ अर्चायामेवहरयेपूजांयःश्रद्धयेहते नतद्भक्तेषुचान्येषुसभक्तःप्राकृतःस्मृतः ४७
गृहीत्वापींद्रियैरर्थान्योनद्वेष्टिनहृष्यति विष्णोर्मायामिदंपश्यन्सवैभागवतोत्तमः ४८

मन्वयंपश्येत् तथाब्रह्मरूपेआत्मन्यधिष्ठानेभूतानिचयःपश्येत् यद्वा आनतत्वात्समातृत्वादात्माहिपरमोहरिरितितंत्रोक्तेः आत्मनोहरेःसर्वभूतेषुमशकादिष्वपिनियंतृत्वेनवर्तमानस्यभगवद्भावंनिरतिशयैश्वर्यमेवयः पश्येत् नतुतस्यतारतम्यं तथात्मनिहरावेवभूतानिचपश्येत् कथंभूतेभगवति अप्रच्युतैश्वर्यादिरूपेनपुनर्जडमलिनभूताश्रयत्वेनजाड्यादिप्रसक्त्याऐश्वर्यादिप्रच्युतिंपश्येत् ससर्वत्रपरिपूर्णभगवत्तत्त्वंपश्यन् भागवतोत्तमइत्यर्थः ४५ प्रेमचमैत्रीचकृपाचउपेक्षाचताः ईश्वरादिषुचतुर्षुयःकरोति समध्यमोभागवतः एवंभूतस्यभेदस्यदर्शनात् ४६ अर्चायांप्रतिमायांपूजामीहतेकरोति नतद्भक्तेषुअन्येषुचसुतरांनकरोतिसप्राकृतः प्रकृतिः प्रारंभः अधुनैवप्रारब्धभक्तिःशनैरुत्तमोभविष्यतीत्यर्थः ४७ पुनरष्टभिः श्लोकैरभ्यर्हितत्वादुत्तमभागवतस्यैवलक्षणान्याह गृहीत्वाऽपीति श्रीवासुदेवाविष्टचेतानगृण्हातिताव दिंद्रियैरर्थान्गृहीत्वाऽपीत्यपिशब्दार्थः इदंवि

किंच देहादीनांसंसारधर्मैर्जन्माप्ययादिभिर्योहरेःस्मृत्याविमुह्यमानः सभागवतप्रधानः तत्रदेहस्यजन्माप्ययौ प्राणस्यक्षुत्पिपासेमनसोभयम् बुद्धे
स्तर्षः तृष्णाइंद्रियाणांकृच्छ्रंश्रमस्तैः ४९ कामश्चकर्माणि चबीजानिचवासनास्तेषाम् वासुदेवएव एकोनिलयआश्रयोयस्यसः एतेनगृहीत्वाऽपीत्यादिश्लोक
त्रयेण द्वेषहर्षमोहकामादिरहितश्चरतीतियथाचरतीत्येतस्योत्तरमुक्तम् ५० येलिंगैर्भगवत्प्रियइत्यस्योत्तरमाह नयस्येति जन्मसत्कुलेकर्मतपआदि
जातयोऽनुलोमप्रतिलोमजाः मूर्द्धावसिक्तादयः अस्मिन्देहेअहंकाररहितैः सत्कुलकर्मादिलिंगैःहरेः प्रियोभवतीत्यर्थः ५१ वित्तेषुस्वीयंपरकीयमिति
आत्मनिस्वः परइति ५२ किंच त्रिभुवनविभवहेतवेऽपित्रैलोक्यराज्यार्थमपिलवार्द्धमपिनिमिषार्धमपिभगवत्पदारविंदभजनाद्योनचलति सवै
ष्णवाग्र्यः ननुलवार्द्धमात्रभजनोपरमेचेत्तावल्लाभोभवेत् तत्कुतोनचलेत्तत्राह अकुंठस्मृतिः भगवत्पदतोऽन्यत्सारंनास्तीत्येवंरूपाऽकुंठाअनप
गतास्मृतिर्यस्यसः भगवत्पदारविंदादन्यत्सारंनास्तीतिकुतःअत आह अजिते हरावेवआत्मायेषांतथाभूतैः सुरादिभिरपिदुर्लभात् किंतु केवलं

देहेंद्रियप्राणमनोधियांयोजन्माप्ययक्षुद्भयतर्षकृच्छ्रैः संसारधर्मैरविमुह्यमानः स्मृत्याहरेर्भागवतप्रधानः ४९ नका
मकर्मबीजानांयस्यचेतसिसंभवः वासुदेवैकनिलयः सवैभागवतोत्तमः ५० नयस्यजन्मकर्मभ्यांनवर्णाश्रमजातिभिः स
ज्जतेऽस्मिन्नहंभावोदेहेवैसहरेःप्रियः ५१ नयस्यस्वःपरइतिवित्तेष्वात्मनिवाभिदा सर्वभूतसमःशांतः सवैभागवतोत्तमः
५२ त्रिभुवनविभवहेतवेऽप्यकुंठस्मृतिरजितात्मसुरादिभिर्विमृग्यात् नचलतिभगवत्पदारविंदाल्लवनिमिषार्धमपियःसवै
ष्णवाग्र्यः ५३ भगवतउरुविक्रमांघ्रिशाखानखमणिचंद्रिकयानिरस्ततापे हृदिकथमुपसीदतांपुनःसप्रभवतिचंद्रइवोदि
तेऽर्कतापः ५४ विसृजतिहृदयंनयस्यसाक्षाद्धरिरवशाभिहितोऽप्यघौघनाशः प्रणयरशनयाधृतांघ्रिपद्मःसभव
तिभागवतप्रधानउक्तः ५५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेनारदवसुदेवसंवादेद्वितीयोऽध्यायः २ विमृग्यात् तद

पेक्षयासर्वस्यतुच्छत्वंस्मरन् योनचलतीत्यर्थः ५३ अपिचविषयाभिसंधिनाचलनंकामेनातिसंतापेसतिभवेत् सतुभगवत्सेवानिर्वृतौनसंभवतीत्या
ह भगवतइति उरुक्रमौचतौअंघ्रीचतयोःशाखाअंगुलयः तासुनखानिचतान्येवमणयस्तेषांचंद्रिकाशीतलादीप्तिस्तयानिरस्तः कामादितापोयस्मि
न्तस्मिन् उपसीदतांभजतांहृदिकथंपुनःसतापः प्रभवति चंद्रेउदितेसति अर्कस्यतापइव नयस्यस्वः परइत्यादिनाश्लोकत्रयेणयादृशाइत्यस्यो-
त्तरमुक्तंवेदितव्यम् यद्भूतेइत्यस्यचहरिनामानीति ज्ञातव्यम् ५४ उक्तसमस्तलक्षणसारमाह विसृजतीति हरिरेवस्वयंसाक्षाद्यस्यहृदयंनविसृ
जति नमुंचति कथंभूतः अवशेनाप्यभिहितमात्रोऽपिअघौघंनाशयति यःसःतत्किंनविसृजति यतःप्रणयरशनयाधृतंहृदयेनिबद्धमंघ्रिपद्मंय
स्यसः भागवतप्रधानउक्तोभवति ५५ इत्येका०टी०द्वि०ध्यायः २

मायानत्तरणब्रह्मकर्मप्रश्नचतुष्टये तृतीयेनूत्तरंदत्तमार्षभैर्मुनिभिःपृथक् १ विष्णोर्मायामिदंपश्यन्नित्युक्तमतोमायांपृच्छति परस्येति हेभगवंतः १ ननूक्तलक्षणैर्भागवतोभूत्वाकृतार्थस्याः किंबहुप्रश्नैरतआह नानुतृप्यइति संसारतापैर्नितरांतप्तोहंतस्यतापस्यभेषजंहरिकथामृतरूपं युष्मद्वचोजुषमाणोनानुतृप्यामि २ मायायाःस्वरूपतोनिरूपणासंभवात् सृष्ट्यादिकार्यद्वारेणनिरूपयितुमाह एभिरिति आद्यःपुरुषःययाशक्त्याभूतानामात्माकारणभूतः एभिःसृष्टैर्महाभूतैरुच्चावचानिभूतानिससर्ज एषामायाभगवतइतिचरमश्लोकपादस्यप्रतिश्लोकमनुषंगः किमर्थंससर्ज स्वमात्रात्मप्रसिद्धये स्वंमिमीतेप्रमिमीतेउपास्तेयःसःस्वमातातस्यात्मनोजीवस्यप्रकृष्टायैसिद्धये यद्वा स्वांशभूतानांजीवा-नांमात्राप्रसिद्धयेविषयभोगाय आत्मप्रसिद्धयेमोक्षायचेत्यर्थः तदुक्तंवेदस्तुतौ बुद्धींद्रियमनःप्राणान्जनानामसृजत्प्रभुः मात्रार्थंचभ

राजोवाच परस्यविष्णोरीशस्यमायिनामपिमोहिनीम् मायांवेदितुमिच्छामोभगवंतोब्रुवंतुनः १ नानुतृप्येजुषन्युष्मद्वचोहरिकथाऽमृतम् संसारतापनिस्तप्तोमर्त्यस्तत्तापभेषजम् २ अंतरिक्षउवाच एभिर्भूतानि भूतात्मामहाभूतैर्महाभुज ससर्जोच्चावचान्याद्यःस्वमात्रात्मप्रसिद्धये ३ एवंसृष्टानिभूतानिप्रविष्टःपंचधातुभिः एकधादशधात्मानंविभजन्जुषतेगुणान् ४ गुणैर्गुणान्सभुंजानआत्मप्रद्योतितैःप्रभुः मन्यमानइदंसृष्टमात्मानमिहसज्जते ५ कर्माणिकर्मभिःकुर्वन्सनिमित्तानिदेहभृत् तत्तत्कर्मफलंगृण्हन्भ्रमतीहसुखेतरम् ६ इत्थंकर्मगतीर्गच्छन्बह्वभद्रवहाःपुमान् आभूतसंप्लवात्सर्गप्रलयावश्नुतेऽवशः ७ धातूपप्लवआसन्नेव्यक्तंद्रव्यगुणात्मकम् अनादिनिधनःकालोह्यव्यक्तायापकर्षति ८

वायचआत्मनेकल्पनायचेति ३ एवंजीवोपकारार्थंपंचधातुभिर्महाभूतैःसृष्टानिभूतानिअंतर्यामिरूपेणप्रविष्टः एकधामनसादशधाबाह्येंद्रियरूपेण आत्मानंविभजन्गुणान्तत्तद्विषयान् जुषतेजोषयतीत्यर्थः यद्वा तमात्मानंप्रतिगुणान्विभजन्जुषतेप्रीयतइत्यर्थः ४ सचजीवआत्मनाअंतर्यामिणाप्रद्योतितैर्गुणैरिंद्रियैर्गुणान्विषयान्भुंजानइदंसृष्टंशरीरमात्मानंमन्यमानइहशरीरादौसज्जते ५ कर्मभिः कर्मेंद्रियैश्चसनिमित्तानिकर्माणिकुर्वन् तत्तत्पूर्वकर्मफलंचगृण्हन् अयंदेहभृत् भ्रमतीहसंसारे नतुमुच्यते कथंभूतंकर्मफलं सुखेतरंसुखदुःखात्मकम् ६ कियंतंकालंभ्रमतितदाह इत्थमिति बह्वन्यभद्राणिवहंतीर्गतिर्यातीः सर्गप्रलयौउत्पत्तिमरणे ७ एवंमायामयींसृष्टिमुक्त्वाप्रलयंदर्शयितुमारभते धातूनांमहाभूतानांसुपप्लवेनाशहेतावासन्नेव्यक्तंकार्यम् द्रव्यंस्थूलं गुणाःसूक्ष्मं

नाशहेतूनाह शतवर्षेति तस्मिन्कालेउपचितश्चासौउष्णश्चासावर्कश्च यद्वा तेनकालेनोपचितमुष्णत्वंयस्यसः ९ ऊर्ध्वशिखऊर्ध्वज्वालःविषक्सर्वतः १०
सांवर्तकः प्रलयकर्ताधाराभिः नतुबिंदुभिः हस्तिहस्ताभिस्तत्प्रमाणाभिः ११ ततउपाधिलयाद्वैराजः पुरुषोऽव्यक्तंकारणंप्रविशति ननुब्रह्मणासहतेस
र्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृतात्मनः प्रविशंतिपरंपदमिति स्मृतेर्यावदधिकारमवस्थितिरधिकारिणामितिन्यायाच्चवैराजशब्दाभिधेयस्यचब्रह्मणः
परमभागवतत्वान्मोक्षएवसंगच्छतेनान्येषामिव कारणमात्रप्रवेशः सत्यम् अश्वमेधादिनासत्यलोकंगतानामप्यभक्तानामावृत्तिश्रवणादभक्तत्वेचब्र
ह्मणोऽपिप्रकृतौलयः पुनरुत्पत्तिश्चेति मोक्षदौर्लभ्यसूचनार्थेवमुक्तमित्यविरोधः यद्वा केनापिप्रमाणेननव्यज्यत इत्यव्यक्तंब्रह्मैवतत्प्रवेशेनचमोक्षए
वोक्तइतिद्रष्टव्यम् १२ एवंविराजोलयमुक्त्वा तत्कारणानांमहदादिपृथिव्यंतानांप्रातिलोम्येनलयमाह वायुनेति वायोर्हिगंधरसहारित्वंप्रसिद्धम् सांवर्त

शतवर्षाह्यनावृष्टिर्भविष्यत्युल्बणाभुवि तत्कालोपचितोष्णार्कोलोकांस्त्रीन्प्रतपिष्यति ९ पातालतलमारभ्यसंकर्षण
मुखानलः दहन्नूर्ध्वशिखोविष्वग्वर्धतेवायुनेरितः १० सांवर्तकोमेघगणोवर्षतिस्मशतंसमाः धाराभिर्हस्तिहस्ताभिर्ली
यतेसलिलेविराट् ११ ततोविराजमुत्सृज्यवैराजः पुरुषोनृप अव्यक्तंविशतेसूक्ष्मंनिरिंधनइवानलः १२ वायुनाहृतगंधाभूः
सलिलत्वायकल्पते सलिलंतद्धृतरसंज्योतिष्ट्वायोपकल्पते १३ हृतरूपंतुतमसावायौज्योतिःप्रलीयते हृतस्पर्शोऽवकाशे
नवायुर्नभसिलीयते १४ कालात्मनाहृतगुणंनभआत्मनिलीयते इंद्रियाणिमनोबुद्धिःसहवैकारिकैर्नृप प्रविशंतिह्यहंका
रंस्वगुणैरहमात्मनि १५ एषामायाभगवतःसर्गस्थित्यंतकारिणी त्रिवर्णावर्णितास्माभिःकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि १६
राजोवाच यथैतामैश्वरींमायांदुस्तरामकृतात्मभिः तरंत्यंजःस्थूलधियोमहर्षइदमुच्यताम् १७

केनवायुनाहृतगंधाअतएवगंधस्य
व्यावर्तकस्यगतत्वात्सलिलत्वायकल्पते सलिलेलीयतइत्यर्थः तद्धृतरसंतेनवायुनाएवहृतोरसोयस्यतत् १३ तमसश्चरूपतिरस्कारित्वंप्रसिद्धं सांवर्तकेनतम
साअवकाशेनआकाशेनस्वकारणेन १४ कालात्मनाशब्दस्यहिकालतएवनाशः प्रसिद्धः तद्रूपेणात्मनाईश्वरेण आत्मनितामसाहंकारे इंद्रियाणिबुद्धिश्चरा
जसाहंकारम् मनोवैकारिकैर्देवैःसहसात्विकाहंकारम् एवंत्रिविधैःस्वगुणैःस्वकार्यैःसहितः अहमहंकारःआत्मनिमहतिसचप्रकृतावितिद्रष्टव्यम् १५ त्रि
वर्णात्रिगुणा मायाश्रवणप्रीतंराजानंतन्निवृत्त्युपायश्रवणेछंदयति किंभूयइति १६ एवमनुकंपितस्तन्निवृत्त्युपायमेवपृच्छति यथैतामिति यद्यपित
न्मायया ऽतोबुधआभजेत्तमितिभक्तिरुत्तारकत्वेनोक्तैवतथाऽपिकिंभक्तिरेवअन्योऽपिवातत्रोपायोऽस्तीतिज्ञातुंपुनःप्रश्नः अकृतात्मभिःअवशीकृतांतः
करणैःस्थूलधियःस्थूलेशरीरेअहंधीर्येषांते १७

भक्तिव्यतिरेकेण नास्त्यन्य उपाय इत्यभिप्रेत्य भक्तिमेव ससाधनां निरूपयति तत्र प्रथमं वैराग्यद्वारा गुरूपसत्तिमाह चतुर्भिः कर्माणीति दुःखहत्यै दुःखप्रतीकाराय पाकविपर्यासं फलवैपरीत्यम् मिथुनीचारिणां मिथुनीभूय प्रवर्तमानानाम् १८ कर्मभिः साधिता अपि वित्तादयो न सुखहेतवइति च पश्येदित्याह नित्यार्त्तिदेनेति आत्मनः स्वस्य मृत्युरूपेण च तैः अनित्यैः अपायिभिश्च १९ एवं लोकं परमिति कर्मनिर्मितत्वात् नश्वरम् तथा च श्रुतिः तद्यथेह कर्मचितो लोकः क्षीयत एवमेवामुत्र पुण्यचितो लोकः क्षीयत इति किंच वर्तमानसमयेपि दुःखयुक्तं पश्येदित्याह सतुल्यातिशयध्वंसं सह तुल्येन अतिशयेन ध्वंसेन च वर्तमानम् अतस्तुल्ये स्पर्द्धा अतिशये असूया ध्वंसालोचने भयादिकं चापरिहार्यमित्यर्थः यथा खंडमंडलपतीनां मिथः स्पर्द्धादि तद्वत् २० उत्तमं श्रेयो ज्ञातुमिच्छुः शाब्दे ब्रह्मणि वेदाख्ये न्यायतो निष्णातं तत्वज्ञम् अन्यथा संशयनिरासकत्वायोगात् परे च ब्रह्मणि अपरोक्षानुभवेन निष्णातम् अन्यथा बोधसंचारायोगात् परब्रह्मनिष्णातत्वद्योतकमाह उपशमाश्रयमिति २१ गुरुरेवात्मा दैवतं च यस्य सः अनुवृत्त्या सेवया यैः धर्मैः वस्तुत आत्मा आत्मप्रदः श्रोपासकानाम् यथा बलिप्रभृतीनाम् २२ यथोचितमिति हीनेषु दयां समेषु मैत्रीमुत्तमेषु प्रश्रयं च शिक्षेदित्यर्थः २३ शौचं बाह्यं मृज्जलादिभिः आभ्यंतरं चादंभामानादिशिक्षेत् तपः स्वधर्माचरणम् तितिक्षां क्षमाम् मौनं वृथावाचामनुच्चारणम् स्वाध्यायमधिकारानुरूपं वेदपाठादिकम् आर्जवं स्वच्छतां ब्रह्मचर्यं यस्य यावद्युचितमृतुकाले स्वदाराभिगमादि अहिंसां भूतेष्वद्रोहम् द्वंद्वसंज्ञयोः शीतोष्णासुखदुःखादिरूपयोः समत्वं हर्षविषादराहित्यं २४ आत्मेश्वरान्वीक्षां सच्चिद्रूपेणात्मेक्षाम् नियंतृरूपेणेश्वरान्वीक्षाम् कैवल्यमेकांतशीलत्वम् अनिकेततां गृहाद्यभिमानराहित्यम् विविक्तचीरवसनं विजनपतितानां वस्त्रखंडानां शुष्कानां वा वल्कलानां परिधानम् २५

प्रबुद्ध उवाच कर्माण्यारभमाणानां दुःखहत्यै सुखाय च पश्येत्पाकविपर्यासं मिथुनीचारिणां नृणाम् १८ नित्यार्तिदेन वित्तेन दुर्लभेनात्ममृत्युना गृहापत्याप्तपशुभिः का प्रीतिः साधितैश्चलैः १९ एवं लोकं परं विद्यान्नश्वरं कर्मनिर्मितम् सतुल्यातिशयध्वंसं यथा मंडलवर्तिनाम् २० तस्माद्गुरुं प्रपद्येत जिज्ञासुः श्रेय उत्तमम् शाब्दे परे च निष्णातं ब्रह्मण्युपशमाश्रयम् २१ तत्र भागवतान्धर्माञ्छिक्षेद्गुर्वात्मदैवतः अमाययानुवृत्त्या यैस्तुष्येदात्मात्मदो हरिः २२ सर्वतो मनसोऽसंगमादौ संगं च साधुषु दयां मैत्रीं प्रश्रयं च भूतेष्वद्धा यथोचितम् २३ शौचं तपस्तितिक्षां च मौनं स्वाध्यायमार्जवम् ब्रह्मचर्यमहिंसां च समत्वं द्वंद्वसंज्ञयोः २४ सर्वत्रात्मेश्वरान्वीक्षां कैवल्यमनिकेतताम् विविक्तचीरवसनं संतोषं येन केनचित् २५

भागवतेभगवत्प्रतिपादके अन्यत्रशास्त्रादौ याअनिंदातां मनसः प्राणायामैः वाचो मौनेन कर्मणोऽनीहया दंडम् सत्यंयथार्थभाषणम् शमदमौअंतःकरणबाह्येंद्रियनिग्रहौ २६ हरेर्जन्मकर्मगुणानांश्रवणादि तदर्थेहर्युद्देशेन सर्वकर्मविशेषतश्चयजनादियत् तत्तदर्थैशिक्षेत् २७ इष्टंदत्तमित्यादयो भावेनिष्ठाः इत्तंसदाचारः आत्मनः प्रियंगंधपुष्पादिदारादीनप्यालक्ष्य परस्मैपरमेश्वरायनिवेदनंतत्सेवकतयासमर्पणंयत् तच्छिक्षेत् २८ कृष्णएवात्मनाथश्चयेषाम् कृष्णश्चात्मनोजीवस्यनाथोयेषामितिवा तेषुउभयत्रस्थावरेजंगमेचयापरिचर्यातां विशेषतोनृषु तत्रापिसाधुषुस्वधर्मशीलेषु ततोऽपिमहत्सुश्रीभागवतेषु २९ तैश्चसहसंगम्ययत्पावनंभगवद्यशः तस्यपरस्परानुकथनंशिक्षेत् यद्वा यशः प्रतितत्रसंस्पर्धादिपरित्यागेनमिथोयारतिः रमणंयाचतुष्टिः सुखंयाचनिवृत्तिः समस्तदुःखनिवृत्तिः तांचशिक्षेत् ३० एवंवर्तमानानांपरमानंदप्राप्तिमाह स्मरंतइतिद्वयेन भक्त्या-

श्रद्धांभागवतेशास्त्रेऽनिंदामन्यत्रचापिहि मनोवाक्कर्मदंडंचसत्यंशमदमावपि २६ श्रवणंकीर्तनंध्यानंहरेरद्भुतकर्मणः जन्मकर्मगुणानांचतदर्थेऽखिलचेष्टितम् २७ इष्टंदत्तंतपोजप्तंवृत्तंयच्चात्मनःप्रियम् दारान्सुतान्गृहान्प्राणान्यत्परस्मैनिवेदनम् २८ एवंकृष्णात्मनाथेषुमनुष्येषुचसौहृदम् परिचर्यांचोभयत्रमहत्सुनृषुसाधुषु २९ परस्परानुकथनंपावनंभगवद्यशः मिथोरतिर्मिथस्तुष्टिर्निवृत्तिर्मिथआत्मनः ३० स्मरंतःस्मारयंतश्चमिथोऽघौघहरंहरिम् भक्त्यासंजातयाभक्त्याबिभ्रत्युत्पुलकांतनुम् ३१ क्वचिद्रुदंत्यच्युतचिंतयाक्वचिद्धसंतिनंदंतिवदंत्यलौकिकाः नृत्यंतिगायंत्यनुशीलयंत्यजंभवंतितूष्णींपरमेत्यनिर्वृताः ३२ इतिभागवतान्धर्मान्शिक्षन्भक्त्यातदुत्थया नारायणपरोमायामंजस्तरतिदुस्तराम् ३३ राजोवाच नारायणाभिधानस्यब्रह्मणःपरमात्मनः निष्ठामर्हथनोवक्तुंयूयंहिब्रह्मवित्तमाः ३४

साधनभक्त्यासंजातयाप्रेमलक्षणयाभक्त्या ३१ अजंहरिमनुशीलयंतितल्लीलामभिनयंति एवंपरमेत्यप्राप्यनिर्वृताः संतस्तूष्णींभवंति ३२ उपसंहरति इतीति भागवतधर्मोत्पन्नयाभक्त्या ३३ नारायणपरोमायांतरतीत्युक्तेपृच्छति नारायणाभिधानस्येति निष्ठांस्वरूपम् अयंभावः ब्रह्मैवतावन्नारायणइतिभगवानितिपरमात्मेतिचोच्यते तदुक्तम् वदंतितत्तत्त्वविदस्तत्त्वंयज्ज्ञानमद्वयं ब्रह्मेतिपरमात्मेतिभगवानितिशब्द्यतइति तथानारायणेभगवतितदिदंविश्वमाहितम् गृहीतमायोरुगुणःस्वर्गादावगुणःस्वतइत्यादिषु तत्रकिमेभिः शब्दैर्निर्विशेषंतदेववस्तूच्यते अस्तिवाकोऽपिविशेषांशइति ३४ ५ ५ ५ ५ ५

अत्रोत्तरम् स्थित्युद्भवेति अयमर्थः अस्यविश्वस्यस्थित्युद्भवप्रलयानांहेतुः स्वयंच अहेतुः हेतुरहितः सनारायणइति परमेवतत्त्वमवेहि स्वप्नजागरसुषु-
प्तिषुसत् अनुवर्तमानंयत् वक्ष्यतिच तुरीयंत्रिषुसंततमिति बहिश्चसमाध्यादौयत्सत्तद्ब्रह्मेतिपरमेवतत्त्वमवेहि देहेंद्रियप्राणमनांसियेनजीवितानिसं
तिचरंतिप्रवर्तंते तत्परमात्मेतिपरमेवतत्त्वमवेहि एवंलक्षणभेदैर्नारायणादिनामभिरुच्यमानमपिपरमेकमेवतत्त्वंजानीहि ३५ अवेहीत्यनेनविषयत्वंप्रा
प्तंनिषेधयति नैतदिति एतत्परंतत्त्वंमनोनविशति नविषयीकरोति वागुतवागपिचचक्षुश्च आत्माबुद्धिश्चप्राणश्चक्रियाशक्त्यानप्राप्नोति अन्यानिचेंद्रि
याणि यथानलंस्वाः स्वांशभूताअर्चिषोविस्फुलिंगादयोनप्रकाशयंति नदहंतिच तथाजडास्तमनआदिवृत्तिष्वभिव्यज्यमानस्यात्मप्रकाशस्यचत
त्तद्वृत्तिप्रकाशकस्यनतत्प्रकाशविषयत्वम् प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरुतश्रोत्रस्यश्रोत्रमन्नस्यान्नंमनसोयेमनोविदुरितितथा यतोवाचोनिव
र्तंते अप्राप्यमनसासहेत्यादिश्रुतेः ननुतंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीतिश्रुतेः शब्दगोचरत्वंप्रतीयतेतत्राह शब्दोपीति शब्दोऽपि आत्ममूलमात्मनि
प्रमाणंसत् अर्थोक्तमर्थादुक्तंयथाभवतितथाआह नसाक्षात्कुतः बोधकनिषेधतयास्वस्यैवबोधकनिषेधरूपत्वात् यतोवाचोनिवर्तंते अप्राप्य

पिप्पलायनउवाच स्थित्युद्भवप्रलयहेतुरहेतुरस्ययत्स्वप्नजागरसुषुप्तिषुसद्बहिश्च देहेंद्रियासुहृदयानिचरं
तियेनसंजीवितानितदवेहिपरंनरेंद्र ३५ नैतन्मनोविशतिवागुतचक्षुरात्माप्राणेंद्रियाणिचयथाऽनलमर्चिषःस्वाः
शब्दोऽपिबोधकनिषेधतयात्ममूलमर्थोक्तमाहयदृतेननिषेधसिद्धिः ३६ सत्वंरजस्तमइतित्रिवृदेकमादौसूत्रंमहा
नहमितिप्रवदंतिजीवम् ज्ञानक्रियार्थफलरूपतयोरुशक्तिब्रह्मैवभातिसदसच्चतयोःपरंयत् ३७

मनसासह यद्वाऽचानभ्युदितंयेनवागभ्युद्यतेतदेवब्रह्मत्वंविद्धि यन्मनोनमनुतेनचक्षुषापश्यति कश्चनैनमित्यादिश्रुतेः ननुतर्हिनैवाहश्रुतिः
किमिदमुच्यते अर्थोक्तमाहेतितत्राह यदृतइति अथातआदेशोनेतिनेति अस्थूलमनणुयतोवाचोनिवर्तंते यद्वाचानभ्युदितमित्यादिनिषेधस्यय
त् अवधिभूतंब्रह्मऋतेविनासिद्धिर्नास्ति सर्वस्यनिषेधस्यसावधित्वात् ३६ ननुतर्हिप्रमाणाविषयत्वान्नास्तिब्रह्मेतिप्रसज्येतअतआह सत्वमि
ति सत्स्थूलंकार्यम् असत्सूक्ष्मंकारणम् तत्सर्वंब्रह्मैवभाति कुतः यत्यस्मात् तयोःसदसतोःपरंकारणम् ननुकथमेकंबहुविधस्यकारणंत
त्राह उरुशक्तिअनेकशक्तिमत् उरुर्महतीमायालक्षणाशक्तिर्यस्यतदितिवा बहुधाभानमेवदर्शयति आदौयदेकंब्रह्मतदेवसत्वंरजस्तमइतित्रिवृत्
प्रधानंप्रवदंति ततःक्रियाशक्त्यासूत्रंज्ञानशक्त्यामहानितितदेवप्रवदंति ततःअहमितिर्जीवंजीवोपाधिमहंकारंचतदेवप्रवदंति ततश्चज्ञानक्रियाऽ
र्थफलरूपतयाज्ञानशब्देनदेवताःक्रियाःइंद्रियाणिअर्थाविषयाःफलंतत्प्रकाशःसुखादिवातद्रूपतयाब्रह्मैवभाति नहिसर्वस्वस्वरूपेणस्वतोभास
मानस्यब्रह्मणःस्वसिद्धौप्रमाणापेक्षेतिभावः ३७

ननुसर्वात्मकंचेद्ब्रह्मतर्हिसर्वस्यकार्यस्यजन्मादिविकारवत्वाद्ब्रह्मणोऽपितत्प्रसंगःस्यादतआह नात्मेति आत्माब्रह्मनजजाननजातः जन्माभावा
देवतदनंतरास्तितालक्षणोऽपिविकारोऽनास्ति नैधतेनवर्धते वृध्यभावादेवविपरिणामोऽपिनिरस्तः कुतः हियस्मात्व्यभिचारिणामागमापायिनांबा
लयुवादिदेहानांसवनवित् ननत्कालद्रष्टानह्यवस्थावतांद्रष्टातदवस्थोभवतीत्यर्थः ननुनिरवस्थःकोसावात्माअतआह उपलब्धिमात्रमिति नन्वा
यातंतर्हिक्षणिकत्वंनेत्याह सर्वत्रेति सर्वत्रदेशेशश्वत्सर्वदाअनपायिअनुवर्तमानम् ननुनीलज्ञानंजातंपीतज्ञानंनष्टमितिप्रतीतेर्नज्ञानस्यानपायित्वम
तआह इंद्रियबलेनेति सदेवज्ञानमिंद्रियबलेनविविधंकल्पितम् नीलाद्याकारावृत्तयएवजायंतेनश्यंतिचनज्ञानमितिभावः व्यभिचारिष्वव्यभिचारेदृष्टांतःप्राणो
यथेति ३८ दृष्टांतंविवृण्वन् इंद्रियादिलयेननिर्विकारात्मोपलब्धिंदर्शयति अंडेष्विति पेशिषुजरायुजेषुतरुषुउद्भिज्जेषुअविनिश्चितेषुस्वेदजेषुउपधाव
तिअनुवर्तते एवंदृष्टांतेननिर्विकारत्वंप्रदर्श्यदार्ष्टांतिकेऽपिदर्शयति कथंतदेवात्मासविकारइवप्रतीयते यद्यदाजागरेइंद्रियगणः यदाचस्वप्नेतत्संस्कार
वानहंकारः यदातुप्रसुप्तेतदातस्मिन्प्रसुप्तेइंद्रियगणेसन्नेलीनेअहमि अहंकारेचसन्नेकूटस्थोनिर्विकारएवात्मा कुतः आशयमृतेलिंगशरीरमुपाधिं

नात्माजजाननमरिष्यतिनैधतेऽसौनक्षीयतेसवनविद्व्यभिचारिणांहि सर्वत्रशश्वदनपाय्युपलब्धिमात्रंप्राणोयथेंद्रियबले
नविकल्पितंसत् ३८ अंडेषुपेशिषुतरुष्वविनिश्चितेषुप्राणोहिजीवमुपधावतितत्रतत्र सन्नेयदिंद्रियगणेऽहमिचप्रसुप्ते
कूटस्थआशयमृतेतदनुस्मृतिर्नः ३९ यर्ह्यब्जनाभचरणैषणयोरुभक्त्याचेतोमलानिविधमेद्गुणकर्मजानि तस्मिन्वि
शुद्धउपलभ्यतआत्मतत्वंसाक्षाद्यथाऽमलदृशोःसवितृप्रकाशः ४०

विनाविकारहेतोरुपाधेरभावादित्यर्थः नन्वहंकारपर्यंतस्यसर्व-
स्यलयेशून्यमेवावशिष्येतनत्कथंतदाकूटस्थआत्मा अतआह तदनुस्मृतिर्नः तस्यविशेषज्ञानशून्यस्यसुखात्मनःसुषुप्तिसाक्षिणःस्मृतिर्नोऽस्माकंभवति
एतावंतंकालंसुखमहंसुप्तःनकिंचिदवेदिषमिति अतोननुभूतस्यास्मरणादस्त्येवसुषुप्तावात्मानुभवः विषयसंबंधाभावात्तुनस्पष्टइतिभावः तथाच
श्रुतिः यद्वैतन्नपश्यतिपश्यन्वैतद्द्रष्टव्यंनपश्यति नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतइति ३९ ननुयदिसुषुप्तौकूटस्थात्मानुभवोभवेत् कथंपुनरपिसंसारः
स्यात् अविद्यातत्संस्काराणांविद्यमानत्वादितिचेत्कदातर्हितन्निवर्तकोऽनुभवोभवेत् अतआह यर्हीति वित्तैषणादिविहायकेवलमब्जनाभस्यैवचर
णेच्छयायाउरुभक्तिस्तयापुमान्चेतसोमलानिविधमेत् नाशयेत् चेतएववाकर्तृत्वगतानिमलानितयाभक्त्याक्षालयेत् तदातस्मिन्विशुद्धेचेतसि
सतिसाक्षादव्यवधानेनआत्मतत्वमुपलभ्यते अमलयोर्दृशोःसत्योर्यथापूर्वमेवसिद्धःसवितृप्रकाशइति ४० ५ ५ ५

भक्तेः कर्मयोगाधीनत्वात्तंपृच्छति कर्मयोगमिति नैष्कर्म्यंकर्मनिवृत्तिसाध्यंज्ञानम् ४१ प्रश्नानंतरमाह एवमिति प्रश्नंप्रष्टव्यमर्थम् पितुः इक्ष्वाकोःब्रह्म
णःपुत्राःसनकादयः सर्वज्ञाअपिनाब्रुवन् ४२ गहनत्वद्योतनायप्रथमंद्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाह कर्मेति कर्मविहितम् अकर्मतद्विपरीतंनिषिद्धम् विक
र्मविगतंकर्मविहिताकरणम् एतत्त्रयंवेदवादः वेदैकगम्यम् नलौकिकम् ईश्वरात्मत्वात् ईश्वरादुद्भूतत्वात् अपौरुषेयत्वादित्यर्थः पुंवाक्येहिव
क्तुरभिप्रायतोऽर्थज्ञानंशक्यम् अपौरुषेयेतुकेवलंवाक्यपौर्वापर्येणैवतात्पर्यावधारणंतच्चदुष्करमितिनत्रकर्मादौविद्वांसोऽपिमुह्यंतिकिमुतान्ये
अतस्तवनदाबालत्वान्नैवाब्रुवन्निति ४३ दुर्ज्ञेयंवेदतात्पर्यमाह परोक्षवादइति यत्रान्यस्थितोऽर्थः संगोपयितुमन्यथाकृत्वोच्यते सपरोक्षवा
दः तथाचश्रुतिः तंवाएतंचतुर्होतारं संतं चतुर्होतेत्याचक्षतेपरोक्षेण परोक्षप्रियाइवहिदेवाइति परोक्षवादत्वमेवाह कर्ममोक्षायेति ननुस्वर्गाद्य
र्थंकर्माणिविधत्तेनकर्ममोक्षार्थंतत्राह बालानामनुशासनंयथाभवतितथा अत्रदृष्टांतः अगदमौषधंयथापिताबालमगदंपाययन् खंडलड्डुका

राजोवाच कर्मयोगंवदतनःपुरुषोयेनसंस्कृतः विधूयेहाशुकर्माणिनैष्कर्म्यंविंदतेपरम् ४१ एवंप्रश्नमृषीन्पूर्व
मपृच्छंपितुरंतिके नाब्रुवन्ब्रह्मणःपुत्रास्तत्रकारणमुच्यताम् ४२ आविर्होत्रउवाच कर्माकर्मविकर्मेतिवेदवादो
नलौकिकः वेदस्यचेश्वरात्मत्वात्तत्रमुह्यंतिसूरयः ४३ परोक्षवादोवेदोऽयंबालानामनुशासनम् कर्ममोक्षायकर्मा-
णिविधत्तेह्यगदंयथा ४४ नाचरेद्यस्तुवेदोक्तंस्वयमज्ञोजितेंद्रियः विकर्मणाह्यधर्मेणमृत्योर्मृत्युमुपैतिसः ४५ वेदो
क्तमेवकुर्वाणोनिःसंगोऽर्पितमीश्वरे नैष्कर्म्यांलभतेसिद्धिंरोचनार्थाफलश्रुतिः ४६

दिभिः प्रलोभयन् पाययति ददातिचना
निनैतावताऽगदपानस्यतल्लाभः प्रयोजनमपित्वारोग्यम् तथावेदोऽप्यवांतरफलैः प्रलोभयन् कर्ममोक्षायैवकर्माणिविधत्ते ४४ ननुकर्ममोक्ष
श्चेत्पुरुषार्थस्तर्हिप्रथममेवकर्मत्यज्यतां नतदकरणेप्रत्यवायोस्तीत्यतआह नाचरेदिति अजितेंद्रियत्वादज्ञःस्वयंयदिनाचरेत्तर्हिविकर्म
णाकर्मानाचरणलक्षणेनाधर्मेणमृत्योरनंतरंमृत्युमेवप्राप्नोति तथाचश्रुतिः मृत्वापुनर्मृत्युमापद्यंतेअर्द्यमानाः स्वकर्मभिरिति ४५
तस्माद्वेदोक्तमेवकुर्वाणोनतुनिषिद्धम् ननुकर्मणिक्रियमाणेतस्मिन्नासक्तिस्तत्फलंचस्यात् ननुनैष्कर्म्यरूपासिद्धिरतआह निःसंगः अन-
भिनिवेशवान् ईश्वरेऽर्पितंनतुफलोद्देशेन ननुफलस्यश्रुतत्वात्कर्मणिकृतेफलंभवेदेव नरोचनार्थेति कर्मणिरुच्युत्पादनार्थं अगदपानेखंड
लड्डुकादिवत् ततश्चकर्माभिरुच्यावेदार्थंसम्यग्विचारयति तदाचयोवाएतदक्षरमविदित्वागार्ग्यस्माल्लोकात्प्रैतिसकृपणइत्यनात्मज्ञस्यैकृपणता

म् तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंति ब्रह्मचर्येणतपसाश्रद्धयायज्ञेनानाशकेनेति यज्ञादीनांज्ञानशेषतांचावधार्यनिष्कामेषुकर्मसुप्रवर्तने ततश्च स्वर्गकामोयजेतेत्यादिभिः कामिनस्यैवस्वर्गादेः फलत्वेनावगमादकामितोऽसौनभवतीतिनैष्कर्म्यसिद्धिर्भवतीतिभावः ४६ वैदिकंकर्मयोगमु क्त्वातांत्रिकमाह यआशिवति परमात्मनः परस्यैवसतआत्मनोजीवस्यहृदयग्रंथिमहंकारबंधंनिर्हर्तुमिच्छुःसन् तंत्रोक्तेनचविधिनाप्रकारेणभजेत् तंत्रमागमः चकाराद्वैदिकेनसहसमुच्चयमाह ४७ तमेवविधिमाह लब्धानुग्रहइत्यादिना तेनाचार्येणसंदर्शितआगमः अर्चनप्रकारोयस्यसः ४८ मूर्तेः संमुखमासीनः आदिशब्देनभूतशुद्ध्यादिभिः पिंडंदेहंविशोध्यसंन्यासैःषडङ्गन्यासैःकृतारक्षायेनसः ४९ आदावेवद्रव्याणिपुष्पादीनिजलादिशोध नेन क्षितिंसंमार्जनादिना आत्मानमव्यग्रतयालिंगमूर्तिमनुलेपक्षालनादिनानिष्पाद्ययोग्यानिकृत्वा ५० पाद्यादिपात्राण्युपकल्प्य सन्निधाप्य

यआशुहृदयग्रंथिंनिर्जिहीर्षुःपरात्मनः विधिनोपचरेद्देवंतंत्रोक्तेनचकेशवम् ४७ लब्धानुग्रहआचार्यात्तेनसंदर्शि तागमः महापुरुषमभ्यर्चेन्मूर्त्याऽभिमतयात्मनः ४८ शुचिःसंमुखमासीनःप्राणसंयमनादिभिः पिंडंविशोध्यसं न्यासकृतरक्षोर्चयेद्धरिम् ४९ अर्चादौहृदयेचापियथालब्धोपचारकैः द्रव्यक्षित्यात्मलिंगानिनिष्पाद्यप्रोक्ष्यचासनम् ५० पाद्यादीनुपकल्प्याथसन्निधाप्यसमाहितः हृदादिभिःकृतन्यासोमूलमंत्रेणचार्चयेत् ५१ सांगोपांगांसपार्षदांतांतांमू र्तिंस्वमंत्रतः पाद्यार्घ्याचमनीयाद्यैःस्नानवासोविभूषणैः ५२ गंधमाल्याक्षतस्रग्भिर्धूपदीपोपहारकैः सांगंसंपूज्यविधि वत्स्तवैःस्तुत्वानमेद्धरिम् ५३ आत्मानंतन्मयंध्यायन्मूर्तिंसंपूजयेद्धरेः शेषामाधायशिरसिस्वधाम्न्युद्वास्यसत्कृतम् ५४ एवमग्न्यर्कतोयादावतिथौहृदयेचयः यजतीश्वरमात्मानमचिरान्मुच्यतेहिसः ५५ इतिश्रीभागवतेमहापु राणेएकादशस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ३ राजोवाच यानियानीहकर्माणियैर्यैःस्वच्छंदजन्मभिः चक्रेकरोतिकर्तावाहरि स्तानिब्रुवंतुनः १

हरिंसंपूजितंश्रीमूर्तौध्यात्वाहृदादिभिः हृदयशिरःशिखाकवचनेत्रास्त्रमंत्रैः मूलमंत्रेणचदेवेकृतन्यासोमूलमंत्रेणार्चयेत् ५१ अंगानिहृदयादीनिउपांगानिसुदर्शनादीनि तत्सहितांपार्षदांसपरिवाराम् कैरुपचारैरर्चयेत्तदाहपाद्येति आदिशब्देनमधुपर्कमाचमनंच ५२ अक्षता स्तिलकालंकारेनतुपूजायाम् नाक्षतैरर्चयेद्विष्णुंनकेतक्यामहेश्वरमितिनिषेधात् उपहारोनैवेद्यम् ५३ शेषांनिर्माल्यम् स्वधाम्निस्वस्थाने देवंहृदि मूर्तिकरंडकेउद्वास्यस्थापयित्वापूजाविधिंसमापयेदितिशेषः ५४ तांत्रिकंकर्मयोगमुपसंहरति एवमिति ५५ इत्येका०टी०तृतीयः ३ चतुर्थेत्ववता रेहाप्रश्नस्योत्तरमुक्तवान् जयंतीनंदनोनाम्नाद्रुमिलोनवसत्तमः १ मूर्त्याभिमतयात्मनइत्यनेनात्मनः प्रियमवतारंपूजयेदित्युक्तेऽवतारज्ञानमपेक्षि तम् तथास्तवैःस्तुत्वानमेद्धरिम् इत्युक्तेगुणकर्मज्ञानंचापेक्षितमतःपृच्छति यानियानीतिकर्ता करिष्यति १

त्वयापृष्टानि कालत्रयसंबंधिसकलावतारगुणकर्माणि कथयितुमशक्यानि संक्षेपतस्तु कानिचित् कथयिष्यामीत्याह योवाइत्यादिना अनुक्रमिष्यन् गणयितुमिच्छति यःसतुबालानामिवबुद्धिर्यस्यसमंदमतिः कालेनमहताकोऽपिमहामतिः रजांसिगणयेदपि अखिलशक्तिधाम्नः सर्वशक्त्याश्रयस्यभगवतोगुणांस्तुनैवगणयेत् तथाचश्रुतिः विष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचंयःपार्थिवानिविममेरजांसीत्यादि २ तत्रादौपुरुषावतारमाह भूतैरिति यदास्वसृष्टैर्भूतैर्विराजंब्रह्मांडपुरंनिर्मायतस्मिन्लीलयाप्रविष्टोनतुभोक्तृत्वेन प्रभूतपुण्यस्यजीवस्यतत्रभोक्तृत्वात् ३ अस्यगुणकर्माण्याहद्वयेन यत्कायइति यस्याधिष्ठेयःकायएषः कायइतिसप्तमीवा तनुभृतांसमष्टिव्यष्टिजीवानांज्ञानकर्मेंद्रियाणियस्यस्वतः स्वरूपभूतात्सत्वात्तनुभृतांज्ञानम् यस्यस्वतःसिद्धम्ज्ञानमितिवा यस्यश्वसनतःप्राणात्बलंदेहशक्तिः ओजःइंद्रियशक्तिः ईहाक्रिया यश्चसत्वादिभिर्विश्वस्यस्थितिल

द्रुमिलउवाच योवाअनंतस्यगुणाननंतानन्नुक्रमिष्यन्सतुबालबुद्धिः रजांसिभूमेर्गणयेत्कथंचित्कालेननैवाखिलशक्तिधाम्नः २ भूतैर्यदापंचभिरात्मसृष्टैःपुरंविराजंविरचय्यतस्मिन् स्वांशेनविष्टःपुरुषाभिधानमवापनारायणआदिदेवः ३ यत्कायएषभुवनत्रयसन्निवेशोयस्येंद्रियैस्तनुभृतामुभयेंद्रियाणि ज्ञानंस्वतःश्वसनतोबलमोजईहा सत्वादिभिःस्थितिलयोद्भवआदिकर्ता ४ आदावभूच्छतधृतीरजसाऽस्यसर्गेविष्णुःस्थितौक्रतुपतिर्द्विजधर्मसेतुः रुद्रोऽप्ययायतमसापुरुषःसआद्यइत्युद्भवस्थितिलयाःसततंप्रजासु ५ धर्मस्यदक्षदुहितर्यजनिष्टमूर्त्यांनारायणोनरऋषिनवरःप्रशांतः नैष्कर्म्यलक्षणमुवाचचचारकर्मयोऽद्यापिचास्तऋषिवर्यनिषेवितांघ्रिः ६

योद्भवेआदिकर्ता ४ आदिकर्तेत्यनेनतत्पूर्वकंकर्त्रंतरमपिसूचितंतद्दर्शयितुंगुणावतारद्वाराचराचरसृष्ट्यादिकर्तृत्वमाह आदाविति यस्येत्यनुषंगः यस्यरजसाअस्यजगतःसर्गेकार्येशतधृतिर्ब्रह्माभूत् स्थितौचविष्णुर्यस्यसत्वेनेतिशेषः क्रतुपतिस्तत्फलदाताद्विजातीनांतद्धर्माणांचसेतुःपालकइत्यर्थः यस्यतमसाअस्याप्ययायरुद्रोऽभूत् इत्येतैर्ब्रह्मादिभिर्निमित्तभूतैः प्रजासुउद्भवादयोयतोभवंति सआद्यःपुरुषइत्यन्वयः ५ नरनारायणावतारमाह धर्मस्यभार्यायांदक्षदुहितरिमूर्तिसंज्ञायांनारायणोनरइतिमूर्तिद्वयेनजनिष्टजातःतच्चरितमाह नैष्कर्म्यमात्मस्वरूपंलक्ष्यते येनतत्कर्मनिर्हाररूपंवाउवाचनारदादिभ्यः स्वयंचचार योऽद्यापिकर्माचरन्नास्ते ऋषिवर्यैर्निषेवितौअंघ्रीयस्यसः ६

भगवदवतारत्वद्योतकंपरमोपशमंदर्शयितुमितिहासमाह इंद्र इतिदशभिः धामस्थानंतपसागृहीतुमिच्छतीतिविशंक्यतपोनाशायकामंसपरिवारंप्रेषयामास सकामः बदरीभिरुपाख्यायतेयः तंनस्याश्रममप्सरोगणादिभिः सहगत्वास्त्रीणांप्रेक्षणान्येवइषवोबाणास्तैः नतस्यमहिमहिमानंजानातीत्य तन्महिज्ञः ७ अक्रममपराधम् अहोअहंधीरइतिविस्मयोगर्वः तद्रहितः एजमानान् शापभियाकंपमानान् भोविभोसमर्थ हेदेववध्वः माभैष्ट बलिमातिथ्यम् तान्प्रार्थयते इममस्माकमाश्रमं आतिथ्याभावेशून्यप्रायःस्यादित्यर्थः ८ हेनरदेव अभयदेश्रीनारायणेइत्थंब्रुवतिसतिदेवाः कामादयः सव्रीडानिनम्राणिशिरांसियेषांते लज्जाभरेणैवावनतशिरसइत्यर्थः सघृणंयथाभवतितथाकृपांजनयंतइत्यर्थः कृपायुक्तंतमितिवा

इंद्रोविशंक्यममधामजिघृक्षतीतिकामंन्ययुंक्तसगणंसबदर्युपाख्यम् गत्वाऽप्सरोगणवसंतसुमंदवातैः स्त्रीप्रेक्षणेषुभिरविध्यदतन्महिज्ञः ७ विज्ञायशक्रकृतमक्रममादिदेवःप्राहप्रहस्यगतविस्मयएजमानान् माभैष्टभोमदनमारुतदेववध्वोगृह्णीतनोबलिमशून्यमिमंकुरुध्वम् ८ इत्थंब्रुवत्यभयदेनरदेवदेवाःसव्रीडनम्रशिरसःसघृणंतमूचुः नैतद्विभोत्वयिपरेऽविकृतेविचित्रंस्वारामधीरनिकरानतपादपद्मे ९ त्वांसेवतांसुरकृताबहवोऽन्तरायाः स्वौकोविलंघ्यपरमंव्रजतांपदंते नान्यस्यबर्हिषिबलीन्ददतःस्वभागान् धत्तेपदंत्वमविताय दिविघ्नमूर्ध्नि १०

मायातः परेअतोऽविकृते स्वारामाश्चतेधीराश्चतेषांनिकरैरानतंपादपद्मंयस्यतस्मिन् त्वयिएतत् अक्षोभानुकंपादिनविचित्रम् ९ अस्माकंत्वापराधाचरणंस्वभावत्वान्नचित्रमित्याहुः त्वामिति त्वांसेवतांसेवमानानांसुरैरिंद्रादिभिःकृताअंतरायाविघ्नाभवंति कस्मादित्यतआहुः स्वौ-कइति स्वस्थानंस्वर्गमतिक्रम्यपरमंतवस्थानंव्रजतांनान्यस्य त्वामसेवमानस्यकुतः बर्हिषियज्ञे स्वभागान् पुरोडाशादीन्बलीन् करान् कृषिकइवराज्ञेइंद्रादिभ्योददतः प्रयच्छतः तर्हिकिंमद्भक्तोविघ्नैर्भ्रंशयतिनेत्याहुः धत्तेइति यदितिनिश्चयेयतस्त्वंसर्वसुराधीश्वरोऽविता रक्षकः अतः विघ्नानांमूर्ध्निपदंधत्ते कुतःपुनस्त्वयिविघ्नशंकेतिभावः १० ९ ९ ९ ९ ९
श्रीर्जयति ९ ९ ९ ९ ९ ९ ९ ९

त्वद्भक्तानांतुकेवलंतपश्चरतांहृथैवगतिः अस्माकंवावशंयांतिक्रोधस्यवा तत्रास्मद्वशाः कामोपभोगमपितावदनुभवंति क्रोधस्यवशाःपुनरतिभं
द्यइत्याहुः क्षुत्तृडिति क्षुच्चतृट्चत्रिकालगुणाश्चशीतोष्णवर्षाणिचमारुतश्चप्राणोवाह्योवाजैह्वाः जिव्हाभोगाश्चशैश्न्याःगुह्योपभोगाश्चएतान
स्मान् अपारजलधिरूपानतितीर्यविलंघ्यगोष्पदेमज्जंति कुतः यतः क्रोधस्यविफलस्यवशंयांतिगच्छंति किंच जलेमज्जंतोयथाविवशाः संतोम-
स्तकारोपितंभारमुत्सृजंति तथाहृथैवनमोक्षायनचभोगायशापादिनादुश्चरंतपउत्सृजंति ११ स्त्रियः योगनिर्मिताः स्त्रीः शुश्रूषांकुर्वतीः स्व
र्चिताः सुष्ठुअलंकृताः तेषांस्वलावण्यादिदर्पोपशमायदर्शयामास १२ रूपिणीमूर्तिमती श्रीरिवताः स्त्रियः स्त्रीर्दृष्ट्वातासांतुरूपस्योदार्येण

क्षुत्तृट्त्रिकालगुणमारुतजैह्व्यशैश्न्यानस्मानपारजलधीनतितीर्यकेचित् क्रोधस्ययांतिविफलस्यवशंपदेगोर्मज्जं
तिदुश्चरतपश्चवृथोत्सृजंति ११ इतिप्रगृणतांतेषांस्त्रियोत्यद्भुतदर्शनाः दर्शयामासशुश्रूषांस्वर्चिताःकुर्वतीर्विभुः १२
तेदेवानुचराहृष्ट्वास्त्रियःश्रीरिवरूपिणीः गंधेनमुमुहुस्तासांरूपोदार्यहतश्रियः १३ तानाहदेवदेवेशः प्रणतान्प्र
हसन्निव आसामेकतमांवृङ्ग्ध्वंसवर्णांस्वर्गभूषणाम् १४ ओमित्यादेशमादायनत्वातंसुरवंदिनः उर्वशीमप्सरःश्रे
ष्ठांपुरस्कृत्यदिवंययुः १५ इंद्रायानम्यसदसिशृण्वतांत्रिदिवौकसाम् ऊचुर्नारायणबलंशक्रस्तत्रासविस्मितः १६
हंसस्वरूप्यवददच्युतआत्मयोगंदत्तःकुमारऋषभोभगवान्पितानः विष्णुःशिवायजगतांकलयाऽवतीर्णस्तेना
हृतामधुभिदाश्रुतयोहयास्ये १७ गुप्तोऽप्ययेमनुरिलौषधयश्चमात्स्येक्रौडेहतोदितिजउद्धरतोऽम्भसः क्ष्माम् कौ
र्मेधृतोऽद्रिरमृतोन्मथनेस्वपृष्ठेग्राहात्प्रपन्नमिभराजममुंचदार्तम् १८

महत्वेनहृताश्रीः कांतिर्येषाम् १३ वृङ्ग्ध्वंवृणीध्वम् ध्रुवयंवराकाः क्वचेमाइतिचेत्तत्राह स वर्णांसमानरूपाम् नैकाऽप्यस्मदनुरूपेतिचेत् मा-
भवतुतथाऽपिस्वर्गस्यभूषणरूपाम् १४ सुरवंदिनः देवभृत्याः १५ इंद्रायइंद्रंप्रतिनारायणबलमूचुः शक्रः तत्रास त्रासंप्राप्तः विस्मितश्चतत्र
त्रविस्मितआसेतिवा १६ अन्यानप्यवतारांस्तच्चरितानिचाह हंसस्वरूपीति दत्तः दत्तात्रेयः कुमारः सनकादिः नः पिताऋषभश्चविष्णुरेवकल
याऽवतीर्णःसन्नात्मयोगमवदत् तेनविष्णुनाहयास्येहयग्रीवावतारेमधुभिदासता पातालतः समानीताः श्रुतयः आहृताः १७ इलापृथ्वी ओष
धयश्चगुप्ताः क्रौडेचवाराहावतारेग्राहात्गजेंद्रममुंचत्मोचयामास एवमादौयत्रावतारनामनास्ति तत्रविष्णुःशिवायजगतांकलयावतीर्णइत्य

संस्तुन्वतः स्तुतिंकुर्वाणान् ऋषीन्वालखिल्यान् कश्यपार्थेसमिदाहरणेगोष्पदेनिमग्नानिंद्रेणोपहसितानुद्धत्यापदोऽमोचयत् तमसिब्रह्महत्या
यांप्रविष्टंमोचयामास असुरगृहेपिहितानिरुद्धायादेवस्त्रियस्ताश्चामुंचदनेकावतारैः १९ अंतरेषुसर्वमन्वंतरेषुकलाभिर्मूर्तिभिर्भुवनानिअद
धात् अपालयत् इमांक्ष्माम् समदात् ददौ २० हैहयानांकुलस्याप्ययायभार्गवरूपोऽग्निः सरामोदाशरथिःसन् सलंकंलंकायांस्थितंसचजयति
वर्तमानकालीनोऽवतारइत्यर्थः २१ भाविनंरामकृष्णावतारमाह भूमेरिति बुद्धावतारमाह वादैरिति अतदर्हान् यज्ञानर्हान्दैत्यान्विमोहयि
ष्यति कल्क्यवतारमाह शूद्रानिति न्यहनिष्यत् निहनिष्यति २२ २३ इत्येकादशेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेभक्तिहीनानांका

संस्तुन्वतोऽब्धिपतितांश्रमणानृषींश्चशक्रंचवृत्रवधतस्तमसिप्रविष्टम् देवस्त्रियोऽसुरगृहेपिहिताअनाथाजघ्नेऽसु
रेंद्रमभयायसतांनृसिंहे १९ देवासुरेयुधिचदैत्यपतीन्सुरार्थेहत्वांऽतरेषुभुवनान्यदधात्कलाभिः भूत्वाऽथवामन-
इमामहरद्बलेःक्ष्मांयाञ्चाछलेनसमदाददितेःसुतेभ्यः २० निःक्षत्रियामकृतगांचत्रिःसप्तकृत्वोरामस्तुहैहयकुलाप्य
यभार्गवाग्निः सोऽब्धिबबंधदशवक्त्रमहन्सलंकंसीतापतिर्जयतिलोकमलघ्नकीर्तिः २१ भूमेर्भरावतरणाययदुष्वज
न्माजातःकरिष्यतिसुरैरपिदुष्कराणि वादैर्विमोहयतियज्ञकृतेऽतदर्हान्शूद्रान्कलौक्षितिभुजोन्यहनिष्यदंते २२ एवंवि
धानिकर्माणिजन्मानिचजगत्पतेः भूरीणिभूरियशसोवर्णितानिमहाभुज २३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेए
कादशस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः ४ राजोवाच भगवंतंहरिंप्रायोनभजंत्यात्मवित्तमाः तेषामशांतकामानांकानि
ष्ठाऽविजितात्मनाम् १ चमसउवाच मुखबाहूरुपादेभ्यःपुरुषस्याश्रमैःसह चत्वारोजज्ञिरेवर्णागुणैर्विप्रादयः
पृथक् २ यएषांपुरुषंसाक्षादात्मप्रभवमीश्वरम् नभजंत्यवजानंतिस्थानाद्भ्रष्टाःपतंत्यधः ३

निष्ठाकोयुगेयुगे पूजाविधिरितिप्रश्नद्वयस्योत्तरमुच्यते १ त्वांसेवतांसुरकृताबहवोंऽतरायाइत्यनेनश्रीहरिभक्तविघ्नमूर्ध्निपदंदत्वापरांग
तिंयांति अभक्तानांतुविघ्नाभवंति इत्युक्तेतर्हितेषांकागतिर्भवतिइतिपृच्छति भगवंतमिति हेआत्मवित्तमाः अविजितात्मनामतएवाशांतकामा
नांकानिष्ठाकिंप्राप्यमित्यर्थः १ स्वजनकस्यगुरोर्भगवतोनारदाद्गुरुद्रोहेणदुर्गतिंयांतीतिवक्तुंभगवतःसकाशाद्वर्णाश्रमाणामुत्पत्तिमाह मुखेति गु
णैःसत्वेनविप्रः सत्वरजोभ्यांक्षत्रियःरजस्तमोभ्यांवैश्यःतमसाशूद्रइति २ एषांमध्येयेज्ञात्वातंनभजंति येचज्ञात्वाऽप्यवजानंति आत्मनःप्रभवोज
न्मयस्मात्तम् तदभजनेकृतघ्नतामप्याह ईश्वरमितिस्थानाद्वर्णाश्रमाद्भ्रष्टाः ३

तत्रयेऽज्ञास्तेभवद्विधानामनुग्राह्याइत्याह दूरइति दूरेहरिकथाश्रवणंयेषांते अतएवदूरेच अच्युतकीर्तनंयेषांते दूरेअच्युतकीर्तनाश्चेतिवा ४ ज्ञानलवदुर्विदग्धास्त्वचिकित्स्यत्वादुपेक्ष्याइत्याशयेनाह विप्रइति श्रौतेनउपनयनाख्येन उपलक्षणमेतत् अध्ययनादिनाऽपिहरेः पदांतिकं तद्भजनोत्तमाधिकारंप्राप्ता अपिमुह्यंति कर्मफलेषुसज्जंते कुतः आम्नायेषुयेवादाअर्थवादाः तेमोहकतयाविद्यंतेयेषांते तदुक्तंगीतासु यामिमांपुष्पितांवाचंप्रवदंत्यविपश्चितः वेदवादरताःपार्थनान्यदस्तीतिवादिनइत्यादिना ५ भक्तिमार्गदार्ढ्यायतेषांमोहंप्रपंचयन्निंदति कर्मणी त्यादिना अकोविदायथाबंधकंनभवति तथाकर्तुमज्ञाःनचाभिज्ञान्पृच्छंति यतःस्तब्धाः अनम्राःस्तब्धत्वेहेतुः यतः मूर्खाअपिपंडितावयमितिमानवंतः अतः अपामसोमममृताअभूम अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवति यत्रनोष्णंनशीतंस्यात्नग्लानिर्नाप्यरातयइत्यादिकया

दूरेहरिकथाःकेचिद्दूरेचाच्युतकीर्तनाः स्त्रियःशूद्रादयश्चैवतेऽनुकंप्याभवादृशाम् ४ विप्रोराजन्यवैश्यौचहरेःप्राप्ताःपदांतिकम् श्रौतेनजन्मनाथापिमुह्यंत्याम्नायवादिनः ५ कर्मण्यकोविदाःस्तब्धामूर्खाःपंडितमानिनः वदंति चाटुकान्मूढाययामाध्व्यागिरोत्सुकाः ६ रजसाघोरसंकल्पाःकामकाअहिमन्यवः दांभिकामानिनःपापाविहसंत्यच्युतप्रियान् ७ वदंतितेऽन्योऽन्यमुपासितस्त्रियोगृहेषुमैथुन्यसुखेषुचाशिषः यजंत्यसृष्टान्नविधानदक्षिणंवृत्त्यैपरंघ्नंतिपशूनतद्विदः ८ श्रियाविभूत्याऽभिजनेनविद्ययात्यागेनरूपेणबलेनकर्मणा जातस्मयेनांधधियःसहेश्वरान् सतोऽवमन्यंतिहरिप्रियान्खलाः ९

ययामाध्व्यागिरोत्सुकाः संतोमूढास्तयाचाटुकान् अप्सरोभिःसहविहरिष्यामइत्यादिप्रियान् शब्दान्वदंति ६ किंचतेषांकर्माभिनिवेशात्कामक्रोधदंभादयोवर्धंतइत्याहत्रयेण रजसेति घोरःअभिचारादिःसंकल्पोयेषांते अहिवन्मन्युर्येषांते ७ कामुकत्वंप्रपंचयति वदंतीति उपासिताः स्त्रियोयैः नतुवृद्धाः तेमैथुन्यंमैथुनसुखमेवपरंमत्वातिथ्यादिषुगृहेषुतेषुआशिषोवदंति इदमद्यमयालब्धमिमंप्राप्स्येमनोरथम् इदमस्तीदमपिमेभविष्यतिपुनर्धनमित्याकाराः दांभिकत्वंप्रपंचयति यजंतीति असृष्टान्नविधानदक्षिणंनसृष्टानसंपादिता अन्नविधानदक्षिणायथातथायजंति तदाचवृत्त्यैजीविकाऽर्थंपरंकेवलंपशून्घ्नंतिअतद्विदः हिंसादोषानभिज्ञाः ८ मानितांप्रपंचयति श्रियेति श्रियाधनादिसंपदाविभूत्याऐश्वर्येण श्रियादिनाजातोयःस्मयोगर्वस्तेन अंधाधीर्येषांते ईश्वरसहितान्सतः साधून्अवमन्यंते ९ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

किंच एवंवर्तमानास्तेवेदतत्त्वार्थंस्फुटमपिनजानंतीत्याह सर्वेष्विति केनरूपेणावस्थितंतदाह आत्मानमीश्वरम् आत्मतयाईश्वरतयाचावस्थित
म् एवमप्यसंगतामाह यथाखम् पुरुषार्थतामाह अभीष्टम् स्फुटत्वमाह वेदोपगीतंचेति तत्कुतः यतोमनोरथानांव्यवायामिषमद्यसेवाविषयाणां
वार्तयाप्रवदंति निवृत्तिपरंसंतंवेदंप्रवृत्तिपरंवर्णयंतीत्यर्थः १० ननुव्यवायादीनामपिऋतौभार्यामुपेयात् हुतशेषंभक्षयेदित्यादिनाविहितत्वात्किमे
वंनिंद्यतेअतआह लोकइति व्यवायः स्त्रीसंगः नित्याःरागतएवनित्यंप्राप्ताः जंतोः प्राणिमात्रस्यअतस्तत्रतासुचोदनाविधिर्नास्ति ननुऋतावुपेया
दित्यादिनाविधिर्दर्शितः सत्यम् नत्वयमपूर्वविधिः रागतःप्राप्तत्वात् किंतु नियमविधिरूपेणरागिणामभ्यनुज्ञानमात्रंक्रियते तदाह व्यवस्थितिरिति ते
षुव्यवायादिषुकैः विवाहयज्ञसुराग्रहैः विवाहविषयएवव्यवायःकार्यः यज्ञएवामिषसेवा सौत्रामण्यांसुराग्रहान्गृह्णातीतिश्रुतेः तत्रैवमद्यसेवेतिनिय
मःक्रियते ननुचनियमपक्षेऽप्यावश्यकत्वान्ननिंदायुक्ताअतआह आसुनिवृत्तीति अयंभावः नायंनियमविधिरपिनित्यप्राप्तत्वात् अतोनिवृत्तिःपरिसं-

सर्वेषुशश्वत्तनुभृत्स्ववस्थितंयथाखमात्मानमभीष्टमीश्वरम् वेदोपगीतंचनशृण्वतेबुधामनोरथानांप्रवदंतिवार्तया १०
लोकेव्यवायामिषमद्यसेवानित्यास्तुजंतोर्नहितत्रचोदना व्यवस्थितिस्तेषुविवाहयज्ञसुराग्रहैरासुनिवृत्तिरिष्टा ११

ख्यैव आसुव्यवायामिषमद्यसेवासुनिवृत्तिरिष्टा कथंतर्हिव्यवस्थितिरित्युक्तमुच्यते नतावत्परिसंख्याविधिनाश्रुत्यानिवृत्तिरुच्यते तथासतिस्वा
र्थत्यागः परार्थकल्पनाप्राप्तबाधश्चेतिदोषत्रयंस्यात् अतःक्वचित्प्राप्स्यतोऽप्यर्थस्यप्रापणमनर्थकमित्यपूर्वविधिद्वारान्यनिवृत्तिःफलतोभवति तद्य-
था इमामगृभ्णन्रशनामृतस्येत्यश्वाभिधानीमादत्तइत्यत्ररशनालिंगतोगर्दभाश्वाभिधानीरशनाद्वयेप्राप्स्यतोमंत्रस्यापूर्वविधिद्वारापरिसंख्योच्य
ते यथोक्तंतंत्रवार्तिके अप्राप्तविधिरेवायमतोमंत्रस्यनिश्चितः परिसंख्याफलेनोक्तानविशेषःपुनःश्रुतेरिति क्वचित्तुरागतोनित्यप्राप्तस्याप्राप्तांशपूरण
लक्षणस्यनियमफलस्याप्यभावान्नियमविधिद्वाराफलतःपरिसंख्याभवति यथापंचपंचनखाभक्ष्याइति तथारागतोनित्यवत्प्राप्तस्यव्यवा
यादेर्विवाहादिनियमेनाभ्यनुज्ञाद्वारापरिसंख्यैवेति ननुयद्यभ्यनुज्ञामात्रमेतद्भवेत् तर्हिऋतुस्नातांतुयोभार्यांसन्निधौनोपगच्छति घोरायांभ्रू
णहत्यायांपच्यतनात्रसंशयइत्यादिदोषश्रवणंनस्यात् नैषदोषःमनसिकामेसत्यपितस्यामरुच्याद्वेषादिनावातामनुपगच्छतोदोषश्रवणोपपत्तेरि
तिसर्वमनवद्यम् ११

तदेवंव्यवायादिमनोरथाकुलितत्वादभीष्टमात्मानंनश्रृण्वंतीत्युक्तम् इदानींधनस्यापिधर्मद्वारापरमात्मप्रापकस्य दृष्टोपभोगार्थविनियोगान्नात्मज्ञानगं धोऽपीत्याह धनंचेति धर्मएवैकंफलंयस्यतत् कुतः यतः यस्मात् धर्मात्सविज्ञानमपरोक्षज्ञानसहितंइदंपरोक्षज्ञानंभवति कथंभूतं अनुप्रशांतिअनुअनंत रंमेवप्रकृष्टाशांतिः निर्वाणलक्षणायस्मात्तत् एवंभूतंधनंगृहेषुदेहाद्यर्थंयुंजंति १२ किंच व्यवस्थयाऽपिव्यवायाद्यभ्यनुज्ञानंनयथेष्टमपित्वन्यथैवेत्याह यदिति यद्यस्मात्सुरायाः घ्राणभक्षः अवघ्राणंसएवविहितः नपानम् तथापशोरप्यालभनमेवविहितंनतुहिंसा अयमर्थः देवतोद्देशेनयत्पशुह ननंतदालभनम् वायव्यंश्वेतमालभेतेत्यादिश्रुतेः नतुहिंसा यावेदविहिताहिंसानसाहिंसेतिकीर्त्यतइतिवचनात् भक्षणोद्देशेनतुक्रियमाणंहननंलौकि कवद्धिंसैव अत्रत्वालभनमेवविहितंनतुहिंसा अतोनयथेष्टभक्षणाभ्यनुज्ञेत्यर्थः व्यवायोऽपिप्रजयानिमित्तभूतयानतुरत्यै अतोमनोरथवादि नइमंविशुद्धंस्वधर्मंनविदुरिति १३ एवंभगवत्पराङ्मुखानांबहुदोषतांप्रपंच्यतन्निष्ठांप्रपंचयति येत्विति पंचभिः अनेवंविदः नएवंधर्मविदंति

धनंचधर्मैकफलंयतोवैज्ञानंसविज्ञानमनुप्रशांति गृहेषुयुंजंतिकलेवरस्यमृत्युंनपश्यंतिदुरंतवीर्यम् १२ यद्घ्राणभ
क्षोविहितःसुरायास्तथापशोरालभनंनहिंसा एवंव्यवायःप्रजयानरत्याइमंविशुद्धंनविदुःस्वधर्मम् १३ येत्वनेवंवि-
दोऽसंतःस्तब्धाःसदभिमानिनः पशून्द्रुह्यंतिविस्रब्धाःप्रेत्यखादंतितेचतान् १४ द्विषंतःपरकायेषुस्वात्मानंहरिमीश्व
रम् मृतकेसानुबंधेऽस्मिन्बद्धस्नेहाःपतंत्यधः १५ येकैवल्यमसंप्राप्तायेचातीताश्चमूढताम् त्रैवर्गिकाह्यक्षणिकाआ
त्मानंघातयंतिते १६ एतआत्महनोऽशांताअज्ञानेज्ञानमानिनः सीदंत्यकृतकृत्यावैकालध्वस्तमनोरथाः १७ हित्वात्माया
सरचितागृहापत्यसुहृच्छ्रियः तमोविशंत्यनिच्छंतोवासुदेवपराङ्मुखाः १८

येते विस्रब्धाः निःशंकाः अनेनमनोरथोभविष्य तीतिविश्वस्तावा तदानींतत्पोषणेनवातैः पशुभिर्विश्वस्ताः तेचपशवः प्रेत्यअमुत्रतान्खादंति मांसभक्षयिताऽमुत्रयस्यमांसमिहाद्म्य हम् एतन्मांसस्यमांसत्वंप्रवदंति मनीषिणइतिवचनात् १४ अभिचारादिनाद्विषंतः मृतकेदेहेसानुबंधेपुत्रादिसहिते १५ अज्ञास्तत्वज्ञैरनुकं-पितास्तरंति तत्वज्ञास्तुस्वतस्तरंति येतुनात्यंतमज्ञाः नचतत्वज्ञाः तेंऽतरालवर्तिनः पतंतीत्याह यइति कैवल्यंतत्त्वज्ञानमसंप्राप्ताः अत्रहेतुः त्रिवर्गप्रधानाः अक्षणिकाः उपशांतिक्षणरहिताः देहादौस्थैर्यबुध्या वा स्वयमेवात्मानंघातयंति १६ तदाह एतइति आत्महनः आत्मापह्नवकर्तारः अज्ञानेकर्मणि तथाचश्रुतिः असूर्यानामतेलोकाअंधेनतमसावृताः तांस्तेप्रेत्याभिगच्छंतियेकेचात्महनोजनाइति १७ यागृहापत्यसुहृच्छ्रियस्ताःहित्वा

तदेवंभगवद्भक्तिरेवकर्तव्येतिस्थितेतत्रविशेषंपृच्छति कस्मिन्कालइति किंवर्णः कीदृक्वर्णवान् कीदृशः कीदृगाकारः केनवानाम्ना केनवाविधिना १९ एषुकृतादिकालेषु नानाप्रकारावर्णाभिधाकारायस्यसः नानैवविधिना विविधेनैवमार्गेण २० तदेववर्णादिचतुष्टयमाह कृतइत्यादिना कृष्णाजिनादीन् बिभ्रदिति ब्रह्मचारिवेषोदर्शितः २१ तपसाध्यानेन २२ २३ त्रिगुणादीक्षांऽगभूतामेखलायस्यसः यज्ञमूर्तिः हिरण्यकेशः पिशंगकेशः २४ त्रय्याविद्ययावेदत्रयोक्तकर्मभिः २५ पृश्निगर्भः पृश्निः कृतपसः प्रजापतेः पत्नीतस्याः पुत्रः वृषाकपिः स्मृतः सन् वर्षतिकामान् आकंपयति

राजोवाच कस्मिन्कालेसभगवान्किंवर्णःकीदृशोनृभिः नाम्नावाकेनविधिनापूज्यतेतदिहोच्यताम् १९ करभाजनउवाच कृतंत्रेताद्वापरंचकलिरित्येषुकेशवः नानावर्णाभिधाकारोनानैवविधिनेज्यते २० कृतेशुक्लश्चतुर्बाहुर्जटिलोवल्कलांबरः कृष्णाजिनोपवीताक्षान्बिभ्रद्दंडकमंडलू २१ मनुष्यास्तुतदाशांतानिर्वैराःसुहृदःसमाः यजंति-तपसादेवंशमेनचदमेनच २२ हंसःसुपर्णोवैकुंठोधर्मोयोगेश्वरोमनुः ईश्वरःपुरुषोऽव्यक्तःपरमात्मेतिगीयते २३ त्रेतायांरक्तवर्णोसौचतुर्बाहुस्त्रिमेखलः हिरण्यकेशस्त्रय्यात्मास्रुक्स्रुवाद्युपलक्षणः २४ तंतदामनुजादेवंसर्वदेवमयंहरिम् यजंतिविद्ययात्रय्याधर्मिष्ठाब्रह्मवादिनः २५ विष्णुर्यज्ञःपृश्निगर्भःसर्वदेवउरुक्रमः वृषाकपिर्जयंतश्चउरुगायइतीर्यते २६ द्वापरेभगवान्श्यामःपीतवासानिजायुधः श्रीवत्सादिभिरंकैश्चलक्षणैरुपलक्षितः २७ तंतदापुरुषंमर्त्यामहाराजोपलक्षणम् यजंतिवेदतंत्राभ्यांपरंजिज्ञासवोनृप २८ नमस्तेवासुदेवायनमःसंकर्षणायच प्रद्युम्नायानिरुद्धायतुभ्यंभगवतेनमः २९ नारायणायऋषयेपुरुषायमहात्मने विश्वेश्वरायविश्वायसर्वभूतात्मनेनमः ३० इतिद्वापरउर्वीशस्तुवंतिजगदीश्वरम् नानातंत्रविधानेनकलावपियथाशृणु ३१

क्लेशानितितथा जयत्येवसर्वदाजयंतः २६ श्यामः अतसीपुष्पसंकाशः निजानिचक्रादीन्यायुधानियस्यसः श्रीवत्सोनामवक्षसोदक्षिणभागेरोम्णांप्रदक्षिणावर्त्तः सआदिर्येषांकरचरणादिगतपद्मादीनांतैः अंकैः अंकितैःचिन्हैः लक्षणैर्बाह्यैः कौस्तुभादिभिः २७ महाराजोपलक्षणंछत्रचामरादियुक्तम् वेदतंत्राभ्यांवैदिकेनागमिकेनचमार्गेणयजंतिपूजयंति परमीश्वरंज्ञातुमिच्छवः २८ नामान्याह नमस्तइति २९ ३० नानातंत्रविधानेनेतिकलौतंत्रमार्गस्यप्राधान्यंदर्शयति ३१ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

रूक्षतांव्यावर्तयति त्विषाकांत्याऽकृष्णमिंद्रनीलमणिवदुज्ज्वलम् यद्वा त्विषाकृष्णंकृष्णावतारम् अनेनकलौकृष्णावतारस्यप्राधान्यंदर्शय-
यति अंगानिहृदयादीनिउपांगानिकौस्तुभादीनि अस्त्राणिसुदर्शनादीनिपार्षदाः सुनंदादयः तत्सहितम् यज्ञैः अर्चनैःसंकीर्तनम्नामोच्चारणंस्तु
तिश्चतत्प्रधानैःसुमेधसोविवेकिनः ३२ स्तुतिमाह ध्येयमिति हेप्रणतपाल हेमहापुरुष तेचरणारविंदंवंदे कथंभूतंध्येयंध्यातुंयोग्यम् सदेतिस
र्वत्रसंबध्यते ध्येयत्वेहेतवः इंद्रियकुटुंबादिभिर्यः परिभवस्तिरस्कारः तंहंतीतितथातम् किंच अभीष्टदोहंमनोरथपूरकम् किंच तीर्थास्पदंगंगा
द्याश्रयत्वेनपरमपावनम् शिवविरिंचिभ्यांनुतंस्तुतंमहत्तमम् ननु तौकृतार्थौविवेकिमर्यताभ्यांस्तुतंतत्राह शरण्यमाश्रययोग्यंसुखात्मकमित्य
र्थः तर्हिब्रह्मादिस्तुत्यंमादृशस्यकथंगोचरंस्यात् नभृत्यार्तिहन् यस्यकस्यापिभृत्यमात्रस्यार्तिहंतृ नकेवलमागंतुकार्तिमात्रंहंति किंतु भवा

कृष्णवर्णंत्विषाऽकृष्णंसांगोपांगास्त्रपार्षदम् यज्ञैःसंकीर्तनप्रायैर्यजंतिहिसुमेधसः ३२ ध्येयंसदापरिभवघ्नमभीष्टदोहं
तीर्थास्पदंशिवविरिंचिनुतंशरण्यम् भृत्यार्तिहन्प्रणतपालभवाब्धिपोतंवंदेमहापुरुषतेचरणारविंदम् ३३ त्यक्त्वासुदु
स्त्यजसुरेप्सितराज्यलक्ष्मींधर्मिष्ठआर्यवचसायदगादरण्यम् मायामृगंदयितयेप्सितमन्वधावद्वंदेमहापुरुषतेचरणार
विंदम् ३४ एवंयुगानुरूपाभ्यांभगवान्युगवर्तिभिः मनुजैरिज्यतेराजन्श्रेयसामीश्वरोहरिः ३५ कलिंसभाजयंत्यार्यागुण
ज्ञाःसारभागिनः यत्रसंकीर्तनेनैवसर्वःस्वार्थोऽभिलभ्यते ३६ नह्यतःपरमोलाभोदेहिनांभ्राम्यतामिह यतोविंदेतपरमां
शांतिंनश्यतिसंसृतिः ३७

ब्धिपोतंसंसारार्णवतारकंच ३३ इदानींस्वयमात्मकामत्वान्निरपेक्षंभक्तार्थंचसापेक्षतांदर्शयन्श्रीरामचंद्रं
स्तौति त्यक्त्वेति अन्यैःसुदुस्त्यजायासुरेप्सितराज्यलक्ष्मीस्तांत्यक्त्वायदितियइत्यर्थः यः अरण्यमगात् किंराज्यवैकल्यदर्शनेन नधर्मिष्ठःकुतःआ
र्यस्यगुरोःदशरथस्यवचसा किंच एवंराज्यंत्यक्त्वाऽपिभक्तवात्सल्येनदयितयासीतयाईप्सितंमायामृगंस्वर्णाकारंयोऽन्वधावत् तस्यभगवतश्चर
णारविंदंवंदे हेधर्मिष्ठेतिसंबोधनंवा तथाऽप्यविवक्षितत्वादार्यपदेनसंधिर्नभवति तथायदगादितिचरणारविंदमेवोच्यते यत् मायामृगमन्वधा
वत् तत्तेचरणारविंदंवंदइत्यन्वयः अन्यत्समानम् ३४ युगानुरूपाभ्यांनामरूपाभ्याम् ३५ एतेषुचतुर्युगेषुकलिरेवश्रेष्ठइत्याह कलिमिति गुण
ज्ञाः कलेर्गुणंजानंतियेते ननुदोषाणांबहुत्वात् कथंसभाजयंतितत्राह सारभागिनः गुणांशग्राहिणः कोऽसौगुणस्तमाह यत्रेति तदुक्तम् ध्यायन्कृ-
तेयजन्यज्ञैस्त्रेतायांद्वापरेर्चयन् यदाप्नोतितदाप्नोति कलौसंकीर्त्यकेशवमिति ३६ यस्मात्कलौअतःअस्मात्संकीर्तनात्परमोलाभोनास्ति यतः सं-
कीर्तनात् ३७

किंच कृतादिष्विति ३८ ३९ अमलाशयाः संतः प्रायः प्रायशो भगवति भक्ता भविष्यंति ४० भक्तस्य विधिनिषेधनिवृत्तेः कृतकृत्यतामाह देवर्षीति आप्ताः पोष्याः कुटुंबिनः इतरे देवादयः पंचयज्ञदेवताः एतेषां यथाऽभक्तः ऋणी अत एव तेषां किंकरः तदर्थं नित्यं पंचयज्ञादिकर्ता तथा च स्मृतिः हीनजातिं परिक्षीणमृणार्थं कर्म कारयेदिति अयं तु न तथा कोऽसौ यः सर्वभावेन श्रीमुकुंदं शरणं गतः कर्तं कृत्यं परिहृत्य परित्यज्य यद्वा कर्तं भेदं परिहृत्य कृती छेदन इत्यस्मात् वासुदेवः सर्वमिति बुध्वेत्यर्थः ४१ विहितकर्मनिवृत्तिमुक्त्वा निषेधनिमित्तप्रायश्चित्तनिवृत्तिमाह स्वपादमूलमिति त्यक्तः अन्यस्मिन्देहादौ देवतांतरे वा भावो येन अत एव तस्य विकर्मणि प्रवृत्तिर्न संभवति यच्च कथंचित्प्रमादादिना उत्पतितं भवेत्तदपि हरिर्धुनोति ननु यमस्तन्न मन्येत तत्राह परेशः

कृतादिषु प्रजा राजन् कलाविच्छंति संभवम् कलौ खलु भविष्यंति नारायणपरायणाः ३८ क्वचित्क्वचिन्महाराज द्रविडेषु च भूरिशः ताम्रपर्णी नदी यत्र कृतमाला पयस्विनी ३९ कावेरी च महापुण्या प्रतीची च महानदी ये पिबंति जलं तासां मनुजा मनुजेश्वर प्रायो भक्ता भविष्यंति वासुदेवेऽमलाशयाः ४० देवर्षिभूताप्तनृणां पितॄणां न किंकरो नायमृणी च राजन् सर्वात्मना यः शरणं शरण्यं गतो मुकुंदं परिहृत्य कर्तम् ४१ स्वपादमूलं भजतः प्रियस्य त्यक्तान्यभावस्य हरिः परेशः विकर्म यच्चोत्पतितं कथंचिद्धुनोति सर्वं हृदि सन्निविष्टः ४२ नारद उवाच धर्मान्भागवतानित्थं श्रुत्वाऽथ मिथिलेश्वरः जायंतेयान्मुनीन् प्रीतः सोपाध्यायो ह्यपूजयत् ४३ ततोंऽतर्दधिरे सिद्धाः सर्वलोकस्य पश्यतः राजा धर्मानुपातिष्ठन्नवाप परमां गतिम् ४४ त्वमप्येतान्महाभाग धर्मान्भागवतांश्श्रुतान् आस्थितः श्रद्धया युक्तो निःसंगो यास्यसे परं ४५ युवयोः खलु दंपत्योर्यशसा पूरितं जगत् पुत्रतामगमद्यद्वां भगवानीश्वरो हरिः ४६ दर्शनालिंगनालापैः शयनासनभोजनैः आत्मा वां पावितः कृष्णे पुत्रस्नेहं प्रकुर्वतोः ४७ वैरेण यं नृपतयः शिशुपालपौंड्रशाल्वादयो गतिविलासविलोकनाद्यैः ध्यायंत आकृतधियः शयनासनादौ तत्साम्यमापुरनुरक्तधियां पुनः किम् ४८

ननु श्रुतिस्मृती ममैवाज्ञे इति भगवद्वचनात् स्वाज्ञाभंगं कथं सहेत तत्राह प्रियस्य ननु नायं पापक्षयार्थं भजते तत्राह हृदि सन्निविष्टः न हि वस्तुशक्तिरर्थितामपेक्षत इत्यर्थः ४२ जायंतेयान् जयंत्याः पुत्रान् ४३ उपातिष्ठन् अनुतिष्ठन् ४४ निःसंगो भूत्वा ४५ शास्त्रप्रक्रियेयमुक्ता युवां तु संगत एव कृतार्थावित्याह युवयोरिति वां युवयोः ४६ न च सर्वकर्मार्पणादि भागवतधर्मैरन्येषामिव युवयोः सत्वशुद्धिरापादनीया पुत्रोपलालनेनैव भागवतधर्मसर्वस्वनिष्पत्तेरित्याह दर्शनेति कृष्णे पुत्र इति स्नेहं प्रकुर्वतोर्वाम् तस्य दर्शनादिभिरात्मा पावितः शोधितः ४७ एतदेव कैमुत्यन्यायेन स्फुटयति वैरेणेति यं शयनासनादौ वैरेणापि ध्यायंतः तस्य गतिविलासाद्यैः आकृतधियः तत्तदाकाराधीर्येषां ते तत्सारूप्यमापुः किं पुनर्वक्तव्यमनुरक्तधियां तत्साम्यं भवतीति

ननुपुत्रस्नेहश्चेन्मोक्षहेतुस्तर्हिसर्वेमुच्येरन्नत्राह माऽपत्यबुद्धिमिति अपत्यमितिबुद्धिंमाकृथाः अडागमश्छांदसः ४९ ननुकथंमीश्वरोमानुषःस्यात्
कथंवातस्यविश्वसृष्ट्यादिकर्तुः पूतनाशोषणादिकर्माश्चर्यमिवनिरूप्यतेतत्राह भूभाररूपा असुराएवराजन्यास्तेषांहंतवे तान्हंतुम् सतांनिर्वृत्यैमोक्षाय
५० ५१ इहअस्मिन्नेवदेहेशमलंमोहंविधूयब्रह्मत्वायकल्पते ५२ इतिएकादशेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठेब्रह्मादिभिःस्तुत्वागंतुंविज्ञापि
तंहरिम् उद्धवःप्रार्थयामासस्वधामनयमामिति १ अतः परमतिविस्तरेणात्मविद्यांनिरूपयितुंतत्प्रस्तावमाह अथेति आत्मजैःसनकादिभिः अभ्यगा

माऽपत्यबुद्धिमकृथाः कृष्णेसर्वात्मनीश्वरे मायामनुष्यभावेनगूढैश्वर्येपरेऽव्यये ४९ भूभारासुरराजन्यहंतवेगुप्तयेस-
ताम् अवतीर्णस्यनिर्वृत्यैयशोलोकेवितन्यते ५० श्रीशुकउवाच एतच्छ्रुत्वामहाभागोवसुदेवोऽतिविस्मितः दे
वकीचमहाभागाजहतुर्मोहमात्मनः ५१ इतिहासमिमंपुण्यंधारयेद्यःसमाहितः सविधूयेहशमलंब्रह्मभूयायकल्पते
५२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेपंचमोऽध्यायः ५ श्रीशुकउवाच अथब्रह्मात्मजैर्देवैःप्र
जेशैरावृतोभ्यगात् भवश्चभूतभव्येशोययौभूतगणैर्वृतः १ इंद्रोमरुद्भिर्भगवानादित्यावसवोऽश्विनौ ऋभवोऽगिरसोरु
द्राविश्वेसाध्याश्चदेवताः २ गंधर्वाप्सरसोनागाःसिद्धचारणगुह्यकाः ऋषयःपितरश्चैवसविद्याधरकिन्नराः ३ द्वारका
मुपसंजग्मुःसर्वेकृष्णदिदृक्षवः वपुषायेनभगवान्नरलोकमनोरमः यशोवितेनेलोकेषुसर्वलोकमलापहम् ४ तस्यांवि
भ्राजमानायांसमृद्धायांमहर्द्धिभिः व्यचक्षतावितृप्ताक्षाः कृष्णमद्भुतदर्शनम् ५ स्वर्गोद्यानोपगैर्माल्यैश्छादयंतोयदूत्तमम्
गीर्भिश्चित्रपदार्थाभिस्तुष्टुवुर्जगदीश्वरम् ६ देवाऊचुः नताःस्मतेनाथपदारविंदंबुद्धींद्रियप्राणवचोमनोभिः य
च्चिंत्यतेंऽतर्हृदिभावयुक्तैर्मुमुक्षुभिःकर्ममयोरुपाशात् ७

तद्वारकामितिचतुर्थेनान्वयः १ २ ३ ननुतेषामुपेंद्रादिरूपंभगवंतंनित्यंपश्य
तांकेयमतिदिदृक्षाअतआह वपुषेति येनवपुषानरलोकमनोरमःसन् सर्वलोकेषुयशोवितेनेतदतिसुंदरंवपुर्दिदृक्षवः ४ व्यचक्षत अपश्यन् ५ स्व-
र्गोद्यानस्थैर्माल्यैः चित्राणिश्रृंखलाबंधप्रायाणिपदानि अर्थाश्चयासुताभिर्गीर्भिः ६ बुद्धींद्रियादिभिर्दर्शनादिनाप्राणेनचबलहेतुनादंडवत्प्रणिपाते
ननतावयंनमस्कृतवंतःस्मेतिविस्मये यथाहुः दोर्भ्यांपदाभ्यांजानुभ्यामुरसाशिरसादृशा मनसावचसाचेतिप्रणामोऽष्टांगईरितइति स्मशब्दोक्त
विस्मयायविशेषणम् कर्ममयात् उरुपाशात् मुमुक्षुभिर्भावयुक्तैरपियत्केवलमंतर्हृदिचिंत्यतेनतुदृश्यतेतत्वयंनताः अहोभाग्यमित्यर्थः ७

ननुममापिदृष्टादृष्टकर्मकरणात् कुतोमत्पदारविंदचिंतनंकर्मपाशान्मुमुक्षुभिः क्रियतेनत्राहुः त्वमिति हेअजित आस्तामिदानींतनमिदमत्यल्पंकर्म त्वंव्यक्तंमहदादिप्रपंचंसृजसिपालयसिसंहरसिच तदप्यात्मन्येवन पृथक् दुर्विभाव्यंमनसाऽप्यवितर्क्यं तद्गुणःतस्यामायायागुणेषुनियंतृत्वेनस्थितः अतएवतैःकर्मभिः भवान्नाज्यते नलिप्यते कुतः योभवान् अनवद्यः रागादिरहितः यतः स्वेआत्मरूपे सुखेअव्यवहिते अनावृते अभिरतः अतस्त्वं कर्मकुर्वन्नप्यात्मारामः परमेश्वरइति मुमुक्षुभिश्चिंत्यतइतिभावः ८ नन्वात्मारामस्यकिंकर्मकरणेनअतआहुः शुद्धिरितिहेईड्य हेऋषभ दुराशयानांरागिणांविद्याउपासना विद्यादिभिः तथाशुद्धिर्नभवति सत्वात्मनांसतांतेयशसिश्रवणेनसंभृतयापरिपुष्टया अभिवृद्धया सच्छ्रद्धयायथा स्यात् परमपावनस्ययशसोवितानायतवकर्माचरणमितिभावः ९ तदेवंत्वद्यशःश्रद्धैवशुद्धिहेतुः अस्माभिस्तुतवांघ्रिर्दृष्टः अतस्तवांघ्रिर्नोऽस्माकं

त्वंमाययात्रिगुणयात्मनिदुर्विभाव्यंव्यक्तंसृजस्यवसिलुंपसितद्गुणस्थः नैतैर्भवानजितकर्मभिरज्यतेवैयत्स्वेसुखे ऽव्यवहितेऽभिरतोऽनवद्यः ८ शुद्धिर्नृणांनतुतथेड्यदुराशयानांविद्याश्रुताध्ययनदानतपःक्रियाभिः सत्वात्मनामृषभतेयशसिप्रवृद्धसच्छ्रद्धयाश्रवणसंभृतयायथास्यात् ९ स्यान्नस्तवांघ्रिरशुभाशयधूमकेतुःक्षेमाययोमुनिभिरार्द्रहृदोह्यमानः यःसात्वतैःसमविभूतयआत्मवद्भिर्व्यूहेऽर्चितःसवनशःस्वरतिक्रमाय १० यश्चिंत्यतेप्रयतपाणिभिरध्वराग्नौत्रय्यानिरुक्तविधिनेशहविर्गृहीत्वा अध्यात्मयोगउतयोगिभिरात्ममायांजिज्ञासुभिःपरमभागवतैःपरीष्टः ११

मशुभाशयानांविषयवासनानांधूमकेतुः तद्दाहकःस्यात् कथंभूतः यःक्षेमायमोक्षायमुनिभिः मुमुक्षुभिः प्रेमार्द्रहृदाउह्यमानश्चिंत्यमानः यश्चसात्वतैःभक्तैःसमविभूतयेसमानैश्वर्यायवासुदेवादिव्यूहेऽर्चितः तेषुव्यूहेषुकैश्चिदात्मवद्भिः धीरैःस्वरतिक्रमायस्वर्गमतिक्रम्य वैकुंठप्राप्तयेसवनशस्त्रिकालमर्चितः १० किंच प्रयतपाणिभिः संयतहस्तैर्हविर्गृहीत्वा अध्वराग्नौ आहवनीयादौयाज्ञिकैर्यश्चिंत्यते ननुयस्यैदेवतायैहविर्गृहीतंस्यात्तांध्यायेद्वषट्करिष्यन्निितिवचनात्तत्तद्देवताश्चिंत्यंतेअतआहुः त्रय्यानिरुक्तेनविधिनाइंद्रादिरूपेणैवयज्ञपुरुषश्चिंत्यतइत्यर्थः उत किंच अध्यात्मयोगेआत्माधिकारेयोगेयोगिभिरपिआत्मनस्तवमायाअणिमादिस्तांजिज्ञासुभिस्तत्तत्कामैर्यश्चिंत्यते परमभागवतैस्तुमुक्तैर्यःपरीष्टःसर्वतः पूजितः सतवांघ्रिर्नोशुभाशयधूमकेतुः स्यादितिपूर्वेणान्वयः ११ ५ ५ ५ ५

एतेषांचमुनिसात्वतादीनांषण्णांसेवकानांमध्येपरमभागवतेषुलक्ष्म्याअपितवप्रीतिरधिकेतिसंस्तुर्वंति पर्युष्टयेति इडभावश्छांदसः अहंयत्रवसा
मितत्रैववक्षसि पर्युषिताऽपीयंवसतिइतिप्रतिपत्निवत् सपत्नीवत्श्रीःसंस्पर्धमानाभवति तथाऽपिस्पर्धमानांश्रियमनादृत्ययोभवान्पर्यु-
षितयाऽपिअमुयावन मालयाभक्तैरर्पितेयमितिप्रीत्यासुप्रणीतंसुष्टुसंपादितंयथाभवतितथाऽर्हणंपूजामाददत्स्वीकृतवान् सुप्रणीतमिति
अर्हणविशेषणंवातस्यतवांघ्रिर्नोऽशुभाशयधूमकेतुर्भूयात् यद्वा योंऽघ्रिरमुयासुप्रणीतमर्हणमाददत् सनोऽशुभाशयधूमकेतुर्भूयादित्यन्व
यः अथवैवंसंबंधः एतेभ्योध्यानार्चनादिनिष्ठेभ्योऽपित्वद्यशसिप्रवृद्धसच्छ्रद्धावंतएवकृतार्थाभगवतोयशः प्रियत्वादित्याहुः पर्युष्टयावशकांतावि
त्यस्मात्सर्वितःसर्वांगेउष्टयाकांतयाशोभितयावनमालयावक्षसिएकदेशेवर्तमानाश्रीःसंस्पर्धमानाभवति तथाऽप्याम्नायमधुव्रतैर्बहुधावर्णित
याकीर्तिमय्यावैजयंत्यावनमालयैवयोभवान्सुप्रणीतमर्हणमाददादित्यादिपूर्ववत् १२ त्वच्चरणस्यभक्तपक्षपातः प्रसिद्धएवेतिस्तुवंतः प्रार्थयंते के

पर्युष्टयातवविभोवनमालयेयंसंस्पर्धिनीभगवतीप्रतिपत्निवच्छ्रीः यःसुप्रणीतममुयाऽर्हणमाददन्नोभूयात्सदांऽघ्रि
रशुभाशयधूमकेतुः १२ केतुस्त्रिविक्रमयुतस्त्रिपतत्पताकोयस्तेभयाभयकरोऽसुरदेवचम्वोः स्वर्गायसाधुषुखलेष्वि
तरायभूमन्पादःपुनातुभगवन्भजतामघंनः १३ नस्योतगावइवयस्यवशेभवंतिब्रह्मादयस्तनुभृतोमिथुरर्द्यमानाः
कालस्यतेप्रकृतिपूरुषयोःपरस्यशंनस्तनोतुचरणःपुरुषोत्तमस्य १४

तुरीति बलिबंधनेत्रिभिर्विक्रमैर्युतः तत्रद्वितीयविक्रमेसत्यलो
कंगतः तवपादःकेतुःअत्युच्छ्रितोविजयध्वजइव तत्संपादयंति त्रिपतत्पताकः त्रिधापतंतीत्रिषुलोकेषुवापतंतीगंगापताकायस्यतथाअसुरदेवचम्वोः
तत्सेनयोरुभयोर्भयाभयकरः साधुषुसुरेषुस्वर्गायखलेषुअसुरेषुइतरायइतरस्मै अधोगमनाय यएवंकेतुरूपस्तेपादःसभजतांनः अघंपुनातु शो
धयतु अघादितिपाठेभजतांनः इतिकर्मणिषष्ठ्यौ अघाद्भजतोऽस्मान्पुनात्वितितथाचश्रुतिःचरणंपवित्रंविततंपुराणंयेनपूतस्तरतिदुष्कृतानि तेनपवि
त्रेणशुद्धेनपूताअतिपाप्मानमरातिंतरेम लोकस्यद्वारमर्चिमत्पवित्रंज्योतिष्मद्भ्राजमानंमहस्वत् अमृतस्यधाराबहुधादोहमानं चरणंनो-
लोकेसुधितांदधात्विति १३ ननुयुद्धेदेवासुरादयः परस्परंजयंतिजीयंतेचकिमहंतत्रेत्यतआहुः नसीति मिथुःमिथः अर्द्यमानाः युद्धादिभिःपी
ड्यमानाः ब्रह्मादयोऽपियस्यतववशेभवंति नतुजयेपराजयेवास्वतंत्राः केइवनसिनासिकायामोताः नासिकामार्गविद्धाबद्धाःगावोबलीवर्दाइव कुतःकाल
स्यकलयितुःप्रवर्तकस्यतदेवकुतः प्रकृतिपुरुषयोरपिपरस्यतस्यतेपुरुषोत्तमस्यपादःनःशंतनोतु १४ ६

प्रकृतिपुरुषाभ्यांपरत्वमुपपादयंतः कालत्वेनपुरुषोत्तमत्वमाहुः अस्येति अस्यजगतः उदयादीनांहेतुरसि कुतः अव्यक्तंप्रकृतिः जीवः पुरुषः महान् म
हत्तत्वंतेषांकालंनियंतारंत्वामाहुः अक्षरात्परतः परः महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः पुरुषान्नपरंकिंचित्साकाष्ठासापरागतिरित्याद्याःश्रुतयःकिं-
च अयंसंवत्सरात्मकः यःकालस्त्रिणाभिः त्रीणिचातुर्मास्यानिनाभयोयस्य सोऽपित्वमेव अतस्त्वमुत्तमः पुरुषइति तथाचगीतासु यस्मात्क्षरम
तीतोऽहमक्षरादपिचोत्तमः अतोऽस्मिलोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तमइति १५ त्वमेवप्रकृत्यादिद्वाराजगत्सृष्ट्यादिहेतुरित्युक्तंतत्केनप्रकारेणतदाहुः त्व
त्तइतित्वत्तःपुरुषोवीर्यंशक्तिंसमधिगम्यप्राप्यययामाययासहमहांतंधत्ते कमिव अस्यविश्वस्यगर्भमिव सोऽयंमहान् तयैवमाययाऽनुगतः सन् आ
त्मनःसकाशादांडकोशंससर्ज त्वयानुगतइतिपाठेऽपिययामाययात्वयाधिष्ठितः सन्निति १६ नन्वेवंभूतमीश्वरंत्वांममकुतोऽवगतंभवद्भिस्तदाहुः तदि

अस्यासि हेतुरुदयास्थितिसंयमानामव्यक्तजीवमहतामपिकालमाहुः सोऽयंत्रिणाभिरखिलापचयेप्रवृत्तःकालोगभीररय
उत्तमपूरुषस्त्वम् १५ त्वत्तःपुमान्समधिगम्यययास्यवीर्यंधत्तेमहांतमिवगर्भममोघवीर्यः सोऽयंतयाऽनुगतआत्मनआंडकोशं
हैमंससर्जबहिरावरणैरुपेतम् १६ तत्तस्थुषश्चजगतश्चभवानधीशोयन्माययोत्थगुणविक्रययोपनीतान् अर्थान्जुषन्नपिहृ
षीकपतेनलिप्तोयेऽन्येस्वतः परिहृतादपिबिभ्यतिस्म १७ स्मायावलोकलवदर्शितभावहारिभ्रूमंडलप्रहितसौरतमंत्रशौंडैः
पत्न्यस्तुषोडशसहस्रमनंगबाणैर्यस्येंद्रियंविमथितुंकरणैर्नविभ्व्यः १८ विभ्व्यस्तवामृतकथोदवहास्त्रिलोक्याःपादावने
जसरितःशमलानिहंतुम् आनुश्रवंश्रुतिभिरंघ्रिजमंगसंगैस्तीर्थद्वयंशुचिषदस्तउपस्पृशंति १९

ति तत्तस्मात्तस्थुषः स्थावरस्य
जगतोजंगमस्यचभवानधीशः यद्यस्मान्माययाउत्थाउज्जृंभितायागुणविक्रियाइंद्रियवृत्तिः तयोपनीतान् अर्थान्विषयान् जुषन् जुषमाणोऽपि हेहृ
षीकपतेनलिप्तस्त्वम् येत्वन्येजीवायोगिनोवास्वतः परिहृतादपिअविद्यमानान्त्यक्ताद्वाविषयजोषणाद्बिभ्यति वासनामात्रेणबद्ध्यंतइत्यर्थः१७ अ
लिप्तत्वमाहुः स्मायेति स्मायावलोकः मंदस्मितविलसितोऽवलोकः तस्यलवः कटाक्षः तेनदर्शितोयोभावोऽभिप्रायः तेनमनोहारियत् भ्रूमंडलंतेनप्रहिता
येसौरतामंत्राः तैःशौंडैः प्रगल्भैः अनंगबाणैःकामस्यबाणैःसंमोहनैः करणैः कामकलादिभिः षोडशसहस्रंपत्न्यः यस्येंद्रियंमनः विमथितुंक्षोभयितुंनवि-
भ्व्यःनसमर्थाःसभवानलिप्तइतिपूर्वेणान्वयः १८ तस्मात्तवअमृतरूपायाकथातदेवउदउदकंवहंतीतितथाकीर्तिनद्यः तयापादावनेजसरितोगंगाद्याश्चत्रि
लोक्याः शमलानिहंतुंविभ्व्यः केनप्रकारेणआनुश्रवंगुरोरुच्चारणं अनुश्रूयतइत्यनुश्रवोवेदः तत्रभवंकीर्तिरूपंतीर्थंश्रुतिभिः श्रवणेंद्रियैः अंघ्रिजंचांगसंगैःए
वंशुचिषदः स्वाश्रमधर्मस्थितास्तवतीर्थद्वयमुपस्पृशंति सेवंतइति १९ ५

विबुधैः सह २० २१ विक्षिप्ताविस्तारिता २२ उद्दामानिवृत्तानिविक्रमायेषुतानिकर्माणि २३ २४ २५ २६ २७ २८ वीर्यशौर्यसुक्तयाश्रिया २९उद्वेले
नलंघितमर्यादेन ३० वैकुंठंयास्यन् तवभवनंयास्यामि ३१ ३२ ३३ ३४ प्रभासंयास्यामइतिवदतोऽयमभिप्रायः एतेदेवांशाः स्वाधिकारानेवार्हंति न

बादरायणिरुवाच इत्यभिष्टूयविबुधैःसेशःशतधृतिर्हरिम् अभ्यभाषतगोविंदंप्रणम्यांबरमाश्रितः २० ब्रह्मोवाच
भूमेर्भारावतारायपुराविज्ञापितःप्रभो त्वमस्माभिरशेषात्मंस्तत्तथैवोपपादितम् २१ धर्मश्चस्थापितःसत्सुसत्यसंधे
षुवैत्वया कीर्तिश्चदिक्षुविक्षिप्तासर्वलोकमलापहा २२ अवतीर्ययदोर्वंशेबिभ्रद्रूपमनुत्तमं कर्माण्युद्दामवृत्तानिहिता
यजगतोकृथाः २३ यानितेचरितानीशमनुष्याःसाधवःकलौ शृण्वंतःकीर्तयंतश्चतरिष्यंत्यंजसातमः २४ यदुवंशेऽवतीर्ण
स्यभवतःपुरुषोत्तम शरच्छतंव्यतीयायपंचविंशाधिकंप्रभो २५ नाधुनातेऽखिलाधारदेवकार्यावशेषितम् कुलंचविप्र
शापेननष्टप्रायमभूदिदम् २६ ततःस्वधामपरमंविशस्वयदिमन्यसे सलोकाँल्लोकपालान्नःपाहिवैकुंठकिंकरान् २७
श्रीभगवानुवाच अवधारितमेतन्मेयदात्थविबुधेश्वर कृतंवःकार्यमखिलंभूमेर्भारोवतारितः २८ तदिदंयादवकुलं
वीर्यशौर्यश्रियोद्धतम् लोकंजिघृक्षद्रुद्धंमेवेलयेवमहार्णवः २९ यद्यसंहृत्यदृप्तानांयदूनांविपुलंकुलम् गंतास्म्यनेनलोको
यमुद्वेलेनविनंक्ष्यति ३० इदानींनाशआरब्धःकुलस्यद्विजशापजः यास्यामिभवनंब्रह्मन्नेतदंतेतवानघ ३१ श्रीशुक
उवाच इत्युक्तोलोकनाथेनस्वयंभूःप्रणिपत्यतम् सहदेवगणैर्देवःस्वधामसमपद्यत ३२ अथतस्यांमहोत्पातान्द्वा
रवत्यांसमुत्थितान् विलोक्यभगवानाहयदुवृद्धान्समागतान् ३३ श्रीभगवानुवाच एतेवैसुमहोत्पाताव्युत्ति
ष्ठंतीहसर्वतः शापश्चनःकुलस्यासीद्ब्राह्मणेभ्योदुरत्ययः ३४ नवस्तव्यमिहास्माभिर्जिजीविषुभिरार्यकाः प्रभासंसुमह
त्पुण्यंयास्यामोऽद्यैवमाचिरम् ३५ यत्रस्नात्वादक्षशापाद्गृहीतोयक्ष्मणोडुराट् विमुक्तःकिल्बिषात्सद्योभेजेभूयःकलोद-
यम् ३६ वयंचतस्मिन्नाप्लुत्यतर्पयित्वापितॄन्सुरान् भोजयित्वोशिजोविप्रान्नानागुणवतांधसा ३७

तुसद्योमोक्षम् द्वारवत्यांमृतासुच्येरन् तस्मादभ्युदयफलंप्रभासंनेष्यामीति ३५ दक्षशापात् यक्ष्मणागृहीतोडुराट् चंद्रोयत्रस्नात्वास्नानमात्रंकृत्वा
किल्बिषात् तस्माद्रोगदुःखात् सद्योविमुक्तःसन्भूयः कलावृद्धिंभेजे ३६ उशिजःकमनीयान् अंधसाअन्नेन ३७

उप्त्वेति यथासुक्षेत्रेबीजमुप्तंबहुफलंभवति तथादानंसत्पात्रेइतिद्योतयति ३८ ३९ ४० ४१ लोकंमर्त्यलोकम् नप्रत्यहन् नप्रतिहतवान् ४२ ४३ ४४
शय्यादिषुत्वांभक्तानित्यंसेवितवंतो वयंकथंत्यजेम ४५ त्यक्तुमशक्नुवन् प्रार्थयतेनमायाभयादित्याह त्वयेति चर्चिताअलंकृताःहिनिश्चितंजयेम ४६
संन्यासिनोहिब्रह्मचर्यादिक्लेशैः कथंचित्तरंति वयंत्वनायासेनैवतरिष्यामइत्याह वाताशनाइति ऊर्ध्वमंथिनः ऊर्ध्वरेतसः ४७ तावकैर्भक्तैः सहत्वद्वार्त

तेषुदानानिपात्रेषुश्रद्धयोप्त्वामहांतिवै वृजिनानितरिष्यामोदानैर्नौभिरिवार्णवम् ३८ श्रीशुकउवाच एवंभगवता
दिष्टायादवाःकुलनंदन गंतुंकृतधियस्तीर्थंस्यंदनान्समयूयुजन् ३९ तन्निरीक्ष्योद्धवोराजंश्रुत्वाभगवतोदितम् दृष्ट्वारि
ष्टानिघोराणिनित्यंकृष्णमनुव्रतः ४० विविक्तउपसंगम्यजगतामीश्वरेश्वरम् प्रणम्यशिरसापादौप्रांजलिस्तमभाषत ४१
उद्धवउवाच देवदेवेशयोगेशपुण्यश्रवणकीर्तन संहृत्यैतत्कुलंनूनंलोकंसंत्यक्ष्यतेभवान् विप्रशापंसमर्थोऽपि
प्रत्यहन्नयदीश्वरः ४२ नाहंतवांघ्रिकमलंक्षणार्द्धमपिकेशव त्यक्तुंसमुत्सहेनाथस्वधामनयमामपि ४३ तवविक्रीडितंकृ
ष्णनृणांपरममंगलम् कर्णपीयूषमास्वाद्यत्यजत्यन्यस्पृहांजनः ४४ शय्यासनाटनस्थानस्नानक्रीडाऽशनादिषु कथंत्वांप्रि
यमात्मानंवयंभक्तास्त्यजेमहि ४५ त्वयोपभुक्तस्रग्गंधवासोऽलंकारचर्चिताः उच्छिष्टभोजिनोदासास्तवमायांजयेमहि ४६
वाताशनायऋषयःश्रमणाऊर्ध्वमंथिनः ब्रह्माख्यंधामतेयांतिशांताःसंन्यासिनोऽमलाः ४७ वयंत्विहमहायोगिन्भ्रमंतःक
र्मवर्त्मसु त्वद्वार्तयातरिष्यामस्तावकैर्दुस्तरंतमः ४८ स्मरंतःकीर्तयंतस्तेकृतानिगदितानिच गत्युत्स्मितेक्षणक्ष्वेलीयन्नृ
लोकविडंबनम् ४९ श्रीशुकउवाच एवंविज्ञापितोराजन्भगवान्देवकीसुतः एकांतिनंप्रियंभृत्यमुद्धवंसमभा
षत ५० इतिश्रीभागवतेमहा० एकादशस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ६ श्रीभगवानुवाच यदात्थमांमहाभागतच्चि
कीर्षितमेवमे ब्रह्माभवोलोकपालाःस्वर्वासंमेऽभिकांक्षिणः १ मयानिष्पादितंह्यत्रदेवकार्यमशेषतः तदर्थमवतीर्णोऽह
मंशेनब्रह्मणाऽर्थितः २ कुलंवैशापनिर्दग्धंनंक्ष्यत्यन्योऽन्यविग्रहात् समुद्रःसप्तमेऽह्न्येतांपुरींचप्लावयिष्यति ३

या दुस्तरंतमःसंसा
रम् ४८ क्ष्वेलीपरिहासः द्वंद्वैकत्वम् ४९ एकांतिनमित्यादिस्वाभिप्रायवचनेहेतुः ५० इत्येकादशेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमेतूद्धवस्यात्मज्ञाना
सित्स्येहरिःस्वयम् अवधूतेतिहासोक्तगुरुषष्टाववर्णयत् १ यदात्थसंहृत्यैतत्कुलमिति स्वर्वासंवैकुंठप्रति १२ त्वंचसर्वत्यागेनात्मनिष्ठोभवेतिवक्तु
माह कुलमितित्रयेण ३ ७

तदेवायंनष्टमंगलोभविष्यति निराकृतः नितरामाक्रांतः ४ नवस्तव्यमेवत्वया ५ ६ ननुगुणदोषाभ्यांविषमेलोकेकुतःसमदृष्टिःस्यामतआह यदिदमिति मनआदिभिर्गृह्यमाणंमनोमयत्वान्मायेतिविद्धि तदपिनस्थिरंकिंतुनश्वरंविद्धि ७ मनोमयत्वेहेतुः पुंसइति अयुक्तस्यविक्षिप्तमनसः नानाऽर्थोभेदविषयोभ्रमः सभ्रमएवगुणदोषभाक् ननुवेदेनैवविधिनिषेधाभ्यांभेदस्यसत्यत्वोक्ता नत्वभ्रमविजृंभितगुणदोषबुद्धेः पुंसःकर्मविहितम् अकर्मतल्लोपःविकर्मनिषिद्धमितिभेदः अविद्यावद्विषयएववेदइत्यर्थः ८ कथमात्मनिपरिच्छिन्नेविततंजगदीक्षणीयंतत्राह आत्मानमिति मयिब्रह्मणितद्रूपेणेक्षस्व ९ नन्वेवंयुक्तचित्तत्वेनकर्माकरणंदेवादयोविघ्नान्करिष्यंतितत्राह ज्ञानेति ज्ञानंवेदतात्पर्यनिश्चयः विज्ञानंतदर्थानु

यर्ह्येवायंमयात्यक्तोलोकोऽयंनष्टमंगलः भविष्यत्यचिरात्साधोकलिनापिनिराकृतः ४ नवस्तव्यंत्वयैवेहमयात्यक्तेमहीतले जनोऽभद्ररुचिर्भद्रभविष्यतिकलौयुगे ५ त्वंतुसर्वंपरित्यज्यस्नेहंस्वजनबंधुषु मय्यावेश्यमनःसम्यक्समदृग्विचरस्वगाम् ६ यदिदंमनसावाचाचक्षुर्भ्यांश्रवणादिभिः नश्वरंगृह्यमाणंचविद्धिमायामनोमयम् ७ पुंसोऽयुक्तस्यनानाऽर्थोभ्रमःसगुणदोषभाक् कर्माकर्मविकर्मेतिगुणदोषधियोभिदा ८ तस्माद्युक्तेंद्रियग्रामोयुक्तचित्तइदंजगत् आत्मनीक्षस्वविततमात्मानंमय्यधीश्वरे ९ ज्ञानविज्ञानसंयुक्तआत्मभूतःशरीरिणाम् आत्मानुभवतुष्टात्मानांतरायैर्विहन्यसे १० दोषबुद्ध्योभयातीतोनिषेधान्ननिवर्तते गुणबुद्ध्याचविहितंनकरोतियथाऽर्भकः ११ सर्वभूतसुहृच्छांतोज्ञानविज्ञाननिश्चयः पश्यन्मदात्मकंविश्वंनविपद्येतवैपुनः १२ श्रीशुकउवाच इत्यादिष्टोभगवतामहाभागवतोनृप उद्धवःप्रणिपत्याहतत्त्वजिज्ञासुरच्युतम् १३

भवस्ताभ्यांसम्यग्युक्तः ततआत्मानुभवेनैवतुष्टचित्तः अतःशरीरिणांदेवादीनामात्मभूतःअंतरायैर्नप्रतिहन्यसे अयंभावः यावदनुभवंयथाश्रमंकर्माणिकुर्यादेव तदनंतरंसर्वेषामात्मभूतत्वान्नकोऽपिविघ्नानाचरति तथाचश्रुतिः तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशते आत्माह्येषांसभवतीति १० नचोत्पन्नज्ञानस्यापियथेष्टाचरणप्रसंगइत्याह दोषबुद्ध्येति गुणदोषबुद्ध्यतीतोऽपिप्राक्तनसंस्कारात् निषेधान्निवर्ततएवकिंतुनदोषबुद्ध्याविहितंचप्रायशःकरोतिनगुणबुद्ध्या यथाऽर्भकः संकल्पविकल्परहितः किंचित्करोतिकुतश्चिन्निवर्ततेतद्वत् ११ एवंभूतस्यनपुनःसंसारइत्याह सर्वभूतेति नविपद्येतनपुनःसंसरेत् १२ १३

त्वंतुसर्वंपरित्यज्येत्याद्युपदेशमात्मनोयोग्यंमन्वानःपृच्छति योगेशेति योगफलदायिन् योगविदांन्यासोनामातिगोप्योनिक्षेपविशेषः यद्वा योगोविन्यस्यतेक्रियतेयस्मिन् योगात्मन् योगेआत्माप्रकटोभवतियस्ययोगस्वरूपोनिवायोगस्यसंभवोयस्मात् चतुर्भिरेतैः संबोधनैः स्वमहिम्नाकेवलंत्वयोपदिष्टं नतुमदधिकारंपर्यालोच्येतिद्योतितंतदाह निःश्रेयसायेतिनत्वारोग्याद्यर्थंसर्वस्वदानादिवदर्थत्यागः किंतुसंन्यासलक्षणः अप्रत्यापत्तिरूपः १४ १५ यंप्रतित्यागाद्युपदिष्टंसोऽहंमूढमतिः कुतः ममेति अहमितिचसानुबंधेपुत्रादिसहितेत्वन्माययाविरचिते आत्मनिदेहेविगाढोनिमग्नः अतःतत्तुभवतानिगदितंयथाहमंजसासंसाधयामि तथाभृत्यंमामनुशाधिशनैःशिक्षय १६ मयासंक्षेपतउक्तंविस्तरतस्त्वन्यान्पृच्छेतिचेदतआह सत्यस्येति स्वदृशः स्वप्रकाशस्यसत्यस्यात्मनः आत्मनोमांप्रतिवक्तारंतेत्वत्तः अन्यंनानुचक्षे नपश्यामि स्वदृशः स्वतः सिद्धज्ञानात् त्वत्तोऽन्यमितिवा कुतइत्यत

उद्धवउवाच योगेशयोगविन्यासयोगात्मन्योगसंभव निःश्रेयसायमेप्रोक्तस्त्यागःसंन्यासलक्षणः १४ त्यागोऽयंदुष्करोभूमन्कामानांविषयात्मभिः सुतरांत्वयिसर्वात्मन्नभक्तैरितिमेमतिः १५ सोऽहंममाहमितिमूढमतिर्विगाढस्त्वन्मायया विरचितात्मनिसानुबंधे तत्वंजसानिगदितंभवतायथाहंसंसाधयामिभगवन्ननुशाधिभृत्यम् १६ सत्यस्यतेस्वदृशआत्मनआत्मनोऽन्यंवक्तारमीशविबुधेष्वपिनानुचक्षे सर्वेविमोहितधियस्तवमाययेमेब्रह्मादयस्तनुभृतोबहिरर्थभावाः १७ तस्माद्भवंतमनवद्यमनंतपारंसर्वज्ञमीश्वरमकुंठविकुंठधिष्ण्यम् निर्विण्णधीरहमुहवृजिनाभितप्तोनारायणंनरसखंशरणंप्रपद्ये १८ श्रीभगवानुवाच प्रायेणमनुजालोकेलोकतत्त्वविचक्षणाः समुद्धरंतिह्यात्मानमात्मनैवाशुभाशयात् १९ आत्मनोगुरुरात्मैवपुरुषस्यविशेषतः यत्प्रत्यक्षानुमानाभ्यांश्रेयोऽसावनुविंदते २०

आह सर्वइति बहिरर्थभावाःविषयेष्वर्थबुद्धयः १७ केचिद्दुःशीलाभवंति केचित्सेविताः फलकालेविनश्यंति केचिदज्ञाः केचिदक्षणेऽसमर्थाः केचित्तुस्थानाद्भ्रष्टाः तद्व्याहृत्यर्थमनवद्यमित्यादीनिपंचविशेषणानितत्र अंतःकालतःपारंदेशतश्चयस्यतम् कालादिभिरकुंठोविकुंठलोकोधिष्ण्यंस्थानंयस्यतं उहेभगवन् हस्फुटम् निर्वेदहेतुः वृजिनैः दुःखैरभितप्तः हकारदगौरवाय ह्रकारोयुक्तइवपठनीयः नत्वनवद्यत्वादीनिकुतोममतदाह नारायणमिति अनुकंपितामाह नरसखंनरोजीवःनयतेनिश्चिप्यतेदुःखैरितिनरोजीवः तस्यसखायंभवंतंशरणंप्रपद्ये १८ तदेवमसंभावनाविपरीतभावनाभ्यामुपदिष्टंतत्वमनवगाहमानंप्रतितन्निवृत्तयेगुरूपदेशंविनाऽपिस्वान्वयव्यतिरेकाभ्यामेवतत्त्वप्रतिपत्तिर्भवतीतिदर्शयितुमाह प्रायेणेति लोकतत्त्वस्यविचक्षणाः परीक्षकाः अशुभाशयात् विषयवासनातः १९ त

दुपपादयति आत्मनःपश्वादिशरीरेऽप्यात्मैवहिताहितज्ञानेगुरुः २०

तत्रप्रत्यक्षंदर्शयति पुरुषत्वेचेति तथाचश्रुतिः पुरुषत्वेचाविस्तरामात्मासहिप्रज्ञानेनसंपन्नतमोविज्ञातंवदतिविज्ञातंपश्यति वेदश्वस्तनंवेदलोका
लोकौमर्त्येनामृतमीप्सत्येवंसंपन्नोऽथेतरेषांपशूनामशनापिपासेएवाभिविज्ञानमिति २१ अतःपुरुषंस्तौति एकइति २२ अनुमानमाह अत्रेति अ
त्रपौरुष्यांपुरियुक्ताः अप्रमत्ताः अग्राह्यंग्राह्येभ्योऽहंकारादिभ्योव्यतिरिक्तंमामद्धासाक्षान्मृगयंति मार्गणेप्रकारद्वयमाह गृह्यमाणैर्बुद्ध्यादिभिर्गु
णैर्हेतुभिः जडानांप्रकाशःस्वप्रकाशमेकंविनानघटतइति अनुपपत्तिमुखेनलक्षकैः तथातैरेवलिंगैर्व्याप्तिमुखेनानुमानतः ईश्वरंप्रवर्तकंमृगयंतेबु
द्ध्यादिकरणानिकर्तृप्रयोज्यानिकरणत्वाद्वास्यादिवदिति तदुक्तम् भगवान्सर्वभूतेषूपलक्षितःस्वात्मनाहरिः दृश्यैर्बुद्ध्यादिभिर्द्रष्टालक्षणैरनुमापकै

पुरुषत्वेचमांधीराः सांख्ययोगविशारदाः आविस्तरांप्रपश्यंतिसर्वशक्त्युपबृंहितम् २१ एकद्वित्रिचतुष्पादोबहुपाद
स्तथाऽपदः बह्व्यःसंतिपुरःसृष्टास्तासांमेपौरुषीप्रिया २२ अत्रमांमार्गयंत्यद्धायुक्ताहेतुभिरीश्वरम् गृह्यमाणैर्गुणैर्लिं
गैरग्राह्यमनुमानतः २३ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् अवधूतस्यसंवादंयदोरमिततेजसः २४ अवधूतंद्विजंकं
चिच्चरंतमकुतोभयम् कविंनिरीक्ष्यतरुणंयदुःपप्रच्छधर्मवित् २५ यदुरुवाच कुतोबुद्धिरियंब्रह्मन्नकर्तुःसु
विशारदा यामासाद्यभवाँल्लोकंविद्वांश्चरतिबालवत् २६ प्रायोधर्मार्थकामेषुविवित्सायांचमानवाः हेतुनैवसमीहंतआ
युषोयशसःश्रियः २७ त्वंतुकल्पःकविर्दक्षःसुभगोऽमृतभाषणः नकर्तानेहसेकिंचिज्जडोन्मत्तपिशाचवत् २८ जनेषु
दह्यमानेषुकामलोभदवाग्निना नतप्यसेऽग्निनामुक्तोगंगांभःस्थइवद्विपः २९ त्वंहिनःपृच्छतांब्रह्मन्नात्मन्यानंदकार-
णम् ब्रूहिस्पर्शविहीनस्यभवतःकेवलात्मनः ३० श्रीभगवानुवाच यदुनैवंमहाभागोब्रह्मण्येनसुमेधसा
पृष्टःसभाजितःप्राहप्रश्रयावनतंनृपम् ३१

रिति नचैतावताअनुमानिकआत्माइतिमंतव्यम् देहादिव्यतिरिक्तत्वंपदार्थशुद्धिमात्रस्यै
वानुमानेनविवक्षितत्वात् २३ भूयोऽन्वयव्यतिरेकाभ्यांअसंभावनादिनिवृत्त्यार्थमितिहासमाह अत्रापीति २४ २५ सुविशारदाअतिनिपुणासर्वलो
कविलक्षणा २६ सर्वलोकवैलक्षण्यमेवाह प्रायइति धर्मादिषुविवित्सायामात्मविचारेचमानवाःसमीहंतेप्रवर्तंते तत्रापिआयुरादेर्हेतुनाकामनयैव २७
त्वंतुनकस्यचित्कर्मणःकर्ताभवति नकिंचिदीहसेइच्छसि नन्वशक्त्याअज्ञानेनवाअनैपुण्येन वाविरूपत्वेनवा अतआमिनया औदासिन्यंघटतएवने
त्याह कल्पइत्यादिना २८ महानानंदस्त्वत्तवकुतइतिपृच्छति जनेष्विति २९ स्पर्शविहीनस्यविषयभोगरहितस्यअत्रहेतुःकेवलात्मनःकलत्रादिशून्यस्य
३० ३१

बुद्ध्यैवोपाश्रिताः स्वीकृताः तन्नूपदेशेन अटामिपर्यटामि ३२ गुरूनाहपृथिवीति ३३ शोभनंरूपम् कीटस्यकरोतीतिसुपेशस्कृत् ३४ मेमयाश्रिताः त
दाह एतेषांवृत्तिभिः आत्मनः शिक्षाः शिक्षणीयानर्थान् हेयोपादेयादीन् अन्वशिक्षम् अनुशिक्षितवानस्मि ३५ नाहुषोययातिः ३६ क्षितेःक्षमांशि
क्षितवानित्याह भूतैरिति आक्रम्यमाणः पीड्यमानः तद्विद्वान् भूतानांदैववशवर्तित्वंविद्वान् व्रतंनियमम् ३७ पर्वतरूपावृक्षरूपाचयापृथिवी
तस्याः शिक्षितमाह शश्वदिति सर्वदापरार्थाः परोपकारार्थाः सर्वाईहायस्यसः परार्थएवएकांततः संभवोयस्यसः भूभृत्तः पर्वतात् तस्यहिवृक्षतृ
णनिर्झरप्रस्रवक्रियाः परार्थएवयथातद्वत् तथानगशिष्यः वृक्षशिष्यः सन् परात्मतांपराधीनात्मताम् वृक्षोयथापरैरवखंडोत्पाट्यवानयनमप्यनुम
न्यनेनतद्वत् ३८ वायुरपिद्विविधः प्राणोबाह्यश्च तत्रप्राणस्यगुरुत्वमाह प्राणवृत्त्येति प्राणोह्याहारादिमात्रेणप्रवर्तते रूपरसादीनिंद्रियविषयांस्तुनापेक्ष

ब्राह्मणउवाच संतिमेगुरवोराजन्बहवोबुद्ध्युपाश्रिताः यतोबुद्धिमुपादायमुक्तोऽटामीहतान्शृणु ३२ पृथिवीवायु
राकाशमापोऽग्निश्चंद्रमारविः कपोतोऽजगरःसिंधुःपतंगोमधुकृद्गजः ३३ मधुहाहरिणोमीनःपिंगलाकुररोऽर्भकः कुमारीश
रकृत्सर्पऊर्णनाभिःसुपेशकृत् ३४ एतेमेगुरवोराजन्चतुर्विंशतिराश्रिताः शिक्षावृत्तिभिरेतेषामन्वशिक्षमिहात्मनः ३५
यतोयदनुशिक्षामि यथावानाहुषात्मज तत्तथापुरुषव्याघ्रनिबोधकथयामिते ३६ भूतैराक्रम्यमाणोऽपिधीरोदैववशानु
गैः तद्विद्वान्नचलेन्मार्गादन्वशिक्षंक्षितेर्व्रतम् ३७ प्राणवृत्त्यैवसंतुष्येन्मुनिर्नैवेंद्रियप्रियैः ज्ञानंयथानंनश्येतनावकीर्येत
वाङ्मनः ३९ विषयेष्वाविशन्योगीनानाधर्मेषुसर्वतः गुणदोषव्यपेतात्मानविषज्जेतवायुवत् ४० पार्थिवेष्विहदेहेषुप्रविष्ट
स्तद्गुणाश्रयः गुणैर्नयुज्यतेयोगीगंधैर्वायुरिवात्मदृक् ४१ अंतर्हितश्चस्थिरजंगमेषुब्रह्मात्मभावेनसमन्वयेन व्याप्त्याव्यवच्छे
दमसंगमात्मनोमुनिर्नभस्त्वंविततस्यभावयेत् ४२

ते तथामुनिरपिभवेदित्यर्थः प्राणवृत्तेरकरणेमनोवैकल्येनज्ञाननाशःस्यात् अतोदेहनि
र्वाहःकर्तव्यः गुणलिप्सायांतुवाक्मनश्चविक्षिप्येत अतोनाधिकंलिप्सेदित्याह ज्ञानमिति ज्ञानंयथानंनश्येतमनोवाग्यथानावकीर्येत नविक्षिप्येत ३९
विषयान्सेवमानोऽपितेष्वनासक्तिंबाह्याद्वायोःशिक्षेदित्याह विषयेष्विति नानाधर्मेषुशीतोष्णादिधर्मकेषुनहिवायुर्वनेदहनेवासज्जतेतद्वत् ४० यथा
वायुर्गंधादिधर्मयोगेनप्रतीयमानोऽपिवस्तुतोनतद्योगीएवंदेहादिधर्मयोगेनाहंप्रत्ययेनप्रतीयमानोऽप्यात्मानतद्धर्मवानितिसंभावितमितिवायो
रेवशिक्षितमित्याह पार्थिवेष्विति ४१ आकाशाच्छिक्षितंसंभावनाद्वयमाह अंतर्हितश्चेतिद्वयेन अंतर्हितश्चदेहांतर्गतोऽपिमुनिरात्मनोदेहाद्यसं
गमतएवाव्यवच्छेदंचभावयेत् कुतः स्थिरजंगमेषुसमन्वयेनयाव्याप्तिस्तया किंमणिषुसूत्रस्येवव्याप्तिःनविततस्यसर्वगतस्य तत्कुतःब्रह्मात्मभावेनब्रह्म

स्वरूपभावनया तत्त्वमसीतिश्रुतेः नन्वेतत्सर्वं कथंसंभवतितत्राह नभस्त्वंतत्तुल्यत्वंसंभावयेत् यथानभसः सर्वगतस्यनघटादिभिः संगः परिच्छेदोवा
एवमात्मनोऽपिसंभवतीति ४२ किंच कूटस्थस्यात्मनोनागमापायिदेहादिसंबंधइत्याह तेजोबन्नमयैः तेजश्च आपश्च अन्नं पृथिवीच तन्मयैः काल
सृष्टैर्गुणैः देहादिभिः पुमान्नस्पृश्यतइतिनभोवत्संभवतीति ४३ स्वच्छत्वादिभिर्गुणैः उदकंजगत्पुनातीतितद्गुणामयाशिक्षिताइत्याह स्वच्छः निर्मलः
प्रकृतितः स्वभावतः स्निग्धः जनेष्वनुरागवान् माधुर्यामधुरालापी तीर्थभूः तीर्थस्थानम् अपांमित्रमुदकतुल्यः अघादितिपाठेसर्वस्मात्पापात्पुनाति
स्वच्छत्वादिगुणैरर्थादुदकसादृश्यंज्ञातव्यम् ४४ अग्नेः शिक्षितमाह तेजस्वीति ज्ञानातिशयात् विशेषतस्तपसादीप्तः दुर्धर्षः अक्षोभ्यः सचासावुदरभा
जनश्च अपरिग्रहः युक्तात्मामुनिः ४५ अग्नेरेवशिक्षांतरमाह क्वचिदिति यथाऽग्निः परेच्छयैवहविर्गृण्हाति तथामुनिरित्याह दातॄणामिति प्रागुत्तराशु
भंभूतंभविष्यच्चपापम् ४६ आत्मनोदेहोपाधिकमेवोच्चनीचत्वादि नस्वाभाविकमित्यप्यग्निदृष्टांतेनसंभावितमित्याह स्वमाययेति स्वमा

तेजोऽबन्नमयैर्भावैर्मेघाद्यैर्वायुनेरितैः नस्पृश्यतेनभस्तद्वत्कालसृष्टैर्गुणैः पुमान् ४३ स्वच्छः प्रकृतितः स्निग्धोमाधुर्य
स्तीर्थभूर्नृणाम् मुनिः पुनात्यपांमित्रमीक्षोपस्पर्शकीर्तनैः ४४ तेजस्वीतपसादीप्तोदुर्धर्षोदरभाजनः सर्वभक्षोऽ
पियुक्तात्मानादत्तेमलमग्निवत् ४५ क्वचिच्छन्नः क्वचित्स्पष्टउपास्यः श्रेयइच्छताम् भुंक्तेसर्वत्रदातॄणांदहन्प्रागु
त्तराशुभम् ४६ स्वमाययासृष्टमिदंसदसल्लक्षणंविभुः प्रविष्टईयतेतत्तत्स्वरूपोऽग्निरिवैधसि ४७ विसर्गाद्याः
श्मशानांताभावादेहस्यनात्मनः कलानामिवचंद्रस्यकालेनाव्यक्तवर्त्मना ४८

यया स्वाविद्यया सृष्टं सदसल्लक्षणंदेवतिर्यगादिरूपंविप्र
शूद्रादिरूपंवा ४७ आत्मनोजन्मादिषड्विकाराभावश्चंद्रदृष्टांतेनसंभावितइत्याह विसर्गाद्याइति विसर्गोजन्मश्मशानंनाशः तत्रेयंज्योतिः शास्त्रप्र
क्रिया आप्यमंडलंचंद्रः तेजोमयमंडलमादित्यः तयोरेकनक्षत्रावस्थानेचंद्रोनदृश्यते चक्षुषआदित्यमंडलेनसमदेशस्थितेनव्यवधानात् साअ
मावास्या अथषष्टिघटिकाभिः चंद्रोनक्षत्रांतरंगच्छति आदित्यस्तुत्रयोदशभिरहोरात्रैः अतः प्रतिपदमारभ्यविषमस्थितस्यआदित्यमंडलस्य
पंचदशः पंचदशोभागआप्यमंडलेप्रतिबिंबतोदृश्यतेसाकलेत्युच्यते एवंपंचदशेऽह्नित्रयोदशभिर्नक्षत्रैरंतरमितिराशिचक्रस्यसप्तविंशतिनक्ष
त्रात्मकस्यमध्येसंमुखौचंद्रादित्यौतिष्ठतः तदासंपूर्णप्रतिबिंबं भूछायालांछितंदृश्यतेसापौर्णिमा तस्यामावास्यांप्रतिबिंबेनसहषोडशकलश्चंद्रः उपचर्यते त
तः पुनः प्रतिपदमारभ्यमंडलयोर्विषमीभावात्कलाह्रासः तत्रयथाकलानामेवोत्पत्त्यादयोनाप्यमंडलस्य तथात्मनोऽपीत्याह कलानामिवेति ४८

सिंहावलोकनेनाग्निदृष्टांतेनैव देहानांक्षणभंगुरतयावैराग्यंशिक्षितमित्याह कालेनेति ओघवद्वेगोयस्यतेन आत्मनः संबंधिनांभूतानांदेहानामित्य
र्थः अर्चिषांज्वालानाम् ४९ आदित्याच्छिक्षितमाहद्वयेन गुणैरिंद्रियैर्गुणान्विषयान्उपादत्ते यथाकालमर्थिन्यागतेसतिविमुंचतिच नतेषुयुज्यतेलब्ध
मितिदत्तमितिवाऽभिनिवेशंनकरोति गोभिःरश्मिभिः गाः जलानि गोपतिः सूर्योयथा ५० स्वतोभेदशून्यस्याप्यात्मनोभेदप्रतीतिरुपाधिवशादित्यादित्य
दृष्टांतेनैवसंभावितमित्याह बुत्स्यतइति स्वेस्वरूपे वस्थितआत्माभेदेननबुत्स्यते अभिव्यनक्तीतिव्यक्तिः उपाधिः व्यक्तिस्थः उपाधौप्रतिबिंबितस्त
नद्गतइवउपाधिप्रविष्टइवभेदेनस्थूलमतिभिर्लक्ष्यते अर्कवदित्यन्वयः ५१ कपोताच्छिक्षितमाह नातिस्नेहइति स्नेहःप्रीतिः प्रसंगउपलालनाद्या

कालेनह्योघवेगेन भूतानांप्रभवाप्ययौ नित्यावपिनदृश्येतेआत्मनोग्नेर्यथाऽर्चिषाम् ४९ गुणैर्गुणानुपादत्ते यथाका
लंविमुंचति नतेषुयुज्यते योगी गोभिर्गाइवगोपतिः ५० बुत्स्यते स्वेनभेदेनव्यक्तिस्थइवतद्गतः लक्ष्यते स्थूलमतिभिरात्मा
चावस्थितोऽर्कवत् ५१ नातिस्नेहः प्रसंगोवाकर्तव्यः क्वापिकेनचित् कुर्वन्विंदेतसंतापंकपोतइवदीनधीः ५२ कपोतःकश्चना
रण्येकृतनीडोवनस्पतौ कपोत्याभार्ययासार्द्धमुवासकतिचित्समाः ५३ कपोतौस्नेहगुणितहृदयौगृहधर्मिणौ दृष्टिंदृ
ष्ट्यांगमंगेनबुद्धिंबुद्ध्याबबंधतुः ५४ शय्यासनाटनस्थानवार्त्ताक्रीडाशनादिकम् मिथुनीभूयविस्रब्धौचेरतुर्वनराजि
षु ५५ यंयंवांछतिसाराजंस्तर्पयंत्यनुकंपिता तंतंसमनयत्कामंकृच्छ्रेणाप्यजितेंद्रियः ५६ कपोतीप्रथमंगर्भंगृह्णती
कालआगते अंडानिसुषुवेनीडेस्वपत्युःसन्निधौसती ५७ तेषुकालेव्यजायंतरचितावयवाहरेः शक्तिभिर्दुर्विभाव्या-
भिः कोमलांगतनूरुहाः ५८ प्रजाःपुपुषतुःप्रीतौदंपतीपुत्रवत्सलौ शृण्वंतौकूजितंतासांनिर्वृतौकलभाषितैः ५९ तासांपत
त्रैःसुस्पर्शैःकूजितैर्मुग्धचेष्टितैः प्रत्युद्गमैरदीनानांपितरौमुदमापतुः ६० स्नेहानुबद्धहृदयावन्योऽन्यंविष्णुमायया विमोहि
तौदीनधियौशिशून्पुपुषतुःप्रजाः ६१

सक्तिः ५२ दृष्टांतंप्रपंचयति कपोतःकश्चनेति ५३ उभयोर्मिथः स्नेहप्रसंगौदर्शयति कपोतावितित्रये
ण स्नेहेनगुणितंबद्धंहृदयंययोस्तौ ५४ विस्रब्धौनिःशंकौ ५५ साकपोतीतर्पयंतीसहासवीक्षितालापादिभिः प्रीणयंती अतएवतेनानुकंपितासती
यंयंवांछतितंतंकामंसमनयत् संपादयामास राजन्नितित्वंयथेतिसूचितम् ५६ ५७ तेषुजलभरितेषुअंडेषुहरेः स्वभावकर्मादिशक्तिभिः रचितावय
वाः पक्षिणः कोमलान्यंगानितनूरुहाश्चयेषांते ५८ ५९ पतत्रैः पक्षैः अदीनानांहृष्टानाम् ६० शिशून्बालान्प्रजाःपुत्रान् ६१ ७ ५

६२ स्वालयांतिकेचरतः क्रीडतः तान् कपोतपुत्रान् आनत्य प्रसार्य ६३ उत्सुकत्वादेव नतोषणार्थं गतौ संतौ पोषणं भक्ष्यम् ६४ ६५ शिंचा जालेन ६६ आत्मानुरूपां भार्यां विललाप शुशोच ६७ विलापमाह त्रयेण अहो इति अतृप्तस्य दृष्टसुखे अकृतार्थस्य अदृष्टमसंपादितवतः ६८ ६९ ७० तानावृतान्पश्यन्नपि शिक्यजालेषु ७१ ७२ दार्ष्टांतिके योजयति एवमिति ७३ गृहासक्तिस्त्विरश्चामप्यनर्थहेतुः मनुष्यस्य त्वतिनिंदितेत्याह यः प्राप्येति ७४ इत्येकादशटीकायां सप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमेऽजगरादिभ्यो नवभ्यः शिक्षितं हरिः अवधूतगिराप्राह विवेकायोद्धवं प्रति १

एकदाजग्मतुस्तासामन्नार्थौ तौ कुटुंबिनौ परितः कानने तस्मिन्नर्थिनौ चेरतुश्चिरम् ६२ दृष्ट्वा तांल्लुब्धकः कश्चिद्यदृ-
च्छातो वनेचरः जगृहे जालमातत्य चरतः स्वालयांतिके ६३ कपोतश्च कपोती च प्रजापोषे सदोत्सुकौ गतौ पोषणमादा
यस्वनीडमुपजग्मतुः ६४ कपोती स्वात्मजान्वीक्ष्य बालकान्जालसंवृतान् तानभ्यधावत्क्रोशंती क्रोशतो भृशदुःखिता
६५ सासकृत्स्नेहगुणिता दीनचित्ताऽजमायया स्वयं चाबध्यत शिचा बद्धान्पश्यंत्यपस्मृतिः ६६ कपोतश्चात्मजान्बद्धा
नात्मनोऽप्यधिकान्प्रियान् भार्यां चात्मसमां दीनो विललापातिदुःखितः ६७ अहो मे पश्यतापायमल्पपुण्यस्य दुर्मतेः
अतृप्तस्याकृतार्थस्य गृहस्त्रैवर्गिको हतः ६८ अनुरूपानुकूला च यस्य मे पतिदेवता शून्ये गृहे मां संत्यज्य पुत्रैः स्वर्याति सा
धुभिः ६९ सोऽहं शून्ये गृहे दीनो मृतदारो मृतप्रजः जिजीविषे किमर्थं वा विधुरो दुःखजीवितः ७० तांस्तथैवावृतान् शिग्भि
र्मृत्युग्रस्तान्विचेष्टतः स्वयं च कृपणः शिक्षु पश्यन्नप्यबुधोऽपतत् ७१ तं लब्ध्वा लुब्धकः क्रूरः कपोतं गृहमेधिनम् कपोत-
कान्कपोतीं च सिद्धार्थः प्रययौ गृहम् ७२ एवं कुटुंब्यशांतात्मा द्वंद्वारामः पतत्रिवत् पुष्णन्कुटुंबं कृपणः सानुबंधोऽवसीदति
७३ यः प्राप्य मानुषं लोकं मुक्तिद्वारमपावृतम् गृहेषु खगवत्सक्तस्तमारूढच्युतं विदुः ७४ इति श्रीभागवते महापुराणे
एकादशस्कंधे सप्तमोऽध्यायः ७ ब्राह्मण उवाच सुखमैंद्रियकं राजन्स्वर्गे नरक एव च देहिनां यद्यथा दुःखं तस्मा
न्नेच्छेत तद्बुधः १ ग्रासं सुमृष्टं विरसं महांतं स्तोकमेव वा यदृच्छयैवापतितं ग्रसेदाजगरोऽक्रियः २

प्रारब्धकर्मभोगस्याव-
श्यंभावित्वात्तदर्थो द्यमैर्नायुर्व्ययो वृथा कर्तव्य इत्यजगराच्छिक्षितमित्याह सुखमित्यादिना यदैंद्रियकं सुखं तत्स्वर्गे नरके च भवत्येव यथा दुःखं
तस्माद्बुधः तन्नेच्छेत् १ शरीरनिर्वाहमात्रं तु यथालब्धेन कर्तव्यमित्याह ग्रासमिति आजगरः अजगरवृत्तिः अक्रियः उदासीनः २

यदानापततितदाकिंकर्तव्यंतत्राह शयानेति अनुपक्रमः निरुद्यमः दिष्टभुक् दैवमेवप्रापकमितिधैर्यवान् ३ ननुसमर्थोऽपिशयीतैवकिम् ओमित्याह ओजइति ओजःइंद्रियबलंसहोमनोबलं बलंशारीरमेव तद्युक्तमपिदेहमकर्मकमेवबिभ्रत्शयानएवभवेत् वीतनीद्रः स्वार्थेदत्तदृष्टिश्चभवेत् नपुनरीहेत इंद्रियवानपीतिदर्शनादिव्यापारमपिनिवारयति ४ समुद्राच्छिक्षितमाह मुनिरिति बहिःप्रसन्नश्चासौअंतर्गंभीरश्चदुर्विगाह्यः एवंभूतइतिपरिकलयितुमशक्यः अलक्ष्याभिप्रायत्वात् दुरत्ययः अनतिक्रमणीयः तेजस्वित्वात् अनंतपारः कालतोदेशतश्चापरिच्छेद्यः स्वरूपाविर्भावात् अक्षोभ्यः अविकार्यः रागाद्यभावात् स्तिमितोदः निश्चलोदकोऽर्णवोयथातद्वदितिर्गुणैर्भवेदित्यर्थः ५ किंच वर्षासुसरिद्भिः समृद्धोऽपिसागरोयथानोत्सर्पेत ग्रीष्मेतद्विहीनोऽपिनशुष्येत तथासमृद्धकामस्तद्विहीनोवानहृष्येत् नशोचेदित्यर्थः अत्रहेतुः नारायणपरः नतुविषयपरइति ६

शयीताहानिभूरीणिनिराहारोऽनुपक्रमः यदिनोपनमेद्ग्रासोमहाहिरिवदिष्टभुक् ३ ओजःसहोबलयुतंबिभ्रद्देहमकर्मकम् शयानोवीतनिद्रश्चनेहेतेंद्रियवानपि ४ मुनिःप्रसन्नगंभीरोदुर्विगाह्योदुरत्ययः अनंतपारोह्यक्षोभ्यस्तिमितोदइवार्णवः ५ समृद्धकामोहीनोवानारायणपरोमुनिः नोत्सर्पेतनशुष्येतसरिद्भिरिवसागरः ६ दृष्ट्वास्त्रियंदेवमायांतद्भावैरजितेंद्रियः प्रलोभितःपतत्यंधेतमस्यग्नौपतंगवत् ७ योषिद्धिरण्याभरणांबरादिद्रव्येषुमायारचितेषुमूढः प्रलोभितात्माह्युपभोगबुद्ध्यापतंगवन्नश्यतिनष्टदृष्टिः ८ स्तोकंस्तोकंग्रसेद्ग्रासंदेहोवर्तेतयावता गृहानहिंसन्नातिष्ठेद्वृत्तिंमाधुकरींमुनिः ९ अणुभ्यश्चमहद्भ्यश्चशास्त्रेभ्यःकुशलोनरः सर्वतःसारमादद्यात्पुष्पेभ्यइवषट्पदः १०

रूपगंधस्पर्शशब्दरसैः पंचभिर्विषयैर्मोहिताः पतंगमधुकरगजहरिणमीनाहताः अतस्तेष्वनासक्तौपंचैवैतेगुरवः तदुक्तम् पतंगमातंगकुरंगभृंगमीनाहताः पंचभिरेवपंच एकःप्रमादीसकथंनहन्यतेयःसेवतेपंचभिरेवपंचेति तत्ररूपविलासमोहितोनश्यतीतिपतंगाच्छिक्षितमाह दृष्ट्वेति तस्याभावैः प्रलोभितः ७ स्त्रियमुपलक्षणीकृत्यैतत्प्रपंचयति योषिदिति ८ मधुकराच्छिक्षितमाह स्तोकमिति गृहान्गृहस्थान् अहिंसन्नपीडयन् अयंभावः यथामधुकरोविशिष्टगंधलोभेनैकस्मिन्नेवपद्मेवसन्नस्तमयसमयेमुकुलितेतस्मिन्बध्यते एवंमुनिरपिगुणलोभेनैकमेवगृहमाश्रितस्तन्मोहेनबध्यतइति ९ किंच अणुभ्यश्चेति १० ५ ५ ५ ५ ५

द्विविधोमधुकृत् मधुहंतनि पुष्पादाच्छिद्यगृण्हातीनिमधुकृद्भ्रमरः मधुकरोनि आहारंतेनस्वरूपेणचेतिमधुमक्षिकाच तत्रप्रथमाच्छिक्षितंसु
र्कोद्वितीयाच्छिक्षितमाह सायमिदंभोक्ष्यामिश्वइदंभोक्ष्यामीतिभिक्षितमन्नादिनसंगृण्हीत किंतुपाणिपात्रंस्तन्मात्रग्राही यद्वा उदरमेवामत्रं
पात्रंयस्यसः एकभिक्षायांतूदरमात्रग्राहीभवेत् संग्रहीतुमक्षिकेवनभवति नजीवतीत्यर्थः ११ एतद्विवृणोति पुनःसायंतनमिति १२ स्पर्शास
क्तिर्नाशहेतुरितिगजाच्छिक्षितमित्याह पदापीतिपादेनापिदारवींदारुमयीमपि गजोहिकरिणींप्रदर्श्यनिखातपिहितगर्तेनिपात्यबध्यते १३ किंच
नाधिगच्छेदितिनोपगच्छेत् १४ त्यागभोगविहीनोधनसंचयः परगामीत्यत्रमधुहागुरुरित्याह नदेयमिति तदन्योबलवान् भुंक्ते तदप्यन्यस्तच्चान्यः

सायंतनंश्वस्तनंवानसंगृण्हीतभिक्षितम् पाणिपात्रोदरामत्रोमक्षिकेवनसंग्रही ११ सायंतनंश्वस्तनंवानसंगृण्हीत
भिक्षुकः मक्षिकाइवसंगृण्हन्सहतेनविनश्यति १२ पदापियुवतींभिक्षुर्नस्पृशेद्दारवीमपि स्पृशन्करीवबध्येत
करिण्याअंगसंगतः १३ नाधिगच्छेत्स्त्रियंप्राज्ञः कर्हिचिन्मृत्युमात्मनः बलाधिकैःसहन्येतगजैरन्यैर्गजोयथा
१४ नदेयंनोपभोग्यंचलुब्धैर्यद्दुःखसंचितम् भुंक्तेतदपितच्चान्योमधुहेवार्थविन्मधु १५ सुदुःखोपार्जितैर्वित्तैरा
शासानांगृहाशिषः मधुहेवाग्रतोभुंक्तेयतिर्वैगृहमेधिनाम् १६ ग्राम्यगीतंनशृणुयाद्यतिर्वनचरःक्वचित् शिक्षेतह
रिणाद्बद्धान्मृगयोर्गीतमोहितात् १७ नृत्यवादित्रगीतानिजुषन्ग्राम्याणियोषिताम् आसांक्रीडनकोवश्यऋष्य
शृंगोमृगीसुतः १८ जिह्वयातिप्रमाथिन्याजनोरसविमोहितः मृत्युमृच्छत्यसद्बुद्धिर्मीनस्तुबडिशैर्यथा १९

मधुहामक्षिकाभिः संचितम् मधुयथाभुंक्तेनद्वत् ननुस्वगुप्तंधनंकथमन्योज्ञास्यतिनिर्हरिष्यतिचेतितत्राह अर्थविन्लिंगैरर्थंतदुपायंचवेत्ती
त्यर्थवित् यथामधुहातरुकोटरादिगतंमधुवेत्तिहरतिच १५ स्वोद्यमंविनाऽपिभोगःसंभवतीत्यत्रापिसएवगुरुरित्याहसुदुःखेति आशासाना
नामितिवक्तव्येवर्णलोपआर्षः यतिश्चब्रह्मचारीचपक्वान्नस्वामिनावुभौ तयोरन्नमदत्वातुभुक्त्वाचांद्रायणंचरेदितिगृहीणामावश्यकत्वेन
दानविधानात् १६ हरिणाच्छिक्षितमाह ग्राम्येति भगवद्गीतंतुशृणुयादेवमृगयोर्लुब्धकस्य १७ हरिणशब्दादेवहरिणीसुतऋष्यशृंगोऽ
पिगुरुर्ज्ञातव्यइत्याह नृत्येति वश्योवभूवेतिविशेषः १८ रसासक्तिर्नाशहेतुरितिमीनाच्छिक्षितमित्याह जिह्वयेति अतिप्रमाथिन्याअति
क्षोभिकयादुर्जययाऋच्छति प्राप्नोति बडिशैः आमिषलिप्तैर्लोहकंटकैः १९ ५ ५ ५

दुर्जयत्वमुपपादयति इंद्रियाणीति द्वाभ्याम् अयंभावः यद्याहारस्त्यज्यतेतर्हि अन्येंद्रियजयः केवलंभवति रसनेंद्रियंवर्धते यदितुभुज्यते तर्हिपुन श्चरसासक्त्यासर्वेंद्रियक्षोभः स्यात् अतोरसासक्तिंपरित्यज्यौषधवद्भुंजीतेतिप्राणवृत्त्यैवसंतुष्येदित्यत्रोक्तमपिरसनस्यातिदुर्जयत्वज्ञापनायोच्यत इतिविशेषः २० २१ पिंगलायानैराश्यंशिक्षितमितिवक्तुंतदाख्यानमाह पिंगलेत्यादिना मेमयाशिक्षितम् २२ स्वैरिणीकामचारिणी संकेतेरतिस्था ने २३ तान्वित्तवतः सधनान् अतएवशुल्कदान् मूल्यदान् कांतान् रूरतार्हान् २४ अपिसंभावनायाम् अन्योऽपिमामुपैष्यत्येवंदुराशयेत्युत्तरेणा न्वयः २५ द्वार्यवलंबमानापुनःप्रविशतिपुनर्निर्गच्छति एवंकुर्वती निशीथमर्द्धरात्रम् २६ निर्वेदोऽलंबुद्धिः वित्तचिंतैवहेतुर्यस्यसः २७ यथायथा

इंद्रियाणिजयंत्याशुनिराहारामनीषिणः वर्जयित्वातुरसनंतन्निरन्नस्यवर्धते २० तावज्जितेंद्रियोनस्याद्विजितान्येंद्रि यःपुमान् नजयेद्रसनंयावत्जितंसर्वंजितेरसे २१ पिंगलानामवेश्यासीद्विदेहनगरेपुरा तस्यामेशिक्षितंकिंचि न्निबोधनृपनंदन २२ सास्वैरिण्येकदाकांतंसंकेतउपनेष्यती अभूत्कालेबहिर्द्वारिबिभ्रतीरूपमुत्तमम् २३ मार्गआगच्छ तोवीक्ष्यपुरुषान्पुरुषर्षभ तान्शुल्कदान्वित्तवतःकांतान्मेनेऽर्थकामुका २४ आगतेष्वपयातेषुसासंकेतोपजीविनी अ प्यन्योवित्तवान्कोऽपिमामुपैष्यतिभूरिदः २५ एवंदुराशयाध्वस्तनिद्राद्वार्यवलंबनी निर्गच्छंतीप्रविशतीनिशीथंसमपद्य त २६ तस्यावित्ताशयाशुष्यद्वक्रायादीनचेतसः निर्वेदःपरमोजज्ञेचिंताहेतुःसुखावहः २७ तस्यानिर्विण्णचित्तायागीतं शृणुयथामम निर्वेदआशापाशानांपुरुषस्ययथाह्यसिः नह्यंगाजातनिर्वेदोदेहबंधंजिहासति २८ पिंगलोवाच अहोमेमोहविततिंपश्यताविजितात्मनः याकांतादसतःकामंकामयेयेनबालिशा २९ संतंसमीपेरमणंरतिप्रदंवित्तप्रदं नित्यमिमंविहाय अकामदंदुःखभयाधिशोकमोहप्रदंतुच्छमहंभजेज्ञा ३० अहोमयात्मापरितापितोवृथासांकेत्यवृत्त्या ऽतिविगर्ह्यवार्तया स्त्रैणान्नराद्यार्थतृषोऽनुशोच्यात्क्रीतेनवित्तंरतिमात्मनेच्छती ३१

वत् ममममत्तःशृणु ननुकिंनिर्विण्णयागीतश्रवणे नतत्राह हियस्मात् पुरुषस्यआशापाशानांनिर्वेदोऽसिर्यथातथाच्छेत्ता तत्रहेतुः नहीति अंगहेराजन् २८ अविजितात्मत्वेहेतुः याहंबालिशाविवेकशून्या तस्याः कुतः येनकारणेनअसतः तुच्छान्नरात् कामंकामये २९ बालिशत्वंप्रपंचयति संतमितिचतुर्भिः समीपेसंतमंतर्यामित्वात् इममपरोक्षमीश्वरम् ३० अतिविगर्ह्यातिनिंद्यायावार्त्ताजीविकातया कुतः सांकेत्येनयावृत्तिःतया बहुव्रीहिणास्वविशेषणंवापरितापंप्रपंचयति स्त्रैणादिति स्त्रीलंपटात् अथच अर्थतृषः लुब्धात् अतएवानुशोच्यात्नरात् याऽहंवित्तंरतिंचेच्छतीमयाहयात्मापरितापितः केनवित्तमिच्छतीतितेननरेणक्रीतेनस्वयंविक्रीतेनात्मनादेहेन

अह्रोधिकुर्मायाः हमतिर्वामस्मिंतंभजामीत्याह यदिति वंशोनामस्थूणासुनिहितस्तिर्यक्वेणुः वंश्यास्तस्मिन्नुभयतोनिहितावेणवः अस्थिभिरेव
निर्मितावंशादयोयस्मिन्तत् तत्रपृष्ठेदीर्घमस्थियत् सवंशः पार्श्वस्थानिवंश्यानि स्थूणाहस्तपादास्थीनि तथारोमभिर्नखैश्चपिनद्धंछादितंन
याऽपिक्षरंतिनवद्वाराणियस्मिन्तत् एवंभूतागाररूपंशरीरमेनत् मत्मत्तोऽन्याकावाकांतबुद्ध्याउपैतिसेवते ३२ सत्संगतोसत्यामप्यहोममभोह
इत्याह विदेहानामिति याहमसती अच्युतादन्यंकामंभोगमिच्छंतीसा ३३ एवंनिर्विण्णासती अतःपरमेवंकरिष्यामीत्याह सुहृदिति अयमीश्वरःआ
त्मनैव आत्मानमेवनिवेद्यतंविक्रीयविशेषणक्रीत्वा अनेनैवसहरमे रमालक्ष्मीर्यथा ३४ अन्यस्यासेव्यत्वंदर्शयति कियदिति आद्यंतवंतोयेकामाः
विषयाःकामदानरावादेवावाकालकलिताः भार्यायाःकियत्प्रियंकृतवंतः नकिंचित्अतोनेह्यमुत्रचतद्यतिरिक्तः कोऽपिसेव्योऽस्तीत्यर्थः ३५ एवंनिश्चित्यस्व

यदस्थिभिर्निर्मितवंशवंश्यस्थूणंत्वचारोमनखैःपिनद्धम् क्षरन्नवद्वारमगारमेतद्विण्मूत्रपूर्णंमदुपैतिकाऽन्या ३२ विदे
हानांपुरेह्यस्मिन्नहमेकैवमूढधीः याऽन्यमिच्छंत्यसत्यस्मादात्मदात्काममच्युतात् ३३ सुहृत्प्रेष्ठतमोनाथआत्माचायं
शरीरिणाम् तंविक्रीयात्मनैवाहंरमेऽनेनयथारमा ३४ कियत्प्रियंतेव्यभजन्कामायेकामदानराः आद्यंतवंतोभार्याया
देवावाकालविद्रुताः ३५ नूनंमेभगवान्प्रीतोविष्णुःकेनापिकर्मणा निर्वेदोऽयंदुराशायायन्मेजातःसुखावहः ३६ मैवं
स्युर्मंदभाग्यायाःक्लेशानिर्वेदहेतवः येनानुबंधंनिर्हृत्यपुरुषःशममृच्छति ३७ तेनोपकृतमादायशिरसाग्राम्यसंग
ताः त्यक्त्वादुराशाःशरणंव्रजामितमधीश्वरम् ३८ संतुष्टाश्रद्दधत्येतद्यथालाभेनजीवती विहराम्यमुनैवाहमात्म
नारमणेनवै ३९ संसारकूपपतितंविषयैर्मुषितेक्षणम् ग्रस्तंकालाहिनात्मानंकोऽन्यस्त्रातुमधीश्वरः ४० आत्मैवह्या
त्मनोगोप्तानिर्विद्येतयदाऽखिलात् अप्रमत्तइदंपश्येद्ग्रस्तंकालाहिनाजगत् ४१

भाग्यमभिनंदति नूनमिति दुष्टाआशायस्यास्तस्या
मे ३६ ननुधनाप्राप्त्याक्लिष्टासिकथंविष्णुःप्री तस्तत्राह मैवमितिमंदभाग्याचेदहंस्यांतर्ह्येवंनिर्वेदहेतवःक्लेशानस्युरित्यर्थः येननिर्वेदेन अनुबंधंगृहा
दिकंनिर्हृत्यपरित्यज्य ३७ अतःतेनश्रीविष्णुनाउपकृतंकृतमुपकारंनिर्वेदलक्षणम् ग्राम्येषुनरेषुविषयेषुवासंगताः ३८ कथंव्रजसितदाह संतुष्टेति
३९ ननुब्रह्मादीन्हित्वा अमुनैवेतिकोऽयंनियमस्तत्राह संसारेति मुषिते क्षणमपहृतविवेकम् ४० तर्हिकिमात्मत्राणोपाधिनातंभजिष्यसि नतत्रसर्वतो-
निर्विद्यभगवद्भजनेप्रवृत्तस्यात्मनएवसमर्थत्वादित्याह आत्मैवेति यदाएवंजगत्पश्येत्तत स्वाप्रमत्तःसन् निखिलात् इहामुत्रचभोगान्निर्विद्येत तदाहि
आत्मनैवात्मनोगोप्तेत्यन्वयः अतःकेवलंप्रेम्णैवभजामीतिभावः ४१

कांतस्यतर्षोऽभिलाषस्ततोजाताम् ४२ फलितमाह आशाहीति ४३ इत्येकादशेटीकायामष्टमोऽध्यायः ८ नवमेकुररादिभ्योदेहतश्चोपशि
क्षितम् श्रुत्वायदुःकृतार्थोऽभूदितिकृष्णेनवर्णितम् १ कुरराच्छिक्षितमाह परिग्रहोहीति यद्यत्प्रियतमंतस्यतस्यपरिग्रहः तद्विद्वान्परिग्रहोदुःखमिति
विद्वान्सन् यस्त्वकिंचनः त्यक्तपरिग्रहः नतुदरिद्रः १ तदाह सामिषमिति २ मानापमानहीनइति अर्भकशिक्षामाह नेतिगेहपुत्रिणांतद्धतांयाभवतिचिंता
साचमेनास्ति आत्मनैवक्रीडायस्य आत्मनिरतिः प्रीतिर्यस्यसः ३ नन्वज्ञसर्वज्ञयोः किंसादृश्यंनैश्चिंत्यंपरमसुखमित्याह द्वाविति विमुग्धः अज्ञः जडो
ऽनुद्यमः एवंभूतोयोबालः यश्चप्रकृतेः परमीश्वरंप्राप्तः तौद्वौ ४ कुमार्याःशिक्षितंवक्तुमाख्यायिकामाह क्वचिदित्यादिना वृणानान् स्ववरणायागता

ब्राह्मणउवाच एवंव्यवसितमतिर्दुराशांकांततर्षजाम् छित्वोपशममास्थायशय्यामुपविवेशसा ४२ आशाहिपर
मंदुःखंनैराश्यंपरमंसुखम् यथासंछिद्यकांताशांसुखंसुष्वापपिंगला ४३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधे
पिंगलोपाख्यानेअष्टमोऽध्यायः ८ ब्राह्मणउवाच परिग्रहोहिदुःखायययद्यत्प्रियतमंनृणाम् अनंतंसुखमाप्नो
तितद्विद्वान्यस्त्वकिंचनः १ सामिषंकुररंजघ्नुर्बलिनोयेनिरामिषाः तदामिषंपरित्यज्यससुखंसमविंदत २ नमेमानावमा
नौस्तोनचिंतागेहपुत्रिणाम् आत्मक्रीडआत्मरतिर्विचरामीहबालवत् ३ द्वावेवचिंतयामुक्तौपरमानंदआप्लुतौ योवि
मुग्धोजडोबालोयोगुणेभ्यःपरंगतः ४ क्वचित्कुमारीत्वात्मानंवृणानान्गृहमागतान् स्वयंतानर्हयामासक्वापियातेषुबंधुषु
५ तेषामभ्यवहारार्थंशालीन्रहसिपार्थिव अवघ्नंत्याःप्रकोष्ठस्थाश्चक्रुःशंखाःस्वनंमहत् ६ सातज्जुगुप्सितंमत्वामहतीव्रीडि
तातततः बभंजैकैकशःशंखान्द्वौद्वौपाण्योरशेषयत् ७ उभयोरप्यभूद्घोषोह्यवघ्नंत्याःस्मशंखयोः तत्राप्येकंनिरभिददेकस्मा
न्नाभवद्ध्वनिः ८ अन्वशिक्षमिमंतस्याउपदेशमरिंदम लोकाननुचरन्नेताँल्लोकतत्त्वविवित्सया ९ वासेबहूनांकलहोभ
वेद्वार्ताद्वयोरपि एकएवचरेत्तस्मात्कुमार्याइवकंकणः १० मनएकत्रसंयुज्याज्जितश्वासोजितासनः वैराग्याभ्यासयोगेन
ध्रियमाणमतंद्रितः ११ ऽबंधुषुपित्रादिषु क्वापिक्षेत्रादौ ५ शंखाःशंखवलयाः महद्यथाभवतितथास्वनंचक्रुः ६ सामहतीबुद्धिमतीतत् स्वयंशाल्यवह
ननंजुगुप्सितंचदारिद्र्यताद्योतकम् एकैकशः क्रमेणैकमेकंबभंज करादपसारितवती ७ निरभिदत्स्थापयत्कृतवती ८ ननुकुमार्यास्तेवचकथंसंगतिस्तत्राह लो
कानिति ९ वासइतिप्रथमांतपाठेकलहहेतुःवार्तागोष्ठीहेतुर्भवेदित्यर्थः १० चित्तैकाग्रताद्वैतास्फूर्तिलक्षणसमाधिहेतुरितिशरकाराच्छिक्षितमित्या
ह मनइति तत्रोपायमाह जितेति आसनजयेश्वासजयः तस्यचजयेश्वासाधीनामनोनिश्चलंभवति ननुक्षणंनिश्चलंसदपिमनोविषयवासनयायदिविक्षि
प्येतसुषुप्तौविवसर्वथालीयेततत्रा तदाकिंतत्राह वैराग्येति वैराग्येणाविक्षिप्यमाणमभ्यासयोगेनलक्ष्येध्रियमाणंस्थिरीक्रियमाणम् ११

एकत्वेनेतिकुतस्तदाह यस्मिन्निति यत्लयविक्षेपात्मकंमनः एतद्यस्मिन्परमानंदरूपेभगवतिलब्धास्पदंसत् कर्मरेणून्कर्मवासनाःमुंचतितस्मिन् न तुकर्मवासनात्यागेऽपिरजःसुप्तिवल्लयोदुर्वारः नसत्वेनेति वृद्धेनउपशमात्मकेनरजस्तमसोरभावेविक्षेपलयाभावान्निर्वाणमवृत्तिकंध्येयाकारेणावस्थान मुपैति कुतः अनिंधनम् इंधनंगुणाः तत्कार्यंचनद्विद्यतेयस्य तदुक्तंयोगशास्त्रे मनसोवृत्तिशून्यस्यब्रह्माकारतयास्थितिः यासंप्रज्ञातनामासौसमाधिर भिधीयतइति ततश्चनद्वैतस्फूर्तिरित्याह तदेति बहिर्दर्शनादिना अंतरंस्मृत्याइवेयोगतात्मानस्यकजूकरणोदत्तचित्तः भोगीयोर्बधिरंतिकेव्रजंतंनृपतिमपिनवेदतद्वत् १३ सर्पाच्छिक्षितमाह एकचारीति योगिसंमर्दस्यापित्यागेकुमारीगुरुः जनसंगत्यागेसर्पः सयथाजनाच्छंकमानः एकाकीविचरति नियतनिकेतरहितश्चसदाऽप्रमत्तश्च एकांतवासीच आचारैरंगितैश्चिःसविषोनिर्विषोवेतिनलक्ष्यतेच असहायश्चमितभाषीचतद्वत् मुनिर्वर्तेतेत्यर्थः १४ किंच गृहारंभइतिअध्रुवात्मनः नश्वरदेहस्यसुखंयथाभवतितथावर्धते १५ कारकसामग्रीनिरपेक्षात्केवलादीश्वराद्विश्वस्य सृष्टिसंहारौ

यस्मिन्मनोलब्धपदंयदेतच्छनैःशनैर्मुंचतिकर्मरेणून् सत्वेनवृद्धेनरजस्तमश्चविधूयनिर्वाणमुपैत्यनिंधनम् १२ तदैवमात्मन्यवरुद्धचित्तोनवेदकिंचिद्बहिरंतरंवा यथेषुकारोनृपतिंव्रजंतमिषौगतात्मानददर्शपार्श्वे १३ एकचर्यनिकेतः स्यादप्रमत्तोगुहाशयः आलक्ष्यमाणआचारैर्मुनिरेकोल्पभाषणः १४ गृहारंभोतिदुःखायविफलश्चाध्रुवात्मनः सर्पःपरकृतंवेश्मप्रविश्यसुखमेधते १५ एकोनारायणोदेवःपूर्वसृष्टंस्वमायया संहृत्यकालकलयाकल्पांतइदमीश्वरः १६ एकएवाद्वितीयोऽभूदात्माधारोऽखिलाश्रयः कालेनात्मानुभावेनसाम्यंनीतासुशक्तिषु सत्वादिष्वादिपुरुषःप्रधानपुरुषेश्वरः १७ परावराणांपरमआस्तेकैवल्यसंज्ञितः केवलानुभवानंदसंदोहोनिरुपाधिकः १८ केवलात्मानुभावेनस्वमायांत्रिगुणात्मिकाम् संक्षोभयन्सृजत्यादौतयासूत्रमरिंदम १९

र्णनाभिदृष्टांतेनमयासंभावितावितिवक्तुंप्रथमंसंहारप्रकारमाह एकइतिसार्धत्रयेण एकः कारकनिरपेक्षः पूर्वसृष्टमिदंजगत्कालकलयाकालशक्त्यासंहृत्य १६ एकएवाद्वितीयः सजातीयविजातीयभेदशून्योऽभूत् कारणभूतासुसत्वादिषुशक्तिष्वपिसाम्यंनीतासुसतीषु साम्यंगुणसाम्यंप्रधानं तदुपाधिःपुरुषः तयोरीश्वरः १७ परावराणांपरेब्रह्मादयःअवरेऽन्येचमुक्ताजीवास्तेषांपरमः प्राप्यआस्ते कुतः कैवल्यसंज्ञितः मोक्षशब्दाभिधेयः तत्रहेतुः केवलेतिनिर्विषयःस्वप्रकाशः आनंदानांसंदोहःसमूहः परमानंद इत्यर्थः कुतः निरुपाधिकः १८ अतःकेवलादेवसृष्टिंदर्शयति केवलेनात्मानुभावेनकालेनसूत्रंक्रियाशक्तिप्रधानंमहत्तत्त्वंसृजति जीवसंसारहेतुभूतेसूत्रेसृष्टेऽपित्वंमाभैरितिसंबोधयति अरिंदम अरीन्कामादीन्दमयितुंसमर्थ १९

सूत्रस्येवव्यक्तिशब्देनोच्यमानस्यतामितिस्त्रीलिंगेनपरामर्शः त्रिगुणव्यक्तिंगुणत्रयकार्यम् अतएवविश्वतोमुखंनानाविधंत्रिगुणात्मकम् विश्वमहंकारद्वारेणसृजंतीम् त्रिगुणकार्यस्यसूत्रसंज्ञायांकारणमाह यस्मिन्निति कारणभूतेसमष्टिरूपेयस्मिन्निदंविश्वंप्रोतंग्रथितम् वायुर्वैगौतमतत्सूत्रंवायुना वैगौतमसूत्रेणायंचलोकः परश्चलोकः सर्वाणिचभूतानिसंदृब्धानीतिश्रुतेः येनवाय्वात्मप्राणरूपेणजीवः संसरति २० तदेवंशिक्षितमर्थमुक्त्वादृष्टांतमाह यथेति हृदयादुद्गतांवक्त्रतः वक्त्रेणसंतत्यप्रसार्यविहृत्यक्रीडित्वा २१ भगवद्ध्यानपराणांतत्सारूप्यंनचित्रमिति पेशस्कृतोभ्रमरविशेषात्ज्ञातमित्याह यत्रयत्रेति सकलमेकाग्रम् २२ कुड्यांप्रवेशितः निरुद्धः भयेनध्यायन् सात्मतांतत्सारूप्यंसाम्यतामितिपाठेत्वार्षता पूर्वरूपमसंत्यजन्नित्यस्यायमभिप्रायः यदातेनैवदेहेनान्यसारूप्यंदृश्यते तदाकिंवक्तव्यंदेहांतरेणसारूप्यंघटतइति २३ स्वदेहादेवशिक्षितमाह स्वात्मेति स्वात्मनोदेहाच्छिक्षितम् २४ गुरुत्वे

तामाहुस्त्रिगुणव्यक्तिंसृजंतींविश्वतोमुखम् यस्मिन्प्रोतमिदंविश्वंयेनसंसरतेपुमान् २० यथोर्णनाभिर्हृदयादूर्णांसंतत्यवक्त्रतः तयाविहृत्यभूयस्तांग्रसत्येवंमहेश्वरः २१ यत्रयत्रमनोदेहीधारयेत्सकलंधिया स्नेहाद्द्वेषाद्भयाद्वाऽपियातितत्तत्सरूपताम् २२ कीटःपेशस्कृतंध्यायन्कुड्यांतेनप्रवेशितः यातितत्साम्यतांराजन्पूर्वरूपमसंत्यजन् २३ एवंगुरुभ्यएतेभ्यएषामेशिक्षितामतिः स्वात्मोपशिक्षितांबुद्धिंशृणुमेवदतःप्रभो २४ देहोगुरुर्ममविरक्तिविवेकहेतुर्बिभ्रत्स्मसत्वनिधनंसततार्त्युदर्कम् तत्त्वान्यनेनविमृशामियथातथाऽपिपारक्यमित्यवसितोविचराम्यसंगः २५ जायात्मजार्थपशुभृत्यगृहाप्तवर्गान्पुष्णातियत्प्रियचिकीरषयावितन्वन् स्वांतेसकृच्छ्रमवरुद्धधनःसदेहःसृष्ट्वाऽस्यबीजमवसीदतिवृक्षधर्मः २६

हेतुः विरक्तिविवेकयोर्हेतुः विरक्तिहेतुत्वमाह सत्त्वनिधनमुत्पत्तिविनाशौबिभ्रत्स्म किंच सततंसंततमार्त्युदर्कंदुःखमेवोत्तरफलंबिभ्रत् यद्वा सततार्तिरेवउदर्कउत्तरफलंयस्यतत्सत्वनिधनंबिभ्रत् विवेकहेतुत्वमाह तत्वानीति यथायथावत् एवमत्युपकारित्वेऽपिदेहेनैवास्थाकर्तव्येत्याह तथाऽपीति पारक्यंसृगालादिभक्ष्यमितिविनिश्चितवान् २५ सततार्त्युदर्कतांप्रपंचयति जायेतिद्वाभ्याम् यस्यदेहस्यप्रियचिकीर्षयाभोगसंपादनेच्छयाजायादिवर्गान् वितन्वन् पुष्णाति पुरुषः कथंभूतः सकृत् शंयथाभवति तथाऽवरुद्धानिसंचितानिधनानियेनसः देहविशेषणंवा सदेहः स्वांतेस्वस्यायुषोंऽते अवसीदति नश्यति किंच देहनाशेऽपिनदुःखसमाप्तिरित्याह अस्यपुरुषस्यदेहांतरबीजंकर्मसृष्ट्वेति वृक्षस्येवधर्मोयस्यसः २६

किंच जिव्हेति अमुंदेहंतदभिमानिनंपुरुषंवा एकतः रसंप्रतिजिव्हाअपकर्षति आच्छिनत्तिकर्हिकदाचित् तर्षापिपासाजलंप्रति शिश्नोव्यवा यंप्रति त्वक्स्पर्शंप्रति उदरमन्नमात्रंप्रति श्रवणंशब्दंप्रति घ्राणोगंधंप्रति चपलदृक्रूपंप्रति क्वचक्वचित्स्वस्वविषयंप्रतिकर्मशक्तिः अन्यदपिकर्मेंद्रियम् लुनंतित्रोटयंति २७ तदेवंदेहोगुरुरित्यादित्रिभिर्विरक्तिविवेकहेतुत्वमुपपाद्येदानीमस्यदेहस्यातिदुर्लभत्वंदर्शयन्नीश्वरनिष्ठांविधत्ते सृष्ट्वेति द्वाभ्याम् पुराणिशरीराणिपुरुषंपुरुषदेहंब्रह्मणो वलोकाय आपरोक्ष्याय धिषणा बुद्धिर्यस्मिन्तम् तदुक्तम् तासांमेपौरुषीप्रियेति श्रुतिश्च पुरुषत्वेचाविस्तरामात्मेत्यादि ईश्वरोहिकरणाधिष्ठात्रीरग्न्यादिदेवताः वागादिभिःसहसृष्टवान् ताश्चतंप्रतिभोगार्थंशरीरमयाचंत सचताभ्योगोशरीरमश्वशरीरंपुरुषशरीरंयथाक्रममानीतवान् ततस्तादेवताः सोऽब्रवीद्यथायतनंचक्षुरादिस्थानमस्मिन्देहेप्रविशतेतितदाह ताभ्यइत्यादितथाता

जिह्वैकतोऽमुमपकर्षतिकर्हितर्षाशिश्नोऽन्यतस्त्वगुदरंश्रवणंकुतश्चित् घ्राणोऽन्यतश्चपलदृक्क्वचकर्मशक्तिर्बह्व्यः सपत्न्यइवगेहपतिंलुनंति २७ सृष्ट्वापुराणिविविधान्यजयात्मशक्त्यावृक्षान्सरीसृपपशून्खगदंशमत्स्यान् तैस्तैरतुष्टहृदयःपुरुषंविधायब्रह्मावलोकधिषणंमुदमापदेवः २८ लब्ध्वासुदुर्लभमिदंबहुसंभवांतेमानुष्यमर्थदमनित्यमपीहधीरः तूर्णंयतेतनपतेदनुमृत्युयावन्निःश्रेयसायविषयःखलुसर्वतःस्यात् २९ एवंसंजातवैराग्योविज्ञानालोक आत्मनि विचरामिमहीमेतांमुक्तसंगोनहंकृतिः ३० नह्येकस्माद्गुरोर्ज्ञानंसुस्थिरंस्यात्सुपुष्कलम् ब्रह्मैतदद्वितीयंवैगीयतेबहुधर्षिभिः ३१

भ्योगामानयत्ताअब्रुवन्नवैनोऽयमलमितिताभ्योऽश्वमानयत्ताअब्रुवन्नवैनोऽयमलमिति ताभ्यःपुरुषमानयत्ताअब्रुवन्सुकृतंबतेतिच २८ तस्माद्बहूनांसंभवानांजन्मनामंतेमानुष्यमनित्यमप्यर्थदंपुरुषार्थप्रापकंदैवाल्लब्ध्वाइदमनुमृत्युअन्वनुनिरंतरंमृत्यवो यस्यतत् यावन्नपतेत्तावदेवतूर्णंशीघ्रंनिःश्रेयसाययतेत विषयःपुनःसर्वतः पश्वादियोनिष्वपिस्यादेव २९ तदेवंहेयोपादेयविवेकंबहुधानिरूप्येदानींयदुक्तंत्वंतुकल्पःकविर्दक्षइत्यादितत्रोत्तरमाह एवमिति एवंबहुभ्योगुरुभ्यःशिक्षितेनविशिष्टंज्ञानमेवआलोकः प्रदीपोयस्यसः ससम्यंतंवा आत्मविशेषणम् आत्मनिस्थितएवमहींविचरामि ३० ननुकिंबहुभिर्गुरुभिः नहिश्वेतकेतुभृगुप्रमुखैर्बहवोगुरवआश्रितास्तत्राह नह्येकस्मादिति बहुधासप्रपंचनिष्प्रपंचभेदादिभिः अयंभावः नैतेपरमार्थोपदेशगुरवः किंत्वन्वयव्यतिरेकाभ्यामात्मन्यसंभावनादिमात्रनिवर्तकाः तेषांबहुत्वंयुक्तमेवे निज्ञानप्रदंगुरुमेकमेववक्ष्यति मदभिज्ञंशांतमुपासीतेति उक्तंच तस्माद्गुरुंप्रपद्येतजिज्ञासुःश्रेयउत्तममिति ३१ ९ ९

विप्रोदत्तात्रेयः योगर्धिमापुरुभर्यीयदुर्हैहयाद्याइत्युक्तत्वात् यथागतंतथैवयदृच्छयाययावित्यर्थः ३२ भगवान्स्तीयंब्रह्मवित्कुलमिति श्लाघते नः
पूर्वेषांपूर्वजइति अत्रसंग्रहश्लोकाः कपोतमीनहरिणकुमारीगजपन्नगाः पतंगःकुररश्चाष्टौहेयार्थेगुरवोमताः भ्रमधुहृन्मधुहर्ताचपिंगलाचद्वयोस्त्रयःउपादेया
र्थविज्ञानेशेषाःपृथ्व्यादयोमताः २ तदवांतरभेदश्चतत्रतत्रस्फुटीकृतः अध्यायत्रितयोचाष्टनवाष्टावीरिताःक्रमात् ३३ इत्येकादशेटीकायांन
वमोऽध्यायः ९ चतुर्विंशतिगुर्वाख्यालब्धसंभावनाभुवः उद्धवस्यात्मतत्वास्यैसाधनोक्तिरतःपरैः १ दशमेदेहसंबंधात्संसृतिर्नात्मनःस्वतः इ
त्येतद्दर्णयामासमतांतरनिरासतः २ तदेवमन्वयव्यतिरेकाभ्यामुत्पन्नविवेकज्ञानस्यतत्त्वज्ञानायादितआरभ्यसाधनान्युपदिशतिभगवान् मये
ति पंचरात्राद्युक्तवैष्णवधर्मेष्ववहितः अप्रमत्तःसन् तदविरोधेनवर्णाद्याचारमनुतिष्ठेत् १ कथमकामात्मतासंभवतितत्राह अन्वीक्षेतेति स्वधर्मैः

श्रीभगवानुवाच इत्युक्त्वासयदुंविप्रस्तमामंत्र्यगभीरधीः वंदितोऽभ्यर्थितोराज्ञाययौप्रीतोयथागतम् ३२ अव
धूतवचःश्रुत्वापूर्वेषांनःसपूर्वजः सर्वसंगविनिर्मुक्तःसमचित्तोबभूवह ३३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादश
स्कंधेभगवदुद्धवसंवादेनवमोऽध्यायः ९ श्रीभगवानुवाच मयोदितेष्ववहितःस्वधर्मेषुमदाश्रयः वर्णा-
श्रमकुलाचारमकामात्मासमाचरेत् १ अन्वीक्षेतविशुद्धात्मादेहिनांविषयात्मनाम् गुणेषुतत्त्वध्यानेनसर्वारंभविप
र्ययम् २ सुप्तस्यविषयालोकोध्यायतोवामनोरथः नानात्मकत्वाद्विफलस्तथाभेदात्मधीर्गुणैः ३ निवृत्तंकर्मसेवेतप्रवृत्तं
मत्परस्त्यजेत् जिज्ञासायांसंप्रवृत्तोनाद्रियेत्कर्मचोदनाम् ४ यमानभीक्ष्णंसेवेतनियमान्मत्परःक्वचित् मदभिज्ञंगु
रुंशांतमुपासीतमदात्मकम् ५

विशुद्धचित्तःसन्देहिनांविषयेषुसत्यत्वाभिनिवेशेनयेसर्वेआरंभाः तेषांफलवैपरीत्यंपश्येत्एवंफलवैप
रीत्यादकामःस्यात् २ किंच काम्यविषयाणांमिथ्यात्वादपीत्याह सुप्तस्येति विफलःअर्थशून्यःअत्रैवंप्रयोगः इंद्रियैर्याबहिर्नानाबुद्धिःसाविफला
नानात्मकत्वात् ऐंद्रियकत्वाच्च मनोजन्यस्वप्नमनोरथ वदिति ३ मोक्षार्थीनप्रवर्तेततत्र काम्यनिषिद्धयोः नित्यनैमित्तिकेकुर्यात्प्रत्यवायजिहासया
इतिस्मृतिः अतःप्रवृत्तंकाम्यंकर्मत्यजेन्निवृत्तंनित्यनैमित्तिकमेवकुर्यात् आत्मविचारेतुसम्यक्प्रवृत्तोनिवृत्तकर्मचोदनामपिनाद्रियेत ४ किंच यमा
नहिंसादीनभीक्ष्णमादरेणसेवेत शौचादींस्तुनियमान् क्वचिद्यदाशक्तिस्तदाआत्मज्ञानाविरोधेन यमान्द्वादशनियमांश्चैकोनविंशेऽध्यायेव
क्ष्यति किंच यमेष्वप्यादरंपरित्यज्यगुरुमुपासीतेत्याह मदभिज्ञमिति मदात्मकंमद्रूपम् ५ ७९ ७९ ७९ ७९

गुरुसेवकस्यधर्मानाह अमानीति दक्षः अनलसः निर्ममः जायादिषु ममताशून्यः गुरौतु दृढसौहृदः असत्वरः अव्यग्रः अमोघवाक् व्यर्थालापरहि
तः एतान्येवशिष्यस्यलक्षणानिज्ञेयानि ६ ननुस्वजायादिषुकथंनिर्ममःस्यात्तत्राह जायेति औदासिन्यहेतुंविवेकंदर्शयति आत्मनोऽर्थंप्रयोजनं
सर्वत्रसममिवपश्यन्निति अयंभावः सर्वदेहेष्वात्मनएकत्वाज्जायादिदेहेऽस्मिंश्चदेहे आत्मनोऽर्थः सुखादिः समएव केनविशेषेणतेष्वेवममत्वा
भिनिवेशइत्येवमुदासीनःसन्गुरुंप्रपद्येतेति ७ अहोकोऽसौदेहादिव्यतिरिक्तआत्मा यस्यैक्यादर्थः सर्वेषुसमःस्यात्तत्राह विलक्षणइति
स्थूलसूक्ष्मदेहद्वयादात्माऽन्यः यतोविलक्षणः द्वैधावैलक्षण्यंदर्शयति ईक्षितास्वदृगिति द्रष्टाहिदृश्यात् विलक्षणः स्वप्रकाशश्च जडात्तद्वि
लक्षणः तयोरन्यत्वे दृष्टांतः यथाऽग्निर्दाहकः प्रकाशकश्च दाह्यात्प्रकाश्याच्चदारुणः काष्ठादन्यस्तद्वदिति ८ अनेनैवदृष्टांतेननित्यत्वानादि
त्वविमुक्तत्वैकत्वादयोऽपिसिध्यंतीत्याह निरोधेति यथादार्वंतः प्रविष्टोऽग्निस्तत्कृतान्नाशादीन्प्राप्नोति नतुस्वतोनाशादिमान् एवंदेहगुणा

अमान्यमत्सरोदक्षोनिर्ममोदृढसौहृदः असत्वरोर्थजिज्ञासुरनसूयुरमोघवाक् ६ जायापत्यगृहक्षेत्रस्वजनद्रवि
णादिषु उदासीनःसमंपश्यन्सर्वेष्वर्थमिवात्मनः ७ विलक्षणःस्थूलसूक्ष्माद्देहादात्मेक्षितास्वदृक् यथाऽग्निर्दारुणोदा
ह्याद्दाहकोऽन्यःप्रकाशकः ८ निरोधोत्पत्त्यणुबृहन्नानात्वंतत्कृतान्गुणान् अंतःप्रविष्टआधत्तएवंदेहगुणान्परः ९
योऽसौगुणैर्विरचितोदेहोऽयंपुरुषस्यहि संसारस्तन्निबंधोऽयंपुंसोविद्याच्छिदात्मनः १० तस्माज्जिज्ञासयात्मानमा
त्मस्थंकेवलंपरम् संगम्यनिरसेदेतद्वस्तुबुद्धिंयथाक्रमं ११ आचार्योरणिराद्यःस्यादंतेवास्युत्तरारणिः तत्संधानंप्र
वचनंविद्यासंधिःसुखावहः १२

ननित्यत्वादीन्देहात्परोनित्यादिस्वरूपोऽप्यात्माऽनुभवति ततश्चनित्यत्वादिभिरपिवैलक्षण्यादन्यत्वमि
तिभावः ९ नन्वग्नेर्दारुसंयोगात्तद्धर्मभाक्त्वंघटते आत्मनस्त्वसंगत्वात्कथंदेहेनतद्धर्मैर्वासंबंधः संबंधेवाकुतस्तन्निवृत्तिस्तत्राह योसाविति पुरुष
स्येश्वरस्याधीनैर्मायागुणैः योऽसौसूक्ष्मः अयंचस्थूलोदेहोविरचितः पुंसोजीवस्यायंसंसारः तन्निबंधनस्तदध्यासकृतः हियस्मादेवंतस्मादात्मविद्या
तन्निवर्त्तकेत्याह आत्मनोविद्याविज्ञानंतस्यछित् छेत्री आच्छिददितिवापदच्छेदः १० यस्मादेवंतस्माज्जिज्ञासयाविचारेणआत्मस्थमात्मनिकार्य
कारणसंघातएवस्थितंसम्यक्ज्ञात्वाएनत् एतस्मिन्देहादौवस्तुबुद्धिंस्थूलसूक्ष्मक्रमेणनिरसेत् त्यजेत् ११ गुरोर्लब्ध्वाविद्याअविद्यातत्कार्यनिरसनक्ष
मेतिस्फुटीकर्त्तुंविद्योत्पत्तिमग्न्युत्पत्तिरूपकेणनिरूपयति आचार्यइति आद्यः अधरः तत्संधानंतयोर्मध्यमंमथनकाष्ठम् प्रवचनमुपदेशः विद्यातुसं
धिः संधौत्पन्नाग्निरिव तथाचश्रुतिः आचार्यःपूर्वरूपम् अंतेवास्युत्तररूपम् विद्यासंधिःप्रवचनंसंधानमिति १२

अग्निसादृश्यमेवाह वैशारदीति विशारदोऽतिनिपुणः तेनशिष्येणप्राप्तातेनगुरुणोपदिष्टावा अतिविशुद्धाबुद्धिः गुणकार्यरूपांमायांनिवर्तयति य दात्मकमेतद्विश्वंजीवस्यसंसृतिनिमित्तंतान्गुणांश्चदग्ध्वाअसमित्निरिंधनः तस्मात् कार्येणकारणेनविद्ययाचव्यवधानाभावात्साक्षात्परमानंदरू पोभवतीति १३ एवंतावत्स्वप्रकाशज्ञानस्वरूपोनित्यएकएवात्माकर्तृत्वादयश्चधर्मास्तस्यदेहोपाधिकाः तद्व्यतिरिक्तंसर्वमनित्यंमायामयंच अतःसर्व तोविरक्तः सन्नात्मज्ञानेनमुच्यतइत्युक्तम् विलक्षणः स्थूलसूक्ष्मादित्यादिना तदेवश्रुतिसमन्वयेननिर्णीतेऽप्यर्थेमतांतरविरोधेनसंदेहोमाभूदितितन्म तंनिराकर्तुमुद्भावयति अथमन्यसेएषांजीवात्मनांकर्मकर्तॄणांसुखदुःखयोर्भोक्तॄणांचनानात्वमिति एवंहिजैमिनीयामन्यंते अहंप्रत्ययविज्ञेयएवात्मा प्रतिशरीरंभिन्नःकर्तृभोक्तृरूपश्चनतुतत्स्वरूपभूतोनिर्विकारएकः परमात्माऽस्तीतियथाहुः अहंप्रत्ययविज्ञेयोज्ञातव्यः सर्वदैवहीति तथावैराग्यंचनसंभ वति तथाहि भोगस्थानानामनित्यत्वाद्वावैराग्यंभवेत्भोगकालस्यवातदुपायकर्मबोधकागमस्यवाभोक्तुरात्मनोवा नत्वेतदस्तीत्याह अथनित्यत्वंलो

वैशारदीसाऽतिविशुद्धबुद्धिर्धुनोतिमायांगुणसंप्रसूताम् गुणांश्चसंदह्ययदात्ममेतत्स्वयंचशाम्यत्यसमिद्यथाऽग्निः १३
अथैषांकर्मकर्तॄणांभोक्तॄणांसुखदुःखयोः नानात्वमथनित्यत्वंलोककालागमात्मनां १४ मन्यसेसर्वभावानांसंस्थाह्यौत्पत्ति
कीयथा तत्तदाकृतिभेदेनजायतेभिद्यतेचधीः १५ एवमप्यंगसर्वेषांदेहिनांदेहयोगतः कालावयवतःसंतिभावाजन्माद
योऽसकृत् १६ अत्रापिकर्मणांकर्तुरस्वातंत्र्यंचलक्ष्यते भोक्तुश्चदुःखसुखयोःकोन्वर्थोविवशंभजेत् १७

ककालागमात्मनांमन्यसइति १४
नचभोग्यानांविच्छेदान्मायामयत्वाद्वावैराग्यंस्यादित्याह सर्वभावानांस्रक्चंदनादीनांसंस्थास्थितिः औत्पत्तिकीप्रवाहरूपेणनित्या तथाचवदंति नकदा चिदनीदृशंजगदिति अतस्तत्कर्ताकश्चिदीश्वरोनास्तीतिभावः किंच यथायथावत् नतुमायामयीत्यर्थः नचात्मस्वरूपभूतंनित्यमेकंज्ञानमस्तीत्याह तत्त दिति घटपटाद्याकारभेदेनधीर्जायते अतोऽनित्याभिद्यतेच अयंगूढोऽभिप्रायः नहिनित्यज्ञानरूपआत्माअपितुज्ञानपरिणामवान् नचविकारित्वेनानि त्यत्वप्रसंगः यथाहुः विक्रियाज्ञानरूपाऽस्यननित्यत्वेविरोत्स्यतइति अतोमुक्ताविंद्रियादिरहितस्यपरिणामासंभवाज्जडत्वेनतत्प्राप्तेरपुरुषार्थत्वात्प्रवृत्तिरेव श्रेयसीननिवृत्तिरिति १५ तत्रतावदुक्तमंगीकृत्यवैराग्योपपादनायप्रवृत्तिमार्गस्यानर्थहेतुत्वंप्रपंचयति एवमपीत्यादिना लोकानांलोकपालानामित्यतःप्राक्त नेनग्रंथेन अंगहेउद्धव कालावयवतः संवत्सरादिरूपात् १६ अत्रापीति स्वातंत्र्यपक्षेदुष्कर्मणोदुःखभोगस्यवाऽसंभवादित्यर्थः १७

ननुयेसम्यक्कर्मकर्तुंजानंतितेसुखिनएव येतुनजानंतितएवदुःखिनइतिचेत्तत्राह नेति विदुषामपिकश्चित्सुखंनविद्यते तथामूढानामपिदुःखंनविद्यते
अतोवयंकर्मकुशलत्वात्सुखिनइति तेषांकेवलंवृथैवाहंकारइत्यर्थः १८ अंगीकृत्याह यदीति तंयोगमुपायंनविदुर्यथासाक्षान्मृत्युर्नप्रभवेत् १९ तथा
पियावज्जीवंसुखंभविष्यतीतिचेत् नेत्याह कोन्विति यतःअंतिकेवर्तमानोमृत्युर्नतुष्टिदःनतुष्टिंददाति आघातंवधस्थानंप्रति नीयमानस्यवध्यस्य
स्रक्चंदनादिसुखंनभवेत् २० एवमस्मिँल्लोकेसुखंनास्तीत्युक्तम् लोकांतरेऽपितथैवेत्याह श्रुतमिति श्रुतंस्वर्गादि तदपिदुष्टम् स्पर्धापरसुखासहनम् अ
सूयापरगुणेदोषाविष्करणम् अत्ययोनाशः व्ययोऽपक्षयः तैर्दुष्टम् यद्वा व्ययोनाशः अत्ययोऽन्यस्यातिशयः तंदृष्ट्वातदप्राप्त्यादुःखमित्यर्थः किंच ब

नदेहिनांसुखंकिंचिद्विद्यतेविदुषामपि तथाचदुःखंमूढानांवृथाऽहंकरणंपरम् १८ यदिप्राप्तिंविघातंचजानंतिसुखदुःखयोः तेऽप्यद्धानविदुर्योगंमृत्युर्नप्रभवेद्यथा १९ कोन्वर्थःसुखयत्येनंकामोवामृत्युरंतिके आघातंनीयमानस्यवध्यस्येवनतुष्टिदः २० श्रुतंचदृष्टवद्दुष्टंस्पर्धाऽसूयाऽत्ययव्ययैः बह्वंतरायकामत्वात्कृषिवच्चापिनिष्फलम् २१ अंतरायैरविहतोयदिधर्मःस्वनुष्ठितः तेनापिनिर्जितंस्थानंयथागच्छतितच्छृणु २२ इष्ट्वेहदेवतायज्ञैःस्वर्लोकंयातियाज्ञिकः भुंजीतदेववत्तत्रभोगान्दिव्यान्निजार्जितान् २३ स्वपुण्योपचितेशुभ्रेविमानउपगीयते गंधर्वैर्विहरन्मध्येदेवीनांहृद्यवेषधृक् २४ स्त्रीभिःकामगयानेनकिंकिणीजालमालिना क्रीडन्नवेदात्मपातंसुराक्रीडेषुनिर्वृतः २५ तावत्प्रमोदतेस्वर्गेयावत्पुण्यंसमाप्यते क्षीणपुण्यःपतत्यर्वागनिच्छन्कालचालितः २६ यद्यधर्मरतःसंगादसतांवाजितेंद्रियः कामात्माकृपणोलुब्धःस्त्रैणोभूतविहिंसकः २७ पशूनविधिनालभ्यप्रेतभूतगणान्यजन् नरकानवशोजंतुर्गत्वायात्युल्बणंतमः २८

ह्वोंऽतरायावैगुण्यादिरूपाविघ्नायस्मिन् का
मेसुखेतस्यभावस्तत्त्वंतस्मात् कृषिर्यथाबहुविघ्नानद्वत् बहुसुखत्वेनश्रुतमपिनिष्फलम् २१ विघ्नवैगुण्याद्यभावमंगीकृत्यापिनाशदुःखंदुष्परिहर
मित्याह अंतरायैरितिपंचभिः निर्जितंसाधितमुपार्जितमित्यर्थः २२ यज्ञैर्देवताइंद्रादिरूपाइष्ट्वा २३ स्वपुण्यैरुपचितेसर्वभोगसंपन्नेदेवीनांमध्येविहर
न् गंधर्वैरुपगीयते २४ कामगेनइच्छयागच्छताविमानेन किंकिणीजालमालिनाक्षुद्रघंटिकासमूहशोभिनासहस्त्रीभिःसुराक्रीडेषुनंदनादिषुक्रीड
न्नात्मपातंनवेद २५ कालेनचालितःपातितः २६ प्रवृत्तिर्द्विविधा विध्यनुसारेणकाम्यकर्मणिविधानलंघनेनाधर्मेवातत्रकाम्यप्रवृत्तेर्गतिरुक्ता अधर्मप्रवृत्तेर्गति
माह यदीति यदिचेत्यन्वयःअजितेंद्रियत्वात्कामात्मा अतःकृपणः अतोलुब्धोभोगतृष्णाकुलः अतःस्त्रैणःस्त्रीलंपटः तदर्थंभूतविहिंसकः २७ किंच
दुष्टजनप्रलोभितोधनाद्यर्थंपशूनविधिनाहत्वाउल्बणंदुःखंनरकंयातितदनुतमःस्थावरतांयाति २८

एवंकर्मसक्तप्रवृत्तस्यनसुखंनचनिवृत्तिरित्युपसंहरति कर्माणीति २९ तथाऽपिलोकानांनित्यत्वादमर्त्यधर्मत्वाच्चलोकपालानांसुखमस्तीतिचेत्तत्राह
लोकानामिति द्वौपरार्धौपरमायुर्यस्यतस्यब्रह्मणोऽपि तथाचश्रुतिः भीषास्माद्वातःपवते भीषोदेतिसूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति
अतःप्रवृत्तिमार्गस्यैवमनर्थहेतुत्वाद्दूरतस्त्यागतोनिवृत्तिरेवयुक्तेतितात्पर्यार्थः ३० एतेनैवस्वयमीश्वरत्वाविष्कारेणेश्वराभावांगीकारःपरित्यक्तः अ
न्यदपिप्रौढ्यापूर्वमंगीकृतंनिराकरोतिचतुर्भिः तत्रयदुक्तंकर्तृभोक्तृरूपएवात्मेतितन्निराकरोति गुणाइति गुणाइंद्रियाणिकर्माणिसृजंतिनत्वात्मा
आत्मैवेंद्रियाणिप्रवर्तयन्कर्माणिकरोतीतिचेन्नेत्याह गुणइति गुणःसत्त्वादिः गुणान्इंद्रियाणि अनुसृजतेप्रवर्तयतिनत्वात्मा अतः आत्मनःकर्तृ-
त्वंतावन्नास्ति भोक्तृत्वमप्यौपाधिकमित्याह जीवस्त्विति गुणसंयुक्तइंद्रियादिसंयुक्तः कुतइत्यतआह असौतेषु अहंकारवानित्यर्थः ३१ यच्चोक्त
मात्मनोनानात्वंतदप्यौपाधिकमित्याह यावत्स्यादिति गुणानांवैषम्यमहंकारादिकार्यरूपम् नन्वात्मनएकत्वेकथंपारतंत्र्यमुक्तंकथंवालोकपाला

कर्माणिदुःखोदर्काणिकुर्वन्देहेनतैःपुनः देहमाभजतेतत्रकिंसुखंमर्त्यधर्मिणः २९ लोकानांलोकपालानांयद्भयंकल्पजी
विनाम् ब्रह्मणोऽपिभयंमत्तोद्विपरार्द्धपरायुषः ३० गुणाःसृजंतिकर्माणिगुणोऽनुसृजतेगुणान् जीवस्तुगुणसंयुक्तोभुं
क्तेकर्मफलान्यसौ ३१ यावत्स्याद्गुणवैषम्यंतावन्नानात्वमात्मनः नानात्वमात्मनोयावत्पारतंत्र्यंतदेवहि ३२ यावदस्यास्व
तंत्रत्वंतावदीश्वरतोभयम् यएतत्समुपासीरंस्तेमुह्यंतिशुचाऽर्पिताः ३३ कालआत्मागमोलोकःस्वभावोधर्मएवच
इतिमांबहुधाप्राहुर्गुणव्यतिकरेसति ३४ उद्धवउवाच गुणेषुवर्त्तमानोऽपिदेहजेष्वनपावृतः गुणैर्नबध्यते
देहीबध्यतेवाकथंविभो ३५

दीनामपितद्भयमित्युक्तंतत्राह नानात्वमिति ३२ यच्चगूढमभिप्रेतंप्रवृत्तिरेवश्रेयसीतितत्राह यएतदिति एतद्गुणवै
षम्यंतत्कृतंभोगंकर्मचेत्यर्थः उपासीरन्सेवेरन् तेलोकादीनामनित्यत्वाच्छुचाऽर्पिताः प्रोताः संतोमुह्यंति ३३ नकेवलमनित्यतामात्रंकिंतुमायामयत्वम
पीत्याह कालइति स्वभावोदेवत्वादिपरिणामहेतुः धर्मस्तद्भोगकारणम् गुणव्यतिकरेमायाक्षोभेसतिमामेवप्राहुः नतुमद्व्यतिरिक्ताःसंति ३४ ततो-
निवृत्तिरेवमुक्तिहेतुत्वाच्छ्रेयसीतिसिद्धम् एवंतावदेकएवात्मातस्यचगुणकार्यदेहसंबंधकृतःसंसारः आत्मज्ञानाच्चमुक्तिरित्युक्तंविलक्षणःस्थूलसूक्ष्मा
दित्यादिना तदेवचमतांतरनिरासेनदृढीकृतम् अथैषामित्यादिना तत्रपृच्छति गुणेष्विति अयमर्थः गुणेषुअसत्सुमुक्तिःसत्स्वेववा आद्येज्ञानसाध
नाभावान्नमुक्तिः द्वितीयेचगुणेषुवर्तमानोऽपितत्कार्यदेहजेषुकर्मसुसुखादिषुचकथंनबध्येत तथाऽपितेष्वाकाशवदनावृतत्वान्नबध्यतइतिचे
त्तर्हिबंधोनसंभवतीत्याह अनपावृतः कथंबध्यतइति ३५

यदितुसत्त्वेवतदहंकारेणबध्यतेतन्निवृत्त्याचमुच्यतइतिमतंतर्हिकथंज्ञातव्यमितिपृच्छति बद्धोमुक्तोवाकथंवर्त्तेतेत्यादि किंभुंजीत कथंभुंजीते
त्यर्थः ३६ एतत्एतद्विषयंप्रश्नम् किंच एकएवात्माअनादिगुणसंबंधान्नित्यबद्धः मुक्तेर्जन्यत्वेअनित्यत्वप्रसंगान्नित्यमुक्तइत्यप्यंगीकार्यंस्यात् तत्र
मेभ्रमोभवतीत्याह नित्यबद्धइति ३७ इत्येकादशेटीकायांदशमोऽध्यायः१० एकादशेतुबद्धानांमुक्तानांचाथलक्षणम् साधूनांचतथाभ
क्तेर्लक्षणंहरिणेरितम् १ नित्यमुक्तोनित्यबद्धएकएवेतिमेभ्रमः इतियदुक्तंतत्किंवस्तुतोविरोधः प्रतीतितोवा नाद्यः बंधमोक्षयोर्वास्तवत्वाभा
वादित्याह बद्धोमुक्तइतिद्वाभ्याम् आत्माबद्धोमुक्तश्चमेगुणतः मदधीनसत्वादिगुणोपाधितः नतुवस्तुतः नन्वौपाधिकत्वेऽपितंडुलपाकादिवत् वास्त
वत्वंकिंनस्यात्तत्राह गुणस्यमायामूलत्वाद्बंधनंनास्ति अतएवमोक्षश्चनास्ति ननुकथंसर्वशास्त्रविरुद्धमुच्यतेतत्राह इतिमेव्याख्येति एवंमत्कृ

कथंवर्त्तेतविहरेत्कैर्वाज्ञायेतलक्षणैः किंभुंजीतोतविसृजेच्छयीतासीतयातिवा ३६ एतदच्युतमेब्रूहिप्रश्नंप्रश्नवि
दांवर नित्यमुक्तोनित्यबद्धएकएवेतिमेभ्रमः ३७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादे
दशमोऽध्यायः१० श्रीभगवानुवाच बद्धोमुक्तइतिव्याख्यागुणतोमेनवस्तुतः गुणस्यमायामूलत्वान्नमेमो
क्षोनबंधनम् १ शोकमोहौसुखंदुःखंदेहोत्पत्तिश्चमायया स्वप्नोयथात्मनःख्यातिःसंसृतिर्नतुवास्तवी २ विद्याऽवि
द्येममतनूविद्ध्युद्धवशरीरिणाम् मोक्षबंधकरीआद्येमाययामेविनिर्मिते ३ ५ ५ ५

तोनिर्णयःअलमतिकुतर्कैरित्यर्थः अथवैवमन्वयः आत्माबद्धोमुक्तइतियाव्याख्याउक्तिः सामेगुणतः मद्गुणपारतंत्र्यात् अत्रहेतुत्वेनगुणनियंतरित्व
स्मिंस्तद्व्यतिरेकमाह अतएवनमेबंधनंमोक्षोवेति अन्यत्समानम् १ एवंकारणभूतगुणानांमायामयत्वात् तत्कार्यसंसृतिर्मायैतिप्रपंचयति शोक
मोहाविति यथास्वप्नःआत्मनःबुद्धिरेवख्यातिः विवर्त्तः नद्वत् २ अतोवस्तुविरोधस्तावन्नास्तिप्रतीतिस्त्वौपाधिकीघटतइत्याह विद्याऽविद्ये
इति तन्वेतेमोक्षबंधाबाभ्यामितितनूशक्ती कुतः मेमाययाविनिर्मिते मायावृत्तिरूपत्वात् मोक्षबंधकरीत्येकवचनंद्विवचनार्थेननुतत्कार्यत्वेबं
धमोक्षयोरनादित्वनित्यत्वेनस्यातां नआद्येअनादिअतोयावदविद्यांप्रवर्त्तयामितावद्बंधः यदाविद्यांददामितदामोक्षः स्फुरतीत्यर्थः तथाचस्कंद
पुराणे बंधकोभवपाशेनभवपाशाच्चमोचकः कैवल्यदःपरंब्रह्मविष्णुरेवसनातनइति ३ ५ ५ ५ ५

तत्रशरीरिणामितिबहुवचननिर्देशाद्विषयभेदेनाविरोधउक्तइतिभ्रांतिंव्यावर्तयन्बंधमोक्षव्यवस्थामुपपादयति एकस्यैवेतितर्हिकिमात्माभेदात्तवा पिबंधःनहीत्याह अस्यजीवस्यैवेति नन्वात्माभेदेजीवोनामकोऽन्योऽस्तिपृथक् कथंचबंधमोक्षसुखदुःखादिव्यवस्थातत्राह ममांशस्येति अयंभावःयथै कस्यापिचंद्रादेर्जलाद्युपाधिनाबिंबप्रतिबिंबरूपोभेदः तथाचजलकृताः कंपादयः प्रतिबिंबस्यैव तथाचप्रतिबिंबानामप्युपाधिभेदेनभेदादेकस्मिन्नुद कुंभेभग्नेतद्गतप्रतिबिंबस्यैवबिंबैक्यंनान्यगतस्य तथाऽविद्यायांप्रतिबिंबितस्यमदंशस्यजीवस्यैतत्कृतोबंधः तस्यचोपाधितोभेदान्नाव्यवस्थेति त थाहुः यथैकस्मिन्घटाकाशेरजोधूमादिभिर्युते नसर्वेसंप्रयुज्यंतेतथाजीवाःसुखादिभिरिति एतच्चातिरहस्यंस्वबुद्ध्यानिश्चेतव्यमितिसंबोधयति हेमहा मते इतरोमोक्षः ४ तदेवंव्यवस्थामुपपाद्यकथंवर्ततेत्यादिवैलक्षण्यप्रश्नस्योत्तरमाह अथेति तच्चवैलक्षण्यंद्विविधम् जीवेश्वरयोरेकंजीवानांचैकंतत्र

एकस्यैवममांशस्यजीवस्यैवमहामते बंधोऽस्याविद्ययानादिर्विद्ययाचतथेतरः ४ अथबद्धस्यमुक्तस्यवैलक्षण्यंवदामि ते विरुद्धधर्मिणोस्तातस्थितयोरेकधर्मिणि ५ सुपर्णावेतौसदृशौसखायौयदृच्छयैतौकृतनीडौचवृक्षे एकस्तयोःखा दतिपिप्पलान्नमन्योऽनिरन्नोऽपिबलेनभूयान् ६ आत्मानमन्यंचसवेदविद्वानपिप्पलादोनतुपिप्पलादः योऽविद्ययायुक् सतुनित्यबद्धोविद्यामयोयःसतुनित्यमुक्तः ७

जीवेश्वरयोर्वैलक्षण्यमाह विरुद्धधर्मिणोरितिसार्द्धद्वयेनशोकानंदधर्मवतोः एकस्मिन्धर्मिणिशरीरेनियम्यनियंतृत्वेनस्थितयोः ५ सुपर्णौवृक्षात्पक्षि- णाविवदेहात्पृथग्भूतौसदृशौचिद्रूपत्वात् सखायौअवियोगादेकमत्याच्च यदृच्छयाअनिरुक्तयामाययावृश्च्यतइतिवृक्षोदेहः ऊर्ध्वमूलमवाक्शाखंवृ क्षंयोवेदसंप्रतीतिश्रुतेः ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थंप्राहुरव्ययम् छंदांसियस्यपर्णानियस्तंवेदसवेदवि दितिस्मृतेश्च तस्मिन्कृतंनीडंनिकेतनंहृदयरूपं याभ्यांतौ तयोर्मध्येएकोजीवः पिप्पलान्नंपिप्पलोश्वत्थः तस्मिन्नदनीयंकर्मफलमित्यर्थः खादति भक्षयति अन्यःईश्वरःनिरन्नः अभोक्ताऽपिनि- जानंदतृप्तोबलेनज्ञानादिशक्त्याभूयान् अधिकः श्रुतिश्च द्वासुपर्णासयुजासखायासमानंवृक्षंपरिषस्वजाते तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति ६ बलाधिक्यमेवाह आत्मानमिति अतोयोऽविद्यायायुक्युक्तः सतुनित्यबद्धः अनादिबद्धः यस्तुविद्याप्रधानः सतुनित्यमुक्तः माया याअनावरकत्वात् आश्रयाव्यामोहकत्वाच्च ७

इदानींबद्धमुक्तजीवानामेवमिथोवैलक्षण्यमाह देहस्थोऽपीतिदशभिः विद्वान्मुक्तःसंस्कारवशेनदेहस्थोऽपिदेहस्थोनभवति यथास्वप्नादुत्थितःस्म र्यमाणेस्वप्नदेहेस्थितोऽपितत्रस्थोनभवति तद्गतसुखदुःखाद्यभावात्तद्वत् तथाचवस्तुतः अदेहस्थोऽपिकुमतिः अविद्वान् देहस्थः तन्निमित्तसुख दुःखभाक् यथास्वप्नदेहगतइति ८ अत्रहेतुत्वेनवैलक्षण्यांतरमाह द्वाभ्यां इंद्रियैरिंद्रियार्थेषुगृह्यमाणेष्वपियस्तुविद्वान् सनाहंकुर्यात् अहंगृण्हामीति मतिंनकुर्यादित्यर्थः कुतः गुणैर्गुणेषुगृह्यमाणेषु अतएव अविक्रियः रागादिशून्यः तदुक्तंगीतासु तत्त्ववित्तुमहाबाहोगुणकर्मविभागयोः गुणागुणे षुवर्ततइतिमत्वानसज्जतइति ९ अबुधस्तुपूर्वकर्माधीनेऽस्मिंश्छरीरेवर्तमानः गुणैरिंद्रियैर्भाव्येनकर्मणातत्रदेहादौनिबध्यते कुतः कर्ताऽस्मीत्यहं कारेण तदुक्तंतत्रैवप्रकृतेःक्रियमाणानिगुणैःकर्माणिसर्वशः अहंकारविमूढात्माकर्ताऽहमितिमन्यते एतैस्त्रिभिःश्लोकैः कथंवर्ततेत्यस्यप्रश्नस्यसुख दुःखशून्योनिरभिमानश्चदेहेवर्ततइतिउत्तरमुक्तंभवति १० वैलक्षण्यांतरंवदन् किंभुंजीतेत्यादिप्रश्नोत्तरमाह एवमितित्रिभिः अन्यगतमेवकर्ममां

देहस्थोऽपिनदेहस्थोविद्वान्स्वप्नाद्यथोत्थितः अदेहस्थोऽपिदेहस्थःकुमतिःस्वप्नदृग्यथा ८ इंद्रियैरिंद्रियार्थेषुगुणैरपिगु णेषुच गृह्यमाणेष्वहंकुर्यान्नविद्वान्यस्त्वविक्रियः ९ दैवाधीनेशरीरेऽस्मिन्गुणभाव्येनकर्मणा वर्तमानोबुधस्तत्रक र्ताऽस्मीतिनिबध्यते १० एवंविरक्तःशयनआसनाटनमज्जने दर्शनस्पर्शनघ्राणभोजनश्रवणादिषु ११ नतथाबध्यते विद्वांस्तत्रतत्रादयन्गुणान् प्रकृतिस्थोऽप्यसंसक्तोयथाखंसवितानिलः १२ वैशारद्येक्षयाऽसंगशितयाछिन्नसंशयः प्र तिबुद्धइवस्वप्नान्नानात्वाद्विनिवर्तते १३ यस्यस्युर्वीतसंकल्पाः प्राणेंद्रियमनोधियाम् वृत्तयःसविनिर्मुक्तोदेहस्थोऽपिहितद्गु णैः १४ यस्यात्माहिंस्यतेहिंस्रैर्येनकिंचिद्यदृच्छया अर्च्यतेवाक्वचित्तत्रनव्यतिक्रियतेबुधः १५

बध्नातीत्येवंविरक्तोविद्वान् ११ तथाऽपि अविद्वानिवशयनासनादिषुनबध्यते कुतः तत्रतत्रविषयेषुगुणान् इंद्रियाणि आदयन् भोजयन् तत्साक्षित्वेनवर्तमानः नतुस्वयमदन् एतदेवकुतस्त त्राह प्रकृतिस्थोऽपीतिसार्द्धेन यथाखंसर्वत्रस्थितमपिनसज्जते यथासविताजलेप्रतिबिंबितोऽपि यथाऽनिलःसर्वत्रसंचरन्नपितद्वत् १२ असंगेन वैराग्येणशितयातीक्ष्णयाछिन्नाः संशयाअसंभावनादयोयस्यसः नानात्वात् देहादिप्रपंचात् १३ कथंविहरेदित्यस्योत्तरत्वेनवैलक्षण्यांतरमाह य स्यस्युरिति तद्गुणैः देहगुणैः संकल्पशून्याभिःप्राणादिवृत्तिभिः विहरन्मुक्तइत्यर्थः १४ एवंतावद्बद्धमुक्तयोःस्वसंवेद्यमेववैलक्षण्यमुक्तम् इदानींकैर्वाज्ञा येतलक्षणैरित्यस्योत्तरतयापरैरपिसुज्ञेयंवैलक्षण्यमाह यस्यात्मेतित्रिभिः हिंस्रैर्दुर्जनैःअन्यैर्वाप्राणिभिः यस्यात्मादेहःपीड्यतेयदृच्छयायेनकेनापि क्वचि त्किंचित् अर्च्यतेवा सबुधश्चेत्तत्रनव्यतिक्रियतेनातिविक्रियतइत्यर्थः तदुक्तंयाज्ञवल्क्येन यःकंटकैर्वितुदतिचंदनैर्यश्चलिंपति अक्रुद्धोऽपरितुष्टश्चसमस्तस्य चतस्यचेति १५

किंच साध्वसाधुवाकुर्वतोवदतोवाजनान् नस्तुवीतनचनिंदेत योलौकिकव्यवहारेविमुखः समुक्तइत्यर्थः १६ अपिच नकुर्यादिति योदेहिकेऽपि कर्मण्युदासीनः समुक्तः इतरोबद्धइत्यर्थः एतान्येवसर्वाणिमुमुक्षोःसाधनानिज्ञातव्यानि १७ यस्तुकेवलंशब्दब्रह्मण्यभिज्ञः पांडित्यमात्रश्लाघीनतूक्तैः साधनैस्तदर्थनिष्ठोभवेत् तंनिंदति शब्दब्रह्मणिनिष्णातः अर्थतः पारंगतोऽपिपरेब्रह्मणिननिष्णायात् ध्यानाद्यभियोगंनकुर्यात् तस्यशास्त्रश्रमः श्रमैकफलः नतुपुरुषार्थपर्यवसायी अधेनुंचिरप्रसूताम् १८ एतदेवान्यार्थनिदर्शनैः प्रपंचयति गामिति दुह्यतइतिदोहः पयः दुग्धोदुहोनोत्तरत्रदोह्योस्तियस्यास्तामर्थशून्यामसतींभार्याकामशून्यांदेहंपराधीनम् प्रतिक्षणंदुःखखहेतुम् असत्प्रजांदृष्टादृष्टसाधनशून्यंपुत्रम् अतीर्थीकृतमागतेपात्रेऽदत्तंवित्तंदुष्कीर्तिदुरितापादकम् अंगहेउद्धव दुःखानंतरंदुःखमेवयस्यसःरक्षति १९ मयाहीनांवाचमित्युक्तंविवृणोति यस्यांवाचिमे

नस्तुवीतननिंदेतकुर्वतःसाध्वसाधुवा वदतोगुणदोषाभ्यांवर्जितःसमदृङ्मुनिः १६ नकुर्यान्नवदेत्किंचिन्नध्यायेत्साध्वसाधुवा आत्मारामोनयावृत्त्याविचरेज्जडवन्मुनिः १७ शब्दब्रह्मणिनिष्णातोननिष्णायात्परेयदि श्रमस्तस्यश्रमफलोह्यधेनुमिवरक्षतः १८ गांदुग्धदोहामसतींचभार्यांदेहंपराधीनमसत्प्रजांच वित्तंत्वतीर्थीकृतमंगवाचंहीनांमयारक्षतिदुःखदुःखी १९ यस्यांनमेपावनमंगकर्मस्थित्युद्भवप्राणनिरोधमस्य लीलाऽवतारेप्सितजन्मवास्याद्वंध्यांगिरंतांबिभृयान्नधीरः २० एवंजिज्ञासयाऽपोह्यनानात्वभ्रममात्मनि उपारमेतविरजंमनोमय्यर्प्यसर्वगे २१ यद्यनीशोधारयितुंमनोब्रह्मणिनिश्चलम् मयिसर्वाणिकर्माणिनिरपेक्षःसमाचर २२ श्रद्धालुर्मेकथाःशृण्वन्सुभद्रालोकपावनीः गायन्ननुस्मरन्कर्मजन्मचाभिनयन्मुहुः २३ मदर्थेधर्मकामार्थानाचरन्मदपाश्रयः लभतेनिश्चलांभक्तिंमय्युद्धवसनातने २४

जगतः शोधकंचरित्रंनस्यात् किंतत् अस्यविश्वस्यस्थित्यादिरूपंतद्धेतुरित्यर्थः लीलावतारेषुईप्सितंजगतः प्रेमास्पदं श्रीरामकृष्णादिजन्मवानस्यात् तांनिष्फलांगिरंधीरोधीमान्नधारयेत् २० उक्तंज्ञानमार्गमुपसंहरति एवंनिश्चित्यविचारेणात्मनिनानात्वभ्रमंदेहाद्यध्यासंनिरस्यनिर्मलंमनोमयिसर्वगेपरिपूर्णेसमर्प्यसंधार्यउपारमेतनतुकिंचित्कुर्यात् नशास्त्रपांडित्यमात्रेणेत्यर्थः २१ यद्यनीशः अशक्तः तर्हिआत्मानमिदंमद्भक्त्यैवकृतार्थोभविष्यसीत्याह मयीति २२ मदर्पणेनकर्मणाविशुद्धसत्वस्यांतरंगांभक्तिमाह श्रद्धालुरितिद्वाभ्याम् अभिनयन् स्वयमनुकुर्वन् २३ आचरन् सेवमानः २४

ततश्चानेनप्रकारेणमयिसत्संगेनलब्धयाभक्त्यासभक्तः मामुपासिताध्यानाभवति सच्चध्यानशीलःसद्भिर्दर्शितम् यैर्निश्चितम् सुखेनैवमे
पदंस्वरूपंप्राप्नोति २५ सत्संगलब्धयाभक्त्येत्युक्तंतत्रसतांभक्तेश्वविशेषंपृच्छति साधुरिति साधवः स्वस्वमति कल्पिताः संतिबहवः तत्रतुकीदृ
शःसंमतः भक्तिरपिबहुविधालोकेकीदृशीपुनस्त्वय्युपयुज्येत सद्भिश्चनारदादिभिरादृता एतच्चकथ्यताम् २६ इदंचातिगुह्यंत्वयैववक्तव्यमित्यैश्व
र्यमाविष्करोति हेपुरुषाध्यक्षेत्यादिनाब्रह्मादिनियंतः २७ अत्रहेतुः त्वमिति व्योमवदसंगः यतः प्रकृतेः परः स्वेषांभक्तानामिच्छयाउपात्तंपृथक्व
रिमितंवपुर्येनसः २८ तत्रत्रिंशल्लक्षणैः साधुंनिरूपयति कृपालुरितिपंचभिः कृपालुः परदुःखासहिष्णुः सर्वदेहिनांकेषांचिदपि अकृतद्रोहः तिति
क्षुः क्षमावान् सत्यंसारः स्थिरंबलंवायस्यसः अनवद्यात्माअसूयादिरहितः सुखदुःखयोःसमः हर्षविषादरहितः यथाशक्तिसर्वेषांउपकारकः २९ कामै

सत्संगलब्धयाभक्त्यामयिमांसउपासिता सर्वैर्मेदर्शितंसद्भिरंजसाविंदतेपदम् २५ उद्धवउवाच साधुस्तवो
त्तमश्लोकमतःकीदृक्कवि धःप्रभो भक्तिस्त्वय्युपयुज्येतकीदृशीसद्भिरादृता २६ एतन्मेपुरुषाध्यक्षलोकाध्यक्षजगत्प्रभो
प्रणतायानुरक्तायप्रपन्नायचकथ्यताम् २७ त्वंब्रह्मपरमंव्योमपुरुषःप्रकृतेःपरः अवतीर्णोऽसिभगवन्स्वेच्छोपात्तपृथग्व
पुः २८ श्रीभगवानुवाच कृपालुरकृतद्रोहस्तितिक्षुःसर्वदेहिनाम् सत्यसारोनवद्यात्मासमःसर्वोपकारकः २९ का
मैरहतधीर्दांतोमृदुःशुचिरकिंचनः अनीहोमितभुक्शांतःस्थिरोमच्छरणोमुनिः ३० अप्रमत्तोगभीरात्माधृतिमान्जितष
ड्गुणः अमानीमानदःकल्योमैत्रःकारुणिकःकविः ३१आज्ञायैवंगुणान्दोषान्मयादिष्टानपिस्वकान् धर्मान्संत्यज्ययःसर्वान्
मांभजेतससत्तमः ३२

विषयैरक्षुभितचित्तः दांतःसंयतबाह्येंद्रियः मृदुःअकठिनचित्तः शुचिःसदाचारः अकिंचनः अपरिग्रहः अनीहः दृष्टक्रि
याशून्यः मितभुक्लघ्वाहारः शांतः नियतांतःकरणः स्थिरःस्वधर्मेमच्छरणः मदेकाश्रयः मुनिः मननशीलः ३० अप्रमत्तः सावधानः गभीरात्मानिर्विकारः
धृतिमान्विपद्यप्यकृपणः जितषड्गुणः क्षुत्पिपासेशोकमोहौजरामृत्यूषडूर्मयः एतेजितायेनसः अमानीनमानाकांक्षी अन्येभ्योमानदः कल्यः परबोधनेद
क्षः मैत्रः अवंचकः कारुणिकः करुणयैवप्रवर्त्तमानः नदृष्टलोभेनकविः सम्यक्ज्ञानी ३१ किंच मयावेदरूपेणादिष्टानपिस्वधर्मान्संत्यज्ययोमांभजेत
सोऽपिएवंपूर्वोक्तवत्सत्तमः किमज्ञानान्नास्तिक्याद्वा नधर्माचरणेसत्वशुद्ध्यादीन्गुणान्विपक्षेदोषांश्चआज्ञायज्ञात्वाऽपिमद्ध्यानविक्षेपकतयामद्भ
क्त्यैवसर्वंभविष्यतीतिदृढनिश्चयेनैवधर्मान्संत्यज्य यद्वाभक्तिदार्ढ्येननिवृत्ताधिकारतयासंत्यज्य अयत्नाविद्धैकादश्युपवासकृष्णैकादश्यनुपवासानि
वेद्यश्राद्धादयोयेभक्तिविरुद्धाधर्मास्तान्संत्यजेदित्यर्थः ३२

किंच यावान्देशकालापरिच्छिन्नः यश्चसर्वात्मा यादृशः सच्चिदानंदादिरूपः तंमांज्ञात्वाऽपि यद्वा विशेषतः पुनःपुनर्ज्ञात्वाएकांतभावेनयेभजंतीति ३३ साधुलक्षणमुक्तंभक्तेर्लक्षणमाह मल्लिंगेत्यष्टभिः लिंगानिप्रतिमादीनि ३४ सर्वलाभोपहरणंसर्वस्यलब्धस्यसमर्पणम् ३५ पर्वाणिजन्माष्टम्या दीनितदनुमोदनम् ३६ बलिविधानंपुष्पोपहारादिसमर्पणं सर्ववार्षिकपर्वसुचातुर्मास्यैकादश्यादिषुविशेषतः ३७ उद्यानादिकरणेसामर्थ्येसतिस्व तः असतिचान्यैः संभूयोद्यमः उद्यानंपुष्पप्रधानम् उपवनंफलप्रधानंवनम् आक्रीडंक्रीडास्थानम् ३८ संमार्जनंरजसोपाकरणम् उपलेपः गोम- यादिभिरालेपनम् सेकः तैरेवप्रोक्षणम् मंडलवर्तनंसर्वतोभद्रादिकरणम् मदीयंमम ३९ कृतस्यधर्मस्यापरिकीर्तनम् स्वयमन्येनवानिवेदितंनस्वी

ज्ञात्वाऽज्ञात्वाऽथयेवैमांयावान्यश्चास्मियादृशः भजंत्यनन्यभावेनतेमेभक्ततमामताः ३३ मल्लिंगमद्भक्तजनदर्शनस्पर्श- नार्चनम् परिचर्यास्तुतिःप्रह्वगुणकर्मानुकीर्तनम् ३४ मत्कथाश्रवणेश्रद्धामदनुध्यानमुद्धव सर्वलाभोपहरणंदास्ये नात्मनिवेदनम् ३५ मज्जन्मकर्मकथनंममपर्वानुमोदनम् गीततांडववादित्रगोष्ठीभिर्मद्गृहोत्सवः यात्राबलिविधानं चसर्ववार्षिकपर्वसु वैदिकीतांत्रिकीदीक्षामदीयव्रतधारणम् ३७ ममार्चास्थापनेश्रद्धास्वतःसंहत्यचोद्यमः उद्यानो पवनाक्रीडपुरमंदिरकर्मणि ३८ संमार्जनोपलेपाभ्यांसेकमंडलवर्तनैः गृहशुश्रूषणंमह्यंदासवद्यदमायया ३९ अमा नित्वमदंभित्वंकृतस्यापरिकीर्तनम् अपिदीपावलोकंमेनोपयुंज्यान्निवेदितम् ४० यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चातिप्रियमात्मनः तत्तन्निवेदयेन्मह्यंतदानंत्यायकल्पते ४१ सूर्योऽग्निर्ब्राह्मणोगावोवैष्णवःखंमरुज्जलम् भूरात्मासर्वभूतानिभद्रपू जापदानिमे ४२ सूर्येतुविद्ययात्रय्याहविषाऽग्नौयजेतमाम् आतिथ्येनतुविप्राग्र्येगोष्वंगयवसादिना ४३

कुर्यात् एतच्चसाधारणस्थावरविषयम् रागप्राप्तविषयंवाभक्त्यातुग्राह्यमेव षड्भिर्मासोपवासैस्तुयत्फलंपरिकीर्तितम् विष्णोर्नैवेद्यसिक्थे नपुण्यंतद्भुंजतांकलौ हृदिरूपंमुखेनामनैवेद्यमुदरेहरेः पादोदकंचनिर्माल्यंमस्तकेयस्यसोऽच्युत इत्यादिवचनेभ्यः यद्वा अन्यस्मैनिवेदितंमे नोपयुंज्यात् मह्यंननिवेदयेदित्यर्थः विष्णोर्निवेदितान्नेनयष्टव्यंदेवतांतरम् पितृभ्यश्चैवतद्देयंतदानंत्यायकल्पते पितृशेषंतुयोदद्याद्धरयेपरमा त्मने रेतोदाः पितरस्तस्यभवंतिक्लेशभागिनइत्यादिवचनेभ्यः ४० ४१ इदानीमेकादशपूजाऽधिष्ठानान्याह सूर्यइति हेभद्र ४२ अधिष्ठानभेदेनपूजा साधनान्याह सूर्यइतित्रिभिः त्रय्याविद्ययासूक्तैरुपस्थानादिना अंगहेउद्धव यवसादिनातृणादिना ४३ ५ ५ ५

बंधुसत्कृत्याबंधुवत्संमानेन हृदिरवेहृदयाकाशे मुख्यधियाप्राणदृष्ट्या तोयेतोयादिभिर्द्रव्यैस्तर्पणादिना ४४ स्थंडिलेभुविमंत्रहृदयैः रहस्यमंत्रन्या
सैः ४५ सर्वाधिष्ठानेषुध्येयमाह धिष्ण्येष्विति इतिअनेनमंत्रप्रकारेण एषुधिष्ण्येषु ४६ उक्तायाः भक्तेःफलमाह इष्टापूर्तेनेति सद्भक्तिं दृढांभक्तिम्
अस्याभक्तेरंतरंगसाधनमाह इत्थंमत्स्मृतिः साधुसेवयाभवति यद्वा स्मृतिर्ज्ञानम् ततश्चदृढभक्तिमतः पुंसः साधुसेवयामज्ज्ञानंभवतीत्यर्थः ४७
ज्ञानभक्तिमार्गौउक्तौतत्रज्ञानमार्गादपिभक्तिमार्गःश्रेष्ठइत्याह प्रायेणेति सत्संगेन भक्तियोगः तेनविनोपायः संसारतरणेनविद्यतेसत्संगेनेत्य
त्रहेतुमाह हियस्मात् सतामहंप्रायणंप्रकृष्टमयनमाश्रयः अतः सत्संगोमय्यंतरंगइत्यर्थः ४८ इदानींसांख्ययोगादीनिसाधनांतरसापेक्षाणिसव्य

वैष्णवेबंधुसत्कृत्याहृदिरवंध्याननिष्ठया वायौमुख्यधियातोयेद्रव्यैस्तोयपुरस्कृतैः ४४ स्थंडिलेमंत्रहृदयैर्भोगैरात्मान
मात्मनि क्षेत्रज्ञंसर्वभूतेषुसमत्वेनयजेतमाम् ४५ धिष्ण्येष्वित्येषुमद्रूपंशंखचक्रगदांबुजैः युक्तंचतुर्भुजंशांतंध्याय
न्नर्चेत्समाहितः ४६ इष्टापूर्तेनमामेवंयोयजेतसमाहितः लभतेमयिसद्भक्तिंमत्स्मृतिःसाधुसेवया ४७ प्रायेणभक्तियो
गेनसत्संगेनविनोद्धव नोपायोविद्यतेसध्र्यङ्प्रायणंहिसतामहम् ४८ अथैतत्परमंगुह्यंशृण्वतोयदुनंदन सुगोप्यमपिव
क्ष्यामित्वंमेभृत्यःसुहृत्सखा ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेएकादशोऽध्यायः ११
श्रीभगवानुवाच नरोधयतिमांयोगोनसांख्यंधर्मएवच नस्वाध्यायस्तपस्त्यागोनेष्टापूर्तंनदक्षिणा १ व्रतानियज्ञश्छंदांसितीर्थानिनियमायमाः यथावरुंधेसत्संगःसर्वसंगापहोहिमाम् २ सत्संगेनहिदैतेयायातुधानामृगाःखगाः
गंधर्वाप्सरसोनागाःसिद्धाश्चारणगुह्यकाः ३ विद्याधरामनुष्येषुवैश्याःशूद्राःस्त्रियोंऽत्यजाः रजस्तमःप्रकृतयस्तस्मिंस्त
स्मिन्युगेऽनघ ४

भिचाराणिच सत्संगस्तुस्वतंत्रएवसमर्थः फलाव्यभिचारीचेतिवर्णयितुमाह अथेति एतद्वक्ष्यमाणंपरमंगुह्यमतःशृण्वित्य
र्थः ४९ इत्येकादशेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेसाधुसंगस्यमहिमावर्णितःपुरा कर्मानुष्ठानतत्त्यागव्यवस्थाचततः परम् १ न
रोधयतिनवशीकरोति योगःआसनप्राणायामादिः सांख्यंतत्त्वानांविवेकः धर्मः सामान्यतोऽहिंसादिः स्वाध्यायोवेदजपः तपः कृच्छ्रादित्यागः संन्या
सः इष्टापूर्तमिष्टंचपूर्तंच तत्रेष्टमग्निहोत्रादिपूर्तंकूपारामादिनिर्माणं दक्षिणाशब्देनसामान्यतोदानंलक्ष्यते १ व्रतानिएकादश्युपवासादीनि यज्ञः
देवपूजा छंदांसिरहस्यमंत्राः अवरुंधेवशीकरोति २ यातुधानाराक्षसाः ३ ४ ५ ५ ५ ५

त्वाष्ट्रोवृत्रः कायाधवः प्रल्हादः ५ ऋक्षोजांबवान् गृध्रोजटायुः वणिक्पथः तुलाधारः व्याधः धर्मव्याधः यज्ञपत्न्यः दीक्षितनार्यः ६ तेषांसत्संगव्यतिरिक्तसाधनांतराभावमाह तइति नअधीताः श्रुतिगणायैः तदर्थंच नउपासितामहत्तमायैस्तेतथा किंच अव्रतानस्ततपसः नव्रतानियेषांनतप्तानितपांसियैः तेचतेचतथा सत्संगादिति सद्भिःसंगोनाममयैवसंगइत्यभिप्रेत्योक्तम् यद्वा स्वसंगस्यापिसत्संगत्वंविवक्ष्यते स्वस्यापिसत्वात् यद्वा मदीयसंगादित्यर्थः ७ तत्रवृत्रादीनांभवतुनामकथंचित्साधनांतरंगोपीप्रभृतीनांतुनान्यदस्तीत्याह केवलेनेति सत्संगलब्धेनकेवलेनैवभावेनप्रीत्यानगाः यमलार्जुनादयः नागाः कालियादयः यद्वा तदानींतनानांसर्वतरुगुल्मादीनामपिभगवतिभावोस्तीतिगम्यते तदुक्तंभगवतैव अहोअमी

बहवोमत्पदंप्राप्तास्त्वाष्ट्रकायाधवादयः वृषपर्वाबलिर्बाणोमयश्चाथविभीषणः ५ सुग्रीवोहनुमानृक्षोगजोगृध्रोवणिक्पथः व्याधःकुब्जाव्रजेगोप्योयज्ञपत्न्यस्तथापरे ६ तेनाधीतश्रुतिगणानोपासितमहत्तमाः अव्रतानस्ततपसःसत्संगान्मामुपागताः ७ केवलेनहिभावेनगोप्योगावोनगामृगाः येऽन्येमूढधियोनागाःसिद्धामामीयुरंजसा ८ यंनयोगेनसांख्येनदानव्रततपोध्वरैः व्याख्यास्वाध्यायसंन्यासैःप्राप्नुयाद्यत्नवानपि ९ रामेणसार्धंमथुरांप्रणीतेश्वाफल्किनामय्यनुरक्तचित्ताः विगाढभावेननमेवियोगतीव्राधयोऽन्यंददृशुःसुखाय १० तास्ताःक्षपाःप्रेष्ठतमेननीतामयैववृंदावनगोचरेण क्षणार्धवत्ताःपुनरंगतासांहीनामयाकल्पसमाबभूवुः ११

देववरामरार्चितपादांबुजंते सुमनःफलार्हणम् नमंत्युपादायशिखाभिरात्मनस्तमोऽपहत्यैतरुजन्मयत्कृतमित्यादि सिद्धाःकृतार्थाःसंतईयुःप्रापुः ८ स्वप्राप्तेर्दुर्लभतामाह यमिति योगादिभिः कृतप्रयत्नोऽपियं नप्राप्नुयात् तंमामीयुरितिपूर्वेणान्वयः अत्रचप्रथमंयागोप्यःपश्चाद्योवा श्रीकृष्णेनसहसंगताः तेसंतः तत्संगोऽन्येषांसत्संगः तेनचतेषांभक्तिरितिज्ञातव्यम् ९ गोपीनांभावंप्रपंचयति रामेणेतिचतुर्भिः श्वाफल्किनाअक्रूरेणमयिप्रणीतेसति मेमत्तोऽन्यंसुखायनददृशुः कुतः वियोगेनतीव्रोदुःसहःआधिर्यासांताः अत्रहेतुः मयिविगाढेनअतिदृढेनभावेनप्रेम्णाअनुरक्तानिसंसक्तानिचित्तानियासांताः १० तीव्राधित्वंव्यनक्ति तास्ताइति मयासहयाएवक्षपाः रात्रयः क्षणार्धवन्नीतास्ताएवपुनः मयाहीनास्तासांकल्पसमाबभूवुः कथंभूताः तास्ताः वाचामगोचराइत्यर्थः ११

किंच एवंतीव्राधयस्ताः मोहमिषेणसमाधिंप्राप्ताइत्याह ताइति मयिअनुषंगेण आसक्त्याबद्धाधियोयाभिस्ताः स्वमात्मानंस्वदेहमदःदूरस्थ मिदंसन्निहितंचनाविदन् यद्वा स्वंपतिपुत्रादिममतास्पदं आत्मानमहंकारास्पदं अदःपरलोकंइहलोकंचनाविदन्निति यथामुनयः समाधौनामरूपेन विदुः तद्वत् किंतु अब्धितोयेनद्यइवमयिप्रविष्टाइत्यन्वयः १२ एवंताअबलाः केवलंमत्कामाः अस्वरूपविदः स्वरूपंनतुजानंति तथाऽपिसत्संगात् जारंब्रह्मजारबुद्धिंयंधमपिब्रह्मस्वरूपमेवमांपरमंप्रापुरित्यर्थः १३ यस्मादेवंभूतोमङ्जनप्रभावः तस्मात्त्वंचोदनांश्रुतिंप्रतिचोदनांस्मृतिं

तानाविदन्मय्यनुषंगबद्धधियःस्वमात्मानमदस्तथेदम् यथासमाधौमुनयोऽब्धितोयेनद्यःप्रविष्टाइवनामरूपे १२
मत्कामारमणंजारमस्वरूपविदोऽबलाः ब्रह्ममांपरमंप्रापुःसंगाच्छतसहस्रशः १३ तस्मात्त्वमुद्धवोत्सृज्य चोदनांप्रति
चोदनाम् प्रवृत्तंचनिवृत्तंचश्रोतव्यंश्रुतमेवच १४ मामेकमेवशरणमात्मानंसर्वदेहिनां याहिसर्वात्मभावेनमयास्या
ह्यकुतोभयः १५ उद्धवउवाच संशयःशृण्वतोवाचंतवयोगेश्वरेश्वर ननिवर्ततआत्मस्थोयेनभ्राम्यतिमेमनः
१६

च यद्वा विधिंचनिषेधंचउत्सृज्यमांशरणंयाहि १४ मयैवाकुतोभयःस्याःभव १५ पूर्वंतावन्मयोदितेष्ववहितः स्वधर्मेष्वित्यादिनाकर्मकर्तव्य मित्युक्तम् इदानींतुसर्वंत्यक्त्वामांशरणंयाहीत्युच्यते तत्रकिमात्मनःकर्तव्यमस्तिनास्तिवेत्यात्मस्थः आत्मविषयः संशयोननिवर्तते यद्वा कर्मकार्यंत्याज्यंवेत्यात्मस्थः हृदिस्थःसंशयोननिवर्ततेइतिपृच्छति संशयइति येनसंशयेन १६ ७ ७ ७ ७

उत्तरंसएषइत्यष्टभिः अयंभावः ईश्वरस्ताबल्लमायावशात्प्रपंचात्मनाभातितत्प्रपंचाध्यासाच्चजीवानामनाद्यविद्ययाकर्तृत्वादिनानोविधिप्रतिषेधाधिकारः तदानीं सत्त्वशुद्ध्यर्थंकर्माणिकुर्वित्युक्तम् सत्त्वेचशुद्धेपुनःकर्मजाड्यपरिहारायभक्तिविक्षेपकत्वकर्मादरंपरित्यज्य दृढविश्वासेनभजेत्युक्तम् जातायांतुविद्यायांनकिंचित्कर्तव्यमस्तीति तत्रतावदीश्वराद्वागादींद्रियद्वाराजीवसंसृतिकारणभूतंप्रपंचोद्गममाह सार्धैश्चतुर्भिः सएषः अपरोक्षः जीवयतीतिजीवः परमेश्वरः अपरोक्षत्वेहेतुः विवरेषु आधारादिचक्रेषुप्रसूतिरिवप्रसूतिरभिव्यक्तिर्यस्यसः तामेवाभिव्यक्तिमाह घोषेणेति घोषेणपराख्येननादवताप्राणेनसह गुहामाधारचक्रंप्रविष्टःसन् मनोमयंसूक्ष्मंरूपंपश्यंत्याख्यंमध्यमाख्यंचमणिपूरचक्रेविशुद्धिचक्रेचउपेत्यप्राप्यवक्त्रेमात्राह्रस्वादिः स्वरउदात्तादिः वर्णः आकारादिरित्येवंवैखर्याख्यःस्थविष्ठः अतिस्थूलोनानावेदशाखात्मकोभवति तथाचश्रुतिः चत्वारिवाक्परिमितापदानितानिविदुर्ब्राह्मणायेमनीषिणः गुहात्रीणिनिहितानेंगयंतितुरीयंवाचोमनुष्यावदंतिइति श्रुतेरर्थः वाक्परिमितानिवाचःपरिमितानिशास्त्राणितानिचत्वारिपदानिस्थानानिपरापश्यंतीमध्यमावैखरीतितानिचयेब्राह्मणामनीषिणोऽध्यात्मकुशलाः तेविदुः तेषांमध्येआद्यंत्रीणिपदानिशरीरेआधारनाभिहृदयेषुनिहितानिनेंगयंति

श्रीभगवानुवाच सएषजीवोविवरप्रसूतिःप्राणेनघोषेणगुहांप्रविष्टः मनोमयंसूक्ष्ममुपेत्यरूपंमात्रास्वरोवर्णइतिस्थविष्ठः १७

नजानंति तुरीयंचतुर्थंवैखर्याख्यंमनुष्यावदंति मनुष्याणांवदनेवर्तमानोर्थबोधकःशब्दोभवतीत्यर्थः अभियुक्तःश्लोकश्च यासामित्रावरुणसदनादुच्चरंतींत्रिषष्टिंवर्णानंतःप्रकटकरणैःप्राणसंगात्प्रसूते तांपश्यंतींप्रथममुदितांमध्यमांबुद्धिसंस्थांवाचंवक्त्रेकरणविशदांवैखरींचप्रपद्ये १श्लोकार्थश्च तांत्रिविधांभारतींप्रपद्ये यासामित्रावरुणसदनात् अग्निसोमस्थानात् उच्चरंतीउद्भवंती मित्रोऽग्निर्वरुणःसोमः तयोःसदनमावासस्थानंपरमात्मा यतःश्वासश्चशीतोष्णत्वंतस्मादुच्चरंती त्रिषष्टिवर्णान्जनयतिवायुसंगजान्प्रकटकरणैः बुद्धिगतैः प्रत्यक्षरूपैःइंद्रियैः अंतः पश्यतिनतूच्चारयति सापश्यंत्याख्यातांप्रथममुदितांउत्पन्नांबुद्धिसंस्थांउच्चारयामीतिविचारयुक्तांमध्यमांमुखेवस्थितांकरणविशदांस्थानप्रयत्ननिर्मलांवैखरींचप्रपद्ये त्रिषष्टिंवर्णानिति ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदेन स्वराएकविंशति ऌकारप्लुतत्वात् संधिक्षराणामह्रस्वत्वाच्च व्यंजनानित्रयस्त्रिंशत् अनुनासिकाःङञणनमाःपंच विसर्गानुस्वारौअःकःपौचेति १७ श्रीकृष्णापरमात्मनेनमः श्रीवेदव्यासायनमः श्रीर्जयति

अव्यक्तस्यसतः सूक्ष्ममध्यमक्रमेणाभिव्यक्तौदृष्टांतः यथेति यथाऽग्निः खे ऊष्माअव्यक्तोष्मरूपः दारुणिअधिकंमथ्यमानः अनिलसहायःसन् अणुःसू
क्ष्मविस्फुलिंगादिरूपोभवति पुनः प्रकृष्टोजातोहविषासंवर्धितः तथैवेयंवाणीममाभिव्यक्तिः उक्तांवाग्वृत्तिमुपसंहरन्नितरेंद्रियवृत्तिर्घृतिदिशति एवंगदि
र्गदनंभाषणंमेव्यक्तिरित्युपसंहारः कर्महस्तयोर्वृत्तिः गतिः पादयोः विसर्गः पायूपस्थयोरितिकर्मेंद्रियाणाम् घ्राणःअवघ्राणम् रसोरसनंदृक्दर्शनम्
स्पर्शःस्पर्शनम् श्रुतिःश्रवणमितिज्ञानेंद्रियाणाम् संकल्पोमनसः विज्ञानंबुद्धिचित्तयोः अभिमानोऽहंकारस्यसूत्रंप्रधानस्य सत्त्वरजस्तमसांविकारोऽ
धिदैवादिस्त्रिविधः प्रपंचोमेव्यक्तिरितिपूर्वेणान्वयः १९ तस्मादीश्वरादिव्यक्तिरूपः प्रपंचोनेश्वराद्भिन्नोऽस्तीत्याह अयमिति अयंजीवःईश्वरः आदा
वव्यक्तएकएववयसाकालेनविश्लिष्टाविभक्तानागादिरिंद्रियरूपाःशक्तयोयस्य विशेषणस्त्रिधा आलिंगितामायाशक्तिर्येनसः बहुप्रकारइवाभातियःसा
एवआद्यःत्रिवृत् त्रिगुणाश्रयः अब्जयोनिर्लोकपद्मस्यकारणभूतः एकस्यबहुधाभानेदृष्टांतः योनिंक्षेत्रंप्रतिपद्यप्राप्यबीजानियद्वदिति २० तस्मात्त

यथाऽनलः खेऽनिलबंधुरूष्मावलेनदारुण्यधिमथ्यमानः अणुःप्रजातोहविषासमिध्यतेतथैवमेव्यक्तिरियंहिवाणी १८ एवं
गदिःकर्मगतिर्विसर्गोघ्राणोरसोदृक्स्पर्शःश्रुतिश्च संकल्पविज्ञानमथाभिमानःसूत्रंरजःसत्त्वतमोविकारः १९ अयंहिजीव
स्त्रिवृदब्जयोनिरव्यक्तएकोवयसासआद्यः विश्लिष्टशक्तिर्बहुधेवभातिबीजानियोनिंप्रतिपद्ययद्वत् २० यस्मिन्निदंप्रोत
मशेषमोतंपटोयथातंतुवितानसंस्थः यएषसंसारतरुःपुराणःकर्मात्मकःपुष्पफलेप्रसूते २१ द्वेअस्यबीजेशतमूलस्त्रिनालः
पंचस्कंधःपंचरसप्रसूतिः दशैकशाखोद्विसुपर्णनीडस्त्रिवल्कलोद्विफलोर्कंप्रविष्टः २२

न्मायाविलसितत्वाच्चदाश्चर्यमिदंजगत्ततः पृथगितिसदृष्टांतमाह यस्मिन्निति तंतुवितानेसंस्थास्थितिर्यस्यसः पटोयथातथायस्मिन्निदंवि
श्वमोतंदीर्घतंतुषुपटइवप्रोतंतिर्यक्तंतुष्विवएवंभूतंसमष्टिव्यस्यात्मकंविश्वमति यथाऽत्यन्याध्यस्तंवृक्षरूपंजीवस्यकर्तृत्वादिसंसारहेतुः अत
स्तद्विवेकज्ञानेनकर्मादिसर्वंत्याज्यमित्युक्तमित्याशयेनाह यएषइतिसार्धैस्त्रिभिः पुराणः अनादिः कर्मात्मकः प्रवृत्तिस्वभावः पुष्पफलभोगाप
वर्गौकर्मतत्फलेवाप्रसूतेजनयति २१ वृक्षरूपकंप्रपंचयति द्वेइति द्वेपुण्यपापेअस्यबीजे सच्चशतमूलःशतमपरिमिताःवासनाः मूलानियस्यत्र
योगुणाः नालानिप्रकांडायस्यपंचभूतानिस्कंधायस्य पंचरसाः शब्दादिविषयास्तेषांप्रसूतिर्यस्मात् दशचएकाचशाखादशेंद्रियाणियस्य द्वयोः
सुपर्णयोर्जीवपरमात्मनोर्नीडंयस्मिन् त्रीणिवल्कलानित्वचोवातपित्तश्लेष्माणोयस्य द्वेसुखदुःखेफलेयस्यसः अर्कंप्रविष्टःसूर्यमंडलपर्यंतंव्याप्तः त
न्निर्भिद्यगतस्यसंसाराभावात् २२

तत्फलभोक्तृनाह गृध्यंतीतिगृध्राः कामिनः ग्रामेचराः गृहस्थाः अस्यवृक्षस्यैकंफलंदुःखमदंति परिणामतः स्वर्गादेरपिदुःखस्वरूपत्वात् हंसाविवे-
किनः अरण्यवासाः संन्यासिनः एकंफलंसुखमदंति एकंपरमात्मानंमायामयमेव बहुरूपमिज्यैः गुरुभिः कृत्वायोवेदसवेदंवेदतत्त्वार्थंवेद २३ त्वंचैवं-
ज्ञात्वा कृतकृत्यः सर्वसाधनंत्यजेत्याह एवमिति एकांतभक्त्याशितेनतीक्ष्णेनज्ञानकुठारेणस्वतंत्रनावाहृयोर्ज्ञानभक्त्योः जीवोपाधिंत्रिगुणात्मकंलिं-
गशरीरंविवृश्च्यच्छित्वापरमात्मानंचसंपद्यप्राप्य अथास्त्रंसाधनंत्यजेति २४ इत्येकादशेटीकायांद्वादशोऽध्यायः १२ त्रयोदशेऽथसत्त्वस्य
वृद्ध्याविद्योदयक्रमः हंसेतिहासतश्चित्तगुणविश्लेषवर्णनम् १ विद्याकुठारेणजीवाशयंविवृश्च्यसाधनंत्यजेत्युक्तम् ननुतत्रतमआदिगुणत्रयवृ-
त्तिप्रतिबंधेसतिकथंविद्योत्पत्तिरित्याशंक्यतन्निवृत्त्याविद्योत्पत्तिप्रकारमाह सत्त्वमितिसप्तभिः नत्रयद्यानंदादिवदात्मधर्मागुणाःस्युः तर्हितत्स्वरूप-
त्वात्तेषांनिवृत्त्यादिविद्योत्पत्तिर्नस्यात् नत्वेतदस्तीत्याह बुद्धेः प्रकृतेरेतेगुणाः नत्वात्मनइति अतःसत्त्वेनसत्त्ववृत्त्याऽन्यतमौहन्यात् रजस्तमोवृत्तीर्जये

अदंतिचैकंफलमस्यगृध्राग्रामेचराएकमरण्यवासाः हंसायएकंबहुरूपमिज्यैर्मायामयंवेदसवेदवेदम् २३ एवंगुरूपा-
सनयैकभक्त्याविद्याकुठारेणशितेनधीरः विवृश्च्यजीवाशयमप्रमत्तः संपद्यचात्मानमथत्यजास्त्रं २४ इतिश्रीभा-
गवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेद्वादशोऽध्यायः १२ श्रीभगवानुवाच सत्त्वंरजस्तमइतिगुणा
बुद्धेर्नचात्मनः सत्त्वेनान्यतमौहन्यात्सत्त्वंसत्त्वेनचैवहि १ सत्त्वाद्धर्मोभवेद्वृद्धात्पुंसोमद्भक्तिलक्षणः सात्त्विकोपासयासत्त्वं
ततोधर्मःप्रवर्तते २ धर्मोरजस्तमोहन्यात्सत्त्ववृद्धिरनुत्तमः आशुनश्यतितन्मूलोह्यधर्मउभयेहते ३ आगमोऽपःप्रजादेशः
कालःकर्मचजन्मच ध्यानंमंत्रोऽथसंस्कारोदशैतेगुणहेतवः ४

दित्यर्थः सत्त्वंचसत्यदयादिवृत्तिरूपमुपशमात्मकेनसत्त्वेनैवहन्यात् १
नतुगुणत्रयवृत्तीनांपरस्परोपमर्दनरूपत्वात् कथंसत्त्ववृद्धौवेतरवृत्तयोनियमेनहंतव्यास्तत्राह सत्त्वादिति मद्भक्तिलक्षयति यो धर्मःसःमद्भक्तिरू-
पएववा सत्त्वमेवकथंवर्धतेतत्राह सात्त्विकानांपदार्थानामुपासयासेवयासत्त्वंवृद्धंभवतीत्यर्थः सचधर्मोरजस्तमश्चहन्यात् कुतः नविद्यतेउत्तमोयस्मा-
त्सः सर्वोत्तमः यतः सत्त्ववृद्धिः सत्त्ववृद्धिर्यस्मिन्कारणंसः अतएवतत्कार्योऽधर्मप्रतिबंधोऽपिनास्तीत्याह तस्मिन्नुभयस्मिन्हतेतन्मूलःतेरजस्तमसीराग-
द्वेषादिनाप्रमादालस्यादिनाचमूलंयस्यसः ३ सात्त्विकोपासनयासत्त्वंवर्धतइत्युक्तं तानेवसत्त्ववृद्धिहेतून्दर्शयितुंसामान्यतोगुणत्रयवृद्धिहेतूनाह
आगमःशास्त्रं अपःआपः क्वचिदागमोऽर्थइतिपाठःप्रजापुत्रः देशःवाराणस्यादिः कालःवसंतादिः कर्मवेदोक्तंजन्मध्यानंचदेवादीनांमंत्रोद्वादशाक्ष-
रादिः संस्कारःजातकर्मादिः एतेदशत्रिगुणोत्पत्तिहेतवः ४ ५ ५

एषांसात्त्विकादिनिर्णयमाह एषामेवमध्येयद्वृद्धाःशास्त्रज्ञाःप्रचक्षतेप्रशंसंतितत्सात्त्विकंयत्तुनिंदंतितत्तामसंयत्तुतैरुपेक्षितंनस्तुतंनचनिंदितंतद्राजसंस्मृतं
५सात्त्विकान्येवेति निवृत्तानिशास्त्राण्येवसेवेतनप्रवृत्तिपराणिइशास्त्राणि तीर्थापएवनगंधोदकक्षौराद्याः प्रजाः निवृत्तान्जनान् नप्रवृत्तदुराचारान् विवि
क्तदेशंनरथ्याद्यूतदेशान् कालंब्राह्ममुहूर्तादिकंध्यानादौनप्रदोषनिशीथादीन् कर्मचनित्यंनकाम्याभिचारादीनिजन्मचवैष्णवशैवदीक्षालक्षणम्
नशाक्तक्षुद्रदीक्षारूपम् ध्यानंश्रीविष्णोः नकामिनीविद्विषाम् मंत्रंप्रणवादिकंनकाम्यक्षुद्रादीन् संस्कारमात्मनः शोधकंनतुकेवलंदेहगृहादीनाम् न
नुज्ञानंमहावाक्यश्रवणादेवोत्पद्यतेकिंनचसत्त्ववृद्ध्याधर्मेणवा अतआह यावत्स्मृतिः आत्मापरोक्ष्यम् यावच्चदेहद्वयतत्कारणभूतगुणापोहः तावत्प
र्यंतंज्ञानंभवतीत्यर्थः ६ ननुगुणव्यतिकराज्जातोदेहः कथंस्वाश्रयभूतान् गुणान्स्वतएवोत्पन्नयाविद्ययाऽपोह्य स्वयमप्युपरमेत्तत्राह वेणूनांसंघ

तत्तत्सात्त्विकमेवैषांयद्वृद्धाःप्रचक्षते निंदंतितामसंयत्तद्राजसंतदुपेक्षितम् ५ सात्त्विकान्येवसेवेतपुमान्सत्त्वविवृद्धये
ततोधर्मस्ततोज्ञानंयावत्स्मृतिरपोहनम् ६ वेणुसंघर्षजोवह्निर्दग्ध्वाशाम्यतितद्वनम् एवंगुणव्यत्ययजोदेहःशाम्यतित
त्क्रियः ७ उद्धवउवाच वदंतिमर्त्याःप्रायेणविषयान्पदमापदाम् तथाऽपिभुंजतेकृष्णतत्कथंश्वखराजवत् ८
श्रीभगवानुवाच अहमित्यन्यथाबुद्धिःप्रमत्तस्ययथाहृदि उत्सर्पतिरजोघोरंततोवैकारिकंमनः ९ रजोयुक्तस्य
मनसःसंकल्पःसविकल्पकः ततःकामोगुणध्यानाद्दुःसहःस्याद्धिदुर्मतेः १० करोतिकामवशगःकर्माण्यविजितेंद्रियः
दुःखोदर्काणिसंपश्यन्रजोवेगविमोहितः ११ रजस्तमोभ्यांयदपिविद्वान्विक्षिप्तधीःपुनः अतंद्रितोमनोयुंजन्दोषदृष्टि
र्नसज्जते १२

र्षाज्जातोऽग्निर्यथास्वतएवोत्पन्नाभिर्ज्वालाभिस्तद्वनंसर्वंदग्ध्वापश्चात्स्वयंशाम्यति एवंदेहोऽपितत्क्रियः तस्याग्नेरिवक्रियाव्या
पारोयस्यसः ७ ननुनियतेंद्रियतयासात्त्विकसेवायामियानस्तिपुरुषार्थः तथाऽपिराजसादीन्विषयान्दुःखमितिजानंतोऽपिकथंसेवंतइतिपृच्छति
विदंतीति पदंस्थानम् श्वानोयथाभर्त्स्यमानाअपि खरायथापश्चाँताड्यमाना अपिखरीमनुधावंतः अजायथानिर्लज्जाः हंतुमानीताअपितद्वत् ८ मि
थ्याऽभिनिवेशेनभुंजतइतिसहेतुकमाह अहमितित्रिभिः प्रमत्तस्यविवेकशून्यस्यदेहादावहमितिमिथ्याबुद्धिर्हृदियथोत्सर्पति ततोऽहंबुद्धेश्चवैकारिकंसत्त्व
प्रधानमपिमनः प्रतिघोरंदुःखात्मकंरजःउत्सर्पतिमनोव्याप्नोतीत्यर्थः ९ इदमेवमिदमेवंभोग्यमितिसविकल्पःसंकल्पःस्यात् ततश्च अहोरूपमहोभावइतिगु
णाभिध्यानात्दुर्धरःकामःस्यात्ततोविषयान्भोक्तुंकर्माणिकरोति ११ एवंचेन्नकस्यापिदुःखनिवृत्तिःस्यादित्याशंक्याह यदपियद्यपिरजस्तमोभ्यांविक्षि

प्तधीस्तथाविद्वान् विवेकीपुनर्मनोनिरुंधन्नसज्जते १२ ५

विषयदोषदृष्ट्वाऽपिमनोनिरोधाशक्तौसकृखंतन्निरोधोपायमाह अप्रमत्तइति अनिर्विण्णः अनलसः यथाकालंत्रिषवणम् मयिपरमानंदरूपेअर्पयन् स
माद्ध्यात् १३ विषयैःसंग्रथितस्यमनसस्तद्वियोगेनेश्वरनिष्ठत्वमसंभावितंमन्यमानंप्रतितन्निरूपणायेतिहासमुपक्षिपति एतावानिति यथायथावन्म
य्यावेश्यतएतावानित्यर्थः १४ मच्छिष्यैरित्युक्तेतेषामतिज्यायसामनेनरूपेणनिरूपणासंभवात्पृच्छति यदेति तंकालंतदेतद्रूपंचवेदितुमिच्छामि तत्क
थयेति १५ मानसाःपुत्राः सूक्ष्मांदुर्ज्ञेयाम् एकांतिकींगतिंपरांकाष्ठाम् १६ तदेवाह गुणेष्विति विषयेषुस्वभावतोरागादिवशाच्चेतः प्रविशति तेचअनुभू
ताविषयावासनारूपेणचेतसिप्रविशंति अतितितीर्षोः विषयानतिक्रमितुमिच्छोः १७ एवमिति महान्देवोऽपिस्वयंभूरपिभूतानांस्रष्टाऽपि ध्यायमानः
विचारयन्नपिप्रश्नस्यबीजंयदज्ञानादयंप्रश्नः तन्नाविंदत् यतःकर्मविक्षिप्तधीः १८ प्रश्नस्यपारमुत्तरमभिप्रायोवातस्य तितीर्षयाजिज्ञासयाहंसरूपेणे

अप्रमत्तोनुयुंजीतमनोमय्यर्पयंश्छनैः अनिर्विण्णोयथाकालंजितश्वासोजितासनः १३ एतावान्योगआदिष्टोमच्छिष्यैःस
नकादिभिः सर्वतोमनआकृष्यमय्यद्धावेश्यतेयथा १४ उद्धवउवाच यदात्वंसनकादिभ्योयेनरूपेणकेशव योग
मादिष्टवानेतद्रूपमिच्छामिवेदितुम् १५ श्रीभगवानुवाच पुत्राहिरण्यगर्भस्यमानसाःसनकादयः पप्रच्छुःपि
तरंसूक्ष्मांयोगस्यैकांतिकींगतिम् १६ सनकादयऊचुः गुणेष्वाविशतेचेतोगुणाश्चेतसिचप्रभो कथमन्योन्यसं
त्यागोमुमुक्षोरतितितीर्षोः १७ श्रीभगवानुवाच एवंपृष्टोमहादेवःस्वयंभूर्भूतभावनः ध्यायमानःप्रश्नबीजंना-
भ्यपद्यतकर्मधीः १८ सप्रश्नमचिंतयद्देवःप्रश्नपारतितीर्षया तस्याहंहंसरूपेणसकाशमगमंतदा १९ दृष्ट्वामांतउपव्रज्यकृ-
त्वापादाभिवंदनम् ब्रह्माणमग्रतःकृत्वापप्रच्छुःकोभवानिति २० इत्यहंमुनिभिःपृष्टस्तत्त्वजिज्ञासुभिस्तदा यदवोचमहंते
भ्यस्तदुद्धवनिबोधमे २१ वस्तुनोयद्यनानात्वंआत्मनःप्रश्नईदृशः कथंघटेतवोविप्रावक्तुर्वामेकआश्रयः २२

ति यथाहंसोनीरक्षीरंच
पृथक्कर्तुंशक्तः एवमहंगुणांश्चेतश्चेति द्योतयितुंहंसरूपेणगतोऽस्मीति १९ २० इत्यहंमुनिभिःपृष्टइतिपृथक्वाक्यम् यदवोचमितिचपृथक् अतोऽस्मच्छब्दावृ
त्तिरदोषः तेभ्योयदवोचंतन्मेवचनंनिबोध २१ देहादिविविक्तात्मज्ञानेसतितन्निष्ठस्यरागाद्यसंभवात्स्वयमेवविषयचेतसोर्विश्लेषोभवतीतिवक्तुंप्रश्नखंडन
मिषेणैवतावदात्मानात्मविवेकमाह वस्तुनइतित्रिभिः किमात्मनोऽयंप्रश्नः तदुपाधेर्भूतसंघस्यवा यद्यात्मविषयः तर्हितस्यवस्तुनः परमार्थरूपस्य अनानात्वेस-
ति हेविप्राः वः युष्माभिःकृतःप्रश्नःईदृशः बहुधुनिर्धारणरूपः कथंघटेत वक्तुरुत्तरदातुर्वामेममकआश्रयः अविशेषेआत्मनिकंजातिगुणादिविशेषमाश्रित्यो
त्तरंवक्ष्यामीत्यर्थः २२

भूतसंघविषयत्वेऽपिअयंवः प्रश्नः वाचारंभः वाङ्मात्रेणारब्धः यतोऽनर्थकः कुतः भूतेषुदेवमनुष्यादिदेहेषुपंचभूतात्मकेषु अतः समानेषु अभिन्नेषुपुन श्चवस्तुतः परमकारणात्मना अभिन्नेषु वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमितिश्रुतेः २३ तत्रपंचात्मकत्वंप्रत्यक्षादिसिद्धमेवेतिपरमकारणाभेदमे वोपपादयति मनसेति मनआदिभिर्यद्गृह्यतेतत्तदहमेवेत्यर्थः अंजसातत्त्वविचारेण एतेनैवसर्वात्मकोऽहमित्यंजसाऽस्युत्तरमुक्तंभवति २४ एवंप्रश्नखं डनमिषेणैवात्मस्वरूपंसामान्यतोनिरूप्यब्रह्मणोऽपिदुष्परिहरंयत्पृष्टंतत्रोत्तरमाह गुणेष्वित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति अयमभिप्रायः यदिकर्तृत्वभो क्तृत्वादिरूपतयाविषयैः संग्रथितंचित्तंबुद्ध्यादिशब्दवाच्यमेवजीवस्यस्वरूपंभवेत् ततःवियोगोनघटेत तस्यतुस्वरूपमहंब्रह्मैवचिन्ताध्यासेनतुत त्त्वभावतयाविषयैःसंग्रथितम् अतःस्वस्यब्रह्मत्वभावनयाविषयाणांचमिथ्यात्वानुसंधानेनसर्वतोनिर्विद्यभगवंतंभजतोभवत्येवपरिपूर्णस्वरूपाव

पंचात्मकेषुभूतेषुसमानेषुचवस्तुतः कोभवानितिवःप्रश्नोवाचारंभोह्यनर्थकः २३ मनसावचसादृष्ट्यागृह्यतेऽन्यैर
पींद्रियैः अहमेवनमत्तोऽन्यदितिबुध्यध्वमंजसा २४ गुणेष्वाविशतेचेतोगुणाश्चेतसिचप्रजाः जीवस्यदेहउभयंगुणाश्चे
तोमदात्मनः २५ गुणेषुचाविशच्चित्तमभीक्ष्णंगुणसेवया गुणाश्चचित्तप्रभवामद्रूपउभयंत्यजेत् २६ जाग्रत्स्वप्नःसुषु-
प्तंचगुणतोबुद्धिवृत्तयः तासांविलक्षणोजीवःसाक्षित्वेनविनिश्चितः २७ यर्हिसंसृतिबंधोऽयमात्मनोगुणवृत्तिदः मयि
तुर्येस्थितोजह्यात्त्यागस्तद्गुणचेतसाम् २८

स्थानमिति हेप्रजाः पुत्रकाःसत्यम् गुणेषुचेतआविशति गुणाश्चचेतसि एवंगुणाश्चेत-श्चोभयंग्रथितंसदसदात्मनोब्रह्मस्वरूपस्यजीवस्यदेहः अध्यस्तउपाधिः ननुस्वरूपम् २५ तस्मात् अभीक्ष्णंपुनःपुनर्गुणसेवयातत्संस्कारेणगुणेष्वा विशच्चित्तंतेचपुनर्वासनारूपेणचित्तेप्रकर्षेणभवंतीतितथातेगुणाश्च एवंयदुभयंतन्मद्रूपःसन् त्यजेत् २६ ननुजाग्रदाद्यवस्थावतःकुतः कूटस्थ त्वरूपतातत्राह जाग्रत्जागरः स्वप्नः सुषुप्तंचेतिबुद्धेरेतावृत्तयः ताश्चनस्वाभाविक्यः किंतु सत्त्वाज्जागरणंविद्यात् रजसास्वप्नमादिशेत् प्रस्वापंत मसाजंतोस्तुरीयंत्रिषुसंततमितिवक्ष्यमाणक्रमेणगुणतएवजीवस्तुविलक्षणः तदवस्थारहितएवविनिश्चितःकुतः तासांसाक्षित्वेन २७ ननुतर्हिक थमहंजागर्मीत्यादिप्रतीतिस्तत्राह यर्हियस्मात्संसृतिः सरणमनयेतिसंसृतिर्बुद्धिः तयाबंधोऽयमात्मनोगुणवृत्तीर्ददाति तस्मान्मयितुर्येस्थितः सन्निमंसंसृतिबंधंजह्यात् ततदागुणचेतसांगुणानांचेतसश्चाऽन्योऽन्यंत्यागोभवति २८ श्रीकृष्णपरमात्मनेनमः

कथंसंसृत्याबंधःकथंचतंजह्यात्तदाह अहंकारेणकृतंबंधमात्मनः अर्थविपर्ययमानंदाद्यावरणेनानर्थहेतुंविद्वान् जानन्सन् निर्विद्यदुःखमेतदिति
ज्ञात्वातुर्येस्थितोभूत्वासंसारचिंतांसंसारोबुद्धिः तस्मिन्चिंतामभिमानंतत्कृतांभोगचिंतांत्यजेदिति २९ यावदेवनत्यजेत् तावत्तस्यकर्मज्ञानादिसर्वंव्यर्थ
मित्याह यावदिति यद्यपिजागर्तिकर्मादिषुतथाऽपिस्वपन् स्वप्नान् पश्यन्निवभवति यतोऽज्ञःअसम्यक्दर्शी अज्ञजागरस्यस्वप्नत्वेदृष्टांतः स्वप्नइति
३० ननुकथंवेदप्रमितवर्णाश्रमकर्मादिनानाधीर्निवर्त्तेततत्राह असत्वादिति भावानांदेहादीनांतत्कृताभिदावर्णाश्रयादिरूपागतयः स्वर्गादिफलानिहे
तवःकर्माणिचास्यात्मनोमृषा अविद्यावद्विषयोवेदइतिभावः ३१ युक्तिभिरित्युक्तंताएवयुक्तीराह यइति अर्थान्स्थूलान्देहादीन् समस्तकरणैश्चक्षुरादिभिः
भुंक्तेकथंभूतान् अनुक्षणधर्मिणः क्षणिकबाल्यतारुण्यादिधर्मवतः यश्चस्वप्नेहृदिजागरदृष्टसदृशान् वासनामयान्भुंक्ते यश्चसुषुप्तेतान्सर्वानुपसंहर
ति सएकः कुतः त्रिगुणवृत्तिदृक् अवस्थात्रयद्रष्टा ननुजाग्रदवस्थांसर्वेंद्रियाणिपश्यंति स्वप्नंमनः सुषुप्तिंतत्संस्कारशेषाबुद्धिः कथमात्मानद्रष्टेत

अहंकारकृतंबंधमात्मनोर्थविपर्ययम् विद्वान्निर्विद्यसंसारचिंतांतुर्येस्थितस्त्यजेत् २९ यावन्नानाऽर्थधीःपुंसोननिव
र्त्तेतयुक्तिभिः जागर्त्यपिस्वपन्नज्ञःस्वप्नेजागरणंयथा ३० असत्वादात्मनोऽन्येषांभावानांतत्कृताभिदा गतयोहेतवश्चा-
स्यमृषास्वप्नदृशोयथा ३१ योजागरेबहिरनुक्षणधर्मिणोऽर्थान्भुंक्तेसमस्तकरणैर्हृदितत्सदृक्षान् स्वप्नेसुषुप्तउपसंहर
तेसएकःस्मृत्यन्वयात्त्रिगुणवृत्तिदृगिंद्रियेशः ३२ एवंविमृश्यगुणतोमनसस्त्र्यवस्थामन्माययामयिकृताइतिनिश्चिता
र्थाः संछिद्यहार्दमनुमानसदुक्तितीक्ष्णज्ञानासिनाभजतमाऽखिलसंशयाधिम् ३३ ईक्षेतविभ्रममिदंमनसोविलासंदृष्ट
विनष्टमतिलोलमलातचक्रम् विज्ञानमेकमुरुधेवविभातिमायास्वप्नस्त्रिधागुणविसर्गकृतोविकल्पः ३४

त्याह इंद्रियेशः ननुइंद्रियेशाअपिविश्वतैजसप्राज्ञाभिन्नाः नकुतःस्मृत्याप्रतिसंधानेनसर्वावस्थास्वन्वयात् यःस्वप्नानद्राक्षंयश्चतदनंतरंनकिंचिदवेदिष
ंसएवेदानींजागर्मीतिउपाधिभेदेनविश्वादिव्यवहारइतिभावः एतेनबालयुवाद्यवस्थास्वप्रतिसंधानेनात्मैक्यंद्रष्टव्यम् ३२ ततःकिमतआह एवमिति
गुणतोयाएतामनसस्त्र्यवस्थाः ताःमदविद्ययामयिकृताः नतत्त्वतःसंतीतिनिश्चितआत्मरूपोर्थोयैः तेयूयमखिलसंशयानामाधिम् आधीयंतेऽस्मि
न्नित्याधिरहंकारः तंसंछिंद्यहार्दंहृदिस्थितंमांभजत केनछित्वातदाह अनुमानैःसदुक्तिभिःसतामुपदेशैः श्रुतिभिश्च तीक्ष्णेनज्ञानखड्गेन ३३ अ
नुमानानिदर्शयति ईक्षेतेति इदंजगद्विभ्रममीक्षेत तत्रहेतवः मनोविजृंभितत्वात् दृष्टत्वाद्विनाशित्वाच्च स्वप्नवत् अतिचंचलत्वाच्च अलातच
क्रवत् ननुभ्रमोऽपिनिर्विषयःकथंस्यात्तत्राह विज्ञानमितिनिगमनम् तस्मात्त्रिधायोऽयंगुणपरिणामकृतोविकल्पोभेदः समायेति ३४

तत्तस्मात्ततो दृश्याद्दृष्टिं निवर्त्य निजसुखानुभवो भवेत् तन्नैश्चल्यार्थं च निवृत्ततृष्णस्तूष्णीं निरीहश्च भवेत् मनोवाक्कायव्यापाररहित इत्यर्थः ननु देहवतः सर्वथा द्वैतदृष्टिप्रतिनिवर्तनायोगात् पुनः संसारः स्यात् एवं तत्राह संदृश्यत इति क्वचिदावश्यकाहारादिषु यद्यपीदं संदृश्यते तथाऽप्यवस्तुबुद्ध्या त्यक्तं तत्पुनर्मोहाय न भवेद्य किंतु देहपातपर्यंतं स्मृतिः संस्कारमात्रेणावभासो भवेदित्यर्थः ३५ एतदेवोपपादयति देहमिति आसनादुत्थितमुत्थाय तत्रैवस्थितं ततः क्वचिदपेतं निर्गतं पुनस्तत्रैवोपेतं वा देहमपि नानुसंधत्ते कुतोऽन्यत् यतः येन देहेन स्वरूपमभ्यगमत् ज्ञानवान् तं देहम् यतः कारणादिति वा परिकृतं परिहितं वासो गतं स्थितं वा यथा न वेत्ति तद्वत् ३६ ननु च यः परिपाल्यमानोऽपि मुमूर्षति तं चेन्न पश्यति तर्हि पतेदेव नेत्याह देहोपीति देहो दैववशेन गच्छन् स्वारंभकं कर्म यावदस्ति तावत्पर्यंतं प्रतिसमीक्षत एव जीवत्येव सासुः प्राणेंद्रियसहितः ननु तर्हि तस्मिन्कदाचिदासज्जेत नापि नेत्याह तमिति स्वाप्नं स्वप्नतुल्य

दृष्टिं ततः प्रतिनिवर्त्य निवृत्ततृष्णस्तूष्णीं भवेन्निजसुखानुभवो निरीहः संदृश्यते क्व च यदीदमवस्तुबुद्ध्या त्यक्तं भ्रमाय न भवेत्स्मृतिरानिपातात् ३५ देहं च नश्वरमवस्थितमुत्थितं वा सिद्धो न पश्यति यतोऽध्यगमत्स्वरूपम् दैवादपेतमुत दैववशादुपेतं वासो यथा परिकृतं मदिरामदांधः ३६ देहोऽपि दैववशगः खलु कर्म यावत्स्वारंभकं प्रतिसमीक्षत एव सासुः तं सप्रपंचमधिरूढसमाधियोगः स्वाप्नं पुनर्न भजते प्रतिबुद्धवस्तुः ३७ मयैतदुक्तं वो विप्रा गुह्यं यत्सांख्ययोगयोः जानीत माऽऽगतं यज्ञं युष्मद्धर्मविवक्षया ३८ अहं योगस्य सांख्यस्य सत्यस्यर्तस्य तेजसः परायणं द्विजश्रेष्ठाः श्रियः कीर्तेर्दमस्य च ३९ मां भजंति गुणाः सर्वे निर्गुणं निरपेक्षकम् सुहृदं प्रियमात्मानं साम्यासंगादयोगुणाः ४० इति मे छिन्नसंदेहा मुनयः सनकादयः सभाजयित्वा परया भक्त्याऽगृणत संस्तवैः ४१ तैरहं पूजितः सम्यक्संस्तुतः परमर्षिभिः प्रत्येयाय स्वकं धाम पश्यतः परमेष्ठिनः ४२

इति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः १३

म् अधिरूढः प्राप्तः समाधिपर्यंतो योगो येन अतएव प्रतिबुद्धं ज्ञातं परमार्थवस्तु येन सः तथा च श्रुतिः तस्य तावदेव चिरं यावन्न विमोक्षे अथ संपत्स्यत इति ३७ उक्तार्थं तेषां विश्वासार्थं स्वस्वरूपमाह मयेति सांख्यमात्मानात्मविवेकः योगोऽष्टांगः तयोर्गुह्यं रहस्यम् यज्ञं विष्णुं यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतेः युष्मद्धर्मविवक्षयेत्यनेन धर्मा अप्युपदिष्टा इति ज्ञेयम् ३८ अतएव यत्तेन हंसरूपेण ब्रह्मणोऽभ्यात्यमाधवेत्यनुवादो भविष्यति ऋतं प्रमीयमानो धर्मः सत्यमनुष्ठीयमानो धर्मः तेजः प्रभावः एतेषां परायणं परमयनम् ३९ किंच मामिति कथंभूताः अगुणाः गुणपरिणामरूपा न भवंति किंतु नित्या इत्यर्थः ४० मे मया अगृणत मां तुष्टुवुः ४१ प्रत्येयाय प्रत्यागतोऽस्मि ४२ इत्येकाद० टी० त्रयोदशोऽध्यायः

चतुर्दशेपरंश्रेयोभक्तिरेवनचेतरत् इत्येतद्वर्ण्यतेध्यानयोगश्चसहसाधनैः १ एवंतावद्भगवतोभक्त्यामोक्षइत्युक्तम् अन्येचान्यानिसाधनानिवदंति त
त्रविशेषनिर्धारणायपृच्छति वदंतीति श्रेयांसिश्रेयःसाधनानिकिंविकल्पेनप्राधान्यमुताहोकिंवाएकस्यैवमुख्यता १ एकमुख्यतापक्षोत्थानेकारणं
भवतेति अनपेक्षितः नअपेक्षितमपेक्षायस्मिन् सःअहेतुकःअयमर्थः भवतायोभक्तियोगउक्तः अन्येच यानिश्रेयःसाधनानिवदंति तेषांकिंसाक्षात्फ
लसाधनप्राधान्यमेवसर्वेषाम् उतांगांगिकत्वम् प्राधान्येऽपिकिंविकल्पेनसर्वेषांतुल्यफलत्वम् यद्वा कश्चिदस्तिविशेषइति २ तत्रभक्तिरेवमहाफलत्वेन
मुख्याअन्यानितुस्वस्वप्रकृत्यनुसारेणपुष्पस्थानीयस्वर्गादिफलबुद्धिभिः प्राणिभिः प्राधान्येनपरिकल्पितानिक्षुल्लकफलानीतिविवेक्तुंप्रकृत्यनुसारेण

उद्धवउवाच वदंतिकृष्णश्रेयांसिबहूनिब्रह्मवादिनः तेषांविकल्पप्राधान्यमुताहोएकमुख्यता १ भवतोदाहृतःस्वा
मिन्भक्तियोगोऽनपेक्षितः निरस्यसर्वतःसंगंयेनत्वय्याविशेन्मनः २ श्रीभगवानुवाच कालेननष्टाप्रलयेवाणीयं
वेदसंज्ञिता मयादौब्रह्मणेप्रोक्ताधर्मोयस्यांमदात्मकः ३ तेनप्रोक्ताचपुत्रायमनवेपूर्वजायसा ततोभृग्वादयोगृण्हन्सप्त
ब्रह्ममहर्षयः ४ तेभ्यःपितृभ्यस्तत्पुत्रादेवदानवगुह्यकाः मनुष्याःसिद्धगंधर्वाःसविद्याधरचारणाः ५ किंदेवाःकिन्नरानागा
रक्षःकिंपुरुषादयः बह्व्यस्तेषांप्रकृतयोरजःसत्त्वतमोभुवः ६ याभिर्भूतानिभिद्यंतेभूतानांमतयस्तथा यथाप्रकृतिसर्वेषां
चित्रावाचःस्रवंतिहि ७ एवंप्रकृतिवैचित्र्याद्भिद्यंतेमतयोनृणाम् पारंपर्येणकेषांचित्पाखंडमतयोपरे ८ मन्मायाः
मोहितधियःपुरुषाःपुरुषर्षभ श्रेयोवदंत्यनेकांतंयथाकर्मयथारुचि ९

बहुधावेदार्थप्रतिपत्तिमाह कालेनेतिसप्तभिः मदात्मकः मय्येवात्मा
चित्तंयेनसः ३ भृग्वादयः भृगुश्चमरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुरित्येतेसप्तब्रह्माणःप्रजापतयः तेचब्रह्मर्षयश्च ४ ५ किंदेवाः क्रमस्वेदर्दौ
र्गंध्यादिराहित्येन किंदेवाः मनुष्यावेतिसंदेहास्पदभूताद्वीपांतरमनुष्याः एवंकिन्नराः किन्नराइवमुखतः शरीरतोवाकिंपुरुषाः किंचित्पुरुषाइववानरा
दयः प्रकृतयःवासनाः बह्व्यःकुतः रजःसत्त्वतमांसिभुवः जन्मस्थानानियासांताः ६ भूतानिदेवासुरमनुष्यादीनि चित्रावाचः वेदार्थव्याख्यान
विषयाः ७ एवमित्युक्तोपसंहारः केषांचिदध्ययनादिशून्यानामप्युपदेशपारंपर्येण अपरेपाखंडमतयः वेदविरुद्धार्थमतयः ८ तत्कृतीनांमायागु
णमूलत्वान्मन्मायामोहितधियः अनेकांतंनानाविधम् ९ ७ ७ ७ ७ ७ ७

नदेवाह धर्ममितिसार्धेन धर्मंकर्ममीमांसकाः यदुक्तम् मोक्षार्थीनप्रवर्तेत तत्रकाम्यनिषिद्धयोः नित्यनैमित्तिकेकुर्यात् प्रत्यवायजिहासयेत्यादि यशः काव्यालंकारकृतिः यथाहुः यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्यपुण्यालोकेषुगीयते तावद्वर्षसहस्राणिस्वर्गलोकेमहीयतइति कामंवात्स्यायनादयः सत्यंदमंशमंच योगशास्त्रकृतः अन्येदृष्टार्थवादिनोदंडनीतिकृतःवेप्रसिद्धम् ऐश्वर्यमेवस्वार्थंपुरुषार्थंवदंति अतः सामाद्युपायाएवश्रेयःसाधनमितितेषांमतम् त्यागंभोजनंचलोकायतिकाः यज्ञतपोदानंयज्ञोदेवतानांपूजनंतपश्चदानंच १० तेषांतुच्छफलत्वमाह आद्यंतवंत इति एषांलोकाः एतैःसाध्यानि फलानि तमोनिष्ठामोहावसानाः भोगकालेऽप्यसूयादिभिः शुचार्पिताःव्याप्ताः ११ भक्तेःसुखत्वमाह मयीति यावत्समाप्ति हेसभ्य मयापरमानंदरूपेणआत्मनास्वरूपत्वेनस्फुरता १२ किंच अन्येषांतत्तल्लोकादिपरिच्छिन्नंसुखम् भक्तस्यतुपरिपूर्णमित्याह अकिंचनस्येति १३ परिपूर्णतामेवाह

धर्ममेकेयशश्चान्येकामंसत्यंदमंशमम् अन्येवदंतिस्वार्थंवाऐश्वर्यंत्यागभोजनम् केचिद्यज्ञंतपोदानंव्रतानिनियमान्यमान् १० आद्यंतवंतएवैषांलोकाःकर्मविनिर्मिताः दुःखोदर्कास्तमोनिष्ठाःक्षुद्रानंदाःशुचाऽर्पिताः ११ मय्यर्पितात्मनःसभ्यनिरपेक्षस्यसर्वतः मयात्मनासुखंयत्तत्कुतःस्याद्विषयात्मनाम् १२ अकिंचनस्यदांतस्यशांतस्यसमचेतसः मयासंतुष्टमनसःसर्वाःसुखमयादिशः १३ नपारमेष्ठ्यंनमहेंद्रधिष्ण्यंनसार्वभौमंनरसाधिपत्यम् नयोगसिद्धीरपुनर्भवंवामय्यर्पितात्मेच्छतिमद्विनाऽन्यत् १४ नतथामेप्रियतमआत्मयोनिर्नशंकरः नचसंकर्षणोनश्रीर्नैवात्माचयथाभवान् १५ निरपेक्षंमुनिंशांतंनिर्वैरंसमदर्शनम् अनुव्रजाम्यहंनित्यंपूयेयेत्यंघ्रिरेणुभिः १६ निष्किंचनामय्यनुरक्तचेतसःशांतामहांतोऽखिलजीववत्सलाःकामैरनालब्धधियोजुषंतियत्तन्नैरपेक्ष्यंनविदुःसुखंमम १७

नपारमेष्ठ्यमिति रसाधिपत्यंपाताला दिस्वाम्यम् अपुनर्भवंमोक्षमपि मद्विनामांहित्वा अन्यन्नेच्छति अहमेवतस्यप्रेष्ठइत्यर्थः १४ ममापिसएवप्रेष्ठइत्याह नतथेति द्वाभ्याम् आत्मयोनिर्ब्रह्मापुत्रोऽपिशंकरोगरुत्स्वरूपभूतोऽपिसंकर्षणःभ्राताऽपिश्रीर्भार्याऽपि आत्मामूर्तिरपियथाभक्तइतिवक्तव्येतद्धर्षेणाह भवानिति १५ पूयेयमदंतर्वर्तिब्रह्मांडानिपवित्रीकुर्यामितिभावेनेत्यर्थः १६ किंच मद्भक्तानांसुखमेतावदेवंभूतमितिवाकोवक्तुंसमर्थः यतस्तत्स्वसंवेद्यंनिरूपममित्याह निष्किंचनाइति महांतःनिरभिमानाः अनालब्धधियःअस्पृष्टचित्ताः निष्किंचनत्वादीनांयथेष्टहेतुहेतुमद्भावः एवंभूताः ममभदीयाःयत्सुखंजुषंतिसेवंतेतत्सुखंतएवविदुःलभंते नान्येकुतः नैरपेक्ष्यंनास्ति अपेक्षणीयंयेषांतेनैरपेक्षाः तैरेवलभ्यम् नतुमोक्षापेक्षैरपीत्यर्थः यद्वा एवंभूताःसंतोयेममभामित्यर्थःजुषंतेप्रीणंतेतएवयन्नैरपेक्ष्यंसुखंतद्विदुर्नान्यइत्यर्थः १७

अपिच आस्तांतावदुत्तममद्भक्तकथायतः प्राकृतोऽपिभक्तः कृतार्थएवेत्याह बाध्यमानइतिद्वाभ्याम् विषयैराकृष्यमाणोऽपि प्रगल्भयासमर्थया १८ पा
काद्यर्थंप्रज्वालितोग्निर्यथाकाष्ठानिभस्मीकरोति तथारागादिनाऽपिकथंचिन्मद्विषयासतीभक्तिः समस्तपापानीति भगवानपिस्वभक्तिमहिमाश्चर्येणसंबो
धयति अहोउद्धवविस्मयंशृण्विति १९ अतएवंभूतंश्रेयोनान्यदस्तीत्याह नसाधयतीतिद्वाभ्याम् २० श्रद्धयायाभक्तिस्तयासंभवात् जातिदोषादपीत्यर्थः
२१ भक्त्यभावेऽन्यत्साधनंव्यर्थमित्याहद्वाभ्याम् धर्मइति २२ रोमहर्षादिकंविनाकथंभक्तिर्गम्यते भक्त्याविनाचकथमाशयः शुद्ध्येदिति २३ किंचभक्तिःस्वा
श्रयंशोधयतीतिकिंवक्तव्यम् यतोगद्गदवागादिलक्षणोमद्भक्तियुक्तोलोकंसर्वंपुनातीत्याह वागिति २४ अपिच भक्त्यैवात्मशुद्धिर्नान्यतइतिसदृष्टांतमाह

बाध्यमानोऽपिमद्भक्तोविषयैरजितेंद्रियः प्रायःप्रगल्भयाभक्त्याविषयैर्नाभिभूयते १८ यथाऽग्निःसुसमृद्धार्चिःकरोत्येधांसि भस्मसात् तथामद्विषयाभक्तिरुद्धवैनांसिकृत्स्नशः १९ नसाधयतिमांयोगोनसांख्यंधर्मउद्धव नस्वाध्यायस्तपस्त्यागोयथा भक्तिर्ममोर्जिता २० भक्त्याहमेकयाग्राह्यःश्रद्धयात्माप्रियःसताम् भक्तिःपुनातिमन्निष्ठाश्वपाकानपिसंभवात् २१ धर्मःसत्य दयोपेतोविद्यावातपसान्विता मद्भक्त्यापेतमात्मानंनसम्यक्प्रपुनातिहि २२ कथंविनारोमहर्षंद्रवताचेतसाविना विनानंदाश्रुक लयाशुध्येद्भक्त्याविनाशयः २३ वाग्गद्गदाद्रवतेयस्यचित्तंरुदत्यभीक्ष्णंहसतिक्वचिच्च विलज्जउद्गायतिनृत्यतेचमद्भक्तियु- क्तोभुवनंपुनाति २४ यथाऽग्निनाहेममलंजहातिध्मातंपुनःस्वंभजतेस्वरूपम् आत्माचकर्मानुशयंविधूयमद्भक्तियोगेनभज त्यथोमाम् २५ यथायथात्मापरिमृज्यतेऽसौमत्पुण्यगाथाश्रवणाभिधानैः तथातथापश्यतिवस्तुसूक्ष्मंचक्षुर्यथैवांजनसंप्र युक्तम् २६ विषयान्ध्यायतश्चित्तंविषयेषुविषज्जते मामनुस्मरतश्चित्तंमय्येवप्रविलीयते २७ तस्मादसदभिध्यानंयथास्वप्न मनोरथम् हित्वामयिसमाधत्स्वमनोमद्भावभावितम् २८

यथेति यथाऽग्निनाध्मातंतापितमेवहेमसुवर्णमंतर्मलंजहाति नक्षालनादिभिः स्वंनि
जंरूपंचभजते कर्माशयंकर्मवासनाम् मांभजतेमद्रूपतामापद्यते ३५ ननुब्रह्मविदाप्नोति परंतमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतीत्यादिश्रुतिभ्योज्ञानादेवाविद्यानि
वृत्त्यात्मप्राप्तिरवगम्यते कुतोभक्तियोगेनेत्युच्यतेतत्राह यथायथेतिआत्माचित्तंपरिमृज्यते शोध्यतेमत्पुण्यकथानांश्रवणैरभिधानैश्चभक्तेरेवावांतरव्यापा
रोज्ञानंनपृथगित्यर्थः २६ किंच ज्ञानंनामचित्तस्यमदाकारपरिणामः सचमांभजतः स्वभावतएवभवति नचयत्नांतरमपेक्षतइतिसदृष्टांतमाह विषया
निति २७ यस्मादन्यसाधनंनफलंस्वप्नमनोरथवदसदभिध्यानमात्रंतस्मात्तद्विहायमय्येवमनःसमाहितंकुर्विंतिप्रकरणार्थमुपसंहरति तस्मादिति मद्भाव
भावितंमद्भावेनभजनेनैवशोधितम् २८

विशेषतोवात्स्यायनाद्युक्तकाममार्गाः परित्याज्याइत्याह स्त्रीणामिति आत्मवान्धीरःसन् क्षेमेनिर्भयेदेशेविविक्तेविजने २९ एतदुपपादयति नतथे ति अस्यपुंसः यथातत्संगिसंगतः क्लेशोभवेत् यथाचबंधोयोषित्संगतः तथाऽन्यप्रसंगतोनभवेदिति ३० मांचिंतयेदित्युक्तंतत्प्रकारंपृच्छति यथेतिध्या नांगप्रश्नः यादृशमितिध्येयविशेषेणप्रश्नःयदात्मकमिति यस्यतानिविशेषणानितत्स्वरूपप्रश्नः एतन्मेध्यानंमेवक्तुमर्हसीतिपाठः तत्रायमर्थः मुमुक्षुस्त्वांय- थाध्यायेत्तन्मे वक्तुमर्हसीतिजिज्ञासोःकथनाय मेपुनरेतत्त्वद्दास्यमेवपुरुषार्थः नतुध्यानेनकृत्यमस्तीतिनहुक्तंत्वयोपभुक्तस्रग्गंधेत्यादित्वंवक्तुमर्हसीतिपा ठःसुगमः ३१ तत्रध्यानांगत्वेनासनप्राणायामप्रकारमाह समइतिचतुर्भिः समेनात्युच्छ्रितेनातिनीचेआसनेकंबलादौसमकायःसन् यथासुखमासीन इतिनात्रस्वस्तिकादिनियमइत्युक्तं नासाग्रनिरीक्षणंचचित्तस्थैर्याय अंतर्लक्ष्योबहिर्दृष्टिः स्थिरचित्तःसुसंयतइतियोगशास्त्रोक्तेः ३२ विपर्ययेणरेच कपूरककुंभकक्रमेणापि यद्वा वामनाड्यापूरितंदक्षिणयात्यजेत् तथापूरितंवामयेत्येवंविपर्ययेण यथोक्तंयोगे इडयापूरयेद्वायुंत्यजेत्पिंगलयातत

स्त्रीणांस्त्रीसंगिनांसंगंत्यक्त्वादूरतआत्मवान् क्षेमेविविक्तआसीनश्चिंतयेन्मामतंद्रितः २९ नतथाऽस्यभवेत्क्लेशोबंधश्चान्य प्रसंगतः योषित्संगाद्यथापुंसोयथातत्संगिसंगतः ३० उद्धवउवाच यथात्वामरविंदाक्षयादृशंवायदात्मकम् ध्यायेन्मुमुक्षुरेतन्मेध्यानंमेवक्तुमर्हसि ३१ श्रीभगवानुवाच समआसनआसीनःसमकायोयथासुखम् हस्तावुत्संगआधायस्वनासाग्रकृतेक्षणः ३२ प्राणस्यशोधयेन्मार्गंपूरकुंभकरेचकैः विपर्ययेणापिशनैरभ्यसेन्निर्जितें द्रियः ३३ हृद्यविच्छिन्नमोंकारंघंटानादंबिसोर्णवत् प्राणेनोदीर्यतत्राथपुनःसंवेशयेत्स्वरम् ३४ एवंप्रणवसंयुक्तंप्राण- मेवसमभ्यसेत् दशकृत्वस्त्रिषवणंमासादर्वाग्जितानिलः ३५ हृत्पुंडरीकमंतस्थमूर्ध्वनालमधोमुखम् ध्यात्वोर्ध्वमुखम् उन्निद्रमष्टपत्रंसकर्णिकम् ३६

इति निर्जितेंद्रियइतिप्रत्याहारउक्तः ३३ प्राणायामोद्विविधः सगर्भोऽगर्भश्चेतितत्रश्रेष्ठत्वात् प्रणवगर्भमा ह हृदीतिद्वाभ्याम् मूलाधारादारभ्यअविच्छिन्नंसंततंघंटानादतुल्यमोंकारंहृदिसंतं प्राणेनउदीर्यऊर्ध्वंद्वादशांतपर्यंतंनीत्वाकथंबिसोर्णवत् कम- लनालतंतुवत् तत्रमात्राऽतीतेस्वरंपंचदशंबिंदुंसंवेशयेत् अथपुनरित्यस्यतंचबिंदुंशिरस्कंकुर्यादित्यर्थः यद्वा मूलाधारादारभ्यमूर्धानपर्यंतंबि सतंतुवत्सूक्ष्ममविच्छिन्नंसंतंहृदिमनसिप्राणेनोदीर्याभिव्यज्य अथपुनस्तत्रोंकारेघंटानादतुल्यंस्वरमुदात्तंनादंस्थिरीकुर्यादिति ३४ मासादर्वा क्जितानिलोभवति ३५ एवंध्यानांगमुक्त्वायादृशमित्यस्योत्तरंवक्तुंध्येयपीठमाह हृत्पुंडरीकमितिसार्धेन अंतस्थंदेहांतर्वर्ति ऊर्ध्वनालमधोमु खम् मुकुलितंचकदलीपुष्पसंकाशंयदस्तितद्विपरीतंध्यात्वेत्यर्थः ३६ ५ ५ ५ ५

न्यसेत् चिंतयेत् सविशेषणंध्यानमाह वन्हिमध्यइतिषड्भिः ध्यानमंगलंध्यानस्यशुभंविषयम् ३७ सममनुरूपावयवम् दीर्घाश्चारवः चत्वारोभुजायस्मिन्तत् सुचारुअतिरम्यम् ३८ समानयोः कर्णयोर्विन्यस्तेस्फुरतीमकराकारेकुंडलेयस्मिन्तत् श्रीवत्सश्रियोर्निकेतनंवक्षसिदक्षिणवामतस्ताभ्यांयुक्तमित्यर्थः ३९ ४० द्युमद्भिः किरीटादिभिः आसमंताद्युतमलंकृतम् प्रसादेनशोभनंमुखमीक्षणंचयस्मिन्तत् ४१ सुकुमारमतिकोमलम् सविशेषणंध्यानमुपसंहरति इंद्रियाणीति प्रकर्षेणनयेत् सर्वतःसर्वांगयुक्ते ४२ यादृशमित्यस्योत्तरत्वेनसविशेषणमुक्त्वायदात्मकमित्यस्योत्तरतयाशनैर्विशेषणत्यागेनध्यानमेवसमाधिपर्यंतमाह तदितित्रिभिः एकत्रांगेअन्यान्यंगानिनचिंतयेत् एकत्रेति यदुक्तंतदेवांगंदर्शयति सुस्मितमिति ४३ व्यो

कर्णिकायांन्यसेत्सूर्यसोमाग्नीनुत्तरोत्तरम् वह्निमध्येस्मरेद्रूपंममैतद्ध्यानमंगलम् ३७ समंप्रशांतंसुमुखंदीर्घचारुचतुर्भुजम् सुचारुसुंदरग्रीवंसुकपोलंशुचिस्मितम् ३८ समानकर्णविन्यस्तस्फुरन्मकरकुंडलम् हेमांबरंघनश्यामंश्रीवत्सश्रीनिकेतनम् ३९ शंखचक्रगदापद्मवनमालाविभूषितम् नूपुरैर्विलसत्पादंकौस्तुभप्रभयायुतम् ४० द्युमत्किरीटकटककटिसूत्रांगदायुतम् सर्वांगसुंदरंहृद्यंप्रसादसुमुखेक्षणम् ४१ सुकुमारमभिध्यायेत्सर्वांगेषुमनोदधत् इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्योमनसाकृष्यतन्मनः बुद्ध्यासारथिनाधीरःप्रणयेन्मयिसर्वतः ४२ तत्सर्वव्यापकंचित्तमाकृष्यैकत्रधारयेत् नान्यानिचिंतयेद्भूयःसुस्मितंभावयन्मुखम् ४३ तत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यव्योम्निधारयेत् तच्चत्यक्त्वामदारोहोनकिंचिदपिचिंतयेत् ४४ एवंसमाहितमतिर्मामेवात्मानमात्मनि विचष्टेमयिसर्वात्मन्ज्योतिर्ज्योतिषिसंयुतम् ४५ ध्यानेनेत्थंसुतीव्रेणयुंजतोयोगिनोमनः संयास्यत्याशुनिर्वाणंद्रव्यज्ञानक्रियाभ्रमः ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेचतुर्दशोऽध्यायः १४ श्रीभगवानुवाच जितेंद्रियस्ययुक्तस्यजितश्वासस्ययोगिनः मयिधारयतश्चेतउपतिष्ठंतिसिद्धयः १

म्निसर्वकारणरूपेतच्चकारणत्वमपित्यक्त्वामदारोहः मयिशुद्धेब्रह्मण्यारूढःसन् किंचित् ध्यातृध्येयविभागमपिनचिंतयेत् ४४ मामेवात्मनिविचष्टे आत्मानंचसर्वात्मनिमयिसंयुतंविचष्टे ज्योतिर्ज्योतिषिसंयुक्तमिवेत्यन्वयः ४५ एवंभूतसमाधिपर्यंतध्यानस्यफलमाह ध्यानेनेति मनोयुंजतः समादधतः द्रव्यज्ञानक्रियाभ्रमः अधिभूताधिदैवात्मरूपः दृश्यद्रष्टृदर्शनरूपोवाभ्रमः निर्वाणंशांतिंसम्यक्यास्यतीति ४६ इत्येकादशेचतुर्दशः १४ ततःपंचदशेप्रोक्ताःसिद्धयोधारणानुगाः श्रीविष्णुपदसंप्राप्तावंतरायतयामताः १ एवंमनोयुंजतः योगिनोंतराविर्भवंत्यःसिद्धयोप्यंतरायप्रायाएव अतस्ताःपरिहृत्यपरमेश्वरएवभवेदिति वक्तुंसिद्धीराह जितेंद्रियस्येति युक्तस्यस्थिरचित्तस्य १ ५९

स्विदिर्निर्वितर्के कास्वित् किंनामा कथंस्वित् कीदृशीयाधारणाश्चकतीतिप्रश्नांतरेवाशब्दः त्वमेवैतज्ज्ञानासिनान्यइत्याशयेनाह योगिनामिति २ धारणाश्च अष्टादशेत्यनुषंगः योगपारगैरिति त्रिकालज्ञत्वादिक्षुद्रसिद्धीरन्येऽपिजानंतीतिभावः अहमेवप्रधानंमुख्यः स्वभावतआश्रयोयासांताः मत्सारूप्यंप्राप्तेषुकिंचिन्न्यूनाभवंतीतिभावः गुणहेतवः सत्वोत्कर्षहेतुकाः ३ ताःस्वरूपेणोपदिशति अणिमेतिसार्द्धैःपंचभिः अणिमामहिमालघिमा चमूर्त्तेर्देहस्यनिस्त्रः सिद्धयःप्राप्तिर्नामसिद्धिः सर्वप्राणिनामिंद्रियैः सह्नत्तदधिष्ठातृदेवतारूपेणसंबंधइत्यर्थः श्रुतेषुपारलौकिकेषुदृष्टेषुदर्शनयोग्ये-ष्वपिसर्वेषुभूविवरादिपिहितेष्वपिप्राकाश्यंभोगदर्शनसामर्थ्यंसिद्धिः शक्तीनांमायातदंशभूतानांप्रेरणम् तत्रेश्वरेमायायाः अन्येषुतदंशानांप्रेरण

उद्धवउवाच कयाधारणयाकास्वित्कथंवासिद्धिरच्युत कतिवासिद्धयोब्रूहियोगिनांसिद्धिदोभवान् २

श्रीभगवानुवाच सिद्धयोष्टादशप्रोक्ताधारणायोगपारगैः तासामष्टौमत्प्रधानादशैवगुणहेतवः ३ अणिमामहिमामूर्तेर्लघिमाप्राप्तिरिंद्रियैः प्राकाश्यंश्रुतदृष्टेषुशक्तिप्रेरणमीशिता ४ गुणेष्वसंगोवशितायत्कामस्तदवस्यति एतामेसिद्धयःसाम्यअष्टावौत्पत्तिकामताः ५ अनूर्मिमत्वंदेहेऽस्मिन्दूरश्रवणदर्शनम् मनोजवःकामरूपंपरकायप्रवेशनम् ६ स्वच्छंदमृत्युर्देवानांसहक्रीडानुदर्शनम् यथासंकल्पसंसिद्धिराज्ञाऽप्रतिहतागतिः ७ त्रिकालज्ञत्वमद्वंद्वंपर-चित्ताद्यभिज्ञता अग्न्यर्काम्बुविषादीनांप्रतिष्टंभोऽपराजयः ८ एताश्चोद्देशतःप्रोक्तायोगधारणसिद्धयः ययाधारणयायास्याद्यथावास्यान्निबोधमे ९ भूतसूक्ष्मात्मनिमयितन्मात्रंधारयेन्मनः अणिमानमवाप्नोतितन्मात्रोपासकोमम १०

मीशितानामसिद्धिः ४ विषयभोगेष्वसंगोवशितासिद्धिः यत्कामः यद्यत्सुखंकामयतेतत्तदवस्यति तस्यतस्यसीमानंप्राप्नोतीतिसिद्धिः औत्पत्तिकाःस्वाभाविक्योनिरतिशयाश्चेत्यर्थः ५ गुणहेतुसिद्धीराह अनूर्मिमत्वंक्षुत्पिपासादिराहित्यम् दूरेश्रवणंदर्शनंचेतिद्वेसिद्धी मनोवेगेनदेहस्यगतिः कामितरूपप्राप्तिः परकायप्रवेशः ६ स्वेच्छामृत्युः अप्सरोभिः सहदेवानांयाःक्रीडास्तासामनुदर्शनंप्राप्तिः संकल्पानुरूपप्राप्तिः अप्रतिहताआसमंतात्गतिर्यस्याःसा आज्ञाचेत्येतादश ७ क्षुद्रसिद्धीश्चपंचाह त्रिकालज्ञत्वमिति अद्वंद्वंशीतोष्णाद्यनभिभवः अग्न्यादीनांसंस्तंभनम् ८ तत्तद्धारणाभिः सहविशेषतोनिरूपयति ययेतियावत्समाप्ति ९ भूतसूक्ष्मोपाधौमयितन्मात्रंभूतसूक्ष्माकारम् सःतन्मात्रोपासकः ममसदीयमणिमानम् १० श्रीगोपालकृष्णोविजयते ५ ५ ५ ५ ५

तानशक्तिमहत्तत्वोपाधौमयि यथासंस्थंमहत्तत्वाकारम् भूतानांचेति आकाशादिभूतोपाधौचमयिमनोधारयन् तत्तद्भूतमहिमानंप्राप्नोतीत्यर्थः ११ वाय्वादिभूतानांयेपरमाणवः तन्मयेतदुपाधौचित्तंमयिरंजयन् योगी कालसूक्ष्मार्थतांकालपरमाणूपाधिरूपतामितिलघुत्वविवरणम् तदुक्तम् स कालः परमाणुर्वैयोभुंक्ते परमाणुतामिति १२ वैकारिकाहंकारोपाधौमयिअखिलमेकाग्रम् आत्मत्वमधिष्ठातृत्वम् तत्रहेतुः मन्मनाः मयिमनोधारणप्रभावादेवंभवति नात्रातीवहेतुरनुसंधेयइतिभावः एवंमद्धारणाऽनुभावेनमद्योगबलमाश्रयइत्यादिषुद्रष्टव्यम् १३ क्रियाशक्तिप्रधानंमहत्तत्वमेवसूत्रंतदुपाधौमयिसमेपारमेष्ठ्यंसर्वोत्कृष्टंप्राकाश्यंविंदते कथंभूतस्य अव्यक्ताज्जन्मयस्यतस्यसूत्रस्यतदुपाधेर्ममेत्यर्थः १४ त्र्यधीश्वरेत्रिगुणमायानियंतरि अतएवका

महत्यात्मन्मयि परेयथासंस्थंमनोदधत् महिमानमवाप्नोतिभूतानांचपृथक्पृथक् ११ परमाणुमयेचित्तंभूतानांमयिरंजयन् कालसूक्ष्मार्थतांयोगीलघिमानमवाप्नुयात् १२ धारयन्मय्यहंतत्त्वेमनोवैकारिकेऽखिलम् सर्वेंद्रियाणामात्मत्वंप्राप्तिंप्राप्नोतिमन्मनाः १३ महत्यात्मनियःसूत्रेधारयेन्मयिमानसम् प्राकाश्यंपारमेष्ठ्यंमेविंदतेऽव्यक्तजन्मनः १४ विष्णौत्र्यधीश्वरेचित्तंधारयेत्कालविग्रहे सईशित्वमवाप्नोतिक्षेत्रक्षेत्रज्ञचोदनाम् १५ नारायणेतुरीयाख्येभगवच्छब्दशब्दितेमनोमय्यादधद्योगीमद्धर्मावशितामियात् १६ निर्गुणेब्रह्मणिमयिधारयन्विशदंमनः परमानंदमाप्नोतियत्रकामोवसीयते १७ श्वेतद्वीपपतौचित्तंशुद्धेधर्ममयेमयि धारयन्श्वेततांयातिषडूर्मिरहितोनरः १८ मय्याकाशात्मनिप्राणेमनसाघोषमुद्वहन् तत्रोपलब्धाभूतानांहंसोवाचःशृणोत्यसौ १९ चक्षुस्त्वष्टरिसंयोज्यत्वष्टारमपिचक्षुषि मांतत्रमनसाध्यायन्विश्वंपश्यतिसूक्ष्मदृक् २०

लविग्रहेकलयितृरूपे अंतर्यामिणि ईशित्वंविशिनष्टिक्षेत्रज्ञानांजीवानांक्षेत्राणांतदुपाधीनांच चोदनांप्रेरणंनतुविश्वसृष्ट्यादिकर्तृलक्षणमित्यर्थः १५ तुरीयाख्येविराड्हिरण्यगर्भश्चकारणंचेत्युपाधयईशस्ययत्त्रिभिर्हीनंतुरीयंतत्पदंविदुरित्येवंलक्षणेऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययशसः श्रियः ज्ञानवैराग्ययोश्चैवषण्णांभगइतीरणा तद्वतिभगवच्छब्दशब्दिते १६ यत्रपरमानंदरूपेसर्वोऽपिकामस्तदंशभूतोऽवसीयतेसमाप्यतेतम् १७ अतः परगुणहेतुकाः सिद्धीराह शुद्धेसत्वात्मके श्वेततांशुद्धरूपताम् १८ आकाशात्माचयः प्राणःसमष्टिरूपस्तद्रूपेमयिमनसाघोषंनादंचिंतयन् असौहंसोजीवः तत्रआकाशेउपलब्धज्ञातासन्तत्रस्थाःविचित्राःवाचः शृणोति यद्वा तत्राकाशेउपलब्धाअभिव्यक्तायावाचस्ताःदूरतःशृणोतीति १९ त्वष्टाआदित्यः तस्मिन्नपरिच्छिन्नेचक्षुःसंयोज्यतंचचक्षुषीसंयोज्यतत्रोभयसंयोगेमांध्यायन् विश्वंदूरतःपश्यति २०

मनोदेहंचतदनुवर्तिनावायुनासहदेहंचमयिसकृत्संयोज्ययामद्धारणाक्रियतेतस्याःप्रभावेनयत्रमनोयाति तत्रात्मादेहोयातीत्यर्थः यद्वा मनः कर्तृआत्मानंवा युनासहदेहंचमयिसकृत्संयोज्ययत्रयातितदनुतत्रदेहोयातीति २१ मनः उपादायउपादानकारणंकृत्वा यद्यद्देवादिरूपंभवितुमिच्छति तत्तन्मनोरूपंमनसो ऽभीष्टरूपंयोगीभवेत् कुतः यतोमद्योगबलंयो हमचिंत्यशक्तिर्नानाकारस्तस्मिन्मयिमनसोयोगधारणातस्यबलंप्रभावः सएवाश्रयः कारणम् २२ यत्रप्रवि विक्षतितत्रात्मानंचिंतयेत् ततः पिंडंस्वदेहंहित्वा प्राणः प्राणप्रधानलिंगशरीरोपाधिः वायुभूतः प्रविष्टस्तेनमार्गेणेत्यर्थः षडंघ्रिवत् भृंगोयथापु ष्पात्पुष्पांतरमनायासेनप्रविशतितद्वत् २३ पिंडंहित्वेत्युक्तंतत्प्रकारंकथयन् स्वच्छंदमृत्युमाह पार्ष्ण्योपार्ष्णिनागुदंनिरुध्यप्राणंप्राणोपाधिमात्मा नंब्रह्मरंध्रेणमूर्धद्वारेणब्रह्मेत्युपलक्षणम् ब्रह्मवाअन्यद्वाअपेक्षितंस्थानंमनसानीत्वा २४ मत्स्यंमन्मूर्तिरूपंशकृन्तंसत्वंचिंतयेत् तदासत्ववृत्तयः

मनोमयिसकृत्संयोज्यदेहंतदनुवायुना मद्धारणाऽनुभावेनतत्रात्मायत्रवैमनः २१ यदामनउपादाययद्यद्रूपंबुभूषति तत्त द्भवेन्मनोरूपंमद्योगबलमाश्रयः २२ परकायंविशन्सिद्धआत्मानंतत्रभावयेत् पिंडंहित्वाविशेत्प्राणोवायुभूतःषडंघ्रिवत् २३ पार्ष्ण्यापीड्यगुदंप्राणंहृदुरःकंठमूर्धसु आरोप्यब्रह्मरंध्रेणब्रह्मनीत्वोत्सृजेत्तनुम् २४ विहरिष्यन्सुराक्रीडेमत्स्थंसत्त्वं विभावयेत् विमानेनोपतिष्ठंतिसत्त्ववृत्तीःसुरस्त्रियः २५ यथासंकल्पयेद्बुद्ध्यायदावामत्परःपुमान् मयिसत्येमनोयुंजंस्त थातत्समुपाश्नुते २६ योवैमद्भावमापन्नईशितुर्वशितुःपुमान् कुतश्चिन्नविहन्येततस्यचाज्ञायथामम २७ मद्भक्त्याशुद्ध सत्त्वस्ययोगिनोधारणाविदः तस्यत्रैकालिकीबुद्धिर्जन्ममृत्यूपबृंहिता २८ अग्न्यादिभिर्नहन्येतमुनेर्योगमयंवपुः मद्यो गश्रांतचित्तस्ययादसामुदकंयथा २९

सत्वांशभूताः २५ यदावाअकालेपि यथावेति पाठेयथावायेनकेनापिप्रकारेणबुद्ध्यासंकल्पयेत् तत्तथा यथावत्प्राप्नोतीत्यर्थः यद्वा यथासंकल्पयेत् यथावामत्परोमयिविश्वासवान् भवतितथा तदनुरूपंसर्वमाप्नोतीत्यर्थः किंकुर्वन् सत्येसत्यसंकल्पेमयि मनोयुंजन् २६ मदितिपृथक्पदंममेत्यर्थः ईशितुःसर्वनियंतुः वशितुः स्वतंत्रस्यममभावंस्वभावंप्राप्तः एतागुणहेतवः २७ अतः परंक्षुद्राः धार णाविदइति त्रिकालज्ञेश्वरधारणासूचिता त्रैकालिकीत्रिकालवस्तुविषयास्वजन्ममृत्युभ्यामुपबृंहितातत्सहिता अनयैवपरचित्ताद्यभिज्ञताऽ पिव्याख्याता २८ अग्न्यादिसर्वोपद्यातशून्योभगवानित्येवं ध्यतयोगमयम् तैर्नाभिभूयंत अत्रहेतुः मद्योगेनेतियादसामुदकंयथाभिघातकंनभ वति तथातस्यवपुषोऽग्न्यादयइत्यर्थः अनयैवाद्वंद्वताऽपिव्याख्याता २९ ५ ५ ५ ५ ५

महद्विभूतीर्ममावतारान्ध्वजादिभिःसह ३० उपसंहरति उपासकस्येति एवंपृथक्धारणादिभिः ३१ यद्वा किंनानाधारणाप्रयासेनएकयैवसर्वाःसि
द्धयोभवंतीत्याह जितेंद्रियस्येति मद्धारणांनारायणेतुरीयाख्यइत्यत्रोक्ताम् काकुर्लभास्यात्कानकाचिदित्यर्थः ३२ यद्यप्येवंतथाऽपिनप्रार्थ्याइत्याह
अंतरायानिति ३३ तस्मादहैतुकीयमेवधारणाकार्या नान्याःकाम्याइत्याह जन्मेति जन्मनैवकाश्चित्सिद्धयोभवंतियथादेवानाम् यथाच यादसामु
दकस्तंभः पक्ष्यादीनांखेचरत्वादि तदुक्तंपातंजले जन्मौषधितपोमंत्रयोगजाःसिद्धयइति योगेनमद्धारणामित्युक्तेन योगगतिंमत्सालोक्यादिरूपां३४
कुतइत्यतआह सर्वासामित्यर्द्धेन प्रभुत्वोपपादनंहेतुःकारणम् पतिःपालयिताचेति किंच नकेवलंसिद्धीनामेवप्रभुः अपितुमोक्षादीनामपीत्या

महद्विभूतीरभिध्यायञ्छ्रीवत्सास्त्रविभूषिताः ध्वजातपत्रव्यजनैःसभवेदपराजितः ३० उपासकस्यमामेवंयोगधारणया
मुनेःसिद्धयःपूर्वकथिताउपतिष्ठंत्यशेषतः ३१ जितेंद्रियस्यदांतस्यजितश्वासात्मनोमुनेः मद्धारणांधारयतःकासासि-
द्धिःसुदुर्लभा ३२ अंतरायान्वदंत्येतायुंजतोयोगमुत्तमम् मयासंपद्यमानस्यकालक्षपणहेतवः ३३ जन्मौषधितपोमं
त्रैर्यावतीरिहसिद्धयः योगेनाप्नोतिताःसर्वानान्यैर्योगगतिंव्रजेत् ३४ सर्वासामपिसिद्धीनांहेतुःपतिरहंप्रभुः अहंयोग
स्यसांख्यस्यधर्मस्यब्रह्मवादिनाम् ३५ अहमात्मांतरोबाह्योऽनावृतःसर्वदेहिनाम् यथाभूतानिभूतेषुबहिरंतःस्वयंत
था ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेपंचदशोऽध्यायः १५

ह अहमिति योगोमोक्षः सांख्यंतत्साधनंज्ञानम् धर्मस्य
तदुपदेष्टृणांब्रह्मवादिनांच ३५ कुतस्तत्राह अहमिति सर्वदेहिनांजीवानामात्मा यतःआंतरः अंतर्यामी एषतआत्माऽंतर्याम्यमृतइतिश्रुतेःतर्हिकि
मंतर्वर्तित्वात्परिच्छिन्नः नवाह्यश्चव्यापकइत्यर्थः तत्रहेतुः अनावृतः एतत्सदृष्टांतमाह भूतेषुचतुर्विधेषुमहाभूतानियथा बहिश्चांतश्चभवंति स्वयम
हमपितथेत्यर्थः ३६ इत्येकादशेटीकायांपंचदशोऽध्यायः१५ श्रीकृष्णापरमात्मनेनमः श्रीगोपालायनमः ५ ५

षोडशेतुहरेराविर्भावयुक्ताविभूतयः ज्ञानवीर्यप्रभावादिविशेषेणोपवर्णिताः १ अंतश्चित्तेनयत्स्थानमशक्यमकृतात्मनाम् अतस्तद्योग्यतापत्त्यै-
विभूत्यादिनिरूपणम् २ एवंतावन्नवाध्यायामष्टप्रश्नानिरूपिताः ब्रह्मत्वसंभवेवावत्समादिचतुष्टये ३ बंधमुक्त्योस्तुनिर्धारेसद्भक्त्योश्चततःपरे
द्वादशेनंतरंकर्मकृतित्यागव्यवस्थितौ हंसेतिहासतोयोगनिष्ठायांचत्रयोदशे श्रेयःसाधननिर्धारेध्यानेचैवचतुर्दशे धारणासिद्धिभेदेचप्रसंगेननि
रंतरे उद्धवप्रश्नतोदत्तमुत्तरंहरिणोचितम् षोडशोध्यायनिविस्तारे द्वयोर्वर्णाश्रमवने ज्ञानादिनिर्णयेचातोयमादीनांचनिर्णये योगत्रयाधिकारेतुविंशेच
तदनंतरे तत्त्वसंख्याविवादेचपुंप्रकृत्योर्विवेचने जन्ममृत्युप्रकारेचद्वाविंशेदत्तमुत्तरम् परापराधसहनेचतुर्भिस्तदनंतरैः सप्तविंशेक्रियायोगप्रश्ने
तदुपवर्णनम् अष्टाविंशेनतःप्रोक्ताज्ञानयोगोपसंहृतिः संसारासंभवप्रश्नेतन्मध्येदत्तमुत्तरम् तदशक्त्यापुनःप्रश्नेभक्तियोगोपसंहृतिः एवंप्रश्नोत्त
राण्यत्रक्रमेणैतानिविंशतिः अहमात्मांतरोबाह्योऽनावृतःसर्वदेहिनाम् यथाभूतानिभूतेषुबहिरंतःस्वयंतथेत्युक्तम् तत्रभूतानियथाक्वचित्के

उद्धवउवाच त्वंब्रह्मपरमंसाक्षादनाद्यंतमपावृतम् सर्वेषामपिभावानांत्राणस्थित्यप्ययोद्भवः १ उच्चावचेषुभू
तेषुदुर्ज्ञेयमकृतात्मभिः उपासतेत्वांभगवन्याथातथ्येनब्राह्मणाः २ येषुयेषुचभावेषुभक्त्यात्वांपरमर्षयः उपासीनाःप्र
पद्यंतेसंसिद्धिंतद्वदस्वमे ३ गूढश्चरसिभूतात्माभूतानांभूतभावन नत्वांपश्यंतिभूतानिपश्यंतंमोहितानिते ४ याःकाश्च
भूमौदिविवैरसायांविभूतयोदिक्षुमहाविभूते ताभह्यमाख्याह्यनुभाविनास्तेनमामिनेतीर्थपदांघ्रिपद्मम् ५

नचिद्गुणविशेषेणोद्रिक्तानिवर्तंते क्वचित्सामान्यरूपेणैव तथात्वमपिकथयंवक्तंसइतिविभूतीः प्रष्टुंप्रथमंतावदुक्तमेवसर्वात्मकत्वमनुवदति त्वं
ब्रह्मेति अपावृतम् निरावरणम् स्वतंत्रंवा अतएवसर्वेषामपित्राणंरक्षणंस्थितिर्जीवनंत्राणस्थितिसहितौ अप्ययोद्भवौयस्मात् सत्त्वमुपादानका
रणमित्यर्थः १ अत्रसदाचारंप्रमाणमाह याथातथ्येनयथार्थत्वेन सर्वभूतकारणत्वाम् ब्राह्मणावेदतात्पर्यविदः २ एवंकारणत्वेनसर्वात्मत्वमनूद्यवि
भूतीःपृच्छति येष्विति उपासीनाःसेवमानाःसंतः ३ दुर्ज्ञेयत्वमेवाह गूढःअस्फुटः भूतानांप्राणिनांमध्ये अत्रहेतुः भूतानामात्माअंतर्यामी अत्रा
पिहेतुः हेभूतभावनेति तेत्वया ४ ताएवसाकल्येनपृच्छति हेमहाविभूते याःकाश्चिद्भूम्यादिषुतेविभूतयःरसायांरसातले अनुभाविताः त्वयैवकेन-
चिच्छक्तिविशेषेणसंयोजिताः तीर्थानांपदंचतदंघ्रिपद्मंच ५ ५ ५ ५ ५ ५

नरावतारभूतार्जुनप्रश्नसंवादित्वात्तवायंप्रश्नः साधीयानिति तावदनुमोदते एवमितित्रिभिः प्रश्नंप्रष्टव्यम् सपत्नैर्योद्धुमिच्छता विनशनेकुरुक्षे
त्रे ६ युयुत्सोर्विभूतिप्रश्नेकः प्रसंगस्तत्राह ज्ञात्वेति लौकिकःप्राकृतमतिःसन् ७ सत्वयदाततोज्ञातिवधान्निवृत्तः तदामयाप्रतिबोधितःसन् यथा
त्वमभिभाषसेएवंसंग्राममुखेमामभ्यभाषत तद्वदेवतवापिकथयिष्यामीतिभावः ८ ताःविभूतीःकथयति अहमिति अस्मच्छब्दसमानाधिक
रणाःप्रथमांताद्वितीयांताश्चसर्वाविभूतयः तास्ताश्चोपासनार्थंकथ्यंते षष्ठीचक्वचिन्निर्धारणेसंबंधेचक्वचिद्यथायोग्यंद्रष्टव्यातत्रश्चामीषांभूताना-

श्रीभगवानुवाच एवमेतदहंपृष्टःप्रश्नंप्रश्नविदांवर युयुत्सुनाविनशनेसपत्नैरर्जुनेनवै ६ ज्ञात्वाज्ञातिवधंगर्ह्यमधर्मं
राज्यहेतुकम् ततोनिवृत्तोहंताऽहंहतोऽयमितिलौकिकः ७ सतदापुरुषव्याघ्रोयुक्त्यामेप्रतिबोधितः अभ्यभाषतमामेवंयथा
त्वंरणमूर्धनि ८ अहमात्मोद्भवामीषांभूतानांसुहृदीश्वरः अहंसर्वाणिभूतानितेषांस्थित्युद्भवाप्ययः ९ अहंगतिर्गतिमतां
कालःकलयतामहम् गुणानांचाप्यहंसाम्यंगुणिन्यौत्पत्तिकोगुणः १० गुणिनामप्यहंसूत्रंमहतांचमहानहम् सूक्ष्माणामप्य
हंजीवोदुर्ज्ञेयानामहंमनः ११ हिरण्यगर्भोवेदानांमंत्राणांप्रणवस्त्रिवृत् अक्षराणामकारोऽस्मिपदानिच्छंदसामहम् १२
इंद्रोऽहंसर्वदेवानांवसूनामस्मिहव्यवाट् आदित्यानामहंविष्णूरुद्राणांनीललोहितः १३ ब्रह्मर्षीणांभृगुरहंराजर्षीणामहं म
नुः देवर्षीणांनारदोऽहंहविर्धान्यस्मिधेनुषु १४ सिद्धेश्वराणांकपिलःसुपर्णोऽहंपतत्रिणाम् प्रजापतीनांदक्षोऽहंपितॄणाम
हमर्यमा १५ मांविद्धसुरदैत्यानांप्रह्लादमसुरेश्वरम् सोमंनक्षत्रौषधीनांधनेशंयक्षरक्षसाम् १६ ऐरावतंगजेंद्राणांयाद
सांवरुणंप्रभुम् तपतांद्युमतांसूर्यंमनुष्याणांचभूपतिम् १७ उच्चैःश्रवास्तुरंगाणांधातूनामस्मिकांचनम् यमःसंयमतांचा
हंसर्पाणामस्मिवासुकिः १८

मात्मेति सुहृदिति ईश्वरइतिचसामान्येनाहंउपास्यइत्यर्थः एवंसर्वत्रतेषांस्थित्युद्भवाप्ययः तत्तद्धेतुरित्यर्थः९
विशेषतोविभूतीराह कलयतांवशीकुर्वतांगुणानांसत्वादीनांमध्येसाम्यमव्याकृतंगुणिनिधर्मिणिऔत्पत्तिकःस्वाभाविकोयोगुणःसोऽहम् १० सूत्रंप्र
थमकार्यम् महान्महत्तत्वम् सूक्ष्मोपाधित्वात्दुर्ज्ञेयत्वाच्चजीवस्यसूक्ष्मत्वम् बुद्धेर्गुणेनात्मगुणेनचैववालाग्रमात्रोह्यवरोऽपिदृष्टइतिश्रुतेः ११ वेदानां
संबंधीतेषामध्यापकःपदानित्रिपदागायत्रीत्यर्थः १२ १३ हविर्धानीकामधेनुः १४ १५ नक्षत्रौषधीनांप्रभुंसोमम् यक्षरक्षसांप्रभुम् १६ यादसांप्रभु
म् तपतांतापयतांद्युमतांदीप्तिमतांचमध्ये १७ संयमतांदंडयतामित्यर्थः १८ छ छ छ छ छ

श्रृंगिणांदंष्ट्रिणांचमध्येतेषांप्रभुर्वातुर्यः संन्यासः प्रथमोब्राह्मणः १९स्रोतसांप्रवाहाणांच सरसांस्थिरोदकाशयानां २० धिष्ण्यानांनिवासस्थानानाम् गहनानांदुर्गमानाम् २१ ब्रह्मिष्ठानांवेदार्थनिष्ठानाम् सेनान्यांनृपतीनाम् अग्रण्यांसन्मार्गप्रवर्तकानाम् अजः ब्रह्मा २२ शुचीनांशोधकानामपिमार्जनत क्षणघर्षणादीनांमध्येवाय्वादिरूपः शोधकोऽहम् २३ योगानांयोगांगानामष्टानांमध्ये आत्मसंरोधः समाधिरहम् मंत्रोनीतिः कौशलानांविवेकादिनैपुणानांमध्येआन्वीक्षिकीआत्मानात्मविवेकविद्या अख्यात्यन्यथाख्यातिशून्यख्यात्यसत्ख्यात्यनिर्वचनीयख्यातिवादिनामेवमिदमेवंवेत्तियोदुरंतोविकल्पःसोऽहम् २४ कुमारःसनत्कुमारः २५ संन्यासः भूताभयदानम् क्षेमाणामभयस्थानानांमध्येअबहिर्मतिः अंतर्निष्ठा सूनृतंप्रियवचनम् मौनंच

नागेंद्राणामनंतोऽहंमृगेंद्रःश्रृंगिदंष्ट्रिणाम् आश्रमाणामहंतुर्योवर्णानांप्रथमोऽनघ १९ तीर्थानांस्रोतसांगंगासमुद्रःसरसामहम् आयुधानांधनुरहंत्रिपुरघ्नोधनुष्मताम् २० धिष्ण्यानामस्म्यहंमेरुर्गहनानांहिमालयः वनस्पतीनामश्वत्थओषधीनामहंयवः २१ पुरोधसांवसिष्ठोऽहंब्रह्मिष्ठानांबृहस्पतिः स्कंदोऽहंसर्वसेनान्यामग्रण्यांभगवानजः २२ यज्ञानांब्रह्मयज्ञोऽहंव्रतानामविहिंसनम् वाय्वग्न्यर्कांबुवागात्माशुचीनामप्यहंशुचिः २३ योगानामात्मसंरोधोमंत्रोऽस्मिविजिगीषताम् आन्वीक्षिकीकौशलानांविकल्पःख्यातिवादिनाम् २४ स्त्रीणांतुशतरूपाहंपुंसांस्वायंभुवोमनुः नारायणोमुनीनांचकुमारोब्रह्मचारिणाम् २५ धर्माणामस्मिसंन्यासःक्षेमाणामबहिर्मतिः गुह्यानांसूनृतंमौनंमिथुनानामजस्त्वहम् २६ संवत्सरोऽस्म्यनिमिषामृतूनांमधुमाधवौ मासानांमार्गशीर्षोऽहंनक्षत्राणांतथाऽभिजित् २७ अहंयुगानांचकृतंधीराणांदेवलोऽसितः द्वैपायनोऽस्मिव्यासानांकवीनांकाव्यआत्मवान् २८ वासुदेवोभगवतांत्वंतुभागवतेष्वहम् किंपुरुषाणांहनुमान्विद्याध्राणांसुदर्शनः २९ रत्नानांपद्मरागोऽस्मिपद्मकोशःसुपेशसाम् कुशोऽस्मिदर्भजातीनांगव्यमाज्यंहविष्ष्वहम् ३०

नहिप्रियभाषणेमौनेचपुरुषस्याभिप्रायोज्ञायते अजः प्रजापतिः यस्यदेहार्धाभ्यांमिथुनमभूत् सएवमुख्यंमिथुनम् अर्द्धोहवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेः २६ अनिमिषामनिमिषाणामप्रमत्तानाम् मधुमाधवौवसंतइत्यर्थः अभिजिदुत्तराषाढाचतुर्थपादः श्रवणप्रथमपादश्च तथाचश्रुतिःअभिजिन्नामनक्षत्रमुपरिष्टादषाढानामधस्ताच्छ्रोणायाइत्यादि २७ कृतंकृतयुगम् देवलः असितश्चव्यासानांवेदविभागकर्तृणाम् कवीनांविदुषांकाव्यःशुक्रः २८ भगवताम् उत्पत्तिंप्रलयंचैवभूतानामागतिंगतिम् वेत्तिविद्यामविद्यांचसवाच्योभगवानितिएवंलक्षणानाम् २९ सुपेशसांसुंदराणाम्

दर्भजातीनां [illegible]

लक्ष्मीः धनादिसंपत् ३१ बलवतामोजश्च सहश्च सात्वतां भागवतानां भक्त्याकृतं कर्माहमित्यर्थः तेषामेव नवव्यूहार्च्चनेवासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्ध नारायणहयग्रीववराहनृसिंहब्रह्माणइति यानवमूर्तयस्तासांमध्येवासुदेवाख्या ३२ गंधर्वाणांविश्वावसुः अप्सरसांपूर्वचित्तिः गंधमात्रमविकृतम् ३३ परमः मधुरः परः परारव्यः शब्दः ३४ अर्जुनः पार्थः भूतानांप्राणिनांप्रतिसंक्रमः प्रलयः ३५ गत्यादयः पंचकर्मेंद्रियव्यापाराः स्पर्शादयोज्ञानेंद्रियव्यापाराः तत्रलक्षणंदर्शनम् सर्वेंद्रियाणामिंद्रियंतत्तदर्थग्रहणशक्तिरप्यहम् ३६ तदेवंतत्रतत्रनिर्धारणेनतत्रसंबंधेनचविशेषतोविभूतीर्निरूप्येदानींसामान्यतः सर्वाअपिनिरूपयति पृथ्वीतिसार्धद्वयेन पृथिव्यादिशब्दैस्तन्मात्राणिविवक्षितानि अहमहंकारः महान्महत्तत्त्वम् एताः सप्तप्रकृतिविकृतयः विकाराः पंचमहाभूतानि एकादशेंद्रियाणिचेत्येवंषोडशसंरव्याकः पुरुषोजीवः अव्यक्तंप्रकृतिः एवंपंचविंशतितत्वानि तदुक्तम् मूल

व्यवसायिनामहंलक्ष्मीः कितवानांछलग्रहः तितिक्षाऽस्मितितिक्षूणांसत्त्वंसत्त्ववतामहम् ३१ ओजःसहोबलवतांकर्माहंविद्धिसात्वताम् सात्त्वतांनवमूर्तीनामादिमूर्तिरहंपरः ३२ विश्वावसुःपूर्वचित्तिर्गंधर्वाप्सरसामहम् भूधराणामहंस्थैर्यंगंधमात्रमहंभुवः ३३ अपांरसश्चपरमस्तेजिष्ठानांविभावसुः प्रभासूर्येंदुताराणांशब्दोऽहंनभसःपरः ३४ ब्रह्मण्यानांबलिरहंवीराणामहमर्जुनः भूतानांस्थितिरुत्पत्तिरहंवैप्रतिसंक्रमः ३५ गत्युक्त्युत्सर्गोपादानमानंदस्पर्शलक्षणम् आस्वादश्रुत्यवघ्राणमहंसर्वेंद्रियेंद्रियम् ३६ पृथिवीवायुराकाशआपोज्योतिरहंमहान् विकारःपुरुषोऽव्यक्तंरजःसत्वंतमःपरम् ३७ अहमेतत्प्रसंरव्यानंज्ञानंतत्त्वविनिश्चयः मयेश्वरेणजीवेनगुणेनगुणिनाविना सर्वात्मनाऽपिसर्वेण नभावोविद्यतेक्वचित् ३८ संरव्यानंपरमाणूनांकालेनक्रियतेमया नतथामेविभूतीनांसृजतोंडानिकोटिशः ३९

प्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयःसप्त षोडशकश्चविकारोनप्रकृतिर्नविकृतिः पुरुषइति किंच रजःसत्वंतमइतिप्रकृतेर्गुणाश्च परंब्रह्मच तदेवंतत्सर्वमहमेव ३७ किंचएतत्प्रसंरव्यानमेतेषांपरिगणनमेतेषांलक्षणतोज्ञानंचतत्फलंतत्त्वनिश्चयश्चाहमेव एतदेवसंक्षिप्याह मयेति जीवेश्वररूपोद्विविधोयोभावः यश्चगुणिगुणरूपः यश्चक्षेत्रक्षेत्रज्ञरूपः ससर्वोऽपिमयाविनामद्व्यतिरेकेणनास्ति अहमेवसर्वमित्यर्थः ३८ ननुसामान्यतः किमेवंसंक्षिप्यकथयसि पूर्ववन्निर्धारणसंबंधाभ्यांविशेषतः सर्वाः कथयेतिचेत्तत्राह संरव्यानंपृथिव्यादिपरमाणूनांकालेनमहतातदपिमयैव क्रियतेकृत्स्नाचवक्तुंशक्यते नतथामेविभूतीनांसंरव्यानंकर्तुंनशक्यतेकुतइत्यतआह सृजतोंऽडानीति यदामयास्रज्यमानानांब्रह्मांडानामेवतावत्संरव्यानास्ति तदाकुतस्तद्गतानांविभूतीनांसंरव्येत्यर्थः ३९ ५ ५ ५ ५ ५

तथाऽपिविशेषतएवसर्वाअपिसंक्षेपतःकथयामीत्याह तेजः प्रभावः श्रीः संपत् सौभगंमनोनयनाह्लादकत्वम् भगः भाग्यम् वीर्यंबलम् अंशकः
विभूतिः ४० उपसंहरति एताइति एतेचविभूतिभेदामयिचित्तावतारायकल्पिताः अतोनात्रातीवाभिनिवेशः कर्तव्यइत्याह मनोविकाराएवनतुपरमा
र्थाः यथाकिंचित्खपुष्पादिवाङ्मात्रेणाभिधीयतेतत्तुल्याः ४१ तस्माद्वागादीन्नियच्छ आत्मानंबुद्धिम् आत्मनासत्त्वसंपन्नयातयैवनियच्छअ
ध्वनेसंसारमार्गाय ४२ असंयमनेदोषमाह यइति असंयच्छन् नसंयच्छति ४३ परिसमाप्यते कृतकृत्योभवतीत्यर्थः ४४ इत्येकादशेटीकायां
षोडशोऽध्यायः १६ ततः सप्तदशेऽष्टेस्वधर्मेभक्तिलक्षणे हंसोक्तंधर्ममन्वाहब्रह्मचारिगृहस्थयोः १ कर्माहंविद्धिसालतामित्यत्रभक्त्याकृतंक

तेजःश्रीःकीर्तिरैश्वर्यंह्रीस्त्यागःसौभगंभगः वीर्यंतितिक्षाविज्ञानंयत्रयत्रसमेंऽशकः ४० एतास्तेकीर्तिताःसर्वाःसंक्षेपे
णविभूतयः मनोविकाराएवैतेयथावाचाभिधीयते ४१ वाचंयच्छमनोयच्छप्राणान्यच्छेंद्रियाणिच आत्मानमात्म
नायच्छनभूयःकल्पसेऽध्वने ४२ योवैवाङ्मनसीसम्यगसंयच्छन्धियायतिः तस्यव्रतंतपोज्ञानंस्रवत्यामघटांबुवत् ४३
तस्मान्मनोवचःप्राणान्नियच्छेन्मत्परायणः मद्भक्तियुक्तयाबुद्ध्याततःपरिसमाप्यते ४४ इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेएकादशस्कंधेषोडशोऽध्यायः १६ उद्धवउवाच यस्त्वयाऽभिहितःपूर्वंधर्मस्त्वद्भक्तिलक्षणः वर्णाश्रमा
चारवतांसर्वेषांद्विपदामपि १ यथाऽनुष्ठीयमानेनत्वयिभक्तिर्नृणांभवेत् स्वधर्मेणारविंदाक्षतत्समाख्यातुमर्हसि २ पु
राकिलमहाबाहोधर्मंपरमकंप्रभो यत्तेनहंसरूपेणब्रह्मणेऽभ्यात्थमाधव ३ सइदानींसुमहताकालेनामित्रकर्शन न
प्रायोभवितामर्त्यलोकेप्रागनुशासितः ४ वक्ताकर्ताविताचान्योधर्मस्याच्युततेभुवि सभायामपिवैरिंच्यांयत्रमूर्तिध
राःकलाः ५ कर्त्राऽवित्राप्रवक्त्राचभवतामधुसूदन त्यक्तेमहीतलेदेवविनष्टंकःप्रवक्ष्यति ६

र्ममोक्षसाधनंमद्विभूतिरित्युक्तम्
भक्तिसाधनत्वंचकर्मणांमयोदितेष्ववहितः स्वधर्मेष्वित्यादिनातत्रतत्रोक्तम् नचकर्मानुष्ठानात्नृणांनियमेनभक्तिर्दृश्यते अतः पृच्छति यस्त्वयेतिस
प्तभिः पूर्वकस्मादौत्वद्भक्तिलक्षणः तज्ज्ञापकः तत्साधनमित्यर्थः वर्णाश्रमहीनानामपिद्विपदांनराणाम् १ यथायेनप्रकारेणानुष्ठीयमानेनस्वधर्मेण
२ ननुसंप्रदायादेवज्ञास्यतेकिंपुनर्वर्णनेनतत्राह पुरेति परमकंपरमश्रेयसोकंसुखरूपमुत्तमम् यत्परम् हंसरूपेणधर्मोऽस्युक्तएवनतुयोगमात्रम् जानी
तमागतंयज्ञंयुष्मद्धर्मविवक्षयेत्युक्तत्वात् ३ प्रागनुशासितोऽपिनभवितानप्रविष्यति ४ अत्रहेतुमाह वक्तेतिद्वाभ्याम् तेत्वत्तोऽन्यः कलावेदाद्याः ५
६

तत्तस्मात् नः अस्माकं मनुष्याणां मध्ये यस्य यथा विधीयते ७ धर्म्यो धर्मादनपेतः कुतो नैःश्रेयसकरो भक्तिजनकः अतो मे मत्तः तं धर्मं निबोध ८ तत्रादौ मदुपासनालक्षण एव मुख्यो धर्म आसीत् आचारलक्षणस्तु पश्चात्प्रवृत्तः स चैवमनुष्ठितो भक्तिहेतुरिति निवर्णयितुमाह आदाविति कल्पादौ यत्कृतयुगं तस्मिन् ते च तदा मामुपासत एव केवलं नान्यत् कुर्वन्तीति वक्तुं कृतयुगनामनिरुक्तिमाह कृतकृत्या इति जात्या जन्मनैव ९ किंच विधायकाभावादपि तदानीं नान्यत्कर्मास्तीत्याह वेद इति धर्मश्च मनोविषयोऽहमेव वृषरूपधृक् चतुष्पात् न क्रियाविशेषो यज्ञादिः अतः तपोनिष्ठाः मनसश्चेंद्रियाणां चत्वैकाग्र्यं परमं तप इति वचनादेकाग्रतया हंसं शुद्धं मां ध्यायंतीत्यर्थः १० पश्चात्त्रेतायुगप्रवेशे मे वैराजरूपस्य प्राणान्निमित्तात् हृदयात्सकाशात् न

तत्त्वं नः सर्वधर्मज्ञ धर्मस्त्वद्भक्तिलक्षणः यथा यस्य विधीयेत तथा वर्णय मे प्रभो ७ श्रीभगवानुवाच धर्म्य एष तव प्रश्नो नैःश्रेयसकरो नृणाम् वर्णाश्रमाचारवतां तदुद्धव निबोध मे ८ आदौ कृतयुगे वर्णो नृणां हंस इति स्मृतः कृतकृत्याः प्रजा जात्या तस्मात्कृतयुगं विदुः ९ वेदः प्रणव एवाग्रे धर्मोऽहं वृषरूपधृक् उपासते तपोनिष्ठा हंसं मां मुक्तकिल्बिषाः १० त्रेतामुखे महाभाग प्राणान्मे हृदयात्त्रयी विद्या प्रादुरभूत्तस्या अहमासं त्रिवृन्मखः ११ विप्रक्षत्रियविट्शूद्रा मुखबाहूरुपादजाः वैराजात्पुरुषाज्जाता य आत्माचारलक्षणाः १२ गृहाश्रमो जघनतो ब्रह्मचर्यं हृदो मम वक्षःस्थलाद्वनेवासो न्यासः शीर्षणि संस्थितः १३ वर्णानामाश्रमाणां च जन्मभूम्यनुसारिणीः आसन्प्रकृतयो नृणां नीचैर्नीचोत्तमोत्तमैः १४ शमो दमस्तपः शौचं संतोषः क्षांतिरार्जवम् मद्भक्तिश्च दया सत्यं ब्रह्मप्रकृतयस्त्विमाः १५ तेजो बलं धृतिः शौर्यं तितिक्षौदार्यमुद्यमः स्थैर्यं ब्रह्मण्यतैश्वर्यं क्षत्रप्रकृतयस्त्विमाः १६ आस्तिक्यं दाननिष्ठा च अदंभो ब्रह्मसेवनम् अतुष्टिरर्थोपचयैर्वैश्यप्रकृतयस्त्विमाः १७ शुश्रूषणं द्विजगवां देवानां चाप्यमायया तत्र लब्धेन संतोषः शूद्रप्रकृतयस्त्विमाः १८ अशौचमनृतं स्तेयं नास्तिक्यं शुष्कविग्रहः कामः क्रोधश्च तर्षश्च स्वभावोऽन्तेऽवसायिनाम् १९

स्यात्त्रय्याः सकाशात् हौत्राध्वर्यवौद्गात्रैः त्रिवृत् त्रिरूपः यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतेः ११ वर्णानामाश्रमाणां च धर्मान्वक्तुं तेषामुत्पत्तिमाह विप्रेति द्वाभ्याम् आत्माचारः स्वधर्म एव लक्षणं ज्ञापको येषां ते १२ मम वैराजरूपस्य हृदः वक्षसोऽधस्ताद्ब्रह्मचर्यमिति नैष्ठिकाभिप्रायम् १३ तेषामधिकारिविशेषणस्वभावानाह वर्णानामिति पंचभिः जन्मस्थानानुसारिण्यः नीचैरित्यव्ययम् अतोऽयमर्थः मंदाभिर्जन्मभूमिभिर्मंदाः उत्तमाभिरुत्तमाश्चेति १४ तपः आलोचनम् १५ तेजः प्रतापः एतैरेवाश्रमस्वभावा अपि ज्ञेयाः १६ १७ १८ तद्बाह्यानां स्वभावानाह अशौचमिति शुष्कविग्रहः निर्मूलकलहः तर्षः तृष्णा १९ ७

तत्रतावत्सर्वसाधारणंधर्ममाह अहिंसेति वर्णग्रहणमुपलक्षणार्थम् वर्णधर्मान्गृहस्थप्रकरणेवक्ष्यति २० प्रथमंतावदाश्रमेषुब्रह्मचारिणोधर्मावर्ण्यं ते सचद्विविधः उपकुर्वाणकोनैष्ठिकश्च तत्रउपकुर्वाणकस्यधर्मानाह द्वितीयमितिनवभिः द्विजःत्रैवर्णिकः आनुपूर्व्याद्गर्भाधानादिसंस्कारमात्रेण द्वितीय मुपनयनारव्यंजन्मप्राप्याचार्येणाहूतोब्रह्मवेदमधीयीतचकारात्तदर्थंचविचारयेत् २१ किंच मेखलादीन्कुशांश्चदधत् तत्राक्षशब्देनाक्षमाला कथंभूतः ज टिलः अनभ्यंगादिनाजातजटः तथाअधौतदद्वासोऽरक्तपीठः दंताश्ववासश्चदद्वासांसिनधौतानितानियस्यसः अधौतदद्वासाः सचासावरक्तपीठश्च नतु कौतुकादिनारक्तंपीठमासनंयस्यसः २२ जपश्चउच्चारोमूत्रपुरीषोत्सर्गः जपोच्चारंतस्मिन् वाग्यतः मौनीभवेत् २३ रेतोबुद्धिपूर्वंनावकिरेत् नोत्सृजेत्

अहिंसासत्यमस्तेयमकामक्रोधलोभता भूतप्रियहितेहाचधर्मोऽयंसार्ववर्णिकः २० द्वितीयंप्राप्यानुपूर्व्याज्जन्मोपनयनं- द्विजः वसन्गुरुकुलेदांतोब्रह्माधीयीतचाहुतः २१ मेखलाजिनदंडाक्षब्रह्मसूत्रकमंडलून् जटिलोऽधौतदद्वासोरक्तपीठःकु शान्दधत् २२ स्नानभोजनहोमेषुजपोच्चारेचवाग्यतः नच्छिंद्यान्नखरोमाणिकक्षोपस्थगतान्यपि २३ रेतोनावकिरेज्जा तुब्रह्मव्रतधरःस्वयम् अवकीर्णेऽवगाह्याप्सुयतासुस्त्रिपदींजपेत् २४ अग्न्यर्काचार्यगोविप्रगुरुवृद्धसुरान्शुचिः स माहितउपासीतसंध्येचयतवाग्जपन् २५ आचार्यंमांविजानीयान्नावमन्येतकर्हिचित् नमर्त्यबुद्ध्याऽसूयेतसर्वदेवम योगुरुः २६ सायंप्रातरुपानीयभैक्ष्यंतस्मैनिवेदयेत् यच्चान्यदप्यनुज्ञातमुपयुंजीतसंयतः २७ शुश्रूषमाणआचार्यंस दोपासीतनीचवत् यानशय्यासनस्थानैर्नातिदूरेकृतांजलिः २८ एवंवृत्तोगुरुकुलेवसेद्भोगविवर्जितः विद्यासमाप्यते यावद्बिभ्रद्व्रतमखंडितः २९ यद्यसौछंदसांलोकमारोक्ष्यन्ब्रह्मविष्टपम् गुरवेविन्यसेद्देहंस्वाध्यायार्थंबृहद्व्रतः ३०

ब्रह्मव्रतधरः गृहस्थः स्वयमेवकथंचिदवकीर्णेअवगाह्यस्नात्वायतासुः कृतप्राणायामः त्रिपदींगायत्रींजपेत् २४ संध्येचद्वेयतवाक्जपन्नुपासीत म ध्याह्नेसंध्यानिमित्तंमौनंनास्तीतिद्विवचनम् २५ २६ अन्यदपियत्संप्राप्तंतच्चनिवेदयेत् तेनानुज्ञातंतुसंयतः सन्नुपयुंजीतइत्यर्थः २७ यानशय्यास नस्थानैः यांतंपृष्ठतोयानेन निद्रितमप्रमत्ततयासमीपशयनेन श्रांतंपादसंवाहनादिभिः समीपासनेनआसीनंकृतांजलिर्नियोगप्रतीक्षयानातिदूरेऽवस्था नेनेत्यर्थः २८ एवंभूतंवृत्तंयस्यसः २९ एवमुपकुर्वाणकस्यधर्मानुक्त्वानैष्ठिकस्यविशेषधर्मानाह यदीतिषड्भिः असौब्रह्मचारीयदिछंदसांलोकंमहर्लोकं ततो ब्रह्मलोकंचारोक्ष्यन् आरोढुमिच्छतीत्यर्थः यद्वाछंदसांलोकमितिब्रह्मलोकविशेषणम् यत्रमूर्तिधराः कलाइत्युक्तत्वात् तर्हिबृहद्व्रतःसन् बृहन्नैष्ठिकंव्रतंयस्य सः विन्यसेत् समर्पयेत् अधिकस्वाध्यायार्थमधीतनिष्क्रियार्थंच ३०

ब्रह्मवर्चः वेदाभ्यासजंतेजः तद्वान् ३१ तस्यैववनस्थयति साधारणधर्मानाह स्त्रीणामिति निरीक्षणंभावगर्भम् क्ष्वेलनंपरिहासः एवमादिकंत्यजेत् मिथुनीभूतानग्रतस्त्यजेत् नपश्येदित्यर्थः ३२ तस्यैवसर्वाश्रमसाधारणंधर्ममाह शौचमितिद्वाभ्याम् ३३ ३४ निष्कामनैष्ठिकस्यतुमोक्षफलमाह एवमिति अमलः निष्कामश्चेत् दग्धः कर्माशयोंऽतः करणंयस्यतथाभूतःसन् मद्भक्तोभवति ३५ उपकुर्वाणस्यसमावर्तनप्रक्रममाह अथेति अनंतरंद्वितीयाश्रममावेक्षन् प्रवेष्टुमिच्छन् यथायथावद्विचारितवेदार्थःस्नायात् अभ्यंगादिकंकृत्वासमावर्तेतेत्यर्थः ३६तस्याधिकारानुरूपमाश्रमविकल्पसमुच्चयावाह गृहमिति सकामश्चेद्गृहम् अंतःकरणशुद्ध्यादिकामश्चेद्वनंप्रविशेत् शुद्धांतःकरणः सचद्विजोत्तमः ब्राह्मणश्चेत्प्रव्रजेदित्यर्थः यद्वा आ

अग्नौगुरावात्मनिचसर्वभूतेषुमांपरम् अपृथग्धीरुपासीतब्रह्मवर्चस्व्यकल्मषः ३१ स्त्रीणांनिरीक्षणंस्पर्शसंलापक्ष्वेलनादिकम् प्राणिनोमिथुनीभूतानगृहस्थोऽग्रतस्त्यजेत् ३२ शौचमाचमनंस्नानंसंध्योपासनमार्जवम् तीर्थसेवाजपोऽस्पृश्याभक्ष्यासंभाष्यवर्जनम् ३३ सर्वाश्रमप्रयुक्तोऽयंनियमःकुलनंदन मद्भावःसर्वभूतेषुमनोवाक्कायसंयमः ३४ एवंबृहद्व्रतधरोब्राह्मणोऽग्निरिवज्वलन् मद्भक्तस्तीव्रतपसादग्धकर्माशयोऽमलः ३५ अथानंतरमावेक्षन्यथाजिज्ञासितागमः गुरवेदक्षिणांदत्वास्नायाद्गुर्वनुमोदितः ३६ गृहंवनंवोपविशेत्प्रव्रजेद्वाद्विजोत्तमः आश्रमादाश्रमंगच्छेन्नान्यथामत्परश्चरेत् ३७ गृहार्थीसदृशींभार्यामुद्वहेदजुगुप्सिताम् यवीयसींतुवयसायांसवर्णामनुक्रमात् ३८ इज्याऽध्ययनदानानिसर्वेषांचद्विजन्मनाम् प्रतिग्रहोऽध्यापनंचब्राह्मणस्यैवयाजनम् ३९ प्रतिग्रहंमन्यमानस्तपस्तेजोयशोनुदम् अन्याभ्यामेवजीवेतशिलैर्वादोषदृक्तयोः ४० ब्राह्मणस्यहिदेहोऽयंक्षुद्रकामायनेष्यते कृच्छ्रायतपसेचेहप्रेत्यानंतसुखायच ४१

श्रमादाश्रमांतरंगच्छेत् अन्यथाअनाश्रमीप्रतिलोमंचनाचरेदित्यर्थः अमत्परइतिवाच्छेदः स्वभक्तस्याश्रमनियमाभावस्यवक्ष्यमाणत्वात् ३७ विवाहनियमपूर्वकंवर्णधर्मैःसहगृहस्थधर्मानाह गृहार्थीति सदृशींसवर्णाम् अजुगुप्सितांकुलतोलक्षणतश्चानिंदिताम् कामतस्तुयामन्यामुद्वहेत् तांसवर्णामनुतस्याअनंतरम् तत्रापिवर्णक्रमेणोद्वहेत्इत्यर्थः तिस्रोवर्णानुपूर्व्येणद्वेतथैकायथाक्रमम् ब्राह्मणक्षत्रियविशांभार्याःस्वाःशूद्रजन्मनइतिस्मृतेः ३८ इज्यादयस्त्रैवर्णिकानामावश्यकाधर्माः ३९ प्रतिग्रहादित्रयंतुवृत्तिः साचब्राह्मणस्यैव तत्रापिमुख्यांमुख्यतमांचान्यांचवृत्तिमाह प्रतिग्रहमिति तयोर्याजनाध्यापनयोरपिकार्पण्यादिदोषंपश्यन् शिलैः स्वामित्यक्तैः क्षेत्रपतितैःकणिशैः ४० एवंचवृत्तिकार्श्यंब्राह्मणेनसोढव्यमित्याह ब्राह्मणस्येति ४१

उंछवृत्तिर्नामविपणादिपतितकणोपादानंतांशिलवृत्त्यैकीकृत्यतयातुष्टचित्तस्यमोक्षफलमाह शिलोंछेति महांतमातिथ्यादिलक्षणम् ४२ एव मधनस्यमहत्फलमुक्त्वासधनानामप्याहत्रिभिः समुद्धरंति दारिद्र्यादुत्तारयंति विप्रमित्युपलक्षणंमत्सरायणंयंकमपि ४३ राज्ञस्त्वावश्यकमेतदित्याह सर्वाइति ४४ ४५ सर्वेषामापद्वृत्तीराह सीदन्निति त्रिभिः पण्यैर्विक्रयार्हैः नतुरसलवणाद्यैः तत्राप्यापदाक्रांतश्चेत्खड्गेनक्षत्रियवृत्त्यावायद्यपिगौतमोनंतरांपापीयसींवृत्तिमातिष्ठेदितिस्मरन्खड्गधारणंपण्यविक्रयात्श्रेष्ठंमन्यते तथाऽपिहिंसातोवणिग्वृत्तिरेवश्रेष्ठेतिभगवतोमतम् नतुश्ववृत्त्या नीचसेवया ४६ तत्राप्यापदिमृगययाविप्ररूपेणवाअध्यापनादिना ४७ कारवःप्रतिलोमजविशेषाः बुरुडादयः तेषांवृत्तिंकटादिक्रियाम् आपद्वृत्ती

शिलोंछवृत्त्यापरितुष्टचित्तोधर्मंमहांतंविरजंजुषाणः मय्यर्पितात्मागृहएवतिष्ठन्नातिप्रसक्तःसमुपैतिशांतिम् ४२ समुद्धरंतियेविप्रंसीदंतंमत्सरायणम् तानुद्धरिष्येनचिरादापद्भ्योनौरिवार्णवात् ४३ सर्वाःसमुद्धरेद्राजापितेवव्यसनात्प्रजाः आत्मानमात्मनाधीरोयथागजपतिर्गजान् ४४ एवंविधोनरपतिर्विमानेनार्कवर्चसा विधूयेहाशुभंकृत्स्नमिंद्रेणसहमोदते ४५ सीदन्विप्रोवणिग्वृत्त्यापण्यैरेवापदंतरेत् खड्गेनवापदाक्रांतोनश्ववृत्त्याकथंचन ४६ वैश्यवृत्त्यातुराजन्योजीवेन्मृगययापदि चरेद्वाविप्ररूपेणनश्ववृत्त्याकथंचन ४७ शूद्रवृत्तिंभजेद्वैश्यःशूद्रःकारुकटक्रियाम् कृच्छ्रान्मुक्तोनगर्ह्येणवृत्तिंलिप्सेतकर्मणा ४८ वेदाध्यायस्वधास्वाहाबल्यन्नाद्यैर्यथोदयम् देवर्षिपितृभूतानिमद्रूपाण्यन्वहंयजेत् ४९ यदृच्छयोपपन्नेनशुक्लेनोपार्जितेनवा धनेनापीडयन्भृत्यान्न्यायेनैवाहरेत्क्रतून् ५० कुटुंबेषुनसज्जेतनप्रमाद्येत्कुटुंब्यपि विपश्चिन्नश्वरंपश्येददृष्टमपिदृष्टवत् ५१ पुत्रदाराप्तबंधूनांसंगमःपांथसंगमः अनुदेहंवियंत्येतेस्वप्नोनिद्रानुगोयथा ५२

र्णस्तेनानुकल्पेनवर्तेतेत्याह कृच्छ्रादिति ४८ नदेवंवृत्तिव्यवस्थामुक्त्वापुनर्गृहस्थस्यावश्यकान्पंचयज्ञानाह वेदाध्ययनंब्रह्मयज्ञः तेनऋषीन् स्वधाकारेणपितॄन् स्वाहाकारेणदेवान् बलिहरणेनभूतानि अन्नाद्यैरन्नोदकादिभिर्मनुष्यानितिज्ञातव्यम् यथोदयंविभवानुसारतः तेष्वीश्वरदृष्टिंविधत्ते मद्रूपाणीति ४९ आवश्यकंधर्ममुक्त्वाशक्त्यनुसारंधर्ममाह यदृच्छयाउद्यमंविनाउपार्जितेनवाशुक्लेनस्ववृत्त्यालब्धेनशुद्धेनवाधनेनभृत्यान्पोष्यान् ५० गृहस्थस्यापिनिवृत्तिनिष्ठामेवाह कुटुंबेष्विति त्रिभिः नप्रमाद्येत् ईश्वरनिष्ठायांप्रमत्तोनभवेत् ननुदृष्टादृष्टार्थकर्मासक्तस्यकथमप्रसादः विचारेणेत्याह विपश्चिदिति ५१ तत्रापिदृष्टेष्वासक्तेरधिकत्वात्तेषांनश्वरतांप्रपंचयति पुत्रादीनामेकत्रसंगमः पांथानांप्रपायांसंगमइव तत्रहेतुःअनुदेहंप्रतिदेहमेतेवियंतिनश्यंति निद्रानुवर्तीस्वप्नोनिद्राऽपायेयथाइति ५२

अतिथिवत्‌उदासीनः ५३ अस्याप्याश्रमविकल्पमाह कर्मभिरिति गृहाश्रमएवतिष्ठेत् यदिप्रजावान् तर्हिप्रव्रजेद्वा ५४ गृहाद्यासंगेदोषमाह
यस्त्वितित्रिभिः ५५ बंधमेवाभिनयेनदर्शयति अहोइति बालाआत्मजायस्याःसा आत्मजाश्चमांविनाअनाथाःसंतः कथंजीवयिष्यंतीति ५६ गृहे
यआशयोवासनातेन आसर्वतः क्षिप्तंहृदयंयस्यसः अंधंतमः अतितामसींयोनिम् ५७ इत्येकादशेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः १७ अष्टाद
शेवदद्धर्मंवनस्थयतिगोचरम् अधिकारविशेषेणाविशेषंचापितद्गतम् १ क्रमप्राप्तान्वनस्थधर्मानाह वनमिति आयुषस्तृतीयंभागंपंचस
प्ततिवर्षपर्यंतम् ततःपरंक्षीणेंद्रियस्यैषद्विरागेऽपिसंन्यासाधिकारःस्यादितिभावः १ वसीतपरिदधीत २ दतःदंतान्नधावेत् नशोधयेत् त्रि

इत्थंपरिमृशन्मुक्तोगृहेष्वतिथिवद्वसन् नगृहैरनुबध्येतनिर्ममोनिरहंकृतः ५३ कर्मभिर्गृहमेधीयैरिष्ट्वामामेवभक्तिमा
न् तिष्ठेद्वनंवोपविशेत्प्रजावान्वापरिव्रजेत् ५४ यस्त्वासक्तमतिर्गेहेपुत्रवित्तैषणातुरः स्त्रैणःकृपणधीर्मूढोममाहमिति
बध्यते ५५ अहोमेपितरौवृद्धौभार्याबालात्मजात्मजाः अनाथामामृतेदीनाःकथंजीवंतिदुःखिताः ५६ एवंगृहाशया
क्षिप्तहृदयोमूढधीरयम् अतृप्तस्ताननुध्यायन्मृतोंऽधंविशतेतमः ५७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधे
सप्तदशोऽध्यायः १७ श्रीभगवानुवाच वनंविविक्षुःपुत्रेषुभार्यांन्यस्यसहैववा वनएववसेच्छांतस्तृतीयंभा
गमायुषः १ कंदमूलफलैर्वन्यैर्मेध्यैर्वृत्तिंप्रकल्पयेत् वसीतवल्कलंवासस्तृणपर्णाजिनानिच २ केशरोमनखश्मश्रुम
लानिबिभृयाद्दतः नधावेदप्सुमज्जेतत्रिकालंस्थंडिलेशयः ३ ग्रीष्मेतप्येतपंचाग्नीन्वर्षास्वासारषाड्जले आकंठमग्नः
शिशिरएवंवृत्तस्तपश्चरेत् ४ अग्निपक्वंसमश्नीयात्कालपक्वमथापिवा उलूखलाश्मकुट्टोवादंतोलूखलएववा ५ स्वयंसंचि
नुयात्सर्वमात्मनोवृत्तिकारणम् देशकालबलाभिज्ञोनाददीतान्यदाहृतम् ६ वन्यैश्चरुपुरोडाशैर्निर्वपेत्कालनोदितान् नतु
श्रौतेनपशुनामांयजेतवनाश्रमी ७ अग्निहोत्रंचदर्शश्चपूर्णमासश्चपूर्ववत् चातुर्मास्यानिचमुनेराम्नातानिचनैगमैः ८

कालमप्सुमज्जेनस्नायात् स्थंडिलेशयः भूमिशायी ३ तप्येतपंचाग्नीन्सूर्येणसहचतुर्दिक्षुमग्नीन्निधायात्मानंतापयेदित्यर्थः आसा
रषाट् आसारंधारासंपातंसहतइतितथा अभ्रावकाशंनामव्रतंचरेत् जलेआकंठमग्नःउदकवासंनामव्रतंचरेत् ४ उलूखलेनवाऽश्मनावाकुट्ट
यतिकंडयतीतितथा दंताएवोलूखलंयस्यसतथा ५ संचिनुयात् आहरेत् अन्यदाकालांतरेनाददीत लब्धेनवेनवेऽन्नाद्येपुराणंतुपरित्य
जेदितिनारदोक्तेः ६ कालनोदितान् आग्रयणादीन् ७ किंच अग्निहोत्रमितिमुनेश्चनैगमैर्वेदवादिभिः ८

अस्यनिष्कामस्यफलमाह एवमिति धमनीभिः शिराभिः संततः व्याप्तः यावज्जीवंकृतेनेनतपसाशुष्कमांसइत्यर्थः ऋषिलोकान् महर्लोकादिक्रमेण अ
यंभावः अंतःकरणशुद्धिभक्तिद्वाराऽत्रैवतावन्मुच्यते प्रतिबंधकबाहुल्येत्वनेनक्रमेणमुच्यतइति ९ तंसकामंनिंदति यस्त्विति निःश्रेयसंमोक्षफलंअ
ल्पीयसेआविरिंच्यादल्पल्पएवतस्मै १० यावज्जीवंवर्तमानस्यमोक्षःतृतीयभागावसानेतुमंदविरागेऽपिसंन्यासाधिकारः यदितुततोऽर्वागेवस्वध
र्माशक्तोभवेत् तदापिसम्यगविरक्तःविरक्तोवातत्राविरक्तस्यकृत्यमाह यदेति जातोवेपथुःकंपोदेहेयस्यसः ११ विरक्तंप्रत्याह यदेति १२
तत्रादौकृत्यमाह इष्ट्वेति यथोपदेशंश्राद्धाष्टकपूर्वकंप्राजापत्येष्टयामाग्निन्स्वप्राणेआत्मनि १३ संन्यासेविघ्नाभवंति तानविगणय्यसंन्यसे-

एवंचीर्णेनतपसामुनिर्धमनिसंततः मांतपोमयमाराध्यऋषिलोकादुपैतिमाम् ९ यस्त्वेतत्कृच्छ्रतश्चीर्णंतपो
निःश्रेयसंमहत् कामानाल्पीयसेयुंज्याद्बालिशःकोऽपरस्ततः १० यदाऽसौनियमेऽकल्पोजरयाजातवेपथुः आ
त्मन्यग्नीन्समारोप्यमच्चित्तोऽग्निंसमाविशेत् ११ यदाकर्मविपाकेषुलोकेषुनिरयात्मसु विरागोजायतेसम्यङ्न्यस्ता
ग्निःप्रव्रजेत्ततः १२ इष्ट्वायथोपदेशंमांदत्वासर्वस्वमृत्विजे अग्नीन्स्वप्राणआवेश्यनिरपेक्षःपरिव्रजेत् १३ विप्रस्य
वैसंन्यसतोदेवादारादिरूपिणः विघ्नान्कुर्वंत्ययंह्यस्मानाक्रम्यसमियात्परम् १४ बिभृयाच्चेन्मुनिर्वासःकौपीना
च्छादनंपरम् त्यक्तंनदंडपात्राभ्यामन्यत्किंचिदनापदि १५ दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्रपूतंपिबेज्जलम् सत्यपूतांवदेद्वा
चंमनःपूतंसमाचरेत् १६ मौनानीहानिलायामादंडावाग्देहचेतसाम् नह्येतेयस्यसंत्यंगवेणुभिर्नभवेद्यतिः १७
भिक्षांचतुर्षुवर्णेषुविगर्ह्यान्वर्जयंश्चरेत् सप्तागारानसंक्लृप्तांस्तुष्येल्लब्धेनतावता १८

दंष्येत्याशयेनाह विप्रस्येति केनाभिप्रा
येणकुर्वंतितमाह अयमिति परंपरंब्रह्म १४ एवंप्रव्रजितस्यधर्मानाह बिभृयाच्चेदिति परंकौपीनादन्यद्वासोयदिधारयितुमिच्छति तर्हिकौपीन
माच्छाद्यतेयावतातावन्मात्रंधारयेदित्यर्थः त्यक्तंपेषोच्चारात्पूर्वमेव अतोऽन्यत्किंचिदपिनबिभृयात् दंडपात्राभ्यामित्यावश्यकजलपात्रादेरु
पलक्षणम् १५ मनःपूतंमनसासम्यग्विचार्ययच्छुद्धंतदाचरेत् १६ मौनेवाचोदंडः अनीहाकामकर्मत्यागः देहस्य प्राणायामश्चेतसः एते
अंतस्त्रयोदंडायस्यनसंति अंगहेउद्धव अंगेधृतैर्वेणुभिरितिवा १७ चतुर्ष्विति ब्राह्मणेष्वेववृत्तिभेदेनचतुर्विधेषुपूर्वपूर्वासंभवेचविगर्ह्यान्
अभिशस्तपतितान् असंक्लृप्तान् अत्रायंलाभोभविष्यतीतिपूर्वमनुद्दिष्टान् १८ ५ ५ ५ ५ ५

बहिर्ग्रामात् पावितंप्रोक्षणादिभिः शोधितम् विभज्यविष्णुब्रह्मार्कभूतेभ्यः अशेषमित्यधिकाहरणंनिरस्तम् याचितमितिपाठेमाधुकरेणाया
चितमन्नंचेत् तर्हिविभज्यभुंजीत नत्वयाचितादिभैक्ष्यचतुष्टयमित्यर्थः माधुकरेतुनैवेद्यंभैक्ष्येनान्येषुविद्यते नैवेद्यकंक्षिपेदप्सुचितयंभौतिकंब
हिरितिस्मृतेः यद्वा तदानींकेनापियाचितंचेत्तन्मध्येतस्मैकिंचिद्विभज्यदत्वेत्यर्थः १८ किंच एकश्चरेदिति आत्मन्येवक्रीडाकौतुकंयस्यसः आ
त्मन्येवचरतस्तुष्टः आत्मवान् धीरः २० विविक्तंविजनंक्षेमंनिर्भयंशरणम् स्थानंयस्यसः मयिभावेनविमलआशयोयस्यसः २१ बंधंमोक्षं
चकेनबंधः केनवामोक्षइतितावाह बंधइति २२ २३ पुराणिहट्टादिमंति ग्रामास्तद्रहिताः व्रजाः गोष्ठानितान् सार्थान् यात्रिकजनसमूहा

बहिर्जलाशयंगत्वातत्रोपस्पृश्यवाग्यतः विभज्यपावितंशेषंभुंजीताशेषमाहृतम् १९ एकश्चरेन्महीमेतांनिः
संगः संयतेंद्रियः आत्मक्रीडआत्मरतआत्मवान्समदर्शनः २० विविक्तक्षेमशरणोमद्भावविमलाशयः आत्मा
नंचिंतयेदेकमभेदेनमयामुनिः २१ अन्वीक्षेतात्मनोबंधंमोक्षंचज्ञाननिष्ठया बंधइंद्रियविक्षेपोमोक्षएषां
चसंयमः २२ तस्मान्नियम्यषड्वर्गंमद्भावेनचरेन्मुनिः विरक्तःक्षुल्लकामेभ्योलब्ध्वात्मनिसुखंमहत्
२३ पुरग्रामव्रजान्सार्थान्भिक्षार्थंप्रविशंश्चरेत् पुण्यदेशसरिच्छैलवनाश्रमवतींमहीम् २४ वानप्रस्थाश्रमप
देष्वभीक्ष्णंभैक्ष्यमाचरेत् संसिध्यत्याशुवसंमोहःशुद्धसत्वःशिलांधसा २५ नैतद्वस्तुतयापश्येद्दृश्यमानंविनश्यति अ
सक्तचित्तोविरमेदिहामुत्रचिकीर्षितात् २६ यदेतदात्मनिजगन्मनोवाक्प्राणसंहृतम् सर्वंमायेतितर्केणस्वस्थस्त्य
क्त्वानतत्स्मरेत् २७

न् २४ यतः शिलवृत्त्याप्राप्तेनतदीयेनांधसा अन्नेनशुद्धसत्वः सन्निवृत्तमोहः संसिध्यतिमुच्यते २५ ननुमिष्टान्नंवि
हायकथंशिलान्नेप्रवृत्तिःस्यादतआह नैतदिति एतत् दृश्यमानंमिष्टान्नादिवस्तुतयानपश्येत् यतोविनश्यति अतइहामुत्रचलोके असक्तचित्तः
सन् चिकीर्षितात् तदर्थकृत्यात्विरमेत् २६ ननुतथाऽपियावद्विनाशंसुखहेतुत्वात् तच्चिंतावतःकुतोविरागः स्यात्तत्राह यदेतदिति एतज्जगत्
ममतास्पदंमनोवाक्प्राणैः संहृतंसहितमहंकारास्पदंशरीरंचसर्वंतज्जन्यंसुखंच आत्मनिमायामात्रमितितर्केणस्वप्नादिदृष्टांतेनत्यक्त्वास्वस्थः
आत्मनिष्ठःसन् ततनस्मरेत् नचिंतयेत् २७

एवंबहूदकादिधर्मानुक्त्वापरमहंसधर्मानाह ज्ञाननिष्ठइतिसार्द्धैर्दशभिः वहिर्विरक्तोमुमुक्षुः सन् ज्ञाननिष्ठोवा मोक्षेऽप्यनपेक्षोमद्भक्तोवा सलिंगान् त्रिदंडादिसहितान् आश्रमान् तद्धर्मान्त्यक्त्वातदासक्तिंत्यक्त्वायथोचितंधर्मंचरेदित्यर्थः नपुनरत्यंतत्यागएवविवक्षितः पुनर्धर्मविधानात् अक्रियस्योत्तराध्यायेवक्ष्यमाणत्वाच्च नर्हिपूर्वस्मात्कोविशेषस्तमाह अविधिगोचरः विधिकिंकरोनस्यादिति एतदेवस्फुटीकरिष्यति शौचमाचमनंस्नानंनतुचोदनयाचरेदित्यादिना २८ कथंचरेत्तदाह बुधःविवेकवानपिबालकवत् मानावमानविवेकशून्यःकुशलः निपुणोऽपिजडवत् फलानुसंधानाभावेनविद्वानपंडितोऽपिउन्मत्तवत् लोकरंजनाभावेननैगमः वेदार्थनिष्ठोऽपिगोचर्यामनियताचारमिव २९ वेदवादरतः कर्म-

ज्ञाननिष्ठोविरक्तोवामद्भक्तोऽवाऽनपेक्षकः सलिंगानाश्रमांस्त्यक्त्वाचरेदविधिगोचरः २८ बुधोबालकवत्क्रीडेत्कुशलोजडवच्चरेत् वदेदुन्मत्तवद्विद्वान्गोचर्यांनैगमश्चरेत् २९ वेदवादरतोनस्यान्नपाषंडीनहैतुकः शुष्कवादविवादेन कंचित्पक्षंसमाश्रयेत् ३० नोद्विजेतजनाद्धीरोजनंचोद्वेजयेन्नतु अतिवादांस्तितिक्षेतनावमन्येतकंचन देहमुद्दिश्यपशुवद्वैरंकुर्यान्नकेनचित् ३१ एकएवपरोह्यात्माभूतेष्वात्मन्यवस्थितः यथेंदुरुदपात्रेषुभूतान्येकात्मकानिच ३२ अलब्ध्वानविषीदेतकालेकालेऽशनंक्वचित् लब्ध्वानहृष्येद्धृतिमानुभयंदैवतंत्रितम् ३३ आहारार्थंसमीहेतयुक्तंतत्प्राणधारणम् तत्त्वंविमृश्यतेतेनतद्विज्ञायविमुच्यते ३४ यदृच्छयोपपन्नान्नमद्याच्छ्रेष्ठमुतापरम् तथावासस्तथाशय्यांप्राप्तंप्राप्तंभजेन्मुनिः ३५ शौचमाचमनंस्नानंनतुचोदनयाचरेत् अन्यांश्चनियमान्ज्ञानीयथाऽहंलीलयेश्वरः ३६

कांडव्याख्यानादिनिष्ठः पाषंडीश्रुतिस्मृतिविरुद्धधर्मानुष्ठानवान् हेतुकः केवलतर्कनिष्ठः शुष्कवादेनिष्प्रयोजनगोष्ठ्यांयोविवादस्तस्मिन् ३० अतिवादान्दुरुक्तानि ३१ आत्मदृष्ट्यातावद्वैरकारणंनास्तीत्युक्तम् एकएवेति देहदृष्ट्याऽपिनास्तीत्याह भूतानिचदेहाअपिकारणरूपेणैकात्मकानि ३२ दैवतंत्रितंदैवाधीनंयतः ३३ अलंतर्हिभिक्षाप्रयत्नेनापितत्राह आहारमात्रार्थंसमीहेतैव यतःतस्यप्राणधारणंयुक्तंसम्यक्कथम् तेनप्राणधारणेनतत्त्वंविचार्यते किंतेनापितदाह तद्विज्ञायेति ३४ तर्हिकिंमिष्टान्नादिकमग्राह्यमेव केनेवमुक्तमित्याह यदृच्छयेति ३५ यथाऽहमीश्वरोलीलयाचरामितथाज्ञानीज्ञाननिष्ठः अनासक्तःकुर्यात् नतुविधिकिंकरत्वेनतस्यज्ञाननिष्ठाविरोधादित्यर्थः ३६

कुतोविधिकिंकरत्वाभावस्तस्यनत्राह नहितस्यविकल्पाख्याभेदप्रतीतिः नन्वस्तिसासत्यम् याचासीत्साऽपिमद्दीक्षयाज्ञानेनहता ननुनहतापुनर्दृश्यमानत्वात्तत्राह आदेहांतात् क्वचित्कदाचित्नूबाधितैवख्यातिर्भवति ३७ तदेवंविरक्तस्यपरोक्षज्ञानवतःसंन्यासंतद्धर्मांश्चोक्त्वाकेवलंवैराग्यवंतंविविदिषुंप्रत्याह दुःखोदर्केष्विति नजिज्ञासितोमद्धर्मोमत्प्राप्तिसाधनंयेनसः ३८ मामेवमदृष्ट्यैवगुरुंपरिचरेत् ततःपरमेकश्चरेदित्यादिधर्मैर्वर्तेतइतिभावः ३९ अनधिकारिणःसंन्यासंनिंदतिद्वाभ्याम् यस्त्विति प्रचंडोऽत्यासक्तइंद्रियसारथिर्बुद्धिर्यस्यसः ४० सुरानद्यश्चात्मानंदेवान् आत्मानंचस्वात्मानमात्मस्थंमांचनिह्नुते प्रतारयति निह्नवफलमाह अस्मादिति ४१ चतुर्णांप्रधानधर्मानाह भिक्षोरिति ४२ अन्यधर्मा

नहितस्यविकल्पाख्यायाचमद्दीक्षयाहता आदेहांतात्क्वचित्ख्यातिस्ततःसंपद्यतेमया ३७ दुःखोदर्केषुकामेषुजातनिर्वेदआत्मवान् अजिज्ञासितमद्धर्मोगुरुंमुनिमुपाव्रजेत् ३८ तावत्परिचरेद्भक्तःश्रद्धावाननसूयकः यावद्ब्रह्मविजानीयान्मामेवगुरुमादृतः ३९ यस्त्वसंयतषड्वर्गःप्रचंडेंद्रियसारथिः ज्ञानवैराग्यरहितस्त्रिदंडमुपजीवति ४० सुरानात्मानमात्मस्थंनिह्नुतेमांचधर्महा अविपक्वकषायोऽस्मादमुष्माच्चविहीयते ४१ भिक्षोर्धर्मःशमोऽहिंसातपईक्षावनौकसः गृहिणोभूतरक्षेज्याद्विजस्याचार्यसेवनम् ४२ ब्रह्मचर्यंतपःशौचंसंतोषोभूतसौहृदम् गृहस्थस्याप्यृतौगंतुःसर्वेषांमदुपासनम् ४३ इतिमांयःस्वधर्मेणभजन्नित्यमनन्यभाक् सर्वभूतेषुमद्भावोमद्भक्तिंविंदतेऽचिरात् ४४ भक्त्याद्धवानपायिन्यासर्वलोकमहेश्वरम् सर्वोत्पत्त्यप्ययंब्रह्मकारणंमोपयातिसः ४५ इतिस्वधर्मनिर्णिक्तसत्त्वोनिर्ज्ञातमद्गतिः ज्ञानविज्ञानसंपन्नोनचिरात्समुपैतिमाम् ४६ वर्णाश्रमवतांधर्मएषआचारलक्षणः सएवमद्भक्तियुतोनिःश्रेयसकरःपरः ४७

नकांश्चिद्गृहस्थस्याप्यतिदिशति ब्रह्मचर्यमिति शौचंरागादिराहित्यंच तस्यब्रह्मचर्यप्रकारमाह ऋतौगंतुरिति ४३ एवंभूतवर्णाश्रमधर्मफलमाह इतिमामिति दृढांमद्भक्तिंविंदते ४४ ततःकिमतआह भक्त्येति महेश्वरत्वेहेतुः सर्वोत्पत्त्ययंसर्वस्योत्पत्त्यप्ययौयस्मात् अतएवतत्कारणंमामांब्रह्मरूपंवैकुंठनिवासिनम् यद्वा ब्रह्मणोवेदस्यकारणंमामुपयाति सामीप्येनप्राप्नोति ४५ ततश्चासौमुक्तएवेत्याह इतिएवंभूतेनस्वधर्मेणनिर्णिक्तंशुद्धंसत्त्वंयस्यसः अतएवनिर्ज्ञातामगतिरैश्वर्यंयेन ४६उक्तमर्थंसंक्षिप्याह यएषआचारलक्षणः पितृलोकप्राप्तिफलः सएवमद्भक्तियुतः मदर्पणेनकृतः ४७

प्रकरणार्थमुपसंहरति एतच्चतेऽभिहितम् यथाभक्तोऽहत्वांमांपरंसंप्राप्नुयादिति ४८ इत्येकादशेटीकायांअष्टादशोऽध्यायः १८ ज्ञानादे
र्निर्णयः पूर्वंकृतोह्याश्रमधर्मतः अत्रोनविंशतितमेज्ञानादेस्त्याग उच्यते १ नदेवंतर्कतो बाधितोऽपिदेहादिप्रपंचोयावदपरोक्षानुभवेनदिङ्मोहादि
रिवनलीयते तावत् ज्ञानाभ्यासकृततोमुक्तिरित्युक्तम् आदेहांतात् कचित्ख्यातिस्ततः संपद्यतेमयेत्यादिना यस्यत्वपरोक्षानुभवेनप्रपंचोलीनप्राय
स्तस्यनकिंचित्कृत्यमस्तीत्याह यइति विद्याअनुभवः तत्पर्यंतेनश्रुतेनसंपन्नः अतएवात्मवान् प्राप्तात्मतत्वः नानुमानिकः केवलपरोक्षज्ञानवानन
भवति अतकारपाठेप्राक्श्रुत्यनुकूलतर्कतोनिर्णीतार्थइत्यर्थः सएतद्वैतंतन्निवृत्तिसाधनंचमयि मायामात्रमितिज्ञात्वाज्ञानंचतत्साधनंसंन्य

एतत्तेऽभिहितंसाधोभवान्पृच्छतियच्चमाम् यथास्वधर्मसंयुक्तोभक्तोमांसमियात्परम् ४८ इतिश्रीभागवतेम
हापुराणेएकादशस्कंधेअष्टाऽदशोऽध्यायः १८ श्रीभगवानुवाच योविद्याश्रुतसंपन्नआत्मवान्नानु-
मानिकः मायामात्रमिदंज्ञात्वाज्ञानंचमयिसंन्यसेत् १ ज्ञानिनस्त्वहमेवेष्टः स्वार्थोहेतुश्चसंमतः स्वर्गश्चैवापव
र्गश्चनान्योऽर्थोमदृतेप्रियः २ ज्ञानविज्ञानसंसिद्धाः पदंश्रेष्ठंविदुर्मम ज्ञानीप्रियतमोऽतोमेज्ञानेनासौबिभर्तिमाम्
३ तपस्तीर्थंजपोदानंपवित्राणीतराणिच नालंकुर्वंतितांसिद्धिंयाज्ञानकलयाकृता ४ तस्माज्ज्ञानेनसहितंज्ञा
त्वास्वात्मानमुद्धव ज्ञानविज्ञानसंपन्नोभजमांभक्तिभावतः ५ ज्ञानविज्ञानयज्ञेनमामिष्ट्वात्मानमात्मनि सर्वय-
ज्ञपतिंमांवैसंसिद्धिंमुनयोगमन् ६

सेत् अयमेवविद्वत्संन्यासोनाम १ अत्रहेतुमाह ज्ञानिनस्त्विति यस्मादहमेवतस्येष्टः अपे
क्षितः स्वार्थः फलंहेतुः तत्साधनंचसंमतः स्वर्गोऽभ्युदयश्च अपवर्गः संसारनिवृत्तिश्च अतस्तस्यनप्राप्यंकृत्यंवाकिंचिदस्तीत्यर्थः २ अत्रविद्वद
नुभवंप्रमाणयति ज्ञानेति यथोक्तंज्ञानिनमभिनंदति ज्ञानीति यतोऽसौज्ञानेनमांधारयति ३ तस्यज्ञानंस्तौति तपइति अलमत्यर्थम् ज्ञानस्य
कलयालेशेन ४ ज्ञानेनसहितंतत्पर्यंतंयथाभवतितथाज्ञात्वातत्संपन्नः सन्मामेवभज अन्यत्सर्वंत्यजेत्यर्थः ५ तस्यप्रत्ययार्थंतेषांवृत्तमाह
ज्ञानेति मामेवसंसिद्धिंप्राप्ताः ६

तदेवज्ञानंसंक्षेपतउपदिशति त्वयीति त्रिविधः आध्यात्मिकादिः विकारः देहादिः सः मायानतुपरमार्थः यत्यस्मात् अंतरामध्यएवापतति रज्जौस
र्पमालादिवत् नाद्यपवर्गयोः नत्वादावंतेचास्ति अतः यत् यदाअस्यविकारस्यामीजन्मादयः स्युः तदातस्यतवाधिष्ठानभूतस्य किंनकिंचिदित्यर्थः न
तुतस्यापिवस्तुतोनसंतितस्यासत्त्वादित्याह आद्यंतयोरिति असतः सर्पादेः आद्यंतयोर्यदस्तिरज्ज्वादितदेवमध्येऽपितुसर्पादितद्दयंविकारो
नास्तीत्यर्थः यद्वा आद्यंतयोर्यदस्तितन्मध्येऽप्यस्त्येवनतस्यजन्मादयः संति अतस्त्वंनिर्विकारंब्रह्मेति ७ ज्ञानादेर्विशेषंजिज्ञासुः पृच्छति ज्ञा
नमितिविशुद्धमेतद्ज्ञानंविपुलंयथाभवतितथाकथयेति महद्भिर्ब्रह्मादिभिर्मृग्यम् ८ महद्भिमृग्यत्वमभिनयेनाह तापत्रयेणेति तापत्रयेण
अध्यात्मादिनाअभिहतस्यअतः संतप्यमानस्य अंघ्रिद्वंद्वमेवातपत्रंतस्मात् नकेवलमातपात् त्रातुः किंतु अमृतमप्यभितोवर्षतियत् तस्मात् ९

त्वय्युद्धवाश्रयतियस्त्रिविधोविकारोमायांतरापततिनाद्यपवर्गयोर्यत् जन्मादयोऽस्ययदमीतवतस्यकिंस्युराद्यंतयो
र्यदसतोऽस्तितदेवमध्ये ७ उद्धवउवाच ज्ञानंविशुद्धंविपुलंयथैतद्वैराग्यविज्ञानयुतंपुराणम् आख्याहिवि
श्वेश्वरविश्वमूर्तेत्वद्भक्तियोगंचमहद्विमृग्यम् ८ तापत्रयेणाभिहतस्यघोरेसंतप्यमानस्यभवाध्वनीश पश्यामिना
न्यच्छरणंतवांघ्रिद्वंद्वातपत्रादमृताभिवर्षात् ९ दष्टंजनंसंपतितंबिलेऽस्मिन्कालाहिनाक्षुद्रसुखोरुतर्षम् समुद्धरै
नंकृपयाऽपवर्ग्यैर्वचोभिरासिंचमहानुभाव १० श्रीभगवानुवाच इत्थमेतत्पुराराजाभीष्मंधर्मभृतांवरम्
अजातशत्रुःपप्रच्छसर्वेषांनोनुशृण्वताम् ११ निवृत्तेभारतेयुद्धेसुहृन्निधनविह्वलः श्रुत्वाधर्मान्बहून्पश्चान्मोक्ष
धर्मानपृच्छत १२ तानहंतेऽभिधास्यामिदेवव्रतमुखाच्छ्रुतान् ज्ञानवैराग्यविज्ञानश्रद्धाभक्त्युपबृंहितान् १३ नवै
कादशपंचत्रीन्भावान्भूतेषुयेनवै ईक्षेताथैकमप्येषुतज्ज्ञानंममनिश्चितम् १४

अतिकृपामुत्पादयन्नाह दष्टमिति अस्मिन्बिलेसंसारकूपेपतितम् तत्रचकालाहिनादष्टमेवमपिक्षुद्रसुखेष्वेवउरुस्तर्षस्तृष्णायस्यतम् दह्यमानः
कथंसमुद्धरणीयइतिचेत्तत्राह आपवर्ग्यैः अपवर्गबोधकैः वागमृतैरासिंचेति १० तद्विश्वासार्थंविद्वत्सभायांनिर्णीतमहंवक्ष्यामीत्याशयेनाह
इत्थमिति ११ १२ ज्ञानादिभिरुपबृंहितान् तत्सहितानित्यर्थः १३ तत्रज्ञानंकथयति नवेति प्रकृतिपुरुषमहदहंकारपंचतन्मात्राणिएकादशें
द्रियाणिपंचमहाभूतानित्रयोगुणाः एतान्भावानष्टाविंशतितत्त्वानिभूतेषुब्रह्मादिस्थावरांतेषुकार्येषुअनुगतानियेनज्ञानेनेक्षेत अथएष
पिभावेषुएकंपरमात्मतत्त्वमनुगतंयेनेक्षेत कार्यकारणात्मकंजगत् परमकारणात्मकमेवैतत् नतुततः पृथगितियेनपश्यतितज्ज्ञानमित्यर्थः
१४

विज्ञानमाह एतदेवेति श्लोकार्धेनयत् यदायेनैकेनानुगतानेकात्मकान्भावान् पूर्वमैक्षतनतान् तथापूर्ववन्नेक्षेत किंतुतदेकंपरमकारणंब्रह्मै
वतदाएतदेवविज्ञानमुच्यते एतदुक्तंभवति परोऽक्षज्ञानेनापरोऽक्षभ्रमस्यदिङ्मोहादिधिवनिवृत्त्यभावात् तदात्मकंजगत् पश्यंस्तथात्मनः
पृथक्सदितिमन्यते अपरोऽक्षज्ञानेतुबाधितमेवजीवन्मुक्तःसंस्कारशेषंपश्यति अतः परोऽक्षापरोऽक्षज्ञानेज्ञानविज्ञानशब्दाभ्यामुच्येतइति
एकेनसर्वकार्याणामनुगतिंकार्याणांपृथगसत्त्वंचोपपादयति सार्द्धेन तत्रयदिनकदाचिदनीदृशंजगदित्यादिमतेनैतेषांभावानामुत्पत्त्यादयो
नस्युः तर्हिकारणस्यैकस्याभावादेकात्मतामिथ्यात्वंचनस्यात् अतस्तेषामुत्पत्त्यादीन्साधयति स्थितीति त्रिगुणात्मनांसावयवानामित्य
त्यर्थः विमताभावाउत्पत्त्यादिमंतः सावयवत्वात् घटादिवदितिपश्येत् १५ ततआदौउत्पत्तौअंतेपरिणामांतरापत्तौचकारणत्वेन मध्येचा-

एतदेवहिविज्ञानंनतथैकेनयेनयत् स्थित्युत्पत्त्यप्ययान्पश्येद्भावानांत्रिगुणात्मनाम् १५ आदावंतेचमध्येचसृ-
ज्यात्सृज्यंयदन्वियात् पुनस्तत्प्रतिसंक्रामेयच्छिष्येततदेवसत् १६ श्रुतिःप्रत्यक्षमैतिह्यमनुमानंचतुष्टयम् प्रमाणे
ष्वनवस्थानाद्विकल्पात्सविरज्यते १७ कर्मणांपरिणामित्वादाविरिंच्यादमंगलम् विपश्चिन्नश्वरंपश्येददृष्टमपिदृष्ट
वत् १८ भक्तियोगःपुरैवोक्तःप्रीयमाणायतेऽनघ पुनश्चकथयिष्यामिमद्भक्तेःकारणंपरम् १९ श्रद्धाऽमृतकथायां
मेशश्वन्मदनुकीर्तनं परिनिष्ठाचपूजायांस्तुतिभिःस्तवनंमम २० आदरःपरिचर्यायांसर्वांगैरभिवंदनम् मद्भक्तपू
जाभ्यधिकासर्वभूतेषुमन्मतिः २१

अयत्वेन सृज्यात्सृज्यंकार्यात्कार्यांतरंप्रतियदन्वियात् अनुगच्छेत्तत्प्रतिसंक्रामेतेषांप्रलयेचयद
वशिष्येततदेवसदितिपश्येदित्यर्थः १६ वैराग्यमाह श्रुतिरितिद्वाभ्याम् श्रुतिः नेहनानास्तिकिंचनेत्यादि प्रत्यक्षंपटादिकार्यंतंत्वादिव्यतिरेकेण
नदृश्यते चैतन्यव्यतिरेकेणचनकिंचिद्दृश्यतइति ऐतिह्यंमहाजनप्रसिद्धिः अनुमानम् विमतंमिथ्यादृश्यत्वात् शुक्तिरजतादिवदित्यादि
एवंप्रमाणचतुष्टयम् एतेषनवस्थानात् एतैर्बाधितत्वात् सएवंसर्वानुगतंसत्यमात्मतत्त्वंपश्यन् विकल्पस्यचमिथ्यात्वात्ततोविरज्यते
विरक्तोभवतीत्यर्थः १७ ननुवेदोक्तस्वर्गादिसुखाशयानविरज्येतेत्याह कर्मणामिति आविरिंच्यात् ब्रह्मलोकपर्यंतमदृष्टमपिसुखममं
गलंदुःखरूपंनश्वरंपश्येत् १८ भक्तियोगंसकारणमाह भक्तियोगः पूर्वमुक्तएवतथाऽपितस्मिन्प्रीतिंप्राप्नुवतेतुभ्यंपुनश्चकथयिष्यामि १९
श्रद्धाश्रवणादरः शश्वदितिसर्वत्रानुषज्जतेमदनुकीर्तनंश्रवणानंतरंमत्कथाव्याख्यानमित्यर्थः २० २१ ७ ५

अंगचेष्टालौकिकीक्रियावचसालौकिकेनापिमद्गुणानामीरणंकथनम् २२ मदर्थेमद्भजनार्थंतद्विरोधिनोऽर्थस्यपरित्यागः भोगस्यतत्साधनस्यचंदनादेः सुखस्यपुत्रोपलालनादेः इष्टादिवैदिकंयत्कर्मतदपिमदर्थंकृतंभक्तेःकारणमित्यर्थः २३ भक्तिःप्रेमलक्षणासंजायते अस्यभक्तस्यअन्यःकोऽर्थःसाधनरूपःसाध्यरूपोवाऽवशिष्यते सर्वोऽपिस्वतएवभवतीत्यर्थः २४ तदेवाह किंबहुनाचित्तमेवांतर्बहिर्निष्ठमर्थानर्थयोःकारणमित्याह यदात्मनीतिद्वाभ्याम् यदाआत्मनिमयिईश्वरेचित्तमर्पितंतदापुमान्धर्मादीन्प्राप्नोत्येव २५ एतदेवव्यतिरेकेणद्रढयति यत्यदातच्चित्तंविकल्पेदेहगृहादावर्पि

मदर्थेष्वंगचेष्टाचवचसामद्गुणेरणम् मय्यर्पणंचमनसःसर्वकामविवर्जनम् २२ मदर्थेर्थपरित्यागोभोगस्यचसुखस्यच इष्टंदत्तंहुतंजप्तंमदर्थंयद्व्रतंतपः २३ एवंधर्मैर्मनुष्याणामुद्धवात्मनिवेदिनाम् मयिसंजायतेभक्तिःकोऽन्योऽर्थोऽस्यावशिष्यते २४ यदात्मन्यर्पितंचित्तंशांतंसत्त्वोपबृंहितम् धर्मंज्ञानंसवैराग्यमैश्वर्यंचाभिपद्यते २५ यदर्पितंतद्विकल्पइंद्रियैःपरिधावति रजस्वलंचासन्निष्ठंचित्तंविद्धिविपर्ययम् २६ धर्मोमद्भक्तिकृत्प्रोक्तोज्ञानंचैकात्म्यदर्शनम् गुणेष्वसंगोवैराग्यमैश्वर्यंचाणिमादयः २७ उद्धवउवाच यमःकतिविधःप्रोक्तोनियमोवारिकर्शन कःशमःकोदमःकृष्णकातितिक्षाधृतिःप्रभो २८ किंदानंकिंतपःशौर्यंकिंसत्यमृतमुच्यते कस्त्यागःकिंधनंचेष्टंकोयज्ञःकाचदक्षिणा २९ पुंसःकिंस्विद्बलंश्रीमन्भगोलाभश्चकेशव काविद्याह्रीःपराकाश्रीःकिंसुखंदुःखमेवच ३० कःपंडितःकश्चमूर्खःकःपंथाउत्पथश्चकः कःस्वर्गोनरकःकःस्वित्कोबंधुरुतकिंगृहम् ३१ कआढ्यःकोदरिद्रोवाकृपणःकःकईश्वरः एतान्प्रश्नान्ममब्रूहिविपरीतांश्चसत्पते ३२ श्रीभगवानुवाच अहिंसासत्यमस्तेयमसंगोह्रीरसंचयः आस्तिक्यंब्रह्मचर्यंचमौनंस्थैर्यंक्षमाभयम् ३३

तंप्रसरिधावति तदाधिकंरजस्वलमसन्निष्ठंचभवति ततश्चविपर्ययमधर्मादिकंविद्धि २६ स्वाभिप्रेतान्धर्मादीन्व्याचष्टे धर्मोमद्भक्तिकृत् ततएवप्रोक्तः प्रकृष्टउक्तःशास्त्रेषु २७ धर्मादीनांमहाजनप्रसिद्धानामन्यथाव्याख्यातत्वाद्यमादिष्वपिसंख्याताःस्वरूपतोवाकिंचिद्वैलक्षण्यंस्यादितिएवंसंभावनयातद्विशेषंजिज्ञासुःपृच्छति यमइतिपंचभिः २८ इष्टमभ्यर्हितंधनंचकिम् २९ परेति विद्यादीनांविशेषणम् श्रीर्मंडनम् ३० ३१ प्रश्नान्स्पष्टानर्थान्विपरीतान् अशमादीन् ३२ यमनियमानाह अहिंसेतित्रिभिः अस्तेयंमनसाऽपिपरस्वाग्रहणम् आस्तिक्यंधर्मेविश्वासः ३३

शौचंबाह्यमाभ्यंतरंचेतिद्वयम् अतोद्वादशनियमाः श्रद्धाधर्मादरः ३४ उभयोःश्लोकयोर्यमाःस्मृताः तेयमानियमाश्च यद्वा उभयोःप्रवृत्तिनिवृत्तयोःमु
मुक्षोर्यमामुख्याः सकामस्यनियमामुख्याः स्मृताइत्यर्थः अत्रहेतुमाह हियस्मात्उपासिताः सेविताःसंतः पुंसांप्रवृत्तानांनिवृत्तानांचयथाकामंकामानु
सारेणमोक्षमभ्युदयंचदुहंतीति ३५ मुमुक्षोरुपादेयान्शमादीन् हेयांश्चदुःखादीन्महाजनप्रसिद्धेभ्योविलक्षणानाह शमइत्यादिनायावत्समाप्ति ए
तेनैवतद्विपरीताअशमादयोऽप्युन्नेयाः शमोमन्निष्ठताबुद्धेः नतुशांतिमात्रम् दमः इंद्रियसंयमः नचौरादिदमनं तितिक्षाविहितदुःखस्यसंमर्षःसहनम्
नभारादेः जिह्वोपस्थयोर्जयोवेगधारणंधृतिः नतुअनुद्वेगमात्रम् ३६ दंडोभूतद्रोहः तस्यत्यागोदानम् नधनार्पणम् कामत्यागः भोगोपेक्षातपः नकृ
च्छ्रादि स्वभावोवासना तस्यजयः प्रतिबंधः शौर्यंनविक्रांतिः समंब्रह्मतस्यदर्शनमालोचनं सत्यविषयत्वात्सत्यम् नयथार्थभाषणमात्रम् ३७ अ

शौचंजपस्तपोहोमः श्रद्धातिथ्यंमदर्चनम् तीर्थाटनंपरार्थेहातुष्टिराचार्यसेवनम् ३४ एतेयमाःसनियमाउभयोर्द्वादश
स्मृताः पुंसामुपासितास्तातयथाकामंदुहंतिहि ३५ शमोमन्निष्ठताबुद्धेर्दमइंद्रियसंयमः तितिक्षादुःखसंमर्षोजिह्वो
पस्थजयोधृतिः ३६ दंडन्यासःपरंदानंकामत्यागस्तपःस्मृतम् स्वभावविजयःशौर्यंसत्यंचसमदर्शनम् ३७ ऋतंच
सूनृतावाणीकविभिःपरिकीर्तिता कर्मस्वसंगमःशौचंत्यागःसंन्यासउच्यते ३८ धर्मइष्टंधनंनृणांयज्ञोऽहंभगवत्तमः
दक्षिणाज्ञानसंदेशःप्राणायामःपरंबलम् ३९ भगोमऐश्वरोभावोलाभोमद्भक्तिरुत्तमः विद्यात्मनिभिदाबाधोजुगुप्सा
ह्रीरकर्मसु ४० श्रीर्गुणानैरपेक्ष्याद्याःसुखंदुःखसुखात्ययः दुःखंकामसुखापेक्षापंडितोबंधमोक्षवित् ४१

न्यच्च ऋतंसूनृतासत्याप्रियाचवाक् एवंच ऋतसत्ययोःस्फुटएवविवेकः क्रमप्राप्तंत्यागंव्याख्यातुमादौततोऽर्थभेदेनशौचंव्याचष्टे तस्यापिप्रसंग
त्त्यागरूपत्वेनत्यागाभेदप्रतीतेः कर्मसुअसंगमः अनासक्तिःशौचम् त्यागस्तुसंन्यासइतितयोर्भेदइत्यर्थः ३८ नृणामिष्टंधनंधर्मःनपश्वादि
साधारणम् भगवत्तमः परमेश्वरोऽहमेवयज्ञः मदुद्देशाययज्ञोऽनुष्ठेयः नक्रियामात्रमित्यर्थः यज्ञार्थंदानंदक्षिणासाचज्ञानोपदेशः नहिरण्यादिदानंते
नहियज्ञरूपोविष्णुःप्राप्यतेदुर्दमदमनंबलम् तच्चमनोदमनरूपत्वात्प्राणायामइति ३९ लाभंव्याचिख्यासुःप्रथमंभगंततोभेदेनव्याचष्टे लोकेत
योरभेदप्रसिद्धेः भगोभाग्यंतच्चमेऐश्वरोभावोमदीयमैश्वर्यादिषाड्गुण्यमित्यर्थःउत्तमोलाभस्तुमद्भक्तिःनपुत्रादिः विद्याचात्मनिप्रतीतस्यभेद
स्यबाधः नज्ञानमात्रम् अकर्मसुजुगुप्साहेयत्वदर्शनंह्रीःनलज्जामात्रम् ४० गुणाएवश्रीर्मंडनम् नकिरीटादिः दुःखसुखयोरत्ययःअतिक्रमःअन
…सपंडितः नविद्वन्मात्रम् ४१

अहंबुद्धिरित्युपलक्षणम् देहगेहादिष्वहंममेत्यभिमानवान् मूर्खइत्यर्थः मन्निगमः मांनितरांगमयति प्रापयति योनिवृत्तिमार्गः सतुपंथाः सन्मार्गः नकंटकादिशून्यः चित्तविक्षेपः प्रवृत्तिमार्गः सउत्पथः कुमार्गः नतुचौराद्याकुलः सत्त्वगुणस्योदयः उद्रेकः स्वर्गः नेंद्रादिलोकः ४२ तमसउन्माह उद्रेकः सनरकः नतामिस्रादिः गुरुरेवबंधुः नभ्रात्रादिः सचाहमेव यथाऽहंजगद्गुरुः एकएवपरोबंधुर्विषमेसमुपस्थिते गुरुः सकलधर्मात्मायत्राकिंचनगोहरिरिति ससाधनंभोगायतनंगृहंतच्चमानुष्यंमानुषंशरीरमेवनहर्म्यादि गुणैः संपन्नआढ्यउच्यते नधनी ४३ असंतुष्टोयः सदरिद्रः ननिःस्वः योऽजितेंद्रियः सकृपणः शोच्यः नदीनः विषयेष्वनासक्तधीर्यः सईशः स्वतंत्रः नराजादिः गुणसंगः गुणेषुसंगोयस्यसः विपर्ययः अनीशः एतच्चशमादिविपर्ययोपलक्षणार्थम् ४४ उपसंहरति एतइति साधुमोक्षोपयोगितया एतच्चसर्वंगुणदोषयोर्विवेकायोद्धवेनपृष्टमितितयोः संक्षेपतोलक्षणमाह किंबहुनावर्णितेनगुणदोषयोः लक्षणमेतावदेव तदाह गुणदोषयोर्दृशिदर्शनंदोषः गुणस्तुतदुभयदर्शनविवर्जितस्वभावइति ४५

मूर्खोदेहाद्यहंबुद्धिः पंथामन्निगमःस्मृतः उत्पथश्चित्तविक्षेपःस्वर्गःसत्वगुणोदयः ४२ नरकस्तमउन्नाहोबंधुर्गुरुरहंसखे गृहंशरीरंमानुष्यंगुणाढ्योह्याढ्यउच्यते ४३ दरिद्रोयस्त्वसंतुष्टः कृपणोयोजितेंद्रियः गुणेष्वसक्तधीरीशो गुणसंगोविपर्ययः ४४ एतउद्धवतेप्रश्नाः सर्वेसाधुनिरूपिताः किंवर्णितेनबहुनालक्षणंगुणदोषयोः ४५ गुणदोषदृशिर्दोषोगुणस्तूभयवर्जितः ४५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेएकोनविंशोऽध्यायः १९ उद्धवउवाच विधिश्चप्रतिषेधश्चनिगमोहीश्वरस्यते अवेक्षतेऽरविंदाक्षगुणदोषंचकर्मणाम् १

इत्येकादशेटीकायांएकोनविंशोऽध्यायः १९ विंशेयोगत्रयंप्रोक्तंभक्तिज्ञानक्रियात्मकम् गुणदोषव्यवस्थार्थमधिकारिविभागतः १ गुणदोषदृशिर्दोषगुणस्तूभयवर्जितइत्युक्तंतदाक्षिपति विधिश्चेतिपंचभिः विधिश्चप्रतिषेधश्चेश्वरस्यतवनिगमआज्ञारूपोवेदः सचविधेयानांप्रतिषेध्यानांचकर्मणांगुणदोषंपुण्यपापफलरूपमवेक्षते उत्तमाधमभावेनतदधिकारिणांवर्णानामाश्रमाणांविकल्पंभेदंचगुणदोषरूपमेवेक्षते प्रतिलोमानुलोमजंचगुणदोषंचतथैवावेक्षते प्रतिलोमजाःउत्तमवर्णास्तुस्त्रीषुहीनवर्णेभ्यःपुरुषेभ्योजाताः सूतवैदेहकादयः अनुलोमजास्तुउत्तमवर्णेभ्यः पुरुषेभ्योहीनवर्णास्तुस्त्रीषुजाताः मूर्धावसिक्तांबष्ठादयःतेषांच असत्संतरस्तुविज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाइतिगुणदोषौ द्रव्यादीनुकर्माईतानऽनर्हताभ्यास् स्वर्गंनरकंचतत्फलतयागुणदोषरूपमेवावेक्षते एतच्चोत्तराध्यायेप्रपंचयिष्यते १ ७ ७ ७

२तथाऽपिप्रस्तुतेकिमायातमतआह गुणदोषेति गुणदोषदृशिर्दोषइतिनिराकृतत्वात्गुणदोषभिदादृष्टिमंतरेणतांविनानिषेधविधिलक्षणंतववचः कथम् तच्चवचोंऽतरेणनृणांनिःश्रेयसंकथंस्यात् तत्रापिश्रोतव्योमंतव्यइतिसाधनविधेः नानुध्यायेद्बहून्शब्दान्वाचोविग्लापनंहितदित्यादिनिषेधस्यचावश्यकत्वादितिभावः यद्वा गुणदोषभिदादृष्टिमंतरेणनिषेधविधिलक्षणंतववचोविनेतिसामानाधिकरण्यमेवास्तु यद्वागुणदोषभिदादृष्टिमंतरेणनिषेधविधिलक्षणमपिवचः कथंनुतत्त्वमस्यादिवाक्यवत् निःश्रेयसपरंस्यात् सर्वस्यवेदस्यतत्परत्वांगीकारादित्यर्थः३ ननुपितरोदेवाश्च सर्वज्ञाः प्रत्यक्षतोदृष्ट्वामनुष्येभ्यः कथयिष्यंतिनेत्याह पित्रादीनांसर्वेषांतवत्वद्वाक्यरूपोवेदएवतुश्रेयः श्रेष्ठंचक्षुः प्रमापकम् क्वअनुपलब्धेऽर्थेमोक्षेस्वर्गादौच तथासाध्यसाधनयोः इदमस्यसाध्यमिदमस्यसाधनमित्यत्रापि नदेवंगुणदोषदृष्ट्यभावेनिःश्रेयसंनघटेत ४ किंच शास्त्रेणैवविहितांभेददृष्टिंतस्मिन्नेवविषयेशास्त्रंकथंनिवर्त्तयेदित्याह नैनिगमात् त्वदाज्ञारूपाद्वेदादेवनहिस्वतः यस्मादर्थप्राप्तत्वेननिवर्त्तेत हस्फुटंभ्रमोभ

वर्णाश्रमविकल्पंचप्रतिलोमानुलोमजम् द्रव्यदेशवयःकालान्स्वर्गंनरकमेवच २ गुणदोषभिदादृष्टिमंतरेणवचस्तव निःश्रेयसंकथंनृणांनिषेधविधिलक्षणम् ३ पितृदेवमनुष्याणांवेदश्चक्षुस्तवेश्वर श्रेयस्त्वनुपलब्धेऽर्थेसाध्यसाधनयोरपि ४ गुणदोषभिदादृष्टिर्निगमात्तेनहिस्वतः निगमेनापवादश्चभिदायाइतिहभ्रमः ५ श्रीभगवानुवाच योगास्त्रयोमयाप्रोक्तानृणांश्रेयोविधित्सया ज्ञानंकर्मचभक्तिश्चनोपायोऽन्योऽस्तिकुत्रचित् ६ निर्विण्णानांज्ञानयोगोन्यासिनामिहकर्मसु तेष्वनिर्विण्णचित्तानांकर्मयोगस्तुकामिनाम् ७ यदृच्छयामत्कथादौजातश्रद्धस्तुयःपुमान् ननिर्विण्णोनातिसक्तोभक्तियोगोऽस्यसिद्धिदः ८

वति तन्निवर्तयेतिशेषः ५ विषयाभेदेऽप्यधिकारिभेदेनाविरोधंवक्तुंप्रथमंयोगत्रयमाह योगाइति योगाउपायाः ब्रह्मकर्मदेवताकांडैःप्रोक्ताः कर्मचनिष्कामम् श्रेयोविधित्सयामोक्षसाधनेच्छया अन्यउपायोनास्तीतिकाम्यकर्मादिकं व्यावर्तयति तथाचोत्तराध्यायेस्फुटीकरिष्यति यएतानित्यादिना ६ तेष्वधिकारिभेदमाह निर्विण्णानामिति द्वाभ्याम् इहएषांमध्येकर्मसुनिर्विण्णानांदुःखबुद्ध्यातत्फलेषुविरक्तानामतएवसाधनभूतकर्मन्यासिनांज्ञानयोगः सिद्धिदइत्युत्तरेणान्वयः अनिर्विण्णचित्तानांदुःखबुद्धिशून्यानां अतः कामिनांतत्फलेषुअविरक्तानामित्यर्थः ७ यदृच्छयाकेनापिभाग्योदयेन तत्रकाम्यकर्मसुप्रवर्तमानस्यसर्वात्मनाविधिप्रतिषेधाधिकारइत्युत्तराध्यायेवक्ष्यति निष्कामकर्मयोगाधिकारिणस्तुयथाशक्तिसच्चज्ञानभक्तियोगाधिकारात्प्रागेव तदधिकृतयोस्तुस्वल्पः तासांसिद्धानांतुनकिंचिदिति ८ ५ ५ ५

सावधिकंकर्मयोगमाह तावदितिनवभिः कर्माणिनित्यनैमित्तिकानि यावतायावत् ९ कर्मयोगिनोज्ञानभक्तिभूमिकारोहप्रकारमाह स्वधर्मस्थइति
अनाशीःकामः अफलकामः अन्यत्रनिषिद्धम् नरकायानंहिद्वेधैव विहितातिक्रमाद्वानिषिद्धाचरणाद्वा अतःस्वधर्मस्थत्वात्निषिद्धवर्जनाच्चनर
कंनयाति अफलकामत्वान्नस्वर्गमपीत्यर्थः १० किंतु अस्मिंल्लोके अस्मिन्नेवदेहे अनघः निषिद्धत्यागी अतः शुचिः निवृत्तरागादिमलः यदृच्छये
ति केवलज्ञानादपिभक्तेर्दुर्लभतांद्योतयति ११ अनेनप्रकारेणज्ञानभक्तिसाधनत्वान्नरदेहंस्तौति स्वर्गिणोपीति निरयिणइतिदृष्टांतत्वेनोक्तम् ज्ञान-
भक्तिभ्यांज्ञानभक्त्योः तदुभयंस्वर्गिनारकिशरीरम् १२ अतोनरः स्वर्गतिंनकांक्षेत नारकीमितिदृष्टांतः यद्वा स्वर्गनरकसाधनकर्माणिनकुर्यादि
त्यर्थः अस्यातिश्रेष्ठत्वात्पुनरपिमनुष्योऽभवेयमित्यपिनकांक्षेत यतोदेहावेशात् देहासक्त्यास्वार्थेप्रमाद्यति अवधानशून्योभवति १३ अपितु एतद्दे

तावत्कर्माणिकुर्वीतननिर्विद्येतयावता मत्कथाश्रवणादौवाश्रद्धायावन्नजायते ९ स्वधर्मस्थोयजन्यज्ञैरनाशीःकामउद्ध
व नयातिस्वर्गनरकौयद्यन्यन्नसमाचरेत् १० अस्मिंल्लोकेवर्त्तमानःस्वधर्मस्थोनघःशुचिः ज्ञानंविशुद्धमाप्नोतिम
द्भक्तिंवायदृच्छया ११ स्वर्गिणोऽप्येतमिच्छंतिलोकंनिरयिणस्तथा साधकंज्ञानभक्तिभ्यामुभयंतदसाधकम् १२ नन
रःस्वर्गतिंकांक्षेन्नारकींवाविचक्षणः नेमंल्लोकंचकांक्षेतदेहावेशात्प्रमाद्यति १३ एतद्विद्वान्पुरामृत्योरभवायघटेतसः अ
प्रमत्तइदंज्ञात्वामर्त्यमप्यर्थसिद्धिदम् १४ छिद्यमानंयमैरेतैःकृतनीडंवनस्पतिम् खगःस्वकेतमुत्सृज्यक्षेमंयातिह्यलंपटः
१५ अहोरात्रैश्छिद्यमानंबुध्वायुर्भयवेपथुः मुक्तसंगःपरंबुध्वानिरीहउपशाम्यति १६ नृदेहमाद्यंसुलभंसुदुर्लभंप्ल
वंसुकल्पंगुरुकर्णधारम् मयानुकूलेननभस्वतेरितंपुमान्भवाब्धिंनतरेत्सआत्महा १७

हंसाधकमितिविद्वान्तच्चार्थसिद्धिदमपिमर्त्यंज्ञात्वा अप्रमत्तः अनलसः सन्मृत्योःपूर्वमेवमोक्षायघटेतप्रयत्नंकुर्यात् १४ अप्रमत्तोमुक्तसंगः सुखं
प्राप्नोतीत्यत्रदृष्टांतः छिद्यमानमिति यमैः यमवन्निर्दयैःपुरुषैः कृतंनीडंयस्मिन् तंस्वकेतंस्वस्याश्रयम् अलंपटः अनासक्तः १५ दार्ष्टांतिकमाह अहो
रात्रैश्छिद्यमानमायुर्बुध्वा भयेनवेपथुः कंपोयस्यसः १६ एवमप्रयतमानंप्रमत्तंनिंदति नृदेहंप्लवंनावंप्राप्येत्यध्याहारः योभवाब्धिंनतरेत् सआत्महा
तत्रहेतवः आद्यंसर्वफलानांमूलम् एतदुपार्जितकर्मभिः सर्वप्राप्तेः किंचसुदुर्लभमुद्यमकोटिभिरपिप्राप्तुमशक्यम् तथाऽपिसुलभम् यदृच्छ
यालब्धत्वात् तंचसुकल्पंपटुतरम् किंचगुरुःसंश्रितमात्रएवकर्णधारोनेतायस्यतम् मयाचस्मृतमात्रेणानुकूलमारुतेनप्रेरितम् १७

एवंतावदविरक्तस्यवैराग्यद्वाराज्ञानभक्तिसाधकंकर्मयोगमुक्त्वेदानींसम्यक्विरक्तस्यज्ञानयोगंतस्यचज्ञानभानेः पूर्वंकिंचित्कृत्यंवर्ज्जनीयंचाह सार्धै-
र्नवभिः यदात्विति आरंभेषुकर्मस्वनिर्विण्णः दुःखदर्शनेनेनोद्विग्नः तत्फलेषुविरक्तश्चतदासंयतेंद्रियः सन् आत्मनोऽभ्यासेन आत्मविषयवृत्तिसंतत्या अ
लंयथाभवतितथामनोधारयेत् १८ तत्रप्रथममेवात्यंतधारणासंभवात् तत्स्वभावानुसारेणवशीकरणमाह यर्हीति आशुभ्राम्यत्परिभ्रमदनवस्थि
तंभवतितदाअनुरोधेनकिंचिदपेक्षापूरणद्वारेण १९ ननुतर्हियथापूर्वमेवस्यात्तत्राह मनोगतिंतुनविसृजेत्नोपेक्षेत किंतु अप्रमत्तःसन्लक्षयेदित्य
र्थः २० अनुरोधमार्गसदृष्टांतंस्तौति एषः अनुवृत्तिमार्गेणमनसःसंग्रहः परमोयोगः तत्साधनत्वात् उपचारेणास्तुतिः यथाऽदांतस्यदमनीयस्य आ
र्वतः अश्वस्यहृदयज्ञत्वंस्वाभिप्रायेणगतिमन्विच्छन् अपेक्षमाणः अश्वधारकः प्रथमंकिंचित्तद्गतिमनुवर्ततेतदानुरश्मिनातंधृत्वैवगच्छतितद्व

यदारंभेषुनिर्विण्णोविरक्तःसंयतेंद्रियः अभ्यासेनात्मनोयोगीधारयेदचलंमनः १८ धार्यमाणंमनोयर्हिभ्राम्यदाश्व
नवस्थितम् अतंद्रितोऽनुरोधेनमार्गेणात्मवशंनयेत् १९ मनोगतिंनविसृजेज्जितप्राणोजितेंद्रियः सत्त्वसंपन्नयाबुद्ध्या
मनआत्मवशंनयेत् २० एषवैपरमोयोगोमनसःसंग्रहःस्मृतः हृदयज्ञत्वमन्विच्छन्दम्यस्येवार्वतोमुहुः २१ सांख्येन
सर्वभावानांप्रतिलोमानुलोमतः भवाप्ययावनुध्यायेन्मनोयावत्प्रसीदति २२ निर्विण्णस्यविरक्तस्यपुरुषस्योक्तवा
दिनः मनस्त्यजतिदौरात्म्यंचिंतितस्यानुचिंतया २३ यमादिभिर्योगपथैरान्वीक्षिक्याचविद्यया ममार्चोपासनाभिर्वा
नान्यैर्योग्यंस्मरेन्मनः २४ यदिकुर्यात्प्रमादेनयोगीकर्मविगर्हितम् योगेनैवदहेदंहोनान्यत्तत्रकदाचन २५

पेक्षतेतद्वदित्यर्थः २१ एवमीषद्वशीकृतस्यमनसोऽत्यंतनैश्चल्योपायानाह सांख्येनेतित्रिभिः सांख्येनतत्त्वविवेकेनसर्वभावानांमहदादिदेहांताना
मनुलोमतः प्रकृत्यादिक्रमेणाभवम् प्रतिलोमतः पृथिव्यादिक्रमेणाप्ययंच अन्वनुध्यायेत् प्रसीदतितिनिश्चलंभवति २२ ततश्चागमापायिषुतेष्वधि
भूतात्मदर्शनात्तदविवेकापन्नसंसारेनिर्विण्णस्य अतोविरक्तस्यततश्चउक्तवेदिनःगुरूपदिष्टार्थालोचकस्यततोगुरूपदिष्टस्यैवचिंतितस्यपुनःपु-
नरनुचिंतयादौरात्म्यंदेहाद्यभिमानंत्यजति २३ किंच यमादिभिर्योगमार्गैः आन्वीक्षिक्यापदार्थद्वयशोधनेनममार्चनध्यानादिभिर्वा वाशब्दे
नास्यपक्षस्यस्वातंत्र्यंदर्शयति एतैरुपायैर्योग्यंपरमात्मानंमनःस्मरेत् नान्यैः अतोऽन्यन्नकुर्यादित्यर्थः २४ ननुपापापत्तौप्रायश्चित्तंकार्यमेवत
त्राह यदीति योगेनज्ञानाभ्यासेनैवएतच्चभक्तस्यापिनामकीर्तनाद्युपलक्षणार्थंनान्यत्कृच्छ्रादि २५ ७ ७ ७

ननुनित्यनैमित्तिककर्मसत्त्वशोधकत्वाद्गुणः हिंसादिकंत्वशुद्धिहेतुत्वाद्दोषः तत्रचतन्निवर्तकत्वात्कृच्छ्रादिप्रायश्चित्तं गुणइतिविधिप्रतिषेधाभ्या
मुक्तत्वात्प्रायश्चित्तंविनायोगेनैवकथंपापंदहेत्तत्राह स्वेस्वइतिसार्धेन सएवगुणः नेतरः तदुपपादयति यस्माद्विधिप्रतिषेधाभ्याम नेनगुणदोषवि
धानेनकर्मणांनियमः संकोचः कृतः कुतइत्यतआह जात्याउत्पत्त्यैवाशुद्धानांसचप्राप्तानांसंगानांत्याजनेच्छया अयंभावः पुरुषस्याशुद्धिर्नाम
नप्रवृत्तेरन्याऽस्तिस्वाभाविकप्रवृत्त्यैवतस्यमलिनत्वात् नचसहसासर्वतोनिवृत्तिंकर्तुंशक्यते अतइदंनकर्तव्यमिदमेवकर्तव्यमित्येवंस्वाभाविकप्र
वृत्तिसंकोचद्वारेणनिवृत्तिरेवक्रियते यथाचनप्रवृत्तिपरोवेदस्तथोत्तराध्यायेवक्ष्यामः उत्पत्त्यैवहिकामेष्वित्यादिना अतोयोगिनः स्वाभाविकप्रवृत्त्य
भावान्नप्रायश्चित्तादिविधिगोचरतेति २६ भक्त्यधिकारिणोभक्तियोगमाह जातश्रद्धइतिनवभिः मत्कथासुजातश्रद्धः अतएवान्येषुकर्मसुउद्वि

स्वेस्वेऽधिकारेयानिष्ठासगुणः परिकीर्तितः कर्मणांजात्यशुद्धानामनेननियमःकृतः गुणदोषविधानेनसंगानांत्या
जनेच्छया २६ जातश्रद्धोमत्कथासुनिर्विण्णःसर्वकर्मसु वेददुःखात्मकान्कामान्परित्यागेऽप्यनीशवरः २७ ततोभजे
तमांप्रीतःश्रद्धालुर्दृढनिश्चयः जुषमाणश्चतान्कामान्दुःखोदर्कांश्चगर्हयन् २८ प्रोक्तेनभक्तियोगेनभजतोमाऽसकृन्मुनेः
कामाहृदय्यानश्यंतिसर्वेमयिहृदिस्थिते २९ भिद्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयाः क्षीयंतेचास्यकर्माणिमयिदृष्टेऽखि
लात्मनि ३० तस्मान्मद्भक्तियुक्तस्ययोगिनोवैमदात्मनः नज्ञानंनचवैराग्यंप्रायःश्रेयोभवेदिह ३१ यत्कर्मभिर्यत्तपसा
ज्ञानवैराग्यतश्चयत् योगेनदानधर्मेणश्रेयोभिरितरैरपि ३२ सर्वंमद्भक्तियोगेनमद्भक्तोलभतेऽजसा स्वर्गापवर्गंमद्धाम
कथंचिद्यदिवांछति ३३

ग्नः नतुतत्फलेषुविरक्तःतदाह वेदेति यद्यपिवेदतथाऽपितत्परित्यागेअनीश्वरःअशक्तः २७ एवंभूतोयः श्रद्धालुःसन्
भक्त्यैवसर्वंभविष्यतीतिदृढनिश्चयःसन्ततःतदनंतरंमांप्रीत्याभजेत विषयांस्तत्सेवमानोऽपितेषुप्रीतिंनकुर्यादित्याह गर्हयन्निति २८ कथंभजेतर्किं
वाततोभवतितदाह प्रोक्तेनेतिद्वाभ्याम् श्रद्धामृतकथायांमेशश्वन्मदनुकीर्तनमित्यादिनातत्रतत्रोक्तेनमामसकृन्नित्यंभजतः हृदय्याः हृद्गताः कामा
नश्यंति २९ हृदयमेवग्रंथिरहंकारः तत्पूर्वकाश्चसर्वेसंशयाः असंभावनादयः कर्माण्यनारब्धफलानिसंसारहेतुभूतानि ३० तदेवंव्यवस्थयाऽधि
कारत्रयमुक्तम् तत्रचभक्तेरन्यनिरपेक्षत्वादन्यस्यचतत्सापेक्षत्वात् भक्तियोगएवश्रेष्ठइत्युपसंहरति तस्मादितित्रिभिः मदात्मनः मयिआत्माचित्तं
यस्यतस्यश्रेयःसाधनम् ३१ तत्रहेतुः यत्कर्मभिरित्यादि इतरैरपितीर्थयात्रादिभिः श्रेयःसाधनैर्यद्भाव्यंसत्त्वशुद्ध्यादितत्सर्वंअंजसाअनायासेनैव
३२ स्वर्गमपवर्गंमद्धामवैकुंठंलभतएव वांछातुनास्तीत्युक्तम् यदिवांछतीति ३३

तत्रहेतुमाह नकिंचिदिति धीराः धीमंतः यतोममएकांतिनः मय्येवप्रीतियुक्ताः अतोमयादत्तमपिनगृण्हंतिकिंवक्तव्यंनवांछंतीत्यर्थः अपुनर्भवमा-
त्यंतिकमपिकैवल्यम् ३४ तदुपपादयति नैरपेक्ष्यमेवपरमुत्कृष्टमनल्पकंमहत्निःश्रेयसंफलंतत्साधनंचप्राहुः मेभक्तिःनिराशिषः प्रार्थनाशून्यस्य
निरपेक्षस्यप्रार्थनाकारणभूतापेक्षारहितस्यपुंसोभवेत् यद्वा मेनिरपेक्षस्ययाभक्तिः सानिराशिषोभवेदित्यर्थः ३५ अनेनप्रकारेणासिद्धानां
नगुणदोषाइतिविरोधपरिहारमुपसंहरति नमयीति गुणदोषैर्विहितप्रतिषिद्धैरुद्भवोयेषांतेगुणाः पुण्यपापादयः साधूनांनिरस्तरागादीनामतः
समचित्तानामतएवबुद्धेः परमीश्वरंप्राप्तानाम् ३६ काम्यकर्मनिष्ठांनिंदिष्यन्नेतान्मुक्तिमार्गानुपसंहरति एवमिति मेपथःमत्प्राप्त्युपायान् येअनु
तिष्ठंतितेक्षेमंकालमायादिरहितंममलोकंविंदंति यत्परमंब्रह्मतत्त्वविदुः ३७ इत्येकादशेटीकायांविंशतितमोऽध्यायः २० जयतिस्वपरानं
दःपरानंदनृकेसरी यत्कृपालवलेशेनश्रीधरःसत्कृतःकृती १ ईक्षतामिच्छयासंतः क्षमंतांममसाहसम् मयाहिस्वीयबोधायकृतमेतन्नसर्वतः २

नकिंचित्साधवोधीराभक्ताह्येकांतिनोमम वांछंत्यपिमयादत्तंकैवल्यमपुनर्भवम् ३४ नैरपेक्ष्यंपरंप्राहुर्निःश्रेयसमन
ल्पकम् तस्मान्निराशिषोभक्तिर्निरपेक्षस्यमेभवेत् ३५ नमय्येकांतभक्तानांगुणदोषोद्भवागुणाः साधूनांसमचि
त्तानांबुद्धेःपरमुपेयुषाम् ३६ एवमेतान्मयादिष्टाननुतिष्ठंतिमेपथः क्षेमंविंदंतिमत्स्थानंयद्ब्रह्मपरमंविदुः ३७
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेविंशतितमोऽध्यायः २० श्रीभगवानुवाच यएतान्मत्प-
थोहित्वाभक्तिज्ञानक्रियात्मकान् क्षुद्रान्कामांश्चलैःप्राणैर्जुषंतःसंसरंतिते १

एकविंशेक्रियाज्ञानभक्तिष्वनधिकारिणाम् कामिनांद्रव्यदेशादिगुणदोषाःप्रपंचिताः ३ तदेवंगुणदोषव्यवस्थाऽर्थंयोगत्रयमुक्तम् तत्रज्ञा
नभक्तिसिद्धानांनकिंचिद्गुणदोषौ साधकानांतुप्रथमतोनिवृत्तिकर्मनिष्ठानांयथाशक्तिनित्यनैमित्तिकंकर्मसत्त्वशोधकत्वाद्गुणः तदकरणंनिषि
द्धकरणंचतन्मलीमसकरणत्वाद्दोषः तन्निवर्तकत्वाच्चप्रायश्चित्तंगुणः विशुद्धसत्वानांतुज्ञाननिष्ठानांज्ञानाभ्यासएवसिद्धिहेतुत्वाद्गुणः भक्ति
निष्ठानांपुनःश्रवणकीर्तनादिभक्तिरेवगुणः तद्विरुद्धंसर्वमुभयेषांदोषइत्युक्तम् इदानींयेतुनसिद्धानापिसाधकाः किंतु केवलंकाम्यक
र्मप्रधानाः तेषांसकलगुणदोषान्प्रपंचयिष्यन्नादौतानतिबहिर्मुखान्निंदति यएतानिति मत्पथः मदुक्तमार्गान्क्षुद्रान्तुच्छान् चलैःअस्थिरैः
प्राणैर्देहवायुभिरिंद्रियैर्वा जुषंतः सेवमानाभवंति तेसंसरंति निखिलगुणदोषभाक्त्वेननानायोनीःप्राप्नुवंतीत्यर्थः १ ५

ननुतैरेवकर्मभिः केचिद्गुणदोषभाजः केचिन्नेतिकुतोवैषम्यंनह्यग्निनाकेचित्तप्यंतेकेचिन्नेतिसंभवतितत्राह स्वेस्वइति अधिकारभेदेनकल्पितौ गुणदोषौनवस्तुनिष्ठावितिभावः २ तदाह शुद्ध्यशुद्धीइति विचिकित्सार्थंयोग्यमयोग्यंवेतिसंदेहद्वारास्वाभाविकप्रवृत्तिप्रतिबंधार्थमित्यर्थः तत्रशुद्ध्यशुद्धीयोग्यत्वायोग्यत्वेगुणदोषौतन्निमित्तोपादेयत्वानुपादेयत्वेशुभाशुभौतन्निमित्तावर्थानर्थौ ३ तत्रशुद्ध्यशुद्धीधर्मार्थशब्देनधर्मः अशुद्धेनाधर्मइति गुणदोषौव्यवहारार्थम् अशुद्धावपिराजादीनांव्यवहारदर्शनाद्युपादेयंनान्यदिति शुभाशुभौयात्रार्थंदोषत्वेऽप्यापत्सुशरीरनिर्वाहमात्रोपादानेनपापम् अधिकोपादानेतुपापमितिमयामन्वादिरूपेण धर्मरूपांधुरंभारंकर्मजडानामित्यर्थः ४ शुद्ध्यशुद्धीप्रपंचयिष्यन्वेदोक्तत्वेनतदभिनिवेशोमाभूदिति समानेष्वपिवस्तुष्वितियदुक्तंतत्प्रपंचयति भूमीतित्रिभिः भूतानांप्राणिनाम् धारयंतीतिधातवः कारणानि शारीराः शरीरारंभकाः

स्वेस्वेऽधिकारेयानिष्ठासगुणःपरिकीर्तितः विपर्ययस्तुदोषःस्यादुभयोरेषनिश्चयः २ शुद्ध्यशुद्धीविधीयेतेसमानेष्वपिवस्तुषु द्रव्यस्यविचिकित्सार्थंगुणदोषौशुभाशुभौ ३ धर्मार्थंव्यवहारार्थंयात्रार्थमितिचानघ दर्शितोऽयंमयाचारोधर्ममुद्वहतांधुरम् ४ भूम्यंब्वग्न्यनिलाकाशाभूतानांपंचधातवः आब्रह्मस्थावरादीनांशारीराआत्मसंयुताः ५ वेदेननामरूपाणिविषमाणिसमेष्वपि धातुषूद्धवकल्प्यंतएतेषांस्वार्थसिद्धये ६ देशकालादिभावानांवस्तूनांममसत्तम गुणदोषौविधीयेतेनियमार्थंहिकर्मणाम् ७ अकृष्णसारोदेशानामब्रह्मण्योऽशुचिर्भवेत् कृष्णसारोऽप्यसौवीरकीकटासंस्कृतेरिणम् ८

देहतः साम्यमुक्तंजीवतोप्याह आत्मसंयुताइति धातुषुदेहेषुनामरूपाणिवर्णाश्रमादीनि कल्पनायाः प्रयोजनमाह एतेषांप्राणिनांस्वार्थसिद्धयेप्रवृत्तिनियमद्वाराधर्मादिषुपुरुषार्थसिद्धये ६ नकेवलंदेहेष्वेव अपितुदेशकालादिभावानामपि आदिशब्देनानुपादेयानांफलनिमित्ताधिकारिणांग्रहणम् वस्तूनामुपादेयानांव्रीह्यादीनामपि ममया नियमार्थंसंकोचार्थमित्यर्थः ७ एवंगुणदोषविषयंपरिशोध्यतयोः शुद्ध्यशुद्धिमूलत्वात्शुद्ध्यशुद्धीप्रपंचयति अकृष्णसारइत्यष्टभिः देशानांमध्येकृष्णहरिणरहितोऽशुचिः तत्रापिअब्रह्मण्यः ब्राह्मणभक्तिशून्यः अत्यंतमशुचिः कृष्णसारोऽपिकृष्णेनमृगेणसारः श्रेष्ठोयः सोऽपिअसौवीरः कीकटः सुवीराः सत्पुरुषाः तद्वान् सौवीरः कीकटोऽपिशुचिः तदुक्तम् सर्वेपुण्यतमोदेशः सत्पात्रंयत्रलभ्यतइति तद्वर्जितोयः कीकटः अंगवंगकलिंगादिः असंस्कृतः संमार्जनादिशून्यः म्लेंछबहुलोवा ईरिणमूषरम् एकवद्भावः तत् अशुचितदन्यः शुचिरित्यर्थादुक्तंभवति ८ ५ ५ ५ ५ ५ ५

कालस्यशुद्ध्यशुद्धीदर्शयति कर्मण्यइति द्रव्यतः द्रव्यसंपत्त्यास्वतोवापूर्वाह्णादिर्यः कर्मण्यः कर्मार्हः सकालस्तस्मिन्कर्मणिगुणवान् यतःऽपस्मिन्द्व्याला
भेनवाराष्ट्रविप्लवादिनावाकर्मनिवर्तते यश्चसूतकादौदशाहादिलक्षणोऽकर्मकः कर्मानर्हः स्मृतः सकालोदोषः अशुद्धइत्यर्थः ९ वस्तुशब्दोपात्तानांद्र
व्याणांशुद्ध्यशुद्धीदर्शयति द्रव्यस्येतिचतुर्भिः द्रव्येणतोयादिनाशुद्धिः मूत्रादिनात्वशुद्धिः वचनेनशुद्धमशुद्धंवेतिसंदेहेशुद्धमित्येवंरूपेणब्राह्मणवच
नेनशुद्धिः विपरीतेन अशुद्धिः संस्कारेणप्रोक्षणादिनापुष्पादेः शुद्धिः अवघ्राणादिनात्वशुद्धिः कालेनदशाहादिनानवोदकादेः शुद्धिः कालेमेघोद
कंग्राह्यंवर्ज्यंतुत्र्यहमेवहि अकालेदशरात्रंस्यात्ततःशुद्धिर्विधीयते पर्युषितान्नादेः अशुद्धिः अंत्यजाद्युपहतानांतडागाद्युदकानांमहत्त्वाल्पत्वाभ्यां
शुद्ध्यशुद्धी १० शक्त्याशक्त्यासूर्योपरागादिसूतकान्नादेः शक्तस्यातिअशुद्धिः अशक्तस्यातिशुद्धिः बुद्ध्यापुत्रजन्मादौदशाहाद्बहिर्ज्ञानेनशुद्धिः
अंतर्ज्ञानेनाशुद्धिः समृद्ध्याजीर्णमलवद्वस्त्रादेःसमृद्धंप्रत्यशुद्धिः दरिद्रंप्रतिशुद्धिः तत्रापिविशेषमाह यदीति एतेचद्रव्यवचनादयोद्रव्याशुद्धि

कर्मण्योगुणवान्कालोद्रव्यतःस्वतएववा यतोनिवर्ततेकर्मसदोषोऽकर्मकःस्मृतः ९ द्रव्यस्यशुद्ध्यशुद्धीचद्रव्येणवचनेन
च संस्कारेणाथकालेनमहत्त्वाल्पतयाऽथवा १० शक्त्याशक्त्याऽथवाबुद्ध्यासमृद्ध्याचयदात्मने अघंकुर्वंतिहियथा
देशावस्थाऽनुसारतः ११ धान्यदार्वस्थितंतूनांरससैजससचर्मणाम् कालवाय्वग्निमृत्तोयैःपार्थिवानांयुतायुतैः १२
अमेध्यलिप्तंयद्येनगंधलेपंव्यपोहति भजतेप्रकृतिंतस्यतच्छौचंतावदिष्यते १३

द्वाराआत्मनेयदघंकुर्वंति तद्देशावस्थाऽनुसारतएव यथायथावत्कुर्वंतिनसर्वतः तथाहि निर्भयएवदेशेकुर्वंति नतुचौराद्याकुले तथारोगादिव्य-
तिरिक्तयुवाद्यवस्थायामेवकुर्वंति नबाल्यरोगाद्यवस्थायामिति तथाचस्मृतिः देशंकालंतथात्मानंद्रव्यंद्रव्यप्रयोजनम् उपपत्तिमवस्थांचज्ञात्वाशौ
चंप्रकल्पयेत्इति ११ द्रव्यादिभिर्द्रव्यस्यशुद्धिरित्युक्तम् तत्रवचनादिशुद्धिरेकरूपैव द्रव्यतस्तुशुद्धिर्बहुरूपेतितांप्रपंचयति धान्येति दारुलौकि
कंग्रहचमसादिच धान्यानांवायुनादारूणांयज्ञपात्रादीनांग्रहचमसानांचतोयाद्युष्णोदकैः अस्थिनांगजदंतानांकालेनतंतूनांतोयेन रसा-
स्तैलघृतादयः तैजसाःसुवर्णादयः तेषांअग्निनाशुद्धिः पार्थिवानांचरथ्याकर्दमघटेष्टकादीनांयथायथंकालादिभिः शुद्धिः तत्रापिकाकांत्यजा
द्युपघाततारतम्येनदेशकालावस्थाद्यनुसारेणैव एतैरन्यैश्चयुतायुतैर्मिलितैःकेवलैश्च कालस्यपुनर्ग्रहणंयुतत्वप्रदर्शनार्थम् १२ अस्पृश्यस्पर्शेशु
द्धिमुक्त्वालेपविषयेऽप्याह यदीठपात्रवस्त्रादियेनतक्षणक्षाराम्लोदकादिनागंधलेपंचव्यपोहतित्यजति स्वगतंचमलंत्यक्त्वाप्रकृतिंस्वमेवरूपंभ
...पणादिनाव्यपोहतितावदसमाणस्वरूपतआह ...तिनोवातत्कर्तव्यमिष्यते १३ ७

एवंतावत् द्रव्यशुद्धिरुक्ता इदानींकर्तृशुद्धिमाह स्नानेति अवस्थाकौमारादिः वीर्यंशक्तिः संस्कारः उपनयनादिः कर्मसंध्योपासनदीक्षादिलक्षण
म् आत्मनःसाहंकारस्यकर्तुः एतैःस्नानादिभिर्यथायथंतत्कार्यानुसारिणीशुद्धिः इयंचशुद्धिर्नव्यवहारार्थाकिंतुविहितकर्मार्थेत्याह शुद्धइति द्विजइ
त्युपलक्षणंशूद्रादेरपि १४ मंत्रशुद्धिमाह सद्गुरुमुखात् यथावत्सांगोपांगविनियोगसहितंपरिज्ञानंमंत्रस्यशुद्धिः कर्मशुद्धिमाह ईश्वरार्पणंकर्मणः
शुद्धिः धर्माधर्थशुद्ध्यशुद्धीप्रपंचतः प्रदर्श्योपसंहरति धर्मइति देशकालद्रव्यकर्तृमंत्रकर्मभिःषड्भिःशुद्धैःधर्मःसंपद्यते एतेषांयोविपर्ययः सोऽधर्मस्त
द्धेतुरित्यर्थः १५ अयंचगुणदोषविभागोनवास्तवइत्याह क्वचिदिति आपदिप्रतिग्रहोगुणोऽप्यनापदिनिषिद्धत्वाद्दोषः परधर्मश्चपरस्यगुणोऽ
प्यस्यदोषः दोषोऽपिकुटुंबत्यागादिर्विरक्तादेर्नदोषःअपितुविधिबलेनगुणः एवंयोऽयंगुणदोषयोरेकस्मिन्नर्थेनियमः गुणदोषार्थवायोनि
यमः नियामकंशास्त्रंसतयोर्भेदमेवबाधते १६ दोषस्यक्वचिद्दोषत्वाभावेगुणत्वेचोदाहरणंदर्शयति समानस्यतस्यैवकर्मणः सुरापानादेराचरण

स्नानदानतपोवस्थावीर्यसंस्कारकर्मभिः मत्स्मृत्याचात्मनःशौचंशुद्धःकर्माचरेद्द्विजः १४ मंत्रस्यचपरिज्ञानंकर्मशुद्धि
र्मदर्पणम् धर्मःसंपद्यतेषड्भिरधर्मस्तुविपर्ययः १५ क्वचिद्गुणोऽपिदोषःस्याद्दोषोऽपिविधिनागुणः गुणदोषार्थनियमस्त
द्भिदामेवबाधते १६ समानकर्माचरणंपतितानांनपातकम् औत्पत्तिकोगुणःसंगोनशयानःपतत्यधः १७ यतोयतोनि
वर्तेतविमुच्येत ततस्ततः एषधर्मोनृणांक्षेमःशोकमोहभयापहः १८ विषयेषुगुणाध्यासात्पुंसःसंगस्ततोभवेत् संगा
त्तत्रभवेत्कामः कामादेवकलिर्नृणाम् १९ कलेर्दुर्विषहःक्रोधस्तमस्तमनुवर्तते तमसाग्रस्यतेपुंसश्चेतनाव्यापिनीद्रु
तम् २० तयाविरहितःसाधोजंतुःशून्यायकल्पते ततोऽस्यस्वार्थविभ्रंशोमूर्छितस्यमृतस्यच २१

मपतितानांपतनहेतुरपिजा-
त्याकर्मणावापतितानांपुनःपातकमधिकारभ्रंशकंनभवति पूर्वमेवपतितत्वात् अतोऽत्रदोषस्यापिदोषतानास्तीत्यर्थः तथासंगोऽपि योयतेर्दोषः
सगृहस्थस्यौत्पत्तिकः पूर्वस्वीकृतोनदोषः अपितुगुणः ऋतौभार्यामुपेयादित्यादिविधानात् उभयत्रदृष्टांतः पूर्वमेवाधःशयानोयथानपतती
ति १७ अतोगुणदोषनियमविधीनांप्रवृत्तिसंकोचद्वारानिवृत्तावेवतात्पर्यमित्यभिप्रेत्याह यतोयतइति १८ यथाश्रुतप्रवृत्तिपरतांवेदस्यनिराक
र्तुंप्रवृत्तिमार्गस्यानर्थहेतुतांदर्शयति विषयेष्विति चतुर्भिः संगःआसक्तिः तत्रतेषुविषयेषुयेनप्रतिहन्यतेकामः तेनसहकामादेवकलिः कल
होभवति १९ दुर्विषहःतीव्रःतमःसंमोहःतंक्रोधंचेतनाकार्याकार्यस्मृतिःद्रुतंशीघ्रम् २० हेसाधोतयाकार्याकार्यस्मृत्यारहितोजंतुःशून्यायकल्पते
असत्तुल्योभवतीत्यर्थः ततः स्वार्थविभ्रंशःपुरुषार्थहानिः मूर्छितस्यमृततुल्यस्य २१

तत्तुल्यत्वंप्रपंचयति विषयेति व्यर्थंवृक्षजीविकयैवयोजीवन् वर्ततेसम्मूर्छिततुल्यः अतएवयोभस्त्रेवश्वसन् वर्ततेसमृततुल्यः अतःस्वार्थनाश इत्यर्थः २२ ननुप्रवृत्तस्यस्वर्गादिफलश्रवणात्कुतःस्वार्थविभ्रंशस्तत्राह फलश्रुतिरिति इयंफलश्रुतिःनश्रेयःपरमपुरुषार्थपरानभवतीत्यर्थः किंतुब हिर्मुखानांनृणांमोक्षविवक्षया अवांतरफलैः कर्मसुरुच्युत्पादनमात्रम् यथाभैषज्ये औषधेरोचनंरुच्युत्पादनम् तथाहि पिबनिंबंप्रदास्यामिख लुतेखंडलड्डुकान् पित्रैवमुक्तः पिबतिनफलंतावदेवतु तथामातृवाक्यंचशिखांतेवर्धतेवत्सगुडूचींश्रद्धयापिबेतिनफलंतावदेवतु किंतुआरोग्यम् २३ न नुकर्मकांडेमोक्षस्यनामापिनश्रूयतेकुतएवंव्याख्यायतेयथाश्रुतस्याघटनादित्याह उत्पत्त्यैवेति द्वाभ्याम् उत्पत्त्यास्वभावतएवकामेषुपश्वादिषुप्राणेषु आयुरिंद्रियबलवीर्यादिषुस्वजनेषुपुत्रादिषुअनर्थहेतुषुपरिपाकतोदुःखहेतुषु २४ अतस्तान्स्वार्थपरमसुखमविदुषःअतोनतान्प्रवृद्धीभूतान् वेदो

विषयाभिनिवेशेननात्मानंवेदनापरम् वृक्षजीविकयाजीवन्व्यर्थंभस्त्रेवयःश्वसन् २२ फलश्रुतिरियंनृणांनश्रेयोरोचनंपरम् श्रेयोविवक्षयाप्रोक्तंयथाभैषज्यरोचनम् २३ उत्पत्त्यैवहिकामेषुप्राणेषुस्वजनेषुच आसक्तमनसोमर्त्याआत्मनोऽनर्थहेतुषु २४ नतानविदुषःस्वार्थंभ्राम्यतोवृजिनाध्वनि कथंयुंज्यात्पुनस्तेषुतांस्तमोविशतोबुधः २५ एवंव्यवसितंकेचिदविज्ञायकुबुद्धयः फलश्रुतिंकुसुमितांनवेदज्ञावदंतिहि २६ कामिनःकृपणाल्लुब्धाःपुष्पेषुफलबुद्धयः अग्निमुग्धाधूमतांतानाःस्वंलोकंनविदंतिते २७

यद्बोधयिष्यतितदेवश्रेयइतिनिश्वसितानीत्यर्थः नानेवंभूतान् वृजिनाध्वनिकामवर्त्मनिदेहादियोनिषुभ्राम्यतः ततःपुनः तमःवृक्षादियोनिंविशतः पशुकामइति आयुरिंद्रियादिकामइतिचपुत्रादिकामइतिचकथंपुनस्तेष्वेवकामेषुस्वयंबुधोवेदोयुंज्यात् प्रवर्तयेत् तथासत्यनाप्तःस्यादितिभावः २५ कथंतर्हिकर्ममीमांसकाः फलपरतांवदंतितत्राह एवमिति व्यवसितंवेदस्याभिप्रायम् कुसुमितां अवांतरफलप्ररोचनायारमणीयांपरमफलश्रुतिंवदंति कुतः तेकुबुद्धयःतदाह हियस्माद्वेदज्ञाःव्यासादयस्तथानवदंतीति २६ कुबुद्धितांप्रपंचयति कामिनइत्यष्टभिः कामित्वात्कृपणाः ततोलुब्धाः तृष्णाकुलाः अतःपुष्पेषुअवांतरफलेषुपरमफलबुद्धयः अतएव अग्निमुग्धाःअग्निसाध्यकर्माभिनिवेशेनलुप्तविवेकाः ततश्चधूमतांताः धूमतांधूममार्गोऽन्तेयेषांते स्वंलोकमात्मतत्वम् तथाचश्रुतिः कश्चिद्वाअस्माल्लोकात्प्रेत्य आत्मानंवेदअयमहमस्मीति कश्चित्स्वंलोकंनप्रतिजानाति अग्निमुग्धोहैवधूमतांतइति २७ ५ ५ ५ ५ ५

कोऽसौस्वलोकस्तमाह हृदिस्थमात्मानंमांस्वलोकम् ननुहृदिस्थमहंकारास्पदंजानंत्येव सत्यम् परमात्मानंनतुजानंतीत्याह यइदंयद्व्यतिरिक्तंजगन्नास्ति
कुतः यतइदंजगज्जातंतंकुतोजानंति हियस्मात् उक्थंकर्मैववशस्थंशस्यंकथनीयंपशुहिंसासाधनंवा येषांते अतः केवलमसुतृपः प्राणतर्पणपराः नीहारं
तमः तेनव्याप्तानिचक्षूंषियेषांतेयथासन्निहितमपिनजानंतिनद्वत् तथाचश्रुतिः नतंविदाथयइमाजजानान्यद्युष्माकमंतरंबभूव नीहारेणप्रावृताजल्प्या
चासुतृपउक्थशासश्चरंतीति २८ वेदतात्पर्याज्ञानाच्चान्यान्यजंतीत्याह तेपरोऽक्षमस्फुटंममेमतमविज्ञायदेवादीन्यजंत इत्युत्तरेणान्वयः स्वमतमेवाह हिं
सायांमांसभक्षणार्थंतत्फलार्थंचयदिरागःस्यात्तर्हियज्ञएवेत्यभ्यनुज्ञाद्वारापरिसंख्येयंनहिंस्यात्सर्वभूतानिअग्नीषोमीयंपशुमालभतेइति नत्वावश्यक
त्वेनचोदनेत्येवंरूपं यद्यपिनित्यनैमित्तिकयोःकाम्यविशेषानुबंधोनास्ति तथाऽपिकर्मणापितृलोकइतिश्रुतेः सामान्यतः पितृलोककामनाऽस्त्येव अंतःक

नतेमामंगजानंतिहृदिस्थंयइदंयतः उक्थशस्त्राह्यसुतृपोयथानीहारचक्षुषः २८ तेमेमतमविज्ञायपरोऽक्षंविषया
त्मकाः हिंसायांयदिरागःस्याद्यज्ञएवनचोदना २९ हिंसाविहाराह्यालब्धैःपशुभिःस्वसुखेच्छया यजंतेदेवतायज्ञैःपितृभू
तपतीन्खलाः ३० स्वप्नोपमममुंलोकमसंतंश्रवणप्रियम् आशिषोहृदिसंकल्प्यत्यजंत्यर्थान्यथावणिक् ३१ रजःसत्त्वतमो
निष्ठारजःसत्त्वतमोजुषः उपासतइंद्रमुख्यान्देवादीन्नतथैवमाम् ३२ इष्ट्वेहदेवतायज्ञैर्गत्वारंस्यामहेदिवि तस्यांतइहभू
यास्ममहाशालामहाकुलाः ३३ एवंपुष्पितयावाचाव्याक्षिप्तमनसांनृणाम् मानिनांचातिस्तब्धानांमद्वार्त्ताऽपिनरोच
ते ३४

रणशुद्धिकामनाचेतिभावः तदुक्तम् नाकामस्यक्रियाकाचिद्दृश्यतेचेहकर्हिचित् यद्यद्धिकुरुतेजंतुस्तत्तत्कामस्यचेष्टितमिति २९
अज्ञत्वादेवहिंसयाविहारःक्रीडायेषांते ३० किंच तेतिमंदबुद्धयइत्याह स्वप्नोपममिति अमुंपरलोकम् आशिषश्चास्मिंल्लोकेसंकल्प्यनतुनिश्चित्यवि
घ्नबाहुल्यात्त्यजंति कर्मसुविनियोजयंति यथाकश्चिद्वणिक्दुस्तरसमुद्रादिलंघनेनबहुधनार्जनेच्छयासिद्धंधनंत्यजन्नुभयभ्रष्टोभवतितद्वदि
त्यर्थः ३१ अतोरजः सत्त्वतमोनिष्ठास्तेरजः सत्त्वतमोजुषः स्वानुरूपानिंद्रादीनेवोपासतेनतुमांगुणातीतम् यद्यपिइंद्रादीनामपिमदंशत्वान्मदुपास
नमेवतत् तथाऽपियथावन्नोपासने भेददर्शित्वादित्यर्थः ३२ हृदिसंकल्प्येत्युक्तंतमेवसंकल्पंदर्शयति इष्ट्वेति तस्यभोगस्यअंतेमहाशालामहागृ
हस्थाः ३३ ततः किमतआह एवमिति अतोमत्पथपणत्वाभावान्नित्यंसंसारिणोभवंतीतिभावः ३४ श्रीगोपालकृष्णोविजयते ५
५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

तदेवंवेदानांप्रवृत्तिपरत्वंनिराकृत्यप्रकृतंनिवृत्तिपरत्वमेवोपसंहरति वेदाइति कर्मब्रह्मदेवताकांडविषयाइमेवेदाः ब्रह्मात्मविषयाः ब्रह्मैवात्मानसं
सारीत्येतत्पराः तत्परत्वाप्रतीतौचफलश्रुतिरियंनृणांनश्रेयोरोचनंपरम् श्रेयोविवक्षयाप्रोक्तंयथाभैषज्यरोचनमित्युक्तमेवकारणमनुस्मारय
ति परोक्षेति ऋषयोमंत्राः तद्द्रष्टारोवा तत्किमिति यतः परोक्षमेवममचप्रियम् अयंभावः शुद्धांतःकरणैरेवावबोद्धव्यंनान्यैरनधिकारिभिः इ
थाकर्मत्यागेनभ्रंशप्रसंगादिति ३५ ननुवेदज्ञाअपिजैमिन्यादयः किमितितथावेदस्यब्रह्मपरत्वंनवर्णयंतिमांविनातत्त्वतोवेदंतदर्थंवानकोऽपि
वेदेत्याशयेनाह शब्दब्रह्मेतियावत्समाप्ति स्वरूपतःपाठतोऽर्थतश्चदुर्विज्ञेयंतच्चसूक्ष्मंस्थूलंचेतिद्विविधम् तत्रसूक्ष्मंतावत्स्वरूपतोऽपिदुर्ज्ञेयमित्याह
प्राणेंद्रियमनोमयम् प्रथमंप्राणमयंपराख्यंततोमनोमयंपश्यंत्याख्यम् ततइंद्रियमयंमध्यमाख्यम् तस्यवाग्व्यंजकत्वेनवागिंद्रियप्रधानत्वात्
किंच अनंतपारंसमष्टिप्राणादिमयस्यनिर्विशेषस्यचतस्यकालतोदेशतश्चापरिच्छेदात् अर्थतोऽपिदुर्ज्ञेयत्वमाह गंभीरंनिगूढार्थम् अतोदुर्वि

वेदाब्रह्मात्मविषयास्त्रिकांडविषयाइमे परोक्षवादाऋषयःपरोक्षंममचप्रियम् ३५ शब्दब्रह्मसुदुर्बोधंप्राणेंद्रि
यमनोमयम् अनंतपारंगंभीरंदुर्विगाह्यंसमुद्रवत् ३६ मयोपबृंहितंभूम्नाब्रह्मणानंतशक्तिना भूतेषुघोषरूपे-
णबिसेषूर्णेवलक्ष्यते ३७ यथोर्णनाभिर्हृदयादूर्णामुद्वमतेमुखात् आकाशाद्घोषवान्प्राणोमनसास्पर्शरूपिणा
३८

गाह्यम् मतिप्रवेशानर्हम् तथाचश्रुतिः चत्वारिवाक्परिमितापदानितानिविदुर्ब्राह्मणायेमनीषिणः गुहात्रीणिनिहितानेंगयंतितु
रीयंवाचोमनुष्यावदंति अयमर्थः वाचः शब्दब्रह्मणः परिमितानिगणितानिपद्यंतेज्ञायंतेपरंतत्त्वमेभिरितिपदानिरूपाणिचत्वारिचत्वार्यपिये
मनीषिणोंतर्दृष्टयः तएवविदुःनान्येयतःगुहायांदेहमध्येत्रीणिनिहितानिनेंगयंति स्वरूपंनप्रकाशयंति अतः केवलंवाचः तुरीयंचतुर्थंभागंवैरव
रीरूपंमनुष्यावदंतितदपिवदंत्येवनतत्त्वतोजानंति ३६ तत्रमनीषिभिरेवज्ञेयंसूक्ष्मंतत्त्वरूपंदर्शयति मयेति म यांऽतर्यामिणोपबृंहितमधि
ष्ठितम् अंतस्थत्वेऽप्यपरिच्छेदमाह भूम्नेति अधिष्ठातृत्वेऽप्यविकारित्वमाह ब्रह्मणेति अविकृतस्यापिनियंतृत्वंघटयति अनंतशक्तिनाइ
ति भूतेषुसर्वप्राणिषुघोषरूपेणनादरूपेणलक्ष्यतेमनीषिभिः अंतः सूक्ष्मत्वेनदर्शनेदृष्टांतः बिसेषुऊर्णातंतुरिवेति ३७ ततोवैखर्याख्याया
वृहत्यावाचउत्पत्तिप्रकारंसदृष्टांतमाह यथेतित्रिभिः हृदयात्सकाशात्मुखात्द्वारात् उद्वमतेबहिः प्रकटयति दार्ष्टांतिकेयोजयति आकाशादि
तिप्राणःतदुपाधिः हिरण्यगर्भरूपः प्रभुर्भगवानतेनरूपेण ३८ ५ ५ ५ ५

छंदोमयोवेदमूर्तिः स्वतस्त्वमृतमयः घोषवान् नादोपादानवान् मनसानिमित्तभूतेन निमित्ततामेवदर्शयति स्पर्शादीन्वर्णान्रूपयति संकल्पय
तीनिस्पर्शरूपितेन स्पर्शग्रहणमुपलक्षणम् हृदयाकाशाद्बृहतींवेदलक्षणांवाणींसृजतीतितृतीयश्लोकेनान्वयः बृहतीशब्दार्थस्याख्यानायविशे
षणानि सहस्रपदवींबहुमार्गाम् अनेकपुरुषार्थसाधनवर्तीं तदेवाह ओंकारात् उरः कंठादिसंगेनव्यंजितैः स्पर्शादिभिर्भूषिताम् ओंकारस्था-
भ्रत्द्भतः सूक्ष्मोऽभिप्रेतः नत्वकारादिवर्णरूपः तस्यव्यंग्यकोटित्वात् तत्रस्पर्शाः कादिपंचवर्गाः स्वराअकारादयःषोडश ऊष्माणः शषसहाः
अंतस्थायरलवाः तैरुपलक्षिताम् ३९ एवंविचित्राभिर्वैदिकलौकिकभाषाभिर्विततनाम् यथोत्तरंचत्वारिचत्वार्यक्षराणिउत्तराणि अधिकानिये
षांतैः छंदोभिरुपलक्षिताम् एवमनंतपारांसृजतिस्वयमेवाक्षिपते उपसंहरति ४० तेषुकतिचिच्छंदांसिदर्शयति गायत्रीति तत्रचतुर्विंश
त्यक्षरागायत्री ततश्चतुरक्षरवृद्ध्योष्णिगादिछंदांसि अष्टाविंशत्यक्षराउष्णिक् द्वात्रिंशत्यक्षरानुष्टुप् एवंसर्वाणिचतुरुत्तराणि छंदांसि

छंदोमयोमृतमयःसहस्रपदवींप्रभुः ओंकाराद्व्यंजितस्पर्शस्वरोष्मांतस्थभूषिताम् ३९ विचित्रभाषावितता छंदो
भिश्चतुरक्षरैः अनंतपारांबृहतींसृजत्याक्षिपतेस्वयम् ४० गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्च बृहतीपंक्तिरेवच त्रिष्टुब्जगत्यति
छंदोह्यत्यष्ट्यतिजगद्विराट् ४१ किंविधत्तेकिमाचष्टेकिमनूद्यविकल्पयेत् इत्यस्याहृदयंलोकेनान्योमद्वेदकश्चन
४२ मांविधत्तेऽभिधत्तेमांविकल्प्यापोह्यतेत्वहम् एतावान्सर्ववेदार्थःशब्दआस्थायमांभिदाम् मायामात्रमनूद्यांते
प्रतिषिध्यप्रसीदति ४३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेएकविंशोऽध्यायः २१ अत्यष्टिभिः अतिजगती अ
तिविराडित्यर्थः एतैश्छंदोभिरुपलक्षितामितिपूर्वेणान्वयः एवंभूतावेदलक्षणावाणीतस्याअभिप्रायंमांविनानकोपिजानातीतिभावः अतोबृहत्य
पिसाकल्येनस्वरूपतोदुर्ज्ञेयाइत्युक्तम् ४१ अर्थतोऽपिदुर्ज्ञेयत्वमाह किमिति कर्मकांडेविधिवाक्यैःकिंविधत्ते देवताकांडेमंत्रवाक्यैःकिमाचष्टेप्रका
शयति ज्ञानकांडेकिमनूद्यविकल्पयेत् निषेधार्थमित्येवमस्याहृदयंतात्पर्यमत्मत्तोऽन्यःकश्चिदपिनवेद ४२ ननुतर्हित्वंमत्कृपयाकथय ओमिति
कथयति मामेवयज्ञरूपंविधत्तेनमत्तःपृथक् यच्चाकाशादिप्रपंचजातम् तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइत्यादिनाविकल्प्यापोह्यते नि
राक्रियते तदप्यहमेवनमत्तःपृथगस्ति कुतइत्यपेक्षायांसर्ववेदार्थसंक्षेपतःकथयति एतावानेवसर्वेषांवेदानामर्थः तमेवाह शब्दोवेदः मांपरमार्थ
रूपमाश्रित्यभिदांमायामात्रमित्यनूद्यनेहनानास्तिकिंचनेतिप्रतिषिध्यप्रसीदति निवृत्तव्यापारोभवति अयंभावः यथाह्यंकुरेयोरसः सएवतद्विस्ता
रभूतानानाकांडशाखास्वपि तथैवप्रणवस्ययोऽर्थः परमेश्वरः सएवतद्विस्तारभूतानांसर्ववेदकांडशाखानामपिसंगच्छतेनान्यइति नित्यमुक्तः
स्वतःसर्ववेदज्ञन् सर्ववेदविद् स्वपरज्ञानदानायस्तंवंदेगुरुमीश्वरम् ४३ इत्येकादशेटी०एकविं०ध्यायः २१

द्वाविंशेतत्त्वसंख्यानामविरोधविधोच्यते पुंप्रकृत्योर्विवेकश्चजन्ममृत्युविधादिच १ तदेवंवेदादीनांप्रवृत्तिपरत्वंनिराकृत्यमोक्षपरत्वंनिर्णीतंसतिच मोक्षपरत्वेऽपितद्दर्शनैर्विवादःतथाहि केचित्तत्त्वसंख्यांविवदंति तत्राऽपिबाह्यार्थसद्रूपत्वेआत्मत्वेऽप्येकत्वनानात्वादिषुतत्रकिंसत्यमितिजिज्ञासयापृच्छति कतीति ऋषिभिःआगमेषुबहुधासंख्यातानितेषुकतियुक्तानीत्यर्थः भगवन्मतानुवादपूर्वकंबहुधासंख्यानंप्रपंचयति नवेतित्रिभिः त्वंतावदष्टाविंशतितत्त्वान्यात्थतानिचवयंशुश्रुम श्रुतवंतः १ २ एतावतीनांभावएतावत्त्वंनानात्वमित्यर्थः यद्विवक्षयायत्प्रयोजनमभिप्रेत्यत्वगायंति आयुष्मन्नित्यमूर्ते ३ विवक्षाभेदेनसर्वंयुक्तमेवमाययाचकिंनामनयुक्तमित्याह युक्तइति यथाब्राह्मणाभाषंततद्युक्तंनचवस्तुतः यस्मात्संतिसर्वत्रांतर्भूतानिसर्वाणितत्त्वानि किंच मायामिति असत्त्वेऽपिमायाश्रयत्वात्यत्नतएवेत्यर्थः उद्गृह्यस्वीकृत्य नहिमरीचिजलपरिमाणादिविवादेकिंचि

उद्धवउवाच कतितत्त्वानिविश्वेशसंख्यातान्यृषिभिःप्रभो नवैकादशपंचत्रीण्यात्थत्वमिहशुश्रुम १ केचित्षड्विंशतिं प्राहुरपरेपंचविंशतिम् सप्तैकेनवषट्केचिच्चत्वार्येकादशापरे २ केचित्सप्तदशप्राहुःषोडशैकेत्रयोदश एतावत्त्वंहिसंख्यानामृषयोयद्विवक्षया गायंतिपृथगायुष्मन्निदंनोवक्तुमर्हसि ३ श्रीभगवानुवाच युक्तंचसंतिसर्वत्रभाषंतेब्राह्मणा यथा मायांमदीयामुद्गृह्यवदतांकिंनुदुर्घटम् ४ नैतदेवंयथात्थत्वंयदहंवच्मितत्तथा एवंविवदतांहेतुंशक्तयोमेदुरत्ययाः ५ यासांव्यतिकरादासीद्विकल्पोवदतांपदम् प्राप्तेशमदमेऽप्येतिवादस्तमनुशाम्यति ६ परस्परानुप्रवेशात्तत्त्वानां पुरुषर्षभ पौर्वापर्यप्रसंख्यानंयथावक्तुर्विवक्षितम् ७

दर्पादिनमिवभवति ४ ननुयदिसर्वमपियुक्तंतर्हिकुतोविवादः यदिचमायैवालंबनंतर्हिकुतोहेतुंप्रतिविवादस्तत्राह नैतदेवमितिहेतुंप्रतिविवदमानानांमदीयादुरतिक्रमाः शक्तयः अंतःकरणवृत्तिविशेषरूपेणपरिणताः सत्वाद्याएवहेतुरित्यर्थः ५ तासांविवादहेतुत्वमुपपादयति यासामिति यासांव्यतिकरात्क्षोभाद्वदतांपदंविषयोविकल्पोभेदः आसीदंतःकरणवृत्तिविकल्पोवातन्मूलभूतः एतदेवव्यतिरेकेणदृढयति एतेषांवाक्यानांआलंबनभूतःसःविकल्पः शमदमयोर्द्वैक्यंतस्मिन्प्राप्तेसति अप्येतिलीयतेतंचविकल्पनाशमनुवादःशाम्यतीति ६ संतिसर्वत्रेतियदुक्तंतत्प्रपंचयति परस्परेतिद्वाभ्याम् अन्योऽन्यस्मिन्ननुप्रवेशाद्वक्तुर्यथाविवक्षितंतथापूर्वंकारणमपरंकार्यंकार्यकारणभावेनप्रसंख्यानंभवति यद्वा पूर्वाअल्पसंख्याऽपराधिकसंख्यानयोर्भावःपौर्वापर्यंतेनप्रसंख्यानंगणनमिति
७

अनुप्रवेशं दर्शयति एकस्मिन्नपीति पूर्वस्मिन्कारणभूतेनत्त्वे कार्यतत्त्वानि सूक्ष्मरूपेण प्रविशन्तीति मृदि घटवत् अपरस्मिन्कार्यतत्त्वे कारणतत्त्वान्यनुगतत्वेन प्रविष्टानि घटे मृद्वत् ८ अविरोधमुपसंहरति अतोऽमीषांतत्त्वानां पौर्वापर्येनत्कारणकार्यत्वं प्रसंख्यानंचन्यूनाधिकमभीप्सतां वादिनां मध्ये यथाविवक्षया यद्वक्तं यस्य सुखं प्रवर्ततेतत्सर्वं विविक्तं निश्चितं वयं गृण्हीमः उक्तन्यायेन सर्वत्रयुक्तेः संभवात् ९ ननु कार्यकारणतत्त्वानां पृथक्त्वविवक्षया भवतु नाम संख्याभेदः जीवेश्वरयोस्तु कथं भेदाभेदविवक्षया षड्विंशतिपंचविंशतिपक्षौ प्रवृत्तौ अत आह अनादीति स्वतोनसंभवति अन्यतस्तु संभवात् स्वतः सर्वज्ञः परमेश्वरोऽन्योभवितव्य इति षड्विंशतिपक्षाभिप्राय इत्यर्थः १० कथंतर्हि पंचविंशतिपक्षस्तत्राह पुरुषेति वैलक्षण्यं विसदृशत्वं नास्ति द्वयोरपि चिद्रूपत्वादतस्तयोरत्यंतमन्यत्वकल्पना अपार्था व्यर्था एवं पंचविंशतिपक्षः प्रवृत्त इत्यर्थः नन्वेवमपीश्वरप्रसादलभ्यज्ञानस्य पृथक्त्वात्पक्षद्वयमपि नघटते अत आह ज्ञानंचेति सत्त्वगुणवृत्तित्वात्तदंतर्भूतमित्यर्थः ११ ननु ज्ञानं जीवधर्मः कथं प्रकृतेर्गुणः

एकस्मिन्नपि दृश्यंते प्रविष्टानीतराणि च पूर्वस्मिन्वा परस्मिन्वा तत्त्वे तत्त्वानि सर्वशः ८ पौर्वापर्यमतोऽमीषां प्रसंख्यानमभीप्सताम् यथा विविक्तं यद्वक्तं गृण्हीमो युक्तिसंभवात् ९ अनाद्यविद्यायुक्तस्य पुरुषस्यात्मवेदनम् स्वतो न संभवादन्यस्तत्त्वज्ञो ज्ञानदो भवेत् १० पुरुषेश्वरयोरत्र न वैलक्षण्यमण्वपि तदन्यकल्पनापार्था ज्ञानं च प्रकृतेर्गुणः ११ प्रकृतेर्गुणसाम्यं वै प्रकृतेर्नात्मनो गुणाः सत्त्वं रजस्तम इति स्थित्युत्पत्त्यंतहेतवः १२ सत्त्वं ज्ञानं रजः कर्म तमोऽज्ञानमिहोच्यते गुणव्यतिकरः कालः स्वभावः सूत्रमेव च १३

स्यादत आह प्रकृतेरिति गुणसाम्यं हि प्रकृतिरतस्तद्विशेषरूपाः गुणास्तस्या एव नत्वात्मनो जीवस्याकर्तृत्वात्तस्य स्थित्यादिहेतुभूतगुणाश्रयत्वानुपपत्तेः १२ अतः सत्त्वं सत्त्वमयं ज्ञानं प्रकृतेर्गुण इति पूर्वेणैवान्वयः ननु तर्हि वर्त्यं कर्माज्ञानं च तत्त्वांतरं स्यात् न रजः कर्म रजसो वृत्तिः अज्ञानं च तमसः अतः कर्माज्ञानयोः रजस्तमो द्वारा प्रकृतावेवांतर्भाव इति भावः तथाऽपि कालस्वभावयोस्तत्त्वांतरता स्यात् न गुणव्यतिकर इति गुणानां व्यतिकरो यस्मात् स ईश्वर एव कालो नाम स्वभावो नाम सूत्रं महत्तत्त्वमेव तस्य सर्वशक्तिमत्वात् नदेवं ज्ञानादीनां यथायथमंतर्भावान्न पक्षद्वयेऽपि तत्त्ववृद्धिरेतच्च पक्षांतरेष्वपि ज्ञेयम् पक्षांतरमुद्भावयति के ते गुणाः किंप्रयोजनाः किंस्वरूपाः एतत्सर्वं दर्शयन् अर्थान्नवैकादशपंचत्रीन्स्वमतत्त्वप्रतिपादन श्लोके त्रीनिति पदं व्याचष्टे सत्त्वं रजस्तम इति मतांतरे कालः सूत्रं पुरुष इति स्वमते तु गुणानामागमापायित्वात् प्रकृतेर्भेदो विवक्षितः अतो गुणास्त्रीणि तत्त्वानि अपराणि पंचविंशतितत्त्वानि पूर्वोक्तपक्षद्वयसाधारणानि १३ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

तत्रनवदर्शयति पुरुषइतिसार्धद्वाभ्याम् व्यक्तंमहत्तत्वंनभआदीनिपंचतन्मात्राणि मेमया १४ एकादशदर्शयति श्रोत्रमिति दर्शनंचक्षुः ज्ञानश
क्तयः ज्ञानेंद्रियाणिपंचवागादिपाय्वंतानि द्वंद्वैकत्वेनोक्तानिचत्वारि अंघ्रिश्चइति कर्माणिकर्मेंद्रियाणिपंचउभयंउभयात्मकंमनः उभयेंद्रियसाधा
रणमित्यर्थः अंगहेउद्धव एवमेतान्येकादश १५ पंचदशदर्शयति शब्दइति शब्दादीनिविषयतयापरिणतानिपंचभूतानि ननुगत्यादिभिस्तत्त्वा
धिक्यंपक्षत्रयेऽपिस्यान्नेत्याह गतीति गतिश्चउक्तिश्चउत्सर्गश्चशिल्पंचतानिकर्मायतनानांकर्मेंद्रियाणांसिद्धयः फलानितत्त्वांतराणीत्यर्थः १६ नदे
वंमतत्रयेपितत्त्वसंख्याभेदंनिरूप्ययद्विवक्षयागायंतीतियत्पृष्टंतत्र अन्यतात्पर्यंदर्शयति सर्गादाविति कार्याणिषोडशविकाराः कारणानिमहदा
दीनिसप्ततद्रूपिणीसतीप्रकृतिरस्यविश्वस्यसर्गादौगुणैः सत्त्वाद्यवस्थांधत्ते उपादानकारणत्वात् पुरुषस्तुअव्यक्तोऽपरिणामीनिमित्तभूतः के

पुरुषःप्रकृतिर्व्यक्तमहंकारोनभोऽनिलः ज्योतिरापःक्षितिरितितत्त्वान्युक्तानिमेनव १४ श्रोत्रंत्वग्दर्शनंघ्राणोजिह्वेति
ज्ञानशक्तयः वाक्पाण्युपस्थपाय्वंघ्रिः कर्माण्यंगोभयंमनः १५ शब्दस्पर्शोरसोगंधोरूपंचेत्यर्थजातयः गत्युक्त्युत्स
र्गशिल्पानिकर्मायतनसिद्धयः १६ सर्गादौप्रकृतिर्ह्यस्यकार्यकारणरूपिणी सत्त्वादिभिर्गुणैर्धत्तेपुरुषोव्यक्तईक्षते १७
व्यक्तादयोविकुर्वाणाधातवःपुरुषेक्षया लब्धवीर्याःसृजंत्यंडंसंहताःप्रकृतेर्बलात् १८ सप्तैवधातवइतितत्रार्थाःपंच
खादयः ज्ञानमात्मोभयाधारस्ततोदेहेंद्रियासवः १९ षडित्यत्रापिभूतानिपंचषष्ठःपरःपुमान् तैर्युक्तआत्मसंभूतैः
सृष्ट्वेदंसमुपाविशत् २० चत्वार्येवेतितत्रापितेजआपोन्नमात्मनः जातानितैरिदंजातंजन्मावयविनःखलु २१

वलमीक्षते अतःपरिणामिन्याः प्रकृतेः पुरुषोभिन्नइति १७ तत्वैरारब्धकार्यस्यतदंतर्भावमभिप्रेत्याह व्यक्तादयइति व्यक्तादयोमहदादयः प्रकृते
रुत्पन्नायेधातवस्तेविकुर्वाणाः पुरुषेक्षणेनलब्धवीर्याः संहताअंडंसृजंति प्रकृतेर्बलात्तामाश्रित्येत्यर्थः १८ एवंस्वमतमुपसंहृत्यमतांतरेष्वपि
सामान्यतोनिरूपितां घटनांविशेषतः सतात्पर्यांदर्शयति सप्तैवेति ज्ञानंजानातीतिद्रष्टाजीवः उभयोर्दृग्दृश्ययोराधारः आत्माचेतिसप्त तत्र
प्रकृतीनांकारणत्वेनखादिष्वंतर्भावः उत्तरेषामंतर्भावार्थमाह ततस्तेभ्यः सप्तभ्यः देहेंद्रियासवः सर्वकार्याणिजायंते १९ षडितिमतेऽपिभो
तिकस्यभूतांतर्भावंजीवस्यचपरमात्मांतर्भावमाह तैर्युक्तइति सचपरःपुमानात्मसंभूतैः पंचभूतैर्युतः इदंदेहादिकंसृष्ट्वातत्स्वयंसमुपाविश
त्पूर्वस्मिन्कारणपंचभूतात्मके भौतिकेंद्रियादीनामंतर्भावः उक्तः पूर्वोक्त्याज्ञातव्यः २० चत्वारिपक्षेतेजः आपः अन्नं पृथ्वी आत्मनोजातानि आत्म
नासह चत्वारितत्त्वानि अंतर्भावार्थमाह तैरितितैस्तत्वैरिदंजगज्जातं अवयविनःकार्यस्य

भूतानिचमात्राणिचइंद्रियाणिचपंचपंच एकेनमनसासहआत्मासप्तदशः २२ आत्मैवसंकल्पयन् मनउच्यते त्रयोदशपक्षेभूतानितन्मात्रैरेकी
कृतानिपंचैव इंद्रियाणितत्प्रकाशकानिपंचैवमनश्चैकर्मिंद्रियाधिष्ठातृ आत्माचद्विविधः एवंत्रयोदश २३ एकादशपक्षेपंचभूतानिपंचेंद्रिया-
णि जीवमनसोश्चांतर्भावेनैतान्येवएकादश नवपक्षेअष्टौप्रकृतयः पुरुषश्चप्राणजिव्हात्वक्चक्षुःश्रोत्रंमनोहस्तत्वगिति विकाराणामंतर्भावः
२४ उपसंहरति इतीति एभिःप्रकारैः तत्वानांगणनंऋषिभिःकृतंप्रकृतिपुरुषभेदज्ञापनायेत्यर्थः ननुएतेषांकतमःपक्षोत्याज्यइतिचेत्तत्राह
सर्वमिति २५ ननुगुणसाम्यंप्रकृतिः तस्याःसत्वादयोगुणाः नात्मनइति तयोर्भेदाप्रतीतेः कथंज्ञातुंशक्यतइति उद्धवःपृच्छति प्रकृतिरि
ति आत्मनाजडाजडस्वभावेनविलक्षणौ अन्योन्यापाश्रयात् परस्परपरिहारेणाप्रतीतेरित्यर्थः २६ अन्योन्यापाश्रयत्वमेवाह प्रकृताविति

संख्यानेसप्तदशकेभूतमात्रेंद्रियाणिच पंचपंचैकमनसाआत्मासप्तदशःस्मृतः २२ तद्वत्षोडशसंख्यानेआत्मैवम
नउच्यते भूतेंद्रियाणिपंचैवमनआत्मात्रयोदश २३ एकादशत्वमात्मासौमहाभूतेंद्रियाणिच अष्टौप्रकृतयश्चैवपु
रुषश्चनवेत्यथ २४ इतिनानाप्रसंख्यानंतत्वानामृषिभिःकृतम् सर्वंन्याय्यंयुक्तिमत्वाद्विदुषांकिमशोभनम् २५
उद्धवउवाच प्रकृतिःपुरुषश्चोभौयद्यप्यात्मविलक्षणौ अन्योऽन्यापाश्रयात्कृष्णदृश्यतेनभिदातयोः २६ प्रकृ
तौलक्ष्यतेह्यात्माप्रकृतिश्चतथात्मनि एवंमेपुंडरीकाक्षमहांतंसंशयंहृदि छेत्तुमर्हसिसर्वज्ञवचोभिर्नयनैपुणैः २७
त्वत्तोज्ञानंहिजीवानांप्रमोषस्तेऽत्रशक्तितः त्वमेवह्यात्ममायायागतिंवेत्थनचापरः २८ श्रीभगवानुवाच
प्रकृतिःपुरुषश्चेतिविकल्पःपुरुषर्षभ एषवैकारिकःसर्गोगुणव्यतिकरात्मकः २९

प्रकृतौतत्कार्येदेहेप्रकृतिश्चात्मनितेनविना
तस्याअप्रतीतेः अहमित्यभेदप्रतीतेर्नदेहात्मनोर्भेदोलक्ष्यतइत्यर्थः हृदिवर्त्तमानंसंशयंनयेनयुक्त्यानैपुण्यंप्रावीण्यंयेषांतैः २७ अर्हसीत्यु
क्तंतत्रहेतुमाह त्वत्तइति हियस्मात्त्वत्तः त्वत्प्रसादादेव अत्रज्ञानंप्रमोषः भ्रंशश्चतेशक्तितः मायातः ननुस्वप्रकाशस्यात्मनः कथंप्रमोषः ज्ञान
दानेतत्प्रमोषेवाममकिंप्रयोजनंतत्राह त्वमेवेति २८ विकाराविकाराभ्यांनानात्वैकत्वाभ्यांसापेक्षनिरपेक्षप्रकाशाभ्यांचात्यंतभेदंवक्तुमाह
प्रकृतिरिति हेपुरुषर्षभयन्महदादिरूपेणपरिणमतिसाप्रकृतिः यदपरिणामिसपुरुषइतिविकल्पोऽत्यंतभेदएवकुतइत्यपेक्षायांप्रकृतिशब्दोक्तदे
हादिसंघातस्यविकारित्वंतावद्दर्शयति एषइतिद्वाभ्याम् एषःसर्गःसृज्यतइति सर्गोदेहादिसंघातः वैकारिकः विकारवान् अत्रहेतुःगुणव्यति
करात्मकः गुणक्षोभककृतः २९

नानात्वमाह ममेति विकल्पंभेदंत द्बुद्धीश्च अनेकत्वंप्रपंचयति वैकारिक अनेकविकारवानपिस्थूलेनमार्गेणतावत्त्रिधा त्रैविध्यमाह अध्यात्म मिति एकंरूपम् ३० तानिरूपाणिदर्शयति दृक् अध्यात्मम् रूपमधिभूतम् अत्ररंध्रेचक्षुर्गोलकेप्रविष्टमार्कवपुरंशोऽधिदैवमिति सापेक्षप्रकाशता माह परस्परमिति चक्षुषारूपंज्ञायतेतदन्यथाऽनुपपत्त्याचक्षुः तत्प्रवृत्त्यन्यथाऽनुपपत्त्यातदधिष्ठात्री देवतातनश्च चक्षुषःप्रवृत्तिस्ततोरूपज्ञानमित्ये यमेतत्त्रयंपरस्परंसिध्यति अत्ररंध्रइति विशेषणव्यावर्त्यमाह दृष्टांतोपयोगितयायस्त्वरवे आकाशे अर्कोवर्त्ततेमंडलात्मासतुस्वतः सिध्यति चक्षु र्विषयत्वेऽपिप्रतियोग्यपेक्षाभावमात्रेणस्वत इत्युक्तम् इदानीमात्मनोविकारित्वाद्यभावेनभेदमाह यद्यस्मात् आत्माएषामध्यात्मादीनामाद्यः कारणमतः एकरूपोभिन्नश्च तस्मादेतेभ्योऽपरोभिन्नः स्वप्रकाशत्वादपीत्याह स्वयानुभूत्यास्वतःसिद्धप्रकाशेनाखिलानांसिद्धानांपरस्परप्रका

ममांगमायागुणमय्यनेकधाविकल्पबुद्धीश्चगुणैर्विधत्ते वैकारिकस्त्रिविधोऽध्यात्ममेकमथाधिदैवमधिभूतमन्यत् ३०
दृग्रूपमार्कंवपुरत्ररंध्रेपरस्परंसिध्यतियःस्वतःखे आत्मायदेषामपरोयआद्यःस्वयानुभूत्याऽखिलसिद्धसिद्धिः एवंत्वगा दिश्रवणादिचक्षुर्जिह्वादिनासादिचचित्तयुक्तम् ३१ योऽसौगुणक्षोभकृतोविकारःप्रधानमूलान्महतःप्रसूतः अहंत्रिवृ न्मोहविकल्पहेतुर्वैकारिकस्तामसऐंद्रियश्च ३२

शकानामपिप्रकाशकः सर्वेषामपिप्र-
काशकः सर्वेषामपिसामान्यतः चित्प्रकाशविषयत्वादतएवस्वप्रकाशत्त्वंसिद्धम् चक्षुषिदर्शितंत्रैविध्यमिंद्रियांतरेष्वतिदिशति एवमि ति यथाचक्षुरेवंत्वगाद्यपीत्यर्थः त्वक्स्पर्शोवायुरितिश्रवणंशब्दोदिशइतिजिह्वारसोवरुणइतिनासागंधोऽश्विनाविति चित्तेनयुक्तमंतःकरणां तरमपितत्रचित्तंचेतयितव्यंवासुदेवइतिमनोमंतव्यंचंद्रइतिबुद्धिर्बोद्धव्यंब्रह्मेति अहंकारोऽहंकर्तव्यंरुद्रइत्येवंत्रिविधमित्यर्थः ३१ ननुपुनरपि वैलक्षण्यमात्रमेवोक्तंत्रिविधप्रपंचव्यतिरिक्तात्मप्राप्तिस्तुकुतःस्यात् अहंकारनिवृत्त्यातत्कुतःत्रिविधविकल्पनिवृत्त्यैवेत्याशयेनाह योऽसावह महंकारः तमेवाह गुणक्षोभंकरोतीतितथा ततः परमेश्वरात्कालनिमित्तात् प्रधानंमूलमुपादानंयस्यतस्मान्महतः प्रसूतोविकारः सत्रिवृत्त्रिविधः मोहमयस्यविकल्पस्यहेतुः त्रिवृत्त्वमेवाह वैकारिकइति ३२

मकुतोनिवर्तते आत्माज्ञानविलसितत्वात्तज्ज्ञानेनेत्याशयेनाह आत्मापरिज्ञानमयइति ननुकथंमोहमयत्वंविकल्पस्याहंकारस्यवाकैश्चित्सत्यत्वां
गीकारात्तत्राह विवादइति अयंभिदा अर्थनिष्ठोविवादोऽपिआत्मापरिज्ञानमयइतिअन्वयः यद्वा विवादः सर्वोऽपिभिदाऽर्थनिष्ठएवनतुवस्तुमा
त्रनिष्ठः अतःपरस्परंयुक्तिभिरेवभेदस्यनिराकृतत्वान्मोहमयत्वंसिद्धमिति ननुयद्यहंकारोविकल्पश्चनास्ति अलंतर्हितन्निवृत्तिप्रयासेनतत्राह व्यर्थो
ऽपिअर्थरहितोऽपिस्वरूपभूतान्मत्तोबहिर्मुखानांनैवोपरमेत् प्रत्युत तत्कृतैःकर्मभिरुच्चनीचदेहेषुनेसंसरंतीति ३३ तत्रपृच्छति त्वत्तइति व्यापकस्या
त्मनोदेहाद्देहांतरगमनम् अकर्तुःकर्माणिनित्यस्यचजन्ममरणादीनिकथमितिभावः ३४ एतद्विद्वांसोनसंति हियस्मान्मायया वंचितामोहिताः ३५
लिंगशरीराध्यासेनसर्वंघटतइत्युत्तरमाह मनइति प्रधानत्वेनपंचभिरितिनिर्देशोऽन्येषामप्युपलक्षणार्थंदेहाद्देहांतरंप्रतियाति ततोऽन्यएवात्मान

आत्मा परिज्ञानमयोविवादोह्यस्तीतिनास्तीतिभिदाऽर्थनिष्ठः व्यर्थोऽपिनैवोपरमेतपुंसांमत्तःपरावृत्तधियांस्वलोका
त् ३३ उद्धवउवाच त्वत्तःपरावृत्तधियःस्वकृतैःकर्मभिःप्रभो उच्चावचान्यथादेहान्गृण्हंतिविसृजंतिच ३४
तन्ममाख्याहिगोविंददुर्विभाव्यमनात्मभिः नह्येतत्प्रायशोलोकेविद्वांसःसंतिवंचिताः ३५ श्रीभगवानुवाच
मनःकर्ममयंनृणामिंद्रियैःपंचभिर्युतम् लोकाल्लोकंप्रयात्यन्यआत्मातदनुवर्तते ३६ ध्यायन्मनोऽनुविषयान्दृष्टान्वाऽ
नुश्रुतानथ उद्यत्सीदत्कर्मतंत्रंस्मृतिस्तदनुशाम्यति ३७ विषयाभिनिवेशेननात्मानंयत्स्मरेत्पुनः जंतोर्वैकस्यचिद्धेतो
र्मृत्युरत्यंतविस्मृतिः ३८ जन्मत्वात्मतयापुंसःसर्वभावेनभूरिद विषयस्वीकृतिंप्राहुर्यथास्वप्नमनोरथः ३९

न्मनोऽनुवर्तते अहंकारेणानुगच्छति ३६ ननुमनसोऽपिपूर्वदेहवियोगोदेहांतरयोगश्चकथंभवतीतिचेत्स्मृतिवियोगयोगाभ्यामिति वक्तुंतयोः
कारणमाह ध्यायन्निति कर्मतंत्रत्वात् कर्मोपस्थापितान्दृष्टान्वा अनुश्रुतान् वेदोक्तान्विषयाननुध्यायन् अथानंतरंध्यायमानेषुउद्यदाविर्भव
त् पूर्वविषयेषुसीदत्लीयमानंभवति तदनंतरंतस्यस्मृतिः पूर्वापरानुसंधानंनश्यति ३७ ततःकिमत आह विषयेति कर्मोपस्थापितदेवादि
देहात्यंताभिनिवेशेनात्मानंपूर्वदेहंपुनः नस्मरेतइतियत् तस्यैवयातनादेहाभिनिवेशेनभयशोकादेर्देवादिदेहाभिनिवेशेनवाहर्षतर्षादेर्हेतोः
पूर्वदेहेऽत्यंतविस्मृतिः अहंकारनिवृत्तिस्तदभिमानिनोजंतोर्जीवस्यमृत्युरुच्यतेनतुदेहवन्नाशः ३८ जन्मतुविषयस्यदेहस्यआत्मतयास्वीकृति
मभिमानंप्राहुः नतुदेहवदुत्पत्तिः नचपुत्रादिदेहवत् प्रीत्यतिशयमात्रेणकिंतुसर्वभावेनाभेदेनाभिमानमात्रेणउत्पत्तिमरणेदृष्टांतद्वयम् यथास्व
प्नमनोरथश्चेत्यर्थः ३९ ५

दृष्टांतेनोविवृणोति स्वप्नमिति तत्रवर्तमानेस्वप्नादौपूर्वंचेति अपूर्वमिवेतिवान्वयः पूर्वसिद्धमप्यात्मानमपूर्वमिवाद्यजातमिवपश्यतीत्यर्थः ४० उपसंहरति इंद्रियाणामयनंमनःतस्यदेहांतराभिनिवेशेनयासृष्टिरुत्पत्तिस्तयावस्तुनि आत्मनितदभिमानेनेदंत्रैविध्यमुत्तममध्यमनीचत्वमसदेवभातीत्यन्वयः एवंभूतआत्माबाह्याभ्यंतरभेदहेतुश्चभवति बाह्यविषयान् आंतरान् शत्रवादींश्चपश्यतीत्यर्थः यथाजनोजीवः स्वप्नेबहूनसतोजनान् देहान्कुर्वन्पश्यन्बहुरूपोभातितद्वत् यद्वा इदंत्रैविध्यमध्यात्मादिरूपंभाति असज्जनकृत् दुष्टपुत्रोत्पादकः जनः पितास्वयंसमोऽपिपुत्राभिमानतस्तदरिमित्रादिषुयथाभेदहेतुर्भवति नित्यदातद्वदिति अन्यत्समानम् ४१ तदेवंलोकप्रसिद्धौजन्ममृत्यूनिरूप्यसूक्ष्मावपिदृष्टावपितौवैराग्यायनिरूपयति नित्यदाप्रतिक्षणंभूतानिशरीराणिउत्पद्यंतेनश्यंतिच कालस्यातिसूक्ष्मत्वात्तत्तुभवनमभवनंवाऽविवेकिभिर्नलक्ष्यते ४२ सतोर्जन्ममरणयोरज्ञानेकारणमेतद्भवेत् सत्वमेवतयोःकुतइत्याशंक्यानुमानेनसाधयति यथेति अर्चिषांपरिणामादिभिः स्रोतसांगत्यादिभिः

स्वप्नंमनोरथंचेत्थंप्राक्तनंनस्मरत्यसौ तत्रपूर्वमिवात्मानमपूर्वंचानुपश्यति ४० इंद्रियायनसृष्ट्येदंत्रैविध्यंभातिवस्तु
नि बहिरंतर्भिदाहेतुर्जनोऽसज्जनकृद्यथा ४१ नित्यदाह्यंगभूतानिभवंतिनभवंतिच कालेनालक्ष्यवेगेनसूक्ष्म
त्वात्तन्नदृश्यते ४२ यथाऽर्चिषांस्रोतसांचफलानांवावनस्पतेः तथैवसर्वभूतानांवयोऽवस्थादयःकृताः ४३ सोऽयं
दीपोऽर्चिषांयद्वत्स्रोतसांतदिदंजलम् सोऽयंपुमानितिनृणांमृषागीर्धीर्मृषायुषाम् ४४ मास्वस्यकर्मबीजेनजायते
सोऽप्ययंपुमान् म्रियतेवाऽमरोभ्रांत्यायथाऽग्निर्दारुसंयुतः ४५

फलानांरूपादिभिः यथाऽवस्थाविशेषाःकृताः कालेनेतिपूर्वस्यानुषंगः आदिशब्देनतेजोबलकामक्रोधादीनामुपादानम् विमतंप्रतिक्षणोत्पत्तिविनाशवत् अवस्थाभेदवत्त्वाद्दीपज्वालादिवदित्यनुमानम् ४३ कथंतर्हिप्रत्यभिज्ञानद्वदेवसादृश्यावलंबिनीत्याह सोऽयमिति सादृश्यादर्चिषामेवयथा सोऽयंदीपइतिप्रत्यभिज्ञा यथाचस्रोतसांप्रवाहजलानामेवतदिदंजलमितितथासोऽयंपुमानितिधीर्गीश्चमृषानृणांबहूनांशरीरिणांमृषाव्यर्थमायुर्येषामविवेकिनांतेषांभवति ४४ ननुकथंदेहाध्यासवतःपुंसःकर्मजन्ममरणानिसंतिनान्यस्येतिव्यवस्था नहिघटतेघटस्थपुरुषभेदेनसत्त्वमसत्त्वंचेति नअज्ञस्यापिवस्तुतःतदभावादित्याह मास्वस्यनैवात्मनः कर्मणाबीजभूतेनसोऽपिपुमान्जायतेम्रियतेवा किंतु अयंभ्रांत्याजन्मापिजायतइव अमरोऽपिम्रियतइव यथामहाभूततेजोरूपोऽग्निराकल्पांतमवस्थितोऽपिदारुयोगवियोगाभ्यांजन्मनाशौ प्राप्नोतितद्वत् ४५

सिद्धवत्कृत्योक्तावयोवस्थाःप्रपंचयति निषेकोजठरेप्रवेशः गर्भस्तन्मध्येवृद्धिः बाल्यंशिशुत्वम् आपंचमाब्दात् कौमारम् आषोडशाद्वर्षात्ततोयौवनमापंचाशत् ततोवयोमध्यमाषष्टिवर्षात् ४६ देहसंबंधाज्जन्ममरणादीत्युपपादितमर्थमुपसंहरति एताइति हिस्पष्टम् अन्यस्यदेहस्यतनूःअवस्थाःगुणसंगात् प्रकृत्यविवेकात्कश्चित्परमेश्वरानुग्रहतः क्वचित्कथंचिज्जहाति अवस्थावतःदेहस्यद्रष्टानासाववस्थावानितिविवेकज्ञानेन ४७ ननुतदानीमूर्छितत्वेनजन्ममरणवान् देहोनदृश्यतेतत्राह आत्मनइति पितृदेहस्यौर्ध्वदैहिकंकुर्वतोऽप्ययदर्शनात् पुत्रदेहस्यचजातकर्मणिजन्मदर्शनादात्मनःस्वस्यदेहस्यापिभवाप्ययावनुमेयौ एवंचदृश्यत्वेसतिभवाप्ययवतांवस्तूनांदेहानामभिज्ञोद्रष्टाऽद्वयलक्षणः भवाप्ययधर्मकोनभवति

निषेकगर्भजन्मानिबाल्यकौमारयौवनम् वयोमध्यंजरामृत्युरित्यवस्थास्तनोर्नव ४६ एतामनोरथमयीर्ह्यन्यस्योच्चावचास्तनूः गुणसंगादुपादत्तेक्वचित्कश्चिज्जहातिच ४७ आत्मनःपितृपुत्राभ्यामनुमेयौभवाप्ययौ नभवाप्ययवस्तूनामभिज्ञोद्वयलक्षणः ४८ तरोर्बीजविपाकाभ्यांयोविद्वान्जन्मसंयमौ तरोर्विलक्षणोद्रष्टाएवंद्रष्टातनोःपृथक् ४९ प्रकृतेरेवमात्मानमविविच्याबुधःपुमान् तत्त्वेनस्पर्शसंमूढःसंसारंप्रतिपद्यते ५० सत्त्वसंगादृषीन्देवान्रजसासुरमानुषान् तमसाभूततिर्यक्त्वंभ्रामितोयातिकर्मभिः ५१ नृत्यतोगायतःपश्यन्यथैवाऽनुकरोतितान् एवंबुद्धिगुणान्पश्यन्ननीहोऽप्यनुकार्यते ५२

४८ एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति तरोरिति तरुशब्देनउद्भिज्जमात्रस्योपलक्षणंकिंतु फलपाकांतस्यव्रीह्यादेरित्यर्थः यद्वा तरोर्योऽन्त्यःपरिणामोविपाकः बीजाज्जन्मविपाकात्संयमंनाशंचविद्वान् ४९ अविवेकिनः संसारंप्रपंचयति प्रकृतेरितितिपंचभिः तत्त्वेनतत्वतोविविच्यतत्त्वमदृष्ट्वास्पर्शेषुविषयेषुसंमूढइतिवा ५० गुणभेदेनत्रिविधंसंसारमाह सत्त्वेति ५१ ननु अकर्तुरात्मनःकुतःकर्मभिर्भ्रमणंतत्राह नृत्यतोगायतोजनान्पश्यन्ननुकरोति तद्गतस्वरतालादिगतिंशृंगारकरुणादिरसंचमनस्यनुवर्तयतीत्यर्थः एवमनुकार्यतेगुणैर्बलादित्यर्थः अनेनदृष्टांतेनदृश्यधर्मोद्रष्टरिस्फुरतीतिदर्शितम् ५२ श्रीगोपालायश्रीकृष्णायश्रीपरमात्मनेनमः ५

५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

उपाधिधर्माश्चोपहितेऽवभासंतेइत्यत्र दृष्टांतमाह यथांभसेति तटस्थास्तरवोधावंतइवेतिदृश्यंते जलेप्रतिबिंबितावाचंचलाइवेति विषयग्रा
हकेणमनसापरिकल्पिताएवतेषुलावण्यादयोगुणानवस्तुतः संति अतोमनोनिबंधनएवसंसारइत्यभिप्रेत्यग्राहकगुणाग्राह्येऽवभासंतइत्यत्र दृष्टां
तमाह चक्षुषेति ५३ भोगस्यापिमिथ्यात्वेदृष्टांतद्वयमाह यथेति यथाएताः प्रसिद्धामनोरथधियः स्वप्नदृष्टाश्चधियोयथामृषाएवमात्मनोवि
षयानुभवः संसारोमृषा ५४ ननुयदिमृषानर्हिकिंतन्निवृत्तिश्रमेणअतआह अर्थेहीति अस्यात्मनः ५५ अतोभोगोद्यमोनकर्तव्यइत्याह त

यथांऽभसाप्रचलतातरवोऽपिचलाइव चक्षुषाभ्राम्यमाणेनदृश्यतेभ्रमतीवभूः ५३ यथामनोरथधियोविषयानुभ
वोमृषा स्वप्नदृष्टाश्चदाशार्हतथासंसारआत्मनः ५४ अर्थेह्यविद्यमानेऽपिसंसृतिर्ननिवर्तते ध्यायतोविषयानस्यस्वप्ने
नर्थागमोयथा ५५ तस्मादुद्धवमाभुंक्ष्वविषयानसदिंद्रियैः आत्माग्रहणनिर्भातंपश्यवैकल्पिकंभ्रमम् ५६ क्षि
प्तोऽवमानितोसद्भिः प्रलब्धोऽसूयितोऽथवा ताडितःसन्निबद्धोवावृत्त्यावापरिहापितः ५७ निष्ठ्युतोमूत्रितोवाऽ
ज्ञैर्बहुधैवंप्रकंपितः श्रेयस्कामःकृच्छ्रगतआत्मनात्मानमुद्धरेत् ५८ उद्धवउवाच यथैवमनुबुध्येयं
वदनोवदतांवर स्तुदुःसहमिमंमन्येआत्मन्यसदतिक्रमम् ५९ विदुषामपिविश्वात्मन्प्रकृतिर्हिबलीयसी ऋते
त्वद्धर्मनिरतांश्छांतांस्तेचरणालयान् ६० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेद्वावि-
शोऽध्यायः २२

स्मादिति ५६ दुःखप्रतीकारोद्यमयापिपरित्यज्यपरमेश्वरनिष्ठेनैवभाव्यमित्याह क्षिप्तइतिद्वाभ्याम् क्षिप्तः आक्षि
प्तः नुन्नइतिवा प्रतिलब्धउपहसितः ५७ निष्ठितः निष्ठीवनविषयीकृतः मूत्रितः मूत्रेणार्द्रीकृतः प्रकंपितः परमेश्वरनिष्ठातः प्रच्यावितोऽपि
कृच्छ्रगतः कृच्छ्रंप्राप्तोऽपि ५८ एवंत्वदुक्तंयथाच अनुबुध्येयंतथानः अस्मान्प्रतिवद ५९ त्वद्धर्मनिरतान् ऋतेविदुषामपि असद्भिः कृतमति
क्रममपराधंस्तुदुःसहंमन्यइत्यन्वयः प्रकृतिःस्वभावः निरस्यसर्वसंदेहमेकीकृत्यसुदर्शनम् प्रकाशितरहस्यंतंभजस्वगुरुमीश्वरम् ६०
इत्येकादशेटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः २२

त्रयोविंशेतिरस्कारसहनोपायईर्यते भिक्षुगीतप्रकारेणमनसःसंयमोधिया १ दुर्जनोपद्रवोनूनंदुःसहोहिमहीयसाम् अतश्चतुर्भिरध्यायैः सहनोपायवर्णनम् २ तत्रतावदस्मिन्नध्यायेभिक्षुगीतयामनोविजयः उत्तरस्मिन्प्रकृतिपुरुषविवेकः तदुत्तरस्मिन्गुणवृत्तिविजयः ततःपर-स्मिन्नैलगीतयाविषयसंगत्यागेनसत्संगइतिक्रमेणोपायाभगवतावर्ण्यंते आशंसितःप्रार्थितःभृत्यस्यवचःसत्कुर्वंस्तंभृत्यंप्रति आबभाषे १ तत्रतावदंगीकुर्वंस्तद्वचः संपूजयतिद्वाभ्याम् हेबार्हस्पत्यबृहस्पतेःशिष्य अत्रलोकेससाधुर्नास्ति योदुर्जनोक्तैर्भिन्नंक्षुभितंमनः शमयितुमीश्वरःस्यात् २ कुतइत्यतआह नेति यथामर्मस्थाः मर्मस्वेवनित्यंस्थिताः परुषोक्तिरूपा इषवः तुदंतिव्यथयंति तथाइतरेबाणानतुदंति अतस्तैस्त

बादरायणिरुवाच सएवमाशंसितउद्धवेनभागवतमुख्येनदशार्हमुख्यः सभाजयन्भृत्यवचोमुकुंदस्तमाबभाषेश्रवणीयवीर्यः १ श्रीभगवानुवाच बार्हस्पत्यसवैनात्रसाधुर्वैदुर्जनेरितैः दुरुक्तैर्भिन्नमात्मानंयःसमाधातुमीश्वरः २ नतथातप्यतेविद्धःपुमान्बाणैःसुमर्मगैः यथातुदंतिमर्मस्थाह्यसतांपरुषेषवः ३ कथयंतिमहत्पुण्यमितिहासमिहोद्धव तमहंवर्णयिष्यामिनिबोधसुसमाहितः ४ केनचिद्भिक्षुणागीतंपरिभूतेनदुर्जनैः स्मरताधृतियुक्तेनविपाकंनिजकर्मणाम् ५ अवंतिषुद्विजःकश्चिदासीदाढ्यतमःश्रिया वार्त्तावृत्तिःकदर्यस्तुकामीलुब्धोऽतिकोपनः ६ ज्ञातयोऽतिथयस्तस्यवाङ्मात्रेणापिनार्चिताः शून्यावसथआत्मापिकालेकामैरनर्चितः ७ दुःशीलस्यकदर्यस्यद्रुह्यंतेपुत्रबांधवाः दारादुहितरोभृत्याविषण्णानाचरन्प्रियम् ८ तस्यैवंयक्षवित्तस्यच्युतस्योभयलोकतः धर्मकामविहीनस्यचुक्रुधुःपंचभागिनः ९

थानतप्यतइत्यर्थः ३ तथाऽपिमयावक्ष्यमाणैरुपायैःसर्वंसोढुंशक्यमित्यभिप्रायेणेतिहासंप्रस्तौति महद्यथाभवति तथापुण्यमितिहासंगाथांकथयंति ४ ५ सभिक्षुः पूर्वंधनाढ्यः कृच्छ्रार्जितस्यधनस्यनाशेनसंतप्यमानो निर्विण्णःसन् प्रव्रज्यभिक्षामटन्दुर्जनैरुपद्रुतः प्रस्तुतोपयोगिनींगाथामगायतइतिवक्तुंतस्यचरितमाह अवंतिष्वित्यादिना अवंतिषुमालवेषु वार्त्ताकृषिवाणिज्यादिरूपावृत्तिर्यस्यकदर्यश्चकदर्यस्तुस्मृतावुक्तः आत्मानंधर्मकृत्यंचपुत्रदारांश्चपीडयन् देवताऽतिथिभृत्यांश्चसकदर्यइतिस्मृतइति ६ तस्ययेज्ञातयोबांधवाः अतिथयोऽध्वनीनाश्चतेननार्चिताइत्यर्थः शून्यावसथेधर्महीनेगृहेदेहेवा ७ ८ यक्षाणांवित्तमिववकेवलंरक्षणीयंवित्तंयस्य पंचभागिनः पंचयज्ञदेवताः ९ ५ ५ ५ ५ ५

तेषामवध्यानमनादरः तेनविस्रस्तोविशीर्णःपुण्यस्यस्कंधः अर्थलाभमात्रहेतुरंशोयस्यबह्वायासैः कृष्यादिभिः केवलंश्रमोयस्मिन्सः १०
दैवतः गृहदाहादिनाकालतः निखानधान्यादिना नृणांपार्थिवानांच द्रुह्वेस्यंतस्मात् ११ १२ नष्टरायः नष्टोअर्थोयस्यतस्यतपस्विनः संत
प्तस्य १३ मेमया आत्मादेहः वृथाचात्मानुतापंप्रपंचयति धर्मायेत्यादिना यस्यईदृशोऽर्थायासः तेनमया १४ नरकायसत्यप्यर्थेधमाननु
ष्ठानात् १५ शिवत्रःश्वेतकुष्ठम् १६ सिद्धेऽप्यर्थेतस्यउत्कर्षेसंवर्धनेनाशोपभोगयोर्द्वंद्वेस्यंनाशेउपभोगेचेत्यर्थः साधनोत्कर्षयोरायासःत
त्रस्त्रासः चिंताचनाशेभ्रमइति १७ किंच अर्थप्राप्त्यर्थास्तेयादयःषट् प्राप्तेऽर्थेस्मयादयोव्यसनैःसहनव व्यसनानिस्त्रीद्यूतमद्यविष

तदवध्यानविस्रस्तपुण्यस्कंधस्यभूरिद अर्थोऽप्यगच्छन्निधनंबह्वायासपरिश्रमः १० ज्ञातयोजगृहुःकिंचित्किंचिद्
स्यवउद्धव दैवतःकालतःकिंचिद्ब्रह्मबंधोर्नृपार्थिवात् ११ सएवंद्रविणेनष्टेधर्मकामविवर्जितः उपेक्षितश्चस्वजनै
श्चिंतामापदुरत्ययाम् १२ तस्यैवंध्यायतोदीर्घंनष्टरायस्तपस्विनः खिद्यतोबाष्पकंठस्यनिर्वेदःसुमहानभूत् १३ स
चाहेदमिदंकष्टंवृथात्मामेऽनुतापितः नधर्मायनकामायपयस्यार्थायासईदृशः १४ प्रायेणार्थाःकदर्याणांनसुखायक
दाचन इहचात्मोपतापायमृतस्यनरकायच १५ यशोयशस्विनांशुद्धंश्लाघ्यायेगुणिनांगुणाः लोभःस्वल्पोपितान्
हंतिश्वित्रोरूपमिवेप्सितम् १६ अर्थस्यसाधनेसिद्धेउत्कर्षेरक्षणेव्यये नाशोपभोगआयासस्त्रासश्चिंताभ्रमोनृ
णाम् १७ स्तेयंहिंसाऽनृतंदंभःकामःक्रोधःस्मयोमदः भेदोवैरमविश्वासःसंस्पर्धाव्यसनानिच १८ एतेपंचदशान
र्थाह्यर्थमूलामतानृणाम् तस्मादनर्थमर्थाख्यंश्रेयोऽर्थीदूरतस्त्यजेत् १९ भिद्यंतेभ्रातरोदाराःपितरःसुहृदस्तथा
एकास्निग्धाःकाकिणिनासद्यःसर्वेरयःकृताः २० अर्थेनाल्पीयसाह्येतेसंरब्धादीप्तमन्यवः त्यजंत्याशुस्पृधोघ्नंतिस
हसोत्सृज्यसौहृदम् २१ लब्ध्वाजन्मामरप्रार्थ्यंमानुष्यंतद्द्विजाग्र्यताम् तदनादृत्ययेस्वार्थंघ्नंतियांत्यशुभांगतिम्
२२

याणि १८ १९ भेदवैरस्पर्धाः प्रपंचयतिद्वाभ्याम् भिद्यंतेस्नेहंत्यजंति कथंभूताः एकास्निग्धाः एकंएकमापन्नाः तेचतेआस्निग्धाः अतिप्रिया
श्चेत्यर्थः कुतः काकिणिनापुंस्त्वमार्षम् विंशतिवराटिकाकाकिणीतया २० संरब्धाः क्षुभिताःस्पर्धमानाः २१ इहतावदर्थनिष्ठानामेतेऽन-
र्थाः परलोकेऽप्यनर्थाएवतेषामित्याह लब्ध्वेतित्रिभिः मानुष्यंजन्मतत्रापिद्विजाग्र्यतांब्राह्मण्यम् स्वार्थंघ्नंति आत्महितंनकुर्वंतियेतेयांति २२

भमरप्रार्थ्यतांदर्शयन्नाह स्वर्गेति लोकंदेहम् अनुषज्जने आसक्तिंकुर्यात् २३ ऋषयोमनुष्ययज्ञब्रह्मयज्ञयोर्देवताः देवपितृभूतानिइतरेषुज्ञा
तयः सगोत्राः बांधवाविवाहादिनासंबद्धाः तान् अन्यांश्चभागिनः भागार्हान् आत्मानंचासंविभज्य अन्नादिभिरसंतर्प्य २४ एवंविमृश्यअनुतप्य
मानआह व्यर्थयाऽर्थेहयाप्रमत्तस्यममवित्तादिगतमितिशेषः येनवित्तादिनाकुशलाविवेकिनः सिद्ध्यंतिमुच्यंते जरठोवृद्धः २५ अन्यमपिस्व
सदृशंशोचति कस्मादेवमनर्थंविद्वानपिसंक्लिश्यतइति कारणंसंभावयति कस्यचिदिति २६ ननुनायंमोहितः क्लिश्यति किंतुधनादिभिर्भो
गादिविधित्सयाअतआह किंधनैरिति उतपुनरपि २७ इदानींसंपन्नविवेकः संहृष्यन्नाह नूनमितित्रिभिः येनप्रीतेनात्मनः स्ववरूपोनिर्वेदश्च

स्वर्गापवर्गयोर्द्वारंप्राप्यलोकमिमंपुमान् द्रविणेकोनुषज्जेतमर्त्योऽनर्थस्यधामनि २३ देवर्षिपितृभूतानिज्ञातीन्बंधूं
श्चभागिनः असंविभज्यचात्मानंयक्षवित्तःपतत्यधः २४ व्यर्थयाऽर्थेहयावित्तंप्रमत्तस्यवयोबलम् कुशलायेनसिध्य
तिजरठःकिंनुसाधये २५ कस्मात्संक्लिश्यतेविद्वान्व्यर्थयाऽर्थेहयाऽसकृत् कस्यचिन्माययानूनंलोकोऽयंसुविमोहितः
२६ किंधनैर्धनदैर्वाकिंकामैर्वाकामदैरुत मृत्युनाग्रस्यमानस्यकर्मभिर्वोतजन्मदैः २७ नूनंमेभगवांस्तुष्टःसर्वदेवमयो
हरिः येननीतोदशामेतांनिर्वेदश्चात्मनःप्लवः २८ सोऽहंकालावशेषेणशोषयिष्येऽगमात्मनः अप्रमत्तोऽखिलस्वार्थेय
दिस्यात्सिद्धआत्मनि २९ तत्रमामनुमोदेरन्देवास्त्रिभुवनेश्वराः मुहूर्तेनब्रह्मलोकंखट्वांगःसमसाधयत् ३० श्री
भगवानुवाच इत्यभिप्रेत्यमनसाह्यावंत्योद्विजसत्तमः उन्मुच्यहृदयग्रंथीन्शांतोभिक्षुरभून्मुनिः ३१ सच
चारमहीमेतांसंयतात्मेंद्रियानिलः भिक्षार्थंनगरग्रामानसंगोऽलक्षितोऽविशत् ३२ तंवैप्रवयसंभिक्षुमवधूतम
सज्जनाः दृष्ट्वापर्यभवन्भद्रबह्वीभिःपरिभूतिभिः ३३

भवति सहरिर्मेनूनंप्रीतइति २८ अंगंशोषयिष्येतपसा यद्वा विद्ययालयंनेष्यामियदिस्यात्कालावशेषः तर्ह्यात्मन्येवसिद्धःतुष्टःसन्
अखिलेस्वार्थेधर्मादिसाधनेऽप्रमत्तःसन् २९ अनुमोदेरन् अनुगृह्णंतु ननुदेवैरनुमोदितोऽपिजरठःस्वल्पेनकालेनकिंसाधयिष्यसितत्राह मुहू
र्तेनेति ३० अभिप्रेत्यनिश्चित्य आवंत्यःअवंतिदेशभवः हृदयग्रंथीन् अहंकारममकारान् ३१ असंगःआसक्तिशून्यः अलक्षितः श्रेष्ठ्यमद्यो
तयन् ३२ प्रवयसंवृद्धम् अवधूतंमलिनंपर्यभवन् अवमेनिरे हेभद्र परिभूतिभिस्तिरस्कारैः ३३ ५ ५ ५

परिभवानेवदर्शयति केचिदितिसप्तभिः भोभगवन् गृहाणेतिदर्शितानिसंतिप्रदायपुनश्चाददुः ३४ अन्नेमूत्रयंति मूर्धनिचष्ठीवंति फूत्कारेण-
श्लेष्माणंप्रक्षिपंति ३५ ३६ क्षिपंतिनिंदंति निंदामेवाह एषधर्मध्वजः त्रिदंडलिंगोपजीवी शठोलोकवंचकः ३७ तदेवाह क्षीणवित्तइति महा
सारः अतिबली ३८ दुर्वातयंतितदुपरिअधोवायुंमुंचंति ३९ यबंधुः शृंखलैःनिरुरुधुः कारागृहादिषुद्विजंशुकसारिकादियथा भौतिकंदुर्जना
दिकृतं दैहिकंज्वरादिनिमित्तम् दैविकंशीतोष्णादिप्रभवम् ४० दिष्टंदैवप्रापतम् धर्मात्पातयद्भिः परिभूतोऽपिसात्विकींधृतिमास्थायस्वधर्मएव

केचित्त्रिवेणुंजगृहुरेकेपात्रंकमंडलुम् पीठंचैकेऽक्षसूत्रंचकंथांचीराणिकेनच प्रदायचपुनस्तानिदर्शितान्याददुर्मुनेः
३४ अन्नंचभैक्षसंपन्नंभुंजानस्यसरित्तटे मूत्रयंतिचपापिष्ठाष्ठीवंत्यस्यचमूर्धनि ३५ यतवाचंवाचयंतिताडयंतिनव
क्तिचेत् तर्जयंत्यपरेवाग्भिःस्तेनोऽयमितिवादिनः ३६ बध्नंतिरज्ज्वातंकेचिद्बध्यतांबध्यतामिति क्षिपंत्येकेऽवजा
नंतएषधर्मध्वजःशठः ३७ क्षीणवित्तइमांवृत्तिमग्रहीत्स्वजनोज्झितः अहोएषमहासारोधृतिमान्गिरिराडिव ३८
मौनेनसाधयत्यर्थंबकवद्दृढनिश्चयः इत्येकेविहसंत्येनमेकेदुर्वातयंतिच ३९ तंचबंधुर्निरुरुधुर्यथाक्रीडनकंद्वि-
जम् एवंसभौतिकंदुःखंदैविकंदैहिकंचयत् ४० भोक्तव्यमात्मनोदिष्टंप्राप्तंप्राप्तमबुध्यत परिभूतइमांगाथामगायतन
राधमैः पातयद्भिःस्वधर्मस्थोधृतिमास्थायसात्विकीम् ४१ द्विजउवाच नायंजनोमेसुखदुःखहेतुर्न
देवतात्माग्रहकर्मकालाः मनःपरंकारणमामनंतिसंसारचक्रंपरिवर्तयेद्यत् ४२ मनोगुणान्वैसृजतेबलीयस्ततश्च
कर्माणिविलक्षणानि शुक्लानिकृष्णान्यथलोहितानितेभ्यःसवर्णाःसृतयोभवंति ४३

स्थितइमांवक्ष्यमाणांगाथामगायत सात्विकीधृतिश्च तदुक्तंभगवता धृत्यायया धारयतेमनःप्राणेंद्रियक्रियाः योगेनाव्यभिचारिण्याधृतिः
सापार्थसात्विकीतिस्मृतेः ४१ तामेवाष्टादशश्लोकींगाथामाह नायमिति नचात्मानापिग्रहादयः मनःपरंकेवलंसुखदुःखयोः कारणंवदंति
मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोतीत्यादिश्रुतयः परिवर्त्तनप्रकारमाह मनइत्यादिगुणानुगुणवृत्तीःसृजति ततश्चतेभ्योगुणेभ्यः शुक्लानिसात्वि
कानि कृष्णानितामसानिलोहितानिराजसानि सवर्णास्तत्तत्कर्मानुरूपाः सृतयः देवतिर्यङ्नरादयः तज्जातयः ४३ ५ ५

तर्हिमनसएवसंसारःस्यान्नात्मनइत्याशंक्याह अनीहइति अयमर्थः अविद्ययामनोध्यासेनेयमात्मनः संसृतिर्नतुस्वतः यतस्तद्रहितस्येश्वरस्यसा
नास्ति किंतु तद्धतोजीवस्यैवेति तदेवाह मनसासमीहमानेनसहनियंतृत्वेनवर्तमानोऽपिपरमात्माअनीहः तत्क्रियासंगरहितः यतोहिरण्मयः वि
द्याशक्तिप्रधानः यतोमत्सखः ममजीवस्यसखानियंता अतः उत्उच्चैः विचष्टे अतिरोहितज्ञानेनकेवलंपश्यतीत्यर्थः असौपुनरहंजीवः स्वलिंगं
स्वस्मिन्नात्मनिलिंगयति द्योतयति संसारमिति तथातन्मनः परिगृह्य आत्मत्वेनस्वीकृत्य मनसोगुणैः कर्मभिःसंगतः गुणसंगाद्धा कामान्जुष-
न्निबद्धइति ४४ अतोमनोनिग्रहेकृतेसर्वंकृतंस्यात्तंविनातुसर्वंव्यर्थमित्याह दानमितिद्वाभ्याम् स्वधर्मोनित्यनैमित्तिकः सतव्रतान्येकादश्युपवा
सादीनि अन्यानिचयावंतिकर्माणि एतेसर्वेउपायाः मनोनिग्रहलक्षणः अंतोनिष्ठाफलंयेषांतेतथा ननुज्ञानांगत्वंतेषांप्रसिद्धंतत्राह मनसः समा

अनीहआत्मामनसासमीहताहिरण्मयोमत्सखउद्विचष्टे मनःस्वलिंगंपरिगृह्यकामान्जुषन्निबद्धोगुणसंगतोऽ
सौ ४४ दानंस्वधर्मोनियमोयमश्चश्रुतानिकर्माणिचसद्व्रतानि सर्वेमनोनिग्रहलक्षणांताःपरोहियोगोमनसःसमाधिः
४५ समाहितंयस्यमनःप्रशांतंदानादिभिःकिंवदतस्यकृत्यम् असंयतंयस्यमनोविनश्यद्दानादिभिश्चेदपरंकिमेभिः ४६
मनोवशेऽन्येह्यभवन्स्मदेवामनश्चनान्यस्यवशंसमेति भीष्मोहिदेवःसहसःसहीयान्युंज्याद्वशेतंसहिदेवदेवः ४७ तंदु
र्जयंशत्रुमसह्यवेगमरुंतुदंतंनविजित्यकेचित् कुर्वंत्यसद्विग्रहमत्रमर्त्यैर्मित्राण्युदासीनरिपून्विमूढाः ४८ देहंमनोमात्र
मिमंगृहीत्वाममाहमित्यंधधियोमनुष्याः एषोऽहमन्योऽयमितिभ्रमेणदुरंतपारेतमसिभ्रमंति ४९

धिर्निग्रहएवपरोयोगःज्ञानम् ४५ अतोयस्यमनः समाहितंभवति तस्यकिंकृत्यमस्तिवदेत्यपरंप्रत्युपदेशः किमपरंप्रयोजनंस्यात् नकिंचि
दित्यर्थः ४६ नन्वितरेंद्रियजयःप्रयोजनंस्यान्नेत्याह मनोवशइति देवाःइंद्रियाणितदधिष्ठातारोवा भीष्मः योगिनामपिभयंकरोमनोलक्षणो
देवः कुतःसहसोबलादपिबलिनोऽपिवासहीयान् अतस्तंयोवशवर्त्तिनंकुर्यात्सएवदेवदेवः सर्वेंद्रियजेताभवितानान्यः तथाचश्रुतिः मनसोवशे
सर्वमिदंबभूवनचान्यस्यमनोवशमन्वियाय भीष्मोहिदेवःसहसःसहीयानिति ४७ अतोऽसह्याराागादयोवेगायस्यतम् अतएवारुंतुदम् अ
रुर्मर्मतत्तुदतिव्यथयतीत्यरुंतुदस्तम् तन्नेतिच्छेदः तन्नविजित्याजित्वातत् ततः येकेचिन्मर्त्यैः कैश्चिदसद्विग्रहंकुर्वंति तत्रचानुकूलादीन् अ
न्यान्मित्रादीन्कुर्वंतितेमूढाइत्यर्थः ४८ ततश्चानेनप्रकारेणसंसारेभ्रमंतीत्याह देहमिति मनोमात्रपरिकल्पितमिमंस्वदेहमितिपुत्रादिदेहंचम
मेतिस्वीकृत्यतमसिसंसारे ४९

तदेवं मनस एव दुःखकारणत्वमुपपाद्येदानीं जनादीनां षण्णामकारणत्वं प्रपंचयति जनस्त्विति षड्भिः अत्रच अस्मिन्नपि पक्षे आत्मनः किंनकिंचन सुख
दुःखकर्मत्वं तत्कर्तृत्वं चेत्यर्थः कुत इत्यत आह हि निश्चितं भौमयोर्विकारयोर्देहस्तत् नत्वात्मनः अमूर्तस्याक्रियस्य च हननादिषु कर्मत्वकर्तृत्वानुपप-
त्तेः तथाऽपि दुःखमात्मपर्यवसाय्येवेति चेत् एवमपि परमात्मनः उभयत्राप्येकत्वान्न कोपविषयोऽस्तीति दृष्टांतेन दर्शयति जिव्हामिति ५० यदि देवता
अस्तु नाम तत्रापि पक्षे आत्मनः किम् यतो विकारयोः विक्रियमाणयोर्देवयोस्तत् हस्तेन मुखेऽभिहतेनेन वा हस्ते दष्टे तदभिमानिनोर्वन्हीन्द्रयोरेव त-
त् ननु अविक्रियस्यानहंकारस्य चात्मनः देवतानां च सर्वदेहेष्वभेदान्न कोपविषयोऽस्तीति स्वदेहदृष्टांतमाह यत्तु यदा अंगं देवताऽधिष्ठानं हस्तमु
खादि अत एव पूर्वत्र देवतानधिष्ठानरूपभूविकारदंतोदाहरणम् ५१ आत्मनः सुखदुःखाद्याकारपरिणामः अतः स एव यदि हेतुः स्यात्तत्र तस्मिन्पक्षे
अन्यतः किं न किंचिदन्यतो भवति यस्मै कुप्येदित्यर्थः यतो निजस्वभावः नन्वात्मनः तथापरिणामोऽन्यनिमित्तो भवति अतोऽस्ति कोपविषय इ

जनस्तु हेतुः सुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनश्चात्र हि भौमयोस्तत् । जिव्हां क्वचित्संदशति स्वदद्भिस्तद्वेदनायां कतमाय कुप्ये
त् ५० दुःखस्य हेतुर्यदि देवतास्तु किमात्मनस्तत्र विकारयोस्तत् । यदंगमंगेन निहन्यते क्वचित्क्रुध्येत कस्मै पुरुषः स्वदे
हे ५१ आत्मा यदि स्यात्सुखदुःखहेतुः किमन्यतस्तत्र निजस्वभावः । नह्यात्मनोऽन्यद्यदि तन्मृषा स्यात्क्रुध्येत कस्मान्न सु
खं न दुःखम् ५२ ग्रहा निमित्तं सुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनोऽजस्य जनस्य ते वै । ग्रहैर्ग्रहस्यैव वदंति पीडां क्रुध्येत कस्मै पुरुषस्त
तोऽन्यः ५३ कर्मास्तु हेतुः सुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनस्तद्धि जडाजडत्वे । देहस्त्वचित्पुरुषोऽयं सुपर्णः क्रुध्येत कस्मै नहि कर्ममू
लम् ५४

तिचेत्तत्राह नहीति आत्मव्यतिरिक्तं नास्त्येव यदि स्याद्वस्त्विति प्रतीयेत तर्हि तन्मृषा एवातः कस्माद्धेतोः क्रुध्येत यतो नास्ति निमित्तं
न च सुखं दुःखं चेत्यर्थः ५२ ग्रहपक्षेऽप्यजस्यात्मनः किं यतो जन्यत इति जनो देहस्तस्यैव जन्मलग्नापेक्षया द्वादशाष्टमादिराशिस्थास्ते सुखदुःख
योर्निमित्तं भवंति किंच अंतरिक्षस्थैर्ग्रहैस्तत्तत्स्थस्य ग्रहस्यैव पादार्धादिदृष्ट्यादिभेदैः पीडां वदंति दैवज्ञाः ननु ग्रहकोणादिषु स्थितस्य तद्दृक्षगोचर
स्य ग्रहे गते वस्तु पीडा तल्लग्नोत्पन्नदेहस्याभिमानाद्भवति अतः पुरुषस्ततो ग्रहाद्देहाच्चान्यः कस्मै क्रुध्येत ५३ कर्महेतुश्चेदस्त्वित्यभ्युपगमः
कर्मैव नास्ति कुतस्तस्य हेतुत्वमिति तदाह हि यस्मात्कर्म एकस्य जडाजडत्वे सति स्यात् जडत्वाद्विकारित्वोपपत्तेः अजडत्वाच्चेहितानुसंधानतः प्रवृ
त्तिसंभवात् अचिज्जडो देहः अतस्तस्य प्रवृत्तिर्न संभवति पुरुषस्तु सुपर्णः शुद्धज्ञानस्वरूपः अतः कस्मै क्रुध्येत यतः सुखदुःखयोर्मूलभूतं कर्मैव ना
स्तीति ५४

तत्रपक्षे कालपक्षेऽपितदात्मकएवब्रह्मांशत्वात्स्वांशस्यस्वतः पीडानास्तीत्यत्र दृष्टांतः नाग्नेर्हेतोस्तदंशस्यज्वालादेस्तापोदाहतोनाशोऽस्ति
तत्रोपाधिभूतकाष्ठांशदाहान्नस्यादिति दृष्टांतांतरमाह हिमस्यतच्छैत्यंतदंशस्यतुषारकणस्यनाशकंनस्यादित्यर्थः किंच आस्तामंशकत्वंव
स्तुतः परएवायंनचपरस्यद्वंद्वंसुखदुःखादिकमस्तीति ५५ तदेवंषडेतेहेतवः प्रसिद्धानिरस्ताः यदिकश्चिद्द्वंद्वंतरमुद्भावयेत् तदपिवस्तुमहिमा
पेक्षायांनसंभवतीत्याह नकेचिदिति नन्वपरोऽक्षः कथमपन्हूयतेतत्राह यथेति संसृतिमविद्यमानामेवरूपयतिप्रकाशयतीति तथातस्य अहमः अ
हंकारस्ययथास्यात् नतथापरतः प्रकृतेःपरस्यात्मनोद्वंद्वसंबंधः अहंकारनिमित्तोऽसौनवास्तवइत्यर्थः एवंप्रबुद्धोयःसभूतेःकृत्वानबिभेति ५६अ-

कालस्तुहेतुःसुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनस्तत्रतदात्मकोऽसौ नाग्नेर्हितापोनहिमस्यतत्स्यात्क्रुध्येतकस्मैनपरस्यद्वंद्वम्
५५ नकेनचित्क्वापिकथंचनास्यद्वंद्वोपरागःपरतःपरस्य यथाऽहमःसंसृतिरूपिणःस्यादेवंप्रबुद्धोनबिभेतिभूतैः ५६
एतांसमास्थायपरात्मनिष्ठामध्यासितांपूर्वतमैर्महर्षिभिः अहंतरिष्यामिदुरंतपारंतमोमुकुंदांघ्रिनिषेवयैव ५७
श्रीभगवानुवाच निर्विद्यनष्टद्रविणोगतक्लमःप्रव्रज्यगांपर्यटमानइत्थम् निराकृतोऽसद्भिरपिस्वधर्मादकंपितोऽ
मूंमुनिराहगाथाम् ५८ सुखदुःखप्रदोनान्यःपुरुषस्यात्मविभ्रमः मित्रोदासीनरिपवःसंसारस्तमसःकृतः ५९ तस्मात्
सर्वात्मनातातनिगृहाणमनोधिया मय्यावेशितयायुक्तएतावान्योगसंग्रहः ६० यएतांभिक्षुणागीतांब्रह्मनिष्ठांसमा
हितः धारयंश्छ्रावयंश्छृण्वन्द्वंद्वैर्नैवाभिभूयते ६१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादे
भिक्षुगीतानामत्रयोविंशोऽध्यायः २३

तोऽहमपितथैवपरमात्मनिष्ठतयातरिष्यामीत्याह एतामिति सोऽहमित्यन्वयः नन्वियंनिष्ठैव
कथंभवेत्तदाह मुकुंदेति ५७ प्रस्तावेनसहगाथार्थंसंक्षेपतोदर्शयतिद्वाभ्याम् इत्थंनष्टद्रविणोनिर्विद्यगतक्लमःप्रव्रज्यगांपर्यटन् असद्भिर्निराकृ
तोऽपिस्वधर्मादकंपितःसन्नमुनिरमूंगाथामगायतेत्यन्वयः ५८ मित्रोदासीनरिपवः सर्वोऽपिसंसारः तमसः अज्ञानतः आत्मनोमनसोविभ्रममा
त्रकृतः नतात्विकइत्यर्थः ५९ उक्तंद्वंद्वोपायमुपसंहरति तस्मादितिकृमनोनिग्रहाशक्तोऽप्येतच्छ्रवणादिनिष्ठस्तत्फलंप्राप्नोतीत्याह यइति द्वंद्वैः
सुखदुःखादिभिः ६१ भिक्षुगीतमिषंकृत्वाभक्तचित्तगतंहरिः मोहंनिघ्नन्निवाभातिपरमानंदरूपतः १ इत्येकादशस्कंधेटीकायांत्रयोविं
शोऽध्यायः २३ श्रीगोपालकृष्णोविजयते ५ ५ ५ ५ ५ ५

चतुर्विंशेतुसांख्येनमनोमोहोनिवार्यते आत्मनःसर्वभावानामागमापायचिंतया १ स्वपदंहृद्गभक्तानामहृद्गलायसंयमः चित्तस्योक्तःपुनःकृष्णःसां
ख्यमत्राहतत्कृते २ अद्वितीयात्परमात्मनोमाययाप्रकृतिपुरुषद्वारासर्वंद्वैतमुदेतिपुनस्तत्रैवलीयतइत्यनुसंधानस्य द्वंद्वभ्रमोनिवर्ततइतिवक्तुंसांख्यं
प्रस्तौति अथेति पूर्वैःकपिलादिभिर्निश्चितंवैकल्पिकंभेदनिमित्तभ्रमंसुखदुःखादिरूपम् १ अथोशब्दःकार्त्स्न्ये ज्ञानंदृष्टातेनदृश्यःकृत्स्नोऽप्यर्थश्च
अविकल्पितंविकल्पशून्यमेकमेवब्रह्मण्येवलीनमासीदित्यर्थः कदेत्यपेक्षायामाह अयुगेयुगेभ्यःपूर्वंप्रलयइत्यर्थः तथाआदौयत्कृतयुगंतस्मिं
श्चान्यदापियदाविवेकनिपुणाजनाभवंतितदापितेषांभेदास्फूर्तेः २ तद्ब्रह्मवाङ्मनोगोचरंयथाभवतितथामायादृश्यंफलंतत्प्रकाशस्तद्रूपेणवाद्विधाभूत
३ तयोर्द्विधाभूतयोरंशयोर्मध्येउभयात्मिकाकार्यकारणरूपिणी ४ अभवन्अभिव्यक्ताबभूवुः मयापरमेश्वरेणपुरुषानुमतेनतत्पुरुषस्यकः
संबंधः जीवादृष्टप्रयुक्तत्वात् सृष्टेःपुरुषानुमतत्वम् यद्वास्वस्यैवप्रतीक्षणरूपायापुरुषावस्थातदनुमतेनतद्द्वारेणेत्यर्थः ५ सूत्रंक्रियाशक्तिमा-

श्रीभगवानुवाच अथतेसंप्रवक्ष्यामिसांख्यंपूर्वैर्विनिश्चितम् यद्विज्ञायपुमान्सद्योजह्याद्वैकल्पिकंभ्रमम् १ आसी
ज्ज्ञानमथोह्यर्थएकमेवाविकल्पितम् यदाविवेकनिपुणाआदौकृतयुगेऽयुगे २ तन्मायाफलरूपेणकेवलंनिर्विकल्पितम्
वाङ्मनोगोचरंसत्यंद्विधासमभवद्बृहत् ३ तयोरेकतरोह्यर्थःप्रकृतिःसोभयात्मिका ज्ञानंत्वन्यतमोभावःपुरुषःसोऽभिधी
यते ४ तमोरजःसत्त्वमितिप्रकृतेरभवन्गुणाः मयाप्रक्षोभ्यमाणायाःपुरुषानुमतेनच ५ तेभ्यःसमभवत्सूत्रंमहान्सूत्रेण
संयुतः ततोविकुर्वतोजातोऽहंकारोयोविमोहनः ६ वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चेत्यहंत्रिवृत् तन्मात्रेंद्रियमनसांकारणं
चिदचिन्मयः ७

न्प्रथमोविकारः ततोमहान्ज्ञानशक्तिः नन्वयंमहानेवप्रथमोविकारःप्रसिद्धस्तत्राह सचज्ञानक्रियागर्भत्वात्सूत्रेणसंयुतः
नपृथक् एकमेवतत्त्वंक्रियाज्ञानशक्तिभ्यांद्विधोच्यतइत्यर्थः विमोहनः जीवस्यभ्रमहेतुःसंजातः ६ यतस्तन्मात्रादीनांकारणम् मनःशब्देनदे
वानामप्युपलक्षणम् चिदचिन्मयः चिदाभासव्याप्तत्वादुभयग्रंथिरूपइतिजीवोपाधित्वंदर्शितम् यद्यपितस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसं
भूतइत्यादिश्रुतेः अन्नमयंहिसोम्यमनइत्यादिश्रुतेश्चप्रथमंभूतानिजायंते तेभ्यश्चापंचीकृतेभ्यः प्राणादिक्रमेणसमष्ट्यात्मकंलिंगशरीरम् पं
चीकृतेभ्यश्चब्रह्मांडम् एतस्मिन्वैराजस्तदंतर्यामीलीलाविग्रहःक्षीराब्धिशायीश्रीनारायणस्तन्नाभिपद्मेचवैराजस्यभोगविग्रहश्चतुराननः ततो
यथाऽवसरमन्येषांजीवानामाविर्भावइतिप्रक्रिया तथाऽपिचित्ताभिव्यक्तिपूर्वकोऽहंकारस्ततोभूतेंद्रियादिव्यवहारइत्येतावतामहदादिक्रमेणसृष्टिरु
च्यते तथाचोक्तम् मृल्लोहविस्फुलिंगाद्यैःसृष्टिर्याचोदिताऽन्यथा उपायःसोऽवतारायनास्तिभेदःकथंचनेति ७

तस्मात्त्रिविधात्त्रिविधप्रपंचोत्पत्तिं दर्शयति तन्मात्रिकात् शब्दादितन्मात्रकारणात्तामसात्तद्द्वाराभर्थो महाभूतरूपो जज्ञे बभूव भूतानामावरणस्वभावत्वात् इंद्रियाणि दश तैजसात् तेषां प्रवृत्तिस्वभावत्वात् वैकृतात् सात्विकाद्देवताः दिग्वातार्कप्रचेतोऽश्विवह्नींद्रोपेंद्रमित्रकाः चंद्रश्चेत्येकादश चशब्दान्मनश्च तेषां प्रकाशस्वभावत्वात् ८ मम वैराजोंतर्यामिणः सलिले संस्थितिर्यस्य तत्सलिलसंस्थिति तस्मिन् सलिलसंस्थितो अंडे श्रीनारायणरूपो लीलाविग्रहेण समभवं स्थित इत्यर्थः विश्वाख्यं लोककारणभूतं तत्र चात्मभूः चतुराननरूपभोगविग्रहेण पुनर्वैराज एव तस्मिन्नाविर्भूत इत्यर्थः १० रजसा युक्तो मदनुग्रहात् तपसाऽसृजत् भूः अनलादिसहिता भुवः अंतरिक्षलोकः स्वः स्वर्लोकः महर्लोकादेरप्युपलक्षणम् ११ लोकसृष्टिप्रयोजनमाह देवानामिति सार्धेन ओको निवासः पदं स्थानम् त्रितयात्परं महर्लोकादि भूमेरधः अतलादि १२ एवं व्यवस्थायां कारण

अर्थस्तन्मात्रिकाज्जज्ञे तामसादिंद्रियाणि च स्तैजसाद्देवता आसन्नेकादश च वैकृतात् ८ मया संचोदिता भावाः सर्वे संहत्यकारिणः अंडमुत्पादयामासुर्ममायतनमुत्तमम् ९ तस्मिन्नहं समभवमंडे सलिलसंस्थितो मम नाभ्यामभूत्पद्मं विश्वाख्यं तत्र चात्मभूः १० सोऽसृजत्तपसा युक्तो रजसा मदनुग्रहात् लोकान्सपालान्विश्वात्मा भूर्भुवः स्वरिति त्रिधा ११ देवानामोक आसीत्स्वर्भूतानां च भुवः पदम् मर्त्यादीनां च भूर्लोकः सिद्धानां त्रितयात्परम् अधोऽसुराणां नागानां भूमेरोकोऽसृजत्प्रभुः १२ त्रिलोक्यां गतयः सर्वाः कर्मणां त्रिगुणात्मनाम् योगस्य तपसश्चैव न्यासस्य गतयोऽमलाः १३ महर्जनस्तपः सत्यं भक्तियोगस्य मद्गतिः मया कालात्मना धात्रा कर्मयुक्तमिदं जगत् गुणप्रवाह एतस्मिन्नुन्मज्जति निमज्जति १४ अणुर्बृहत्कृशः स्थूलो यो यो भावः प्रसिद्ध्यति सर्वोऽप्युभयसंयुक्तः प्रकृत्या पुरुषेण च १५ यस्तु यस्यादिरंतश्च स वै मध्यं च तस्य सन् विकारो व्यवहारार्थो यथा तैजसपार्थिवाः १६

माह सार्धेन त्रिलोक्यां पातालादिसहितायाम् १३ योगादिना तारतम्येन यथोत्तरं महर्लोकादयः मद्गतिर्वैकुंठलोकः न तु मद्गतिव्यतिरेकेण नरागतयश्चंचला इत्याह वैराग्यार्थं मया कालशक्तिना धात्रा परमेश्वरेण कर्मफलप्रदेन हेतुभूतेन गुणप्रवाहे संसारे उन्मज्जति आ सत्यलोकमुत्तमा गतीः प्राप्नोति पुनर्निमज्जति आ स्थावरं नीचा गतीः प्राप्नोति १४ सृष्टिनिरूपणस्याद्वितीयात्मप्रतिपत्त्यर्थत्वात्तत्प्रतिपादनाय कारणेन कार्यस्य व्याप्तिमाह अणुरिति उभयेन संयुक्तो व्याप्तः तदेवाह प्रकृत्येति १५ इदानीं कार्यस्य कारणात्मतां दर्शयति यस्य कार्यस्य आदिः कारणमंतो लयस्थानं च तस्य मध्यं मध्यावस्थाऽपि स एव वै प्रसिद्धम् मृत्सुवर्णादिषु अत एव व्यभिचारित्वात्स एव सन्नेतरः अलं तर्हि मिथ्याभूतकार्यसृष्ट्या तत्राह विकार इति तैजसाः कटककुंडलादयः पार्थिवा घटशरावादयश्च यथेति १६

नन्वेवंतर्हिस्वकार्यंप्रतिमहदादीनामप्याद्यंतरूपत्वात्सत्यत्वंस्यात्तत्राह यदिति यद्रूपमुपादायउपादानकारणतयास्वीकृत्यपूर्वःकारणरूपोम
हदादिर्भावः अपरमहंकारादिकंभावंविकुरुतेसृजति यथापिंडोमृदमुपादायस्व यंनिमित्तभूतोघटंसृजतितद्वत्सएवसन्निति पूर्वस्यानुषंगः कथंत-
र्हिमृत्तिकेत्येवसत्यमित्यादिश्रुतिस्तत्राह आदिरिति यद्यदायस्य आदिरंतश्चविवक्ष्यतेतदातत्सत्यमित्यभिधीयतेश्रुत्यापरमकारणात्मनःसत्यत्ववि
वक्षयेत्यर्थः १७ ननुतथाऽपिप्रकृतिपुरुषकालानामकार्यभूतानांनिमित्तत्वात्कथमद्वितीयतातत्राह प्रकृतिरिति अस्यसतः कार्यस्योपादानंयाप्र
कृतिः प्रसिद्धायश्चतस्याआधारः अधिष्ठानापरः पुरुषश्चगुणक्षोभेणाभिव्यंजकः कालस्तत्त्रितयंब्रह्मरूपोऽहमेवनतुपृथक् प्रकृतेःशक्तित्वात्पुरुष
कालयोरवस्थारूपत्वात् १८ एवंतावत्कालत्रयेऽप्यव्यभिचारित्वात्ब्रह्मैवसत्यमितिवक्तुंतस्यसृष्टिकारणत्वेनादौसत्यत्वमुक्त्वाऽमध्येऽपितस्यै
वसत्त्वमुपपाद्यअंतेऽप्यवधित्वेनसत्त्वंदर्शयिष्यन्सर्गप्रवाहरूपायाः स्थितेरवधिमाह सर्गइति महान्बहुलः पौर्वापर्येणपितृपुत्रादिरूपेणनि-

यदुपादायपूर्वस्तुभावोविकुरुतेपरम् आदिरंतोयदायस्यतत्सत्यमभिधीयते १७ प्रकृतिर्ह्यस्योपादानमाधारःपुरुषःप
रः सतोऽभिव्यंजकःकालोब्रह्मतत्त्रितयंत्वहम् १८ सर्गःप्रवर्ततेतावत्पौर्वापर्येणनित्यशः महान्गुणविसर्गार्थः स्थि-
त्यंतोयावदीक्षणम् १९ विराण्मयासाद्यमानोलोककल्पविकल्पकः पंचत्वायविशेषायकल्पतेभुवनैःसह २० अन्नेप्र
लीयतेमर्त्यमन्नंधानासुलीयते धानाभूमौप्रलीयंतेभूमिर्गंधेप्रलीयते २१

त्यशः अविच्छेदेन किमर्थंप्रवर्ततेतदाह गुणेषुदेहेषुविविधतयासृज्यतइतिगुणविसर्गोजीवः तदर्थः तद्भोगप्रयोजनः किंपर्यंतंप्रवर्तते यावत्
स्थितेरंतः सोऽपिकिमवधिस्तत्राह यावदीक्षणंपरमेश्वरस्यतावत् १९ प्रलयंनिरूपयति विराड्ब्रह्मांडंमयाकालात्मनाआसाद्यमानः
व्याप्यमानः लोकानामहरहः कल्पाः सृष्टिप्रलयाविविधाःकल्पंतेयस्मिन् तान्वास्वस्मिन्विकल्पयतीतिसतथाभूतोऽपि पंचत्वरूपायविशेषा
यविभागायकल्पतेयोग्योभवति पंचानांभूतानामैक्यरूपस्तेषांपृथग्भावापत्यातन्नश्यतीत्यर्थः २० तत्रतस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतः
आकाशाद्वायुर्वायोरग्निरग्नेरापोऽद्भ्यःपृथिवी पृथिव्याओषधयः ओषधिभ्योऽन्नमन्नात्पुरुषइतिश्रुत्युक्तसृष्टिक्रमप्रातिलोम्येनलयमाह
अन्नइति मर्त्यंशरीरंयेनोपचितंतस्मिन्नन्नेशतवर्षायामनावृष्टौ क्षीणंसतितत्रैवलीयतइत्यन्नंधानासुबीजमात्रावशेषंभवतीत्यर्थः धाना
भूमौउप्तानप्ररोहंतीत्यर्थः भूमिर्गंधेसंवर्तकादित्यशोषितासंकर्षणमुखाग्निनादग्धाचसतीभूतसूक्ष्मरूपगंधमात्रावशेषाभवति २१

अप्सु गंधः शतवार्षिक्यावृष्ट्याप्लाव्यमानोऽप्सु लीयते एवमेवापः ज्योतिषाशोष्यमाणा रसमात्रावशेषाभवंति ततोरसोऽपितस्मिन्लीयते ज्योतिश्च
वायुनाऽभिभूयमानंरूपमात्रंसत्तस्मिन्लीयते २२ वायुश्चकालप्रेरितेनांबरेणग्रस्तःस्पर्शमात्रःसन् तस्मिन्नंबरंचभूतादिनाऽहंकारेणग्रस्यमानंश
ब्दतन्मात्रे तदेवंतामसाहंकारकार्यस्यशब्दपर्यंतंलयमुक्त्वा राजसाहंकारकार्यस्याप्याह इंद्रियाणिस्वयोनिष्विति स्वप्रवर्तकदेवतासु तेषांप्रवृत्ति
स्वभावत्वात् प्रवृत्तेश्चदेवताधीनत्वात् तासुलय इति वाचोयुक्तिःवस्तु तस्तु स्वकारणेराजसाहंकारे लयोऽभिप्रेतः २३ योनिरित्युद्देश्यगतत्वादेक
त्वंविवक्षितंयोनयोदेवतास्तु मनसि कुतः ईश्वरेनियंतरि मनोवशेऽन्येह्यभवंस्म देवाइत्युक्तत्वात् इंद्रियलयोक्त एवात्राप्यभिप्रायः मनश्चदेव
ताभिः सहवैकारिकेऽहंकारइत्यर्थः तामसाहंकारकार्यावशेषितस्यशब्दस्यलयमाह शब्दोभूतादिंतामसाहंकारमप्येति तस्मिंलीयतइत्यर्थः
भूतादिरित्युपलक्षणंत्रिविधोऽप्यहंकारोमहतिजडांशंविहायज्ञानक्रियाशक्तिमात्ररूपोभवति कथंभूतः प्रभुःसमर्थः सर्वजगन्मोहकत्वा

अप्सु प्रलीयतेगंधआपश्चस्वगुणेरसे लीयतेज्योतिषिरसोज्योतीरूपेप्रलीयते २२ रूपंवायौसचस्पर्शेलीयतेसोऽ
पिचांबरे अंबरंशब्दतन्मात्रइंद्रियाणिस्वयोनिषु २३ योनिर्वैकारिकेसौम्यलीयतेमनसीश्वरे शब्दोभूतादिमप्येतिभू
तादिर्महतिप्रभुः २४ स्वलीयतेमहान्स्वेषुगुणेषुगुणवत्तमः तेऽव्यक्तेसंप्रलीयंतेतत्कालेलीयतेऽव्यये २५ कालो-
मायामयेजीवेजीवआत्मनिमय्यजे आत्माकेवलआत्मस्थोविकल्पापायलक्षणः २६

त् २४ सचमहान्स्वकारणेषुगुणेषुज्ञानक्रियाशक्तित्वाद्गुणवत्तमः तादृग्भावंविहायगुणमात्ररूपोभवति तेऽव्यक्तेप्रकृतौसाम्यावस्थांग
च्छंतीत्यर्थः तदव्यक्तंकालेकालाधीनत्वात्तेनैकीभूयावतिष्ठतेअव्ययेउपरतवृत्तौ २५ मायामयेमायाप्रवर्तकेज्ञानमयेवाअतएवजीव
यतीतिजीवस्तस्मिन्महापुरुषे अयंभावः विश्वस्रष्टुर्महापुरुषस्योपकरणरूपः कालोवृत्त्यंशेनसृज्यश्चातस्तदात्मनावतिष्ठतइति तदुक्तं
सप्तमे कालंचरंतंसृजतीशआश्रयंप्रधानपुंभ्यांनरदेवसत्यकृदिति दशमेच योऽयंकालस्तस्यतेऽव्यक्तबंधोचेष्टामाहुश्चेष्टतेयेनविश्व
म् निमेषादिर्वत्सरांतोमहीयांस्तंत्वेशानंक्षेमधामप्रपद्यइति जीवआत्मनिप्रकृतिलीनत्वेनप्रतियोग्यभावात्परिपूर्णत्वेनसद्रूपेणावतिष्ठ
ते आत्माचात्मस्थएवनान्यत्रलीयते यतःकेवलोनिरुपाधिः तत्रहेतुः विकल्पापायाभ्यांविश्वोत्पत्तिप्रलयाभ्यांलक्ष्यते अधिष्ठानत्वेनावधित्वेनवेति
तथासः २६

अस्यकथनप्रसक्ततोपयोगमाह एवमिति मनसः कथंभेदनिमित्तोभ्रमः स्यात् जातोवाकथंतद्दितिष्ठेत् २७ उपसंहरति एषइति प्रत्यक्षमिवये नेदंदर्शितंतत्त्वमात्मनः सांख्यप्रख्यानतस्तस्मैमेहरयेगुरवेनमः २८ इत्येकादशेटीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः २४ पंचविंशेत्वनैर्गुण्यप्रतिपत्त्यैनिरूप्यते चित्तप्रभवसत्त्वादिगुणवृत्तिरनेकधा १ प्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानवतोऽपियावत्प्रयत्नविशेषेणगुणत्रयवृत्तिजयोनस्यात् नतावत्द्वंद्वोपरमः अतस्तज्जयोपायगुणवृत्तिनिरूपणार्थमाह गुणानामिति सहमिश्रीभूयवर्तमानाः समिश्राः नसमिश्राः असमिश्रास्तेषांविभक्तानांगुणानांमध्येयेनगुणेनयथायादृशोभवेत् तदिदंकथयतोमत्तोनिबोधेत्यर्थः १ तत्रसत्त्ववृत्तीराह शमइति ईक्षाविवेकः तपः स्वधर्मवर्तित्वम् स्मृतिः पूर्वापरानुसंधानम् तुष्टिर्यथालाभसंतोषः त्यागोव्ययशीलता अस्पृहाविषयेषुवैराग्यम् श्रद्धाआस्तिक्यंगुर्वादिषु ह्रीः अनुचितेकर्मणिलज्जानेषामनवलोकनम् दयादानम् दमदानगतिरक्षणंवितिस्मरणात् आदिशब्देनार्जवविनयादि स्वनिर्वृतिः आत्मरतिः २ रज

एवमन्वीक्षमाणस्यकथंवैकल्पिकोभ्रमः मनसोहृदितिष्ठेतव्योम्नीवार्कोदयेतमः २७ एषसांख्यविधिःप्रोक्तःसंशयग्रंथिभेदनः प्रतिलोमानुलोमाभ्यांपरावरदृशामया २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेचतुर्विंशोऽध्यायः २४ श्रीभगवानुवाच गुणानामसमिश्राणांपुमान्येनयथाभवेत् तन्मेपुरुषवर्येदमुपधारयशंसतः १ शमोदमस्तितिक्षेक्षास्तपःसत्यंदया स्मृतिः तुष्टिस्त्यागोऽस्पृहाश्रद्धाह्रीर्दयादिःस्वनिर्वृतिः २ कामईहादमस्तृष्णास्तंभआशीर्भिदासुखम् मदोत्साहोयशःप्रीतिर्हास्यंवीर्यंबलोद्यमः ३ क्रोधोलोभोऽनृतंहिंसायाच्ञादंभःक्लमः कलिः शोकमोहौविषादार्तीनिद्राशाभीरनुद्यमः ४ सत्त्वस्यरजसश्चैतास्तमसश्चानुपूर्वशः वृत्तयोवर्णितप्रायाःसन्निपातमथोशृणु ५ सन्निपातस्त्वहमितिममेत्युद्धवयामतिः व्यवहारःसन्निपातोमनोमात्रेंद्रियासुभिः ६

सोवृत्तीराह कामोभिलाषः स्वर्गादि ईहाव्यापारः यज्ञादिमदोदर्पः तृष्णालाभेसत्यप्यसंतोषः स्तंभोगर्वः आशीः धनाद्यभिलाषेणदेवतादिप्रार्थनम् भिदाअहमन्यइतिभेदबुद्धिः सुखंविषयभोगः मदोत्साहः मदेनयुद्धाद्यभिनिवेशः यशःप्रीतिः स्तुतिप्रियताहास्यमुपहासः वीर्यंप्रभावाविष्कारः बलेनोद्यमः न्यायेनउद्यमः सात्विकएव ३ तमोवृत्तीराह क्रोधइति क्रोधअसहिष्णुता लोभोव्ययपराङ्मुखता क्लमःश्रमः कलिः कलहः शोकमोहौ अनुशोचनंभ्रमश्च विषादार्तीदुःखंदैन्यंच निद्रातंद्राआशामेइदंभविष्यतीत्यन्वीक्षा भीर्भयम् अनुद्यमोजाड्यम् ४ अनुपूर्वशः क्रमेणैताः श्लोकत्रयोक्ताः वर्णितप्रायाः अन्याअप्यूह्याइतिभावः ५ विभक्तानांगुणानांवृत्तयोवर्णिताः मिश्राणामाह सन्निपातइतित्रिभिः अहंममेतिममतानुषक्तसर्ववृत्तिसामानाधिक

रण्यदर्शनात्सन्निपातजत्वम् अहंशांतः कामीक्रोधीत्यादि तथाममशांतिरस्ति कामः क्रोधइत्यादिद्रष्टव्यम् तत्पूर्वकः सर्वोव्यवहारश्चसन्निपात कार्यमित्याह व्यवहारइति अत्रहेतुः मनश्चमात्राणिचइंद्रियाणिच असवश्चतैः मनआदीनांसात्विकतामसराजसत्वात्तैर्व्यवहारः सन्निपातइतिभा वः ६ असौपुरुषोयदाधर्मादिषुपरिनिष्ठितोभवति तदायंत्रिषुनिष्ठारूपः सन्निकर्षः सन्निपातकार्यम् धर्मादीनांसत्वतमोरजःकार्यत्वात् विषयतः सन्निपातजत्वमुक्तंफलतश्चतथात्वमाह श्रद्धारतिधनानिसत्वरजस्तमोमयान्यावहतीतितथा ७ धर्मनिष्ठायामेवसन्निपातंदर्शयति प्रवृत्तिल क्षणेकाम्येधर्मेयदापुंसोनिष्ठाभवतितथापुमान् यदाग्रहाश्रमएवासक्तस्तिष्ठेत अनुपश्चात्स्वधर्मेचनित्यनैमित्तिकेतिष्ठेतसाऽपिसमितिः स न्निपातः हियस्मात्काम्यधर्मगृहासक्तिस्वधर्मारजस्तमः सत्त्वमयाइत्यर्थः ८ तदेवंमिश्रामिश्रगुणवृत्तीः प्रदर्श्येदानींपुमान्येनयथाभवेदितिय

धर्मेचार्थेचकामेचयदाऽसौपरिनिष्ठितः गुणानांसन्निकर्षोऽयंश्रद्धारतिधनावहः ७ प्रवृत्तिलक्षणेनिष्ठापुमान्यर्हि गृहाश्रमे स्वधर्मेचानुतिष्ठेतगुणानांसमितिर्हिसा ८ पुरुषंसत्वसंयुक्तमनुमीयाच्छमादिभिः कामादिभीरजोयुक्तं क्रोधाद्यैस्तमसायुतम् ९ यदाभजतिमांभक्त्यानिरपेक्षःस्वकर्मभिः तंसत्वप्रकृतिंविद्यात्पुरुषंस्त्रियमेवच १० य दाआशिषआशास्यमांभजेतस्वकर्मभिः तंरजःप्रकृतिंविद्याद्धिंसामाशास्यतामसम् ११ सत्वंरजस्तमइतिगुणाजी वस्यनैवमे चित्तजायैस्तुभूतानांसज्जमानोनिबध्यते १२ यदेतरौजयेत्सत्वंभास्वरंविशदंशिवम् तदासुखेनयुज्ये तधर्मज्ञानादिभिःपुमान् १३

दुक्तंतद्दर्शयति पुरुषमितित्रिभिः ९ १० हिंसांशत्रुमरणादिकमाशास्ययोयथाभजेत्तंतामसंविद्यात् एतैर्गुणैरेवंभूतोभवतीतितात्पर्यार्थः ११ ननुतवापिगुणवशेनकर्तृत्वाविशेषात् केनविशेषेणत्वंसेव्योजीवस्तुसेवकइतिनियमः यतोमांभजे तेतिवारंवारमुच्यतेतत्राह सत्वमिति जीवस्यैवनमेकुतः यतश्चित्तजाजीवोपाधौचित्तेऽभिव्यज्यंतेअतोयैः सएवबध्यते कीदृशः भूतानां देहरूपाणामन्येषांचमध्येसज्जमानः अहंत्वसज्जमानोगुणनियंतृत्वेनसृष्ट्यादिकर्ताऽपिनित्यमुक्तः अतोमहान्विशेषइतिभावः यद्वा भूतानामपंचीकृतानांयत्कार्यभूतंचित्तम् अन्नमयंहिसोम्यमनइतिश्रुतेः तत्प्रभवाः अतोभूतोपहितस्यजीवस्यैवेति अन्यत्समानम् १२ तदेवंमिश्रामिश्रगुणकार्याणिप्रदर्श्यइदानीमेकैकगुणोद्रेककार्याणिदर्शयति यदेतिसप्तभिः यदेतरौगुणौजयेत् अभिभवेत् भास्वरंप्र काशकं विशदंस्वच्छंशिवंशांतम् शिवत्वविशदत्वभास्वरत्वानांयथाक्रमंसुखधर्मज्ञानहेतुत्वात् तदातैर्युज्येत आदिशब्दाच्छमदमादिभि

तमः सत्वंचकर्मभूतंरजः कर्तृसंगंसंगहेतुः भिदाभेदहेतुः बलंप्रवृत्तिस्वभावम् अतः संगहेतुत्वात् यशसाश्रियायुज्येततत्कामः पुमान्भवती-
त्यर्थः भिदाहेतुत्वात् दुःखेनयुज्येतद्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः बलहेतुत्वात् कर्मणायुज्येत १४ यदारजः सत्वंचकर्मभूतम् तमः कर्तृजयेत्
मूढंविवेकभ्रंशकम् लयमावरणात्मकम् जडमनुद्यमात्मकम् अतोमूढत्वाच्छोकमोहहिंसाभिः लयत्वान्निद्रया जडत्वादुद्यमाभावेन केवल
माशयायुज्येतेतिद्रष्टव्यम् जनइतिपाठेलयात्मकमेवनिद्राशयोर्हेतुः १५ किंच यदाचित्तंप्रसीदेतस्वच्छंभवेत्निर्वृतिरुपरतिस्तत्तदामत्पदं
मदुपलब्धिस्थानंसत्वमुद्रिक्तंविद्धि १६ यदापुनः क्रिययाविकुर्वन्विकारंप्राप्नुवन् आधीर्भवति आसमंतात्विक्षिप्ताधीर्यस्यसः चेतसांबु-
द्धींद्रियाणामनिर्वृतिः अनुपरतिः गात्राणिकर्मेंद्रियाणितेषामस्वास्थ्यंविकाराधिक्यंमनोभ्रांतंचंचलमस्थिरंतदारजउत्कटंनिशामयजानीहि

यदाजयेत्तमःसत्वंरजःसंगंभिदाबलम् तदादुःखेनयुज्येतकर्मणायशसाश्रिया १४ यदाजयेद्रजःसत्वंतमोमूढंलयं
जडम् युज्येतशोकमोहाभ्यांनिद्रयाहिंसयाशया १५ यदाचित्तंप्रसीदेतइंद्रियाणांचनिर्वृतिः देहेऽभयंमनोसंगंत-
त्सत्वंविद्धिमत्पदम् १६ विकुर्वन्क्रिययाचाधीरनिर्वृतिश्चचेतसाम् गात्रास्वास्थ्यंमनोभ्रांतंरजएतैर्निशामय १७ सीद
च्चित्तंविलीयेतचेतसोग्रहणेऽक्षमम् मनोनष्टंतमोग्लानिस्तमस्तदुपधारय १८ एधमानेगुणेसत्वेदेवानांबलमेधते
असुराणांचरजसितमस्युद्धवरक्षसाम् १९ सत्वाज्जागरणंविद्याद्रजसास्वप्नमादिशेत् प्रस्वापंतमसाजंतोस्तुरीयं
त्रिषुसंततम् २० उपर्युपरिगच्छंतिसत्वेनब्राह्मणाजनाः तमसाऽधोऽधआमुख्याद्रजसाऽंतरचारिणः २१

ति १७ यदासीदत् निरोभवत् चेतसोग्रहणेचिदाकारपरिणामे अक्षमंसच्चित्तंविलीयेत मनोऽपिसंकल्पात्मकम् नष्टंलीनम् तमोऽज्ञानंग्ला
निर्विषादश्चभवतितत्तदातमउत्कटमुपधारयविद्धि १८ किंच एधमानइतिइंद्रियाण्येवनिवृत्तिप्रवृत्तिमोहस्वभावानिदेवासुररक्षांसीति
ज्ञेयम् यद्वा प्रसंगादाधिदैविकानांगुणानामुत्कर्षकार्याणिउक्तानीतिज्ञेयम् १९ गुणोत्कर्षतोवस्थाभेदंदर्शयति सत्वादिति प्रसंगान्नि
र्गुणावस्थामाह तुरीयंचतुर्थमवस्थांतरंनामत्रिषुजागरणादिषुसंततमेकरूपमात्मतत्वमेवेत्यर्थः २० गुणोत्कर्षद्वारेणतत्तत्कर्मफलनि
ष्ठांदर्शयति उपर्युपरीति ब्राह्मणावेदानुष्ठानयुक्ताः आब्रह्मणइति पाठेब्रह्मलोकमभिव्याप्य आमुख्यात्स्थावरानभिव्याप्य अंत
रचारिणः मनुष्याएवभवंति २१

देहादुत्क्रांनकालीनगुणोत्कर्षफलमाह सत्वेप्रवृद्धेसतिप्रलीना मृताः रजोलयाः रजसिप्रवृद्धेसतिलयोयेषांते एवंतमोलयाइत्यपिनिर्गुणाइत्यत्रतुलयश ब्दानुपादानाज्जीवंतोऽपिनिर्गुणाश्चेन्मामेवयांतीत्यर्थः २२ इदानींगुणोत्कर्षकृतमेवतत्तत्फलसाधनकर्मत्रैविध्यमाह मदर्पणमत्प्रीत्युद्देशेनकृ तंनिष्फलंकेवलंदासभावेनैवकृतंयन्निजकर्मइत्यादितत्सात्विकंफलंसंकल्प्यनेयस्मिन्ननत् हिंसाप्रायंहिंसोद्देशेनकृतंहिंसाबहुलंचआदिशब्दात् दंभमात्सर्यादिकृतम् २३ इदानींसगुणनिर्गुणभेदेनज्ञानादीनांचातुर्विध्यमाह कैवल्यंदेहादिव्यतिरिक्तात्मविषयंवैकल्पिकंदेहाद्यव्यतिरि क्तात्मविषयंयत्तद्रजः राजसंप्राकृतंबालमूकादिज्ञानतुल्यम् मन्निष्ठंपरमेश्वरविषयम् २४ वनंविविक्तत्वात्सात्विकोवासः भगवन्निकेतनं तुसाक्षात्तदाविर्भावान्निर्गुणंस्थानम् २५ कारकः कर्ताअसंगीअनासक्तः रागांधः अत्यभिनिवेशवान् स्मृतिविभ्रष्टः अनुसंधानशून्यः मदपा-

सत्वेप्रलीनाःस्वर्यांतिनरलोकंरजोलयाः तमोलयास्तुनिरयंयांतिमामेवनिर्गुणाः २१ मदर्पणंनिष्फलंवासात्विकंनिज कर्मतत् राजसंफलसंकल्पंहिंसाप्रायादितामसम् २३ कैवल्यंसात्विकंज्ञानंरजोवैकल्पिकंचयत् प्राकृतंतामसंज्ञानं मन्निष्ठंनिर्गुणंस्मृतम् २४ वनंतुसात्विकोवासोग्रामोराजसउच्यते तामसंद्यूतसदनंमन्निकेतंतुनिर्गुणम् २५ सात्विकःकारकोऽसंगीरागांधोराजसःस्मृतः तामसःस्मृतिविभ्रष्टोनिर्गुणोमदपाश्रयः २६ सात्विक्याध्यात्मिकीश्र द्धाकर्मश्रद्धातुराजसी तामस्यधर्मेयाश्रद्धामत्सेवायांतुनिर्गुणा २७ पथ्यंपूतमनायस्तमहार्यंसात्विकंस्मृतम् राजसंचेंद्रियप्रेष्ठंतामसंचार्तिदाशुचि २८ सात्विकंसुखमात्मोत्थंविषयोत्थंतुराजसम् तामसंमोहदैन्योत्थंनिर्गुणं मदपाश्रयम् २९ द्रव्यंदेशःफलंकालोज्ञानंकर्मचकारकः श्रद्धावस्थाकृतिर्निष्ठात्रैगुण्यःसर्वएवहि ३०

श्रयः मदेकशरणः सहिनिरहंकारत्वान्निर्गुणः २६ अधर्मेधर्मइतियाश्रद्धा २७ पथ्यंहितम् पूतंशुद्धम् अनायस्तमनायासतःप्राप्तम् आहा र्यम् भक्ष्यभोज्यादिइंद्रियाणांप्रेष्ठंकटूम्ललवणादि आर्तिदाशुचिदैन्यकरमशुद्धंच चशब्दान्मन्निवेदितंनिर्गुणमित्यभिप्रेतम् २८ आत्मो त्थंसुखंमदपाश्रयमित्यपित्वंनसदार्थविषयत्वेनज्ञानवदेवद्रष्टव्यम् २९ उक्तंसंसारहेतुभूतंत्रैगुण्यमुपसंहरतिद्वाभ्याम् द्रव्यंपथ्यपूता दिदेशोवनग्रामादिः फलंसात्विकंसुखमित्यादिकालः यदाभजेतमांभक्त्यायदेतरोजयेदित्यादिनायोऽर्थादुक्तः ज्ञानंकैवल्यंसात्विकंज्ञा नमित्यादिकर्ममदर्पणमित्यादिकारकः सात्विकः कारकोऽसंगीत्यादि श्रद्धासात्विक्याध्यात्मिकीत्यादि अवस्थासत्वात्जागरणमित्यादि आकृतिरुपर्युपरिगच्छंतीत्यादिनोक्तादेवत्वादिरूपा निष्ठासत्वेप्रलीनाःस्वर्यांतीत्यादिनोक्तःस्वर्गादिः एवंसर्वोप्ययंभावस्त्रैगुण्यस्त्रिगुणात्मकः ३०

नकेवलमेषएवकिंतुयावंतः पुरुषाव्यक्ताधिष्ठितास्तेसर्वेभावागुणमयाएवतत्प्रपंचः दृष्टमिति ३१ इदानींमुक्तंत्रैगुण्यस्यसंसारहेतुत्वमनुवदंस्तन्नि
र्जयान्मोक्षइत्याह एताइतिसार्धेन येर्नानिर्जिताःसपश्चादविक्षिप्तेनभक्तियोगेनमन्निष्ठःसन् मद्भावायमोक्षायप्रपद्यतेयोग्योभवति ३२ त-
स्माद्विवेकिनामिदमेवयुक्तमित्याह तस्मादिति ज्ञानविज्ञानयोःसंभवोयस्मिन् तमिमंनरदेहम् ३३ भजनप्रकारमाह निःसंगइतिसार्द्धेन सत्व
संसेवयासात्विकान्येवसेवेनपुमान्सत्वविरुद्धयेइतिप्रागुक्तयानिरपेक्ष्येणउपशमात्मकेनसत्वेनैव ३४ एवंचसतिमांप्राप्नोतीत्याह संपद्यतइति
जीवंजीवत्वकारणंलिंग शरीरम् मांप्राप्तस्यनपुनःसंसारइत्याह जीवइति नबहिर्विषयभोगेननांतरः तत्स्मरणेन गुणकृतामनुसंसरणप्रथा
मजितपुण्यकथाकथनादिभिः धुनुनभक्तिरसेनविवेकिनोनहिपुनःसत्यभंजनुरी म् ३५ इत्येकादशेटीकायांपंचविंशोऽध्यायः २५

सर्वेगुणमयाभावाःपुरुषाऽव्यक्ताधिष्ठिताः दृष्टंश्रुतमनुध्यातंबुद्ध्यावापुरुषर्षभ ३१ एताःसंसृतयःपुंसोगुणकर्मनिबं
धनाः येनेमेनिर्जिताःसौम्यगुणाजीवेनचित्तजाः ३२ भक्तियोगेनमन्निष्ठोमद्भावायप्रपद्यते ३२ तस्माद्देहमिमंलब्ध्वा
ज्ञानविज्ञानसंभवम् गुणसंगंविनिर्धूयमांभजंतुविचक्षणाः ३३ निःसंगोमांभजेद्विद्वानप्रमत्तोजितेंद्रियः रजस्त
मश्चाभिजयेत्सत्वसंसेव्ययामुनिः सत्त्वंचाभिजयेद्युक्तोनैरपेक्ष्येणशांतधीः ३४ संपद्यतेगुणैर्मुक्तोजीवोजीवंवि
हायमाम् जीवोजीवविनिर्मुक्तोगुणैश्चाशयसंभवैः मयैवब्रह्मणापूर्णोनबहिर्नांतरश्चरेत् ३५ इतिश्रीभाग॰ एका
द॰ पंचविंशोऽध्यायः २५ श्रीभगवानुवाच मल्लक्षणमिमंकायंलब्ध्वामद्धर्मआस्थितः आनंदपरमात्मानमात्म
स्थंसमुपैतिमाम् १ गुणमय्याजीवयोन्याविमुक्तोज्ञाननिष्ठया गुणेषुमायामात्रेषुदृश्यमानेष्ववस्तुतः वर्तमानोऽपिनपुमा
न्युज्यतेवस्तुभिर्गुणैः २

षड्विंशेयोगनिष्ठायाविघातोदुष्टसंगतः साधुसंगेनतन्निष्ठापराकाष्ठेतिवर्ण्यते १ योगिनोयोगविभ्रंशःसंगतः
संभवेदिति सर्वथातन्निवृत्त्यर्थमैलगीतंवितन्यते निःसंगोमांभजेद्विद्वानप्रमत्तोजितेंद्रिय इत्युक्तंतत्रविपक्षंअनर्थंकथयिष्यन्जीवन्मुक्तस्यापि
तर्हिसंगोदुर्वारइत्यनर्थःस्यादित्याशंक्योक्तानुवादपूर्वकंपरिहरतिसार्द्धाभ्याम् मल्लक्षणंमन्स्वरूपंलक्ष्यतेयेनतमिमंनरदेहंलब्ध्वामद्धर्मेभक्ति
लक्षणेआस्थितःसन् आत्मस्थमात्मन्येवनियंतृत्वेनस्थितंपरमानंदरूपमात्मानंमामुपैतिसम्यक्प्राप्नोति १ ननुचैवंभूतस्यविषयसंगोनास्ती
त्याह गुणमय्येति गुणमयीयाजीवयोनिः जीवोपाधिस्तयाविमुक्तः गुणेषुवर्तमानोपितैर्नयुज्यतेसंगंनप्राप्नोति अत्रहेतुः अवस्तुभिःतन्त्ववस्तु
भिरप्यन्येयुज्यमानादृश्यंतेतत्राह अवस्तुत्वेनदृश्यमानेषु २

तथाऽपिसंगंवर्जयेदित्याह संगमिति असतांलक्षणमाह शिश्नोदरेतर्पयंतीतिशिश्नोदरतृपस्तेषांक्वचित्कदाचिदपि आस्तांतावद्बहूनांसंगः किंतु तस्यैकस्यापिअनुगः अनुवर्तीअंधमनुगच्छतियोंऽधस्तद्वत् ३ अत्रेतिहासमाह ऐलःपुरूरवाः सम्राट्चक्रवर्तीबृहच्छ्रवाः कीर्तिर्यस्यसः उर्वशीविरहात्प्रथमंमुह्यन्पश्चात्कुरुक्षेत्रेतांसमागम्यगंधर्वदत्तेनाग्निनादेवानिष्ट्वापुनरुर्वशीलोकंप्राप्य शोकसंयमेशोकापगमेसतिततोनिर्विण्णः सन्निमांगाथामगायतेतिनवमस्कंधानुसारेणद्रष्टव्यम् ४ प्राक्तनीमोहावस्थामाह त्यक्त्वेति आत्मानंराजानंत्यक्त्वा घोरेतिष्ठेति हयेजायेमनसातिष्ठघोरेवचांसिमिश्राकृणवावहैनु ननौमंत्राअनुदितासएतेमयस्करन्परतरेचनाहन्नित्येवंमंत्रैर्विलपन् ५ वैक्लव्येकारणमाह कामानिति वर्षाणांयामिनीरात्रीः यांतीः अपयांतीः आयांतीः आगामिनीः उर्वश्याआकृष्टाचेतनायस्यसः ६ तस्यगंधर्वलोकेप्राप्तस्यबहुकालंउर्वशीसंभो-

संगंनकुर्यादसतांशिश्नोदरतृपांक्वचित् तस्यानुगस्तमस्यंधेपतत्यंधानुगांधवत् ३ ऐलःसम्राडिमांगाथामगायतबृहच्छ्रवाः उर्वशीविरहान्मुह्यन्निर्विण्णःशोकसंयमे ४ त्यक्त्वात्मानंव्रजंतींतांनग्नउन्मत्तवन्नृपः विलपन्नन्वगाज्जायेघोरेतिष्ठेतिविक्लवः ५ कामानतृप्तोऽनुजुषन्क्षुल्लकान्वर्षयामिनीः नवेदयांतीर्नायांतीरुर्वश्याकृष्टचेतनः ६ ऐलउवाच अहोमेमोहविस्तारः कामकश्मलचेतसः देव्यागृहीतकंठस्यनायुःखंडाइमेस्मृताः ७ नाहंवेदाभिनिर्मुक्तः सूर्योवाऽभ्युदितोऽमुया मुषितोवर्षपूगानांबताहानिगतान्युत ८ अहोमेआत्मसंमोहोयेनात्मायोषितांकृतः क्रीडामृगश्चक्रवर्तीनरदेवशिखामणिः ९ सपरिच्छदमात्मानंहित्वातृणमिवेश्वरम् यांतींस्त्रियंचान्वगमंनग्नउन्मत्तवद्रुदन् १०

गानंतरम् निर्विण्णस्यगाथामाह अष्टादशभिः तत्राष्टभिरनुतापः प्रपञ्च्यते अहोइति यतोमयाइमेअहोरात्ररूपाआयुःखंडानस्मृताः ७ तदेवाह नाहमिति अभिनिर्मुक्तः मयिरममाणेअस्तंगतः अभ्युदितोवासूर्यइति अमुयाउर्वश्यावंचितः बतखेदे उतापिवर्षपूगानामितिगतान्यहानिनवेदेति ८ येनसंमोहेनात्मादेहः क्रीडामृगवदधीनः ९ ननुप्रणयकुपितायाअनुनयार्थमधीनतायुक्तैव सत्यंनत्वत्रतदस्तीत्याह सपरिच्छदंराज्यादिसहितमीश्वरंचक्रवर्तिनंतृणमिवत्यक्त्वा यांतीमपिअन्वगममनुगतोऽस्मि १० गोपालकृष्णायनमः श्रीर्जयति ५ ५ ५ ५ ५

भा॰ ए॰ टी॰
७०

किंच ममप्रभावाद्यभिमानोऽप्यर्थएवेत्याह कुतस्तस्येतितेजोबलम् खरोयथापादताडितोऽपिखरीमनुगच्छतितद्वत् ११ एवंभूतस्यसर्वंसाधनं
व्यर्थमित्याहकिमिति त्यागेनसंन्यासेनविविक्तेन एकांतसेवया मौनेनवाङ्नियमेन १२ अनुतप्तःसन् आत्मानंनिंदति द्वाभ्याम् स्वार्थस्येति
अकोविदमज्ञातारम् गोखरवत् गौरिवखरइवेति १३ अधरासवंसेवमानस्य आत्मभूर्मनसिजः पुनःपुनरुद्भवत् १४ एवमष्टभिर्निर्वेदो
निरूपितः इदानींतस्यविवेकमाहदशभिः पुंश्चल्येति अयंभावः कर्मभिर्दैवान्निष्टाद्दुःखमेवप्राप्तोऽस्मि अतः परमेश्वरमेवभजेयमि
ति १५ परमेश्वरप्रसादंविनादेवैरुपदिष्टादपिवेदवाक्यात् मोहोननिवर्ततइत्याह बोधितस्यापीति देव्याउर्वश्यासूक्तवाक्येनयथाऽर्थवच

कुतस्तस्यानुभावःस्यात्तेजईशत्वमेववा योऽन्वगच्छंस्त्रियंयांतींखरवत्पादताडितः ११ किंविद्ययाकिंतपसाकिं
त्यागेनश्रुतेनवा किंविविक्तेनमौनेनस्त्रीभिर्यस्यमनोहृतम् १२ स्वार्थस्याकोविदंधिङ्मांमूर्खंपंडितमानिन-
म् योऽहमीश्वरतांप्राप्यस्त्रीभिर्गोखरवज्जितः १३ सेवतोवर्षपूगान्मेउर्वश्याअधरासवम् नतृप्यत्यात्मभूः
कामोवह्निराहुतिभिर्यथा १४ पुंश्चल्याऽपहृतंचित्तंकोऽन्वन्योमोचितुंप्रभुः आत्मारामेश्वरमृतेभगवंतमधोऽ
क्षजम् १५ बोधितस्यापिदेव्यामेसूक्तवाक्येनदुर्मतेः मनोगतोमहामोहोनापयात्यजितात्मनः १६ किमेतया-
नोऽपकृतंरज्ज्वावासर्पचेतसः रज्जुस्वरूपाविदुषोयोऽहंयदजितेंद्रियः १७ क्वायंमलीमसःकायोदौर्गंध्याद्यात्म
कोऽशुचिः क्वगुणाःसौमनस्याद्याह्यध्यासोऽविद्ययाकृतः १८

नेन पुरूरवोमामृथामाप्रतप्तोमात्वावृकासोअशिवासउक्षन् नवैस्त्रैणानिसख्यानिसंतिसालावृकाणांहृदयान्येताइत्यनेन १६ पूर्वंपुंश्च
ल्यापहृतंचित्तमित्यादिनातस्याअपकारोऽनुस्मृतः इदानींममैवायमपराधइत्याह किमेतयेति नोऽस्माकंकामिनामेतयाकिमपकृतंनकिंचि
दपि यथारज्जुस्वरूपाविदुषोरज्जुद्रष्टुःपुंसःतस्यांसर्पकल्पनयारज्ज्वाकिमपिनापकृतंतद्वत् यद्यस्माद्योऽहमेवंभूतः स
एवाजितेंद्रियत्वादपराधीत्यर्थः १७ ननुतथाऽपिसौगंध्यप्रेमादिगुणैः संमोहमूलमित्याशंक्याऽपिस्वमतिपरिकल्पिताएवेत्या-
हचतुर्भिः क्वायमितिमलीमसोऽतिमलिनः सुमनसांकुसुमानामिवगंधसौकुमार्यादिसौमनस्यंशोभनमनोभावोवा १८ ५

ममत्वमपितस्मिन्परिकल्पितमेवेत्याह पित्रोः किंस्वंकायः जनकत्वात् नुविनर्केभार्यायावाभोगप्रदत्वात् अत्रानुपयुक्तमप्येतन्न्यायतुल्यत्वादुक्त
म् स्वामिनोवाऽधीनत्वात् अग्नेर्वाअंतेष्ट्यांतदाहुतित्वात् श्वगृध्रयोर्वाभक्ष्यत्वात् किंवात्मनः तत्कृतशुभाशुभभागित्वात् सुहृदांवाउपकारित्वा
त् एवंयोननिश्चीयते १९ तुच्छाकृमिविड्भस्मलक्षणानिष्ठाअंतोयस्यतस्मिन्कायेकलेवरेप्रियत्वेनगृहीते विषंगमेवाह अहोइति सुनसंशोभना
नासिकम् २० अतोगुणारोपेणरममाणामादृशाः कृमितुल्याइत्याह त्वगादिसंहतौनत्वसंधानेदेहेविण्मूत्रादिसंहतौरमतांकृमीणांवा २१ यद्यप्येवंवि
भत्सिताःस्त्रियः अथाऽपिनोपसज्जेत अवलोकनादिनाऽपिसंगंनकुर्यात् अर्थवित्विवेकी अत्रहेतुः विषयेति २२ ननुक्वचित् निमीलितनयना

पित्रोः किंस्विन्नुभार्यायाः स्वामिनोऽग्नेःश्वगृध्रयोः किमात्मनःकिंसुहृदामितियोनावसीयते १९ तस्मिन्कलेवरेमेध्ये
तुच्छनिष्ठेविषज्जते अहोसुभद्रंसुनसंसुस्मितंचमुखंस्त्रियः २० त्वङ्मांसरुधिरस्नायुमेदोमज्जाऽस्थिसंहतौ विण्मू
त्रपूयेरमतांकृमीणांकियदंतरम् २१ अथाऽपिनोपसज्जेतस्त्रीषुस्त्रैणेषुचार्थवित् विषयेंद्रियसंयोगान्मनःक्षुभ्य
तिनान्यथा २२ अदृष्टादश्रुताद्भावान्नभावउपजायते असंप्रयुंजतःप्राणान्शाम्यतिस्तिमितंमनः २३ तस्मात्संगोन
कर्तव्यःस्त्रीषुस्त्रैणेषुचेंद्रियैः विदुषांचाप्यविश्रब्धःषड्वर्गःकिमुमादृशाम् २४ श्रीभगवानुवाच एवंप्रगाय-
न्नरदेवदेवःसउर्वशीलोकमथोविहाय आत्मानमात्मन्यवगम्यमांवैउपारमत्ज्ञानविधूतमोहः २५ ततोदुःसंगमुत्सृज्य
सत्सुसज्जेतबुद्धिमान् संतएतस्यछिंदंतिमनोव्यासंगमुक्तिभिः २६ संतोऽनपेक्षामच्चित्ताःप्रशांताःसमदर्शिनाः निर्म
मानिरहंकारानिर्द्वंद्वानिष्परिग्रहाः २७ तेषुनित्यंमहाभागमहाभागेषुमत्कथाः संभवंतिहितानॄणांजुषतांप्रपुनंत्यघ
म् २८ तायेशृण्वंतिगायंतिह्यनुमोदंतिचादृताः मत्पराःश्रद्दधानाश्चभक्तिंविंदंतितेमयि २९

देरपिमनःक्षोभोदृश्यते सत्यंसोऽ
ऽपिपूर्वदर्शनादिकंविनानभवतीत्याह अदृष्टादिति भावात्पदार्थाद्भावोमनःक्षोभः अतः प्राणानिंद्रियाणिअसंप्रयुंजतः नियच्छतःस्तिमितं-
निश्चलंसत् २३ इंद्रियैःकृत्वा अविश्रब्धः अविश्वसनीयः मादृशामविवेकिनाम् २४ फलितमाहद्वाभ्याम् एवमिति नृषुदेवेषुचदिव्यतीतितथा
२५ उक्तिभिर्हितोपदेशैरिति तीर्थदेवादिसंगादपिसत्संगः श्रेयानितिदर्शयति २६ सतांलक्षणमाह संतइति विशेषणाष्टकस्ययथेष्टंहेतुहेतुम
द्भावः २७ नचतेषुउपदेशापेक्षा अपितुकेवलंतत्संनिधिरेवतारयतीत्याह तेष्विति सप्तभिः २८ श्रवणादिभिरेवमत्पराः श्रद्दधानाश्चसंतोभक्तिंवि
दंति २९

श्वविभावसूमग्निंसेवमानस्य अप्येतिनश्यति तथाकर्मजाड्यमागामिसंसारभयंतन्मूलमज्ञानंचनश्यतीत्यर्थः ३१ निमज्ज्योन्मज्जतामुच्चावचयोनी र्गच्छतांपरमायणमाश्रयः ३२ किंच यथाऽन्नमेवप्राणोजीवनम् अहमेवयथाशरणम् धर्मएवयथाप्रेत्यपरलोकेवित्तम् तथासंतएवार्वाक् संसारपा तात् बिभ्यतःपुंसः अरणंशरणम् ३३ किंच संतश्चक्षूंषिसगुणनिर्गुणज्ञानानि अर्कःपुनः सम्यगुत्थितोऽपिबहिस्तदप्येकमेवचक्षुरित्यर्थः ३४ अध्यायार्थमुपसंहरति वैतसेनइति सद्युम्नभावेनउमावनंप्रविष्टस्यवीतासेनास्त्रीभावंप्राप्तायस्यतस्यस्त्रीभावंप्राप्तस्यपुत्रोवैतसेनःपुरूरवाः एवमुक्तप्रकारेणउर्वश्यालोकात् स्थानात् अवलोकनाद्वानिस्पृहः ततोऽपिसत्संगादपिहेतोर्मुक्तसंगः सन् आत्मारामोभूत्वायथेष्टंचचारेति ३५

भक्तिंलब्धवतःसाधोःकिमन्यदवशिष्यते मय्यनंतगुणेब्रह्मण्यानंदानुभवात्मनि ३० यथोपश्रयमाणस्यभगवंतं विभावसुम् शीतंभयंतमोऽप्येतिसाधून्संसेवतस्तथा ३१ निमज्ज्योन्मज्जतांघोरेभवाब्धौपरमायणम् संतोब्रह्मवि दःशांतानौर्दृढेवाप्सुमज्जताम् ३२ अन्नंहिप्राणिनांप्राणआर्तानांशरणंत्वहम् धर्मोवित्तंनृणांप्रेत्यसंतोऽर्वाग्बिभ्यतो रणम् ३३ संतोदिशंतिचक्षूंषिबहिरर्कःसमुत्थितः देवताबांधवाःसंतःसंतआत्माऽहमेवच ३४ वैतसेनस्ततोऽप्येवमुर्व श्यालोकनिस्पृहः मुक्तसंगोमहीमेतामात्मारामश्चचारह ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेऐलगीतंनाम षड्विंशोऽध्यायः २६ उद्धवउवाच क्रियायोगंसमाचक्ष्वभवदाराधनंप्रभो यस्मात्त्वांयेयथार्चंतिसात्वताः सात्वतर्षभ १ एतद्वदंतिमुनयोमुहुर्निःश्रेयसंनृणाम् नारदोभगवान्व्यासआचार्योऽंगिरसःसुतः २ निःसृतंतेमुखां भोजाद्यदाहभगवानजः पुत्रेभ्योभृगुमुख्येभ्योदेव्यैचभगवान्भवः ३ एतद्वैसर्ववर्णानामाश्रमाणांचसंमतम् श्रे यसामुत्तमंमन्येस्त्रीशूद्राणांचमानद ४ एतत्कमलपत्राक्षकर्मबंधविमोचनम् भक्तायचानुरक्तायब्रूहिविश्वेश्वरेश्वर ५

इत्येकादशेटीकायांषड्विंशोऽध्यायः २६ सप्तविंशेक्रियायोगः सद्यश्चित्तप्रसादकः सर्वकामाप्तिहेतुश्चसांगःप्रोक्तःसमासतः १ रागाद्याकुलचि त्तानांकुतोसंगादिसंभवः इतिकृष्णार्चनंभद्रमनुस्मृत्यानुपृच्छति २ क्रियायोगमिति भवदाराधनरूपंयस्मादितिकारणाधिष्ठानादिप्रश्नःसर्वका रकाणांनिमित्तत्वस्यावशिष्टत्वात् यथेति एकस्मिन्नधिष्ठानादौनानाप्रकारेणेतिप्रश्नः येअधिकारिणः सात्वताःभक्ताः १अस्यपुनःविशेषतः प्रश्नेका रणमाहचतुर्भिः एतत्त्वदर्चनंनिःश्रेयसकरंवदंति अंगिरसःसुतोबृहस्पतिः २ निःसृतंत्वयोपदिष्टमित्यर्थः देव्यैपार्वत्यै ३ सर्ववर्णानांत्रैवर्णिकाना

मृ४विश्वेश्वरायंतेषामीश्वरः ५

कर्मकांडस्यपूजाविधानस्य नास्त्यंतोग्रंथतः पारंवाऽनुष्ठानतोयस्यतस्य ६ वैदिकएवमंत्रोवैदिकान्येवांगानिचयस्मिन्पुरुषसूक्तादौसवैदिकः ए
वंतांत्रिकोऽपिमिश्रोऽष्टाक्षरादिः मखः पूजा ७ यदात्रैवर्णिकोयजेततदाविशेषमाह यदागर्भाष्टमैकादशद्वादशाब्दादिकालेस्वनिगमेनस्वाधिका
रप्रवृत्तेनवेदेनोक्तंद्विजत्वमुपनयनम् ८ अर्चायांप्रतिमादौ ९ स्नानेविशेषमाह उभयैर्वैदिकैस्तांत्रिकैश्चमंत्रैः १० किंच संध्योपासनादीनिकर्मा
णि चोदितानिसाकल्येनविहितानियस्ययानितैःसहमेपूजांकुर्यात् नतुतानिपरित्यजेदित्यर्थः सम्यक्परमेश्वरविषयएवसंकल्पोयस्यतथाभूतः
सन् कर्मपावनींकर्मनिर्हारिणीम् ११ अर्चाभेदानाहसार्धेन शैलीशिलामयी लौहीसुवर्णादिमयी लेख्यामृच्चंदनादिमयी हृदिपूजायांमनोमयी

श्रीभगवानुवाच नह्यंतोऽनंतपारस्यकर्मकांडस्यचोद्धव संक्षिप्तंवर्णयिष्यामियथावदनुपूर्वशः ६ वैदिकस्तां
त्रिकोमिश्रइतिमेत्रिविधोमखः त्रयाणामीप्सितेनैवविधिनामांसमर्चयेत् ७ यदास्वनिगमेनोक्तंद्विजत्वंप्राप्यपूरुषः
यथायजेतमांभक्त्याश्रद्धयातन्निबोधमे ८ अर्चायांस्थंडिलेऽग्नौवासूर्येवाऽप्सुहृदिद्विजे द्रव्येणभक्तियुक्तोऽर्चेत्स्वगु
रुंमाममायया ९ पूर्वंस्नानंप्रकुर्वीतधौतदंतोऽगशुद्धये उभयैरपिचस्नानंमंत्रैर्मृद्ग्रहणादिभिः १० संध्योपास्त्यादिकर्मा
णिवेदेनाचोदितानिमे पूजांतैःकल्पयेत्सम्यक्संकल्पःकर्मपावनीम् ११ शैलीदारुमयीलौहीलेप्यालेख्याचसैकती
मनोमयीमणिमयीप्रतिमाष्टविधास्मृता १२ चलाचलेतिद्विविधाप्रतिष्ठाजीवमंदिरम् उद्वासावाहनेनस्तःस्थिराया
मुद्धवार्चने १३ अस्थिरायांविकल्पःस्यात्स्थंडिलेतुभवेद्द्वयम् स्नापनंत्वविलेप्यायामन्यत्रपरिमार्जनम् १४ द्रव्यैःप्र
सिद्धैर्मद्यागःप्रतिमादिष्वमायिनः भक्तस्यचयथालब्धैर्हृदिभावेनचैवहि १५ स्नानालंकरणंप्रेष्ठमर्चायामेवतूद्धव
स्थंडिलेतत्वविन्यासोवह्नावाज्यप्लुतंहविः १६

१२ प्रकर्षेणतिष्ठत्यस्यामिति प्रतिष्ठाप्रतिमैवजीवस्यभगवतोमंदिरम् यद्वा प्रतिष्ठयाक
लान्यासेनभगवन्मंदिरंभवतीतिप्रतिमाभेदेनविशेषमाहसार्धेनउद्वासोविसर्जनम् १३ अस्थिरायामर्चनेविकल्पः शालग्रामेनकुर्यात्सैकत्यांकु
र्यादन्यत्रकुर्याद्वानवेति अविलेप्यायांमृन्मयलेख्यव्यतिरिक्तायामन्यत्रविलेप्यायांलेख्यायांचपरिमार्जनमेव १४ इदानींसकामनिष्कामभेदे
नविशेषमाह द्रव्यैरिति प्रकर्षेणसिद्धैःसुशोभनैःअमायिनः निष्कामभक्तस्ययथालब्धैः यत्रचंदनादिसर्वथानलभ्यतेतत्रहृदिभावेन भावनया
यद्वा हृदि चेन्मद्यागःतदाभावेनमनोमयैर्द्रव्यैरित्यर्थः १५ अधिष्ठानभेदेनप्रधानोपचारमाहसार्धेन स्नानेति तत्वविन्यासः यथास्थानमंगप्र
धानदेवतानांतत्तन्मंत्रैःस्थापनम् १६

अभ्यर्हणमुपस्थानार्घ्यादिसलिलादिभिस्तर्पणादिनायजनम् सर्वसाधारणमाह श्रद्धयेति १७ १८ एवमधिकारादिव्यवस्थामुक्त्वा इदानीं पूजा
प्रकारमाह शुचिरिति संभृताः संभाराः पूजासाधनानियेनसः प्रागग्रैः दर्भैः यद्वा प्रागेवसंभृतसंभारः सन्नासीनः नत्वासीनः सन्पश्चात्तत्संभा-
रार्थंवारंवारमुत्तिष्ठेदित्यर्थः प्राङ्मुखउदङ्मुखोवाआसीनः अर्चायांतुस्थिरायांसंमुखअर्चाभिमुखउपविष्टःसन् १९ अनंतरंगुर्वादिनमस्कार
पूर्वकंयथोपदेशंस्वस्मिन्कृतन्यासः कृतोमूलमंत्रन्यासोयस्यांतांममार्चामामृजेत् निर्माल्यापकर्षणादिनाशोधयेत् कलशंपूर्णकुंभं प्रोक्षणीयंप्रो
क्षणार्थोदकपात्रमुपसाधयेत् चंदनपुष्पादिभिः संस्कुर्यात् २० तदद्भिः प्रोक्षणीयाद्भिर्देवयजनम् देवपूजास्थानम् पाद्याद्यर्थंत्रीणिपात्राणि
कलशोदकैः पूरितानितैस्तैर्द्रव्यैःसाधयेत् २१ तत्रपाद्यादिद्रव्याणि पाद्येश्यामाकदूर्वाऽब्जविष्णुक्रांतादिरिष्यते गंधपुष्पाक्षतयवकुशाग्रति

सूर्ये चाऽभ्यर्हणंप्रेष्ठंसलिलेसलिलादिभिः श्रद्धयोपाहृतंप्रेष्ठंभक्तेनममवार्यपि १७ भूर्यप्यभक्तोपहृतंनमेतोषाय
कल्पते गंधोधूपःसुमनसोदीपोऽन्नाद्यंचकिंपुनः १८ शुचिःसंभृतसंभारःप्राग्दर्भैःकल्पितासनः आसीनःप्रागु
दग्वार्चेदर्चायामथसंमुखः १९ कृतन्यासः कृतन्यासांमदर्चांपाणिनामृजेत् कलशंप्रोक्षणीयंचयथावदुपसाध
येत् २० तदद्भिर्देवयजनंद्रव्याण्यात्मानमेवच प्रोक्ष्यपात्राणित्रीण्यद्भिस्तैस्तैर्द्रव्यैश्चसाधयेत् २१ पाद्यार्घ्याचम
नीयार्थंत्रीणिपात्राणिदेशिकः हृदाशीर्ष्णाऽथशिखयागायत्र्याचाभिमंत्रयेत् २२ पिंडेवाय्वग्निसंशुद्धेहृत्पद्म-
स्थांपरांमम अण्वींजीवकलांध्यायेन्नादांतेसिद्धभाविताम् २३ तयात्मभूतयापिंडेव्याप्तेसंपूज्यतन्मयः आवाह्या
र्चादिषुस्थाप्यन्यस्तांगंमांप्रपूजयेत् २४

लसर्षपाः दूर्वाचेतिक्रमादर्घ्यद्रव्याष्टकमुदीरितम् जातीलवंगकंकोलैर्मतमाचमनीयमि
ति तानिचत्रीणिपात्राणियथाक्रमंहृदयादिमंत्रैः गायत्र्याचसर्वाण्यभिमंत्रयेत् २२ तदनंतरंपिंडेदेहेवाय्वग्निसंशुद्धेइति कोष्ठगतेनवायु
नाशोषिते आधारगतेनाग्निनादग्धेपुनर्ललाटस्थचंद्रमंडलामृतप्लवनेनामृतमयेजातेतस्मिन् हृत्पद्मस्थांपरांश्रेष्ठांजीवकलांश्रीनारायण
मूर्तिंध्यायेत् कथंभूतांनादांतेसिद्धैर्भाविताम् प्रणवस्याकारोकारमकारबिंदुनादाः पंचांशाः तत्रनादांतेसिद्धैर्ध्याताम् तथाचश्रुतिः योवे
दादौस्वरःप्रोक्तोवेदांतेप्रतिष्ठितः तस्यप्रकृतिलीनस्ययः परःसमहेश्वरइति २३ तयात्मभूतया स्वेनैवभावेनचिंतितयाअमृतमयेपिंडे-
दीपेनप्रभयागृहमिवव्याप्तेसतितस्मिन्नेवादौमानसैरुपचारैःसंपूज्यतन्मयः सन्नर्चादिष्वावाह्यस्थापनमुद्रयास्थापयित्वा २४

कथंपूजयेत्तदाह पाद्येतिद्वाभ्याम् धर्मादिभिर्ममासनम् २५ तत्रपद्मंचकल्पयित्वोभाभ्यांवेदतंत्राभ्यामुभयसिद्धये मह्यंपाद्यादीनुपचारान्प्र कल्पयेदित्यन्वयः उपस्पर्शः आचमनमर्हणमर्घ्यम् उभयसिद्धयेवेदतंत्रोक्तभुक्तिमुक्तिप्राप्तये अयमर्थः धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याण्यासनपर्यंकस्याग्ने यादिचतुष्कोणेषुपादाः अधर्मादीनिपूर्वादिदिक्षुगात्राणित्रयोगुणाः पट्टिकास्तत्रपूर्वादिक्रमेणमध्येविमलोत्कर्षिणीज्ञानाक्रियायोगाप्रह्वीसत्येशा नाऽनुग्रहेतिनवशक्तयः एवंयथोपदेशंधर्मादिभिर्नवभिश्चशक्तिभिश्चासनंकल्पयित्वेति कर्णिकयाकेसरैस्तत्रस्थसूर्यादिमंडलैश्चोज्ज्वलमित्यर्थः २६ आयुधादिपूजामाह सुदर्शनमितित्रिभिः तत्रन्यस्तांगमित्यावरणपूजासूचिता आसनेनैवशक्त्यावरणमित्युक्तम् ततः सुदर्शनादिमुशलां

पाद्योपस्पर्शार्हणादीनुपचारान्प्रकल्पयेत् धर्मादिभिश्चनवभिः कल्पयित्वासनंमम २५ पद्ममष्टदलंतत्रकर्णिकाके-
सरोज्ज्वलम् उभाभ्यांवेदतंत्राभ्यांमह्यंतूभयसिद्धये २६ सुदर्शनंपांचजन्यंगदासीषुधनुर्हलान् मुशलंकौस्तुभंमालां
श्रीवत्संचानुपूजयेत् २७ नंदंसुनंदंगरुडंप्रचंडंचंडमेवच महाबलंबलंचैवकुमुदंकुमुदेक्षणम् २८ दुर्गांविनाय
कंव्यासंविष्वक्सेनंगुरून्सुरान् स्वेस्वेस्थानेत्वभिमुखान्पूजयेत्प्रोक्षणादिभिः २९ चंदनोशीरकर्पूरकुंकुमागरु
वासितैः सलिलैःस्नापयेन्मंत्रैर्नित्यदाविभवेसति ३० स्वर्णघर्मानुवाकेनमहापुरुषविद्यया पौरुषेणापिसूक्तेन-
सामभीराजनादिभिः ३१ वस्त्रोपवीताभरणपत्रस्रग्गंधलेपनैः अलंकुर्वीतसप्रेममद्भक्तोमांयथोचितम् ३२ पा
द्यमाचमनीयंचगंधंसुमनसोऽक्षतान् धूपदीपोपहार्याणिदद्यान्मेश्रद्धयाऽर्चकः ३३

तान्यायुधानिअष्टदिक्षुकौस्तुभमालाश्रीवत्सानुरसि २७ नंदादीन्पार्षदानष्टदिक्षुगरुडंपुरतः २८ दुर्गादीनिकोणेषुगुरून्वामतः सुरानिंद्रादिलो कपालान्पूर्वादिदिक्षुएवमेतान्देवस्याभिमुखान्प्रोक्षणादिभिः अर्घादिभिः पूजयेदित्यर्थः २९ पाद्यादीनुपचारान्प्रकल्पयेदित्युक्तंतानेवगुणविधि- भिःप्रपंचयति चंदनेतिषड्भिः ३० मंत्रानाह स्वर्णघर्मानुवाकः सुवर्णघर्मंपरिवेदवेनमित्यादिमहापुरुषविद्याजितंतेपुंडरीकाक्षनमस्तेविश्वभावन सुब्रह्मण्यनमस्तेस्तुमहापुरुषपूर्वजेति पौरुषंपुरुषसूक्तंसहस्रशीर्षेत्यादिनीराजनादीनिसामानि इंद्रंनरोनेमधिताहवंतइत्यस्यामृचिगीता नि आदिशब्देनरौहिणादीनि ३१ वस्त्राद्युपचारेष्वलंकारलक्षणंगुणंविधत्ते वस्त्रेति पत्राणिकपोलवक्षस्स्थलादिषुलिखिताः पत्रभंग्यः मद्भक्त श्चेत्सप्रेमयथाभवतितथा ३२ यथोचितमलंकुर्वीतेत्युक्तार्थंसर्वसाधारणंश्रद्धालक्षणंगुणंविधत्ते पाद्यमिति ३३ ५ ७

नैवेद्यंवैभवलक्षणंगुणंविधत्ते गुडपायसेति शष्कुल्यः तैलपक्वविशेषाः अपूपाः अपूपानांमंडकादीनांसमूहाः सूपाः व्यंजनानि सतिविभवइतिशेषः ३४ कालभेदेनगुणंविधत्ते अभ्यंगेति अभिषेचनंपंचामृतादिस्नपनम् अन्नाद्येति अन्नंभोज्यमाद्यंभक्ष्यंपर्वण्येकादश्यो अन्वहंप्रत्यहंवाविभवेसति ३५ फलभूयस्त्वार्थिनोऽग्नावपिपूजाप्रकारमाह विधिनास्वगृह्योक्तप्रकारेणमेखलादिभिरुपलक्षितेविहितेनिर्मिते तदुक्तम् वितस्तारोच्छ्रायतस्तिस्रोमेखलाश्चतुरंगुलाः हस्तमात्रोभवेद्गर्तःसयोनिर्वेदिकान्वितेत्यादि उदितंप्रज्वलितमग्निंपरितःसमूहेत् एकत्रमेलयेत् ३६ दर्भैःपरिस्तीर्यपरितः प्रोक्षयेत् अन्वाधायअन्वाधानसंज्ञकम् व्याहृतिभिः समित्प्रक्षेपादिरूपंकर्मकृत्वा अग्नेरुत्तरतो द्रव्याणिहोमोपयोगीन्यासाद्यनिधायप्रोक्षण्याप्रोक्षणीपात्रोदकेनप्रोक्ष्याग्नौमांध्यायेत् ३७ शंखादिभिरुल्लसंतः शोभमानाश्चत्वारोभुजायस्यतम् ३८ स्फु

गुडपायससर्पींषिशष्कुल्यापूपमोदकान् संयावदधिसूपांश्चनैवेद्यंसतिकल्पयेत् ३४ अभ्यंगोन्मर्दनादर्शदंतधावाभिषेचनम् अन्नाद्यगीतनृत्यादि पर्वणिस्युरुतान्वहम् ३५ विधिनाविहितेकुंडेमेखलागर्तवेदिभिः अग्निमाधायपरितःसमूहेत्पाणिनोदितम् ३६ परिस्तीर्याथपर्युक्षेदन्वाधाययथाविधि प्रोक्षण्यासाद्यद्रव्याणिप्रोक्ष्याग्नौभावयेतमाम् ३७ तप्तजांबूनदप्रख्यंशंखचक्रगदांबुजैः लसच्चतुर्भुजंशांतंपद्मकिंजल्कवाससम् स्फुरत्किरीटकटककटिसूत्रवरांगदम् श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभंवनमालिनम् ३९ ध्यायन्नभ्यर्च्यदारूणिहविषाभिघृतानिच प्रास्याज्यभागावाघारौदत्वाचाज्यप्लुतंहविः ४० जुहुयान्मूलमंत्रेणषोडशर्चावदानतः धर्मादिभ्योयथान्यायंमंत्रैःस्विष्टकृतंबुधः ४१ अभ्यर्च्याथनमस्कृत्यपार्षदेभ्योबलिंहरेत् मूलमंत्रंजपेद्ब्रह्मस्मरन्नारायणात्मकम् ४२

रत्किरीटादीनियस्यतम् ३९ हविषाघृतेन अभिघृतानिसर्वासिक्तानिदारूणिशुष्कसमिधः प्रास्यप्रक्षिप्य आघारौतत्संज्ञकौयागौएवमाज्यभागौचदत्वातदर्थाहुतीर्हुत्वाइत्यर्थः तत्राघारौप्रजापतयेस्वाहेंद्रायस्वाहेतिचोत्तरदक्षिणपरिधिसंधिमारभ्यअग्निमध्यादापरिध्यंतंघृतक्षरणरूपौअग्नयेस्वाहासोमायस्वाहेत्येवंहोमरूपौ ४० मूलमंत्रेणाष्टाक्षरेणतथाषोडशऋचोयस्मिन् तेनपुरुषसूक्तेनचावदानतःप्रत्यृचमाहुतिग्रहणेनेत्यर्थः पुरुषसूक्तेनाराधनपक्षेसएवमूलमंत्रः तेनैवप्रत्यृचमवदानतोहोमइतिमंत्रैः स्वाहांतैर्यथान्यायंपूजाक्रमेणैवअग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहेत्येवंस्विष्टकृतंहुत्वा ४१ ततोवह्निस्थंभगवंतमंतर्यामिणमभ्यर्च्यपुष्पधूपादिभिः अथनमस्कृत्यपार्षदेभ्योनंदादिभ्योऽष्टदिक्षुबलिंहरेत् ततःपूजास्थानमागत्यदेवस्याग्रेसमुपविश्ययथाशक्तिमूलमंत्रंजपेत्

तत्रउभयत्रभगवतोभोजनसमाप्तिंध्यात्वाआचमनंदत्वाउच्छेषंविष्वक्सेनायकल्पयित्वातदनुज्ञयापश्चात्स्वयंभुंजीत ततःसुरभिमत्कगंधवत्तां
बूलाद्यंमुखवासंदत्वाऽथपुनरप्यर्हयेत् पुष्पांजलिनापूजयेत् ४३ अभिनयन्स्वस्मिन्नाविष्कुर्वन्क्षणिकः वैयग्र्यंपरित्यज्यलब्धावसरोभवेत्
४४ स्तवस्तोत्राणांभेदंदर्शयति पौराणैःप्राकृतैरपीति ४५ कथंप्रणमेदित्यपेक्षायामाह शिरइति बाहुभ्यांदक्षिणोत्तराभ्यांपरस्परंममदक्षिणो
त्तरौपादौगृहीत्वा यद्वा पृष्ठतः परस्परंनिबद्धाभ्यांकृतापराधइवप्रपन्नमित्यादिविज्ञप्त्याचप्रणमेत् ४६ ततः शेषाग्रहणपूर्वकंवैकल्पिकोद्वा
सनप्रकारमाह इतीति अनयैवप्रार्थनयाशेषांनिर्माल्यंमयादत्तांध्यात्वाशिरस्याधाय धृत्वायदुद्वासयेत्तर्हिप्रतिमायांयन्न्यस्तंज्योतिः तत्पु-

दत्वाचमनमुच्छेषंविष्वक्सेनायकल्पयेत् मुखवासंसुरभिमत्तांबूलाद्यमथार्हयेत् ४३ उपगायन्गृणन्नृत्यन्कर्माण्य
भिनयन्मम मत्कथाःश्रावयन्शृण्वन्मुहूर्तंक्षणिकोभवेत् ४४ स्तवैरुच्चावचैःस्तोत्रैःपौराणैःप्राकृतैरपि स्तुत्वा
प्रसीदभगवन्निनिवंदेतदंडवत् ४५ शिरोमत्पादयोःकृत्वाबाहुभ्यांचपरस्परम् प्रपन्नंपाहिमामीशभीतंमृत्युग्रहा
र्णवात् ४६ इतिशेषांमयादत्तांशिरस्याधायसादरम् उद्वासयेच्चेदुद्वास्यंज्योतिर्ज्योतिषितत्पुनः ४७ अर्चादि
षुयदायत्रश्रद्धामांतत्रचार्चयेत् सर्वभूतेष्वात्मनिचसर्वात्माऽहमवस्थितः ४८ एवंक्रियायोगपथैःपुमान्वैदिकतांत्रि
कैः अर्चन्नुभयतःसिद्धिंमत्तोविंदत्यभीप्सिताम् ४९ मदर्चांसंप्रतिष्ठाप्यमंदिरंकारयेद्दृढम् पुष्पोद्यानानिरम्याणि
पूजायात्रोत्सवाश्रितान् ५० पूजादीनांप्रवाहार्थंमहापर्वस्वथान्वहम् क्षेत्रापणपुरग्रामान्दत्वामत्सार्ष्टितामियात्
५१ प्रतिष्ठयासार्वभौमंसद्मनाभुवनत्रयम् पूजादिनाब्रह्मलोकंत्रिभिर्मत्साम्यतामियात् ५२

नरपिहृत्स्थस्यज्योतिष्येवोद्वास्यमुद्वासनीयम् ४७ एतेष्वधिष्ठानेषुकिंमुख्यतममित्यपेक्षायामाह अर्चादिष्विति यदायत्रश्रद्धातदातत्रतत्त्व-
धिष्ठानेमुख्यामुख्यत्वम् कुतः यतःसर्वभूतेष्वात्मनिचसर्वात्माऽहमेवस्थितइति ४८ उभयतः इहामुत्रच ४९ समर्थंप्रत्याह मदर्चामितित्रिभिःपु
ष्पोद्यानानिचकारयेत् पूजायात्रोत्सवाश्रितान् पूजाप्रत्यहंयात्राविशिष्टेपर्वणिबहुजनसमागमउत्सवः वसंतादिमहोत्सवः तदाश्रितान्
क्षेत्रादीन्दत्वा ५० पूजायात्रोत्सवाश्रितान् इत्यस्यविवरणम् पूजादीनामिति प्रवाहार्थंसंततानुवृत्त्यर्थम् मत्सार्ष्टितांमत्समानैश्वर्यम् ५१
प्रतिष्ठादीनांव्यस्तसमस्तानांफलमाह प्रतिष्ठयेति मत्साम्यतांमयासाम्यमित्यर्थः ५२

सकामंप्रत्युक्तमहैतुकभक्तंप्रत्याह मामेवेति अहैतुकः भक्तियोगएवकथंभवतितत्राह भक्तियोगमिति ५३ दातुः फलमुक्तमपहर्तारंनिंदति यइति
विड्भुक्विष्ठाभोजीक्रमिः ५४ कर्तुर्यत्फलंतदेवान्येषामपीत्याह कर्तुरिति सारथेः सहकारिणोहेतोः प्रयोजकस्य अनुमोदितुश्चप्रेत्यैतेन फलमित्यन्वयः
कुतः यतः कर्मणामेतेभागिनः भागार्हाः तत्रापिविशेषमाह भूयसिकर्मणिसारथ्यादौतुभूयोऽधिकंफलमिति पयः पत्रादिमात्रेणपूजितोयः परंप
दंप्रागेवदर्शितः प्रीतःसकृष्णः शरणंमम ५५ इत्येकादशेटीकायांसप्तविंशोऽध्यायः २७ अष्टाविंशेतुयः पूर्वविस्तरेणोपवर्णितः ज्ञा
नयोगःपुनश्चासौसमाहृत्यनिरूप्यते १ इदानीमतिविस्तरेणोक्तंज्ञानयोगंसंक्षेपेणवक्तुमाह परेषांस्वभावान् शांतघोरादीन्कर्माणिच ता

मामेवनैरपेक्ष्येणभक्तियोगेनविंदति भक्तियोगंसलभतेएवंयः पूजयेतमाम् ५३ यःस्वदत्तांपरैर्दत्तांहरेतसुरवि
प्रयोः वृत्तिंसजायतेविड्भुग्वर्षाणामयुतायुतम् ५४ कर्तुश्चसारथेर्हेतोरनुमोदितुरेवच कर्मणांभागिनःप्रेत्यभूयो
भूयसितत्फलम् ५५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेसप्तविंशोऽध्यायः २७ श्रीभगवानुवाच
परस्वभावकर्माणिनप्रशंसेन्नगर्हयेत् विश्वमेकात्मकंपश्यन्प्रकृत्यापुरुषेणच १ परस्वभावकर्माणियःप्रशंसति
निंदति सआशुभ्रश्यतेस्वार्थादसत्यभिनिवेशतः २ तैजसेनिद्रयापन्नेपिंडस्थोनष्टचेतनः मायांप्राप्नोतिमृत्युं
वातद्वन्नानार्थदृक्पुमान् ३ किंभद्रंकिमभद्रंवाद्वैतस्यावस्तुनः कियत् वाचोदितंतदनृतंमनसाध्यातमेवच
४

प्रहेतुः विश्वमिति १ विक्षेपेदोषमाह परेति स्वार्थाज्ज्ञाननिष्ठालक्षणात् असतिमिथ्याभूतेद्वैतेऽभिनिवेशात् २ भ्रंशमेव-
दृष्टांततोदर्शयति तैजसेराजसाहंकारकार्येइंद्रियगणेनिद्रयाआपन्ने अभिभूतेसतिपिंडस्थोजीवः केवलंमनोमात्रेणमायांस्वप्नरूपांप्रा
प्नोति ततोमनसिलीनेसतिनष्टचेतनःसन् मृत्युंवामृत्युतुल्यांसुषुप्तिंवाप्राप्नोतियथातद्वदेवनानार्थदृक्द्वैताभिनिवेशीविक्षेपंलयंच-
प्राप्नोति यथाप्राज्ञसंपर्कात् विश्वस्यभोगस्तपलक्षणोभ्रंशः एवमनात्मसंपर्कादात्मनोऽपिस्वरूपभ्रंशइतिभावः ३ द्वैतासत्यत
यास्तुतिनिंदयोर्निर्विषयत्वंप्रपंचयतिसार्धैःषड्भिः किंभद्रमिति अवस्तुनोद्वैतस्यमध्येकिंभद्रंकिंवाऽभद्रंकियत् भद्रंकियद्वाऽभद्रमि-
त्यर्थः अवस्तुत्वमेवाह वाचेतिवागिंद्रियोपलक्षणम् वाचाउदितमुक्तंचक्षुरादिभिश्चयत्दृश्यंतदनृतमिति ४ ५ ५
५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

नन्वेवंसतिदेहादिभावानामप्यसत्त्वात्कथंभयहेतुत्वंतत्रसदृष्टांतमाह छायाप्रतिबिंबः प्रत्याह्वयः प्रतिध्वनिः आभासः शुक्तिरजतादिः एते यथाऽसंतोऽप्यर्थकारिणोभवंति आमृत्युतः मृत्युमभिव्याप्य यद्वा मृत्युर्लयः यावन्नैवलीयंतेतावत्पर्यंतमित्यर्थः ५ ननुस्रष्ट्यादिश्रुतिभिरेव द्वैतंनिरूपितंकथमसत्यंस्यात्तत्राह आत्मैवेतिसार्धद्वाभ्याम् त्रातिपालयति ६ अन्यस्मात्सृज्यादिव्यतिरिक्तात् त्रिविधा आध्यात्मिकादिरूपाभातिः प्रतीतिः ननुकथंनिर्मूलंप्रतीयतेतत्राह इदमिति ७ ज्ञानविज्ञानयोर्नैपुणंनिष्ठाम् सूर्यवत्समोभूत्वा ८ एतन्निष्ठाप्राप्त्युपायमाह प्रत्यक्षेणेति यदाद्यंतवत् द्वैतंतदसदिति ज्ञात्वानिःसंगोविचरेत् आद्यंतवत्त्वेप्रमाणानि प्रत्यक्षेणघटादि अनुमानेनसावयवत्वेनदृश्यंपृथिव्यादि निगमेनाप्रत्यक्षमाकाशादि आत्मसंविदास्वानुभवेनसर्वंदृश्यमानाद्यंतवदसच्चेतिज्ञात्वानिःसंगः तदासक्तिशून्यः ९ ननुयद्यात्म

छायाप्रत्याह्वयाभासाह्यसंतोऽप्यर्थकारिणः एवंदेहादयोभावायच्छंत्यामृत्युतोभयम् ५ आत्मैवतदिदं विश्वंसृज्यतेसृजतिप्रभुः त्रायतेत्रातिविश्वात्माह्रियतेहरतीश्वरः ६ तस्मान्नह्यात्मनोऽन्यस्मादन्योभावो निरूपितः निरूपितेऽयंत्रिविधानिर्मूलाभातिरात्मनि ७ इदंगुणमयंविद्धित्रिविधंमाययाकृतम् ७ एतद्विद्वान्मदुदितंज्ञानविज्ञाननैपुणम् ननिंदतिनचस्तौतिलोकेचरतिसूर्यवत् ८ प्रत्यक्षेणानुमानेननिगमेनात्मसंविदा आद्यंतवदसज्ज्ञात्वानिःसंगोविचरेदिह९ उद्धवउवाच नैवात्मनोनदेहस्यसंसृतिर्द्रष्टृदृश्ययोः अनात्मस्वदृशोरीशकस्यस्यादुपलभ्यते १० आत्माऽव्ययोऽगुणःशुद्धःस्वयंज्योतिरनावृतः अग्निवद्दारुवदचिद्देहःकस्येहसंसृतिः ११ श्रीभगवानुवाच यावद्देहेंद्रियप्राणैरात्मनःसंनिकर्षणम् संसारःफलवांस्तावदपार्थोऽप्यविवेकिनः १२

संविदासर्वंदृश्यमसदित्युच्यते तर्ह्यात्मास्वप्रकाशोदेहादिद्वैतंचजडमित्युक्तंस्यात् तथाचसंसारेप्रतिभासोनघटेतइतिचोदयति अनात्मस्वदृशोः जडाजडयोः अत्रहेतुः द्रष्टृदृश्ययोर्माभूत् द्वयोरपितदाह उपलभ्यतइति १० एतत्प्रपंचयति आत्मेति अव्ययत्वादिपंचविशेषणैर्नाशादिरागादिपुण्यापुण्याज्ञानपरिच्छेदानामसंभवंदर्शयति हेतुहेतुमत्त्वंतुयथेष्टम् अचित् जडः अयंभावः यथैवाग्निदारुणोर्भेदेनानुपलंभेऽपिदारुप्रकाश्यमेवाग्निश्चप्रकाशकः तथादेहात्मनोरपि नसंसृतिस्तयोरन्यतरस्यापिघटतइति ११ सत्यंतथाऽप्युभयोरेवमविवेकएवसंसारालंबनमित्याहपंचभिः यावदिति संनिकर्षणंसंबंधः नन्वसं

गस्यकुतः संबंधः तत्राह अविवेकिनः अज्ञानकृतइत्यर्थः ननुस्वप्रकाशस्यकथमज्ञानतः संसारस्तत्राह अपार्थोऽपिकेवलंफलवान् फलंस्फूर्तिर्ननुतूत्त्वतोऽस्तीत्यर्थः १२ नन्वसतोदेहादेः कुतः संसारस्फूर्तिर्हेतुत्वमपितत्राह अर्थेहीति अस्यात्मनः १३ ननुकथंचिज्ज्ञानतोविषयस्फूर्तिर्जीवन्मुक्तस्यापिदुर्वारेत्यनिर्मोक्षप्रसंगः स्यात्तत्राह यथाहीति प्रस्वापः स्वप्नः बहूननर्थान् बिभर्तिपुष्णातीतितथा १४ अहंकारलक्षणोदेहादिसंनिकर्षएवसंसारालंबनमित्यन्वयव्यतिरेकाभ्यांदर्शयति शोकेति स्पृहस्यादीतेषामदर्शनात् अहंसुखी तिवच्चैतन्यंसुखीतिप्रतीत्यभावाच्चदृश्यत्वाच्चसुखादीनांकृशत्वादिवत् द्रष्टृधर्मत्वानुपपत्तेरितिभावः १५ ननुयद्यहंकारस्यसंसारस्तर्हिमुक्तिरपितस्यैवेतिमुक्तावहंकारावशेषः प्रसज्येततत्राह देहेति देहादिष्वभिमानोयस्यसः आत्मैवतेषामंतर्हितोजीवः अतए

अर्थेह्यविद्यमानेऽपिसंसृतिर्ननिवर्तते ध्यायतोविषयानस्यस्वप्नेनर्थागमोयथा १३ यथाह्यप्रतिबुद्धस्यप्रस्वापोबह्वनर्थभृत् सएवप्रतिबुद्धस्यनवैमोहायकल्पते १४ शोकहर्षभयक्रोधलोभमोहस्पृहादयः अहंकारस्यदृश्यंतेजन्ममृत्युश्चनात्मनः १५ देहेंद्रियप्राणमनोभिमानोजीवोंऽतरात्मागुणकर्ममूर्तिः सूत्रंमहानित्युरुधेवगीतः संसारआधावतिकालतंत्रः १६ अमूलमेतद्बहुरूपरूपितंमनोवचःप्राणशरीरकर्म ज्ञानासिनोपासनयाशितेनच्छित्वामुनिर्गांविचरत्यतृष्णः १७ ज्ञानंविवेकोनिगमस्तपश्चप्रत्यक्षमैतिह्यमथानुमानम् आद्यंतयोरस्ययदेवकेवलंकालश्चहेतुश्चतदेवमध्ये १८

वगुणकर्ममयीमूर्तिर्यस्यसः एवंचसूक्ष्मोपाधिभिर्बहुधेवसूत्रादिशब्दैर्गीतः संसारेपरमेश्वराधीनः सर्वतोधावति अतोनायंदोषइतिभावः १६ तदेवमहंकारकृतंबंधमुपपाद्येदानींज्ञानेनतन्निवृत्तौमुक्तिरित्याह अमूलमिति वस्तुतोमूलशून्यम् अज्ञानतस्तुबहुरूपैःदेवादिशरीरैरूपितंप्रकाशितमैंद्रजालिकतुल्यमिति किंतत्तदाह मनइति मनआदीनांद्वंद्वः यद्वा मनआदिषुक्रियतइति कर्मअहंकरणंगुरोरुपासनयानिशितेनतीक्ष्णेनज्ञानखड्गेनछित्वा १७ तदेवज्ञानंस्वरूपसाधनफलैर्निरूपयति ज्ञानमिति विवेकोज्ञानं साधनान्याह निगमोवेदः तपः स्वधर्मः प्रत्यक्षंस्वानुभवः ऐतिह्यमुपदेशः अनुमानंतर्कः फलमाह आद्यंतयोर्यदस्यजगतः मध्येपितदेवकेवलंनतुजगदिति किंतत्कालः कलयतिप्रकाशयतीतियः तथाहेतुः कारणंचयत्तदेव एतदुक्तंभवति यदस्यविश्वस्यकारणंप्रकाशकंचब्रह्मतदात्मकमेवेदंनतु ततः पृथगित्येवंनिश्चयकर्तृत्वेनिगमादिसाधनैर्जायतेयोविवेकः तज्ज्ञानमिति १८

तत्रनानाभेदव्यवहारालंबनस्यापिविश्वस्यकारणमात्रात्मकत्वंसदृष्टांतमाह यथेति स्वकृतंसृष्टुकुंडलादिरूपेणाविरचितंयद्धिरण्य
म् कीदृशम् हिरण्मयस्यकुंडलादेरुत्पत्तेः पुरस्तान्नाशाच्चपश्चाद्यदस्तिकटकंकुंडलमित्यादिनानाव्यपदेशैर्व्यवहारंप्राप्यमाणमपि
तदेवयथातद्वदस्यविश्वस्यकारणभूतोहमेवनानाव्यवहारालंबनंनतुमत्तः पृथग्विश्वमिति १९ तदेवंकार्यस्यकारणमात्रात्मकता
मुक्त्वाप्रकाश्यस्यप्रकाशकात्मकतामाहविज्ञानमिति त्रियवस्थम् यकारस्यपृथक्पाठश्छंदोऽनुरोधेन जाग्रदादित्र्यवस्थंयद्विज्ञा
नंमनः तदवस्थाकारणरूपंचयद्गुणत्रयम् यच्चकारणकार्यकर्तृकारणमध्यात्मंकार्यमधिभूतंकर्तृअधिदैवम् एवंगुणत्रयकार्य
भूतंत्रिविधंजगत् एतद्येनतुर्येणसामान्यज्ञानमात्रेणासमन्वयेनभवति येनानुगतंप्रकाशतइत्यर्थः तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्य
भासासर्वमिदंविभातीतितथाचक्षुषश्चक्षुरुतश्रोत्रस्यश्रोत्रंमनसोयेमनोविदुरित्यादिश्रुतेश्च ननुविशेषविज्ञानव्यतिरेकेण

यथाहिरण्यंस्वकृतंपुरस्तात्पश्चाच्चसर्वस्यहिरण्मयस्य तदेवमध्येव्यवहार्यमाणंनानापदेशैरहमस्य
तद्वत् १९ विज्ञानमेतत्त्रियवस्थमंगगुणत्रयंकारणकार्यकर्तृ समन्वयेनव्यतिरेकतश्चयेनैवतुर्येण
तदेवसत्यम् २० नयत्पुरस्तादुतयन्नपश्चान्मध्येचतत्तद्व्यपदेशमात्रम् भूतंप्रसिद्धंचपरेणयद्यत्तदेवत-
त्स्यादितिमेमनीषा २१ अविद्यमानोऽप्यवभासतेयोवैकारिकोराजससर्गएषः ब्रह्मस्वयंज्योतिरतोविभा-
तिब्रह्मेंद्रियार्थात्मविकारचित्रम् २२

ननुतुर्यंनामोपलभामहेतत्राह व्यतिरेकतश्चसमाध्यादौयदस्तितदेवसत्यमिति २० एवंका-
लत्रयेऽप्यव्यभिचारिणः सत्यत्वमुक्त्वंव्यभिचारिणस्त्वसत्यतामाह नयदिति यद्भूतंकार्यंपुरस्तादुत्पत्तेर्नभवति यच्चपश्चान्नाशाच्चनम
ध्येचपृथक्नास्ति किंतुव्यपदेशमात्रं कुतः यतः यद्यत्परेणअन्येनभूतंजातंप्रसिद्धंप्रकाशितंचतत् तदेवकारणप्रकाशकंतावन्मात्रंस्या
न्नपृथगितिमेमनीषाबुद्धिः वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यम् सर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिश्रुतेः कारणप्रकाशकव्यतिरेकेणकार्य-
स्यप्रकाश्यस्यचानुपलंभादितिभावः २१ एवंसामान्यतः कार्यप्रकाश्ययोः कारणप्रकाशकाभ्यामभेदमुत्पाद्यप्रस्तुतेतदुभयविवेकपूर्वकं
प्रपंचस्यब्रह्माभेदमाह अविद्यमानइति योऽयंवैकारिकः विकारसमूहः सएवप्रागविद्यमानोराजससर्गः रजोद्वारेणब्रह्मकार्यभूतइत्य
र्थः अवभासतेऽपिब्रह्मप्रकाश्यश्चेत्यर्थः ब्रह्मतुस्वयंस्वतः सिद्धंनतुकार्यमित्यर्थः ज्योतिश्चप्रकाशकमित्यर्थः अतःकारणात् इंद्रियाणिच
अर्थास्तन्मात्राणिच आत्मामनश्चदेवानामप्युपलक्षणम् विकाराः पंचभूतानि एवंचित्रंब्रह्मैवभातीति २२

उपसंहरति एवंनिगमतपः प्रत्यक्षैतिह्यमनुमानैः स्फुटंयथाभवतितथा ब्रह्मविवेकहेतुभिः तथापरस्यदेहादेरपवादेनात्मनिरासेनच
कीदृशेनविशारदेननिपुणेनगुरुणानिमित्तभूतेनेतिवा आत्मविषयंसंदेहंछित्वास्वानंदतुष्टः सन् अखिलेभ्यः कामुकेभ्यइंद्रियादिभ्यउ
पारमेतनिःसंगोभवेत् २३ परापवादंप्रपंचयति वपुरात्मानभवतिपार्थिवत्वात् घटवत् तथाइंद्रियाणितदधिष्ठातारोवादेवाः असवःप्राणाः
धिषणाबुद्धिः सत्त्वंचित्तमहंकृतिरित्येते आत्मानभवंति कुतः अन्नमात्रम् अन्नोपष्टभ्यत्वात् शरीरवत् वायुर्जलंचहुताशस्तेजः खंक्षि
तिरिति पंचभूतान्यर्थाःशब्दादयः साम्यंप्रकृतिः नात्माजडत्वात् घटवदिति यद्वा हिशब्देनानुमानांतराणिसूचितानि तद्यथा इंद्रि
याण्यात्मानभवंति करणत्वान्मनोवत् प्राणत्वात् वायुत्वाद्बाह्यवायुवदित्यादि २४ एवंविवेकज्ञानवतोमुक्तस्यनेंद्रियादिकृतगुणदोष

एवंस्फुटंब्रह्मविवेकहेतुभिः परापवादेनविशारदेन छित्वात्मसंदेहमुपारमेतस्वानंदतुष्टोऽखिलकामुकेभ्यः २३
नात्मावपुःपार्थिवमिंद्रियाणिदेवाह्यसुर्वायुर्जलंहुताशः मनोऽन्नमात्रंधिषणाचसत्त्वमहंकृतिः खंक्षितिरर्थसा
म्यम् २४ समाहितैःकःकरणैर्गुणात्मभिर्गुणोभवेन्मत्सुविविक्तधाम्नः विक्षिप्यमाणैरुतकिंनुदूषणंघनैरुपे-
तैर्विगतैरवेःकिम् २५ यथानभोवाय्वनलांबुभूगुणैर्गतागतैर्वर्तुगुणैर्नसज्जते तथाऽक्षरंसत्त्वरजस्तमोमलैर
हंमतेःसंसृतिहेतुभिःपरम् २६ तथाऽपिसंगःपरिवर्जनीयोगुणेषुमायारचितेषुयावत् मद्भक्तियोगेनदृढेनयावद्र
जोनिरस्येतमनःकषायः २७ यथाऽमयोऽसाधुचिकित्सितोनृणांपुनःपुनःसंतुदतिप्ररोहन् एवंमनोऽपक्वकषा
यकर्मकुयोगिनंविध्यतिसर्वसंगम् २८

संबंधइत्याह समाहितैरिति मत्सुविविक्तधाम्नः ममसुष्ठुविविक्तंधामस्वरूपंयेनतस्यप्रकाशक
स्यप्रकाश्यगुणदोषानभवंतीतिरविदृष्टांतेनोक्तम् २५ असंगब्रह्मत्वेनावस्थितस्यनकेऽपिगुणदोषाइत्याकाशदृष्टांतेनाह यथेति वा
य्वादीनांशोषणदहनक्लेदनरजोधूसरत्वादिभिर्गतागतैरागमापायिभिर्ऋतुगुणैः शीतोष्णादिभिर्वा अहंमतेरहंकारात्परमक्षरंसंसृतिहेतुभि
र्नयुज्यते यद्वा अहंकारस्यसंसृतिहेतुभिरिति २६ मुक्तवदसम्यक्ज्ञानीनयथेष्टमाचरेदित्याहद्वाभ्याम् तथाऽपीति गुणेषुविषयेषुरजोरागः
मनसः कषायइतिदुर्निरासतामाह २७ तदेवदृष्टांतेनोपपादयति यथेति नृणामामयोरोगः असाध्वसम्यक्यथाभवति तथाअपक्वक
षायकर्मअदग्धाः कषायारागादयस्तन्मूलानिकर्माणियस्मिन्तत् अतएवसर्वसंगंसर्वेषुपुत्रादिषुसज्जमानंमनःकुयोगिनमसम्यक्ज्ञानिनं
विध्यतिभ्रंशयति २८

ननुकथंचिद्विषयसंगेयदियोगभ्रंशः स्यात् अलंतर्हिसोपायेनयोगमार्गेणनत्राह कुयोगिनइति मनुष्यभूतैर्बंधुशिष्यादिरूपैस्त्रिदशैरुपसृष्टैः तथाचश्रुतिः यस्मात्तदेषांनप्रियंयदेतन्मनुष्याविद्युरिति भूयोजन्मांतरे नतुकर्मतंत्रम् कर्मविस्तारम् २९ ननुविदुषामपिसर्वथाकर्मदुष्परिहारमितिपुनःसंसारःस्यात् अतआह करोतीति विदुषोऽन्योसौजंतुः देहएवभोजनादिकर्मकरोतिक्रियतेविक्रियतेचतेनकर्मणापुण्याद्यपिप्राप्नोतीत्यर्थः केनापिसंस्कारादिनाचोदितः आनिपातान्मरणपर्यंतंकरोति विद्वांस्तुप्रकृतौस्थितोऽपिकर्मणिनविक्रियते निरहंकारित्वात् हर्षविषादादिभिःसंसारंनप्राप्नोति ३० किंच आस्तांतावदैहिककर्मभिर्विकारशंकायतोदेहमप्यसौनपश्यतीत्याह तिष्ठंतमिति उक्षंतंमूत्रयंतं स्वभावप्राप्तमन्यदपिदर्शनस्पर्शनादिईहमानंकुर्वंतमात्मानंदेहम् ३१ नन्विंद्रियवतः सर्वथाकथमदर्शनंसंभवतिनत्राह यदिस्मेति यद्यपिअसतांबहिर्मुखानां

कुयोगिनोयेविहितांतरायैर्मनुष्यभूतैस्त्रिदशोपसृष्टैः तेप्राक्तनाभ्यासबलेनभूयोयुंजंतियोगंनतुकर्मतंत्रम् २९
करोतिकर्मक्रियतेचजंतुःकेनाऽप्यसौचोदितआनिपातात् नतत्रविद्वान्प्रकृतौस्थितोऽपिनिवृत्ततृष्णःस्वसुखानुभूत्या ३० तिष्ठंतमासीनमुतव्रजंतंशयानमुक्षंतमदंतमन्नम् स्वभावमन्यत्किमपीहमानमात्मानमात्मस्थमतिर्नवेद ३१ यदिस्मपश्यत्यसदिंद्रियार्थंनानाऽनुमानेनविरुद्धमन्यत् नमन्यतेवस्तुतयामनीषीस्वाप्नंयथोत्थायतिरोदधानम् ३२ पूर्वंगृहीतंगुणकर्मचित्रमज्ञानमात्मन्यविविक्तमंग निवर्ततेतत्पुनरीक्षयैवनगृह्यतेनापिविसृज्यआत्मा ३३ यथाहिभानोरुदयोनृचक्षुषांतमोनिहन्यान्नतुसद्विधत्ते एवंसमीक्षानिपुणासतीमेहन्यात्तमिस्रंपुरुषस्यबुद्धेः ३४

इंद्रियाणामर्थंपश्यतितथाऽपिनानात्वान्मिथ्यास्वप्नवदित्यनुमानेनविरुद्धंबाधितंसदन्यदात्मव्यतिरिक्तंमनीषीवस्तुतयानमन्यते स्वप्नादुत्थायप्रबुध्यसंस्कारमात्रेणस्वाप्नंविषयंस्फुरंतमतएवस्वयमेवतिरोभवंतंयथातद्वत् ३२ तदेवमात्मानविक्रियनइत्युक्तम् नन्वेतदनुपपन्नंबद्धावस्थयात्यज्यमानत्वात् मुक्तावस्थयाचगृह्यमाणत्वात् नव्रीहयोऽवघातेनव्रीहिभावत्यागतः तंडुलीभावेनगृह्यमाणानविक्रियंतेनत्राह पूर्वमिति बद्धावस्थायांगुणैःकर्मभिश्चचित्रमज्ञानंकार्यंदेहेंद्रियादिलक्षणम् आत्मन्यध्यासेनाविविक्तंगृहीतमासीत् तदेवपुनर्ज्ञानेननिवर्तते आत्मातुनकेनापिरूपेणगृह्यते नापित्यज्यते अयंभावः मुक्तेःक्रियाफलत्वेतावदात्मनोविकारः नस्यारोपिताज्ञानमात्रनिवृत्तिरूपत्वात् नात्मसंस्पर्शित्वंबंधमोक्षयोः अतोनविकारइति ३३ एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति यथेति ननुपूर्वमेवसत्घटादिपुनर्विधत्ते करोतिसमीक्षाआत्मविद्या ३४

आत्मनोनिर्विकारतांप्रपंचयति एषइत्यनेनापरोऽक्षनयानित्यप्राप्तस्यात्मनः प्राप्तिंवारयति स्वयंज्योतिरित्यनेनाज्ञानमलापाकरणलक्षणांवि
कृतिंवारयति अजइत्युत्पत्तिंवारयति अप्रमेयइति ज्ञानलक्षणातिशयाधानेनसंस्कारम् महानुभूतिरितिदेशकालपरिच्छेदाभावेनास्ति
त्ववृद्धिविपरिणामापक्षयनाशान् स्वयंज्योतिष्ट्वादोहेतुः सकलानुभूतिरिति एकोद्वितीयइतिविकारहेतोरन्यस्याभावान्नकोपिविकार
इतिदर्शयति ननुश्रुतिविषयस्यकथंस्वयंज्योतिष्ट्वादितत्राह वचसांविरामेऽगोचरत्वेननिवृत्तौसत्याम् तथाचश्रुतिः यतोवाचोनिवर्तंते
अप्राप्यमनसासहेति नत्रहेतुः येनेषिताःप्रेषिताः तथाचश्रुतिः केनेषितंपततिप्रेषितंमनः केनप्राणः प्रथमः प्रैतियुक्तः केनेषितांवाचमिमांवदं
तिचक्षुः श्रोत्रंकउदेवोयुनक्तिश्रोत्रस्यश्रोत्रंयन्मनसोमनोयद्वाचोहवाचंप्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरिति ३५ अद्वितीयत्वमुपपादयितुंभे
दस्यावास्तवत्वमाह एतावानिति केवलेऽभिन्नेआत्मन्आत्मनिविकल्पइतियत् एतावान्सर्वोऽप्यात्मनोमनसः संमोहः भ्रमः यतः स्वमात्मा
नमृतेविनायस्यविकल्पस्यावलंबः आश्रयोनास्ति रजतभ्रमस्येवशुक्तिंविनानेहनानाऽस्तिकिंचनइंद्रोमायाभिः पुरुरूपईयतेयुक्ताह्यस्यहर

एषस्वयंज्योतिरजोऽप्रमेयोमहानुभूतिःसकलानुभूतिः एकोऽद्वितीयोवचसांविरामेयेनेषितावागसवश्चरंति
३५ एतावानात्मसंमोहोयद्विकल्पस्तुकेवले आत्मन्नृतस्वमात्मानमवलंबोनयस्यहि ३६ यन्नामाकृतिभिर्ग्राह्यं
पंचवर्णमबाधितम् व्यर्थेनाप्यर्थवादोऽयंद्वयंपंडितमानिनाम् ३७ योगिनोऽपक्वयोगस्ययुंजतःकायउत्थितैः
उपसर्गैर्विहन्येततत्रायंविहितोविधिः ३८ योगधारणयाकांश्चिदुपसर्गान्विनिर्दहेत् ३९

यःशतादशेत्येवमित्यादिश्रुतेरित्यर्थः ३६ केचित्तुनः प्रत्यक्षादिप्रतीतस्यप्रपंचस्यबाधायोगाद्वेदांतार्थानांचकृत्वर्थकर्तृप्रतिपादनपरत्वेनार्थवा
दत्वाद्द्वैतंसत्यमितिमन्यंतेतन्मतमनूद्यदूषयति यदिति नामाकृतिभिर्ग्राह्यंनामरूपोपलक्षितंपंचवर्णंपंचभूतात्मकंद्वयंद्वैतंयत्तदबाधित-
मितिपंडितमानिनामत्रवयमेवपंडिताइत्यभिमानवतांवेदांतेष्वयमर्थवादइतिप्रतीतिः नतत्वविदाम् यतःव्यर्थेनापिविनाऽप्यर्थेनसाप्रतीतिः
तथाहिनतावद्विध्येकवाक्यत्वंतेषामस्तियतोर्थवादत्वंस्यात् नवाकर्तृभोक्तृपरमानंदरूपात्मप्रतिपादनंकर्मविधिशेषतांभजतेनचाबाधित्वंद्वैतस्य
नामरूपात्मकत्वात् ग्राह्यत्वात् पंचवर्णात्मकत्वात् स्वप्नवदित्यादिअनुमानैर्वाचारंभणादिश्रुतिभिश्चबाधितत्वादिति ३७ तदेवंज्ञानयोगंस
परिकरंनिरूप्येदानींतन्निष्ठस्यविघ्नप्रतीकारमाह योगिनइतित्रिभिः योगंयुंजतः कायोयद्यंतरेधोत्सन्नैरुपसर्गैरोगादिउपद्रवैरभिभूयते विधिः
प्रतीकारः ३८ योगधारणयासोमसूर्यादिधारणयासंतापशैत्यादीन् आसनैर्वायुधारणाऽग्निर्नैर्वातादिरोगान् तपोमंत्रौषधीः पापग्रहसर्पादिकृता

न् ३९

ममानुध्यानादिभिः कामादीन् योगेश्वरानुवृत्त्या दंभमानादीन् हन्यात् ४० अन्ये तु देहसिद्ध्यर्थमेवैतत्सर्वं कुर्वंति तद्दूषयति केचित्तु नरैस्तैरन्यैश्चोपा
यैर्देहमेव सुकल्पं जरारोगादिरहितं वयसि तारुण्ये स्थिरं च कृत्वा अहंकृपरकायप्रवेशादिसिद्धये नत्तद्धारणारूपं योगं युंजंति न तु ज्ञाननिष्ठारूपम्
४१ कुशलैः प्राज्ञैः आदरणीयं न भवति वनस्पतिवदात्मैव स्थायी शरीरं तु फलवन्नश्वरमित्यर्थः ४२ ननु कचित्समाध्यंगत्वेनापि प्राणायामादि
योगे क्रियमाणे जरारोगाद्यभावो दृश्यते सत्यं तथाऽपि समाधिमुत्सृज्य न तत्र सज्जेतेत्याह योगमिति तत्र नांदेहसिद्धिं नश्रद्दध्यात् न विश्वसेत्
४३ तदेवं विघ्नप्रतीकारैर्योगं कुर्यादित्युक्तं मच्छरणस्य तु न विघ्नशंकाऽपीत्याह योगचर्यामिति विचरन् स्वसुखे अनुभूः अनुभूतिर्यस्य सः स्प
हामूलाहि विघ्नाः सा च मदपाश्रयस्य निवर्तते अतोऽन्तरायैरविहतः स्वानंदपूर्णो भवतीति समाहृत्य स्वयोगं तु समस्तोपनिषद्रसम् सखेमु-

कांश्चिन्ममानुध्यानेन नामसंकीर्तनादिभिः योगेश्वरानुवृत्त्या वा हन्यादशुभदाञ्छनैः ४० केचिद्देहमिमं धीराः सु
कल्पं वयसि स्थिरम् विधाय विविधोपायैरथ युंजंति सिद्धये ४१ न हि तत्कुशलादृत्यं तदायासो ह्यपार्थकः अंतवत्त्वा
च्छरीरस्य फलस्येव वनस्पतेः ४२ योगं निषेवतो नित्यं कायश्चेत्कल्पतामियात् तच्छ्रद्दध्यान्न मतिमान् योगमुत्सृज्य
मत्परः ४३ योगचर्यामिमां योगी विचरन्मदपाश्रयः नांतरायैर्विहन्येत निस्पृहः स्वसुखानुभूः ४४ इति श्री
भागव० एकादशस्कंधेऽष्टाविंशोऽध्यायः २८ उद्धव उवाच सुदुष्करामिमां मन्ये योगचर्यामनात्मनः यथांऽ
जसा पुमान्सिध्येत्तन्मे ब्रूह्यंजसाऽच्युत १ प्रायशः पुंडरीकाक्ष युंजंतो योगिनो मनः विषीदंत्यसमाधानान्मनोनिग्रह
कर्शिताः २ अथात आनंददुघं पदांबुजं हंसाः श्रयेरन्नरविंदलोचन सुखं नु विश्वेश्वर योगकर्मभिस्त्वन्मायया ऽमी वि
हतानमानिनः ३ स्वयत मां भक्तिं सुक्तो पुनरुपादिशत् ४४ इत्येकादशे टीकायां अष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८ ऊनत्रिंशे तु यः पूर्वं विस्तरे
णनिरूपितः भक्तियोगस्तमेवाह स्वभक्ताय समासतः १ अतिक्लेशमिवालक्ष्य योगे संगैकसंपदि सुखोपायं पुनः कृष्णमुद्धवः परिपृच्छति
२ अनात्मनः अवशीकृतमनसः अंजसा अप्रयासतो यथा सिध्येत्तथा यद्वा अंजसा सुबोधं यथा तथा मे ब्रूहि १ सुदुष्करतां प्रपंचयति प्राय
श इति मनो युंजतः निगृह्णतः वशीकुर्वंतः विषीदंति क्लिश्यंति कुतः असमाधानात् अनिग्रहात् कथंचिन्मनसो निग्रहे कर्शिताः श्रांताः संतः २ यस्मादे
वं केचन विषीदंति अथातः अत एव ये हंसाः सारासारविवेकचतुराः ते तु आनंददुघं समस्तानंदपरिपूरकं तव पदांबुजमेव सुखं यथा भवति तथा
तु निश्चिंतं श्रयेरन् सेवंते अमी तु त्वन्मायया विहताः केचे योगकर्मभिर्मानिनः संतो न श्रयंते यद्वा अमी त्वद्भक्ताः त्वन्मायया न विहताः अत एव योग
कर्मभिः कृत्वा मानिनो न भवंति अन्ये तु त्वन्मायया मोहिताः संतो वयं योगज्ञा वयं कर्मकुशला इति केवलं गर्विता भवंति न तु मुच्यंत इत्यर्थः ३

त्वद्भक्तास्तु त्वत्प्रसादेन कृतार्था भवंतीति नातिचित्रमित्याह किमिति अनन्यशरणेषु दासेषु तवात्मसात्त्वं तदधीनत्वं यत् यथा नंदगोपीब
लिप्रभृतिषु एतत् किंचित्रं नाश्चर्यमित्यर्थः यतो यो भवान् श्रीरामरूपेण मृगैर्वानरैः सह साहित्यं सख्यमिति यावत् अरोचयत् प्रीत्या कृतवान् कथं
भूतः ईश्वराणां ब्रह्मादीनां यानि श्रीमंति किरीटादीनि तेषां तटान्यग्राणि तैः पीडितं विलुठितं पादपीठं यस्य स्वयं तथाभूतोऽपि सन् ४ अतस्त्वां
परित्यज्य को नामान्यं संश्रयेदित्याह तं त्वेति तमेवंभूतं त्वां को नु विसृजेत् न भजेत् कथंभूतः स्वकृतवित् बलिप्रह्लादादिषु त्वया कृतमनुग्रहं
जानन् यद्वा स्वस्मिन्नेवांतर्यामिनया कृतमुपकारं विद्वान् तदेवाह अखिलात्मदयितेश्वरम् अखिलस्य जगतः आत्मानं चेतयितारमात्मत्वाद
दयितं श्रेष्ठं सेव्यमीश्वरत्वादवश्यं भजनीयम् किंच आश्रितानां सर्वार्थदम् तर्हि किंफलोद्देशेनाहं सेव्यः न हि न हि किमपि अनिरुक्तं तद्व्यतिरि
क्तं स्वर्गादि त्वया दत्तमपि को वा भजेत् सेवेत कथंभूतं तत् यत्केवलं भूत्यै इंद्रियभोगाय अनु अनंतरमेव त्वद्विस्मृतये भवति यद्वा त्वद्व्यतिरिक्तं

किं चित्रमच्युत तवैतदशेषबंधो दासेष्वनन्यशरणेषु यदात्मसात्त्वम् योऽरोचयन्सह मृगैः स्वयमीश्वराणां श्रीमत्किरीटत
टपीडितपादपीठः ४ तं त्वाऽखिलात्मदयितेश्वरमाश्रितानां सर्वार्थदं स्वकृतविद्विसृजेत को नु को वा भजेत्किमपि विस्मृतयेऽ
नु भूत्यै किं वा भजेन्न तव पादरजोजुषां नः ५ नैवोपयंत्यपचितिं कवयस्तवेश ब्रह्मायुषापि कृतमृद्धमुदः स्मरंतः योऽन्तर्बहि
स्तनुभृतामशुभं विधुन्वन्नाचार्यचैत्त्यवपुषा स्वगतिं व्यनक्ति ६ श्रीशुक उवाच इत्युद्धवेनात्यनुरक्तचेत
सा पृष्टो जगत्क्रीडनकः स्वशक्तिभिः गृहीतशक्तित्रय ईश्वरेश्वरो जगाद सप्रेममनोहरस्मितः ७

किमपि देवतांतरं धर्मज्ञानादि
साधनं वा भूत्या ऐश्वर्याय संसारस्य विस्मृतये मोक्षाय को वा भजेत् न कोऽपि ननु तत्साधनं विना भोगमोक्षादिफलं कथं स्यात्तत्राह किंवेति तदु
क्तम् पार्थे साधनसंपत्तिः पुरुषार्थचतुष्टये तया विना तदाप्नोति नरो नारायणाश्रयः ५ आस्तामन्यभजनवार्ता त्वत्कृतोपकारस्य त्वय्यात्मनिवेद
नेनैव निष्कृतिर्नान्यथेत्याह नैवेति अपचितिं प्रत्युपकारमानृण्यमिति यावत् कवयो ब्रह्मविदोऽपि नैव प्राप्नुवंति यतः तत्कृतमुपकारं स्मरंतः
ऋद्धमुदः उपचितपरमानंदाः उपकारमेवाह यो भवान् बहिराचार्यवपुषा पुरुषरूपेण अशुभं विषयवासनां विधुन्वन् निरस्यन् स्वगतिं निजं
रूपं प्रकटयति तस्य तव ६ ईश्वरत्वे हेतुः जगत्क्रीडनकं क्रीडोपकरणं यस्य सः ननु जगत्सृष्ट्यादिना ब्रह्मेशादयः क्रीडंति तत्राह स्वशक्तिभिः
सत्त्वादिभिः गृहीतं मूर्तित्रयं येन सः सभ्रमसहितं मनोहरं स्मितं यस्य सः सप्रेम यथा तथा जगादेति वा ७ ७ ७

हंतेतिसहर्षसंबोधनं सुमंगलान्सुखरूपान् मृत्युंसंसारम् दुर्जयमन्यैरुपायैः ८ धर्मानेवाह कुर्यादितित्रयोदशभिः मांस्मरन् शनकैरसंरंभतः कुर्या
त्तदाह मय्यर्पितेमनश्चित्ते संकल्पविकल्पानुसंधानात्मकेयेन अतएवमद्धर्मेष्वेवात्ममनसोरतिर्यस्यसः ९ पुण्यदेशलक्षणम् मद्भक्तैरिति
देवादिषुयेमद्भक्तास्तेषामाचरितानिकर्माणिचाश्रयेत १० सत्रेणसंभूयच ११ अंतरंगांभक्तिमाह मामितित्रिभिः सर्वभूतेष्वात्मानमीश्वरं
स्थितंमामेवेक्षेत ननुकथमेकस्यसर्वेषुवृत्तिस्तत्राह बहिरंतः पूर्णमित्यर्थः तत्कुतः अपावृतमनावरणम् तदपिकुतः यथाखमसंगत्वा
दित्यर्थः १२ हेमहाद्युते अतिप्राज्ञइति अनेनप्रकारेणकेवलंज्ञानरूपांदृष्टिमाश्रितःसन् सर्वाणिभूतानिमद्भावेनमन्यमानः सभाजयन्
पंडितोमतइत्युत्तरेणान्वयः १३ ननुउत्तममध्यमेष्वेकरूपेणसभाजनमपांडित्यमेवस्यात् पूज्यपूजादिव्यतिक्रमादित्याशंक्यतामेवज्ञा

श्रीभगवानुवाच हंतते कथयिष्यामिममधर्मान्सुमंगलान् यान्श्रद्धयाचरन्मर्त्योमृत्युंजयतिदुर्जयम्
८ कुर्यात्सर्वाणिकर्माणिमदर्थंशनकैःस्मरन् मय्यर्पितमनश्चित्तोमद्धर्मात्ममनोरतिः ९ देशान्पुण्यानाश्रयेत
मद्भक्तैःसाधुभिःश्रितान् देवासुरमनुष्येषुमद्भक्ताचरितानिच १० पृथक्सत्रेणवामह्यंपर्वयात्रामहोत्सवान्
कारयेद्गीतनृत्याद्यैर्महाराजविभूतिभिः ११ मामेवसर्वभूतेषुबहिरंतरपावृतम् ईक्षेतात्मनिचात्मानंयथाखममला
शयः १२ इतिसर्वाणिभूतानिमद्भावेनमहाद्युते सभाजयन्मन्यमानोज्ञानंकेवलमाश्रितः १३ ब्राह्मणेपुल्कसेस्तेने
ब्रह्मण्येऽर्केस्फुलिंगके अक्रूरेक्रूरकेचैवसमदृक्पंडितोमतः १४ नरेष्वभीक्ष्णंमद्भावंपुंसोभावयतोचिरात् स्पर्धाऽ
सूयातिरस्काराःसाहंकाराविंयंतिहि १५ विसृज्यस्मयमानान्स्वान्दृशंव्रीडांचदैहिकीम् प्रणमेद्दंडवद्भूमावाश्वचां
डालगोखरम् १६

तदृष्टिंप्रपंचयति ब्राह्मणइति विषमेष्वपिसमदृक्समंमामेवपश्यन् वैषम्यमेवचतुर्धादर्शयति ब्राह्मणेपुल्कसेइति
जातितोवैषम्यम् पुल्कसोऽंत्यजातिविशेषः स्तेनेब्रह्मस्वहारिणिब्रह्मण्येब्राह्मणेभ्योदानशीलेकर्मतः अर्केविस्फुलिंगइतिगुणतः अक्रूरेशांतेक्रू
रेचेतिस्वभावतः१४ नरेष्वीश्वरदृष्टिंकुर्वतःसद्यःफलविशेषमाह नरेष्विति समोत्तमहीनेषुस्पर्धादयः स्वस्मिन्नहंकारश्चहिनिश्चितंवियंतिनश्यं
ति १५ अतोऽंतर्यामिदृष्ट्यासर्वान्प्रणमेदित्याह विसृज्येति स्मयमानान् हसतः स्वान्सर्वान् तथादैहिकींदृशमहमुत्तमःसतुनीचइतिदृष्टिस्त
यादृशाव्रीडालज्जातांचविसृज्यश्वचांडालादीनभिव्याप्यप्रणमेत् १६

एवंपंचभिःश्लोकैःउक्तायाःसमदृष्टेरवधिमाह द्वाभ्यांयावदिति १७ तस्यएवंकुर्वतःपुंसः सर्वंब्रह्मात्मकमेवभवति कुतः आत्ममनीषयासर्वत्रे
श्वरदृष्ट्यायाविद्यातया अतः परितोब्रह्मैवपश्यन् सर्वतः क्रियामात्रादुपरमेत् १८ किमयमेवोपायोऽस्तिवाऽन्योऽपीत्यपेक्षायांसंतिबहवः
समीचीनस्त्वयमेवेत्याह अयंहीति १९ भगवद्धर्मलक्षणोपायस्यसमीचीनत्वमेवोपपादयतिद्वाभ्याम् नह्यीति अंगहेउद्धव अनाशिषोनि
ष्कामस्यमद्धर्मस्यउपक्रमेसति अण्वपिईषदपिवैगुण्यादिभिर्नाशोनास्त्यत्रयतोमयैवनिर्गुणत्वादयंधर्मः सम्यग्व्यवसितोनिश्चितः नतुमन्वा
दिमुखेनकथंचित् २० किंच योयइति अयमर्थः किंवक्तव्यंमद्धर्मस्यनध्वंसइति यतोलौकिकोऽपियोयोनिरर्थः व्यर्थः आयासः सोऽपि-

यावत्सर्वेषुभूतेषुमद्भावोनोपजायते तावदेवमुपासीतवाङ्मनःकायवृत्तिभिः १७ सर्वंब्रह्मात्मकंतस्यविद्ययात्मम
नीषया परिपश्यन्नुपरमेत्सर्वतोमुक्तसंशयः १८ अयंहिसर्वकल्पानांसध्रीचीनोमतोमम मद्भावःसर्वभूतेषुमनोवा
क्कायवृत्तिभिः १९ नह्यंगोपक्रमेध्वंसोमद्धर्मस्योद्धवाण्वपि मयाव्यवसितःसम्यङ्निर्गुणत्वादनाशिषः २० योयोमयि
परेधर्मःकल्प्यतेनिष्फलायचेत् तदायासोनिरर्थःस्याद्भयादेरिवसत्तम २१ एषाबुद्धिमतांबुद्धिर्मनीषाचमनीषिणाम्
यत्सत्यमनृतेनेहमर्त्येनाप्नोतिमामृतम् २२ एषतेभिहितःकृत्स्नोब्रह्मवादस्यसंग्रहः समासव्यासविधिनादेवा-
नामपिदुर्गमः २३ अभीक्ष्णशस्तेगदितंज्ञानंविस्पष्टयुक्तिमत् एतद्विज्ञायमुच्येतपुरुषोनष्टसंशयः २४ सुविवि
क्तंतवप्रश्नंमयैतदपिधारयेत् सनातनंब्रह्मगुह्यंपरंब्रह्माधिगच्छति २५ यएतन्ममभक्तेषुसंप्रदद्यात्सुपुष्कलम् त
स्याहंब्रह्मदायस्यददाम्यात्मानमात्मना २६

मयिपरेनिष्फलायचेत् कल्प्यतेनिष्कामतयाऽर्पितश्चेत्तर्हिधर्मएवस्यात् निरर्थायासेदृष्टां
तः यथाभयशोकादेर्हेतोःपलायनाक्रंदनादिक्लेशस्तद्वत् २१ अतोमद्भजनमेवबुद्धेर्विवेकस्यमनीषायाश्चातुर्यस्यचफलमित्याह एषाइति
तामेवदर्शयति सत्यममृतंच मामनृतेनासत्येनमर्त्येनविनाशिनामनुष्यदेहेनइहअस्मिन्नेवजन्मनिप्राप्नोतीतियत् सैवबुद्धिर्मनीषाचेति
बुद्धिर्विवेकः मनीषाचातुर्यम् २२ महाप्रकरणार्थमुपसंहरतिद्वाभ्याम् एषइति२३।२४आस्तांतावज्ज्ञानमेतदनुसंधानकथनपठनश्रवणप-
राणामप्येतदेवफलंभवतीत्याहचतुर्भिः सुविविक्तमिति मयासुविविक्तंदत्तोत्तरमेतदाख्यानमपियोधारयेदनुसंदध्यात् सब्रह्मगुह्यंवेदेऽपि
रहस्यम् २५ सुपुष्कलंयथाभवतितथाब्रह्मदायस्यब्रह्मददातीतितथातस्यज्ञानोपदेष्टुः २६ ५ ५ ५

समधीयीतउच्चैः पठेत् परमंशुचिअन्येषामपिशोधकंपूयेतशुद्ध्येत् २७ २८ सम्यक्ज्ञानानुत्पत्तौपुनरुपदेक्ष्यामीत्याशयेनपृच्छति अपीति
अपिकिम् २९ उपधारितमाकलय्याह नैतदिति शठायवंचकाय ३० शूद्राणांयोषितांच यदिभक्तिःस्यात्तर्हिब्रूयात् ३१ एतज्ज्ञानेनपुमान्कृ
तार्थोभवतीत्याह नैतदिति अत्रदृष्टांतमाह पीत्वेति पीयुषंस्वादु ३२ ननुसंतिबहूनिज्ञेयानितत्तत्फलसाधनानिसत्यंसंत्यभक्तानांभक्तस्य
तुसर्वमहमेवातोमदेकशरणोभवेत्याह ज्ञानइति ज्ञानादौयावान्धर्मादिलक्षणश्चतुर्विधोऽर्थस्तावान्सर्वोऽपिऽनेहमेव तत्रज्ञानेमोक्षःक
र्मणिविहितेधर्मः कर्मण्येवस्वाभाविकेतुकामः योगेत्वणिमादिसिद्धयः वार्तायांकृष्यादावर्थः दंडनीतावैश्वर्यमिति सिद्ध्यैश्वर्ययोरपिकामां

यएतत्समधीयीतपवित्रंपरमंशुचि सपूयेतारहरहर्मांज्ञानदीपेनदर्शयन् २७ यएतच्छ्रद्धयानित्यमव्यग्रःशृणुयान्न
रः मयिभक्तिंपरांकुर्वन्नकर्मभिर्नसबध्यते २८ अप्युद्धवत्वयाब्रह्मसखेसमवधारितम् अपितेविगतोमोहःशोकश्चा
सौमनोभवः २९ नैतत्त्वयादांभिकायनास्तिकायशठायच अशुश्रूषोरभक्तायदुर्विनीतायदीयताम् ३० एतैर्दोषैर्वि
हीनायब्रह्मण्यायप्रियायच साधवेशुचयेब्रूयाद्भक्तिःस्याच्छूद्रयोषिताम् ३१ नैतद्विज्ञायजिज्ञासोर्ज्ञातव्यमवशि
ष्यते पीत्वापीयूषममृतंपातव्यंनावशिष्यते ३२ ज्ञानकर्मणियोगेचवार्तायांदंडधारणे यावानर्थोनृणांतात तावां
स्तेऽहंचतुर्विधः ३३ मर्त्योयदात्यक्तसमस्तकर्मानिवेदितात्माविचिकीर्षितोमे तदाऽमृतत्वंप्रतिपद्यमानोमयात्मभू
यायचकल्पतेवै ३४ श्रीशुकउवाच सएवमादर्शितयोगमार्गस्तदोत्तमश्लोकवचोनिशम्य बद्धांज
लिःप्रत्युपरुद्धकंठोनकिंचिदूचेऽश्रुपरिप्लुताक्षः ३५ विष्टभ्यचित्तंप्रणयावघूर्णंधैर्येणराजन्बहुमन्यमानः कृतांज
लिःप्राहयदुप्रवीरंशीर्ष्णास्पृशंस्तच्चरणारविंदम् ३६ उद्धवउवाच विद्रावितोमोहमहांधकारोय-
आश्रितोमेतवसन्निधानात् विभावसोःकिंनुसमीपगस्यशीतंतमोभीःप्रभवंत्यजाद्य ३७

तर्गतत्वाच्चातुर्विध्यम् ३३ कुतइत्यतआह मर्त्यइति यदात्यक्तसमस्तकर्मासन्मेनिवेदितात्माभवति तदासौमेविचिकीर्षितः विशेषेण
कर्तुमिष्टोभवति ततश्चामृतत्वंमोक्षंप्रतिपद्यमानोमयात्मभूयाय मदैक्यायमत्समानैश्वर्यायेतियावत् कल्पतेयोग्योभवति वैध्रुवम्
३४ आदर्शितोयोगमार्गोयस्मैसः ३५ प्रणयेनावघूर्णंक्षुभितंचित्तंधैर्येणविष्टभ्य बहुमन्यमानः आत्मानंकृतार्थंमन्यमानः ३६ मेम-
यायआश्रितआसीत्सतवसन्निधानेनैवविद्रावितः प्रभवंतिकिंतुबाधायसमर्थाभवंति अजाद्यब्रह्मणोपिजनक ३७

किंच यद्यपित्वसन्निधानादेवगतः तथाऽप्यनुकंपिनाभवताविज्ञानमयःप्रदीपश्चप्रत्यर्पितः स्वमाययाऽपहृतः पुनः समर्पितः अतस्तवकृतज्ञः यस्त्वयाकृतमनुग्रहंजानातिसः कोनामत्वदीयंपादमूलंहित्वाऽन्यच्छरणंसमीयात् आश्रयेत् ३८ किंच दाशार्हादिषुत्वयायः स्वमाययास्नेहपाशः प्रसारितः सत्वयैवात्मतत्वज्ञानशस्त्रेणवृक्णःछिन्नः ३९ एवंयद्यपित्वयाबहुकृतं तथाऽप्येतावत्प्रार्थयइत्याह नमोऽस्त्विति अनुशाधि अनुशिक्षय अनुशासनीयमाह यथेति मुक्तावप्यनपायिनी ४० तदुक्तमोमित्यंगीकृत्य तथाऽपिमयादिष्टोलोकसंग्रहार्थमेतावत्कुर्वित्याह गच्छेति आदिष्टोनियुक्तः ४१ स्नानादेः पूर्वमेवमत्पादतीर्थोदकभूतायाअलकनंदायागंगायाईक्षयावसानः परिदधानः ४२ द्वंद्वमात्राणां

प्रत्यर्पितोमेभवतानुकंपिनाभृत्यायविज्ञानमयःप्रदीपः हित्वाकृतज्ञस्तवपादमूलंकोऽन्यत्समीयाच्छरणंत्वदीयम् ३८ वृक्णश्चमेसुदृढःस्नेहपाशोदाशार्हवृष्ण्यंधकसात्वतेषु प्रसारितःसृष्टिविवृद्धयेत्वयास्वमाययाह्यात्मसुबोधहेतिना ३९ नमोऽस्तुतेमहायोगिन्प्रपन्नमनुशाधिमां यथात्वच्चरणांभोजेरतिःस्यादनपायिनी ४० श्रीभगवानुवाच गच्छोद्धवमयादिष्टोबदर्याख्यंममाश्रमम् तत्रमत्पादतीर्थोदेस्नानोपस्पर्शनैःशुचिः ४१ ईक्षयाऽलकनंदायाविधूताशेषकल्मषः वसानोवल्कलान्यंगवन्यभुक्सुखनिस्पृहः ४२ तितिक्षुर्द्वंद्वमात्राणांसुशीलःसंयतेंद्रियः शांतःसमाहितधियाज्ञानविज्ञानसंयुतः ४३ मत्तोऽनुशिक्षितंयत्तेविविक्तमनुभावयन् मय्यावेशितवाक्चित्तोमद्धर्मनिरतोभव अतिव्रज्यगतीस्तिस्रोमामेष्यसिततःपरम् ४४ श्रीशुकउवाच सएवमुक्तोहरिमेधसोद्धवःप्रदक्षिणंतंपरिसृत्यपादयोः शिरोनिधायाश्रुकलाभिरार्द्रधीर्न्यषिंचदद्वंद्वपरोऽप्यपक्रमे ४५ सुदुस्त्यजस्नेहवियोगकातरोनशक्नुवंस्तंपरिहातुमातुरः कृच्छ्रंययौमूर्धनिभर्तृपादुकेबिभ्रन्नमस्कृत्यययौपुनःपुनः ४६

शीतोष्णादिविषयाणाम् सुशीलः आर्जवादिस्वभावः ४३ तेत्वयाविविक्तंसुविचारितम् तिस्रस्त्रिगुणात्मिकागतीरतिक्रम्य ४४ हरिमेधसासंसारंहरतिमेधायस्यतेनश्रीकृष्णेन अद्वंद्वपरोऽपि सुखदुःखविनिर्मुक्तोऽपि अपक्रमेनिर्गमनसमये ४५ किंच सुदुस्त्यजः स्नेहोयस्मिन् तेनवियोगात्कातरोभीतः अतएवतंपरिहातुमशक्नुवन्नातुरोविह्वलः सन् कृच्छ्रंकष्टंययौप्राप ततश्चभर्तृपादुकेतेनैवकृपयादत्तेमूर्ध्निबिभ्रत् अतिनिर्बंधरूपयातदाज्ञयातंपुनःपुनर्नमस्कृत्यययौ अत्रचपृष्ठतोऽन्वगमभर्तुःपादविश्लेषणाक्षमइत्यादितृतीयस्कंधोपक्रमोक्तानुसारेणबदरिकाश्रमंगच्छन् भगवतःप्रभासयात्रामुपश्रुत्यशनैः पृष्ठतोगतः सन् उपसंहृतंनिजकुलंभगवंतमेकांतेदृष्ट्वातत्कालप्राप्तेनमैत्रेयेणसहपुनःकृपयाभगवतोपदिष्टंतत्वमाकलय्यतदाज्ञातोययाविति द्रष्टव्यम् ४६

विशालांबदरिकाश्रमंगतः सन्हरेर्गतिमगात् कथंभूताम् तेनैवजगदेकबंधुनायथोपदिष्टाम् तदामृतत्वंप्रतिपद्यमानोमयात्मभूतायचकल्पते
वै अतिव्रज्यगतीस्तिस्रोमामेष्यसिततःपरमित्येवमुक्तप्रकाराम् ४७ आनंदसमुद्रोभगवद्भक्तिमार्गस्तस्मिन्संभृतमेकीकृतम् एतद्यःसच्छ्रद्ध
याआसेव्यईषदपिसेवित्वावर्ततेसविमुच्यतेइतिकिंवक्तव्यंतत्संगाज्जगदपिविमुच्यतइत्यर्थः ४८ एवंकृतोपदेशंजगद्गुरुंप्रणमति भवभयमिति
भवत्संसारः भयंचजरारोगादिनिमित्तंतदुभयनिवृत्तानांप्रवृत्तानांचभृत्यवर्गाणांयथायोग्यमपहर्तुंयोऽमृतद्वयमुपजह्रे उद्धृतवान् तदेवाह वेदसा
रमेकम् किंतत् ज्ञानविज्ञानरूपंचतत्सारंश्रेष्ठंच भृंगवत् भृंगोयथापुष्पमकोपयन्नेवामृतमुपहरति तथास्वयंकृतवेदानुसारेणेवोदधि
तश्चैकंतच्चोभयंयथायथंभृत्य वर्गानपाययत्तंनतोऽस्मीति ४९ येनानुकंपितंविश्वसुद्धवप्रश्ननिर्णयैः तंवेदपरमानंदंनंदनंदनरूपिणम् १

ततस्तमंतर्हृदिसंनिवेश्यगतोमहाभागवतोविशालाम् यथोपदिष्टांजगदेकबंधुनाततःसमास्थायहरेरगाद्गतिम् ४७
यएतदानंदसमुद्रसंभृतंज्ञानामृतंभागवतायभाषितम् कृष्णेनयोगेश्वरसेवितांघ्रिणासच्छ्रद्धयासेव्यजगद्विमुच्यते ४८
भवभयमपहंतुंज्ञानविज्ञानसारंनिगमकृदुपजह्रेभृंगवद्वेदसारम् अमृतमुदधितश्चापाययद्भृत्यवर्गान्पुरुषमृषभमा
द्यंकृष्णसंज्ञंनतोऽस्मि ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेएकोनत्रिंशोऽध्यायः २९ राजोवा
च ततोमहाभागवतेउद्धवेनिर्गतेवनम् द्वारवत्यांकिमकरोद्भगवान्भूतभावनः १ ब्रह्मशापोपसंसृष्टेस्वकुले
यादवर्षभः प्रेयसींसर्वनेत्राणांतनुंसकथमत्यजत् २ प्रत्याक्रष्टुंनयनमबलायत्रलग्नंनशेकुःकर्णाविष्टंनसरतिन-
तोयत्सतामात्मलग्नम् यच्छ्रीर्वाचांजनयतिरतिंकिंनुमानंकवीनांदृष्ट्वाजिष्णोर्युधिरथगतंयच्चतत्साम्यमीयुः ३

इत्येकादशेटीकायांएकोनत्रिंशोऽध्यायः २९ त्रिंशेतुशापशुपक्षिप्तमौशलच्छलतोहरिः स्वधामगंतुमन्विच्छन्संजहारनिजंकुलम् १
विरागायपुराघोरसुपक्षिप्तंहिमौशलं कथावसानेतत्रैवविशेषंपरिपृच्छति २ ततइतित्रिभिः १ ब्रह्मशापोपसंसृष्टेकुलेसति अयंभावः भगव
तिनह्विशापःप्रभवति यादवत्वानुकरणाच्चसोऽपिकथंचिन्मान्यः अतः किमकरोदितितदेतत्कथमत्यजदिति सर्वनेत्राणामितिसर्वेंद्रि
योपलक्षणम् २ तत्प्रपंचयति प्रत्याक्रष्टुमिति यस्मिन्रूपेलग्नंनयनंप्रत्याक्रष्टुंपरावर्तयितुमबलानशेकुः यच्चकर्णाविष्टंकर्णरंध्रेण
प्रविष्टम् यत्सतामात्मनिलग्नंलिखितमिवतिष्ठति ततोनसरतिननिर्गच्छति यस्यश्रीःशोभासंकीर्त्यमानाकवीनांवाचांरतिंसु-
ष्ठासंविशेषंजनयतितेषांमानंजगत्पूज्यतांजनयतीतिकिंनुवक्तव्यंयच्चविष्णोरूपंजिष्णोरर्जुनस्यरथेस्थितंदृष्ट्वायुधिमृतास्तत्साम्यंसा
रूप्यमीयुःप्रापुः तत्केनरूपेणात्यजदित्यन्वयः ३

दिविसूर्यपरिवेषादीन् भुविभूकंपादीन् अंतरिक्षेदिग्दाहादीन् महोत्पातान् स्वयमेवोत्पादितवान् अन्यैर्दुष्प्रतीकारान् ४ यमकेतवोध्वजाइवमृत्यसू
चकाइत्यर्थः नोऽस्माभिः ५ प्रत्यक्पश्चिमवाहिनी ६ अभिषिच्यस्नात्वा ब्राह्मणांश्चतैः कृतशांतिकाः संतोगवादिभिः पूजयिष्यामः ८ विधिः
प्रकारः मंगलायनंच किंच देवद्विजगवांपूजाभवउद्भवहेतुः देवलोकेपरमउद्भवोभविष्यतीतिभावः ९ मधुद्विषोवाक्यमाकर्ण्यतथेत्यभिनंद्यउत्ती
र्यसमुद्रम् १० सर्वश्रेयोपबृंहितमित्यत्रसंधिरार्षः भगवतानुक्तैरपिसर्वैःश्रेयोभिः सहितंचक्रुः ११ पीयतइतिपानंमैरेयकं मदिराविशेषंमधुररसं

ऋषिरुवाच दिविभुव्यंतरिक्षेचमहोत्पातान्समुत्थितान् दृष्ट्वासीनान्सुधर्मायांकृष्णःप्राहयदूनिदम् ४
श्रीभगवानुवाच एतेघोरामहोत्पाताद्वार्वत्यांयमकेतवः मुहूर्तमपिनस्थेयमत्रनोयदुपुंगवाः ५ स्त्रियोबाला
श्चवृद्धाश्चशंखोद्धारंव्रजंत्वितः वयंप्रभासंयास्यामोयत्रप्रत्यक्सरस्वती ६ तत्राभिषिच्यशुचयउपोष्यसुसमाहि
ताः देवताःपूजयिष्यामःस्नपनालेपनार्हणैः ७ ब्राह्मणांस्तुमहाभागान्कृतस्वस्त्ययनावयम् गोभूहिरण्यवासोभि
र्गजाश्वरथवेश्मभिः ८ विधिरेषह्यरिष्टघ्नोमंगलायनमुत्तमम् देवद्विजगवांपूजाभूतेषुपरमोभवः ९ इतिसर्वेसमा
कर्ण्ययदुवृद्धामधुद्विषः तथेतिनौभिरुत्तीर्यप्रभासंप्रययूरथैः १० तस्मिन्भगवतादिष्टंयदुदेवेनयादवाः चक्रुःप
रमयाभक्त्यासर्वश्रेयोपबृंहितम् ११ ततस्तस्मिन्महापानंपपुर्मैरेयकंमधु दिष्टविभ्रंशितधियोयद्द्रवैर्भ्रश्यतेम
तिः १२ महापानाभिमत्तानांवीराणांदृप्तचेतसाम् कृष्णमायाविमूढानांसंघर्षःसुमहानभूत् १३ युयुधुःक्रो
धसंरब्धावेलायामाततायिनः धनुर्भिरसिभिर्भल्लैर्गदाभिस्तोमरर्ष्टिभिः १४ पतत्पताकैरथकुंजरादिभिःखरोष्ट्र
गोभिर्महिषैर्नरैरपि मिथःसमेत्याश्वतरैःसुदुर्मदान्यहन्शरैर्दद्भिरिवद्विपावने १५ प्रद्युम्नसांबौयुधिरूढमत्
त्सरावक्रूरभोजावनिरुद्धसात्यकी सुभद्रसंग्रामजितौसुदारुणौगदौसुमित्रासुरथौसमीयतुः १६ अन्येचये
वैनिशठोल्मुकादयःसहस्रजिच्छतजिद्भानुमुख्याः अन्योऽन्यमासाद्यमदांधकारिताजघ्नुर्मुकुंदेनविमोहिताभृ
शम् १७ दिष्टेनदैवेनविभ्रंशितधियः नत्वन्यथातस्मिन्स्थानेनदुचितमितिभावः यद्द्रवैः यस्यद्रवैरसैः १२ कृष्णमायाविमूढानामि
तिमुख्योहेतुःसंघर्षःकलहः ततोयुयुधुश्च १३ १४ पतंत्यइतस्ततश्चलंत्यः पताकायेषुतैरथादिभिर्मिथः समेत्यन्यहनन्यघ्नन्नित्यर्थः दद्भि
र्दंतैरिव १५ मिथःसमेत्यइत्यस्यप्रपंचः प्रद्युम्नेत्यादिचतुर्भिः गदोश्रीकृष्णस्यभ्राताएकःपुत्रश्चापरः तौसुमित्रासुरथावितिदैर्घ्यमार्षम्
अक्रूरयनामावाकश्चित् १६ मदांधेनमदतमसाबलात्कारिताः १७

दाशार्हादयोनवतत्तद्वंश्याः अर्बुदामाथुराः शूरसेनाश्चतत्तद्देशीयाः १८ भ्रातृभिश्चेतिभ्रात्रादिशब्दानांसप्रतियोगिवाचित्वात् भ्रातरोमा
तुलाइत्यादिज्ञेयं मित्रैश्चमित्राणिच अहन्हतवंतः १९ धन्वस्कधनुःषुजङ्कुःजगृहुः २० परियालोहदंडाः भृताःधृताः २१ तंचश्रीकृष्णमपि
प्रत्यनीकंप्रतिपक्षम् २२ एरकासुषिररूपोपरियावुधम्य २३ स्पर्धानिमित्तः क्रोधःकुलंक्षयंनिन्ये २४ २५ पौरुषंयोगंपरमपुरुषध्यानलक्ष

दाशार्हवृष्ण्यंधकभोजसात्वतामध्वर्बुदामाथुरश्शूरसेनाः विसर्जनाःकुकुराःकुंतयश्चमिथस्ततस्तेऽथविसृज्य-
सौहृदम् १८ पुत्राअयुध्यन्पितृभिर्भ्रातृभिश्चस्वस्रीयदौहित्रपितृव्यमातुलैः मित्राणिमित्रैःसुहृदःसुहृद्भिर्ज्ञाती
स्त्वहन्ज्ञातयएवमूढाः १९ शरेषुक्षीयमाणेषुभज्यमानेषुधन्वसु शस्त्रेषुक्षीयमाणेषुमुष्टिभिर्जह्रुरेरकाः २० ता
वज्रकल्पाह्यभवन्परिघामुष्टिनाभृताः जघ्नुर्द्विषस्तैःकृष्णेनवार्यमाणास्तुतंचते २१ प्रत्यनीकंमन्यमानाबल
भद्रंचमोहिताः हंतुंकृतधियोराजन्नापन्नाआततायिनः २२ अथतावपिसंक्रुद्धावुद्यम्यकुरुनंदन एरकामुष्टिप
रिघौचरंतौजघ्नतुर्युधि २३ ब्रह्मशापोपसृष्टानांकृष्णमायावृतात्मनाम् स्पर्द्धाक्रोधःक्षयंनिन्येवैणवोऽग्निर्यथा
वनम् २४ एवंनष्टेषुसर्वेषुलोकेषुस्वेषुकेशवः अवतारितोभुवोभारइतिमेनेवशेषितः २५ रामःसमुद्रवेला-
यांयोगमास्थायपौरुषम् तत्याजलोकंमानुष्यंसंयोज्यात्मानमात्मनि २६ रामनिर्याणमालोक्यभगवान्देव
कीसुतः निषसादधरोपस्थेतूष्णीमासाद्यपिप्पलम् २७ बिभ्रच्चतुर्भुजंरूपंभ्राजिष्णुप्रभयास्वया दिशो
वितिमिराःकुर्वन्विधूमइवपावकः २८ श्रीवत्सांकंघनश्यामंतप्तहाटकवर्चसम् कौशेयांबरयुग्मेनपरिवीतं
सुमंगलम् २९ सुंदरस्मितवक्त्राब्जंनीलकुंतलमंडितम् पुंडरीकाभिरामाक्षंस्फुरन्मकरकुंडलम् ३० कटिसूत्र
ब्रह्मसूत्रकिरीटकटकांगदैः हारनूपुरमुद्राभिःकौस्तुभेनविराजितम् ३१ वनमालापरीतांगंमूर्तिमद्भिर्नि-
जायुधैः कृत्वोरौदक्षिणेपादमासीनंपंकजारुणम् ३२

णम् तमेवाह संयोज्येतिमानुष्यंलोकम् भूर्लोकंमनुष्यरूप
तांवा २६ धरोपस्थेभूतले २७ भ्राजिष्णुरूपंबिभ्रदिति २८ तदेवानुवर्णयति श्रीवत्सांकमितिचतुर्भिः २९ सुंदरस्मितंवक्त्राब्जं
यस्मिन्तत् पुंडरीकवदभिरामेसुंदरेअक्षिणीयस्मिन्तत् ३० ३१ वनमालापरीतान्यंगानियस्मिन्तत् निजायुधैश्चपरीतांगम्
पंकजारुणंवामंपादंदक्षिणऊरौकृत्वाआनंदरूपंबिभ्रदितिपूर्वेणान्वयः ३२ ५ ५ ५ ५ ५ ५

एं०टी० ८२

जरानामकश्चित्लुब्धकोमृगयुः मृगास्यमिवाकारोयस्यतच्चरणम् ३३ ३४ ३५ ३६ ब्रह्मशापकृतमेतत् नत्वनापराधइतिचेदतआह यस्यतवात्मयोगरचितंस्वाधीनमाययारचितम् विरिंच्यः अस्यतनयारुद्रादयश्चयेचान्येगिरांपतयोवेदद्रष्टारः तेऽपिनविदुस्तस्यते अचिंत्यमायस्य एतत्ब्रह्मशापादि अंजसाअसङ्गतयः पापयोनयोवयंकिंगृणीमः कथंवर्णयामः अतस्तदास्तामाशुमांजहीतिभावः

मुशलावशेषायःखंडकृतेषुर्लुब्धकोजरा मृगास्याकारंतच्चरणंविव्याधमृगशंकया ३३ चतुर्भुजंतंपुरुषंदृष्ट्वा सकृतकिल्बिषः भीतःपपातशिरसापादयोरसुरद्विषः ३४ अजानताकृतमिदंपापेनमधुसूदन क्षंतुमर्हसिपापस्यउत्तमश्लोकमेनघ ३५ यस्यानुस्मरणंनृणामज्ञानध्वांतनाशनम् वदंतितस्यतेविष्णोमयासाधुकृतं प्रभो ३६ तन्माशुजहिवैकुंठपाप्मानंमृगलुब्धकम् यथापुनरहंत्वेवंनकुर्यांसदतिक्रमम् ३७ यस्यात्मयोगरचितंनविदुर्विरंच्योरुद्रादयोऽस्यतनयाःपतयोगिरांये त्वन्माययापिहितदृष्टयएतदंजः किंतस्यतेवयमसद्गतयोगृणीमः ३८ श्रीभगवानुवाच माभैर्जरेत्वमुत्तिष्ठकामएषकृतोहिमे याहित्वंमदनुज्ञातःस्वर्गंसुकृतिनांपदम् ३९ इत्यादिष्टोभगवताकृष्णेनेच्छाशरीरिणा त्रिःपरिक्रम्यतंनत्वाविमानेनदिवंययौ ४० दारुकःकृष्णपदवीमन्विच्छन्नधिगम्यताम् वायुंतुलसिकामोदमाघ्रायाभिमुखंययौ ४१ तंतत्रतिग्मद्युभिरायुधैर्वृतंह्यश्वत्थमूलेकृतकेतनंपतिम् स्नेहप्लुतात्मानिपपातपादयोरथादवप्लुत्यसबाष्पलोचनः ४२ अपश्यतस्त्वच्चरणांबुजंप्रभोदृष्टिःप्रनष्टातमसिप्रविष्टा दिशोनजानेनलभेचशांतिंयथानिशायामुडुपेप्रनष्टे ४३ इतिब्रुवतिसूतेवैरथोगरुडलांछनः खमुत्पपातराजेंद्रसाश्वध्वजउदीक्षतः ४४ तमन्वगच्छन्दिव्यानिविष्णुप्रहरणानिच तेनातिविस्मितात्मानंसूतमाहजनार्दनः ४५ गच्छद्वारवतींसूतज्ञातीनांनिधनंमिथः संकर्षणस्यनिर्याणंबंधुभ्योब्रूहिमद्दशाम् ४६ द्वारकायांचनस्थेयंभवद्भिःस्वस्वबंधुभिः मयात्यक्तांयदुपुरींसमुद्रःप्लावयिष्यति ४७

३८ ३९ इच्छाशरीरिणेत्यस्यायंभावः शुद्धसत्वमयींनिजांमूर्तिमंतर्धायतत्सानिकृत्वैवंविडंबनमात्रमिति एतदेवस्फुटीकरिष्यति देवादयोब्रह्ममुख्याइत्यादिना ४० ४१ तंपतिंतत्रदृष्ट्वातस्यपादयोर्निपपात ४२ ४३ उदीक्षतः उदीक्ष्यमाणस्यसूतस्यसतः ४४ ४५ निर्याणयोगमार्गेणमद्दशामितीच्छाशरीरामिप्रायेण ४६ ४७ ५ ५ ५

अविता रक्ष्यमाणाः इंद्रप्रस्थं गमिष्यथेति ब्रूहीति पूर्वेणान्वयः ४८ मन्मायारचनामेतां विज्ञायेति निजमूर्तेरंतर्हितत्वात् वृथा शोकं मा कुर्वि
त्यर्थः ४९ कुलस्य विनष्टत्वाद्दुर्मनाः ५० इत्येकादशे टीकायां त्रिंशोऽध्यायः ३० एकत्रिंशे स्वकं धाम जगाम भगवानितः तमेवानुययुः प्रीत्या
वसुदेवादयस्ततः १ देवान्यदून्निधायादौ भूयो देवान्निधाय च श्रीकृष्णः स्वेच्छया धाम स्वतश्चैव समाविशत् २ मुनयः सनकादयः प्रजेश्वरा मरी
च्यादयः १ द्विजाः गरुडलोकनिवासिनः पक्षिणः मैत्रेयादयो वा २ भगवतो निर्याणं द्रष्टुकामाः संतः परमोत्सुका स्तत्रागमन् तेषामौत्सुक्य कृतं म
होत्सवमाह सार्द्धेन गायंतश्चेति ३ ४ विभूतीः इंद्रादींश्च पद्मनेत्रे न्यमीलयदित्यत्रायं भावः पूर्वं ब्रह्मादिभिः स्वलोकांल्लोकपालान्नः पाहि वैकुंठ किं
करान् इति प्रार्थितत्वादिदानीं च स्वं स्वं लोकं प्रति नेतुमागतत्वात् बहुषु च तेषु दाक्षिण्यात्तान्वंचयितुं समाधिमिव कुर्वन्नेत्रे न्यमीलयदिति ५ योगि

स्वं स्वं परिग्रहं सर्वे आदाय पितरौ च नः अर्जुनेनाविताः सर्व इंद्रप्रस्थं गमिष्यथ ४८ त्वं तु मद्धर्ममास्थाय ज्ञाननिष्ठ
उपेक्षकः मन्मायारचनामेतां विज्ञायोपशमं व्रज ४९ इत्युक्तस्तं परिक्रम्य नमस्कृत्य पुनः पुनः तत्पादौ शीर्ष्ण्युपाधा
य दुर्मनाः प्रययौ पुरीम् ५० इति श्रीभागवते महापुराण एकादशस्कंधे यदुकुलसंक्षयो नाम त्रिंशोऽध्यायः ३०
श्रीशुक उवाच अथ तत्रागमद्ब्रह्मा भवान्या च समं भवः महेंद्रप्रमुखा देवा मुनयः सप्रजेश्वराः १ पितरः सिद्धगंधर्वा
विद्याधरमहोरगाः चारणा यक्षरक्षांसि किन्नराप्सरसो द्विजाः २ द्रष्टुकामा भगवतो निर्याणं परमोत्सुकाः गायंतश्च गृ
णंतश्च शौरेः कर्माणि जन्म च ३ ववृषुः पुष्पवर्षाणि विमानावलिभिर्नभः कुर्वंतः संकुलं राजन् भक्त्या परमया युताः ४ भग
वान् पितामहं वीक्ष्य विभूतीरात्मनो विभुः संयोज्यात्मनि चात्मानं पद्मनेत्रे न्यमीलयत् ५ लोकाभिरामां स्वतनुं धारणाध्या
नमंगलम् योगधारणयाऽग्नेय्याऽदग्ध्वा धामाविशत्स्वकम् ६ दिवि दुंदुभयो नेदुः पेतुः सुमनसश्च खात् सत्यं धर्मो धृतिर्भू
मेः कीर्तिः श्रीश्चानु तं ययुः ७

नामिव स्वच्छंदमृत्युत्वमंवारयति लोकाभिरामामिति अयमर्थः योगिनो हि स्वच्छंदमृत्यवः स्वां तनुमाग्नेय्या यो
गधारणया दग्ध्वा लोकांतरं प्रविशंति भगवांस्तु न तथा किंतु अदग्ध्वैव स्वतनुसहित एव स्वकं धाम वैकुंठाख्यमाविशत् तत्र हेतुः लोकाभिरामा
मृत्लोकानामभिरामः अभितो मरणं स्थितिर्यस्यां ताम् जगदाश्रयत्वेन जगतोऽपि दाहप्रसंगादित्यर्थः किंच धारणाया ध्यानस्य मंगलं शोभनं विषयमि
तरथा तयोर्निर्विषयत्वं स्यात् दृश्यते तदुपासकानां तथैव तद्रूपसाक्षात्कारः फलप्राप्तिश्चेति भावः इच्छाशरीराभिप्रायेण वा यथाश्रुतमेवास्तु तत्रापि तु
लोकाभिरामामित्यादीनां विशेषणानामनर्थक्यप्रसंगात्तदप्यदग्ध्वा तिरोधाय निर्गत इत्येव सांप्रतम् ६ तदा स्वस्त्वमेव लोकमागमिष्यतीति संभ्रमेण दे
वादिकृतः सर्वतो दुंदुभिनादपुष्पवृष्ट्यादिमहोत्सवो भवदित्याह दिवीति भूमेः सकाशात् श्रीकृष्णमनुययुः ७

तदाश्रीकृष्णेऽन्तर्हितेसति कुतोगतइतिवितर्कयंतोऽपिब्रह्मसुरव्यादेवादयः स्वधामनिर्विशंतंश्रीकृष्णंनददृशुः तत्रहेतुः अविज्ञातगतिमि
ति क्वचित्क्वचित् ददृशुश्चततोऽतिविस्मिताबभूवुरित्यर्थः ८ अविज्ञानगतित्वं दृष्टांतेनस्पष्टयति सौदामन्यागतिर्यथामर्त्यैर्नलक्ष्यतेदेवै-
स्तुलक्ष्यते तथाभ्रमंडलंहित्वागच्छतः श्रीकृष्णस्यगतिः देवैरपिनलक्ष्यते किंतुतत्पार्षदैरेवेत्यर्थः ९ १० अभिप्रायापरिज्ञानात् प्रथमपरिशंकि
तंतत्स्वहृष्टंदृष्ट्वापुनरुक्तमेवार्थंप्रपंचयति राजन्निति त्रिभिः परस्य सर्वकारणस्य तनुभृत्कायादवादिषु जननाप्ययेहा आविर्भावतिरोभावरूपा
चेष्टाइयंमायया अनुकरणमात्रमवेहि नटोयथाऽविकृतएवजन्मादीन्विडंबयतितद्वत् आस्तांतावद्यादवादिषुजन्मादिशंकायद्विसर्गनिरोधा
दिष्वप्यसावविकृतएवास्तइत्याह सृष्ट्वेति आत्मनास्वयमेवेदंजगत्सृष्ट्वाऽन्तर्यामित्वेनानुविश्य आत्ममहिनास्वमहिम्नाउपरतआस्ते १२ ननु
नरन्यथामंतव्यंयतोऽस्मिन्नेवावतारेतत्प्रभावोनिरतिशयोदृष्टइत्याह मर्त्येनेति यमेनस्वलोकंप्रतिनीतंगुरुसुतंमर्त्येनतेनैवशरीरेण आन

देवादयोब्रह्ममुख्यानाविशंतंस्वधामनि अविज्ञातगतिंकृष्णंददृशुश्चातिविस्मिताः ८ सौदामन्यायथाकाशे
यांत्याहित्वाऽभ्रमंडलम् गतिर्नलक्ष्यतेमर्त्यैस्तथाकृष्णस्यदैवतैः ९ ब्रह्मरुद्रादयस्तेतु दृष्ट्वायोगगतिंहरेः विस्मि
तास्तांप्रशंसंतः स्वंस्वंलोकंययुस्तदा १० राजन्परस्यतनुभृज्जननाप्ययेहामायाविडंबनमवेहियथानटस्य सृ
ष्ट्वात्मनेदमनुविश्यविहृत्यचांतेसंहृत्यचात्ममहिनोपरतः सआस्ते ११ मर्त्येनयोगुरुसुतंयमलोकनीतंत्वांचा
नयच्छरणदः परमास्त्रदग्धम् जिग्येंतकांतकमपीशमसावनीशः किंस्वावनेस्वरनयन्मृगयुंसदेहम् १२ त
थाऽप्यशेषस्थितिसंभवाप्ययेष्वनन्यहेतुर्यदशेषशक्तिधृक् नैच्छत्प्रणेतुंवपुरत्रशेषितंमर्त्येनकिंस्वस्थगतिंप्रदर्शय
न् १३ यएतांप्रातरुत्थायकृष्णस्यपदवींपराम् प्रयतःकीर्तयेद्भक्त्यातामेवाप्नोत्यनुत्तमाम् १४ यत् आनीतवान् शरणदः

शरणागतरक्षकः त्वांचब्रह्मास्त्रदग्धंयोरक्षितवान् यश्चांतकानामंतकमपि ईशंश्रीरुद्रं बाणसंग्रामे जितवान् मृगयुंलुब्धकम् सदेहंस्वः
स्वर्गमनयत् नित्ये असौस्वावनेस्वरक्षणे अनीशः असमर्थः किम् १२ ननुयदिसमर्थः तर्हिकिंचित्कालमत्रैववर्तनेनवपुषाकिंनातिष्ठत्तत्राह
तथाऽपीति यद्यपिउक्तप्रकारेण अशेषस्यजगतः चराचरस्यस्थित्यादिषु अनन्यहेतुर्निरपेक्षएवकारणम् स्वयंयद्यस्मादशेषशक्तिधृक् तथा
ऽपियादवत्वात् स्वंनिजंवपुरत्रशेषितमवशेषितंप्रणेतुंकर्तुंनैच्छत् किंतु स्वमेवलोकमनयत् तत्रहेतुः मर्त्येनदेहेनकिंनकिंचित्कार्यमितिस्व
स्थानामात्मनिष्ठानांदिव्यांगतिमेवप्रकृष्टांदर्शयन् अन्यथातेऽपिदिव्यांगतिमनादृत्ययोगबलेनदेहसिद्धिंविधाय अत्रैवरंतुंयतेरन् तन्माभूदि
त्येतदर्थमितिभावः १३ यएतामुक्तप्रकारांपदवींगतिम्

तदैवभगवतास्वलोकंगच्छतावसुदेवादीनामपितत्प्राप्तयेउपायश्चिंतितआसीत्तमाह दारुकइत्यादिना १५ १६ १७ कृष्णरामौकृतावप श्यंतः १८ १९ २० सदुक्तिभिः सत्योऽवितथाउक्तयोयेषुतैः नाहंप्रकाशःसर्वस्ययोगमायासमावृतः मूढोऽयंनाभिजानातिलोकोमामज मव्ययमित्यादिभिः २१ नष्टगोत्राणांनष्टसंततीनाम् सांपरायिकंपिंडोदकादि २२ २३ २४ २५ २६ आदितआरभ्यश्रीकृष्णचरितकीर्तन

दारुकोद्वारकामेत्यवसुदेवोग्रसेनयोः पतित्वाचरणावस्त्रैर्न्यषिंचत्कृष्णविच्युतः १५ कथयामासनिधनंवृष्णीनां कृत्स्नशोनृप तच्छ्रुत्वोद्विग्नहृदयाजनाःशोकविमूर्छिताः १६ तत्रस्मत्वरिताजग्मुः कृष्णविश्लेषविह्वलाः व्यसवःशे रतेयत्रज्ञातयोघ्नंतआननम् १७ देवकीरोहिणीचैववसुदेवस्तथासुतौ कृष्णरामावपश्यंतःशोकार्ताविजहुः स्मृतिम् १८ प्राणांश्चविजहुस्तत्रभगवद्विरहातुराः उपगुह्यपतींस्तातचितामारुरुहुःस्त्रियः १९ रामपत्न्यश्चतद्दे हमुपगुह्याग्निमाविशन् वसुदेवपत्न्यस्तद्गात्रंप्रद्युम्नादीन्हरेःस्नुषाः कृष्णपत्न्योऽविशन्नग्निंरुक्मिण्याद्यास्तदा त्मिकाः २० अर्जुनःप्रेयसःसख्युःकृष्णस्यविरहातुरः आत्मानंसांत्वयामासकृष्णगीतैःसदुक्तिभिः २१ बंधूनांनष्टगो त्राणामर्जुनःसांपरायिकम् हतानांकारयामासयथावदनुपूर्वशः २२ द्वारकांहरिणात्यक्तांसमुद्रोऽप्लावयत्क्षणा त् वर्जयित्वामहाराजश्रीमद्भगवदालयम् २३ नित्यंसन्निहितस्तत्रभगवान्मधुसूदनः स्मृत्याऽशेषाशुभहं रंसर्वमंगलमंगलम् २४ स्त्रीबालवृद्धानादायहतशेषान्धनंजयः इंद्रप्रस्थंसमावेश्यवज्रंतत्राभ्यषेचयत् २५ श्रुत्वासुहृद्वधंराजन्नर्जुनात्तेपितामहाः त्वांतुवंशधरंकृत्वाजग्मुःसर्वेमहापथम् २६ यएतद्देवदेवस्यविष्णोःक र्माणिजन्मच कीर्तयेच्छ्रद्धयामर्त्यःसर्वपापैःप्रमुच्यते २७ इत्थंहरेर्भगवतोरुचिरावतारवीर्याणिबालचरितानि चशंतमानि अन्यत्रचेहचश्रुतानिगृणन्मनुष्योभक्तिंपरांपरमहंसगतौलभेत २८ इतिश्रीभागवते महापुराणेएकादशस्कंधेएकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ३१

स्यफलमाह यएतदितिद्वाभ्याम् २७ शंतमानिपरममंगलानि परम- हंसगतौश्रीकृष्णे २८ एवमेकादशस्कंधभावार्थस्यप्रदीपिका स्वाज्ञानध्वांतभीतेनश्रीधरेणप्रकाशिता १ इतिश्रीभागवतेमहा पुराणेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यामेकादशेश्रीधरस्वामिविरचितायांश्रीभागवतभावार्थदीपिकायामेकत्रिंशोऽध्यायः ३१

इतिश्रीमद्भागवतएकादशस्कंधःसमाप्तः

अथश्रीमद्भागवतद्वादशस्कंधप्रारंभः॥

श्रीगुरुगणेशांबिकाभ्योनमः जयंतिश्रीपरानंदकृपाऽपांगलसद्दृशः यानित्यमनुवर्तंतेसंपदोविगताद्दृशः १ उक्तस्त्रयोदशाध्यायैर्द्वादशेत्वाश्रयः सतः अधिष्ठानावधित्वाभ्यामाश्रयश्चेश्वरः सतः २ उक्तोलयावधित्वेनप्राकृतात्यंतिकेलये अधिष्ठानतयाचोक्तोमहापुरुषवर्णने ३ तत्रादौषड्भिरध्यायैः शुकः प्राहपरीक्षिते शेषैस्तत्राखिलान्याहसूतः पृष्टोऽथसत्रिभिः ४ स्वाश्रयश्रवणेकार्योनविलंबोमनीषिणा इत्येतत्कालवैषम्यंचतुर्भिस्तावदुच्यते ५ तत्रतुप्रथमेभाविमागधान्वयभूमिपान् कलिप्रभावतः प्राहसंस्कारादिमलीमसान् ६ एवंभूतेसोमवंशेमुकुंदस्वैरक्रीडावर्णिताव्यासपुत्रैः वंशोभावीवर्ण्यतेकृष्णभक्तिमुत्कामुक्त्यैवर्त्मनास्तीतिवक्तुम् ७ तदेवंवैवस्वतमनुवंशेसोमवंशप्रस्तावेनश्रीकृष्णावतारचरितानिसप्रपंचमनुवर्णितानि अथइदानींभाविसोमवंशः कलौविजातीयसं-

श्रीकृष्णायनमः राजोवाच स्वधामानुगतेकृष्णेयदुवंशविभूषणे कस्यवंशोऽभवत्पृथ्व्यामेतदाचक्ष्वमेमुने १ श्रीशुकउवाच योऽन्त्यः पुरंजयोनामभविष्योबारहद्रथः तस्यामात्यस्तुशुनकोहत्वास्वामिनमात्मजम् प्रद्योतसंज्ञंराजानंकर्तायत्पालकः सुतः २ विशाखयूपस्तत्पुत्रोभवितराजकस्ततः नंदिवर्धनस्तत्पुत्रः पंचप्रद्योतनाइमे ३ अष्टत्रिंशोत्तरशतंभोक्ष्यंतिपृथिवींनृपाः शिशुनागस्ततोभाव्यः काकवर्णस्तुतत्सुतः क्षेमधर्मातस्यसुतः क्षेत्रज्ञः क्षेमधर्मजः ४ विधिसारः सुतस्तस्याजातशत्रुर्भविष्यति दर्भकस्तत्सुतोभावीदर्भकस्याजयः स्मृतः ५ नंदिवर्धनआजेयोमहानंदिः सुतस्ततः शिशुनागादशैवैतेषष्ट्युत्तरशतत्रयम् ६ समाभोक्ष्यंतिपृथिवींकुरुश्रेष्ठकलौनृपाः महानंदिसुतोराजञ्छूद्रीगर्भोद्भवोबली ७ महापद्मपतिः कश्चिन्नंदः क्षत्रविनाशकृत् ततोनृपाभविष्यंतिशूद्रप्रायास्त्वधार्मिकाः ८ करादिमलीमसो

वैराग्यद्वाराश्रीकृष्णैकभक्तिनिगमनायानुवर्ण्यते तत्रतुसोमवंशशाखासुचिरकालानुवर्तितयामागधवंशोऽनुक्रम्यते तत्रपूर्वोर्वंशेउपरिचरोवसुस्तस्यबृहद्रथस्तस्यजरासंधस्तस्यसहदेवपुत्रोऽभूदित्युक्तंनवमस्कंधे तत्रैवसहदेवान्मार्जारिस्ततः श्रुतश्रवाइत्यादयोरिपुंजयांताविंशतिर्भाविनोराजानोनिरूपिताः १ तत्रराजापृच्छति इदानींतदुपरितनंवंशंसंकरादिदोषैः प्रपंचयति योऽन्त्यइति रिपुंजयएवपुरंजयः स्वामिनंपुरंजयंहत्वास्वपुत्रंप्रद्योतसंज्ञंराजानंकरिष्यति यस्यपालकोनामसुतोभविष्यति २ प्रद्योतनाः प्रद्योतसंज्ञाः ३ ४ ५ ६ ७ नंदोनामकश्चित्महापद्मसंख्यायाः सेनायाः धनस्यवापतिर्भविष्यति अतएवमहापद्मइत्यपितस्यनाम ८ ९

एकमेवछत्रंयस्यांतांपृथिवींशासिष्यतिपालयिष्यति क्षत्रोत्सादनेदृष्टांतः भार्गवः परशुरामइव ९ समाः संवत्सरान् १० नवनंदान् नंदंचतत्पुत्रांश्चेत्येवंनवप्रपन्नान्शरणागतान्विश्वस्तान्विख्यातान्वा द्विजः कौटिल्यवात्स्यायनादिपर्यायश्चाणक्यः उद्धरिष्यति उन्मूलयिष्यति मौर्याः मौर्यसंज्ञाः ११ कथंभोक्ष्यंतितदाह सएवेति चंद्रगुप्तंमौर्यंप्रथमम् १२ १३ तेषांप्रथमोदशरथः पराशरादिभिरुक्तोऽप्यनुसंधेयः तेनसहमौर्यादशसप्तत्रिंशच्छतोत्तरंसप्तत्रिंशदुत्तरंशतंसमाः १४ १५ १६ बृहद्रथस्यसेनापतिः पुष्य-

सएकछत्रांपृथिवीमनुल्लंघितशासनः शासिष्यतिमहापद्मोद्वितीयइवभार्गवः ९ तस्यचाष्टौभविष्यंतिसुमाल्यप्रमुखाःसुताः यइमांभोक्ष्यंतिमहींराजानःस्मशतंसमाः १० नवनंदान्द्विजःकश्चित्प्रपन्नानुद्धरिष्यति तेषामभावेजगतींमौर्याभोक्ष्यंतिवैकलौ ११ सएवचंद्रगुप्तंवैद्विजोराज्येऽभिषेक्ष्यति तत्सुतोवारिसारस्ततश्चाशोकवर्द्धनः १२ सुयशाभवितातस्यसंगतःसुयशःसुतः शालिशूकस्ततस्तस्यसोमशर्माभविष्यति १३ शतधन्वाततस्तस्यभवितातद्बृहद्रथः मौर्याह्येतेदशनृपाःसप्तत्रिंशच्छतोत्तरम् समाभोक्ष्यंतिपृथिवींकलौकुरुकुलोद्वह १४ अग्निमित्रस्ततस्तस्मात्सुज्येष्ठोथभविष्यति वसुमित्रोभद्रकश्चपुलिंदोभवितासुतः १५ ततोघोषःसुतस्तस्माद्वज्रमित्रोभविष्यति ततोभागवतस्तस्माद्देवभूतिरितिश्रुतः १६ शुंगादशैतेभोक्ष्यंतिभूमिंवर्षशताधिकम् ततःकाण्वानियंभूमिर्यास्यत्यल्पगुणानृप १७ शुंगंहत्वादेवभूतिंकण्वोमात्यस्तुकामिनम् स्वयंकरिष्यतेराज्यंवसुदेवोमहामतिः १८ तस्यपुत्रस्तुभूमित्रस्तस्यनारायणःसुतः काण्वायनाइमेभूमिंचत्वारिंशच्चपंचच शतानित्रीणिभोक्ष्यंतिवर्षाणांचकलौयुगे १९ हत्वाकाण्वंसुशर्माणंतद्भृत्योवृषलोबली गांभोक्ष्यत्यंध्रजातीयः कंचित्कालमसत्तमः २० कृष्णनामाऽथतद्भ्राताभवितापृथिवीपतिः श्रीशांतकर्णस्तत्पुत्रःपौर्णमासस्तुतत्सुतः २१

मित्रोनामस्वामिनंहत्वाराज्यंकरिष्यति सचशुंगानांप्रथमः ततोऽग्निमित्रादयोनवेत्येवंशुंगादशवर्षशताधिकंद्वादशाधिकंवर्षशतम् १७ कथंकाण्वान्यास्यतितदाह शुंगमिति परस्त्रीकामिनंदेवभूतिनामानंशुंगंहत्वातदमात्योवसुदेवनामाकण्वोराज्यंकरिष्यति १८ काण्वानांचतुर्थःसुशर्मा इमेवसुदेवादयः काण्वायनावर्षाणांत्रीणिशतानिपंचचत्वारिंशद्वर्षाणिचभूमिंभोक्ष्यति १९ काण्वानामंतिमंसुशर्माणंहत्वाबलीनामातद्भृत्योगांभोक्ष्यति २० २१

२२ २३ यत्रयेषुबहुसंज्ञेषुअष्टकःनवमः शिवस्वातिनामाभविता २४ २५,२६ आवभृत्याः अवभृतिर्नगरीतद्राजानः २७ २८ एतेआभीरादयोमौनव्यतिरिक्ताः पंचषष्टिनृपाः एकोनशताधिकंवर्षसहस्रंपृथिवींभोक्ष्यंति ततःपूर्वोक्ताएवैकादशमौनाः २९ त्रीण्यब्दशतानिक्षितिंभोक्ष्यंति तैःसंस्थितेतेषुमौनेषुमृतेषुकिलिकिलायांपुर्यांनृपतयोभविष्यंतीत्युत्तरेणान्वयः ३० अधिकानिचषड्वर्षाणि ३१ तेषांभूतनंदादीनांयथायथंबाल्हिकानामानस्त्रयोदशसुताभविष्यंति अथपुष्पमित्रोनामान्योराजन्यः अस्यचदुर्मित्रोनामपुत्रः

लंबोदरस्सुतत्पुत्रस्तस्माद्धिविकलोनृपः मेघस्वातिश्चविकलादटमानस्सुतस्यच २२ अनिष्टकर्माहालेयस्तलकस्तस्यचात्मजः पुरीषभीरुस्तत्पुत्रस्ततोराजासुनंदनः २३ चकोरोनवमोयत्रशिवस्वातिररिंदम तस्यापिगोमतीपुत्रःपुरीमान्भविताततः २४ मेदशिराःशिवस्कंदोयज्ञश्रीस्तत्सुतस्ततः विजयस्तत्सुतोभाव्यश्चंद्रविज्ञःसलोमधिः २५ एतेत्रिंशन्नृपतयश्चत्वार्यब्दशतानिच षट्पंचाशच्चपृथिवींभोक्ष्यंतिकुरुनंदन २६ सप्ताभीराआवभृत्यादशगार्दभिनोनृपाः कंकाःषोडशभूपालाभविष्यंतिचलोलुपाः २७ ततोऽष्टौयवनाभाव्याश्चतुर्दशचपुष्कसाः भूयोदशगुरुंडाश्चमौनाएकादशैवतु २८ एतेभोक्ष्यंतिपृथिवींदशवर्षशतानिच नवाधिकांचनवतिंमौनाएकादशक्षितिम् २९ भोक्ष्यंत्यब्दशतान्यंगत्रीणितैःसंस्थितेततः किलिकिलायांनृपतयोभूतनंदोऽथवंगिरिः ३० शिशुनंदिश्चतद्भ्रातायशोनंदिःप्रवीरकः इत्येतेवैवर्षशतंभविष्यंत्यधिकानिषट् ३१ तेषांत्रयोदशसुताभवितारश्चबाल्हिकाः पुष्पमित्रोऽथराजन्योदुर्मित्रोऽस्यतथैवच ३२ एककालाइमेभूपाःसप्तांध्राःसप्तकौशलाः वैदूरपतयोभाव्यानैषधास्ततएवहि ३३ मागधानांतुभविताविश्वस्फूर्जिःपुरंजयः करिष्यत्यपरोवर्णान्पुलिंदयदुमद्रकान् ३४

३२ तथाआंध्राः कौशलाः वैदूरपतयः निषधाश्च एतेचतत्तद्देशनामभिः प्रख्यातास्तुल्यकालाः खंडमंडलेषुभूपाः ततएतेभ्योबाल्हिकेभ्यएवभाव्याभविष्यंति ३३ ततश्चमागधानांतुराजाविश्वस्फूर्जिर्नामभविता सचपूर्वोक्तात्पुरंजयात्परः पुरंजयादतिप्रसिद्धःसन् वर्णान्ब्राह्मणादीन्पुलिंदयदुमद्रकसंज्ञान्म्लेच्छप्रायान्करिष्यति अपरानितिपाठेअन्यान्पुलिंदादिसंज्ञान् वर्णान्करिष्यतीत्यर्थः ३४ ❀ ❀ ❀

सचएवंकृत्वाअब्रह्मभूयिष्ठाअंत्रैवर्ण्यप्रचुराः सतीः प्रजाः स्थापयिष्यति पालयिष्यति सचपद्मवत्यांपुरि अनुगंगांगंगाद्वारमार-
भ्यप्रयागपर्यंतंगुप्तांपालितांमेदिनींभोक्ष्यति ३५ तदनंतरंचसौराष्ट्रादिदेशवर्तिनोद्विजाः व्रात्याउपनयनरहिताभविष्यंति ३६ अ
ब्रह्मवर्चसः वेदाचारशून्याः ३७ इमेचम्लेच्छप्रायाभूभृतः तुल्यकालाभविष्यंति किंच एतेसर्वेअधर्मानृतपराः अधर्मेअनृतेच-
परिनिष्ठिताः फल्गुदाअल्पदातारः ३८ उदितास्तमितप्रायाः हर्षशोकादिबहुलाः ३९ असंस्कृताः गर्भाधानादिसंस्काररः-

प्रजाश्चाब्रह्मभूयिष्ठाःस्थापयिष्यंतिदुर्मतिः वीर्यवान्क्षत्रमुत्साद्यपद्मवत्यांसवैपुरि अनुगंगामाप्रया-
गंगुप्तांभोक्ष्यतिमेदिनीम् ३५ सौराष्ट्रावंत्याभीराश्चशूद्राअर्बुदमालवाः व्रात्याद्विजाभविष्यंतिशूद्र
प्रायाजनाधिपाः ३६ सिंधोस्तटंचंद्रभागांकौंतींकाश्मीरमंडलम् भोक्ष्यंतिशूद्राव्रात्याद्याम्लेच्छा-
श्चाब्रह्मवर्चसः ३७ तुल्यकालाइमेराजन्म्लेच्छप्रायाश्चभूभृतः एतेऽधर्मानृतपराःफल्गुदास्तीव्रम
न्यवः ३८ स्त्रीबालगोद्विजघ्नाश्चपरदारधनाहृताः उदितास्तमितप्रायाअल्पसत्वाल्पकायुषः ३९
असंस्कृताःक्रियाहीनारजसातमसावृताः प्रजास्तेभक्षयिष्यंतिम्लेच्छाराजन्यरूपिणः ४० तन्नाथा-
स्तेजनपदास्तच्छीलाचारवादिनः अन्योऽन्यतोराजभिश्चक्षयंयास्यंतिपीडिताः ४१ इतिश्रीभागवते-
महापुराणेद्वादशस्कंधेप्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुकउवाच ततश्चानुदिनंधर्मःसत्यंशौचंक्षमाद-
या कालेनबलिनाराजन्नंक्ष्यत्यायुर्बलंस्मृतिः १ वित्तमेवकलौनृणांजन्माचारगुणोदयः धर्मन्यायव्यव-
स्थायांकारणंबलमेवहि २ दांपत्येऽभिरुचिर्हेतुर्मायैवव्यावहारिके स्त्रीत्वेपुंस्त्वेचहिरतिर्विप्रत्वेसूत्रमेवहि ३

हिताः प्रजाः भक्षयिष्यंतिधनाद्यपहारादिनापीडयिष्यंति ४० किंच तन्नाथाः तेनाथायेषांतेजनपदादेशवर्तिनोमनुष्याः तच्छीलाचार
वादिनः तेषामिवशीलमाचारोवादश्चतद्वंतः ४१ इतिद्वादशेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ द्वितीयेतुकलेर्दोषवृंदैःकल्क्यवतारतः
अधर्मिष्ठेजनेनष्टेपुनःकृतयुगागमः १ कलिधर्मान्प्रपंचयति ततश्चेत्यादिना १ धर्मन्याययोः व्यवस्थायांबलमेव २ दांपत्येभार्यापति-
भावेअभिरुचिरेवहेतुः नकुलगोत्रादिः व्यावहारिकेक्रयविक्रयादौ स्त्रीत्वेपुंस्त्वेचतयोः श्रेष्ठ्येरतिकौशलमेवहेतुः नकुलमाचारोवा ३

भा॰ द्वा॰ टी॰
३

आश्रमाणांरव्यातौज्ञानेलिंगमेवदंडाजिनादिकंहेतुर्नत्वाचारविशेषः अन्योन्यापत्तिकारणंच आश्रमादाश्रमांतरप्राप्तौचकारणम् - यद्वा बहूदकहंसादीनामन्योऽन्यापत्तौनमस्कारादिव्यवहारेकारणम् अवृत्त्यामुद्रार्पणादिदानासामर्थ्येतन्न्यायदौर्बल्यंपराजयः चापलंवचः बहुभाषणम् ४ असाधुत्वेचौर्याद्यभियोगेप्रसाधनमलंकारः ५ दूरेवर्तमानंवार्ययनंजलाशयस्तीर्थंनतुगुर्वादि स्वार्थःपुरुषार्थः ६ ७ ८ आच्छिन्नाअपहृतादाराद्रविणानिचयासांताः अष्टिर्बीजम् ९ १० ११ क्षीयमाणेष्वित्यादीनामित्थं

लिंगमेवाश्रमख्यातावन्योऽन्यापत्तिकारणम् अवृत्त्यान्यायदौर्बल्यंपांडित्येचापलंवचः ४ अनाढ्यतैवासाधुत्वेसाधुत्वेदंभएवतु स्वीकारएवचोद्वाहेस्नानमेवप्रसाधनम् ५ दूरेवार्ययनंतीर्थंलावण्येकेशधारणम् उदरंभरतास्वार्थःसत्यत्वेधार्ष्ट्यमेवहि ६ दाक्ष्यंकुटुंबभरणंयशोर्थेधर्मसेवनम् एवंप्रजाभिर्दुष्टाभिराकीर्णेक्षितिमंडले ७ ब्रह्मविट्क्षत्रशूद्राणांयोबलीभवितानृपः प्रजाहिलुब्धैराजन्यैर्निर्घृणैर्दस्युधर्मभिः ८ आच्छिन्नदारद्रविणायास्यंतिगिरिकाननम् शाकमूलामिषक्षौद्रफलपुष्पाष्टिभोजनाः ९ अनावृष्ट्याविनंक्ष्यंति दुर्भिक्षकरपीडिताः शीतवातातपप्रावृड्हिमैरन्योऽन्यतःप्रजाः १० क्षुत्तृड्भ्यांव्याधिभिश्चैवसंतापेनचचिंतया त्रिंशद्विंशतिवर्षाणिपरमायुःकलौनृणाम् ११ क्षीयमाणेषुदेहेषुदेहिनांकलिदोषतः वर्णाश्रमवतांधर्मेनष्टेवेदपथेनृणाम् १२ पाखंडप्रचुरेधर्मेदस्युप्रायेषुराजसु चौर्यानृतवृथाहिंसानानावृत्तिषुवैनृषु १३ शूद्रप्रायेषुवर्णेषुच्छागप्रायासुधेनुषु गृहप्रायेष्वाश्रमेषुयौनप्रायेषुबंधुषु १४ अणुप्रायास्वोषधीषुशमीप्रायेषुस्थास्नुषु विद्युत्प्रायेषुमेघेषुशून्यप्रायेषुसद्मसु १५ इत्थंकलौगतप्रायेजनेषुखरधर्मिणि धर्मत्राणायसत्वेनभगवानवतरिष्यति १६

कलौगतप्रायइतिपंचमेनान्वयः क्षीयमाणेषुअल्पप्रायेषु १२ दस्युप्रायेषुचौरतुल्येषु चौर्यानृतवृथाहिंसाद्यानानावृत्तयोयेषांतेषु १३ छागप्रायासुप्रमाणतः क्षीरतश्चअजातुल्यासु १४ स्थास्नुषुवृक्षेषु विद्युत्प्रायेषु तडिद्बहुलेषु शून्यप्रायेषुधर्मादिरहितेषुसद्मसुगृहेषु १५ जनेषुखरधर्मिणिदुःसहचेष्टितेकलौगतप्रायेसमाप्तप्राये १६ ७

एतत्प्रपंचयतिचतुर्भिः चराचरगुरोः ईश्वरस्यैवधर्मत्राणेहेतुः गुरुत्वेश्वरत्वयोरुपादानम् अखिलस्यविश्वस्यात्मनःकारणस्येति एवंभूतस्यविष्णोर्जन्मसाधूनांधर्मत्राणाय धर्मत्राणप्रयोजनमाह कर्मोपनुत्तयेमोक्षाय १७ शंभलग्रामेमुख्यस्यप्रधानस्यनाम्ना विष्णुयशसोब्राह्मणस्यभवनेगृहे १८ धर्मत्राणप्रकारमाह अश्वमिति असाधवोदस्यंतेयेनतमश्वमारुह्य असिनादस्यून्कोटिशोनिहनिष्यतीत्युत्तरेणान्वयः असाधुदमनइतिपाठेकल्किविशेषणम् १९ तत्प्रपंचः आशुनाशीघ्रगामिनातेनहयेनअश्वेनक्षोण्यांपृथिव्यांविचरन् अणिमाद्यष्टैश्वर्याणिगुणाश्चसत्यसंकल्पादयः तैरन्वितः नृपलिंगच्छदः राजवेषच्छन्नान् २० ततश्चपुनः

चराचरगुरोर्विष्णोरीश्वरस्याखिलात्मनः धर्मत्राणायसाधूनांजन्मकर्मोपनुत्तये १७ शंभलग्राममुख्यस्यब्राह्मणस्यमहात्मनः भवनेविष्णुयशसःकल्किःप्रादुर्भविष्यति १८ अश्वमाशुगमारुह्यदेवदत्तंजगत्पतिः असिनासाधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वितः १९ विचरन्नाशुनाक्षोण्यांहयेनाप्रतिमद्युतिः नृपलिंगच्छदोदस्यून्कोटिशोनिहनिष्यति २० अथतेषांभविष्यंतिमनांसिविशदानिवै वासुदेवांगरागातिपुण्यगंधाऽनिलस्पृशाम् पौरजानपदानांवैहतेष्वखिलदस्युषु २१ तेषांप्रजाविसर्गश्चस्थविष्ठःसंभविष्यति वासुदेवेभगवतिसत्वमूर्तौहृदिस्थिते २२ यदाऽवतीर्णोभगवान्कल्किर्धर्मपतिर्हरिः कृतंभविष्यतितदाप्रजासूतिश्चसात्विकी २३ यदाचंद्रश्चसूर्यश्चतथातिष्यबृहस्पती एकराशौसमेष्यंतितदाभवतितत्कृतम् २४ येऽतीतावर्तमानायेभविष्यंतिचपार्थिवाः तेतउद्देशतःप्रोक्तावंशीयाःसोमसूर्ययोः २५

कृतयुगप्रवृत्तिंवक्तुमाह अथेतिसार्धाभ्याम् तेषांपौरजानपदानांमनांसिविशदानिभविष्यंति तत्रहेतुः वासुदेवस्यांगरागेणचंदनादिनाऽतिपुण्यगंधोऽनिलस्तंस्पृशंतीतितथातेषाम् २१ स्थविष्ठःस्थूलः २२ कृतयुगप्रवृत्तिमाह यदाऽवतीर्णइति प्रजानांसूतिःप्रसूतिः २३ तदवतारकालोपलक्षणमाह यदाचंद्रश्चेति तिष्यःपुष्यः अयमर्थः चंद्रसूर्यबृहस्पतीनांयदापुष्यनक्षत्रेयोगः तदातत्कृतयुगंभविष्यति यद्यपिचप्रतिद्वादशाब्दंकर्कराशौबृहस्पतौवर्तमानेद्वित्रासुआमावास्यासुतेषांत्रयाणामपिपुष्ययोगःसंभवति तथाऽपितेषांसहप्रवेशोऽत्रविवक्षितः समेष्यंतीतिवचनात् अतोनातिप्रसंगः २४ एवंनवमस्कंधमारभ्यानुक्रांतंवैवस्वतमनोर्वंशद्वयंनिगमयति येऽतीताइति उद्देशतःसंक्षेपतः २५

कलियुगावांतरविशेषंवक्तुमाह आरभ्येत्यादिना वर्षसहस्रंपंचदशोत्तरंशतंचेति कयाऽपिविवक्षयाऽवांतरसंख्येयंपरीक्षिन्नंदयो
रंतरंद्वाभ्यांन्यूनंवर्षाणांसार्धसहस्रंभवति परीक्षित्समकालंमागधंमार्जारिमारभ्यरिपुंजयांताविंशतिराजानः सहस्रसंवत्सरंभो–
क्ष्यंतीत्युक्तंनवमस्कंधे येवार्हद्रथभूपालाभाव्याःसाहस्रवत्सरमिति ततःपरंपंचप्रद्योतनाःअष्टत्रिंशोत्तरंशतम् शिशुनागाश्चष–
ष्ट्युत्तरशतत्रयंभोक्ष्यंतिपृथिवीमित्यत्रैवोक्तत्वात् २६ कलेःप्रवृत्तिंवृद्धिंचनिरूपयितुंकालज्ञानोपलक्षणमाह सप्तर्षीणांत्विति अ
यमर्थः प्रागग्रशकटाकारंतारासप्तकंसप्तर्षिमंडलम् तत्रकिंचिदुन्नतेषाऽग्रस्थानीयोमरीचिः ततःपश्चादानम्रयुगकंधराका
रोवसिष्ठःसभार्यः ततःपश्चादीषदुन्नतेषामूलस्थानीयोंऽगिराः ततःपश्चाच्चतुरस्रताराचतुष्केईशानेऽत्रिः ततोदक्षिणतः पुल
स्त्यः पुलस्त्यात्पश्चिमतःपुलहः ततउत्तरतः क्रतुः एवंस्थितेतेषांमध्येयौपूर्वौउदयसमयेप्रथममुदितौपुलहक्रतुसंज्ञौतयोस्त्त

आरभ्यभवतोजन्मयावन्नंदाभिषेचनम् एतद्वर्षसहस्रंतुशतंपंचदशोत्तरम् २६ सप्तर्षीणांतुयौपूर्वौ
दृश्येतेउदितौदिवि तयोस्तुमध्येनक्षत्रंदृश्यतेयत्समंनिशि २७ तेनैवत्वृषयोयुक्तास्तिष्ठंत्यब्दशता
नित्व तेत्वदीयेद्विजाःकालअधुनाचाश्रितामघाः २८ विष्णोर्भगवतोभानुःकृष्णाख्योऽसौदिवंगतः
तदाऽविशत्कलिर्लोकंपापेयद्रमतेजनः २९ यावत्सपादपद्माभ्यांस्पृशन्नास्तेरमापतिः तावत्कलिर्वैपृ
थिवींपराक्रांतुंनचाशकत् ३० यदादेवर्षयःसप्तमघासुविचरंतिहि तदाप्रवृत्तस्तुकलिर्द्वादशाब्दश
तात्मकः ३१ यदामघाभ्योयास्यंतिपूर्वाषाढांमहर्षयः तदानंदात्प्रभृत्येषकलिर्वृद्धिंगमिष्यति ३२

मध्येतयोस्तुपूर्वयोस्तुमध्येयत्समंदक्षिणतःवामदेशावस्थितमश्विन्यादिषुयदन्यतमंनक्षत्रंदृश्यते २७ तेननतथैवयुक्तानृणामब्दशतं
तिष्ठंति तेचद्विजाःत्वदीयेकालेऽधुनामघाःआश्रितावर्तंते २८ यदाविष्णोर्भानुः भातीतिभानुः शुद्धसत्वात्मकोदेहः दिवंवैकुंठंगतः
तदाकलियुगमविशत् यस्मिन्युगेजनःपापेरमतइतिकलियुगस्यलक्षणम् २९ ननुश्रीकृष्णेपृथिव्यांवर्तमानेऽपिसंध्यारूपेणक–
लिःप्रविष्टएवासीत् सत्यम् तथाऽपितावत्तस्यपराक्रमोनाभवदित्याह यावदिति पराक्रांतुमभिभवितुम् ३० अतोयथोक्तएवकलिप्र
वेशकालइत्याह यदादेवर्षयइतिद्वादशाब्दशतात्मकइति दिव्येनमानेनसंध्यांशाभ्यांसहयोद्वादशाब्दशतात्मकःसकलिः तदासंध्याम
तिक्रम्यप्रविष्टइत्यर्थः ३१ कलेःप्रवेशकालमुक्त्वातस्यवृद्धिकालमाह यदेति तदाप्रद्योतनात्प्रभृतिवृद्धिंगच्छन्नंदात्प्रभृत्यपिवृद्धिंगमिष्य
तीत्यर्थः ३२

ननुयदाकलेर्लिंगमुपलब्धंतदैवप्राविष्टइतियुक्तंततःपूर्वमेवप्रवेशः ततःपरंवृद्धिरित्यत्रकिंप्रमाणंतत्राह यस्मिन्निति प्रतिपन्नंप्रवि
ष्टमितिज्ञातम् पुराविदः पूर्वज्ञातारः ३३ कलेरनंतरंकृतयुगप्रवेशमाह दिव्याब्दानामिति चतुर्थेकलौप्रवेशेनाब्दपरिमितेनांशेना
पिसहातीतेसतीत्यर्थः कृतयुगप्रवेशचिन्हमाह यदानृणांमनः आत्मप्रकाशकंभविष्यतितदेति ३४ राजवंशोक्तोपसंहरति(?) ब्राह्म-
णादिवंशेष्वप्यतिदिशति इत्येषइति यथायाभिरुच्चनीचावस्थाभिस्तास्ताअवस्थाः वंशाइतिवापाठः ३५ एतत्कीर्तनस्यवैराग्योप
योगितामाह एतेषामिति नामैवलिंगंज्ञापकंयेषांतेषांकथामात्रेणैवावशिष्टानांकीर्तिरेवस्थिता नतुराज्यंपुत्रादयोवा ३६ कलावुत्स

यस्मिन्कृष्णोदिवंयातस्तस्मिन्नेवतदाऽहनि प्रतिपन्नंकलियुगमितिप्राहुःपुराविदः ३३ दिव्याब्दानांस-
हस्रांतेचतुर्थेतुपुनःकृतम् भविष्यतियदानृणांमनआत्मप्रकाशकम् ३४ इत्येषमानवोवंशोयथासंख्याय
थाभुवि तथाविट्शूद्रविप्राणांतास्ताज्ञेयायुगेयुगे ३५ एतेषांनाम‌लिंगानांपुरुषाणांमहात्मनाम् कथा-
मात्रावशिष्टानांकीर्तिरेवस्थिताभुवि ३६ देवापिःशंतनोर्भ्रातामरुश्चेक्ष्वाकुवंशजः कलापग्रामआ-
साते(?)महायोगबलान्वितौ ३७ ताविहेत्यकलेरंतेवासुदेवानुशिक्षितौ वर्णाश्रमयुतंधर्मंपूर्ववत्प्रथयि
ष्यतः ३८ कृतंत्रेताद्वापरंचकलिश्चेतिचतुर्युगम् अनेनक्रमयोगेनभुविप्राणिषुवर्तते ३९ राजन्ने-
तेमयाप्रोक्तानरदेवास्तथाऽपरे भूमौममत्वंकृत्वांतेहित्वेमांनिधनंगताः ४० कृमिविड्भस्मसंज्ञांतेराज-
न्नाम्नोऽपियस्यच भूतध्रुक्तत्कृतेस्वार्थंकिंवेदनिरयोयतः ४१ कथंसेयमखंडाभूःपूर्वैर्मेपुरुषैर्धृता
मत्पुत्रस्यचपौत्रस्यमत्पूर्वावंशजस्यच ४२ न्नानांराजवंशादीनांपुनःप्रवृत्तिप्रकारमाह देवापिः सोमवंशजः मरुस्तुसू-
र्यवंशजः कलापग्रामोनामयोगिनामावासः प्रसिद्धः ३७ ३८ इममेवप्रकारंभातिचतुर्युगंदर्शयति कृतमिति ३९ एतेषांनामलिं-
गानामित्यादियदुक्तंतत्प्रपंचयति राजन्नितिपंचभिः ४० ममत्वंकृत्वेत्यनेनसूचितांभूतद्रोहप्रवृत्तिंनिंदति कृमीति राजन्नाम्नः
राजेतिनामयस्यतस्यापिदेहस्यांतेकृमयोविष्ठाभस्मेतिवासंज्ञाभविष्यति तत्कृतेतदर्थंयोभूतध्रुक्भूतेभ्योद्रुह्यतिसकिंस्वार्थं-
वेद कुतइत्यपेक्षायांहेतुत्वेनभूतद्रोहंविशिनष्टि यतोभूतद्रोहान्निरयोभवति ४१ ममत्वप्रकारंप्रपंचयति कथमिति सेयमखं
डाभूः मेपूर्वजैर्धृतासतीइदानीमत्पूर्वांचसतीमत्पुत्रादेःकथंस्यादित्येवम् ४२ ७ ७ ७ ७

भा॰द्वा॰टी॰
५

उभौमहींकायंच अदर्शनंमृत्युम् ४३ उपसंहरति येयेइति तेसर्वेंचकथासुक्रियमाणासुकथामात्राः कालेनकृताः ४४ इति
द्वादशेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २ तृतीयेभूमिगीतिश्चराज्यदोषादिवर्ण्यते कलौचदोषभूयिष्ठेदोषहंत्रीहरेर्नुतिः १ देहेऽहं
तांभूमौचममतांकुर्वंति अतोऽबुधाइत्युक्तंतदेवभूमिगीतिः प्रपंचयति दृष्ट्वेत्यादिना आत्मनिपृथिव्यांजयेव्यग्रान्उद्युक्तान् हा
सप्रकारमेवाह अहोइति १ येनकामेनफेनोपमेपिंडेदेहेविश्रंभिताविश्वासंनीतायेतेषांनरेंद्राणामेषकामोमोघएवस्यात् २ काम
मेवदर्शयतिद्वाभ्याम् पूर्वमिति इंद्रियार्थलंपटस्यनराज्यप्राप्तिःस्यादितिप्रथममिंद्रियषड्वर्गंनिर्जित्यराजमंत्रिणोजेष्यामः वशी

तेजोऽवन्नमयंकायंगृहीत्वाऽत्मतयाऽबुधाः महींममतयाचोभौहित्वांऽतेदर्शनंगताः ४३ येयेभूपतयोराजन्
भुंजंतिवसुमोजसा कालेनतेकृताःसर्वेकथामात्राःकथासुच ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वाद
शस्कंधेद्वितीयोऽध्यायः २ श्रीशुकउवाच दृष्ट्वात्मनिजयेव्यग्रान्नृपानुहसतिभूरियम् अहोमा
विजिगीष्यतिमृत्योःक्रीडनकानृपाः १ कामएषनरेंद्राणांमोघःस्याद्विदुषामपि येनफेनोपमेपिंडेयेऽतिवि
श्रंभितानृपाः २ पूर्वंनिर्जित्यषड्वर्गंजेष्यामोराजमंत्रिणः ततःसचिवपौराप्तकरींद्रानस्यकंटकान् ३ ए
वंक्रमेणजेष्यामःपृथ्वींसागरमेखलाम् इत्याशाबद्धहृदयानपश्यंत्यंतिकेंऽतकम् ४ समुद्रावरणांजि
त्वामांविशंत्यब्धिमोजसा कियदात्मजयस्यैतन्मुक्तिरात्मजयेफलम् ५ यांविसृज्यैवमनवस्तत्सुता
श्चकुरूद्वह गतायथागतंयुद्धेतांमांजेष्यत्यबुद्धयः ६ मत्कृतेपितृपुत्राणांभ्रातृणांचापिविग्रहः जायते
ह्यसतांराज्यममताबद्धचेतसाम् ७ ममैवेयंमहीकृत्स्नानतेमूढेतिवादिनः स्पर्द्धमानामिथोघ्नंतिम्रियं
तेमत्कृतेनृपाः ८ पृथुःपुरूरवागाधिर्नहुषोभरतोऽर्जुनः मांधातासगरोरामःखट्वांगोधुंधुहारघुः ९

करिष्यामःसचिवाअमात्याः करींद्राहस्तिपाः तांश्चजेष्यामः कंटकान्प्रतिपक्षान् अस्यअपास्य अथकंटकानितिवापाठः ३ इति
एवंकेचित् आशाबद्धहृदयाः ४ एवंकेचित्मांपुनर्जित्वाऽब्धिंतितृष्णयाअब्धिंविशंति तदेवमिंद्रियजयेनयेराज्यंसाधयितुमिच्छं
तितेऽतिमंदाइत्याह कियदिति ५ अतःअंतकंनपश्यंतीत्युक्तंतदेवाह यामिति कुरूद्वहेतिभूमिगीतंकथयन्शुकःसंबोधयति
कुलोद्वहेतितुपाठःसुगमः ६ अबुद्धयइत्युक्तंतत्प्रपंचयति मत्कृतइति ७ ८ रामोनामकश्चित् यद्वा लोकदृष्ट्यादाशरथिरेवनिर्दिष्टः ९

१० लोकंरावयतिरोदयतीतिलोकरावणः ११ १२ मयिउच्चैर्ममतांकृत्वायेअवर्ततंतेकालेनकथाऽवशेषाः कृताः विभोइतिसंबोध
नंकुरूद्वहेतिवत् १३ राजवंशानुकथनस्यतात्पर्यमाह कथाइमाइति विज्ञानंविषयासारताज्ञानंततोवैराग्यंतयोर्विवक्षया परेषांमृ-
तानांवचोविभूतीः वाग्विलासमात्ररूपाः नतुपारमार्थ्यंपरमार्थयुक्तंकथनंनभवतीत्यर्थः १४ कस्तर्हिपुरुषाणामुपादेयःपरमार्थस्त
माह यस्त्विति नित्यंप्रत्यहंतत्राप्यभीक्ष्णम् १५ कलिदोषोपचयेसतिभक्तेरसंभवंमन्यमानः पृच्छति केनोपायेनेति विधमि-

तृणबिंदुर्ययातिश्चशर्यातिःशंतनुर्गयः भगीरथःकुवलयाश्वःककुत्स्थोनैषधोनृगः १० हिरण्यकशि-
पुर्वृत्रोरावणोलोकरावणः नमुचिःशंबरोभौमोहिरण्याक्षोऽथतारकः ११ अन्येचबहवोदैत्याराजानो-
येमहेश्वराः सर्वेसर्वविदःशूराःसर्वेसर्वजितोऽजिताः १२ ममतांमय्यवर्तंतकृत्वोच्चैर्मर्त्यधर्मिणः क-
थावशेषाःकालेनह्यकृतार्थाःकृताविभो १३ कथाइमास्तेकथितामहीयसांवितायलोकेषुयशःपरेयु-
षाम् विज्ञानवैराग्यविवक्षयाविभोवचोविभूतीर्नतुपारमार्थ्यम् १४ यस्तूत्तमश्लोकगुणानुवादःसंगी
यतेऽभीक्ष्णममंगलघ्नः तमेवनित्यंशृणुयादभीक्ष्णंकृष्णेऽमलांभक्तिमभीप्समानः १५ राजोवाच
केनोपायेनभगवन्कलेर्दोषान्कलौजनाः विधमिष्यंत्युपचितांस्तन्मेब्रूहियथामुने १६ युगानियुगधर्मा
श्चमानंप्रलयकल्पयोः कालस्येश्वररूपस्यगतिंविष्णोर्महात्मनः १७ श्रीशुकउवाच कृतेप्रव
र्ततेधर्मश्चतुष्पात्तज्जनैर्धृतः सत्यंदयातपोदानमितिपादाविभोर्नृप १८ संतुष्टाःकरुणामैत्राःशांतादां-
तास्तितिक्षवः आत्मारामाःसमदृशःप्रायशःश्रमणाजनाः १९ त्रेतायांधर्मपादानांतुर्यांशोहीयतेशनैः
अधर्मपादैरनृतहिंसाऽसंतोषविग्रहैः २० तदाक्रियातपोनिष्ठानातिहिंस्रानलंपटाः त्रैवर्गिकास्त्रयीवृद्धाव
र्णाब्रह्मोत्तरानृप २१ ष्यंतिनाशयिष्यंति यथायथावत् १६ कलियुगेकःपरोधर्मइतिबुभुत्सयापृच्छति युगानीतिब्रूही
त्यनुषंगःआत्यंतिकजिज्ञासयापुनःपृच्छति प्रलयकल्पयोःसंहारस्थितिकालयोः नचायंबहिर्मुखःप्रश्नइत्याह कालस्येति
१७ तत्रयुगधर्मांस्तावदाह कृतइति तज्जनैस्तत्कालीनैर्जनैः दानमरागद्वेषतयाअभयदानम् तदेवप्रथमस्कंधेशौचशब्देनोक्तम्
विभोःसंपूर्णस्यधर्मस्य १८ तदानींतनजनानाह संतुष्टाइति मैत्राः भूतमैत्रीयुक्ताः श्रमणाःआत्माभ्यासवंतः१९२० ब्रह्मोत्तराःब्रा
ह्मणाधिकाः २१

अनृतेनसत्यं हिंसयादया असंतोषेणतपः विग्रहेणदानमितियथासंख्यंयोज्यम् हिंसाः तुष्ट्यनृतद्वेषैरित्ययंक्रमोनविवक्षितः धर्मस्यार्द्धह्रसतिक्षीयते अधर्मस्यलक्षणैश्चिह्नैः पादैरित्यर्थः २२ यशस्विनः कीर्तिप्रियाः क्षत्रद्विजोत्तमाः क्षत्रियब्राह्मणप्रधानाः २३ कलौधर्मपादानांतुर्यांश्चतुर्थांशोऽवशिष्यते २४ शूद्रदासोत्तराः शूद्रकैवर्तादिप्रधानाः २५ युगानामेवंभूतवैषम्यकारणमाह सत्वमितिपंचभिः २६ मनश्चबुद्धिश्चेंद्रियाणिचसत्वेयदाप्रभवंति अतिशयेनवर्तंते २७ यदाकर्मादिषुभक्तिः प्रीतिस्तदारजोवृत्तिप्रधानंत्रेतायुगमितिजानीहि २८ काम्यानांकर्मणांविपर्ययेयदाप्रीतिस्तदारजस्तमःप्रधानंद्वापरंजानीहि २९ वि

तपःसत्यदयादानेष्वर्धंह्रसतिद्वापरे हिंसातुष्ट्यनृतद्वेषैर्धर्मस्याधर्मलक्षणैः २२ यशस्विनोमहाशालाः स्वाध्यायाध्ययनेरताः आढ्याःकुटुंबिनोहृष्टावर्णाः क्षत्रद्विजोत्तमाः २३ कलौतुधर्महेतूनांतुर्यांशोऽधर्महेतुभिः एधमानैःक्षीयमाणोह्यंतेसोऽपिविनंक्ष्यति २४ तस्मिन्लुब्धादुराचारानिर्दयाःशुष्कवैरिणः दुर्भगाभूरितर्षाश्चशूद्रदासोत्तराःप्रजाः २५ सत्वरजस्तमइतिदृश्यंतेपुरुषेगुणाः कालसंचोदितास्तेवैपरिवर्तंतआत्मनि २६ प्रभवंतियदासत्वेमनोबुद्धींद्रियाणिच तदाकृतयुगंविद्याज्ज्ञानेतपसियद्रुचिः २७ यदाकर्मसुकाम्येषुभक्तिर्भवतिदेहिनाम् तदात्रेतारजोवृत्तिरितिजानीहिबुद्धिमन् २८ यदालोभस्त्वसंतोषोमानोदंभोऽथमत्सरः कर्मणांचापिकाम्यानांद्वापरंतद्रजस्तमः २९ यदामायाऽनृतंतंद्रानिद्राहिंसाविषादनम् शोकोमोहोभयंदैन्यंसकलिस्तामसःस्मृतः ३० यस्मात्क्षुद्रदृशोमर्त्याः क्षुद्रभाग्यामहाशनाः कामिनोवित्तहीनाश्चस्वैरिण्यश्चस्त्रियोऽसतीः ३१ दस्यूत्कृष्टाजनपदावेदाःपाखंडदूषिताः राजानश्चप्रजाभक्षाःशिश्नोदरपराद्विजाः ३२ अव्रताबटवोऽशौचाभिक्षवश्चकुटुंबिनः तपस्विनोग्रामवासान्यासिनोत्यर्थलोलुपाः ३३

षादनंदुःखम् ३० कलिदोषान्प्रपंचयति यस्मादित्यादिना यस्मात्कलेर्हेतोः क्षुद्रदृशः मंदमतयः क्षुद्रभाग्याः अल्पभाग्याः महाशनाः बह्वाहाराः वित्तहीनाअपिकामिनश्च स्वैरिण्यः पुंश्चल्यः असतीः असत्यः ३१ दस्यवः उत्कृष्टाःप्रचुरायेषुते ३२ अव्रताविहिताचारशून्याः अशौचाः शौचशून्याश्चबटवोब्रह्मचारिणोभविष्यंति कुटुंबिनश्चगृहस्थाः स्वयंभिक्षाटनपराभविष्यंति नतुभिक्षांदास्यंति तपस्विनोवनस्यावनंहित्वाग्रामवासाभविष्यंति न्यासिनोयतयः अतिधनादिलोलुपाभविष्यंति ३३

पुनरपिस्त्रीणांस्वभावमाह ह्रस्वकायाइति कटुकभाषिण्यः अप्रियवादिन्यः चौर्यंचमायाकपटमुरुचसाहसंयासांताः ३४ किं-
च किरीटाः वणिजःपणायिष्यंतिक्रयविक्रयादिव्यवहारंप्रवर्तयिष्यंति किंच सर्वेजनाः अनापद्यपिजुगुप्सितांनिंदितांवार्ता-
वृत्तिंसाधुमंस्यंते ३५ सर्वोत्तममपिपतिंद्रव्यहीनंभृत्यास्त्यक्ष्यंति पतयश्चविपन्नंरोगादिभिर्व्यापाराक्षमंकौलंकुलपरंपरायातं
त्यक्ष्यंति अपयस्विनीर्दुग्धदोहाः ३६ सौरतंस्मरतनिमित्तंसौहृदंयेषांते अतएवननंदारोऽत्रभार्याभगिन्यः श्यालाः भार्याभ्रा

ह्रस्वकायामहाहाराभूर्यपत्यागतह्रियः शश्वत्कटुकभाषिण्यश्चौर्यमायोरुसाहसाः ३४ पणयिष्यंति
वैक्षुद्राःकिरीटाःकूटकारिणः अनापद्यपिमंस्यंतेवार्तांसाधुजुगुप्सिताम् ३५ पतिंत्यक्ष्यंतिनिर्द्रव्यंभृ
त्याअप्यखिलोत्तमम् भृत्यंविपन्नंपतयःकौलंगाश्चापयस्विनीः ३६ पितृभ्रातृसुहृज्ज्ञातीन्हित्वासौ
रतसौहृदाः ननंदश्यालसंवादादीनाःस्त्रैणाःकलौनराः ३७ शूद्राःप्रतिगृहीष्यंतितपोवेषोपजीवि-
नः धर्मंवक्ष्यंत्यधर्मज्ञाअधिरुह्योत्तमासनम् ३८ नित्यमुद्विग्नमनसोदुर्भिक्षकरपीडिताः निरन्नेभू
तलेराजन्ननावृष्टिभयातुराः ३९ वासोन्नपानशयनव्यवायस्नानभूषणैः हीनाःपिशाचसंदर्शाभविष्य-
तिकलौप्रजाः ४० कलौकाकिणिकेऽप्यर्थेविगृह्यत्यक्तसौहृदाः त्यक्ष्यंतिचप्रियान्प्राणान्हनिष्यंतिस्व-
कानपि ४१ नरक्षिष्यंतिमनुजाःस्थविरौपितरावपि पुत्रान्सर्वार्थकुशलान्क्षुद्राःशिश्नोदरंभराः ४२ कलौ
नराजन्जगतांपरंगुरुंत्रैलोक्यनाथानतपादपंकजम् प्रायेणमर्त्याभगवंतमच्युतंयक्ष्यंतिपाखंडविभि-
न्नचेतसः ४३ यन्नामधेयंम्रियमाणआतुरःपतन्स्खलन्वाविवशोगृणन्पुमान् विमुक्तकर्मार्गलउत्तमांग
तिंप्राप्नोतियक्ष्यंतिनतंकलौजनाः ४४ पुंसांकलिकृतान्दोषान्द्रव्यदेशात्मसंभवान् सर्वान्हरतिचित्तस्थो-
भगवान्पुरुषोत्तमः ४५ तरःतैःसंवादोमंत्रालोचनंयेषांते ननंदुरितिवापाठः ३७ ३८ ३९ पिशाचसंदर्शाःपिशाचसदृशाः ४०
काकिणिकेविंशतिवराटकमात्रेऽप्यर्थेविषयभूतेविगृह्यवैरंकृत्वा ४१ ४२ महांतमनर्थमाहद्वाभ्याम् कलाविति त्रिलोकनाथैरवन
तंनमस्कृतंपादपद्मंयस्यतम् नयक्ष्यंति नपूजयिष्यंति पाखंडैर्विभिन्नमन्यथाकृतंचेतोयेषांते ४३ विवशोगृणन्सन्विमुक्ताःकर्म
रूपाअर्गलाःप्रतिबंधाःयस्यसः ४४ तदेवंकलिदोषान्प्रपंच्यपरस्तंतन्निस्तारोपायमाह पुंसामितिषड्भिः द्रव्यदेशात्मभिःसंभवोयें
षांतान् चित्तस्थःचित्तेस्फुरितः ४५

४६ अयमेवोपायोनान्यइतिसदृष्टांतमाह यथेति धातुजंताम्रादिसंश्लेषजातंहेम्नोदुर्वर्णंमालिन्यंतत्रस्थितोवह्निरेवहरति नतुतोया-
दि एवंयोगिनामपिविष्णुरेव नतुयोगादिकमित्यर्थः ४७ एतदेवविवृणोति विद्येति विद्यादेवतोपासना ४८ ४९ आत्मभावंस्व-
स्वरूपम् ५० इदानींकलिंस्तौतिद्वाभ्याम् कलेर्दोषनिधेराजन्निति तत्सर्वंहरिकीर्तनादेवकलौभवति ५१ ५२ इतिद्वा
दशेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थेतुचतुर्धोक्तालयानैमित्तिकादयः तत्रसंसारनिस्तारोहरिकीर्त्यैववर्ण्यते १ कलि
दोषनिवर्तकंहरिनामसंकीर्तनादिकंसएवचकलौपरमोधर्मइतिप्रश्नद्वयस्योत्तरमुक्तम् यच्चान्यत्पृष्टंप्रलयकल्पयोर्मानंब्रूहि

श्रुतःसंकीर्तितोध्यातःपूजितश्चादृतोऽपिवा नृणांधुनोतिभगवान्हृत्स्थोजन्मायुताशुभम् ४६ यथाहे
म्निस्थितोवह्निर्दुर्वर्णंहंतिधातुजम् एवमात्मगतोविष्णुर्योगिनामशुभाशयम् ४७ विद्यातपःप्राणनिरो-
धमैत्रीतीर्थाभिषेकव्रतदानजप्यैः नात्यंतशुद्धिंलभतेंऽतरात्मायथाहृदिस्थेभगवत्यनंते ४८ तस्मात्सर्वा
त्मनाराजन्हृदिस्थंकुरुकेशवम् म्रियमाणोह्यवहितस्ततोयासिपरांगतिम् ४९ म्रियमाणैरभिध्येयोभग
वान्परमेश्वरः आत्मभावंनयत्यंगसर्वात्मासर्वसंश्रयः ५० कलेर्दोषनिधेराजन्नस्तिह्येकोमहान्गुणः
कीर्तनादेवकृष्णस्यमुक्तसंगःपरंव्रजेत् ५१ कृतेयद्ध्यायतोविष्णुंत्रेतायांयजतोमखैः द्वापरेपरिचर्या
यांकलौतद्धरिकीर्तनात् ५२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ३
श्रीशुकउवाच कालस्तेपरमाण्वादिर्द्विपरार्द्धावधिर्नृप कथितोयुगमानंचशृणुकल्पलयावपि १ च
तुर्युगसहस्रंचब्रह्मणोदिनमुच्यते सकल्पोयत्रमनवश्चतुर्दशविशांपते २ तदंतेप्रलयस्तावान्ब्राह्मीरा-
त्रिरुदाहृता त्रयोलोकाइमेतत्रकल्पंतेप्रलयायहि ३ ति तदिदानींतृतीयस्कंधोक्तकालानुपूर्वकंनिरूपयति काल

इति सकालःपरमाणुर्वैयोभुंक्तेपरमाणुताम् इत्यादिनाकालःकथितः चत्वारित्रीणिद्वेचैकंकृतादिषुयथाक्रमम् संख्यातानि-
सहस्राणिद्विगुणानिशतानिचेतियुगमानंकथितम् १ तत्रकल्पमानमाह चतुर्युगेति यत्रचतुर्दशमनवःक्रमेणभवंति २ प्रल
यस्तुचतुर्विधः नैमित्तिकःप्राकृतआत्यंतिकोनित्यश्चेति तत्रनैमित्तिकंप्रलयंमानसहितमाह तदंतइतिद्वाभ्याम् तावान्च-
तुर्युगसहस्रप्रमाणः सैवब्राह्मीरात्रिः ३ ५ ५ ५ ५ ५ ५

नैमित्तिकत्वंदर्शयति यत्रयदाविश्वसृक्श्रीनारायणः विश्वमात्मसात्कृत्यस्वस्मिन्उपसंहृत्यशेते आत्मभूर्ब्रह्माचतस्मिन्शेते त
योरभेदविवक्षयावाब्रह्मणएवानंतासनत्वमुक्तम् ब्रह्मणोनिद्रांनिमित्तीकृत्यप्रवर्तमानोलोकत्रयप्रलयोनैमित्तिकइत्यर्थः ४ प्राकृति-
कंप्रलयमाहद्वाभ्याम् द्विपरार्द्धेतुब्रह्मणआयुषिसप्तप्रकृतयः महदहंकारपंचतन्मात्राणि ५ संघातोमहदादिकार्यभूतः प्रकृती
नांतत्कार्यब्रह्मांडस्यचप्रलयात्प्राकृतिकइत्यर्थः विघातकारणेउपसादितेसति ६ तदेवाह पर्जन्यइत्यादिनाबुद्ध्यादिद्वयार्थरू-
पेणेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ७ सामुद्रादिकंसर्वंरविःपिबते आकर्षति ८ अनिलवेगोत्थः वायुवेगोद्भूतः अनिलवेगोवाइतिपाठे

एषनैमित्तिकःप्रोक्तःप्रलयोयत्रविश्वसृक् शेतेऽनंतासनोविश्वमात्मसात्कृत्यचात्मभूः ४ द्विपरार्द्धेत्वति
क्रांतेब्रह्मणःपरमेष्ठिनः तदाप्रकृतयःसप्तकल्पंतेप्रलयायवै ५ एषप्राकृतिकोराजन्प्रलयोयत्रलीं-
यते आंडकोशस्तुसंघातोविघातउपसादिते ६ पर्जन्यःशतवर्षाणिभूमौराजन्नवर्षति तदानिरन्ने
ह्यन्योऽन्यंभक्षमाणाःक्षुधार्दिताः क्षयंयास्यंतिशनकैःकालेनोपद्रुताःप्रजाः ७ सामुद्रंदैहिकंभौ-
मंरसंसांवर्तकोरविः रश्मिभिःपिबतेघोरैःसर्वंनैवविमुंचति ८ ततःसंवर्तकोवह्निःसंकर्षणमुखो-
त्थितः दहत्यनिलवेगोत्थःशून्यान्भूविवरानथ ९ उपर्यधःसमंतात्त्वशिखाभिर्वह्निसूर्ययोः दह्यमानं
विभात्यंडंदग्धगोमयपिंडवत् १० ततःप्रचंडपवनोवर्षाणामधिकंशतम् परःसंवर्तकोवातिधूम्रंखंरजसा
वृतम् ११ ततोमेघकुलान्यंगचित्रवर्णान्यनेकशः शतंवर्षाणिवर्षंतिनदंतिरभसस्वनैः ततएकोदकंवि-
श्वंब्रह्मांडविवरांतरम् १२ तदाभूमेर्गंधगुणंग्रसत्यापउदप्लवे ग्रस्तगंधातुपृथिवीप्रलयत्वायकल्पते
१३ अपांरसमथोतेजस्तालीयंतेथनीरसाः ग्रसतेतेजसोरूपंवायुस्तद्रहितंतदा १४ लीयतेचानि
लेतेजोवायोःखंग्रसतेगुणम् सवैविशतिखंराजंस्ततश्चनभसोगुणम् १५ अनिलेनवेगोयस्यसः वाःरविणार-

श्मिभिःपीतमुदकंचदहतीत्यर्थः अनिलवेगोवैइतितुपाठःसुगमः भूविवरान्पातालादीन्शून्यान् रविणादैहिकरसाकर्षणात्प्रा-
णरहितान् ९ शिखाभिर्ज्वालाभिः १० किंचिदधिकंवर्षाणांशतंसंवर्तकः प्रलयहेतुःपरोवायुर्वाति तदारजसावृतंखंधूम्रंभवति ११
रभसस्वनैः तीव्रगर्जितैः ब्रह्मांडविवरांतरंब्रह्मांडविवरमध्यगतंविश्वमेकोदकमेकार्णवोदकव्याप्तंभवति १२ उदप्लवेउदकेनाप्ला
वितेसतिप्रलयत्वायअभावाय १३ १४ १५

भूतादिस्तामसोऽहंकारः गुणैः वृत्तिभिः सह १६ अव्याकृतंप्रधानम् १७ तस्यतुलयोनास्तीत्याह नतस्येति कालावयवैरहोरा-
त्रादिभिः गुणाः भावविकाराः परिणामः विपरिणामः अव्यक्तमस्तित्वविकारशून्यम् नित्यंसर्वदैकरूपम् वृद्धिरहितमित्यर्थः
अव्ययमपक्षयशून्यम् सर्वत्रहेतुकारणमिति १८ किंच वागादिगोचरस्यसविशेषस्याविकाराभवंति इदंतुनतथेत्याह नय
त्रेतिद्वाभ्याम् लोककल्पः लोकरूपःसन्निवेशोरचनाविशेषः १९ स्वप्नजाग्रत्स्वप्नजागरावस्थायुक्तंसुषुप्तवत् इंद्रियाभावा
त् शून्यसादृश्येहेतुः अप्रतर्क्यंनपुनः शून्यमेवेत्याह तदिति २० उपसंहरति लयइति शक्तयःसत्वादयः २१ आत्यंतिकं
लयमाह बुद्धींद्रियेतिद्वादशभिः आत्यंतिकलयोमोक्षः सचब्रह्मज्ञानेनसर्वप्रपंचलयात्मकः नचप्रपंचस्यात्मवत्सत्यत्वे

शब्दंग्रसतिभूतादिर्नभस्तमनुलीयते तैजसश्चेंद्रियाण्यंगदेवान्वैकारिकोगुणैः १६ महान्ग्रसत्यहं-
कारंगुणाःसत्वादयश्चतम् ग्रसतेऽव्याकृतंराजन्गुणान्कालेननोदितम् १७ नतस्यकालावयवैःप-
रिणामादयोगुणाः अनाद्यनंतमव्यक्तंनित्यंकारणमव्ययम् १८ नयत्रवाचोनमनोनसत्वंतमोरजोवा
महदादयोऽमी नप्राणबुद्धींद्रियदेवतावानसन्निवेशःखलुलोककल्पः १९ नस्वप्नजाग्रन्नचत-
त्सुषुप्तंनखंजलंभूरनिलोऽग्निरर्कः संसुप्तवच्छून्यवदप्रतर्क्यंतन्मूलभूतंपदमामनंति २० लयः
प्राकृतिकोह्येषपुरुषाव्यक्तयोर्यदा शक्तयःसंप्रलीयंतेविवशाःकालविद्रुताः २१ बुद्धींद्रियार्थरूपेण-
ज्ञानंभातितदाश्रयम् दृश्यत्वाव्यतिरेकाभ्यामाद्यंतवदवस्तुयत् २२ दीपश्चक्षुश्चरूपंचज्योतिषोन-
पृथग्भवेत् एवंधीःखानिमात्राश्चनस्युरन्यतमादृतात् २३ लयःसंभवतीतिज्ञानरूपाद्ब्रह्मणःपृथक्भूतस्यत-
स्यासत्त्वमुपपादयति बुद्धिश्चेंद्रियाणिचअर्थाश्चेत्येवंग्राहककरणग्राह्यरूपेणतेषामाश्रयंज्ञानमेवभाति नपृथक् तत्रहेतुमाह
दृश्यत्वाव्यतिरेकाभ्यामिति अतोयदाद्यंतवत्तदवस्तु अत्रैवंप्रयोगः विमतंसन्नभवति दृश्यत्वात्कारणव्यतिरेकात् आद्यं
तवत्त्वाच्चरज्जुसर्पादिवदिति २२ तत्राव्यतिरेकंदृष्टांतेनप्रपंचयति दीपइति दीपचक्षुरूपाणांतेजोविशेषाणांतेजसोयथा-
नव्यतिरेकः तथाधीःकर्त्रीखानिकरणानि मात्राविषयाः ऋताद्ब्रह्मणःपृथक्नस्युः ब्रह्मकार्यत्वात् नन्वेवंकार्यकारणयोरभे
देकार्यासत्वेकारणस्याप्यसत्त्वंप्रसज्येततत्राह अन्यतमादिति कार्यादत्यंतव्यतिरेकाद्ब्रह्मणःप्रपंचाद्ब्रह्मणोऽस्तिव्यतिरेकःप्र
पंचस्यतुततोनास्तिव्यतिरेकइत्यर्थः २३

यदातुबुद्धेरसत्त्वंतदातदवस्थानांसुतरामसत्त्वमित्याशयेनाह बुद्धेरिति ननुविश्वतैजसप्राज्ञानामेताअवस्थानबुद्धेरित्याशंक्या ह मायामात्रमिति इदंविश्वतैजसप्राज्ञरूपम् २४ आद्यंतवत्त्वादित्यस्यहेतोरसिद्धिमाशंक्यसावयवत्वेनसाधयति ययेति अवयवीति यत्सावयवंतदाद्यंतवत् घटादिवदित्यर्थः अतउदयाप्ययाद्याद्यंतवत्त्वाद्विश्वंसन्नभवतीत्यर्थः यद्वा पृथगेवागमापायित्वाद्विश्वंमिथ्या ब्रह्मतुतदवधित्वात्सत्यमित्यनेनसाध्यते दृष्टांतस्तुपूर्वोक्तएवरज्जुसर्पवदिति यथाजलधराव्योम्नीतिदृष्टांतस्त्वागमापायितदवधित्वमात्रे नतुमिथ्यात्वे २५ अन्यतमाद्दतादितिप्रतिज्ञातंकारणस्यसत्यत्वमुपपादयति सत्यमिति अवयवः कारणं प्रोक्तः वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमित्यादिश्रुतिभिः अत्रयुक्तिमपिदर्शयति विनेति अंगहेराजन् हियस्मात् अर्थेनावयविनाविनापृथगेवावयवाः प्रतीयेरन् यथापटस्यावयवाः तंतवः पटात्पृथक्प्रतीयंतेतद्वदिति २६ ननुकार्याभावेकारण-

बुद्धेर्जागरणंस्वप्नः सुषुप्तिरितिचोच्यते मायामात्रमिदंराजन्नानात्वंप्रत्यगात्मनि २४ यथाजलधराव्योम्निभवंतिनभवंतिच ब्रह्मणीदंतथाविश्वमवयव्युदयाप्ययात् २५ सत्यंह्यवयवः प्रोक्तः सर्वावयविनामिह विनार्थेनप्रतीयेरन्पटस्येवांगतंतवः २६ यत्सामान्यविशेषाभ्यामुपलभ्येतसभ्रमः अन्योन्यापाश्रयात्सर्वमाद्यंतवदवस्तुयत् २७ विकारः ख्यायमानोऽपिप्रत्यगात्मानमंतरा ननिरूप्योऽस्त्यणुरपिस्याच्चेच्चित्समआत्मवान् २८

त्वंब्रह्मणः कुतोघटेत सत्यम् तदपिनातीवसत्यमित्याह यदिति सामान्यंकारणंविशेषः कार्यंतद्रूपेणान्योऽन्यापाश्रयात् परस्परापेक्षत्वेननिरूपणासहत्वादित्यर्थः अतः कारणत्वमवधित्वंव्यापकत्वमित्यादिकमपियत्परोक्षत्वादाद्यंतवत्तत्सर्वमवस्तुइत्यर्थः यद्वा तत्रैवहेत्वंतरमेतत् यदुपलभ्येतसभ्रमः सामान्यविशेषरूपत्वात् स्वप्नवत् अन्योऽन्यापाश्रयादितीदमपिहेत्वंतरंगुणगुणीतिविशेषणविशेष्यव्याप्यव्यापकत्वादिरूपेणपरस्पराधीनसिद्धत्वात्तथाभूतस्वप्नवदितिनिगमनम् अतोयदाद्यंतवत्तत्सर्वमवस्त्वित्यर्थः २७ तदेवमनेकैर्हेतुभिः प्रपंचस्यासत्त्वंप्रसाधितम् तत्रशंका ननुप्रपंचस्यापिप्रकाशमानत्वादात्मवत्सत्त्वंकिंनस्यादितितत्राह विकारइति ख्यायमानः प्रकाशमानोऽपिविकारः प्रपंचः प्रत्यगात्मप्रकाशंविनाअणुमात्रोऽपिननिरूप्योऽस्ति तंविनानिरूप्यः स्याच्चेत्तर्हिसोऽपिचित्समः स्यात् चिद्रूपेणात्मनासमः स्वप्रकाशोभवेत् तथाचसतिसोप्यात्मवत्स्यात् एकरूपः स्यादित्यर्थः २८

कृतइत्यतआह नहीति ननुसत्यस्याप्यात्मनोजीवब्रह्मरूपंनानात्वमस्त्येवेत्यत्राह यद्येवंनानात्वंमन्यतेतर्हि अविद्वान् कथंतर्हितयो-
र्भेदव्यवहारः उपाधिकृतइत्याह नानात्वमिति तत्रच्छिद्रयोर्घटाकाशमहाकाशयोरिवेतिपरिच्छेदापरिच्छेदेदृष्टांतः ज्योतिषोरा-
काशजलस्थयोः सूर्ययोरिवेतिउपाधिकृतविकारसदसद्भावेवातयोर्बाह्यशरीरस्थवाय्वोरिवेतिक्रियाभेदे २९ ब्रह्मणएवप्रपंचव्यव
हारालंबनत्वंदृष्टांतेनस्पष्टयति यथेति क्रियाभिस्तत्तद्रचनाभेदैर्बहुधाकटककुंडलादिरूपेणलौकिकवैदिकैर्वचोभिर्जनैरहंकारो-
पहितैः ३० नन्वहंकारस्यकथंब्रह्मस्वरूपावरणेनभेदव्यवहारहेतुत्वंतस्यस्वकारणभूतब्रह्मावरकत्वासंभवादावरणेवास्वस्यापि
प्रकाशासंभवादित्याशंक्यसदृष्टांतमाह यथेति अर्करश्मयएवमेघरूपेणपरिणताइत्यर्थः अग्नौप्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठ

नहिसत्यस्यनानात्वमविद्वान्यदिमन्यते नानात्वंछिद्रयोर्यद्वज्ज्योतिषोर्वातयोरिव २९ यथाहिर-
ण्यंबहुधासमीयतेनृभिः क्रियाभिर्व्यवहारवर्त्मसु एवंवचोभिर्भगवानधोक्षजोव्याख्यायतेलौकिकवै
दिकैर्जनैः ३० यथाघनोऽर्कप्रभवोऽर्कदर्शितोह्यर्कांशभूतस्यचचक्षुषस्तमः एवंत्वहंब्रह्मगुणस्तदी
क्षितोब्रह्मांशकस्यात्मनआत्मवस्तुनः ३१ घनोयदार्कप्रभवोविदीर्यतेचक्षुःस्वरूपंरविमीक्षतेतदा
यदाह्यहंकारउपाधिरात्मनोजिज्ञासयानश्यतितर्ह्यनुस्मरेत् ३२ यदैवमेतेनविवेकहेतिनामायामयाहं
करणात्मबंधनम् छित्वाऽच्युतात्मानुभवोऽवतिष्ठतेतमाहुरात्यंतिकमंगसंप्लवम् ३३ नित्यदासर्वभूता
नांब्रह्मादीनांपरंतप उत्पत्तिप्रलयावेकेसूक्ष्मज्ञाःसंप्रचक्षते ३४

ते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइ-
त्यादिवचनात् तस्मादर्कप्रभवः अर्केणैवदर्शितः प्रकाशितश्च तमःस्वरूपभूतार्कदर्शनप्रतिबंधकोभवति अहमहंकारः-
ब्रह्मगुणः ब्रह्मकार्यभूतः तदीक्षितस्तेनैवप्रकाशितश्च आत्मनोजीवस्यात्मबंधनः ब्रह्मस्वरूपदर्शनप्रतिबंधकोभवति ३१ अतए-
वाहंकारनाशेस्वरूपदर्शनंभवतीतितेनैवदृष्टांतेनाह घनइति आत्मनःउपाधिःजिज्ञासयाविचारेण तर्हितदाअनुस्मरेत् ब्रह्माह
मितिपश्यतीत्यर्थः ३२ सोऽयमात्यंतिकःप्रलयइत्युपसंहरति यदैवमिति विवेकहेतिनाज्ञानशस्त्रेणअहंकारमेवात्मबंधनम् अ-
च्युतंपरिपूर्णमात्मानमनुभवतीत्यर्थः ३३ नित्यप्रलयमाह नित्यदेति ३४

दहादहश्यमानाः तद्वदेवानित्यदाजन्मप्रलयहेतवो भवंति ३५ ननु [illegible]
मदीपादिवदित्यनुमानम् यदिप्रतिक्षणमवस्थाभवंतितर्हि किंनदृश्यंते अतोहेतुरसिद्धइत्याशंक्याह अनाद्यंतवताकालेनजायमा
नाःअवस्थानैवलक्ष्यंते आकाशेगच्छतांज्योतिषांचंद्रादीनांगमनावस्थाविशेषाः यथानैवलक्ष्यंतेतद्वत् अतोयथातेषांप्रदेशांतरप्रा
प्त्याप्रतिक्षणंगत्यवस्थाः कल्प्यंतेतद्वत् अत्रापितारुण्यादिदर्शनेनमध्यवर्तिन्योऽवस्थाः कल्प्यंतइतिनहेतुरसिद्धइत्यर्थः ३६ उप-
संहरति नित्यइति ३७ पुराणार्थमुपसंहरति एताइति लीलाविषयाः कथाअजोब्रह्माऽपिकार्त्स्न्येनाभिधातुंनेशः ३८ ननुयदिसाक

कालस्रोतोजवेनाशुह्रियमाणस्यनित्यदा परिणामिनामवस्थास्ताजन्मप्रलयहेतवः ३५ अनाद्यंतवता
ऽनेनकालेनेश्वरमूर्तिना अवस्थानैवदृश्यंतेवियतिज्योतिषामिव ३६ नित्योनैमित्तिकश्चैवतथाप्राकृ-
तिकोलयः आत्यंतिकश्चकथितः कालस्यगतिरीदृशी ३७ एताः कुरुश्रेष्ठजगद्विधातुर्नारायणस्याखिल
सत्वधाम्नः लीलाकथास्तेकथिताःसमासतः कार्त्स्न्येननाजोप्यभिधातुमीशः ३८ संसारसिंधुमतिदुस्तर
मुत्तितीर्षोर्नान्यः प्लवोभगवतःपुरुषोत्तमस्य लीलाकथारसनिषेवणमंतरेणपुंसोभवेद्विविधदुःखदवार्दित-
स्य ३९ पुराणसंहितामेतामृषिर्नारायणोऽव्ययः नारदायपुराप्राहकृष्णद्वैपायनायसः ४० सवैमह्यंमहा
राजभगवान्बादरायणः इमांभागवतींप्रीतः संहितांवेदसंमिताम् ४१ एतांवक्ष्यत्यसौसूतऋषिभ्योनैमि
षालये दीर्घसत्रेकुरुश्रेष्ठसंपृष्टः शौनकादिभिः ४२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेचतुर्थोऽध्या
यः ४

ल्येनाभिधातुंनशक्यंतेतर्हिकिंतदभिधानेनेत्याह संसारेति विविधंदुःखमेवदवोदावानलः तेनार्दितस्यपीडित-
स्यातउत्तितीर्षोःपुंसः भगवतोयालीलास्तासांकथास्तासांरसः तन्निषेवणमंतरेणान्यःप्लवःतरणसाधनंनभवेत् उपायांतरासंभवा
त्तत्कथाश्रवणमेवयथाशक्तिनिषेव्यमित्यर्थः ३९ श्रोतुरादरदार्ढ्यायसंप्रदायप्रवृत्तिमाह पुराणसंहितामितित्रिभिः ४० सवै
बादरायणःप्रीतःसन्मह्यमिमांसंहितांप्राहेतिपूर्वेणान्वयः ४१ असौसूतइतिपुरतःस्थितमंगुल्यानिर्दिश्याह नैमिषालयेनिमिषा
रण्यस्थाने ४२ इतिद्वादशेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेतुसमासेनपरब्रह्मोपदेशतः राज्ञस्तक्षकसंदंशान्मृत्युभीति-
निवारणम् १

एतत्पुराणंशृण्वन्नभयंप्राप्नोतीत्यभिप्रेत्यपुराणार्थमनुस्मारयति अत्रेति अयंभावः जगतःकर्ताब्रह्माऽपियस्यप्रसादजःप्रसादोऽ
त्ररजोवृत्तिर्हर्षः ततोजातत्वात् परतंत्रः सर्वसंहर्तारुद्रश्चयस्यक्रोधसंभवः नतुस्वतंत्रः सविश्वस्यात्मानियंताभगवानत्रानुवर्ण्य
ते अतएवंभूतंभगवंतंशृण्वतःकुतोऽन्यस्माद्भयशंकेति १ त्वंपुनःकृतार्थएवेत्यनुस्मारयति त्वंत्विति पशुबुद्धिमविवेकम् यस्मा
न्ननंक्ष्यसि कुतइत्यतआह नजातइति यथादेहःप्रागभूतएवाद्यजातोनंक्ष्यति नत्वेवंत्वंपूर्वंनाभूः नचाद्यजातोऽसि अतोन
नंक्ष्यसि २ ननुबीजांकुरवत्स्वस्मात्पुत्ररूपेणस्वयमेवभवति यथाहश्रुतिः अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे आत्मा
वैपुत्रनामाऽसिसजीवशरदःशतमिति ततःपुनरंकुरात्बीजमिवपौत्रादिरूपेणापिस्वयमेवभवति पितापुत्रेणपितृमान्योनियोना
वितिश्रुतेःअतस्तेपुनश्यत्सुकथंननंक्ष्यामीतिचेत्तत्राह नभविष्यसीति भूत्वापुत्रपौत्रादिरूपवान्बीजांकुरवन्नभविष्यसि यस्मा

श्रीशुकउवाच   अत्रानुवर्ण्यतेऽभीक्ष्णंविश्वात्माभगवान्हरिः यस्यप्रसादजोब्रह्मारुद्रःक्रोधसमुद्भ-
वः १ त्वंतुराजन्मरिष्येतिपशुबुद्धिमिमांजहि नजातःप्रागभूतोऽद्यदेहवत्त्वंननंक्ष्यसि २ नभविष्यसिभू-
त्वात्वंपुत्रपौत्रादिरूपवान् बीजांकुरवद्देहादेर्व्यतिरिक्तोयथाऽनलः ३ स्वप्नेयथाशिरश्छेदंपंचत्वाद्यात्म-
नःस्वयम् यस्मात्पश्यतिदेहस्यततआत्माह्यजोऽमरः ४ घटेभिन्नेयथाऽऽकाशआकाशःस्याद्यथापुरा
एवंदेहेमृतेजीवोब्रह्मसंपद्यतेपुनः ५ मनःसृजतिवैदेहान्गुणान्कर्माणिचात्मनः तन्मनःसृजतेमायात-
तोजीवस्यसंसृतिः ६

देहादेर्व्यतिरिक्तस्त्वम् यथाऽनलःकाष्ठात् देहाद्देहोजायतेनात्मेतिभावः ३ जन्मादीनांदेह-
धर्मत्वंदृष्टांतेनप्रपंचयति स्वप्नेयथाऽऽत्मनःशिरश्छेदंस्वयंपश्यति एवंजागरणेऽपियथायस्माद्देहस्यपंचत्वादिकंपश्यति ततस्त
द्द्रष्टेवात्मनइदंभ्रममात्रम् वस्तुतश्चात्माऽजोऽमरश्चेत्यर्थः तदुक्तम् आत्मनःपितृपुत्राभ्यामनुमेयोभवाप्ययो नभवाप्ययवस्तूना
मभिज्ञोऽद्वयलक्षणइत्यादि ४ यस्माद्देहोपाधिकोऽयमात्मनोजन्मादिसंसारभ्रमः तस्मादुपाधिनिवृत्तौमुच्यतइतिसदृष्टांतमाह घ
टइति यथापुराघटोपाधेःपूर्वमिवपुनर्घटेभिन्नेतदंतर्वर्त्यवकाशःआकाशएवस्याद्यथा एवंदेहेमृतेतत्त्वज्ञानेनलीनेसति ५ ज्ञाने
नलयंभावयितुंमायाकृतमात्मनोदेहाद्युपाधिसंबंधप्रकारमाह मनइति मनआत्मनोदेहादीन्सृजति तच्चमनोमायासृजति ततो
मायाद्युपाधिसमुदायाज्जीवस्यसंसृतिर्नवस्तुतः ६

एतदेवसदृष्टांतमाहसार्द्धेन स्नेहेति दीपस्यज्योतिषः दीपत्वंज्वालारूपः परिणामः तत्रतैलस्थानीयंकर्मतदधिष्ठानीयंमनःवर्ति स्थानीयोदेहः अग्निसंयोगस्थानीयश्चैतन्याध्यासः दीपस्थानीयःसंसारइतियोज्यम् देहकृतः देहनिबंधनः यद्वा देहकृतोमनसः नचात्मनः ७ अतोदीपवत्संसारएवनश्यति नत्वात्माज्योतिर्वदित्याह नेति ननुतत्रप्रतीयमानःआत्माकुतइत्यत आह यइति व्यक्ताव्यक्तयोः स्थूलसूक्ष्मदेहयोःपरःअन्यःअतःस्वयंज्योतिःपरत्वंप्रपंचयति आकाशइवेति आधारोदेहादेः प्रपंचस्यध्रुवोनिर्विकारः नास्त्यंतउपमाचयस्यसोऽनंतोपमः ततोविभुः ८ अतस्त्वमेवंचिंतयेत्याह एवमिति आत्मस्थंदेहाद्युपाधिस्थितम् आमृशविचारय अनुमानगर्भिण्याद्रष्टृदृश्यान्वयव्यतिरेकयुक्तया ९ एवंचसतित्वांतक्षकोनदहेदित्याह चोदितइ-

स्नेहाधिष्ठानवर्त्यग्निसंयोगोयावदीयते ततोदीपस्यदीपत्वमेवंदेहकृतोभवः रजःसत्वतमोवृत्त्या-जायतेऽथविनश्यति ७ नतत्रात्मास्वयंज्योतिर्योव्यक्ताव्यक्तयोःपरः आकाशइवचाधारोध्रुवोऽनंतोपमस्ततः ८ एवमात्मानमात्मस्थमात्मनैवामृशप्रभो बुद्ध्याऽनुमानगर्भिण्यावासुदेवानुचिंतया ९ चोदितोविप्रवाक्येननत्वांधक्ष्यतितक्षकः मृत्यवोनोपधक्ष्यंतिमृत्यूनांमृत्युमीश्वरम् १० अहंब्रह्मपरंधामब्रह्माहंपरमंपदम् एवंसमीक्षन्नात्मानमात्मन्याधायनिष्कले ११ दशंततक्षकंपादेलेलिहानंविषाननैः नद्रक्ष्यसिशरीरंचविश्वंचपृथगात्मनः १२ एतत्तेकथितंतातयथात्माप्रष्टवान्नृप हरेर्विश्वात्मनश्चेष्टांकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि १३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वा०प्रमाणलक्षणनामपंचमोऽध्यायः ५

ति तत्रहेतव. मृत्यवइति मृत्युहेतवः १० विमर्शप्रकारंदर्शयन्तक्षकादर्शनंदर्शयतिद्वाभ्याम् योऽहंसब्रह्मैव यद्ब्रह्मतदहमेवेतिसमीक्षन् तत्राहंब्रह्मेतिभावनयाजीवस्यशोकादिनिवृत्तिः ब्रह्माहमितिभावनयाचब्रह्मणःपारोक्ष्यनिवृत्तिर्भवतीतिव्यतिहारोदर्शितः निष्कलेनिरुपाधौआत्मनिब्रह्मणि ११ विषयुक्तैराननैर्दशंतंग्रसंतंतक्षकंलेलिहानंसर्पम् यद्वा लेलिहानंजिह्वाभिरोष्ठप्रांतंसनिष्पेषमास्वादयंतम् आत्मनःपृथक् १२ हरेश्चेष्टाम् आत्मात्वंयत्पृष्टवान् तदेतत्तेकथितम् शिष्यस्यकृतार्थतापरीक्षणायपृच्छति किमिति १३ इतिद्वादशेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठेपरीक्षितोमोक्षःसर्पहोमादितत्सुतात् वेदशाखाविभागोक्तौत्रिवेदिव्यासवर्णनम् १

एतत्पुराणंनिशम्यनिखिलात्माहरिस्तंपश्यति निखिलंचात्मनिपश्यतीतितथातेन अतःसमेननतेनअवनतेनमूर्ध्नातत्पादतल-
मुपसृत्यतत्पादौशिरसिनिधायेत्यर्थः १ सिद्धःकृतार्थोऽस्मि यतःअनुगृहीतोऽस्मि अनुग्रहमेवाह यद्यस्मात्श्रावितःचशब्दा
त्प्राप्तिसाधनंच २ करुणात्मतामभिनंदतिद्वाभ्याम् नात्यद्भुतमिति ३ अश्रौषमश्रुवंतः भवतःसकाशात् ४ सिद्धोऽस्मीत्युक्तं
तदेवाविष्करोति भगवन्निति यतःत्वयादर्शितंब्रह्मप्रविष्टः कथंभूतम् अभयम् यतोनिर्वाणंकैवल्यरूपम् ५ किंभूयःश्रोतुमि

सूतउवाच एतन्निशम्यमुनिनाऽभिहितंपरीक्षिद्व्यासात्मजेननिखिलात्मदृशासमेन तत्पादपद्म
मुपसृत्यनतेनमूर्ध्नाबद्धांजलिस्तमिदमाहसविष्णुरातः १ राजोवाच सिद्धोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मिभ
वताकरुणात्मना श्रावितोयच्चमेसाक्षादनादिनिधनोहरिः २ नात्यद्भुतमहंमन्येमहतामच्युतात्मनाम्
अज्ञेषुतापतप्तेषुभूतेषुयदनुग्रहः ३ पुराणसंहितामेतामश्रौष्मभवतोवयम् यस्याखलूत्तमश्लोकोभगवा
ननुवर्ण्यते ४ भगवंस्तक्षकादिभ्योमृत्युभ्योनबिभेम्यहम् प्रविष्टोब्रह्मनिर्वाणमभयंदर्शितंत्वया ५
अनुजानीहिमांब्रह्मन्वाचंयच्छाम्यधोक्षजे मुक्तकामाशयंचेतःप्रवेश्यविसृजाम्यसून् ६ अज्ञानंचनि
रस्तंमेज्ञानविज्ञाननिष्ठया भवतादर्शितंक्षेमंपरंभगवतःपदम् ७ सूतउवाच इत्युक्तस्तमनुज्ञा-
प्यभगवान्बादरायणिः जगामभिक्षुभिःसाकंनरदेवेनपूजितः ८ परीक्षिदपिराजर्षिरात्मन्यात्मानमा
त्मना समाधायपरंदध्यावस्पंदासुर्यथातरुः ९ प्राक्कूलेबर्हिष्यासीनोगंगाकूलउदङ्मुखः ब्रह्मभूतोम-
हायोगीनिःसंगश्छिन्नसंशयः १० तक्षकःप्रहितोविप्राः क्रुद्धेनद्विजसूनुना हंतुकामोनृपंगच्छन्ददर्
शपथिकश्यपम् ११ च्छसीतियदुक्तंतत्रसिद्धोऽहंनकिंचिच्छ्रोतुमिच्छामि केवलमनुज्ञांदेहीत्याह अनुजानीहीति

वाचमित्युपलक्षणंसर्वेंद्रियाणाम् वाचंनियम्यकिंकरिष्यसितदाह मुक्ताःकामाशयाःतद्वासनायेनतच्चेतःअधोक्षजेप्रवेश्यअ
सून्विसृजामि ६ ननुकिंप्राणत्यागेनकिंचित्कालंज्ञाननिष्ठोभवतिचेत्तत्राह अज्ञानंचेति चकारात्तत्संस्कारश्च तच्चत्वत्कृपयैवे
त्याह भवतेति ७ ८ आत्मनाबुद्ध्याआत्मानंमनःआत्मनिप्रत्यक्प्रकाशेसमाधायपरमात्मानंदध्यौ अस्पंदासुःलीनप्राणः
यथातरुःस्थाणुः ९ तमेवविशिनष्टि प्राक्कूलेप्रागग्रेबर्हिषिदर्भे १० तदेवंब्रह्मभूतेतस्मिन्तक्षकागमनादिकंपिष्टपेषणमिवाभवदि
तिदर्शयति तक्षकइतित्रिभिः हेविप्राः ११

तंविषचिकित्सयापरीक्षिद्रक्षणेनद्रव्यार्जनाय गच्छंतम् तत्रस्थालीढवटवृक्षस्यभस्मीभूतस्यपुनरंकुरादिक्रमेणोत्थापनाद्विष
हारिणंतदपेक्षितद्रविणैः संतर्प्यततोनिवर्त्यद्विजरूपेणतिरोहितः सन्नदशत् १२ तच्चपुत्रकृत्यमिवजातमित्याह ब्रह्मभूतस्ये
ति १३ तत्रक्षणंसर्वेषांदुःखंचततः परमुत्सवंचाहद्वाभ्याम् हाहाकारइति १४ १५ प्रासंगिकमाह जनमेजयइत्यादि सर्पा-
भिचारसत्रेद्विजैः सहवर्तमानः यथावदाजुहाव जुहावेतिवा सर्वसर्पावाहनेकारणमाह संक्रुद्धइति १६ १७ १८ कस्मात्तक्ष-

तंतर्पयित्वाद्रविणैर्निवर्त्यविषहारिणम् द्विजरूपप्रतिच्छन्नः कामरूपोऽदशन्नृपम् १२ ब्रह्मभूतस्यरा-
जर्षेर्देहोहिगरलाग्निना बभूवभस्मसात्सद्यः पश्यतांसर्वदेहिनाम् १३ हाहाकारोमहानासीत्भुविखेदिक्षु
सर्वतः विस्मिताह्यभवन्सर्वेदेवासुरनरादयः १४ देवदुंदुभयोनेदुर्गंधर्वाप्सरसोजगुः ववृषुः पुष्पवर्षा-
णिविबुधाःसाधुवादिनः १५ जनमेजयःस्वपितरंश्रुत्वातक्षकभक्षितम् यथाजुहावसंक्रुद्धोनागानसत्रे-
सहद्विजैः १६ सर्पसत्रेसमिद्धाग्नौदह्यमानान्महोरगान् दृष्ट्वेंद्रंभयसंविग्नस्तक्षकः शरणंययौ १७ अ-
पश्यंस्तक्षकंतत्रराजापारीक्षितोद्विजान् उवाचतक्षकः कस्मान्नदह्येतोरगाधमः १८ तंगोपायतिराजें-
द्रशक्रः शरणमागतम् तेनसंस्तंभितः सर्पस्तस्मान्नाग्नौपतत्यसौ १९ पारीक्षितइतिश्रुत्वाप्राहर्त्विजउदार-
धीः सहेंद्रस्तक्षकोविप्रानाग्नौकिमितिपात्यते २० तच्छ्रुत्वाजुहुवुर्विप्राः सहेंद्रंतक्षकमखे तक्षकाशुपतस्वे
हसहेंद्रेणमरुत्वता २१ इतिब्रह्मोदिताक्षेपैः स्थानादिंद्रः प्रचालितः बभूवसंभ्रांतमतिः सविमानः सतक्ष-
कः २२ तंपतंतंविमानेनसहतक्षकमंबरात् विलोक्यांगिरसः प्राहराजानंतंबृहस्पतिः २३ नैषत्वयामनुष्येंद्र-
वधमर्हतिसर्पराट् अनेनपीतममृतमथवाअजरामरः २४ जीवितंमरणंजंतोर्गतिः स्वेनैवकर्मणा राजंस्ततोऽ
न्योनान्यस्यप्रदातासुखदुःखयोः २५ कोनदह्येतेत्युक्ताः संतोद्विजाऊचुः तमिति तेनइंद्रेण असौसर्पः १९ ऋत्विजः
प्रतिप्राह सहेंद्रः इंद्रसहितः किमितिनपात्यते २० तद्राज्ञोवचः श्रुत्वाआजुहुवुः साक्षेपमाह्वानंदर्शयति तक्षकेति इहाग्नौआशुप
त मरुत्वतामरुद्गणवताइंद्रेणसह २१ ब्राह्मणैरुक्तैराक्षेपैः परुषवाक्यैः सतक्षकः तक्षकेणसह २२ अंगिरसः पुत्रोबृहस्पतिः प्राह २३
२४ भवतुनामाजरामरः तथाऽपिपितृमारकंधक्ष्यामीतिचेत्तत्राह जीवितमिति गतिः परलोकः अतोदुर्मरणनिमित्तापितुर्दुर्गतिरने
नकृतेत्यपिनशंकनीयमित्यर्थः २५

कथमन्यः सुखदुःखप्रदातानास्ति सर्पादीनामुपलभ्यमानत्वादितिचेत्तत्राह सर्पादिनाजंतुःपंचत्वंमृत्युमृच्छतिप्राप्नोतीतियत्तदारब्धंकर्मैवभुंक्ते स्वकर्मप्रयुक्ताएवसर्पादयोनस्वतंत्राइतिभावः २६ संस्थीयेतसमाप्यताम् अभिचारकंहिंसाफलं दिष्टंप्राचीनंकर्म अतःसर्पादृष्टप्रयुक्तस्यतवाप्ययंनापराधइतिभावः २७ वाक्पतिंबृहस्पतिम् २८ ननुकथंविदुषामप्येवंसंमोहः यतोब्रह्मकोपात्परीक्षितोमृत्युःजनमेजयकोपात्सर्पाणामित्यादितत्राह सैषेति तस्यामहत्त्वंदर्शयति अलक्षणानलक्ष्यतइत्यलक्षणाअप्रतर्क्येत्यर्थः कासावितिअतआह ययाऽस्यविष्णोरेवात्मभूताआत्मांशभूताःप्राणिनःगुणवृत्तिभिःक्रोधादिभिःसहभूतेषुदेहेषुमुह्यंति बाध्यबाधकतांप्रजंतीत्यर्थः ननुश्रवणादिनाबाधितयातयाकुतोमोहःस्यात्तत्राह अबाधयाबाधितुमशक्यया २९ कथंतर्हि-

सर्पचौराग्निविद्युद्भ्यः क्षुत्तृड्व्याध्यादिभिर्नृप पंचत्वमृच्छतेजंतुर्भुंक्तआरब्धकर्मतत् २६ तस्मात्सत्रमिदंराजन्संस्थीयेताभिचारकम् सर्पाअनागसोदग्धाजनैर्दिष्टंहिभुज्यते २७ इत्युक्तःसतथेत्याहमहर्षेर्मानयन्वचः सर्पसत्रादुपरतःपूजयामासवाक्पतिम् २८ सैषाविष्णोर्महामायाऽबाधयालक्षणायया मुह्यंत्यस्यैवात्मभूताभूतेषुगुणवृत्तिभिः २९ नयत्रदंभीत्यभयाविराजितामायात्मवादेऽसकृदात्मवादिभिः नयद्विवादोविविधस्तदाश्रयोमनश्चसंकल्पविकल्पवृत्तियत् ३०

मायातत्कार्यनिवृत्तिरित्याशंक्यश्रीविष्णुस्वरूपनिरूपणपूर्वकंतद्भजनात्सर्वानर्थनिवृत्तिरितिशास्त्रार्थमुपसंहरति नयत्रेतिपंचभिः दंभीति मायाकपटवानयंपुमानित्येवंभूतायांकुन्दावसकृदुह्निरव्यमानायासेत्यर्थः साआत्मवादेक्रियमाणेआत्मवादिभिर्यत्राभयानविराजितानप्रकाशिता किंतुभातिवस्वकार्यंमोहादिकमकुर्वतीकथंचिद्वर्ततइतिप्रतिपादितेत्यर्थः तदुक्तम् तस्मैनमोभगवतेवासुदेवायधीमहि यन्मायायादुर्जययामांब्रुवंतिजगद्गुरुम् विलज्जमानयायस्यस्थातुमीक्षापथेऽमुया विमोहिताविकत्थंतेममाहमितिदुर्धियइति किंच यद्यस्मिन्तदाश्रयःमायाश्रयोविविधोवादोऽपिनास्ति विशेषविषयित्वाद्विवादानांतस्यविशेषातीतत्वादितिभावः संकल्पविकल्पावृत्तयोयस्यतन्मनोऽपियत्रनास्ति संकल्पविकल्पानामपिविशेषविषयत्वात् ३०

किंच सृज्यंकर्मसृजताकारकवर्गेणसहउभयोः सृज्यस्रष्ट्रोः परंसाध्यंश्रेयः फलमपि अतस्त्रिभिः सृज्यस्रष्टृफलैरन्वितोजीवश्च-
अहंकारात्मकोयत्रनास्ति अतएवोत्सादितोनिरस्तोवाध्यबाधकोयस्मिन्तदेतत्स्वयमात्मस्वरूपमित्यर्थः तत्तस्मिन्नहंकारा
दीन्निषित्स्यविरमेत् विशेषेणक्रीडेदित्यर्थः ३१ यतस्तद्वैष्णवंपदमामनंतीत्याह परमिति यदेतत्तदेवपरंवैष्णवंपदंस्वरूपमा
मनंति केअतत् आत्मव्यतिरिक्तमुत्सिसृक्षवः त्यक्तुमिच्छवः यतः अनन्यसौहृदाः नास्तिअन्यस्मिन्सौहृदंयेषांते कुतः -
दौरात्म्यंदेहाद्यहंभावंविसृज्य देहअहंकाराभावात् अन्यत्रसौहृदंनास्ति अतस्त्यक्तुमिच्छवइत्यर्थः कथंनेतिनेतीत्येवमत्रविद्व
दनुभवमपिप्रमाणयति हृद्रोपगुह्यध्यानादिना ततःसमाहितैरवसितंनिश्चितम् यद्वा अवसितमवबद्धमात्मतयागृहीतमित्य-

नयत्रसृज्यंसृजतोभयोःपरंश्रेयश्चजीवस्त्रिभिरन्वितस्त्वहम् तदेतदुत्सादितबाध्यबाधकंनिषित्स्य
चोर्मीन्विरमेत्स्वयंमुनिः ३१ परंपदंवैष्णवमामनंतितद्यन्नेतिनेतीत्यतदुत्सिसृक्षवः विसृज्यदौरात्म्य-
मनन्यसौहृदाहृदोपगुह्यावसितंसमाहितैः ३२ तएतदधिगच्छंतिविष्णोर्यत्परमंपदम् अहंममेतिदौ-
र्जन्यंनयेषांदेहगेहजम् ३३ अतिवादांस्तितिक्षेतनावमन्येतकंचन नचेमंदेहमाश्रित्यवैरंकुर्वीतकेनचि
त् ३४ नमोभगवतेतस्मैकृष्णायाकुंठमेधसे यत्पादांबुरुहध्यानात्संहितामध्यगामिमाम् ३५ शौन-
कउवाच पैलादिभिर्व्यासशिष्यैर्वेदाचार्यैर्महात्मभिः वेदाश्चकतिधाव्यस्ताएतत्सौम्याभिधेहिनः
३६ सूतउवाच समाहितात्मनोब्रह्मन्ब्रह्मणःपरमेष्ठिनः हृदाकाशादभून्नादोवृत्तिरोधाद्विभा-
व्यते ३७ यदुपासनयाब्रह्मन्योगिनोमलमात्मनः द्रव्यक्रियाकारकाख्यंधूत्वायांत्यपुनर्भवम् ३८

र्थः ३२ एवंप्राप्ताविधिकारिणोदर्शयति तएतदिति देहजमहमिति गेहजंममेति ३३ प्राप्त्युपायमाह अतिवादानिति ३४ शास्त्रसमा
प्तौगुरुंप्रणमति नमइति कृष्णायव्यासाय अध्यगामधिगतवानस्मि ३५ इमांसंहितामध्यगामित्युक्तंतत्रपुराणसंहिताविभागंवि
शेषतोबुभुत्सुर्वेदविभागमपिप्रसंगात्पृथक्पृच्छति पैलादिभिरिति हेसौम्य ३६ तत्रप्रथमंवेदाविर्भावप्रकारमाह समाहितात्म
नइत्यष्टभिः ब्रह्मणोहृदयआकाशस्तस्मान्नादोऽभूत् यः कर्णपुटपिधानेश्रोत्रनिरोधादस्मदादिष्वपिविभाव्यते वितर्क्यते ३७ प्रसं-
गान्नादोपासकानांमोक्षफलमाह यस्यनादस्योपासनयाआत्मनोमलंधूत्वाअपोह्य कथंभूतंमलंतमाह द्रव्यमधिभूतम् क्रियाअ-
ध्यात्मंकारकमधिदैवतम् एवंत्रिधाभूताआख्यायस्येतितथातम् ३८

त्रिवृत्त्रिमात्रः कंठोष्ठादिभिरुच्चार्यमाणस्योंकारस्याक्षरसमाम्नायांतर्भावात् सूक्ष्मतयातंविशिनष्टि अव्यक्तः प्रभवोयस्यसः तदेवा
हृ स्वराट्स्वतएवहृदिप्रकाशमानः तमेवकार्येणलक्षयति यत्तदिति नपुंसकत्वंलिंगशब्दविशेषणत्वात् लिंगंगमकम् ३९ कोसौ
परमात्मातमाह शृणोतीति इमंस्फोटम् अव्यक्तमोंकारम् ननुजीवएवतंशृणोतुनेत्याह स्रुतश्रोत्रेकर्णपिधानादिनाअवृत्तिकेपि
श्रोत्रेसतिजीवस्तुकरणाधीनत्वान्नतदाश्रोता तदुपलब्धिस्तुतस्यपरमात्मद्वारिकैवेतिभावः ईश्वरस्तुनैवंयतः शून्यदृक् शून्येऽपीं
द्रियवर्गेदृक्ज्ञानंयस्य तथाहि स्रुतोयदाशब्दंश्रुत्वाप्रबुध्यते नतदाजीवः श्रोता लीनेंद्रियत्वात् अतोयस्तदाशब्दंश्रुत्वाजीवंप्रबो-
धयतिसयथापरमात्मैवतद्वत् कोऽसावोंकारस्तंविशिनष्टिसार्धेन येनवाक्वृहृतीव्यज्यते यस्यचहृदयाकाशेआत्मनः सकाशाद्य-
क्तिः अभिव्यक्तिः ४० किंच स्वधाम्नः स्वस्याश्रयः कारणंयत् ब्रह्मतस्य किंच परमात्मांशभूतसमस्तदेवतावाचकोऽपीत्याशयेनाह स

ततोऽभूत्त्रिवृदोंकारोयोऽव्यक्तप्रभवः स्वराट् यत्तल्लिंगंभगवतोब्रह्मणः परमात्मनः ३९ शृणोतियइमं-
स्फोटंस्रुतश्रोत्रेचशून्यदृक् येनवाग्व्यज्यतेयस्यव्यक्तिराकाशआत्मनः ४० स्वधाम्नोब्रह्मणः साक्षा-
द्वाचकः परमात्मनः ससर्वमंत्रोपनिषद्वेदबीजंसनातनम् ४१ तस्यह्यासंस्त्रयोवर्णाअकाराद्याभृगूद्वह
धार्यंतेयैस्त्रयोभावागुणनामार्थवृत्तयः ४२ ततोऽक्षरसमाम्नायमसृजद्भगवानजः अंतस्थोष्मस्वरस्प-
र्शह्रस्वदीर्घादिलक्षणम् ४३ तेनासौचतुरोवेदांश्चतुर्भिर्वदनैर्विभुः सव्याहृतिकान्सोंकाराश्चातुर्होत्र-
विवक्षया ४४ पुत्रानध्यापयत्तांस्तुब्रह्मर्षीन्ब्रह्मकोविदान् तेतुधर्मोपदेष्टारः स्वपुत्रेभ्यः समादिशन् ४५

इति सर्वमंत्राणामुपनिषद्रहस्यंसूक्ष्मंरूपमित्यर्थः तत्रहेतुः वेदानांबीजंकारणम् बीजत्वेऽप्यविकारितामाह सनातनंसदैकरूपम् तस्य
ब्रह्मरूपत्वात् ४१ इदानींततः सर्वप्रपंचोत्पत्तिप्रकारमाह तस्यहीति त्रयस्त्रिसंख्यायुक्ताभावाः यैरकारोकारमकारैर्धार्यंतेतत्कारणत्वा
त् तानेवाह गुणाः सत्वादयः नामानिऋग्यजुःसामानि अर्थाभूर्भुवः स्वर्लोकाः वृत्तयोजाग्रदाद्याः ४२ ततस्तेभ्योवर्णेभ्यः अक्षराणां
समाम्नायंसमाहारम् तमेवाह अंतस्थाः यरलवाः ऊष्माणः शषसहाः स्वराअकाराद्याः स्पर्शाः कादयः ह्रस्वदीर्घाश्च आदिशब्दात्जि
ह्वामूलीयादयः तएवलक्षणंस्वरूपंयस्यतम् ४३ विभुः चतुर्मुखस्वरूपोभगवान् असृजदितिपूर्वस्यैवानुषंगः चातुर्होत्रविवक्षयाच
त्वारोहोत्रोपलक्षिताऋत्विजश्चतुर्होतारः तैरनुष्ठेयंहौत्राध्वर्यवादिकंकर्मचातुर्होत्रंतद्विवक्षया ४४ पुत्रान्मरीच्यादीन् तान्वेदान् ब्र
ह्मकोविदान्वेदोच्चारणादिनिपुणान् ४५

एवंचतुर्युगेषुप्राप्ताः द्वापरादौद्वापरमादिर्यस्यतदंत्यांशलक्षणस्यकालस्यतस्मिन्द्वापरांतेवेदविभागप्रसिद्धेः शंतनुसमकालव्यासावता
रप्रसिद्धेश्च व्यस्ताविभक्ताः ४६ तत्रहेतुः क्षीणायुषोजनान् तर्हिपुरुषबुद्धिप्रभवत्वादनादरणीयंस्यादित्याशंक्याह हृदिस्थेति ४७
एवंसामान्यतोवेदविभागक्रममुक्त्वावैवस्वतमन्वंतरेविशेषतोनिरूपयितुमाह अस्मिन्नपीति ४८ अंशोमायातस्यांशः सत्वंत
स्यकलयाअंशेनअवतीर्णःसन् ४९ चातुर्विध्यमेवाह ऋगिति ऋगादिमंत्राणांराशीन् वर्गशः तत्तत्प्रकरणभेदैरुद्धृत्य यथाऽ
नेकविधमणिराशेः मणिगणाःपद्मरागादयोविविच्योद्ध्रियंते तद्वदुद्धृतैर्मंत्रैश्चतस्रः ऋगादिसंहिताश्चक्रे ५० तासांसंहितानां

तेपरंपरयाप्राप्तास्तत्तच्छिष्यैर्धृतव्रतैः चतुर्युगेष्वथव्यस्ताद्वाप रादौमहर्षिभिः ४६ क्षीणायुषःक्षीणसत्वा
न्दुर्मेधान्वीक्ष्यकालतः वेदान्ब्रह्मर्षयोव्यस्यन्हृदिस्थाच्युतनोदिताः ४७ अस्मिन्नप्यंतरेब्रह्मन् भगवा-
ल्लोकभावनः ब्रह्मेशाद्यैर्लोकपालैर्याचितोधर्मगुप्तये ४८ पराशरात्सत्यवत्यामंशांशकलयाविभुः अवती-
र्णोमहाभागवेदंचक्रेचतुर्विधम् ४९ ऋगथर्वयजुःसाम्नांराशीनुद्धृत्यवर्गशः चतस्रःसंहिताश्चक्रेमंत्रैर्मणिग
णाइव ५० तासांसचतुरःशिष्यानुपाहूयमहामतिः एकैकांसंहितांब्रह्मन्नेकैकस्मैददौविभुः ५१ पैलायसंहिता
माद्यांबह्वृचाख्यामुवाचह वैशंपायनसंज्ञायनिगदाख्यंयजुर्गणम् ५२ साम्नांजैमिनयेप्राहतयाछंदोगसंहिता
म् अथर्वांगिरसींनामस्वशिष्यायसुमंतवे ५३ पैलःस्वांसंहितामूचेइंद्रप्रमितयेमुनिः बाष्कलायचसोप्याहशि
ष्येभ्यःसंहितांस्वकाम् ५४ चतुर्धाव्यस्यबोध्याययाज्ञवल्क्यायभार्गव पराशरायाग्निमित्रेइंद्रप्रमितिरा-
त्मवान् ५५ अध्यापयत्संहितांस्वांमांडूकेयमृषिंकविम् तस्यशिष्योदेवमित्रःसौभर्यादिभ्यऊचिवान्
५६ शाकल्यस्तत्सुतस्तांतुपंचधाव्यस्यसंहिताम् वात्स्यमुद्गलशालीयगोखल्यशिशिरेष्वधात् ५७

मध्येएकैकाम् ५१ ऋक्समुदायरूपत्वात् बह्वृचाख्याम् नितरांप्रश्लेषेणगद्यमानत्वात् निगदाख्यम् ५२ छंदःसुगीयमानत्वात् छं
दोगाख्यांसंहिताम् ५३ तत्रऋग्वेदशाखाविभागमाह पैलइति स्वसंहितांद्विधाविभज्य इंद्रप्रमितयेबाष्कलायऊचे सबाष्कलो
ऽपिस्वसंहितांचतुर्धाव्यस्यबोध्यादिभ्यःशिष्येभ्यआह हेभार्गव ५५ इंद्रप्रमितिरपिस्वांसंहितांमांडूकेयमध्यापयामास तस्यमां-
डूकेयस्यशिष्योदेवमित्रः ५६ तत्सुतःमांडूकेयसुतः शाकल्योवात्स्यादिषुपंचस्वधात् तानध्यापयामासेत्यर्थः ५७ ६

तच्छिष्यः शाकल्यशिष्यः स्वसंहितां त्रेधा विभज्य चतुर्थं वैदिकपदार्थव्याख्यानरूपं निरुक्तं च कृत्वा बलाकादिभ्यः चतुर्भ्यो ददौ ५८ बाष्कलिः पूर्वोक्तस्य बाष्कलस्य पुत्रः प्रतिशाखाभ्यः उक्तसर्वशाखाभ्यः वालायन्यादयस्तामादधुः अधीतवंतः ५९ ऋक्शाखोपसंहारपूर्वकं तच्छ्रवणफलमाह बह्वृचा इति एतच्छंदसां एतेषां छंदसाम् ६० यजुर्वेदे तैत्तिरीयशाखोत्पत्तिप्रस्तावमाह वैशंपायनशिष्या इत्यादिना चरकनामनिरुक्तमाह यच्चेरुरिति यद्यस्मात् ब्रह्महत्यारूपमंहः क्षपयतीति तया तत् स्वगुरोरनुष्ठेयं व्रतं तच्चरणाच्चरका इत्यर्थः ६१ तच्छिष्यः वैशंपायनशिष्यः अल्पसाराणामेतेषां चरितेन किंयत् कियत् सुदुश्चरमहं चरिष्यामीति ६२ विप्राणामवमंता अवज्ञाकर्ता म-

जातूकर्ण्यश्च तच्छिष्यः सनिरुक्तां स्वसंहिताम् बलाकपैंजवैतालविरजेभ्यो ददौ मुनिः ५८ बाष्कलिः प्रतिशाखाभ्यो वालखिल्याख्यसंहिताम् चक्रे वालायनिर्भज्यः कासारश्चैव तां दधुः ५९ बह्वृचाः संहितास्त्वेता एभिर्ब्रह्मर्षिभिर्धृताः श्रुत्वैतच्छंदसां व्यासः सर्वपापैः प्रमुच्यते ६० वैशंपायनशिष्या वै चरकाध्वर्यवोऽभवन् यच्चेरुर्ब्रह्महत्यांऽहः क्षपणं स्वगुरोर्व्रतम् ६१ याज्ञवल्क्यश्च तच्छिष्य आहाहो भगवन् कियत् चरितेनाल्पसाराणां चरिष्येऽहं सुदुश्चरम् ६२ इत्युक्तो गुरुरप्याह कुपितो याह्यलं त्वया विप्रावमंत्रा शिष्येण मदधीतं त्यजाश्विति ६३ देवरातसुतः सोऽपि छर्दित्वा यजुषां गणम् ततो गतोऽथ मुनयो ददृशुस्तान्यजुर्गणान् ६४ यजूंषि तित्तिरा भूत्वा तल्लोलुपतयाददुः तैत्तिरीया इति यजुःशाखा आसन्सुपेशलाः ६५ याज्ञवल्क्यस्ततो ब्रह्मन् छंदांस्यधिगवेषयन् गुरोरविद्यमानानि सूपतस्थेऽर्कमीश्वरम् ६६

त्तोऽधीतमाशु त्यजे-

ति ६३ देवरातसुतो याज्ञवल्क्यः ६४ छर्दितस्यादानं विप्ररूपेणानुचितमिति तित्तिराः पक्षिविशेषाः भूत्वा आददुः ततश्च तैत्तिरीया इति प्रसिद्धाः सुपेशलाः अतिरम्याः बहुवचनमवांतरभेदविवक्षया ६५ काण्वमाध्यंदिनादिशाखाप्रसंगमाह याज्ञवल्क्य इत्यादिना गुरोर्वैशंपायनस्य व्यासेन विभज्यानुक्तत्वादविद्यमानानि अधिकानि गवेषयन् मृगयन् सूपतस्थे सम्यक् तुष्टाव ईश्वरमृगादिवेदानाम् तथा च श्रुतिः ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देव ईयते यजुर्वेदे न तिष्ठति मध्ये अह्नः सामवेदेनास्तमये महीयते वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्य इति ६६

नमोभगवतेतुभ्यमादित्याययोभगवानेकएवेमांलोकयात्रामनुवहतीत्यन्वयः तदेवदर्शयति अखिलजगतामात्मस्वरूपेणांतर्हृदयेषुका लस्वरूपेणचबहिरपिवर्तमानइति अखिलजगतामित्यस्यप्रपंचः चतुर्विधेति हृदयांतर्वर्तित्वेऽपिजीववत्तेनोपाधिनाऽव्यवधीयमानोऽना च्छाद्यमानः कालस्वरूपेणचेत्यस्यप्रपंचः क्षणेति क्षणलवाद्योयेऽवयवास्तैरुपचिताः संवत्सरास्तेषांगणेनप्रत्यब्दमपामादानंशोषणंविस र्गोवृष्टिस्ताभ्यामनेनगायत्रीप्रथमपादोक्तवरेण्यताऽनुवर्णिता ६७ द्वितीयपादार्थानुवर्णनेनस्तौति यदुहेति हेविबुधर्षभहेसवितः य द्यस्यदोभगवतः तवमंडलंतपतितत्समधीमहीति सम्यगाभिमुख्येनध्यायेम पुनस्तस्यैवसंबोधनम् प्रत्यहंत्रिषवणंवैदिककर्ममार्गेण

याज्ञवल्क्यउवाच ओंनमोभगवतेआदित्यायाखिलजगतामात्मस्वरूपेणकालस्वरूपेणचतुर्विधभू तनिकायानांब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानामंतर्हृदयेषुबहिरपिचाकाशइवोपाधिनाऽव्यवधीयमानोभवानेकएवक्षणल वनिमेषावयवोपचितसंवत्सरगणेनापामादानविसर्गाभ्यामिमांलोकयात्रामनुवहति ६७ यदुहवावविबु धर्षभसवितरदस्तपत्यनुसवनमहरहराम्नायविधिनोपतिष्ठमानानामखिलदुरितवृजिनबीजावभर्जनभगव- तःसमभिधीमहितपनमंडलम् ६८ यइहवावस्थिरचरनिकराणांनिजनिकेतनानांमनइंद्रियासुगणाननात्म नःस्वयमात्मांतर्यामीप्रचोदयति ६९ यएवेमंलोकमतिकरालवदनांधकारसंज्ञाजगरग्रहगिलितंमृतकमिव- विचेतनमवलोक्यानुकंपयापरमकारुणिकईक्षयैवोत्थाप्याहरहरनुसवनंश्रेयसिस्वधर्माख्यात्मावस्थानेप्रव र्तयत्यवनिपतिरिवासाधूनांभयमुदीरयन्नटति ७० परितआशापालैस्तत्रतत्रकमलकोशांजलिभिरुपहृतार्ह- णः ७१

स्तुवतांभक्तानांयान्यखिलानिदुरितानितत्फलानिचवृजिनानिदुःखानितेषांबीजमज्ञानंचतेषामवभर्जनविनाशकहेत पनेति ६८ तृतीयपादेनस्तौति यइहेति योभवान्स्थावरजंगमसमूहानांस्वाश्रयाणांजीवानांमनइंद्रियप्राणगणान् अनात्मनोजडान् स्वयमात्मैवांतर्यामीप्रचोदयति प्रवर्तयति ६९ तृतीयपादमेवमंडलस्यपरतयाव्याचक्षाणः स्तौति यएवेति यएकएवभगवान् अतिकरा- लवदनोयोंऽधकारसंज्ञोऽजगरग्रहः तेनगिलितमतएवमृतकमिवविचेतनंस्वधर्माख्यंयदात्मावस्थानंप्रत्यक्प्रवणत्वंतदेवश्रेयस्तस्मिन्प्र- वर्तयति किंच योभवानवनिपतिरिवाटतिगच्छति ७० आशापालैरिंद्रादिभिः कमलकोशयुक्तैः तत्तुल्यैर्वाऽञ्जलिभिःउपहृतार्हणःदत्ता- र्घः ७१

यतएवंभूतस्त्वमयातः हस्फुटम् अयातयामानि अन्यैर्यथावदविज्ञातानियजूंषितत्कामोहमुपसरामिभजामि ७२ एवंस्तुतःप्रसादि
तश्च ७३ पंचदशशाखाः याः शतैरपरिमितैर्यजुर्भिरकरोत् सतैरितिपाठेसएषयाज्ञवल्क्यस्तैर्यजुर्भिरकरोदिति जगृहुः अधीनवं
तः रविणाऽश्वरूपेणवाजेभ्यः केसरेभ्यः वाजेनवेगेनवासंन्यस्तास्त्यक्ताः शाखाः वाजसनीसंज्ञास्ताःशाखाइतिवा ७४ सामशा
खाविभागमाह जैमिनेरिति तत्कृतः सुमंतुसुतः ताभ्यांपुत्रपौत्राभ्यांक्रमेणैकेकांप्राह ७५ तच्छिष्यः जैमिनेःशिष्यः महान्–
अतिमेधावीसहस्रसंहितारूपंभेदंचक्रे साम्नांतसंहिताभेदम् ततः तदनंतरम् ७६ सुकर्मणःशिष्यएकः कौशल्योहिरण्यनाभः

अथहभगवंस्तवचरणनलिनयुगुलंत्रिभुवनगुरुभिर्वंदितमहमयातयामयजूः काम उपसरामि ७२ सू
तउवाच एवंस्तुतःसभगवान्वाजिरूपधरोहरिः यजूंष्ययातयामानिमुनयेऽदात्प्रसादितः ७३
यजुर्भिरकरोच्छाखादशपंचशतैर्विभुः जगृहुर्वाजसन्यस्ताः काण्वमाध्यंदिनादयः ७४ जैमिनेःसा
मगस्यासीत्सुमंतुस्तनयोमुनिः सुत्वांस्तुतत्सुतस्ताभ्यामेकैकांप्राहसंहिताम् ७५ सुकर्माचापितत्–
च्छिष्यःसामवेदतरोर्महान् सहस्रसंहिताभेदंचक्रेसाम्नांततोद्विजः ७६ हिरण्यनाभः कौशल्यःपौष्यं
जिश्चसुकर्मणः शिष्यौजगृहतुश्चान्य आवंत्योब्रह्मवित्तमः ७७ उदीच्याःसामगाःशिष्या आसन्पंचश
तानिवै पौष्यंज्यावंत्ययोश्चापितांश्चप्राच्यान्प्रचक्षते ७८ लौगाक्षिर्मांगलिःकुल्यःकुशीदःकुक्षिरेवच
पौष्यंजिशिष्याजगृहुःसंहितास्तेशतंशतम् ७९ कृतोहिरण्यनाभस्यचतुर्विंशतिसंहिताः शिष्यउचेस्व
शिष्येभ्यःशेषाआवंत्यआत्मवान् ८० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेवेदशाखाप्रण–
यनंनामषष्ठोऽध्यायः ६

पौष्यंजिर्नामैकः तौजगृहतुः आवंत्यश्चान्यस्तस्यैवशिष्यः सोऽपिजग्राह ७७ पौष्यंज्यावं
त्ययोरपिचकाराद्धिरण्यनाभस्यापिपंचशतानिशिष्या आसन् तेतावतीः शाखायथायथंजगृहुः तानुदीच्यान्सतः कालतः कांश्चि
त्प्राच्यांश्चप्रचक्षतइत्यर्थः यथैवोक्तंवैष्णवे उदीच्याः सामगाःशिष्यास्तस्यपंचशतंस्मृताः हिरण्यनाभात्तावत्यः संहितायैर्द्विजोत्त–
मैः गृहीतास्तेऽपिचोच्यंतेपंडितैःप्राच्यसामगाइति ७८ पुनरप्येतेषांत्रयाणांसुकर्मणःशिष्याणांशिष्यांतरैःशाखाबाहुल्यंदर्शयति
लौगाक्षिरितिद्वाभ्याम् ७९ कृतोनामहिरण्यनाभस्यशिष्यः स्वशिष्येभ्यउचे शेषाअन्याअपियाःप्रसिद्धाः शाखास्ताआवंत्यः स्वशि–
ष्येभ्यउचइति ८० इतिद्वादशेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६

सप्तमेऽथर्वविस्तारःपुराणव्यसनंततः पुराणलक्षणादीनिफलंभागवतश्रुतेः १ क्रमप्राप्तमथर्ववेदविभागमाह शिष्यंकबंधनामानं-
स्वकांस्वकीयांसंहितांसोऽपिशिष्योऽपितांद्विधाविभज्य तदुक्तंवैष्णवे अथर्ववेदंसमुनिः सुमंतुरमितद्युतिः शिष्यमध्यापयामास-
कबंधंसोऽपितंद्विधा कृत्वातुवेददर्शायतथापथ्यायदत्तवानिति १ तत्रवेददर्शःस्वसंहितांचतुर्धाविभज्यचतुरःशिष्यानध्यापयामास
पथ्यश्चत्रिधाविभज्यत्रीनितिसार्द्धेनाह शौल्कायनिरिति २ आंगिरसः शुनकस्यशिष्योबभ्रुःसैंधवायनश्च तदुक्तम् शुनकस्तुद्विधा-
कृत्वाददावेकांतुबभ्रवे द्वितीयांसंहितांप्रादान्सैंधवायनसंज्ञिनइति सावर्ण्याद्याःसैंधवायनादीनांशिष्याः ३ नक्षत्रकल्पःशांतिकल्पश्चेति
द्वौ तदुक्तम् नक्षत्रकल्पोवेदानांसंहितानांतथैवच चतुर्थःस्यादांगिरसःशांतिकल्पश्चपंचमइति नक्षत्रकल्पादीनांकर्तारस्तत्तन्नाम-

सूतउवाच अथर्ववित्सुमंतुश्चशिष्यमध्यापयत्स्वकाम् संहितांसोऽपिपथ्यायवेददर्शायचोक्तवान् १
शौल्कायनिर्ब्रह्मबलिर्मोदोषःपिप्पलायनिः वेददर्शस्यशिष्यास्तेपथ्यशिष्यानथोशृणु कुमुदःशुनकोब्र
ह्मन्जाजलिश्चाप्यथर्ववित् २ बभ्रुःशिष्योऽथांगिरसःसैंधवायनएवच अधीयेतांसंहितेद्वेसावर्ण्याद्या-
स्तथाऽपरे ३ नक्षत्रकल्पःशांतिश्चकश्यपांगिरसादयः एतेआथर्वणाचार्याःशृणुपौराणिकान्मुने ४ त्र-
य्यारुणिःकश्यपश्चसावर्णिरकृतव्रणः वैशंपायनहारीतौषड्वैपौराणिकाइमे ५ अधीयंतव्यासशिष्यात्संहि
तांमत्पितुर्मुखात् एकैकामहमेतेषांशिष्यःसर्वाःसमध्यगाम् ६ कश्यपोऽहंचसावर्णीरामशिष्योऽकृतव्रणः
अधीमहिव्यासशिष्याच्चतस्रोमूलसंहिताः ७ पुराणलक्षणंब्रह्मन्ब्रह्मर्षिभिर्निरूपितम् शृणुष्वबुद्धिमाश्रि
त्यवेदशास्त्रानुसारतः ८ सर्गोऽस्याथविसर्गश्चवृत्तिरक्षांतराणिच वंशोवंश्यानुचरितंसंस्थाहेतुरपाश्रयः ९

भिरुच्यंते ४ ५ मत्पितुर्मुखादिति प्रथमंव्यासःषट्संहिताःकृत्वामत्पित्रेरोमहर्षणायप्रादात् तस्यचमुखादेतेत्रय्यारुण्यादयःएकै-
कांसंहितामधीयंत एतेषांषण्णांशिष्यःअहंताःसर्वाःसमधीतवान् ६ रामशिष्योयोऽकृतव्रणएवंचत्वारोवयम् मूलसंहिताइत्यनेनततः
संहिताबाहुल्यंसूचितम् ७ शुकपरीक्षित्संवादेनिरूपितमपिपुराणलक्षणंतद्भेदकथनायदर्शयति पुराणेति ८ अस्यविश्वस्यअत्र-
सर्गोविसर्गश्चस्थानंपोषणमूतयः मन्वंतरेशानुकथानिरोधोमुक्तिराश्रयइत्यत्रोक्तेःस्थानपोषणेवृत्तिरक्षाशब्दाभ्यामुच्येते अंतराणि-
मन्वंतराणि वंशोवंश्यानुचरितमितिईशानुकथाःसंस्थानिरोधःअनेनैवात्यंतिकलयरूपामुक्तिरप्युक्ता हेतुशब्देनजीवाश्रयवासनाश
ब्दवाच्यावेतयोगृहीताः ९

दशभिरेतैर्लक्षणैरर्थैर्युक्तंमहापुराणंविदुः केचित्पंचविधम् सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वंतराणिच वंशानुचरितंचेतिपुराणंपंचलक्षणमिति महत्पुराणमल्पंचेतिव्यवस्थयायत्रदशापिलक्षणानिपृथक्निरूप्यंतेतन्महापुराणम् यत्रत्वन्येषांपंचस्वेवांतर्भावस्तद्विवक्षातदल्पमितिव्यवस्थयेत्यर्थः १० सर्गादिलक्षणानिव्याचष्टे अव्याकृतेत्यादिना प्रधानस्यगुणानांक्षोभात् योमहान् तस्मात्त्रिवृदहंकारस्तस्माद्भूतमात्राणांसूक्ष्माणामिंद्रियाणांचतदर्थानांचस्थूलानांदेवतानांचसंभवः सर्गः कारणसृष्टिः सर्गइत्यर्थः उच्यतइति-यथाऽपेक्षमुत्तरत्राप्यनुषंगः ११ विसर्गंव्याचष्टे पुरुषेणेश्वरेणानुगृहीतानामेतेषांमहदादीनांपूर्वकर्मवासनाप्रधानोऽयंसमाहारः कार्यभूतश्चराचरप्राणिरूपोबीजाद्बीजमिवप्रवाहापन्नोविसर्गउच्यतइत्यर्थः १२ चराणांभूतानांसामान्यतोऽचराणि चकाराच्चराणिच का-

दशभिर्लक्षणैर्युक्तंपुराणंतद्विदोविदुः केचित्पंचविधंब्रह्मन्महदल्पव्यवस्थया १० अव्याकृतगुणक्षोभा
न्महतस्त्रिवृतोऽहमः भूतसूक्ष्मेंद्रियार्थानांसंभवःसर्गउच्यते ११ पुरुषानुगृहीतानामेतेषांवासनामयः वि
सर्गोऽयंसमाहारोबीजाद्बीजंचराचरम् १२ वृत्तिर्भूतानिभूतानांचराणामचराणिच कृतास्वेननृणांतत्रकामा
च्चोदनयाऽपिवा १३ रक्षाऽच्युतावतारेहाविश्वस्यानुयुगेयुगे तिर्यङ्मर्त्यर्षिदेवेषुहन्यंतेयैस्त्रयीद्विषः १४ मन्वं
तरंमनुर्देवामनुपुत्राःसुरेश्वरः ऋषयोंऽशावताराश्चहरेःषड्विधमुच्यते १५ राज्ञांब्रह्मप्रसूतानांवंशस्त्रैकालिकोऽ
न्वयः वंश्यानुचरितंतेषांवृत्तंवंशधराश्चये १६ नैमित्तिकःप्राकृतिकोनित्यआत्यंतिकोलयः संस्थेतिकविभिः
प्रोक्ताचतुर्धाऽस्यस्वभावतः १७

मात्वृत्तिः तत्रनृणांस्वेनभावेनकामाच्चोदनयाऽपिवायानियताजीविकाकृतासावृत्तिरुच्यतइत्यर्थः १३ तिर्यङ्मर्त्यर्षिदेवेषुयेअच्युतावतारास्तेषामीहालीलाविश्वस्यरक्षोच्यतइत्यर्थः यैरवतारैरितिसमासान्निष्कृष्यकथंचित्संबंधः त्रयीद्विषोदैत्याः १४ षड्विधंमन्वंतरमुच्यते षड्विधत्वमेवाह मनुरितिमन्वादयःषडेतेवर्गाः स्वस्वाधिकारेणयदाप्रवर्ततेतन्मन्वंतरमित्यर्थः १५ वंशमाह राज्ञामिति ब्रह्मणःसकाशात्प्रसूतिर्येषांराज्ञामित्यर्थः तेषामन्वयोवंशः तत्रभवावंश्याःतेषांवृत्तं येचतद्वंशधरास्तेषांवृत्तंवंश्यानुचरितमुच्यते १६ अस्यविश्वस्यस्वभावतोमायातोनिष्पन्नस्य यद्वा मायातश्चतुर्विधोलयइति १७

अस्यजगतःसर्गादेर्हेतुर्निमित्तंजीवः सोऽत्रहेतुरुच्यतेइत्यर्थः तस्यनिमित्ततामाह अविद्याकर्मकारकः कर्मकर्ताजीवादृष्टप्रयुक्तत्वा
द्विश्वसर्गादेः सतुतत्रहेतुरित्यर्थः नन्वनुशयीनिमित्तमितिकेचित् अव्याकृतमित्यपरेतत्राह यमिति चैतन्यप्राधान्येनानुशयिन
मुपाधिप्राधान्यविवक्षयाअव्याकृतम् १८ अपाश्रयमाह व्यतिरेकेति जाग्रदादिष्ववस्थासुजीवतयावर्ततइतिजीववृत्तयोविश्व
तैजसप्राज्ञास्तेषुमायामयेषुसाक्षितयाऽन्वयः समाध्यादौच व्यतिरेकोयस्यतद्ब्रह्मसंसारप्रतीतिबाधयोरधिष्ठानावधिभूतमपाश्र-
यउच्यतइत्यर्थः १९ तदेवसदृष्टांतंप्रपंचयति पदार्थेषुघटादिषुद्रव्यंमृदादियथायुतमन्वितमयुतंचबहिरप्यवस्थानात् रूपनामसुच
सन्मात्रंसत्तामात्रंयथा एवंबीजंगर्भाधानमादिर्यासांपंचतांऽतोयासांतासुदेहावस्थासुनवस्वपिअधिष्ठानत्वेनयुतमयुतंचयत्तदपाश्र-

हेतुर्जीवोस्यसर्गादेरविद्याकर्मकारकः यंवानुशायिनंप्राहुरव्याकृतमुतापरे १८ व्यतिरेकान्वयोयस्यजा-
ग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु मायामयेषुतद्ब्रह्मजीववृत्तिष्वपाश्रयः १९ पदार्थेषुयथाद्रव्यंसन्मात्रंरूपनामसु बीजा-
दिपंचतांतासुह्यवस्थासुयुतायुतम् २० विरमेतयदाचित्तंहित्वावृत्तित्रयंस्वयम् योगेनवातदात्मानंवेदेहा-
यानिवर्तते २१ एवंलक्षणलक्ष्याणिपुराणानिपुराविदः मुनयोऽष्टादशप्राहुःक्षुल्लकानिमहांतिच २२ ब्राह्मंपा
द्मंवैष्णवंचशैवंलैंगंसगारुडम् नारदीयंभागवतमाग्नेयंस्कांदसंज्ञितम् २३ भविष्यंब्रह्मवैवर्तंमार्कंडेयंसवाम-
नम् वाराहंमात्स्यंकौर्मंचब्रह्मांडाख्यमितित्रिषट् २४ ब्रह्मन्निदंसमाख्यातंशाखाप्रणयनंमुनेः शिष्यशिष्य-
प्रशिष्याणांब्रह्मतेजोविवर्द्धनम् २५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेसप्तमोऽध्यायः ७

यइति २० एवंदशापिलक्षणानिव्याख्यायवर्णयंति महात्मानइतियदुक्तंतदाह विरमेतेति यदासर्गादीनांमायामयत्वानुसंधानेनवाम
देवादेरिवस्वयमेवचित्तंविरमेत् इहैवानुष्ठितेनयोगेनवादेवहूत्यादिवत् तदाविक्षेपाभावात् आत्मानंवेदतदाचाविद्यानिवृत्तेरीहा-
याःसंसाररूपायानिवर्ततइत्यर्थः २१ पुराणविभागप्रस्तावेनतल्लक्षणादिप्रासंगिकमुक्त्वाप्रस्तुतमाह एवंविधैर्लक्षणैःलक्ष्याणि २२
२३ त्रिषट्अष्टादश २४ उपसंहरति ब्रह्मन्निति मुनेःव्यासस्यशिष्यादीनांच ब्रह्मतेजोब्रह्मवर्चसंतद्विवर्द्धनंश्रोतॄणामितिशेषः २५
इतिद्वादशेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमेतुतपश्चर्यामार्कंडेयस्यमोहकैः कामादिभिरसंमोहोनरनारायणास्तुतिः १ ६९

पुराणविभागप्रसंगेनपुराणकर्तुर्मार्कंडेयस्यचरितंप्रस्तुतमाह सूतेति त्वमेववक्तुंयोग्यइत्याह तमसिसंसारेभ्रमतांपारदर्शनस्तन्नि-
वर्तकः १ वक्तव्यमाह आहुरिति उर्वरितः अवशिष्टः येनकल्पांतेनैतत्कथंघटतइत्येकः प्रश्नः २ प्रलयाभावादप्येतन्नघटतइत्याह स
वाइति यतोभार्गवर्षभः कोऽपिभाकृतिकोनैमित्तिकोवा ३ अन्यदप्यघटितमेवेत्याह एकएवेति तोकंबालकम् ४ कौतूहलमौत्सु-
क्यम् तंसंशयम् नकेवलंत्वंमहायोगीकिंतुपुराणेष्वपिज्ञातृत्वेनसंमतः ५ प्रश्नमभिनंदति हेमहर्षे अयंप्रश्नः तत्रहेतुः नारायणेति यत्र

शौनकउ॰ सूतजीवचिरंसाधोवदनोवदतांवर तमस्यपारेभ्रमतांनृणांत्वंपारदर्शनः १ आहुश्चिरायु
षमृषिंमृकंडतनयंजनाः यःकल्पांतेउर्वरितोयेनग्रस्तमिदंजगत् २ सवाअस्मत्कुलोत्पन्नःकल्पेऽस्मिन्भा
र्गवर्षभः नैवाधुनाऽपिभूतानांसंप्लवःकोऽपिजायते ३ एकएवार्णवेभ्राम्यन्ददर्शपुरुषंकिल वटपत्रपुटेतोक-
शयानंत्वेकमद्भुतम् ४ एषनःसंशयोभूयान्सूतकौतूहलंयतः तंनश्छिंधिमहायोगिन्पुराणेष्वपिसंमतः ५
सूतउवाच प्रश्नस्त्वयामहर्षेऽयंकृतोलोकभ्रमापहः नारायणकथायत्रगीताकलिमलापहा ६ प्राप्तद्विजा
तिसंस्कारोमार्कंडेयःपितुःक्रमात् छंदांस्यधीत्यधर्मेणतपःस्वाध्यायसंयुतः ७ बृहद्व्रतधरःशांतोजटिलोव-
ल्कलांबरः बिभ्रत्कमंडलुंदंडमुपवीतंसमेखलम् ८ कृष्णाजिनंसाक्षसूत्रंकुशांश्चनियमर्द्धये अग्न्यर्कगुरुवि
प्रात्मस्वर्चयन्संध्ययोर्हरिम् ९ सायंप्रातःसगुरवेभैक्ष्यमाहृत्यवाग्यतः बुभुजेगुर्वनुज्ञातःसकृन्नोचेदुपोषि-
तः १० एवंतपःस्वाध्यायपरोवर्षाणामयुतायुतम् आराधयन्हृषीकेशंजिग्येमृत्युंसुदुर्जयम् ११ ब्रह्माभृगु
र्भवोदक्षोब्रह्मपुत्राश्चयेपरे नृदेवपितृभूतानितेनासन्नतिविस्मिताः १२ इत्थंबृहद्व्रतधरस्तपःस्वाध्यायसंय-
मैः दध्यावधोऽक्षजंयोगीध्वस्तक्लेशांतरात्मना १३ प्रश्नविषये ६ तत्रमार्कंडेयस्तपसाभगवंतमाराध्यमायाप्रदर्शनंवव्रे त

तश्चतेनैवभगवन्मायायासप्तकल्पादृष्टानान्यैरित्युत्तरंवक्तुमादितआरभ्यतस्यचरितमाह प्राप्तइत्यादिना मार्कंडेयोमृत्युंजिग्येइतिपंचम
श्लोकेनान्वयः मध्यमग्रंथेनतस्यधर्मःकथ्यते प्राप्तोद्विजातिसंस्कारःउपनयनाख्योयेनसःपितुःसकाशाद्गर्भाधानादिक्रमात् छंदांसिवेदा
न् ७ बृहद्व्रतधरःनैष्ठिकःब्रह्मचारीसन् ८ नियमर्द्धयेधर्मवृद्धये अग्न्यादिषुपंचसुहरिमर्चयन् ९ भैक्ष्यंगुर्वर्थमाहृत्यतेनानुज्ञातश्चेत्तर्हिबु-
भुजेनोचेत्सकृत्कदापिउपोषितोभवति १० ११ तेनमृत्युंजयेन १२ ध्वस्ताःक्लेशारागादयोयस्य तेनांतरात्मनामत्याहृतमनसा १३ ७९

१४ तस्यतपोनिष्ठामितिहासेनवर्णयति एतदित्यादिना अस्मिन्सप्तमेमन्वंतरे तपसामत्पदंगृहीष्यतीतिविशंकितः १५ मुनयेमुनिंभ्रंशयि
तुंरजस्तोकमितिप्रि यमपत्यंलोपः मदश्चवंतौ १६ १७ तदाश्रमपदंप्रविष्टोवायुर्ववावितितृतीयेनान्वयः पुण्यैर्द्रुमैर्लताभिश्चाचितंपूजि
तम् पुण्यद्विजानामृषीणांकुलैराकीर्णम् पुण्याअत्यमलाजलाशयायस्मिन् १८ मत्तभ्रमराणांसंगीतंयस्मिन् मत्तकोकिलानांकूजि
तंयस्मिन् मत्तबर्हिणएवनटास्तेषामाटोपःसंभ्रमोयस्मिन् मत्तद्विजानांपक्षिणांकुलैराकुलंव्याप्तम् १९ एवंभूतंतदाश्रमपदंप्रविष्टः
सन्वायुर्मलयानिलोववौ प्रससार उत्तंभयन्उद्दीपयन् तत्रदक्षेषुप्रवेशान्माधम् हिमनिर्झरकणानामादानाद्शैत्यम् पुष्पपरिष्वंगा

तस्यैवंयुंजतश्चित्तंमहायोगेनयोगिनः व्यतीयायमहान्कालोमन्वंतरषडात्मकः १४ एतत्पुरंदरोज्ञात्वासप्त
मेऽस्मिन्किलांतरे तपोविशंकितोब्रह्मन्नारेभेतद्विघातनम् १५ गंधर्वाप्सरसःकामंवसंतमलयानिलौ मु
नयेप्रेषयामासरजस्तोकमदौतदा १६ तेवैतदाश्रमंजग्मुर्हिमाद्रेःपार्श्वउत्तरे पुष्पभद्रानदीयत्रचित्राख्या-
चशिलाविभो १७ तदाश्रमपदंपुण्यंपुण्यद्रुमलताऽञ्चितम् पुण्यद्विजकुलाकीर्णपुण्यामलजलाशयम् १८
मत्तभ्रमरसंगीतंमत्तकोकिलकूजितम् मत्तबर्हिनटाटोपंमत्तद्विजकुलाकुलम् १९ वायुःप्रविष्टआदायहि
मनिर्झरशीकरान् सुमनोभिःपरिष्वक्तोववावुत्तंभयन्स्मरम् २० उद्यच्चंद्रनिशावक्रःप्रवालस्तबकादिभिः
गोपद्रुमलताजालैस्तत्रासीत्कुसुमाकरः २१ अन्वीयमानोगंधर्वैर्गीतवादित्रयूथकैः अदृश्यतात्तचापेषुःस्वः
स्त्रीयूथपतिःस्मरः २२ हुत्वाग्निंसमुपासीनंददृशुःशक्रकिंकराः मीलिताक्षंदुराधर्षंमूर्तिमंतमिवानलम् २३
ननृतुस्तस्यपुरतःस्त्रियोऽथोगायकाजगुः मृदंगवीणापणवैर्वाद्यंचक्रुर्मनोरमम् २४ संदधेऽस्त्रंस्वधनुषि-
कामःपंचमुखंतदा मधुर्मनोरजस्तोकइंद्रभृत्याव्यकंपयन् २५ त्सौगंध्यंचोक्तम् २० किंच उद्यंश्चंद्रोयस्मिन्तन्नि-
शावक्रंरजनीमुखंयस्मिन्सःप्रवालस्तबकानामालयःश्रेणयोयेषुतैःगुप्यंतिविटपैःसंश्लिष्यंतीतिगोपाद्रुमाःलताश्चतेषांजालैःसमूहैरा
विर्बभूव २१ किंच तदागीतवादित्रयूथकैःगायकादिसमुदायिभिःगंधर्वैरन्वीयमानः तयास्वःस्त्रियोऽप्सरसः तासांयूथपतिः आ-
त्तंचापमिषुश्चयेनसस्मरस्तत्रादृश्यत २२ दुराधर्षमभिभवितुमशक्यम् २३ २४ शोषणदीपनसंमोहनतापनोन्मादनाख्यानिपंचमु
खानियस्यतदस्त्रंसंदधे तदैवमधुर्वसंतः रजस्तोकश्चपुंस्त्वमार्षम् अन्येचेंद्रभृत्यास्तस्यमनोव्यकंपयन् २५ ६ ६

२६ किंच वायुर्मलयानिलः पुंजिकस्थल्यास्तत्सूक्ष्मंवासोजहार २७ सर्वंतेषांकर्मतत्रतस्मिन्नमोघंव्यर्थम् अनीशस्यानिर्देवस्य २८ मुनेरप
पकुर्वतः प्रतिकूलमाचरतः हेमुने २९ अहमः अहंकारस्यभावंविकारम् ३० निस्तेजसंम्लानवदनम् स्वराडिंद्रः ३१ नरनारायणरूपो-
हरिः ३२ तावनुवर्णयतिद्वाभ्याम् ताविति रौरवंकृष्णाजिनंवल्कलंचांबरंययोस्तौ पवित्रेपाण्योर्ययोस्तौ त्रिवृत्त्रिगुणंनवतंतुकमि
तिवा त्रिवृद्भिः पवमानमित्यादौनवकेप्रयोगादितिनवतंत्वादिमयम् ३३ वेदंचदर्भमुष्टिम् किंच साक्षात्तपएवतौ तत्रहेतुः तपत्त

क्रीडंत्याः पुंजिकस्थल्याः कंदुकैस्तनगौरवात् भृशमुद्विग्नमध्यायाः केशविस्रंसितस्रजः २६ इतस्ततो-
भ्रमद्दृष्टेश्चलंत्याअनुकंदुकम् वायुर्जहारतद्वासः सूक्ष्मंत्रुटितमेखलम् २७ विससर्जतदाबाणंमत्वातं-
स्वजितंस्मरः सर्वंतत्राभवन्मोघमनीशस्ययथोद्यमः २८ तइत्थमपकुर्वंतोमुनेस्तत्तेजसामुने दह्यमा
नानिववृतुः प्रबोध्याहिमिवार्भकाः २९ इतींद्रानुचरैर्ब्रह्मन्धर्षितोऽपिमहामुनिः यन्नागादहमोभाव-
नतच्चित्रंमहत्सुहि ३० दृष्ट्वानिस्तेजसंकामंसगणंभगवान्स्वराट् श्रुत्वानुभावंब्रह्मर्षेर्विस्मयंसमगा-
त्परम् ३१ तस्यैवंयुंजतश्चित्तंतपः स्वाध्यायसंयमैः अनुग्रहायाविरासीन्नरनारायणोहरिः ३२ तौशु-
क्लकृष्णौनवकंजलोचनौचतुर्भुजौरौरववल्कलांबरौ पवित्रपाणीउपवीतकंत्रिवृत्कमंडलुंदंडमृजुंचवैणव
म् ३३ पद्माक्षमालामुतजंतुमार्जनंवेदंचसाक्षात्तपएवरूपिणौ तपत्तडिद्वर्णपिशंगरोचिषाप्रांशूदधानौ-
विबुधर्षभार्चितौ ३४ तेवैभगवतोरूपेनरनारायणावृषी दृष्ट्वोत्थायादरेणोच्चैर्ननामांगेनदंडवत् ३५
सतत्संदर्शनानंदनिर्वृतात्मेंद्रियाशयः हृष्टरोमाश्रुपूर्णाक्षोनसेहेतावुदीक्षितुम् ३६ उत्थायप्रांजलिः प्रह्व
औत्सुक्यादाश्लिषन्निव नमोनमइतीशानौबभाषेगद्गदाक्षरः ३७ तयोरासनमादायपादयोरवनिज्यच अर्
हणेनानुलेपेनधूपमाल्यैरपूजयत् ३८ सुखमासनमासीनौप्रसादाभिमुखौमुनी पुनरानम्यपादाभ्यांगरिष्ठावि
दमब्रवीत् ३९ डिद्वर्णंदेदीप्यमानविद्युत्संकाशंयत्पिशंगंरोचिस्तेनरूपिणौमूर्तिमंतौ तादृक्तेजोयुक्तमूर्तिभ्यांतपोमयत्वेनप्रका
शमानावित्यर्थः प्रांशूउन्नतौ ३४ उच्चैर्महताआदरेण ३५ तयोः संदर्शनेनयआनंदस्तेननिर्वृताउपशांताआत्मेंद्रियाशयादेहेंद्रियमनांसिय
स्यसः नसेहेनाशक्नोत् ३६ आश्लिषन्आश्लिष्यन्आलिंगयन्निव ३७ पादयोरवनिज्यपादौप्रक्षाल्यअर्हणेनअर्घ्येण ३८ पादाभ्यांपादौ
आनम्य गरिष्ठौपूज्यतमौतौप्रति ३९

अंतर्यामिणस्तस्यैवप्राणादिप्रवर्तकत्वादात्मनस्तत्कृतात्वस्वातंत्र्यंपश्यन्नाह किमिति तवत्वांकिमहंवर्णयेकथंस्तौमि यतूयेन त्वयैवउदीरितःप्रेरितोऽसुःप्राणः संस्पंदतेप्रवर्तते तमनुचवागादयः स्पंदंति अत्रहेतुः वैअन्वयव्यतिरेकाभ्यांश्रोत्रस्यश्रोत्रमित्या दिश्रुतिभिश्चतत्प्रसिद्धमित्यर्थः नकेवलंप्राकृतानांतनुभृतांकिंत्वजशर्वयोश्चातःस्वस्यममापितथैव एवंयद्यपिनकस्यापिस्वातंत्र्य म् अथापिदारुयंत्रवत्तत्प्रवर्तितैरपिवागादिभिर्भजतांपुंसांभावबंधुः आत्मबंधुरसि नतुपित्रादिवत्देहमात्रबंधुः अहोकृपालुतात वित्यर्थः ४० ननुकथमावांप्राणादिप्रवर्तकौधर्मपुत्रत्वादावयोरितिचेत्तत्राह मूर्तीइति हेभगवन् भगवतस्तवइमेमूर्तीत्रिलोक्याः क्षेमाय पालनायतापविरमायचदुःखनिवृत्त्यैमृत्युजित्यैमोक्षाय नतुत्वंकस्यापिपुत्रइत्यर्थः अत्रदृष्टांतः यथेदंविश्वमवितुमन्यास्तनूर्मत्स्यकू

मार्कंडेयउवाच किंवर्णयेतवविभोयदुदीरितोऽसुःसंस्पंदतेतमनुवाङ्मनइंद्रियाणि स्पंदंतिवैतनुभृ तामजशर्वयोश्चस्वस्याप्यथाऽपिभजतामसिभावबंधुः ४० मूर्तीइमेभगवतोभगवंस्त्रिलोक्याःक्षेमायताप विरमायचमृत्युजित्यै नानाबिभर्ष्यवितुमन्यतनूर्यथेदंसृष्ट्वापुनर्ग्रससिसर्वमिवोर्णनाभिः ४१ तस्यावि- तुःस्थिरचरेशितुरंघ्रिमूलंयत्स्थंनकर्मगुणकालरजःस्पृशंति यद्वैस्तुवंतिनिनमंतियजंत्यभीक्ष्णंध्यायं- तिवेदहृदयामुनयस्तदाप्त्यै ४२ नान्यंतवांघ्र्युपनयादपवर्गमूर्तेःक्षेमंजनस्यपरितोभियईशविद्मः ब्रह्मा बिभेत्यलमतोद्विपरार्ध्यधिष्ण्यःकालस्यतेकिमुततत्कृतभौतिकानाम् ४३

मीदिलक्षणाः नानाअनेकप्रकाराबि- भर्षितद्वत् नकेवलंपालनादिमात्रंतवकर्मकिंतुसृष्टिलयावपीत्याह सृष्ट्वेति तत्राप्यन्यानिरपेक्षत्वेदृष्टांतःऊर्णनाभिरिवेति ४१ यस्मा देवंभूतस्त्वंतस्मात्तवांघ्रिमूलंभजामीत्याह तस्येति तस्यावितुःपालकस्यस्थावरजंगमानामीश्वरस्यांघ्रिमूलंभजामीतितृतीयश्लो- कस्यानुषंगः कथंभूतमंघ्रिमूलम् यत्स्थंयत्रस्थितंकर्मगुणकालानांरजोमलम् अन्येचपूर्वोक्तास्तापादयोनस्पृशंति रुजइतिवा- पाठः यतः वेदोहृदयेयेषांतेवेदतात्पर्यविदोमुनयः यदेवस्तुवंतिनितरांनमंति ततूतदाप्त्यैतत्प्राप्तये एवंस्तवनादिकुर्वंति ४२ यतःअ न्यःपुरुषार्थोनास्तीत्याह नान्यमिति अंघ्र्युपनयात्श्रीमच्चरणप्राप्तेःअन्यंक्षेमंनविद्मःपरितःसर्वेष्वपिलोकेषुभीर्यस्यतस्यजन स्य तदेवाह द्विपरार्ध्यंधिष्ण्यंस्थानंयस्यसः ब्रह्माऽपितेकालस्यत्वद्भ्रूविजृंभरूपात्कालादलंबिभेति अतःकिमुतवक्तव्यम् तेनब्र- ह्मणाकृतानांभौतिकानांप्राणिनांभयमिति ४३

यस्मादेवंतत्तस्मात्तवपादमूलंभजामि कथंभूतस्य ऋतधियः सत्यज्ञानस्वरूपस्य यद्वा सत्याधीर्यस्यतस्मिन्वातस्य आत्मगुरोर्जी-
वस्यनियंतुः अतः कारणात्परस्य किंकृत्वा आत्मच्छदिस्वात्मावरकम् अपार्थंचनिष्फलम् असच्चतुच्छम् अंत्यंचनश्वरम् इदंदे-
हादिहित्वा देहादिभजनंत्यक्त्वा असच्चेत्कथंप्रतीयेततत्राह अभिज्ञमात्रम् नह्यत्यंतमसत् किंत्वात्ममात्रम् नततः पृथगस्तीत्यर्थः
नन्वपवर्गायभवतुमद्भजनम् फलांतरार्थंत्वन्यभजनंकार्यमेवतत्राह तर्हीति यदित्वांभजतिपुरुषः तर्हितेत्वत्तएवसर्वमनीषितमर्थंविं-
देतेति ४४ ननुब्रह्मरुद्रावपिममैवमूर्ती अतोमामेवकिमत्यंतमाद्रियसेतत्राह सत्वमिति यदपियद्यपितवैवमाययाकृताएतालीला
स्त्वयैवधृताः तथाऽपियासत्वमयीसैवप्रशांत्यैमोक्षाय नकेवलमस्यप्रशांत्यभावमात्रमन्यभजनेकिंत्वनिष्टंचभवेदित्याह व्यसने

तंत्वांभजाम्यृतधियस्तवपादमूलंहित्वेदमात्मच्छदिचात्मगुरोःपरस्य देहाद्यपार्थमसदंत्यमभिज्ञमात्रंविं-
देततेतर्हिसर्वमनीषितार्थम् ४४ सत्वंरजस्तमइतीशतवात्मबंधोमायामयाः स्थितिलयोदयहेतवोऽस्य ली
लाधृतायदपिसत्वमयीप्रशांत्यैनान्येनृणांव्यसनमोहभियश्चयाभ्याम् ४५ तस्मात्तवेहभगवन्नथताा-
वकानांशुक्लांतनुंस्वदयितांकुशलाभजंति यत्सात्वताःपुरुषरूपमुशंतिसत्वंलोकोयतोऽभयमुतात्मसुखंन-
चान्यत् ४६ तस्मैनमोभगवतेपुरुषायभूम्नेविश्वायविश्वगुरवेपरदेवताय नारायणायऋषयेचनरोत्तमा-
यहंसायसंयतगिरेनिगमेश्वराय ४७ यंवैनवेदवितथाक्षपथैर्भ्रमन्धीः संतंस्वखेष्वसुषुहृद्यपिदृक्पथेषु त
न्माययावृतमतिःसउएवसाक्षादाद्यस्तवेऽखिलगुरोरुपसाद्यवेदम् ४८

नि ४५ तदेवसदाचारेणदृढयति तस्मादिति
हेभगवन् तवशुक्लांतांतनुंश्रीनारायणाख्याम् अथतावकानांचशुक्लांतनुंनराख्याम् यद्यस्मात्सात्वताः सत्वमेवपुरुषस्येश्वरस्यरूप
मुपशांतिमन्यंतेनत्वन्यत्रजस्तमश्चेति अत्रहेतुः यतः सत्त्वात्लोकोवैकुंठाख्यः लोकत्वेसत्यप्यभयंचभोगेसत्यप्यात्मसुखंच ४६
अतस्तंप्रणमति तस्मैनमइति हंसायशुद्धाय संयतगिरेनियतवाचे अथचनिगमेश्वरायवेदमार्गप्रवर्तकाय ४७ वेदार्थसंप्रदाय प्रवर्तने
हेतुत्वंवदन्स्तौति यमिति कुपटेंद्रियमार्गैः भ्रमन्धीः विक्षिप्तबुद्धिः पुमान् स्वेंद्रियादिषुनियंतृत्वेनसंतमपियंत्वांनवेद दृक्पथेषुविषयेषुबु-
द्धिविक्षेपेहेतुः तन्माययातस्यतवैवमाययाआवृताआत्मनिष्ठामतिर्यस्य सउसोऽपिआद्यएवपूर्वमज्ञातैवअखिलगुरोस्तवत्वत्प्रव-
र्तितंवेदमुपसाद्यप्राप्यतंत्वांसाक्षाद्वेद ४८

वेदेनैवतत्ज्ञानमित्युपपादयन्प्रणमति तस्यतवदर्शनंनिगमेभवति कथंभूतम् आत्मनस्तवरहः रहस्यप्रकाशकम् अन्यथादुर्ज्ञेयतामाह अजपराब्रह्ममुख्याः कवयोऽपिसांख्ययोगादिभिर्यतमानाःयत्रत्वयिमुह्यंति कुतइत्यतआह सर्वेषांसांख्यादिवादानांविषयाभेदाद यस्तेषांप्रतिरूपंतत्तदनुसारिशीलंस्वभावोयस्यतम् कुतःआत्मनादेहादिसंघातेननिगूढोबोधोयस्यतम् एवंभूतंमहापुरुषंत्वांवंदे ४९ इतिद्वादशस्कंधेटीकायामष्टमोऽध्यायः ८ नवमेभगवन्मायादिदृक्षोर्दर्शनंमुहुः मायाशिशोर्लयाब्धौचमुनेर्निर्वेशनि र्गमैः १ भगवतःपरितोषपूर्वकंतदपेक्षितवरदानंकथयितुमाह संस्तुतइत्यादिना १ आत्मसमाधिनाचित्तैकाग्र्येण २ वयंते

यद्दर्शनंनिगमआत्मरहःप्रकाशंमुह्यंतियत्रकवयोऽजपरायतंतः तंसर्ववादविषयप्रतिरूपशीलंवंदेम-
हापुरुषमात्मनिगूढबोधम् ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेअष्टमोऽध्यायः ८ सूतउ-
वाच संस्तुतोभगवानित्थंमार्कंडेयेनधीमता नारायणोनरसखः प्रीतआहभृगूद्वहम् १ श्रीभगवा
नुवाच भोभोब्रह्मर्षिवर्योऽसिसिद्धआत्मसमाधिना मयिभक्त्यानपायिन्यातपःस्वाध्यायसंयमैः
२ वयंतेपरितुष्टाःस्मत्वद्बृहद्व्रतचर्यया वरंप्रतीच्छभद्रंतेवरदेशादभीप्सितम् ३ ऋषिरुवाच जितं-
तेदेवदेवेशप्रपन्नार्तिहराच्युत वरेणतावताऽलंनोयद्भवान्समदृश्यत ४ गृहीत्वाऽजादयोयस्यश्रीमत्पा-
दाब्जदर्शनम् मनसायोगपक्वेनसभवान्मेऽक्षगोचरः ५ अथाप्यंबुजपत्राक्षपुण्यश्लोकशिखामणे द्रक्ष्ये
मायांययालोकःसपालोवेदसद्भिदाम् ६ सूतउवाच इतीडितोर्चितःकाममृषिणाभगवान्मुने त
थेतिसस्मयन्प्रागाद्बदर्याश्रममीश्वरः ७ तमेवचिंतयन्नर्थमृषिःस्वाश्रमएवसः वसन्नग्न्यर्कसोमांबुभूवा-
युवियदात्मसु ८ परितुष्टाःस्मेतिबहुवचनंसर्वदेवाभिप्रायेण वरदेशादित्येकवचनंद्वयोरैक्याभिप्रायेणप्रतीच्छगृहाण ३
वरेणच्छंदयतात्वयाजितमुत्कर्षोदर्शितः ममतुवराकांक्षानास्तीत्याह वरेणेति ४ यस्यतवश्रीमत्पादाब्जदर्शनंमनसाऽपिगृहीत्वा-
प्राप्यकृतार्थाअजादयोभवंति सभवान्मेऽक्षगोचरोजातोऽस्तिकिमतःपरंवरेणेत्यर्थः ५ द्रक्ष्येद्रष्टुमिच्छामि लोकपालैर्ब्रह्मा
दिभिःसहितोऽयंलोकोजनःसद्भिदांसतिवस्तुनिभिदांययेति ६ तथेतिद्रक्ष्यसीति सईश्वरःस्मयन्प्रागात् पाठांतरेक्रिया-
विशेषणम् ७ तमेवार्थंमायादर्शनरूपम् अग्न्यादिमूर्तिषु ८ छ छ छ छ

भावद्रव्यैर्मनोमयैर्द्रव्यैः क्वचित्कदाचित्प्रेमप्रसरसंप्लुतः प्रेमोद्रेकंप्राप्तः ९ मायादर्शनमाह तस्येत्यादिना १० तंवायुमनुबलाहकामेघा-
अभवन् आविर्बभूवुः तेच्चतडिद्भिः सहिताः उच्चैः स्वनंतोगर्जंतः अक्षोरथांगतद्वत्स्थविष्ठाः अभितोवर्षधाराप्रमुमुचुः ११ चतुर्दिक्षुव
र्तमानाः समुद्राः समीरवेगेनोर्मयस्तैर्भूतलंग्रसंतः उग्रानकायेषुमहाभयाआवर्तायेषुगंभीरोघोषोयेषुतेच्चतेच १२ आत्मनासहज-
रायुजादिच्चतुर्विधंजगदंतर्बहिश्चोपतापितंवीक्ष्यक्ष्मांचजलाप्लुतांवीक्ष्यमुनिः समत्रसत् भयप्रापकेनोपतापितम् अद्भिः कथंभू

ध्यायन्सर्वत्रचहरिंभावद्रव्यैरपूजयत् क्वचित्पूजांविसस्मारप्रेमप्रसरसंप्लुतः ९ तस्यैकदाभृगुश्रेष्ठपुष्प
भद्रातटेमुने उपासीनस्यसंध्यायांब्रह्मन्वायुरभून्महान् १० तंचडशब्दंसमुदीरयंतंबलाहकाअन्वभवन्क
रालाः अक्षस्थविष्ठामुमुचुस्तडिद्भिःस्वनतउच्चैरभिवर्षधाराः ११ ततोव्यदृश्यंतचतुःसमुद्राःसमंततः-
क्ष्मातलमाग्रसंतः समीरवेगोर्मिभिरुग्रनक्रमहाभयावर्तगभीरघोषाः १२ अंतर्बहिश्चाद्भिरतिद्युभिःख
रैःशतह्रदाभीरुपतापितजगत् चतुर्विधंवीक्ष्यसहात्मनामुनिर्जलाप्लुतांक्ष्मांविमनाःसमत्रसत् १३ त-
स्यैवमुद्वीक्षतऊर्मिभीषणःप्रभंजनाघूर्णितवार्महार्णवः आपूर्यमाणोवरषद्भिरंबुदैःक्ष्मामप्यधाद्द्वीपवर्षा-
द्रिभिःसमम् १४ सक्ष्मांऽतरिक्षंसदिवंसभागणंत्रैलोक्यमासीत्सहदिग्भिराप्लुतम् सएकएवोर्वरितोमहामु-
निर्बभ्रामविक्षिप्यजटाजडांधवत् १५ क्षुत्तृट्परीतोमकरैस्तिमिंगिलैरुपद्रुतोवीचिनभस्वताहतः तमस्यपा-
रेपतितोभ्रमन्दिशोनवेदखंगांचपरिश्रमोषितः १६ क्वचिद्गतोमहावर्तेतरलैस्ताडितःक्वचित् यादोभिर्भ-
क्ष्यतेक्वापिस्वयमन्योऽन्यघातिभिः १७ क्वचिच्छोकंक्वचिन्मोहंक्वचिद्दुःखंसुखंभयम् क्वचिन्मृत्युमवा
प्नोतिव्याध्यादिभिरुतार्दितः १८ अयुतायुतवर्षाणांसहस्राणिशतानिच व्यतीयुर्भ्रमतस्तस्मिन्विष्णुमा
यावृतात्मनः १९ ताभिः अतिद्युभिः अतिक्रांताद्यौर्याभिः खरैस्तीव्रसूर्यरश्मिभिः वायुभिर्वाइतिशेषः शतह्रदाभिश्चविद्युद्भिः दीर्घ
मार्षछंदोऽनुसारेण १३ प्रभंजनेनआघूर्णितंवाःउदकंयस्मिन्सः अप्यधात् छादयामास समंसह १४ सक्ष्मांऽतरिक्षंभूम्यंतरिक्षस्थप्राणि
सहितंसदिवंस्वर्गस्थदेवसहितम् भागणाज्योतिर्गणाःतैःसहितम् जटाःविक्षिप्यविकीर्य १५ परिश्रमेणशुषितःगतःप्राप्तइत्यर्थः इषुसर्प
णइत्यस्मात् १६ अन्योऽन्यघातिभिःतद्भक्षणायपरस्परंयुध्यद्भिः १७ १८ विष्णुमायावृतात्मनइतिसतथादृष्टवानित्यर्थः १९ ७

ककुदिउन्नतप्रदेशे न्यग्रोधपोतंकोमलंवटम् २० तस्यईशानदिक्शाखायांशिशुमपि २१ श्रीमत्रम्यंवदनपंकजंयस्यतम् कंबुवत्
त्रिरेखावृताग्रीवायस्यतम् महोरस्कंविशालवक्षसम् सुनासंशोभननासायस्यतम् सुंदरेभ्रुवौयस्यतम् २२ श्वासैरेजंतः कंप-
मानाःअलकास्तैराभातंशोभितम् कंबुवत् अंतर्वलयेनश्रीर्ययोस्तौकंबुश्रियौ तयोःकर्णयोर्दाडिमेपुष्पेयस्यतम् विद्रुमतुल्या
धरभासाईषत्शोणायितंसुधातुल्यंस्मितंयस्यतम् २३ पद्मगर्भवत्आईषत्अरुणौअपांगौनेत्रप्रांतौयस्यतम् हृद्योहासोयस्मि
न्तदवलोकनंयस्यतम् श्वासैरेजंतश्चलंत्योवलयस्त्रिर्यक्निम्नरेखास्ताभिःसंविग्नाचंचलानिम्नागंभीरानाभिर्यस्मिन्तत् दलव-

सकदाचिद्भ्रमंस्तस्मिन्पृथिव्याःककुदिद्विजः न्यग्रोधपोतंददृशेफलपल्लवशोभितम् २० प्रागुत्तरस्यां
शाखायांतस्यापिददृशेशिशुम् शयानंपर्णपुटकेग्रसंतंप्रभयातमः २१ महामरकतश्यामंश्रीमद्वदन-
पंकजम् कंबुग्रीवंमहोरस्कंसुनासंसुंदरभ्रुवम् २२ श्वासैजदलकाभातंकंबुश्रीकर्णदाडिमं विद्रुमाधर-
भासेषच्छोणायितसुधास्मितम् २३ पद्मगर्भारुणापांगंहृद्यहासावलोकनम् श्वासैजद्वलिसंविग्ननिम्न
नाभिदलोदरम् २४ चार्वंगुलिभ्यांपाणिभ्यामुन्नीयचरणांबुजम् मुखेनिधायविप्रेंद्रोधयंतंवीक्ष्यविस्मि
तः २५ तद्दर्शनाद्वीतपरिश्रमोमुदाप्रोत्फुल्लहृत्पद्मविलोचनांबुजः प्रहृष्टरोमाऽद्भुतभावशंकितःप्रष्टुंपुरस्तंप्र-
ससारबालकम् २६ तावच्छिशोर्वैश्वसितेनभार्गवःसोंऽतःशरीरंमशकोयथाविशत् तत्राप्यदोऽन्यस्तम
चष्टकृत्स्नशोयथापुराभुद्यदतीवविस्मितः २७ खंरोदसीभगणानद्रिसागरान्द्वीपान्सवर्षान्ककुभःसुरा
सुरान् वनानिदेशान्सरितःपुराकरान्खेटान्व्रजानाश्रमवर्णवृत्तयः २८

दश्वत्थपत्रसंकाशमुदरंयस्यतम् २४
चारवःअंगुलयोययोस्ताभ्यामुन्नीयआकृष्यधयंतम् २५ हृत्पद्मंचविलोचनांबुजेचप्रोत्फुल्लानितानियस्यसः अद्भुतभावअत्या-
श्चर्यरूपंतेनशंकितःसन्नपितंप्रष्टुंपुरःप्रससारसमीपंगतः २६ अदः इदंजगत्यथापुराप्रलयात्पूर्वंन्यस्तंविन्यस्तंदृष्ट्वाचातीव
विस्मितःसन्नभुद्यत् २७ कृत्स्नशोदर्शनंप्रपंचयति खमित्यादिना ककुभोदिशः पुराणिआकराश्चखेटान्कर्षकग्रामान्व्रजान्-
गोकुलानिआश्रमांश्चवर्णांश्चतेषांवृत्तीश्चेत्यर्थः २८ ७ ७ ७ ७ ७

नानायुगानिकल्पांश्चकल्पयतितैर्वाकल्प्यतइतितथातंकालंचसदिवपरमार्थंद्वेत्यवभासितंतेनैवेति २९ ३० वटंचतोकंचवीक्ष्यत-
स्यप्रेम्णासुधातुल्यस्मितयुक्तेनापांगानिरीक्षणेनानिरीक्षितःसन् ३१ अथतंबालकमधोक्षजंपरिष्वक्तुमभ्ययादितिद्वयोरन्वयः
कथंभूतम् नेत्राभ्यांहृदादिधिष्ठितम् ३२ तावत्परिष्वंगलाभात्पूर्वमेवऋषेस्तस्यांतर्हितोवभूव तदुद्यमवैफल्येदृष्टांतःअनीशोनिर्द्धं
वस्तेननिर्मितांईहाक्रीडायथेति ३३ अंतर्हितंभगवंतमनुवटःसलिलंलोकसंप्लवश्चतिरोधायि अंतर्हितःसन्चस्वाश्रमएवयथापूर्वं-

महांतिभूतान्यथभौतिकान्यसौकालंचनानायुगकल्पकल्पनम् यत्किंचिदन्यद्व्यवहारकारणंददर्शवि
श्वंसदिवावभासितम् २९ हिमालयंपुष्पवहांचतांनदींनिजाश्रमंतत्रऋषीनपश्यत् विश्वंविपश्यन्श्व-
सितान्छिशोर्वैवहिर्निरस्तोन्यपतल्लयाब्धौ ३० तस्मिन्पृथिव्याःककुदिप्ररूढंवटंचतत्पर्णपुटेशयानम् तो
कंचतत्प्रेमसुधास्मितेननिरीक्षितोऽपांगनिरीक्षणेन ३१ अथतंबालकंवीक्ष्यनेत्राभ्यांधिष्ठितंहृदि अभ्य-
यादतिसंक्लिष्टःपरिष्वक्तुमधोक्षजम् ३२ तावत्सभगवान्साक्षाद्योगाधीशोगुहाशयः अंतर्दधऋषेःस
द्योयथेहानीशनिर्मिता ३३ तमन्वथवटोब्रह्मन्सलिलंलोकसंप्लवः तिरोधायिक्षणादस्यस्वाश्रमेपूर्ववत्
स्थितः ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेमायादर्शनंनामनवमोऽध्यायः ९ सूतउवा
च सएवमनुभूयेदंनारायणविनिर्मितम् वैभवंयोगमायायास्तमेवशरणंययौ १ मार्कंडेयउ-
वाच प्रपन्नोऽस्म्यंघ्रिमूलंतेप्रपन्नाभयदंहरे यन्माययाऽपिविबुधामुह्यंतिज्ञानकाशया २ सूत
उवाच तमेवंनिभृतात्मानंवृषेणदिविपर्यटन् रुद्राण्याभगवान्रुद्रोददर्शस्वगणैर्वृतः ३ अथोमात
मृषिंवीक्ष्यगिरिशंसमभाषत पश्येमंभगवन्विप्रंनिभृतात्मेंद्रियाशयम् ४

स्थितइति ३४ इतिद्वादशेटीका
यांनवमोऽध्यायः ९ दशमेशिवआगत्यमुनेस्तुष्टोवरानदात् तेनसाकमतिप्रीत्यासमाभाष्यसभाजयत् १ १ ज्ञानकाशयाज्ञान
वत्प्रकाशमानयामाययाब्रह्मजनंविद्वांसोऽपिज्ञानिनोवयमित्यहंकारेणयस्यतवमाययाविमुह्यंतीत्यर्थः २ श्रीनारायणएवस्वमाया
दर्शनश्रांतंशिवरूपेणसांत्वयामासतदाह तमेवमित्यादिना निभृतात्मानंसमाहितचित्तम् रुद्राण्याभवान्या ३ निभृतानिश्चलाआ-
त्मेंद्रियाशयादेहेंद्रियमनांसियस्यतम् ४

निभृतंनिश्चलमुदकंझषव्रातश्चयस्मिन्सः संसिद्धिंफलंसाक्षात्कुरुप्रकटीकुरु यतोभवान्सिद्धिदः ५ यतोआशिषःअभ्युदयलक्ष-
णाःउतस्वित् अत्रहेतुः भक्तिमिति ६ संवदिष्यामः संवादंकरिष्यामः ७ सात्वतांसताम् गतित्वेहेतुः ईशानइति ८ रुद्धाधियों
तःकरणवृत्तयोयेनसः ९ १० नकेवलंबहिरेवआत्मन्यपिप्राप्तंशिवंविचक्ष्यविस्मितः कथंप्राप्तंसहसाअकस्मादेवहृदिभातम् क

निभृतोदझषव्रातोवातापायेयथाऽर्णवः कुर्वस्यतपसःसाक्षात्संसिद्धिंसिद्धिदोभवान् ५ श्रीभग
वानुवाच नैवेच्छत्याशिषःक्वापिब्रह्मर्षिर्मोक्षमप्युत भक्तिंपरांभगवतिलब्धवान्पुरुषेऽव्यये ६
अथाऽपिसंवदिष्यामोभवान्येतेनसाधुना अयंहिपरमोलाभोनृणांसाधुसमागमः ७ सूतउवाच
इत्युक्त्वातमुपेयायभगवान्सात्वतांपतिः ईशानःसर्वविद्यानामीश्वरःसर्वदेहिनाम् ८ तयोरागमनंसा-
क्षादीशयोर्जगदात्मनोः नवेदरुद्धधीवृत्तिरात्मानंविश्वमेवच ९ भगवांस्तदभिज्ञाययोगिरीशोयोगमायया
आविशत्तद्गुहाकाशंवायुश्छिद्रमिवेश्वरः १० आत्मन्यपिशिवंप्राप्तंतडित्पिंगजटाधरम् त्र्यक्षंदशभुजंप्रांशु
मुद्यंतमिवभास्करम् ११ व्याघ्रचर्मांबरंशूलधनुरिष्वसिचर्मभिः अक्षमालाडमरुकंकपालपरशुंसह बि-
भ्राणंसहसाभातंविचक्ष्यहृदिविस्मितः १२ किमिदंकुतएवेतिसमाधेर्विरतोमुनिः नेत्रेउन्मील्यददृशेसग
णंसोमयागतम् १३ रुद्रंत्रिलोकैकगुरुंननामशिरसामुनिः तस्मैसपर्यांव्यदधात्सगणायसहोमया स्वाग
तासनपाद्यार्घ्यगंधस्रक्धूपदीपकैः १४ आहत्वात्मानुभावेनपूर्णकामस्यतेविभो करवामकिमीशानये-
नेदंनिर्वृतंजगत् १५ नमःशिवायशांतायसत्त्वायप्रमृडायच रजोजुषेप्यघोरायनमस्तुभ्यंतमोजुषे १६
सूतउवाच एवंस्तुतःसभगवानादिदेवःसतांगतिः परितुष्टःप्रसन्नात्माप्रहसंस्तमभाषत १७

थंभूतम् तडिद्व-
त्पिशंगाजटाधारयतीतितथातम् त्रीण्यक्षीणियस्य ११ शूलादिभिःसहाक्षमालादीन्बिभ्राणंइत्यन्वयः अक्षमालादीनांद्वंद्वैक्यम् १२
विस्मयपूर्वकंबहिर्दर्शनमाह किमिदमितिसोमयाउमयासहागतंरुद्रंददृशे १३ ततोननाम १४ पूर्णकामत्वंव्यनक्ति येनत्वयाजग-
न्निर्वृतंभवतीति १५ निर्गुणत्वेनत्रिगुणत्वेनचनमस्करोति नमःशिवायनिर्गुणायसत्त्वायसत्त्वाधिष्ठात्रे अतएवमृडयतीतितथातस्मै १६
१७

नोऽस्मत्तः त्रयः ब्रह्माविष्णुमहेश्वराः यतूयेभ्यः तेवयम् १८ वरदानादिनाभवत्सेवैवास्माभिः क्रियतेनत्वनुग्रहः जगद्वंद्यत्वाद्भवतामिति ब्राह्मणान्स्तौति ब्राह्मणाइत्यादियेसाधवः सदाचाराः शांतामत्सरादिरहिताः निःसंगाः निष्कामाः १९ नकेवलंतएवकिंतुअहंचेत्या दि २० पूज्यतमत्वेहेतुत्वंतरमाह नेति अण्वपिअणुमात्रमपिनचक्षतेनपश्यंति तत्तस्मात्एवंभूतान्युष्मान्ईमहिभजेम २१ २२ ब्राह्मणेभ्यः ब्राह्मणान् आत्मसमाधानंचित्तैकाग्र्यम् तपः आलोचनम् स्वाध्यायः अध्ययनम् संयमोमनसः तैः २३ किंच श्रव-

श्रीभगवानुवाच वरंवृणीष्वनः कामंवरदेशावयंत्रयः अमोघंदर्शनंयेषांमर्त्योयद्विंदतेऽमृतम् १८ ब्राह्मणाःसाधवःशांतानिःसंगाभूतवत्सलाः एकांतभक्ताअस्मास्वनिर्वैराःसमदर्शिनः १९ सलोकालोक पालास्तान्वंदंत्यर्चंत्युपासते अहंचभगवान्ब्रह्मास्वयंचहरिरीश्वरः २० नतेमय्यच्युतेऽजेचभिदामण्वपिच क्षते नात्मनश्चजनस्यापितद्युष्मान्वयमीमहि २१ नह्यंमयानितीर्थानिनदेवाश्चेतनोज्झिताः तेपुनंत्युरुकालेन यूयंदर्शनमात्रतः २२ ब्राह्मणेभ्योनमस्यामोयेऽस्मद्रूपंत्रयीमयम् बिभ्रत्यात्मसमाधानतपःस्वाध्यायसंय मैः २३ श्रवणाद्दर्शनाद्वापिमहापातकिनोपिवः शुध्येरन्नंत्यजाश्चापिकिमुसंभाषणादिभिः २४ सूतउवा च इतिचंद्रललामस्यधर्मगुह्योपबृंहितम् वचोऽमृतायनमृषिर्नातृप्यत्कर्णयोःपिबन् २५ सचिरंमाय याविष्णोर्भ्रामितःकर्शितोभृशम् शिववागमृतध्वस्तक्लेशपुंजस्तमब्रवीत् २६ ऋषिरुवाच अहोईश्वरस्वचर्येयंदुर्विभाव्याशरीरिणाम् यन्नमंतीशितव्यानिस्तुवंतिजगदीश्वराः २७ धर्मंग्राहयितुं- प्रायःप्रवक्तारश्चदेहिनाम् आचरंत्यनुमोदंतेक्रियमाणंस्तुवंतिच २८

णादित्यादि २४ चंद्रोललामोभूषणंय- स्यतस्यधर्मरहस्ययुक्तममृतास्पदंवचः कर्णाभ्यांपिबन् नातृप्यत् अलमितिनामन्यत् कर्णयोरमृतायनमितिवाऽन्वयः २५ शिव- स्यवागेवामृतंतेनध्वस्तः क्लेशपुंजोयस्यसः २६ इयंलीलादुर्विभाव्याअवितर्क्यायत्ययाईशितव्यानिस्वनियम्यानियानिभूतानि जगदीश्वराःस्वयंनमंतिस्तुवंतिचेति २७ अथवालोकसंग्रहमात्रमेतदित्याह धर्ममिति प्रवक्तारोऽपियत्स्वयंदेहिनांधर्मंग्राहयितु- माचरंति २८

नन्वेतत्स्वप्रभावतिरस्कारकंकथंमयाक्रियतेतत्राह नेति एतावतालोकसंग्रहमात्रेणतैर्नेमनादिभिः कथंभूतैः स्वमायामयीवृत्तिर्येषुतैः भगवतोमायिनः तवानुभावोनदुष्येतयतः प्रसिद्धस्यमायिनःकुहकंकपटंयथातथा एतानिनमनादीनि अतस्तस्ययथाकुहकैः रात्मानुभावोनदुष्यत्तइतितद्वत् प्रदुष्येतानुभावइतिपाठेनकारस्यदृष्टांतेऽनुषंगः २९ मायाचेष्टितंप्रपंचयति सृष्टेति स्वप्रदृक्स्वयेत्याविद्याचेष्टितेदृष्टांतः ३० त्रिगुणत्वेऽपिनजीववत्तदभिभूतायकिंतुगुणानामात्मनेनियंत्रे ३१ वरंवृणीष्वेतियदुक्तंतत्रा

नैतावताभगवतःस्वमायामयवृत्तिभिः नदुष्येतानुभावस्तैर्मायिनःकुहकंयथा २९ सृष्टेदंमनसाविश्वमात्मनानुप्रविश्ययः गुणैःकुर्वद्भिराभातिकर्तृवत्स्वप्नदृग्यथा ३० तस्मैनमोभगवतेत्रिगुणायगुणात्मने केवलायाद्वितीयायगुरवेब्रह्ममूर्तये ३१ कंवृणेनुपरंभूमन्वरंत्वद्वरदर्शनात् यद्दर्शनात्पूर्णकामःसत्यकामःपुमान्भवेत् ३२ वरमेकंवृणेथापिपूर्णात्कामाभिवर्षणात् भगवत्यच्युतांभक्तिंतत्परेषुतथात्वयि ३३ सूतउवाच इत्यर्चितोऽभिष्टुतश्चमुनिनासूक्तयागिरा तमाहभगवान्शर्वःशर्वयाचाभिनंदितः ३४ कामस्तेऽयंमहर्षेस्तुभक्तिमांस्त्वमधोक्षजे आकल्पांताद्यशःपुण्यमजरामरतातथा ३५ ज्ञानंत्रैकालिकंब्रह्मन्विज्ञानंचविरक्तिमत् ब्रह्मवर्चस्विनोभूयात्पुराणाचार्यताऽस्तुते ३६ सूतउ० एवंवरान्सम्मुनयेदत्वोऽगात्त्र्यक्षईश्वरः देव्यैतत्कर्मकथयन्ननुभूतंपुरामुनेः ३७ सोऽप्यवाप्तमहायोगमहिमाभार्गवोत्तमः विचरत्यधुनाऽप्यद्धाहरावेकांततांगतः ३८ अनुवर्णितमेतत्तेमार्कंडेयस्यधीमतः अनुभूतंभगवतोमायावैभवमद्भुतम् ३९

द्वकमिति वरंदर्शनंयस्यतस्मात्त्वत्तःपरंकंनुवरंवृणे यस्यतवदर्शनात् अवलोकनात् पूर्णकामःसर्वानंदसंदोहरूपःसत्यकामः यथेच्छंप्राप्तसर्वानंदःपुमान्भवेत् ३२ ३३ वरदानायस्वयमेवप्रवृत्तःशर्वयाउमयाऽभिनंदितः अनुमोदितःसन्नाह ३४ कामोऽयंसर्वोऽपिअन्यच्चयत्पुण्ययशइत्यादिब्रह्मवर्चस्विनस्तेभूयादित्युत्तरेणान्वयः यतस्त्वमधोक्षजेभक्तिमान् ३५ ३६ तस्यकर्मतपआदिमुनेःपुराऽनुभूतंचभगवन्मायावैभवंतच्चकथयन् ३७ अवाप्तोमहायोगमहिमायेनसः ३८ एतन्मार्कंडेयस्यचरितंतेनानुभूतंचभगवन्मायावैभवंतेऽनुवर्णितम् ३९

नन्वेवमप्यस्मत्कुलोत्पन्नस्यास्यसप्तकल्पायुष्ट्वंदृष्टेरुच्यमानंविरुद्धमेवतत्राह एतन्मार्कंडेयेनानुभूतंभगवन्मायावैभवंनानाकल्परूपंका
दाचित्कमीश्वरेच्छयातस्यैवाकस्मिकंनतुसर्वसाधारणम् एतत्केचिदनादिबहुकालमावर्तितम् तदेवयुगसहस्रद्वयमानेनपुनःपु-
नःपरिवर्तितंप्रचक्षतेकेते नृणांसंसृतिंसर्गप्रलयादिलक्षणामात्मनोभगवतोमायेत्येवमविद्वांसः विद्वांसस्तुमायाशिशोःश्वासोच्छ्
वासाभ्यांसप्तकृत्वस्तदुदरप्रवेशनिर्गमतःसप्तकल्पत्वंतत्क्षणमात्रेणेतिवदंत्यतोनविरोधइत्यर्थः ४० संशृणुयात् उद्गतिहर्षे संश्राव
येद्वा योतावुभौतयोःकर्मवासनाकृतासंसृतिर्नभवेदिति ४१ इतिद्वादशेटीकायांदशमोऽध्यायः १० एकादशेतुपूजार्थं
महापुरुषवर्णनम् रवेर्व्यूहस्यचाख्यानंप्रतिमासंपृथक्पृथक् १ येनामर्त्यत्वमापन्नोमर्त्योऽसौभार्गवोत्तमः तंपृच्छतिक्रियायोगं

एतत्केचिदविद्वांसोमायासंसृतिमात्मनः अनाद्यावर्तितंनृणांकादाचित्कंप्रचक्षते ४० यएवमेतद्भृगुवर्यवर्णि
तंरथांगपाणेरनुभावभावितम् संश्रावयेत्संशृणुयादुतावुभौतयोर्नकर्माशयसंसृतिर्भवेत् ४१ इति
श्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेदशमोऽध्यायः १० शौनकउवाच अथेममर्थंपृच्छामोभवंतं
बहुवित्तमम् समस्ततंत्रराद्धांतेभवान्भागवततत्त्ववित् १ तांत्रिकाःपरिचर्यायांकेवलस्यश्रियःपतेः
अंगोपांगायुधाकल्पंकल्पयंतियथैवयैः २ तन्नोवर्णयभद्रंतेक्रियायोगंबुभुत्सताम् येनक्रियानैपुणेन
मर्त्योयायादमर्त्यताम् ३ सूतउवाच नमस्कृत्वागुरून्वक्ष्येविभूतीर्वैष्णवीरपि याःप्रोक्तावेदतंत्राभ्या
माचार्यैःपद्मजादिभिः ४ मायाद्यैर्नवभिस्तत्त्वैःसविकारमयोविराट् निर्मितोदृश्यतेयत्रसचित्केभुवनत्रयम् ५

सांगोपांगादिकल्पितम् २अथेति हेभगवन् हेभागवतयतोभवान्समस्ततंत्रराद्धांततत्त्ववित् १ प्रष्टव्यमाह तांत्रिकाइति परिचर्या
यामुपासनायांविषयेकेवलस्यचैतन्यघनस्यांगानिपादादीनि उपांगानिगरुडादीनिआयुधानिसुदर्शनादीनिआकल्पाःकौस्तुभाद-
यःतेषांद्वंद्वैक्यम् तद्यथाकल्पयंति यैश्चतत्त्वैःकल्पयंति २ तन्नोवर्णयेति ३ गुरूपदेशगम्यत्वादस्यार्थस्यतन्नमस्कारपूर्वकमाह न
मस्कृत्वेति विभूतीःविराड्विग्रहाद्याः ४ अंगादिकल्पनांभूरादिभिर्दर्शयितुंप्रथमंतावद्यथाकल्पयंतीतिप्रश्नस्यवैराजरूपेणोत्तरंव
क्तुंविराड्विग्रहमाह मायाद्यैःप्रकृतिसूत्रमहदहंकारपंचतन्मात्रैर्नवभिस्तत्त्वैः विकारएकादशेंद्रियाणि पंचमहाभूतानीतिषोडशत
न्मयोविराट्सप्रसिद्धोनिर्मितःयत्रविराजिसचित्केचेतनाधिष्ठितेभुवनत्रयंदृश्यते अनेनांगादिकल्पनासौलभ्यंदर्शितम् ५ ६

एतद्वैपौरुषंरूपम् पुरुषस्यवैराजस्यरूपमेवेश्वरेणाधिष्ठितत्वात्तदभेदविवक्षयातस्यरूपमुच्यते अंगकल्पनामाह भूःपादावित्या दित्रिभिः भूराद्यनुवादेनभगवत्पादादिभावनाविधीयते ६ प्रजननंमेढ्रम् अपानःपायुः ७ ८ अनुक्तमन्यदप्येवमूह्यमित्याह या वानयंव्यष्टिःपुरुषःस्वमानतःसप्तवितस्तिसंस्थयाअवयवसन्निवेशेनमितः ९ भूषणादीन्याह कौस्तुभेत्यादिना स्वात्मज्योतिः-शुद्धजीवचैतन्यंयातस्यकौस्तुभस्यप्रभातामेवबिभर्ति १० त्रिवृत्स्वरंत्रिमात्रंप्रणवम् ११ पारमेष्ठ्यंपदंब्रह्मलोकम् १२ अव्याकृतं

एतद्वैपौरुषंरूपंभूःपादौद्यौःशिरोनभः नाभिःसूर्योऽक्षिणीनासेवायुःकर्णौदिशःप्रभोः ६ प्रजापतिःप्रजननमपानोमृत्युरीशितुः तद्बाहवोलोकपालामनश्चंद्रोभ्रुवौयमः ७ लज्जोत्तरोऽधरोलोभोदंताज्योत्स्नास्मयोभ्रमः रोमाणिभूरुहाभूम्नोमेघाःपुरुषमूर्द्धजाः ८ यावानयंवैपुरुषोयावत्यासंस्थयामितः तावानसावपिमहापुरुषोलोकसंस्थया ९ कौस्तुभव्यपदेशेनस्वात्मज्योतिर्बिभर्त्यजः तत्प्रभाव्यापिनीसाक्षात्श्रीवत्समुरसाविभुः १० स्वमायांवनमालाख्यांनानागुणमयींदधत् वासश्छंदोमयंपीतंब्रह्मसूत्रंत्रिवृत्स्वरम् ११ बिभर्तिसांख्यंयोगंचदेवोमकरकुंडले मौलिंपदंपारमेष्ठ्यंसर्वलोकाभयंकरम् १२ अव्याकृतमनंताख्यमासनंयदधिष्ठितः धर्मज्ञानादिभिर्युक्तंसत्त्वंपद्ममिहोच्यते १३ ओजःसहोबलयुतंमुख्यतत्त्वंगदांदधत् अपांतत्त्वंदरवरंतेजस्तत्त्वंसुदर्शनम् १४ नभोनिभंनभस्तत्त्वमसिंचर्मतमोमयम् कालरूपंधनुःशार्ङ्गंतथाकर्ममयेषुधिम् १५ इंद्रियाणिशरानाहुराकूतीरस्यस्यंदनम् तन्मात्राण्यस्याभिव्यक्तिंमुद्रयार्थक्रियात्मताम् १६ मंडलंदेवयजनंदीक्षासंस्कारआत्मनः परिचर्याभगवतआत्मनोदुरितक्षयः १७

प्रधानम् यदधिष्ठितःअधिष्ठायस्थितःतदासनभूतंपद्मंसत्त्वंसत्त्वगुणः १३ मुख्यतत्त्वंप्राणतत्त्वम् प्राणोवैमुख्यइतिश्रुतेः दरवरंशंखम् १४ १५ आकूतीःक्रियाशक्तियुक्तंमनःअस्यरथस्याभिव्यक्तिंबहिरभिव्यक्तंरूपंमुद्रयाधृतयाअर्थक्रियात्मतांवरदाभयदादिरूपत्वंबिभर्ति तत्तन्मुद्रयातयातथाभावयेदित्यर्थः १६ मंडलंदेवयजनंदेवपूजाभूमिम् सूर्यमंडलत्वेनभावयेदित्यर्थः अंतर्वन्हिमंडलंवादीक्षासंस्कारआत्मनःगुरुकृतांमंत्रदीक्षामेवात्मनस्तत्पूजायोग्यतांभावयेदित्यर्थः परिचर्येति भगवतस्तांपरिचर्यांस्वस्यसकलपापक्षयाय-एवंरूपांभावयेदित्यर्थः १७

पूर्वमासनपद्यमुक्तमिदानींकरस्थंपद्यमाह भगवानिति भगशब्दार्थमैश्वर्यादिषाड्गुण्यम् १८ हेद्विजाः एकवचनांतोवापाठः अकुतो
भयंकैवल्यंधामगृहम् समभजत् यद्वा वैकुंठस्यविशेषणमकुतोभयंयद्धामेति त्रिवृत्ऋग्यजुःसामरूपोवेदःसुपर्णोऽसिगरुत्मां-
स्त्रिवृत्तेशिरइत्यादिमंत्रलिंगात् यज्ञंयज्ञरूपंपुरुषम् यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः १९ अनपायिनीहरेःशक्तिः तत्रहेतुः साक्षादात्मनःस्वरूपस्य
चिद्रूपत्वात्तस्यास्तदभेदादित्यर्थः तंत्रमूर्तिःपंचरात्राद्यागमरूपः येऽणिमादयोऽष्टौगुणास्तेहरेर्द्वारपालानंदादयः २० तस्यैवचतुर्व्यूहोपा
सनामाह वासुदेवादिशब्दैःपुरुषःश्रीनारायणएवस्वयंमूर्तिभेदरूपास्यइत्यभिधीयते २१ तस्यैवाध्यात्मनिचतुर्धोपासनामाह सएवभग-
वान्विश्वादिशब्दैः वृत्तिभिर्जाग्रदाद्यवस्थाभिःपरिभाव्यते तद्वृत्त्युपाधीनाह अर्थाःबाह्याःइंद्रियंमनःआशयस्तदुभयसंस्कारयुक्तम-

भगवान्भगशब्दार्थंलीलाकमलमुद्वहन् धर्मंयशश्चभगवांश्चामरव्यजनेऽभजत् १८ आतपत्रंतुवैकुं-
ठंद्विजाधामाकुतोऽभयम् त्रिवृद्वेदःसुपर्णाख्योयज्ञंवहतिपूरुषम् १९ अनपायिनीभगवतीश्रीःसाक्षादा
त्मनोहरेः विष्वक्सेनस्तंत्रमूर्तिर्विदितःपार्षदाधिपः नंदादयोष्टौद्वास्थाश्चतेऽणिमाद्याहरेर्गुणाः २० वासुदे
वःसंकर्षणःप्रद्युम्नःपूरुषःस्वयम् अनिरुद्धइतिब्रह्मन्मूर्तिव्यूहोऽभिधीयते २१ सविश्वस्तैजसःप्राज्ञस्तु
रीयइतिवृत्तिभिः अर्थेंद्रियाशयज्ञानैर्भगवान्परिभाव्यते २२ अंगोपांगायुधाकल्पैर्भगवांस्तच्चतुष्टयम्
बिभर्तिस्मचतुर्मूर्तिर्भगवान्हरिरीश्वरः २३ द्विजऋषभसएषब्रह्मयोनिःस्वयंदृक्स्वमहिमपरिपूर्णोमा-
ययाचस्वयैतत् सृजतिहरतिपातीत्याख्ययाऽनावृताक्षोविवृतइवनिरुक्तस्तत्परैरात्मलभ्यः २४

ज्ञानंज्ञानंत्रितयसाक्षीति २२ उक्तचतुर्व्यूहद्वयोपासनेऽपिपूर्वोक्तमंगाद्युपासनमाह अंगेति अंगादिभिरुपलक्षितोभगवान्हरिर्वासु
देवादिचतुर्मूर्तिःसन्विश्वादिचतुष्टयंबिभर्तिस्म विश्वादिभावेऽपितन्नियंतुस्तस्यनजीवत्वमित्याह विश्वादिचतुष्टयंबिभ्रदपिभ-
गवानीश्वरएवेति २३ तस्यब्रह्मादित्रिमूर्तितामाह द्विजऋषभेति सएषएवभगवान्ब्रह्मयोनिर्वेदस्यकारणमित्यादिहेतुत्रयम् व-
स्तुतोभेदाभावेऽपिस्वगतमाययासृजतिहरतिपातीतिकृत्वाआख्ययाब्रह्मादिरूपयाअनावृताक्षःअनाच्छन्नज्ञानोऽपिविवृतइवभि
न्नइवनिरुक्तःशास्त्रेषुनतुभिन्नः अत्रविद्वदनुभवंप्रमाणयति यतस्तत्परैरात्मत्वेनैवलभ्यतइति २४ ७ ७

यस्येदमुपासनमुक्तंतंश्रीकृष्णंप्रार्थयते कृष्णसखवार्जुनस्यसखेहेवृष्णिश्रेष्ठ अवनिद्रुहोयेराजन्याः तेषांवंशस्यदहनअनपवर्गमक्षीणं-
वीर्यंयस्यगोपवनितानांव्रजाःसमूहाः भृत्यानारदादयः तैर्गीतंतीर्थंभूतंश्रवःकीर्तिर्यस्य श्रवणमेवमंगलंयस्य २५ एतज्जपमात्रस्यापि
ब्रह्मज्ञानमित्याह यइति कल्येउषः कालेयस्तच्चित्तः प्रयतः शुचिश्चसः जप्त्वागुहाशयंहृदिस्थंब्रह्मपश्यति २६ मंडलंदेवयजनमि
त्युक्त्याबुद्धिमागतः मूर्तिर्व्यूहप्रसंगेनरविव्यूहोऽत्रपृच्छते शुकइतिपंचमेयदाहतथाऽन्येचऋषयोगंधर्वा अप्सरसोनागाग्रामण्यो
यातुधानादेवाइत्येकैकशोगणाःसप्तेत्यादिना सौरःसूर्यसंबंधीसप्तानांगणः २७ तेषांसप्तानामधीश्वरैस्तत्पतिभिः तत्तन्मासाधिकृ
तसूर्यैर्वाव्यूहंविभागम् २८ तत्रतावत्व्यूहंनिरूपयितुंप्रथमंसूर्यस्वरूपमाह अनाद्यविद्ययामायया यःसूर्यः लोकतंत्रः लोकयात्रा

श्रीकृष्णकृष्णसखवृष्ण्यृषभावनिध्रुग्राजन्यवंशदहनानपवर्गवीर्य गोविंदगोपवनिताव्रजभृत्यगीततीर्थश्र
वःश्रवणमंगलपाहिभृत्यान् २५ यइदंकल्यउत्थायमहापुरुषलक्षणम् तच्चित्तःप्रयतोजप्त्वाब्रह्मवेदगुहाशय
म् २६ शौनकउ० शुकोयदाहभगवान्विष्णुरातायशृण्वते सौरोगणोमासिमासिनानावसतिसप्तकः
२७ तेषांनामानिकर्माणिसंयुक्तानामधीश्वरैः ब्रूहिनःश्रद्दधानानांव्यूहंसूर्यात्मनोहरेः २८ सूतउवाच
अनाद्यविद्ययाविष्णोरात्मनःसर्वदेहिनाम् निर्मितोलोकतंत्रोयंलोकेषुपरिवर्तते २९ एकएवहिलोका-
नांसूर्यआत्मादिकृद्धरिः सर्ववेदक्रियामूलमृषिभिर्बहुधोदितः ३० कालोदेशःक्रियाकर्ताकरणंकार्यमा-
गमः द्रव्यंफलमितिब्रह्मन्नवधोक्तोऽजयोहरिः ३१ मध्वादिषुद्वादशसुभगवान्कालरूपधृक् लोकतंत्रा
यचरतिपृथग्द्वादशभिर्गणैः ३२ प्रवर्तकः २९ अतःतस्यक्रियाभेदोपाधिकमेवनानात्वंनस्वतइत्याह एकएवेति-
सूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेतिश्रुतेः जगदात्मा आदिकृत् सृष्टिकर्ताहरिरेवसूर्यः सचसर्वासांवेदोक्तक्रियाणांमूलंसत् तेनोपाधि
नाबहुधोक्तः ३० कालरूपधारिणोहरेर्द्वादशादित्यरूपभेदंक्रियोपाधिकंदर्शयितुंप्रथमंसर्वकर्मप्रवृत्तयेमायाकृतंनवधाभेद-
माह कालइति कालःप्रातरादिः देशःसमादिः क्रियाअनुष्ठानंकर्ताब्राह्मणादिः करणंस्रुगादिः कार्यंयागादिःआगमः
मंत्रादिः द्रव्यंव्रीह्यादिः फलंस्वर्गादिः ३१ तत्रचकालस्वरूपधारीभगवान्पृथक्चरति मध्वादिषुचैत्रादिषुलोकतंत्रायलो
कयात्रानिर्वाहाय ३२ ७ ७ ७ ७ ७ ७

तानेवगणानाह धातेतिद्वादशभिः धातासूर्यः कृतस्थली अप्सराः हेतीराक्षसः वासुकिर्नागः रथकृत्यक्षः पुलस्त्यऋषिः तुंबरुर्गंधर्वः नयंति अनुवर्तयंति ३३ अथौजायक्षः प्रहेतीराक्षसः नारदोगंधर्वः कच्छनीरोनागः माधवंवैशाखम् ३४ मित्रः सूर्यः पौरुषेयोराक्षसः रथस्वनोयक्षः शुक्रमासंज्येष्ठम् ३५ वरुणः सूर्यः सहजन्योयक्षः शुक्रोनागः चित्रस्वनोराक्षसः शुचिमासमाषाढम् ३६ इंद्रः सूर्यः विश्वावसुर्गंधर्वः श्रोतायक्षः एलापत्रोनागः वर्योराक्षसइतिस्वयमेवव्याख्यातम् नभोमासंश्रावणम् ३७ विवस्वान्सूर्यः उग्रसेनोगंधर्वः व्याघ्रोराक्षसः आसारणोयक्षः शंखपालोनागः नभस्याख्यंभाद्रपदम् ३८ धनंजयोनागः वातोराक्षसः सुषेणोगंधर्वः सुरुचिर्यक्षः तपोमा

धाताकृतस्थलीहेतिर्वासुकीरथकृन्मुने पुलस्त्यस्तुंबरुरितिमधुमासंनयंत्यमी ३३ अर्यमापुलहोऽथौजाःप्र हेतिःपुंजिकस्थली नारदःकच्छनीरश्चनयंत्येतेस्ममाधवम् ३४ मित्रोऽत्रिःपौरुषेयोऽथतक्षकोमेनकाहाहाः रथस्वनइतिह्येतेशुक्रमासंनयंत्यमी ३५ वसिष्ठोवरुणोरंभासहजन्यस्तथाहूहूः शुक्रश्चित्रस्वनश्चैवशुचि मासंनयंत्यमी ३६ इंद्रोविश्वावसुःश्रोताएलापत्रस्तथांगिराः प्रम्लोचाराक्षसोवर्योनभोमासंनयंत्यमी ३७ विवस्वानुग्रसेनश्चव्याघ्रआसारणोभृगुः अनुम्लोचाशंखपालोनभस्याख्यंनयंत्यमी ३८ पूषाधनंजयो वातःसुषेणःसुरुचिस्तथा घृताचीगौतमश्चेतितपोमासंनयंत्यमी ३९ ऋतुर्वर्चाभरद्वाजःपर्जन्यःसेन- जित्तथा विश्वऐरावतश्चैवतपस्याख्यंनयंत्यमी ४० अथांशुःकश्यपस्तार्क्ष्यऋतसेनस्तथोर्वशी विद्युच्छ त्रुर्महाशंखःसहोमासंनयंत्यमी ४१ भगःस्फूर्जोऽरिष्टनेमिरूर्णआयुश्चपंचमः कर्कोटकःपूर्वचित्तिःपुष्यंमासं नयंत्यमी ४२ त्वष्टाऋचीकतनयःकंबलश्चतिलोत्तमा ब्रह्मापेतोऽथशतजिद्धृतराष्ट्रइषंभराः ४३ विष्णुरश्व तरोरंभासूर्यवर्चाश्चसत्यजित् विश्वामित्रोमखापेतऊर्जमासंनयंत्यमी ४४ संमाधम् मासक्रमातिलंघनंकौर्मोक्तादि

क्रमानुसारेण वैष्णवेतुमासक्रमेणोक्तिः क्वचिन्नामव्यत्ययस्तुकल्पभेदेनेतिज्ञेयम् ३९ ऋतुर्यक्षः वर्चाराक्षसः पर्जन्यः सूर्यः सेनजित् अप्सराः विश्वोगंधर्वः ऐरावतोनागः तपस्याख्यंफाल्गुनम् ४० अंशुः सूर्यः अंशइतिवापाठः तार्क्ष्योयक्षः ऋतसेनोगंधर्वः विद्युच्छत्रुः राक्षसः महाशंखोनागः सहोमासंमार्गशीर्षम् ४१ भगः सूर्यः स्फूर्जोराक्षसः अरिष्टनेमिर्गंधर्वः ऊर्णोयक्षः आयुर्ऋषिः कर्कोटकोनागः ४२ ऋचीकतनयोजमदग्निः कंबलोनागः ब्रह्मापेतोराक्षसः शतजित्यक्षः धृतराष्ट्रोगंधर्वः इषंभराः आश्विनपालकाः ४३ विष्णुरादित्यः अश्वतरोनागः सूर्यवर्चागंधर्वः सत्यजित्यक्षः मखापेतोराक्षसः ऊर्जमासंकार्तिकमासम् ४४

एतेचादित्यादयः कौर्मेविभज्योक्ताः धाताऽर्यमाचमित्रश्चवरुणश्चेंद्रएवच विवस्वानथपूषाचपर्जन्यश्चांशुरेवच भगस्त्वष्टाचविष्णुश्चआ
दित्याद्वादशास्मृताः पुलस्त्यःपुलहश्चात्रिर्वसिष्ठोऽथांगिराभृगुः गौतमोऽथभरद्वाजःकश्यपःक्रतुरेवच जमदग्निःकौशिकश्चमुनयोब्रह्मवादि
नः रथकूर्चोऽरिष्टनेमिर्ग्रामणीश्चरथस्वनः रथचित्रःस्वनःश्रोताअरुणःसेनजित्तथा तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्चशतजित्सत्यजित्तथा एतेयक्षाः
अथहेतिःप्रहेतिश्चपौरुषेयोवधस्तथा वर्योव्याघ्रस्तथायुश्चवायुर्विद्युद्दिवाकरः ब्रह्मापेतश्चविप्रेंद्रयज्ञापेतश्चराक्षसाः वासुकिःकच्छनीरश्च
तक्षकःसर्पपुंगवः एलापत्रःशंखपालस्तथैरावतसंज्ञितः धनंजयोमहापद्मस्तथाकर्कोटकोद्विजाः कंबलोऽश्वतरश्चैववहंत्येवंयथाक्रमम्
तुंबरुर्नारदोहाहाहूहूर्विश्वावसुस्तथा उग्रसेनोवसुरुचिर्विश्वावसुरथापरः चित्रसेनस्तथोर्णायुर्धृतराष्ट्रोद्विजोत्तमाः सूर्यवर्चाद्वादशैतेगं
धर्वागायतांवराः कृतस्थल्यप्सरोवर्यातथाऽन्यापुंजिकस्थली मेनकासहजन्याचप्रम्लोचाचद्विजोत्तमाः अनुम्लोचाघृताचीचविश्वा

एताभगवतोविष्णोरादित्यस्यविभूतयः स्मरतांसंध्ययोर्नृणांहरंत्यंहोदिनेदिने ४५ द्वादशस्वपिमासेषु
देवोऽसौषड्भिरस्यवै चरन्समंतात्तनुतेपरत्रेहचसन्मतिम् ४६ सामर्ग्यजुर्भिस्तल्लिंगैर्ऋषयःसंस्तुवंत्यमु-
म् गंधर्वास्तंप्रगायंतिनृत्यंत्यप्सरसोऽग्रतः ४७ उन्नह्यंतिरथंनागाग्रामण्योरथयोजकाः नोदयंतिरथंप
श्चान्नैर्ऋताबलशालिनः ४८ वालखिल्याःसहस्राणिषष्टिर्ब्रह्मर्षयोऽमलाः पुरतोभिमुखंयांतिस्तुवंति-
स्तुतिभिर्विभुम् ४९ एवंह्यनादिनिधनोभगवान्हरिरीश्वरः कल्पेकल्पेस्वमात्मानंव्यूह्यलोकानवत्य-
जः ५० इतिश्रीभा०म०द्वा०आदित्यव्यूहविवरणंनामएकादशोऽध्यायः ११ सूतउवाच नमो
धर्मायमहतेनमःकृष्णायवेधसे ब्राह्मणेभ्योनमस्कृत्यधर्मान्वक्ष्येसनातनान् १ चीचोर्वशीतथा अन्याचपूर्व-
चित्तिःस्यादन्याचैवतिलोत्तमा रंभाचेतिद्विजश्रेष्ठास्तथैवाप्सरसःस्मृताइति ४५ एतेषांपृथक्कर्माणिनिरूपयति द्वादशस्वपीतित्रि-
भिः असौदेवःसूर्यः षड्भिर्गंधर्वादिभिः अस्यजनस्यसमंताच्चरन्शुभांमतिंतनुते गायत्र्यर्थोऽनेनसूचितः ४६ तल्लिंगैः सूर्यप्रकाशकैः
४७ उन्नह्यंतिदृढंबध्नंति ग्रामण्योयक्षाः नैर्ऋताराक्षसाः ४८ किंच वालखिल्याइति एवंप्रतिमासंतएवस्तुवंतिविभुंसूर्यम् ४९
व्यूह्यविभज्य ५० इतिद्वादशेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेतुपुराणोक्तसर्वार्थानुक्रमःकृतः प्रथमस्कंधमारभ्यप्राधा
न्येनसमासतः १ तदेवमस्मिन्पुराणोक्तानर्थान्संक्षेपतोवर्णयिष्यन्धर्मादीन्प्रणमति नमइति महतेहरिभक्तिलक्षणायब्राह्मणेभ्यःब्रा
ह्मणान्सनातनान् धर्मानित्युपलक्षणंपुराणोक्तार्थानाम् १

पुरुषत्वेउचितंश्रवणादियोग्यम् २ एतत्प्रपंचयति अत्रेति भगवान्ऐश्वर्यादिषड्गुणः साक्षात्संकीर्तितइतिदेवताकांडार्थः ३ ब्रह्मकांडार्थ-माह अत्रब्रह्मेति गुह्यंनिर्गुणम् प्रभवाप्ययम् प्रभवंत्यस्मादितिप्रभवम् अप्येत्यस्मिन्निति अप्ययम् तच्चतच्च अनेनाश्रयशब्दार्थोदर्शितः विज्ञानसंयुतमपरोक्षज्ञानपर्यंतंज्ञानंतदुपाख्यानंतज्ज्ञानमुपाख्यायतेप्रकाश्यतेयेनतत्ज्ञानसाधनमित्यर्थः ४ कर्मकांडार्थमाह भक्तियोगश्चसाध्यसाधनरूपः तदाश्रयंभक्तियोगेनानिष्पादितम् एवंसामान्यतोनिरूप्येदानींद्वादशस्कंधप्रकरणार्थाननुक्रामति पारीक्षितमुपाख्यानंपरीक्षिज्जन्मादितत्प्रस्तावायनारदाख्यानंच ५ ब्रह्मर्षेर्ब्राह्मणोत्तमस्य इतिप्रथमस्कंधार्थः ६ उत्क्रांतिरर्चिरादिग

एतद्वः कथितंविप्राविष्णोश्चरितमद्भुतम् भवद्भिर्यदहंपृष्टोनराणांपुरुषोचितम् २ अत्रसंकीर्तितः साक्षात्सर्वपापहरोहरिः नारायणोहृषीकेशोभगवान्सात्वतांपतिः ३ अत्रब्रह्मपरंगुह्यंजगतः प्रभवाप्ययम् ज्ञानंचतदुपाख्यानंप्रोक्तंविज्ञानसंयुतम् ४ भक्तियोगः समाख्यातोवैराग्यंचतदाश्रयम् पारीक्षितमुपाख्यानंनारदाख्यानमेवच ५ प्रायोपवेशोराजर्षेर्विप्रशापात्परीक्षितः शुकस्यैवचब्रह्मर्षेःसंवादश्चपरीक्षितः ६ योगधारणयोत्क्रांतिः संवादोनारदाजयोः अवतारानुगीतंचसर्गःप्राधानिकोऽग्रतः ७ विदुरोद्धवसंवादः क्षत्तुर्मैत्रेययोस्ततः पुराणसंहिताप्रश्नोमहापुरुषसंस्थितिः ८ ततःप्राकृतिकःसर्गःसप्तवैकृतिकाश्चये ततोब्रह्मांडसंभूतिर्वैराजः पुरुषोयतः ९ कालस्यस्थूलसूक्ष्मस्यगतिःपद्मसमुद्भवः भुवउद्धरणेऽम्भोधौहिरण्याक्षवधोयथा १० ऊर्ध्वतिर्यगवाक्सर्गोरुद्रसर्गस्तथैवच अर्धनारीनरस्याथयतःस्वायंभुवोमनुः ११ शतरूपाचयास्त्रीणामाद्याप्रकृतिरुत्तमा संतानोधर्मपत्नीनांकर्दमस्यप्रजापतेः १२ अवतारोभगवतःकपिलस्यमहात्मनः देवहूत्याश्चसंवादःकपिलेनचधीमता १३ नवब्रह्मसमुत्पत्तिर्दक्षयज्ञविनाशनम् ध्रुवस्यचरितंपश्चात्पृथोः-प्राचीनबर्हिषः १४ नारदस्यचसंवादस्ततःप्रैयव्रतंद्विजाः नाभेस्ततोऽनुचरितमृषभस्यभरतस्यच १५

तिः प्राधानिकः प्रधानकार्यविराड्रूपः सर्गः अग्रतः आदितः महदादिक्रमेणेत्यर्थः इतिद्वितीयार्थः ७ महापुरुषस्यसंस्थितिः प्रलयेतूष्णीमवस्थानम् ८ प्राकृतिकः प्रकृतिभवोगुणक्षोभरूपः वैकृतिकामहदादयः चकाराद्विकाराश्चयेतयोस्तेषांसर्गः ९ गतिः स्वरूपम् उद्धरणेउद्धारणे १० अर्धोप्यंनारीचनरश्चतस्य ११ संतानोधर्मपत्नीनामितिनवब्रह्मसमुत्पत्तिरित्यस्यानंतरंद्रष्टव्यम् १२ १३ चतुर्थस्कंधार्थमाह नवब्रह्मणांमरीच्यादीनांसमुत्पत्तिःसंतानः १४ पंचमस्कंधार्थमाह ततःप्रैयव्रतंप्रियव्रतस्यचरितम् १५ ६ ७

द्वीपाद्युपवर्णनंप्रथमंसंक्षेपतः ततोद्वीपादीनांयोगरयोनद्यश्चतेषामुपवर्णनम् पातालनरकादीनांचसंस्थितिः अनेनैवनरकानिवर्तकम-
जामिलोपाख्यानंगृहीतंततःपराचीनम् १६ षष्ठार्थमाह दक्षजन्मेति १७ सप्तमार्थमाह पुत्रयोश्चेति १८ अष्टमार्थमाह मन्वंतरानुचरि

ततोद्वीपसमुद्राद्रिवर्षनद्युपवर्णनम् ज्योतिश्चक्रस्यसंस्थानंपातालनरकस्थितिः १६ दक्षजन्मप्रचेतोभ्य स्तत्पुत्रीणांचसंततिः यतोदेवासुरनरास्तिर्यङ्नगखगादयः १७ त्वाष्ट्रस्यजन्मनिधनंपुत्रयोश्चदितेर्द्वि- जाः दैत्येश्वरस्यचरितंप्रह्लादस्यमहात्मनः १८ मन्वंतरानुचरितंगजेंद्रस्यविमोक्षणम् मन्वंतरावताराश्च विष्णोर्हयशिरादयः १९ कौर्मंमात्स्यंनारसिंहंवामनंचजगत्पतेः क्षीरोदमथनंतद्वदमृतार्थेदिवौकसाम् २० दे वासुरमहायुद्धंराजवंशानुकीर्तनम् इक्ष्वाकुजन्मतद्वंशःसुद्युम्नस्यमहात्मनः २१ इलोपाख्यानमत्रोक्तंतारो पाख्यानमेवच सूर्यवंशानुकथनंशशादाद्यानृपादयः २२ सौकन्यं चाथशर्यातेःककुत्स्थस्यचधीमतः ख ट्वांगस्यचमांधातुःसौभरेःसगरस्यच २३ रामस्यकोशलेंद्रस्यचरितंकिल्बिषापहम् निमेरंगपरित्यागोज नकानांचसंभवः २४ रामस्यभार्गवेंद्रस्यनिःक्षत्रकरणंभुवः ऐलस्यसोमवंशस्यययातेर्नाहुषस्यच २५ दौष्यंतेर्भरतस्यापिशंतनोस्तत्सुतस्यच ययातेर्ज्येष्ठपुत्रस्ययदोर्वंशोऽनुकीर्तितः २६ यत्रावतीर्णोभगवान् कृष्णाख्योजगदीश्वरः वसुदेवगृहेजन्मततोवृद्धिश्चगोकुले २७ तस्यकर्माण्यपाराणिकीर्तितान्यसुरद्वि षः पूतनाऽसुपयःपानंशकटोच्चाटनंशिशोः २८ तृणावर्तस्यनिष्पेषस्तथैवबकवत्सयोः धेनुकस्यसह भ्रातुःप्रलंबस्यचसंक्षयः २९ गोपानांचपरित्राणंदावाग्नेःपरिसर्पतः दमनंकालियस्याहेर्महाहेर्नंदमो क्षणम् ३० व्रतचर्यानुकन्यानांयत्रतुष्टोऽच्युतोव्रतैः प्रसादोयज्ञपत्नीभ्योविप्राणांचानुतापनम् ३१ गोवर्द्धनोद्धारणंचशक्रस्यसुरभेरथ यज्ञाभिषेकंकृष्णस्यस्त्रीभिःक्रीडाचरात्रिषु ३२ शंखचूडस्यदुर्बुद्धे- र्वधोऽरिष्टस्यकेशिनः अक्रूरागमनपश्चात्प्रस्थानंरामकृष्णयोः ३३

तमिति क्वचित्कस्यचिदनुक्तिः व्युत्क्रमोक्तिश्च
भक्तिरसानुकूलत्वेनेतिद्रष्टव्यम् १९. २० नवमार्थमाह राजवंशेति २१ २२ २३ २४ सोमवंशादिभूतस्यैलस्यचरितम् २५ तत्सुतस्यभीष्म
स्य २६ २७ दशमार्थमाह तस्यकर्माणीति पूतनायाअसुसहितस्यस्तन्यपयसःपानम् २८ सहभ्रातुःससखस्य २९ ३० ३१ यज्ञा
भिषेकंयज्ञ पूजाअभिषेकश्चतयोर्द्वंद्वैक्यम् ३२ ३३

३४ ३५ ३६ द्विषतः शत्रून्प्रमथ्य ३७ ३८ येन्चशंबरादयस्तेषांमाहात्म्यंप्रभावः ३९ ४० एकादशार्थमाह विप्रशापेति ४१ धर्मवि
निर्णयः वर्णाश्रमधर्म विनिश्चयः मर्त्यपरित्यागः मनुष्यत्वस्यांतर्द्धानम् ४२ द्वादशार्थमाह युगेति युगलक्षणंतदनुरूपावृत्तिश्चेत्यर्थः
त्रिविधाप्राकृतिकीनैमित्तिकीनित्याचेति ४३ ऋषेर्व्यासस्यसूर्यस्यचविन्यासइत्यर्थः ४४ इतिचोक्तमितिचकारादन्यदपिवःयुष्मा

व्रजस्त्रीणांविलापश्चमथुरालोकनंततः गजमुष्टिकचाणूरकंसादीनांचयोवधः ३४ मृतस्यानयनंसूनोः
पुनःसांदीपनेर्गुरोः मथुरायांनिवसतायदुचक्रस्ययत्प्रियम् ३५ कृतमुद्धवरामाभ्यांयुतेनहरिणाद्विजाः
जरासंधसमानीतसैन्यस्यबहुशोवधः घातनंयवनेंद्रस्यकुशस्थल्यानिवेशनम् ३६ आदानंपारिजात
स्यसुधर्मायाःसुरालयात् रुक्मिण्याहरणंयुद्धेप्रमथ्यद्विषतोहरेः ३७ हरस्यजृंभणंयुद्धेबाणस्यभुजकृं
तनम् प्राग्ज्योतिषपतिंहत्वाकन्यानांहरणंचयत् ३८ चैद्यपौंड्रकशाल्वानांदंतवक्रस्यदुर्मतेः शंबरोद्विवि-
दःपीठोमुरःपंचजनादयः ३९ माहात्म्यंचवधस्तेषांवाराणस्याश्चदाहनम् भारावतरणंभूमेर्निमित्ती-
कृत्यपांडवान् ४० विप्रशापापदेशेनसंहारःस्वकुलस्यच उद्धवस्यचसंवादोवासुदेवस्यचाद्भुतः ४१ य
त्रात्मविद्याह्यखिलाप्रोक्ताधर्मविनिर्णयः ततोमर्त्यपरित्यागआत्मयोगानुभावतः ४२ युगलक्षणवृत्ति
श्चकलौनृणामुपप्लवः चतुर्विधश्चप्रलयउत्पत्तिस्त्रिविधातया ४३ देहत्यागश्चराजर्षेर्विष्णुरातस्यधीमतः
शाखाप्रणायनमृषेर्मार्कंडेयस्यसत्कथा ४४ महापुरुषविन्यासःसूर्यस्यजगदात्मनः इतिचोक्तंद्विजश्रेष्ठा-
यत्पृष्टोहमिहास्मिवः लीलावतारकर्माणिकीर्तितानीहसर्वशः ४५ पतितःस्खलितश्चार्तःक्षुत्त्वावावि
वशोऽब्रुवन् हरयेनमइत्युच्चैर्मुच्यतेसर्वपातकात् ४६ संकीर्त्यमानोभगवाननंतःश्रुतानुभावोव्यसनंहि
पुंसाम् प्रविश्यचित्तंविधुनोत्यशेषंयथातमोऽर्कोऽभ्रमिवातिवातः ४७ भिरिहयत्पृष्टोऽस्मि तदुक्तमिति किमेवंना

नार्थकथनेनतत्राह लीलेति सर्वशः तदर्थकीर्तनद्वारेणेत्यर्थः ४५ तत्कीर्तनेनापिकिमित्यपेक्षायांतत्फलमाहद्वाभ्याम् पतितः कूपा-
दिषुस्खलितःसोपानादिषुआर्तःदुःखितःक्षुत्त्वाक्षुतंकृत्वाविवशोऽपि ४६ संकीर्त्यमानः यद्वा श्रुतोऽनुभावोयस्यसःपुंसांचित्तं
प्रविश्यनिःशेषंदुःखंविधुनोति हीति सतामनुभवंप्रमाणयति अर्कोगिरिगुहादिध्वांतंननिवर्तयतीत्यपरितोषात् दृष्टांतांतरमाह
अतिवातोऽभ्रमिवेति ४७

हरिसंकीर्तनमेवमहाफलंतद्यतिरिक्तंसर्वंमिथ्यालापमात्रमितिप्रपंचयति मृषागिरइतिचतुर्भिः मृषागिरः मिथ्यावाचः असतीअ
सत्यः असतांकथाः यास्कृताः यत् यास्कउत्तमश्लोकस्ययशोऽनुगीयतइतियत्तदेवसत्यंतदेवहिमंगलम् हइतिहर्षे भगवद्गुणाना
मभ्युदयोयस्मात्तत् ४८ नवंनवंयथाभवतितथारुचिरंरुचिप्रदम् महानुत्सवोयस्मात् ४९ चित्राणिपदानियस्मिन् तदपिजगत्पवि
त्रयतीतितथा तद्धरेर्यशोनप्रगृणीतनवर्णयेत्तद्वचः ध्वांक्षतीर्थंकाकतुल्यनराणांरतिस्थानंनतुहंसैर्ज्ञानिभिः सेवितम् तत्रहेतुः यत्रेति
५० सवाग्विसर्गः सएववाचः प्रयोगः जनताऽघसंप्लवः जनसमूहाघनाशकः यद्यस्मात् तान्येवान्यैः कीर्त्यमानानिशृण्वंति श्रोतरिस-

मृषागिरस्ताह्यसतीरसत्कथानकथ्यतेयद्भगवानधोऽक्षजः तदेवसत्यंतदुहैवमंगलंतदेवपुण्यंभगवद्गुणोदय-
म् ४८ देवस्यरम्यंरुचिरंनवंनवंतदेवशश्वन्मनसोमहोत्सवम् तदेवशोकार्णवशोषणंनृणांयदुत्तमश्लोकय-
शोऽनुगीयते ४९ नयद्वचश्चित्रपदंहरेर्यशोजगत्पवित्रंप्रगृणीतकर्हिचित् तद्ध्वांक्षतीर्थंनतुहंससेवितंय-
त्राच्युतस्तत्रहिसाधवोऽमलाः ५० सवाग्विसर्गोजनताऽघसंप्लवोयस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि नामान्यनंत
स्ययशोंकितानियत् शृण्वंतिगायंतिगृणंतिसाधवः ५१ नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितनशोभतेज्ञानमलंनिरंज
नम् कुतःपुनःशश्वदभद्रमीश्वरेनह्यर्पितंकर्मयदप्यनुत्तमम् ५२ यशःश्रियामेवपरिश्रमः परोवर्णाश्रमा-
चारतपःश्रुतादिषु अविस्मृतिः श्रीधरपादपद्मयोर्गुणानुवादश्रवणादिभिर्हरेः ५३ अविस्मृतिःकृष्णपदा
रविंदयोःक्षिणोत्यभद्राणिशमंतनोति सत्वस्यशुद्धिंपरमात्मभक्तिंज्ञानंचविज्ञानविरागयुक्तम् ५४

तिगायंति नोचेत् स्वयमेवगृणंति ५१ इदानींज्ञानकर्मादरादपिभगवत्कीर्तनादिष्वेवादरः कर्तव्यइत्याह नैष्कर्म्यंब्रह्मतत्प्रकाशकंयत् ज्ञा
नम् यतोनिरंजनमुपाधिनिवर्तकंतदप्यच्युतभक्तिवर्जितंचेन्नशोभतेनापरोऽक्षपर्यंतंभवतीत्यर्थः ईश्वरेनचेदर्पितंतर्हियदनुत्तमंसर्वोत्त-
ममपिकर्मतदपिपुनः कुतः शोभतेयतः शश्वत् साधनकालेफलकालेच अभद्रंदुःखात्मकम् ५२ किंच वर्णाश्रमाचारादिषुयः परो
महान्परिश्रमः सयशोयुक्तायांश्रियामेवकीर्तिः संपत्तिश्चकेवलंपरःपुरुषार्थइत्यर्थः गुणानुवादादिभिस्तुश्रीधरपादपद्मयोरविस्मृ
तिर्भवति ५३ ततः किमतआह अविस्मृतिरिति क्षिणोतिनाशयति ५४

अथेदानीं श्रोतॄनात्मानंचाभिनंदन्नाह यूयमितिद्वाभ्याम् हेद्विजाग्र्याः यद्यस्मादात्मन्यंतःकरणेश्रीनारायणमाविवेश्यशश्वद्भजत संभा
वनायांलोट् अतोभूरिभागाः बहुपुण्याः कथंभूतम् अखिलात्मभूतंसर्वांतर्यामिणम् अतएवदेवंसर्वोपास्यम् अदेवंनदेवोऽन्योय-
स्यतम् कुतः ईशम् यद्वा यस्मात्यूयंभूरिभागाः तपआदिसंपन्नाः ततोनारायणंभजतेतिविधिः ५५ मेमयाश्रुतम् ५६ एतत्पु
राणकीर्तनादिफलंप्रपंचयितुमाह एतदित्यष्टभिः ५७ यामंक्षणंचेत्यर्थः आत्मानमेवसाक्षात्पुनातिनतुस्नानादिवद्देहमात्रम् ५८

यूयंद्विजाग्र्याबतभूरिभागायच्छश्वदात्मन्यखिलात्मभूतम् नारायणंदेवमदेवमीशमजस्रभावाभजताविवेश्य
५५ अहंचसंस्मारितआत्मतत्त्वंश्रुतपुरामेपरमर्षिवक्त्रात् प्रायोपवेशेनृपतेःपरीक्षितःसदस्यृषीणामह
तांचशृण्वताम् ५६ एतद्वःकथितंविप्राःकथनीयोरुकर्मणः माहात्म्यंवासुदेवस्यसर्वाशुभविनाशन-
म् ५७ यएवंश्रावयेन्नित्यंयामंक्षणमनन्यधीः श्रद्धावान्योऽनुशृणुयात्पुनात्यात्मानमेवसः ५८ द्वा
दश्यामेकादश्यांवाशृण्वन्नायुष्यवान्भवेत् पठत्यनश्नन्प्रयतस्ततोभवत्यपातकी ५९ पुष्करेमथुरा-
यांचद्वारवत्यांयतात्मवान् उपोष्यसंहितामेतांपठित्वामुच्यतेभयात् ६० देवतामुनयःसिद्धाःपितरोम-
नवोनृपाः यच्छंतिकामान्गृणतःशृण्वतोयस्यकीर्तनात् ६१ ऋचोयजूंषिसामानिद्विजोधीत्यानुविंदते
मधुकुल्याघृतकुल्याःपयःकुल्याश्चतत्फलम् ६२ पुराणसंहितामेतामधीत्यप्रयतोद्विजाः प्रोक्तंभगव-
तायत्तुतत्पदंपरमंव्रजेत् ६३ विप्रोऽधीत्याप्नुयात्प्रज्ञांराजन्योदधिमेखलाम् वैश्योनिधिपतित्वंचशूद्रःशु
ध्येतपातकात् ६४ कलिमलसंहतिकालनोऽखिलेशोहरिरितरत्रनगीयतेह्यभीक्ष्णम् इहतुपुनर्भगवानशेष-
मूर्तिःपरिपठितोऽनुपदंकथाप्रसंगैः ६५ तमहमजमनंतमात्मतत्त्वंजगदुदयस्थितिसंयमात्मशक्तिम् द्यु
पतिभिरजशक्रशंकराद्यैर्दुरवसितस्तवमच्युतंनतोऽस्मि ६६ ५९ ६० ६१ ऋगाद्यधीत्यद्विजोमधुकुल्यादियदनुविंद
ति तत्फलमेतांपठित्वाअनुविंदतइति ६२ किंच प्रोक्तमिति ६३ राजन्यउदधिमेखलांपृथ्वीम् संधिरार्षः ६४ अस्यपुराणस्यैवंप्रभावा
तिरेकेकारणमाह कलिमलानांसंहतिंसमूहंकालयतिविनाशयतीतितथाइतरत्रशास्त्रांतरे ६५ शास्त्रप्रतिपादितंभगवंतंनमस्करोति त
मितिद्वाभ्याम् जगदुदयस्थितिसंयमात्मनोरजआदयःशक्तयोयस्यतम् द्युपतिभिर्देवैरपिदुरवसितःअज्ञातःस्तवःस्तोत्रंयस्यतम् ६६

उपचिताभिः उद्रिक्ताभिर्नवशक्तिभिः प्रकृतिपुरुषमहदहंकारतन्मात्ररूपाभिः स्वआत्मन्येवोपरचितम् स्थिरंजंगमंच आलयोयस्यतस्मै
भगवते ६७ श्रीगुरुंनमस्करोति स्वसुखेनैवनिभृतंपूर्णंचेतोयस्य तेनैवव्युदस्तोऽन्यस्मिन्भावोयस्यतथाभूतोऽपिअजितस्यरुचिराभि
र्लीलाभिः आकृष्टः सारः स्वसुखंगतंस्थैर्यंयस्यसः तत्त्वदीपंपरमार्थप्रकाशकंश्रीभागवतंयोव्यतनुततंनतोऽस्मीति ६९ इतिद्वादशे
टीकायांद्वादशोऽध्यायः १२ सर्वपुराणसंख्यादीनुपवर्णयिष्यन्तत्प्रतिपाद्यंदेवंप्रणमति यमिति स्तवैर्वेदैश्चस्तुन्वंतिस्तुवंति उपनि
षच्छब्दस्याकारांतत्वंछंदोऽनुरोधेन ध्यानेनावस्थितंनिश्चलंतद्गतंयन्मनस्तेनयस्यांतंनविदुः सुरासुरगणाः १ क्षीरोदमथनादौदुर्ज्ञेयत्व-

उपचितनवशक्तिभिः स्वआत्मन्युपरचितस्थिरजंगमालयाय भगवतउपलब्धिमात्रधाम्नेसुरऋषभायनमः
सनातनाय ६७ स्वसुखनिभृतचेतास्तद्व्युदस्तान्यभावोऽप्यजितरुचिरलीलाकृष्टसारस्तदीयम् व्यतनुतकृ-
पयायस्तत्त्वदीपंपुराणंतमखिलवृजिनघ्नंव्याससूनुंनतोऽस्मि ६९ इतिश्री० महा० द्वादशस्कंधेद्वादशस्कं-
धार्थनिरूपणंनामद्वादशोऽध्यायः १२ सूतउवाच यंब्रह्मावरुणेंद्ररुद्रमरुतः स्तुन्वंतिदिव्यैः स्तवैर्वेदैः सां
गपदक्रमोपनिषदैर्गायंतियंसामगाः ध्यानावस्थिततद्गतेनमनसापश्यंतियंयोगिनोयस्यांतंनविदुः सुरासुरग
णादेवायतस्मैनमः १ पृष्ठेभ्राम्यदमंदमंदरगिरिग्रावाग्रकंडूयनान्निद्रालोः कमठाकृतेर्भगवतः श्वासानिलाः पा-
तुवः यत्संस्कारकलानुवर्तनवशाद्वेलानिभेनांभसांयातायातमतंद्रितंजलनिधेर्नाद्यापिविश्राम्यति २ पुराण-
संख्यासंभूतिमस्यवाच्यप्रयोजने दानंदानस्यमाहात्म्यंपाठादेश्चनिबोधत ३ ब्राह्मंदशसहस्राणिपाद्मंपंचो-
नषष्टिच श्रीवैष्णवंत्रयोविंशच्चतुर्विंशतिशैवकम् ४

मेवप्रदर्शयितुंकूर्मावतारमनुस्मारयन्नाशिषः प्रार्थयते पृष्ठेभ्राम्यन्
अमंदोगरिष्ठोमंदरगिरिः मंदराचलस्तस्यग्रावाणस्तेषामग्राणितैः कंडूयनात्तेनसुखेननिद्रालोः निद्राशीलस्य येषांश्वासानिलानांसं-
स्कारास्तेषांकलाश्चलेशाः तदनुवर्तनवशात् जलनिधेरंभसांयातायातंनविश्राम्यति ननुसमुद्रक्षोभादेवतत्नसंस्कारवशात्तत्राह वेला
क्षोभस्तस्यनिभेनमिषेण २ पुराणसंख्यास्तासांसंभूतिंसमाहारंचास्यतुश्रीभागवतस्यवाच्यंविषयः प्रयोजनंचदानंचतस्यपाठादे-
श्चमाहात्म्यंनिबोधत ३ त्रयोविंशत्त्रयोविंशतिर्वैष्णवम् चतुर्विंशतिसहस्राणिशैवकंशिवपुराणम् ४ ७२ ७१

वाह्नंतुअग्निपुराणंदशपंचसहस्राणिचत्वारिशतानि ५ ६ स्कांदंशताधिकैकाशीतिसहस्रम् ७ सौपर्णंगरुडपुराणमेकोनविंशत् एकोनविंशतिः ८ महाभारतंत्वितिहासः रामायणंचऋषिप्रोक्तंकाव्यम् अतःपुराणानांसंदोहः समूहश्चतुर्लक्षसंख्याकएव इदानीमस्यवाच्यप्रयोजनादीन् दर्शयितुमाह तत्रेत्यादिना ९ १० हरिलीलाकथानांव्रातःसमूहःसएवामृतंतेनानंदिताःसंतःसुराश्चयेनतत्

दशाष्टौश्रीभागवतंनारदंपंचविंशति मार्कंडेयंनववान्हंतुदशपंचचतुःशतम् ५ चतुर्दशभविष्यंस्यात्तथापंचशतानिच दशाष्टौब्रह्मवैवर्तंलिंगमेकादशैवतु ६ चतुर्विंशतिवाराहमेकाशीतिसहस्रकम् स्कांदंदशतथाचैकंवामनंदशकीर्तितम् ७ कौर्मंसप्तदशाख्यातंमात्स्यंतत्तुचतुर्दश एकोनविंशत्सौपर्णंब्रह्मांडंद्वादशैवतु ८ एवंपुराणसंदोहश्चतुर्लक्षउदाहृतः तत्राष्टादशसाहस्रंश्रीभागवतमिष्यते ९ इदंभगवतापूर्वंब्रह्मणेनाभिपंकजे स्थितायभवभीतायकारुण्यात्संप्रकाशितम् १० आदिमध्यावसानेषुवैराग्याख्यानसंयुतम् हरिलीलाकथाव्रातामृतानंदितसत्सुरम् ११ सर्ववेदांतसारंयत्ब्रह्मात्मैकत्वलक्षणम् वस्त्वद्वितीयंतन्निष्ठंकैवल्यैकप्रयोजनम् १२ प्रौष्ठपद्यांपौर्णमास्यांहेमसिंहसमन्वितम् ददातियोभागवतंसयातिपरमांगतिम् १३ राजंतेतावदन्यानिपुराणानिसतांगणे यावद्भागवतंनैवश्रूयतेऽमृतसागरम् १४ सर्ववेदांतसारंहिश्रीभागवतमिष्यते तद्रसामृततृप्तस्यनान्यत्रस्याद्रतिःक्वचित् १५ निम्नगानांयथागंगादेवानामच्युतोयथा वैष्णवानांयथाशंभुःपुराणानामिदंतथा १६ क्षेत्राणांचैवसर्वेषांयथाकाशीह्यनुत्तमा तथापुराणव्रातानांश्रीमद्भागवतंद्विजाः १७ श्रीमद्भागवतंपुराणममलंयद्वैष्णवानांप्रियंयस्मिन्पारमहंस्यमेकममलंज्ञानंपरंगीयते तत्र ज्ञानविरागभक्तिसहितंनैष्कर्म्यमाविष्कृतंतच्छृण्वन्विपठन्विचारणपरोभक्त्याविमुच्येन्नरः १८

११ तन्निष्ठंतद्विषयम् १२ प्रौष्ठपद्यांभाद्रपद्याम् हेमसिंहसमन्वितंसुवर्णसिंहासनारूढम् १३ १४ तद्रसएवामृतंतेनतृप्तस्यनिर्वृतस्य १५ १६ १७ पारमहंस्यंपरमहंसैःप्राप्यंनैष्कर्म्यंसर्वकर्मोपरमः भक्त्यातच्छ्रवणादिपरोविमुच्येत् १८ ५९ ५९

श्रीभागवतसंप्रदायप्रवर्तकरूपेणभगवद्ध्यानलक्षणंमंगलमाचरति कस्मैब्रह्मणे अतुलः असमः अयंश्रीभागवतरूपः पुराकल्पादौत द्रूपेणब्रह्मरूपेणनारदाय तद्रूपिणानारदरूपिणाकृष्णायव्यासाय तद्रूपिणायोगींद्रायशुकायतदात्मनाशुकरूपेणातत्परंसत्यंश्रीनारा-यणाख्यंतत्वंधीमहि १९ इतिगायत्र्यैवयथोपक्रममुपसंहरन्गायत्र्याख्यब्रह्मविद्येयमितिदर्शयति तमेवंदेवतारूपेणगुरुरूपेण-चप्रणमति नमइतिद्वाभ्याम् व्याचचक्षेव्याख्यातवान् २० २१ २२ २३ भावार्थदीपिकामेतांभगवद्भक्तिवत्सलाम् परमानंदपा दाब्जभृंगःश्रीश्रीधरोऽकरोत् १ स्वबालचपलालापैःस्वलीलापरिनर्तितैः प्रीयतांपरमानंदनृहरिःसद्गुरुःस्वयम् २ श्रीपरानंदसंप्रीत्यै

कस्मैयेनविभासितोऽयमतुलोज्ञानप्रदीपःपुरातद्रूपेणचनारदायमुनयेकृष्णायतद्रूपिणा योगींद्रायतदा त्मनाऽथभगवद्रातायकारुण्यतस्तच्छुद्धंविमलंविशोकममृतंसत्यंपरंधीमहि १९ नमस्तस्मैभगव-तेवासुदेवायसाक्षिणे यइदंकृपयाकस्मैव्याचचक्षेमुमुक्षवे २० योगींद्रायनमस्तस्मैशुकायब्रह्म-रूपिणे संसारसर्पदष्टंयोविष्णुरातममूमुचत् २१ भवेभवेयथाभक्तिःपादयोस्तवजायते तथाकु-रुष्वदेवेशनाथस्त्वंनोयतःप्रभो २२ नामसंकीर्तनंयस्यसर्वपापप्रणाशनम् प्रणामोदुःखशमनस्तंन-मामिहरिंपरम् २३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यांद्वाद-शस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः १३ समाप्तोयंग्रंथः श्रीकृष्णार्पणमस्तु छ छ छ

गुरुंभागवतंमया तन्मतेनेदमाख्यातंनतुमन्मतिवैभवात् ३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेश्रीभागवतभावार्थदीपिकायांश्रीधरस्वामिविर चितायांद्वादशस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः १३ छ छ छ छ छ छ

क्षोणीभसप्तींदु १७८१ मितेशकेसिद्धार्थिवत्सरे माघेसितब्रह्मतिथाविदंसंपूर्णतामियात् १ सदाशिवसुतोबापुर्हेगिष्टेत्युपनाम-कः श्रीमद्भागवतंह्येतत्सटीकंब्रह्मसंमितम् स्वीयेमुद्रितवान्यंत्रेमोहमय्यांशिलामये रत्नागिरिसमीपस्थलाजग्रामनिवासि-ना बापुशास्त्रीसंज्ञितेनयथामतिविशोधितम् छ छ छ छ छ

हेंपुस्तक मुंबईंत बापूसदाशिवशेटहेगिष्टेश्रीवर्द्धनकरयाणींआपलेशिळाछापखान्यांत छापिलें शके१७८१सिद्धार्थीनामसंवत्सरे संवत् १९१६ माघशु: २

इतिश्रीमद्भागवतद्वादशस्कंधःसमाप्तः